

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Χρυσάνθη Ντόβα

ΥΜΗΤΤΟΣ. Συμβολή στην Ιστορική Τοπογραφία και Αρχαιολογία της
δυτικής πλευράς του

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Γ. Α. Πίκουλας (Οκτ. 2015–Μάιος 2022)

Γ. Λώλος (Ιούνιος 2022–Οκτ. 2022)

Τόμος Ι: κείμενο

ΒΟΛΟΣ 2022

**Creative Commons Αναφορά Δημιουργού- Όχι Παράγωγα Έργα - Μη Εμπορική Χρήση
(CC BY-NC-ND)**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Χρυσάνθη Ντόβα

***ΥΜΗΤΤΟΣ. Συμβολή στην Ιστορική Τοπογραφία και Αρχαιολογία της
δυτικής πλευράς του***

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Ιωάννης Λώλος, επιβλέπων, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας,
Τμήμα Ι.Α.Κ.Α., Παν/μιο Θεσσαλίας,

Πάνος Βαλαβάνης, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών,

Νικόλαος Παπαζαρκάδας, Καθηγητής Ελληνικών Σπουδών, Department of Ancient
Greek and Roman Studies, University of California, Berkeley,

Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα
Ι.Α.Κ.Α., Παν/μιο Θεσσαλίας,

Δημήτριος Παλαιοθόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας,
Τμήμα Ι.Α.Κ.Α., Παν/μιο Θεσσαλίας,

Ιωάννης Βαραλής, Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα
Ι.Α.Κ.Α., Παν/μιο Θεσσαλίας,

Δημήτριος Μποσνάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα
Ιστορίας - Αρχαιολογίας, Παν/μιο Κρήτης.

Ημερομηνία Υποστήριξης: 5.10.2022

Στη μνήμη του δασκάλου μου
Γιάννη Α. Πίκουλα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	7–8
Πρόλογος.....	9–11
Συντομογραφίες.....	13–14
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	15–34
ΙΑ. Η προγενέστερη έρευνα.....	15–30
ΙΒ. Το αντικείμενο της έρευνας.....	31
ΙΓ. Η μέθοδος.....	31–32
ΙΔ. Η διάρθρωση της μελέτης. Περιορισμοί και παραδοχές της έρευνας.....	32–34
II. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ.....	35–47
IIA. Εδαφικό ανάγλυφο.....	35–36
IIA 1. Όρεογραφία.....	36–37
IIA 2. Πεδινά.....	37
IIA 3. Υδρογραφία.....	38–40
IIA 3α. Ποταμοί.....	38–40
IIA 3β. Πηγές.....	40
IIΒ. Γεωμορφολογία.....	41–45
IIΒ 1. Υπέδαφος.....	41–44
IIΒ 2. Έδαφος.....	44–45
IIΓ. Κλίμα.....	45
IIΔ. Χλωρίδα – Πανίδα.....	45–47
III. ΙΣΤΟΡΙΑ.....	49–70
IIIA. Ιστορικό διάγραμμα.....	49–69
IIIB. Όρια χρονολογικά.....	70
IV. TESTIMONIA.....	71–221
IVA. Επιγραφές.....	71–140
IVB. Αρχαίες Πηγές.....	141–174
IVΓ. Περιηγητές.....	175–221

V. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

Περιεχόμενα Καταλόγου θέσεων.....	222
Από Ανατολή προς Δύση και από Νότο προς Βορρά. Κατά περιοχές	223–673

VI. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ.....675–886

VI Α. Το οικιστικό πλέγμα.....675–741

VIA1. Δήμοι.....675–708

VIA2. Δημόσιοι και ιδιωτικοί χώροι.....709–741

VIA2α. Δημόσια κτήρια (αγορά, θέατρα).....709–714

VIA2β. Οικίες.....714–741

VIB. Η οικιστική οργάνωση.....743–860

VIB1. Υδραγωγεία – Κρήνες –πηγάδια.....743–749

VIB2. Άμυνα.....749–759

VIB3. Νεκροταφεία.....759–779

VIB4. Οδικό δίκτυο.....779–801

VIB5. Εργαστήρια.....801– 809

VIB6. Λατομεία – Μεταλλεία.....809–826

VIB7. Αναλήμματα καλλιέργειας – Αγροί.....826–839

VIB8 Μελισσοκομία.....839–846

VIB9. Επιγραφές κατά χώραν.....847–860

VIΓ. Η λατρεία.....861–886

VIΓ1. Υπαίθρια–Αγροτικά ιερά.....861–881

VIΓ2. Αστικά.....881–886

VII. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ.....887–906

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....907–968

Χάρτες..... Τόμος II

Εικόνες..... Τόμος II

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στις αρχές Μαΐου 2022, όταν έβαζα σχεδόν την τελευταία τελεία στο κείμενο της διδακτορικής διατριβής μου, η είδηση του αδόκητου και πρόωρου χαμού του Γιάννη Α. Πίκουλα βύθισε την αρχαιολογική κοινότητα στο πένθος και την οικογένεια και τους μαθητές του σε βαθιά οδύνη. Ο καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Γ. Πίκουλας, ήταν από την αρχή το 2015 έως τον Μάιο του 2022 ο επιβλέπων του διδακτορικού μου. Πανεπιστημιακός δάσκαλος, ιστορικός, επιγραφικός, θεμελιωτής και θεράπων της Ιστορικής Τοπογραφίας, δεινός φιλόλογος, συγγραφέας πανεπιστημιακών εγχειριδίων, εκδότης αρχαιογνωστικών περιοδικών και τόμων, πολυπράγμων, ακαταπόνητος ερευνητής της ελληνικής γης και υπαίθρου, περιηγητής της οικουμένης, ήταν για πολλούς αρχαιολόγους και ιστορικούς, αλλά και για μένα προσωπικά, ένας πολυσχιδής, επιστημονικά αυστηρός, αλλά συνάμα γνήσιος και στοργικός δάσκαλος. Του χρωστώ ευγνωμοσύνη όχι μόνο για τη συστηματική εποπτεία, την οργάνωση της εργασίας και τις εξαντλητικές διορθώσεις, αλλά για τον ενθουσιασμό, τις γνώσεις, την ακριβή επιστημονική μεθοδολογία, την οργάνωση, και τη συνέπεια που μου ενέπνευσε.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω στον ομότιμο καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών Πάνο Βαλαβάνη για τη θετική αποδοχή και ενθάρρυνση στην ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα, για τις πολύτιμες διορθώσεις και υποδείξεις, καθώς επίσης για το ενδιαφέρον και την εμπύχωση στο τελευταίο στάδιο της διατριβής. Αξιοσημείωτη ήταν η βοήθεια και οι καίριες επισημάνσεις του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Berkeley της Καλιφόρνιας, Νικόλαου Παπαζαρκάδα και γι' αυτό τον ευχαριστώ θερμά. Στον Γιάννη Λώλο, αναπληρωτή καθηγητή Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ο οποίος ανέλαβε τη θέση του επιβλέποντα καθηγητή στο τελευταίο στάδιο, αισθάνομαι ευγνώμων, για τη βοήθεια, την επιστημονική συγκρότηση και την υποστήριξή του.

Η ενασχόλησή μου με τον Υμηττό ξεκίνησε στο πλαίσιο υπηρεσιακών υποχρεώσεων, όταν, πριν από δέκα χρόνια περίπου, η ανάγκη θεσμικής προστασίας των αρχαιοτήτων του βουνού οδήγησε στη σύνταξη προτάσεων κηρύξεων αρχαιολογικών χώρων και ζωνών.

Η πατρότητα της ιδέας, δηλαδή η παραπάνω εργασία αρχαιολογικής τεκμηρίωσης να επεκταθεί και να οδηγήσει σε συστηματική μελέτη και έρευνα, ανήκει

στη συνάδερφο και αγαπημένη φίλη Αθηνά Χατζηδημητρίου. Την ευχαριστώ επίσης για την άδεια μελέτης και τη φιλοξενία που μου παρείχε ως Προϊσταμένη του Τμήματος Διαχείρισης Ιστορικού Αρχείου Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων του ΥΠΠΟΑ.

Οι απαραίτητες αυτοψίες στο βουνό, σε υπηρεσιακές και προσωπικές εξορμήσεις, έγιναν περισσότερο δημιουργικές χάρη στη συντροφιά άξιων συναδέρφων και φίλων, της Ελένης Ανδρίκου, του Βαγγέλη Νικολόπουλου, του Άγγελου Ζαρκάδα, της Βάσως Νταϊάκη, του Γιάννη Θεοχάρη, της Λίνας Κορμαζοπούλου, της Αλεξάνδρας Μαρή και της Αμυγδαλιάς Ανδρέου. Τους ευχαριστώ από καρδιάς!

Υπόχρεη νιώθω επίσης σε συναδέρφους σε Αρχαιολογικά Μουσεία και Εφορείες Αρχαιοτήτων για την πρόσβαση και τη βοήθεια που μου παρείχαν για την εξέταση σχετικού με το θέμα αρχαιολογικού και συναφούς υλικού τεκμηρίωσης. Στο πλαίσιο αυτό θερμές ευχαριστίες οφείλω στον διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου Νάσο Θέμο και στην τμηματάρχη Έλενα Ζαββού, στην Αρχοντούλα Παπουλάκου του Τμήματος Διαχείρισης Ιστορικού Αρχείου Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων του ΥΠΠΟΑ, στις αγαπητές συναδέρφους στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων Αμυγδαλιά Ανδρέου, Ιωάννα Δημάκη, Μάχη Καπετανοπούλου, Αλεξάνδρα Συρογιάννη και Λιάνα Ψαρρή, καθώς και στις καλές συναδέρφους Στέλλα Ραυτοπούλου και Κατερίνα Πέτρου στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας. Ευχαριστώ επιπλέον τη διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων Στέλλα Χρυσουλάκη, τόσο για τις παραπάνω διευκολύνσεις, όσο και για τη σύμφωνη γνώμη της για τη λήψη εκπαιδευτικής άδειας που βοήθησε στην απρόσκοπτη εκπόνηση του διδακτορικού.

Τέλος εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου σε πλειάδα γνωστών και άγνωστων συναδέρφων οι οποίοι κατά τις δεκαετίες '70, '80 και '90, όταν ξεκινούσε και κορυφωνόταν η μεγάλη ανοικοδόμηση των νοτίων προαστίων της Αττικής ανέσκαψαν —φαντάζομαι πολλές φορές με επιμονή και ηρωισμό μπροστά σε εκσκαφείς και εργολάβους οικοδομών— και στη συνέχεια κατέγραψαν στα Χρονικά του ΑΔ, αποσπασματικά και ευτελή αρχαία κατάλοιπα σε πολλές σωστικές ανασκαφές στις περιοχές Βάρης, Βούλας και Γλυφάδας. Οι ψηφίδες των ταπεινών ευρημάτων —συνήθως τοίχων, χωρίς συνευρήματα— συνθέτουν αξιόλογη εικόνα, όταν μελετηθούν συνολικά.

Το επίπονο αλλά ωραίο ταξίδι της έρευνας, μελέτης και συγγραφής της παρούσης διδακτορικής Διατριβής δεν θα ήταν δυνατό να τελεσφορήσει χωρίς την ενθάρρυνση, παρουσία και αγάπη των δικών μου ανθρώπων, των γονιών μου, του φιλόλογου Γιάννη

Ντόβα και της δασκάλας Ρίτσας Χριστοδούλου-Ντόβα, του συζύγου μου Δημήτρη Γιαννάκη και των παιδιών μου Αλίκης και Ελευθερίας. Πολλές εξορμήσεις στο βουνό έγιναν μαζί με την Ελευθερία και τον Δημήτρη. Τους ευγνωμονώ για την ανεκτίμητη συντροφιά και την ενέργειά τους.

Ιούλιος 2022

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ABV	J.D. Beazley, <i>Attic Black-Figure Vase-Painters</i> (Oxford 1956)
ARV²	J.D. Beazley, <i>Attic Red-Figure Vase-Painters</i> . 2nd ed. (Oxford 1963)
BAPD	Beazley Archive Pottery Database (www.beazley.ox.ac.uk)
Bekker, Anecd.	Bekker, I., <i>Anecdota graeca . Volumen primum. Lexica Segueriana</i> , Berlin 1814.
CAF	T. Kock, <i>Comicorum Atticorum Fragmenta</i> , 3 vols., Leipzig 1880–8.
CAH	<i>The Cambridge Ancient History</i> , vol. 5. <i>The Fifth Century BC</i> , 1927.
CIG	A. Boeckh et al., <i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i> . 4 vols, Berlin 1828–1877.
CVA	<i>Corpus vasorum antiquorum</i>
EA	Εφημερίς Αρχαιολογική
EAM	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
EM	Επιγραφικό Μουσείο
FAC II	Edmonds, J. M., <i>The fragments of Attic Comedy after Meineke, Bergk, and Kock. Augmented, newly edited with their contexts, and completely translated into English verse</i> , vol. II, Leiden 1999.
FHG	C. Müller, <i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> , (1841–1938)
FGrHist	F. Jacoby, <i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> (Berlin 1923–)
IEE	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> (Berlin 1895–)
LIMC	J. Boardman, <i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> (Zürich 1981–2009).
LSJ	H.G. Liddell et al., <i>Greek-English Lexicon</i> . 9th ed. (Oxford 1940). Liddell, Scott, Jones <i>Ancient Greek Lexicon</i> [ηλεκτρονική έκδοση, https://lsj.gr]
ΜΠ	Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά
RE	A. Pauly and G. Wissowa, <i>Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> (1893–1978).
REG	Revue des études grecques
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum (Leiden 1923–)
SNG	British Academy, <i>Sylloge Nummorum Graecorum</i> (London 1931–)

TLG³	Berkowitz, L. – K. A. Squitier, <i>Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek authors and works</i> , New York / Oxford 1990 ³ .
ΠΕ	Πρωτοελλαδική περίοδος (3200/3000-2000 π.Χ.)
ΠΚ	Πρωτοκυκλαδική περίοδος (3200/3000-2000 π.Χ.)
ΥΕ	Υστεροελλαδική περίοδος (1600-1100 π.Χ.)
ΥΓ	Ύστερη Γεωμετρική περίοδος (760-700 π.Χ.)

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΑ. Η προγενέστερη έρευνα

Από τον 16ο έως και τον 19ο αι., τον Υμηττό μνημόνευσαν ξένοι περιηγητές που επισκέφτηκαν την αττική γη¹. Το βουνό τράβηξε την προσοχή τους κατά την περιγραφή των Αθηνών, καθώς δεσπόζει στα ανατολικά της πόλης και αποτελεί τον εγγύτερο στο άστυ ορεινό όγκο. Οι αρχαιομαθείς και μορφωμένοι ταξιδιώτες ακολούθησαν και περιέγραψαν τα μνημεία κατά μήκος δύο κυρίως διαδρομών: η πρώτη ήταν η άνοδος προς την κορυφή του όρους, διαμέσου συνήθως της Μονής Καισαριανής με σκοπό να παρατηρήσουν ή να σχεδιάσουν το πανόραμα του αττικού τοπίου από ψηλά. Η δεύτερη ήταν η πορεία κατά μήκος της δυτικής πλευράς του Υμηττού, στην πανάρχαια διαδρομή από την Αθήνα προς το Σούνιο. Ορισμένες περιηγητικές μαρτυρίες, όπως των R. Chandler και E. Dodwell χαρακτηρίζονται για τη συστηματικότητα της έρευνας και την ακρίβειά τους και θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως πρώιμη επιστημονική έρευνα.

Χάρη στη δράση και το έργο των περιηγητών, στο τέλος της Τουρκοκρατίας, το ενδιαφέρον και ο θαυμασμός για την Ελλάδα και τις αρχαιότητές της έγινε εξαιρετικά έντονο στους λόγιους της Δύσης. Η θετική πλευρά της συνδεόμενης με τις ιδέες του Διαφωτισμού τάσης, ήταν το φιλελληνικό πνεύμα που αναπτύχθηκε στους καλλιεργημένους και αρχαιοφίλους ξένους επισκέπτες. Η αρνητική όψη του ενδιαφέροντος αυτού ήταν οι μεγάλες αρπαγές αρχαίων που σημειώθηκαν στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα (αρπαγή γλυπτών Παρθενώνα από τον Elgin, ανασκαφή και πώληση γλυπτών ναού Αφάιας Αίγινας και ναού Επικουρείου Απόλλωνα Φιγάλειας)². Πρωταγωνιστές σε αυτήν την δράση ήταν ξένοι πρόξενοι των δυνάμεων της Ευρώπης, εγκατεστημένοι στον Ελλαδικό χώρο και την Ανατολή. Αναζητούσαν ακόμα και με ανασκαφές που διενεργούσαν οι ίδιοι ή πληρώνοντας ντόπιους συνεργάτες τους, αρχαία κειμήλια τόσο για τους μονάρχες και συλλέκτες της Ευρώπης, όσο και για τις δικές τους συλλογές³. Στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αι., μέσω της διπλωματίας οργανώνονταν ανασκαφές και αρχαιοθηρικές επιχειρήσεις με στόχο τη

---

¹ Βλ. και Δρούλια 1993. Βιγγοπούλου – Πολυκανδριώτη 1993.

² Πετράκος 2009, 13–16.

³ Πρωτοψάλτης 1947, 11–23.

διακίνηση αρχαίων από την Αθήνα και την Ελλάδα προς τη Δύση: πέρα από τα γνωστά παραδείγματα που θα αναπτυχθούν παρακάτω είναι εύλογο ότι ένας αρκετά μεγαλύτερος αριθμός αρχαίων από την Αττική και βέβαια και από τους δήμους των δυτικών υπωρειών του Υμηττού, αποσπάσθηκαν και μεταφέρθηκαν εκείνους τους χρόνους στη Δύση και βρίσκονται σήμερα σε εκθέσεις και αποθήκες Μουσείων του εξωτερικού.

Τις δύο δεκαετίες πριν από την Επανάσταση, από το 1802 έως το 1822, έδρασε στην Αθήνα, ο Γάλλος πρόξενος, αρχαιοδίφης, συλλέκτης και έμπορος αρχαιοτήτων **Louis François Sebastian Fauvel**. Η δράση του είναι αμφιλεγόμενη και προσιδιάζε περισσότερο σε αρχαιοκαπηλία παρά σε αρχαιολογική έρευνα. Εγκατεστημένος στην Αθήνα, έκανε έρευνες και ανασκαφές για την εύρεση αρχαίων, για τη δική του συλλογή ή προς πώληση σε ξένους επισκέπτες για να χρηματοδοτήσει νέες έρευνές του. Στον γνωστό πίνακα του Γάλλου ζωγράφου L. Dupré (1819) έχει απεικονισθεί ο ίδιος ο πρόξενος και η περίφημη οικία του, με πλήθος αρχαίων. Η οικία του Fauvel που βρισκόταν στην περιοχή της Ρωμαϊκής Αγοράς κοντά στο Ωδείο του Αγρίππα, αποτέλεσε χώρο συνάντησης και φιλοξενίας ξένων καλλιτεχνών, αρχιτεκτόνων και διανοούμενων⁴. Από τις έρευνες και τις ανασκαφές του, αποκαλύφθηκε σημαντικό αρχαιολογικό υλικό που αποτέλεσε τον πυρήνα για τη συγκρότηση πολυάριθμων συλλογών αρχαιοτήτων στη Γαλλία, αλλά στην Ευρώπη⁵. Στοιχεία για τις έρευνές του, έχουν προκύψει από χειρόγραφα και από την αλληλογραφία του με προσωπικότητες της εποχής του, η οποία έχει διασωθεί κυρίως στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας στο Παρίσι, αλλά και στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη της Αθήνας. Η βιογραφία του Fauvel από τον P. Legrand και η μελέτη και εκδόσεις των χειρογράφων και της αλληλογραφίας του από τους C.W.J. Eliot, L.Beschi, C. Clairmont και A. Zambon δείχνουν τη μεγάλη έκταση της απόσπασης και αρπαγής αρχαίων από την Αττική γη, αλλά και αναδεικνύουν τη μεγάλη δυσκολία της εξακρίβωσης της θέσης προέλευσης των αρχαίων αυτών⁶.

---

⁴ Beschi –Travlos 2001. Βλ. Και Οικία Φωβέλ, το πρώτο αρχαιολογικό μουσείο της Αθήνας... ιστοσελίδα *AthensOpenMuseum.com*, http://athensopenmuseum.com/charaktika-pinakes/oikia_fovel_to_proto_mouseio_tis_athinas/ (πρόσβαση 28-1-2018).

⁵ Zambon 2006, 6.

⁶ Legrand 1897. Lowe 1936. Beschi 1975. Clairmont 2007. Zambon 2014. Επίσης βλ. Τραυλός 1993², 223 – 224, σημ. 1. Ασβεστά 2009.

Ο Fauvel απέκτησε το πάθος για τις αρχαιότητες πολύ πριν τον διορισμό του ως πρόξενος, σε ταξίδι του στην Ανατολή μαζί με τον αρχιτέκτονα J. Foucherot, αποστολή την οποία τους ανέθεσε ο γάλλος αρχαιόφιλος, συλλέκτης και στη συνέχεια πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη M.G.F.A.Choiseul-Gouffier (1780-1782)⁷. Στο ταξίδι του στην Αττική, το 1781, το πέρασμα του από το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη, μαρτυρείται από την αναγραφή του ονόματος του μαζί με αυτό του Foucherot σε τοίχωμα του σπηλαίου, από το οποίο προσπάθησε να αποσπάσει σταλακτίτες⁸. Το 1788 εντόπισε και ανέσκαψε δύο τάφους στην ακτή νότια της Αθήνας, σε ερείπια πόλης κοντά στο ακρωτήριο Ζωστήρ (*les ruines d' une ville près du cap Zoster*)⁹.

Ο Fauvel, μόλις εγκαταστάθηκε ως υποπρόξενος (1802) στην Αθήνα ανέβηκε στην κορυφή του Υμηττού για να χαρτογραφήσει την πόλη. Σκοπός του ήταν ο εντοπισμός των θέσεων, στις οποίες με οδηγό το κείμενο του Παυσανία, θα διενεργούσε στη συνέχεια ανασκαφές¹⁰.

Το 1819 ο Fauvel, ο αυστριακός πρόξενος G. Gropius¹¹, και ο Φλαμανδός στρατιωτικός Bernard Rottiers (1771–1857), με χρήματα του τελευταίου οργάνωσαν ανασκαφές στην Αιξωνή και μοιράστηκαν μεταξύ τους τα ευρήματα. Μεταξύ αυτών ήταν γνωστές επιγραφές της Αιξωνής. Μία από αυτές ήταν το ψήφισμα IG II² 1199, το οποίο ο Κυριακός Πιττάκης με μεγάλο αγώνα κατόρθωσε να διασώσει και να κρατήσει στην Αθήνα. Η επιγραφή εκμίσθωσης της Φελλειδος (IG II² 2492), μαζί με άλλες αρχαιότητες και κυρίως επιτύμβια ανάγλυφα μεταφέρθηκε από τον Rottiers στην Ολλανδία και βρίσκονται σήμερα στη συλλογή του Rijksmuseum van Oudheden

---

⁷ Clairmont 2007, 16–17. Zambon 2006 4–5, 14

⁸ Schörner – Goette 2004, 32, πίν. 18,2.

⁹ Zambon 2006, 11. Zambon 2014, 218. Πρόκειται όπως προκύπτει από την περιγραφή για τάφους των κλασικών χρόνων: ο ένας τάφος ήταν λίθινος κιβωτιόσχημος, μήκους 7 ποδιών (2.10μ. περίπου), με μονολιθική καλυπτήρια πλάκα και διέσωζε στο εσωτερικό του ξύλινο φέρετρο. Ήταν κτερισμένος με αλάβαστρα εξ αλαβάστρου, μελανόμορφο(;) μυροδοχείο, και χάλκινο δακτύλιο. Ο σκελετός βρέθηκε ακέραιος. Ο δεύτερος τάφος ήταν και αυτός κιβωτιόσχημος με δύο πλάκες ως καλυπτήριες. Ενδεχομένως είναι οι ίδιοι ασύλητοι τάφοι που αναφέρεται ότι εντόπισε ο Fauvel στην περιοχή Βούλας -Βάρης: Ασβεστά, 166, σημ. 16.

¹⁰ Legrand 1897, 29. Ασβεστά 2009, 166–167.

¹¹ Για τη ζωή και τη δράση του G. Gropius, αλλά και την ενασχόληση του με τις ελληνικές αρχαιότητες και την ανάμειξή του σε αρπαγές αρχαίων βλ. Πρωτοψάλτης 1947, ιδιαιτ. 64–84.

(Εθνικό Μουσείο Αρχαιοτήτων) στο Leiden¹². Από ανασκαφή των προξένων Fauvel και Gropius σε περιοχή των Τραχώνων, μεταξύ Αθηνών και Σουνίου, η οποία ταυτίζεται πιθανόν με την παραπάνω έρευνα της Αιξωνής¹³, αναφέρεται επίσης η προέλευση τριών αρχαϊκών μελανόμορφων λουτροφόρων με σκηνή πρόθεσης (525–475 π.Χ.), οι οποίες βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο του Βερολίνου¹⁴.

Σε επιστολή του προς τον Mongez, ο Fauvel σημειώνει την ύπαρξη επιγραφής όρου στις υπώρειες του Υμηττού, κοντά στα αρχαία λατομεία και στα ερείπια της *Ελίκης*, όπως λανθασμένα σημειώνει παραφράζοντας χωρίο του Στράβωνος. Διακρίνει όμως τη σημασία της επιγραφής, για τον καθορισμό ορίου¹⁵.

Τις ληστρικές ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers στην περιοχή του αρχαίου δήμου της Αιξωνής ακολούθησε το 1864 μικρή ανασκαφή του Ρώσου πρεσβευτή στην Ελλάδα κόμη Blourdorff [Bludorff], από την οποία προέκυψαν δύο ψηφίσματα των Αιξωνέων που δημοσίευσε ο Ρουσόπουλος την ίδια χρονιά (αρ. 46 και 47)¹⁶.

Στις πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, στα αρχαιολογικά πράγματα της μικρής χώρας κυρίαρχη είναι η μορφή του **Κυριακού Πιττάκη** (1798–1863), του πρώτου Έλληνα αρχαιολόγου, ο οποίος πρωτοστάτησε στη διάσωση των αρχαίων της Αθήνας και της Αττικής, ήδη από τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας. Μαθήτευσε στον Fauvel και έγινε ο πρώτος Έφορος Αρχαιοτήτων Αθηνών και Αττικής (1833). Στενά συνυφασμένη με τη δράση του Πιττάκη είναι η δημιουργία και έκδοση από το 1837 έως το 1860 της *Εφημερίδος Αρχαιολογικής*, της οποίας ήταν σχεδόν μοναδικός συντάκτης της μετά την αποχώρηση του συνεκδότη του

---

¹² Κ. Πιττάκης, ΕΑ 1859, 1846–1848, αρ.3545. Beschi 1975. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 1990, 21–24. ROTTIERS, Bernard Eugène Antoine. TRAVELOGUES.ME TO ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=192> [Ιόλη Βιγγοπούλου] (πρόσβαση 28-1-2018).

¹³ Η περιοχή των Τραχώνων στην μαρτυρία του Fauvel περιλαμβάνει μια ευρύτερη περιοχή, στην οποία εντάσσεται και η Αιξωνή: Βλ. Eliot 1962, 7–8.

¹⁴ Πρωτοψάλτης 1947, 82, σημ. 9. Furtwängler 1885, 371–375 αρ. 1887–1889. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/furtwaengler1885bd1/0377/scroll>. Berlin, Antikensammlung: F1887–1889. BAPD 41979, 41991, 41992.

¹⁵ Zambon 2014, 242: *Le mot OΠOΣ signifiait montagne à Naxie. [...] Ce mot OΠOΣ, est gravé en caractères d' un pied sur une montagne près des carrières du mont Hymette, aux ruines d' Hélice, que j' ai nommée à l' aide de Strabon. Il doit être pris ici, sauf votre décision, pour limite.*

¹⁶ Rusopulos 1864. Παπαγιαννόπουλος- Παλαιός 1952, 63–65, αρ. 7. Beschi 1975, 309.

Α. Ρ. Ραγκαβή. Ο Πιττάκης περισυνέλεξε, αντέγραψε και εξέδωσε χιλιάδες ελληνικές επιγραφές. Σημαντικό για την τοπογραφία της Αθήνας και των περιχώρων της είναι το έργο του *L' ancienne Athènes ou la description des antiquités d' Athènes et de ses environs*¹⁷. Παρόλα τα λάθη και τις ανακρίβειες, το έργο του είναι σπουδαίο, διότι διέσωσε ένα πολύ μεγάλο αριθμό των κειμένων επιγραφών που είχε ο ίδιος συλλέξει, καθώς και τη θέση ευρέσεώς τους¹⁸. Ορισμένες από αυτές τις επιγραφές προέρχονται από τις υπώρειες του Υμηττού¹⁹.

Ο **Ludwig Ross**, ο πρώτος Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων, προϊστάμενος του Πιττάκη (1833-1836) και στη συνέχεια καθηγητής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, το οποίο τότε ιδρύθηκε, περιόδευσε σε αρχαία μνημεία της Αττικής. Επισκέφτηκε, ήδη από το 1832, το Σπήλαιο του Πανός στη Βάρη, το οποίο αποτελούσε αξιοθέατο στην εποχή του και σχεδίασε τις επιγραφές του, διορθώνοντας λάθη προηγούμενων περιηγητών: αναγνώρισε τον λίθινο ομφαλό, και διάβασε το ορθό *ΘΗΡΑΙΟΣ* αντί του *ΦΗΡΑΙΟΣ*²⁰. Ασχολήθηκε με την αναφερόμενη από την αρχαιότητα πηγή *Κυλλού Πήρα* και ενστερνιζόμενος την άποψη του Leake την ταύτισε με την πηγή της Μονής Καισαριανής, το νερό της οποίας θεωρείτο ότι είχε ιαματική χρήση τόσο στην αρχαιότητα όσο και στις ημέρες του²¹. Γνωστή είναι η διαμάχη του με τον Πιττάκη, που κατέληξε στην απομάκρυνση του Ross. Σημαντικό για την εποχή του είναι το έργο του, *Die Deme von Attika und ihre Vertheilung unter die Phylen. Nach Inschriften*, στο οποίο ο Ross για πρώτη φορά τεκμηρίωσε επιγραφικά την ύπαρξη αρχαίων δήμων της Αττικής με βάση την αναγραφή του δημοτικού ονόματος Αθηναίων σε επιγραφές²². Δυστυχώς δεν σημείωνε πάντοτε τον τόπο που τις βρήκε, έτσι ώστε να υπάρχει και η αντίστοιχη τοπογραφική ένδειξη (βλ. ΑΡΜΑ 2). Στο έργο

---

¹⁷ Πιττάκης 1835.

¹⁸ Γ. Μαλούχου, *Ο Πιττάκης και το έργο του L' ancienne Athènes*, ΑΡΜΑ 3, 21–28. Βλ. επίσης Πετράκος 1987, 248–253. Πετράκος 2009. <http://portal.archetai.gr/userfiles/File/person/pittakis.pdf>. Οι προσπάθειές του συνίσταντο και στο να προστατεύσει και να κρατήσει στην Ελλάδα επιγραφές που οι ξένοι αρχαιόφιλοι της εποχής του σκόπευαν να στείλουν στο εξωτερικό: βλ. Επιγραφές αρ. 49 και Κ. Πιττάκης, ΕΑ 1859, 1846–1848, αρ.3545.

¹⁹ Βλ. ΕΑ 1853, 858 Αρχαία ερείπια στη θέση Καράς, ΕΑ 1856, 1424, ΕΑ 1840, 297–299, ΕΑ 1842, 569.

²⁰ Βλ. και Schörner – Goette 2004, 36 – 37, πίν. 21.2, 24–25.

²¹ Leake 1841, 9 – 10. Ross 1855, 220 – 222.

²² Ross 1846. Βλ. και ΑΡΜΑ 2.

του *Archäologische Aufsätze, Erste Sammlung*, συγκέντρωσε τις δημοσιευμένες σε διάφορα δικά του άρθρα επιγραφές τις οποίες και επανέκδοσε²³.

Στο τέλος του 19ου αι. και μεταξύ των ετών 1875–1894, συντελέστηκε ένα εξαιρετικής σπουδαιότητας χαρτογραφικό έργο στην Αττική, οι περίφημοι *Karten von Attika* των E. Curtius και J. A. Kaupert. Το έργο αυτό εκπονήθηκε από επιστήμονες της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του πρωσικού στρατού, με επικεφαλής τον Johann August Kaupert, κατά παραγγελία του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, υπό τον γερμανό ιστορικό, γεωγράφο και μελετητή της αττικής τοπογραφίας Ernst Curtius²⁴. Μεταξύ των 29 χαρτών, που καλύπτουν όλη την Αττική και εκδόθηκαν στην τελική μορφή τους τα έτη 1881–1904 με τον τίτλο *Karten von Attica*, το φύλλο χάρτου IV με τίτλο *ATHEN-HYMETTOS* και με ημερομηνία έκδοσης 1882, περιέχει το βόρειο και κεντρικό τμήμα του Υμηττού, που αντιστοιχεί στον διακρινόμενο από τους αρχαίους χρόνους *Μέγα Υμηττό*, καθώς και το ανατολικό τμήμα του άστεως της Αθήνας²⁵. Ο χάρτης VIII με τίτλο *VARI*, με ημερομηνία έκδοσης το 1885, περιλαμβάνει το νότιο τμήμα του βουνού από τη Γλυφάδα και τη Βάρη έως τη χερσόνησο του Ζωστήρος, περιέχει δηλαδή μεταξύ άλλων τον *Έλλάσσονα* ή *Άνυδρο Υμηττό* της αρχαιότητας. Στους χάρτες αποτυπώνεται με μεγάλη ακρίβεια ο ορεινός όγκος του Υμηττού, με όλες τις γεωφυσικές λεπτομέρειες και τα τοπόσημα, υψώματα, χειμάρρους, οικισμούς, κτίσματα, βρύσες, εκκλησίες, χωράφια, καλλιέργειες, οδούς, κά. συναφή. Πολύ σημαντικές είναι οι ενδείξεις με ερυθρό χρώμα, με τις οποίες σημειώνονται τα ορατά στα τέλη του 19ου αρχαία κατάλοιπα²⁶. Οι χάρτες συνοδεύονταν από τις *Επεξηγήσεις* των Χαρτών της Αττικής, με κύριο συντάκτη τον γερμανό φιλόλογο και μελετητή της ιστορικής τοπογραφίας της Αττικής A. Milchhöfer²⁷. Τα συνοδευτικά αυτά κείμενα επεξηγούν συνοπτικά τα ορατά στοιχεία της αρχαίας τοπογραφίας, σε συνδυασμό με τις αρχαίες φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες.

Χάρη στο μνημειώδες αυτό έργο διασώθηκαν πολύτιμα στοιχεία της αρχαίας και παλαιάς τοπογραφίας της Αττικής και στη συγκεκριμένη περίπτωση του Υμηττού. Το

---

²³ Ross 1855 . Ματθαίου 2005, 97.

²⁴ Κορρές 2008 β, ιδιαιτ. 11-14.

²⁵ Βόρειο όριο του φύλλου IV αποτελεί ο Παράλληλος 38°. Κορρές 2008β, 18.

²⁶ Κορρές 2008β, 14: "*Πάσης φύσεως και πάσης εποχής μνημεία, διάσπαρτοι αρχαίοι λίθοι, αρχαίοι τάφοι ή τύμβοι, φρέατα αερισμού υπογείων υδραγωγείων, αρχαία λατομεία, λιμενικά έργα, ίχνη οικισμών, κατάλοιπα ορυχείων και μεταλλευτικών εργασιών, ίχνη οδών κ.*"

²⁷ Για τον Υμηττό βλ. Milchhöfer 1883, 18–22 και 1889, 8–18.

έργο επανεκδόθηκε με επιμέλεια, εισαγωγή, σχόλια και μετάφραση του αρχιτέκτονος, αναστηλωτή και καθηγητή του Μετσόβιου Πολυτεχνείου Μ. Κορρέ από τις εκδόσεις Μέλισσα το 2008²⁸.

Οι χάρτες του Kaupert αποτέλεσαν το υπόβαθρο για τους πρώτους γεωλογικούς χάρτες της Αττικής από τον Lepsius, τον θεμελιωτή της χαρτογράφησης της γεωλογίας της Αττικής²⁹.

Το 1879 ο H.G. Lolling δημοσίευσε στα *Athenische Mitteilungen* τρία ψηφίσματα του αττικού δήμου της Αιζωνής, συσχετίζοντάς τα με δύο παλαιότερα ευρεθέντα ψηφίσματα του ίδιου δήμου, τα οποία συνέδεσε με το θέατρο του αρχαίου δήμου. Διασώζει δε την πληροφορία ότι στην εποχή του ήταν ορατά λείψανα του θεάτρου αυτού.

Το 1901, την εποχή του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Παναγή Καββαδία, λαμβάνει χώρα η ανασκαφή, από αρχαιολόγους της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, υπό τον C. H. Weller, του Σπηλαίου του Πανός, στον Νότιο Υμηττό, στην κορυφή ενός υψώματος, μία ώρα με τα πόδια βορειοανατολικά του μικρού τότε χωριού της Βάρης, κοντά στο αρχαίο δήμο του Αναγυρούντος, 300μ. περίπου πάνω από τη στάθμη της θάλασσας (20 Φεβρουαρίου – 1 Μαρτίου 1901). Το σπήλαιο είχε προκαλέσει από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων περιηγητών, ήδη από τον 18ο αι., καθώς διέσωζε επιγραφές και ανάγλυφα, που έδειχναν τη λατρευτική χρήση του κατά την αρχαιότητα. Πρώτος ο Chandler (1765) και στη συνέχεια οι Dodwell (1805 – 1806)³⁰, Gell, Lord Byron³¹, Ross, Wordsworth, Pouqueville, Leake, Ross κά., το επισκέφτηκαν, εξερεύνησαν και περιέγραψαν. Η ανασκαφή το 1901 έγινε από τους C. H. Weller, M. E. Dunham, L. Shaw King και I. Thallon³². Η δημοσίευση του υλικού της ανασκαφής με τα πολυάριθμα ευρήματα έγινε δύο χρόνια αργότερα, το 1903, υπό τη γενική επιμέλεια του Weller στο *American Journal of Archaeology*, από τους M.E. Dunham (επιγραφές), I. C. Thallon

---

²⁸ Κορρές 2008 α και Κορρές 2008 β.

²⁹ Lepsius 1891.

³⁰ Βλ. και Camp 2013, αρ. 14.

³¹ Schörner – Goette 2004, 35-36. Tregaskis 1979, 66.

³² *Athens at the Turn of the Century: A Sentimental Capital and a Resort of Scholars*. From the Archivist's Notebook. Essays Inspired by Archival Research in Athens Greece [https://nataliavogeikoff.com/2017/04/01/athens-at-the-turn-of-the-century-a-sentimental-capital-and-a-resort-of-scholars/\[Natalia Vogeikoff-Brogan\]](https://nataliavogeikoff.com/2017/04/01/athens-at-the-turn-of-the-century-a-sentimental-capital-and-a-resort-of-scholars/[Natalia Vogeikoff-Brogan]) (πρόσβαση 1-3-2018).

(αναθηματικά ανάγλυφα), L. S. King (κεραμεική, ειδώλια και μικροευρήματα), A. Baldwin (νομίσματα), and S.E. Bassett (λυχνάρια)³³. Βάσει των ευρημάτων η χρήση του λατρευτικού σπηλαίου τοποθετήθηκε από τον 5ο αι. π.Χ. έως το 150 π.Χ., με επανάχρηση κατά τον 4ο–6ο αι. μ.Χ. (εποχή Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου ΙΙ και Αρκάδιου)³⁴. Η ιστορία, η περιγραφή και τα ευρήματα του σπηλαίου της Βάρης αποτελούν ξεχωριστό κεφάλαιο στη διδακτορική Διατριβή της Ξ. Αραπογιάννη, *Τα σπήλαια του Πανός στην Αττική*³⁵. Το 1995–2004 μελετήθηκε εκ νέου το αρχαιολογικό υλικό και ιδιαίτερα οι επιγραφές, με επέκταση της έρευνας σε αρχαιολογικό υλικό, από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών και τους G. Schörner, H.R. Goette και K. Hallof³⁶.

Ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος, το 1919 με αφετηρία τον χάρτη του Kaupert για τον Υμηττό, το κείμενο του Milchhöfer³⁷ και τη δημοσίευση τριών επιγραφών από την Αιξωνή από τον Lolling, προσπάθησε να εξακριβώσει τον χαρακτήρα των πολυπληθών κυκλικών εξαρμάτων που σημειώνονται στους χάρτες του Kaupert, σε όλη των περιοχών των πεδινών περιοχών δυτικά του Υμηττού, με το όνομα *Grabhügel*. Προέβη στην ανασκαφή τυμβοειδούς εξάρματος στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Πιρναρής, μεταξύ της εκκλησίας και της θάλασσας, κατά την οποία διαπίστωσε ότι το εξάρμα/τύμβος δεν είχε ταφική χρήση³⁸.

Αρκετές μελέτες για την τοπογραφία και αρχαιολογία της Αττικής δημοσιεύτηκαν στο αρχαιολογικό περιοδικό *Πολέμων* (1929–1966), το οποίο εξέδιδαν ο Α. Αρβανιτόπουλος στην αρχή (1929) και ο Α.Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός στην συνέχεια. Πρόκειται για δημοσίευση επιγραφών και εκθέσεις ερευνών των παραπάνω αρχαιολόγων στις περιοχές της Αιξωνής και των Αλών Αιξωνίδων, από το Χασάνι (Ελληνικό) έως το Παλαιοχώρι στη Βούλα. Σημαντικές είναι οι παρατηρήσεις επί της αρχαίας τοπογραφίας της περιοχής, η οποία δεν είχε ακόμη ανοικοδομηθεί και διέσωζε ορατά ερείπια και χαρακτηριστικά της μορφολογίας του εδάφους. Το 1929 ο Α. Σ. Αρβανιτόπουλος ζήτησε από την Αρχαιολογική Εταιρία να ανασκάψει το θέατρο της Αιξωνής και τα ιερά (Ηβης και Ηρακλειδών) του ιδίου δήμου. Ο Παπαγιαννόπουλος-

³³Weller 1903. Bassett 1903. Dunham 1903. King 1903. Thallon 1903.

³⁴Weller 1903 284–285. Schörner – Goette 2004, 107–110.

³⁵ Αραπογιάννη 2000, 93–137, 386–434 (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/13606>).

³⁶Schörner – Goette 2004.

³⁷Milchhöfer 1883.

³⁸Κεραμόπουλος 1919, 32–46.

Παλαιός υποστήριζε ότι βρήκε μαζί με τον Αρβανιτόπουλο τα ερείπια των αιζωνικών αυτών ιερών, όπως και της *Λέσχης Αιζωνέων* κοντά στη θέση *Παλαιοχώρι προς την Νέαν Βάρη*, από την οποία προερχόταν χορηγική επιγραφή την οποία συνέδεε με το θέατρο της Αιζωνής³⁹. Τελικά διεξήχθη επιφανειακή έρευνα το ίδιο έτος από τους δύο αρχαιολόγους με χορηγία της “Κάρολος Φιξ” Α.Ε στην περιοχή δυτικά των υπωρειών του Υμηττού μέχρι τη Βούλα⁴⁰, αλλά δεν ακολουθήθηκε από ανασκαφική έρευνα. Τα γνωστά από τις αρχαίες πηγές θέατρο και ιερά της Αιζωνής δεν εντοπίστηκαν με βεβαιότητα και δεν ανασκάφηκαν ποτέ.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ακριβώς πριν από το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ερευνήθηκε ένα από τα σημαντικότερα ιερά κορυφής των ιστορικών χρόνων, το ιερό του Διός στην κορυφή του Υμηττού. Η ανασκαφή και δημοσίευση του υλικού έγινε από εξέχοντες αρχαιολόγους της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών. Η πρώτη ανασκαφή έγινε τα έτη 1923–1924 από τον ανασκαφέα της Τροίας και της Πύλου Carl Blegen, σε μία φυσική κοιλότητα, μισό μίλι βορείως του υψηλότερης κορυφής του βουνού, επί της κορυφογραμμής (*Karten von Attica*, IV, “*ATHEN-HYMETTOS*”, ύψ. 967.5μ.). Συνεχίστηκε το 1939–1940 υπό τους C. Blegen και Rodney S. Young και διακόπηκε απότομα από τον πόλεμο στις 28 Οκτωβρίου 1940⁴¹. Η προκαταρκτική έκθεση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής και η ταύτισή της με το ονομαστό από τον Πausanία ιερό του Διός στον Υμηττό έγινε από τον Young το 1940. Η συνολική δημοσίευση του σημαντικότερου αρχαιολογικού υλικού έγινε 36 χρόνια αργότερα από τον επιγραφικό και αρχαιολόγο Merle Langdon, στην εμβληματική δημοσίευση *A Sanctuary of Zeus on Mount Hymettos*⁴². Ο Langdon ασχολήθηκε στη συνέχεια με την τοπογραφία και τις επιγραφές του βουνού, σε σειρά άρθρων με τίτλο *Hymettiana*, αλλά και σε άλλες μελέτες του.

---

³⁹ Πρόκειται για την επιγραφή αρ. 36 [IG II/III³ 4.1, 498 / IG II² 3091]. Ο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός υποστήριξε ότι η αρχαία Αιζωνή βρισκόταν στο Παλαιοχώρι Βούλας, τόπο εύρεσης της παραπάνω επιγραφής και ότι εκτεινόταν και στις υπόλοιπες ορεινές περιοχές της δυτικής πλευράς του Υμηττού από τη Βάρη μέχρι τη χαράδρα Γυρισμός (Πιρναρή). Θεωρούσε επίσης ότι οι πεδινές παραθαλάσσιες περιοχές δυτικά των υπωρειών του Υμηττού ανήκαν στις Αλές Αιζωνίδες. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 162–163, 164, 172 σημ. 126.

⁴⁰ Παπαγιαννόπουλος – Παλαιός όπ. π. 162, 172–173.

⁴¹ Langdon 1976.

⁴² Langdon 1976, 1, σημ.1. Βλ και βιβλιοκρισία Jeffery 1978.

Η μελέτη της τοπογραφίας και των οχυρώσεων της Αττικής, συμπεριλαμβανομένων των αρχαίων οχυρών του Υμηττού συνεχίστηκε τις δεκαετίες του 1960 και 1980 από τους J. R. McCredie και Josiah Ober⁴³.

Στον Ανατολικό Υμηττό, τα έτη 1949–1950 ο Νικόλαος Κοτζιάς ανέσκαψε και ερεύνησε στη θέση Προφήτης Ηλίας Κορωπίου, όπου βρίσκεται το ομώνυμο εξωκκλήσι (ύψ. 659μ.), τα κατάλοιπα δύο ναών του 6ου αι. π.Χ. (ιερό Α, διαστ.: 14.8 × 7μ. και ιερό Β, διαστ.: 14.36 × 6.66μ.). Ο σηκός /ιερό Β κατεστράφη ολοσχερώς από πυρκαγιά κατά τον 3ο αι. π.Χ. Ο Κοτζιάς ταύτισε τους ναούς με τους αναφερόμενους από τον Πανσανία βωμούς του Ομβρίου Διός και του Προοπίου Απόλλωνος, τοποθετώντας στην ανατολική πλευρά του όρους το γνωστό από τις αρχαίες πηγές Υμήττιο ιερό⁴⁴. Πέριξ του μεγαλύτερου από τους δύο ναούς αποκάλυψε βωμό, πηγάδι και αναλημματικό τοίχο ή περίβολο. Η ταύτιση αυτή δεν έγινε ευρέως αποδεκτή από τους μελετητές, καθώς δεν βρέθηκαν στην ανασκαφή επιγραφές και αναθήματα που να τεκμηριώνουν το χαρακτήρα της λατρείας, σε αντίθεση με το πλούσιο επιγραφικό υλικό από το ιερό της κορυφής του βουνού⁴⁵. Το 1950 ο Ν. Κοτζιάς επέκτεινε την έρευνα της ανατολικής πλευράς με ανασκαφή στο Κάστρο του Χριστού (θέση αρχαίου δήμου Σφηττού) στην περιοχή του Κορωπίου, με ευρήματα προϊστορικών χρόνων.

Τα ίδια έτη (1949–1950) ο Μ. Χατζηδάκης διενήργησε ανασκαφή στη Μονή Καισαριανής, με ελάχιστα ευρήματα προγενέστερα των βυζαντινών χρόνων⁴⁶.

Τα έτη 1953–1954 δημοσιεύτηκε το άρθρο *Συμβολή εις τὸν Χρεμωνίδειον πόλεμον 266/5–263/2 π.Χ.* της νομισματολόγου Ε. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, η οποία επί τη βάσει κυρίως των νομισματικών ευρημάτων των ετών 1941 και 1943 υποστήριξε την ύπαρξη στην Αττική, εγκαταστάσεων–στρατοπέδων των στρατιωτών του Πατρόκλου, ναυάρχου των Πτολεμαίων βασιλέων της Αιγύπτου, ο οποίος έφθασε σε βοήθεια των Αθηναίων, κατά τη διάρκεια του Χρεμωνίδειου Πολέμου. Ένα από αυτά τα στρατόπεδα των Αιγυπτίων θα βρισκόταν σύμφωνα με την Ε. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου στις υπώρειες του Υμηττού, στην Ηλιούπολη.

Ο άγγλος αρχαιολόγος J. Bradford δημοσίευσε το 1956 το άρθρο του “*Fieldwork on aerial discoveries in Attica and Rhodes, 2. Ancient field systems on Mount Hymettos*,

---

⁴³Mc Credie 1966. Ober 1981.

⁴⁴Κοτζιάς 1949, 51–74. Κοτζιάς 1950, 144–172. Παρένθετος Πίναξ σ. 148.

⁴⁵Travlos 1988, 191. Παπαχατζής 1974, 417.

⁴⁶Χατζηδάκης 1950, 142–143.

near Athens” και το 1957 το έργο του *Ancient Landscapes. Studies in Field Archaeology*, με τα οποία θεμελιώνεται η χρήση αεροφωτογραφιών στην αρχαιολογική έρευνα, με πεδίο εφαρμογής περιοχές της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Ένας από τους τόπους αυτούς είναι και οι δυτικές υπώρειες του Υμηττού⁴⁷. Η συγκεκριμένη ενασχόληση του Bradford, ξεκίνησε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1943, κατά τη διάρκεια της στράτευσής του, όταν η μελέτη αεροφωτογραφιών περιοχών της Ανατολικής Μεσογείου, για τον εντοπισμό γερμανικών οχυρών, τον οδήγησε στην παρατήρηση αρχαίων καταλοίπων και επεμβάσεων στο τοπίο. Στην Αττική, στις πλαγιές του Υμηττού, οι στρατιωτικές αεροφωτογραφίες της Βρετανικής Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας (R.A.F.) αποκάλυψαν διαμορφώσεις που συνιστούσαν σύστημα αναβαθμών καλλιέργειας. Την υπόθεσή του αυτή επιβεβαίωσε μετά το τέλος του πολέμου, το 1945 με εναέρια παρατήρηση και με επιφανειακή έρευνα.

Μία συγκροτημένη μελέτη των παράλιων δήμων της δυτικής ακτής της Αττικής από την Αιξωνή (Γλυφάδα) έως το Σούνιο αποτέλεσε το έργο του C. W. J. Eliot, *Coastal demes of Attica: a study of the policy of Kleisthenes*, στο οποίο εξετάστηκαν συστηματικά και παρουσιάστηκαν συνοπτικά όλα τα μέχρι τότε δεδομένα: οι αρχαίες πηγές, οι επιγραφικές μαρτυρίες, με ιδιαίτερη έμφαση στη θέση εύρεσης των επιγραφών καθώς και η αρχαιολογική πληροφορία με στόχο την τεκμηρίωση της θέσης και του χαρακτήρα εκάστου εκ των παράλιων δήμων της δυτικής Αττικής⁴⁸.

Το 1966 ανασκάφηκε από την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή, υπό τους A.J. Graham, L.H. Sackett και J. E. Jones, η Οικία της Βάρης (*Vari House*), μία τυπική αγροικία των ύστερων κλασικών χρόνων στην Αττική ύπαιθρο, κοντά στο σπήλαιο του Πανός, με οικονομική δραστηριότητα βασιζόμενη στην καλλιέργεια της γης, την κτηνοτροφία και τη μελισσοκομία⁴⁹.

Τα έργα του Ιωάννη Τραυλού, αρχαιολόγου και αρχιτέκτονος της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής για 40 περίπου χρόνια, είναι θεμελιώδη για την αρχαιολογία της αρχαίας Αθήνας και της Αττικής από την άποψη του τοπογραφικού προσδιορισμού της θέσης των μνημείων και της πολεοδομικής συγκρότησης και εξέλιξης της αρχαίας

---

⁴⁷ Bradford 1956. Bradford 1957, 29–34.

⁴⁸ Eliot 1962.

⁴⁹ Jones – Graham – Sackett 1973. Η συγκεκριμένη έρευνα αποτέλεσε μία από τις πρώτες συστηματικές ανασκαφές αρχαίας αγροικίας στον ελλαδικό χώρο.

πόλης. Στα λήμματα του για τον Υμηττό συγκεντρώνει και σχολιάζει συνοπτικά όλα τα βιβλιογραφικά στοιχεία για τα σημαντικότερα μνημεία επί του όρους⁵⁰.

Το 1973, στο πλαίσιο ενός προγράμματος μελετών για τους αρχαίους ελληνικούς οικισμούς από το Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής του Αθηναϊκού Τεχνολογικού Ομίλου που ίδρυσε και διηύθυνε ο πρωτοπόρος και οραματιστής αρχιτέκτονας και πολεοδόμος Κ. Α. Δοξιάδης, κυκλοφόρησε ο τόμος με αρ. 21 της σειράς *Αρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις*, με τίτλο *Αττική, Οἰκιστικὰ στοιχεῖα- Πρώτη Ἐκθεσις*⁵¹. Η μελέτη της πόλης-κράτους της Αθήνας, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς του συγκεκριμένου τόμου, Μ. Πετροπουλάκου και Α. Πεντάζος, χρειάστηκε ιδιαίτερη αντιμετώπιση, λόγω της πληθώρας των αρχαίων πηγών, των ευρημάτων και των επιστημονικών μελετών⁵². Η αξία του συγκεκριμένου εγχειρήματος για την τοπογραφία και αρχαιολογία της Αττικής έγκειται στο ότι δεν περιορίστηκε στη σύνταξη ενός καταλόγου αρχαίων θέσεων, μνημείων και ανασκαφών, βάσει συστηματικής αποδελτίωσης, αλλά στο γεγονός ότι με τη συνεργασία των αρχαιολόγων με μηχανικούς και τοπογράφους εκπονήθηκαν χάρτες σε υπόβαθρα της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, με εντοπισμό όλων των αναφερομένων αρχαίων θέσεων, με αρίθμηση και σύμβολα. Αποτελεί έτσι μετά τους χάρτες του Kaupert ένα σημαντικό βοήθημα για τη διερεύνηση της αρχαίας τοπογραφίας.

Η υπομνηματισμένη έκδοση των *Αττικῶν της Ελλάδος Περιήγησις* του Πausανία από τον φιλόλογο, και γνώστη της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και τοπογραφίας Νικόλαο Παπαχατζή⁵³, αποτελεί μία έκδοση που συνοψίζει και εκθέτει με συγκροτημένο και κατανοητό τρόπο τις φιλολογικές και αρχαιολογικές πληροφορίες για κάθε περιοχή της Αττικής.

Τα δύο έργα του J.S. Traill, *The Political Organization of Attica. A study of the Demes Trittyes, and Phylai, and their Representation in the Athenian Council* (1975) και *Demos and Trittyes: Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica* (1986)⁵⁴, αποτελούν σημαντικές μελέτες για τους αρχαίους αττικούς δήμους και τη συγκρότησή τους σε τριττύες και φυλές, καθώς και για το γεωγραφικό εντοπισμό

---

⁵⁰ Travlos 1988. Βλ. και Τραυλός 1960, 1993².

⁵¹ Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973.

⁵² Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, XX1.

⁵³ Παπαχατζής 1974.

⁵⁴ Traill 1975, Traill 1986.

τους επί τη βάσει των επιγραφικών τεκμηρίων και αρχαίων πηγών. Αποτελούν επίσης βασική αναφορά για τον μελετητή οποιουδήποτε τμήματος της αρχαίας αθηναϊκής επικράτειας.

Ήδη από την δεκαετία του 1920 έως τη δεκαετία του 1970, σποραδικά, και από τη δεκαετία του 1980 πιο εντατικά, οι περιοχές δυτικά του Υμηττού ερευνήθηκαν χάρη στις σωστικές ανασκαφές που διενήργησε η Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η δημοσίευση των προκαταρκτικών εκθέσεων των σωστικών ανασκαφών, στο *Αρχαιολογικό Δελτίο*, συνέβαλε στην ενημέρωση της επιστημονικής κοινότητας και σε μία πρώτη τεκμηρίωση των ευρημάτων. Οι σωστικές ανασκαφές που προκύπτουν λόγω της τυχαίας εύρεσης αρχαίων σε περίπτωση εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή κτηρίων ή κοινωφελών έργων, έχουν τυχαίο χαρακτήρα ως προς τη συχνότητα, την επιλογή της θέσης και την έκταση του ερευνούμενου χώρου. Στις υπώρειες του Υμηττού έδωσαν ιδιαίτερα σημαντικά αποτελέσματα σε περιοχές στις οποίες ο οικοδομικός έλεγχος επιβλήθηκε συστηματικά και πρόλαβε την καθολική ανοικοδόμησή τους, όπως στη σημερινή Βούλα και τη Βάρη. Για το λόγο αυτό η οικιστική μορφή και ο χαρακτήρας των αρχαίων δήμων σε αυτές τις περιοχές π.χ. των Αλών Αιξωνίδων είναι ικανοποιητικά γνωστά. Αντίθετα η εντατική ανοικοδόμηση των περιοχών στις δυτικές υπώρειες πλησίον του άστεως, κατά τον 20ό αι., π.χ. στο Παγκράτι, Καισαριανή, Βύρωνα, πριν από την επιβολή αρχαιολογικού ελέγχου, στέρησαν πολύτιμα στοιχεία για τη γνώση της αρχαίας τοπογραφίας της Αττικής. Δεν είναι τυχαίο ότι κατά μήκος της δυτικής πλευράς του βουνού από την Αγία Παρασκευή μέχρι την περιοχή της Ηλιούπολης προς νότον, δεν είναι ταυτισμένη με βεβαιότητα η γεωγραφική θέση των αρχαίων δήμων και δεν έχουν ανασκαφεί σημαντικά κτηριακά κατάλοιπά τους. Επί της Λ. Βουλιαγμένης έγιναν μεγάλης έκτασης σωστικές ανασκαφές λόγω της κατασκευής του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών ΜΕΤΡΟ (2000–2010). Οι σωστικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας συνεχίζονται με μικρή κάμψη λόγω της ύφεσης της ανοικοδόμησης στα χρόνια της οικονομικής κρίσης από το 2009 κε. στις δυτικές υπώρειες του βουνού πάνω κυρίως από τα νότια προάστια της Αθήνας, αποκαλύπτοντας άγνωστες αρχαίες θέσεις ακόμα και σήμερα (π.χ. προϊστορική θέση στη Γλυφάδα, ανασκαφή 2018).

Τις δεκαετίες του 1990 και 2000 τρεις μελέτες Ελληνίδων αρχαιολόγων επιχείρησαν σύνθεση των έως τότε αποτελεσμάτων των σωστικών ανασκαφών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, για τρεις από τους αρχαίους δήμους της περιοχής δυτικά του Υμηττού, το Ευώνυμον, την Αιξωνή και τις Αλές Αιξωνίδες: Πρόκειται για το

βιβλίο *Γλυφάδα, ιστορικό παρελθόν και μνημεία της* Ελένης Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (1990), το άρθρο *Ο Δήμος των Αιξωνιδών Αλών* της Ιωάννας Ανδρέου (1994) και δύο τόμους με την ιστορία των σημερινών δήμων Αλίου και Αργυρούπολης, με παρουσίαση των ανασκαφών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στις αντίστοιχες περιοχές από την Κωνσταντίνα Καζά (2006α και 2006β). Επιπλέον οι παράλιοι αρχαίοι δήμοι της Αττικής αποτέλεσαν εκ νέου αντικείμενο μελέτης, από την I. Bultrighini στο έργο της *Demi attici della paralia* [2015].

Ο Α.Π. Ματθαίου με το άρθρο του, *Αιξωνικά* [Hóρος 10 (1992–98) 133–160], δημοσίευσε πέντε επιγραφές με προέλευση τη Γλυφάδα, εκ των οποίων οι τέσσερις ήταν αδημοσίευτες και η μία ήταν θραύσμα που συμπλήρωνε τον Ιερό Νόμο των Αιξωνέων [IG II² 1356]⁵⁵. Με την ευκαιρία αυτή πραγματοποιήθηκε εκ νέου τα τοπογραφικά ζητήματα του αρχαίου αττικού δήμου της Αιξωνής και ιδιαίτερα τη θέση των μαρτυρούμενων από τις πηγές αλλά μη εντοπισμένων αιξωνικών ιερών και θεάτρου. Με το δήμο της Αιξωνής και τις αιξωνικές επιγραφές ασχολήθηκε επίσης η D. Ackermann, στη μελέτη της *Une microhistoire d'Athènes. Le dème d'Aixônè dans l'Antiquité* [2018].

Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι μελέτες του Γ. Σταϊνχάουερ για την αττική αρχαιολογία και επιγραφική. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται δημοσιεύσεις ψηφισμάτων του Ευνόμενου και των Αλών Αιξωνιδών και νέα έκδοση και συμπλήρωση του αιξωνικού Ιερού Νόμου με βάση την εύρεση νέου μεγάλου τμήματος της επιγραφής [Σταϊνχάουερ 2004, 2004–2009, 2007] .

Η έκδοση από την Αρχαιολογική Εταιρεία της σειράς *Archæion tōn Mnhmείōn tōn Athinōn kai tēs Attikēs* [APMA], στην οποία έγινε αποδελτίωση και καταλογογράφηση όλων των μνημείων και αρχαίων θέσεων που αναφέρονταν στα έργα και στις δημοσιεύσεις των πρωτοπόρων της Ελληνικής Αρχαιολογίας του 19ου αι., (Πιττάκης, Ross, Konze) επικαιροποίησε, συστηματοποίησε και τεκμηρίωσε την αρχαιολογική τοπογραφική πληροφορία για την Αθήνα και την Αττική. Τα οφέλη είναι μεγάλα για τη γνώση της αρχαίας τοπογραφίας της Αττικής και συνακόλουθα αυτήν της δυτικής πλευράς του Υμηττού.

Από τη δεκαετία του 1980 έως σήμερα, αρχαιολόγοι του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου [H.Lauter, H. R.Goette, H. Lohman] διεξήγαγαν έρευνες και μελέτες στην δυτική κυρίως ακτή της νότιας Αττικής, από την περιοχή της Βάρης

---

⁵⁵ Ματθαίου 1992–98.

και του Κορωπίου, έως και το Σούνιο, κυρίως σε χαμηλά υψώματα στην προέκταση του ορεινού όγκου του Υμηττού, ασχολούμενοι με την αρχαία τοπογραφία και την οικιστική διάρθρωση των δήμων της κλασικής εποχής.

Η έρευνα συνεργασίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και της Εφορείας Σπηλαιολογίας Παλαιοανθρωπολογίας στο σπήλαιο Λεοντάρι (ύψ. 550μ.), στην ανατολική πλευρά του βουνού, δυτικά των Γλυκών Νερών Παιανίας, φώτισαν τα θέματα της ανθρώπινης εξάπλωσης και εγκατάστασης στο ορεινό περιβάλλον του Υμηττού κατά την Νεώτερη Νεολιθική περίοδο⁵⁶.

Από το 2002 κε. έως το 2014, έλαβε χώρα ένα ερευνητικό πρόγραμμα του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών, με επικεφαλής την καθηγήτρια Αρχαιολογίας Γ. Αλευρά, με στόχο την σύνταξη και δημοσίευση ενός Καταλόγου (Corpus) Αρχαίων Λατομείων του Ελλαδικού χώρου από τους προϊστορικούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους και με αντικείμενο τη χαρτογράφηση και καταγραφή όλων των μέχρι τότε δημοσιευμένων και αδημοσίευστων αρχαίων λατομείων. Καταγράφηκαν όλα τα στοιχεία που είναι γνωστά για αυτά: ακριβής γεωγραφική θέση, σωζόμενα ίχνη εξόρυξης, εποχή λειτουργίας και εκμετάλλευσης, είδος, πιθανές χρήσεις και τόποι εξαγωγής του εξορυσσόμενου λίθου, αρχαία κατάλοιπα, βιβλιογραφία. Στο Corpus περιλαμβάνονται τα λατομεία μαρμάρου και ασβεστόλιθου της δυτικής πλευράς του Υμηττού⁵⁷.

Το 2007 ο Α. Moreno στη μελέτη του *Feeding the democracy: the Athenian grain supply in the fifth and fourth centuries B.C*, διερεύννησε ένα πιθανό μοντέλο κάλυψης των επισιτιστικών αναγκών και εξασφάλισης επάρκειας σε σιτάρι της πόλεως-κράτους της αρχαίας Αθήνας. Βασιζόμενος σε αρχαίες πηγές, επιγραφές, παλαιές αεροφωτογραφίες και αρχαιολογικές έρευνες, ανέδειξε την οικονομική συμβολή των περιοχών του κλεισθένειου δήμου του Ευωνύμου και των γειτονικών εδαφών στις δυτικές υπώρειες Υμηττού, μέσω της εντατικής γεωργικής εκμετάλλευσης με ένα σύστημα λιθόκτιστων ανδέρων, σε συνδυασμό με τον καθαρισμό των αγρών από τις πέτρες και την εξασφάλιση άρδευσης. Υποστήριξε δε εύλογα ότι οι παραγωγικές δραστηριότητες στα όχι και τόσο εύφορα αυτά εδάφη θα ήταν η

---

⁵⁶ Karali – Mavridis – Kormazopoulou 2005. Καραλή – Μαυρίδης – Κορμαζοπούλου 2006.

⁵⁷ Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος 2010. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος – Χατζηκωνσταντίνου 2014, 250-253.

ελαιοκαλλιέργεια και η μελισσοκομία, οι οποίες θα ήταν δυνατό να προσφέρουν μεγάλες ποσότητες γεωργικών προϊόντων με ανταλλακτική αξία.

ΙΒ. Το αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενο της παρούσης έρευνας αποτελεί η διερεύνηση της αρχαιολογίας και της ιστορικής τοπογραφίας των δυτικών υπωρειών του ορεινού όγκου του Υμηττού. Πρόκειται για την πλευρά του βουνού που είναι στραμμένη προς το άστυ των Αθηνών. Θεωρούμε ότι η περιοχή αυτή αποτέλεσε ένα ιδιαίτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό περιβάλλον που παρά τις διαφοροποιήσεις του από νότο προς βορρά και από τις κορυφές έως τα χαμηλά κράσπεδα, επιτρέπει τη διερεύνηση της ιστορίας, της παρουσίας, επέμβασης και εξέλιξης του ανθρώπου και του πολιτισμού του από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ύστερη ρωμαϊοκρατία. Επειδή η συντριπτική πλειοψηφία των αρχαίων θέσεων και τεκμηρίων αφορούν στην κλασική αρχαιότητα, η παρούσα μελέτη αποτελεί κατά μεγάλο μέρος της συμβολή στην αθηναϊκή ιστορία ενός τμήματος ορεινής και ημιορεινής γης που παρά τον σχετικά περιθωριακό γεωγραφικό χαρακτήρα της, συμμετείχε στις σπουδαίες εξελίξεις των χρόνων εκείνων.

ΙΓ. Η μέθοδος

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε βασίστηκε στη βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη, σε συνδυασμό με την αρχειακή αναζήτηση και τη διενέργεια σειράς αυτοψιών. Η εργασία αυτή οδήγησε στη συλλογή και κριτική παράθεση δύο κατηγοριών στοιχείων που φωτίζουν την αρχαιολογία και ιστορική τοπογραφία του δυτικού Υμηττού (κεφάλαια IV–V). Από τη μια πλευρά συντάχθηκαν Κατάλογοι με τα *testimonia*, τις γραπτές και επιγραφικές μαρτυρίες, καθώς και τα περιηγητικά κείμενα για την υπό εξέταση γεωγραφική περιοχή της Αττικής. Στη συνέχεια καταρτίστηκε Κατάλογος των αρχαίων θέσεων, όπως αυτές είναι γνωστές από τις πολλές σωστικές και τις λίγες συστηματικές ανασκαφές και έρευνες που έχουν διενεργηθεί σε θέσεις στις δυτικές πλευρές του βουνού.

Τα δεδομένα για τον Κατάλογο των αρχαίων θέσεων αντλήθηκαν κατά κύριο λόγο από τη βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη των δημοσιευμένων αρχαιολογικών ερευνών και των ανασκαφικών εκθέσεων για τις σωστικές ανασκαφές της περιοχής μελέτης που περιέχονται στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου*. Επιτόπια έρευνα και αυτοψίες διαφώτισαν και βοήθησαν στην κατανόηση του χαρακτήρα αρκετών σημείων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, κυρίως σε μη αστικές και οικοδομημένες περιοχές.

Συμπληρωματικά, καθοριστικά στοιχεία αντλήθηκαν από την εξέταση επιλεγμένου αρχαιολογικού υλικού και αρχαίων αντικειμένων από σωστικές ανασκαφές, τα οποία φυλάσσονται στα Αρχαιολογικά Μουσεία Πειραιώς και Βραυρώνος, όπου κάτι τέτοιο ήταν εφικτό. Επίσκεψη για εξέταση ορισμένων επιγραφών έγινε και στο Επιγραφικό Μουσείο. Τα δεδομένα για κάποιες αρχαιολογικές θέσεις εμπλουτίστηκαν με υλικό τεκμηρίωσης από το Αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων —με τον περιορισμό ότι για κάποιες περιοχές δεν κατέστη δυνατή η πρόσβαση— και από έρευνα σε αρχειακό υλικό στο Τμήμα Ιστορικού Αρχείου Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων. Με αυτή τη συνδυαστική προσέγγιση επιχειρήθηκε να αρθούν κάποιιοι από τους περιορισμούς στην επιστημονική γνώση που προκύπτουν από τη μη πλήρη δημοσίευση των περισσότερων σωστικών ανασκαφών της περιοχής μελέτης.

Μετά τη συγκρότηση των Καταλόγων ακολούθησε η σύνθεση των στοιχείων ανά τομέα οργάνωσης της ανθρώπινης ζωής, κατοίκησης και δράσης. Τέλος τα δεδομένα οπτικοποιήθηκαν σε χάρτες ανά υποπεριοχή του δυτικού Υμηττού.

ΙΔ. Η διάρθρωση της μελέτης. Περιορισμοί και παραδοχές της έρευνας

Η διάρθρωση της μελέτης παρατίθεται στα Περιεχόμενα.

Κατά την ανάπτυξη των Καταλόγων ίσχυσαν οι παρακάτω περιορισμοί που οδήγησαν στην κατάρτιση συμβατικών ορίων και στην αποδοχή συγκεκριμένων περιορισμών της έρευνας.

Η περιοχή μελέτης, η δυτική πλευρά του Υμηττού είναι μια επιμήκης χερσαία έκταση κατά τον άξονα Β–Ν με ανατολικό όριο την κορυφογραμμή του βουνού, η οποία ακόμη και σήμερα διαχωρίζει τους σύγχρονους δήμους της δυτικής πλευράς από αυτούς της ανατολικής.

Τα υπόλοιπα όρια που επιλέχθηκαν είναι περισσότερο συμβατικά, καθώς δεν συμπίπτουν με φυσικά. Καταβλήθηκε επίσης προσπάθεια να είναι ευκόλως αντιληπτά σε χάρτη και στον σύγχρονο αστικό ιστό.

Δυτικό όριο αποτέλεσε κατά μεγάλο μέρος η σημερινή Λ. Βουλιαγμένης και προς βορρά η Λ. Μεσογείων. Οι σύγχρονες αυτές αρτηρίες ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό την πορεία αρχαίων οδικών αξόνων. Ως νότιο όριο ορίστηκε η Λ. Βάρης–Κορωπίου ακριβώς μετά τη συμβολή της με τη Λ. Βουλιαγμένης καθώς και αυτή σε μεγάλο μέρος ακολουθεί τη διαδρομή αρχαίου δρόμου. Δεν επιλέχθηκε κάποια ισουψής καμπύλη,

διότι θεωρήθηκε ότι θα ήταν δύσκολα διακριτή στις περιοχές όπου ο αστικός ιστός έχει ανέβει στις υπώρειες του βουνού. Μικρή παρέκκλιση στις γενικές αρχές ορισμού των ορίων έγινε στην περίπτωση του Αγίου Νικολάου Γλυφάδας και των όμορων θέσεων, οι οποίες βρίσκονται στη δυτική πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης. Η συγκεκριμένη επιλογή υπαγορεύτηκε από τη μεγάλη τοπογραφική σημασία της θέσης και των κρίσιμων τοπογραφικών ζητημάτων που συνδέονται με αυτήν ως πιθανό κέντρο αρχαίου δήμου .

Παρότι τα παραπάνω όρια είναι συμβατικά, όμως η σύμπτωση τους σε μεγάλο μέρος με σημαντικούς αρχαίους οδικούς άξονες ανέδειξε τον διαφορετικό αρχαιολογικό χαρακτήρα των εκτάσεων από τη μια ή την άλλη πλευρά των οριογραμμών⁵⁸.

Ως προς τις Επιγραφές, ο σχετικός κατάλογος διακρίνεται σε δυο ομάδες: στην πρώτη η σειρά κατάταξης συντάχθηκε με βάση τη γεωγραφική ακολουθία του Καταλόγου των αρχαίων θέσεων. Στη δεύτερη ομάδα περιελήφθησαν επιγραφές που αναφέρονται στον Υμηττό και αποτελούν σημαντικά τεκμήρια, δεν βρέθηκαν όμως σε κάποια αρχαιολογική θέση της περιοχής μελέτης.

Στην γεωγραφική παράθεση των επιγραφών πρέπει να σημειωθεί ότι παρεμβάλλονται ορισμένες που δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένη θέση αλλά προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή χωρίς ακριβή γεωγραφικό προσδιορισμό (π.χ. αρ. 42). Εντάσσονται επίσης επιγραφές που βρέθηκαν κοντά στα όρια της περιοχής μελέτης, χωρίς αντίστοιχο λήμμα στον κατάλογο θέσεων, καθώς η μαρτυρία τους θεωρήθηκε σημαντική για την τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής (επιγραφές αρ. 37, 38)

Στον Κατάλογο αρχαίων θέσεων, η αρίθμηση των θέσεων και η εξέτασή τους ακολουθεί γενικά την κατεύθυνση από Νότο προς Βορρά και Ανατολή προς Δύση, λόγω της μεγάλης πυκνότητας αρχαίων στην νότια περιοχή του δυτικού Υμηττού. Σε επιμέρους ομάδες προκρίνεται η συνεχόμενη εξέταση θέσεων που συναποτελούν μια ομοειδή ομάδα, π.χ. ένας αρχαίος δρόμος, ή ένας οικιστικός πυρήνας.

---

⁵⁸ Στην περιοχή π.χ. της Βάρης (Αναγυρούς), βορείως της Λ. Βάρης-Κορωπίου δεν αναπτύσσονται αρχαία οικιστικά κατάλοιπα, όπως συμβαίνει με την προς νότο περιοχή. Στη Βούλα ανατολικά του ορίου περιλαμβάνονται τμήματα του αρχαίου οικιστικού ιστού, αλλά μένουν εκτός τα νεκροταφεία των Αλών Αιξωνίδων. Στην περιοχή της Γλυφάδας ανατολικά της Λ. Βουλιαγμένης εκτείνονται αναλημματικοί τοίχοι καλλιέργειας, ενώ δυτικά του ορίου της περιοχής μελέτης βρίσκονται λείψανα των οικιών της αρχαίας Αιξωνής.

Οι αρχαίες θέσεις του σχετικού καταλόγου έχουν αύξουσα αρίθμηση, η οποία σημειώνεται στους χάρτες. Η αναφορά σε θέσεις, επιγραφές ή αρχαίες πηγές γίνεται με την αρίθμησή τους στους αντίστοιχους καταλόγους, με έντονους χαρακτήρες.

Οι αρχαίες θέσεις στις εκτός σχεδίου περιοχές προσδιορίζονται εκτός των άλλων γεωγραφικών στοιχείων με ζεύγη συντεταγμένων, που αντλήθηκαν από εφαρμογή GPS σε smartphone κατά τη διάρκεια αυτοψίας. Λόγω του ερασιτεχνικού εξοπλισμού δεχόμαστε ότι υπάρχει απόκλιση κάποιων μέτρων ή δεκάδων μέτρων, η οποία όμως θεωρείται αμελητέα για το μέγεθος και την κλίμακα των συνοδευτικών χαρτών.

Στις θέσεις εντός αστικού ιστού και σύγχρονων πολεοδομικών σχεδίων, έγινε προσπάθεια ακριβούς εντοπισμού με την οδό, αριθμό και αριθμό του οικοδομικού τετραγώνου. Για τον προσδιορισμό της ακριβούς διεύθυνσεως των σωστικών ανασκαφών η οποία αναγράφεται κατά κύριο λόγο στα Χρονικά του ΑΔ, χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή e-*poleodomia* του Υπουργείου Εσωτερικών. Ενδεικτικά σημειώνονται οι συντεταγμένες στο υπολογιζόμενο κέντρο της αρχαίας θέσης/σωστικής ανασκαφής, οι οποίες αντλήθηκαν από την Εφαρμογή ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ <https://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx>. ή από το Google Earth. Οι συντεταγμένες δίνονται, όταν είναι δυνατός ο ακριβής εντοπισμός του οικοπέδου της ανασκαφής. Δεν αναγράφονται συντεταγμένες, εάν η βιβλιογραφία ή η αρχειακή έρευνα δεν παρείχαν πλήρη στοιχεία γεωγραφικού εντοπισμού.

Λόγω των παραπάνω εφαρμογών, τα ζεύγη συντεταγμένων εκφράζονται στο Γεωδαιτικό Σύστημα WGS84, σε δεκαδικές μοίρες και σπανιότερα σε ΕΓΣΑ 87. Σημειώνεται το σύστημα που ακολουθείται κάθε φορά.

Ως υπόβαθρο για τη δημιουργία των χαρτών χρησιμοποιήθηκε το OpenStreetMap και το ελεύθερο λογισμικό QGIS.

Επιπλέον στον Κατάλογο αρχαίων θέσεων παρατίθεται κωδικός, ο οποίος περιλαμβάνει τη θέση ταυτότητας και διευκολύνει στην αναγνώρισή τους κατά την εκπόνηση της μελέτης. Είναι συνήθως τριμερής: στην αρχή περιλαμβάνει πρόθεμα του σύγχρονου δήμου ή προαστίου με κεφαλαία γράμματα, στη συνέχεια το όνομα της οδού και το επώνυμο του ιδιοκτήτη του οικοπέδου, για τα αστικά ακίνητα, όταν αυτά τα στοιχεία ήταν γνωστά. Για τα μη αστικά ακίνητα επιλέχθηκε το τοπωνύμιο της θέσης ή κάποιο αναγνωριστικό στοιχείο (υψόμετρο, κλπ.).

II. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

IIA. Θέση/ Εδαφικό ανάγλυφο

Ο Υμηττός είναι όρος της Αττικής και βρίσκεται ανατολικά της Αθήνας, σε απόσταση 5 χλμ. από το κέντρο της. Αποτελεί το πλησιέστερο στην πόλη βουνό. Έχει κατεύθυνση Βορρά–Νότο, οριοθετεί από τα ανατολικά το λεκανοπέδιο των Αθηνών (πεδίων⁵⁹) και το χωρίζει από την πεδιάδα των Μεσογείων. Εκτείνεται βόρεια από την περιοχή των Γλυκών Νερών και του Σταυρού Αγίας Παρασκευής και φθάνει στον νότο, μέχρι τη Βάρη, επιμηκυνόμενος με λόφους έως τη θάλασσα. Απολήγει στο νότιο άκρο της χερσονήσου της Βουλιαγμένης, στο ακρωτήριο Ζωστήρ, μεταξύ των όρμων Βουλιαγμένης και Βάρης. Έχει μέγιστο μήκος 20 χλμ., μέγιστο πλάτος 6 χλμ. και περίμετρο 65 χλμ. περίπου⁶⁰. Η έκτασή του ανάγεται στα 81.320 στρέμματα⁶¹.

Κοντά στη μέση του μήκους του, χωρίζεται με την κοιλάδα του ρέματος της Πιρναρής ή διάσελο Σταυρός (Πιρναρικός λαιμός ή Επάνω Πιρναρή, με μέγιστο υψόμετρο 454μ.), σε δύο τμήματα, το βόρειο και το νότιο. Ο Βόρειος Υμηττός είναι το μεγαλύτερο και υψηλότερο τμήμα, έχει διεύθυνση Β/ΒΑ–Ν/ΝΔ και σύμφωνα με τον Θεόφραστο ονομαζόταν *Μέγας Υμηττός*⁶². Το νότιο τμήμα, —*Ελάσσων* ή *Άνδρος Υμηττός* στην αρχαιότητα—, έχει κατεύθυνση Β–Ν, είναι χαμηλότερο και ξερό. Στα νεώτερα χρόνια ονομαζόταν Ξηροβούνι ή Μαυροβούνι, λόγω του χρώματος των πετρωμάτων του και συγκεκριμένα των μελανών ασβεστολιθικών σχιστόλιθων⁶³.

Ο Υμηττός είναι συμπαγής μακρόστενος ορεινός όγκος, με χαρακτηριστική γυμνή και μακρά ράχη, με απότομες πλαγιές, ιδιαίτερα στην ανατολική πλευρά του. Το 80% της επιφανείας του παρουσιάζει εγκάρσιες κλίσεις άνω του 30%. Οι πλαγιές της δυτικής πλευράς είναι λιγότερο κρημνώδεις και απολήγουν, μέσω μικρών υψωμάτων, βαθμιδωτά, στην αθηναϊκή πεδιάδα.

Στη δυτική του πλευρά, προς το λεκανοπέδιο των Αθηνών, στην περιοχή του Καρέα, σχηματίζεται η βαθιά χαράδρα του Κακορέματος, καθώς και πολυπληθείς,

⁵⁹ Βλ. Ηροδ. I 59. Θουκ. II 55, 1-2. LSJ s.v. *πεδίων*.

⁶⁰ Νέζης 2002, 158.

⁶¹ Σχίζας 1991, 42.

⁶² Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδίων* I 20: *Ὑμηττος ἐλάττων, ἄνδρος καλούμενος, ἐὰν τῷ κοίλῳ νεφέλιον ἔχῃ, ὕδατος σημεῖον· καὶ ἐὰν ὁ μέγας Ὑμηττος τοῦ θέρους ἔχῃ νεφέλας ἄνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου, ὕδατος σημεῖον. καὶ ἐὰν ὁ ἄνδρος Ὑμηττος λευκὰς ἔχῃ ἄνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου. καὶ ἐὰν περὶ ἰσημερίαν λίψῃ πνεύση, ὕδωρ σημαίνει.*

⁶³ Lepsius – Βουγιούκας, 19.

μικρότερες ρεματιές, που αντιστοιχούν στα ρέματα–χειμάρρους που θα αναφερθούν στη συνέχεια. Οι άνδρες αυτές κοιλάδες διέσχιζαν κάποτε τις περιοχές του Μπραχαμίου (σημερινός Άγιος Δημήτριος), Καρά (Ηλιούπολη) και Τραχώνων (Άλιμος) και έφθαναν έως τη θάλασσα⁶⁴. Αντίθετα η ανατολική πλευρά του βουνού είναι περισσότερο απότομη και διασχίζεται από δύο ρέματα, τα οποία πηγάζουν από το διάσελο Σταυρός/Πιρναρή. Πρόκειται για τη ρεματιά της Χαλιδούς (Τηγανιού) και της Ντούκας.

Εκτός από τον Πιρναρικό λαιμό, ένας δεύτερος σχηματίζεται βορειότερα, κοντά στη Μονή Αστερίου. Από εκεί περνά δύσβατη ατραπός, η οποία από την Αθήνα, οδηγεί στην ανατολική πλευρά⁶⁵.

Κατά μήκος της κύριας κορυφογραμμής του βουνού σχηματίζονται δολίνες — γούπατα. Πρόκειται για τοπογραφικά βυθίσματα σε περιοχές ασβεστολιθικών πετρωμάτων, προερχόμενα από τη διάλυση του ασβεστολίθου από τα υπόγεια νερά. Αποτελούν χαρακτηριστικούς σχηματισμούς της καρστικής τοπογραφίας.

Χαρακτηριστικό του Υμηττού είναι επίσης η ύπαρξη πολλών σπηλαίων και βαράθρων εξαιτίας της φύσης των πετρωμάτων του⁶⁶. Από τα πιο σημαντικά είναι το Σπήλαιο Λεονταρίου, κοντά στο βόρειο άκρο του Υμηττού, το Σπήλαιο Κουτούκι στην ανατολική πλευρά του πάνω από την Παιανία και το Σπήλαιο του Πανός στην περιοχή της Βάρης.

Στη νοτιότερη απόληξη του Υμηττού, στη δυτική πλευρά του, σχηματίζεται η λίμνη της Βουλιαγμένης. Πρόκειται για κρατήρα διαστάσεων 250 × 100μ., με βραχώδη, κατακόρυφα τοιχώματα και αλμυρό νερό στον πυθμένα, το οποίο διοχετεύεται από την θάλασσα, μέσω υπογείων ρωγμών. Ο σχηματισμός αυτός προήλθε από κατάπτωση της οροφής κοιλώματος και διατηρεί σταλακτίτες στην ανατολική πλευρά⁶⁷.

ΠΑ 1. Όρεογραφία

Η υψηλότερη κορυφή του Υμηττού είναι ο Εύζωνας (1.026μ.). Από βορρά προς νότο, η πρώτη κορυφή είναι το Λιθάρι (368μ.) βορειοανατολικά της μονής του Αγίου

---

⁶⁴ Χαρακτηριστική είναι οι ονομασίες των περιοχών Τράχωνες και Σούρμενα, στους σημερινούς δήμους Αλίμου και Αργυρούπολης - Ελληνικού, που μαρτυρούν τη μορφή του εδάφους στις περιοχές αυτές πριν βέβαια την πυκνή ανοικοδόμησή τους.

⁶⁵ Lepsius – Βουγιούκας, 20. Βλ. και Milchhöfer 1883, 22. RE s.v. *Hymettos*, 135.

⁶⁶ Νέζης 2002, 158.

⁶⁷ Lepsius – Βουγιούκας, 22, 69.

Ιωάννη του Κυνηγού, ακολουθεί το Κορακοβούνι με δύο κορυφές (728 μ. και 692μ.) πάνω από την συνοικία του Παπάγου, ο Πύργος (814μ.), τα Στεφάνια (562μ.) βορειοανατολικά της Αργυρούπολης, ο Προφήτης Ηλίας (659μ.) στην ανατολική πλευρά του βουνού στην περιοχή του Κορωπίου⁶⁸. Ακολουθεί η Κόντρα ή Μαυροβούνι (774μ.) στον νότιο Υμηττό. Άλλες υψηλές κορυφές του νοτίου Υμηττού είναι: το Στρώμα (725μ.), η Δασωμένη Κορυφή ή Κιάφα Ντρίζα (641μ.) και ο Στραβός Αετός ή Σταυραετός (628μ.), που αποτελεί τη νοτιότερη υψηλή κορυφή του βουνού.

Στις δυτικές υπώρειες, στη μετάβασή του προς το λεκανοπέδιο των Αθηνών, αναπτύσσονται λόφοι και πρόβουνι του όρους: ο Τσακός (259μ.), ο Κόρακας (Κορακοβούνι Χολαργού 363μ.), το Αλεποβούνι (299μ.), οι Κουταλάδες (310μ.), η Ζωοδόχος Πηγή Υμηττού (268μ.), ο Κοπανάς (261μ.) κá.

ΠΑ 2. Πεδινά

Η περιοχή μεταξύ του άστεως των Αθηνών και των δυτικών υπωρειών του Υμηττού χαρακτηρίστηκε στο τέλος του 19ου αι. από τον Lepsius, ως έρημος, πετρώδης και ακαλλιέργητος⁶⁹. Οι κοίτες του Ιλισού, του Ηριδανού και των υπόλοιπων μικρών χειμάρρων δεν συγκρατούσαν πολύ νερό για την άρδευση της περιοχής αυτής.

Μεταξύ των δυτικών υπωρειών του Υμηττού και μέχρι τη θάλασσα, αναπτύσσεται πεδινή ζώνη πλάτους 2–3 χλμ. Αποτελούσε διαχρονικά τη συντομότερη φυσική διαδρομή από την Αθήνα προς τη Λαυρεωτική και το Σούνιο, διαμέσου της περιοχής της Βάρης. Από την περιοχή αυτή διερχόταν η αρχαία *Áστική Οδός*. Νοτιοανατολικά του Υμηττού αναπτύσσεται η πεδιάδα της Βάρης (αρχαίος *Áναγυροῦς*). Από τις ανατολικές υπώρειες του Υμηττού, μέχρι τις νότιες πλαγιές της Πεντέλης και ανατολικά τους αναπτύσσεται η εύφορη πεδιάδα των Μεσογείων, η μεγαλύτερη της Αττικής.

---

⁶⁸ Karten von Attika, Bl. IV, Hymettos 1882, Zeze.

⁶⁹ Lepsius – Βουγιούκας, 27.

ΠΑ 3. Υδρογραφία

ΠΑ 3α. Ποταμοί

Τον Υμηττό διασχίζουν 125 περίπου ρέματα, μεγαλύτερα ή μικρότερα, από τα οποία ελάχιστα είναι ορατά σήμερα λόγω της οικιστικής επέκτασης της Αθήνας⁷⁰. Το υδρογραφικό δίκτυο έχει κυρίως διεύθυνση Α–Δ.

Το πιο γνωστό ποτάμι της αρχαίας Αθήνας που μνημονεύουν οι αρχαίοι συγγραφείς και είχε προσωποποιηθεί και απεικονισθεί στην αρχαία τέχνη, ο **Ιλισός**, πηγάζει από τον Υμηττό. Κατά τον Στράβωνα, ο Ιλισός ήταν *χειμαρρώδης τὸ πλέον, θέρους δὲ μειοῦται τελέως*⁷¹, ενώ ο Πλάτων επιλέγει το ειδυλλιακό τοπίο του ποταμού, ως χώρο δράσης του διαλόγου *Φαίδρος* και τον αποκαλεί *ύδάτιον* (ρεματάκι)⁷².

Οι πηγές του Ιλισού βρίσκονται στις βορειοδυτικές πλαγιές του βουνού στην περιοχή της Μονής του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, κοντά στο κοιμητήριο του δήμου Παπάγου. Στην πορεία του προς τα δυτικά ενώνεται με μικρότερους χειμάρρους. Ένα σημαντικό σκέλος του ποταμού προέρχεται από την περιοχή της Καισαριανής. Στο παρελθόν, ο Ιλισός διερχόταν από την περιοχή Γουδή, όπου στη συμβολή του με παραπόταμο του που πήγαζε από την περιοχή της Μονής Αστερίου, νότια του ναού του Αγίου Θωμά, υπήρχε αρχαία πηγή ύδατος, από την οποία σε διάφορες εποχές υδρευόταν η πόλη των Αθηνών, όπως σημειώνει ο εξέχων μεταλλειολόγος του 19ου αι. Α. Κορδέλλας στο έργο του *Αἱ Ἀθῆναι ἐξεταζόμεναι ὑπὸ ὑδραυλικὴν ἄποψιν*⁷³. Στη συνέχεια σχηματιζόταν μικρός καταρράκτης και από εκεί τα ύδατα έρρεαν στην αμμώδη κοίτη του Ιλισού και υδροδοτούσαν δύο υδραγωγεία: το ένα της συνοικίας Γουδή το οποίο πότιζε τους λαχανόκηπους στους Κάτω Αμπελοκήπους, και το άλλο ήταν το υδραγωγείο του Τζακουμάκου, από το οποίο υδρευόταν ο Βασιλικός Κήπος (Εθνικός Κήπος)⁷⁴. Νοτιοανατολικά του Ολυμπίου και βορειοδυτικά της σημερινής Αγίας Φωτεινής, στην κοίτη του βρισκόταν η περίφημη κατά την αρχαιότητα πηγή Καλλιρόη, η οποία ήταν χωριστή φλέβα νερού⁷⁵. Στις όχθες του, στην παρλισία αυτή περιοχή, υπήρχαν πολλά ιερά: των *Ιλισιάδων Μουσῶν*, των Νυμφών, του Πανός, του

---

⁷⁰ Σχίζας 1991, 62.

⁷¹ Στράβ. ΙΧ Ι, 24/ C400

⁷² Πλ., *Φαίδρ.* 229–230. Βλ. και παρόμοια περιγραφή του ποταμού από τον Α. Κορδέλλα (1875, 19).

⁷³ Κορδέλλας 1875, 64.

⁷⁴ Κορδέλλας όπ. π. Παπαγεωργίου-Βενετάς 2010, 108.

⁷⁵ Θουκ. ΙΙ 15, 5.

Αχελώου, του Ηρακλέους και του Βορέα και της Ώρείθυιας⁷⁶. Ο Ηρώδης Αττικός κατασκεύασε στον Ιλισό, μπροστά από το ανακαινισμένο από τον ίδιο Παναθηναϊκό Στάδιο τρίτοξη γέφυρα⁷⁷.

Στο μέσον περίπου της διαδρομής του, σχεδόν απέναντι από τον λόφο του Αρδηττού, ο ποταμός χωριζόταν στα δύο, σχηματίζοντας μια επίπεδη νησίδα, και ξαναενωνόταν στην περιοχή της κοιλάδας που σχηματιζόταν ανάμεσα στους λόφους Μουσών (Φιλοπάππου) και της Σικελίας (δεξιά της σημερινής λεωφόρου Συγγρού). Στην περιοχή αυτή ο Ιλισός δεχόταν τα νερά του Ηριδανού, ο οποίος πήγαζε από τον Λυκαβηττό.

Κατά τις δεκαετίες του '50 και '60 η κοίτη του ποταμού καλύφθηκε⁷⁸. Κατά την αρχαιότητα ο Ιλισός συνέβαλε στον Κηφισό, στην περιοχή του σημερινού Ταύρου, νότια από τα τείχη του άστεως, αποτελώντας παραπόταμό του. Στα νεώτερα χρόνια δημιουργήθηκε μια τεχνητή κοίτη στην περιοχή του Μοσχάτου και των Τζιτζιφιών στην Καλλιθέα και έτσι ο Ιλισός εκβάλλει στον Φαληρικό όρμο, στο λεγόμενο Φαληρικό Δέλτα.

Ο χειμάρρος **Φαράγγι ή Φάραγγα της Καισαριανής** ή κατ'άλλους Ηριδανός της Καισαριανής, ήταν ο σημαντικότερος παραπόταμος του Ιλισού. Σε αυτόν διοχετεύονταν τα νερά από τις πηγές της Καισαριανής και της Καλοπούλας. Έρρεε δίπλα από τη σημερινή Πανεπιστημιούπολη Ιλισίων.

Το **ρέμα της Πικροδάφνης**, είναι ένα από τα ελάχιστα εναπομείναντα ρέματα της Αττικής. Πηγάζει από τις δυτικές πλαγιές του Υμηττού, στην περιοχή του Καρέα,

---

⁷⁶ Ηροδ. VII 189. Πλ., *Φαιδρ.* 229-230. Πανσ. I 19, 5 [ποταμοὶ δὲ Ἀθηναίοις ῥέουσιν Ἰλισὸς τε καὶ Ἡριδανὸς τῷ Κελτικῷ κατὰ τὰ αὐτὰ ὄνομα ἔχων, ἐκδιδοὺς ἐς τὸν Ἰλισόν. ὁ δὲ Ἰλισὸς ἐστὶν οὗτος, ἔνθα παίζουσιν Ὠρείθυιαν ὑπὸ ἀνέμου Βορέου φασὶν ἀρπασθῆναι· καὶ συνοικεῖν Ὠρειθυία Βορέαν καὶ σφισσι διὰ τὸ κῆδος ἀμύναντα τῶν τριήρων τῶν βαρβαρικῶν ἀπολέσαι τὰς πολλὰς. ἐθέλουσι δὲ Ἀθηναῖοι καὶ ἄλλων θεῶν ἱερὸν εἶναι τὸν Ἰλισόν, καὶ Μουσῶν βωμὸς ἐπ' αὐτῷ ἐστὶν Ἰλισιάδων]. Βλ. και Παπαχατζής 1974, 285-286.

⁷⁷ Πανσ. I 19, 5 [τὸ δὲ ἀκούσασι μὲν οὐχ ὁμοίως ἐπαγωγόν, θαῦμα δ' ἰδοῦσι, στάδιον ἐστὶ λευκοῦ λίθου. μέγεθος δὲ αὐτοῦ τῆδε ἂν τις μάλιστα τεκμαίροιο· ἄνωθεν ὄρος ὑπὲρ τὸν Ἰλισὸν ἀρχόμενον ἐκ μνηοειδοῦς καθήκει τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὴν ὄχθην εὐθύ τε καὶ διπλοῦν. τοῦτο ἀνὴρ Ἀθηναῖος Ἡρώδης ὥκο· δόμησε, καὶ οἱ τὸ πολὺ τῆς λιθοτομίας τῆς Πεντελῆσιν ἐς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη.] Βλ. και Παπαχατζής 1974, 287, εικ. 161. Gell 1827, 43. Παπαγεωργίου-Βενετάς 2010, 111 σημ. 95.

⁷⁸ Για την ανίχνευση της υπόγειας ροής του Ιλισού και των κλάδων του κάτω από τη σύγχρονη πόλη πρβλ. τα αποτελέσματα των εξερευνήσεων της Αστικής Σπηλαιολογίας http://urbanspeleology.blogspot.gr/2013/04/blog-post_28.html.

διέρχεται μέσα από τον αστικό ιστό της πόλης, από τις περιοχές των σημερινών δήμων Βύρωνα, Ηλιούπολης, Αγίου Δημήτριου, Παλαιού Φαλήρου και εκβάλλει στη θάλασσα, στο Παλαιό Φαλήρο στη θέση Μπάτης-Έδεμ. Από το συνολικό μήκος του ρέματος (περί τα 9.3χλμ.), τα 6χλμ. διατηρούν ακόμα τη φυσική του κοίτη, ενώ τα υπόλοιπα είναι εγκιβωτισμένα. Το ρέμα παρουσιάζει ροή σχεδόν όλο το έτος, ενώ χαρακτηρίζεται από την παρουσία μαιάνδρων, πλημμυρικών οχθών και μικρών ταμιευτήρων⁷⁹.

Άλλα μικρότερα ρέματα της δυτικής πλευράς είναι το ρέμα του Καρέα, η Σαρίνα, η Βαμβακιά, η Γκαλμπένη, η Πιρναρή, το ρέμα του Βαρελά και το Λυκόρεμα.

Η ανατολική πλευρά διασχίζεται από δύο ρέματα (Χιλιαδού και Ντούκα), τα οποία πηγάζουν από το διάσελο Σταυρός/ Πιρναρή⁸⁰.

ΠΑ 3β. Πηγές

Εξαιτίας της φύσης και της διάταξης των πετρωμάτων του Υμηττού και κυρίως του κρυσταλλικού σχιστόλιθου, το βουνό δεν έχει πολλά πηγαία νερά. Οι πηγές δημιουργούνται στα σημεία επαφής δύο διαφορετικών πετρωμάτων, ενός υδροφόρου, όπως είναι ο ασβεστόλιθος, και ενός υδατοστεγούς όπως είναι ο σχιστόλιθος. Πηγές υπάρχουν μόνο στις χαμηλές υπώρειες του βουνού, κυρίως στις περιοχές της Καισαριανής και του Καρέα, όπου υπάρχουν ασβεστολιθικά πετρώματα. Από τον Υμηττό αναβλύζουν πηγές, με μικρή παροχή νερού. Τροφοδοτούν κυρίως τον Ιλισό και τον Ηριδανό. Η πιο γνωστή, η Καλοπούλα (*Κυλλοῦ Πήραν*) βρίσκεται στην Καισαριανή⁸¹. Άλλες πηγές του Υμηττού είναι η Κριού Κεφαλή στη Μονή Καισαριανής, η πηγή της Ανάληψης (αγίασμα), πηγές στις Μονές Αστερίου και Καρέα, η πηγή του Προφήτη Ηλία (πηγάδι), του Αγίου Ευσταθίου (πηγάδι)⁸².

---

⁷⁹ Βλ. ιστοσελίδα: *Κηφισός, Ιλισός, Ηριδανός: το υδρογραφικό τους δίκτυο, χθες και σήμερα, ...για Ποτάμια και άλλα σχετικά* <http://river-net.blogspot.gr/2013/04/postit-positionfixed-bottom0px-right0px.html> (14.11.2016).

⁸⁰ Νέζης 2002, 158.

⁸¹ Την πηγή εξύμνησε ο Οβίδιος, καθώς θεωρείτο ότι το νερό της χάριζε γονιμότητα. Ον., *Ars* III 687–694. Σούδα λ. *Κυλλοῦ Πήραν*. Πολίτης 1917, 302, 312. Βλ. και Κατάλογο θέσεων αρ. 322.

⁸² Νέζης 2002, 159-160.

ΠΒ. Γεωμορφολογία

ΠΒ 1. Υπέδαφος

Ο Υμηττός ανήκει από γεωλογική άποψη στην Αττικοκυκλαδική μάζα και τα πετρώματά του είναι μεταμορφωμένα παλαιά ιζήματα που χαρακτηρίζονται για την κρυσταλλικότητά τους⁸³. Είναι μεσοζωικής ηλικίας (245–145 εκατομμύρια χρόνια πριν) και περιλαμβάνουν κυρίως ασβεστόλιθους, μαρμαρυγιακούς σχιστόλιθους και μάρμαρο.

Η πρώτη συστηματική γεωλογική μελέτη της Αττικής έγινε από τον Lepsius, ο οποίος συνέταξε λεπτομερέστατο γεωλογικό χάρτη σε κλίμακα 1:25.000, αποτελούμενο από εννέα φύλλα⁸⁴. Η στρωματογραφική του διάκριση ισχύει σχεδόν αμετάβλητη μέχρι σήμερα. Διέκρινε:

Α) ένα αρχαιότερο μεταμορφωμένο σύστημα που περιλαμβάνει από τα παλαιότερα προς τα νεότερα τα εξής στρώματα: 1) Σχιστολίθους Βάρης, 2) Δολομίτες Πιρναρής, 3) Κατώτερο Αττικό Μάρμαρο, 4) Μαρμαρυγιακούς Σχιστολίθους (σχιστόλιθοι Καισαριανής) 5) Ανώτερο Αττικό Μάρμαρο⁸⁵. Η γεωλογική αυτή δομή ισχύει για τον Υμηττό.

Β) ένα νεότερο σύστημα πετρωμάτων, το *Κρητιδικόν* που επικάθεται ασύμφωνα πάνω στο παλαιότερο μεταμορφωμένο και αποτελείται από τρεις βαθμίδες: 1) Κατώτερη Ασβεστολιθική Βαθμίδα, 2) Αθηναϊκοί Σχιστόλιθοι και 3) Ανώτερη Ασβεστολιθική Βαθμίδα.

Το Κατώτερο Μάρμαρο αποτελεί το βαθύτερο ορίζοντα του μεταμορφωμένου συστήματος του Υμηττού, καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη έκταση του βορείου τμήματός του και δομεί σχεδόν όλον τον κύριο όγκο του βουνού. Ορυκτολογικά αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από ασβεστίτη, συνήθως όμως απαντά λίγος μοσχοβίτης, αλλά και χλωρίτης, σιδηροπυρίτης, μαγνητοπυρίτης, ακτινόλιθος και επίδοτο⁸⁶.

Οι κατά Lepsius *Σχιστόλιθοι Καισαριανής* αποτελούν σύστημα πετρωμάτων που συνίσταται κυρίως από τεφρούς έως σκοτεινού χρώματος στιλπνούς μαρμαρυγιακούς σχιστολίθους, φυλλίτες, αργιλικούς σχιστολίθους και ασβεστιτικούς φυλλίτες. Το σύστημα αυτό καταλαμβάνει τις δυτικές παρυφές και το βόρειο τμήμα του Βορείου

---

⁸³ Νέζης 2002, 159.

⁸⁴ Lepsius 1891 και Lepsius 1893.

⁸⁵ Lepsius – Βουγιούκας, 52-53. Σχίζας 1991, 61-62. Παυλόπουλος 1997, 11-12.

⁸⁶ Μαριολάκος 1971, 326.

Υμηττού⁸⁷. Δεν εμφανίζεται καθόλου στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του. Τους σχιστολίθους διασχίζουν πλήθος φλεβών από χαλαζία και ασβεστίτη, και συχνά παρουσιάζονται λεπτοί ορίζοντες μαρμάρου. Εκεί όπου οι σχιστολιθικοί ορίζοντες πλησιάζουν τα μάρμαρα απαντούν σχιστόλιθοι πλούσιοι σε ασβεστίτη. Όπως αποδέχονται οι ερευνητές, οι σχιστόλιθοι της Καισαριανής έχουν υποστεί δυναμική μεταμόρφωση⁸⁸.

Το Ανώτερο Μάρμαρο είναι λεπτοπλακώδες μάρμαρο με χρώμα τεφρό έως κυανό και σπάνια λευκό. Περικλείει λεπτότατα στρώματα σχιστόλιθου που του προσδίδουν σχιστώδη όψη. Στην ουσία δεν αποτελεί αυτοτελή ενότητα, διότι εναλλάσσεται με σχιστολίθους. Μόνο στις θέσεις που έχει μεγάλο πάχος αποτελεί από μόνο του στρωματογραφικό ορίζοντα.

Βάσει του γεωλογικού χάρτη του Lepsius στο σύστημα του Ανωτέρου Μαρμάρου συμπεριλαμβάνεται και ο βιτουμενιούχος δολομίτης, ο οποίος εμφανίζεται βόρεια και δυτικά της Μονής Καισαριανής καταλαμβάνοντας μεγάλη έκταση μεταξύ της Μονής Αστερίου και του Νεκροταφείου του Βύρωνα. Τον δολομίτη αυτόν άλλοι ερευνητές τον εντάσσουν στο σύστημα του Ανωτέρου Μαρμάρου, άλλοι όμως θεωρούν ότι αποτελεί ανεξάρτητη ενότητα. Δεδομένου ότι ο συγκεκριμένος δολομίτης βρίθκει απολιθωμάτων Μεσοζωϊκής ηλικίας, ο συσχετισμός του ή όχι με το μεταμορφωμένο σύστημα της Αττικής είναι μεγάλης σημασίας για τον προσδιορισμό της ηλικίας του⁸⁹.

Αναλυτικότερα, όπως έχει καταγραφεί από τον Lepsius, στις διάφορες περιοχές του Υμηττού τα παραπάνω πετρώματα εντοπίζονται, ως εξής: η υψηλή ράχη του βουνού, μαζί με την κορυφή Εύζωνας, αποτελείται από παχύ στρώμα Κατωτέρου Μαρμάρου. Το στρώμα αυτό αρχίζει από την περιοχή της Μονής Αστερίου–Παιανίας και προχωρεί προς νότο πάνω από τις χαράδρες της Πιρναρής, του Τηγανίου, εντοπιζόμενο στο ανώτερο τμήμα των ορεινών όγκων του Προφήτη Ηλία (660μ.), του Μαυροβουνίου (774μ.) και της Δασωμένης Κορυφής/Κιάφα Ντρίζα (640μ.). Στις πλευρές των υψωμάτων αυτών, καθώς και στον αυχένα της Πιρναρής, εμφανίζεται ο αρχαιότερος δολομιτικός και ασβεστολιθικός σχιστόλιθος⁹⁰. Το Κατώτερο Μάρμαρο

---

⁸⁷ Lepsius–Βουγιούκας, Πίναξ I, Σχ. 2.

⁸⁸ Μαριολάκος 1971, 326-327.

⁸⁹ Μαριολάκος 1971, 327-328.

⁹⁰ Lepsius – Βουγιούκας, 150, Σχ.1 και 3, σ. 57.

εντοπίζεται και στη Χαράδρα του Κακορέματος (742.8μ.) και έχει τη μορφή πέτρωματος χιονόλευκου λεπτόκοκκου και κρυσταλλοπαγούς⁹¹.

Οι μαρμαρυγιακοί σχιστόλιθοι της Καισαριανής σχηματίζουν ευρεία ζώνη επί του βορείου Υμηττού, από την περιοχή του Καρά Ηλιουπόλεως και κατά μήκος των δυτικών υπωρειών, διέρχονται πάνω από τα ερείπια μονών Καρέα, Αγίου Ιωάννου, Αγίου Γεωργίου, Αγίου Μάρκου, Καισαριανής και Αστερίου και προχωρούν μέσω του αυχένα/ διάσελου παρά τη Μονή Αστερίου από τη δυτική στην ανατολική πλευρά του βουνού, στην περιοχή της Παιανίας, από το ύψομετρο των 150μ. έως αυτό των 800μ. Μεταξύ των σχιστολίθων της Καισαριανής απαντούν και αργιλικόι σχιστόλιθοι διακρινόμενοι για το σκούρο χρώμα τους⁹².

Βόρεια της περιοχής αυτής, δηλαδή της Καισαριανής (350μ.), της Μονής Αστερίου (545μ.) και του λαιμού Αστερίου (647μ.), απαντά το Ανώτερο Μάρμαρο, το οποίο φθάνει μέχρι τον Άγιο Ιωάννη τον Κυνηγό. Ανώτερο Μάρμαρο είχε εντοπισθεί στα λατομεία της δυτικής πλευράς του Υμηττού μεταξύ του Καρά και της Μονής Καρέα (387.4μ.) με τεφρό και υποκύανο χρώμα. Κατά τον Lepsius εξορυσσόταν και χρησιμοποιούνταν ευρέως και κατά τα νεώτερα χρόνια, ως οικοδομικό υλικό⁹³.

Το νότιο τμήμα του Υμηττού, ο *Άνδρος* (774μ.), νοτίως της χαράδρας της Πιρναρής (454μ.), αποτελείται κυρίως από δολομιτικούς και μαρμαρυγιακούς σχιστολίθους, οι οποίοι είναι κατά τον Lepsius τα βαθύτερα και αρχαιότερα στρώματα της Αττικής. Από την έξαρση αυτή στον πυρήνα του Νότιου Υμηττού κατέρχεται ομαλά το Κατώτερο Μάρμαρο στις ανατολικές και νοτιοανατολικές υπώρειες μέχρι τους χαμηλούς λόφους του Κορωπίου (Κόντρα, Δρεμβούνι, Κεραμότι), ενώ δεν απαντά στις δυτικές πλαγιές του Ανύδρου. Το ύψωμα, όπου βρίσκεται το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη (290.5μ.) — ΝΑ αντέρεισμα του οροπεδίου Κρεβάτι — αποτελείται από τεφρούς δολομιτικούς σχιστόλιθους. Το Κατώτερο Μάρμαρο φτάνει μέχρι τη νοτιότερη απόληξη, στο ύψωμα Καμίνι ή Κοτρώνι παρά τον κόλπο της Βουλιαγμένης (168μ.)⁹⁴.

---

⁹¹ Lepsius – Βουγιούκας, 439.

⁹² Lepsius – Βουγιούκας, 151, 338.

⁹³ Lepsius – Βουγιούκας, 440 βλ. Σχ. 14 σ. 153, Σχ. 16 σ. 155, Πίναξ Σχ. 2. Μπίρης 1966, 72, 115: λατομείο υπόλευκου μαρμάρου στο Αλεποβούνι Υμηττού χρησιμοποιήθηκε για την οικοδόμηση κτηρίων της πρωτεύουσας κατά τον 19ο αι. (Αγγλικανική εκκλησία, 1838).

⁹⁴ Lepsius – Βουγιούκας, 150-151, 451, Πίναξ I Σχ. 1. Ζερλεντής 1965, 4-5.

Το Κατώτερο Μάρμαρο στους ανώτερους ορίζοντές του προσλαμβάνει τις ιδιότητες του Ανώτερου Μαρμάρου και έτσι δεν διακρίνονται σαφή όρια μεταξύ των δύο αυτών ειδών. Τα περισσότερα από τα νέα και αρχαία λατομεία του Υμηττού ανοίχθηκαν στις ανώτερες ζώνες του Κατώτερου Μαρμάρου, το οποίο έχει το κυανότερο χρώμα του Ανώτερου⁹⁵.

Στο δεύτερο και νεώτερο σύστημα πετρωμάτων, στην κατώτερη ασβεστολιθική βαθμίδα αντιστοιχεί η λεγόμενη βαθμίδα Καρά⁹⁶. Σε αυτήν επικρατούν τεφροί ασβεστόλιθοι οι οποίοι καλύπτουν τις κορυφές των δυτικών προβούνων του Υμηττού, από την περιοχή του Κοπανά μέχρι αυτήν του Ιωάννη του Κυνηγού. Αυτοί οι ασβεστόλιθοι μεταπίπτουν σε κιτρινωπούς ή κιτρινοκάστανους μεγαλύτερης σκληρότητας. Εκτός των ασβεστολίθων απαντούν σε αυτή τη βαθμίδα μαργαικοί σχιστόλιθοι, κιτρινωπού συνήθως χρώματος και αργιλικόι ημικρυσταλλοσχιστώδεις σχιστόλιθοι, αλλά και ψαμμίτες.

Σύμφωνα με πρόσφατο Γεωλογικό Χάρτη της Αττικής (1983 κε.) ο κύριος όγκος του βουνού αποτελείται από μάρμαρα και κρυσταλλικούς ασβεστόλιθους (Ηλιούπολη Αργυρούπολη, Κορωπί), η περιοχή βορείως της Καισαριανής από ασβεστόλιθους και δολομίτες μεταμορφωμένους σε μάρμαρα, ενδιάμεσα η περιοχή του Βύρωνα και ο νότιος Υμηττός από Φλυσχοειδή της Ανωκρητιδικής επικλύσεως μεταμορφωμένα σε φυλλίτες και σχιστολίθους, η περιοχή Παπάγου – Αγίας Παρασκευής από θαλάσσιες αποθέσεις (κλαστικά ιζήματα δηλαδή κροκαλοπαγή, άμμοι, άργιλοι, μάργες και ενίοτε και στρώματα γύψου).

ΠΒ 2. Έδαφος

Το πετρώδες έδαφος του βουνού, πλούσιο σε μάρμαρο με υποκύανο χρώμα, όταν εκτίθεται στον ήλιο της δύσης και υπάρχει ατμοσφαιρική διαύγεια, παίρνει χαρακτηριστικό βαθύ και έντονο μωβ χρώμα, το οποίο έχει μνημονευτεί από τους αρχαίους συγγραφείς⁹⁷. Το έδαφος στις δυτικές πλαγιές του βουνού δεν ήταν εύφορο, αλλά πετρώδες. Ο ανθρώπινος μόχθος, όμως, κατά την αρχαιότητα προσπάθησε να το

---

⁹⁵ Lepsius – Βουγιούκας, 72

⁹⁶ Βορεάδου 1920, 28-31, Πίναξ III.

⁹⁷ Πλάτ., *Φαίδων*, 116ε. Πινδ., *Διθυρ.*, 5. Αριστοφ., *Ιππ.*, 1323. Ον., *Ars* III 687–694. Βλ. και Arrigoni 1970, 383.

δαμάσει. Σε επιγραφή των μέσων του 4ου αι. π.Χ. (αρ. 48), ένα χωράφι στην Αιξωνή ονομάζεται Φελλεῖς (τραχύ έδαφος)⁹⁸.

ΠΓ. Κλίμα

Το κλίμα του Υμηττού δεν διαφέρει και πολύ από αυτό της Αθήνας. Χαρακτηρίζεται για το θερμό και ξηρό καλοκαίρι και τον ήπιο χειμώνα. Το μέσο ετήσιο ύψος της βροχής είναι 500 χιλιοστά, 400 στις υπώρειες και 600 στα ψηλότερα σημεία. Η μέση ετήσια χιονόπτωση είναι 4 ημέρες. Η μέση θερμοκρασία είναι 14–18 βαθμοί. Οι άνεμοι που πνέουν είναι τους περισσότερους μήνες βόρειοι–βορειοανατολικοί. Είναι ιδιαίτερα ισχυροί κατά τον χειμώνα, επηρεάζουν τις πλευρές του βουνού και δεν ευνοούν την ανάπτυξη υψηλής δασικής βλάστησης⁹⁹.

ΠΔ. Χλωρίδα – Πανίδα

Κύριο χαρακτηριστικό της βλάστησης του Υμηττού είναι η ενιαία φυσιογνωμία της από τους πρόποδες μέχρι την κορυφή. Η βλάστηση είναι φτωχή και αραιή, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα βουνά της Αττικής¹⁰⁰. Προϋπήρχε μεικτή δασική βλάστηση, που περιελάμβανε πλατύφυλλα σκληρόφυλλα και μεσογειακά κωνοφόρα¹⁰¹.

Σήμερα επικρατεί η φρυγανώδης βλάστηση, η οποία ευδοκimeί στα ασβεστολιθικά εδάφη και είναι αποτέλεσμα της βραχύδους συστάσεως του εδάφους και του ξηρού κλίματος. Πρόκειται για χαμηλούς θάμνους που χαρακτηρίζονται από εποχιακό διμορφισμό, δηλαδή παρουσιάζουν διαφορετική μορφή τον χειμώνα, από το καλοκαίρι, λόγω της προσαρμογής τους στην καλοκαιρινή ξηρασία. Αποτελούνται από ένα πλήθος ακανθωδών, αρωματικών και τοξικών για τα ζώα φυτών, όπως: η αφάνα, το φιδόχορτο, το γαϊδουρόγκαθο, η ασφάκα, το θρούμπι. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται πλήθος αρωματικών και μελιγόνων φυτών, με κυριότερο το θυμάρι¹⁰². Τα κυριότερα είδη δένδρων που απαντούν στον Υμηττό είναι: η χαλέπιος πεύκη, ο κέδρος, η αριά, το πουρνάρι, η αγριλιά, ο σχίνος, η κουτσουπιά, η χαρουπιά, το ρείκι, η κουμαριά. Λίγα δάση χαλέπιας πεύκης απαντούν στις περιοχές της Καισαριανής, της

---

⁹⁸ IG II² 2492.

⁹⁹ Ζερλεντής 1965, 7.

¹⁰⁰ Ζερλεντής 1965, 12.

¹⁰¹ Ζερλεντής 1965, 5-6.

¹⁰² Θεοφρ., *ΦΙ* VI 7, 2. Αθ. XV 28f. Arrigoni 1970, 378. Ζερλεντής 1965, 8-9.

Μονής Αστερίου, του Καρέα, της Ηλιουπόλεως και της Μονής Αγίου Ιωάννου του Κυνηγού και συνήθως είναι αποτέλεσμα αναδάσωσης. Υπάρχουν ακόμη λεύκες, πλατάνια, κυπαρίσσια, κέδροι, σχίνα, κουμαριές.

Στην κοιλάδα της Καισαριανής, όπου υπάρχουν πηγές νερού, επικρατεί η λεγόμενη μακκία βλάστηση, με δέντρα και θάμνους αείφυλλους και σκληρόφυλλους, ύψους μέχρι 2 μέτρων, με βαθιές ρίζες για να αντλούν το απαραίτητο νερό και μικρά δερματώδη φύλλα για να περιορίζουν τη διαπνοή το καλοκαίρι, όταν η ξηρασία γίνεται έντονη¹⁰³. Κυρίαρχα είδη είναι το πουρνάρι, η κουμαριά, ο σχίνος, η μυρτιά, η αγριελιά, η αριά, η χαρουπιά κá.¹⁰⁴

Η χλωρίδα του Υμηττού περιέχει επίσης: αγριοβρώμη, κριθάρι, ήρα, αγριάδα,. Σημαντικά είναι τα πολυετή γεώφυτα που περιλαμβάνουν μερικά ευαίσθητα είδη, όπως το κυκλάμινο, ο ασφόδελος, η τουλίπα, το σκυλοκρέμμυδο, ο κρόκος, η γλαδιόλα¹⁰⁵.

Οι δυτικές παρειές του Υμηττού που κλείνουν προς βορρά την παραλιακή ζώνη από το Φάληρο έως τη Βουλιαγμένη, λόγω των ασβεστολιθικών εδαφών δεν αποτελούσαν κατάλληλη γη για καλλιέργεια. Είναι χαρακτηριστική μάλιστα η ονομασία του νότιου τμήματος, που ονομάζεται *Άνυδρος*¹⁰⁶. Παρόλα αυτά θεωρείται ότι στις δυτικές αυτές υπώρειες στην αρχαιότητα υπήρχαν συστήματα με αναλήμματα για ελαιοκαλλιέργεια και αμπελοκαλλιέργεια¹⁰⁷. Η ανθρώπινη δράση και επιμονή για την καλλιέργεια των άγονων και ημιορεινών εδαφών «εξημέρωσε» το ξερό αυτό τοπίο, όπως μαρτυρεί το χωρίο του Ξενοφώντα, όπου οι αλιείς χρονοτριβούν για να θαυμάσουν τους αγρούς κατά μήκος της ακτής¹⁰⁸. Το αμπέλι και η ελιά αποτελούσαν τις σημαντικότερες καλλιέργειες από τα αρχαία χρόνια στην αττική γη¹⁰⁹.

Ήδη από την αρχαιότητα είχε συντελεσθεί σε μεγάλο βαθμό η αποψίλωση και εκδάσωση του βουνού¹¹⁰. Επιπλέον, ανά τους αιώνες καταστροφικές για τη βλάστηση

---

¹⁰³ Ον., *Ars* III 687–692. Arrigoni 1970, 379.

¹⁰⁴ Βλ. και *Αείφυλλα-σκληρόφυλλα (μακκία βλάστηση)*, Καλλιστώ, Περιβαλλοντική Οργάνωση για την άγρια ζωή και τη φύση http://www.callisto.gr/elliniko_fisiko_perivallon.php (14.11.2016).

¹⁰⁵ Σχίζας 1991, 62–63.

¹⁰⁶ Arrigoni 1970, 377.

¹⁰⁷ Lepsius – Βουγιούκας, 21. Bradford 1956.

¹⁰⁸ Ξεν., *Οίκον*. 16, 7.

¹⁰⁹ Lepsius – Βουγιούκας, 44–45.

¹¹⁰ Πλ., *Κριτίας* 111c. Πρβλ και Πλουτ., *Σύλλ.* 12, 3 για την υλοτόμηση και αποψίλωση της περιοχής της Ακαδημείας και του Λυκείου από τον Σύλλα.

υπήρξαν οι πυρκαγιές, η βοσκή, η υλοτόμηση και τις τελευταίες δεκαετίες η οικοδόμηση.

Όπως είχε παρατηρηθεί στη δεκαετία του 1960, πριν από την οικιστική επέκταση στο βουνό, η ανατολική πλευρά είχε πυκνότερη βλάστηση από ό,τι η δυτική και αυτό εξηγείται από την εντατική άσκηση της βοσκής στο στραμμένο προς το λεκανοπέδιο δυτικό τμήμα του βουνού. Στις δύσβατες όμως και απόκρημνες χαράδρες της δυτικής πλευράς, όπου δεν ήταν δυνατή η βοσκή υπήρχε πυκνότερη βλάστηση. Η δυτική πλευρά είναι επίσης θερμότερη και ξηρότερη από ό,τι η ανατολική και παρουσιάζει πρωιμότερη βλάστηση¹¹¹.

Η **πανίδα** σήμερα είναι περιορισμένη λόγω της οικιστικής επέκτασης: έχουν καταγραφεί πάνω από 100 είδη πουλιών που φωλιάζουν ή είναι εποχικοί επισκέπτες: φιδαιτός, σπιζαετός, μαύρος πελαργός, ξεφτέρι, σαΐνι, πετρίτης, αετοβαρβακίνα, κουκουβάγια, γκιώνης, πετροπέρδικα, κοτσύφι, δεκαοχτούρα, ασπροπάρης, κοκκινολαίμης, ελατοπαπαδίτσα, στραβολαίμης, βραχοκιρκίνεζο. Μερικά από αυτά είναι σπάνια και απειλούμενα (αετοβαρβακίνα, σπιζαετός, ασπροπάρης κ.ά.). Έχουν επίσης καταγραφεί επτά είδη θηλαστικών: αλεπού, λαγός, ασβός, πετροκούναβο, νυφίτσα, σκατζόχοιρος και αρουραίος¹¹².

---

¹¹¹ Ζερλεντής 1965, 6.

¹¹² Σχίζας 1991, 64. Νέζης 2002, 171.

III. ΙΣΤΟΡΙΑ

III.A. Ιστορικό διάγραμμα

Προϊστορία

Η παρουσία του ανθρώπου στην Αττική, τεκμηριώνεται για τις απώτατες και μακρότατες περιόδους της Προϊστορίας, την **Παλαιολιθική** και τη **Μεσολιθική Εποχή**, από ευρήματα σε σπήλαια, κοντά στις ακτές της: παλαιολιθικά εργαλεία εντοπίστηκαν στον εξωτερικό χώρο του σπηλαίου του Κίτσου στο Λαύριο και στο σπήλαιο στο Σχιστό Κερατσινίου (τέλος Παλαιολιθικής Εποχής – αρχή Μεσολιθικής)¹¹³. Ο άνθρωπος, απόλυτα εξαρτημένος από το φυσικό περιβάλλον, ζει και μετακινείται συνεχώς προκειμένου να εξασφαλίσει την τροφή του με το κυνήγι των ζώων και τη συλλογή άγριων καρπών. Κατά τη μεταβατική Μεσολιθική περίοδο (10.000–περίπου 6.500 π.Χ.), νέες δραστηριότητες, αναπτύχθηκαν στο Αιγαίο, όπως η αλιεία και η ναυσιπλοΐα (8000–7500 π.Χ.). Η δεύτερη αποδεικνύεται από τη διακίνηση του οψιανού της Μήλου στην Ηπειρωτική Ελλάδα¹¹⁴. Είναι πιθανόν οι άνθρωποι που επιχειρούσαν ταξίδια προς και από τα νησιά, για τον πορισμό τροφής, να αναζήτησαν καταφύγιο σε κοντινά στις ακτές σπήλαια.

Η **Νεολιθική Εποχή** (7η–4η χιλιετία π.Χ.), που αρχίζει στον Ελλαδικό κόσμο μέσα στην 7η χιλιετία π.Χ., χαρακτηρίζεται από τις επαναστατικές αλλαγές που έφερε στον τρόπο ζωής των ανθρώπων το τρίπτυχο της καλλιέργειας της γης, της εξημέρωσης των ζώων και της μόνιμης εγκατάστασης. Οι αλλαγές αυτές συντελέστηκαν βαθμιαία και σε βάθος χιλιάδων χρόνων. Η ευρισκόμενη στο νοτιοανατολικό άκρο της Στερεάς Ελλάδας Αττική, πολύ κοντά στους θαλάσσιους δρόμους του Αιγαίου και στις Κυκλάδες, με ήπιο και ευχάριστο κλίμα, παρείχε κυρίως στις ακτές της ανατολικής παραλίας της, σε μικρές πεδιάδες, αλλά και σε σπήλαια στις υπώρειες των βουνών της, κατάλληλες θέσεις για εγκατάσταση. Στην **Αρχαιότερη Νεολιθική Περίοδο** (6500–5600 π.Χ.), οι άνθρωποι γνώριζαν ήδη την καλλιέργεια της γης και παρήγαγαν τις βασικές τροφές (σιτάρι, όσπρια, γαλακτοκομικά προϊόντα και κρέας). Είχαν

---

¹¹³ Η μακρά αυτή περίοδος αντιστοιχεί σε γεωλογική χρονολογική κλίμακα στο τέλος του Πλειστόκαινου – αρχή Ολόκαινου και χρονολογικά στην Ύστερη 11η–7η χιλιετία π.Χ. Παντελίδου-Γκόφα 1997. Κυπαρίσση-Αποστολικά 2008, 27. Mavridis et. al. 2013, 248–265.

¹¹⁴ Θεοχάρης 1981. Mavridis et. al. 2013, 261.

εγκατασταθεί σε επιλεγμένες θέσεις, παράλιες, ή πεδινές, ή δίπλα σε ρέματα, οργανώνοντας μικρούς οικισμούς, κατασκεύαζαν σπίτια και ήταν ικανοί να δημιουργήσουν τον απαραίτητο οικοτεχνικό εξοπλισμό, κεραμικά αγγεία, εργαλεία από λίθο, αλλά και αντικείμενα που αντικατόπτριζαν την πνευματική και κοινωνική τους ζωή, όπως ειδώλια, ή σφραγίδες (Νέα Μάκρη, Πούσι Καλογέρι Βραυρώνας, Παλλήνη, Μερέντα, Γλυφάδα)¹¹⁵. Η πυκνωση και επέκταση των οικισμών, η πρόοδος και οι νέες κατασκευές και τεχνικές στην οικοδόμηση και στην κεραμική που καταγράφονται στη **Μέση Νεολιθική Περίοδο** (5600–5300 π.Χ.) και που ενδεχομένως μαρτυρούν νέες πληθυσμιακές ομάδες, είναι αντιστρόφως ανάλογες από τις λίγες ανασκαμμένες θέσεις αυτής της περιόδου στην ανατολική ακτή της Αττικής (Νέα Μάκρη, Πούσι Καλογέρι, Ραμνούς)¹¹⁶.

Κατά τη **Νεώτερη Νεολιθική Περίοδο** (5300–4500 π.Χ.) παρουσιάζεται μεγάλη αύξηση της κατοίκησης στην Αττική, καθώς οι άνθρωποι μέσω των φυσικών δρόμων — ποταμών ή χειμάρρων — έφτασαν, εξερεύνησαν και κατοίκησαν την ενδοχώρα της. Καταγράφονται νέες θέσεις κατοίκησης, όχι μόνο παραθαλάσσιες (Πούσι Καλογέρι, Ραμνούς, Πλάσι, Νέα Μάκρη, Λαγονήσι, Αγία Μαρίνα Βάρκιζας), αλλά και σε πεδινές εκτάσεις στο εσωτερικό (Αθήνα, λόφος Κολλεγίου Φιλοθέης, Καλύβια Θορικού). Παράλληλα σημειώνεται μία προτίμηση για κατοίκηση, μόνιμη ή εποχική σε σπήλαια, καθώς παρείχαν ασφαλή διαβίωση και σταθερές θερμοκρασίες στο εσωτερικό τους (Σπήλαιο Πανός στον Μαραθώνα, Κίτσου στο Λαύριο, Ριζούπολης, Πανός στην Κερατέα, Χόνι Λάγκι στη Μερέντα Μαρκοπούλου, κοιλότητες Ν. κλιτύος Ακρόπολης)¹¹⁷. Στον Υμηττό, η χρήση σπηλαίων, έστω και εποχική, τεκμηριώνεται για την περίοδο αυτή από την ανασκαφή στο σπήλαιο Λεοντάρι (ύψ. 550μ.), στην ανατολική πλευρά του βουνού, δυτικά των Γλυκών Νερών Παιανίας, όπου ερευνήθηκαν επάλληλα δάπεδα κατοίκησης της Νεώτερης Νεολιθικής, αλλά και στο Σπήλαιο Μαυροβουνίου στη δυτική πλευρά πάνω από τη Γλυφάδα (θέση **180**)¹¹⁸.

Το τελευταίο στάδιο της νεολιθικής περιόδου (**Τελική Νεολιθική ή Υπονεολιθική**, 4500–3200 π.Χ.), χαρακτηρίζεται από τη γνωριμία και σταδιακή χρήση των μετάλλων, μέσω επαφών, ανταλλαγών ή τυχαίων ανακαλύψεων. Η καινοτομία

¹¹⁵ Παντελίδου-Γκόφα 1997, 18–31. Κακαβογιάννη 2008, 94.

¹¹⁶ Παντελίδου-Γκόφα 1997, 32–63.

¹¹⁷ Παντελίδου-Γκόφα 1997, 64–82. Κακαβογιάννη 2008, 94–96.

¹¹⁸ Κυπαρίσση-Αποστολικά 2008, 26–28.

αυτή ήταν υψίστης σημασίας, καθώς άλλαξε καθοριστικά τον τρόπο ζωής των ανθρώπων και τον πολιτισμό. Η μεγάλη κινητικότητα και πύκνωση των θαλάσσιων επαφών και ανταλλαγών αποτυπώνεται στο πυκνό πλέγμα των οικισμών της Αττικής, παράλιων και μεσόγειων (Σπήλαιο Κίτσου στο Λαύριο, Θορικός, Λούτσα, Τσέπι Μαραθώνα, Παλαιά Κοκκινιά, Ακαδημία Πλάτωνος)¹¹⁹. Περί τον **Υμηττό**, οι οικισμοί που ανήκουν σε αυτήν την περίοδο βρίσκονται πάνω στους βασικούς δρόμους επικοινωνίας εκατέρωθεν του ορεινού όγκου: στο Κοντοπήγαδο Τραχώνων Αλίου, στον φυσικό δρόμο από το κέντρο του λεκανοπεδίου στην παραλία του Σαρωνικού κατά μήκος της δυτικής πλευράς του βουνού¹²⁰, στο Κιάφα Θήτι στον δρόμο από τα Μεσόγεια προς τη Βάρκιζα, στην ανατολική του πλευρά του βουνού¹²¹ και νότια στο Καβούρι¹²².

Η **Πρώιμη Εποχή του Χαλκού** (Πρωτοελλαδική στην Ηπειρωτική Ελλάδα: 3200–2000 π.Χ.) χαρακτηρίζεται από τη χρήση των μετάλλων και ιδιαίτερα του χαλκού και τις επαναστατικές αλλαγές που επέφερε η τεχνολογία του στον ανθρώπινο βίο και πολιτισμό: εξειδίκευση, παραγωγή δευτερογενών προϊόντων (λάδι, κρασί), δίκτυα ανταλλαγών, εμπόριο, συγκέντρωση πλούτου, πολεοδομική οργάνωση. Στην Αττική σημειώνεται κατακόρυφη αύξηση των θέσεων, με κάποιες να εμφανίζουν ιδιαίτερο χαρακτήρα: Ραφήνα, Ασκηταριό, Σπάτα, Ζάγανι Σπάτων, Κορωπί, Αστέρια Γλυφάδας, Κοντοπήγαδο Αλίου, Άγιος Κοσμάς, μεταλλουργικό εργαστήριο στα Λαμπρικά Κορωπίου¹²³.

Στον Υμηττό, στην κορυφή του κεντρικού βουνού του λεκανοπεδίου, είναι πιθανό οι άνθρωποι αυτής της εποχής να ανέβαιναν και να άφηναν προσφορές στην κορυφή, στην ίδια θέση όπου στους ιστορικούς χρόνους υπήρξε ιερό του Διός, σε μία

---

¹¹⁹ Παντελίδου-Γκόφα 1997, 83–92.

¹²⁰ Ερευνήθηκε εγκατάσταση που ανάγεται στο τέλος της Νεολιθικής περιόδου και στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Είχε τμηματικά καταστραφεί από τη διάνοιξη της λεωφόρου Βουλιαγμένης και της οδού Γούναρη. Βρέθηκαν πολλά τέχνηρα που μαρτυρούν κατεργασία και διακίνηση οψιανού (ανασκαφή 1995): Παντελίδου-Γκόφα 1997, 87. Καζά-Παπαγεωργίου 2006α, 31–33.

¹²¹ Στη θέση αυτή εντοπίστηκαν και κατάλοιπα οχύρωσης που φαίνεται να ανήκουν σε αυτήν την εποχή: Dousougli 1992, 277.

¹²² Κασίμη-Σούτου 1984, 36.

¹²³ Κακαβογιάννη 2008, 96–99, και σχετική βιβλιογραφία 442–443. Βλ. και Καζά 2001–2004, 465. Καζά-Παπαγεωργίου 2006α, όπ. π.

πολύ πρόωμη έκφραση λατρευτικής πρακτικής και κατ'αναλογία με τα μινωικά ιερά κορυφής στην Κρήτη¹²⁴.

Κατά τη **Μεσοελλαδική Περίοδο** (2100–1600 π.Χ.) παρατηρείται στην Αττική μείωση του αριθμού των οικισμών, με ταυτόχρονη επέκταση ορισμένων από αυτούς (Θορικός, Λαμπτρές, Σφηττός, Βραυρώνα, Μαραθώνας, Αθήνα, Ελευσίνα). Αρκετές ΜΕ θέσεις εξελίσσονται σε ιερά στους επόμενους μυκηναϊκούς αλλά και ιστορικούς χρόνους. Η θέση στην κορυφή του Υμηττού, χρησιμοποιήθηκε και κατά την περίοδο αυτή, πιθανότατα σαν ιερό κορυφής, όπως φαίνεται από ελάχιστα αλλά αναγνωρίσιμα κεραμικά ευρήματα¹²⁵.

Κατά την **Υστεροελλαδική ή Μυκηναϊκή Εποχή** (1600–1100 π.Χ.), την περίοδο κυοφορίας και άνθησης του λαμπρού μυκηναϊκού πολιτισμού, όπως ονομάστηκε από το σπουδαιότερο κέντρο του, τις Μυκήνες, κατά τους δύο πρώτους αιώνες η Αττική ακολουθεί με κάποια καθυστέρηση τις εξελίξεις στην Αργολίδα. Το σημαντικότερο κέντρο της μυκηναϊκής Αττικής είναι η ίδια η Αθήνα, πάνω και γύρω από την Ακρόπολη, στην οποία κατά τον 13ο αι. π.Χ. ιδρύθηκε ανάκτορο. Λίγο πριν από το 1200 π.Χ. κατασκευάστηκε οχύρωση. Σημαντικά κέντρα αναδεικνύονται ο Θορικός, η Παλλήνη, ο Μαραθώνας και η Ελευσίνα. Η ανάδυση και άλλων ακμαίων περιφερειακών οικισμών φαίνεται από τα νεκροταφεία θαλαμοειδών τάφων που έχουν ερευνηθεί στα Σπάτα, στη Χαμολιά και στο Λαπούτσι Βραυρώνας, στο Βουρβάτσι (Λαμπτρές), στο Φούρεσι Γλυκών Νερών, στην Αλυκή Γλυφάδας, στη Βάρκιζα, στη Βούλα και στην Ελευσίνα. Τα νεκροταφεία αυτά πρέπει να αντιστοιχούσαν σε μια κοντινή τους κοινότητα¹²⁶. Τα μεγαλύτερα από αυτά τα κέντρα είναι πιθανό να αντιστοιχούσαν στις δώδεκα πόλεις του Κέκροπος¹²⁷. Περί τον Υμηττό, στη δυτική πλευρά του αναπτύχθηκαν πολίσματα, όπως φαίνεται από τις ανασκαφές μυκηναϊκών τάφων ή από μεμονωμένα ευρήματα από τους Τράχωνες, τον Άγιο Κοσμά, την

---

¹²⁴ Στον αποθέτη του ιερού βρέθηκε μεγάλο τμήμα μιας ΠΕ κύμβης (“sauceboat”), του πιο χαρακτηριστικού σχήματος αυτής της περιόδου: Langdon 1976, 53, πιν. 16. Κακαβογιάννη 2008, 99. Βλ. και Ruppenstein 2011, 228–230. ΠΕ όστρακα έχουν επίσης εντοπισθεί στην θέση Ζωοδόχος Πηγή, στην Καισαριανή (Knigge 1977).

¹²⁵ Langdon 1976. Κακαβογιάννη 2008, 100.

¹²⁶ Κακαβογιάννη 2008, 100–103.

¹²⁷ Σταϊνχάουερ 2008α, 156.

Ηλιούπολη, την Αλυκή Βούλας, το λόφο Καμίνι Βάρκιζας και ανατολικότερα το Κίτσι Βάρης, το Βουρβάτσι, το Κάστρο του Χριστού στο Κορωπί (αρχαίος Σφηττός)¹²⁸.

Στην κορυφή του Υμηττού, στην ίδια θέση με την Πρωτοελλαδική και Μεσοελλαδική εποχή, είναι πιθανή η άσκηση λατρείας, με βάση την εύρεση λιγοστής Υστεροελλαδικής κεραμικής. Ήταν άραγε ο *Diweus=ΔιFeύς*, όπως έχει αναγνωρισθεί, το όνομα του θεού στις πινακίδες της Γραμμικής Β, — ο θεός του καθαρού ουρανού— η λατρεύμενη θεότητα ενός πιθανού μυκηναϊκού ιερού κορυφής στον Υμηττό, εάν όντως υπήρχε τέτοιο¹²⁹;

Η γνωστή από την περιοχή του Λαυρίου εκμετάλλευση μεταλλευμάτων κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους φαίνεται ότι είχε επεκταθεί και στον Υμηττό, στην περιοχή του Κορωπίου, όπου εντοπίστηκε το 1950 από τον Ν. Κοτζιά σπηλαιοβάραθρο, το οποίο ήταν πιθανό να χρησιμοποιούνταν ως μεταλλευτική στοά ήδη από την ύστερη μυκηναϊκή περίοδο¹³⁰.

Στη περίοδο αυτή ανάγεται από κάποιους ερευνητές ο συνοικισμός του Θησέα, με τον οποίο οι υστεροελλαδικές κώμες συνενώθηκαν υπό ενιαία διοίκηση, όπως έχει αποτυπωθεί στον ομηρικό *Νεῶν Κατάλογο*¹³¹.

Κατά τη διάρκεια του 12ου αι. π.Χ., η κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων, η περιστολή των εμπορικών επαφών, οι ταραχές και η αναστάτωση που παρατηρούνται σε όλο το Αιγαίο, επηρεάζουν και την Αττική, όπου διαπιστώνεται οικιστική συρρίκνωση και εγκατάλειψη πολλών θέσεων¹³².

¹²⁸ Crouwel 1973. Θέμελης 1974. Simpson 1981, 43–44, 47–48, map B.

¹²⁹ Langdon 1976, 53–55, πιν. 16–17, 79.

¹³⁰ Κοτζιάς 1950, 158–165. Κακαβογιάννη 2008, 103. Η Κυπαρίσση-Αποστολικά (2008, 28) το αναφέρει ως σπηλαιοβάραθρο με την ονομασία Προφήτης Ηλίας, κοντά σε ομώνυμο εκκλησάκι, 5χλμ. από το Κορωπί. Βλ. και τον δικτυακό τόπο *Υμηττός. Ανατολικές πλαγιές*: <http://mthymettosgreece.com/vrethike-xana-i-spilia-metallio-kotzia-sti-ntouka-koropiou>.

¹³¹ Ομ. Β 546–556. Πολλοί μελετητές —βλ. ενδεικτικά Diamant 1982, Ματθαίου (2008, 106) και Βαλαβάνης (2008, 131)— θεωρούν ότι ο συνοικισμός των Αθηνών που αποδίδεται στον Θησέα, αποτελεί συνειδητό αναχρονισμό των ίδιων των Αθηναίων και στην πραγματικότητα ανάγεται στους σκοτεινούς αιώνες, μετά τον 10ο αι. π.Χ. Υπέρ της αναγωγής του συνοικισμού στους μυκηναϊκούς χρόνους τάσσονται αρχαιολόγοι ασχολούμενοι με τη μυκηναϊκή περίοδο της Αττικής: Παντελίδου, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*. Κακαβογιάννη 2008, 101.

¹³² Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997, 16–17: από τις 24 θέσεις συνεχίζουν να κατοικούνται οι δώδεκα.

Στους λεγόμενους **Σκοτεινούς Αιώνες** (1150/1100–900 π.Χ.)¹³³, η μείωση του πληθυσμού και η πολιτισμική υποχώρηση δεν είναι τόσο έντονη στην Αττική, όσο σε άλλες περιοχές. Τα αρχαιολογικά δεδομένα προέρχονται από τάφους και πηγάδια της Αγοράς των Αθηνών και του Κεραμεικού και από τη σποραδική εύρεση πρωτογεωμετρικών αγγείων (10ος αι. π.Χ.) σε μεταγενέστερα γεωμετρικά νεκροταφεία¹³⁴. Παρατηρείται αλλαγή στα ταφικά έθιμα, η βαθμιαία εισαγωγή και επικράτηση της καύσης των νεκρών, η νέα γεωμετρική αντίληψη και διακόσμηση στην κεραμική και η γνώση της επεξεργασίας του σιδήρου, αλλαγές που πιθανόν μαρτυρούν ένα νέο πληθυσμιακό στοιχείο, αλλά και μία συνύπαρξη μεταξύ Μυκηναίων και νέων κατοίκων, οι οποίοι πιθανόν εισέβαλαν ειρηνικά¹³⁵. Η ειρηνική μετάβαση διαφαίνεται και μέσα από την αθηναϊκή παράδοση που διέσωσε ότι οι κάτοικοι της Αττικής ήταν αυτόχθονες και δεν επηρεάστηκαν από τη λεγόμενη «κάθοδο των Δωριέων»¹³⁶.

Κατά τη **Γεωμετρική Εποχή** (900–700 π.Χ.), οι επαφές με την ανατολή και η δημογραφική άνοδος οδήγησαν σε νέα άνθηση. Την περίοδο αυτή αναδύθηκε η νέα πολιτειακή μορφή της πόλεως–κράτους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Αθήνα. Η πόλη–κράτος των Αθηνών ήταν ανεξάρτητη και διέθετε πολιτική ενότητα η οποία εκτεινόταν σε όλη την Αττική, θρησκευτική ομοιογένεια με επίκεντρο τη λατρεία της πολιούχου θεάς, της Αθηνάς και οικονομική αυτάρκεια¹³⁷. Σύμφωνα με αρκετούς μελετητές η περίοδος αυτής της συγκρότησης της Αττικής σε πόλη–κράτος αντιστοιχεί στην εποχή του συνοικισμού που η παράδοση απέδιδε στον μυθικό βασιλιά Θησέα¹³⁸.

Οι υπώρειες της Ακρόπολης και κυρίως η περιοχή της Αγοράς χρησιμοποιούνταν για κατοίκηση, αλλά και για ταφές. Η πληθυσμιακή αύξηση αυτής της περιόδου συνάγεται από τα πολλά γεωμετρικά νεκροταφεία, που αναπτύχθηκαν πλάι στο διαφαινόμενο αστικό κέντρο της Αθήνας, αλλά και σε όλη την Αττική: Δίπυλο–Κεραμεικός, Κουκάκι, πλατεία Κοτζιά, Ν. Ιωνία, Κηφισιά, Μαραθών, Κοκκινιά,

---

¹³³ Στους Σκοτεινούς αιώνες ανήκουν οι υπομυκηναϊκοί (1.100–1.025 π.Χ.) και οι πρωτογεωμετρικοί χρόνοι (1.025–900 π.Χ.).

¹³⁴ Αθήνα, Νέα Ιωνία, Αχαρνές, Ελευσίνα, Κορωπί, Θορικός, Ραφήνα: Κακαβογιάννη 2008, 103.

¹³⁵ Βαλαβάνης 2008α, 129–130.

¹³⁶ Θουκ. Ι 2, 5 και ΙΙ 36, 1. Ηροδ. VII 161.

¹³⁷ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997, 28.

¹³⁸ Βλ. υποσ. 131.

Τράχωνες, Βάρη, Ανάβυσσος, Μυριννούς (Μερέντα), Αγνούς (Μαρκόπουλο)¹³⁹. Αντίθετα με τις θέσεις των νεκροταφείων, τα οικιστικά κατάλοιπα είναι πενιχρά, π.χ. συγκρότημα Λαθούριζας στη Βάρη στον ΝΑ Υμηττό¹⁴⁰. Στις παραπάνω θέσεις των νεκροταφείων πρέπει να αναζητηθούν οι γενέτειρες των αριστοκρατικών γενών της Αττικής. Η όλο και περισσότερο αυξανόμενη ισχύς τους, βασιζόταν στην κατοχή της γης και στην καταγωγή.

Η περιοχή του Δυτικού Υμηττού, λόγω της μορφολογίας του εδάφους της, μακριά από πεδινά εδάφη, —με εξαίρεση την περιοχή της Βάρης—, δεν ανήκει στις περιοχές των μεγάλων γεωμετρικών νεκροταφείων.

Η γραφή ξαναχρησιμοποιήθηκε στην Ελλάδα κατά τον 8ο αι. π.Χ., ύστερα από αιώνες λήθης. Μερικά από τα πρωιμότερα δείγματα της προέρχονται από το ιερό του Διός στην κορυφή του Υμηττού, το οποίο εμφανίζει κατά τους χρόνους αυτούς και στους επόμενους δύο αιώνες μεγάλη ακμή¹⁴¹.

Αρχαϊκοί Χρόνοι (7ος και 6ος αι. π.Χ.)

Ο 7ος αι. π.Χ. στην Αττική φαίνεται ότι ήταν μία δύσκολη περίοδος, κοινωνικής αναταραχής και δημογραφικής κάμψης, όπως συνάγεται από την εγκατάλειψη πολλών πηγαδιών της Αγοράς και από τη μείωση των νεκροταφείων της Αττικής¹⁴². Η πληθυσμιακή ύφεση αποδίδεται σε παρατεταμένη ανομβρία η οποία πιθανόν συνοδεύτηκε από λιμό και επιδημίες. Ταυτόχρονα ήταν και μια εποχή κοινωνικών αναταραχών και συγκρούσεων ανάμεσα στα αριστοκρατικά γένη, που είχαν στα χέρια τους την εξουσία, μετά την κατάργηση της βασιλείας, αλλά και αυξανόμενης κοινωνικής δυσανεμίας εκ μέρους του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, το οποίο ήταν υπερχρεωμένο και αποκλεισμένο από τη διοίκηση της πόλης¹⁴³. Οι συγκρούσεις και αιματηρές έριδες της περιόδου αποτυπώθηκαν στα γεγονότα που καταγράφηκαν από τους ιστορικούς, όπως το *κυλώνειον ἄγος* (632 π.Χ.)¹⁴⁴. Η βιαιότητα των

¹³⁹ Βαλαβάνης 2008α, 130. Σταϊνχάουερ 2008α, 156.

¹⁴⁰ Lauter 1985.

¹⁴¹ Langdon 1976, 76.

¹⁴² Camp 2001, 23–24.

¹⁴³ Το 753/2 π.Χ. το πολίτευμα της κληρονομικής βασιλείας καταργήθηκε και παρέμεινε ως 10ετές αξίωμα, μέχρι το 684/683 π.Χ., οπότε έγινε ενιαίο. Βλ. Rhodes 1993, 66, 98.

¹⁴⁴ Θουκ. Ι 126.

συγκρούσεων αυτών εκφράζεται ενδεχομένως και από τα αρχαιολογικά ευρήματα¹⁴⁵. Από τις πολιτικές και κοινωνικές αυτές αναταραχές εξηγείται πιθανόν η απουσία της Αθήνας από τον υπερπόντιο αποικισμό στον οποίο συμμετείχαν ενεργά οι περισσότερες άλλες σημαντικές πόλεις-κράτη της Ελλάδας¹⁴⁶.

Ο Υμηττός βρίσκεται μακριά από τις εξελίξεις και τις κρίσεις αυτής της εποχής που λαμβάνουν χώρα στο κέντρο της Αθήνα και στις πεδινές περιοχές της Αττικής που αποτελούσαν έδρες σημαντικών γενών.

Κατά τον 7ο αι. π.Χ. διαπιστώνεται έντονη άσκηση λατρείας και οργάνωση της θρησκευτικής ζωής, με κέντρο τα σημαντικά μετέπειτα ιερά της Αττικής, στην αθηναϊκή Ακρόπολη, Ελευσίνα, Σούνιο, Βραυρώνα, Μουνιχία, Πρασιές, Λαθούριζα, Βάρκιζα και βέβαια στο ιερό του Διός στην κορυφή του Υμηττού, το οποίο την εποχή αυτή γνωρίζει τη μεγαλύτερη ακμή του, όπως φαίνεται από την ποσότητα των αναθημάτων με σημαντικότερο το σύνολο των ενεπίγραφων οστράκων¹⁴⁷.

Την πολιτική αναταραχή και κρίση¹⁴⁸ εκλήθησαν να θεραπεύσουν αρχικά ο Δράκοντας (621/620 π.Χ.) και στη συνέχεια ο Σόλων (594/593 π.Χ.), ο οποίος κατάργησε τον *ἐπὶ σώμασι* δανεισμό, ελευθέρωσε τους πολλούς από τα χρέη και κατένειμε τους Αθηναίους σε τάξεις ανάλογα με το εισόδημά τους. Βάσει του εισοδήματος οι πολίτες μετείχαν στην διοίκηση της πόλεως (*πεντακοσιομέδιμνοι, ἱππεῖς, ζευγίτες*), ενώ οι πολίτες με μικρότερο εισόδημα (*θῆτες*) μετείχαν για πρώτη φορά στην πολιτεία, μόνο όμως στην Εκκλησία του Δήμου και στα δικαστήρια, χωρίς να είναι εκλόγιμοι σε καμία αρχή¹⁴⁹. Ο Σόλων εξέλιξε το πολίτευμα και έδωσε πολιτική και κοινωνική ώθηση στην Αθήνα. Κατά τον 6ο αι. π.Χ. το κέντρο της πολιτικής ζωής της Αθήνας μετατοπίζεται από τη βορειοανατολική πλευρά της Ακρόπολης στον χώρο

---

¹⁴⁵ Πρβλ. τις ανασκαφές, παλαιότερη και σύγχρονη, στο αρχαϊκό νεκροταφείο του Φαλήρου με ομαδικές ταφές ατιμωτικά θανόντων: Πελεκίδης 1916. Για την πρόσφατη ανασκαφή βλ. *Ανασκαφή στο Δέλτα Φαλήρου*, δικτυακός κόμβος ΥΠΠΟΑ.: http://www.yppo.gr/5/g5111.jsp?obj_id=62692 (2012). Chrysoulaki 2019.

¹⁴⁶ Βαλαβάνης 2008α, 131. Νίκου – Ανανιάδης, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*.

¹⁴⁷ Langdon 1976, 9-47. Travlos 1988, 191. Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008, 176-178.

¹⁴⁸ Ρήξη γνωρίμων και πλήθους κατά τον Αριστοτέλη (*Αθ. Πολ.* II 1). Rhodes 1993, 88.

¹⁴⁹ Σακελλαρίου 1971, 233-235. Ματθαίου 2008, 107.

της Αγοράς των κλασικών χρόνων όπου κατασκευάζονται εκεί τα πρώτα δημόσια κτήρια¹⁵⁰.

Η εποχή της τυραννίας του Πεισιστράτου —ηγέτη των *Διακρίων*, των φτωχών καλλιεργητών των ορεινών περιοχών¹⁵¹— και των γιών του, η οποία διήρκεσε το μεγαλύτερο μέρος του 6ου αι. π.Χ. (565/546/5 π.Χ.–511/0 π.Χ.), ήταν μία περίοδος οικονομικής ανάπτυξης για την Αττική. Τότε έλαβε χώρα ένα εκτεταμένο οικοδομικό πρόγραμμα, με κατασκευή ιερών, δημοσίων κτηρίων και έργων κοινής ωφελείας (Ακρόπολη, ιερά, Αγορά, Γυμνάσια). Αν και τύραννος, ενίσχυσε τους αγρότες και τη γεωργική παραγωγή, η οποία επεκτάθηκε και σε ορεινά άγονα εδάφη, όπως στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού. Ο Πεισίστρατος απάλλαξε τους φτωχούς γεωργούς από την υποχρέωση της καταβολής του φόρου της δεκάτης της παραγωγής, όπως μαρτυρεί και ο Αριστοτέλης¹⁵². Εξαιτίας της βοσκής και εκχέρσωσης ακαλλιεργητων έως τότε και ημιορεινών γαιών, πρέπει να συντελέσθηκε αποψίλωση των δασών των ορέων της Αττικής και του Υμηττού¹⁵³. Ο τύραννος αναδιοργάνωσε επίσης τις λατρείες και εορτές της Αττικής (Παναθήναια, Μεγάλα Διονύσια, Βραυρώνια) και οικοδόμησε τους πρώτους ναούς σε ιερά της Αττικής. Οι αρχαϊκοί ναοί στο ιερό του Προφήτη Ηλία Κορωπίου ανάγονται πιθανότατα σε αυτήν την περίοδο¹⁵⁴. Το ιερό στην κορυφή του Υμηττού συνέχιζε να λειτουργεί, αν και δεχόταν την περίοδο αυτή λιγότερα αναθήματα¹⁵⁵. Ο Πεισίστρατος υποστήριξε τη βιοτεχνική παραγωγή και το εμπόριο, τα οποία οδήγησαν στην άνθηση των τεχνών (αρχαϊκή πλαστική, αγγειογραφία)¹⁵⁶. Κατασκεύασε το πρώτο μεγάλο υδρευτικό έργο που έφερνε πόσιμο νερό στην Αθήνα από τον Υμηττό (Πεισιστράτειο υδραγωγείο) και την κρήνη Εννεάκρουνο στην περιοχή Ιλισού – Ολυμπίου και ίσως και άλλη ομώνυμη στην περιοχή της Αγοράς¹⁵⁷. Στην

---

¹⁵⁰ Βαλαβάνης 2008α, 131-132.

¹⁵¹ Οι άλλες δύο κοινωνικές τάξεις (*στάσεις*) στις οποίες είχαν διαιρεθεί οι Αθηναίοι ήταν οι *πεδιείς*, δηλαδή αυτοί που κατοικούσαν στις πεδινές περιοχές και οι *παράλιοι*, οι κάτοικοι των ΝΑ ακτών της Αττικής (Αριστ., *Αθ. Πολ.*, XIII 4. Σακελλαρίου 1971, 236).

¹⁵² Αριστ., *Αθ. Πολ.*, XVI 6. Rhodes 1993, 216: επεισόδιο με Πεισίστρατο και αγρότη Υμηττού.

¹⁵³ Arrigoni 1970, 338-339.

¹⁵⁴ Κοτζιάς 1949, 74. Κοτζιάς 1950, 157. Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008, 185.

¹⁵⁵ Langdon 1976, 76.

¹⁵⁶ Βαλαβάνης 2008α, 132-133.

¹⁵⁷ Για την Εννεάκρουνο: Ηροδ. VI 137, 15-16. Θουκ. II 15, 27-32. Πανσ. I 14,1. Παπαχατζής 1974, 234-236. Βλ. επίσης και Ελευθεράτου 2006, 58.

εποχή του επίσης άρχισε η λατόμευση του λεγόμενου *Άγρυλειακού λίθου*, ενός σκληρού ροδόφαιου ασβεστόλιθου, από τις δυτικές υπώρειες του Υμηττού. Ο λίθος αυτός χρησιμοποιήθηκε στον αρχαιότερο ναό του Διονύσου στην νότια κλιτύ της Ακροπόλεως, στην Πεισιστράτειο περίσταση του αρχαιότερου ναού της Αθηνάς (Έκατομπέδου), στην κρηπίδα του Ολυμπείου και στο βάθρο τρίποδος του Κυνοσάργους¹⁵⁸.

Κλασικοί χρόνοι

Μετά τη δολοφονία του Ιπάρχου και την εκδίωξη του Ιππία, το 508/7 π.Χ. εφαρμόστηκε η διοικητική μεταρρύθμιση του Κλεισθένη, που θεμελίωσε την Αθηναϊκή Δημοκρατία του **5ου αι. π.Χ.**¹⁵⁹. Βασική οικιστική και διοικητική μονάδα ήταν ο δήμος. Σε όλη την Αττική υπήρχαν 139 δήμοι, οι οποίοι ήταν οικιστικές και γεωγραφικές ενότητες, με δική τους διοικητική και θρησκευτική οργάνωση¹⁶⁰.

Οι περί τον Υμηττό δήμοι της αρχαίας Αθήνας ήταν οι εξής:

Εστιαία (Τσακός)¹⁶¹

Ποταμός, Καθύπερθεν/Υπένερθεν (Καισαριανή/Πανεπιστημιούπολη, Αλεποβούνι)¹⁶²

Αγκύλη Καθύπερθεν / Υπένερθεν (ΒΑ Αρδηττού: Καισαριανή/Βύρωνας)¹⁶³

Άγρυλή Καθύπερθεν /Υπένερθεν (ΝΔ Αρδηττού, «Γούβα», περιοχή Παγκρατίου/σημερινού Υμηττού)¹⁶⁴

Θημακός (Ηλιούπολη;) ¹⁶⁵

Κηδοί (Καράς Ηλιούπολης;) ¹⁶⁶

Ευώνυμον (Άλιμος–Αργυρούπολη)¹⁶⁷

---

¹⁵⁸ Ορλάνδος 1994, 72. Travlos 1988, 191.

¹⁵⁹ Αριστ., *Αθ. Πολ.* XXI-XXII 1.

¹⁶⁰ Ενδεικτικά για τους αττικούς δήμους βλ. Traill 1986. Ματθαίου 2008, 20-22. Σταϊνχάουερ 2008α.

¹⁶¹ Traill 1986, 127.

¹⁶² Traill 1986, 130. Travlos 1988, 192.

¹⁶³ Traill 1986, 127.

¹⁶⁴ Traill 1986, 125. Καββαδίας 2012.

¹⁶⁵ Traill 1975, 38. Traill 1986, 126: δεν είναι σίγουρη η τοποθέτησή του δήμου αυτού στην περιοχή της Ηλιούπολης.

¹⁶⁶ Traill 1986, 125.

¹⁶⁷ Traill 1986, όπ. π.

*Αλιμούς (Αλιμος)*¹⁶⁸

*Αιζωνή (Γλυφάδα)*¹⁶⁹

*Αλές Αιζωνίδες (Βούλα)*¹⁷⁰

*Αναγυρούς (Βάρη)*¹⁷¹

*Λαμπρές Καθύπερθεν (Λαμπρικά Κορωπίου)*¹⁷²

Λαμπρές Υπέρνεθεν (Κίτσι – Θήτι Κορωπίου)

*Σφηττός (θέση «Κάστρο του Χριστού»)*¹⁷³

*Κίκκωνα*¹⁷⁴

*Παιανία (Λιόπεσι)*¹⁷⁵

*Παλλήνη*¹⁷⁶

Η οικιστική ανάπτυξη της Αττικής, αποτυπώνεται στους παραπάνω Κλεισθένειους δήμους, αρκετοί από τους οποίους έφθαναν έως τις υπώρειες του Υμηττού. Κυρίαρχη ήταν, κατά τον 5ο αι. π.Χ., η μικρή και μεσαία ιδιοκτησία. Οι δημότες κατοικούσαν στους δήμους όπου είχαν τις ιδιοκτησίες τους και κατέβαιναν στην Αθήνα για τη συμμετοχή τους στα κοινά¹⁷⁷.

Το κέντρο της πολιτικής ζωής της Αθήνας ήταν η Αγορά: τον 5ο αι. π.Χ. οικοδομήθηκαν νέα κτήρια που στέγαζαν τις λειτουργίες του πολιτεύματος (Βουλευτήριο, Βασίλειος Στοά). Στον λόφο της Πνυκός λειτούργησε ο χώρος συγκέντρωσης της Εκκλησίας του Δήμου, του σημαντικότερου οργάνου της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι ενήλικες Αθηναίοι πολίτες. Οι αττικοί δήμοι είχαν επιπλέον τους δικούς τους αξιωματούχους και αρχές, με επικεφαλής τον δήμαρχο, καθώς και χώρους συνέλευσης των δημοτών.

Κατά τους Περσικούς Πολέμους, η πόλη επλήγη το 480/479 π.Χ: εκκενώθηκε ενόψει του περσικού κινδύνου, ο πληθυσμός της μεταφέρθηκε στην Τροιζήνα, τη

---

¹⁶⁸ Traill 1986, 130.

¹⁶⁹ Traill 1986, 136.

¹⁷⁰ Traill 1986, όπ. π.

¹⁷¹ Traill 1986, 126.

¹⁷² Traill 1986, 136.

¹⁷³ Traill 1986, 132.

¹⁷⁴ Traill 1986, όπ. π.

¹⁷⁵ Traill 1986, 129.

¹⁷⁶ Leake 1841, II 46. Peek 1942, 24–29 αρ. 26. Goette 1992–1998, 106–107.

¹⁷⁷ Σταϊνχάουερ 2008α, 167.

Σαλαμίνα και την Αίγινα και υπέστη από τους εισβολείς μεγάλη καταστροφή, εμφανή στα προπερσικά μνημεία της Ακρόπολης (Προπαρθενών) και της Αγοράς.

Η πολιτική οξυδέρκεια του Θεμιστοκλή, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τα Περσικά ώθησε την Αθήνα προς τη θάλασσα: το 483/2 π.Χ., η νεοσύστατη αθηναϊκή δημοκρατία αποφάσισε να διοχετεύσει τον πλούτο από την ανακάλυψη νέας φλέβας αργύρου στα μεταλλεία του Λαυρίου, στη ναυπήγηση τριήρων. Αμέσως μετά τους πολέμους (479 π.Χ.) εφαρμόστηκε το διορατικό σχέδιο του Θεμιστοκλή για την οχύρωση της Αθήνας και του Πειραιώς, ο οποίος αναδείχθηκε στο δεύτερο μεγάλο οικιστικό κέντρο του αθηναϊκού κράτους και στο πολεμικό και εμπορικό λιμάνι του. Αυτό οδήγησε στην αντικατάσταση και εντέλει κατάργηση του παλαιότερου λιμανιού του Φάληρου, που ήταν πλησιέστερο, προς τους δήμους δυτικά του Υμηττού.

Στους αρχαίους δήμους των δυτικών υπωρειών του Υμηττού, οδηγούσαν σύμφωνα με τους μελετητές, δύο τουλάχιστον πύλες της Θεμιστόκλειας οχύρωσης, οι οποίες συνδέονταν με συγκεκριμένους αρχαίους οδικούς άξονες, στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης: οι *Διόμειαι Πύλαι* ή *Διομηίς*, δηλαδή η πύλη που γειτνιάζε με τον δήμο της Διομείας και αποτελούσε την αφετηρία της *Αστικής Οδού*, που οδηγούσε στους δήμους δυτικά του Υμηττού και από εκεί στη Λαυρεωτική και στο Σούνιο¹⁷⁸. Βορειότερα και δυτικά του προπύλου του ναού του Ολυμπίου Διός εντοπίστηκε πύλη της οχύρωσης, από την οποία διερχόταν αρχαία οδός που οδηγούσε σύμφωνα με τον Τραυλό στον αρχαίο δήμο της Αγκύλης, στους πρόποδες του Υμηττού, στα παριλίσια ιερά και στο ιερό του Ηρακλέους Παγκράτους. Πρόκειται σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή για τις λεγόμενες *Αιγέως Πύλες* ή *Ιππάδες Πύλες*¹⁷⁹.

Η δημοκρατική Αθήνα, μετά τη λαμπρή νίκη των Ελλήνων επί των Περσών (479 π.Χ.), στην οποία συνέβαλε στον μέγιστο βαθμό, γνώρισε μεγάλη ισχύ και οικονομική, καλλιτεχνική και πνευματική ανάπτυξη. Στην αίσια έκβαση των πολέμων θεωρήθηκε ότι συνέβαλαν ορισμένοι θεοί και ήρωες, παλαιοί ή νέοι στην Αττική, όπως ο Παν, ο οποίος συνδέθηκε με τη νίκη των Αθηναίων στον Μαραθώνα. Για τον λόγο αυτό

---

¹⁷⁸ Οι Διόμειες Πύλες τοποθετούνται νοτίως του ιερού του Ολυμπίου Διός και σε άμεση σύνδεση με το μαρτυρούμενο αλλά αταύτιστο ακόμα τοπογραφικά γυμνάσιο του Κυνοσάργους. Σύμφωνα με τη νεώτερη έρευνα η πύλη αυτή ταυτίζεται με την πύλη της οδού Βούρβαχη. Τραυλός 1970. Τραυλός 1993², 53-54. Θεοχαράκη 2015, 291-294.

¹⁷⁹ Τραυλός 1993², 53-54. Η Θεοχαράκη (2015, 275-276) δεν θεωρεί πιθανή την ταύτιση της συγκεκριμένης πύλης βορείως του Ολυμπίου με τις μαρτυρούμενες Ιππάδες Πύλες.

ιδρύθηκαν ιερά του σε σπήλαια στην υπαίθρο χώρα της Αττικής, όπως αυτό της Βάρης, στον Υμηττό¹⁸⁰.

Το 478 π.Χ. ιδρύθηκε η Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία. Εξαιτίας της συμμαχικής εισφοράς, της Αθηναϊκής κυριαρχίας στο θαλάσσιο εμπόριο και των προσόδων από τα μεταλλεία του Λαυρίου, η Αθήνα είχε άφθονους οικονομικούς πόρους, χάρη στους οποίους μπόρεσε ο Περικλής να εφαρμόσει το ανυπέρβλητο οικοδομικό του πρόγραμμα —κατασκευή ναών και κτηρίων Ακροπόλεως, ανακατασκευή και ανέγερση νέων κτηρίων στην Αγορά κατά το β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.— και να αναδείξει την Αθήνα σε καλλιτεχνικό και πνευματικό κέντρο της Ελλάδας.

Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431–404 π.Χ.), λόγω των εισβολών των Πελοποννησίων στην Αττική, κάθε χρόνο, οι Αθηναίοι της υπαίθρου αναγκάζονταν να καταφεύγουν εντός της οχυρώσεως της πόλεως, εγκαταλείποντας τους αγρούς και τα χωράφια τους. Ενδεχομένως και οι κάτοικοι των δήμων στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού, ακολούθησαν αυτή την τακτική, εάν και οι περιοχές τους είναι απομακρυσμένες από τις χερσαίες εισόδους στην Αττική, ήταν όμως εκτεθειμένες σε λεηλασίες από τη θάλασσα. Λόγω του συνωστισμού του πληθυσμού εντός των τειχών ενέσκηψε στην πόλη ο λοιμός, ο οποίος αποδεκάτισε το 1/3 των κατοίκων¹⁸¹.

Το 413 π.Χ., μετά την καταστροφική για την Αθήνα Σικελική εκστρατεία (415–413 π.Χ.) οι Σπαρτιάτες τείχισαν τη Δεκέλεια. Η ενέργεια αυτή, που ενδεχομένως συνδεόταν και με άλλα οχυρωματικά έργα στην Αττική, έπληξε ακόμα περισσότερο τον αγροτικό πληθυσμό της Αττικής¹⁸².

Το 404 π.Χ. η καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός Ποταμούς, η πολιορκία Αθήνας από τον Λύσανδρο, η σύναψη ειρήνη με επαχθείς όρους και η κατεδάφιση των τειχών Αθηνών, Πειραιώς και Μακρών σήμαναν το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Το 404–403 π.Χ. εγκαθιδρύθηκε το τυραννικό καθεστώς των Τριάκοντα.

Το 403 π.Χ. αποκαταστάθηκε η αθηναϊκή δημοκρατία.

Το 395/4 π.Χ., κατά τον Κορινθιακό Πόλεμο, οι Αθηναίοι και άλλες πόλεις στράφηκαν εναντίον των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι με τη δύναμη της ισχύος τους, είχαν αρχίσει να αναμειγνύονται στα ζητήματα των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας. Ο

---

¹⁸⁰ Weller 1903. Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008, 193–194.

¹⁸¹ 430–429 π.Χ., 427 π.Χ.: CAH V, 201 [F. E. Adcock].

¹⁸² Mc Credie 1966, 102. CAH V, 31 [M.N.Tod].

πόλεμος συχνά γινόταν με περσική υποστήριξη και χρήματα. Το 394 π.Χ. ο αθηναίος Κόνων σημείωσε νίκη του επί των Λακεδαιμονίων στη ναυμαχία της Κνίδου και έγινε δυνατή η ανοικοδόμηση των τειχών, δέκα μόλις χρόνια μετά την κατεδάφισή τους.

Το 387/6 π.Χ. με την Ανταλκίδειο ειρήνη αναγνωρίστηκε από τους Πέρσες η αυτονομία των ελληνικών πόλεων, με το βαρύ τίμημα ότι οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας και η Κύπρος αποδόθηκαν οριστικά σε αυτούς.

Το 378/7 π.Χ. ιδρύθηκε η Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, με στόχο την απαλλαγή των ελληνικών πόλεων από την ηγεμονία της Σπάρτης, ενώ αναγνωριζόταν η περσική κυριαρχία στις πόλεις της Μ. Ασίας. Η Αθήνα στο εξής, αν και υπολογίσιμη δύναμη, είχε πάψει να παίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην Ελλάδα, όπου κυριαρχούσαν η Σπάρτη, η Θήβα και πόλεις της Πελοποννήσου όπως η Μεσσήνη και η Μεγαλόπολη, αργότερα.

Οι συνεχείς διαμάχες των ελληνικών πόλεων οδήγησαν στην εξασθένησή τους μπροστά στην όλο και μεγαλύτερη δύναμη της ανερχόμενης δύναμης της Μακεδονίας και του βασιλιά της Φιλίππου Β'.

Κατά τον 4ο αι. π.Χ., μετά το τέλος της ναυτικής ηγεμονίας της Αθήνας που επέφερε η ήττα της στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, παρατηρήθηκε στην Αττική, μία στροφή στην αγροτική παραγωγή, με εντατική καλλιέργεια των βασικών της προϊόντων (λάδι, κρασί). Συντελέστηκε έτσι μία πραγματική ακμή της αττικής υπαίθρου με εξάπλωση των καλλιεργειών στις εσχατιές της Αττικής. Ίχνη από βαθμίδες ενδεχομένως για ελαιοκαλλιέργεια και αμπέλια, είχαν στο παρελθόν εντοπισθεί στην δυτική πλευρά του Υμηττού (Ευώνυμον, Αιξωνή)¹⁸³. Στις νοτιοδυτικές υπώρειες του Υμηττού διαπιστώνεται αξιοσημείωτη πυκνότητα κατοίκησης, η οποία συνδέεται με την εντατική καλλιέργεια των εδαφών (Αλές Αιξωνίδες)¹⁸⁴. Την ίδια εποχή εμφανίζεται η οικιστική μορφή των αγρεπαύλεων: πρόκειται για μεγάλες αγροικίες με ανδρώνες, περίστυλες αυλές, κλπ. που ανήκουν σε πλούσιους ιδιοκτήτες γης, όπως η «οικία της Βάρης» και η «ιερά οικία Βουλιαγμένης». Σιγά σιγά άρχισε να κυριαρχεί η μεγάλη ιδιοκτησία¹⁸⁵.

Ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., τον 5ο π.Χ. και κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ., στον Υμηττό λειτουργούσαν λατομεία, όπως αποδεικνύεται από τη χρήση του υμηττίου

---

¹⁸³ Bradford 1956. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 1990, 91-96. Moreno 2007.

¹⁸⁴ Ανδρέου Ι. 1994. Σταϊνχάουερ 2012, 51.

¹⁸⁵ Σταϊνχάουερ 2008α, 171-172.

μαρμάρου σε οικοδομήματα των αντίστοιχων χρόνων. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι το Πομπείον, η Στοά του Ελευθερίου Διός, η Σκευοθήκη του Φίλωνος, το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους (334/3 π.Χ.)¹⁸⁶. Εκτός από τη χρήση του ως οικοδομικού υλικού, το υμήττιο μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε εκτενώς σε επιτύμβια μνημεία και επιγραφές.

Στη μάχη Χαιρώνειας, το 338/337 π.Χ., οι Αθηναίοι και Θηβαίοι ηττήθηκαν συντριπτικά από τον Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας με μεγάλες απώλειες σε νεκρούς και αιχμαλώτους. Η μάχη αυτή σηματοδότησε τη φθορά του θεσμού της πόλεως – κράτους, καθώς και από εκεί και στο εξής οι ελληνικές πόλεις εξαρτιόνταν περισσότερο ή λιγότερο από τους Μακεδόνες. Η Αθήνα, εάν και έχασε την ελευθερία της εξωτερικής πολιτικής της, διατήρησε την εσωτερική της αυτοδιοίκηση και μπόρεσε να αναδιοργανωθεί¹⁸⁷.

Κατά το διάστημα 336–324 π.Χ., όταν εξελισσόταν η εκστρατεία του (Μεγάλου) Αλεξάνδρου Γ΄ στην Ασία, στην πολιτική σκηνή της Αθήνας κυριάρχησε ο ρήτορας και πολιτικός Λυκούργος, ο οποίος με τη συνετή διακυβέρνησή του αύξησε τα δημόσια έσοδα, αναδιοργάνωσε την ισχύ και την άμυνα της πόλης — ο αθηναϊκός στόλος στα χρόνια του αριθμούσε τον μεγαλύτερο αριθμό τριήρων — αναδιοργάνωσε τον θεσμό εφηβείας και εκτέλεσε σπουδαίο οικοδομικό πρόγραμμα —ανακατασκευή με μάρμαρο του Διονυσιακού θεάτρου, Παναθηναϊκό στάδιο, Πνύκα κά.—¹⁸⁸.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ΄ (323 π.Χ.), με τις συνεχείς διαμάχες των διαδόχων, η Αθήνα βρισκόταν πλέον κάτω από την σκιά των μεγάλων πολιτικών δυνάμεων της εποχής: των Μακεδόνων, των βασιλέων της Αιγύπτου και της Περγάμου, και τέλος της Ρώμης. Προσπαθούσε, προσεταιριζόμενη κάποια ισχυρή δύναμη, —κυρίως τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου, τους Ατταλίδες της Περγάμου και μετά τη Ρώμη—, να ανακτήσει ή να διατηρήσει την αυτονομία της. Στο τέλος του 4ου και κατά τον 3ο αι. π.Χ. οι πολεμικές επιχειρήσεις

¹⁸⁶ Ορλάνδος 1994, 80. Goette et al. 1999. Ελευθεράτου 2006, 22: αρχιτεκτονικά μέλη από υμήττιο μάρμαρο βρέθηκαν την ανασκαφή του νέου μουσείου Ακρόπολης: Βλ. και τις επιγραφές με τους όρους ανάθεσης της κατασκευής της Σκευοθήκης του Φίλωνος και έργων στο ιερό του Σωτήρος Διός στον Πειραιά (IG II² 1668, στ.33 [σ]υνγραφαι τῆς σκευοθήκης τῆς λιθίνης. IG II² 1669, στ.13.

¹⁸⁷ Στράβ. IX 1, 20: *τόν γε ὁλοσχερῇ τύπον τῆς πολιτείας τὸν αὐτὸν διετήρουν*. Habicht 1998, 23, 28-29.

¹⁸⁸ Habicht 1998, 25-26, 42-46. Ματθαίου 2008, 117.

γύρω από την πόλη έπληξαν την ύπαιθρο χώρα της Αττικής και κατ' αναλογία τις περιοχές του Υμηττού. Ταυτόχρονα κατασκευάστηκαν μεμονωμένα οχυρά από τους πολιορκητές αντιπάλους των Αθηνών. Σε αυτά ανήκουν έργα οχυρωματικού χαρακτήρα στον Υμηττό, τα οποία εντάσσονται στο ιστορικό πλαίσιο των πολεμικών συγκρούσεων και πολιορκιών της Αθήνας των χρόνων αυτών.

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ', η Αθήνα συμμετείχε με άλλες ελληνικές πόλεις στον Λαμιακό ή Ελληνικό πόλεμο, εναντίον των Μακεδόνων, υπό τον Αντίπατρο. Το 322 π.Χ. η πόλη ηττήθηκε στη ναυμαχία της Αμοργού και στη μάχη της Κραννώνας, ο αθηναϊκός στόλος καταστράφηκε, η ναυτική ισχύς απωλέσθη και Μακεδονική φρουρά τοποθετήθηκε στη Μουνυχία, στον Πειραιά¹⁸⁹. Το 319 π.Χ. με τον θάνατο του Αντιπάτρου, ξέσπασε διαμάχη διαδοχής μεταξύ του γιου του Κασσάνδρου και του στρατηγού Πολυσπέρχοντος. Ο γιος του τελευταίου Αλέξανδρος στρατοπέδευσε κοντά στον Πειραιά για να διώξει τον Νικάνωρα, που ο Κάσσανδρος είχε τοποθετήσει επικεφαλής στη φρουρά της Μουνυχίας¹⁹⁰. Επικράτησε ο Κάσσανδρος, η δημοκρατία καταλύθηκε και η διακυβέρνηση της πόλεως ανατέθηκε στον Δημήτριο Φαληρέα.

Το καθεστώς του Δημήτριου Φαληρέα (317–307/306 π.Χ.) ήταν αντιδημοκρατικό και ολιγαρχικό και αποκλείστηκαν από την πολιτεία οι φτωχοί και ακτήμονες Αθηναίοι¹⁹¹. Κατά τα λοιπά η διακυβέρνηση ήταν ήπια και παρατηρήθηκε άνθηση στους αττικούς δήμους της περιοχής του Δυτικού Υμηττού, όπως φαίνεται από τον αριθμό των προερχομένων από αυτούς δημοτικών ψηφισμάτων¹⁹². Ως πολιτικές οντότητες όμως οι αττικοί δήμοι άρχισαν να χάνουν τη σημασία τους¹⁹³.

Το 307 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής κατέλαβε τον Πειραιά και την Αθήνα, επανέφερε την ανεξαρτησία της πόλης και το δημοκρατικό καθεστώς¹⁹⁴. Προς τιμήν του πατέρα του Αντιγόνου και του Δημητρίου, οι οποίοι λατρεύτηκαν ως *σωτήρες* ή

---

¹⁸⁹ Habicht 1998, 60-68.

¹⁹⁰ Διοδ. XVIII 68. Mc Credie 1966, 103-104.

¹⁹¹ Ήδη από το 322 π.Χ. πολιτικά δικαιώματα είχαν οι Αθηναίοι με περιουσία 2.000 δραχμών, μειώνοντας τον αριθμό των Αθηναίων πολιτών από 21.000 σε 9.000. Το 317 π.Χ. το όριο κατέβηκε στις 1000 δραχμές Βλ. Habicht 1998, 65, 70, 80.

¹⁹² Habicht 1998, 80-90. Σταϊνχάουερ 2007, 46-47. Ματθαίου 2008, 118. Βλ. και ψηφίσματα αυτής της περιόδου από το Ευώνυμον και την Αιζωνή.

¹⁹³ Σταϊνχάουερ 2012, 53.

¹⁹⁴ Habicht 1998, 96, 98-103

θεοί σωτήρες, από τους Αθηναίους, προστέθηκαν δύο νέες φυλές στις υπάρχουσες δέκα, η *Αντιγονίς* και η *Δημητριάς*. Τα νέα όρια των δήμων, όπως διαμορφώθηκαν μετά τη δημιουργία των νέων ελληνιστικών φυλών, πιθανότατα δηλώνονταν με όρους λαξευμένους στον βράχο, όπως ορισμένοι που εντοπίστηκαν σε περιοχές του Υμηττού¹⁹⁵.

Οι πολιορκίες της Αθήνας, κατά τον «Τετραετή πόλεμο» το 306 π.Χ. και 304 π.Χ. από τον Κάσσανδρο, και το 295 π.Χ. και 287 π.Χ. από τον Δημήτριο Πολιορκητή είναι πιθανόν να συνδέονταν με την κατασκευή οχυρών, κοντά στο Αθηναϊκό πεδίο γύρω από το άστυ, όπως ένα οχυρό που έχει εντοπισθεί στον Υμηττό¹⁹⁶.

Κατά τα έτη 287 π.Χ.–262 π.Χ. η Αθήνα ήταν ανεξάρτητη, ο Πειραιάς όμως παρέμεινε κάτω από Μακεδονικό έλεγχο, έως το 229 π.Χ.¹⁹⁷.

Το 268/7 π.Χ., κατά τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο, η Αθήνα συμμετείχε σε αντιμακεδονικό συνασπισμό δυνάμεων, μαζί με τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελφο της Αιγύπτου και τη Σπάρτη, εναντίον του Αντιγόνου Γονατά, γιου του Δημητρίου Πολιορκητή¹⁹⁸. Ο στρατός του Αντιγόνου Γονατά εισέβαλε στην Αττική και πολιορκήσε την πόλη, ο στόλος του κατέπλευσε και αγκυροβόλησε στον Πειραιά. Ο Αντίγονος όμως απειλήθηκε από τον στρατηγό του Πτολεμαίου Πάτροκλο, που έσπευσε σε βοήθεια των Αθηναίων, κατέπλευσε με πτολεμαϊκό στόλο και χρησιμοποίησε ή κατασκεύασε νέα οχυρά, κυρίως στις ακτές της Αττικής: στη λεγόμενη νήσο του Πατρόκλου ή Γαιδουρονήσι, κοντά στο Σούνιο, στη χερσόνησο Κορώνη δίπλα στο Πόρτο Ράφτη, στον Ραμνούντα και στη Βουλιαγμένη¹⁹⁹. Μια ακόμα βάση του Πατρόκλου, η μοναδική χερσαία ενδεχομένως, υπήρχε στην περιοχή της Ηλιούπολης, στη δυτική πλευρά του Υμηττού²⁰⁰. Οι δυνάμεις του Πατρόκλου δεν προσέφεραν ουσιαστική βοήθεια, καθώς ο στρατός του Αντιγόνου βρισκόταν στην ύπαιθρο της Αττικής, εμποδίζοντας τον ανεφοδιασμό της Αθήνας. Η ήττα της στον

---

¹⁹⁵ Σταινχάουερ 2008, 165, εικ. 245.

¹⁹⁶ Habicht 1998, 121, 132-134. Mc Credie 1966, 104-106.

¹⁹⁷ Habicht 1998, 134, 167.

¹⁹⁸ Ο πόλεμος πήρε την ονομασία του από τον Αθηναίο πολιτικό Χρεμωνίδα που εισηγήθηκε τη συμμαχία Αθηναίων και Λακεδαιμονίων. Οι δύο πόλεις είχαν ήδη συνάψει συμμαχίες με τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελφο εναντίον του Αντιγόνου (IG II² 687). Mc Credie 1966, 112-113. Habicht 1998, 190-199.

¹⁹⁹ Πανσ. I 1,1. Mc Credie 1966, 30-32, 109-110. Παπαχατζής 1974, 94-95. Habicht 1998, ιδιαιτ. 193-194.

²⁰⁰ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953-1954.

Χρεμωνίδειο Πόλεμο (263/2 π.Χ.) υπέταξε την Αθήνα για άλλη μια φορά στους Μακεδόνες, υπό τον Αντίγονο Γονατά²⁰¹. Τότε τοποθετήθηκαν μακεδονικές φρουρές στα οχυρά της Αττικής²⁰².

Τα έτη 239–229 π.Χ., στον Δημητριάκο πόλεμο, ο Δημήτριος Β΄, γιος του Αντιγόνου Γονατά ανέβηκε στον θρόνο της Μακεδονίας και διεξήγαγε πόλεμο εναντίον των Συμπολιτειών των Αιτωλών και των Αχαιών, οι οποίοι αποτελούσαν τις εστίες της αντίδρασης κατά των Μακεδόνων. Οι εχθροπραξίες συχνά έλαβαν χώρα στην Αττική και κατέστρεψαν την αγροτική παραγωγή. Με τον θάνατο του Δημητρίου, το 229 π.Χ., η Αθήνα ελευθερώθηκε και ο Πειραιάς, η Σαλαμίνα, τα φρούρια της Μουνυχίας και του Ραμνούντος επανήλθαν στον έλεγχο των Αθηναίων²⁰³.

Μετά από αρκετά χρόνια ειρήνης, η πτώση της δύναμης των Πτολεμαίων, προστατών της Αθήνας και ο εκ νέου κίνδυνος από τη Μακεδονία οδήγησε τους Αθηναίους να εγκαταλείψουν τη μέχρι τότε ουδετερότητά τους, κατά τον Β΄ Μακεδονικό Πόλεμο, και να ζητήσουν την προστασία της Ρώμης. Το 200 π.Χ. οι Μακεδόνες υπό τον Φίλιππο Ε΄, εισέβαλαν στην Αττική, λεηλάτησαν την ύπαιθρο και κατέστρεψαν αγροτικά ιερά και ναούς²⁰⁴.

Ο 2ος αι. π.Χ. αποτελεί εποχή μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητας και ανάκαμψης, χάρη στις δωρεές των ηγεμόνων των ελληνιστικών βασιλείων (Πτολεμαίοι, Ατταλίδες, Σελευκίδες), που αναγνώρισαν την Αθήνα ως κέντρο παιδείας και πολιτισμού, λόγω της ιστορίας της και των διάσημων φιλοσοφικών σχολών της²⁰⁵. Οι ηγεμόνες αυτοί χρηματοδότησαν μεγάλα οικοδομικά έργα στην Αθήνα, στα οποία έχει διαπιστωθεί η χρήση του κυανότεφρου υμήττιου μαρμάρου, όπως είναι η Στοά του Αττάλου (159–138 π.Χ.), το Μνημείο του Αγρίππα με (178π.Χ.), η Στοά του Ευμένους Β΄ (170–160 π.Χ.)²⁰⁶. Η έμμεση αυτή μαρτυρία δείχνει ότι στον Υμηττό η λατομική δραστηριότητα ήταν εντατική κατά την περίοδο αυτή.

Παράλληλα ο 2ος αι. π.Χ. είναι η περίοδος της ρωμαϊκής επέκτασης προς την Ανατολή. Η Ρώμη υποτάσσει αρχικά τη Μακεδονία (μάχη των Κυνός Κεφαλών 197

---

²⁰¹ Ματθαίου 2008, 118.

²⁰² Mc Credie 1966, 50.

²⁰³ Habicht 1998, 216-218, 228-229. Ματθαίου 2008, 120.

²⁰⁴ Thompson 1981, 352-354. Habicht 1998, 258-263. Ματθαίου 2008 120. Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008, 195.

²⁰⁵ Βαλαβάνης 2008α, 144-145. Ματθαίου 2008, 121.

²⁰⁶ Camp, Η Αγορά της αρχαίας Αθήνας, 32. Καλλιγάς 2010, 91.

π.Χ., μάχη Πύδνας 168 π.Χ.), τις πόλεις της Ελλάδος (146 π.Χ., καταστροφή Κορίνθου), το βασίλειο της Περγάμου (133 π.Χ.) και αργότερα το βασίλειο των Σελευκιδών στη Συρία.

Ρωμαϊκοί χρόνοι

Σημαντική ιστορική τομή αποτέλεσε, για την Αθήνα, το 86 π.Χ., όταν η πόλη υπέστη μεγάλη καταστροφή, σφαγή και λεηλασία από τον Ρωμαίο στρατηγό Λεύκιο Κορνήλιο Σύλλα, επειδή είχε ταχθεί με το μέρος του αντιπάλου της Ρώμης, βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ΄. Τα περισσότερα λαμπρά μνημεία της κλασικής και ελληνιστικής εποχής καταστράφηκαν²⁰⁷.

Μετά την περίοδο των εμφυλίων πολέμων που γνώρισε η Ρώμη τον 1ο αι. π.Χ., στους χρόνους του Ιουλίου Καίσαρος και κυρίως του Οκταβιανού Αυγούστου συντελέστηκε μία πραγματική αναγέννηση, χάρη στην επικράτηση της ειρήνης, της οικονομικής ευημερίας και της πολιτιστικής ανάπτυξης σε όλες τις ρωμαϊκές κτήσεις. Ταυτόχρονα αναθερμάνθηκε το ενδιαφέρον για την Αθήνα, όπου σημειώθηκε μεγάλη προσπάθεια ανοικοδόμησης, μέσω δωρεών από επιφανείς και πλούσιους Ρωμαίους. Η Αθήνα συνέχισε να αποτελεί κέντρο πολιτισμού και προσέλκυε τους Ρωμαίους για να θαυμάσουν τα μνημεία της και να διδαχθούν φιλοσοφία και ρητορική. Μεταξύ των επιφανών και πλουσίων Ρωμαίων που επισκέπτονταν την πόλη συγκαταλέγονταν φιλόσοφοι, συγγραφείς και ποιητές, όπως ο Πομπώνιος Αττικός, ο Κικέρων, ο Οράτιος, ο Οβίδιος, ο Βιργίλιος²⁰⁸. Μνεία του Υμηττού έγινε από τον ρωμαίο ποιητή Οβίδιο που έζησε την εποχή του Αυγούστου²⁰⁹.

Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να δούμε την απόφαση για ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων ιερών της Αττικής και επανέλεγχο των συνδεόμενων με αυτά παραγωγικών πηγών της Αθήνας, στις οποίες συγκαταλέγονται τα λατομεία αλλά και ίσως μεταλλεία του Υμηττού²¹⁰.

Τον 1ο αι. π.Χ. και ιδιαίτερα την εποχή του Αυγούστου (27 π.Χ. έως 14 μ.Χ.) μαρτυρείται η εντατική εκμετάλλευση του μαρμάρου Υμηττού και λειτουργία

---

²⁰⁷ Habicht 1998, 387-400.

²⁰⁸ Χωρέμη, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*. Βαλαβάνης 2008α, 144-145

²⁰⁹ Ον. *Ars* III, 687-694, όπου εξύμνησε πηγή του Υμηττού για τις θαυμαστές ιδιότητές της.

²¹⁰ IG II² 1035 [περί της Αποκατάστασεως των ιερών της Αττικής], στ. 49: πρὸς Ὑμηττὸ[ν] καὶ τὰ προσόντα μέταλλα καὶ τὸ διόδιον τῆς λιθοτομίας, στ.58 Ἡ]βης ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶι. Culley 1975. Schmalz 2007-2008.

λατομείων, στην δυτική πλευρά Υμηττού που αντικρίζει την Αθήνα και τον Πειραιά, αλλά και στο Σέσι Κορωπίου²¹¹. Το μάρμαρο του Υμηττού αποτέλεσε σημαντικό εξαγωγίμο προϊόν στη Ρώμη²¹². Όπως φαίνεται από το ψήφισμα **IG II² 1035** μεταξύ των ιερών και των εκτάσεων στα οποία υπήρξε ισχυρή βούληση να αποκατασταθεί ή ισχυροποιηθεί ο δημόσιος έλεγχος, περιλαμβάνονται και τα λατομεία του Υμηττού. Λατομικά μέτωπα των χρόνων αυτών έχουν εντοπισθεί στη δυτική πλευρά του Υμηττού²¹³. Τα υμήττια λατομεία πρέπει να ενσωματώθηκαν στην *Patrimonium Caesaris*, τη χερσαία περιουσία του αυτοκράτορα, λίγο μετά τον θάνατο του Αυγούστου, το πιο πιθανόν στη βασιλεία του Τιβέριου²¹⁴. Μετά τους χρόνους αυτούς το μάρμαρο Υμηττού σταμάτησε να αποτελεί δημοφιλές υλικό οικοδόμησης στην Ρώμη, καθώς στην Ιταλία έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται το μάρμαρο της Καράρα. Στην Αθήνα συνέχιζε να χρησιμεύει ως υλικό για επιγραφές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα κτηρίων όπου έχει διαπιστωθεί η χρήση του γκρίζου μαρμάρου του Υμηττού είναι η Ρωμαϊκή Αγορά (19–11 π.Χ.) και το Αγορανομείο (μέσα του 1ου αι. μ.Χ.)²¹⁵.

Οι μεγάλες ιδιοκτησίες της ρωμαϊκής εποχής έφθαναν έως τις υπώρειες του βουνού, για την εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου του, (μάρμαρο, μελίσσια), όπως φαίνεται από τους όρους πάνω σε βράχους και άλλες επιγραφικές μαρτυρίες²¹⁶. Επιπλέον, στον Υμηττό πρέπει να υπήρχε αναπτυγμένη μελισσοκομία, καθώς το θυμαρίσιο μέλι του Υμηττού μνημονεύεται ιδιαίτερα από τους συγγραφείς των χρόνων αυτών και πρέπει να ήταν εξαγωγίμο προϊόν στη Ρώμη²¹⁷.

Κατά τον 2ο αι. μ. Χ. η Αθήνα συνέχισε να αποτελεί πνευματικό κέντρο και πόλο έλξης για φιλέλληνες αυτοκράτορες και πλούσιους ευεργέτες, όπως ο Αδριανός (117–138 μ.Χ.), ο Μάρκος Αυρήλιος (161–180 μ.Χ.), ο Ηρώδης Αττικός (101–177

---

²¹¹ Langdon 1988a, 75, 82-83.

²¹² Plin. *Nat.* XVII.6

²¹³ Ober 1981: επιγραφή (*Κεθήγου*) σε συνδυασμό με λατομείο μαρμάρου, το οποίο πιθανότατα χρονολογείται στην εποχή του Αυγούστου.

²¹⁴ Ober 1981, 71 σημ. 12.

²¹⁵ Χωρέμη, Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών

²¹⁶ IG II² 2776, στ. 57-59: *Κλ Δαμὼ ἢ καὶ Συναμάτη χωρ Αν|κυλῆσι καὶ Ἀγρυλῆσι πρὸς τῷ/ Υμηττῷ* (περί το 140 μ.Χ.) Βλ και Miller 1972. Ober 1981, 76-77.

²¹⁷ Ενδεικτικά: **IV B. 28**: Γαλ., *Περὶ ἀντιδότων*, 26–27. **IV B. 97**: Plin. *HN* XI 32. Βλ. και Day 1942, 158. Ober 1981, 77.

μ.Χ.). Αυτοί λάμπρυναν την πόλη με σπουδαία κτήρια και δημόσια έργα: Ολυμπείο, Βιβλιοθήκη Αδριανού, Αδριάνειο υδραγωγείο, Ωδείο Ηρώδη Αττικού (165–175 μ.Χ.), επένδυση Παναθηναϊκού Σταδίου, ναός Τύχης στον Αρδηττό που ιδρύθηκε από τον Ηρώδη, με πρώτη ιέρεια τη σύζυγό του, Ρηγίλλα²¹⁸.

Το 267 μ.Χ. με την επιδρομή των Ερούλων σημειώθηκε μεγάλη καταστροφή κτηρίων, κυρίως στην νότιο κλιτύ της Ακροπόλεως και στην Αγορά και μεγάλη μείωση πληθυσμού.

Κατά τον 3ο και 4ο αι. μ.Χ. παρατηρήθηκε ανάκαμψη της πόλης, με τη λειτουργία φιλοσοφικών σχολών και την κατασκευή πολυτελών επαύλεων και λουτρικών συγκροτημάτων. Η Αθήνα αποτέλεσε προπύργιο της παλαιάς θρησκείας. Το ιερό του Διός στον Ύμηττό ύστερα από πολλούς αιώνες αφάνειας ξαναχρησιμοποιήθηκε στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, σε μια ταραγμένη περίοδο για την ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (324 μ.Χ.)²¹⁹. Ο μαρasmus της πόλης όμως συντελέστηκε με το κλείσιμο των φιλοσοφικών σχολών, λόγω του διατάγματος του Ιουστινιανού για απαγόρευση της διδασκαλίας της φιλοσοφίας, το 529 μ.Χ., ενώ το τελειωτικό χτύπημα στην πόλη ήρθε το 582 μ.Χ. με την εισβολή των Σλάβων.

---

218 Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008, 198-199. Χωρέμη, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*.

219 Langdon 1976, 76, 94-95.

III.B. Όρια χρονολογικά

Το ανώτερο χρονολογικό όριο της παρούσης μελέτης συμπίπτει με τα αρχαιότερα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή του δυτικού Υμηττού, τα οποία ανάγονται στην Νεώτερη και στην Τελική Νεολιθική Περίοδο.

Το κατώτερο χρονολογικό όριο τοποθετείται στον 4ο αι. μ.Χ., καθώς η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (324 μ.Χ.) αποτελεί το συμβατικό όριο του τέλους της Ρωμαϊκής περιόδου και της αρχαιότητας γενικότερα.

IV. TESTIMONIA

IVA. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

IVA α. Επιγραφές από περιοχές της δυτικής πλευράς του Υμηττού

1. Ιερός Νόμος. Επιγραφή στον βράχο. Από τη Βάρη, εσωτερικό του σπηλαίου του Πανός. **IG I² 982**. IG I² 789. Dunham 1903, 296–297, αρ. 15. SEG XXIX 290. Schörner – Goette 2004, 44–46, πίν 31 [K. Hallof].

περίπου 450–400 π.Χ.

τ᾿άντερ' ἔχ-

σο κλύζετε

καὶ τὸν ὄν-

θον νίζετε.

2. Αναθηματική επιγραφή. Ενεπίγραφος λίθος. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. Διαστ. 0.18μ., 0.30μ., 0.14μ. **IG I³ 974**. IG I² 778. Dunham 1903, 289–300, αρ.8. Βλ. και Langdon 2015, 57. Bultrighini 2015, 53–54.

περίπου 450–425 π.Χ.

τόνδε ταῖ Νύ-

μφαισιν : ἡο

Σκύρονος

χαῖπόλος.

ΔΟΝ

3. Επιγραφή σε αναθηματικό σπηλαιόμορφο ανάγλυφο με τον Ερμή, τις νύμφες που χορεύουν, τον Πάνα, και κεφαλή ποτάμιου θεού Αχελώου με κέρατα. Διαστ.: 0.505μ., 0.38μ., 0.08μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1439**. IG II/III² 4651. EAM 2008. Dunham 1903, 289–290, αρ. 2. Thallon 1903, 304–306, αρ. II πίν. IV. Καλτσάς 2001, αρ. 451.

330–320 π.Χ.

4. Επιγραφή σε αναθηματικό σπηλαιόμορφο ανάγλυφο με τρεις νύμφες εκ των οποίων η μία καθιστή, τον Ερμή και και προτομή του Πανός που παίζει σύριγγα. Διαστ.: 0.35μ., 0.53μ., 0.12μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1438**. IG II/III² 4652. EAM 2011. Dunham 1903, 291, αρ. 5. Thallon 1903, 307–309, πίν. VII. Καλτσάς 2001 αρ. 450.

περίπου 340–330 π.Χ.

— — — — — Νύμφαις.

5. Επιγραφή σε αναθηματικό ανάγλυφο σε σχήμα τριγωνικού σπηλαίου με τον Ερμή, τρεις νύμφες και κάτω δεξιά κεφαλή ποτάμιου θεού (Αχελώος;). Διαστ.: 0.68μ., 0.70μ., 0.10μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1437**. IG II/III² 4650. EAM 2009. Dunham 1903, 290–291, αρ. 3. Thallon 1903, 306–307, αρ. III πίν. V. Schörner – Goette 2004, 64–67 [Hallof 2004].

περί το 320–300 π.Χ.

Νύφαι[ς]

οἶδ' ἀνέθεσαν·

Ἕπορος

Σωσίας

Ξενοκράτης

Λυδός

Ἑρμαῖος

Ἑρμων

Πρύξ

10 Ἡρακλείδης

[— — —]ον

[— —]ας

[Πα]ρμέν[ων]

[Σω]τηρίς

[. .]μης

6. Επιγραφή σε αναθηματικό ανάγλυφο που αποδίδει σπήλαιο με τρεις νύμφες, δύο καθιστές σε βράχους και η μία όρθια. Κάτω αριστερά κεφαλή Αχελώου, πάνω αριστερά Παν με λαγωβόλο, πάνω δεξιά κυνηγός με πύλο και χλαμύδα ακολουθεί σκυλί. Διαστ.: 0.46μ., 0.69μ., 0.15μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1440**. IG II/III² 4653. EAM 2012. Dunham 1903, 291, αρ. 6. Thallon 1903, 309–310, πίν. VIII. Καλτσάς 2001, αρ. 452

Περί το 320–310 π.Χ.

Ε[ὕκλ]ῆς Λακλείου Ἀλαιοῦς.

7. Επιγραφή σε αναθηματικό ανάγλυφο με τον Ερμή δεξιά και τρεις νύμφες, η μία εκ των οποίων καθιστή. Διαστ.: 0.32μ., 0.58μ., 0.14μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1441**. IG II/III² 4654. EAM 2010. Dunham 1903, 291, αρ. 4. Thallon 1903, 307, πίν. VI.

Περί το 320–310 π.Χ.

— — — ς Πειθίου Α — — —.

8. Επιγραφή σε αναθηματικό σπηλαιόμορφο ανάγλυφο με τον Ερμή, τρεις νύμφες και τον Πάνα. Διαστ.: 0.30μ., 0.42μ., 0.065μ. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG II/III³ 4, 1442**. EAM 2007. Dunham 1903, 289, αρ. 1. Thallon 1903, 302–304, πίν. III. LIMC I (1981) Acheloos αρ. 184.

Περί το 310–290 π.Χ.

ΗΡΕ' ΗΛΙΑ

9. Αναθηματικές επιγραφές στον βράχο σπηλαίου, κάτω από κόγχες. Από τη Βάρη, εσωτερικό του σπηλαίου του Πανός. **IG I³ 976**. IG I² 780–782. Dunham 1903, 295, αρ. 11–13. Travlos 1988, εικ. 583.

Περίπου 450–425 π.Χ.

α. Χάριτος.

β. Πανός.

γ. Πανός.

10. Οπισθόγραφη ενεπίγραφη πλάκα, με δύο αναθηματικές επιγραφές. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG I³ 977**. IG I² 784–785. SEG XXIX.48. SEG XXXVIII 28. EM 6733α. Dunham 1903, 297–299, αρ. 16–17. Ο Chandler την είχε δει κοντά στην καθιστή μορφή. Βλ. και Schörner – Goette 2004, 51–54.

περί το 425 π.Χ.

A. Ἀρχέδαμος ὁ Θερ-

αῖος κᾶπον Νύ-

μφαις ἐφύτευσεν.

B. Ἀρχέδεμος ὁ Θερ-

αῖος καὶ χο<ρ>ὸν ὀ<ρ>-

χεστέ[ς] Νύνφαι<ς> ἐχ-

σοικοδόμησεν.²²⁰

11. Επιγραφή στον βράχο. Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG I³ 978**. IG I² 786. Dunham 1903, 299, αρ. 18.

---

²²⁰ Η μεταγραφή της επιγραφής παρέχεται σύμφωνα με τις IG I³ [David Lewis and Lilian Jeffery]. Οι δυσερμηνευτές λέξεις στους στίχ. 2 και 3 έχουν τύχει διαφόρων αναγνώσεων. Dunham 1903, 297–299, αρ. 16–17 (με σχέδιο). Connor 1988, 171. Schörner – Goette 2004, 51–52. Bultrighini 2015, 57–63.

Ἀρχέδεμος ὁ Θερ-

αῖος καὶ ΧΟΛΟΝΟΔ

ΧΕΣΤΕ[.] Νύνφαι ἐχ-

σοικοδόμησεν

περί το 425 π.Χ.

1 [Α]ρχέδαμος

[h]ο Θεραῖος.

12. Επιγραφή στον βράχο. Βάρη, σπήλαιο Πανός. Πάνω από την ανάγλυφη παράσταση του Αρχέδημου. **IG I³ 979**. IG I² 787. Dunham 1903, 299, αρ. 19.

περί το 425–400 π.Χ.

1 Ἀρχέδημος.

Ἀρχέδημος.

13. Επιγραφή στο κατακόρυφο μέτωπο βράχου. Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG I³ 980**. IG I² 788. Dunham 1903, 299–300, αρ. 20.

περί το 400 π.Χ.

στοιχηδόν.

1 Ἀρχέδημος ὁ Θ-

ηραῖος ὁ νυμφ-

όληπτος / φραδ-

αῖσι Νυμφῶν τ-

5 ἄντρον ἐξηργ-

άξατο.

13a. Τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης στήλης με απλή αετωματική απόληξη με ελλιπή επιγραφή. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός²²¹. Διαστ. Α τμήμα ύψ. 0.28μ. πλάτ. 0.17μ. **EM13493+ IG II² 4655**. SEG LIV 77. Κριτζάς 1996, 19–20, πίν. 13Α.

Υστερος 5ος αι. π.Χ.

στοιχηδόν

---

²²¹ Η συγκεκριμένη επιγραφή εντοπίστηκε στη βιβλιογραφία όταν είχαν ήδη συνταχθεί τα υπόλοιπα κεφάλαια και έλαβε αριθμό **13a** για να μη διαταραχθούν οι παραπομπές στην αρίθμηση των υπόλοιπων επιγραφών.

[Ἀρχ]έδαμ[ος]

EM 13493

[ho Θε]ραϊ[ος]

[- - - ἄ]λοπ[- - -]

4 [- - - κ]εκόμ[ι]στ-

[αι - μ]εδέποτ-

[ε - ἄλ]όπεξ : χα-

[- - -]δολομξ-

8 [- - -]ΣΟΣ[- - -]

[- - -]ΑΤΟ[- - -]

[- - -].[- - -]

- - - - -

1 [. .]ΟΒ[- - -]

EM 341 (IG II² 4655)

δολοσ[ύνεν]

ἔφυγο[ν- - -]

- 14.** Αναθηματική επιγραφή στον βράχο σπηλαίου, κάτω από κόγχη. Από τη Βάρη, εσωτερικό του σπηλαίου του Πανός. **IG I² 981**. IG I² 783. Dunham 1903, 296, αρ. 14. SEG LIV 76. Η επιγραφή είχε εξαφανισθεί ήδη από το 1887–1888.

Περί το 400 π.Χ.

Ἀπόλλωνος : Ἔρσο.

15. Χάραγμα σε χείλος ερυθρόμορφου κρατήρα, σε πέντε θραύσματα. Αναθηματικό. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. Χρήση αττικού αλφαβήτου. **IG I² 790**. King 1903, 325–327 αρ. 1, εικ. 2. Schörner – Goette 2004, 95–96. SEG LIV 97.

περί το 460 π.Χ.

Πο[---]ρ[---]ν ἔν γε δίκει με ἀνέ-

θεκ[εν].

16. Χάραγμα σε αγγείο. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. **IG I² 791**. King 1903, 327, αρ. 2, εικ. 2.

Διόμνεστος ἀν[έθεκεν].

17. Χάραγμα σε αγγείο. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. Χρήση ιωνικού αλφαβήτου. **IG I² 797**. King 1903, 327, αρ. 8, εικ. 2. Schörner – Goette 2004, 97. SEG LIV 98.

5ος αι. π.Χ.–πρώτο μισό 4ου π.Χ.

Μίκα καλή ἀνέθηκεν.

18. Χάραγμα σε αγγείο. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. Χρήση ιωνικού αλφαβήτου. **IG I² 798**. King 1903, 327, αρ. 9, εικ. 2.

[Νύμφ]αῖς ἱερός.

19. Ακανόνιστη αρβεστολιθική πλάκα. Βουστροφηδόν γραφή. Πιθανότατα επιτύμβια. Από τη Βάρη, σπήλαιο Πανός. Διαστ. 40×0.35×0.10μ. Φαίνεται ότι αρχικά το σχήμα της ήταν τριγωνικό, με τις πλευρές να συγκλίνουν προς τα κάτω. Πρέπει να μεταφέρθηκε ή να ρίχτηκε στη σπηλιά από κάποια κοντινή θέση με τάφους, κατά την αρχαιότητα, μετά τους αρχαϊκούς χρόνους. **IG I³ 1247. IG I² 1008**. Dunham 1903, 292, αρ.7. Jeffery 1962, no. 39, εικ. 12.

6ος αι. π.Χ.

Ἐπιχαρίδο.

20. Μαρμάρινη βάση 0.15×0.71×0.40μ. με αναθηματική επιγραφή χορηγών, πατέρα και γιου, στα Διονύσια. Από τη Βάρη, κάτω από την τράπεζα Ι. Ν. Αγίων Πάντων. **IG II/III³ 4.1, 507. IG II² 3101**. Whitehead 1986, 234–235.

μέσα 4ου αι. π.Χ.

ἡδυγέλωτι χορῶι Διονύσια σ[ύ]μ ποτε ἐν[ίκα],

μνημόσυνον δὲ θεῶι νίκης τόδε δῶρον [ἔθηκεν],
δήμῳ μὲν κόσμον, ζῆλον πατρὶ κισσοφο[ροῦντι].
τοῦδε δὲ ἔτι πρότερος στεφανηφόρον [εἶλεν ἄγωνα].

21. Μαρμάρινη επιτύμβια αετωματική στήλη ενεπίγραφη, σωζόμενη κατά το άνω τμήμα της. Από τη Βάρη, οικ. Μπαγλατζή. **SEG XXXV 200**. Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 59. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 3743. Σωζ. ύψ. 0.40μ., πλάτ. 0.32μ., πάχ. 0,11μ.

Κυδωνίς | Αντιφάνης.

22. Μαρμάρινη επιτύμβια ενεπίγραφη λήκυθος της Δημοστράτης, ελλιπής, με ανάγλυφη σκηνή δεξίωσης καθήμενης γυναίκας και όρθιου άντρα στα δεξιά της. Από τα Βλάχικα Βάρης. **SEG XXXV 195**. Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 59. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 4252. Σωζ. ύψ. 0.42μ., διάμ. 0.215μ. (φωτ. 16)

375–350 π.Χ.

Δημοστράτη | Αἴσχρωνος | Καλλιάδης | Καλλαίσχρου.

23. Επιτύμβια ανθεμωτή στήλη του Αλαιοῦς Καλλαίσχρου. Ελλιπής, κοσμεῖται με ανάγλυφη λουτροφόρο και δύο ρόδακες. Επίστεψη με ανάγλυφη διακόσμηση άκανθας και δωδεκάφυλλου ανθέμιου. Από τα Βλάχικα Βάρης. **SEG XXXV 166**. Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 59. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 4253. (φωτ. 17)

375–350 π.Χ.

Κάλλαισχος | Κάλλωνος | Άλαιοῦς.

24. Ενεπίγραφο επιτύμβιο μνημείο. Από τη Βάρη, Μονή Ασωμάτων²²². **IG II² 5639**. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι* αρ. 238. Conze, *Die attischen Grabreliefs* 1482. APMA 4 1295. Η Χοιρίνη, ήταν πιθανότατα γυναίκα ή κόρη του τριήραρχου

---

²²² Η Μονή Ασωμάτων Ταξιαρχών, μετέπειτα Πετράκη, από το όνομα του ιερομόναχου Παρθενίου Πετράκη που την ανακαίνισε, στους πρόποδες του Λυκαβητού κατείχε μεγάλες εκτάσεις στην περιοχή της Βάρης, κατά την Τουρκοκρατία και μετεπαναστατικά. Δεν είναι δυνατός ο πιο ακριβής γεωγραφικός προσδιορισμός της θέσης εύρεσης στη Βάρη.

Εὐβοίου Κρατιστόλεου Ἀναγυράσιου: βλ. Kirchner 1901, 5313, IG II² 1628, IG II² 1629, IG II² 1631.

Μετά τα μέσα 4ου αι. π.Χ.

Χοιρίνη : Εὐβοίου : Ἀναγυρασίου

25. Τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης. Από τη Βάρη, σε λιθόστρωτο αλωνιού. **IG II² 5642**. Ύψ. 0.21μ., πλάτ. 0.18μ. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι* 233.

— — κλείδ[ης]

— — φάνου

[Ἀναγ]υράσι[ος].

[— — σ]ιστρατ — —

26. Ψήφισμα του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. Στήλη από πεντελικό μάρμαρο με επιστύλιο, κάτω αποκεκρουμένη. Από το Δίλοφο Βάρης, όπου βρέθηκε εντοιχισμένη σε μεταγενέστερη ρωμαϊκή οικία. **SEG LIX 142. SEG LXIII 102**. Σταϊνχάουερ 2004–2009, 69–72. Takeuchi 2010–2013, 91–94. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 11392. Σωζ. ύψ. 0.22μ. πλάτ. 0.302μ., πάχ. 0.04μ.

338/7 π.Χ.

στοιχηδόν

Θ ε ο ι]

Ἀνάσχετος εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ ταμίαι οἱ

ἐπὶ Χαιρώνδου ἄρχοντος καλῶς καὶ [δ]-

ικαίως ἐταμίευσαν τοῖς δημότα[ις κ]-

5 αὶ τὰ ἱερὰ ἔθυσαν τοῖς θεοῖς ἅπα[σιν]

καὶ τοῖς ἥρωσιν καὶ τῶν ἄλλων ἐ[πεμε]-

λήθησαν πάντων, ὧν προσέταξα[ν οἱ δη]-

μόται αὐτοῖς καὶ περιποίησαν[τες ἅπ]-

ὁ τῆς προσόδου καταβεβλήκασ[ιν τοῖ]-

10 [ς δημόται]ς: ΗΗΗ^ΑΔΔΔΓΓΗΗ: ἔψη[φίσθ]-

[αι τοῖς δη]μόταις ἐπαινέσαι α[ὐτούς]

[δικαιοσύ]νης καὶ ἀρετῆς ἔνεκ[κα τῆς ε]-

[ἰς τοὺς δη]μότας καὶ στεφανῶ[σαι αὐτ]-

[οὺς θαλλοῦ] στεφάνωι Κηφισό[. . .6. . .]

15 [. . .6. . . Φύτι]ον Π[ολ]υεύχους, Α[. . .6. . .]

[. . . . .15. . . . . κα]ῖ ἀνει[πεῖν τὸν]-

[στέφανον . . . . .21 . . . . .]]

27. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο, ερωτικού–υβριστικού περιεχομένου. Ες ευθύ. Τμηματικά σωζόμενη. Μήκ. 0.91μ. Χρήση Ω και τετρασκελούς Σ, πρόιμη μορφή Ν, Π, Υ. Βόρεια από το Δίλοφο Βάρης, σε έναν μακρόστενο επικλινή βράχο. Langdon 2016, 85, αρ. 12, εικ. 24–25.

5ος αι. π.Χ.

Νέβρος καταπύγων

28. Θραύσμα λίθου ενεπίγραφου, ενδεχομένως από αναθηματική χορηγική επιγραφή. Βρέθηκε εντοιχισμένη σε δεύτερη χρήση σε ληνό ρωμαϊκής οικίας. Από την Βούλα, Λ. Βάρης – Κορωπίου, Ο.Τ. 154, οικόπεδο Περδικούρη. Είναι πιθανόν δηλωτική ύπαρξης θεατρικού χώρου στην περιοχή εύρεσης. Διαστάσεις: 0.30×0.33μ., Τσιριγώτη 1981, 50. **IG II/III³ 4.1, 517**. Τώρα «στον περιφραγμένο χώρο της Βάρης».

4ος αι. π.Χ.

— — — ἐδίδασκε— — —

29. Χάλκινο δικαστικό πινάκιο, τμηματικά σωζόμενο. Από την Βούλα, Λ. Βάρης – Κορωπίου, Μυστρά και Αθηναῖδος, Ο.Τ. 164. **SEG LVII 293**. Μακραδῆμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, 259.

Διονυσί / Αλαέ[ως]

30. Ενεπίγραφο μολύβδινο τετράγωνο σταθμίο, με αμφορέα στην κύρια όψη και ανάγλυφα γράμματα στις τέσσερις γωνίες. Από την Βούλα, Λ. Βάρης – Κορωπίου, Μυστρά και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 164. **SEG LX 262**. Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, 259, εικ. 43.

Δημό[σιον]

31. Θράσμα μαρμάρινης στήλης με επιστύλιο, διαστ. 0.16×0.037μ. με επιγραφή. Πιθανόν από ψήφισμα. Από τη Βούλα, οδός Δαιδάλου και Σερίφου, οικόπεδο Σκαφιδά. **SEG XXIX 196**. Αλεξανδρή 1973–1974, 158 (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 3746).

4ος αι. π.Χ.

[- - -]Ε τοὺς Ἑρμάς

32. Επιγραφή καλού στον βράχο. Από τη Βούλα, οδός Δαιδάλου και Σερίφου, οικόπεδο Σκαφιδά. **IG I³ 1404 bis**. **SEG XXIX 54**. Αλεξανδρή 1973–1974, 158, πίν. 114β.

6ος αι. π.Χ.

[Αἰ]σχίνες : καλός

33. Ψήφισμα του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. Τμήμα στήλης με αετωματική επίστεψη από υμήττειο μάρμαρο. Διαστ. 0.295μ. 0.29μ., 0.05μ. Από το Παλαιοχώρι Βούλας, επί των οδών Καλύμνου και Βασιλέως Γεωργίου. Από ναόσχημο οικοδόμημα, το οποίο ταυτίστηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ με Αφροδίσιον. Steinhauer 1998 αρ. 3, 238–239, πίν. 38.3. **SEG XLIX 141** (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 7247).

290/289 π.Χ.

στοιχηδόν 21

Ἀ[γ]νόθεος Διοδώρου εἶπεν·

ἐπειδὴ ὁ ταμίας κα(ῖ) οἱ ἱερο-

[ποιοὶ οἱ ἐπὶ Ἀ]μβροσίου ἄρ-

χοντος καλῶς] καὶ φιλοτίμω-

5 [ς τήν ἀρχήν ἤρξαν κα]ῖ τὰ ἱερ-

[ἀ ἔθυσον πάντα καὶ τῆς] οἰκοδ-

[ομίας? . . . . .14. . . . .]ΟΛ[.]

- 34.** Ψήφισμα του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. Θραύσμα από υμήττειο μάρμαρο. Διαστ. 0.15μ., 0.125μ., 0.06μ. Από το Παλαιοχώρι Βούλας, , επί των οδών Καλύμνου και Βασιλέως Γεωργίου. Από την ανασκαφή ναόσχημου οικοδομήματος,, το οποίο ταυτίστηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ με Αφροδίσιον. Steinhauer 1998 αρ. 1, 235–236, πίν. 38.1. **SEG XLIX 142.** Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 7245.

3ος αι. π.Χ.

ταμία[ν τῶν θείων καὶ στῆσαι]

ἐν τῷ Ἄφ[ροδισίῳ]

vacat

- 35.** Ψηφίσματα (δύο), αποσπασματικά του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. Τμήμα στήλης από δύο συνανήκοντα θραύσματα από λευκό μάρμαρο. Διαστ. 0.12μ. 0.21μ., 0.09μ. Από το Παλαιοχώρι Βούλας, κοντά στη συμβολή των οδών Καλύμνου και Βασιλέως Γεωργίου. Επιφανειακό εύρημα από την ανασκαφή ναόσχημου οικοδομήματος, το οποίο ταυτίστηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ με Αφροδίσιον. Steinhauer 1998 αρ. 2, 237–238, πίν. 38.2. **SEG XLIX 143.** Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 7246.

3ος αι. π.Χ.

[- - -]φι[- - -]

[- - -]πτ[- - -]

4 [- - -]ατος καὶ [- - -]

vacat

[Θ ε] ο [ῖ]

[- - -]αἰέω[ς - - -]

Πιθανή Αποκατάσταση κατά Steinhauer 1998:

[τὸ δὲ ψήφισμα ἀναγράψαι τὸν ταμίαν εἰς τήν][στήλην ἐν ἧ καὶ τὰ
πρότερον ἐψη]φι[σμένα ὑπὸ][τοῦ δήμου τῶν Ἀλαιοῶν
ἀναγέγρα]πτ[αι, ποιῆσαι][δὲ ἀντίγραφον τοῦ ψηφίσμ]ατος καὶ [στῆσαι
ἐν][τῶι Ἀφροδισίῳ]

[Θ ε] ο [ί]

[Ἔδοξεν τῶι δήμῳ τῶν Ἀλ]αἰέω[ν - - - ca. 12 - - -]

- 36.** Μαρμάρινη κυλινδρική βάση χορηγικού μνημείου, με επιγραφή για νίκη στα Μεγάλα ή στα Μικρά Διονύσια. Από το Παλαιοχώρι Βούλας, μεταξύ Βούλας και Βάρης, μπροστά από τον οικίσκο του ποιμένου Χαραλάμπους Γούλα. Συνδέεται με τον δήμο Αλών Αιζωνίδων. IG II/III³ 4.1, 498. **IG II² 3091.** Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 161–173. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1952, 58. EM 12693. Ἄνω διάμ. 0.535μ. Διαστ. τόρμου 0.35μ.×0.09μ.

400–375 π.Χ.

- 1 Ε[πιχάρης χορηγῶν ἐνίκα] κωμωιδοῖς,

Ἐχφαντίδης ἐδίδασκε [. .] Πείρας.

Θρασύβολος χορηγῶν ἐνίκα κωμωιδοῖς·

Κρατῖνος ἐδίδασκε Βουκόλος.

- 5 Θρασύβολος χορη[γ]ῶν ἐνίκα τραγωιδῶν·

Τιμόθεος ἐδίδασκε Ἀλκμέωνα, Ἀλφεσίβο[ιαν].

Ἐπιχάρης χορηγῶν ἐνίκα τραγωιδῶ[ις].

Σοφοκλῆς ἐδίδασκε Τηλέφειαν.

37. Εντοιχισμένη ενεπίγραφη μαρμάρινη στήλη που φέρει αναθηματική επιγραφή Από τη Βούλα, οδός Διγενή 32 [εκτός αλλά κοντά στο όριο της περιοχής μελέτης]. **IG II/III**³ **4, 1091**. Δρακωτού ΑΔ 1981, 48.

μέσα 4ου αι. π.Χ.

[Τ]ίβειο[ς] εὐξάμεν[ος]

τῇι Ἀρτέ[μ]ιδι [ἀνέθηκε].

38. Επιτύμβια αετωματική στήλη, με ανάγλυφη παράσταση λουτροφόρου μέσα σε ορθογώνιο κοίλωμα. Ταινία στις λαβές του αγγείου. Από τη Βούλα, γωνία Σόλωνος και Παπάγου (δυτικά της Λ. Βουλιαγμένης, εκτός, αλλά κοντά στο όριο της περιοχής μελέτης). **SEG XL 214**. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς ΜΠ 4541. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 131, εικ. 94.

4ος αι. π.Χ.

Σωκλείδης

Χαιρεφάνου

Αἰξωνεύς.

39. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο. Ἄνω Βούλα, οδός Νικηταρά. **SEG XXXVII 202**. Κρανιώτη 1979, 77. Μαζί με πρόχειρο χάραγμα ανδρικής κεφαλής με κράνος.

Μνέμον εἰμι|ποιμήν ὄν.

40. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο, ερωτικού–υβριστικού περιεχομένου. Επί τάλαιά. Τμηματικά σωζώμενη. Μήκ. 0.65μ. Πανόραμα Βούλας, στο χεῖλος απότομου γκρεμού 85μ. ΝΑ του νεκροταφείου Βούλας. Langdon 2016, 86, αρ. 18, εικ. 36–37.

6ος αι. π.Χ.

[--]όφυνος βινῖται ἐρετῶ

41. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο, ερωτικού–υβριστικού περιεχομένου. Επί τάλαιά. Τμηματικά σωζώμενη. Μήκ. 0.093μ. Πανόραμα Βούλας, σε επίπεδο βράχο, 445μ. δυτικά του νεκροταφείου Βούλας. Langdon 2016, 86, αρ. 19, εικ. 38–39.

6ος αι. π.Χ.

42. Πάνω από 1200 επιγραφές του 6ου αι. π.Χ. —πριν το 500 π.Χ.— χαραγμένες στον βράχο, σε υψώματα της Βούλας και Βάρης, από το Πανόραμα βόρεια έως τις Λαμπτρές ανατολικά. Αρκετές προέρχονται από το ύψωμα Μπαράκο, που βρίσκεται εκτός της περιοχής μελέτης²²³. Χαραγμένες επί τά λαιά (419), βουστροφηδόν (34) ή ες ευθύ (380). Στο περιβάλλον τους βρέθηκαν χαραγμένα στον βράχο σχέδια καραβιών (163), πολεμικών και εμπορικών, αλόγων (42), τα 24 με τους αναβάτες τους και περιγραμμάτων πελμάτων. Η λέξη *μνεῖμα* εμφανίζεται πάνω από εκατό φορές. Οι λέξεις *γράφω* και *γράμ(μ)ατα* απαντούν τουλάχιστον 25 φορές. Αρκετές αποτελούν αναγραφή ονόματος, σωζόμενου καθ'ολοκληρίαν (125) ή τμηματικά (52), σε ονομαστική πτώση, μαζί ή χωρίς το ρήμα *εἰμι*. Απαντούν φράσεις του τύπου: *μνεῖμα +εἰμι*+ όνομα σε γενική πτώση. Δεν δηλώνουν τον τάφο κάποιου, αλλά η λέξη μνήμα συνδέεται με τη διαιώνιση της μνήμης: δηλώνει την παρουσία του χαρακτή στον συγκεκριμένο τόπο. Θεωρήθηκαν από τον M. Langdon ότι χαράχθηκαν κυρίως από βοσκούς, επειδή κάποιες μαζί με το όνομα αναφέρουν και τη συγκεκριμένη ιδιότητα του χαρακτή. Εντυπωσιακή είναι η διαφαινόμενη έκταση του αλφαριθμητισμού των απλών Αθηναίων του 6ου αι. π.Χ., ποιμένων και αγροτών που ζούσαν και βιοπορίζονταν στα μέρη αυτά. **SEG XLIX 2. SEG L 101–103. SEG LXV 65–67.** Langdon 2015. Van de Moortel – Langdon 2017.
43. Ψήφισμα των Αιζωνέων περί του *έννομίου*. Δύο θραύσματα στήλης από πεντελικό μάρμαρο. Ενεπίγραφες η εμπρόσθια και μία πλευρική επιφάνεια. Από την αρχαία Αιζωνή, σημερινή Γλυφάδα. Πρόκειται για μία από τις τρεις επιγραφές που είδε ο Lolling σε συλλογή της ιδιοκτησίας Κομνηνού, πρώην κτήμα Λουριώτη στους Τράχωνες, ευρύτερης έκτασης τοπωνύμιο κατά τον 19ο αι. που περιελάμβανε και την περιοχή της Γλυφάδας. Ως πρώτος εκδότης τριών ψηφισμάτων του αρχαίου δήμου Αιζωνής, αναφέρει ως τόπο εύρεσης τους την θέση Πρινάρι, όπου βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου δήμου Αιζωνής, στα μέσα της διαδρομής ανάμεσα στους Τράχωνες και τη Βάρη, *aus den Ruinen des alten Demos Aixone im jetzigen Prinari, halbwegs zwischen Trachones und Vari*. Lolling 1879, αρ. 3, 200–205. EM 12678+12678a. **IG II² 1196.** SEG LVII 120. Papazarkadas 2007, 160–166. Ackermann 2018, 216–234. Αποτελείται από δύο τμήματα: ένα νομικό κείμενο σχετικά με τη διαχείριση των προσόδων του δήμου από τα βοσκοτόπια και έναν όρκο.

²²³ Βλ. Langdon 2015. Στον παρόντα κατάλογο οι επιγραφές αυτές αναφέρονται συνολικά, όλες μαζί. Από αυτές έχουν μέχρι στιγμής δημοσιευτεί μόνο επιμέρους ομάδες, έχουν όμως δοθεί συγκεντρωτικά συμπεράσματα. Προέρχονται από μια μεγάλη έκταση λόφων και υψωμάτων γύρω από τη Βάρη και τη Βούλα, οι οποίοι βρίσκονται σε μεγάλο μέρος τους εκτός της περιοχής μελέτης, σε γειτονικές θέσεις.

Α.

- 1 [. . . . .^{1.5}. . . . .]ν μ[ισθ]ούντωνσᾶν? Λ[. . .]ΟΙ[. . . . .^{2.4}. . . . .]
 [. . . . .^{1.1}. . . . . τῶι] δικαστηρίωι, τὰς δὲ παρα[. . . . .^{2.3}. . . . .]
 [. . . . .^{1.4}. . . . .]αζει ἕως τὰς δίκας[ς] ΛΗΛΟΙ[. . . . .^{2.3}. . . . .]
- 4 [. . . . .^{1.4}. . . . .]διδόναι τὸν δήμαρχον δωρ[. . . . .^{2.2}. . . . .]
 [. . . . .^{1.2}. . . . . δημόταις· ὃ τι δ' ἂν ἀναλώσει [λ]ο[γί]ζεσθαι? . . . . .^{2.1}. . . . .]
 [. . . . .^{1.4}. . . . .]ις δικάζεσθαι δὲ τὸν δήμαρχ[ον . . . . .^{1.8}. . . . .]
 [. . . . .^{1.3}. . . . .] ἀποδεδωκόσιν καὶ τῶι τοῦ ἐννο[μ]ίου τὴν τιμὴν οὐκ ἀποδ-
- 8 [εδωκότι· ἐὰν δέ τ]ινες τῶν ὀφειλόντων βούλωντα[ι], ἐπιτρέπειν τοῖς δημό-
 [ταις περὶ ὧν ὀφεί]λουσιν ὁμόσασιν πρὶν εἰσάγεσθαι εἰς τὸ δικαστήριον
 [γενήσεσθαι τὴν] ἐπιτροπὴν καθότι ἂν μέλλει ἔσεσθαι ὡς δικαιοσύνη, τὰς
 [δὲ δίκας ἀναβεβλή]σθαι αὐτοῖς ἕως ἂν δικάζωσιν οἱ δημόται· ὁμόσαι δὲ καὶ
- 12 [πρὸ τῆς ἐπιτροπῆ]ς ἐμμενεῖν οἷς ἂν ψηφίσωνται οἱ δημόται καὶ ἀποδώσε-
 [ιν . . . . .^{1.1}. . . . .]ι[. . .]ν τῶν ἑαυτῶν ἢ τὰ βέβαια ποή[σ]ειν τοῖς δημόταις· ὅσοι
 [δὲ ἂν αὐτῶν μῆτε ἐμμένωσιν μ]ῆτε ἀποδιδῶσιν ἅ ὁ[φ]είλουσιν μῆτε τὰ ἐνέχ-
 [υρα τὰ πρότερα ἀπολαβόντες ἄλλα ἐν]έχυρα ἀνέπ[α]φα ἀνθυποτιθῶσιν μηδ-
- 16 [ἐ . . . . .^{3.1}. . . . . μῆτε περὶ το[ύ]των ἐπιτρέπειν ἐθέλω-
 [σι, εἰσαγόντων αὐτοὺς ὁ δήμαρχος εἰς δικαστήρι]ον καὶ οἱ σύνδικοι καὶ
 [ὅς ἂν τῶν δημοτῶν βούληται· ἐπιμελείσθω δὲ καὶ ὁ] δήμαρχος μετὰ τῶν συν-
 [δίκων . . . . .^{3.6}. . . . . τοῖ]ς δημόταις ὅσου
- 20 [. . . . .^{4.5}. . . . .]· ἐὰν δέ τι τούτω-
 [ν . . . . .⁴⁰. . . . . εἰσαγ]όντων [εἰ]ς δικ-
 [αστήριον . . . . .^{3.8}. . . . . τῶ]ι δημάρχ[ωι]
 [. . . . .^{5.1}. . . . .]·[. . .]ν[ετ[.]]

B.

1   . . ι — — — — — — — —

. επι[— — — — — — π]-

[α]ρακα[ταθ. . 5. . δι]-

αγνῶν[αι . . . 8. . . .]

5   καὶ λύ[σομαι οὐδέν]

τούτω[ν οὐτ' ἐγὼ οὐτ]-

ε τῶν ἐμ[ῶν οὐδεὶς εἰ]-

δότος ἐμ[οῦ, ἐάν μὴ ψή]-

φίσωνται οἱ [δ]ημότ-

10   αι ἀποδόσθαι τὰ ἐν-

νόμια. καὶ ἐς τὸν λοι-

πὸν χρόνον ἀποφανῶ

τοῖς δημόταις, ἐάν

τινὰ τι εἰδῶ ποιοῦ-

15   ντα τούτων ἐν τοῖς

[ἀ]γροῖς. ἀληθῆ ταῦτα

[ν]ῆ τὸν Δία, νῆ τὸν Πο-

[σε]ιδῶ, νῆ τὴν Δήμητ-

[ρα] εὐορκοῦντι μέμ

20   [μοι] εἶναι πολλὰ καὶ

[ἀγαθ]ά, εἰ δ' ἐπιорκοί-

[ην, τὰ ἐν]αντία. τοὺς

....ΙΟ. . . . ητ — — — —

44. Τιμητικό ψήφισμα για τους συνδίκους του Λάχητος. Από την αρχαία Αιξωνή, σημερινή Γλυφάδα. Πρόκειται για μία από τις τρεις επιγραφές που είδε ο Lolling σε συλλογή της ιδιοκτησίας Κομνηνού, πρώην κτήμα Λουριώτη στους Τράχωνες (1879, αρ. 2 196–199), βλ. παραπάνω αρ. 43. **IG II² 1197**. Αναφέρεται η ίδρυσή της στο θέατρο του αρχαίου δήμου. Κάτω από το κείμενο της επιγραφής ανάγλυφος στέφανος.

330 π.Χ.

στοιχηδόν 24

α — — — — — — — — — — — — — — — —

σγα — — — — — — — — — — — — — — — —

θενη — — — — — — — — — — — — — — — —

ίδην Κα — — — — — — — — — — — — — — — —

5 ν Φιλοθή[ρου — — — — — — — — — —]

ς συνακο[λουθ — — — — — — — — — —]

την Ἀντιχ[άρμου? — — — — — — — — — —]

Καλλίου, Γο[ργ ....ΙΙ..... Κ]-

εώφιλον Εὐδί[κου, καλεῖν αὐτο]-

10 ὕς εἰς τὴν προε[δρίαν τὸν δῆμα]-

ρχον τὸν ἀεὶ δημ[αρχοῦντα καὶ]

εἶναι αὐτοῖς τὰς αὐτὰς [δωρεὰ]-

ς ὅσαιπερ καὶ τοῖς συνδίκοι[ς]

τοῖς περὶ Λάχητα ὅσαι κατὰ το-

15 ὕς νόμους δέδονται, ἵνα καὶ οἱ
 ἄλλοι φιλοτυῶνται εἰδότες
 ὅτι χάριτας ἀπολήφονται παρ-
 ἅ τῶν δημοτῶν. ἀναγράψαι δὲ τό-
 δε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθί-
 νην Φιλόθηρον τὸν δήμαρχον
 καὶ στῆσαι ἐν τῷ θεάτρῳ.

45. Τιμητικό ψήφισμα Αἰξωνέων για χορηγούς. Στήλη πεντελικού μαρμάρου με αετωματική επίστεψη. Ὑψ. 0.21μ. πλάτ. 0.35μ. πάχ. 0.07μ. Πρόκειται για μία από τις τρεις επιγραφές που είδε ο Lolling σε Συλλογή της ιδιοκτησίας Κομνηνού, πρώην κτήμα Λουριώτη στους Τράχωνες. Lolling 1879, αρ. 1, 193–196. EM 12667. **IG II² 1200**. SEG XXXIV 102.

317/6 π.Χ.

στοιχηδόν 24

Θεοί

Φιλοκτήμων Χρέμητος εἶπε-
 ν· δεδόχθαι τοῖς δημόταις, ἐ-
 πειδὴ οἱ χορηγοὶ οἱ ἐπὶ Δημ-
 ογένους ἄρχο[ν]τος Λεόντιο-

5 ς Δίωνος, Γλαύκων Καλλικρά-
 τους καλῶς καὶ φιλοτίμως ἐ-
 χορήγησαν Αἰξωνῆσι ἐπαιν-

έσαι αὐτοὺς καὶ στεφανῶσα-

ι χρυσῶι στε[φ]άνωι ἀπὸ :Π: δρα-

10 [χμῶν ἐκάτερον α]ὐτῶν φιλ[οτ]-

[ιμίας ἔνεκα — — — — — — — —

46. Τιμητικό ψήφισμα Αιζωνέων για χορηγούς. Στήλη πεντελικού μαρμάρου ύψ. 0.51μ. πλάτ. 0,315μ. και πάχ. 0.068μ. Βρέθηκε το 1864, σε μικρή ανασκαφή που διενεργήθηκε από τον Ρώσο κόμη Blourdorff. Rusopulos 1864, 131–132: *in un piccolo scavo impresso in un podere situate a Trachones fra l' Imetto ed il mare*. Η έκδοσή της από τον Ρουσόπουλο έγινε μαζί με την IG II² 1202. Ας σημειωθεί ότι τον 19ο αι. η περιοχή με την ονομασία Τράχωνες περιελάμβανε και την περιοχή της σημερινής Γλυφάδας, όπως φαίνεται από τις αγοροπωλησίες των Τούρκικων γαιών (Δρίκος 1994, 47–48). EM 139. **IG II² 1198 (II 579)**. SEG XXXII 142a. SEG XLV 124 Παπαγιαννόπουλος–Παλαιός 1952, 59–61, αρ. 5. Αναφέρεται η ίδρυσή της στο θέατρο του αρχαίου δήμου.

326/5 π.Χ.

στοιχηδόν 19

1 [Φιλ]οκτήμων Χρέμητο[ς]

εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ χορηγ-

οὶ <οί> ἐπὶ Χρέμητος ἄρχοντ-

ος Δημοκράτης Εὐφιλήτ-

5 ου καὶ Ἑγησίας Λυσιστρ-

άτου καλῶς καὶ φιλοτίμ-

ως ἐχορήγησαν Αἰξωνεῦ-

σιν, ἐπαινέσαι αὐτοὺς κ-

αὶ στεφανῶσαι χρυσῶι σ-

- 10   τεφάνωι ἀπὸ ΓΙΙΙ[.]? δραχμῶ-
ν ἑκάτερον φιλοτιμίας
ἕνεκα καὶ ἐπιμελείας τ-
ῆς εἰς τοὺς δημότας· δοῦ-
ναι δὲ αὐτοῖς καὶ εἰς θυ-
15   [σ]ίαν τὸν δήμαρχον Δωρό-
[θε]ον καὶ τοὺς ταμίας :Δ
[δ]ραχμὰς ἀπὸ τῆς προσόδου
τῶν δημοτῶν. ἀναγράψ-
αι δὲ τ[ό]δε τὸ ψήφισμα τὸ-
20   ν δήμαρχον Δωρόθεον εἰ-
ς στήλην [λ]ιθίνην καὶ στ-
ῆσαι εἰς τ[ὸ] θέατρον, ὅπως
ἂν εἰδῶσιν οἱ ἀεὶ μέλλ-
οντες χορηγεῖν Αἰξωνε-
25   ῦσι ὅτι τιμήσει αὐτοὺς
ὁ δῆμος ὁ Αἰξωνέων τοὺς
εἰς ἑαυτοὺς φιλοτιμου-
[μ]ένους. vacat

vacat

47. Τιμητικό ψήφισμα Αιζωνέων προς τιμήν των δημοτών Καλλικράτους Γλαύκωνος και Αριστοκράτους Αριστοφάνους. Αετωματική στήλη πεντελικού μαρμάρου ύψ. 0.66μ., πλάτ. 0.40μ. και πάχ. 0.16μ. Για τη θέση εύρεσης και την πρώτη έκδοση βλ. αρ. 46. Rusopulos 1864, 129–130. Miller 1865: *dans une propriété rurale située non loin d'Athènes sur la route qui conduit au cap Colonne*. **IG II² 1202**. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1952, 63–65, αρ. 7.

313/2 π.Χ.

στοιχηδόν 38

- 1 ἐπὶ Θεοφράστου ἄρχοντος ἐν τεῖ ἀγορᾷ τεῖ κυρ-
ταῖ· ἔδοξεν Αἰζωνεῦσιν, Γλαυκίδης Σωσίππου Αἰ-
ζωνεύς εἶπεν· ἐψηφίσθαι Αἰζωνεῦσιν, ἐπειδὴ εἰ-
σιν ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ φιλότιμοι περὶ τὸν δῆμο-
5 ν τὸν Αἰζωνέων Καλλικράτης Γλαύκωνος Αἰζωνε-
ύς καὶ Ἀριστοκράτης Ἀριστοφάνους Αἰζωνεύς, ἐπαινέσαι
αὐτοὺς ἀρετῆς ἕνεκα καὶ δικαιοσύνης τῆς εἰς τ-
ὸν δῆμον τὸν Αἰζωνέων καὶ στεφανῶσαι αὐτοὺς χ-
ρυσῶι στεφάνωι ἀπὸ πεντακοσίων δραχμῶν ἑκάτ-
10 ερον, τὸ δὲ ἀργύριον εἶναι τὸ εἰς τοὺς στεφάνου-
ς ἐκ τῆς διοικήσεως ἐκ τῶν περιόντων χρημάτων
τῶν ἐπὶ Θεοφράστου ἄρχοντος, δοῦναι δὲ αὐτοῖς
τὸ ἀργύριον τὸ εἰς τοὺς στεφάνους Ἥγησίλεω τὸ-
ν δήμαρχον καὶ τοὺς ταμίας· ἀνειπεῖν δὲ καὶ Διο-
15 νυσίων τοῖς κωμικοῖς τοῖς Αἰζωνῆσιν ἐν τῷ θ-
εάτρῳ, ὅτι στεφανοὶ αὐτοὺς ὁ δῆμος ὁ Αἰζωνέων
ἀρετῆς ἕνεκα καὶ δικαιοσύνης τῆς εἰς τὸν δῆμο-
ν τὸν Αἰζωνέων καὶ τὰ κοινὰ τὰ Αἰζωνέων. ἀναγρά-

ψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην τὸν δ-
 20 ἡμαρχον Ἠγησίλεω καὶ τοὺς ταμίας καὶ στῆσαι ἐ-
 ν τῷ θεάτρῳ Αἰξωνῆσιν.

corona

corona

- 48.** Σύμβαση εκμίσθωσης της Φελλεΐδος στην Αἰξωνή. Στήλη υμήττιου μαρμάρου. Από την Αἰξωνή, *ex Attica, et haud dubie ex pago Aexonensium, attulit Rotiers* κατά τον Boeckh (CIG 93). **IG II² 2492**. L. J. F. Janssen, *Musei Lugduno-Batavi inscriptiones graecae et latinae*, Lugduni Batavorum 1842, 13–16, Tab.1. ²²⁴: *in ruderibus pagi Aexonensium, ad viam Sunii*. [στίχ. 1: Φελλεΐς: κτήμα πετρώδες, άγονο. φελλεύς]. Για την εύρεσή του κατά τις λαθρανασκαφές των Fauvel και G. Gropius και την αγορά του από τον Rottiers βλ. και Κ. Πιπτάκης, EA 1859, 1846–1848, αρ.3545. Eliot 1962, 10–16. Moreno 2007, 64–65. Επίσης Papazarkadas 2011, 118–120. Στο κείμενο της επιγραφής αναφέρεται η ίδρυσή της στο ιερό της Ἥβης και στη Λέσχη των Αἰξωνέων.

345/4 π.Χ.

Μη στοιχηδόν

1 κατάδε ἐμίσθωσαν Αἰξωνεῖς τὴν Φελλεΐδα
 Αὐτοκλεΐ Αὐτέου καὶ Αὐτέαι Αὐτοκλέους τετ-
 τάρακοντα ἔτη, ἑκατὸν πεντήκοντα δυοῖν δρ-
 αχμῶν ἕκαστον τὸν ἐνιαυτόν. ἐφ' ὧτε καὶ φυτε-
 5 ὕοντα<ς> καὶ ἄλλον τρόπον ὃν ἂν βούλωνται· τὴν δ-
 ἐ μίσθωσιν ἀποδιδόναι τοῦ Ἑκατομβαιῶνος μη-
 νός, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδιδῶσιν εἶναι ἐνεχυρασίαν Αἰ-
 ξωνεῦσιν καὶ ἐκ τῶν ὠραίων τῶν ἐκ τοῦ χωρίου καὶ

²²⁴<https://books.google.gr/books?id=AImLvXDunGkC&pg=PA71&lpg=PA71&dq=Janssen+Musei+Lugduno+batava&source=bl&ots=QgfAlTgOiL&sig=eNBu3Amgw2FIX1IX6OYvyDUJwNo&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjzbzaqT7rjYAhVhLZoKHR0hA8Q6AEIMjAA#v=onepage&q=Janssen%20Musei%20Lugduno%20batava&f=false>, πρόσβαση 2.1.2018.

ἐκ τῶν ἄλλων ἀπάντων τοῦ μὴ ἀποδιδόντος. μὴ ἐ-
 10 ξεῖναι δὲ Αἰζωνεῦσιν μήτε ἀποδόσθαι μήτε μισ-
 θῶσαι μηδενὶ ἄλλω, ἕως ἂν τὰ τετταράκοντα ἔτ-
 η ἐξέλθῃ. ἐὰν δὲ πολέμιοι ἐξείργωσι ἢ διαφθείρ-
 ωσί τι, εἶναι Αἰζωνεῦσιν τῶν γενομένων ἐν τῷ χ-
 ωρίω τὰ ἡμίσεα. ἐπειδὴν δὲ τὰ τετταράκοντα ἔτη
 15 ἐξέλθῃ, παραδοῦναι τοὺς μεμισθωμένους τὴν ἡμ-
 ίσεαν τῆς γῆς χερρὸν καὶ τὰ δένδρα ὅσ' ἂν εἴ ἐν τῷ χ-
 ωρίω, ἀμπελουργὸν δ' ἐπάγειν Αἰζωνέας τοῖς ἔτεσ-
 ι τοῖς τελευταίοις πέντε. χρόνος ἄρχει τῆς μισθώ-
 τοῦ Δημητρίου καρποῦ Εὐβουλος ἄρχων, τοῦ δὲ ξυλίν-
 20 ου ὁ μετ' Εὐβουλον· τὴν δὲ μίσθωσιν ἀναγράψαντας ε-
 ἰστήλας λιθίνας τοὺς ταμίαις τοὺς ἐπὶ Δημοσθένου-
 ς δημάρχου {ς} στῆσαι τὴν μὲν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἥβης ἔν-
 δον, τὴν δ' ἐν τεῖ λέσχῃ, καὶ ὄρους ἐπὶ τῷ χωρίῳ μὴ ἔ-
 λαττον ἢ τρίποδας ἐκατέρωθεν δύο. καὶ ἐὰν τις εἰσ-
 25 φορὰ ὑπὲρ τοῦ χωρίου γίγνηται εἰς τὴν πόλιν, Αἰζωνέ-
 ας εἰσφέρειν, ἐὰν δὲ οἱ μισθωταὶ εἰσενέγκωσι, ὑπολο-
 γίζεσθαι εἰς τὴν μίσθωσιν. τὴν δὲ γῆν τὴν ἐκ τῆς γεω-
 ρυχίας μὴ ἐξεῖναι ἐξάγειν μηδε<ν>ὶ ἄλλ' ἢ εἰς αὐτὸ τὸ χ-

ωρίον. ἔάν τις εἴπει ἢ ἐπιψηφίσει παρὰ τάσδε τὰς σ-
 30 υνθήκας, πρὶν τὰ ἔτη ἐξελθεῖν τὰ τετταράκοντα, εἴν-
 αι ὑπόδικον τοῖς μισθωταῖς τῆς βλάβης. νν Ἐτεοκλῆς
 Σκάωνος Αἰξωνεὺς εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ μισθωταὶ τῆς Φελ-
 λειδος Αὐτοκλῆς καὶ Αὐτέας συνχωροῦσιν ὥστε ἐκκό-
 ψαι τὰς ἐλάας Αἰξωνεῦσιν, ἐλέσθαι ἄνδρας οἵτινες
 35 μετὰ τοῦ δημάρχου καὶ τῶν ταμιῶν καὶ τοῦ μισθωτοῦ ἀπ-
 οδώσονται τὰς ἐλάας τῷ τὸ πλεῖστον διδόντι, τοῦ δὲ
 εὐρόντος ἀργυρίου λογισάμενοι ἐπὶ δραχμεῖ τὸν τό-
 κον τὸν ἡμυσυν ἀφελεῖν ἀπὸ τῆς μισθώσεως καὶ ἐνγ-
 ράψαι ἐν ταῖς στήλαις τοσοῦτωι ἐλάττω τὴν μίσθωσιν·
 40 τοῦ δὲ ἀργυρίου τῆς τιμῆς τῶν ἐλαῶν λαμβάνειν Αἰξων-
 εἶας τὸν τόκον· τὸν δὲ πριάμενον τὰς ἐλάας ἐκκόψαι ἐ-
 πειδὰν Ἀνθίας τὸν καρπὸν κομίσηται τὸν μετ' Ἀρχία-
 ν ἄρχοντα πρὸ τοῦ ἀρότο. καὶ μύκτης καταλιπεῖν μὴ
 ἔλαττον ἢ <π>αλα<σ>τιαίους ἐν τοῖς περιχυτρίσμασιν, ὅ-
 45 πως ἂν αἱ ἐλᾶαι ὡς κάλλισται καὶ μέγισται γένωνται
 ἐν τούτοις τοῖς ἔτεσι. οἶδε ἡιρέθησαν ἀποδόσθαι τὰς
 ἐλάας· Ἐτεοκλῆς, Ναύσων, Ἀγνόθεος.   vac.

49. Ψήφισμα των Αιζωνέων, τιμητικό για τους ιεροποιούς της Ἡβης. Στήλη από πεντελικό μάρμαρο. Κατά τον Κ. Πιττάκη, *εὑρέθη τὸ 1819 εἰς τὰς ἀνασκαφὰς, ὡς ὁ μακαρίτης Γεώργιος Γρόπιος ἐνήργησεν εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἀττικῆς, καλούμενον νῦν Βάρη, ἐνθα εὑρέθησαν τύποι ἐπιτύμβιοι, τὸ παρὸν ψήφισμα καὶ ἕτερον τοῦ δήμου τῶν Αἰζωνέων. Τὰς ἀρχαιότητας ταύτας ἠγόρασεν ὁ πλοίαρχος Ρόττιερ καὶ μετεκόμισεν εἰς Ὀλλάνδα, πλὴν τοῦ παρόντος ψηφίσματος, ὃ ἠδυνήθην νὰ σώσω ἐν τῇ ἐμῇ οἰκίᾳ.* EM 7725· IG II² 1199. Κ. Πιττάκης, *EA* 1859, 1846–1848, αρ.3545. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 100–102. Το τοπωνύμιο Βάρη κάλυπτε ευρύτερη περιοχή από τη σημερινή και ἐφθανε μέχρι τη Βούλα και τη Γλυφάδα προς βορρά: βλ. και Ματθαίου 1992–98, 152. Αναφέρεται η ίδρυση του ψηφίσματος στο ιερό της Ἡβης.

325/4 π.Χ.

Μη στοιχηδόν

- 1   Φιλαῖος Χρέμητος εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ

λαχόντες ιεροποιοὶ εἰς τὸ τῆς Ἡβη-

ς ἱερὸν δικαίως καὶ φιλοτίμως ἐπ-

εμελήθησαν τῆς θυσίας τῇι Ἡβῃ κ-

5   αὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς οἷς ἔδει αὐτοὺς θ-

ῦσαι καὶ λόγον καὶ εὐθύνας δεδώκα-

σιν, στεφανῶσαι αὐτῶν ἕκαστον θα-

λλοῦ στεφάνωι Ἀντίχαρ[μ]ον Ναύσω-

[ν]ος καὶ Νέαρχον Χαιριγένους,

10   Θεόδοτον Αἴσχωρον, Ἀριστοκλέα

Καλλιφῶντος δικαιοσύνης ἕνεκα κ-

αὶ φιλοτιμίας τῆς εἰς τοὺς δημότα-

ς. ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα ἐσ-

- τήλῃ λιθίνῃ καὶ στῆσαι εἰς τὸ ἱε-
- 15 ρὸν τῆς Ἥβης τὸν δήμαρχον τὸν μετ-
ᾶ Νέαι [[ῆ]] χμον ἄρχοντα. vacat
ἐπαινέσαι δὲ καὶ τοὺς σωφρονιστὰς
καὶ στεφανῶσαι θαλλοῦ στεφάνωι
ἕκαστον αὐτῶν Κίμονα, Μεγά-
- 20 ληξιν(?), Πυθόδωρον Πυθέου καὶ τὸν
κήρυκα Χαρικλέα φιλοτιμίας ἔν-
εκα τῆς περὶ τὴν παννυχίδα· ἐπαι-
νέσαι δὲ καὶ τὸν ἱερέα τῶν Ἡρακλειδῶ[ν]
Καλλίαν καὶ τὴν ἱέρειαν τῆς Ἥβης καὶ τῆ-
- 25 ς Ἀλκμήνης καὶ τὸν ἄρχοντα Καλλι-
σθένην Ναύσωνος καὶ στεφανῶσαι ἕ-
καστον αὐτῶν εὐσεβείας καὶ φιλοτιμί-
ας ἕνεκα τῆς περὶ τοὺς θεοὺς. ἀναγρ-
ᾶσαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα ἐστήλῃ λι-
- 30 θίνῃ καὶ στῆσαι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἥβης.

50. Ψήφισμα προς τιμήν του Δημητρίου Φαληρέως, εγγονού του ομώνυμου γνωστού πολιτικού, λόγω της αναφερόμενης στο ψήφισμα διαίρεσης πόλεως και άστεως. Στήλη πεντελικού μαρμάρου. Πιττάκης *AE* 1842 519, 858. *Εύρεθη εἰς τὰς κατὰ τὸν Δῆμον Αἰζωνέα ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας*. **IG II² 1201**. SEG XXVIII 101. SEG XLIV 163. Tracy 1995, 44–45.

περί το 250 π.Χ.

στοιχηδόν 33

1 [θ]εοί.

[Ἀριστοκ]ράτης Ἀριστοφάνου εἶπεν· ἐπειδ-

[ἢ Δημήτρ]ιος Φανοστράτου Φαληρεὺς ἀνὴρ

[ἔστιν ἀγ]αθὸς περὶ τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίω-

5 [ν καὶ τὸν δ]ῆμον τὸν Αἰζωνέων καὶ πολέμ[ου]

[γενομένο]υ ἐν τῇ χώρῃ καὶ χωρισθέντ[ων τ]-

[οὔ Πειραιῶς] καὶ τοῦ ἄστεως διὰ τὸν [πόλεμ]-

[ον πρεσβεύσ]ας διέλυσε Ἀθηναίου[ς καὶ πά]-

[λιν ἐπανήγα]γεν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ εἰ[ρήνην κ]-

10 [ατηργάσατο Ἀ]θηναίοις καὶ τεῖ χώ[ρῃ καὶ]

[ἐπιμελητῆς αἰ]ρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμο[υ τοῦ Ἀθ]-

[ηναίων νόμους] ἔθ[η]κεν καλ[οὺς καὶ συμφέρ]-

[οντας τεῖ πόλε]ι· ὕστερον [δέ? — — — —].

51. Τιμητικό ψήφισμα Αιζωνέων προς τιμήν των χορηγών Αυτέου Αυτοκλέους και Φιλοξενίδου Φιλίππου. Αετωματική στήλη, από πεντελικό μάρμαρο με πέντε προσωπεία ηθοποιών στο επιστύλιο και ανάγλυφη παράσταση Διονύσου κα σατύρου. Βρέθηκε το 1941 στη Γλυφάδα και δημοσιεύτηκε από τον Ν. Κυπαρίσση και W. Peek. Αναφέρεται η ίδρυσή της επιγραφής στο θέατρο του αρχαίου δήμου της Αιζωνής. EM 13262. MDAI (A) 66 (1941): 218–219, no. 1.

SEG XXXVI 186. Παπαγιαννόπουλος – Παλαιός 1952, 61-63, αρ. 6. Eliot 1962, 16. Whitehead 1986 235–245.

313/2 π.Χ.

θεοί.

- 1 [Γ]λαυκίδης Σωσίππου εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ χορηγοὶ Αὐτ[έα]-
ς Αὐτοκλέους καὶ Φιλοξενίδης Φιλίππου καλῶς [κα]-
[ι] φιλοτίμως ἐχορήγησαν· δεδόχθαι τοῖς δημότ[α]-
[ι]ς στεφανῶσαι αὐτοὺς χρυσῶι στεφάνωι ἐκάτε-
5 [ρ]ον ἀπὸ ἑκατὸν δραχμῶν ἐν τῷ θεάτρῳ τοῖς κω-
μωιδοῖς τοῖς μετὰ Θεόφραστον ἄρχοντα, ὅπως ἂν
[φ]ιλοτιμῶνται καὶ οἱ ἄλλοι χορηγοὶ οἱ μέλλοντες
[χ]ορηγεῖν, δοῦναι δὲ αὐτοῖς καὶ εἰς θυσίαν δέκα δ-
ραχμὰς τὸν δήμαρχον Ἠγησίλεων καὶ τοὺς ταμί-
10 ας, ἀναγράψαι δὲ καὶ τὸ ψήφισμα τότε τοὺς ταμί-
ας ἐν στήλῃ λιθίνῃ καὶ στήσαι ἐν τῷ θεάτρῳ, ὅπως
ἂν Αἰζωνεῖς ἀεὶ ὡς κάλλιστα <τὰ> Διονύσια ποιῶσιν.

- 52.** Ιερός Νόμος Αἰζωνέων. Στήλη υμηττίου μαρμάρου, αποτελούμενη ἀπὸ πέντε θραύσματα. Ἀπὸ τη Γλυφάδα. Τα δύο πρῶτα (a,b) κατὰ τον πρῶτο εκδότη Κυριακό Πιττάκη βρέθηκαν “εἰς τὸ μέρος τῆς Ἀττικῆς τὰ νῦν καλούμενον Ἀλικάϊς, πλησίον τοῦ ἄκρου ζωστήρος καὶ τοῦ δήμου Ἀλαὶ Αἰζωνίδες” [Κ.Σ. Πιττάκης ΑΕ (1839), 157, αρ. 117, 118] καὶ το τρίτο (c) «εἰς τὸν Δῆμον Αἰζωνίδαι, εἰς τὴν θέσιν καλουμένην νῦν Ἀλική» [ΑΕ (1855) 1325, αρ. 2667]. Το τέταρτο (d) προέρχεται ἀπὸ τη Γλυφάδα. Το πέμπτο τμήμα βρέθηκε το 1984 σε ἔργα του δήμου Γλυφάδος ἐπὶ των οδῶν Οἰνός 24 καὶ Αγίου Νικολάου, δημοσιεύτηκε ἀπὸ τον

- ελέο : ʒ ʒ ʒ, δεισίας κρεῶν, π[υρῶν ἡμιέκτεω :III:], μέλιτος
κοτύλης :III:, ἐλαίο τριῶν κο[τυλῶν :IC:, φρυγάν]ων [:II:]· ἐ[πὶ δ]ὲ
15 τὴν τράπεζαν κωλῆν, πλευρῶ[ν ἰσχύο, ἡμίκραιραν χο]-
ρδῆς.ν Δῆμητρος Χλόης ἱερ[ίαι ἱερεώσυνα :Π:, δεισί]-
ας κρεῶν, πυρῶν ἡμιέκτεω :III:, μέ[λιτος κοτύλης :III:, ἐλαί]-
ο τριῶν κοτυλῶν : IC:, φρυγάνων :II:· ἐ[πὶ δὲ τὴν τράπεζαν κ]-
ωλῆν, πλευρὸν ἰσχύο, ἡμίκραρα[ν χορ]δῆ[ς.ν Ἑλευσινί]-
20 ας ἱερεΐαι ἱερεώσυνα :Π:, τὸ δέρμ[α] τῆς οἰός, [δεισίας]
κρεῶν, πυρῶν ἡμιέκτεω :III:, [μέλιτο]ς κοτύλης :I[II:, ἐλαίο τ]-
ριῶν κοτυλῶν :IC:, φρυ[γάνων :II:· ἐπὶ δ]ὲ τὴν τράπ[εζαν κωλ]-
ῆν, πλευρὸν ἰσχ[ύο, ἡμίκραι]ραν χορδῆς.ν Ἀγ[νῆ]ς Θεῶ [ί]-
ερεΐαι ἱερεώσυν[α : Γ:, κριθ]ῶ(ν) τριτέως : ʒ, πυρῶν ἐκτέως
:ʒ, μέλιτος δυοῖν [κοτύ]λαιν: ʒ, ἐλαίο τριῶ[ν] κοτυλῶν :IC:,
25 οἶνο χοῶς : IIC:, φρ[υγ]άνων :II:, ξύλων : ʒ ʒ ʒ, ν Ἀγνῆς Θεῶ ἱερε-
ῖ τα[ύ]τὰ ἅπερ τ[ῆ] ἱερεΐαι καὶ τῶν θυομένων τὰ δέρμ-
ΔΔ καὶ :Δ
[ατα] ἄμφοϊν. καὶ :Π[αρ]άλο ἱερεΐ ἱερεώσυνα : Γ: τὸ δέρμα τῶ
[ο]ἰός, πυρῶν ἐ[κτέ]ως : ʒ, μέλιτος δυοῖν κοτύλαιν : ʒ, ἐλα-
30 ῖο τριῶν κοτ[υλ]ῶν :IC:, κριθῶν τεταρτέως :IIIC:, οἶνο δυο-
ῖν χοοῖν (:)IIII[!], φρ[υγ]άνων :II:.ν Ἀρχηγέτο ἱερεΐ καὶ τῶν ἄλ-
λων ἡρώων [ἱερ]εώσυνα :Π:, τὰ δέρματα ὧν ἂν κατάρξητα-

ι' ἐπὶ δὲ τ[ὴν ἐ]σχάραν πυρῶν ἡμιέκτεω :III:, ἐλαίο τριῶν
 κοτυλῶ[ν :IC:], μέλιτος κοτύλης :III:· ὅταν δὲ τὴν τράπεζαν,
 35 πυρῶν [δυ]οῖν χοινίκοιν :IC:, ἐλαίο δυοῖν κοτύλαιν :I:, μ-
 ἐλιτο[ς] ἡμικοτυλίο :IC:, φρυγάνων :II:, ν Ὅταν δέ τις τῶν π-
 εντη[κ]οσ[σ]τύω[ν] θύῃ ἐν τοῖς ἡρώοις πο, ἐπὶ τὴν τράπ-
 εζα[ν] παρέχειν πυρῶν δύο χοίνικε, ἐλαίο δύο κότυλα,
 μέ(λ)ιτος ἡμικοτύλιον. Vac.

vacat

- 53.** Ὅρος υποθήκης οικίας και χωρίου. Λίθος ακατέργαστος, τετράπλευρου σχήματος διαστ. 0.80μ., 0.60μ., 0.27μ. Από την Γλυφάδα, οδός Θεμιστοκλέους, σωστική ανασκαφή οικοπέδου Μαγκανάρα. Ευρέθη εντοιχισμένος σε αρχαίο τοίχο συγκροτήματος στην όψη του προς αρχαία οδό του 4ου αι. π.Χ. **SEG XXXVIII 165.** Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 4630.

[ὄ]ρος

[χω]ρίου κ(α)ὶ ο[ικίας πεπρα]-

[μέν]ων ἐπὶ λ[ύσει — — —]ΩΝ

[— — —]ΑΗΓ[— — — — — — — — —]

- 54.** Επιτύμβια στήλη με ανθεμωτή επίστεψη. Από τη Γλυφάδα. Βρέθηκε το 1819 στις ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers. Βρέθηκε εκ νέου το 1934 στην αρχαία Αγορά, προερχόμενο από την κατεστραμένη κατά την Επανάσταση οικία του Γάλλου προξένου Fauvel. Γραφή βουτροφηδόν. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς I 2056. **IG I² 994.** Jeffery 1962, no. 38 Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 117.

540–530 π.Χ.

[Θέ]ρονος.

- 55.** Επιτύμβια στήλη Αρχεστράτης, σε σχήμα ναῖσκου, με παράσταση καθιστής γυναικείας μορφής, ὀρθιας γυναίκας και δούλης. Από τη Γλυφάδα. Βρέθηκε το 1819 στις ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers. Σήμερα βρίσκεται στο

Μουσείο του Leyden Ολλανδίας. **IG II² 7423**. Beschi 1975, 315, Πίν 128. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 117–118.

Ἀρχεστράτη : Ἀλέξου : Σουινέως.

- 56.** Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη Δημοστράτης και Λυσίππης με αετωματική επίστεψη και ανάγλυφη παράσταση δεξίωσης καθιστής γυναικείας μορφής με όρθια γυναίκα. Από τη Γλυφάδα. Βρέθηκε το 1819 στις ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers. Σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Leyden Ολλανδίας. **IG II² 5416**.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Δημοστράτη Χοροκλέους

Αἰξωνέως γυνή. Λυσίππη.

- 57.** Επιτύμβια στήλη. Από τον δήμο των Αἰξωνέων κατά τον Πιττάκη. Πιττάκης 1842, 519, αρ. 859. **IG II² 5906**. EM 9080.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Νικίας : Ἀθηνίωνος

Βησαιεύς.

- 58.** Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη. Από τη Γλυφάδα. **IG II² 5417**. Κυπαρίσσης 1927, 55, αρ. 213.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Δημόστρατος

Δημέου

Αἰξωνεύς

- 59.** Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, με αετωματική επίστεψη και ανάγλυφη παράσταση καθιστής γυναίκας σε δεξίωση με όρθιο άνδρα και μικρό παιδί όρθιο μπροστά στα γόνατα της γυναίκας με τα χέρια προς αυτήν. Ύψ. 0.60μ., πλάτ. 0.48μ. Από

τη Γλυφάδα, κτήμα Γ. Γιαννιτσοπούλου. **IG II² 13042/3**. Κυπαρίσσης 1926, 58–59, αρ. 138.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Χαιρίππη. Φιλόθηρος.

60. Επιτύμβια στήλη. **IG II² 5430**. Ross 1846, 58, αρ. 38: *am Wege nach Aixone*.

4ος αι. π.Χ.

Καλλίας

Καλλιάδου

Αἰξωνεύς.

61. Επιτύμβια στήλη. **IG II² 5453**. Ross 1846, 58, αρ. 38: *am Wege nach Aixone*.

[Χα]ρίππη(?)

Χάρωνος

Αἰξωνεύς.

62. Επιτύμβια στήλη. **IG II² 5448**. Milchhöfer 1888, 360, αρ. 757: *am Wege nach Vari. Grabaufsatz als Wassertrog bei dem Brunnen nördlich H. Nikolaos*. Πλάτ. 0.85μ., ύψ. 0.35μ., πάχ. 0.04μ.

4ος αι. π.Χ.

Φιλοκράτης

Φίλωνος

Αἰξωνεύς.

.....νος.

- 63.** Επιτύμβια στήλη από υμήττειο μάρμαρο. Βρέθηκε σε σωστική ανασκαφή ταφικού περιβόλου, στη Γλυφάδα, στην οδό Θεμιστοκλέους 3. **SEG LVII 210.** Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 486–467, Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 8236.

4ος αι. π.Χ.

Ἀρεσίας Ἀρεσίου Αἰξωνεύς

- 64.** Μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος από πεντελικό μάρμαρο με παράσταση τεσσάρων μορφών σε δεξίωση. Από το κτήμα Ζυγομαλά στη Γλυφάδα. **IG II² 12215.** Κυπαρίσσης 1927, 44, αρ. 154. Ύψ. 0.91μ. Πιθανόν από την ίδια περιοχή και ενδεχομένως τον ίδιο ταφικό περίβολο προέρχονταν άλλες τρεις επιτύμβιες ενεπίγραφες λήκυθοι που μνημονεύουν ονόματα Αθηναίων της ίδιας οικογένειας και συγκεκριμένα οι IG II² 12216, 12121, 12620, που βρίσκονται η μία στο Βρετανικό Μουσείο και οι άλλες δύο στο ΕΑΜ. Βλ και Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 122–124.

Αρχές 4ου αι. π.Χ.

Μῦς. Σωκλείδης. Φιλία.

Μητροδώρα.

- 65.** Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη με μεγάλο ανθέμιο. Δύο ανάγλυφοι ρόδακες πάνω από την επιγραφή. Βρέθηκε κατά την καλλιέργεια κτήματος 200μ. ΒΑ της εκκλησίας Αγίου Νικολάου Γλυφάδας. **SEG XVIII 97.** EM 13187. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 125. Πρβλ και IG II² 1202, τιμητικό ψήφισμα Αιξωνέων που το εισηγείται ο Γλαυκίδης Σωσίππου Αιξωνεύς, προφανώς υιός του Σωσίππου του συγκεκριμένου επιτυμβίου, και εγγόνος του συνονόματου του Γλαυκίδου. Βλ και Kirchner 1901, 2973.

375–350 π.Χ.

Σώσιππ[ο]ς

Γλαυκίδ[ου]

Αἰξωνεύς.

66. Μαρμάρινη λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση δεξίωσης καθιστής γυναικείας μορφής με γενειοφόρο άνδρα. Από την Τερψιθέα Γλυφάδας, εκ παραδόσεως. **SEG XL 243**. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 4538. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 131.

Ροδίππη.

67. Επιτύμβιος κιονίσκος. Από την περιοχή Καρβελά Γλυφάδας, από σωστική ανασκαφή του 1971 επί των οδών Ανθέων και Βαλαωρίτου (βλ. σχετ. λήμμα), όπου βρέθηκαν επίσης δύο ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες. **SEG XL 234**. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 2557.

Τέλη 4ου αι. π.Χ.

Θεοδοσία

Μενεκράτο[υ]ς

[— — —]τία.

68. Επιγραφή *καλού*, σε βράχο. Θέση: Υμηττός, Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη. Σε απόσταση 150 μ. ανατολικά από την επιγραφή *καλού Αιθονίδη*, πάνω προς την πλαγιά (βλ. παρακάτω). Ανάμεσα σε εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών, ανδρικά και γυναικεία γεννητικά όργανα. IG I³ 1405bis. **SEG XXXV 18**. Langdon 1985a, 266–269, εικ. 2, πίν. 75a. Θέμος 2014, αρ. 60/A60

475–450 π.Χ.

Δεινίας καλός

69. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο. Γυναικείο όνομα πιθανόν σε γενική. Θέση: Υμηττός, Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη. Η δεύτερη επιγραφή ακολουθεί κάτω από την πρώτη και πιθανόν αποτελεί επανάληψη του ίδιου ονόματος. **SEG XXXV 19**. Langdon 1985a, 267–269, εικ. 2, πίν. 76b–d.

ΑΕ. ΙΟΡΗ⁺

ΑΕΡΦΡΗ

70. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο. Όνομα. Θέση: Υμηττός, Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη, 100 μ. νότια από το ανατολικό άκρο της σύγχρονης εκκλησίας της Αγίας Ειρήνης. Μετά το Τ ένας σχηματικός εγχάρακτος φαλλός. IG I³ 1405ter. **SEG XXXV 20**. Langdon 1985a, 269–270, εικ. 3, πίν. 76d. Θέμος 2014, αρ. 60/A60.

Αρχές 5ου αι. π.Χ.

Εὐθυδότ(ου)

71. Επιγραφή χαραγμένη στον βράχο. Θέση: Υμηττός, Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη ή Αγ. Σοφία (;) 20–25μ. νοτιοανατολικά της IGI³ 1405 ter (Εὐθυδότ(ο)). Περί τα 200μ δυτικά από την IGI³ 1405 bis (Δεινίας καλός) κάτω στην πλαγιά. Εγγράφακτο περίγραμμα ποδίου (μήκ. 25.5 εκ.) ακριβώς πάνω από την επιγραφή. Επιγραφή με υβριστικό, άσεμνο περιεχόμενο. Langdon 2004. **SEG LIV 82**. Θέμος 2014, αρ.62/A62.

Περί το 500 π.Χ.

Αἰθονίδες

καλός

καταπύγον

hekón

72. Επιτύμβια ενεπίγραφη λουτροφόρος από πεντελικό μάρμαρο με σκηνή δεξίωσης. Ύψ. 0.57μ. και διάμ. 0.33μ. Από το Ελληνικό, 129 ΠΥ Αεροπορική βάση, επί της Λ. Βουλιαγμένης. **SEG XXIV 255**. Δαβάρας 1965, 120.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Κλεαγόρ[α]. — — —τη.

73. Ενεπίγραφο κάλυμμα οστεοδόχου πήλινης κάλπης. Από το Ελληνικό, 129 ΠΥ Αεροπορική βάση, επί της Λ. Βουλιαγμένης. **SEG XLVII 238,1**. SEG XLVIII 85. Κατά την Β. Μπαρδάνη, η αναγραφή θα μπορούσε να σχετισθεί με τον *Πόλυμνι Ευωνυμέα*, ο οποίος στην IG I³ 127 στίχ. 5 (405/4 π.Χ.), αναφέρεται ως Γραμματέας της Βουλής.

Περί το 400 π.Χ.

ΠΟΛΥΜΝΙΣΤ

[...]ΥΜΝΙΣ ΓΕ[...]ΥΚΜΕΥΣ

74. Χάλκινο δικαστικό πινάκιο. Από το Ελληνικό, 129 ΠΥ Αεροπορική βάση, επί της Λ. Βουλιαγμένης. **SEG XLVII 238**. SEG XLVIII 85. Πρβλ. *Πόλυμνις Ευωνυμεύς*, Γραμματέας της Βουλής, IG I³ 127, 405/404 π.Χ. Kirchner 1901, 12052.

Περί το 400 π.Χ.

ΠΟΛΥΜΝΗΣ

ΕΥΩ Υ

75. Επιτύμβια στήλη αθλητή, πιθανόν παγκρατιαστή σε προχωρημένη ηλικία. Ύψ. 113 εκ., πλάτ. 63–65εκ. Από το Χασάνι (περιοχή Ελληνικού)²²⁵, κτήμα Ζωγράφου, κατασχεθέν σε ιδιωτική οικία το 1893. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 2004. **IG II² 10561**, IG I³ 1317. Clairmont, CAT αρ. 1.100. Καλτσάς 2002, 152, αρ. 298. Κακαβάς, *Σφραγίζοντας την Ιστορία*, αρ. 70 [Μ. Σάλτα].

420–400 π.Χ.

Ἀγκαλῆς Φρυ[νίχ]ο. vacat

76. Αετωματική επίστεψη επιτύμβιου ναΐσκου. Από ταφικό περίβολο από το Ελληνικό, θέση Χασάνι (αμαξοστάσιο TPAM Α.Ε). Καζά 2006β, 44–47, εικ. σ. 48. [Βλ. δήμοι: Ευώνυμον, νεκροταφείο στη θέση Χασάνι]. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, έκθεση αύλειου χώρου. **SEG LVI 260**.

350–300 π.Χ.

Ἑλπίνης Μνησιθέου Εὐωνυμεύς

77. Επιτύμβια ανθεμωτή στήλη από ταφικό περίβολο από το Ελληνικό, θέση Χασάνι (αμαξοστάσιο TPAM Α.Ε). Καζά 2006β, 44–47, εικ. σελ 48. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, έκθεση αύλειου χώρου. **SEG LVI 260**.

350–300 π.Χ.

Μνησίθεος Ἑλπίνου Εὐωνυμεύς

78. Δικαστικό πινάκιο Από το Ελληνικό, θέση Χασάνι (αμαξοστάσιο TPAM Α.Ε). Καζά 2006β, 44. Ανασκαφή 2003–2004

---

²²⁵ Για το τοπωνύμιο Χασάνι Βλ. και ΑΡΜΑ 5, υποσ. 346.

Ἄγητος Εὐωνυμεύς

- 79.** Φιαλίδιο ελλίπες με graffito στη βάση εξωτερικά, κτέρισμα σε ταφική πυρά. Από την Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης 585. Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 106. Πιθανότατα κάποιο όνομα σε γενική, π.χ. Ἀμεινο[κλέους], [Ἐπ]αμείνο[νος].

AMEINO

- 80.** Επιτύμβια στήλη, τμηματικά σωζόμενη, με καμπύλη επίστεψη. Από την Αργυρούπολη, συμβολή οδών Κουμουνδούρου και Λακωνίας. Τσιριβάκος 1968, 112. **SEG XXXII 284.**

4ος αι. π.Χ.

Εὐκτήμων

Μυρρινόσιος.

Ἀρχεστράτη

Εὐκτήμονος γυνή.

- 81.** Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη. Από την Αργυρούπολη, συμβολή οδών Κουμουνδούρου και Ιωνίας, στάση Νόρμα. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 3506. Clairmont CAT 2.292.

Τιμοστράτη Αριστοκλέους Λαμπτρέως

- 82.** Επιτύμβιος κιονίσκος ενεπίγραφος. Από την Αργυρούπολη, θέση "Ρέμα Παππά. Καλλιπολίτης 1964, 71.

3ος–2ος αι. π.Χ.

---NOH | Διογένου | Κυ[ρ]ηναία | Δημητρίου | γυνή

- 83.** Επιγραφή με τμήμα ονόματος στον βράχο. Θέση: Υμηττός/Ηλιούπολη/λόφος 411.2μ., 1.8χλμ. νοτιοανατολικά Ηλιούπολης. Κοντά σε εγχάρακτα πέλματα ποδιών (plantae pedis) παιδιών, ενηλίκων και ζεύγος γιγάντιων και ανδρικά γεννητικά όργανα. Σ τρισκελές. **IG I³ 1405 quater.** SEG 35.16. Langdon 1985a, 264–265, εικ. 1.

Κλασικοί χρόνοι

— — —ΡΙΣΤ̄ planta pedis Ρ— — —

84. Επιγραφή στον βράχο. Γενική ονόματος (;). Θέση: Υμηττός/Ηλιούπολη λόφος 411.2μ., 1,8χλμ. νοτιοανατολικά Ηλιούπολης. Langdon 1985a, 264–265, εικ. 1.

Κλασικοί χρόνοι

Ο

85. Όρος. Εγχάρακτη επιγραφή σε βράχο. Θέση: Υμηττός/Ηλιούπολη/λόφος 411.2μ., δυτικά της κορυφής του λόφου. Μεταξύ περιγραμμάτων ποδιών, ανάμεσα στο τρίτο και τέταρτο περίγραμμα. Τετρασκελής Σ. Langdon 1985a, 264–266. **SEG XXXV 17**. Langdon 1999, 496. (Ο νοτιότερος όρος της δυτικής πλευράς του Υμηττού κατά Langdon 1999, 1,5 χλμ. νοτιότερα του SEG XXXV 15).

Περίγραμμα πέλματος δεξιού ποδιού με εγχαράξεις για ένδειξη δακτύλων, οχτώ βήματα ΝΔ του όρου [Ισαίος, fr. 27 [Teubner edition] / 29 [Loeb.] *Εἶπερ γοῦν ὥριζον ταῖς ἀποφοραῖς ταύταις τῶν ποδῶν ἀλλότριον εἶναι τὸ χωρίον..*

Κλασικοί χρόνοι

ὄρος

86. Τμήμα δημοτικού ψηφίσματος. Τιμητική επιγραφή. Θραύσμα στήλης πεντελικού μαρμάρου. Από την περιοχή του Καρά, *χωρίον τῆς Ἀττικῆς καλούμενον νῦν Καρά», κτῆμα τοῦ Ἀγγλου φιλέλληνος και φιλοκαγάθου Κ. Βρεσεβριγ* (Bracebridge). Ο Πιττάκης είχε δει στην περιοχή αυτή λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων, και ταύτισε την θέση με αρχαίο δήμο. Τον δήμο αυτό τον συνδέει με τρεις επιγραφές που είχε βρει στην Μονή του Καρέα. Στο παρόν ψήφισμα ο δήμος δεν κατονομάζεται. Πιττάκης, EA 1853, 858, αρ. 1378. [το θεώρησε ψήφισμα των Ικαριέων] **IG II² 1212**. SEG XXXVI 192. APMA 5, αρ. 2708. Ο Traill (1975), τοποθετεί τον *Θημακό* σε αυτή τη θέση, και σε μεταγενέστερη δημοσίευση τον δήμο *Κηδοί* (Traill 1986, 125–126).

327/6 ή 326/5 π.Χ.

στοιχηδόν 19

Ι [ἐπ]αινέσ[αι . . . . ΙΟ. . . .]

. . είους Π[αιονίδην? καί]

[Ἀ]θηνοκλέ[α . . . . ΙΟ. . . .]

. . . . ἵον ὅτι καλ[ῶς καὶ φιλο]

5 [τί]μωσ συνεπ[εμελήθησα]-

[ν τ]ῆς κομιδῆ[ς . . . 8. . . .]

. . . καὶ στεφαν[ῶσαι ἐκά]-

[τερο]ν αὐτῶν χρυ[σῶι στε]-

[φάνωι] ἀπὸ χιλί[ων δραχμ]-

10 [ῶν. ἀναγ]ράψαι δ[ὲ τὸ ψήφι]-

[σμα τόδε] ἐν στήλ[ηι λιθί]-

[. . . τοὺς] ταμία[ς τοὺς ἐπ]-

[ι. . . .⁷. . . .]ς ἄρχ[οντος κα]-

[ι στῆσαι ἐ]ν τῷ[ι e.g. ἱερῶι - - -]

- 87.** Επιγραφή σε μαρμάρινη λεκάνη περιρραντηρίου. Διάμ. 0.45μ., ύψ. 0.16μ., πλ. χείλους 0.042μ. Από την Ηλιούπολη, τέρμα Αγίας Μαρίνας, συμβολή οδών Αρχιμήδους και Αρτέμιδος. Ανδριωμένου 1961–1962, 43.

Αρχαϊκοί χρόνοι

-] τροιος τον λίθον Φιλοτάδες [-

- 88.** Επιτύμβια στήλη με ημικυκλική επίστεψη. Από την Ηλιούπολη. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953–1954, 340, εικ. 15-16. **SEG XLVIII 306.** ΣΕΜΑ 1598. ύψος 0.71 πλάτος 0.24 μ. πάχος 0.11 μ. Μη ελληνικό όνομα, ίσως περσικό, πιθανόν κάποιου στρατιώτη του Πτολεμαίου Β΄, κατά την περίοδο του Χερμωνίδειου Πολέμου.

α' μισό 3ου αι. π.Χ.

Ἄρταστις

- 89.** Όρος διανόμου, στον βράχο. Θέση: Υμηττός, Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., κάποιες εκατοντάδες μέτρα δυτικά Μονής Καρέα, αμέσως νοτιοανατολικά παρατηρητηρίου στην κορυφή λόφου. Σε μικρή απόσταση άλλες δυο ίδιες επιγραφές: Langdon 1985a, πίν.71a, 71c. Κατά τον Langdon όριζαν υπέργειο αγωγό ύδατος (διάνομος). Langdon 1985a, 260–263, πίν. 70d. SEG XXXV 140.

4ος αι. π.Χ.

ὄρος

διανό(μου)

- 90.** Όρος στον βράχο. Θέση: Υμηττός, Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., δυτικά Μονής Καρέα, δυτική πλευρά λόφου, σε ένα κατωφερές «σκαλοπάτι» βράχου (on a sloping shelf of bedrock). Αμέσως κάτω από το «σκαλοπάτι» ένα σύγχρονο λατομείο. [Βρίσκεται επίσης 3,5χλμ. νοτιοανατολικά Αλεποβουνίου]. Ο όρος με Η. Langdon 1985a, 263, πίν.72c. SEG XXXV 15. Langdon 1999, 495–496.

5ος αι. π.Χ.

ὁρ(ος).

- 91.** Επιτύμβια λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση δεξιώσεως καθημένου ανδρός και ισταμένης γυναικός. Από την Ηλιούπολη, από περισυλλογή. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 3498. Καλλιπολίτης 1964, 71. Πρβλ. Conze Die attischen Grabreliefs αρ. 1314. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι* 2617. Milchhöfer 1888, 356, αρ. 706. **IG II² 10750**. ΣΕΜΑ αρ. 1885: ανάγλυφη λήκυθος όμοια με την εξεταζόμενη με την ίδια επιγραφή από τη θέση Κοπανάς, στα σύνορα με τον Καρέα (περιοχή Ηλιούπολης). Ενδεχομένως ζεύγος ομοίων μνημείων, ιδρυμένων στον ίδιο τάφο ή πρόκειται για το ίδιο μνημείο.

4ος αι. π.Χ.

Ἀρισταίχμη. Εὐφρόνιος.

- 92.** Ενεπίγραφη βάση. Milchhöfer 1888, 356, αρ. 705. **IG II² 4634**. Από την περιοχή Κοπανάς, μεταξύ Ηλιούπολης και Βύρωνα (κοντά στο σημερινό θέατρο βράχων).

4ος αι. π.Χ.

Εὐφροσύνη | Ἀφροδίτη | εὐξαμένη | ἀνέθηκεν.

93. Μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος, με παράσταση δύο ηλικιωμένων ανδρών σε δεξίωση και ενός νεανία. Από την Ηλιούπολη **IG II² 10686**. Κυπαρίσσης 1926, 60, αρ. 134.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Ἀντίδωρος. Ἱεροφῶν. Ἀρεσίας.

94. Επιτύμβια λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση δύο ιστάμενων μορφών, γυναικός και ανδρός. Από την Ηλιούπολη, από περισυλλογή. Καλλιπολίτης 1964, 71. BK 2278.

Πορφυ[ρ—]

95. Επιτύμβια επιγραφή. Από την περιοχή Καρά στην Ηλιούπολη. **IG II² 6277** [Ex schedis Fourmonti].

Διόδωρος | Θεοδώρου | Ἰκαριεύς.

96. Επιτύμβιος κιονίσκος. Υμῆτιο μάρμαρο. Από την περιοχή του Καρά, όπου βρισκόταν το κτήμα του φιλέλληνας ἀγγλου Bracebridge . Ο Πιττάκης είδε στην περιοχή λείψανα αρχαίων που τα απέδιδε σε αρχαίο αττικό δήμο. Πιττάκης, EA 1842, 569, αρ. 980. **IG II² 5459**. APMA 5, αρ. 2707.

Ἀπολλωνίδης

Μενεκράτου

Ἀλαιεύς

97. Τμήμα μαρμάρινης στήλης. Επιγραφή αναθηματική, πρυτάνεων άγνωστης φυλής. Χρησιμοποιήθηκε ως πλάκα δαπέδου στη Μονή Καρέα. *Steinplatte im Boden der Kirche im Kloster Kareas*, κατά τον A. Boeckh: [C.I.G., 132, from a transcript by M. Fourmont.]. IG II 1341 [Koehler] **IG II² 3202**. The Athenian Agora XV, 33.

344/3 π.Χ.

[στέφανος IV] ἡ βουλὴ ἡ ἐπὶ Λυκίῳ ἄρχοντος

[στέφανος V] οἱ φυλέται

[στέφανος VI] οἱ φυλέται

[στέφανος VII] [οἱ ἵπ]πεῖς

[στέφανος VIII] //////////////////

[στέφανος IX] //////////////////

[στέφανος X] //////////////////

////////

[στέφανος XI] οἱ δημόται

[στέφανος XII] οἱ συμπρυτά | [νεις]

- 98.** Επιτύμβιο μνημεῖο οικογένειας Γαργηττίων. Αέτωμα στήλης πεντελικού μαρμάρου. Από τη Μονὴ Καρέα. Πιττάκης, EA 1856, 1424, αρ. 2882. **IG II² 5943**. APMA 5, αρ. 2710.

2ος–3ος αι. μ. Χ.

col. I.1 — — — Μιλίχου

[ἐγ Γαργη]ττίων.

col. II.3 Μίλιχος

Γαργήττιος.

col. III.5 Ἰάμε[ια Μιλίχου]

ἐγ Γα[ργηττίων]

- 99.** Επιτύμβια στήλη της διακονίσσης Νικαγόρης. Πλάκα υμηττίου μαρμάρου. Από την Μονὴ Καρέα. Πιττάκης, EA 1856, 1424, αρ. 2881. **IG III 3527**. IG II³ 13483. ΣΕΜΑ 2826. APMA 5, αρ. 2709.

4ος–6ος αι. μ.Χ.

I Νεικαγόρη

διακόνισ-

σα ἐνθάδε

κεῖμαι.

- 100.** Επιγραφή σε βράχο. Δύο ίδιες επιγραφές, όνομα Κέθηγος σε γενική, λατ. Cethegus). Θέση: Υμηττός/Βύρωνας/Κακόρεμα, αρχαίο λατομείο 15 βήματα από δρακόσπιτο. Λαξευμένες οι επιγραφές στο κατακόρυφο μέτωπο του λατομείου. Κατά τον πρώτο εκδότη της επιγραφής η χρήση της γενικής δηλώνει ότι ο Κέθηγος ήταν ο ιδιοκτήτης του λατομείου. Ober 1981, 68–73. **SEG XXXI 149.**

Ρωμαϊκοί χρόνοι, περίοδος Αυγούστου

α. Κε<θ>ήγου

β. Κεθήγου

- 101.** Επιτύμβιο ανάγλυφο Φαναγόρας. EAM 3657. **IG II² 7272.** Κυπαρίσσης 1926, Παράρτημα Αρχαιολογικού Δελτίου, 63–65. Travlos 1988, 192. Βρέθηκε το 1928 στο οικόπεδο της κ. Δήμητρας Ζώρκου στην περιοχή Κλαζομενές, στο Βύρωνα.

περί το 360 π.Χ.

Φαναγόρα Νικομένους Ποταμίο.

- 102.** Επιτύμβια μαρμάρινη λήκυθος. Διασταύρωση οδών Βουλιαγμένης και Αίνου. Σκηνή δεξίωσης σε καθημένη γυναικεία μορφή και όρθιο παγωνοφόρο άνδρα. Πίσω από την καθιστή γυναίκα κορίτσι. Ύψ. 0,85μ. Κοτζιάς 1956/1957, λη', εικ. 15. **SEG XVII 116.**

4ος αι. π.Χ.

Άγνόθεος. Νικοστράτη

- 103.** Επιτύμβια στήλη. **IG II² 7259.** Travlos 1988, 192. Από τη θέση Γούβα, περιοχή του σημερινού δήμου Δάφνης –Υμηττού.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Γλυκέρα Θεομνήστου

Ποταμίου, Μενωνίδου

Παιανιέως γυνή.

- 104.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι, λόφος 299.8μ. Χωρίς Η. Τετρασκελής Σ. Όρια μεταξύ ιδιοκτησιών ιδιωτών(;). **SEG XXXV 139.** Α. Ύψ. γραμ. 0.11–0.13μ., μήκ. 0.59μ. Langdon 1985α, 257–260. Langdon 1999, αρ. 1.

4ος–2ος αι. π.Χ.

ὄρος.

- 105.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.13–0.23μ., μήκ. 0.51μ. Langdon 1999, αρ. 2, εικ. 4.

4ος–2ος αι. π.Χ.

ὄρος.

- 106.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Langdon 1999, αρ. 3.

4ος–2ος αι. π.Χ.

ὄρος.

- 107.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.14–0.17μ., μήκ. 0.69μ. Ober 1981, 73–77. Langdon 1999, αρ. 4, εικ. 5.

4ος–2ος αι. π.Χ.

ὄρος.

- 108.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Μηνοειδές Σ, ρωμαϊκών χρόνων. Ύψ. γραμμάτων 0.26–0.34μ. μήκ. 1.10μ. Είναι μεγαλύτερος σε διαστάσεις από τις υπόλοιπες επιγραφές όρων του Αλεποβουνίου. SEG XXXI 148. Ober 1981, 73–77, εικ. 3 αρ. 1. Langdon 1999, αρ. 5. Stanton 1996, 361–362, σημ. 131. Βλ. και Dodwell 1819, 484–485 και Gell 1827, 93. Κατά τον Ober, πρώτο εκδότη της επιγραφής, οι τέσσερις όροι ρωμαϊκών χρόνων που είχε εντοπίσει στις υπόρειες του Αλεποβουνίου, οριοθετούσαν μία μελισσοκομική εγκατάσταση. Ο Langdon (1999, 498–499) συσχετίζει τους ρωμαϊκούς όρους του Αλεποβουνίου (Langdon 1999, αρ. 5–19)

με το χωρίο της επιγραφής IG II² 1035, 20, *ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶι*. Η επιγραφή αφορά στην επανοριοθέτηση δημόσιου χώρου στον Ὑμηττό, ενδεχομένως στο Αλεποβούνι, το οποίο ο Langdon θεώρησε ότι αποτελούσε το ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶι.

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 109.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Ὑμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Ὑμηττού, λόφος 299,8μ. C για Σ. Η επιγραφή, που βρισκόταν ανάμεσα στους αρ. 1 και 7, καταστράφηκε από εκσκαφικό μηχάνημα. Ὑψ. γραμμάτων 0.12–0.17μ. μήκ. 0.60μ. SEG XXXI 148. Ober 1981, 73–77, εικ. 3 αρ. 2. Langdon 1999, αρ. 6.

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 110.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Ὑμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Ὑμηττού, λόφος 299.8μ. Ὑψ. γραμ. 0.15–0.26, μήκ. 0.70μ. Ober 1981, 73–77, εικ. 3 αρ. 3. Langdon 1999, αρ. 7.

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 111.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Ὑμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Ὑμηττού, λόφος 299.8μ. Ὑψ. γραμ. 0.19–0.46, μήκ. 0.80μ. **SEG XXXI 148.** Ober 1981, 73–77, εικ. 3 αρ. 4. Langdon 1999, αρ. 8.

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 112.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Ὑμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Ὑμηττού, λόφος 299.8μ. Ὑψ. γραμ. 0.14–0.18, μήκ. 0.66μ. Langdon 1999, αρ. 9, εικ. 6

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 113.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Ὑμηττός/ Καισαριανή–Βύρωνας/ Αλεποβούνι Ὑμηττού, λόφος 299.8μ. Ὑψ. γραμ. 0.11–0.15μ. μήκ. 0.59μ. Langdon 1999, αρ. 10, εικ. 7.

Ρωμαϊκὸν χρόνων

ὄρος

- 114.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.11–0.15μ, μήκ. 0.36μ. Langdon 1999, αρ.11, εικ. 8.

Ρωμαϊκών χρόνων

ὄρο(ς)

- 115.** Όρος στον βράχο. Θέση: Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι, δυτική πλευρά οδ. Σεβαστόπουλου , 10μ. βορείως από τη διασταύρωση με την οδό Δερβενακίων απέναντι από οικία Σεβαστοπούλου 2. Langdon 1999, αρ.12, εικ. 9. Βράχος κομένος και επιγραφή κατεστραμμένη μετά το δεύτερο Ο από τη διάνοιξη και ασφαλιτόστωση της οδού Σεβαστοπούλου. Ύψ. γραμ. 0.16–0.25μ. Σωζ. μήκ. 0.50μ.

Ρωμαϊκών χρόνων

ὄρο(ς)

- 116.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.075–0.115μ., μήκ. 0.38μ. Langdon 1999, αρ. 13, εικ. 10.

Ρωμαϊκών χρόνων

ὄρος

- 117.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.055–0.155, μήκ. 0.39μ. Langdon 1999, αρ. 14, εικ. 11.

Ρωμαϊκών χρόνων

ὄρος

- 118.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/Καισαριανή-Βύρωνας/Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Γράμματα μεμονωμένα, πάνω (Ο) και κάτω (Μ) από τη λέξη ὄρος. Ενδεχομένως συντομογραφίες ονόματος ιδιοκτήτη αγρού. Απόδοση Μ με το σύμβολο . Ύψ. γραμ. 0.095–0.17, μήκ. 0.46μ. Langdon 1999, αρ. 15, εικ. 12.

Ρωμαϊκών χρόνων

Ο

ὄρος

Μ

- 119.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/Καισαριανή-Βύρωνας/Αλεποβούνι Υμηττού. Επί της οδού Θεοτοκόπουλου, στην αδόμητη πλευρά της οδού. Ύψ. γραμ. 0.10–0.12μ., μήκ. 0.47μ. Langdon 1999, αρ. 16, εικ. 13. Ὅμοιος με τον προηγούμενο.
- 120.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού. Στη δυτική πλευρά του πέρατος της οδού Αργυρουπόλεως, 12μ. από αυτήν, 70μ. ΒΔ της προηγούμενης επιγραφής ὄρου. Ύψ. γραμ. 0.11–0.17, μήκ. 0.47μ. Langdon 1999, αρ. 17, εικ. 14. Ὅμοιος με τον προηγούμενο.
- 121.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Παραλίγο να καταστραφεί από τον φράχτη που περιβάλλει το μεγάλο σκάμμα του Δημοτικού σταδίου Βύρωνα. Το Ζ αποδίδεται με το σύμβολο $\mathbb{I}$, και όχι με τη συνήθη ζητοειδή μορφή των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Ύψ. γραμ. 0.075–0.16, μήκ. 0.45μ. Langdon 1999, αρ. 18, εικ. 15.

Z

ὄρος

Ο

- 122.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Καισαριανή-Βύρωνας/ Αλεποβούνι Υμηττού, λόφος 299.8μ. Ύψ. γραμ. 0.10–0.165μ., μήκ. 0.49μ. Langdon 1999, αρ. 19, εικ. 16. Ὅμοιος με τον προηγούμενο.
- 123.** Ὅρος στον βράχο. IG II² 2525. [On the rock near Karies (ad Hymettum)]. Θέση: 3.5 χλμ. νοτιοανατολικά Αλεποβουνίου. Ober 1981, 76. Langdon 1999, 495. Ημικυκλικό C για Σ. Ρωμαϊκών χρόνων.

Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Ζήνωνος

ὄρος

- 124.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσματα μελανόμορφου αμφορέα ή όλπης. Αναθηματική χρήση. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Young 1940, 6, αρ. 2, εικ.9. Langdon 1976, 13.1, εικ. 5, πίν. 2.

Περί το 600 π.Χ.

Ἄνδρογ[— — —] ho Δ[. .]ιες

τῶι Δὶ τ' ἄναχτι ηἰσ[— —]

ἔδρασεν.

- 125.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 13.2, εικ. 6, πίν. 2.

7ος αι. π.Χ.

Σημιδι Δί.

- 126.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.3, εικ. 6, πίν. 2. Πιθανόν αποκαθίσταται ως: Δὶ Ση[μιδι].

—ΔΙΣΗ—

- 127.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσματα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.4, εικ. 6, πίν. 2.

α. [— — — εἰ]μί τῶ Διὸς τῶ — — —

β. —ΠΕΝ—

- 128.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.5

— — — τῶ Διὸς h — — —

- 129.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.6, εικ. 6, πίν. 3.

[— — — τῶ] Διὸς εἰμ[ί — — —]

- 130.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαιά. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.7, εικ. 6, πίν. 3.

— — — Διό[ς — — —]

- 131.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαιά. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.8, εικ. 6, πίν. 3.

1 — — — Διό[ς — — —]

- 132.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Ες ευθύ. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Young 1940, 6, αρ. 4. Langdon 1976 15.9, εικ. 6, πίν. 3. Jeffery 1978, 203.

Περί το 500 π.Χ.

— — — δεια he<ρ>ακλη[έει — — —]

- 133.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα οinoχόης. Ες ευθύ. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Blegen 1934, 20, αρ. 15, εικ. 7. Langdon 1976, 15.10. Πιθανή αναφορά σε λατρεία της Γης σε σύνδεση με τη λατρεία Διός και την επίκληση για βλάστηση και βροχή.

Γάες.

- 134.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσματα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαιά. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 15.11, εικ. 7, πίν. 3.

[— — — ἄν]έθεκε — — —

- 135.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαιά. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Young 1940, 8, αρ.6. Langdon 1976, 15.12, εικ. 7.

— — — ἄνέθ[εκε — — —]

- 136.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα κορινθιακού αλαβάστρου. Αναθηματική χρήση. Ες ευθύ. Ασυνεπής χρήση τελικού ν(:). Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Young1940, 6, αρ.1, εικ. 8. Langdon 1976, 17.13, εικ. 7. Πρώιμη Κορινθιακή περίοδος.

τελευταίο τέταρτο 7ου αι. π.Χ.

[— — — ἀνέ]θεκε ho.—

- 137.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Young1940, 8, αρ. 8. Langdon 1976, 17.14, εικ. 7, πίν. 3.

— — —.ἀνέθ[εκ]ε h[o — — —]

- 138.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσματα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 17.15, εικ. 7, πίν. 3.

[— — — ἀνέ]θεκε

- 139.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσματα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Ες ευθύ, σε δύο στίχους. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 17.16, εικ. 7, πίν. 3.

—ΤΕΙΔΕ—

— ἀνέ[θεκε— — —]

- 140.** Επιγραφικό χάραγμα σε θραύσμα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Γραφή επί τάλαια. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 17.17, εικ. 7, πίν. 3.

[— — — ἀν]έθε[κε — — —]

- 141.** Επιγραφικά χάραγματα σε δύο θραύσματα αγγείου. Αναθηματική χρήση. Ες ευθύ. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Langdon 1976, 17.18, εικ. 7, πίν. 3.

α ἀνέ[θεκε — — —]

—ΑΒΓΔΕ—

—ΑΒΓΔΕΦ—

- 147.** Επιγραφικό χάραγμα σε ρηχό κυάθιο, με τα τρία πρώτα γράμματα του αλφαβήτου. Αλφαβητάριο. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Blegen 1934, 15, αρ. 10, εικ. 10 Jeffery LSAG2, 69, πίν. 1, αρ. 3c. Langdon 1976, 18.21.

7ος αι. π.Χ.

ΑΒΓ

- 148.** Επιγραφή σε λίθο, θραυσμένη στο δεξί της τμήμα. Υμηττός, ιερό Διός στην κορυφή Υμηττού. Ευρέθη δυτικά του κτίσματος που ερμηνεύτηκε ως βωμός Ηρακλέους ή Ήρωος, στην επιφάνεια του εδάφους. Young 1940, 3. Langdon 1976, 41.173, πίν.15. **SEG XIII 37**. Jeffery 1978, 203. μηκ. 0.688 μ. πλάτ. 0.322 μ. παχ. 0.09 μ. Ύψ. γραμμάτων 0.11μ. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς

7ος αι. π.Χ.(;) 5ος αι. π.Χ. (Jeffery 1978)

ἡέρ[οος — —] ή ἡερ[ακλ— —] ή Ἡερ[μεῖ]

Τα υπόλοιπα όστρακα από το ιερό Διός είναι παρόμοιου χαρακτήρα με λιγότερα σωζόμενα γράμματα: χαράγματα στα οποία αποκαθίσταται το ρήμα «έγραψε», ονόματα, ή γράμματα της αλφαβήτου.

- 149.** Γενεαλογικός πίνακας οικογένειας ιερέων. Μεγάλη πεσσοειδής στήλη από πεντελικό μάρμαρο. Δεν παρατηρήθηκαν ανάγλυφα στοιχεία για τον χαρακτηρισμό της στήλης ως ερμαϊκής. Ενεπίγραφη η εμπρόσθια και η μία πλευρική επιφάνεια. Διαστ. 1.69μ., 0.345–0.36 μ., 0.285–0.290 μ. Από την Μονή Καισαριανής. EM 13526· IG II² 2342· IG II³ 13620· SEG XXIV 201. **SEG XLVIII 36**. Πιττάκης 1840, 297–299, αρ. 354. APMA 5, αρ. 2706.

Αρχές 4ου αι. μ. Χ.

A

— — — — —

[ταύτης καὶ Θεμιστοκλέ]-

- ους τ[οῦ Λεωνίδου]
δαδούχου [υἱοῦ Θεμιστοκλῆς].
Θεμιστοκλέους κ[αὶ — — —]
5 τῆς Πραξαγόρου vac. Πραξα-
γόρας δαδοῦχος. vacat
τούτου καὶ Βάσσης τῆς
Νιγρέινου vac. ἱεροκήρυκος
θυγ(ατρὸς) Φιλίστη. vac.
10 ταύτης καὶ Δημοστράτου
Σώσπιδος δαδούχου υἱοῦ
Πραξαγόρη. vac. Πραξαγόρης
καὶ Ξεναγόρου Ξεναγόρας.
τούτου καὶ Ἑρμιππίδος
15 Διονυσία. Διονυσίας
καὶ Ἠγίου τοῦ Ἠγίου
Ξεναγόρας.
Ξεναγόρου καὶ Ἀριστο-
φανείας τῆς Βικτωρεί-
20 νου Ἱεροφάντης.

vacat

B

— — — — — — — — — —

21 [— — — — — — — — Σ]ῶσπ[ιν]

[τὸν δαδουχήσαν]τα. vacat

[τούτου καὶ Φιλί]ππης τῆς Δη-

[— — c.12 — —] ἐξηγητοῦ vac.

25 [Δημόστρατος]. τούτου καὶ vac.

[Φιλίστης τ]ῆς δαδούχου θυ(γατρὸς)

[Πρα]ξαγόρου Πραξαγόρη.

ταύτης καὶ Ξεναγόρου

Ξεναγόρας τοῦ Πυθίου ἱερε|ύς.

30 Ξεναγόρου καὶ Ἑρμιπίδος

Ἀθηνᾶς ἱερείας γε(νομένης)

Διονυσία Δήμητρος

ὕστερον ἱέρεια.

ταύτης καὶ Ἑγίου τοῦ Ἑγίου

35 Ξεναγόρας πατήρ

τοῦ Ἱεροφάντου.

150. Επιτύμβιος κιονίσκος. Από τη Μονή Καισαριανής. **SEG XVI 210.** MDAI(A) 67 (1942) 227, 41.

3ος–2ος αι. π.Χ.

Σωσικράτεια | Σωτίωνος | Πλαταιέως | Φιλίνου | τοῦ Μενεκράτου
| Παιανιέως | γυνή.

- 151.** Επιτύμβιος κιονίσκος. Από τη Μονή Καισαριανής, σε σωρό αρχιτεκτονικών μελών. Ύψ. 0.215m., διάμ. 0.145μ. Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Πολέμων Δ' (1949), Σύμμεικτα, δ'. **SEG XVI 211.** Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 15.

1ος αι. π.Χ.

Λαιλία Ῥωμαία | γυνή | Πύρρου Νεαπολίτου.

- 152.** Όρος στον βράχο. IG II² 2519. Θέση: [In regione Kutalas ad Hymettum]. 2 χλμ. ανατολικά Αλεποβουνίου, στα ερείπια δύο εκκλησιών κτισμένων από αρχαία μαρμάρινα μέλη (Άγιος Μάρκος και Ταξιάρχες / Φραγκομονάστηρο, πιθανή θέση αρχαίου ιερού) Dodwell 1819, 484. Milchofer 1888, 356, αρ. 704. Ο Langdon τον θεώρησε χαμένο (1999, 495, σημ. 22). Ενδεχομένως όριζε όρια αρχαίου ιερού/τεμένους.

Ρωμαϊκοί χρόνοι.

όρος

- 153.** Ενεπίγραφο δικαστικό πινάκιο. Έφερε το γράμμα Δ και δύο σφραγίδες. Από ταφή σε μαρμάρινη σαρκοφάγο κοντά στο Προφήτη Ηλία Υμηττού, κατά τον 19ο αι. Galanakis – Skaltsa 2012.

4ος αι. π.Χ.

Θεόδωρος Πτελε[άσιος]

- 154.** Επιτύμβιος κιονίσκος ενεπίγραφος. Ύψ. 1.36, διάμ. 0.41. Από την Πανεπιστημιούπολη (μεταξύ Καισαριανής και Ζωγράφου). Παπαχριστοδούλου 1970.

200–150 π.Χ.

Ἀμύντας

Ἀμύντου

Ποτάμιος

- 155.** Όρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Ζωγράφου/ Θεολογική Σχολή. Σε μία ανώμαλη επιφάνεια βράχου, 30μ. ανατολικά της νοτιοανατολικής γωνίας της

Θεολογικής Σχολής. Μηνοειδές Σ . Ύψ. γραμμάτων: 0.07–0.11μ. Μήκ. 0.305μ. Langdon 1999, 503, αρ. TR 1, εικ. 20.

ὄρος

- 156.** Ὅρος στον βράχο. Θέση Υμηττός/ Ζωγράφου/ Θεολογική Σχολή. 20μ. ανατολικά από τον προηγούμενο ὄρο. Μηνοειδές Σ . Ύψ. γραμμάτων: 0.095–0.14μ. Μήκ. 0.455μ. Langdon 1999, 503, αρ. TR 2, εικ. 21. Ο συγκεκριμένος ὄρος, ὅπως και ο προηγούμενος, συσχετίζονται από τον Langdon με σωζόμενα αρχαία αναλήμματα για καλλιέργειες που εντοπίστηκαν 350–400μ. νοτιοδυτικά του κτηρίου της Θεολογικής Σχολής. Πρβλ. Δεκουλάκου 1983.

ὄρος

- 157.** Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη με ἐπίγραμμα. *Νοτίως του συνοικισμού Ζωγράφου και κατά τους δυτικούς πρόποδας του Υμηττού κατά την εκσκαφήν θεμελίων οικίας.* Παπαδημητρίου 1948–1949. **IG I³ 1330.** Osborne–Rhodes 2017, 470–475, αρ. 179. SEG XII 80. Ύψ. 0.98μ. πλάτ. 0.17μ.

430–400 π.Χ.

Καλλιμάχο θυγ-

ατρὸς τηλαυγέ-

ς μνημα, / ἥ πρώτη

Νίκης ἀμφεπόλ-

ευσε νεών. / εὖλο-

γίαι δ' ὄνομ' ἔσχ-

ε συνέμπορον, ὦ-

ς ἀπὸ θείας / Μυρ-

ρίνη ἐκλήθη συ-

ντυχίας ἐτύμω-

ς : / πρώτη Ἀθηναί-

ας Νίκες ἔδος ἁ-

μφεπόλευσεν / ἔ-

κ πάντων κλήρω-

ι Μυρρίνη εὐτυ-

χίαι.

- 158.** Μαρμάρινη ενεπίγραφη λήκυθος με παράσταση καθιστής γυναίκας σε δεξίωσης με ὀρθιο ἄνδρα. Από τον Χολαργό. Σωζ. ύψ. 0.58 μ. Καλλιπολίτης 1964, 71–72. **SEG XXXVIII 241.**

4ος αι. π.Χ.

Μνησίλλα Χαροιάδης.

- 159.** Αέτωμα από την επίστεψη μεγάλης μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με επιγραφή στο συμφυές επιστύλιο. Από τον Χολαργό. Ύψ. 0.33 μ., πλάτ. 1.75 μ., βάθ. 0.58μ. Καλλιπολίτης 1964, 72. **SEG XXXVIII 208.**

4ος αι. π.Χ.

Καλλιστομάχη Εὐριπῆιδου Μυρρινουσίου.

- 160.** Αέτωμα από την επίστεψη μεγάλης μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με επιγραφή στο επιστύλιο. Από τον Χολαργό. Ύψ. 0.35 μ., πλάτ. 1.75 μ., βάθ. 0.79μ. Καλλιπολίτης 1964, 72. **SEG XXXVIII 249.**

4ος αι. π.Χ.

Φανοστράτη.

- 161.** Ψήφισμα που ρυθμίζει νομικά θέματα μεταξύ Φασηλιτών και Αθηναίων [Φασηλῖς: πόλη της Λυκίας]. Στήλη σχεδόν ολόκληρη. Διαστ. 0.89μ., 1.46μ., 0.10μ. Πιθανόν από το μοναστήρι Αγίου Ιωάννη του Κυνηγού (in ecclesia monasterii S. Ioannis Baptistae in Hymetto monte, κατά τον M. Fourmont). Συμπεριλήφθηκε στις εκδόσεις των IG από τα σχέδια του M. Fourmont [CIG I 86: *ex Fourmonti schedis*]. Ενδεχομένως δεν πρόκειται για την αρχική θέση εύρεσης. EM 6918· Milchhöfer 1887, 84, αρ. 2. IG I² 16, **IG I³ 10.** Φωτιάδης

1922, 62–65. Goette 1992–1998, 107, 115. Jameson 2000–2003, 23–29. SEG LI 27. Osborne–Rhodes 2017, 108–112, αρ. 120.

469 — 450 π.Χ. / ή 430–420 π.Χ. Στοιχ. 22

- 1 [ἔδο]ξεν τῇι βολῇι καὶ τῷι δ[ή]-
[μωι· Ἀ]καμαντὶς [ἐ]πρυτάνευε,
[.] νᾶσιππος ἐγραμμάτευε, Νε-
ο[κ]λέδης ἐπεστάτει, Λέω[ν ε]ῖ-
- 5 [πε· τοῖ]ς Φασηλίταις τὸ ψ[ήφ]ι-
[σμα ἄν]αγράψαι· ὃ τι ἄμ με[ν] Ἀθ-
[ήνησι ξ]υ[μβ]όλαιον γένηται
[πρὸς Φ]ασηλιτ[ῶ]ν τινὰ, Ἀθή[ν]η-
[σι τὰς δ]ίκας γίγνεσθαι παρ-
- 10 [ἃ τῷι πο]λεμάρχῳ, καθάπερ Χ-
[ίοις, καὶ] ἄλλοθι μηδὲ ἀμὼ τῷ-
[ν δὲ ἄλλω]ν ἀπὸ συμβολῶν κατ-
[ἃ τὰς ὅσας] συμβολὰς πρὸς Φα-
[σηλίτας] τὰς δίκας ἔν[α]ι· τὰς
- 15 [... 7. . .] το[ς] ἀφελῆν. ἐὰν δέ τ-
[ις ἄλλη τῷ]ν ἀρχῶν δέξηται δ-
[ίκην κατὰ] Φασηλιτῶν τινος
[... 8. . . ., ε]ῖ μὲν καταδικάσ-

- [ει, ἡ καταδίκ]η ἄκυρος ἔστω. ἐ-
- 20 [ἂν δέ τις παραβ]α[ί]νηι τὰ ἐψη-
- [φισμένα, ὀφ]ε[λέτ]ω μυρίας δ[ρ]-
- [αχμάς ἱερ]ᾶς τῇι Ἀθηναίαι· τ-
- [ὁ δὲ ψήφισ]μα τό[δε] ἀναγραφά-
- [τω ὁ γραμμ]ατεὺς ὁ τῆς βολῆς
- 25 [ἐστήληι λιθί]νηι καὶ καταθ-
- [έτω ἐμ πόλει τ]έλεσι τοῖς τῶ-
- [ν Φασηλιτῶν] vacat

162. Τμήμα επιτύμβια στήλης, με παράσταση δύο γυναικείων μορφών, η μία θυγατέρα του Ξενοφίλου ἐξ Οἴου. IG II² 7005. Conze *Die attischen Grabreliefs* αρ. 131. APMA 4, 138–139, αρ. 917. Ο τόπος εύρεσης παρέχεται από τον M. Fourmont: *Dans l'eglise du monastère de St. Jean Baptiste sur le mont Hymette*. Πιθανόν πρόκειται για τη Μονή Αγ. Ιωάννη Κυνηγού.

4ος αι. π.Χ.

— — ος | [θυγάτ]ηρ.

— — αλῖς(?) | Ξενοφίλ[ου] | ἐξ Οἴου | θυγάτηρ.

163. Επιτύμβια ενεπίγραφη λήκυθος Σωστρατίδου, Σωστράτου και Καλλυνθίδος. Δύο παρόμοια μνημεία στο Λούβρο. IG II² 12742. Conze, *Die attischen Grabreliefs* αρ. 433 και αρ. 368 APMA 4, 139, αρ. 918–919. Στα χειρόγραφα του Fourmont (Παρίσι, Bibl. Nat. Suppl. Gr 854, Fol. 26), ως τόπος εύρεσης της μιας αναφέρεται η θέση *proche de l'eglise de Ιωάννου τοῦ βαπτιστοῦ μετόχη τοῦ μοναστηρίου Ἀστερίου*. Πιθανόν πρόκειται για τη Μονή Αγ. Ιωάννη Κυνηγού.

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Σώστρατος. Σωστρατίδης. Καλλυνθίς.

IVA β. Επιγραφές που αναφέρονται στον Υμηττό ή σε περιοχές του

- 164.** Ψήφισμα του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. **IG II² 2820**. MDAI(A) 67 (1942) 9,7b. SEG XLVII 211. [βλ. και επιτύμβια SEG XL 216]. Whitehead 1986, 239–241. EM 8705.

360–350 π.Χ.

Μη στοιχηδόν

- 1   [οί αἰ]ρεθέ[ν]τ[ες ὑπ]ὸ Ἀλα[ιῶν]
[τὸ ἄγ]αλμα ποήσασθαι τεῖ Ἀφ[ροδίτει]
[στεφα]νωθέντες ὑπὸ τῶν δη[μοτῶν]
[ἀνέ]θεσαν τεῖ Ἀφρο[δίτει].

vac. 0.02

- 5   [Ἀσ]τύφιλος Φιλάγρου
[Νι]κομέν[η]ς Ἰέρωνος
[Εὐ]θήμων Εὐπόλιδος
[Χα]ιρέας Χαιρίου
[Ἀρ]γεῖος Δημοχάρου[ς]
10   [Ἀρ]ιστόμαχος Ἀστυάνα[κτος]
[Δι]οθείδης Σωκράτους
[Ἀσ]τυδάμας Ἀστυάνακ[τος]
[Εὐ]φίλητος Ἀγνοθέου
... χίας Φιληρίφου
15   [Εὐ]κλέης Εὐκλείδου
[Θεό]δωρος Ἀγνοθέου
... ιππος Α[ἰσ]χίνου

375–350 π.Χ.

...

48 Θαργηλιῶνο-

ς....

60 ἔκτῃ ἐπὶ δ-

έκα, Διὶ Ἐπ[α]-

κρίῳι, ἐν Ὑμ-

ηττῶι, ἀρ[ήν],

νηφάλι[ος, ο]-

65 ὁ φορά, [Π | | . ν]

Σκιροφ[οριῶ]-

νος . . 6. . .

167. Τμήμα ενεπίγραφης λίθινης στήλης. Βρέθηκε στην Πλάκα. IG II² 1294· SEG L 162. Langdon, AJA 77 (1973) 195–196. Lalonde 2006, 42. Papazarkadas 2011, 195, σημ. 145 Mikalson 1998, 150.

Μέσα 3ου αι. π.Χ.

μη στοιχειδόν

[κατὰ τάδε ἐμίσθωσαν οἱ ὀργεῶνες οἱ μετ-

[ὰ] Ἐπιγόνῳι Ἐνδίο[υ]

[- - - -το ἱερὸν τ]οῦ Διὸς τοῦ Ἐπα[κ]-

[ρίου - - διαν]ομῇι [δ]ρ[α]χμῶν [. .]

5 [- - - - - -αὐτ]οῖς ἅπαντα τ[. 4 .]

[- - - - -] τε ἀπο[- - - - -]

168. Κατάλογος των Επιμελητῶν των Νεωρίων. Από τον Πειραιά. EM 10385. **IG II² 1627**, στίχ. 350. Garland 1987, 79.

(350) ἀ[κό]νη μ[εγάλ]η Ὑμηττία·

ἀ[σ]κώμ[α]τα σαπρά·

ἐν τῇι ἀρχαίαι σκ[ε]υοθήκει·

169. Κατάλογος των Επιμελητών των Νεωρίων. Από τον Πειραιά. EM 10384· **IG II² 1628**, στίχ. 523.

ἀστραφιστῆρες :ΙΙΙΙ: ἀκό-

νη μεγάλη Ὑμηττία : νεῖα

καινὰ :ΔΔΠ : ὦν Εὐβουλος

525 ἐπρίατο·

Παρόμοιες αναφορές: α) Κατάλογος των Επιμελητών των Νεωρίων. Από τον Πειραιά. EM 10383· IG II² 1629, στίχ. 999· IG II³ 370· SEG XLV 149 (325/4 π.Χ.) β)Κατάλογος των Επιμελητών των Νεωρίων, EM 10382. IG II² 1631, στίχ. 230· SEG XXVI 141· **SEG XXXII 163** (323/2 π.Χ.). Η υμηττία ακόνη είναι ένα αντικείμενο που περιλαμβάνεται σε καταγραφές διαφορετικών ετών στους Καταλόγους των Επιμελητών των Νεωρίων από τον Πειραιά.

170. Κατάλογος ιδιοκτησιών. Από την Παναγία Πυργιώτισσα στην περιοχή Στοάς του Αττάλου. **IG II² 2776**· SEG 14.111· SEG 29.160· Miller 1972, 67–93. Για το όνομα Κλαυδία Δαμώ ή καὶ Συναμάτη βλ. Apostolake 2007.

57b

(δην.) τοε

57 α Κλ Δαμώ ή καὶ Συναμάτη χωρ Ἄν-

‘Υμηττῶ

...

94α [Δ]εῖος Σω[τί]ων[ο]ς χωρ δευτέρου Ἀν[κυ]-

...

141 [— — — — —]_ε π[ρò]_ς τῆι ἰππᾶ-

λῆσι (δην.) [...] ὁμ(οῦ)

...

347/6 π.X.   Στοιχ. 54

[σ]υνγραφαὶ τῆς σκευοθήκης τῆς λιθίνης τοῖς κρεμαστοῖς σκεύεσιν

... καὶ ἐπιθήσει ὑπερτόνια λίθου Πεντεληϊκοῦ μή-
 κος δώδεκα ποδῶν, πλάτος ἴσα τοῖς τοίχοις, ὕψος δίστοιχα παραστάδ-
 33 ας στήσας λίθου Πεντεληϊκοῦ ἢ Ὑμηττίου, ὁδοὺς ὑποθεῖς Ὑμηττίους.
 καὶ γεῖσον ἐπιθήσει ἐπὶ τῶν ὑπερτοναίων ὑπερέχον τρία ἡμιπόδια.
 ... καὶ ἐπιθή[σ]ει ὑπὲρ τῶν θυρῶν ἐπὶ τὰ μέτωπα ἐκ τοῦ ἐντὸς
 60 ὀροφὴν λιθίνην λίθου Ὑμηττίου. καὶ θύρας ἐπιθήσει τῇι σκευοθήκη-
 1 ἄρμοττούσας εἰς τὰς θυραίας, χαλκᾶς ἔξωθεν ποιήσας...

Μη Στοιχ.

...

κρηπι[δ]ια[ί]ους [:]...||D: τούτων — — —

.ΩΝ — — — — — ως τεμείν καὶ κομίσαι ἐξ Ἀκτῆς Π// ///Ι.ΙΤ
 ΨΙΑ.Ε.ΤΙΤΕΡΟΣ — — —

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 05:25:56 EEST - 167.114.118.212

[— Ὑμητ]τίαν Δ[ω]ρική[ν —]

δὲ τ[ο]ῦ ἀπαετώ[ματος —]

SEG XXXIX 175

[— — — — — — — — — μ]ένω[ι] κατ[ὰ ...]

[—ca.10— κίονας δὲ στή]σει Δωρικο[ῦ]ς Ὑ-

[μηττίου λίθου — —]Α κατὰ τοὺς κατω-

[— — — — — σὺν τῷ ἐπι]κράνῳ ἐννέα πο-

[— — — — — — — — — δ]ὲ τὸν τοῖχον ἐκάτερ-

[ον — — — — — — — —]Ι Ὑμηττίαν ἴσας τὰ Μ-

[— — — — — — — — σὺν] τῷ ἐπικράνῳ, τὰ δὲ

[— — — — — — — —]ΕΟΣ θράνου[ς — — — — — —]

[— — — Ὑμή]ττι[α]ν Δ[ω]ρική[ν — — — —]

[— — — —] δὲ τ[ο]ῦ ἀπ' ἀετώ[ματος — — —]

174. Τμήμα ενεπίγραφου λίθινου βωμού από υμήττιο μάρμαρο. Από την αρχαία Αγορά των Αθηνών. Raubitschek 1943, 72–73, αρ. 20. **SEG XXXV 225a, b.** The Athenian Agora III, 125, αρ. 386. The Athenian Agora XVIII, αρ. V627. <http://agora.ascsa.net/id/agora/object/i%201797> [Agora inv. I 4825+I 1797]. Lalonde 2006, 44.

Περί το 100 μ.Χ.

Ὁμβρίου

[Διός].

IV B. Αρχαίες Πηγές

IV B. 1

Ηροδ. VI 137

(ed. N.G. Wilson, *Herodoti Historiae*, Oxonii 2015)

(137) ...Πελασγοὶ ἐπεῖτε ἐκ τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ Ἀθηναίων ἐξεβλήθησαν, εἴτε ὧν δὴ δικαίως εἴτε ἀδίκως· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔχω φράσαι, πλὴν τὰ λεγόμενα, ὅτι Ἑκαταῖος μὲν ὁ Ἥγησάνδρου ἔφησε ἐν τοῖσι λόγοισι λέγων ἀδίκως· (2) ἐπεῖτε γὰρ ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους τὴν χώραν, τὴν σφι αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Ὑμησσὸν ἐοῦσαν ἔδοσαν οἰκῆσαι μισθὸν τοῦ τείχεος τοῦ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν κοτε ἐληλαμένου, ταύτην ὡς ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους ἐξεργασμένην εὔ, τὴν πρότερον εἶναι κακὴν τε καὶ τοῦ μηδενὸς ἀξίην, λαβεῖν φθόνον τε καὶ ἥμερον τῆς γῆς, καὶ οὕτω ἐξελαύνειν αὐτοὺς οὐδεμίαν ἄλλην πρόφασιν προῖσχομένους τοὺς Ἀθηναίους. Ὡς δὲ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι, δικαίως ἐξελάσαι· (3) κατοικημένους γὰρ τοὺς Πελασγοὺς ὑπὸ τῷ Ὑμησσῷ ἐνθεῦτεν ὀρμωμένους ἀδικεῖν τάδε. φοιτᾶν γὰρ δὴ τὰς σφετέρας θυγατέρας [τε καὶ τοὺς παῖδας] ἐπ' ὕδωρ ἐπὶ τὴν Ἐννεάκρουνον· οὐ γὰρ εἶναι τοῦτον τὸν χρόνον σφίσι κω οὐδὲ τοῖσι ἄλλοις Ἑλλήσι οἰκέτας· ὅπως δὲ ἔλθοιεν αὐταί, τοὺς Πελασγοὺς ὑπὸ ὕβριός τε καὶ ὀλιγωρίας βιάσθαι σφέας. Καὶ ταῦτα μέντοι σφι οὐκ ἀποχρᾶν ποιεῖν, ἀλλὰ τέλος καὶ ἐπιβουλεύοντας ἐπιχειρήσειν φανῆναι ἐπ' αὐτοφώρῳ.

IV B. 2

Ἐφορος FGrHist 70 F119, 19–24.

[βλ. Στράβ. IX 2, 3/C 401-402]

προσθέντες δὲ τῇ Βοιωτίᾳ τὴν Ὀρχομενίαν — οὐ γὰρ ἦσαν κοινῇ πρότερον, οὐδ' Ὅμηρος μετὰ Βοιωτῶν αὐτοὺς κατέλεξεν, ἀλλ' ἰδίᾳ, Μινύας προσαγορεύσας — μετ' ἐκείνων ἐξέβαλον τοὺς μὲν Πελασγοὺς εἰς Αῤῥήνας, ἀφ' ὧν ἐκλήθη μέρος τι τῆς πόλεως Πελασγικόν, — ὥκησαν δὲ ὑπὸ τῷ Ὑμηττῷ —, τοὺς δὲ Θρᾶκας ἐπὶ τὸν Παρνασσόν. Ὑάντες δὲ τῆς Φωκίδος Ὑαν πόλιν ὥκισαν.

IV B. 3

Πλ., *Κριτίας* 111c

τότε δὲ ἀκέραιος (c) οὕσα τά τε ὄρη γηλόφους ὑψηλοὺς εἶχε, καὶ τὰ φελλέως νῦν ὀνομασθέντα πεδία πλήρη γῆς πιείρας ἐκέκτητο, καὶ πολλὴν ἐν τοῖς ὄρεσιν ὕλην

εἶχεν, ἥς καὶ νῦν ἔτι φανερά τεκμήρια· τῶν γὰρ ὁρῶν ἔστιν ἃ νῦν μὲν ἔχει μελίτταις
μόναις τροφήν, χρόνος δ' οὐ πάμπολυς ὅτε δένδρων αὐτόθεν εἰς οἰκοδομήσεις τὰς
μεγίστας ἐρεψίμων τμηθέντων στεγάσματ' ἔστιν ἔτι σᾶ.

IV B. 4

Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6

(6) τοιαύτης γάρ τινος ἐξόδου τῷ Πεισιστράτῳ γιγνομένης,
συμβῆναί φασι τὰ περὶ τὸν ἐν τῷ [Υμ]ηττῷ γεωργοῦντα
τὸ κληθὲν ὕστερον χωρίον ἀτελές. ἰδὼν γάρ τινα παντε-
λῶ[ς π]έτρας σκάπτοντα καὶ ἐργαζόμενον, διὰ τὸ θαυμά-
σαι τὸν παῖδα ἐκέλευσεν ἐρέσθαι, τί γίγνεται ἐκ τοῦ χω-
ρίου. ὁ δ' ὅσα κακὰ καὶ ὀδύνας ἔφη, ἔκαὶ τούτων τῶν
κακῶν καὶ τῶν ὀδυνῶν Πεισίστρατον δεῖ λαβεῖν τὴν δεκά-
την. ὁ μὲν οὖν ἄνθρωπος ἀπεκρίνατο ἀγνοῶν, ὁ δὲ Πει-
σίστρατος ἡσθεὶς διὰ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν φιλερ[γ]ίαν
(7) ἀτελῆ πάντων ἐποίησεν αὐτόν.

IV B. 5

CAF II, Ευβ., *Γλαύκος* 19–20

19: [πρβλ.: Πολυδ. VI 67, 6, Αθ. 28d.]

20: [πρβλ.: Αρπ., λ. *χρυσοχοεῖν*. Δειν. VI 14, Τιμ., *Λεξ.* λ. *χρυσοχοεῖν*].

IV B. 6

Θεόφραστος ο Ερέσιος

Θεοφρ., *Χαρ.* V 8, 2

(edd. J. Rusten– I.C. Cunningham – A.D. Knox, *Theophrastus. Characters. Mimes. Cercidas and the
Choliambic Poets*, The Loeb Classical Library, Cambridge, London 1993)

“ Ἀρεσκειάς”

(8) καὶ ἀγοράζειν αὐτῷ μὲν μηδέν, ξένοις δ' εἰς Βυζάντιον ἐπιστάλματα
καὶ Λακωνικάς κύνας εἰς Κύζικον καὶ μέλι Ὑμήττιον εἰς Ῥόδον, καὶ
ταῦτα ποιῶν τοῖς ἐν τῇ πόλει διηγεῖσθαι.

IV B. 7

Θεοφρ., *ΦΙ* [*Περὶ φυτῶν ἱστορίας*] VI 7, 2

(ed. A. Hort, *Theophrastus, Enquiry into Plants and Minor Works on Odours and Weather Signs* II, The Loeb Classical Library, New York, London 1916)

(1) Τὰ δὲ ἕτερα πάντα μὲν ἀνθεῖ καὶ σπερ-
μοφορεῖ, δοκεῖ δὲ οὐ πάντα διὰ τὸ μὴ φανερόν
εἶναί τινων τὸν καρπὸν· ἐπεὶ καὶ τὸ ἄνθος
ἐνίων ἀμαυρόν· ἀλλ' ὅτι βραδέως καὶ χαλεπω-
τέρως παραγίνεται, τῇ φυτεῖα χρωῶνται μᾶλλον,
(2) ὥσπερ ἐλέχθη καὶ κατ' ἀρχάς, καίτοι διατεί-
νονται τινες ὡς οὐκ ἐχόντων καρπὸν· οἳ τε
πεπειρᾶσθαι φάσκοντες καὶ τούτων εἰσὶν, αὐτοὶ
γὰρ ξηρᾶναι πολλάκις καὶ ἀποτρίψαι καὶ σπεῖραι,
καὶ οὐδεπώποτε βλαστεῖν οὔτε ἔρπυλλον οὔτε
ἐλένιον οὔτε σισύμβριον οὔτε μίνθαν· πεπειρᾶσθαι
γὰρ καὶ ταύτης. ἀλλ' ὅμως ἐκεῖνο ἀληθέστερον,
ἢ τε τῶν ἀγρίων φύσις ἐπιμαρτυρεῖ· καὶ γὰρ
ἔρπυλλός ἐστιν ἄγριος, ὃν κομίζοντες ἐκ τῶν
ὀρῶν φυτεύουσι καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ Ἀθήνησιν ἐκ
τοῦ Ὑμηττοῦ· παρ' ἄλλοις δὲ ὅλως ὄρη πλήρη
καὶ λόφοι, καθάπερ ἐν τῇ Θράκῃ· καὶ σισύμβριον
δὲ καὶ τᾶλλα δριμυτέραν ἔχοντα τὴν ὁσμὴν·
ἔρπυλλος δ' ἐνίοτε καὶ παντελῶς θυμώδης·

[πρβλ. Αθ. 681d].

IV B. 8

Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιῶν*, I 20.

(ed. A. Hort, *Theophrastus, Enquiry into Plants and Minor Works on Odours and Weather Signs* II, The Loeb Classical Library, New York, London, 1916)

Ὑμηττος ἐλάττων, ἄνυδρος καλούμενος, ἐὰν τῷ κοίλῳ νεφέλιον ἔχη, ὕδατος
σημεῖον· καὶ ἐὰν ὁ μέγας Ὑμηττος τοῦ θέρους ἔχη νεφέλας ἄνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου,
ὕδατος σημεῖον. καὶ ἐὰν ὁ ἄνυδρος Ὑμηττος λευκὰς ἔχη ἄνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου. καὶ

ἐὰν περὶ ἰσημερίαν λίγῃ πνεύσῃ, ὕδωρ σημαίνει.

IV B. 9

Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιδῶν*, I 24.

(24) Τῆς δὲ νυκτὸς ὅταν τὸν Ὑμηττον κάτωθεν τῷ ἄκρων νεφέλῃ διαζώσῃ λευκὴ καὶ μακρά, ὕδωρ γίνεται ὡς τὰ πολλὰ μετρίων ἡμερῶν.

IV B. 10

Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιδῶν*, I 43.

(43) Ἡ τοῦ ὄνου Φάτνη εἰ συνίσταται καὶ ζοφερὰ γίνεται, χειμῶνα σημαίνει. καὶ ἐὰν ἀστραπὴ λαμπρὰ μὴ ἐν τῷ αὐτῷ μὲνῃ, χειμέριον. ἐπὶ Πλειάδι δυομένη ἐὰν λάμψῃ κατὰ Πάρνηθα καὶ Βρίληττον καὶ Ὑμηττον, ἐὰν μὲν ἅπαντα καταλάμψῃ, μέγαν χειμῶνα σημαίνει, ἐὰν δὲ τὰ δύο, ἐλάττω, ἐὰν δὲ Πάρνηθα μόνον, εὐδιδεινόν· καὶ ἐὰν χειμῶνος ὄντος νεφέλῃ μακρὰ ἐπὶ τὸν Ὑμηττον ᾗ, χειμῶνος ἐπίτασιν σημαίνει.

IV B. 11

Δείναρχος

Δειν., *Fr.* VI 14

(ed. N. C. Conomis, *Dinarchi Orationes cum fragmentis*, B.G. Teubner, Leipzig 1975)

πρβλ. Αρπ., s. v. *χρυσοχοεῖν*. [FAC II] Ευβ., *Γλαύκος* 20.

IV B. 12

Καλλίμαχος,

Καλλ. *Εκάλη, απόσπασμα* 238

(ed. C.A. Trypanis, *Callimachus*, Cambridge, London 1975)

ὄφρα μὲν οὖν ἔνδιος ἔην ἔτι, θέρμετο δὲ χθών, (15)

τόφρα δ' ἔην ὑάλοιο φαάντερος οὐρανὸς ἦνοψ

οὐδέ ποθὶ κνηκὶς ὑπεφαίνετο, πέπτατο δ' αἰθήρ

ἀννέφελος· σ [

μητέρι δ' ὅππ[ότε

δειελὸν αἰτίζουσιν, ἄγουσι δὲ χεῖρας ἀπ' ἔργου, (20)

τῆμος ἄρ' ἐξ[όρμαινε μέγας βρονταῖος ἀήτης

πρῶτον ὑπὲρ Πά[ρνηθος,] ἐπιπρὸ δὲ μᾶσσον ἐπ'

ἄκρου

Αἰγαλέως θυμόεντος, ἄγων μέγαν ὑετόν, ἔστη·
 τῷ δ' ἐπ[ι] διπλόον [
 τρηχέος Ὑμηττ[οῖο] (25)
 ἀστεροπα[ι] σελάγι[ζον
 ὀ[ο]ν ὅτε κλονέ[
 Αὐσόν[ι]ον κατὰ π[όντον
 ἦ δ' ἀπὸ Μηρισοῖο θοῇ βορέαο κατὰῖξ
 εἰσέπεσεν γεφέλ[ησιν] (30)

IV B. 13

Ποσειδίππος Πελλαῖος ο επιγραμματογράφος

Ποσειδίπ., *Επιγράμματα*, 113

(ed. C.Austin – G. Bastianini, *Posidippi Pellaei quae supersunt omnia*, Milano 2002)

... ἦ δὲ λυχνῖτις
 ζώνη στυλοῦται πέζαν Ἴωνι τύπῳ
 ῥάβδου κοίλης ἐντός, ἀποστίλβει δὲ Συηνὶς
 στικτὴ πρὸς πτέρναις· κίονος ἦδε θέσις.
 ἦ δ' ἄφ' Ὑμηττοῦ πέτρος ἐρευγομένη πόμα κρήνης (10)
 ἐκδέχεται σπιλάδων ὑγρὰ διαινομένη.
 εἰκόνα δ' ὑμετέρεην ἐτυπώσατο πίονι λύγδῳ
 πρηῦνας, μέσσην δ' ἥρμοσ[ε]ν Ἀρσινόην
 σύγκληρον Νύμφαις κατὰ πᾶν ἔτος. ἀλλ' ἐπὶ πηγὴν
 τήνδε μετ' εὐνομίας βαίνετε, Κρηνιάδες. (15)

IV B. 14

Ελληνική Ανθολογία VII [Επιγράμματα επιτύμβια] 36

(ed. H. Beckby, *Anthologia Graeca Griechisch-Deutsch*, 1957-1958)

36. ΕΡΥΚΙΟΥ

Αἰεὶ τοι λιπαρῷ ἐπὶ σήματι, διὲ Σοφόκλεις,
 σκηνίτης μαλακοῦς κισσὸς ἀπλοῖτο πόδας,
 αἰεὶ τοι βούπαισι περιστάζοιτο μελίσσαις
 τύμβος Ὑμηττεῖω λειβόμενος μέλιτι,
 ὥς ἄν τοι ρεῖη μὲν αἰὲ γάνος Ἀτθίδι δέλτῳ

κηρός, ὑπὸ στεφάνοις δ' αἰὲν ἔχης πλοκάμους.

IV B. 15

Ελληνική Ανθολογία XV 25

(ed. H. Beckby, *Anthologia Graeca Griechisch-Deutsch*, 1957-1958 και

ed. F. Buffière, *Anthologie grecque. I : Anthologie palatine. XII : livres XIII-XV*, Les Belles Lettres, Paris 1970)

25. <ΒΗΣΑΝΤΙΝΟΥ> ΒΩΜΟΣ

Θύοις τ' ἐπισπένδοις τ' ἔμοι (20)

Ὑμηττιάδων πολὺ λαροτέρην

Σπονδὴν ἄδην.

IV B. 16

Ελληνική Ανθολογία. Παράρτημα. Σκωπτικά Επιγράμματα, αρ. 59

(ed. E. Cougny, *Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice novepigrammatum veterum ex libris et marmoribus ductorum*. V. Epigrammata irrisoria, Parisiis 1864)

(59) ΑΔΕΣΠΟΤΟΝ (ὕστερο ή πρωτοβυζαντινό)

Εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν Ἀθηνῶν

Οἱ τῶν Ἀθηνῶν εὐστομεῖτε τοὺς πάλοι

σοφοὺς, Πλάτωνα, Σωκράτει, Ξενοκράτει,

Ἐπικούρου, Πύρρωνα, Ἀριστοτέλεις·

Οὐκ ἔστιν ὑμῖν, πλὴν Ὑμηττὸς καὶ μέλι,

θῆκαί τε νεκρῶν, τῶν σοφῶν τὰ πνεύματα· (5)

πολεῖ παρ' ἡμῖν πίστις, οὐ σοφοὶ λόγοι.

IV B. 17

Νίκανδρος ο Κολοφώνιος

Νικ., Αλ. 445-447

...τοτὲ δ' ἔργα διαθρύψαιο μελίσσης (445)

ἄμμιγα ποιπνύων Ὑμησσίδος αἶ τ' ἀπὸ μόσχου

σκήνεος ἐξεγένοντο δεδουπότος ἐν νεμέεσσιν·

Σχολ. στον Νίκανδρο 446

(446d) Ὑμηττίδος <δὲ X> Ἀττικοῦ, ἀπὸ Ὑμηττοῦ
τοῦ ὄρους Ἀττικῆς.

IV B. 18

Διόδωρος Σικελιώτης

Διοδ. IX 37, 2

(edd. I. Bekker – L.A. Dindorf – F. Vogel, *Bibliotheca Historica, Diodorus Siculus* II Teubner, Lipsiae 1890)

(2) Ὅτι ὁ αὐτὸς διαπορευόμενός ποτε διὰ τῆς χώ-
ρας κατενόησεν ἄνθρωπον κατὰ τὸν Ὑμηττον ἐργα-
ζόμενον ἐν χωρίοις λεπτοῖς καθ' ὑπερβολὴν καὶ
τραχέσι. θαυμάσας δὲ τὴν φιλεργίαν ἔπεμψε τοὺς
ἐρωτήσοντάς, τί λαμβάνοι τοιαύτην χώραν ἐργαζό-
(3) μενος. ὧν ποιησάντων τὸ προσταχθέν, ὁ ἐργάτης
ἔφησε λαμβάνειν ἐκ τοῦ χωρίου κακὰς ὁδύνας, ἀλλ'
οὐθὲν αὐτῷ μέλει· τούτων γὰρ τὸ μέρος Πεισι-
στράτῳ διδόναι. ὁ δὲ δυνάστης ἀκούσας τὸν λόγον
καὶ γελάσας ἐποίησε τὸ χωρίον ἀτελές, καὶ ἐντεῦ-
θεν ἡ παροιμία, Καὶ σφάκελοι ποιοῦσιν ἀτέλειαν.

IV B. 19

Στράβ. IX I, 23/399-400

(ed S. Radt, *Strabons Geographika*. Band 3, Buch IX-XIII, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2004)

(23) Τῶν δ' ὁρῶν τὰ μὲν ἐν ὀνόματι μάλιστα ἐστὶν ὃ τε Ὑμηττὸς καὶ Βριλησσὸς καὶ
Λυκαβηττός, ἔτι δὲ Πάρνης καὶ Κορυδαλλός. μαρμάρου δ' ἐστὶ τῆς τε Ὑμηττίας καὶ
τῆς Πεντελικῆς κάλλιστα μέταλλα πλησίον τῆς πόλεως· ὁ δ' Ὑμηττὸς καὶ μέλι
ἄριστον ποιεῖ. τὰ δ' ἀργυρεῖα τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦν ἀξιόλογα, νυνὶ δ'
ἐκλείπει· καὶ δὴ καὶ οἱ ἐργαζόμενοι, τῆς μεταλλείας ἀσθενῶς ὑπακουούσης, τὴν
παλαιὰν ἐκβολάδα καὶ σκωρίαν ἀναχωνεύοντες εὕρισκον ἔτι ἐξ αὐτῆς
ἀποκαθαιρόμενον ἀργύρον, τῶν ἀρχαίων ἀπείρως καμινερόντων. τοῦ δὲ μέλιτος
ἀρίστου τῶν πάντων ὄντος τοῦ Ἀττικοῦ πολὺ βέλτιστόν φασι τὸ ἐν τοῖς ἀργυρεῖοις, ὃ
καὶ ἀκάπνιστον καλοῦσιν ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς σκευασίας.

IV B. 20

Στράβ. IX 2, 3/401 – 402

προσθέντες δὲ τῇ Βοιωτίᾳ τὴν Ὀρχομενίαν — οὐ γὰρ ἦσαν κοινῇ πρότερον, οὐδ' Ὅμηρος μετὰ Βοιωτῶν αὐτοὺς κατέλεξεν ἄλλ' ἰδίᾳ, Μινύας προσαγορεύσας (B 511)— μετ' ἐκείνων ἐξέβαλον τοὺς μὲν Πελασγοὺς εἰς Ἀθήνας (ἀφ' ὧν ἐκλήθη μέρος τι τῆς πόλεως Πελασγικόν· ὤκησαν δ' ὑπὸ τῷ Ὑμηττῷ), τοὺς δὲ Θρᾷκας ἐπὶ τὸν Παρνασσόν. Ὑάντες δὲ τῆς Φωκίδος Ὑαν πόλιν ὤκισαν.
[βλ. Έφορος FGrHist 70 F119, 19–24]

IV B. 21

Διοσκ., *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* II, 82

(ed. M. Wellmann, *Pedanii Dioscuridis Anazarbei De materia medica libri quinque*, Weidmann, Hildesheim 2004)

(1) μέλι πρωτεύει τὸ Ἄττικόν καὶ τούτου τὸ Ὑμήττιον καλούμενον, εἴτα τὸ ἀπὸ τῶν Κυκλάδων νήσων καὶ τὸ ἀπὸ τῆς Σικελίας, Ὑβλαῖον καλούμενον. ἔστι δὲ δοκιμώτατον τὸ γλυκύτατον καὶ δριμύ, εὐωδέστερον, ὑπόξανθον, οὐχ ὑγρόν, ὀλκιμον δὲ καὶ εὐτονον, καὶ ἐν τῷ ἐλκυσθῆναι ἀνατρέχον ὥς ἐπὶ τὸν δάκτυλον.

δύναμιν δὲ ἔχει σμηκτικήν, ἀναστομωτικήν, ὑγρῶν προκλητικήν, ὅθεν ἀρμόζει ἔλκεσι ῥυπαροῖς καὶ κόλποις ἐγκλυζόμενον.

(2) ἐψηθὲν δὲ καὶ ἐπιτεθὲν παρακολῶ τὰ ἀφεστῶτα σώματα, λειχῆνός τε θεραπεύει ἐψόμενον μετὰ στυπτηρίας ὑγρᾶς καὶ καταχριόμενον, ἥχους τε τοὺς ἐν ὧσιν καὶ ἀλγήματα σὺν ἁλσὶ φρυκτοῖς λείοις ἐνσταζόμενον χλιαρόν, καὶ φθειρας καὶ κονίδας φθεῖρει καταχριόμενον, λιποδέρμους τε τοὺς μὴ ἐκ περιτομῆς ἀποκαθίστησι, μαλασσομένης τῆς πόσθης τῷ μέλιτι, μάλιστα ἀπὸ βαλανείου, ἐφ' ἡμέρας τριάκοντα. ἀποκαθαίρει δὲ καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις, καὶ τὰ περὶ βρόγχον καὶ παρίσθμια καὶ συνάγχας διαχριόμενον καὶ ἀναγαργαριζόμενον θεραπεύει.

(3) κινεῖ δὲ καὶ οὖρα, καὶ βηξὶν ἀρμόζει καὶ τοῖς ὑπὸ ἐρπετῶν δηχθεῖσι, καὶ πρὸς μηκωνίου πόσιν μετὰ ῥοδίνου θερμὸν λαμβανόμενον, καὶ πρὸς μύκτης καὶ λυσσοδήκτους ἐκλειχόμενον

ἢ πινόμενον. ἔστι μέντοι τὸ ὥμὸν φυσῶδες κοιλίας καὶ βηχὸς ἐρεθιστικόν, ὅθεν ἐξηφρισμένῳ δεῖ χρῆσθαι. πρωτεύει δὲ τὸ ἐαρινόν, εἴτα τὸ θερινόν· τὸ δὲ χειμερινὸν παχύτερον ὃν χειρόν καὶ κηρανθήμεους ποιοῦν.

IV B. 22

Αρπ., [Λεξικόν των δέκα ρητόρων] s. v. χρυσοχοεῖν

(14) Χρυσοχοεῖν· Δείναρχος ἐν τῷ Κατὰ Πυθέου: “πάλιν γὰρ Αἰσχίνου ἀποφοιτήσας παρὰ τούτῳ δῆλον ὅτι χρυσοχοεῖν ἐμάνθανεν, ἀλλ’ οὐ τὸ προκείμενον αὐτῷ πράττειν ἢ πάσχειν.” κέχρηται τῇ παροιμίᾳ καὶ Πλάτων ἐν ε’ Πολιτείας λέγων: “τί δέ; ἢ δ’ ὅς ὁ Θρασύμαχος, χρυσοχοήσοντας οἶει τούσδε νῦν ἐνθάδε ἀφίχθαι, ἀλλ’ οὐ λόγων ἀκουσομένους;” ἄρξασθαι δέ φασι (5) τὴν παροιμίαν ἐντεῦθεν. ἔπεσέ τις φήμη ποτὲ εἰς τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων ὡς ἐν Ὑμηττῷ χρυσοῦ ψῆγμα πολὺ φανείη καὶ φυλάττοιο ὑπὸ τῶν μαχίμων μυρμήκων. οἱ δ’ ἀναλαβόντες ὅπλα ἐξέθεον ἐπ’ αὐτούς. ἄπρακτοι δ’ ὑποστρέψαντες καὶ μάτην κεκακοπαθηκότες ἔσκωπτον ἀλλήλους, λέγοντες· “σὺ δὲ ὧν χρυσοχοήσῃς,” ὅπερ δηλοῖ, σὺ δὲ ὧν ψῆγμα πολὺ συλλέξας καὶ (10) χρυσοχοήσας πλουτήσῃς. ἐχλευάζοντο δὲ καὶ ὑπὸ τῶν κωμικῶν· Εὐβουλος γοῦν ἐν Γλαύκῳ φησὶν·

ἡμεῖς ποτ’ ἄνδρας Κεκροπίδας ἐπέισαμεν
λαβόντας εἰς Ὑμηττὸν ἐξελθεῖν ὅπλα
καὶ σίτι’ ἐπὶ μύρμηκας ἡμερῶν τριῶν, (15)
ὡς χρυσοτεύκτου ψήγματος πεφηνότος.

[Πρβλ. Δειν., *Fr.* VI 14.]

IV B. 23

Παυσ. I 32, 1–2

(ed. M. H. Rocha-Pereira, *Pausaniae Graeciae descriptio*, vol. I (Libri I–IV, Teubner, Leipzig, 1973).

ed. F. Spiro, *Pausaniae Graeciae descriptio*, Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Lipsiae, 1903)

Ὅρη δὲ Ἀθηναίοις ἐστὶ Πεντελικὸν ἔνθα λιθοτομῖαι,
καὶ Πάρνης παρεχομένη θήραν συῶν ἀγρίων καὶ ἄρκτων,

καὶ Ὑμηττὸς ὃς φύει νομὰς μελίσσαις ἐπιτηδειοτάτας
πλὴν τῆς Ἀλαζώνων. Ἀλαζῶσι γὰρ συνήθεις ὁμοῦ τοῖς
ἄλλοις ἐς νομὰς ἰοῦσιν εἰσὶν ἄφετοι καὶ μέλισσαι, οὐδὲ
σφᾶς ἐς σίμβλους καθείρξαντες ἔχουσιν· αἱ δὲ ἐργάζονται
τε ὥς ἔτυχον τῆς χώρας καὶ συμφυῆς τὸ ἔργον αὐταῖς
ἐστίν, ἰδία δὲ οὔτε κηρὸν οὔτε μέλι ἀπ' αὐτοῦ ποιήσεις.
τοῦτο μὲν τοιοῦτόν ἐστιν, Ἀθηναίοις δὲ τὰ ὄρη καὶ
θεῶν ἀγάλματα ἔχει· Πεντελῆσι μὲν Ἀθηνᾶς, ἐν Ὑμηττῷ
δὲ ἄγαλμά ἐστιν Ὑμηττίου Διὸς, βωμοὶ δὲ καὶ Ὀμβρίου
Διὸς καὶ Ἀπόλλωνός εἰσι Προοψίου. καὶ ἐν Πάρνηθι
Παρνήθιος Ζεὺς χαλκοῦς ἐστὶ καὶ βωμὸς Σημαλέου
Διὸς· ἐστὶ δὲ ἐν τῇ Πάρνηθι καὶ ἄλλος βωμός, θύουσι
δὲ ἐπ' αὐτοῦ τοτὲ μὲν Ὀμβριον τοτὲ δὲ Ἀπήμιον καλοῦντες
Δία. καὶ Ἀγχεσμὸς ὄρος ἐστὶν οὐ μέγα καὶ Διὸς
ἄγαλμα Ἀγχεσμίου.

IV B. 24

Γαληνός

Γαλ., Θεραπευτικῆς μεθόδου, 569

μέλι δὲ τὸ καθαρώτατον καὶ δριμύτατον, οἷόν περ
ἐστὶ τὸ Ὑμήττιον.

IV B. 25

Γαλ., Περὶ ἀντιδότων, 12–13

(ed. Kühn, K. G., *Claudii Galeni Opera Omnia* 14, Leipzig 1827)

...τὸ γοῦν ἀπὸ Κνίδου κάλλιστον
μέλι φαινόμενον οἷς εἶπον ἄρτι γνωρίσασιν, ὥς ἐγγυὲς εἶναι
τῷ Θασίῳ τε καὶ Ὑμηττίῳ, κακίαν οὐ μικρὰν ἐνδείκνυται
χρονίζον, εἰς οἰνώδη μεταβάλλον ποιότητα. Παραπλήσιον
δέ τι πέπονθεν αὐτῷ καὶ τὸ Ῥόδιον.

IV B. 26

Γαλ., Περὶ ἀντιδότων, 22

...καὶ γάρ τοι καὶ τὸ ἐν Ἐλε-

οὖντι τῆς Χερρόνήσου κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην ἔνθα τὸ
ἡρῶν ἐστὶ τοῦ Πρωτεσιλάου γενόμενον μέλι, πάντ' ἔχον
Ὑμηττίου μέλιτος, μέχρι πολλοῦ τὰ αὐτὰ, τῷ χρόνῳ προΐ-
όντι, πρὸς τὸ παχύτερον γίνεσθαι, καὶ θρομβοῦται πολλὰ-
κις. μέλι μὲν οὖν πάντως ἐμβλητέον ἐστὶ τὸ κάλλιστον ταῖς
ἀντιδότοις Ὑμηττίον ἢ Θάσιον ἢ πάντως γε Ἀττικόν·

IV B. 27

Γαλ., Περὶ ἀντιδότων, 25

ὀλίγιστοι κατασκευάζουσι τὴν ἀντίδοτον ταύτην, ὥσπερ γε
καὶ τὴν Μιθριδάτειον. ὥς οὖν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἀρίστων φαρ-
μάκων ἀπάντων εὐπορῆσαι μᾶλλον ἐστίν, ἢ κατ' ἄλλο χω-
ρίον, οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ Καίσαρι σκευάζων τις, ἔτι
μᾶλλον εὐπορεῖ πάντων τῶν εἰς ἄκρον ἀρετῆς ἡκόντων, οἷ-
νου μὲν τοῦ Φαλερίνου καὶ μέλιτος Ὑμηττίου, ὀποβαλσά-
μου τε τοῦ Συριακοῦ καλουμένου.

IV B. 28

Γαλ., Περὶ ἀντιδότων, 26–27

... τοῦ δ' Ὑμηττίου μέλιτος ἐν
ταῖς αὐτοκρατορικαῖς ἀποθήκαις ὄντος πολλοῦ, τοῦ διετοῦς
γευομένου, ἐκλέγων ἐξ αὐτοῦ πάλιν τὸ γλυκύτερον καὶ δρι-
μύτατον. ἄμεινον γὰρ τοῦτο τοῦ προσφάτου καὶ παλαιο-
τέρου. ἐπεὶ δ' οὐ μόνοις τοῖς βασιλικῇ ἀφθονίᾳ ἔχουσι
τῆς τοιαύτης παρασκευῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν
ἰατροῖς ὠφέλιμον εἶναι χρὴ τὴν γραφὴν, ὁ λόγος μοι γίνεται
μακρότερος. αὐτίκα γέ τοι πολλὰ τῶν Ἀθήνησι πιπρασκο-
μένων, ἔχει μόρια πολλὰ κατακεκρυμμένα μὲν ἐν τῷ βάθει,
καὶ διὰ τοῦτο μὴ βλεπόμενα, δριμύτητα δὲ τῷ μέλιτι παρέ-
χοντα, τῷ χρόνῳ δὲ ἐπιπολῆς γίνεται τὰ θύμα, καθάπερ
καὶ τᾶλλα ὅσα τῶν ἑτερογενῶν ἐμφέρεται τῷ μέλιτι, καὶ
πολλὰ τῶν πιπρασκομένων ἐν Ῥώμῃ τοιαῦτα φαίνεται, πλὴν
εἰ τρίβωνες ὄντες οἱ κομίζοντες αὐτὰ φθάσειαν ἀφελεῖν ὅσα
τῶν θύμων ἐπεπόλασεν, ὥς τοὺς πολλοὺς ἐξαπατᾶσθαι γευο-

(27) μένους τοῦ μέλιτος, ἐπικρατοῦσαν ἔχοντος τὴν τῶν θύμων ποιότητα. τοῦτο δ' οὐ γίνεται κατὰ τὸ μὴ δολωθέν. ἐάν ποτ' οὖν αἴσθη θύμου ὄζον τὸ μέλι, τὴν εἰρημένην ἄρτι πανουργίαν τεκμαίρου. τὸ γὰρ ἄριστον μέλι τὴν μὲν δριμύτητα τῶν θύμων ἐπισπᾶται, τὴν ὁσμὴν δ' οὐκ ἐκμάττε-(5) ται, καθάπερ οὐδὲ τὸ τῆς γεύσεως σφοδρόν. περὶ μὲν οὖν τῆς μέλιτος ἀρετῆς αὐτάρκως εἴρηται.

IV B. 29

Γαλ., *Περὶ ἀντιδότων*, 28

...δῆλον δ' ὅτι τὸν ἄριστον αὐτῶν τούτων ἐκλέγεσθαί σε χρή κατὰ τὰ προειρημένα γνωρίσματα, καθάπερ ἐπὶ τοῦ μέλιτος εἶπον. ὄντος γὰρ ἅπαντος σχεδὸν τοῦ κατὰ τὴν Ἀττικὴν καλοῦ, τούτου πάλιν αὐτοῦ τὸ Ὑμήτιον ἐστὶ κάλλιστον, εἴτ' ἐπ' αὐτῷ τὸ Θάσιον.

IV B. 30

Γαλ., *Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς βιβλίου*, 268

ἔστω δὲ καὶ τὸ μέλι τὸ καλούμενον Ὑμήτιον. τὸν γὰρ θύμον τὸν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει τῷ καλουμένῳ Ὑμητῷ γινόμενον νέμονται αἱ μέλισσαι, καὶ οὕτω κάλλιστον ποιοῦσι τὸ μέλι.

IV B. 31

Γαλ., *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους*, I-VI, 464

(ed. Kühn K. G., *Claudii Galeni Opera Omnia* 12. Leipzig 1826)

Ἐν τι τῶν ἐν τῷ δέρματι τῆς κεφαλῆς γιγνομένων παθῶν ἐστὶν ὁ καλούμενος ἀχῶρ, ἐκ μὲν τοῦ γένους τῶν παρὰ φύσιν ὄγκων ὑπάρχων, ἰδίας (464)δὲ ἐξαιρέτου προσηγορίας τυχὼν, ἐπὶ τῇ τῶν συμπτωμάτων ιδιότητι. λεπτοῖς γὰρ πάνυ τρήμασι κατατιτράται, νοτίδα λεπτὴν ἔχουσιν ὑγρότητος ἀτρέμα γλίσχρου. πλησιάζει δὲ αὐτῷ κατὰ τὴν ιδέαν ἕτερον πάθος τοῦ δέρματος ὃ καλοῦσι κηρίον, ἐπεὶ δὲ τὰς κατατρήσεις ἔχει μείζονας, ὑγρότητα τε περιεχούσας ὑμηττίῳ μέλιτι παραπλησίαν.

IV B. 32

Πολυδ. VI 67, 6

(67) ἔνια δὲ τῶν ἡδυσμάτων ἐπηνεῖτο ἐκ χωρίων, ὥς Εὐβουλος ἐν Γλαύκῳ φησὶ (II fg 19)

καὶ νᾶπυ Κύπριον καὶ σκαμμωνίας ὀπόν,
καὶ κάρδαμον Μιλήσιον, καὶ κρόμμυον
Σαμοθράκιον, καὶ καυλὸν ἐκ Καρχηδόνης (5)

καὶ σίλφιον, θύμον τε τῶν Ὑμηττίων.

τοῦ μέντοι σιλφίου τὸ μὲν σπέρμα καλεῖται μαγύδαρις, ἡ δὲ ῥίζα
σίλφιον, τὸ δὲ φυτὸν καυλός, τὸ δὲ φύλλον μάσπετον. καὶ ἕτερον

(68) δέ τι ἡδυσμα ἑοικὸς σιλφίῳ, ἦττον δὲ δριμύ, ἐκαλεῖτο μαγύδαρις.

[πρβλ. FAC II, Ευβ., Γλαύκος 19, Αθ. 28d]

IV B. 33

Λουκιανός

Λουκ., Δίκη Συμφώνων 8, 26

περιέσπασε δὲ καὶ μελισσῶν οὐκ ὀλίγας·
ἐπ' Ἀττικὴν δὲ ἦλθε καὶ ἐκ μέσης αὐτῆς ἀνήρ-
πασεν ἀνόμως Ὑμησσὸν ὁρώντων ὑμῶν καὶ
(9) τῶν ἄλλων συλλαβῶν.

IV B. 34

Λουκ., Ρητόρων Διδάσκαλος 11, 14

...κἂν εἰ μύοντι γάρ σοι προσελθὼν
εἴποι τι, τὸ Ὑμήττιον ἐκεῖνο ἀνοίξας στόμα, καὶ
τὴν συνήθη φωνὴν ἀφείη, μάθοις ἂν ὥς οὐχὶ τῶν (15)
καθ' ἡμᾶς ἐστίν, οἱ ἀρούρης καρπὸν ἔδομεν, ἀλλὰ
τι ξένον φάσμα δρόσω ἢ ἀμβροσίᾳ τρεφόμενον.

IV B. 35

Λουκ., Τιμ. [Τίμων ἢ Μισάνθρωπος] 7, 2

ZEYΣ

(7) Τίς οὗτός ἐστιν, ὃ Ἑρμῆ, ὁ κεκραγὼς ἐκ τῆς Ἀττικῆς παρὰ

τὸν Ὑμηττὸν ἐν τῇ ὑπωρεΐᾳ πιναρὸς ὅλος καὶ αὐχμῶν καὶ ὑπο-
δίφθερος; σκάπτει δὲ οἷμαι ἐπικεκυφώς· λάλος ἄνθρωπος καὶ
θρασύς. ἥ που φιλόσοφος ἐστίν· οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἀσεβεῖς τοὺς
λόγους διεξήκει καθ' ἡμῶν.

ΕΡΜΗΣ

Τί φῆς, ὦ πάτερ; ἀγνοεῖς Τίμωνα τὸν Ἐχεκρατίδου τὸν
Κολλυτέα; οὗτός ἐστιν ὁ πολλάκις ἡμᾶς καθ' ἱερῶν τελείων
ἐστιάσας, ὁ νεόπλουτος, ὁ τὰς ὅλας ἐκατόμβας, παρ' ὧ λαμπρῶς
ἐορτάζειν εἰώθαμεν τὰ Διάσια.

IV B. 36

Λουκ., Δις κατηγορούμενος 8, 2

ΕΡΜΗΣ

(8) Προΐωμεν, ὦ Δίκη, ταύτη εὐθὺ τοῦ Σουνίου
μικρὸν ὑπὸ τὸν Ὑμηττὸν ἐπὶ τὰ λαιὰ τῆς Πάρνη-
θος, ἔνθα αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι· σὺ γὰρ ἔοικας
ἐκλελῆσθαι πάλαι τὴν ὁδόν. ἀλλὰ τί δακρύεις
καὶ σχετλιάζεις; μὴ δέδιθι· οὐκέθ' ὅμοια τὰ ἐν
τῷ βίῳ· τεθνᾶσιν ἐκεῖνοι πάντες οἱ Σκείρωνες καὶ
Πιτυοκάμπται καὶ Βουσίριδες καὶ Φαλάριδες οὓς
ἐδεδίδεις τότε, νυνὶ δὲ Σοφία καὶ Ἀκαδήμεια καὶ
Στοὰ κατέχουσι πάντα καὶ πανταχοῦ σε ζητοῦσιν
καὶ περὶ σοῦ διαλέγονται, κεχηνότες εἴ ποθεν εἰς
αὐτοὺς καταπτοῖο πάλιν.

IV B. 37

Λουκ., Ικαρ. [Ἰκαρομένιππος ἢ Ὑπερνέφελος] 11, 3

(11) ὥς δὲ

ἀκινδύνως κατεπτόμην, ἤδη καὶ μετέωρα ἐφρό-
νουν καὶ ἄρας ἀπὸ Πάρνηθος ἢ ἀπὸ Ὑμηττοῦ
μέχρι Γερανεΐας ἐπετόμην, εἴτ' ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν
Ἀκροκόρινθον ἄνω, εἴτα ὑπὲρ Φολόης καὶ Ἐρυ-
μάνθου μέχρι πρὸς τὸ Ταῦγετον.

IV B. 38

Λουκ., *Περὶ τῶν ἐν Μισθῷ συνόντων*, 35, 22

(35) ...

χρὴ δὲ καὶ σοφοὺς καὶ ῥήτορας εἶναι αὐτούς, κἂν
εἴ τι σολοικίσαντες τύχωσιν, αὐτὸ τοῦτο τῆς
Ἀττικῆς καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μεστοὺς δοκεῖν τοὺς
λόγους καὶ νόμον εἶναι τὸ λοιπὸν οὕτω λέγειν.

IV B. 39

Κλαύδιος Πτολεμαῖος

Πτολ., *Γεωγρ.* III 15, 12

(edd. A. Stückelberger – G. Grasshof, *Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie*, Schwabe Verlag, Basel 2006)

Ὅρη δὲ εἰσὶν ἐν τῷ εἰρημένῳ τμήματι

τό τε Καλλίδρομον ὄρος, οὗ τὸ μέσον ἐπέχει

μοίρας	μθ°	λη° δ´
καὶ ὁ Κόραξ ὄρος	μθ° γ´	λη°
καὶ ὁ Παρνασσὸς ὄρος	ν° γ´	λη°
καὶ ὁ Ἑλικὼν ὄρος	να° (γο´)	λζ° Lδ´
καὶ ὁ Κιθαιρῶν ὄρος	να° γο´	λζ° L´
καὶ ὁ Ὑμηττὸς (Ὑμμητος) τὸ ὄρος	νβ° L´	λζ° γο´

IV B. 40

Μεσομ. [Μεσομήδους] *Fr.* 9, 4

(ed. E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischen Kaiserzeit*, vol. 1, Göttingen 1963, 30)

(9) ἔκφρασις σπόγγου

Ἄνθος τόδε σοι βυθίων πετρῶν (1)

πολύτρητον ἄλὸς παλάμαις φέρω

σμήνεσσι πανεῖκελον αἰδων

ἄτε κηρὸν Ὑμήττιον ἐκ πετρῶν,

ὅς Γλαῦκος ἐν ὕδασι τέρεται, (5)

Τρίτωνος ὅδ' ἐστὶ χαμεύνα.

τούτῳ παρὰ κύμασι παρθένοι
παίζουσιν, ἀγάλματα Νηρέως,
πώλων ὅδ' ἀφρώδε' ἄθυρμάτων

IV B. 40a

Μάρκος Αυρήλιος Αντωνίνος

Μ. Αντων. Ε', 7

(ed. J. Stich, *Μάρκου Αντωνίνου αυτοκράτορος, τὰ εἰς ἑαυτὸν βιβλία*, Lipsiae 1882.

Εὐχὴ Ἀθηναίων, ὕσον, ὕσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῆς Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων.

IV B. 41

Αἰλ. Π I [Ποικίλη Ἱστορία] X 21

(ed. N.G. Wilson, *Aelian, Historical miscellany*, The Loeb classical library, Cambridge, London 1997)

(21) Ὅτι τὸν Πλάτωνα ἡ Περικτιόνη ἔφερεν ἐν ταῖς ἀγκάλαις· θύοντος δὲ τοῦ Ἀρίστωνος ἐν Ὑμητῷ ταῖς Μούσαις ἢ ταῖς Νύμφαις, οἱ μὲν πρὸς τὴν ἱερουργίαν ἦσαν, ἡ δὲ κατέκλινε Πλάτωνα ἐν ταῖς πλησίον μυρρίναις δασείαις οὔσαις καὶ πυκναῖς. καθεύδοντι δὲ ἐσμὸς μελιττῶν ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ καθεῖσαι ὑπῆδον, τὴν τοῦ Πλάτωνος εὐγλωττίαν μαντευόμεναι ἐντεῦθεν.

IV B. 42

Φιλοστρ. Εικ. [Εἰκόνες] II 12, 4

(ed. A. Fairbanks, *Philostratus, Imagines. Callistratus, Descriptions*, The Loeb Classical Library, Cambridge, London 1931)

ιβ' ΠΙΝΔΑΡΟΣ

...(4) αἱ δὲ εἴσω μέλιται περι-
εργάζονται τὸ παιδίον ἐπιβάλλουσαι τὸ μέλι καὶ τὰ
κέντρα ἀνέλκουσαι δέει τοῦ ἐγχρίσαι. ἐξ Ὑμηττοῦ
τάχα ἤκουσι καὶ ἀπὸ τῶν λιπαρῶν καὶ ἀοιδίμων·
καὶ γὰρ τοῦτο οἶμαι αὐτὰς ἐνστάζει Πινδάρῳ. (5)

IV B. 43

Αθήναιος ο Ναυκρατίτης

A0. 28d

[πρβλ. Πολυδ. VI 67, 6]

IV B. 44

A0. 582f

τὴν Αἶγα Νικῶ πρεσβυτέραν οὖσαν ποτὲ
νέος ὢν ἔτ' αὐτὸς εἶχεν. ἐπεκαλεῖτο δ' Αἶξ,
ὅτι τὸν μέγαν κατέφαγ' ἐραστὴν ποτε
Θαλλόν· παρεγενήθη γὰρ εἰς τὴν Ἀττικὴν
ὠνησόμενος χελιδονεῖους ἰσχάδας
Ὑμήττιόν τε φορτιούμενος μέλι.

IV B. 45

A0. 681d.

τῆς δ' ΕΡΙΠΥΛΛΟΥ, φησὶ Θεόφραστος,
τὴν ἄγριον κομίζοντες ἐκ τῶν ὀρῶν φυτεύουσιν ἐν
Σικυῶνι καὶ Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ Ὑμηττοῦ. παρ' ἄλλοις
δὲ <ὄλα> ὄρη πλήρη ἐστὶ τοῦ ἄνθους, καθάπερ ἐν
Θράκη. Φιλῖνος δέ φησιν αὐτὴν ζυγίδα καλεῖσθαι.
[πρβλ. Θεοφρ., *ΦΙ* VI 7, 2]

IV B. 46

A0. *Επιτομή* VII 295b

(ed. S.P. Peppink, *Athenaei Deipnosophistae epitomi*, vol. 2.1, 1937)

Ἀντιφάνης δ' ἐν Κύκλωπι ὑπερακοντίζων τὸν τένθην Ἀρχέστρατόν φησιν· ἔστω ἡμῖν
κεστρεὺς ὑμήτιος, ναρκὴ πνικτή, πέρκη σχιστή, τευθὶς σακτὴ, συνόδων ὀπτός,
γλαύκου προτομή, γόγγρου κεφαλὴ, βατράχου γαστήρ, θύννου λαγόνες, βατίδος
νῶτον, μαινίς, καρίς,

IV B. 47

Πορφύριος, ο Τύριος

Πορφ., *Π.Β.* 34, 12

(Κ. Μακρής, *Πορφυρίου. Πυθαγόρου βίος, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια*, Κατάρτι, Αθήνα, 2001)

Τα γε μην...

ἀδίψοις τροφαῖς, τὴν μὲν ἄλιμον συντιθεῖς ἐκ μήκω-
νος σπέρματος καὶ σησάμου καὶ φλοιοῦ σκίλλης πλυ-
θείσης ἀκριβῶς ἔστ' ἂν τοῦ περὶ αὐτὴν ὁποῦ καθαρ-
θείη, καὶ ἀσφοδέλων ἀνθερίκων καὶ μαλάχης φύλλων (10)
καὶ ἀλφίτων [καὶ] κριθῶν καὶ ἐρεβίνθων, ἅπερ κατ'
ἴσον πάντα σταθμὸν κοπέντα μέλιτι ἀνέδευεν Ὑμηττίῳ·

IV B. 48

Ἀλέξανδρος ἀπὸ τὴν Αφροδισιάδα τῆς Καρίας

Ἀλεξ. Αφρ., Πρ.[Προβλήματα] III 2, 17

...ἔστι δὲ ὅμοιον χόνδρῳ ἄλατος,
λευκὸν εὐθρυπτον γλυκύ. ἔστι δὲ ῥυπτικῆς καὶ αὐτὸ δυνάμεως ὁμοίως τῷ μέλιτι τῷ μετέχειν
ἰχωροειδοῦς τινοῦ ῥύψεως, ὅθεν καὶ ἐψόμενον καὶ τοῦτο μεταβάλλον οὐκέτι μὲν σμήχει ὡς τὸ
ἄνεφθον, τρέφει δὲ μᾶλλον ἐσθιόμενον ἢ ἔξωθεν ἐπιτιθέμενον. ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα διαφορὰ (10)
μέλιτος χαλβανόριον λεγόμενον, τῶν μελισσῶν βοσκομένων ἐν ἐκείνῳ τῷ ὄρει τὰ ἄνθη, ἐν ᾧ
καὶ χαλβάνη γίνεται, καὶ τοῦ μέλιτος μεταλαμβάνοντος τῆς ποιότητος, ὅπερ δύναται πρὸς
ἀμβλυωπίαν ἐγχερίμενον ποιεῖν, θερμῆς μᾶλλον δυνάμεως ὄν. ὁμοίως καὶ τὸ θύμων ὄζον
ποιεῖ πρὸς ψυχρὰν γαστέρα· καὶ τὸ Ποντικὸν ἀψινθίου πικρὸν ὄν, καὶ πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς
ποιότητος καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ. τὸ δ' Αἰγυπτίον ἐστὶν ὑγρὸν καὶ ὑδατῶδες τῷ πολλῆς (15)
μετέχειν ὑγρότητος τὰ ἄνθη ἐπὶ πολὺ ποτιζόμενα τῷ ποταμῷ. τὸ δὲ πάντων ἄριστον τὸ
νησιωτικὸν καὶ τῶν παραθαλαττίων ὀρῶν καὶ τόπων, ὡς ἀπέριτον καὶ ξηρότερον, καὶ τὸ Ὑμηττίον
μάλιστα ἐν τῷ Ὑμηττῷ ὄρει τῆς Ἀττικῆς ἔχοντι ἄνθη βοτανῶν καὶ δένδρων εὐώδη καὶ καθαρὰ καὶ
(3) εὐχρῶα καὶ λεπτομερῆ.

IV B. 49

Ιμέριος

Ίμερ., Λόγοι III Κατ'Επικούρου, 15, 101.

(A.Colonna, *Himerii Declamationes et orationes cum deperditarum fragmentis*, Romae 1951)

....Ἐπικούρου δὲ

ταῦτα λέγειν κατὰ τῆς θεοῦ τολμήσαντος, οὐκ ὄρη σείεται, (100)
οὐχ Ὑμηττὸς συγκραδαίνεται, οὐ πρηστήρες οὐδὲ σκηπτοὶ
αὐτῇ τοῦτον ἀκαδημία συναφανίζουσι; συνήμημι τὸ στρατή-
γημα τῶν θεῶν· ὑμετέραις ψήφοις τοῦτον ἐτήρησαν, ἵνα
Ἀττικὸν δικαστήριον ἴσα Πυθίῳ βουλεύσῃται ...

IV B. 50

Ορειβ. II 62, 1

(ed. J. Raeder, *Oribasii collectionum medicarum reliquiae. Corpus medicorum Graecorum* vol. VI, 1-2, B. G. Teubneri, Lipsiae, 1928–1933)

Ἐκ τῶν Γαληνοῦ, περὶ ἀρίστου μέλιτος.

- (1) Μέλι δ' ἄριστόν ἐστι τὸ γλυκύτετον τε καὶ δριμύτατον, καὶ τῇ χροῇ μὲν ὠχρόν, τῇ συστάσει δὲ μήτε παχὺ καὶ θρομβῶδες μήτε ἔνυγρον ἠγνόμενον τε δι' ὅλου καὶ γλίσχρον, ὥστε ἂν βαστάσας ἀπ' αὐτοῦ τῷ δακτύλῳ ῥεῖν ἐπιτρέψῃς κατατείνεσθαι συνεχῆς ἑαυτῷ καθάπερ ἰζόν, οὐ διασπώμενον οὐδ' ἀπορρηγνύμενον. τοιοῦτον δ' ἐστὶ τό τε Ὑμήτιον (5) καὶ Θάσιον καὶ ὅλως τὸ Ἀττικόν, μεθ' ὃ τὸ ἀπὸ τῶν νήσων τῶν Κυκλάδων· γίνεται δὲ καὶ μεταξὺ Περγάμου καὶ Ἐλαίας μέλι κάλλιστον.
- (2) εἰς ἀρετὴν δὲ καὶ κακίαν φαίνεται τῷ μέλιτι προσέρχεσθαι τι παρὰ τῶν φυτῶν, ἐφ' ὧν τοῖς φύλλοις ἀθροίζεται, καὶ διὰ τοῦτο γίνεται κάλλιστον, ἔνθα θύμα τὰ πλεῖστα καὶ τινες ἄλλαι θερμαὶ καὶ ξηραὶ τῇ
- (3) κράσει βοτάναι τε καὶ θάμνοι.

IV B. 51

Ορειβ. II 63, 1

τῷ β λόγῳ τοῦ Περὶ διαίτης, ἥτοι Περὶ πομάτων, πρὸς τῷ τέλει.

- (1) Ἐπαινεῖται δὲ μέλι τὸ ἐκ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἔστιν ἐνδοξότατον· δοκεῖ δ' οὖν ἅλλα πάντα μηδὲν εἶναι πρὸς τοῦτο· ἐγὼ δ' οὐδὲ τὸ ἐνθένδε ἅπαν ἐπαινῶ, ἡγοῦμαι δὲ καὶ ἐτέρωθι εἶναι διαφέρον ἀρεταῖς· αὐτίκα τὸ ἐκ Μαραθῶνος κάκιστον, οὐχ ὥστε τῷ Ὑμηττίῳ παραβάλλεσθαι (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ κάλλιστον), ἀλλ' ὥστε καὶ ἐτέρου λείπεσθαι. (5)
- (2) κακὸν δὲ καὶ τὸ Μιλήσιον καὶ τὸ Ἀφίδνηθεν καὶ τὸ ἐκ Σικελίας.

IV B. 52

Συνέσιος ο Κυρηναίος

Συνεσίου, *Επιστολαί*, 136, 4, 22

(edd. A. Garzya – D. Roques, *Synésios de Cyrène*, Tome III, *Correspondance, Lettres LXIV-CLVI*, Les Belles Lettres, Paris, 2000)

Ἵναίμην τῶν Ἀθηνῶν ὅποσα βούλει ὥστε μοι δοκῶν (1)
πλεῖν ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγονέναι σοφώτερος.
Ἐξεστὶ δὲ καὶ αὐτόθεν τῆς νέας σοφίας πεῖράν σοί
τινα παρασχεῖν. Ἀμέλει γὰρ «Ἀναγυρουντόθεν» σοι
γράφω, καὶ Σφηττοῖ γέγονα καὶ Θριῶζε καὶ Κηφισιάσι (5)
καὶ Φαληροῖ. Καὶ κακὸς κακῶς ὁ δεῦρό με κομίσας
ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὥς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι
σεμνὸν ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα.

...αἱ δὲ Ἀθῆναι—, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἐστία
σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιτ-
τουργοί. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡ ξυνωρίς τῶν σοφῶν τῶν (20)
Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῇ φήμῃ τῶν λόγων ἀγεί-
ρουν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ
σταμνίοις.

IV B. 53

Συνεσίου, *Επιστολαί*, 148, 92, 98.

... Ζητοῦσι δὲ οἶνον μὲν τὸν λε-
πτότατον, μέλι δὲ τὸ παχύτατον καὶ ἔλαιον μὲν τὸ (90)
κουφότατον, πυρὸν δὲ τὸν βαρύτατον· καὶ πατρίδας
αὐτῶν ὕμνοῦσι Κύπρον καὶ Ὑμηττόν τινα καὶ Φοινί-
κην καὶ βάρβαρον. Ἡμῖν δὲ ἡ χώρα, καὶ εἰ καθ' ἐν
ἐκάστης ἡττᾶται τῆς τὸ ἄκρον φερούσης, τοῖς λοιποῖς
ἐκάστην νικᾷ. Καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ ἐκ δευτέρων πρω- (95)
τεῖον, ὃ καὶ Πηλεὺς καὶ Θεμιστοκλῆς εὐρόμενοι πάντα
πάντων ἄριστοι τοῖς Ἑλλήσιν ἐκηρύχθησαν. Εἰ δὲ δὴ
καὶ δοίμεν τὸ δεῦρο μέλι χεῖρον εἶναι πρὸς τὸ Ὑμήτ-
τιον, ἀλλὰ τοιοῦτόν ἐστιν οἴου παρόντος οὐδὲν δεῖν τοῦ
ξένου χυμοῦ. ἔλαιον μέντοι σαφῶς τὸ ἡμεδαπὸν ἄρι- (100)
στον, ἢν μὴ κρίνωσιν οἱ διεφθορότερες τὴν δίαίταν.

IV B. 54

Νόννος Πανοπολίτης

Nonn., Διονυσιακά 13, 183.

(ed. F.Vian, *Nonnos de Panopolis Les Dionysiaques*, Les Belles Lettres, Paris 1995)

Τοῖος Ἀθηναίων στρατιῆς πρόμος ἦλθεν Ἐρεχθεύς, (180)

Σίφνον ἔχων συνάεθλον, ὁμόπολιν ἡγεμονῆα,

οἷ λάχον Οἰνώνης γόνιμον πέδον, οἷ τε καρήνων

γείτονας Ὑμήττιο μελισσήεντας ἐναύλους

καὶ τέμενος βαθύδενδρον ἐλαιοκόμου Μαραθῶνος,

οἷ τε πόλιν Κελεοῖο, καὶ οἷ λάχον ὄρμον Ἀθήνης, (185)

ἀγχίαλον Βραυρῶνα, κενήριον Ἴφιγενείης,

καὶ δάπεδον Θορίκοιο καὶ εὐώδινος Ἀφίδνης, –

οἷ τ' ἔχον ἀγλαόπαιδος Ἐλευσινίην χθόνα Διοῦς,

IV B. 55

Ἡσύχιος

Ἡσυχ. s.v. Κύλλου Πήρα

(4521) ζητοῦσι διὰ <τί> τὸ πορνεῖον Κύλλου πῆραν Ἀριστοφάνης εἴρηκεν ἐν Δράμασιν ἢ Κενταύρω· «τὸ δὲ πορνεῖον Κύλλου πῆρα». ἔστι γὰρ χωρίον Ἀθήνησιν ἐπηρεφές καὶ κρήνη. ἀντὶ δὲ τοῦ Πέραν πῆραν ἔφη. (5ος/6ος μ.Χ. αἰ.).

Ἡσυχ. s.v. Ὑμήττης

(183) Ὑμήττης· ἐν Ὑμήττῃ ὁ Ἀπόλλων τιμώμενος

Ἡσυχ. s.v. Ὑμήττιος

(184) Ὑμήττιος· Ζεὺς παρὰ Ἀττικοῖς

Ἡσυχ. s.v. Ὑμμητός

(187) Ὑμμητός· ὄρος Ἀττικῆς

IV B. 56

Στέφανος Βυζάντιος

Στεφ. Βυζ., s.v. Ὑμηττός

Ὑμηττός, ὄρος τῆς Ἀττικῆς. τὸ υ μακρὸν καὶ βραχύ.

ὁ οἰκῆτωρ Ὑμήττιος.

IV B. 57

Προκόπιος Γαζαίος

Προκοπ. Γαζ., Πανηγυρικός εἰς τὸν αυτοκράτορα Ἀναστάσιο, 14, 330-339.

(ed. E. Amato, *Procopius Gazaеus. Opuscula rhetorica et oratoria: cum testimoniis et fragmentis*. Berolini, W. De Gruyter, 2009)

(14)...

μικρὸν γὰρ πρὸς ταῦτα καὶ Ἀριστείδης καὶ Πεισίστρατος, ἐν οἷς ἑκάτερος ἐθαυμάζετο· ὃς δεκάτην τῶν ἐκ τῆς χώρας γενομένων φόρους τάξας τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ παρὰ τὸν Ὑμηττὸν διερχόμενος Ἀττικὸν εἶδε πρεσβύτην πέτραν ἐργαζόμενον καὶ τοῖς μόχθοις ἀπειρηκότα, πέπονθεν, ὡς εἰκός, ἐπ' αὐτῷ καὶ πέμψας ἡρώτα, τίνας αὐτῷ καρποὺς ἢ πέτρα κομίζοι· ὁ δὲ καὶ λίαν στενάξας «ὀδύνας», ἔφη, «καὶ κακῶν πλῆθος, καὶ τούτων τὴν δεκάτην δεῖ γενέσθαι τῷ Πεισιστράτῳ»· εἶπε, παρεῖναι τὸν τύραννον ἀγνοῶν, καὶ εἰς Πεισίστρατον ἦλθεν ὁ λόγος, καὶ θαυμάσας ἐκεῖνος τῆς καρτερίας, μέγα τι νομίζων δωρεῖσθαι, ἀτελῇ τὴν πέτραν ἀφῆκε τῷ γεωργῷ, καὶ ὡς εἰς μνήμην ἀρετῆς ἀτελὲς ἐξ ἐκείνου τὸ χωρίον ἐπωνομάζετο.

IV B. 58

Ολυμπ., Πλάτωνος Βίος, 2, 24– 29

(ed. W. Etwall, *Platonis Dialogi III, quibus praefigurantur Olympiodori Vita Platonis, et Albinus in dialogos Platonis introductio* Oxonii, Clarendon 1771)

καὶ γεννηθέντα τὸν Πλάτωνα λαβόντες οἱ γονεῖς, βρέφος ὄντα, τεθείκασιν ἐν τῷ Ὑμηττῷ, βουλόμενοι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῖς ἐκεῖ θεοῖς Πανὶ καὶ Νύμφαις καὶ Απόλλωνι Νομίῳ θῆσαι. καὶ κειμένου αὐτοῦ μέλιτται προσελθοῦσαι πεπληρώκασιν αὐτοῦ τὸ στόμα κηρίων μέλιτος, ἵνα ἀληθὲς περὶ αὐτοῦ γένηται· “τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδὴ”.

IV B. 59

Ιουλιανός

Ιουλιαν., Ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλουστίου παραμυθητικός εἰς ἑαυτόν, 1, 22-24

(ed. W. C. Wright, *The works of the Emperor Julian*, II, The Loeb classical library, Cambridge, London 1913 [1959 επαναεκτύπωση])

...τῶν προσπιπτόντων δὲ καὶ τὰ λίαν ἐργώδη (20)

φασὶν οἱ σοφοὶ τῷ νοῦν ἔχοντι φέρειν οὐκ ἐλάττονα τῆς

δυσκολίας τὴν εὐπάθειαν, ἐπεὶ καὶ τὴν μέλιτταν ἐκ τῆς
δριμυτάτης πόας τῆς περὶ τὸν Ὑμηττὸν φυομένης γλυ-
κεῖαν ἀνιμᾶσθαι δρόσον καὶ τοῦ μέλιτος εἶναι δημιουργόν.

IV B. 60

Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως

Φωτ., Λεξικόν, s.v. Ἐπάκριος Ζεύς

(ed. C. Theodoridis, *Photii patriarchae Lexicon (E—M)*, vol. 2, Berlin New York, 1998)

1323 Ἐπάκριος Ζεύς· ἐπ’ ἄκρας γὰρ τῶν ὀρέων ἰδρύοντο βω-
μοὺς τῷ Δίϊ, οἷον τοῦ Ὑμηττίου, τοῦ Παρνηθίου. Πολύζηλος Μουσῶν
γόναϊς· “ἱερῶν γὰρ ὧν τετύχηκ’ Ἐπακρίου Διός”.

[πρβλ. Etymologicum Magnum s.v. Ἐπάκριος Ζεύς.]

IV B. 61

Φωτ., s.v. Κιλλεΐα

715 Κιλλεΐα· πρὸς τῷ Ὑμηττῷ δασύ· οἱ δὲ κρήνην· Καλλίστρατος δὲ ἄγριον λάχανον
τραχύ· Εὐφρόνιος δὲ τὰ ἀκανθώδη τῶν ἐρίων.

IV B. 62

Φωτ., s.v. Κύλλου Πήραν

1193 Κύλλου Πήραν· ἡ Πήρα χωρίον πρὸς τῷ Ὑμηττῷ, ἐν ᾧ ἱερὸν Ἀφροδίτης· καὶ
κρήνη ἐξ ἧς αἱ πιοῦσαι εὐτοκοῦσι· καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι γίνονται· Κρατῖνος δὲ ἐν
Μαλθακοῖς Καλιὰν αὐτὴν φησιν· οἱ δὲ Κολλοπήραν· τάττεται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν
τὴν φύσιν βιαζομένων ἐξ ἐπιτεχνήσεως.

IV B. 63

Φωτ., s.v. Κύννειος

1210 Κύννειος· Απόλλων Ἀθήνησιν οὕτως λεγόμενος· ὃν ἰδρύσατο Κύννης
Ἀπόλλωνος καὶ Παρνηθίας νύμφης· ὡς Σωκράτης ἐν ἰβ’· θεμένης τῆς Λητοῦς τὰ
βρέφη ὑπὸ κυνῶν ἀρπασθῆναι· τοῦ κνύζειν {τοὺς} γὰρ αἰσθομένους κύνας καὶ
ποιμένας ἀνασῶσαι τῇ μητρὶ· ὀνομασθῆναι οὖν ἐν Ὑμηττῷ ἀπὸ τῶν κυνῶν· Κράτης
<δε> ἐν τῷ Περὶ τῶν Ἀθήνησι θυσίων οὕτω γράφει· “τὸ δὲ Κύννειόν ἐστιν
Ἀπόλλωνος ἱερὸν· Κυννείου τὸ ἐκ τοῦ θυννείου γινόμενον· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ θυννεῖον

Ἀλῆσι· καὶ γίνεται πρόσσδος μεγάλη· ταύτην ἢ πόλις εἰς θυσίαν καταχωρίζει τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Κυννείῳ Ἀλῆσι, οὗ Δημήτριος ὁ βασιλεὺς.

IV B. 64

Φωτ., s.v. Ὑμήττιον μέλι

(ed. C. Theodoridis, *Photii patriarchae Lexicon (N—Φ)*, vol. 3, Berlin New York, 2013)

52 Ὑμήττιον μέλι· τὸ εὖχρηστον πρὸς ἰατρείαν· Ὑμηττὸς δέ ἐστι τόπος τῆς Ἀττικῆς περὶ τὰς Ἀθήνας.

IV B. 65

Λεξικό Σούδα

Σούδα, s.v. Βούπαις [B 453]

(ed. A. Adler, *Suidae Lexicon*, Lipsiae B.G. Teubneri, 1928-38)

(453) Βούπαις IV B. 65: ὁ νέος, ἐφῆλιξ, βουκόλος, καὶ αἱ μέλισσαι, ὅτι βοηγενεῖς εἰσιν. αἰεὶ τοι βούπαισι περιστάσοιτο μελίσσαις τύμβος, Ὑμηττεῖω λειβόμενος μέλιτι. ἵπποι γὰρ σφηκῶν γενεσις, ταῦροι δὲ μελισσῶν.

IV B. 66

Σούδα, s.v. Χρυσοχοεῖον [X 586]

(586) Χρυσοχοεῖον· Δείναρχος φησι· πάλιν παρ' Αἰσχίνην ἀποφωτισσας, παρὰ τούτῳ δηλονότι χρυσοχοεῖν ἐμάνθανεν, ἀλλ' οὐ τὸ προκείμενον αὐτῷ πράττειν ἢ πάσχειν. κέχρηται δὲ τῇ παροιμίᾳ καὶ Πλάτων· τί δέ; ἦ δ' ὅς ὁ Θρασύμαχος, χρυσοχοεῖ. ἄρξασθαι δέ φησι τὴν παροιμίαν ἐντεῦθεν· ἔπεσέ τις φήμη ποτὲ εἰς τὸ πλῆθος τῶν (5) Ἀθηναίων, ὡς ἐν Ὑμηττῷ χρυσοῦ ψῆγμα πολὺ φανείη καὶ φυλάττοιτο ὑπὸ τῶν μαχίμων μυρμηκῶν. οἱ δὲ ἀναλαβόντες ὅπλα ἐξέθεον ἐπ' αὐτούς· ἄπρακτοι δὲ ὑποστρέψαντες καὶ μάτην κεκακοπαθηκότες ἔσκωπτον ἀλλήλους, λέγοντες, σὺ δὲ ὦρου χρυσοχοήσεις. ὅπερ δηλοῖ, σὺ δὲ ὦρου ψῆγμα πολὺ συλλέξας καὶ χρυσοχοήσας πλουτήσεις. ἐχλευ- (10) ἄζοντο δὲ ὑπὸ τῶν κωμικῶν. Εὐβουλος γοῦν φησιν· ἡμεῖς ποτ' ἄνδρας Κεκροπίδας ἐπέισαμεν λαβόντας εἰς Ὑμηττὸν ἐξελθεῖν ὅπλα.

[πρβλ.: Δειν. VI 14, Αρπ., s.v. χρυσοχοεῖν, Τιμ., Λεξ. s.v. χρυσοχοεῖν]

IV B. 67

Σούδα, s.v. Ὑμηττός, Ὑμήττιον μέλι [Y 110-111]

(110) Ὑμηττός: τόπος, ὄρος.

(111) Ὑμήττιον μέλι: τὸ εὐχρηστον πρὸς ἰατρείαν. Ὑμηττός δέ ἐστι τόπος τῆς Ἀττικῆς περὶ τὰς Ἀθήνας

IV B. 68

Σούδα, s.v. Κυλλοῦ Πήραν [K 2672]

(2672) Κυλλοῦ Πήραν: ἡ Πήρα χωρίον πρὸς τῷ Ὑμητῷ, ἐν ᾧ ἱερὸν Ἀφροδίτης καὶ κρήνη, ἐξ ἧς αἱ πιοῦσαι εὐτοκοῦσι καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι γίνονται. Κρατῖνος δὲ ἐν Μαλθακοῖς Καλλίαν αὐτὴν φησιν, οἱ δὲ Κυλλουπήραν. τάττεται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν τὴν φύσιν βιαζομένων ἐξ ἐπιτεχνήσεως. Αἰλιανός· ὁ δὲ ἄλεκτρυὼν ἐστὼς ἐπὶ θατέρου ποδὸς προὔτεινε τὸν λελωβημένον καὶ κυλλόν, ὥσπερ οὖν μαρτυρόμενος καὶ ἐμφαίνων, οἷα ἐπεπόνθει.

IV B. 69

Σούδα, s.v. Κυνήειος [K 2706]

(2706) Κυνήειος: Απόλλων Ἀθήνησιν οὕτως λεγόμενος, ὃν ἰδρύσατο Κύννις, Απόλλωνος καὶ Παρνηθίας νύμφης, ὡς Σωκράτης ἐν ἰβ´ θεμένης τῆς Λητοῦς τὰ βρέφη ὑπὸ κυνῶν ἀρπασθῆναι. τοῦ κνυζηθοῦ γὰρ αἰσθομένους κύνας καὶ ποιμένας ἀνασῶσαι τῇ μητρί. ὀνομασθῆναι οὖν ἐν Ὑμητῷ ἀπὸ τῶν κυνῶν. Κράτης ἐν τῷ περὶ τῶν Ἀθήνησι (5) θυσίων οὕτω γράφει· τὸ δὲ Κυνήειον ἐστὶν Απόλλωνος Κυνηίου, τὸ ἐκ τοῦ θυννείου γινόμενον. τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ θυννεῖον ἀλήσιον· καὶ γίνεται πρόσδοδος μεγάλη. ταύτην ἡ πόλις εἰς θυσίαν καταχωρίζει τῷ Απόλλωνι τῷ Κυνηίῳ Ἀλῆσι, οὗ Δημήτριος ὁ βασιλεὺς.

IV B. 70

Σούδα, s.v. Σφακελισμός [Σ 1711]

(Σ 1711) Σφακελισμός· ἡ σῆψις τοῦ μυελοῦ σφακελισμός καλεῖται. γίνεται δὲ ἐκ τοῦ σφακελισμοῦ καὶ σπασμός. λέγεται δὲ καὶ ὁ σφυγμός καὶ ὁ παλμός. σφάκελον δ' ἔνιοι τὴν σῆψιν λέγουσι τῶν ὀστέων. Αἰλιανός· καὶ ἀκούω τὸν πόδα ἐκεῖνον [αὐτὸν] ἐς οἶδημα ἀρθῆναι

καὶ φλεγμήναντα σφακελίσαι καὶ ἀποκτεῖναι τὸν ἄνδρα. λέγεται δὲ (5)
καὶ σφάκελος ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος. καὶ παροιμία· Καὶ
σφάκελοι ποιοῦσιν ἀτέλειαν· Πεισίστρατος γὰρ ὁ τύραννος δε-
κάτην τῶν γεωργουμένων ἀπῆται τοὺς Ἀθηναίους. παριῶν δὲ ποτε
καὶ ἰδὼν πρεσβύτην πέτρας ἐργαζόμενον καὶ τόπους λιθώδεις ἤρετο
τὸν πρεσβύτην, τίνας ἐκ τῶν τόπων κομίζοιτο τοὺς καρπούς· ὁ δὲ (10)
ἀπεκρίνατο ὀδύνas καὶ σφακέλους, καὶ τούτων δεκάτην Πεισίστρατος
φέρει. θαυμάσας δὲ ὁ Πεισίστρατος τὴν παρρησίαν αὐτοῦ τῆς δε-
κάτης ἀτέλειαν ἔδωκε. καὶ ἐκ τούτου Ἀθηναῖοι τῇ παροιμίᾳ ἐχρή-
σαντο.

IV B. 71

Ιωάννης Τζέτζης

Τζ., Χιλ. [Χιλιάδες] VI 93, στιχ. 949–954

(ed P. A. M. Leone, *Joannis Tzetzae historiae*, Napoli 1968)

(93) ΠΕΡΙ ΜΕΛΙΤΟΣ ΑΤΤΙΚΟΥ ΤΟΥ ΥΜΗΤΤΙΟΥ

Τῆς Ἀττικῆς τῶν Ἀθηνῶν ὁ Ὑμηττὸς τὸ ὄρος
μέλι γεννᾷ τὸ κάλλιστον μελίτων τῶν πάντων
Τούτου δέ σοι τὸ γνῶρισμα σαφῶς νῦν παραστήσω.
Μυῖα οὐκ ἐπικάθηται μέλιτι Ὑμηττίῳ·
ἐκ θύμων γὰρ αἱ μέλισσαι τοῦτο κηροποιοῦσι.
Μυῖα γοῦν ἐνιζήσασα φεύγει θυμῷ τοῦ θύμου.

IV B. 72

Σχόλια Τζ., Χιλ. VI στιχ. 949

(949) Σημεῖωσαι περὶ μέλιτος Ὑμηττίου καὶ νόει καὶ ὅτι
πάντων μελίτων ξηρανομένων ὑγρὸν ἀεὶ τοῦτο τηρεῖται.

IV B. 73

Τζ., Χιλ. XI στιχ. 359-367

ΠΕΡΙ ΙΛΙΣΣΟΥ

ΠΟΤΑΜΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΜΕΛΙΤΟΣ

ΥΜΗΤΤΙΟΥ τοῦ

Ἐγράφη δέ
Ὁ Ἰλισσὸς προέφημεν ὡς ποταμὸς ὑπάρχει,
ῥέων ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ὑμηττός δε ὄρος,

ἐν ᾧ μέλι τὸ κάλλιστον ἀπάντων τῶν μελίτων.
Γνώρισμα δὲ τοῦ μέλιτος τούτου τοῦ Ὑμηττίου,
τὸ μὴ ἐφάπτεσθαι αὐτοῦ, μηδ' ἐνιζάνειν μυίας.
Αἴτιον τούτου νόει δε τὸν θύμον πεφυκέναι.
Ὁ Ὑμηττὸς βοτάνας γὰρ ἐκφύει, θύμους κλῆσιν,
ἐξ ὧν τὸ μέλι γίνεται μελίσσαις ταῖς ἐκεῖσε,
ὅπερ αἱ μυῖαι φεύγουσι τῷ δριμυγμῷ τοῦ θύμου.

IV B. 74

Τζ., *Επιστολή 76, 24.*

(ed. P. A. M. Leone, *Joannis Tzetzae epistulae*, Teubner 1972)

πάννυ γὰρ μετέωρον καὶ μετάρσιον τὸ μετριάζον αὐτῆς
ὑπεδείκνυν ταῖς τῶν λόγων δυνάμεσι ῥητορικὸν γραφικὸν
ποταμὸν Ἰλισσὸν Ἀττικὸν ἀπορρέοντα ἐν Ὑμηττίῳ
συγκεκραμένον τῷ μέλιτι. τοιαύτη μὲν ἡ γραφή.

IV B. 75

Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Λόγοι, Α, 26*

(ed. P. Wirth, *Eustathii Thessalonicensis Opera minora*, W. de Gruyter, Berlinii, 2000)

ὃ γλυκεῖαι Ἀθῆναι καὶ Ὑμηττὸς ἐκεῖνος ὑμνούμενος, οὐ κατὰ τὸ
πάλαι π[ο]τὲ ὑμέτερον τοῦτο μέλι τῇ Θετταλίδι προπέμπετε, ἀλλ' ἐλάθετε
τὸ γλυκὺ μεταβαλόντες καὶ [πικ]ρίαν ἄκρατον κερασάμενοι·

IV B. 76

Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ, *Ἐγκωμιαστικὴ ἔκφρασις Κορίνθου, 2, 55, 6*

Κατιόντι δὲ ἤδη τοῦ λόφου τὰ χαριέστατα πάντα πανταχόθεν
ἀπαντᾷ. Ἡ κιτρία μὲν εὐθὺς καλὴ καὶ χαρίεσσα καὶ δι' ἔτους
ὀργῶσα τῷ τοῦ καρποῦ κιρρῷ τὸ τῶν πτόρθων χλοερὸν ξυμμε-
ρίζουσα καὶ ξένην θεάν καὶ κάλλος ἄφατον ἀπεργαζομένη, σκη-
νὴν εὐρεῖαν καὶ τυραννικὴν ἀπομιμουμένη, ἀποχρῶσα σκιάσαι (15)
πλεῖν ἢ τετταράκοντα, οὐδαμῶς ἀτιμότερα χρυσῆς πλατάνου βαρ-
βαρικῆς, ὑφ' ἣν τεθρυμμένος πάλαι, φασὶ, Ξέρξης ὁ Περσῶν
βασιλεὺς ἐκαθέζετο, ἢ, τὰ γε ἡμέτερα, τῆς ἀβραμιαίας ἐκείνης
δρυὸς ἐν Μαυρῇ, πρὸς ἣ θεοφιλῶς τοὺς παριόντας ἐξένιζε καὶ
πρὸς ἅπασιν καὶ τὸν ἐν τρισὶ προσώποις δοξαζόμενον ἓνα θεὸν (20)
ὡς ἀγγέλους τρεῖς ξενίσας ἔλαθεν. Ἐπειτα μετ' αὐτὴν ἐλαιῶν
ὄρος, οὐδὲν ὄν ἦττον τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ σεπτοῦ καλεῖσθαι δίκαιον.
Πέριξ δὲ ὄγχαι τε ῥοαί τε καὶ συκέαι τε γλυκεραὶ καὶ μηλέαι
ἀγλαόκαρποι, ὁ ποιητὴς ἄδει. Ἐνθεν ἀμπελώνων ὥραιότης· ἐκεῖσε
λειμώνων φαιδρότης· ἄλλοσε ληίων λευκότης, θάμνων πυκνότης, (25)
(55) πόας χλωρότης, ἀνθέων ποικιλία, πηγῶν ἀφθονία, μελιττῶν φι-
λεργία. Πάντα καλὰ, πάντα εὐώδη καὶ τὸν μάλιστα ῥάθυμον πρὸς
ἐργασίαν παρακαλοῦντα, ἅτε τῷ μόχθῳ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸ χάριεν

παραμιγνύντα καὶ πᾶσαν ὁδὸν βίου καὶ πόρον ἐπιδεικνύντα παντοῖον. Ἡ αὐτὴ γοῦν ἐλαιοφόρος γῆ μελιττοφόρος ὑπὲρ τὸν (5) Ὑμηττὸν, ἀγαθὴ, λινουργὸς, ἐριβῶλαξ, εὐβοτος, εὐμηλος, οἶνο-πληθὴς, πολὺπυρος, ἥσεν ἂν Ὅμηρος. Ὁ δὲ αὐτῆς ἐγὼ τῶν ἄλλων μᾶλλον τεθαύμακα καὶ ᾧ διαφερόντως ἐπαγάλλομαι, ὅτι καὶ τοῖς ἐν τῷ βίῳ πᾶσάν τε ἀφθονίαν τῶν ἀναγκαίων ἐπιχορηγεῖ καὶ ζῆν κατὰ μοναχοὺς τῷ πλέονι παρέχεται τῷ ἐρημικῷ καὶ (10) ἡρέμῳ τοῦ χώρου καὶ τοῖς ἔξω κόσμου καὶ θεῷ μόνῳ ζῆν καὶ προσανέχειν ἡρημένοις πάνυ τι πρὸς τὸν οἰκεῖον σκοπὸν συνεπι-κουρεῖ.

IV B. 77

Μιχαήλ Χωνιάτης

(ed. F. Kolovou, *Michaelis Choniatae epistulae*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XLI– Series Berolinensis, Berolini, W. De Gruyter, 2001.)

Επιστ. 8, 2, 28-36

...γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται, ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν. Ἡ μὲν γὰρ χάρις τῆς γῆς ἡ αὐτὴ, τὸ εὐκραές, τὸ ὁπωροφόρον, τὸ παμφόρον, ὁ μελιχρὸς Ὑμηττός, ὁ εὐγάληνος Πειραιεὺς, ἡ μυστηριώτις Ἐλευσίς ἦν ὅτε, ἡ τῶν Μαραθωνομάχων ἱππῆλατος πεδιάς ἡ τε Ἀκρόπολις αὕτη, ἐφ' ἧς ἐγὼ νῦν καθήμενος αὐτὴν δοκῶ πατεῖν τὴν ἄκραν τοῦ οὐρανοῦ.

IV B. 78

Επιστ. 9, 2, 15-26.

εἰσὶ γὰρ καὶ παρ' ἡμῖν χωρία κατάρρυτα καὶ ἀνθινὰ καὶ πολὺδενδρα καὶ περὶ που τὰ κράσπεδα τοῦ μελιχροῦ Ὑμηττοῦ οὐκ ἀηδὴ φροντιστήρια, τοσοῦτον ἀνακεχωρηκότα θαλάσσης ὥς μήτε κλύζεσθαι φλοίσβῳ καὶ τὰς τῆς θαλάσσης δρέπεσθαι χάριτας, εἴτε τις ἰχθὺν ἀσπαίροντα ἔτι ποθεῖ εἴτε καὶ τὴν ὄψιν ἄλλως ἐστιᾶν βούλεται· ἐξὸν γὰρ αὐτόθεν καθήμενον βλέπειν πέλαγος ὅσον ὀφθαλμὸς βούλεται ἢ δύναται, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἐν αὐτῷ νήσους, ὧν καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὀνόματα, τὴν Ψυτταλίαν, τὴν Σαλαμῖνα, τὴν Αἴγιναν καὶ ἄκτας καὶ πορθμοὺς καὶ λιμένας καὶ ὄρμους παντοδαποὺς καὶ πρὸ πάντων τὸν Πειραιᾶ, εἰ δ' οὐκ ὀκνεῖ τῆς τραχείας ἐπιβῆναι τοῦ Ὑμηττοῦ ῥάχεως, ὄψεται σχεδὸν τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν ἐκεῖθεν, ἴδη δὲ καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας περὶ αὐτὴν ἐπικειμένας πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν χοροῦ σχήματι.

IV B. 79

Επιστ. 20, 3, 17-19

Ἐπέλιπον τοὺς παραδείσους οἱ ποταμοὶ, τὰς λαχανείας αἱ κρῆναι, τὴν Καλλιρρόην τὸ ρεῖθρον, οἱ μελισσῶνες τὸν Ὑμηττὸν, αἱ πόαι τὰ ποίμνια.

IV B. 80

Επιστ. 28, 3, 17-22

...καὶ οἱ πάλαι ἀττικιστὰι νῦν βαρβαριστὰι, ὥς μόλις τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν τῆς διαλέκτου σύνεσιν μελετῆσαι ἄνευ τῶν ἔτι περισωζομένων ἀδιαφθόρων ὀνομάτων, τοῦ Πειραιέως, τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Καλλιρρόης, τῆς Ἐλευσίνος,

τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ ὑποκορίζειν δενδρύφια, προβατύλλια, παιδύλλια καὶ τὰ γε
λοιπὰ, ὅτεῦτος καὶ ἀτούνος καὶ τὰ τούτοις σύστοιχα·

IV B. 81

Επιστ. 99, 1, 7

ἄρα ἐπὶ τὸν Ὑμηττὸν ἀνακεχώρηκε, τὸν ἐπὶ τῷ μελιχρῷ τῆς ἡσυχίας ἀντικρυς
Κάρμηλον, ἢ, τὴν τυραννικὴν Ἰεζάβελ ἀντιπεριστάμενος ὁ καθ' ἡμᾶς Ἥλιον, καὶ
πορρωτέρω τῆς Ἀττικῆς ἀπέδραμεν, ὥσπερ Χωρήβ ἄλλοκαὶ θεοπτικὸν σπήλαιον
ἀναζητήσας τὸ φωκικὸν φροντιστήριον;

IV B. 82

Επιστ. 132, 11, 71-77

Ἀτὰρ μὴ ποτε ὁ μελιχρὸς χυμὸς Ὑμηττοῦ ἀντὶ τοῦ ἡδίστου ὑμῖν λογίζεται λωτοῦ;
Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἰς τοῦναντίον, οἶμαι, μεταπεποιήται παρὰ τῆς ἐπιπεσοῦσης τῶν
πώποτε πικροτέρας τυραννίδος ἰταλικῆς. Τί γὰρ πρὸς ταύτην ἢ τοῦ Πεισιστράτου ἢ ἢ
τῶν τριάκοντα ἢ ἢ τῶν Μακεδόνων ὕστερον; Διὰ ταῦτα πᾶσαν γλυκυθυμίαν, καὶ
αὐτὸν δὴ τὸν Ὑμηττοῦ γλυκασμὸν, εἰς ἀψινθιώδη πικρίαν μετέβαλεν, ὥσπερ καὶ
ἄλλοις ἄλλη συμφορὰ εἰς σκοτίαν τὴν μεσημβρίαν μετεσκεύασεν.

IV B. 83

Επιστ. 156, 2, 11.

Ὁ ὑπομνηματογράφος κῦρ Γεώργιος ὁ Βαρδάνης, ὁ πτωχοηγούμενος τοῦ ἐνταῦθα
μοναστηρίου καὶ ὁ δουλευτῆς ἡμῶν μοναχὸς Πέτρος, ὃν ὁ μὲν ἡγούμενος ἀπὸ τοῦ
ὑστερήματος αὐτοῦ ὦνυσάμενος δέκα μελισσῶν κυψέλας παρέδωκε τῇ σῇ ὁσιότητι
ὥστε ἐν τῷ κατὰ σέ Ὑμηττῷ νέμεσθαι καὶ ἐπιδιδόναι εἰς αὔξησιν, λαμβάνειν τε τὸν
ἡγούμενον τὴν αὐτῶν ἐτησίαν πρόσοδον. Σὺ δὲ τεσσάρων ἤδη παρελθόντων
ἐνιαυτῶν οὐ μόνον οὐκ ἀποδέδωκας καρπὸν τινα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μελισσῶνα
λέγεις διαφθαρῆναι.

IV B. 84

Επιτάφιος

[ed. Σ. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τομ. Α', Αθήναι 1879-1880,
Gronigen 1968 (επανεκτύπωση), σ. 274, 5].

...ᾧ γλῶσσα

γλυκερωτέρα καὶ πολυωφελεστέρα πολλῷ ὑμηττίου μέλιτος. (5)

Τὸ μὲν γὰρ φάρυγγα γλυκαίνειν οἶδεν, ἢ δὲ ψυχῆς αἰσθητή-
ρια, καὶ τὸ μὲν, ἔλκη δάκνον, ὑγίειαν χαρίζεται σώμασιν, ἢ
δὲ μετὰ γλυκύτητος καρδίας ἰᾶτο βρυούσας ἔλκεσιν.

IV B. 85

Προσφώνημα

[ed. Σ. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τομ. Α', Αθήναι 1879-1880,

(13) Ταύτης τῆς οὔσης τοιαῦδε πάλαι ποτὲ, νῦν δὲ τεθνη-
κυίας κἄν αὐτὸ τοῦνομα ἐκ μνήμης ἀνθρώπων ὄχετο, εἰ μὴ
συνεῖχε τοῦτο τὰ καρτερώτατα καὶ φθόνου καθυπέρτερα. Ἀ-
κρόπολις αὕτη καὶ Πάγος ἐκεῖνος Ἄρειος, Ὑμηττός τε καὶ (20)
Πειραιεύς καὶ εἴ τί που ἄλλο φύσεως ἔργον ἀκίνητον. Πηνίκα
γοῦν ἀναπνεύσασα καὶ ἀνακύψασα τοῦ πτώματος ἀνασφῆλοι,
εἰ μὴ νῦν γε, ὅτε βασιλεῖ μὲν τῶν πώποτε φιλανθρωποτάτῳ

IV B. 86

Ποίημα

[ed. Σ. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τομ. Α΄, Αθήναι 1879-1880, Gronigen 1968 (επανεκτύπωση), 377, Ποίημα 1, 53]

Ὡς γὰρ Κεκροπίδα καλέουσι πάλαι γενεῇθεν
ὀργάδα που πρασιὴν ἐπὶ ἀνδῆροισιν Ἴλισσοῦ, (45)
σὺν δ' ἐπὶ κύρβιν ἀπόρρητον καθάπαξ ἀπύουσαν
ἐκφορέειν σύκα τῆλ' ἀπ' Ἀθηναίων ἀπιόντα·
ἔνθ' ὅς ἔφηνε τὸν ἐξαγαγόντ' ἐκάλουν συκοφάντην.
Ἥ κεν ἀγασθείη τις ὅπως ἐτέρης μὲν ἐδωδῆς
οὔποτε παῖδες Ἐρεχθίδος ἐφθόνεον μερόπεσσι, (50)
οὐ κριθῆς, οὐ πυροῦ φύντος Ἐλευσίνησιν,
οὐ μὲν ἐλαίης οὐδ' αὖ ἡμερίδος πολυοίνου,
οὔτ' ἄρ νέκταρος Ὑμηττοῖο μελισσοβότοιο·
πᾶσι δὲ κοινώσαντο φυτὰ καὶ σπέρματα πάντα
καὶ βροτέην βαλανηφάγον ἰλάρυναν τράπεζαν (55)
Τριπτολέμοιο διδαξαμένου ἡδιστον ἄροτρον.
Οἷα δὲ οἶοι σῦκα παρὰ σφίσιν αὐτοὶ ἀπηύρων,
οὐδ' ἐξῆγον ἐπ' ἀλλοδαπὴν τινα γείτονα γαῖαν,
οὐδ' ὅσον ἐν πλεκτοῖς ταλάροις ἐτέρωσε κόμιζον.
Ὡσθ' ὁπότε ἔθνεα δένδρων ἐχειροτόνουν βασιλῆα (60)
δέλτοι πρεσβυτάτης σοφίης τό γε μυθήσαντο·
αἱ κεν μὴ σκῆπτρον βασιλῆιον ἐξομόσαντο
ἡμὲν ἐλαίη, ἡδὲ συκῇ, ἡδ' ἄμπελος αὐτὴ,

IV B. 87

Θρηνοδία

[ed. Σ. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τομ. Α΄, Αθήναι 1879-1880, Gronigen 1968 (επανεκτύπωση), 200, 19].

...., πολλὰ ταῖς Ἀθήναις ἐπαράσσονται καὶ μεγίστης ἀδι-
κίας δῆπουθεν γράψονται καὶ δυσωνύμους καλέσουσιν, οὐκ
ὀνομαστάς, οὐδὲ σὺν τοῖς ἄλλοις σεμνοῖς αὐχούσας ἔτι καὶ
τὸν μελιχρὸν Ὑμηττὸν, Ἐριννύων δὲ χορεῖον καὶ ὀρχήστραν
ἀλαστόρων καὶ πέτρων ἀγέλαστον καὶ πικροῦ θανάτου με- (20)

λίσσῶνα καὶ Ἰδου πυθμένα κατώτερον.

Λατίνοι Συγγραφείς

IV B. 88

Μάρκος Τύλλιος Κικέρων (M. Tullius Cicero)

Cic. Fin. II 34, 112

(ed. H. Rackham (με αγγλ. μεταφρ.), *Cicero, De finibus bonorum et malorum*, The Loeb classical library, Cambridge, London, 1961)

ut, si Xerxes, cum tantis classibus tantisque equestribus et pedestribus copiis Hellesponto iuncto Athone perfosso mari ambulavisset terra navigavisset, si, cum tanto impetu in Graeciam venisset, causam quis ex eo quaereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus, sic nos sapientem plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne caelum totamque cum universo mari terram mente complexum voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum.

[αναφορά στο φημισμένο μέλι του Υμηττού ως υποτιθέμενη αιτία της εκστρατείας του Ξέρξη]

IV B. 89

Κούντος Οράτιος Φλάκκος (Quintus Horatius Flaccus)

Carmina [Ωδές] (23 π.Χ.)

(ed. Δ. Ε. Κουτρούμπας, *Quinti Horatii Flacci Carmina, Carmen saeculare, Epodi*, Αθήναι, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007)

Hor. Carm. 2.6

Septimi, Gadis aditure mecum et
Cantabrum indoctum iuga ferre nostra et
barbaras Syrtis, ubi Maura semper
aestuat unda:
Tibur Argeo positum colono
sit meae sedes utinam senectae,
sit modus lasso maris et viarum
militiaeque.
unde si Parcae prohibent iniquae,
dulce pellitis ovibus Galaesi
flumen et regnata petam Laconi
rura Phalantho
ille terrarum mihi praeter omnis
angulus ridet, ubi non Hymetto
mella decedunt viridique certat
baca Venafro,
ver ubi longum tepidasque praebet
Iuppiter brumas et amicus Aulon
fertili Baccho minimum Falernis
invidet uvis;
ille te mecum locus et beatae

postulant arces: ibi tu calentem
debita sparges lacrima favillam
vatis amici.

[Το μέλι του Υμηττού αποτελεί μέτρον σύγκρισης για τη γλυκύτητά του]

IV B. 90

Hor. Carm. 2.18

Non ebur neque aureum
mea renidet in domo lacunar,
non trabes Hymettiae
premunt columnas ultima recisas

[«δοκοί από μάρμαρο Υμηττού» Ονομαστό ήταν το μάρμαρο του Υμηττού, το οποίο εισαγόταν στη Ρώμη].

IV B. 91

Hor. Satires II 2, 15

ed. H. R. Fairclough (με αγγλ. μεταφρ.), *Horace Satires, Epistles and Ars poetica*, The Loeb classical library, Cambridge, London, 1961.

nisi Hymettia mella Falerno ne biberis diluta.

[Αναφορά στο φημισμένο μέλι του Υμηττού]

IV B. 92

Γάιος Βαλέριος Φλάκκος (Caius Valerius Flaccus)

V. Fl. I, 396

(ed. J.H. Mozley (με αγγλ. μεταφρ.), *Valerius Flaccus [Argonautica]*, The Loeb classical library, London, Cambridge Mass, 1963, [1936])

proximus hinc Butes Actaeis dives ab oris;
innumeras nam claudit apes longaque superbus (395)
fuscate nube diem, dum plenas nectare cellas
pandit et in dulcem reges dimittit Hymetton.
insequeris casusque tuos expressa, Phalere,
arma geris

[Με αφορμή την συμμετοχή στην Αργοναυτική εκστρατεία του Βούτη, από την Αττική, γίνεται αναφορά στην αναπτυσσόμενη μελισσοκομία της και στον Υμηττό]

IV B. 93

Πόπλιος Οβίδιος Νάσων (Publius Ovidius Naso)

Ars amatoria (Ερωτική Τέχνη)

(ed. Antonio Ramírez de Verger, *P. Ovidius Naso, Carmina amatoria. Amores Medicamina faciei femineae Ars amatoria Remedia amoris*, München, Lipsiae, 2003)

Ov., Ars III 687–694.

est prope purpureos colles florentis Hymetti
fons sacer et uiridi caespote mollis humus;
Silva nemus non alta facit; tegit arbutus herbam,

(690) ros maris et lauri nigraque myrtus olent.
nec densum foliis buxum fragilesque myricae,
nec tenues cytisi cultaque pinus abest.
lenibus impulsae zephyris auraque salubri
tot generum frondes herbaque summa tremit.

[εξύμνηση ομορφιάς φυσικού τοπίου σε πηγή Υμηττού (Κυλλου Πήρα) βλ. και Dodwell 1819, 487]

IV B. 94

Ov. Met. VII 702 [Κέφαλος και Προκρίς]

(ed. F. J. Miller (με αγγλ. μεταφρ.), *Ovid Metamorphoses*, vol.I, Books I-VIII, The Loeb classical library, London, Cambridge Mass, 1960-1964)

(700) Alter agebatur post sacra iugalia mensis,
cum me cornigeris tendentem retia cervis
vertice de summo semper florentis Hymetti
lutea mane videt pulsus Aurora tenebris
invitumque rapit.

(από την κορυφή του πάντοτε ανθισμένου Υμηττού)

IV B. 95

Ov. Met. X 284 [Πυγμαλίων]

(ed. F. J. Miller (με αγγλ. μεταφρ.), *Ovid Metamorphoses*, vol.II, Books IX –XV, The Loeb classical library, London, Cambridge Mass, 1960-1964)

temptatum mollescit ebur positoque rigore
subsidit digitis ceditque, ut Hymettia sole
(285) cera remollescit tractataque pollice multas
flectitur in facies ipsoque fit utilis usu.

IV B. 96

Γάιος Πλίνιος Σεκούνδος (Gaius Plinius Secundus)

Naturalis Historia (Φυσική Ιστορία)

Plin. HN IV 24 (7)

(ed. H. Rackham, *Pliny*, Natural History II : Libri III-VII, The Loeb classical library, Cambridge, Mass, London, 1969)

in attica fontes cephisia, larine, callirroe enneacrunos, montes brilessus, aegialeus,
icarius, hymettus, lycabettus, locus ilisos. a piraeo sunium promunturium, thoricos
promunturium, potamos, steria, brauron, quondam oppida, rhamnus pagus, locus
marathon, campus thriasius, oppidum melita et oropus in confinio boeotiae.

[απαρίθμηση τόπων και μεταξύ άλλων και των βουνών της Αττικής]

IV B. 97

Plin. HN XI 32

(ed. H. Rackham, *Pliny*, Natural History III, Libri VIII-XI, The Loeb classical library, Cambridge, Mass, London, 1956)

Ibi optimus semper, ubi optimorum doliolis florum conditur. fit Atticae regionis hoc et Siculae Hymetto et Hybla apricis locis, mox Calydna in insula. est autem initio mel ut aqua dilutum et primis diebus fervet ut musta seque purgat, vicensimo die crassescit, mox obducitur tenui membrana, quae fervoris ipsius spuma concrecit. sorbetur optimum et minime fronde infectum e quercus, tiliae, harundinum foliis.

[μέλι Υμηττίο]

IV B. 98

Plin. *HN* XXXVI 3

(ed. D.E. Eichholz (με αγγλ. μεταφρ.), *Pliny, Natural History X, Libri XXXVI-XXXVII*, The Loeb classical library, Cambridge, Mass, London, 1962)

iam L. Crassum oratorem illum, qui primus peregrini marmoris columnas habuit in eodem palatio, hymettias tamen nec plures sex aut longiores duodenum pedum, M. Brutus in iurgiis ob id venerem palatinam appellaverat. nimirum ista omisere moribus victis, frustraue interdicta, quae vetuerant, cernentes nullas potius quam inritas esse leges maluerunt.

[Εξαγωγή μαρμάρου Υμηττού στη Ρώμη για κίονες και αρχιτεκτονικά μέλη]

IV B. 99

Marcus Valerius Martialis

Mart. 7.88

[ed. D. R. Shackleton Bailey (με αγγλ. μεταφρ.), *Epigrams. Martial* vol I, The Loeb classical library, Cambridge, London, 1993]

Fertur habere meos, si vera est fama, libellos
Inter delicias pulchra Vienna suas.
me legit omnis ibi senior iuvenisque puerque,
et coram tetrico casta puella viro.
Hoc ego maluerim, quam si mea carmina cantent
Qui Nilum ex ipso protinus ore bibunt;
Quam meus Hispano si me Tagus impleat auro,
Pascat et Hybla meas, pascat Hymettos apes.
Non nihil ergo sumus, nec blandae munere linguae
Decipimur: credam iam, puto, Lause, tibi.

[αναφορά στην Υμηττό, στο μέλι και τις μέλισσές του]

IV Γ. ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

Martin Kraus / Crusius (1526–1607)

Σημαντικός Γερμανός ουμανιστής και ελληνιστής, καθηγητής της αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής στο Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης. Στο πλαίσιο των ερευνών του ασχολήθηκε με την Ελλάδα της εποχής του και τη γλώσσα της. Επειδή τα ταξίδια την εποχή εκείνη ήταν ιδιαίτερα δύσκολα και επικίνδυνα, η έρευνά του βασίστηκε στην αλληλογραφία με έλληνες λόγιους και κληρικούς. Η Τουρκοκρατούμενη Αθήνα του 16ου αιώνα βρισκόταν εκτός των εμπορικών δρόμων της εποχής και ήταν άγνωστη στους Δυτικούς. Σε ερώτημα του Κρούσιου για την κατάσταση της Αθήνας, ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, με επιστολή, το 1575 από την Κωνσταντινούπολη, κάνει αναφορά στον Υμηττό με τα πολλά θεραπευτικά βότανα, το θουμάσιο κλίμα και τα καλά νερά.

Crusius, M., *Turco – Graeciae*, Basilae 1598. Paton 1951, 9.

Θεάσασθαι τε καὶ ἄλλα θαύματα ἄξια. Οὐ λέγω τὸν βουνὸν τὸν καταντικρὺ βοτάνην πᾶσαν (εἰπεῖν ἰατρείας ἀπάσης πρόξενον) ἔμπεριέχοντα, ὃν κῆπον Ἀδώνιδος ὀνομάζω, ἢ ἀέρων εὐπνοίαν ἢ ὑδάτων πότιμον ἢ ἀγαθῶν ἄλλων ἐξ' ὧν συμβαίνει, τοὺς νῦν Ἀθηναίους, ἤδη βαρβαροθέντας, φύσει μνήμονας καὶ εὐφώνους εἶναι....

Reinhohd Lubenau (1556–1631)

Γερμανός φαρμακοποιός. Το 1589 επισκέπτεται την Αθήνα, με τη γαλέρα του Τούρκου αξιωματούχου Χασάν Πασά, αφού πρώτα είχε φθάσει στην Κωνσταντινούπολη, ως μέλος της αντιπροσωπείας του αυτοκράτορα Ροδόλφου Β΄ στον Σουλτάνο. Γράφει για τις κατάφυτες από ελιές, λεμονιές και ροδιές πλαγιές των βουνών γύρω από την Αθήνα, για τον ευωδιαστό αέρα και την υγιεινή θέση της πόλης. Εντυπωσιάζεται από την μακροζωία των κατοίκων της Αθήνας και την αποδίδει σε τέσσερις παράγοντες: στη γεωγραφική θέση της πόλης, στους ζωογόνους ανέμους που πνέουν από τα βουνά, στο καλό νερό και στο μέλι του Υμηττού.

Lubenau 1912–30. Σιμόπουλος 1972, τομ. Α, 422–423.

Enliya Çelebi (Εβλιά Τσελεπή, 1611 – περίπου 1684)

Ο σημαντικότερος Τούρκος περιηγητής του 17ου αι. Στον όγδοο τόμο του έργου του Σεγιαχατναμέ (συνολικά δέκα τόμοι), ο οποίος είναι αφιερωμένος στην Ελλάδα, κάνει ιδιαίτερη μνεία στον Υμηττό, στα αρωματικά και θεραπευτικά βότανα και φυτά, στο περίφημο μέλι και στο ακμαίο στην εποχή του μοναστήρι της Καισαριανή. Τα παρακάτω αναφερόμενα στον Υμηττό χωρία προέρχονται από την απόδοση στα ελληνικά του κειμένου που αναφέρεται στην Αττική, με διορθώσεις και σχόλια από τον αρχιτέκτονα και ιστοριοδίφη Κώστα Μπίρη.

Μπίρης 1959, 54–58.

Τζωρτζόγλου 1931, 130–131.

... Η πηγή του νερού αυτού [που έβγαине από το στόμα του λιονταριού του Πειραιά] υπάρχει σε ένα ψηλό βουνό, που το λένε Τρελλό Βουνό, δυο ώρες μακριά προς τα

ανατολικά της πόλεως της Αθήνας²²⁶. Από εκεί το νερό, λένε, ότι έβγαινε με κούγκια (πηλοσωλήνες) και έτρεχε από το στόμα τούτου του λιονταριού. Ακόμα και σήμερα φαίνονται τα μέρη, και οι αγωγοί του.

Για το Τρελλό Βουνό (“Δελί”), την παραγωγή του, τα φυτά του και τα χόρτα του.

Δυο ώρες σχεδόν από την πόλι της Αθήνας, υπάρχει ένα ψηλό βουνό περίφημο στους Ρωμιούς, στους Άραβες και στους Πέρσες με το όνομα Τρελλό Βουνό («Δελί-δαγ»), που από το ύψος του φαίνονται σαν κόλποι οι θάλασσες του Ευρίπου, του Νησιού του Μοριά και της Ναυπάκτου (ο Κορινθιακός). Σε κανένα (άλλο) οροπέδιο δεν υπάρχουν τα σπαρτά (δημητριακά), τα χόρτα, τα φυτά και τα λογίων-λογιών φαρμακευτικά βότανα που υπάρχουν σ’ αυτό το ψηλό βουνό. Μάλιστα, πιπέρι και ρωμείο ρεβέντι, μάραθο, λάπαθο και παρόμοια εκατοντάδες χιλιάδες σπουδαία θεραπευτικά βότανα βγαίνουν (παράγονται) και βρίσκονται γιατρικά σε πολλές αρρώστιες. Προ πάντων την άνοιξη, ο νους του ανθρώπου, που αναβαίνει στην ψηλή κορυφή του μεγάλου αυτού βουνού, αρωματίζεται από τις λογής λογής ευωδιές συκαμινιάς, ζουμπουλίων, μαράθου, ζαμπακιού, βασιλικού, φουλιού, ανεμόνας και λογιών λογιών χρυσοπότνηρων λελέδων (τουλίπες).

Ο λόγος για τον οποίο τον αρχαίο καιρό οι περίφημοι γιατροί και σοφοί όλου του κόσμου έκαμαν ενδιαίτημά τους αυτήν την πόλι της Αθήνας, είναι τα θεραπευτικά βότανα τούτου του ψηλού βουνού...

Τα περίεργα του άφημου μοναστηριού.

Στα πρόβουνα αυτού του Τρελλού Βουνού υπάρχει ένα υποδειγματικό αρχαίο μοναστήρι. Είναι τόπος χριστιανικής λατρείας, φημισμένος σ’ όλην την χώρα των απίστων με το όνομα Μοναστήρι Κριού Κεφαλής (Κοτς-Μπασή) και που το νερό του, το κλίμα του και το κτίριό του δεν υπάρχουν στην Οικουμένη...

Όταν θα βρέξει στα γύρω του μοναστηριού βουνά και υψώματα, οι όμορφες ευωδιές, από την δροσιά των φύλλων και των φυτών και των δένδρων και των

---

²²⁶ Μπίρης 1959, σημ. 87: πρόκειται για το υδραγωγείο του Βουνού, όπως το έλεγαν οι Αθηναίοι, που ξεκινούσε από τον Ιλισσό, ανάμεσα στη γέφυρα της οδού Αναπαύσεως και στον βράχο της Καλλιρόης. Πιο κάτω, κοντά στην οδό Βούρβαχη, λάμβανε τα νερά κι άλλου υδραγωγείου που κατέβαινε από τον Υμηττό περνώντας πίσω από το Νεκροταφείο. Αφότου έπαυσε να υδρεύει τον Πειραιά, οι Αθηναίοι το τερμάτισαν στα Κάτω Πετράλωνα και μάζευαν τα νερά του σε χαμοστέρνες. Η περιοχή αυτή, ανάμεσα στο λόφο του Φιλοπάππου και στις φυλακές Συγγρού, ονομάσθηκε από το όνομα του υδραγωγείου, Βουνό ή Κοντίτο του Βουνού αλλά και Χαμοστέρνες.

εκατοντάδων χιλιάδων πολύχρωμων λουλουδιών της γης, αρωματίζουν τον νου του ανθρώπου. Γι αυτό το μέλι του Μοναστηριού της Κριού Κεφαλής, είναι περίφημο... Είναι μέλι φημισμένο ως Κριού Κεφαλής²²⁷.

Sieur du Loir

Γάλλος περιηγητής και διπλωμάτης. Το 1639, συνόδευσε τον πρέσβη της Γαλλίας Jean de la Haye στην Κωνσταντινούπολη. Κατά την επιστροφή του το 1641, περιγράφει σε επιστολή του (Letter X to M. Abbé Menage), το ταξίδι από την Κωνσταντινούπολη στη Βενετία, κατά τη διάρκεια του οποίου επισκέφτηκε και την Αθήνα.

Du Loir 1654, 319. Paton 1951, 59–61, 65.

Ce qu' ils nous assurent de la qualité des plantes qu' elle produit qui ont la force de purger par le seul odorat ceux qui en approchent, temoigne ce me semble plutost que c' est le Mont Hymettus ou les abeilles faisoient du miel si delicat, et par ce qu' on en tiroit du marble, cela leur a donné lieu de croire quelle en eust esté revestué.

Jacob Spon (1647–1685)

Γάλλος γιατρός, ουμανιστής και πρωτοπόρος της αρχαιολογίας. Επισκέφτηκε μαζί με τον G. Wheeler την Αθήνα το 1676. Διέθετε γνώση των αρχαίων πηγών, ενδιαφερόταν για τις επιγραφές και τα νομίσματα και περιέγραψε την πόλη επιχειρώντας να ταυτίσει τα μνημεία της. Κατά την περιήγησή του με άλογα στον Υμηττό, επισκέφτηκε το μοναστήρι της Καισαριανής και έκανε εκτενή αναφορά στο φημισμένο μέλι του βουνού. Το έργο του, *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant, fait aux années 1675 & 1676* εκδόθηκε το 1678 μεταφράστηκε σε άλλες γλώσσες και γνώρισε μεγάλη επιτυχία²²⁸.

Spon 1678, τόμ. II, 217, 222–174, 473–474²²⁹. Étienne 2004.

(σ. 166) [*Description des Antiquitez de la ville d'Athènes*]

...C'est ce que les Anciens appelloient Agra ou Agrae et il y a un petit torrent qui vient du mont Hymette proche du Convent de Cyriani, et qui se joint avec l' Ilissus, dont la source est plus haut au pied delà même montagne.

---

²²⁷ Μπίρης 1959, σημ. 91: Το μοναστήρι της Καισαριανής, (Κοτς-μπασί μοναστήρι στα τούρκικα, δηλαδή Μονή της κριαροκεφαλής) είχε γίνει περίφημο και για την εξαιρετική ποιότητα του μελιού του. Το όνομα με το οποίον την αναφέρει οφείλεται, στην μαρμαρίνη κριοκεφαλή που υπήρχε και υπάρχει ακόμη εντοιχισμένη, ως βρύση άλλοτε του νερού δίπλα στην ανατολική είσοδο, στην εξωτερική όψη του αυλόγυρου.

²²⁸ Κεφαλληναίου 2004, 32,34.

²²⁹ <https://archive.org/details/voyageditalieded02spon/page/472/mode/2up> (3-6-2021)

(σ. 222 –225)

...Après avoir bien considéré pendant près d'un mois les antiquités de la Ville, nous voulûmes aussi en voir les dehors. Le mont Hymette meritoit bien une longue promenade, et nous prîmes des chevaux pour y aller avec nôtre hôte. Il est à une petite lieue d' Athènes , et n'a guère moins de sept ou huit lieues de tour. Le dessus n'est ni habité, ni cultivé. Comme nous y fûmes arrivés, la neige nous y surprit , ce qui nous obligea de le quitter plutôt que nous n'aurions fait dans une autre saison. Nous vîmes descendre au Convent de Cyriani, qui est au Nord de la montagne. Les Turcs l'appellent Cosbachi à cause d' une tête de mouton qui est à une fontaine.

Ce Convent est assez beau pour le pays, où les Grecs n'osent se montrer superbes en bâtimes. On y fait quantité de miel qui est fort estimé à Constantinople, et quand on y en porte d'autre, pour le bien vendre, on le fait passer pour du miel de Cosbachi, qu'on tient pour le meilleur. Je ne sais ci c'étoit pour être prévenus de cette opinion que nous le trouvâmes excellent, et que nous en mangeâmes beaucoup sans nous en degôûter. Je remarque qu'il n'étoit point âcre, et qu'il n'alterait pas, comme font d'ordinaire les autres fortes de miel.

Aussi les Anciens croyoient que les premières abeilles et le premier miel tiraient leur origine du mont Hymette, et nous disions entre nous que c'étoit peut-être en ce même endroit, puisqu'il y est en effet bien plus excellent qu'ailleurs. Il est d' une bonne consistance , et d' une belle couleur d' or , et porte plus d'eau qu' aucun autre, quand on en veut faire du sorbet , ou de l' hydromel...Strabon dit que le meilleur miel du mont Hymette était celui qui fe faisait proche des mines d'argent , qui sont maintenant perdues. On l'appelloit Acapniston, parce qu' il était fait sans fumée. Aussi le fait-on de même à present, sans étouffer les abeilles, pour vielles qu'elles soient, avec la fumée du soufre, comme cela se pratique en quelques pays. C'est la raison pourquoy elles y multiplient beaucoup et qu'il se fait quantité de miel, non seulement dans ce Couvent, mais dans les autres du mont Hymette, et à celui du mont Penteli. Leurs ruches sont couvertes de cinq ou six petites planches²³⁰, où les abeilles commencent d' attacher leurs rayons, avec un petit toit de paille par dessus. Ainsi, quand ils veulent partager leurs ruches, ils n'ont qu'à tirer la moitié des planches qui tiennent les rayons attachez, et les mettre dans une autre ruche. Pour les moins effaroucher, ils attendent qu'il y en

---

230 Βλ. εικονογράφηση στο έργο του συντρόφου και συνοδοιπόρου του Spon, George Wheler (1682). Βλ. και Étienne 2004, 377, σημ. 188.

ait une partie en campagne, et alors ils mettent une ruche neuve au même endroit de la vieille bâtie delà même façon; de sorte qu'elles y viennent le soir, croyant que c'est leur ancien logis, et ne trouvant rien dedans, elles commencent à bâtir leurs cellules. Les herbes et les fleurs odoriférantes qui croissent au mont Hymette ne contribuent pas peu à l'admirable manufacture de ces petits ouvriers...

(227–228)...Les autres Monasteres du mont Hymette sont Agios Joannis o Carias, Agios Georgios o Coutelas , Asteri , Agios Joannis o Kynegos , et Agios Joannis o Theologos. L'Abbé du Carias l'est en même temps de l' Asomatos au pied du mont S. George. Au couchant de la montagne à une petite lieue d'Athènes il y a un petit village d'Albanais appelle Caramamet, et au Midy un autre qui se nomme Lambrica et auparavant Lampra, à cause de quoi ils donnent à ce côté du mont Hymette le nom de Lamprovouni, et au reste Telovouni. Quelques Francs nomment cette montagne Montematto par corruption, au lieu d' Hymetto. Nous y trouvâmes quantité de plantes, mais entr' autres de la Mandragore en quantité, et une espece de tithymalus spinosus à fleur jaune, et une sorte de scorzonère qui a la racine ronde comme un oignon de lis, inconnue dans nos quartiers. Ils l'appellent Galochorton, parce qu'elle est pleine de lait , et qu'elle le fait venir aux femmes.

(473–474) CLVII. Υμήτιον

Hymettus. Le mont Hymette étoit apparemment habitée en beaucoup d'endroits, puis qu'il s'y faisoit quantité de miel, comme encore à present. On en tiroit du marbre, qui étoit employé à Athènes, comme celui de Penteli. Les Athéniens croyoient aussi qu'il y avoit des mines d'or: et même un jour le bruit courut qu'on avoit découvert en certain endroit de la poussiere et des raclures d'or: mais que cela étoit gardé par des fourmis extraordinairement grandes et courageuses, qui se battoient très -bien avant que lâcher-prise: de manière qu'ils s'aviserent d'y aller bien armez etc bien équippez pour enlever ce thresor, ayant même fait provision de vivres pour trois jours: mais comme ils eurent bien cherché , et qu'ils n'eurent rien trouvé , ils s'en revinrent en se raillans les uns les autres de leur trop de crédulité; et les Comédiens ne manquèrent pas de tems en tems de les faire ressouvenir de la fameuse guerre contre les Fourmis. Le mont Hymette abondoit autrefois en serpolet et en thym, qui sont des plantes que les abeilles cherissent, et il n'en est pas encore moins couvert qu'il étoit alors.

βλ. και χάρτη του Spon (Étienne 2004, εικ. 28)

George Wheler (1650–1723)

Ο George Wheler, σύντροφος του Spon στο ταξίδι του στην Αθήνα (1675-1676), εξέδωσε και ο ίδιος το δικό του οδοιπορικό [A *Journey into Greece. In company of Dr. Spon of Lyons ... with variety of sculptures*, 1682], το οποίο αποτελεί κυρίως μετάφραση στα αγγλικά του έργου του Spon, με ορισμένες δικές του προσθήκες και εικόνες και δύο σχεδιαγράμματα της Αθήνας. Η εκπόνησή του ενός από αυτά έγινε από την κορυφή του Υμηττού, η οποία παρείχε άπλετη θέα, την οποία ο Wheler περιγράφει αναλυτικά.

Wheler 1682, 352²³¹.

There are also three or four publick Bagnio's, or Baths, much used here, as in most other eminent Towns in Turkey. The Town is well watered by Channels underground, brought from the Ilissus and Eridanus. I mean, from Mount Hymettus; and dispersed about the City into several publick Fountains, and private Houses. That in the Street of the Bazar, is the most eminent, and bears the Name of Uffin Chelebi.

Wheler 1682, 409–413.

Our first expedition was to climb up Mount Hymettus, whose foot is about three or Four Miles from Athens, South-East of it. It lies in lenght, beginning North-East and descends into the Saronic Gulph South-West; there making the promontory Zoster...

For hence I had not only all Attica in my view; but great part of the Archipelago and Morea, as far as the Isthmus and Corinth, and on the other hand Negropont, almost ti the Euripus. But more particularly, I observed with my Compasss as followeth, intending this to be the Basis, on which I resolved to fix the composing my map of Achaia.

...

passing by three Monasteries, that lay on the side of the Mountain. The first in descending is called Hagio-Jani ho Carias. The second is now desserted, and they say the Italians had formely a Church there in common with the Greeks called Hagios Georgios ho Koutelas. The third is called Hagios Kyriani by the Greeks, and by the Turks Cosbashi; because of a Sheeps Head engraven on a marble-Sepulchre, now made use of for a Cistern to the fountain arising there, whose stream falls into the Ilissos...

This Mountain is celebrated for the best honey in all Greece, of which it makes a great quantity to send to Constantinople, where, it of much esteemed for making, sorbets. They use therefore to bring all the honey made hereabouts, to be marked with

---

231<https://books.google.gr/books?hl=el&output=text&id=xtlOAAAcAAJ&q=Hymett#v=onepage&q=Hymettus&f=false> (12-12-2017).

the Mark of this Monastery of Cosbashi; to make it sell the better. We eat of it very freely, finding it to be very good, and were not at all accommodated with any Gripings after it. This Mountain was not less famous in times past for bees and admirable honey; the Ancients believing that bees were first bred here, and that all other Bees were but Colonies from this Mountain...

Ordering of bees.

The hives they kept their bees in, are of willows... (σχέδιο σ. 412)

...The rest of the Convents about this Mountain, are called Asteri: Hagios Ioannes Kynigos, and Hagios Ioannes o Theologos. There is another Convent near Mount St George called Assōmatos.

Mount Hymettus is now called Telovouni, towards the North-East end, and Lambravouni towards the South-West end, by the Greeks; as my Comrade observes. This last they call Lambravouni, from a ruined Town, called Lambra, or Lambrica, situated under Mount Hymettus, South and is a Corruption of the antient Lampra, which they pronounce Lambra. But this is only a Point of the Mountain, that lieth behind the other, and is scarce seen from Athens; being also separated from the rest of Hymettus by a narrow Valley, through which lieth the way from Athens to Capo Colommi. But I remember not, that I heard it called by the Athenians otherwise, than Imet, or Tis Imettes Vouni; that is, Hymettus Mountain. But the Francks call it Monte-Matto; which is but another manifest Corruption of Mount Hymettus.

In my Visits to this Mountain I observed many curious Plants, both upon it, and in the Plain of Athens about it. It was in the Month of February....

Βλ. και Wheler 1682, 340. *Drawing of Athens as seen from the north and from the see* [1676]. [Σχέδιο της Αθήνας, 1676]. Φαίνεται το στάδιο και η τρίτοξη γέφυρα του Ιλισού, ο δρόμος προς Σούνιο (*Αστική Οδός*), ο Άγιος Κοσμάς, ο Φαληρικός όρμος κά.

Rinaldo de la Rue (1655/1660 – 1688)

Αξιωματικός του Ενετικού στρατού υπό τον Μοροζίνι, ο οποίος ήταν παρών στην κατάληψη της Αθήνας από τους Ενετούς και στην ανατίναξη του Παρθενώνα το 1687. Ο μόνος από τη στρατιά που έδειξε ενδιαφέρον για τα μνημεία της Αθήνας και άφησε γραπτή περιγραφή τους²³².

---

²³² Paton 1951, 84, σημ. 1

Rinaldo de la Rue, III *Relatione d' Atene. Relatione D'alcune principali Antichita d'Atene*. Paton 1951, 142 σημ. 1, 148.

(σ.148)... *Di là distante circa 300 passi è il Monte Anchasmus uno de quattro principali dell' Attica, i quali sono Parnates a Maestro; Pentelicus a levante, di là cavavano i marmi per fabricare, Himetus a scirocco tanto decantato dai poeti per essersi sopra di quello trovato la prima volta il miele, e per li semplici e piante odorifere de quali abonda.*

Rinaldo de la Rue, IV *Relatione delle Cose piu Curiose, ed antiche, che si ritrovano in vicinanza di Atene*. Galleria di Minerva, I, 1696, 382–384. Paton 1951, 150–151.

(150–151) *Vi sono in questa provincia quattro montagne rinomate, cioè Himettus tanto decantata da' poeti, sopra la quale fu ritrovato il primo miele, che vi si coglie in abbondanza, come parimente ogni sorte di fiori, ed herbe odorifere, ed è situato al sirocco della citti di Athene.*

Charles Comte de Ferriol

Γάλλος πρέσβης στην Υψηλή Πύλη, μετά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699, μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των συνασπισμένων δυνάμεων της "Ιερής Συμμαχίας" της Αυστρίας, της Πολωνίας της Βενετίας και της Ρωσίας. Διασώθηκε ημερολόγιο του ταξιδιού του, όπου το τρίτο μέρος αποτελεί την πρώτη αναφορά επίσκεψης δυτικού στην Αθήνα, μετά την φυγή των Ενετών, το 1688²³³.

Paton 1951, 155–156, 157, 163–164.

Part III: “*les ruines de la plus fameuse ville de l' antiquite*”²³⁴.

Il semble même que Minerve, à qui, si l'on en croit les poètes, cette illustre ville étoit dédiée, ait pris plaisir de la combler de bien, car sans parler des oliviers qui y viennent en grand nombre sans aucun soin, du miel fameux du mont Hymet et du beau marbre que l'on tire de la montagne de Mandelle, n'est-ce pas un grand avantage que la terre n'ait aucun besoin d'être fumée et qu'avec une petite facon devant et après les semailles elle produise en abondance toutes sortes de biens et les fruits les plus exquis?

---

²³³ Paton 1951, 156, σημ. 5

²³⁴ Όπ. π., 164

Julien-David Le Roy (1724 –1803)²³⁵

Γάλλος αρχιτέκτονας και αρχαιολόγος, μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής της Γαλλίας. Επισκέφτηκε την Αθήνα το 1754 με σκοπό να ανταγωνισθεί τους άγγλους J. Stuart και N. Revett στην αποτύπωση των μνημείων της. Με τη βοήθεια των Καπουτσίνων μοναχών και με βάση το κείμενο του Παυσανία προσπάθησε να ταυτίσει μνημεία, έκανε σχέδια και μετρήσεις. Το πιο γνωστό έργο του *The Ruins of the most beautiful Monuments of Greece* κυκλοφόρησε το 1758. Τα έργα του εάν και υστερούν σε ακρίβεια από τους πίνακες των J. Stuart και N. Revett έχουν καλλιτεχνική ποιότητα, δύναμη και συγκίνηση για το λόγο αυτό άσκησαν μεγάλη επίδραση στην εποχή του.

Le Roy 1759²³⁶

(σ. 9)...*There are also several public Bagnio's, or Baths, much used here, as in most other eminent Towns in Turkey. 'This well watered by Channels under Ground, brought from the Elissus and Eridanus; that is, from Mount Hymettus, and dispersed about the City into several public Fountains and private Houses. That in the Street of the Bazar, is the most eminent, and bears the Name of Ussin Chelebi.*

Middleton 2004, 416

[Julien-David Le Roy. *The ruins of the most beautiful monuments of Greece*, vol. II, part 1.]

The Athenians fondness for honey may also contribute to their good health. The honey of Athens, and of Mount Hymettus in particular, is truly delicious. It was praised of course, by Ovid [Ars amatoria 2.420] and by Martial [Epigrammata 13.104]

Abbé Michel Fourmont

Γάλλος κληρικός, φιλόλογος και ιστοριοδίφης. Το 1728 περιηγήθηκε με αποστολή του Λουδοβίκου ΙΕ' στην Κωνσταντινούπολη και στην Ελλάδα, συνοδευόμενος από τον ανιψιό του Claude-Louis Fourmont, τον οποίο χρησιμοποιούσε ως σχεδιαστή. Αναζητούσε μανιωδώς, αντέγραφε αλλά και κατέστρεψε πολλά ελληνικά μνημεία και επιγραφές. Στην Αθήνα έφτασε το 1729 και κατέγραψε 500 περίπου επιγραφές. Έχει διασωθεί χάρτης σχεδιασμένος πιθανότατα από τον ανιψιό του, με τη διαδρομή που έκανε τον Αύγουστο του 1729 από την Αθήνα έως το Σούνιο, σε αναζήτηση επιγραφών και αναγλύφων. Ο χάρτης αυτός είναι περισσότερο ένα σκαρίφημα, η σημασία του όμως έγκειται στο ότι σημειώνεται η χάραξη του δρόμου που ακολούθησε ο Fourmont από την Αθήνα έως το Σούνιο. Με αυτόν τον τρόπο διασώθηκαν τοπωνύμια των περιοχών της Αττικής κατά μήκος του δρόμου αυτού, εκ των οποίων εδώ μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα αυτά στη δυτική πλευρά του Υμηττού, στη διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού*. Το έργο του δεν το δημοσίευσε ο ίδιος και τα χειρόγρατά του σώζονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Stoneman 1985, 191–192, 197. Lauter 1993, 157–158, πίν. 32.

²³⁵ LE ROY, Julien David. TRAVELOGUES.ME TO ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=191>[Ιόλη Βιγγοπούλου] (πρόσβαση 10-11-2017)

²³⁶ <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/leroy1759> (πρόσβαση 10-11-2017)

Richard Chandler (1737–1810)

Άγγλος λόγιος, επικεφαλής αποστολής της Εταιρείας των Dilettanti στην Ανατολή (Μικρά Ασία και Ελλάδα) κατά τα έτη 1764-1766. Συνοδευόταν από τον αρχιτέκτονα Nicholas Revett και τον ζωγράφο William Pars. Το χρονικό της αποστολής τους κυκλοφόρησε σε δύο μέρη από τα οποία το δεύτερο καλύπτει την περιήγηση τους στην Ελλάδα [*Travels in Greece: or an account of a tour made at the expense of the society of Dilettanti*]. Στην Αθήνα βρέθηκε το 1765–1766. Επισκέφτηκε τον Υμηττό και το μοναστήρι της Καισαριανής κάνοντας μνεία στη λαϊκή πίστη για τις θαυματουργές ιδιότητες της πηγής του μοναστηριού σε σχέση με την ευγονία. Ήταν ο πρώτος που περιέγραψε το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη, προσπάθησε να διαβάσει τις επιγραφές και να τις ερμηνεύσει. Διάβασε λάθος το Θηραϊός ως Φηραϊός.

Chandler 1776, 141–146²³⁷. Βλ. και Chandler 1776, plan of Athens (1765–1766).

CHAP. XXX.

Journey to mount Hymettus — An ancient well — Vestiges of Alopec — Arrive at some bee-stands — Alarmed in the night — Turkish rigour — A well — The shaft of a mine — Dinner — At Dragonisi — A speckled owl — The monastery of St. Cyrani.

While we resided at the French convent, we were informed of certain subterraneous wonders said to exist in the bowels of mount Hymettus. The report of an eye-witness, though of a nature not to be entirely credited, seemed to merit some attention. Our servants provided ropes, wax-tapers, and other necessities and we set out on the fifth of October, after the heat of noon, accompanied by Lombardi. We had also some dogs and falcons belonging to the vaiwode.

We crossed the Ilissus and passed by the site of the Lyceum. After a short ride with the greater Hymettus on our left, the road winding toward the sea, we came near a village called Dragonisi, consisting of a ruined tower and a very few houses, on a small eminence in the plain. We alighted beneath a shady tree by an ancient well shaped like a parallelogram, and divided in the middle by five transverse marble beams, one above another...

Going on, we soon came to a spot over-run with bushes, among which are several wells mostly choked with soil and rubbish. Many of the demi or ancient boroughs were unimportant places, and, from their want of character, can never be ascertained. Some too of more consequence are almost equally unknown, the information concerning them not being sufficiently explicit. This is one of the few to which a name may be assigned.

---

²³⁷ <https://archive.org/details/travelsingreeceo00chan> (πρόσβαση 25-9-2017). Βλ. και CHANDLER, Richard. TRAVELOGUES.ME TO BAEMMA ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=218> [Ιόλη Βιγγοπούλου] (πρόσβαση 25-9-2017).

On the side of Athens next the Heracleum and Cynosarges was Alopece, the place to which Socrates belonged. A farm at Alopece is on record as only eleven or twelve stadia, about a mile and a half, from the city-wall.

(σ. 144)

The mountains on this side of Athens were once noted for silver. The mines were private property, and were worked for the benefit of individuals, to the time of Themistocles. By his advice, the republic took possession of them, and applied the profits to the building of triremes to be employed in the war with Aegina. Demetrius the Phalerean said, that the Athenians laboured on them as eagerly as if they hoped to dig up Plutus himself, the god of riches. The produce, which at first was plentiful, sailing, they re-melted the old scum and dross, and found ore, which, from want of skill, had not been extracted. The well, to which we were conducted, was probably a shaft. The honey of Attica esteemed most exquisite was taken near the mines.

. . .

(σ. 145–146)

The purple hills of Hymettus were the scene of the famous story of Cephalus and Procris [Ovid, de Arte Amandi, 1. 3. v. 687= Ov. Ars III 687]. The fatal mistake of the husband was said to have happened among some thickets near a sacred spring or fountain. This seems the spot called Pera, where was a temple of Venus, and a water, which was believed to conduce to pregnancy and to an easy delivery. The same, it is probable, is now occupied by the monastery of Cyriani. In many instances the temple or its site, with the consecrated portion, have changed their owners, and the deity been dispossessed by the faint. The convent is an old irregular building on the side of the greater Hymettus, in view from Athens, encompassed by a wall with battlements, and entered by a low iron door. The Greek women repair to it at particular seasons, and near it is a fountain much extolled for its virtues. The papas or priest affirmed that a dove is seen to fly down from heaven to drink of it yearly, at the feast of Pentecost. I ascended to the top of the mountain, where I enjoyed a fine prospect of the country and of the islands in the Aegean sea near the coast of Attica.

(146–151)

CHAP. XXXII.

Towns between Phalerum and Sunium — Capes and islands — Barrows by Alopece — Vestiges of Aexone and Anagyrus — 'Entertained by a Greek Abbot — A Panéum or sacred cave — Wheeler's rout from Sunium to Athens — Remarks.

The towns on the coast going from Phalerum toward Sunium, were Alimus, Aexone, Alae of Aexone, Anagyrus, ...

The long promontory, the first after Aexone, was named Zoster, because, it was said, Latona had loosed her zone there in her way to Delos...

Some information, received soon after our return from mount Hymettus, induced us to go in the following month to Vary, a metochi or farm belonging to a Greek monastery at Athens, on the sea-coast, and distant about four hours.

On our approach to the shore, some vestiges occurred, it is likely, of Aexone. We then turned, and travelled toward Sunium, through a gap in mount Hymettus, which running out forms the promontory once called Zoster. Within the gap, near the end, we came to the site of a considerable town, some terrace walls of the species called Incertum remaining. Beyond there is a church. We found some fragments of inscriptions fixed in the wall; and one of my companions afterwards copied a sepulchral marble recording a person of Anagyrus, which, it is probable, was the name of the place. The terrace perhaps was the site of the temple of the mother of the gods...

We ascended early in the morning to a cave or grotto, which was the object of our journey, distant about three quarters of an hour, inland, in the mountain. This, which appears to be the Paneum mentioned by Strabo, will be the subject of the following chapter. It affords shelter to the goatherds in winter, and is frequented at all seasons for water by those who have their occupation on the mountain. Our men made a fire in it to purify the air, and we tarried all day, dining again on a sheep roasted whole.

An abstract of the journey of Sir George Wheler from Sunium to Athens will illustrate this portion of the geography of Attica...He then turned more northwestward into the way to Athens, and entered between two ridges of mount Hymettus, one called Lampra-vouni, the other Telo-vouni. This descended with a sharp point into the sea, making a promontory named Halikes, before which are four small iflands or rocks called Cambonisia, the Button Islands. He then arrived in the plain of Athens.

. . .Halikes, with the Cambohisia, was Zoster with the islets about it. Lampra-vouni was on his left hand. He appears to have quitted the coast, and to have entered the plain of Athens through the gap dividing the greater from the lesser Hymettus.

CHAP. XXXII.

... — *A Panéum or Nymphoeum with inscriptions — Of Archidamus and the age when he lived— Of the Nymphs—Of Nympholepsy — Of sacred caves —*

...The Panéum or Nymphaeum by Vary is a singular curiosity, of a species, it is apprehended, not described by any traveller. It is found in the mountain-side, near a brow. You descend through a small mouth. the forked trunk of a tree, with branches fastened across, serving as a ladder. At the landing-place is a Greek inscription very difficult to be read. It is cut on the rock first smoothed, and informs us, that Archidamus of Pherae made the cave for the Nymphs, by whom he was possessed. Opposite is a small niche or cavity; with some letters, part of a word, signifying that the offering for fruits, perhaps a small piece of money, was to be placed there. From the landing-place two ways lead into the cavern. Going down by the narrow stairs cut in the rock, on the left hand is inscribed in very antient characters, «Archidamus the Pheraean». When you are down and face the stairs, at the extremity on the right hand is an ithyphallus, the symbol of Bacchus -, and near it is Isis, the Egyptian Ceres. The Athenians had early an intercourse with Egypt, and some writers have asserted were originally a colony from that country. Under small niches, in two places, is inscribed, «Of Pan». On the other side of the stairs are two more niches, and beneath each, Of Apollo" Offer." Beyond these is a very rude figure of the sculptor represented with his tools, as working, and by it his name, Archidamus, twice repeated, the letters irregular and badly cut. On removing some mould we discovered that his feet are both turned inward. Near the image of Isis lay a stone, with two sides inscribed, once set up so that both might be visible. From one I copied «Archidamus the Pheraean and Chollidensian made this dwelling for the Nymphs», from the other, «Archidamus the Pheraean planted the garden for the Nymphs» The stairs, which are continued along by the side of the rock below the figure of Archidamus, are covered with soil formed by leaves or washed in by rain from above; and the descent to the lower grotto, to which they led, is become steep and slippery. That is entered by a narrow passage left in the partition, which has been rendered picturesque by petrifications. It is of a circular form, the sides adorned with fantastic incrustation, and the roof with sparry icicles. Of these several are growing up, pointed, from beneath; and some have already met and united with those pendant from above. At the bottom is a well of very clear and cold water. On the left hand, going up again, near the landing-place, is a square horizontal cavity, and farther on is an inscription on the rough rock, not legible. The cavity probably contained the garden of the Nymphs before mentioned ...

Άγγλος φυσιοδίφης, καθηγητής Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (1784-1796). Το πρώτο ταξίδι του Sibthorp στην Ελλάδα έγινε το 1786-1787 και το δεύτερο το 1794-1795. Το δεκάτομο έργο βοτανικής *Flora Graeca* (Ελληνική Χλωρίδα) το οποίο εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1806-1840, μετά το θάνατο του Sibthorp, αποτελεί ένα από τα πιο σπάνια και πολύτιμα βιβλία βοτανικής²³⁸. Στο έργο αυτό περιγράφονται και εικονίζονται 966 αυτοφυή φυτά της Ελλάδας τα οποία μελέτησε ο John Sibthorp κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του στην Ελλάδα. Ο Sibthorp ανέβηκε στον Υμηττό για να καταγράψει τα φυτά του βουνού και κάνει αναφορά στην παραγωγή μελιού από το μοναστήρι της Καισαριανής, το οποίο είχε πλέον περιπέσει σε παρακμή (1794).

Λουί Ωγκύστ Φελίξ ντε Μπωζούρ (Louis-Auguste Felix de Beaujour, 1765–1836)

Beaujour 1800, 158–172²³⁹.

Mais ce que vous ne savor peut-être pas, c'est que les Athéniens ont des ruches qui leur sont particulières. La matière de ces ruches est de la terre quite: leur forme est cylindrique: ellles ont trois pieds de hauteur, un pied de diamètre et un couvercle mobile. L' extérieur et le bas de la partie intérieure sont enduits d'un vernis; mais on ne vernit point la partie supérieure, parce que les abeilles auraient de la peine à y coller leurs rayons.

Les ruches sont exposées à l' est ou à l' ouest autant qu' il est possible. L' exposition au nord est préjudiciable aux abeilles en hiver, à cause de la violence des vents qui descendent du Parnète; ...

$$(\sigma.167)$$

²³⁸Βλ. και Σ. Ρίζοπούλου, *Flora Graeca*, Νεύσις 16, 2007, 34-44.
[https://www.researchgate.net/publication/233753837 Flora Graeca](https://www.researchgate.net/publication/233753837_Flora_Graeca) (25-9-2017)

²³⁹http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/9/6/0/metadata-01-0001029.tkl?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=&cclterm2=&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=&cclfield2=&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&cclop1=&cclop2=&cclop3=&cclop4=&cclop5=&cclop6=&cclop7=&isp=&search_coll%5Bmetadata%5D=1&stored_cclquery=&skin=&rss=0&lang=el&ioffset=1&offset=1 (25-9-2017)

En général, le miel de l' Attique et celui du mont Hymète en particulier, ont conservé leur vieille réputation, et ils la méritent...

(σ.169)

L' Attique importe, dans les années médiocres, un quart en blé de sa consommation, et j' ai calculé que l ' exportation seule de son miel couvrirait cette importation. On sent que le miel athénien n' a une si haute valeur, que parce qu' il est dans le commerce grec un article de luxe. Cet article est exporté presque en entier à Constantinople, où il est consommé dans le palais impérial et dans les sérails des grands.

Edward Dodwell (1767–1832)

Ιρλανδός περιηγητής, αρχαιολόγος και σχεδιαστής. Επισκέφτηκε δύο φορές την Ελλάδα²⁴⁰. Κατά το δεύτερο ταξίδι του (1805, 1806), στο οποίο συνοδευόταν από τον Ιταλό ζωγράφο Simone Pomardi περιηγήθηκε μεταξύ άλλων τόπων και την Αττική. Στο πρώτο τόμο του έργου του, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the Years 1801, 1805, and 1806*, υπάρχει εκτενής και γλαφυρή αφήγηση για τον Υμηττό, στην κορυφή του οποίου ανέβηκε τον Οκτώβριο του 1805, για να εκπονήσει με τον ζωγράφο που τον συνόδευε πανόραμα του τοπίου. Χάρη στην αρχαιογνωσία του, προσπάθησε να συσχετίσει τα αρχαία κατάλοιπα που παρατήρησε με τις αναφερόμενες από την αρχαία γραμματεία θέσεις. Ο περιηγητής βρήκε εγκαταλειμμένο το άλλοτε ακμαίο μοναστήρι της Καισαριανής. Επισκέφτηκε επίσης το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη και περιέγραψε τις επιγραφές και τα άλλα ευρήματα (ανάγλυφα).

Dodwell 1819, 468, 478–490, 525, 550–557²⁴¹.

Camp 2013, αρ.38: *Panorama from the top of the Mount Hymettos*, αρ. 14: *Vari, Cave of Pan*.

(σ. 468) *There is no part of Greece where the soil is so arid, and water so scarce as in Attica.*

From Corinth to Sunium, there is not a single running stream of fresh water, except the Athenian Cephissos, and that seldom reaches the sea. The Ilissos is the most celebrated of the Attic rivers, and was sacred to the Muses, and to several divinities whose aethereal essence, inaccessible to the sensation of thirst, might frequent with delight a bare and rocky channel, and imaginary stream.

---

²⁴⁰ Βλ. και DODWELL, Edward. TRAVELOGUES.ME TO ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=156> [Ιόλη Βιγγοπούλου] (25-9-2017)

²⁴¹ <https://archive.org/details/classicaltopogra01dodw> (24-11-2017)

Plutarch (Life of Solon) affirms that Attica is a dry and parched country, without rivers or lakes, where few springs occur, and where the water which they used was generally drawn from wells.

(σ. 478) Of decided mountains, wick are insulated by intermediate plains, there are only five in Attica: Laurion, Hymettos, Pentelikon, Parnes and Aigialos. The others are either small hills, or are parts of, or synonymous names for, the above – mentioned mountains...

Anydros is the southern division of Hymettos; it is now called Bernēdi, and sometimes Λαμβρῖκα βουνά, from the village of Lambrika, which is upon it, and which occupies the site of Λαμπτραι καθυπερθευ, or Upper Lampra. Hymettos rises gently from the northern and southern extremities to its summit: its eastern and western sides are abrupt and rocky: its outline, as seen from Athens, is even and regular; but its sides, are furrowed by the winter torrents and its base is broken into many small insular hills of a conical form; on some of which are the slight remains of ancient buildings.

When viewed from Pentelikon, where its breadth only is seen, is resembles Mount Vesuvius in its form. The lowest, or most northern point, which is nearest to Pentelikon rises above the deserted monastery of ἅγιος Ἰωαννης ο κυνηγος “Saint John the Hunter,” which contains nothing of any interest, except an ancient well of great depth: a small glen separates this point from another to the south. One branch diverges from the summit with undulating declivities the southern side of Port Raphte, where it takes the name of Μαυρον ορησι, joining Mount Laurion. The other, or principal branch, sloping down from some miles, in a southern direction, forms a glen between it and Anydros, or the lesser Hymettos; which is merely a continuation of the same mountain, terminating one of its branches at Cape Zoster. Mersius, speaking of Hymettos says, “Geminus erat; unus major, alter minor, Ἀνδροπος dictus.

Except towards its base, Hymettos had hardly any soil: the rocks are in general composed of a calcarius yellow stone. On the western side near the monastery of Kareas, is an ancient quarry of grey marble, that is visible from Athens: it contains some fine masses of white marble: but which is so much mixed with strata of green mica that it is not comparable to the Pentelic.

It is needless to enumerate the ancient authors who celebrate the honey and the flowers of Hymettos; on this subject Theophrastus may be consulted: Julius Pollux praises its gum and its thyme...

(σ. 480) *The best honey is procured at the monasteries of Sirgiani and Kareas, but other parts of Attica produce nearly as good, and it forms a considerable part of the income of the monastery on Pentelikon. The Athenians use it in most of their dishes and, like the ancients, conceive that it renders them long lived, and healthy, an opinion perhaps not entirely chimerical. Fourmont asserts, that the Hymettos honey is so strong, that it has the same effect as wine on those who eat it...*

(σ.481) *to the south of the Saint John the Hunter is the small monastery of Asomatos, with a modern round tower: this was probably built in the site of an ancient temple, the remains of which have been used in the construction of the monastery. Besides several blocks of hewn stone, there is an ancient fragmented mouth of a well of white marble ornamented with two figures in relief, badly preserved, and imperfectly executed.*

The interior of the church exhibits six small columns of grey Hymettian marble, and another lies on the ground without. Some Ionic capitals are also found, with one of the Doric order, which some modern architect has placed on an Ionic shaft.

The jambs of the door are two fluted columnar pilasters of the Ionic order. Further up the mountain there is an ancient well cut in the rock, and some traces apparently of a temple. A little further is a small church, some blocks of stone, and a rock cut into a large square hollow for the reception of water. A detached hill of a steep and conical form rises above this place; some imperfect traces of an ancient fortress are observed on its summit. This hill is contiguous to the foot of Hymettos.

A short way north of this spot, the ground is covered with large blocks and foundations; probably of some ancient demos.

(σ.482) *To the south of this hill is the monastery of Sergiani ...South of Sirgiani is the monastery called Kareas, which, like that just mentioned, is situated in a glen at the foot of Hymettos, and excluded from the plain by interposing solitude; no external intrusion interrupts the repose of the sequestered scene: the neighboring rocks are adorned by the olive and the pine. Above the monastery are the ancient quarries of grey marble, where several large blocks and frusta of columns still remain. Many columns of this marble are still seen in Rome, where it seems to have been held in considerable estimation. [...] Pliny inform us that the orator L. Crassus was the first who introduced Hymettian marble into Rome; with six columns of which he ornamented his house; but they were only twelve feet in height. After this period Grecian marble became highly valued in that city.*

An insulated hill is situated towards the plain, in the vicinity of this monastery; The strength of the position must have rendered it eligible for a fortress. With some difficulty I ascended it on horseback, and found upon its summit the foundations of ancient buildings.

Further south is an insulated hill, at the foot of Hymettos, the colour of which is extremely ochreous; it is an ancient stone quarry: from hence is a fine view of the city, and its beautiful accompaniments.

Further in the plain is a village, and Metochi, belonging to the monastery of Kareas; its name is Palaio Kara: here are considerable traces of ancient walls and (483) buildings, which is probably the remains of one of the demoi: it is about two miles and a half south of Athens. In the same vicinity is a village called Braham, or Ibrahim with contiguous vestiges of antiquity.

The modern Greek name of Hymettos is Τρελλο Βουνό, and the Turkish Dehli-dag; both of which signify the Mad Mountain. This mistake originated with the Italians, who are proverbial for vitiating and marring the names of places, to adapt them to their own soft language: they accordingly denominated this mountain Monte- Matto instead of Monte Imetto. This error was copied by the Greeks and Turks.

TO THE SUMMIT OF HYMETTOS

Panoramic drawing (8 October)

The insular situation of Hymettos induced me to believe that its summit would present one of the most extensive views in Greece; and as I was anxious to procure a faithful panoramic drawing from the situation, I selected the month of October for the purpose...

(σ.484) Our road led us from the arch of Hadrian to the south side of Anchesmos, near the monastery of Asomatos and the village of Ampelo-Kepous. In forty-five minutes we reached the Metochi of the monastery of Sirgiani, which is at the foot of Hymettos: after passing this place, I took notice of a long wall composed of large blocks, apparently of the highest antiquity; which led me to conjecture, that an insular hill at the foot of Hymettos, rising to the south of the Metochi, might be the site of some ancient demos. Having crossed the dry bed of the Ilissos, which is at its northern foot, I found the imperfect remains of a wall, rising not more than a foot above the ground, which leads to the summit of the hill, and terminates in the foundations of a square tower: two other adjoining hills are circled by the walls, which appear to have included a town of

at least two miles in circuit. Although the traces are very imperfect, and apparently of high antiquity, it is surprising that they were unknown to former travelers.

It is difficult to decide what was the ancient name of this place. Strabo [IX 399] mentions Elike, as near the marble quarries of Hymettos; but as the manuscript of the geographer in this place is imperfect, some have imagined that Ελικης is part of the word πεντελικης; though there is no plausible reason for this supposition; and Ελικης may be the true reading.

This may have constituted the habitation of the Pelasgic colony, (σ.485) which according to Herodotus, settled at the foot of Hymettos, A few hundred yards east of this place is a ruined church, where are some ancient blocks of stone and some ornamented fragments of white Hymettian marble.

In the vicinity of these ruins the word ΟΡΟΣ is cut in large letters, on the horizontal surface of the rock: this may have been the boundary, ο Ορος, between the cultivated and the common land; or the distinction of the mountain land, to Ορος, and the plain...

The monastery of Sirgiani is about half a mile from the ruins of Helike, and one hour and forty minutes, or about four miles and a half from Athens. We arrived there in the evening, and to our great surprise, found it completely deserted, and the doors fastened...

(σ.486) This place is called Cos-Bashi, “sheep head”, by the Turks, from the marble head of a ship, which is near the fountain; but its most common appellation is Sirgiani; a Turkish word, which has been adopted in the modern Greek, A small church and a neat garden are within the convent walls...The convent stands in a glen, at the very foot of the mountain, and is excluded from the plain by the hill, on which are the remains of the city already mentioned...

There was a place near Hymettos called Kullopera; where there was a temple of Venus and a fountain which Cratinus calls Kallia, and from which pregnant women used to drink, as its water was supposed to alleviate the pangs of parturition; while by the same expedient those who were barren became fruitful. This, Meursius supposed to have been the fountain mentioned by Ovid, where Procris was killed by Cephalus.

(σ.487) Near the purple heights of the variegated Hymettos is a sacred fountain, which the contiguous turf, by its soft verdure, invites the traveller to repose...²⁴².

---

242 Ov., Ars III 687–691. Ο Dodwell σε αυτό το σημείο αναφέρει και μεταφράζει χωρίου του Οβίδιου.

I have given these lines on account of the accuracy with which the spot is described... Hymettos is remarkable for its purple tint, at a certain distance; particularly from Athens, about an hour before sun-set, when the purple is so strong, that an exact representation of it in a drawing, colored from nature, has the appearance of exaggeration...

(σ.488) *The only antiquities it (the monastery) contains are several large blocks of stone, some marble architectural fragments, in an indifferent style, and a mutilated inscription relative to Ceres. Within the church are six columns of the Ionic and four of the Doric order, of small proportions and indifferent style...*

(σ.489) *When clouds rest upon Hymettos, they prognosticate rain; and anciently, when rain was wanted, Jupiter Hymettios was invoked.*

I had been assured, that it was impossible to reach the summit of the mountain on horseback; but though there is no road whatever, the horses of this country are so accustomed to climb these apparently inaccessible steeps, that we rode with safety over the bare and shining surface of the rocks and reached the summit in an hour and forty minutes from the monastery. We did not remark any traces of antiquity during the ascent. The mountain in general consists of a hard calcarious rock, or grey marble, full of holes and cracks.

The greater part of the mountain produces only stunted shrubs and aromatic plants, proper for the nourishment of bees...

Plato probably alludes to Hymettos, as well as to the other Attic mountains, when he says "their summits were once covered with earth, and with thick forests, and that several of them, which are now fertile in nothing but plants for bees, once produced the great trees, which were used and are still seen in the construction of their temples and large edifices".

For several days we remained nearly from sunrise to sun-set upon the summit of the mountain, passing the night in perfect tranquility in the monastery. We were extremely fortunate in the weather, as not a cloud, not a breath of air, disturbed the mild serenity of the surrounding atmosphere; and we were thus enabled to draw the entire panorama with perfect accuracy.

(σ.490) *...but no view can equal that from Hymettos, in rich magnificence, or in attractive charms... and I conceive that few posts in the world combine so much interest of a classic kind, with so much harmony of outline.*

The spacious prospects comprehends six of the most celebrated territories of ancient Greece: Attica, Argolis, Achaia, Arcadia, Boeotia and Phocis...

(σ.525) *TO SOME RUINS NEAR CAPE ZOSTER.*

As I was desirous of exploring the sea shore between Cape Kolias and Cape Zoster, and of searching for the remains of some of the demoi mentioned by Strabo and Pausanias, we quitted Athens on the 22nd of November, and passing through the Albanian gate, crossed the bridge over the Ilissos. There was ice and snow on the road, and the summits of Hymettos, Parnes, Pentelikon, Gerania, and the Peloponnesian mountains, that were covered with snow, brought to our recollection the dreary winter of a more northern latitude.

Proceeding in a southern direction towards Sunium, we arrived in two hours at a low promontory and peninsula called Agiea²⁴³. The whole plain from which the peninsula projects is strewed with ancient remains, that are overgrown with the impenetrable lentiscus.

The small church of St. Nicolo seems to occupy the site of an ancient temple. Among the bushes I discovered a marble lion, admirably sculptured in the style of those at Mycenae: it is in a recumbent posture; its length is four feet nine inches; but its head is mutilated.

Not many paces from the lion is a marble statue of a female figure, in drapery, and as large as life: it is in a good style, but has been much impaired. These ruins seem the remains of a considerable demos. From the eastern side of the plain rises Mount Bernidi, which is that part of Hymettos anciently called Anudros.

We returned to Athens through the village called Tragōnes, near which the Cape of Agia Kosmos projects into the sea.

Here are also the remains of a town, and the foundations of the cella of a temple, near which is a mutilated bas-relief representing the sacrifice of a goat, and some rites associated with the mythology of Bacchus, who perhaps had a temple at this place, of which the modern name of Tragones may be traditional, and derived from Τράγος, a

---

²⁴³ Πρόκειται για τη χερσόνησο Πούντα ή Αγία ή Παύλος(:). Αποτελεί τη θέση Αλυκή Γλυφάδας, σήμερα γνωστή ως Αστέρια ή Αστέρας Γλυφάδας. Η χερσόνησος σήμερα καταλαμβάνεται από τουριστική επιχείρηση και εγκατάσταση του ΠΙΚΠΑ στα σύνορα Δήμων Γλυφάδας και Βούλας. Βλ. και Milchhöfer 1889, 18.

goat, as the word Αἰζώνη, the ancient name of this demos, seems to have been from Αἰζ, which also signifies a goat.

...

(σ.550–557) *TO A PANEION ON MOUNT RAPSANA*

On the 9th we visited the cave of Pan, and were accompanied by a Calogeros, to shew us the way.

In twenty-four minutes from Bari, we reached the hill called Rapsana, and were twenty minutes more in ascending, through forests of small pines, to the cave of Pan, which is situated near the summit.

This curious antiquity has been described by Dr. Chandler, but it still merits some further observations.

The mouth is on the horizontal surface of the rock, and its approach is neither grand nor picturesque; but the interior singularities fully repay for the disadvantages of its outward appearance. A wild fig tree, which grows out of the entrance, facilitates the descent, which is only a few yards. The ancient descent was by some steps cut in the rock, but which are at present ruined. Having reached the bottom, the word ΙΙΑΝΟΣ, roughly cut, is seen on the rock to the right. The next inscription, facing the entrance of the cave, is

ΑΡΧΗΔΗΜΟΣΦ
ΗΡΑΙΟΣΟΝΥΜΦ
ΟΛΗΠΤΟΣΦΡΑΔ
ΑΙΣΙΝΥΜΦΟΝΤΟΝ
ΑΝΤΡΟΝΕΞΗΡΓ
ΗΣΑΤΟ.

From this inscription it appears that the cave was a nymphaeum, which was made, or rather finished, by Archedemos of Pherai. It was originally the work of nature, and seems to have been sacred to Pan and Isis, as well as to the nymphs; these subterranean nymphaea were not uncommon in Greece...

The next object which struck me was a colossal head, sculptured in high relief upon the rock, and apparently representing a lion, but it is much defaced. The lion's head, as the symbol of water, is an appropriate accompaniment to the cave of the nymphs. At a few paces from this spot the passage divides into two branches, both leading to a cavern, where they have a communication... We descended to the right by the ancient steps which are cut in the rock. Here is a well of the coldest and clearest water, but not deep. A few paces further we came to the communication with the greater cave, which

communication seems to be the work of art, and to have been cut in the form of a door. The only light which visits this mysterious spot is reflected from the perpendicular aperture at the first entrance. We descended by a few steps into the larger division, and were much impressed by the extraordinary appearance, and deep gloom, of this once sacred cavern.

It is not remarkable for the magnificence of its dimensions; but its singularity surpasses every thing I have seen. It is adorned with stalagmitic concretions of the most varied forms, but not of so white a hue, or of so compact a nature, as those of the grotto at Antiparos. The matrix of the rock is a crumbling grey marble, the stalactite being a superficial coating. In one part of the cave, however, a complete insulated column of stalagmitic deposition reaches from the roof to the bottom. Others of a similar kind were very injudiciously broken, and taken away several years ago, for the sake of the material, which was conceived to be valuable; [By Mons. Fauvel, French consul at Athens. They were amongst the antiquities sold at the auction of the late Count de Choiseul Gouffier, at Paris, in Sept. 1818] but it was found to be of a friable quality, and unable to resist the sculptor's chisel.

Within the great cave is the curious bas-relief of Archidamos, by whom the inscriptions appear to have been cut, and the cavern to have been ornamented. It is apparently of high antiquity, and in an uncouth and rustic style, quite in unison with the place. The figure represents Archidamos, clothed in a short tunic, reaching about half way down his thighs.

...On the opposite side of the cave is the headless statue of a female, which is cut in the rock, and sitting on a throne, with her feet resting on the υποπόδιον or subsellium. The head was probably of bronze or marble, and was evidently fixed on, as the groove which was made to receive it is still seen.

This was probably a statue of Isis, whose worship was introduced into Greece from Aegypt by the Sa'itic colony under Cecrops. The goddess is generally represented in a sitting posture, with her son Oros in her arms, whom she is nurturing at her breast. She was the divinity of the Nile: and as she presided over the liquid element, her statue is appropriately situated in the Nymphaeum. The statue in this cave is so much damaged, that it is difficult to ascertain whether Oros formed a part of it.

Near the statue some indefinite object is seen sculptured on the rock; which, from its bad state of preservation, is incomprehensible to common observers; but Dr. Chandler imagines it to be an Ithyphallus, the symbol of Bacchus. This, however, I can scarcely

conceive, on account of its magnitude, which is but little inferior to Isis herself, who is represented about the natural proportion... Near the Ithyphallus of Dr. Chandler is a niche, which once no doubt contained the statue of Pan. Under it is inscribed, ΠΑΝΟΣ. Above this are some steps leading to another niche. Towards the mouth of this cave, a square cavity, about three inches deep, is cut in the erpendicular surface of the rock; in which a bas-relief, or an inscription, upon some other material, appears to have been anciently inserted.

The cavity is surrounded by an inscription cut in the rock; not a single word of it is legible. Another inscription is also seen upon a loose block; to decipher which all my efforts were vain. Dr. Chandler has published two others, which escaped my notice.

There is no echo in the cave; and, although it was not particularly damp, the air was extremely heavy and disagreeable. We remained seven hours in this subterraneous abode, and made several drawings of its mysterious singularities ; after which we found it an unusual relief and gratification to revisit the day, to inhale the aromatic perfume that was wafted from the surrounding pine trees, and to enjoy the beautiful prospect which this spot commands over the Saronic Gulph. The sea is about a mile from Bari. Some projecting capes are seen, with some insular rocks near the shore; the largest of which is named Phleba.

TO ATHENS

We quitted the cave in the afternoon, and descending by the worst of roads through the pine forest, as soon as we reached the foot of the hill observed several vestiges of antiquity. Having proceeded an hour we saw some small insular rocks near the shore, and two capes, the most considerable of which was Zoster [now called Halikes] and which Pausanias pretends took its name from the Belt of Latona, which she untied at this place. According to the same author, Minerva, Apollo, Diana, and Latona, had their altars at Zoster. The view of the gulph is particularly beautiful from this spot...

We here entered upon the Athenian plain, which is considerably elevated above the sea, and covered with bushes. We passed several tumuli of small stones, and some imperfect traces of antiquity ; and in an hour and ten minutes from Bari, came to the remains of an extensive city, perhaps the Halai Aixonides, which Strabo calls Αλιεις οι Αιζωνικοί, and which was in the tribe Cecropis.

A quarter of an hour beyond this place we passed near an aperture in the horizontal surface of the rock, similar to that of the cave of Pan at Bari. It appeared deep; but we were precluded from examining it, by the want of ropes and ladders. As its contents may be interesting, I have ever since regretted that I did not return thither from Athens, equipped with proper implements for penetrating its recesses and exploring its curiosities. Near its mouth are some large blocks of stone. Having proceeded a short distance from this place we observed an ancient wall, regularly constructed with large stones. To our left was the village of Tragōnes; and to the right the rocks of Hymettos.

Three quarters of an hour more brought us to the remains of a city of considerable dimensions, probably Aixone, which was of the tribe Cecropis. Large blocks of stone, and foundations of many buildings, are scattered round in all directions, and part of the cella of a temple is well preserved.

William Gell (1777–1836)

Άγγλος αρχαιολόγος, τοπογράφος και χαρτογράφος, ο οποίος ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1801 μαζί με τον Dodwell, μεταξύ των ετών 1805-1806 και ξανά το 1809-1810 ως επικεφαλής αρχαιολογικής αποστολής των Dilettanti. Επισκέφτηκε την Αθήνα το 1806²⁴⁴. Στο οδοιπορικό του, *The Itinerary of Greece : containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris, and Thessaly* (1819, 1827²) καταγράφει με μεθοδικότητα τις αποστάσεις των τόπων που επισκέπτεται σε ώρες, λεπτά και σε γεωγραφικά μίλια και αναφέρει τις αρχαιότητες που συναντά.

Gell 1827² 245

(σ. VIII)	H.	M.	Geographic Miles
29. Bari to Athens	3	37	12
30. Athens to the top of Hymettus	2	37	5 ½

(σ. 43)

... Below the temple of Jupiter, and above Callirhoe, there is an island in the Ilissus, where are some vestiges; and on the other bank was a temple, supposed that of Ceres, of which nothing now remains, but it is published by Stuart. Higher up the river is a bridge, the three arches of which remained till a late period. The stadium is directly opposite the bridge, and the length of it is 680 feet. Perhaps there was a platform or portico

(σ. 44)

between the stadium and the river, and the real length of the Attic stadium 630 feet.

(σ. 89–95)

²⁴⁴ Tolias 1995. Θεοχαράκη 2015, 115.

²⁴⁵ <https://hdl.handle.net/2027/njp.32101037633086> (25-9-2017)

BARI to ATHENS, by the GROTTTO.

M.²⁴⁶ *At Bari, in the church are several fragments, and among others part of an equestrian statue.*

There is a road from Bari to Athens, passing through a little division in the hills, called Maurobouni or Anudros, which form the southern extremity of Hymettus. This is the regular road, and indeed the only one practicable for baggage. It passes near or through Agyra, supposed Anagyrous. On the cape near Vari is a lake called Kaboskion Chavashi, or Boliasmene: it is probably an ancient port, blocked up by sand.

The cape is Zoster, and the island off it is Phlega.

4 *Turning from the sea, and advancing toward Mt. Hymettus, an ancient foundation.*

6 *A well I, with ancient vestiges and tumuli.*

9 *Ancient walls.*

4 *Cistern, and other vestiges.*

5 *The ancient road cut in the rock. A circular church in ruins I. Ascend.*

(σ. 90)

16 *After a very steep ascent, the Nymphaeum, or Cave of the Nymphs, dedicated, as the inscription shows, by Archidamus, the Pheraean, whose portrait, sculptured probably by himself, is within. The entrance is small, and the descent by rough steps. Within, a range or column of rocks, covered with stalactites, divides the cavern into two chambers, and supports the mass above. It contains an altar dedicated to Apollo, one to Pan, above which may yet be traced others, and a sitting statue, probably of Cybele, or Ceres, behind which may have been a Mercury. In the smaller division of the cave is a hollow, which seems to have been intended for a bed of flowers, raised in honour of the nymphs. Opposite to this is a rough lion's head. The cavern itself is natural. This part of the range of Hymettus is called Rapsana.*

From the mouth of the grotto there is a fine view of the sea, and the neighbouring islands.

45 *After climbing without a path to the top of the ridge of Hymettus, called Anudros, find a rough track. Descend by it to the plain of Athens, leaving the sea- and the promontory of Zoster I.(left). Many heaps or tumuli. See I.(left) Agio Cosma, on the coast, and a monastery or metoiki I.(left). Traconi. Trispyrgoi more distant, I. (left).*

45 *A garden r.(right) and a division in Maurobonni, or Hymettus. Cross a torrent. The road to Athens from this point is good, but covered with ruins of edifices and sepulchres.*

10 *Great ruins, and heaps of stone.*

10 *More ruins.*

5 *Great ruins. A large monastery, with a high pigeon-house I.(left). R.(right) Ancient towers. Pass a well on r.(right).*

3 *More ruins r.(right) and I.(left).*

6 *Tombs and wall continued, with large blocks. On a height I.(left) a foundation.*

2 *Other ruins. Trees.*

5 *Descend to the bed of a torrent. A church r. and house more distant.*

---

246 M. (minutes). Bλ. Gell 1819, VIII.

- 10 *Blocks of ancient tombs r. A hollow way between rocks. Braimi village 1.(left).*
- 10 *Rocks cut for the passage of the road. Sepulchres. Karies monastery on Hymettus r.(right). Karies is a pretty sequestered spot, where they make excellent honey, and in its vicinity the dove-coloured marble of Hymettus is found. Ikaria.*
- 2 *Having crossed a torrent, a tumulus, which has been opened r.(right) L. a church and well, and remains of an ancient village, above which is a rocky mount, 1.(left) on which there are few or no remains. Perhaps this is the place Stuart calls Axaona, concluding it to have been Aixone.*
- 20 *Crossing the Ilissus near the fountain Enneacrounus, enter Athens.*

ATHENS to the top of HYMETTUS.

M.

- Quit Athens by the gate called Bobonistra, not far from the church of Ag. Lycodemo, or Nicodemo.*
- 7 *Proceeding to the E. of Anchesmus, pass r. a garden, 1. a fountain and sarcophagus.*
- 2 *R. the church of A. Giorgio, under which is a cave, near the Ilissus. Mt. Anchesmus 1. Turn r. crossing the Ilissus, which has several springs in this part. All the country between the Ilissus and Hymettus was called Agra, and sacred to Diana; and perhaps the church of Agios Petros Magrate, with a place mentioned by Stuart, Agreato Epidema, are the remains of the name.*
- 6 *A little hill 1.*
- 5 *End of a second range of little hills 1. A river from Syriani, under Hymettus, on r. joins the Ilissus. The Eridanus was possibly in this position.*
- 7 *The foot of the range of Hymettus. Enter a hollow in the hills.*
- 12 *A metochi, or farm-house, belonging to Syriani²⁴⁷. Upon the top of the hill on r. is written on a rock the word Oros, in large characters.*
- 15 *On the hill r. observe vestiges of a town, with traces of its walls. This may be reached by passing through the stadium, and leaving r. a church. 22 minutes from Hadrian's gate, cross a rivulet, which has been lined with slabs of stone. Nine minutes after is a rock chiseled r., a tumulus 1., and a ruined church r. 17 cross a deep rivulet. 4 the metochi of Syriani. This road runs through the country called Agra. Could this town have been called Helis, or was it the spot given to the Pelasgi, at the foot of Hymettus? The wall incloses four of the hills.*
- 13 *Monastery of Syriani. Here is a pretty fountain, with a ram's head in marble. In the church are four Ionic columns, 12 feet six inches high. There were also six Ionic columns 10 feet high, and*

---

²⁴⁷ Η μονή του Αγίου Γεωργίου (Κουταλά), κοντά στο Δημοτικό Νεκροταφείο Βύρωνα, αναφέρεται ως μετόχιο της μονής Καισαριανής και, προφανώς, ιδρύθηκε από τη μονή αυτή. Βλ. “Η Καισαριανή πριν τους πρόσφυγες”, ιστοσελίδα Κέντρο Μικρασιατικού Πολιτισμού ... δήμου Καισαριανής: <http://www.kemipokessariani.gr/index.php/2012-12-04-08-18-28/2012-12-04-08-21-18> (25-9-2017) και <http://www.toponavigator.com/topoguide/>

an inscription on a pilaster, with the name of Themistocles. The ancient gates of the summit of Hymettus is 31.000 feet from the Parthenon. Nearly six miles.

90 From the monastery, Hymettus may be ascended on foot, without any very great labour, but the rocks are too slippery for a horse. The descent occupied only 1 hour and 10 minutes. The view from the summit is most extensive and magnificent; although on the north Mts. Pentelicus and Parnes, being still more lofty, confine the view. The cynosure of Marathon is seen just r. of Pentelicus, next follow Euboea, Andros, Tinos, Mycone, Delos, Jura, Rhenea, and on the Attic coast the port of Prasiae, now Raphti, with the colossal statue on the island, distinctly visible. Sunium is not in view, the temple being concealed by a hill near the cape. The whole gulph of Athens, with Calauria and Egina, open toward the S. and S.W. with the hills of Methana and Argolis beyond. To the west, Corinth and Mt. Cyllene, and below them the isles of Salamis and Psyttalia, with the Piraeus, Munychia, and Phalerum, as in a map. Athens, Anchesmus, and the whole road to Eleusis, Mt. Kerrata, Cythæron, Megara, and Mt. Geranion, with the Isthmus, complete perhaps the most interesting scene in the world. The village of Alopeke, called the country of Socrates, and all Mesogea is seen E. Alopeke however was only 12 stadia from Athens.

François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville (1770–1838)²⁴⁸

Γάλλος γιατρός, διπλωμάτης, συγγραφέας και φιλέλληνας. Συμμετείχε στην εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και το 1798 κατά την επιστροφή του στη Γαλλία, αιχμαλωτίστηκε από αλγερινούς πειρατές μαζί με τους άλλους συνταξιδιώτες του. Επειδή η Οθωμανική αυτοκρατορία και η Γαλλία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, μεταφέρθηκε ως αιχμάλωτος πολέμου των Τούρκων στην Τρίπολη της Πελοποννήσου και στη συνέχεια, έως το 1801, στην Κωνσταντινούπολη. Κατά το διάστημα αυτό έμαθε την ελληνική γλώσσα και συνέγραψε το έργο του «Ταξίδι στο Μοριά, στην Κωνσταντινούπολη, στην Αλβανία και σε πολλά άλλα μέρη της οθωμανικής αυτοκρατορίας» (*Voyage en Moree, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' empire ottoman*), το οποίο εκδόθηκε το 1805 στο Παρίσι και είχε μεγάλη απήχηση.

Το 1805 ο Pouqueville διορίστηκε από τον Ναπολέοντα Γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα και στην Πάτρα (1805-1816). Καρπός της δεύτερης αυτής μακροχρόνιας παραμονής του στον Ελλάδα και της γνωριμίας με τους κατοίκους της ήταν το έργο του "*Voyage de la Grèce*" (1826-27), έκδοση που γνώρισε μεγάλη επιτυχία και μεταφράσεις. Στον δέκατο τρίτο βιβλίο του έργου αυτού ο Pouqueville, στο οποίο αναφέρεται στην Αττική και τον Ύμητό, χρονομετρά σε λεπτά της ώρας τις αποστάσεις που διανύει από το ένα μέρος στο άλλο, παρατηρεί τα αρχαία ερείπια και καταγράφει επιγραφές.

Pouqueville 1826–1827, XIII 84, 93, 101–105²⁴⁹

LIVRE XIII (σ.84)

L'horizon, relevé de la hauteur de Colone, est borné à l'orient par le mont Hymette, séjour des abeilles qui donnent le miel le plus parfumé de la Grèce.

²⁴⁸ POUQUEVILLE, François-Charles-Hugues-Laurent. TRAVELOGUES. ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ: <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=23> [Ιόλη Βιγγοπούλου] (πρόσβαση 30-10-2017)

²⁴⁹ <https://archive.org/stream/voyagedelagrce00unkngoog/#page/n5/mode/2up> (πρόσβαση 8-12-2017)

CHAPITRE VI (σ.87)

... De Vari à Athènes — d'Athènes au sommet du mont Hymette — Monastère de Syriani...

(σ.91) *...On traverse ensuite un torrent rempli d'agnus castus, qui reçoit ses eaux du mont Hymette. Vous découvrez de là un aquéduc ruiné à gauche, et sur la droite le couvent de saint Jean le chasseur ou cynégète...*

(σ.93) *...Une colonne en marbre blanc avec une inscription du moyen âge apparaît à l'extrémité septentrionale du mont Hymette. Des pins odorants, deux chapelles, la vue des hameaux d' Alopeci, de Krysaladèz , de Keratia, signalent le canton de Mesogea, sur lequel on domine en prolongeant un chaîne de monticules...*

(σ.101–105) *Le chemin ordinaire des paysans qui fréquentent le marché d'Athènes traverse le canton de Mayrovouni, surnommé Anhydros, qui forme l'extrémité méridionale du mont Hymette. C'est la voie de communication et la seule accessible pour les transports, qui ont pour halte Anagyrous, qu'on regarde comme l'ancienne Agyra. Quant au promontoire de Zoster, aujourd'hui Alikì, il a pris le nom de Vari, et le lac appelé Karashi et Voliasmenos est, suivant toute apparence, un port ensablé.*

En portant ses pas vers l' Hymette, on trouve à un mille de Vari une route taillée dans le rocher du mont Rapsana, qui conduit au Paneïon, ou grotte de Pan décrite par Chandler. Là, on trouve la consécration de cet antre faite par Archidamus, aux nymphes; des degrés grossièrement taillés; deux chambres; un autel dédié à Apollon; un autre à Pan, la statue mutilée de Cérès ou de Cybèle, et une tête de lion grossièrement sculptée: cette caverne est naturelle comme celles de Trophonius, de Corycius et de Gorandgi dans la vallée d'Argyro-Castron. A quarante-cinq minutes du Paneïon, on rentre dans la région montueuse de Anhydres, aux environs du monastère de Saint-Cosme et du metæce de Draconi Trispyrgi qu'on laisse à main gauche. Des tombeaux, des ruines embarrassent le chemin jusqu'aux environs d' Icaria, village renommé par ses marbres colorés. On descend de là vers l'Illissus, d'où l'on rentre bientôt à Athènes.

Route par distances entre Vari et Athènes.

Nombre d'heures.	Nombre de minutes.	DÉTAILS DE ROUTE.
	10	Puits à gauche, tumulus.

	9	Murailles anciennes.
	4	Citerne et autres vestiges.
	5	Route taillée dans le rocher, église de forme circulaire, ruine à gauche.
	16	Grotte de Pan et des Nymphes.
	45	Cap Zoster, Saint-Cosme , Draconi-Trispyrgi

(σ.103–105) *Après avoir fait connaître les deux, côtés du triangle de l' Attique qui sont baignés par la mer, nous indiquerons le chemin qui conduit au sommet de l'Hymette, que les itinéraires précédents ont tourné en différentes directions. On porte à neuf mille quatre cent quarante-huit mètres la distance entre le sommet le plus élevé de cette montagne et le Parthénon, et avec le temps de marche pour s'y rendre, en calculant les sinuosités du terrain, à deux heures trente-sept minutes.*

Nous n' ajouterions rien à ce qu'on sait relativement aux monastères et aux retraites religieuses de l'Hymette, si nous disions leur noms, et si nous parlions du miel délicieux que les moines y récoltent et qu'on transporte jusqu'à Constantinople. Ainsi nous porterons nos regards vers Orope, Rhamnus et Marathon, pour compléter nos topographies, en commençant par un itinéraire de raccord entre Athènes et Thèbes.

Suite de la route par distances entre Vari et Athènes

Nombre d'heures.	Nombre de minutes.	DÉTAILS DE ROUTE.
Report.	Report.	
I	29	
	45	Séparation du Mavrovouni de l'Hymette
	10	Grandes ruines.
	10	Ruines.
	5	Ruines considérables.
	3	Ruines à droite et à gauche.
	6	Tombeaux, mura anciens.
	2	Ruines.
	5	Torrent, église à droite.
	10	Tombeaux, torrent; Ibrahim, village.
	10	Route taillée dans le rocher.
	2	Torrent.

	20	Athènes.
Total, 3 heures 87 minutes de marche.		

(I) Route par distances d' Athènes au mont Hymette.

Nombre d'heures.	Nombre de minutes.	DÉTAILS DE ROUTE.
	7	A l'est de l'Anchesme, jardin, fontaine, sarcophage.
	2	Église St-George, grotte près de Illissus; Agra, consacrée à Diane.
	6	Hauteur.
	31	

Suite de la route par distances d' Athènes au mont Hymette.

Nombre d'heures.	Nombre de minutes.	DÉTAILS DE ROUTE.
	Report.	
	15	
	5	Affluent de Illissus.
	7	Base de l'Hymette, ravin.
	12	Métœce du curé de Syrgiani; le mot OPOS écrit sur le rocher.
	15	Ruines présumées de Hellis.
	13	Syrgiani, monastère.
	30	Faîte du mont Hymette.
Total, 2 heures 87 minutes de marche.		

LIVRE XIII, CHAPITRE VII (σ. 120)

...Les paysans se réjouissent encore au retour des oiseaux voyageurs, et les deux sommets de l'Hymette servent toujours de baromètre aux Athéniens pour présager le beau temps ou la pluie [(i) Theophrast. de sign. pluv. p. 419.]

...Le mont Pentélique et l'Hymette se couvrent de thym (satureia capitata), et de thraivi (satureia thymbra).

William Martin Leake (1777–1860)

Άγγλος συνταγματάρχης, σημαντικός περιηγητής του ελλαδικού χώρου, τοπογράφος, αρχαιοφίλος, μέλος των Dilettanti. Περιηγήθηκε στην Ελλάδα κατά την πρώτη δεκαετία του 19ου αι. στο πλαίσιο

αποστολών του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Επισκέφτηκε την Αθήνα το 1806²⁵⁰. Το 1841 εκδόθηκε το αναθεωρημένο έργο του *The Topography of Athens and the Demi*, στο οποίο περιέχονται παρατηρήσεις για την τοπογραφία του Υμηττού και περιοχών στις υπώρειές του.

Leake 1841, I.²⁵¹

(σ.416)

Here a narrow interval separated the eastern walls of the city from the steep side of Mount Hymettus, and the pass was obstructed in two different places by fortified demi. It was scarcely possible, therefore, for an enemy to penetrate into the part of Attica situated to the southward and eastward of Athens, but by making the circuit of Hymettus; a movement so hazardous with such a city as Athens in the rear, that only one instance of it occurs in history; namely, in the second year of the Peloponnesian war, when the Lacedaemonians, having for the second time endeavoured in vain to draw the Athenians from the protection of their walls, became convinced of the determination of Pericles to persist in the policy of remaining within the city, and were tempted to overrun Attica; marching, therefore, between Pentelicum and Hymettus into Mesogaea, they advanced even as far as Laurium in Paralia¹. [υποσ. 1: Θουκ. II 55]

Leake 1841, II.²⁵²

(σ. 3)

A remarkable break in the Hymettian range divided the northern, or greater, from the southern or lesser Hymettus, which was also called Anhydrus, from its want of water. The greater Hymettus is now known by the name of Telo-Vuni, and Anhydrus by that of Mavro-Vuni; though the former name is often applied to the whole range...

(σ. 8)

The principal supplies of the Ilissus are from Lycabettus, from the northern end of Hymettus, and from the south-western side of Pentelicum. Its most remarkable

---

²⁵⁰ Tolia 1995, 42-43. Θεοχαράκη 2015, 115. Κατά τις Βιγγοπούλου – Πολυκανδριώτη (1993, 87) σημειώνεται το 1802, ως το πιθανό έτος ταξιδιού.

²⁵¹ <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015020106434?urlappend=%3Bseq=430> (πρόσβαση 25-9-2017) και <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015020106426;view=2up;seq=1> (πρόσβαση 12-12-2017)

²⁵² <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015020106426> (25-9-2017)

fountain is at Syriani on the western face of Hymettus. The stream flowing from it, as I have already observed elsewhere, was probably the Eridanus of Pausanias...

(σ. 9–10)

The source of the Ilissus at Syriani seems to be the fountain Callia at Pera, where was a temple of Venus, probably upon the same spot now occupied by the monastery [σημ. 1. Suidas, Phot. Lex.]. There is no other place near Mount Hymettus, which will so well suit the scene of the death of Procris, described by Ovid. It is rare to meet with such accuracy of description in a Roman poet. We not only find the soft turf, which the fountain maintains in verdure, in the season when every thing around is parched with the excessive heat, but even all, or very nearly all the trees and shrubs which the poet enumerates...

(σ. 26)

As Mount Hymettus lies directly between Athens and the Mesogaja, and is too high, steep, and rocky, to admit of the supposition of any road of great traffic having crossed its summit, we may presume that the Sphettian way rounded either the northern or southern side of the mountain; or that it traversed the pass which separated the greater from the lesser Hymettus...

(σ. 27)

The Sphettian way, therefore, passed through the opening between Hymettus and Pentelicum, and Pallene was in that opening...

(σ. 46)

The precise position of Pallene seems to be indicated by some Hellenic ruins, of considerable extent, on a height which is separated only from the northern extremity of Hymettu, by the main road into the Mesogæa. This place is about a mile and a half to the south-westward of Garito, near two small churches, in one of which Mr. Finlay found the following fragment: ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΠΑΛΛΗΝΕΥΣ.

This situation, where the roads of the Mesogæa necessarily unite in approaching Athens, is such a point as would be important, and often occupied in military operations: and accordingly we find that on three occasions, in the early history of Athens, Pallene was the scene of action; first, when Eurystheus fought against the Athenians and Heracleidæ; again when Theseus was opposed to the Pallantidæ; and a third time when Peisistratus defeated the Alemæonidæ....

(σ. 47–49)

The last slopes of Mount Hymettus, and the declivities at the foot of it, furnished advantageous positions for villages; and we find, accordingly, the vestiges of several demi in this situation. About midway, between the site of Pallene and that of Agryle are the remains of a fortified demus, which has already been alluded to (σημ. 1. Topography of Athens, p. 416.)

Following the same direction along the foot of Hymettus, there occur remains of other demi, one at two miles to the south-east of that extremity of the city; another near Kará, the former importance of which is indicated by tumuli. Above Kará, in a retired hollow just below the highest summit of Hymettus, on the south, is the monastery of Karyes (Καρναῖς, the walnut-trees), above which are ancient quarries and some shafts of columns, which, after having been shaped, have been left unremoved from the quarry. The stone is of a much less brilliant whiteness than the Pentelic marble, and in some places may be called gray. The preference which the Romans appear to have given to this marble over the Pentelic, may have been owing partly to the quarry being nearer to the coast, and partly to fashion, which seems to have had great influence over the wealthy Romans, since we find them transporting marbles from Phrygia, Libya, and Laconia, and even painting them for the sake of still farther variety!

Hymettus seems to have possessed mines of silver as well as of marble, and it is said that some of the shafts may still be seen [σημ. 2. Chandler, Travels in Greece, c. 30 (144) has described his journey to one of these shafts; it was in the pass between the greater Hymettus and Anhydrus, or the lesser]. All these works ceased with the Roman government: but nature remains the same; the bees continue to extract its natural riches from the surface of Hymettus, and produce from the fragrant herbs of its dry and scanty soil the excellent honey for which the mountain was anciently renowned. Nonnus, an Egyptian poet, and Synesius, a bishop of the Cyrenaica, have recorded the fame of the Attic honey in the fifth century, when little else could be said of Athens (σημ. 3 Nonni Dionys. 13, 182. Synes. Epist. ad Fratr. ap. Ep. Graec. Mut. p. 247, Cujac); it is still superior to that of the surrounding provinces of Greece, and the Hymettian apiaries are reputed to furnish the best in Attica.

Trákhones and Asáni, villages at the foot of the lesser Hymettus, on the road from Athens to Vari, retain many remains of Hellenic buildings in their vicinity; and near the latter are some tumuli. In the part of the plain below Kará and Trákhones are remains also of a demus around Bekhámi...

(σ. 55) ... *As Aexone and Halae Aexonides stood between Halimus and Zoster, we may place the former at Asáni, a corruption perhaps of Aexone and Halae at Alikí ; this name, as in the instance of Halae Araphenides, being the ordinary Romaic form of Halae, and derived from the salt-marshes (and formerly salt-works), which occupy a level behind a cape called Aghiá, and where are found numerous remains of an ancient town, and among them a lion in white marble.*

(σ. 56) *Trákhones, a village a mile and half from Asáni, on the road to Athens, was the position of another demus, but it was too far from the coast to have been among those enumerated by Strabo, and the name, although bearing some appearance of antiquity, does not resemble that of any known demus.*

(σ. 57–58) *On the southern side of the summit which terminates the Hymettian range, and distant from Vari about three miles by the road, is the cavern or Nymphæum of Archedemus, first described by Chandler. This cave appears, from the remaining niches, sculptures, and inscriptions, to have contained altars of the Graces, Apollo, Pan, and the terrene deities, with basins cut in the rock for libations to them. There is also a rude representation in relief, in a style of remote antiquity, of a man with an instrument in either hand. From an inscription found not far from the entrance of the cave, to the right, it would seem that the person thus represented was Archedemus of Phærae, who being a Nympholept, or possessed by the Nymphs, fashioned the cavern at their instigation. The name is repeated six times in different parts of the cavern: some of the inscriptions are of a much later date than others, and two different dialects are employed, in one of which the name is Archedemus, in the other Archedamus...*

(σ. 273 – 274) ADDENDA.

σ. 55— *The most profitable fishery on the Attic coast, near Zoster, was that of the tunny at Halae, where was a θυννεῖον, or inclosure in the sea, into which the tunnies were driven. A temple of Apollo, which stood probably on the adjacent part of Hymettus, was supported by the profits of this fishery. The epithet of the Apollo here worshipped was Κύννιος, Κόνειος, or Κυνήειος, because the temple had been founded by Cynnīs, son of Apollo, and the nymph Parnetheia. Cynnīs was said to have derived his name from having been exposed, when an infant, upon Mount Hymettus by his grandmother Latona, and saved by the dogs and shepherds, who heard his cries. The Κυννίδαί were an Attic γένος; by one of whom the priesthood of the Cyneæum was always held.*

J.C. Hobhouse και Lord Byron

Ο John Cam Hobhouse (1786-1869), αργότερα Λόρδος Broughton, συνόδεψε στο ταξίδι του στην Ανατολή τον φίλο και συμφοιτητή του Lord Byron και συνέταξε οδοιπορικό του ταξιδιού τους. Επισκέφτηκαν την Αθήνα το 1810, και κατά το διάστημά της παραμονής τους περιηγήθηκαν σε τόπους της Αττικής, συμπεριλαμβανομένου του Υμηττού και του Μοναστηριού της Καισαριανής. Το οδοιπορικό του Hobhouse, σε επιστολικό ύφος, κυκλοφόρησε το 1813 [*A Journey through Albania and o the r Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople during the Years 1809 and 1810*].

Hobhouse 1813, 340–344²⁵³.

(340–344) *To the south-east of Athens the country is intersected by Mount Hymettus, which approaches within three miles of the city, and is divided into two ranges...The first range, Hymettus, properly so called, ends about four miles from the promontory Zoster, now Halikes ; but the hills on the other side of a gap, through which runs the road leading to the Sunian promontory, seeming like a continuation of the same mountain, have been named the lesser Hymettus. The great range is now called Trello-Youni; that on the other side of the gap Lambra-Vouni, from the ruins of a town, one of the ancient Lampras (the καθόπερθεν or upper), once called Lambra, and now known by the name of Lambrika, containing thirty cottages.*

Hymettus is neither a high nor a picturesque mountain, being a flat ridge of bare rocks. The sides of it, about half way up, are covered with brown shrubs and heath, the flowers of which scent the air with a delicious perfume; the wild thyme is in great abundance, but there are only two stands of beehives on the mountains, and very little of the real honey of Hymettus is to be now procured at Athens, where it is still justly prized for its superior flavour, and a certain aromatic odour peculiar to the plants of this place, a list of which is given by Sir George Wheler; a small pot of it was shown to me as a rarity. From the city to the highest part of the mountain is a walk of three hours. Half way to this point there is a monastery dedicated to St. Cyriani, which we visited on the 16th of January.

We took the road leading from the gate of Hadrian's arch, over the corn-grounds, to the eastward; left the Corinthian columns on our right, and continued for a mile, perhaps, approaching towards the bed of the Ilissus. We had on our left hand, a little before us, the village of Angelo-Kipos and its olive-groves. We soon came to where two

---

²⁵³ https://archive.org/details/bub_gb_TZJMAAAAIAAJ/page/n371/mode/2up (πρόσβαση 30.3.2020)

ravines join, and form a rocky dell, in which in winter there are generally small pools of water.

This is what travellers (after the conjectures, well founded as they appear to me, of Wheler) have agreed to call the junction of the two rivers, the Eridanus and the Ilissus. We left it on our right, and in a few minutes crossed the channel of the Ilissus, which winds from the north-eastern extremity of Hymettus and, riding over some dry rocky ground, came to the Eridanus, or rather to a deep ravine without any water, along the banks of which we continued, on a bare and rugged ascent, until we came to a lonely metochi, or farm-house; we then crossed the ravine, and got upon the sides of Mount Hymettus, riding on a perpetual slope through thin olive-groves, to the site of the monastery of St. Cyriani, called Cosbashee by the Turks, enclosed in a nook of the mountain, with the ravine of the river running through olive-groves at the bottom of a dell heneath.

The monastery of St. Cyriani has nothing worthy of notice, except four shafts of marble columns supporting the dome of the church. The ruin from which these were saved was probably that of the Temple of Venus; for the fountain, which seems to have been the sacred spring in the neighbourhood of the temple, which the Athenian matrons used to frequent for its medicinal virtues, is still to be seen a little above the monastery. To this we were conducted by one of the monks. There are three artificial basins, or stone troughs, one above the other, receiving a water very clear and cold; that in the middle is enclosed in an arched grotto, possibly part of the foundation of the Temple of Venus—five feet wide, eight long, and twelve high. There is at the end of the cave a niche, and under this, to the right, almost covered with a large slab of stone, is the spring.

The miraculous virtues of the water have survived the temple and the worship of Yenus. Our conductor told us that once a year, on the feast of Panagia, many of the Greek females of Athens repair to this grotto, light up the niche with small wax tapers as offerings to the Virgin, and then drink and wash in the spring, which eases the pains of childhirth, and is annually blessed from above by the descent of two doves, who play round the fountain, and reascend to heaven...The vicinity of the sacred spring was anciently called Pera, signifying, perhaps, beyond the river.

When Procris suspected her Cephalus of inconstancy, she traced his footsteps to the side of a sacred fountain near the purple hills of Hymettus, and saw the green bank, whose soft herbage still remained impressed with the vestige of his lovely form. “The

arbutus, the rose-mary, the laurel, the dark myrtle, the leafy box, the frail tamarisk, the slender cytissus, and the graceful pine, united their varied foliage, which, together with the blades of long grass, trembled under the gentle pressure of the rising breeze." When next he left her embraces, to follow the chace on Hymettus, she hastened to the woods, and, leaving her maidens in the valley below, advanced into the recesses of the grove towards his favourite retreat...

At a quarter of a mile from the fountain, on the side of the hill to the westward, is a ruined chapel of St. Marc in which the monks of Cyriani are buried. It is on a most elevated spot commanding a view of the whole plain of Athens, and having in the foreground of the picture the waving line of low hills which lie at the foot, and are the roots, of the larger mountain.

There is a way to ascend Hymettus on horseback but the direct path above Cyriani is accessible only to foot-passengers.

The position of the mines in this mountain, in the cavities of which the best honey was formerly found, and of the marble-quarries, has rather been guessed at than actually discovered : the cave shown to Chandler seems to have belonged to neither.

Joseph Woods (1776 –1864)

Άγγλος αρχιτέκτονας, βοτανολόγος και γεωλόγος. Κατά το ταξίδι του στην Ελλάδα (1817–1818), επισκέφτηκε την Αθήνα, ανέβηκε στον Ύμηττό, στο μοναστήρι της Καισαριανής, αλλά και στην κορυφή του βουνού. Στο έργο του *Letters of an Architect, from France, Italy, and Greece*, που εκδόθηκε το 1828, στο Λονδίνο, κάνει παρατηρήσεις για τα πετρώματα και μνημονεύει την θέα από το βουνό.

Woods 1828, vol. II, 274 – 275²⁵⁴.

(σ. 274 – 275) *...On the 26th of March I went up Hymettus, in company with Sir F. A. who has been visiting Athens with a party from Corfu, among whom is Dr. Skey. The road takes a direction nearly east, to the convent of St. Cyrian, or as I understood the name, St. Sergian. It lies up the valley of the Ilissus, and afterwards follows a ravine uniting with it, or perhaps forming a part of it, for amongst the ravines descending from this mountain, I find it difficult to decide which water-course ought to preserve the name. In our way we observed a beautiful ornament over the entrance of a metokhi, or farm establishment. The convent is embosomed in a shady little hollow at the foot of the mountain, and has by it a pretty copious spring of good water, which however soon*

---

²⁵⁴ <https://archive.org/details/lettersofarchite02wood> (πρόσβαση 7-11-2017)

disappears, being either diverted, or evaporated among the olive-grounds, or lost amongst the rocks and stones. There are some badly worked columns, and some bad capitals, not originally made for them. There is also another, but smaller and less perfect fragment of the ornament we had seen over the gateway of the metokhi, and a ram's head at the fountain. No doubt this delicious spot was anciently appropriated, but nothing remains to determine in what manner. Dr. S. and myself ascended the mountain from this point on foot. The whole of it seems to consist of a limestone, intimately connected with the mica slate, though the greater part contains little or no mica; and not to be of the same nature with that of the Musseum or Pnyx. I imagine the convent to stand about 400 feet above the sea, and the mountain to rise about 1,600 feet above the convent. On the side towards Athens it descends in rugged and uneven slopes, but on the opposite side, it is very broken and precipitous. We saw Parnassus, a mass of snow; Helicon, with two or three white stripes near the top; Cyllene, and a long range from it, deeply capped with snow, and Delphi in Euboea, where the snow descended in ribs almost half way down; all the other mountains were clear, and we had an extensive and varied prospect of sea and land, but the day was not favourable. A very deep ravine tending to the west, tempted Dr. S. and myself to its examination. Some of the rocks were of a very white and pure marble, but there were no marks of its having been quarried. Others were of breccia, lying on the steep slope of the mountain, and broken off abruptly, so as to have at first sight, the appearance of running under the marble. The ravine is two or three miles in length, covered with bushes, and in the upper part are trees of the Pinus Halepensis, but we descended without seeing or hearing any signs of any animal bigger than an insect, and very few of them.

Christopher Wordsworth (1807 –1885)

Άγγλος επίσκοπος, άριστος γνώστης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας, έγραψε θεολογικά έργα, αλλά και τα περιηγητικά *"Athens and Attica. Notes of a tour "* και *"Greece, pictorial, descriptive..."*, μετά το ταξίδι του στην Ελλάδα κατά τα έτη 1832-1833. Το έργο του διακρίνεται για τις προσεκτικές αρχαιολογικές περιγραφές και την αρχαιογνωσία του²⁵⁵. Επισκέφτηκε το Σπήλαιο του Πανός στη Βάρη και κάνει εκτενή αναφορά στις επιγραφές του, με προσπάθεια ερμηνείας τους. Ο Wordsworth, επαναλαμβάνοντας τον Chandler, διαβάζει λάθος Φηραϊός αντί του ορθού Θηραϊός (σ. 167).

---

²⁵⁵ WORDSWORTH, Christopher, TRAVELOGUES.ME TO BAEMMA TON PERIHGHTON.

<http://el.travelogues.gr/collection.php?view=37> [Ιόλη Βιγγοπούλου] (πρόσβαση 24-11-2017)

CHAPTER XXI. σ. 137

*...Not one of the Mountains of Athens survives in the works of her Tragic writers. The—
— name of the Attic mountain Hymettus has long been current in the world; but its
celebrity is not due to Attic writers. A fragment of Eubulus appears to present the only
existing record of its name in the writings of Attica.*

CHAPTER XXV σ.165–172

*This evening we spent some time in a grotto on Mount Hymettus. It is about twelve
miles from Athens, on the way to Sunium, and near the village of Bari, the ancient
Anagyrus. It is a natural subterranean cave, entered by a descent of a few stone steps,
from which access the interior is dimly lighted: it is vaulted with fretted stone, and the
rocky roof is gracefully hung with stalactites.*

*There are some ancient inscriptions engraved on the rock near the entrance. From
one of these we learn that the grotto was sacred to the nymphs. Another inscription
admits the sylvan Pan, and the rural Graces, to a share in the same residence. The
pastoral Apollo is likewise united with them in another sentence of the same kind.*

*The Attic shepherd to whose labour the cave was indebted for its simple furniture,
is also mentioned in other inscriptions here. His figure, dressed in the short shepherd's
tunic (βαίτα), and with a hammer and chisel in his hands, with which he is chipping the
side of the cave, is rudely sculptured on its rocky wall.*

*To the traveller who comes here from the magnificent fabrics of Athenian worship
now lying in ruins in the city of Athens, this simple grotto— a natural temple on a
solitary mountain dedicated to natural deities— will be an object of much interest. Here
are no ruins. Time has exerted no power here. The integrity of the grotto has not been
impaired by lapse of years. When left alone in the faint light of this cavern, and looking
on these inscriptions which declare the former sanctity of the place, and on the basins
scooped in the rock from which the sacred libations were made, and the limpid well in
the cave's recess from which water was supplied for those libations to the rural*

---

²⁵⁶ [Athens and Attica. Notes of a tour] <https://archive.org/stream/athensatticanote00word#page/n7/mode/2up> (24-11-2017).

deities— and with no other objects about us to disturb the impression which these produce— we might almost imagine that some shepherd of Attica had just left the spot, and that he would return before evening from his neighbouring sheep-fold on Hymettus, with an offering to Pan from his flock, or with the spoils of the mountain-chase, or with the first flowers which at this season of the year have just peeped forth in his rural garden. And if we might pursue this fancy further, we might imagine him coming here with pastoral pipe and crook in his hand, pouring forth his feelings in a simple strain, such as the following:

Σπήλλυγγες Νυμφῶν εὐπίδακες, αἱ τόσον ὕδωρ
εἴβουσαι σκολιοῦ τοῦδε κατὰ πρέονος ...
[Crinagor. Anthol. i. p. 269. Jacobs.]

Karl Gustav Fiedler (1791 – 1853)

Γερμανός γεωλόγος και ορυκτολόγος. Επισκέφτηκε την Ελλάδα κατά τα έτη 1834-37. Το πιο γνωστό έργο του είναι το *Reise durch alle Teile des Königreichs Griechenland*, Leipzig 1840-1841. Το έργο αυτό περιέχει γεωλογικές παρατηρήσεις και σημειώσεις σχετικά με παλιές εξορυκτικές δραστηριότητες. Ως προς τον Ύμηττό τον ενδιαφέρει κυρίως η γεωλογική σύσταση των πετρωμάτων του. Αναφέρεται επίσης στο φημισμένο μέλι του βουνού και στην ιδιαίτερη βλάστηση του στην οποία οφείλεται η παραγωγή του.

Fiedler 1840–1841²⁵⁷.

(σ. 25–28)

DER HYMETTOS

Athen wird in Süd-Ost von einem langgedehnten massigen Bergrücken begrenzt, welcher sich vom Meere bis fast zum Pentelikon, der in Norden als ein Massengebirg, durch ein breites Thal getrennt, vorliegt, hinzieht. Es ist der zweigipflige Hymettos der Alten. Er ist durch eine Schlucht in zwei Theile getrennt, der grössere war der Ὑμηττός, beide Theile wurden von den Venetianern Monte-Imetto, Monte-Matto, von den Türken Delghi-Dag, von den Griechen Τρελλο βουνο, der verrückte oder Narrenberg genannt, so ist der Ruhm des gefeierten Berges mit der Zeit vorgeschritten. Auf der Höhe des Hymettos stand im Alterthum die Statue des Zeus Hymettios und auch ein Altar des Zeus Ombrios, des Regnenden, weil von dort her die meisten Regen kommen, und ein Altar des Apollon Proopsios (des Vorhersehenden). Von allen diesen findet sich keine Spur mehr, nur die Stelle des Altars des Zeus glaubt man noch zu wissen. Die Aussicht

---

²⁵⁷<http://digi.ub.uniheidelberg.de/diglit/fiedler1840bd1/0046/scroll?sid=19aa3ffad742dc131093f6093ab02524> (πρόσβαση 13-11-2017)

vom Hymettos ist ausgebreitet, bei hellem Wetter sieht man den Kynthos auf Delos und den Parnass.

Von Athen aus bemerkt man südöstlich am mittlern und untern Abhänge des Hymettos viele Berghalden, welche durch die dortigen Marmorbrüche entstanden sind. Der graugestreifte Marmor des Hymettos war im Alterthum sehr beliebt, doch sind die Brüche nicht so grossartig wie die des Pentelikon.

Bis hoch am untern Abhänge hinauf steht Glimmerschiefer zu Tage, der sich, wie früher erwähnt wurde, unweit dem Ilissos an den Thonschiefer von Athen anschliesst. Der Glimmerschiefer des Hymettos ist graulichweiss; die einzelnen Glimmerblättchen sind weiss, talkartig glänzend, sie schmelzen in der Weissglüh hitze zu einem weissen Email. Mit Kobaltsolution geben sie ein schönes blaues Email. Dieser Schiefer lässt sich dünn und sehr regelmässig spalten, hat aber keine grosse Festigkeit; er ist zwischen seiner Schichtung häufig mit weissen krystallinisch körnigem Kalk, der die Stelle des Quarzes ersetzt, verwachsen, wie diess bei allem hiesigen Glimmerschiefer, der mit Marmor bedeckt ist, gewöhnlich vorkommt. ...

Der Hymettos und die umliegenden Berge bei Athen lieferten sonst starke Stämme Bauholz, jetzt meist nur Sträucher und diese nicht überall. Die hymettischen Balken für Tempel waren lange Stücke Marmor. Ausser dem Marmor des Hymettos war dessen Honig berühmt und Pausanias setzt ihm nur den Halyzonischen zur Seite. Es war freilich einst der Hymettos unendlich blumenreicher als jetzt, und so stark duftend, dass Jagdhunde die Spur des Wildes deshalb verloren. Es giebt aber auch kein andres Land als Griechenland, wo seit Jahrtausenden, nicht nur die Werke der Menschen, sondern auch die Natur, so weit es möglich war, zerstört wurde. Bäume und Sträucher wurden bei den fortwährenden Kriegen und zum täglichen Gebrauch, ohne irgend Rücksicht auf die Zukunft, auf Nachwuchs, niedergehauen. Was die Axt verschonte, brannten Hirten nieder, um aus der Asche das erste Jahr einige zarte Grashalme für ihre Ziegen zu bekommen...

Der Hymettos hat jetzt dieselbe Vegetation mit wenigen Veränderungen, wie die Berge von Attika... Dass aber der Honig des Hymettos im Alterthum der beste in Hellas gewesen sein soll, rührt wohl auch viel davon her, dass er in der Nähe der Hauptstadt war, wo man alles am vorzüglichsten haben wollte, es scheint sein Ruhm zum Theil mit zu den Siissigkeiten des herrschenden Athens gehört zu haben; jetzt ist wenigstens der Honig des Hymettos nicht mehr der beste von Griechenland, er ist in andern Gegenden feiner und aromatischer, z. B. auf vielen der Kykladen, besonders auf Sikino.

Der meiste Honig wird von dem Kloster Syriani nordöstlich von Athen gewonnen und an den Erzbischof von Athen abgeliefert. Wahrscheinlich haben die Hirten auch an andern Stellen des Hymettos Bienenkörbe; der Honig vom Pentelikon wird noch zum Hymettischen gerechnet. Es sollen in den letzten Jahren gegen 5000 Bienenkörbe Honig vom Hymettos geliefert haben.

Die Hauptnahrung der Hymettischen Bienen ist Satureia capitata (Saturei), dann Lentiscus, Cistus, Salvia, Lavendel und andere Kräuter. Uebrigens ist der Hymettos sehr kahl, nur an seinen Abhängen und in einigen Schluchten stellen wilde Oliven, Myrthen, Lorbeer - und Oleandersträucher. Die Seekiefer (Pinus maritima) stellt auf der Höhe sehr krüpplich; in der Schlucht südlich unter den Hauptmarmorbrüchen, bei dem Kloster findet sie sich aber in hübschen kleinen Stämmen. Es wachsen ferner auf dem Hymettos Hyazinthen, Amaryllis lutea, dunkelvioletter Crocus u. a. m.

In den Schluchten und auf der Höhe des Hymettos giebt es ziemlich viel Felsenhühner; an den Abhängen einige Hasen, viel Schakale, weniger Wölfe.

Ferdinand Aldenhoven

Ο Ferdinand Aldenhoven, αξιωματικός του πεζικού, τοπογράφος και μηχανικός από την Κολωνία, θεωρείται ότι έφθασε στην Ελλάδα μαζί με τον Όθωνα και τη βαυαρική ακολουθία του και έμεινε κάποια χρόνια, περίπου κατά το διάστημα 1835-40²⁵⁸. Στο έργο του *Itinéraire descriptif de l'Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques*, αναφέρεται και στον Υμηττό, στο μοναστήρι της Καισαριανής και περιγράφει τη θέα από την κορυφή του Υμηττού, όπου ανέβηκε. Η περιγραφή της διαδρομής του από το Σούνιο, μέσω της Βάρης, στην Αθήνα φαίνεται ότι αντιγράφει την αντίστοιχη του Pouqueville²⁵⁹.

Aldenhoven 1854², σ. 45–46.²⁶⁰

MONT HYMETTE

On arrive au faite de l' Hymette, en deux heures et demie de marche, laissant le mont Lycabettus a gauche, apres avoir traversé l'llissus et visité le monastère de Kaesariani qui est éloigné d'une heure d'Athenes. Tous les ans, le jour de l' ascension, les populations viennent en foule adorer la Panagia de Kaesariani, et boire l'eau miraculeuse d'une fontaine qui attend ce jour là tout exprès pour jaillir avec plus de

²⁵⁸ ALDENHOVEN, Ferdinand. *Itinéraire descriptif de l' Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques*. TRAVELOGUES.ME TO ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ <http://el.travelogues.gr/collection.php?view=253> [Ιόλη Βιγγοπούλου]. Κατά τις Βιγγοπούλου– Πολυκανδριώτη (1993, 49), το ταξίδι του Aldenhoven στην Ελλάδα τοποθετείται κατά τα έτη 1835-40.

²⁵⁹ Pouqueville 1826–1827, 101–102.

²⁶⁰ <https://archive.org/stream/itinerairedescr00alde#page/n3/mode/2up> (12-12-2017)

force. Plus de 20,000 personnes d' Athènes et des villages environnans, couvrent la route et contribuent par la variété des costumes et la gaité des pèlerins à faire de ce chemin une promenade charmante.

Le sommet le plus élevé du mont Hymette est de 1025 mètres au dessus du niveau de la mer. C est une montagne aride qui produit encore à present un miel deliceux deja conmi dans l' antiquité. Du sommet, la vue plane sur les six pays les plus remarquables de l antique Grece. L'Attique, l'Argolis, l' Achaïe, l'Arcadie, la Béotie et la Phocide; le golfe Saronique la mer d'Egee et île Eubée avec sa plus haute montagne, le Delphi.

(σ.55–56)

Retour de Sunium à Athènes par Vari.

... Les ruines d'Anaphlystos, au bord de la mer, annoncent que la ville fut considerable. Dans une des églises de Vari, il reste plusieurs fragments d une Statue équestre de grande dimension.

Le chemin ordinaire des paysans qui fréquentent le marché d' Athènes, traverse le canton de Mavrovouni, surnommé Anhydros, à l' extremité méridionale du mont Hymette. C'est la seule voie de communication pour les transports; la halte se fait à Anagyrous, qu'on regarde comme l' ancienne Agyra. Quant au promontoire Zoster, il s'appelle aujourd' hui Alike et les lacs Karàshi et Voliasménos sont, suivant toute apparence, un port ensablé.

En approchant de l' Hymette, et un mille apres Vari une route taillée dans le mont Ràpsane, conduit au Paneïon, ou grotte de Pan, consacrée par Archidamus aux nvmphes; des degrés grossierement tailles, deux chambres, un autel dédié à Apollon, un autre au Grand Tout, la statue mutilée de Cérès ou de Cybele et une tête de lion mal sculptée, reporlent les idées du voyageur sur la riante mythologie des grecs. A quarante cinq minutes du Paneïon, on rentre dans la region montueuse d'Anhydros, aux environs du monastère Agios-Cosmas et du métochi de Dracòni et Trispyrgi, qu'on laisse à main gauche. Des tombeaux, des ruines embarrassent le chemin jusqu'aux environs d' Icaria, village renommé par ses marbres colorés. En descendant de là vers Illissus, on rentre bientôt a Athènes.

Route et distances de Sunium par Olympos et Vari d' Athènes.

... *Vàri, village.* — 10 m. *puits à gauche, tumulus.* — 9 m. *murailles anciennes.* — 4 m. *citerne et autres vestiges.* — 5 m. *route taillée dans le rocher, église de forme circulaire. ruine à gauche.* — 16 m. *Grotte de Pan et des Nymphes.* — 45 m. *Cap Zoster, Agios-Cosmas, Draconi Trispyrgi.* — 45 m. *separation du Mavrovouni de l' Hymette.* — 10 m. *grandes ruines.* — 10 m. *ruines.* — 5 m. *ruines considérables.* — 3 m. *ruines à droite et à gauche.* — 6 m. *Tombeaux, murs anciens.* — 2 m. *ruines.* — 5 m. *torrent, église à droite.* — 10 m. *tombeaux, torrent, Brahàmi, village.* — 10 m. *route taillée dans le rocher.* — 2 m. *torrent.* — 20 m. *Athenes.*

Total 10 heures.

Conrad Bursian (1830-1883)

Γερμανός φιλόλογος, αρχαιολόγος και περιηγητής. Καρπός του ταξιδιού του στην Ελλάδα κατά τα έτη 1853-55, ήταν το έργο του *Geographie von Griechenland* (1862-1872), στον πρώτο τμήμα του οποίου με τίτλο *Das nördliche Griechenland* αναφέρεται στην περιήγησή του στην Αττική, με συγκροτημένη περιγραφή των σημαντικότερων αρχαίων καταλοίπων.

Bursian 1862, 358–362²⁶¹.

I Stunde nördlich über Vari, auf einer zur Kette des kleinen Hymeltos gehörigen felsigen Höhe findet sich wieder eine jener Grotten, an denen die Berge Attikas so reich sind und welche durch ganz geringe Nachhülfe von Seiten der Kunst in Heiligthümer ländlicher Gottheiten, besonders des Pan und der Nymphen, verwandelt zu werden pflegten. Durch einen ziemlich engen Spalt steigt man wie in einen Schacht senkrecht hinab in die durchaus unterirdische Grotte, welche aus einem engeren höheren und einem geräumigeren tiefer gelegenen Gemache, die durch eine in der Mitte aufsteigende Felswand getrennt sind, besteht; die Decke des letzteren ist durch die Natur selbst mit Stalaktiten verziert und an seiner tiefsten Stelle sprudelt eine klare Quelle aus dem felsigen Boden. Die sehr einfachen Vorrichtungen für den Cultus — ein aus der Felswand selbst gearbeiteter Altar mit 2 Escharen im unleren und eine Eschara in der einen Wand des oberen Gemaches — , welche laut der an den Wänden angebrachten Inschriften) den Nymphen, dem Pan, dem Apollon Hersos und den Chariten galten, sind, wie die schon erwähnten inschriften uns melden, das Werk eines einfachen Steinmtzen, Archedamos von Thera, der sich selbst, den Hammer in der

---

²⁶¹ https://archive.org/details/bub_gb_o0wZAAAAYAAJ

Rechten, das Winkelmaass in der Linken, mit kurzem, nur bis an die Kniee reichenden Chiton bekleidet, an der Wand neben dem Aufgang aus dem unteren in das obere Gemach in sehr rohem Relief dargestellt hat; er hatte, in Folge einer Eingebung der Nymphen, wie er glaubte [νυμφόληπτος, φραδαῖσι Νυμφῶν], die Grotte zu einem Heiligthume derselben Ausgearbeitet und denselben auch, offenbar um den Eingang herum, einen Garten angelegt.

An das die Bucht von Vari im Westen begränzende Vorgebirge schliesst sich, nur durch eine zweite Bucht getrennt, westlich ein anderes, mannigfach ansgezacktes (jetzt Cap Lombarda) an, das nur durch einen ganz schmalen Isthmos mit dem Lande zusammenhängt und nach seiner band- oder gürtelförmigen Gestalt ὁ Ζωστήρ benannt wurde, ein Name aus welchem sich dann in Folge der Verehrung des Apollon Zosterios, der Artemis und Leto, welche ebenso wie die Athene Zosteria Altäre auf dem Vorgebirge hatten, die Sage bildete, dass Leto hier ihren Gürtel gelöst und sich in einem benachbarten See gebadet habe. Vor der Südspitze des Vorgebirges, das bereits zum Gebiete von Halae Aexonides gehörte, liegen einige kleine Klippeneilande, jetzt Κατράμωνήσια (die Theerinseln), und weiter südwärts eine grössere unbewohnte aber anhaufällige Insel, jetzt αἱ Φλέβαις, von den Alten Φάβρα oder Φαβρίς (vielleicht ursprünglich ἡ φαύρα=φαύλη genannt)

Vom Cap Zoster bis zu der Bucht von Phaleron zieht sich am westlichen Fusse des Hymettos hin, nur durch einzelne steinige Hügel in ihrem nördlichen Theile unterbrochen, eine anfangs kaum ½ Stunde breite, dann durch die nordwestliche Richtung der Küstenlinie sich immer verbreiternde, einförmige, sehr steinige und magere Strandebene, die von zahlreichen, meist wasserlosen Bächlein durchfurcht wird und, wie dies von einer in der Nähe der Hauptstadt gelegenen Gegend leicht begreiflich ist, an sehr vielen Stellen Reste alter Baulichkeiten —bald einzelner Landhäuser, bald grösserer Gebäudecomplexe— namentlich aber fast zahllose alte Gräber, welche offenbar zu beiden Seiten einer alten Heerstrasse, deren Unterbau man noch an mehreren Stellen erkennt, lagen, aufzuweisen hat. Der erste etwas charakteristische Punkt der die Einförmigkeit der Küstenlinie unterbricht, ist eine kleine felsige Landzunge an der Südseite einer kleinen, jetzt Aliki (d. i. Ἀλική) genannten Bucht 1 1/2 Stunde nördlich vom Cap Zoster, an welcher sich ein mit Seewasser gefüllter Teich, woraus Salz gewonnen wird, befindet. Schon im Alterthum war hier ein Salzwerk, welches ursprünglich zu dem Demos Aexone gehört hatte, aber schon frühzeitig davon abgesondert und unter dem Namen Αλαὶ Αἰξωνίδες ab

besonderer Demos constituirt worden war. Die Ortschaft lag, wie die zahlreichen Gebäudereste zeigen, zunächst der Landzunge in der Strandebene, aber ihr Gebiet erstreckte sich bis gegen das Thal von Vari hin und umfasste, wie schon bemerkt, sogar das Vorgebirge Zoster mit seinen Heiligthümern ; auch die kleine nahe der Küste zwischen Cap Zoster und der Bucht Aliki gelegene Insel Hydrussa (jetzt Prasonisi) gehörte wahrscheinlich dazu.) Aexone, eine bedeutende Ortschaft, welche Heiligthümer der Hebe und Alkmene und ein öffentliches Versammlungslians (Lesche) besass und deren durch ihre Schmach- und Streitsucht berühmte Bewohner theils von Fischerei — das Meer an ihrer Küste lieferte besonders delicate Seebarben — , theils von Ackerbau, Weinbau und Oelbau lebten, muss an der Küste nördlich von Halae gelegen haben; doch ist bei der grossen Menge der an verschiedenen Stellen hier zerstreuten Ruinen der Platz nicht mehr genau festzustellen. Etwas über 1 Stunde nördlich von Halae und ebensoweit südlich von der Stelle von Phaleron bildet die Küste ein kleines, niedriges Vorgebirge, auf welchem jetzt eine Kapelle des h. Kosmas steht, der hier die Erbschaft der Aphrodite angetreten hat; diese nämlich wurde auf dem Kolias genannten durch seinen trefflichen Töpferthon bekannten Vorgebirge als Kolias oder Genetyllis — der letztere Beiname wurde die Veranlassung, dass man ihr noch besondere Geburtsgöttinnen, Γενετολλίδες, gleichsam als Ausflüsse ihres Wesens, wie der Athene die Nike, beigab — von den attischen Frauen verehrt,) ein Cult, der eng verknüpft war mit dem der Demeter Thesmophoros und Kora, welche in dem Demos Halimus, zu dem auch das Heiligthum auf Kolias gehörte, einen prächtigen Tempel besassen, zu welchem die athenischen Frauen am 10. Tage des Monats Pyanepsion wallfahrteten. Diese Ortschaft, welche den grössten unter den alten Geschichtsschreibern, den Thukydides, zu ihren Demoten zählen durfte, lag 1 1/2 Stunde südlich von Athen, also etwas nördlich von Kolias bei dem jetzigen aus einigen Gehöften bestehenden Weiler Τράχωνες, um welchen herum bis zur Meeresküste die Reste alter Bevohung Grundmauern von Häusern, Brunnen und Gräber — in besonders grosser Anzahl sich vorfinden ; ausser dem Demetertempel besass sie auch einen Tempel des Herakles, zu dessen Priesteramte nur die angesehensten Demoten zugelassen wurden.). Nordöstlich von da, oberhalb des in einer engen Schlucht an der Westseite des Hymettos gelegenen verlassenen Klosters Karyaes, finden sich die schönsten und bedeutendsten Brüche des Hymettischen Marmors, dessen sorgfältig behauene senkrechte Wände ihren ausgedehnten Betrieb im Alterthume bezeugen.

V. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΘΕΣΕΩΝ

(ανά περιοχές σύγχρονων δήμων)

ΒΑΡΗ: θέσεις 1–11.....	223–255, Χάρτης 1
ΒΟΥΛΑ: θέσεις 12–176β	256–429, Χάρτης 2
ΓΛΥΦΑΔΑ: θέσεις 177–233.....	430–499, Χάρτες 3, 4
ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ: θέσεις 234–257.....	500–536, Χάρτης 5
ΑΛΙΜΟΣ: θέσεις 258–265.....	537–549, Χάρτης 5
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ: θέσεις 266–288.....	550–582, Χάρτης 6
ΒΥΡΩΝΑΣ, ΥΜΗΤΤΟΣ, ΔΑΦΝΗ: θέσεις 289–320.....	583–612, Χάρτης 6, 6α, 7
ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ: θέσεις 321–326.....	613–639, Χάρτης 6
ΑΘΗΝΑ, ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΠΑΠΑΓΟΥ, ΨΥΧΙΚΟ: θέσεις 327–336.....	640–653, Χάρτης 6, 8
ΧΟΛΑΡΓΟΣ: θέσεις 337–343.....	654–664, Χάρτης 8
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ: θέσεις 344–350.....	665–673, Χάρτης 8

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

ΒΑΡΗ

α/α 1

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Σπήλαιο Πανός

Εικ. 1–5

Τοπωνύμιο

Σπήλαιο Πανός Βάρης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νότιος Υμηττός, ύψωμα Ραψάνα ή Καψάλα ή Σπήλαιο, θέση «Κρεμαστός Λαγός».

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.858140	23.801833			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 20.4.2018

Είδος: Χώρος Λατρείας, Ιερό σπήλαιο (5ος αι. π.Χ.– 4ος αι. π.Χ., 4ος και 5ος αι. μ.Χ.)

Αρχαίες Πηγές

Αιλ., *Π I*, X 21 (IV B. 41). Ολυμπ., *Πλάτωνος Βίος*, 2, 24 – 29 (IV B. 58). Συνεσίου, *Επιστολαί*, 136, 4. (IV B. 52)

Επιγραφές

Από το σπήλαιο της Βάρης προήλθαν σημαντικές επιγραφές που προσδιορίζουν τις λατρευόμενες θεότητες και τον χαρακτήρα της λατρείας (αρ. 1–18). Βρέθηκαν: ιερός νόμος με οδηγίες στους πιστούς σχετικά με τις θυσίες, αναθηματικές επιγραφές χαραγμένες στο τοίχωμα του σπηλαίου, επιγραφές του Θηραίου Αρχέδημου, αναθηματικές πάνω σε μαρμάρινα ανάγλυφα, επιγραφές σε αποσπασθέντες λίθους, χαράγματα πιστών πάνω στα προσφερόμενα αγγεία.

Περικηγτές

Chandler 1776, 146–151. Dodwell 1819, 550–557. Wordsworth 1855 [*Athens and Attica. Notes of a tour*], 165–172. Leake 1841, II, 57–58. Aldenhoven 1854 [*Itinéraire descriptif de l' Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques*], 55–56.

Bursian 1862 [*Geographie von Griechenland*, 1. *Das nördliche Griechenland*], 358–359.

Το 1809–1810 επισκέφθηκε το σπήλαιο και ο λόρδος Byron²⁶².

Βιβλιογραφία

Ross 1848 II, 75–78. [<https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10729900/bsb:BV010966591?page=73>]. Curtius Atlas von Athen, 30–31, Bl. VIII. 1, 2. Milchhöfer 1889, 16–17. Baldwin 1903. Basset 1903. Dunham 1903. Shaw King 1903. Thallon 1903. Weller 1903. Γιαννουλίδου 1971, 198–201. Wickens 1986, 90–119. Connor 1988 Connor 1988, 166–174, 179–189. Lauter 1993, 153. Κριτζάς 1996, 19–20, πίν. 13Α. Αραπογιάννη 2000, 93–137, 386 – 434. Schörner – Goette 2004. Sporn 2007, 49–51, εικ. 4. Σταϊνχάουερ 2012, 66.

Έρευνα

Στην αυγή του 20ού αιώνα, το 1901, έγινε ανασκαφή από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, από τους C. H. Weller, M. E. Dunham, L. Shaw King και I. Thallon (20 Φεβρουαρίου–1 Μαρτίου 1901) και ταχεία δημοσίευση των ευρημάτων δύο χρόνια μετά, υπό τη γενική επιμέλεια του Weller, στο *American Journal of Archaeology* (1903). Ο J.M. Wickens, στη διδακτορική του Διατριβή "*The Archaeology and history of the cave use in Attika, Greece, from Prehistoric through late Roman times*" (1986) κάνει εκτενή αναφορά στο σπήλαιο του Πανός στη Βάρη. Αναλυτική εξέταση των ευρημάτων της ανασκαφής που φυλάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο έγινε από την Ξ. Αραπογιάννη στο πλαίσιο της διδακτορικής της Διατριβής, *Τα σπήλαια του Πανός στην Αττική* (2000) προκειμένου η συγγραφέας να καταλήξει σε συμπεράσματα για τη διάρκεια της λατρείας του θεού στην Αττική και για τις λατρευτικές συνήθειες των πιστών στα σπήλαια αυτά. Οι G. Schörner, H.R. Goette και K. Hallof το 2004 εξέδωσαν νέα μελέτη του αρχαιολογικού υλικού και ιδιαιτέρως των επιγραφών του σπηλαίου, με επέκταση της έρευνας σε αρχειακό υλικό (λ.χ. ημερολόγια Ross).

Περιγραφή

Το σπήλαιο του Πανός βρίσκεται στον νότιο Υμηττό, σε υψόμετρο 290μ., πάνω από τη σημερινή Βάρη και σε ίση περίπου απόσταση από τα σύγχρονα πολεοδομικά συγκροτήματα Βούλας και Βάρης. Η πρόσβαση γίνεται από δασικό δρόμο βορειοανατολικά του νεκροταφείου της Βούλας, ο οποίος περνά από το σύγχρονο

---

²⁶² Γιαννουλίδου 1971, 198.

μνημείο Πεσόντων Πυροσβεστών. Η άνοδος στην εποχή των περιηγητών αλλά και στην αρχαιότητα ήταν από το χωριό της Βάρης —τον αρχαίο Αναγυρούντα— μέσα από δάση από μικρά πεύκα, όπως σημειώνει ο Dodwell, όταν επισκέφτηκε το σπήλαιο στις 9 Οκτωβρίου 1805²⁶³. Από την παρουσία των δένδρων προέρχεται, ενδεχομένως, το τοπωνύμιο Καψάλα, καθώς από αυτά υπήρχε η δυνατότητα πορισμού καυσόξυλων. Για τους περιηγητές και αρχαιόφιλους του 19ου αι. το σπήλαιο αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα αξιοθέατα της Αττικής, γι' αυτό και περιλαμβάνεται στις περιγραφές των περισσότερων²⁶⁴.

Η εντύπωση που προκαλούσε η διαμόρφωση του σπηλαίου σε χώρο λατρείας, γεμάτο με επιγραφές και ανάγλυφα, ήταν πολύ έντονη. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του L. Ross το 1848: *Ich kenne in ganz Griechenland, von neueröffneten Gräbern abgesehen, keinen Ort, wenigstens kein Heiligthum, wo sich der heutige Beschauer so unmittelbar mit dem Alterthume in Berührung gesetzt empfindet wie hier. Seit dritthalbtausend Jahren ist Alles in dem alten Zustande geblieben: der Fels, seine Reliefs und Inschriften sind unverändert, es fehlen nur die frischen Kränze, der Opferdust und die Gebete und Gesänge der Opfernden, um uns ganz in das Leben des alten Cultus zurückzusetzen* ²⁶⁵.

Το σπήλαιο αποτελούσε ιερό του Πανός, του Απόλλωνος, των Νυμφών και των Χαρίτων. Είναι κατάγραφο από επιγραφές, και φέρει στα τοιχώματά του λαξευμένες διαμορφώσεις συνδεδεμένες με τη λατρεία: κόγχες, βωμούς, λαξεύματα και ανάγλυφα μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν το ανάγλυφο του Αρχέδημου, ολόγλυφο καθιστό άγαλμα και ομφαλός. Η κατάσταση διατήρησής του είναι αρκετά καλή, ακόμη και σήμερα.

---

²⁶³ Dodwell 1819, 550–557.

²⁶⁴ Ο πρώτος περιηγητής που ανακάλυψε το σπήλαιο ήταν ο R. Chandler, ο οποίος παρείχε και τα πρώτα αντίγραφα επιγραφών, όχι πάντοτε με την ορθή ανάγνωση.

²⁶⁵ Ross 1848, 76 (μτφρ.): *Δεν γνωρίζω στην Ελλάδα κανένα τόπο, τουλάχιστον κανένα Ιερό, όπου ο σημερινός θεατής να βρίσκεται τόσο άμεσα σ' επαφή με την αρχαιότητα...έμειναν τα πάντα στη θέση τους. Ο βράχος, τα ανάγλυφα του και οι επιγραφές του διατηρήθηκαν αναλλοίωτα. Λείπουν μόνο τα δροσερά στεφάνια, η ευωδιά της θυσίας και οι προσευχές, τα τραγούδια των θυσιαζόντων για να μας επαναφέρουν στη ζωή της αρχαίας λατρείας...* Βλ. και Αραπογιάννη 2000, 93. Schörner – Goette 2004, 36. Ο L. Ross πρωτοεπισκέφτηκε το σπήλαιο το 1832 και έκτοτε, λόγω της θέσης του ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων του νέου ελληνικού κράτους, ξεναγούσε σε αυτό τα μέλη της βασιλικής αυλής. Έχουν διασωθεί δύο περιγραφές του σπηλαίου του Ross, μία του 1832 και μία του 1843, οι οποίες έχουν ιδιαίτερη αξία λόγω των σκίτσων που τις συνοδεύουν: Schörner – Goette 2004, Πίν. 21.2– 24, 25.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Weller, η είσοδος του σπηλαίου δεν ήταν εύκολο να εντοπισθεί, χωρίς τη βοήθεια κάποιου οδηγού. Σήμερα υπάρχει σιδερένια περίφραξη. Την είσοδο και κατάβαση στο εσωτερικό διευκόλυνε ήδη από την πρώτη επίσκεψη του Chandler έως τουλάχιστον την ανασκαφή από τον Weller μία συκιά, τα κλαδιά της οποίας έβγαιναν από το άνοιγμα, στην επιφάνεια του εδάφους, ενώ το δέντρο είχε ριζώσει στο εσωτερικό. Το ωοειδές στόμιο του σπηλαίου, με διαστάσεις 4×2 μ., έχει διαμορφωμένη είσοδο–κατάβαση στην ανατολική πλευρά του, από δώδεκα απότομα, στενά και λαξευμένα στον βράχο σκαλοπάτια, τα οποία οδηγούν στο εσωτερικό του σπηλαίου, 4 μ. κάτω από την επιφάνεια του εδάφους (Εικ. 1). Ο κύριος άξονας του σπηλαίου, κατεύθυνσης ανατολικά–δυτικά, έχει μήκος 21 μ., ενώ το πλάτος του είναι 23.75 μ. Το μέγιστο ύψος στο εσωτερικό είναι περί τα 2.5 μ., ενώ το βάθος του φθάνει τα 15 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Αποτελείται από δύο θαλάμους, οι οποίοι χωρίζονται από έναν ενδιάμεσο όγκο βράχου, στον άξονα ανατολή–δύση και επικοινωνούν με στενό πέρασμα (Weller, πίν. I θ). Μεγαλύτερος είναι ο νότιος θάλαμος, ενώ ο βόρειος είναι στενότερος και πολύ σκοτεινός. Στο δυτικό άκρο του υπήρχε πηγή νερού η οποία αποτέλεσε την απαραίτητη προϋπόθεση για τη χρήση του στην αρχαιότητα.

Το έδαφος της σπηλιάς παρουσιάζει και στους δύο θαλάμους κλίση προς τα δυτικά. Η περιήγηση διευκολύνεται από τις λαξευμένες από την αρχαιότητα βαθμίδες. Τους δύο θαλάμους του σπηλαίου μπορεί κανείς να τους επισκεφτεί ακολουθώντας κυκλική διαδρομή.

Στο πρώτο επίπεδο αμέσως μετά τα σκαλοπάτια της κατάβασης, είναι ορατοί και οι δύο θάλαμοι του εσωτερικού. Με το λιγοστό φυσικό φως που μπαίνει από την είσοδο γίνονται αντιληπτές οι πρώτες δύο επιγραφές του Αρχέδημου. (Weller, πίν. I π, φ / αρ. 10β, 11).

Κατεβαίνοντας από το πρώτο πλάτωμα χρησιμοποιώντας αρχαία σκαλοπάτια, σε ένα σημείο ψηλά στον μεγαλύτερο θάλαμο υπάρχει μεγάλη κόγχη/ιερό με αετωματική απόληξη, σε σχήμα πρόσοψης ναού, η οποία σύμφωνα με επιγραφή ήταν αφιερωμένη στον Πάνα (αρ.9, Εικ. 3, Weller, πίν. I α, μήκ., 1.08 μ. ύψ. 1.13 μ., βάθ. 0.21 μ.) Στο εσωτερικό της κόγχης πιθανόν υπήρχε κάποιο αναθηματικό ανάγλυφο. Δίπλα και ανατολικά της υπάρχει μια παρόμοια κόγχη με αετωματική απόληξη, με ανάγλυφο γείσο με το γράμμα Θ, ως ακρωτήριο και με σκαλοπάτια στο κάτω μέρος της (Weller, πίν. I δ, Εικ. 2).

Στην ίδια περιοχή σώζεται λαξευμένη στον βράχο, καθιστή σε θρόνο μορφή. Είναι ελλιπής ως προς την κεφαλή (**Εικ. 3**, Weller, πίν. I ρ, εικ. 2, 4), η οποία ενδεχομένως θα ήταν από άλλο υλικό. Η μορφή είναι λίγο μικρότερη του φυσικού μεγέθους και άτεχνα σχηματισμένη, με δυσανάλογα τα μέλη του σώματος. Θεωρήθηκε Δήμητρα κατά τον Ross, Ρέα ή Κυβέλη κατά τον Milchhöfer (σε σχέση με λεοντοκεφαλή σε άλλο σημείο του σπηλαίου, Weller, πίν. I ξ), ή άλλη θεότητα (Weller 269). Η αναγνώρισή της ως Κυβέλη είναι ενδεχομένως η πιθανότερη. Λίγο ψηλότερα υπάρχει ομοφαλός, πάνω σε ανυψωμένη βάση, λαξευμένος στον βράχο, θραυσμένος στην κορυφή του (**Εικ. 4**, Weller, πίν. I γ, εικ. 2, 4). Φέρει λαξεύσεις σαν βοστρύχους στο άνω μέρος· θεωρήθηκε από τον Weller ότι αποτελούσε σχηματικό κορμό Πανός ή Ερμού²⁶⁶, είναι όμως πιθανότερο να σχετίζεται με λατρεία του Απόλλωνος. Πίσω από τις δύο αυτές μορφές υπάρχουν ακανόνιστες βαθμίδες-κόγχες για αναθήματα. Ψηλότερα υπάρχει και άλλη κόγχη με την επιγραφή Πανός (Weller, πίν. I ζ/ αρ. 9γ)

Κατεβαίνοντας τα σκαλοπάτια προς το βάθος της σπηλιάς (Weller, πίν. I ε), κάτω από έναν ακόμη βωμό /ιερό λαξευμένο στον βράχο, με δύο επίπεδα χρήσης και χαρακτηριστικές κοιλότητες σε σχήμα D, υπήρχε η χαμένη σήμερα επιγραφή Ἀπόλλωνος : Ἔρσο (αρ. 14), η οποία είχε αποτυπωθεί και δημοσιευτεί στο έργο των Curtius και Kaupert *Atlas von Athen*²⁶⁷ (**Εικ. 5**), αλλά δεν σωζόταν την εποχή της ανασκαφής του Weller²⁶⁸.

Δίπλα στον βωμό αυτόν υπάρχει το χαρακτηριστικότερο ανάγλυφο του σπηλαίου, που απεικονίζει μία ανδρική μορφή λιθοξόου, ο οποίος φορά εξωμίδα και κρατά τα εργαλεία του, την τυπίδα και τη γωνία (**Εικ. 5**, Weller, πίν. I ζ, εικ. 5, 6). Η ταυτότητά του δηλώνεται δύο φορές με την επιγραφή Ἀρχέδημος. Η μορφή είναι λίγο μεγαλύτερη από το φυσικό μέγεθος και προχωρά σε κατατομή προς τα δεξιά με το κεφάλι να γυρίζει πίσω πάνω από τον αριστερό του ώμο. Η απόδοση είναι άτεχνη και στατική.

Απέναντι υπάρχει ένα ακόμα μικρό ιερό από δύο κόγχες στον βράχο, η μία εκ των οποίων συνδέεται με ένα φυσικό αυλάκι νερού (Weller, πίν. I υ). Κατά τον Weller επρόκειτο για βωμό αφιερωμένο στις νύμφες. Μπροστά του υπάρχει τοίχος από

---

²⁶⁶ Weller 1903, 269.

²⁶⁷ Curtius *Atlas von Athen*, πίν. VIII, 2.

²⁶⁸ Weller 1903, 271.

αργολιθοδομή, καμπτόμενος σε δύο σημεία, ο οποίος φαίνεται να συγκρατεί τεχνητό επίπεδο μπροστά από το ιερό αυτό (Weller, πίν. I η). Πίσω από τον τοίχο διαμορφώνεται μικρός χώρος, στο νοτιοδυτικό άκρο του σπηλαίου, ο οποίος έδινε την εντύπωση αποθέτη λόγω της εύρεσης σε αυτόν πλήθους θραυσμένων αναθημάτων (τμήματα αναγλύφων, όστρακα αγγείων, τμήματα ειδωλίων).

Μέσω ενός στενού κατωφλιού λαξευμένου ανάμεσα σε βραχώδη τμήματα (Weller, πίν. I θ) γίνεται η επικοινωνία από τον μεγαλύτερο στον μικρότερο και πιο σκοτεινό θάλαμο ο οποίος σώζει αρκετούς σταλακτιτικούς σχηματισμούς, καθώς δεν έχει υποστεί έντονες ανθρωπογενείς επεμβάσεις, όπως ο μεγαλύτερος.

Η πηγή νερού βρισκόταν στο δυτικό και χαμηλότερο σημείο του μικρού θαλάμου (Weller, πίν. I ι). Είχε τη μορφή φυσικής λεκάνης διαμ. 1μ. και βάθους 1μ., κατά τον Weller δεν στέρευε και είχε για τους κατοίκους της Βάρης ιαματικές ιδιότητες («καθαρτικό»). Σήμερα δεν υφίσταται. Στον ίδιο θάλαμο, στη βόρεια πλευρά του, υπήρχε μικρή ορθογώνια δεξαμενή λαξευμένη στον βράχο, με κυκλική βάθυνση, στον πυθμένα, ίχνη από κονίαμα και αγωγό στην άκρη της (Weller, πίν. I μ, 282).

Σε μικρή απόσταση (Weller, πίν. I ο, 275, 296) υπάρχει επιγραφή ιερού νόμου, με οδηγίες προς τους πιστούς: τᾶντερ' ἔχ|σο κλύζετ[ε]|καὶ τὸν ὄν|θον νίζετε (αρ. 1). Σχεδόν κάτω από την επιγραφή σώζεται αβαθής κόγχη. Στο μέσον του θαλάμου υπάρχουν βαθμίδες (Weller, πίν. I λ) λαξευμένες στον βράχο, κατεύθυνσης ανατολικά–δυτικά.

Στο νότιο τοίχωμα του θαλάμου (Weller, πίν. I ν) υπάρχει μία ακόμα κόγχη με όρυγμα στον πυθμένα σε σχήμα D, κάτω από την οποία υπάρχει η επιγραφή Χάριτος [αρ. 9α]. Στα τοιχώματά της σώζεται λαξευμένο το πίσω μέρος μιας κεφαλής, μάλλον γυναικείας. Μια άλλη προεξοχή στον βράχο, λίγα βήματα πιο πέρα, διέσωζε αδρά τη μορφή λεοντοκεφαλής (Weller, πίν. I ξ, 276). Στο τέλος της διαδρομής του μικρού θαλάμου αντικρίζει κανείς τις βαθμίδες της εισόδου στο σπήλαιο.

Τα σπουδαιότερα **κινητά ευρήματα** του σπηλαίου ήταν τα αναθηματικά ανάγλυφα²⁶⁹. Συνολικά είναι επτά, πέντε εκ των οποίων αποκαθίστανται σχεδόν ακέραια, ενώ δύο σώζονται αποσπασματικά. Τα περισσότερα βρέθηκαν θραυσμένα στον μικρό χώρο του αποθέτη. Τα έξι ανήκουν στην κατηγορία των σπηλαιόμορφων αναγλύφων, καθώς το περίγραμμα τους προσπαθεί να αποδώσει φυσιοκρατικά το

---

²⁶⁹ Thallon 1903. EAM 2007-2013.

πλαίσιο ενός σπηλαίου. Τα τρία από αυτά φέρουν τόρμο στην κάτω επιφάνεια για την ένθεσή τους σε κάποια κόγχη της σπηλιάς. Τα πρόσωπα των μορφών είναι ως επί το πλείστον αποκεκρουσμένα, σε μεταγενέστερο χρόνο, πιθανόν κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Οι εικονιζόμενες θεότητες είναι στα περισσότερα οι Νύμφες και ο Ερμής, είτε ως νυμφαγέτης που οδηγεί σε χορό τις Νύμφες, ή γυμνός κρατώντας το μωρό Διόνυσο. Την παράσταση συνήθως περιβάλλουν στο περιθώριό της ο Παν με τη σύριγγά του και κεφαλή του ποτάμιου θεού Αχελώου. Σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο ανάγλυφο απεικονίζεται ο Παν γυμνός και ανακεκλιμένος σε βράχο. Στο κάτω ή στο πάνω μέρος αναγράφονται τα ονόματα των αναθετών, σε όλα, εκτός του προαναφερόμενου ελλιπούς αναγλύφου του Πανός.

Η κεραμεική από το σπήλαιο της Βάρης, στην πλειονότητά της, ανήκει στους κλασικούς χρόνους²⁷⁰. Περιλαμβάνει μελαμβαφή κυρίως αγγεία αλλά και αρκετά ερυθρόμορφα διαφόρων σχημάτων: ληκύθους, αρυβαλλοειδή ληκύθια, ερυθρόμορφα ληκύθια, άωτα σκυφίδια, τμήματα λουτροφόρων, κυρίως μικρογραφικών²⁷¹, κρατηρίσκους του τύπου που συνδέεται με τη λατρεία της Αρτέμιδος, όστρακα ερυθρόμορφων κωδωνόσχημων κρατήρων κá. Στις σωζόμενες παραστάσεις ανήκουν σκηνές *επαυλίων* και σκηνές γυναικωνίτη, παράσταση Ηούς και Κεφάλου, σκηνή σπονδής κá. Σπανίως είναι υψηλής τέχνης. Η ελληνιστική περίοδος αντιπροσωπεύεται από ατρακτόσχημα μυροδοχεία, όστρακα μεγαρικών σκύφων κá., που χρονολογούνται έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Στην ύστερη αρχαιότητα (αρχές του 4ου αι. μ.Χ. έως τις αρχές του 6ου) ανήκει ένα σύνολο από έντεκα σχεδόν ακέραια αγγεία, κυρίως πρόχους²⁷². Από το σύνολο των αγγείων σε δέκα οκτώ όστρακα σώζονται εγχάρακτες αναθηματικές επιγραφές²⁷³.

---

²⁷⁰ Shaw King 1903, 320 – 327, Πίν. X.

²⁷¹ Shaw King 1903, 322 – 324. Αραπογιάννη 2000, 118. Οι λουτροφόροι συνδέονται με τον κόσμο των γυναικών και τα γαμήλια έθιμα και πρέπει να αποτελούσαν αναθήματα των νεαρών γυναικών πριν από τον γάμο τους. Παρόμοιες μικρογραφικές λουτροφόροι έχουν βρεθεί σε ιερά γυναικείων θεοτήτων που προστάτευαν τις γυναίκες στις σημαντικές φάσεις της ζωής τους—εφηβεία, εγκυμοσύνη, τοκετός— σε σχέση και με διαβατήρια έθιμα (π.χ., ιερό Αρτέμιδος Βραυρώνας). Στην περίπτωση του σπηλαίου του Πανός αποτελούν ένα σημαντικό σε αριθμό σύνολο αναθημάτων νεαρών κοριτσιών προς τις προστάτιδές τους Νύμφες.

²⁷² Αραπογιάννη 2000, αρ. B25131–25141, εικ. 255–258.

²⁷³ Shaw King 1903, 325–327 αρ. 1–19, εικ. 2 graffiti: E51–65.

Στην ανασκαφή του σπηλαιίου βρέθηκαν τμήματα 85 ειδωλίων, χρονολογούμενων από τα μέσα του 5ου π.Χ. έως τους ύστερους ελληνοιστικούς χρόνους²⁷⁴. Τα πρωιμότερα ανήκουν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. (ειδώλιο γυναικείας προτομής και ειδώλιο ένθρονης γυναικείας μορφής). Τα περισσότερα από τα περίπου είκοσι ειδώλια του 5ου και 4ου αι. π.Χ. ανήκουν σε χαρακτηριστικούς τύπους γυναικείων μορφών (ταναγραίες, πήλινες γυναικείες προτομές, καθιστές γυναικείες μορφές κá.). Παρατηρείται χαμηλή αντιπροσώπευση των λατρευομένων στο σπήλαιο θεών (ειδώλια Πανός, Σιληνού και Σατύρου). Βρέθηκε επίσης μεγάλος αριθμός «πλαστικών» αγγείων (12), ληκύθων ή οينوχόων, αποσπασματικά σωζόμενων, που απεικονίζουν Νίκη, Σειρήνα, γυμνό παιδί με στεφάνι στα μαλλιά (Διόνυσος ή Έρωτας), αναδυομένη Αφροδίτη, συμπλέγμα Σειληνού ή Παπποσειληνού με Έρωτα κá. Χρονολογούνται από τις αρχές έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ, την εποχή δηλαδή της εμφάνισης και ακμής του συγκεκριμένου τύπου αγγείου. Στους ελληνοιστικούς χρόνους ανήκουν ειδώλια γυναικείων κυρίως μορφών, κωμικού προσωπείου και ειδώλια ζώων.

Στον μεγάλο θάλαμο του σπηλαιίου βρέθηκε ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός λύχνων, περί τους 1000²⁷⁵. Πολλοί από αυτούς προέρχονταν από το ανώτατο στρώμα δυτικά του τοίχου η. Δύο μόνο ανήκουν στην κλασική αρχαιότητα και χρονολογούνται στον 5ο και 3ο αι. π.Χ.²⁷⁶. Ορισμένοι ανήκουν σε χαρακτηριστικούς τύπους των ρωμαϊκών χρόνων, από το δεύτερο μισό του 1ου αι. μ.Χ. έως τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ.²⁷⁷. Διακοπή στη χρήση του σπηλαιίου, κατά τους επόμενους δύο αιώνες έως τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. υποδηλώνει η απουσία αντίστοιχης χρονολόγησης κινητών ευρημάτων. Η μεγάλη πλειονότητα των ευρεθέντων λύχνων ανήκει στον 4ο αι. μ.Χ., αλλά και στον 5ο αι. μ.Χ. και αντιστοιχούν σε συνηθισμένους για την εποχή αυτή τύπους²⁷⁸. Οι περισσότεροι έχουν απλό ακόσμητο δίσκο ή φέρουν ρόδακα. Και οι δύο αυτές κατηγορίες, στην περιφέρεια του δίσκου, κοσμούνται με ιχθυάκανθα, φυτική διακόσμηση, ή κυματοειδείς γραμμές (48 λύχνοι). Άλλοι έχουν στην περιφέρεια του δίσκου κουκκίδες, κυκλίσκους ή πλοχμούς. Απαντούν επίσης λύχνοι με ανάγλυφη

²⁷⁴ Shaw King 1903, 328–333, πίν. XI. Wickens 1985, 106. Αραπογιάννη 2000, 131–137. Η Αραπογιάννη σημειώνει ότι στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο εντοπίστηκαν 59 καταγεγραμμένα ειδώλια και πλαστικά αγγεία από το σπήλαιο της Βάρης.

²⁷⁵ Bassett 1903, 338 – 349, εικ.12–14. Wickens 1985, 107–109. Αραπογιάννη 2000, 119–130.

²⁷⁶ Αραπογιάννη 2000, αρ. 24386, 24387, εικ. 275.

²⁷⁷ Βλ. The Athenian Agora VII, 15, πίν. 14: «Alpha Globule» λύχνοι.

²⁷⁸ Bassett 1903, 340.

παράσταση στον δίσκο (περί τους 80): απεικόνιση θεών (Αθηνά, Άρτεμη, Ίσις, Έρως, Παν, Ηρακλής), ζώων (λιοντάρι, αρκούδα, ταύρος, δελφίνι), συμβόλων, πολλά εκ των οποίων είναι χριστιανικά (σύμβολο του σταυρού σε διάφορες αποδόσεις, χριστόγραμμα, δισκοπότηρο, περιστέρι, πετεινός, ιχθύς). Η κάτω επιφάνεια φέρει εγγράρακτη, σχηματοποιημένη, παράσταση φύλλων διαφόρων τύπων ή συνδυασμών ομόκεντρων κύκλων και κυκλίσκων, ή κάποιο σύμβολο. Πολλοί λύχνοι (228) φέρουν στη βάση τους εγγράρακτη επιγραφή: ένα ή περισσότερα γράμματα ελληνικού αλφαβήτου ή κάποιο όνομα σε γενική, δηλωτικά του ονόματος του εργαστηρίου κατασκευής τους. Απαντούν επίσης δίμυξοι και τρίμυξοι λύχνοι. Στον 6ο αι. μ.Χ. ανήκει μικρός αριθμός λύχνων, οι οποίοι διακρίνονται για την προχειρότητα και για την τυποποίηση της κατασκευής τους. Τέλος λίγοι χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 7ου αι. μ.Χ. Ο πρώτος μελετητής τους S. E. Basset θεωρούσε ότι χρησιμοποιήθηκαν από χριστιανικό πληθυσμό²⁷⁹.

Βρέθηκαν 147 νομίσματα, εκ των οποίων αναγνωρίστηκαν τα 83. Με εξαίρεση ένα χάλκινο αττικό (220–86 π.Χ.), τα υπόλοιπα ανήκουν σε υστερορωμαϊκές κοπές του 4ου αι. μ.Χ. (Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου, Ιουλιανού, Θεοδοσίου, Αρκαδίου)²⁸⁰.

Χρονολόγηση

Η χρήση του σπηλαίου κατά τους προϊστορικούς χρόνους δεν τεκμηριώνεται με ασφάλεια, παρότι η ύπαρξη πηγής νερού θα προσέφερε ιδανικό καταφύγιο. Αναφέρεται η εύρεση ενός μόνο όστρακου Πρωτοελλαδικής κύμβης²⁸¹. Η αρχαιότερη προερχόμενη από το σπήλαιο επιγραφή είναι η επιτύμβια του Έπιχαρίδου (αρχές 6ου π.Χ.), η οποία πιθανότατα μεταφέρθηκε στο σπήλαιο ως οικοδομικό υλικό από χώρο εξωτερικά του σπηλαίου (αρ. **19**).

Έντονη χρήση του ιερού σπηλαίου σημειώνεται κατά τον 5ο αι. π.Χ. Περί τα μέσα του αιώνα αυτού χρονολογούνται οι αρχαιότερες αναθηματικές επιγραφές (αρ. **2, 15**), ενώ στο τελευταίο τέταρτό του ανάγονται οι περισσότερες επεμβάσεις στο σπήλαιο, οι οποίες αποδίδονται στον Θηραίο μέτοικο Αρχέδημο, ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως

---

²⁷⁹ Bassett 1903, 340.

²⁸⁰ Baldwin 1903.

²⁸¹ Αραπογιάννη 105. Brommer 1972, 269, αρ. 251.

νυμφόληπτος (επιγραφές, λαξεύσεις, ανάγλυφο, 425–400 π.Χ.)²⁸². Η χρήση του σπηλαίου, ως τόπου λατρείας, συνεχίζεται κατά τον 4ο αι. π.Χ. Στο δεύτερο μισό του αιώνα αυτού ανήκει η σειρά των μαρμάρινων αναθηματικών ενεπίγραφων ανάγλυφων με τις Νύμφες και τον Πάνα, όπως και πολλά αγγεία και ειδώλια. Το σπήλαιο έχει χρήση έως τον 1ο ή τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ., βάσει των ευρημάτων των χρόνων αυτών, κυρίως αγγείων, ειδωλίων, νομισμάτων και λύχνων. Ακολουθεί κενό στη χρήση του σπηλαίου για διάστημα δύο αιώνων κατά την Αραπογιάννη, τεσσάρων – πέντε, κατά τον ανασκαφέα C. H. Weller ²⁸³.

Η επόμενη περίοδος ακμής του σπηλαίου σημειώνεται κατά τον 4ο αι. μ.Χ., από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου (307–337 μ.Χ.), του διαδόχου του Κωνσταντίου ΙΙ (337–361 μ.Χ.) έως και την εποχή του Αρκαδίου (395–408 μ.Χ.). Η αναβίωση αυτή τεκμηριώνεται από τα πολλά λυχνάρια και νομίσματα των χρόνων αυτών. Τα λυχνάρια, κατά τον Weller, συνδέονται με παρουσία χριστιανών, καθώς αρκετά φέρουν το σύμβολο του σταυρού, δεν είναι όμως αυτό αποδεκτό από όλους τους μελετητές²⁸⁴. Παρόμοιο φαινόμενο χρήσης πολυάριθμων λύχνων αυτή την εποχή παρατηρήθηκε και στο σπήλαιο της Πάρνηθας²⁸⁵. Στο τέλος της περιόδου, πρέπει να συντελέστηκε η καταστροφή, θραύση και απόρριψη στον μικρό θάλαμο–αποθήκη πολλών αρχαίων αναθημάτων και κυρίως των αναθηματικών αναγλύφων που βρέθηκαν κομματιασμένα και με τα πρόσωπα των μορφών σπασμένα²⁸⁶.

Το σπήλαιο αποτέλεσε καταφύγιο και τόπο λατρείας απλών και φτωχών ανθρώπων, όπως δηλώνει η μεγάλη πλειονότητα των αναθημάτων, τα οποία είναι

---

²⁸² Οι παρατηρούμενες διαφορές στον τύπο των γραμμάτων και τη χρήση άλλοτε της ιωνικής και άλλοτε της δωρικής διαλέκτου στις έξι επιγραφές με το όνομα του Αρχέδημου, κατά τον Connor, που μελέτησε τις περιπτώσεις νυμφοληψίας στην αρχαία Ελλάδα, οφείλονται στο ότι χαράχτηκαν κατά τη διάρκεια σχετικά μεγάλου χρονικού διαστήματος στη διάρκεια ζωής του ίδιου προσώπου και όχι των πιθανών συνεχιστών του, (1988, 167–169). *Contra*: Himmelmann 1957. Βλ. και Αραπογιάννη, 105, σημ. 529.

²⁸³ Weller 1903, 284: διαπίστωσε κενό στη χρήση του σπηλαίου από τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ. έως τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. Η Αραπογιάννη (2000, 120) όμως μελέτησε τη φυλασσόμενη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο κεραμική και εντόπισε χαρακτηριστικούς τύπους λύχνων ρωμαϊκών χρόνων, μειώνοντας το χρονολογικό κενό.

²⁸⁴ Weller 1903, 284–285. *Contra*: Wickens 1986, 117: ενδεχομένως οι λύχνοι των χρόνων αυτών χρησιμοποιήθηκαν από μη χριστιανικούς πληθυσμούς, στην περίπτωση που ήταν οι μοναδικοί διαθέσιμοι τύποι.

²⁸⁵ Αραπογιάννη 2000, 106.

²⁸⁶ Thallon 1903, 302. Αραπογιάννη 2000, 105–106.

ταπεινά και μικρής αξίας. Η λατρεία ασκούσαν κυρίως από άνδρες, όπως φαίνεται τουλάχιστον από τα ονόματα των αναθετών των αναγλύφων. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και δούλοι. Από επιγραφές σε αγγεία, αλλά και από την ύπαρξη κεραμεικής σχετικής με γαμήλια έθιμα —μικρογραφικές λουτροφόροι, σκηνές *επαυλίων* σε αγγεία— τεκμηριώνεται και η παρουσία γυναικών λατρευτών.

Το ιερό σπήλαιο της Βάρης είχε έντονη λατρευτική χρήση στην κλασική αρχαιότητα, χωρίς όμως να υπάρχει άμεση αναφορά σε αυτό από τους αρχαίους συγγραφείς. Βάσει των επιγραφών του σπηλαίου, που τεκμηριώνουν λατρεία Νυμφών, Πανός και Απόλλωνος και των αναφορών του Αιλιανού και του Ολυμπιόδωρου για ιερό Πανός, Απόλλωνος και Νυμφών στον Υμηττό το οποίο συνδέθηκε με ένα επεισόδιο από τη νηπιακή ζωή του Πλάτωνα, το υμνεί το ιερό των παραπάνω γραπτών πηγών ταυτίστηκε αρχικά από τον Curtius και μετά από τον Weller με το σπήλαιο της Βάρης²⁸⁷. Έχει επίσης ειπωθεί ότι το σπήλαιο του Πανός της Βάρης πιθανόν αποτέλεσε το πρότυπο για το σπήλαιο στη σχετική αλληγορία της *Πολιτείας* του Πλάτωνος (*Πολιτεία* VII 514–518).²⁸⁸

Μετά από κενό αιώνων, το ανανεωμένο ενδιαφέρον, κατά τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ., για τον ξεχασμένο τόπο λατρείας ερμηνεύτηκε με την υπόθεση της χρήσης του σπηλαίου από μη χριστιανούς επισκέπτες και από οπαδούς της Νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Μετά την ανακήρυξη του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας το αρχαίο σπήλαιο που ήταν συνδεδεμένο με την παιδική ηλικία του μεγάλου φιλοσόφου, θα αποτελούσε έναν ιδανικό τόπο συγκέντρωσης σε ορεινό και δυσπρόσιτο περιβάλλον μακριά από το άστυ και θα πρόσφερε καταφύγιο στους περιθωριοποιημένους πλέον εθνικούς²⁸⁹. Σε αυτό το πλαίσιο ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος και επίσκοπος Συνέσιος γράφει την επιστολή του Άναγυρουντόθεν, δηλαδή από το σπήλαιο του Αναγυρούντος και όχι από τον αρχαίο, ανύπαρκτο πλέον αρχαίο δήμο.

Οι καταστροφές των αρχαίων αναθηματικών αναγλύφων θα μπορούσαν να αποδοθούν σε φανατικούς χριστιανούς στο τέλος της χρήσης του χώρου, κατά τον 6ο αι. μ.Χ.

---

²⁸⁷ Weller 1903, 287–288.

²⁸⁸ Wright 1906. Wickens 1985, 118.

²⁸⁹ Schörner – Goette 2004, 3. Lauter 1993, 153, σημ. 496. Fowden 1988, 56, σημ. 66. Σταϊνχάουερ 2012, 56.

Κωδικός: ΒΑΡ Οικία Βάρης**Εικ. 6–9****Τοπωνύμιο**

Οικία Βάρης (Vari House)

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νοτιοανατολικές υπώρειες του Υμηττού, ομαλό πλάτωμα ανάμεσα σε λόφους και πευκόφυτη κοιλάδα. Βρίσκεται σε απόσταση 500μ. περίπου νότια–νοτιοανατικά από το σπήλαιο του Πανός (15–20' με τα πόδια) και 2 χλμ. βόρεια από τη Λ. Βάρης–Κορωπίου.

Συντεταγμένες

Θέση	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
Οικία Βάρης	37.854089	23.804157	482624.19	4189360.22	
Λατομεύσεις	37.854394	23.804025018269	482611.06	4189390.45	

Ιδιοκτησία

Οργανισμός Διοικήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας

Αυτοψία:20.4.2018**Είδος:** αρχαία αγροικία 4ου αι. π.Χ.**Αρχαίες Πηγές:** –**Επιγραφές:**–**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Karten von Attika, Bl. VIII (Vari). Eliot 1962, 38, εικ. 3, 44. Graham – Jones–Sackett 1967, 136–137. Jones et al. 1973. Jones 1974. Graham 1978. Hellmann 2010, 12, εικ. 8.

Έρευνα

Εντοπισμός ήδη από τον 19ο αι. των ορατών καταλοίπων αρχαίας οικίας. Ανασκαφική έρευνα: καλοκαίρι 1966 (23 Ιουλίου–18 Αυγούστου), από τους J. E. Jones, A. J. Graham και L. H. Sackett, της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, με τη συνεργασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Μελέτη υλικού κατά τα έτη 1966, 1967 και 1969.

Περιγραφή

Η αρχαία αγροικία βρίσκεται σε ένα ομαλό πλάτωμα στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Υμηττού σε πευκόφυτη περιοχή με θέα στην πεδιάδα της Βάρης και στη θάλασσα προς νότον και στο πέραςμα από τη Βάρη στο Κορωπί και την πεδιάδα των Μεσογείων ανατολικά. Δυτικά της οικίας υπάρχει χείμαρρος και στα ανατολικά μικρότερο ρέμα που συμβάλλει στο πρώτο. Δυτικά του χείμαρρου και πάνω προς την κοιλάδα υπάρχει καλλιεργήσιμη γη, με ίχνη αναλημματικών τοίχων. Νότια–νοτιοανατολικά εκτείνονται αμπέλια και ελιές. Η οικία είναι απομονωμένη και εμφανίζει επιμελημένη κατασκευή. Δεν συνδέεται με άλλα αρχαία κατάλοιπα στην περιοχή.

Είναι ορθογώνιας κάτοψης, διαστάσεων $13.7 \times 17.7 \mu.$ και εμβαδού 205τ.μ. Για την κατασκευή της χρησιμοποιήθηκε ο λαξευμένος φυσικός βράχος κυρίως στο οπίσθιο τμήμα της. Σώζει το χαμηλότερο λιθόκτιστο τμήμα των τοίχων. Αποτελείται από μεγάλη κεντρική αυλή (VIII) σε σχήμα T, στο κέντρο και στο νότιο τμήμα, σειρά από πέντε ισομεγέθη δωμάτια (I–V) βόρεια και δύο ακόμη δωμάτια (VI–VII) στις εμπρόσθιες γωνίες της νότιας πρόσοψης. Κάθε δωμάτιο έχει μόνο ένα άνοιγμα, προς την κεντρική πλακόστρωτη αυλή. Η οικία διέθετε ευρύ θυραίο άνοιγμα, μήκους 2.40μ. στο κέντρο της νότιας πλευράς, το οποίο αποτελούσε την κύρια είσοδό και πρέπει να περιστοιχιζόταν από στοά.

Δύο περίβολοι αναπτύσσονται προς τον νότο: ο πρώτος περίβολος, με ακανόνιστη πορεία εκτείνεται νότια και ανατολικά της οικίας, περικλείοντας μια έκταση πλάτους 6–10μ. Δεύτερος ευρύτερος εξωτερικός περίβολος περικλείει, ευρύτερη ορθογώνια έκταση προς νότον $38 \mu. \times 26 \mu.$ Στα δυτικά και νότια, η κατεύθυνσή του είναι ευθεία, ενώ στα ανατολικά είναι ασαφής.

Κατασκευή -κατάσταση διατήρησης

Οι τέσσερις εξωτερικοί και ισχυροί λιθόκτιστοι τοίχοι που ορίζουν το περίγραμμα της οικίας παρουσιάζουν καλή κατάσταση διατήρησης. Το πλάτος τους κυμαίνεται από 0.65–0.80μ. και το διατηρούμενο ύψος 0.60–1.30μ. Είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους ημίεργους λίθους ως ορθοστάτες στην εξωτερική και εσωτερική παρειά και μικρούς στο εσωτερικό ή χρησιμοποιημένους ως βύσματα στις παρειές. Οι λίθοι προέρχονται από παρακείμενο στην οικία αρχαίο λατομείο.

Στη δυτική πλευρά και στην νοτιοδυτική γωνία οι εξωτερικοί τοίχοι διατηρούνται σε μεγάλο ύψος, περί το 1μ. και εδράζονται σε προεξέχον υψηλό θεμέλιο

αποτελούμενο από πλάκες σε οριζόντιες στρώσεις. Η προεξοχή του θεμελίου στη δυτική πλευρά φθάνει το 0.5μ., στη νοτιοδυτική γωνία το 1μ. και συνεχίζει κατά μήκος της νότιας πλευράς, όπου διευρύνεται σχηματίζοντας μια πλατιά προεξοχή, εν είδει εξώστη (Χώρος XII).

Οι εσωτερικοί τοίχοι, περισσότερο ή λιγότερο καλής διατήρησης, διαμορφώνουν δωμάτια (Δωμάτια I–VII). Το μέσο πλάτος τους κυμαίνεται στα 0.30μ.–0.45μ. και σώζονται σε μικρότερο ύψος από τους εξωτερικούς. Είναι λιθόκτιστοι στο κατώτερο τμήμα τους και σύμφωνα με τους ανασκαφείς έφεραν πλίνθινη ανωδομή, η οποία δεν σώθηκε, διότι είχε διαβρωθεί και καταρρεύσει στην αρχαιότητα. Οι πλινθόκτιστοι τοίχοι θα έφεραν ξύλινη στέγη με κεραμίδια λακωνικού τύπου. Στα θυραία ανοίγματα χρησιμοποιούνταν μεγάλοι κατακόρυφα τοποθετημένοι λίθοι σαν παραστάδες. Οι εσωτερικοί τοίχοι του νοτιοδυτικού δωματίου (VII) έχουν πλάτ. 0.65–0.80μ. όσο και οι εξωτερικοί τοίχοι της οικίας. Πιθανόν το νοτιοδυτικό δωμάτιο (VII) αποτελούσε ισχυρή κατασκευή, με περισσότερους από έναν ορόφους. Χαρακτηρίστηκε ως πύργος²⁹⁰. Η κάτοψή του είναι περισσότερο ευδιάκριτη σε σχέση με τα υπόλοιπα δωμάτια. Η νοτιοανατολική γωνία της οικίας εμφανίζει τη μεγαλύτερη διατάραξη.

Ο κεντρικός αύλειος χώρος είναι στρωμένος με πλάκες. Σε τρία σημεία σώζονται, ενσωματωμένες στο πλακόστρωτο, λίθινες βάσεις κίωνων με κεντρικό τόρμο για την ένθεση ξύλινων στηριγμάτων.

Το δάπεδο στο εσωτερικό των δωματίων ήταν από πατημένο χώμα. Στα βόρεια δωμάτια αποτελούνταν από λεπτό στρώμα ανοιχτόχρωμου χώματος πάνω στον προσεκτικά εξομαλισμένο φυσικό βράχο. Η επίχωση είχε μεγαλύτερο πάχος στο νοτιοδυτικό δωμάτιο (Δωμάτιο VII), όπου βρίσκεται το ισχυρό θεμέλιο–ανάλημμα της νοτιοδυτικής γωνίας, ικανό να αντιστηρίξει μεγάλο όγκο χώματος.

Η οικία εμφανίζει γενικώς επιμελημένη κατασκευή, με προετοιμασία του χώρου πριν από την οικοδόμηση, με απολάξευση και εξομάλυνση του φυσικού βράχου βόρεια, σε συνδυασμό με τεχνητή επίχωση στη νότια πλευρά, για τη δημιουργία επίπεδου χώρου. Αυτό απαίτησε την κατασκευή του ισχυρού προεξέχοντος θεμελίου στη δυτική πλευρά και νοτιοδυτική γωνία. Στο μέσον του άξονα βορρά–νότου της οικίας, δημιουργείται μία απότομη βαθμίδα βράχου επί της οποίας θεμελιώθηκε ο ενδιάμεσος τοίχος. Ηθελμένο κόψιμο του βράχου δημιουργείται στην πίσω πλευρά

---

²⁹⁰ Hellmann 2010, 12, εικ. 8.

των βορείων δωματίων της οικίας, για την έδραση των ορθοστατών του εξωτερικού τοίχου. Η τομή στον βράχο δεν ακολουθεί μία ευθεία γραμμή, από τα ανατολικά προς τα δυτικά, αλλά σχηματίζει ένα δόντι στη δυτική γωνία του Δωματίου II, και διακρίνεται στο θεμέλιο μεταξύ των Δωματίων I και II: τα κατασκευαστικά αυτά στοιχεία δείχνουν την ύπαρξη μιας ενιαίας οικοδομικής φάσης.

Αρχιτεκτονική και χαρακτηριστικά επιμέρους χώρων

Στο Δωμάτιο I εντοπίστηκαν δύο λίθινες κατασκευές: μία ορθογώνια κατασκευή στη νοτιοδυτική γωνία του ($1.80 \times 1.25 \mu.$), και μία στη βορειοδυτική ($0.90 \times 0.85 \mu.$). Η πρώτη ήταν κατασκευασμένη από τοιχάρια, ύψους έως $0.30 \mu.$, γεμάτη με ερυθρωπή γη και αποτελούσε κάτι σαν μικρή υποδιαίρεση του δωματίου. Είχε πιθανόν αποθηκευτική χρήση. Η δεύτερη, αμελέστερης όψης από διαταραγμένους λίθους, περιείχε σκουρόχρωμο χώμα και όστρακα που συγκολλήθηκαν δίνοντας ολόκληρα αγγεία. Κάτω από την επίχωση αυτή το δάπεδο ήταν στρωμένο με πλάκες. Λόγω των κατασκευών στο δωμάτιο θα λάμβαναν χώρα οικιακές εργασίες. Θα αποτελούσε κάτι σαν αποθήκη, κουζίνα ή πλυσταριό. Στο Δωμάτιο II, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία βρέθηκε οπή-σχισμή στον βράχο, σφραγισμένη από το χωμάτινο δάπεδο. Ήταν γεμάτη με χώμα και όστρακα που αντιπροσωπεύουν το αρχαιότερο σύνολο κεραμικής, αναγόμενο πριν ή κατά την διάρκεια της κατασκευής του δωματίου και κατ'επέκταση της οικίας. Στα Δωμάτια III και IV, το θυραίο άνοιγμα προς την αυλή μήκους $1 \mu.$, ήταν κοινό. Ο ενδιαμέσος των δύο δωματίων τοίχος έχει ασυνήθιστα μεγάλο πάχος $0.60-0.66 \mu.$. Έδινε την εντύπωση μεταγενέστερης προσθήκης με σκοπό τη διαίρεση του ευρύτερου και αρχικά ενιαίου χώρου III και IV και την αντιστήριξη του βόρειου εξωτερικού τοίχου της οικίας. Στο Δωμάτιο IV, στο μέσον περίπου του δυτικού τοίχου υπήρχε λιθόστρωτη ορθογώνια βάση-εξέδρα, διαστάσεων $1 \times 0.85 \mu.$ φτιαγμένη από πλακοειδείς πέτρες και θραύσματα πύλων, χωρίς ίχνη καύσης. Θεωρήθηκε εστία. Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του ίδιου δωματίου εκτεινόταν λιθόκτιστο θρανίο, πλάτους $0.80 \mu.$, αποτελούμενο από λίθους και χώμα. Το δωμάτιο ήταν πιθανόν χώρος διημέρευσης. Το Δωμάτιο V διέθετε περισσότερη ιδιωτικότητα, καθώς η πρόσβαση από την αυλή δεν γινόταν απευθείας, αλλά μέσω προδόμου (Δωμάτιο IX). Το Δωμάτιο VI, στη νοτιοανατολική γωνία της οικίας είχε όλη τη βόρεια πλευρά του ανοικτή προς την αυλή. Κατά μήκος του κοινού ανατολικού τοίχου των Δωματίων IX και VI και του νότιου του τελευταίου, υπήρχε χαμηλό θρανίο, πλάτ. $0.45 \mu.$, ικανού για να παρέχει κάθισμα αλλά όχι κατάκλιση. Το νοτιοδυτικό τετράγωνο

Δωμάτιο VII, διαφοροποιούνταν από τα υπόλοιπα, λόγω των ισχυρών τοίχων, ύψους έως 0.80μ. Είχε στενό θυραίο άνοιγμα, μήκους 0.85μ. και εσωτερικό τοίχο, σαν χώρισμα, μήκους 1.30μ. και πλάτους 0.65μ. Στο εσωτερικό βρέθηκαν πεσμένοι λίθοι, δύο από τους οποίους ήταν ιδιαίτερα ευμεγέθεις και μπορεί να αποτελούσαν βαθμίδες κλίμακας. Η τετράγωνη κάτοψη, οι παχείς τοίχοι, οι ενδείξεις για την ύπαρξη δεύτερου ορόφου, οδήγησαν στον χαρακτηρισμό του γωνιακού αυτού δωματίου ως πύργου. Η χρήση του μπορεί να μην ήταν απαραίτητα αμυντική, αλλά αποθηκευτική (βλ. παρακάτω οικίες με ενσωματωμένους πύργους από την περιοχή μελέτης και άλλες θέσεις της Αττικής)

Η αυλή (Χώρος VIII), αποτελούσε τον μεγαλύτερο χώρο της οικίας, είχε κάτοψη σχήματος T, μήκος 16.40μ., εμβαδόν 117 τ.μ. και ήταν στρωμένη με πλάκες. Μπροστά από τα Δωμάτια II και III διακρινόταν ο απολαξευμένος σε αυτό το σημείο φυσικός βράχος. Όπως έδειξαν οι σωζόμενες λίθινες βάσεις κίωνων, διαμέτρου περίπου 0.37μ. αλλά και τα ίχνη των θέσεων/κενών στην πλακόστρωση άλλων τεσσάρων βάσεων που δεν σώζονταν, η αυλή ήταν κατά ένα μέρος στεγασμένη και διέθετε εσωτερικές κιονοστοιχίες, μία κατά μήκος των βόρειων δωματίων και μία δεύτερη, νότια ανάμεσα στα ακραία δωμάτια αυτής της πλευράς. Οι κίονες πρέπει να ήταν ξύλινοι, οι οποίοι εισέρχονταν σε τóρμους λαξευμένους στην επιφάνεια των λίθινων βάσεων. Γύρω από την αυλή, τοίχοι σχημάτιζαν δύο ακόμα χώρους, τον Χώρο IX και τον Χώρο XI.

Μικρό ορθογώνιο διαμέρισμα (Χώρος X) δημιουργούταν κατά μήκος του νότιου τοίχου του Δωματίου IV, με μήκος 2.80μ. και πλάτος 0.80μ. με κοινή χρήση της ανατολικής παραστάδας του Δωματίου IV, χωρίς εμφανή είσοδο.

Ο στενός Χώρος XII, που εκτεινόταν σε 13.75μ., κατά μήκος του μεγαλύτερου τμήματος της νότιας εξωτερικής πλευράς της οικίας, πρέπει να αποτελούσε ένα είδος εξώστη, πλάτους 0.75–1.00μ. Ο νότιος τοίχος που τον όριζε, χρησίμευε πιθανόν ως στηθαίο, συγκρατούσε στο εσωτερικό επίχωση χώματος και ήταν χτισμένος ως αναλημματικός στο δυτικό τμήμα του, με μία μόνο εξωτερική όψη από ογκώδεις λίθους. Στο ανατολικό πέρας του εξώστη υπήρχαν τρεις επάλληλες σειρές λίθων σαν βαθμίδες. Ένας μικρός εξωτερικός χώρος Χώρος XIII (4.15×2.00μ.), βρισκόταν μπροστά από το ανατολικό τμήμα του προηγούμενου χώρου, με άνοιγμα στη δυτική στενή πλευρά. Στο εσωτερικό του υπήρχε ορθογώνια κατασκευή, 2.00×1.30μ. που καταλάμβανε το 1/3 της έκτασης του, οριζόταν από τοίχους και στο εσωτερικό της βρέθηκαν λίθοι και πολλά τμήματα από πήλινες κυψέλες και πώματα. Θεωρήθηκε χώρος με μελίσσια.

Οι δύο περίβολοι στα νότια της οικίας αποτελούνταν από χαμηλούς και αμελούς κατασκευής τοίχους και διακρίνονταν με δυσκολία καθώς έσωζαν μόνο μία στρώση λίθων, όχι παντού διατηρημένων στη θέση τους. Οι τοίχοι αυτοί είχαν δύο όψεις, βόρεια, αλλού εμφάνιζαν μία παρειά και έμοιαζαν περισσότερο με αναλημματικούς. Η περικλειόμενη έκταση ήταν τέσσερις φορές μεγαλύτερη από το εμβαδόν της οικίας. Το βόρειο μισό της έκτασης αυτής περικλειόταν από τον πρώτο περίβολο που είχε ακανόνιστη πορεία. Ανάμεσα στον εσωτερικό και τον εξωτερικό περίβολο διακρινόταν μία ενδιάμεση σειρά λίθων παράλληλη με αυτούς, η οποία ενδεχομένως αντιπροσώπευε έναν ακόμη παρόμοιο τοίχο-ανάλημμα.

Χρονολόγηση

Η οικία παρουσίαζε μία κύρια περίοδο κατασκευής και χρήσης, κατά το δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ., περιορισμένου χρονικού εύρους.

Terminus post quem για την κατασκευή της οικίας αποτέλεσε η ομάδα οστράκων που βρέθηκαν κάτω από το χωμάτινο δάπεδο στο δεύτερο από δυτικά Δωμάτιο II της βόρειας πλευράς, σε μία φυσική σχισμή του βράχου, η οποία είχε καλυφθεί, όταν κατασκευάστηκε η οικία και δημιουργήθηκε το δάπεδο του δωματίου. Τα αγγεία αυτά χρονολογούνται στον ύστερο 5ο αι. π.Χ. Η περίοδος χρήσης που αντιπροσωπεύουν φαίνεται αρκετά πρωιμότερη της κατασκευής της οικίας και έδειξε την ύπαρξη μιας παλαιότερης εγκατάστασης στη θέση αυτή.

Η εγκατάλειψη της οικίας χρονολογήθηκε από σύνολο ακέραιων αγγείων και μεγάλων θραυσμάτων κάτω από στρώμα από την κατάρρευση των πλινθόκτιστων τοίχων στο βορειοδυτικό Δωμάτιο I, τα οποία ανήκουν στο τελευταίο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.

Μεταγενέστερη επανάχρηση ενός μόνο τμήματος της ερειπωμένης οικίας σημειώθηκε κατά τους ρωμαϊκούς και στους βυζαντινούς χρόνους, όπως έδειξε η κεραμική.

Κινητά ευρήματα

Τα κινητά ευρήματα ήταν περιορισμένα σε αριθμό: θεωρήθηκε ότι η αγροικία εγκαταλείφθηκε ηθελήμενα και οι κάτοικοι πήραν μαζί τους τα χρήσιμα καθημερινής χρήσης αντικείμενα ή μετά την εγκατάλειψη κάποιοι άλλοι τα λεηλάτησαν. Φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά και περιλαμβάνουν:

3 νομίσματα του τέλους του 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ. και 1 βυζαντινό, Αλέξιου Α΄ (ύστερος 11ος αι. – πρώιμος 12 αι.) .

Η κεραμική είναι επιτραπέζια, μελαμβαφής και χρηστική, του ύστερου 4ου αι. π.Χ.—ύστερων κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Παρουσιάζει αντιπροσωπευτικά σχήματα ενός αυτάρκους και απομονωμένου νοικοκυριού: όστρακα από καλυκωτούς κρατήρες, σκύφους, κανθάρους, όλπες, πινάκια, φιάλες, λύχνους, και θραύσματα χρηστικής κεραμικής, από αμφορείς, υδρίες, λεκάνες, γουδιά, λοπάδες, χύτρες. Βρέθηκαν επίσης πολλά τμήματα από κυψέλες, δακτυλίους και πώματα (combed ware) που δείχνουν την ενασχόληση των κατοίκων με μελισσοκομία.

Από την οικία προέρχονται λίγα όστρακα από αγγεία ρωμαϊκών χρόνων (4ος και 5ος αι.) και βυζαντινών χρόνων .

Η Οικία της Βάρης αποτέλεσε κατά τους ανασκαφείς την κατοικία οικογένειας για διάστημα μιας ή δύο γενεών. Πέρα από τους περιβόλους, δεν διέθετε βοηθητικές εγκαταστάσεις, π.χ. αποθήκες, ληνούς και υπόστεγα εργασίας, όπως θα ήταν αναμενόμενο σε μια αγροτική εγκατάσταση. Υπήρχε όμως χώρος όπου οι κάτοικοι διατηρούσαν μελίσσια, όπως φάνηκε από τη συγκέντρωση τμημάτων κυψελών σε εκτός της οικίας χώρο (Χώρος XIII). Ο μεσημβρινός προσανατολισμός της οικίας ήταν σύμφωνος με τη διαδεδομένη άποψη των αρχαίων, για την καλύτερη εκμετάλλευση του ηλιακού φωτός και την εξασφάλιση ευνοϊκότερης θερμοκρασίας, ανάλογα με την εποχή του έτους. Η κάτοψη ήταν μακρόστενη, με αναλογία βάρους προς μήκος 3:4 με τη νότια πλευρά ανοιχτή προς το ηλιακό φως και τα δωμάτια διημέρευσης στη βόρεια πλευρά, πίσω από την αυλή. Για την κατασκευή της οικίας αναγνωρίστηκε σχεδιασμός με βάση τον δωρικό πόδα ή τον ιωνικό²⁹¹. Η εσωτερική διαίρεση του σπιτιού, με τους διαχωριστικούς τοίχους των δωματίων και τις κιονοστοιχίες υπάκουε σε άξονες που το χωρίζουν κατά μήκος σε τέσσερα μέρη και κατά πλάτος σε τρία. Η Οικία της Βάρης χαρακτηρίστηκε από τους ανασκαφείς ως «οικία με πύργο και παστιάδα», με παράλληλα στην Αττική, τόσο λόγω του «πύργου», όσο και της κιονοστοιχίας μεταξύ των δωματίων και της αυλής (πρβλ. Βουλιαγμένη, Βούλα, Λαυρεωτική, Δέμα). Το

---

²⁹¹ Jones et al. 1973, 423: Οι εξωτερικές διαστάσεις μπορούν να αναχθούν σε 60× 45 ιωνικούς πόδες ή 54x38 δωρικούς. Τα μεγέθη των δωματίων, μετακινίων αποστάσεων, κά. μπορούν να αναχθούν σε πολλαπλάσια και των δύο μετρικών συστημάτων.

πάχος των εσωτερικών τοίχων δηλώνει ότι δεν πρέπει να υπήρχε δεύτερος όροφος, παρά μόνο στο νοτιοδυτικό δωμάτιο που χαρακτηρίστηκε ως πύργος.

Δίπλα στην οικία της Βάρης, στα βόρειά της εντοπίστηκαν ίχνη αρχαίων λατομεύσεων επί των βράχων. Πρέπει να συσχετίζονται με την κατασκευή της οικίας.

α/α 3

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ ΔΕΗ

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Βάρη, υποσταθμός ΔΕΗ

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βάρη, υποσταθμός ΔΕΗ, κοντά στη Σχολή Ευελπίδων. Ν – ΝΔ πλευρά του λόφου όπου βρίσκεται η Οικία της Βάρης. Η πλευρά αυτή του λόφου περιβάλλεται από ρέμα και δρόμο.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.844183°	23.797325°			84μ.

Ιδιοκτησία: ΔΕΗ

Αυτοψία:–

Είδος: Κατάλοιπα αρχαίων αναλημμάτων καλλιέργειας κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία: Πετριτάκη 1981.

Έρευνα: Σωστική ανασκαφή 1981.

Περιγραφή

Πρόκειται για δεκαέξι αναλημματικούς τοίχους, οι οποίοι χρησίμευαν για την καλλιέργεια του ημιορεινού εδάφους (αιμασιές) ή ως όρια ιδιοκτησιών. Είναι χτισμένοι από μικρούς και μεγάλους αργούς λίθους. Ορισμένοι αποτελούνται από δύο σειρές λίθων στις παρειές, ενώ άλλοι παρουσιάζουν μία μόνο όψη και λιθολόγημα στην πίσω πλευρά. Ανάγονται στην κλασική εποχή, λόγω της εύρεσης οστράκων κλασικών χρόνων.

Παρόμοιοι τοίχοι εντοπίστηκαν ανατολικότερα, εκτός των ορίων της ΔΕΗ και μέσα στην έκταση της Σχολής Ευελπίδων, σε όλη την πλαγιά του λόφου ΒΑ της ΔΕΗ. Νοτίως της ΔΕΗ, στα 80μ. περίπου, υπάρχει ύψωμα με αρχαία κτηριακά κατάλοιπα και πολλά όστρακα.

Χρονολόγηση

Κλασικοί χρόνοι βάσει της εύρεσης οστράκων και της αγροτικής χρήσης της περιοχής κατά την αρχαιότητα, όπως φαίνεται από τη γειτονική Οικία της Βάρης.

α/α 4

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Χέρωμα

Εικ. 10-13

Τοπώνυμο: Χέρωμα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παραπλεύρως της Λ. Βάρης– Κορωπίου, διασταύρωση με οδό 25ης Μαρτίου, βορείως του παλαιού οικισμού της Βάρης.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835408	23.804473	482646.05	4187283.82	45μ.

Ιδιοκτησία: ΥΠΠΟΑ (απαλλοτριωθέν)

Αυτοψία: –

Είδος

Βόρειο Νεκροταφείο Αναγυρούντος 7ου, 6ου, 5ου αι. π.Χ., ταφικοί τύμβοι, περίβολοι, τάφοι, αύλακες προσφορών, εναγισμοί.

Αρχαίες Πηγές

Επιγραφές

Graffiti αγγείων (δεν αναλύονται)

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Lemerle 1937, 451, εικ. 12–13. Walter 1940, 175–178, εικ. 34. Καρούζου 1963, 46–47. Καλλιπολίτης 1963. Καλλιπολίτης 1965. Alexandridou 2011, 34–35, 87–88, εικ. 52, 53. Alexandridou 2012, εικ. 2, 3.

Έρευνα:

Διάσωση και αγορά ευρημάτων από λαθρανασκαφές στη Βάρη από την Εταιρεία Φίλων Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και τον πρόεδρό της Μ. Βλαστό (1934). Ανασκαφή τεσσάρων τύμβων από τον Έφορο Φ. Σταυρόπουλο και τον καθηγητή Γ. Π. Οικονόμου (1936–1939). Δημοσίευση ευρημάτων Τύμβου 1 από τη Σέμνη Παπασπυρίδη-Καρούζου το 1963. Μελέτη των ημερολογίων της ανασκαφής και αδημοσίευτου έργου του Φοίβου Σταυρόπουλου με τίτλο *Αναγυράσιοι Νεκροί* από την Αλεξάνδρα Αλεξανδρίδου και δημοσίευσή τους το 2012, όπου γίνεται προσπάθεια ανασύνθεσης των ανασκαφικών δεδομένων²⁹².

Περιγραφή

Το Βόρειο Νεκροταφείο του αρχαίου Αναγυρούντος εκτείνεται παραπλεύρως της αρχαίας Αστικής Οδού, εκατέρωθεν της παλαιάς οδού Αθηνών–Βάρης, στη θέση Χέρωμα²⁹³. Σε αυτό εντοπίστηκαν και ανασκάφησαν τέσσερις ταφικοί τύμβοι και περίβολοι, μετά την απόκτηση από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, θραυσμάτων εξαιρετικής τέχνης πρωτοαττικών αγγείων προερχόμενων από αρχαιοκαπηλική δράση.

Ο πλουσιότερος κτερισμένος κυκλικός **Τύμβος 1**, υπολογιζόμενης διαμέτρου περίπου 25μ., περιείχε ταφή ενηλίκου σε λακκοειδή τάφο, αύλακα προσφορών, μήκ. 14μ., επιμελώς κατασκευασμένης από ωμές πλίνθους, λιθόκτιστη εξέδρα και εναγισμό²⁹⁴. Διέσωξε τμήμα περιβόλου στη βόρεια πλευρά του. Τμήμα του καλυπτόταν με παχύ στρώμα μικρών λίθων. Αναφέρεται ως ο Τάφος του Γενάρχη, εξαιτίας των

---

²⁹² Το Νότιο νεκροταφείο του Αναγυρούντος, το οποίο βρίσκεται εκτός της περιοχής μελέτης, ερευνήθηκε κατά τα έτη 1961, 1962 και 1964 στον αγρό Χρ. Αναστασίου, 800μ. περίπου προς τα ΝΑ του βορείου νεκροταφείου από τον Β. Γ. Καλλιπολίτη. Είχε χρήση από τον 8ο έως 4ο αι. π.Χ., είναι δηλαδή λίγο προϋμότερο από το Βόρειο. Δεν διέθετε τύμβους και αύλακες προσφορών, έδινε επομένως την εντύπωση ότι απευθυνόταν σε διαφορετική κοινωνική ομάδα απ'ό,τι το Βόρειο, το οποίο βάσει των μνημειωδών κατασκευών και των ταφικών προσφορές με αύλακες και εναγισμούς θεωρήθηκε ότι συνδεόταν με την τοπική ελίτ. Βλ. Alexandridou 2012, 64–65.

²⁹³ Alexandridou 2012, εικ. 3

²⁹⁴ Ως «εναγισμός» αναφέρεται η ταφική προσφορά προς τον νεκρό/-ούς. Βλ. *Θυσία* κατά τον ανασκαφέα Φ. Σταυρόπουλου, *sacrificial pyre* κατά την Alexandridou 2012, 7, 23–24, κά. Ανασκαφικά γίνεται αντιληπτή στο περιβάλλον των τάφων, ως στρώμα έντονης καύσης με στάχτη, καμένα ή μη και θραυσμένα αγγεία και κάποιες φορές οστά ζώων ή και πουλιών.

μνημειωδών και πολυτελών πρωτοαττικών αγγείων του τελευταίου τέταρτου του 7ου αι. π.Χ. τα οποία συνδέονταν με την μοναδική ταφή, και λόγω της μεταγενέστερης χρονολόγησης των αγγείων της αύλακας και του εναγισμού στα μέσα του 6ου αι. π.Χ., στοιχεία τα οποία υποδεικνύουν άσκηση ταφικής λατρείας σε επόμενη χρονική περίοδο²⁹⁵.

Ο **Τύμβος 2**, είχε διάμετρο 24–25μ., διατηρούμενο ύψος 0,95μ. και κάλυπτε πέντε τάφους του 6ου αι. π.Χ., οι οποίοι βρέθηκαν συλημένοι. Περιβαλλόταν από κυκλικό πολυγωνικό τοίχο. Σύμφωνα με το ημερολόγιο ανασκαφής περιείχε τις ταφές μιας οικογένειας. Νοτίως του τύμβου ανασκάφησαν επτά εγχυτρισμοί και εννέα ταφικές πυρές (6ος–πρώιμος 5ος αι. π.Χ.).

Ο **Τύμβος 3**, είχε διαστάσεις 23×18μ., διατηρούμενο ύψος 4μ. και κάλυπτε 33 ταφές, από τις οποίες οι δέκα ήταν ασύλητες. Στην πλειονότητά τους είχαν κοινό προσανατολισμό (B–N) και ήταν διατεταγμένες σε δύο σειρές. Οι περισσότερες ήταν ταφικές πυρές, και οι υπόλοιπες εγχυτρισμοί, ταφές ενηλίκων και παιδιών. Χρονολογούνται από το δεύτερο τέταρτο 6ου έως τον 5ο αι. π.Χ.

Ο **Τύμβος 5** κάλυπτε τον τραπεζιόσχημο ταφικό **Περίβολο I**, έναν μικρότερο περίβολο στα ανατολικά του (**Περίβολο II**) και τρεις μικρούς τύμβους από λίθους. Οι τοίχοι των περιβόλων ήταν απλοί, κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, όμοιοι με τους τοίχους των οικιών. Ο μεγάλος ταφικός Περίβολος 1, με διαστάσεις 15×19μ., περιείχε 24 τάφους του 6ου – 5ου αι. π.Χ. Αυτοί ήταν ταφικές πυρές, ταφές ενηλίκων και παιδιών και εγχυτρισμοί. Οι πέντε από αυτούς περιβάλλονταν από λιθόκτιστα ταφικά κτίσματα²⁹⁶. Ο μεγαλύτερος βρισκόταν στο κέντρο του περιβόλου και καλυπτόταν με πυραμιδοειδή κατασκευή κτισμένη από λίθους κάτω και ωμές πλίνθους στο ανώτερο τμήμα της. Βρέθηκαν τμήματα από δύο πώρινες σφίγγες και έναν κίονα, προερχόμενα από ταφικά μνημεία. Τέσσερις εναγισμοί ερευνήθηκαν μέσα στον περίβολο, κατά μήκος του βορείου και νοτίου τοίχου και παράλληλα με την ανατολική πλευρά του²⁹⁷. Περιείχαν ηθελημένα σπασμένα αγγεία, κυρίως μελανόμορφες ληκύθους και λεκάνες, αλλά και πινάκια, κύλικες, φιάλες, σκύφους κ.ά. Δεν βρίσκονταν σε αύλακες και κάθε εναγισμός περιείχε σύγχρονα μεταξύ τους αγγεία (6ος–αρχές 5ου αι. π.Χ.)

---

²⁹⁵ Alexandridou 2012, 4–10, *The burial of a genarches*.

²⁹⁶ Alexandridou 2012, εικ. 11.

²⁹⁷ Alexandridou 2012, εικ. 13.

Έξω από τη ΝΑ γωνία του Περιβόλου Ι και προς τα ανατολικά βρέθηκαν οι εξής ταφικές κατασκευές: τετράγωνο πυραμιδοειδές βάθρο τριών βαθμίδων (ΣΤ, διαστ. $3.75 \times 3 \mu.$), στο οποίο σωζόταν η κοιλότητα για ένθεση αγάλματος, ένας ιδιαίτερα μεγάλος τάφος με ενταφιασμό νεκρού (Ε $4.30 \times 2.75 \mu.$) και ορθογώνιο βάθρο (Ζ, $3.94 \times 3.10 \mu.$), προοριζόμενο πιθανόν για ίδρυση επιτύμβιου γλυπτού και δύο ακόμη παιδικές ταφές. Το βάθρο εδραζόταν σε στρώμα εναγισμού του 6ου αι. π.Χ.²⁹⁸. Κατά μήκος τοίχου στα βόρεια αυτών των κατασκευών υπήρχε ένας ακόμη εναγισμός του 6ου αι. π.Χ. Αναφέρεται η εύρεση θραυσμάτων από μαρμάρινο πόδι ζώου, σφίγγες και πόδι κούρου στον γύρω χώρο²⁹⁹.

Μικρότερος **Περίβολος (ΙΙ)** προϋπήρχε σε επαφή με την ανατολική πλευρά του μεγαλύτερου περιβόλου και περιείχε 15 ταφές, κυρίως παιδικές. Εκτεταμένο στρώμα εναγισμού κάλυπτε ορισμένες ταφές και προχωρούσε κάτω από τον Περίβολο Ι. Μεταξύ των ευρημάτων ξεχωρίζει ένα πήλινο άρμα εκφοράς νεκρού (δεύτερο και τρίτο τέταρτο 7ου αι. π.Χ.), ασκοί, ειδώλια, λουτήριο, πήλινα ομοιώματα ασπίδων³⁰⁰. Μαρτυρούνται επίσης, ΥΓ πυξίδες που πρέπει να αποτελούσαν τα πρωιμότερα ευρήματα της ανασκαφής, ενδεχομένως κειμήλια.

Οι εκ λιθολογήματος τύμβοι 1, 2, 3 δεν απέδωσαν ταφές, αλλά μικρούς λίθους και όστρακα και κατά τον ανασκαφέα Φ. Σταυρόπουλο χρησίμευαν ως σήματα τάφων.

Ανατολικότερα ερευνήθηκε ένας ακόμη ταφικός περίβολος, τετράγωνης κάτοψης που περιείχε 21 ταφές, η πλειονότητα των οποίων είναι ταφικές πυρές (6ος – 5ος αι. π.Χ.).

Τα περισσότερα και σημαντικότερα αγγεία προέρχονταν από τις αύλακες προσφορών και τους εναγισμούς. Κατά την περίοδο ανάμεσα στο 700–560π.Χ κυριαρχούν οι ταφικές πυρές και τα κτερίσματα φαίνεται ότι δεν τίθενται εντός των τάφων, αλλά καίγονταν και θραύονταν στις αύλακες προσφορών κατά τη διάρκεια ταφικής τελετουργίας συμποτικού χαρακτήρα που ανακαλεί ομηρικές πρακτικές και αποσκοπεί στον αφηρωισμό του νεκρού³⁰¹.

Τα υψηλής τέχνης πρωτοαττικά αγγεία, τα οποία προέρχονταν από τη λαθρανασκαφή του Τύμβου 1 και συνόδευαν την μοναδική ταφή εντός αυτού, κατά

²⁹⁸ Alexandridou 2012, 28–32, εικ. 14, 16.

²⁹⁹ Alexandridou 2012, 25.

³⁰⁰ Alexandridou 2012, 55–58, εικ. 19.

³⁰¹ Alexandridou 2012, 41 κε.

την Καρούζου θα χρησίμευαν για το *περίδειπνον*, δηλαδή το συμπόσιο των συγγενών στον προσφάτως ανοιχθέντα τάφο ή για τα *εναγίσματα* την τρίτη και ένατη ημέρα από τον θάνατο.

Ευρήματα

Πρωτοαττικά αγγεία μεγάλου μεγέθους και υψηλής τέχνης, κυρίως κρατήρες, υποστατά, λεκάνες, λουτήρια, αμφορείς, με μυθολογικές παραστάσεις, πολλά εκ των πρωιμοτέρων αποδιδόμενα στον Ζωγράφο του Νέσσου και τον κύκλο του. Μελανόμορφη κεραμική με μεγάλη ποικιλία σχημάτων, όλπες, υδρίες, σκύφοι, κάνθαροι, πινάκια, λεκάνες, λουτήρια, λουτροφόρος, εξάλειπτρον, λήκυθοι, αρύβαλλοι (αγγεία προχυτικά, πόσεως και φαγητού, αρωματοδοχεία), πήλινο άρμα πρόθεσης νεκρού με θρηνωδούς, ειδώλια, πήλινα μικρογραφικά ομοιώματα ασπίδων, σιδερένια μαχαίρια, καθρέπτες, στλεγγίδες, πήλινο ομοίωμα υποδήματος, θραύσματα λίθινων επιτύμβιων μνημείων, π.χ. αρχαϊκές λίθινες σφίγγες.

Χρονολόγηση

7ος, 6ος, 5ος αι. π.Χ.

α/α 5

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Γούρνα Μπαγλατζή

Εικ. 14

Τοπωνύμιο: Γούρνα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Αθηνών–Βάρης, στην παλαιά της όδευση, νοτίως της σημερινής Λ. Βάρης–Κορωπίου), κατά 140μ. περίπου, *ανάμεσα στα Βλάχικα (Καλύβια) και τη Βάρη, απέναντι από το γνωστό ταφικό περίβολο.*

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μπαγλατζή.

Αυτοψία:–

Είδος

Αρχαία οδός (*Αστική*) και τάφοι κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές

αρ. 21 Κυδωνίς | Αντιφάνης

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 59.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1978.

Περιγραφή

Αρχαία οδός, πλάτ. 3–4μ., με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ, οριζόμενη από δύο τοίχους–αναλήμματα. Κατά μήκος της ΝΔ πλευράς της οδού, ερευνήθηκε τμήμα νεκροταφείου κλασικών χρόνων. Οι τάφοι οργανώνονταν με τοίχους ή τοιχάρια, τα οποία διαμόρφωναν σε ορισμένες περιπτώσεις ένα είδος διαδοχικών περιβόλων. Οι περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν σε χώρο τριγωνικής κάτοψης που σχημάτιζαν το ανάλημμα της οδού και άλλοι δύο τοίχοι. Ανασκάφησαν συνολικά 28 τάφοι: έξι ήταν πυρές, έξι κεραμοσκεπείς, πέντε λακκοειδείς, τέσσερις κιβωτιόσχημοι από τέσσερις πλάκες τοποθετημένες κάθετα, τέσσερις με λιθόκτιστα τοιχώματα, μια πώρινη σαρκοφάγος, ένας εγχυτρισμός, και μια πήλινη λάρνακα. Ορισμένοι τάφοι οριοθετούνταν περιμετρικά, με λιθόκτιστα τοιχάρια που δημιουργούσαν ορθογώνια ή κυκλική κάτοψη, όπως φαίνεται από το σχέδιο της ανασκαφής (εικ. 14). Ενδεχομένως αποτελούσαν το περιμέτρικό στήριγμα για την ίδρυση μικρών τύμβων, όπως αυτοί που απεικονίζονται πάνω από μεμονωμένους τάφους στις λευκές ληκύθους.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ξεχωρίζουν δύο τμηματικά σωζόμενες επιτύμβιες στήλες (αρ. 21 ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη και τρία ακρωτήρια στις κορυφές: Κυδωνίς | Αντιφάνης (ΜΠ 3743, SEG XXXV 200) του 4ου αι. π.Χ. και επιτύμβια στήλη με ημικυκλική επίστεψη ΜΠ 4369). Το θηλυκό Κυδωνίς είναι σπάνιο όνομα και μαρτυρείται μόνο μία φορά στις αττικές επιγραφές.

Βρέθηκε επίσης στο νότιο τμήμα του αρχαίου δρόμου αττικό χάλκινο νόμισμα, με παράσταση Αθηνάς και αντωπές κουκουβάγιες.

Βάσει των ευρημάτων το τμήμα του νεκροταφείου και η σύγχρονή του οδός ανάγονται στους κλασικούς χρόνους.

α/α 6

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Γούρνα Δελή

Εικ. 15

Τοπώνυμο: Γούρνα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση: Γούρνα Βάρης

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833803°	23.796558°			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δελή.

Αυτοψία: –

Είδος

Κυκλικός περίβολος: ταφικός ή πύργος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία: Αλεξανδρή 1973–1974, 108.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1973.

Περιγραφή

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε κυκλικό περίβολο, διαμ. 12.90μ., πάχ. 1.20μ. και σωζ. ύψ. 0.92μ., χτισμένο από αργούς λίθους μικρού και μεγάλου μεγέθους. Εδραζόταν επί του φυσικού εδάφους. Η διερεύνηση του εσωτερικού με τομές δεν αποκάλυψε τίποτε άλλο παρά στρώση λίθων μικρού μεγέθους.

Λόγω των παραπάνω στοιχείων θεωρούμε πιθανότερη την αμυντική ή αποθηκευτική χρήση της κατασκευής, λόγω του μεγάλου πάχους και της επιμελημένης εξωτερικής παρειάς του καμπυλόγραμου τοίχου. Κυκλική κάτοψη έχουν ενταγμένοι σε οικίες χώροι στην όμορη περιοχή των Αιξωνίδων Αλών. Λιγότερο πιθανή είναι η ταφική χρήση, από την οποία δεν βρέθηκε κανένα ίχνος.

α/α 7

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Βλάχικα

Εικ. 16–17

Τοπωνύμιο: Βλάχικα Βάρης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Αθηνών–Βάρης (νυν Βάρης– Κορωπίου) «απέναντι από το βενζινάδικο FINA, νότια από την ταβέρνα Κάστρο του μπάρμπα Θωμά» [1978].

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834787	23.791058			

Ιδιοκτησία: Αγνώστου

Αυτοψία:-

Είδος

Δύο επιτύμβια μνημεία - επιστήματα από παρόδιο ταφικό περίβολο του 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές

αρ. 22: Δημοστράτη | Αἴσχρωνος | Καλλιάδης | Καλλαίσχρου.

αρ.23: Κάλλαισχος | Κάλλωνος | Αλαιοεύς.

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία: ΑΔ 1978, 59. Clairmont, CAT 2.346a. Traill *Persons of Ancient Athens* 552260, 552261.

Έρευνα: Περισυλλογή 1978.

Περιγραφή

Το 1978 συνελέγησαν και κατατέθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, δύο ενεπίγραφα επιτύμβια μνημεία, μαρμάρινη ενεπίγραφη λήκυθος (ΜΠ 4252) και μαρμάρινη ανθεμωτή ενεπίγραφη στήλη με ρόδακες και ανάγλυφη λουτροφόρο (ΜΠ 4253), τα οποία, όπως αναφέρει ο συντάκτης του ΑΔ βρίσκονταν περίπου μία δεκαετία στην αναφερόμενη θέση στα Βλάχικα Βάρης και ενδεχομένως προέρχονταν από τις εργασίες εκσκαφής για την κατασκευή της γειτονικής ταβέρνας. Η μνεία βενζινάδικου

και ταβέρνας στην αναφορά του ΑΔ κάνουν σχεδόν βέβαιο ότι η θέση εύρεσης των δύο επιτύμβιων σημάτων θα ήταν επί της οδού Αθηνών–Βάρης (νυν Λ. Βάρης–Κορωπίου), η διαδρομή της οποίας ακολουθούσε την αρχαία *Αστική Οδό*. Επρόκειτο προφανώς για επιστήματα στημένα σε παρόδιο οικογενειακό περίβολο, ο οποίος βάσει των επιγραφών θα ανήκε στην οικογένεια του Αλαιέως Καλλαίσχρου, γιού του Κάλλωνος και πατέρα του Καλλιάδη από τις Αλές Αιξωνίδες.

Χρονολόγηση: 375–350 π.Χ.

α/α 8

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Δίλοφο Βλάχου Βατίστα

Εικ. 18–19

Τοπωνύμιο: Δίλοφο.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011κε.)

Γεωγραφική θέση

Βάρη Δίλοφο, βορείως της οδού *Αθηνών-Βάρης*, νυν Λ. Βάρης–Κορωπίου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834905	23.795058			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χαρ. Βλάχου και Ίω. Βατίστα

Αυτοψία: –

Είδος: αρχαία οδός και ταφικοί περίβολοι κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 160, 162 [Βάρη-Δίλοφον, Οδός Αθηνών-Βάρης], πίν. 117α, β.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1974, σε σκάμμα διαστάσεων 21 × 31μ.

Περιγραφή

Ερευνήθηκαν τμήματα ταφικών περιβόλων και τμήμα της διερχομένης οδού μπροστά από αυτούς (*Αστική Οδός*).

Η οδός είχε κατεύθυνση Α–Δ, διακρ. μήκ. 30μ. και πλάτ. 5.30μ., με πάχος επιχώσεως 1,50μ. έως το φυσικό έδαφος. Το νότιο ανάλημμα της οδού σωζόταν σε μήκ. 13μ., πλάτ. 1–1.20μ., ήταν χτισμένο από αργούς λίθους και εδραζόταν στο φυσικό έδαφος.

Τμήματα τριών ταφικών περιβόλων σώζονταν κατά μήκος του βορείου κρασπέδου της οδού. Ο πρώτος περίβολος ανατολικά βρισκόταν σε καλή κατάσταση διατήρησης. Ο νότιος αναλημματικός τοίχος του, ο οποίος αποτελούσε και την κυρία όψη του, σωζόταν σε μήκ. 7.90μ., ύψ. 0.60μ., και είχε πλάτ. 0.40μ. Εδραζόταν στο φυσικό ερυθρωπό έδαφος και ήταν χτισμένος από λαξευτούς πωρόλιθους. Οι δύο πλευρικοί τοίχοι του περιβόλου είχαν καταστραφεί εντελώς. Στον εσωτερικό χώρο του περιβόλου βρέθηκε πώρινη σαρκοφάγος, διαστ. 1.90×0.51μ., ύψ. 0.70μ., με κάλυψη δύο πλακών αετωματικής τομής. Περιείχε τα αποσθρωμένα οστά ενός νεκρού. Εντός του περιβόλου βρέθηκε επίσης ορθογώνιο βάρθρο, διαστ. 1.10×1.20μ., Ύψ. 0.24μ., κτιστό από αργούς λίθους.

Ο δεύτερος περίβολος έσωζε τμήμα της εμπρόσθιας πλευράς του σε μήκ. 4.20μ και έως ύψ. 1μ. Ο τρίτος περίβολος σωζόταν σε μήκ. 3.50μ., και προχωρούσε προς τα ανατολικά σε όμορο οικόπεδο.

Στην αρχαία οδό βρέθηκε ριγμένο πώρινο ορθογώνιο βάρθρο επιτύμβιου μνημείου, με ορθογώνιο τόρμο για ένθεση στήλης.

Η αρχαία οδός της ανασκαφής ήταν πιθανότατα η *Αστική Οδός*. Οι περίβολοι ανήκαν σε αρχαίο νεκροταφείο του δήμου Αναγυρούντος.

α/α 9

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ 9 Δίλοφο Φολεγάνδρου

Εικ.—

Τοπωνύμιο

Δίλοφο Βάρης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Φολεγάνδρου, κοντά στη συμβολή των οδών Καλύμνου με Βάρης– Κορωπίου,.
Όρια αρχαίων δήμων Αναγυρούντος και Αλών Αιξωνίδων.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834905	23.795058			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αράλου-Τζιανουδάκη

Αυτοψία: –

Είδος: ρωμαϊκή οικία, εντοιχισμένη επιγραφή 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές:

αρ. 26. SEG LIX 142. ΜΠ 11392. Ψήφισμα των Αλών Αιξωνίδων.

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Σταϊνχάουερ 2004–2009, 69–72.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 2006.

Περιγραφή

Δεν αναφέρεται στις ανασκαφές του ΑΔ, δεν κατέστη δυνατό να ευρεθεί κάποια άλλη μνεία της ανασκαφής.

α/α 10

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Δίλοφο

Εικ.–

Τοπωνύμιο:

Βάρη Δίλοφο

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βάρη Δίλοφο, λεωφόρος Βάρης [σημερινή Λ. Βάρης–Κορωπίου], έναντι Αμερικάνικου Σχολείου (1981). Η θέση δηλώνεται κατά προσέγγιση.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833851°	23.786711°			

Ιδιοκτησία:

Δημόσια – δημοτική (επί της Λ. Βάρης–Κορωπίου)

Αυτοψία:–

Είδος: αρχαίο κτηριακό συγκρότημα

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1981, 54.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα, εξαιτίας εκσκαφής σε χαντάκι του ΟΤΕ, περιορισμένης έκταση.

Περιγραφή

Κατάλοιπα τοίχων από αρχαίο κτηριακό συγκρότημα. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα έξι τοίχων, της ίδιας οικοδομικής φάσης, ορισμένοι από τους οποίους γωνίαζαν ή ήταν παράλληλοι μεταξύ τους. Δεν υπήρχε δυνατότητα επέκτασης της ανασκαφής επί της λεωφόρου. Οι τοίχοι έσωζαν δύο όψεις, είχαν το συνηθισμένο πλάτ. 0.45–0.50μ./0.55μ. και σώζονταν σε ύψος περίπου 0.50μ. Ο χώρος μεταξύ των Τοίχων 1 και 3 χαρακτηρίστηκε υπαίθριος.

Σε απόσταση 20μ. από τον Τοίχο 1, βρέθηκε σπασμένος σπόνδυλος κίονα, με σωζ. ύψος 0.42μ. και μέγιστη διάμετρο 0.29μ.

α/α 11

Χάρτης 1

Κωδικός: ΒΑΡ Ταϋγέτου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βλάχικα Βάρης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ταϋγέτου, βορείως επαρχιακής οδού Βάρης–Βάρκιζας.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γιανναδάκη

Αυτοψία:–

Είδος: Τμήμα καμπυλόγραμμου τοίχου

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κασίμη-Σούτου 1984, 34–36.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1984

Περιγραφή

Τμήμα ημικυκλικού τοίχου, σωζ. μήκ. 9.30μ. και σε ύψος δύο δόμων (0.78μ.), κατασκευασμένου από μικρούς και μεγάλους λίθους, διαστ. 0,25–1μ. Δεν βρέθηκαν όστρακα.

α/α   **11α**

Χάρτης –

Κωδικός: ΒΑΡ Νέβρος

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Δίλοφο Βάρης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική ενότητα Βάρης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βορείως Δίλοφου Βάρης

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία:–

Αυτοψία:–

Είδος: επιγραφή χαραγμένη στον βράχο 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές

Αρ. 27: Νέβρος καταπύγων

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Langdon 2016, 85, 87, αρ. 12, εκ. 24–25.

Έρευνα: M. Langdon

Περιγραφή

Βόρεια από το Δίλοφο Βάρης, εντοπίστηκε χαραγμένη σε έναν μακρόστενο επικλινή βράχο επιγραφή ερωτικού–υβριστικού περιεχομένου, μήκ. 0.91μ. κατά τη διεύθυνση βορρά–νότο. Χρήση ιωνικών στοιχείων: τετρασκελές Σ, Ω και ιωνική μορφή Γ.

ΒΟΥΛΑ

α/α 12

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης Καλύμνου

Εικ.

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Βάρης (νυν Λ. Βάρης–Κορωπίου) με οδό Καλύμνου

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833616	23.785621			

Ιδιοκτησία: Δημόσια (εντός της οδού).

Αυτοψία: –

Είδος: Αρχαία οδός [πιθανόν η *Αστική*] κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία: Τσιριγώτη 1981, 52–53.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε τάφρο εκσκαφής ΟΤΕ (1981).

Περιγραφή

Αρχαία οδός, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, σωζόμενου μήκ. 4.5μ. και πλάτ. 3μ. περίπου. Σώζονταν οι δύο τοίχοι που αποτελούσαν τα αναλήμματα της οδού, σε ύψος 0,70μ. (Τχ.1: μήκ. 3,60 και πλάτ. 0,50μ., Τχ.2: μήκ. 2.60 και πλάτ. 0.50μ.). Ήταν χτισμένοι από μικρούς και μετρίου μεγέθους αργούς λίθους με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Ερευνήθηκαν δύο οδοστρώματα, σε βάθος 0.70μ. και 0.80μ. Ανατολικότερα του σκάμματος του αρχαίου δρόμου, σε απόσταση 44.50μ. περίπου, βρέθηκε εκ νέου ο Τχ.1 (νότιος) σε μήκος 8.40μ. σωζ. ύψος 0.45μ. και κατεύθυνση ανατολικά–δυτικά. Ο Τχ.1 παρουσίαζε στο κάτω μέρος του και σε τμήμα 4μ. ένα είδος προεξοχής–ευθυντηρίας, από μικρές, ελαφρά δουλεμένες πέτρες, τοποθετημένες σε σειρά, εξέχουσες κατά 0.05–

0.08μ. Το ανατολικό άκρο του Τχ.1 εμφάνιζε κλίση προς τα βόρεια. Τα ίχνη του Τχ.2 εντοπίστηκαν μέσα σε οικόπεδο, βόρεια από το χαντάκι.

Χρονολόγηση: Η αρχαία οδός χρονολογήθηκε βάσει της κεραμεικής στην κλασική εποχή.

α/α 13

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης οικ. Περδικούρη

Εικ. 20–21

Τοπώνυμο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Αθηνών–Βάρης (νυν Βάρης–Κορωπίου), Ο.Τ. 154, αρ. οικοπέδου 7.

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833724	23.784856			

Ιδιοκτησία: Οικόπεδο ιδιοκτησίας Περδικούρη

Αυτοψία:-

Είδος: Τμήμα οικίας ρωμαϊκών χρόνων

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές

Αρ. 28: τμήμα επιμελώς λαξευμένου λίθου εντοιχισμένου σε δεύτερη χρήση σε ληνό ρωμαϊκής οικίας.

ξεδίδασκε

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1981, 50–51, σχέδ. 2.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οικίας, προσανατολισμού Β–Ν, που συνεχιζόταν στα όμορα οικοπέδα ανατολικά και δυτικά. Διακρινόταν το μεγαλύτερο μέρος της ορθογώνιας κεντρικής αυλής, σειρά τριών ορθογώνιων δωματίων ανατολικά αυτής (διαστάσεων Α:4.65×4.50μ., Β:4.95×2.80μ., Γ:4.40×3.18μ.) και τμήματα και άλλων χώρων ανατολικά. Διασώθηκε το θυραίο άνοιγμα του βορείου δωματίου προς την αυλή. Στο κέντρο του νοτιότερου δωματίου (Γ) υπήρχε λίθινη βάση κίονα με κυκλικό τόρμο, ένδειξη για την ύπαρξη δεύτερου ορόφου. Νοτίως του ίδιου δωματίου υπήρχε κι άλλος χώρος που συνεχιζόταν προς τη λεωφόρο Βάρης με τμήμα ληνού, που δεν βρέθηκε στη θέση του. Οι τοίχοι της οικίας ήταν χτισμένοι από μικρούς και μεγάλους δουλεμένους λίθους, με χρήση αρχαιότερου οικοδομικού υλικού και παρεμβολή κεραμιδιών σε στρώσεις. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν κατά τόπους στρωμένα με κεραμίδια. Σώθηκαν τμήματα από κονίαμα κυανού χρώματος από το επίχρισμα τοίχων του νοτιότερου δωματίου Γ. Βρέθηκαν σε όλη την επίχωση τμήματα κεράμων από τη στέγη που προέρχονταν από στρωτήρες, διαστ. 0.94×0.43μ., λακωνικού τύπου και καλυπτήρες. Στη νοτιοανατολική γωνία αυλής υπήρχε μικρό δωμάτιο (1.45×1.42μ.).

α/α 14

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Α. Βάρης οικ. Γρηγοράκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Α. Βάρης (νυν Α. Βάρης–Κορωπίου) & Δραγατσανίου, Ο.Τ. 156.

(βορείως αυτού: οικ. Νέγκα (ΟΤ 156Α), δυτικά : οικ. Αθανασιάδη)

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833433	23.783156			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Γρηγοράκη

Αυτοψία

Είδος

Τμήμα περιβόλου και τάφοι από παρόδιο στην *Αστική Οδό* νεκροταφείο. Γεωμετρικοί χρόνοι, 6ος, 5ος αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 62–64, πίν 49α

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ερευνήθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου σε κάτοψη σχήματος Π, από τον οποίο σωζόταν μόνο το ανατολικό σκέλος, με κατεργασμένο ογκόλιθο, διαστ. 1.80×0.80 μ., επί υποθεμελίωσης αργών λίθων. Η πρόσοψή του ήταν προς νότον, προς τη σύγχρονη Λ. Βάρης. Αρκετοί από τους τάφους που ερευνήθηκαν βρέθηκαν κατεστραμμένοι από αρχαιοκαπηλική δράση: επρόκειτο για τρεις κιβωτιόσχημους τάφους, δύο εγχυτρισμούς σε πίθους και αρκετές ταφικές πυρές, σε επιμήκη ορύγματα μήκους 2–2.5μ., πλάτους 1–1.40μ. και βάθους 0.80–1.10μ. Επτά πυρές βρέθηκαν άθικτες και έξι είχαν κοινό προσανατολισμό (Α–Δ). Το πιο συνηθισμένο κτέρισμα στις πυρές ήταν οι μελανόμορφες λήκυθοι των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Βάσει οστράκων από κατεστραμμένες ταφές, η χρήση του νεκροταφείου ανάγεται στους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους. Ο ταφικός περίβολος χρονολογήθηκε από την ανασκαφέα στον 6ο αι. π.Χ., πιθανότερο όμως είναι λόγω του σχήματος Π και της λαξευτής τοιχοδομίας να είναι μεταγενέστερος. Οι πυρές με τις μελανόμορφες ληκύθους του πρώιμου 5ου αι. π.Χ. είναι δυνατόν να ήταν προγενέστερες του μνημειακού περιβόλου, όπως συμβαίνει και σε ταφικούς περιβόλους από την αρχαία Αιξωνή (βλ. παρακάτω θέσεις **230, 233**). Το τμήμα αυτό του νεκροταφείου βρισκόταν παρά την αρχαία οδό (*Αστική*).

α/α 15

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης Αθανασιάδη

Εικ. 22–23

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βάρης, νυν Βάρης–Κορωπίου, Ο.Τ. 156, όμορο προς βορρά το οικόπεδο Αυδίκου, όμορο ανατολικά το οικόπεδο Γρηγοράκη.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833293	23.782693			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Αθανασιάδη.

Αυτοψία:–

Είδος: Μικρό ιερό και αναλημματικοί τοίχοι κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 71–72, πίν. 53 δ, Σταϊνχάουερ 1994, εικ. 11.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Ορθογώνιο κτίσμα που ταυτίστηκε με σηκό μικρού ιερού, διαστ. 3×3.50μ., ερευνήθηκε στο βόρειο άκρο του οικοπέδου. Οι τοίχοι του κτίσματος σώζονταν σε ύψ. 0.40–0.75μ., πλάτ. 0.45–0.70μ. και ήταν κτισμένοι από μεγάλους λίθους, απολαξευμένους αδρά στις παρειές. Η ανατολική πλευρά, στη θέση πιθανόν παλαιότερης εισόδου, έκλεισε σε δεύτερη κατασκευαστική φάση με πρόχειρα χτισμένο τοίχο.

Νοτιοδυτικά και ανατολικά αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι κατεύθυνσης Α–Δ, που χαρακτηρίστηκαν ως αναλημματικοί από την ανασκαφέα, πιθανόν λόγω του μεγάλου πλάτους τους (0.50–0.75 και 1μ.), παρότι ο ένας εμφάνιζε δύο όψεις. Το μήκος τους ήταν 13.70μ. και 11.50μ. Από τον δεύτερο στα ανατολικά προέρχεται θραύσμα επιτύμβιας στήλης με σκηνή δεξίωσης (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 5915).

α/α 16

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης οικ. Μάντζαρη-Μπουσίου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βάρης (νυν Λ. Βάρης–Κορωπίου), συμβολή με Θερμοπυλών, Ο.Τ. 156, όμορο προς τα δυτικά του οικοπέδου Αθανασιάδη (1989).

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833302	23.782247			

Ιδιοκτησία:

οικόπεδο Μάντζαρη-Μπουσίου

Αυτοψία:-

Είδος: Αρχαίος αναλημματικός τοίχος.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές:-

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 71.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1990).

Περιγραφή

Τμήμα αναλημματικού τοίχου, διακρ. μήκ. 20μ., πλάτ. 1–1.30μ. στο βόρειο τμήμα οικοπέδου, συνεχόμενου προς τα δυτικά του τοίχου που είχε ανασκαφεί στο όμορο προς τα ανατολικά οικόπεδο Αθανασιάδη.

Ακολουθεί την κλίση φυσικού εδάφους, γι' αυτό και στο δυτικό τμήμα του κάμπτεται προς τα βορειοδυτικά. Κατά την ανασκαφέα αποτελούσε το νότιο όριο του νοτιοανατολικού συνοικισμού Αιξωνίδων Αλών, ενδεχομένως και της αρχαίας οδού (Αστικής) που διαχώριζε τον οικιστικό πυρήνα του αρχαίου δήμου στα βόρεια από το κυρίως νεκροταφείο στα νότια. Ήταν πιθανόν ανάλημμα της αρχαίας οδού.

α/α 17

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης Κανελοπούλου.

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βάρης, μετέπειτα Βάρης–Κορωπίου, συμβολή με οδό Κανελοπούλου, Ο.Τ. 322.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.832902	23.782567			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παναγόπουλου.

Αυτοψία:–

Είδος

Αρχαία οδός κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1981, 52.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή.

Περιγραφή

Αρχαία οδός, κατεύθυνσης Α–Δ, ορατού μήκ. 9.90μ. και πλάτ. 3–3.30μ. περίπου. Σώζονταν οι δύο τοίχοι που αποτελούσαν τα αναλήμματα της οδού, σε ύψ. 0.60μ., πλάτ. 0.50 το βόρειο και 0.30–1μ. το νότιο. Ήταν χτισμένοι από μικρούς και μετρίου μεγέθους αργούς λίθους με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το οδόστρωμα βρέθηκε σε βάθος 0.45μ. από την επιφάνεια των τοίχων.

Η αρχαία οδός χρονολογήθηκε βάσει της κεραμικής στην κλασική εποχή.

α/α 18

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης 47– 49

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βάρης 47–49, επί του παραδρόμου, μπροστά από την οικία Μ. Πολίτη

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833063	23.781402			

Ιδιοκτησία

Δημόσια, επί της οδού.

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τοίχοι κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαμαλίδη 2010, 326.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε τάφρο, κατεύθυνσης Α–Δ, για την επέκταση δικτύου ακαθάρτων ερευνήθηκαν δύο τοίχοι. Ο ένας είχε κατεύθυνση Β–Ν, ορατό μήκ. 0.72μ., πλάτ. 0.70μ. και σωζ. ύψ. 0.90μ. Είχε επιμελημένη κατασκευή από ορθογωνισμένους λίθους δουλεμένους με βελόνι. Ανατολικά του βρέθηκε στρώση λίθων, σαν λιθόστρωτο, λίγο πιο ψηλά από την έδρασή του. Στα δυτικά του, στη βόρεια παρειά της τάφρου ερευνήθηκε δεύτερος τοίχος Α–Δ, ορατού μήκ. 3.82μ., πλάτ. 0.48μ. και σωζ. ύψ. 0.30μ., από αργούς λίθους.

Χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους, λόγω της εύρεσης αβαφών και μελαμβαφών οστράκων.

Ο επιμελημένης κατασκευής τοίχος ενδεχομένως θα μπορούσε να ανήκει σε ταφικό περίβολο.

α/α 19

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Δελφών οικ. Δαλιάνη

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δελφών, Ο.Τ. 158, όμορο προς τα ανατολικά του οικ. Παπαχαραλάμπους (ΑΔ 1989, 61–62)

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833350	23.780114			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δαλιάνη

Αυτοψία:–

Είδος: τμήμα οικίας 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 70. Ανδρέου 1994, εικ. 9, κάτω δεξιά.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1990)

Περιγραφή

Ανατολικό τμήμα οικίας με τρεις τουλάχιστον ορθογώνιους χώρους, ο ένας με δάπεδο κονιάματος και χαλκίων. Η υπόλοιπη προς τα δυτικά οικία έχει ανασκαφεί στο όμορο προς δυτικά οικόπεδο Παπαχαραλάμπους. Ελάχιστη κεραμική του 4ου αι. π.Χ.

α/α 20

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Πατρ Γρηγορίου Ε΄ Παπαχαραλάμπους

Εικ. 24–28

Τοπωνύμιο: Παλιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ 2, Ο.Τ. 158

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833323	23.779874			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παπαχαλαλάμπους.

Αυτοψία:–

Είδος

Αρχαία οδός, τμήματα δύο οικιών 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 61–62, Σχέδ. 7, Πίν 46β–48. Ανδρέου Ι. 1994, εικ. 9, 10. Hoepfner 2005, 268, εικ. σ. 269.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφηκε το βόρειο ανάλημμα αρχαίας οδού, το οποίο αποτελούσε ταυτόχρονα τον εξωτερικό τοίχο δύο οικιών με ελεύθερο υπαίθριο χώρο ανάμεσά τους. Από την ανατολική οικία (Οικία Α) ανασκάφησαν δύο δωμάτια στον άξονα Β–Ν. Στον βορειότερο χώρο που ταυτίστηκε από την ανασκαφέα με τον *οίκο* (διαστ. 4.20×5μ.) βρέθηκαν λίθινη κυλινδρική βάση κίονα και στη γωνία τετράγωνη λιθόκτιστη βάση για την έδραση της κλίμακας προς τον όροφο. Διασώθηκε το θυραίο άνοιγμα επικοινωνίας των δύο δωματίων. Το νότιο δωμάτιο (διαστ. 5×4.20μ.) ήταν τραπεζιόσχημο προσαρμοζόμενο στην ελαφρώς προς βορρά κλίση του αναλήμματος της οδού.

Η δυτική οικία (Οικία Β) έσωζε το μεγαλύτερο μέρος της κάτοψής της. Ήταν ορθογώνια με τυπική διάταξη των χώρων της γύρω από κεντρική αυλή, με τα δωμάτια να αναπτύσσονται στα ανατολικά και δυτικά της. Η οικία εμφάνιζε τρεις οικοδομικές φάσεις. Στην αρχική μορφή το σπίτι ήταν σχεδόν τετράγωνο. Σύμφωνα με την αποκατάσταση που πρότείνει ο Hoepfner ένας τρίκλινος ανδρώνας δυτικά βρισκόταν απέναντι από ένα απέριττο δωμάτιο καθημερινής χρήσης με εστία (*οίκος*). Στη δεύτερη και τρίτη οικοδομική φάση σημειώθηκε επέκταση προς νότον με διεύρυνση του ανδρώνα και προσθήκη μικρού δωματίου στο νότιο άκρο της αυλής το οποίο ερμηνεύτηκε ως μαγειρείο. Η είσοδος στην αυλή από τον δρόμο, γινόταν πλέον μέσω

διαδρόμου. Η οικία διέθετε σύστημα αγωγών για την απομάκρυνση των ομβρίων υδάτων, όπως ο ανοιχτός αγωγός κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της. Βρέθηκε πληθώρα κινητών ευρημάτων από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., δηλωτικά των αγροτικών και μελισσοκομικών ασχολιών των κατοίκων (τριπτήρες, αγνύθες, λίθινες και πήλινες λεκάνες, τμήματα κυψελών κá.). Η τριμερής διάρθρωση της συγκεκριμένης οικίας και το κανονικό της σχέδιο θυμίζουν στην κάτοψη οικίες κλασικών χρόνων που ανασκάφησαν στον λόφο της Πινύκας³⁰².

Το δυτικό σπίτι είχε εμβαδόν λιγότερο από 200τ.μ. και κατά τον Hoerfner αποτελεί παράδειγμα ότι οι απéριτες συνθήκες διαβίωσης δεν μεταβλήθηκαν ριζικά από την ακμή της κλασικής περιόδου έως την ύστερη κλασική, αλλά η δόμηση έγινε πιο πυκνή.

Οι οικίες χρονολογήθηκαν στον 4ο αι. π.Χ.

α/α 21

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ.Βάρης Alpha Plan

Εικ. 29-31

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Βάρης 31 και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 159

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833513	23.779020			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Alpha Plan.

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφικός περίβολος πρώτου μισού 5ου αι. π.Χ., οικία 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

³⁰² Jones 1975, 88-91, εικ. 8 «Flügelhofhaus»

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαμαλίδη 2010, 328–332, εικ. 38–41. Γιαμαλίδη – Νταιφά 2013, 111–118. Γιαμαλίδη – Νταιφά 2019.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο ΒΑ τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε παρόδιος ταφικός περίβολος, κατά τον άξονα Α–Δ, παράλληλος με την κατεύθυνση της σύγχρονης οδού αλλά και της αρχαίας που διερχόταν μπροστά από αυτόν³⁰³. Είχε ορατές διαστάσεις 12.30×20.85μ. Ο βόρειος τοίχος του είχε αποκαλυφθεί σε ανασκαφική έρευνα του 1964. Στο εσωτερικό του ανασκάφηκαν 50 ταφές: 42 ταφικές πυρές, έξι λακκοειδείς τάφοι με ενταφιασμούς, ένας κεραμοσκεπής τάφος και μία παιδική ταφή σε πήλινη λάρνακα. Οι περισσότερες ταφές είχαν τον ίδιο προσανατολισμό, Α–Δ. Στο εσωτερικό των ταφικών πυρών, στον πυθμένα ή στις κάθετες στενές πλευρές τους διαπιστώθηκαν αύλακες εξαερισμού. Βρέθηκαν θραύσματα και ακέραια αγγεία, κυρίως μελανόμορφες λήκυθοι, σκύφοι, πυξίδες, αρύβαλλοι. Ορισμένες ταφικές πυρές ήταν οριοθετημένες με τοιχάρια σε σχήμα Π ή Γ. Πάνω από συστάδα τριών πυρών είχε κτιστεί τετράπλευρο βάθρο, διαστ. 1,20×1,40 μ., από αργούς λίθους. Στην επιφάνειά του βρέθηκε μελαμβαφής σκύφος, για τον λόγο αυτό θεωρήθηκε από τις ανασκαφείς ότι η κατασκευή σχετιζόταν με κάποια νεκρική τελετουργία³⁰⁴. Βρέθηκε επίσης μία λίθινη βάση με τόρμο για την υποδοχή επιτύμβιας στήλης. Σε ορισμένες περιπτώσεις νεώτερες πυρές είχαν παραβιάσει παλαιότερες, με διαφορετικό προσανατολισμό και σε μεγαλύτερο βάθος.

Οι λακκοειδείς τάφοι είχαν κοινό με τις πυρές προσανατολισμό, Α–Δ, και τοποθέτηση του νεκρού με την κεφαλή προς Α. Ήταν κτερισμένοι με αγγεία, ληκύθους, σκύφους, αλάβαστρα και πυξίδες, μεταλλικά και οστέινα αντικείμενα. Από τις ταφές

---

³⁰³ Γιαμαλίδη – Νταιφά 2019, εικ. 6.

³⁰⁴ Γιαμαλίδη – Νταιφά 2019, 258, εικ. 19. Πρβλ. τραπεζιόσχημη λιθόκτιστη κατασκευή από νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών-πρώιμων κλασικών χρόνων στον Αγ. Δημήτριος Αττικής: Ντόβα – Κωνσταντινίδη 2019, 166, εικ. 2. Παρόμοιες κατασκευές, μεγαλύτερων διαστάσεων (3.75×3μ. και 3.94×3.10μ.) ή μία με τρεις βαθμίδες, βρέθηκαν στο Βόρειο Νεκροταφείο Αναγυρούντος —θέση αρ. 4, βάθρα ΣΤ και Ζ— θεωρήθηκαν όμως ότι πρέπει να αποτελούσαν βάθρα επιτύμβιων αγαλμάτων λόγω της εύρεσης θραυσμάτων από μαρμάρινο πόδι ζώου, σφίγγες και πόδι κούρου στον γύρω χώρο. Alexandridou 2012, 25, εικ. 14, 16.

αυτές ξεχωρίζουν η ταφή ενός νεαρού άνδρα με κτερίσματα 12 ληκύθους ένα μαρμάρινο αλάβαστρο, μία πυξίδα και μία στλεγγίδα, ταφή παιδιού σε κεραμοσκεπή τάφο με κτερίσματα εννέα σκύφους, έξι ληκύθους και οστέινους αστραγάλους και ταφή νηπίου σε πήλινη λάρνακα με τρεις ληκύθους. Στο νότιο τμήμα του περιβόλου βρέθηκαν δύο ορθογώνιοι αβαθείς λάκκοι, διαστάσεων παρόμοιων με τους τάφους, με πληθώρα θραυσμένων αγγείων, χωρίς ίχνη καύσης, που ερμηνεύτηκαν ως λάκκοι προσφορών.

Ο ταφικός περίβολος χρονολογήθηκε στα τέλη του 6ου–πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ.

Το ενδιαφέρον είναι ότι κατά τον 4ο αι. π.Χ. ο ταφικός περίβολος ενσωματώθηκε σε οικιστική εγκατάσταση. Αυτή κάλυπτε έκταση 280τ.μ. και αναπτυσσόταν σε δύο πτέρυγες, τη δυτική, κατεύθυνσης Β–Ν και τη νότια κατεύθυνσης Α–Δ.

Η δυτική πτέρυγα, αναγνωρίστηκε ως οικία. Είχε μήκ. 19.50μ. και ορατό πλάτ. 11.90μ. και περιελάμβανε δέκα χώρους, οι οποίοι αναπτύσσονταν γύρω από μία πλακόστρωτη αυλή, διαστ. 6.80×5.50μ. Σε αυτήν είχε πρόσοψη το ανεξάρτητο κτήριο στα βόρειά της [Κτήριο Α]. Την αυλή διέτρεχε λιθόκτιστος αγωγός που κατέληγε σε υπαίθριο χώρο νότια του συγκροτήματος. Τα δυτικά δωμάτια σώζονταν αποσπασματικά, λόγω καταστροφής από τη διάνοιξη της σύγχρονης οδού Αθηναΐδος. Η είσοδος θεωρήθηκε ότι ήταν από δυτικά. Το δωμάτιο που βρισκόταν ανατολικά της αυλής [Δωμάτιο 6], διαστ. 3.34×2.90μ. ταυτίστηκε με μαγειρείο, λόγω των ευρημάτων —χυτρίδια, λίθινο υγδίο, κυψέλες, μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, μελαμβαφής κεραμεική.

Νοτίως της αυλής εντοπίστηκαν δύο ενότητες χώρων. Στη δυτική ενότητα αναγνωρίστηκε λουτρό λόγω δαπέδου από σχιστόπλακες και εύρεση θραυσμάτων λουτήρα πλησίον της αυλής [Δωμάτιο 8]³⁰⁵ και δωμάτιο διημέρευσης με πρόσβαση στον όροφο, πιθανόν σε γυναικωνίτη, λόγω θεμελίου ξύλινης κλίμακας και εύρεσης αγνυθών [Δωμάτιο 9]. Τα δωμάτια επικοινωνούσαν μεταξύ τους, με την αυλή και τον νότιο υπαίθριο χώρο. Το Δωμάτιο 10, διαστ. 6.65×4.20μ. αναγνωρίστηκε ως εργαστηριακός χώρος παραγωγής οίνου ή λαδιού ή και των δύο, λόγω της πλακόστρωτης δεξαμενής (πατητήρι) με ενσωματωμένο αγγείο συλλεκτήρα (υπολήνιο), της ύπαρξης μεγάλου ορθογωνίου λίθου με μολυβδοχοημένες εντορμίες που ίσως αποτελούσε βάση πιεστηρίου ή αντίβαρου και της εύρεσης ενός

---

³⁰⁵ Πρβλ. Hoepfner 2005, 267-268.

κωδωνόσχημου πίθου επιχρισμένου με κονίαμα³⁰⁶. Ενδεχομένως στην ευθεία του λίθου υπήρχε λίθινη βάση συμπίεσης, απαραίτητη για τη λειτουργία ελαιοπιεστήριου, που χάθηκε και δεν βρέθηκε στην ανασκαφή.

Το ανεξάρτητο Κτήριο Α, βορείως της αυλής ήταν μονόχωρο τετράγωνο, με πλευρά 4.60μ. και διέθετε πρόπυλο μπροστά από την έκκεντρη είσοδό του νότια προς την αυλή και ιδιαίτερα επιμελημένη λαξευτή τοιχοδομία, από μεγάλους λίθους συναρμολογημένους σε ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης³⁰⁷. Στη ΝΔ γωνία του σώθηκε τμήμα δαπέδου από πήλινες πλάκες στερεωμένες με πηλοκονίαμα, το οποίο ήταν ορατό περιμετρικά των τοίχων³⁰⁸. Ερμηνεύτηκε ως χώρος τέλεσης ταφικών τελετουργιών σε σχέση με τον παρακείμενο ταφικό περίβολο στην αρχική του φάση και στη συνέχεια με την ενσωμάτωση του στο κτηριακό συγκρότημα ως *ανδρώνας*. Σε αυτό βρέθηκαν θραύσματα αγγείων πόσεως και εστίασης του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ.

Μεταξύ του κτηρίου Α, του περιβόλου και του Δωματίου 6 διαμορφώνεται χώρος, όπου βρέθηκαν πολλά θραύσματα αποθηκευτικών αγγείων και κυψελών.

Η ανατολική πτέρυγα, είχε διαστάσεις 10.46×4.40μ. και αποτελούνταν από δύο συνεχόμενα δωμάτια (Δωμάτια 11, 12) με άνοιγμα ανατολικά σε δρόμο και σε υπαίθριο χώρο νότια. Ταυτίστηκε με στάβλους.

Ο νότιος υπαίθριος χώρος διέθετε δύο ανοιχτές κυκλικές εστίες και λίθινες θρανιόσχημες κατασκευές και σε αυτόν εξέβαλαν οι αγωγοί των δωματίων του συγκροτήματος.

Βάσει των ευρημάτων—τμήματα από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, πίθους, αμφορείς, λεκανίδες, οινοχόες, χυτρίδια, πινάκια, κανθάρους, σκύφους, αλατοδοχεία και πολλά τμήματα κυψελών— η χρήση του οικιστικού συγκροτήματος ανάγεται από τα μέσα 4ου αι. π.Χ. έως τις αρχές 3ου αι. π.Χ.

---

³⁰⁶ Πρβλ. Ault 2009, 53–54.

³⁰⁷ Ορλάνδος 1994², 217–219, εικ. 176.

³⁰⁸ Γιαμαλίδη – Νταιφά 2019, εικ. 24.

Κωδικός: BOY Λ. Βάρης Μυστρά**Εικ. 32–34****Τοπωνύμιο****Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βάρης, Μυστρά και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 164

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833873	23.778455			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. & Σ. Σκλαβενίτη, πρώην ιδιοκτησίας Γκορίτσα Αρετής, εμβαδού 5.500 τ.μ.

Αυτοψία: –

Είδος: Κτηριακό συγκρότημα 4ου αι. π.Χ., πιθανότατα η αγορά του αρχαίου δήμου των Αλών Αιξωνίδων, αρχαίοι οδοί κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές**

αρ. **29** Διονυσί / Αλαέ[ως]

αρ. **30** Δημό[σιον]³⁰⁹

Περιηγητές: –**Βιβλιογραφία**

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 83. Κάπτουλα 2001–2004, 480. Κάπτουλα 2006, 218, 219. Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, 258–260. Κουράγιος 2009–2011. Γιαμαλίδη – Νταϊφά 2013, 113–120.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2005–2007).

Περιγραφή

³⁰⁹ Πρβλ. The Athenian Agora X, 6 κε., πίν. 5, 6, μολύβδινα σταθμία με ανάγλυφο αμφορέα από την Αθηναϊκή Αγορά, ορισμένα με την επιγραφή Δημό[σιον]: LW 19 (4ος-2ος αι. π.Χ.), LW 30.

Ανασκάφηκε κτηριακό συγκρότημα τετράγωνης κάτοψης, πλευράς 22μ. και έκτασης 1200τ.μ. Το συγκρότημα οργανωνόταν γύρω από τετράγωνη αυλή, διαστ. 10.5×11μ., το δάπεδο της οποίας αποτελούσε ο διαμορφωμένος φυσικός βράχος. Γύρω της αναπτύσσονταν εννέα δωμάτια, διαφορετικής κάτοψης και διαστάσεων.

Η είσοδος γινόταν από την ανατολική πλευρά, μέσω στενού διαδρόμου που οδηγούσε στην αυλή. Σε αυτήν εντοπίστηκε κυκλικό όρυγμα, διαμ. 1μ. και βάθους 1.50μ. που ταυτίστηκε με κοπρώνα³¹⁰.

Τα δωμάτια είχαν δάπεδα από πατημένο χώμα, με εξομάλυνση του φυσικού βράχου, όπου απαιτούνταν. Οι τοίχοι σώζονταν στο ύψος της θεμελίωσής τους και ήταν χτισμένοι κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα τοιχοποιίας, με χρήση βυσμάτων, χαρακτηριστικό του 4ου αι. π.Χ.³¹¹

Μεταξύ των δωματίων αναγνωρίστηκαν:

Χώρος στη δυτική πλευρά της αυλής, που θεωρήθηκε ιερό, με διμερή ναόσχημη κάτοψη διαστ. 7×4.70μ. και προσανατολισμό Α-Δ. Η είσοδος ήταν στην ανατολική πλευρά του από την αυλή. Ο σηκός έφερε δάπεδο επενδεδυμένο με πήλινες πλάκες και στο κέντρο του έσωζε λίθινη βάση κίονα για τη στήριξη δίρριχτης στέγης. Το άδυτο είχε δάπεδο από κονίαμα, κατεστραμένο στο νότιο τμήμα. Η ύπαρξη λιθοκτιστου βωμού τετράγωνης κάτοψης νότια του ιερού, αλλά και η εύρεση τριών πήλινων γυναικείων ειδωλίων, κουροτρόφου, καθημένης μορφής σε βράχο και ιστάμενης μορφής υπέδειξαν τη λατρευτική χρήση του χώρου.

Στο δεύτερο δωμάτιο της ανατολικής πλευράς (Δωμάτιο 2: Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007 εικ. 41), βρέθηκε πλήθος νομισμάτων: εικοσιεπτά (27) χάλκινα νομίσματα, δύο ασημένια —ένα αθηναϊκό και μία μεταθανάτια κοπή Αλεξάνδρου νομισματοκοπείου Κολοφώνα του 310–280 π.Χ.— και θησαυρός έντεκα χάλκινων νομισμάτων. Τα περισσότερα είναι αθηναϊκά και κοπές Ελευσίνος, αλλά έχουν αναγνωρισθεί και κοπές Αίγινας, Σαλαμίνας, Κορίνθου, Μεγάρων, Ερμιόνης και Φθιώτιδων Θηβών. Χρονολογικά καλύπτουν την περίοδο από το 390 έως το 300 π.Χ., ολόκληρο δηλαδή τον 4ο αι. π.Χ.

Στο μέσον της νότιας πλευράς εντοπίστηκε κτίσμα πλευράς 4.50μ., ισχυρής κατασκευής. Επρόκειτο πιθανότατα για πύργο, κάτι που δεν είναι ασυνήθιστο καθώς

³¹⁰ Γιαμαλίδη – Νταϊφά 2013, σημ 119.

³¹¹ Βλ. και Ορλάνδος 1994², 217–219.

έχουν βρεθεί κυκλικοί πύργοι και σε άλλα σημεία του αρχαίου δήμου, οι οποίοι συνδέονταν με κατάλοιπα οικιών.

Το συγκεκριμένο κτηριακό συγκρότημα περιβαλλόταν, στην ανατολική, τη βόρεια και τη νότια πλευρά του, από ανοιχτούς χώρους οριζόμενους με περιβόλους από αργολιθοδομή. Οι υπαίθριοι αυτοί χώροι ερμηνεύτηκαν ως χώροι βοσκής ζώων και κήποι³¹².

Στον ανατολικό περίβολο και πλησίον της εισόδου της εγκατάστασης εντοπίστηκε δεξαμενή νερού ανοιγμένη στον φυσικό βράχο. Έφερε λίθινο στόμιο, επιμελούς κατασκευής, διαστ. 2.30×2.30μ., το οποίο εδραζόταν σε λιθόστρωτο δάπεδο.

Δυτικά του ιερού αποκαλύφθηκε δωμάτιο, διαστ. 3×3.30μ., στο οποίο βρέθηκαν κατά χώραν αγγεία οικιακής χρήσης, όπως χύτρες, αμφορείς και πινάκια. Ερμηνεύτηκε ως το μαγειρείο της εγκατάστασης.

Από το πλήθος των υπόλοιπων ευρημάτων, ξεχωρίζει ενεπίγραφο δικαστικό πινάκιο (αρ. **29** Διονυσί / Αλαέ[ως]), ενεπίγραφο μολύβδινο σταθμίο (αρ. **30** Δημό[σιον])³¹³, σωρός 27 υφαντικών βαρών και 43 μολύβδινων σταθμίων/ βαριδιών κωνικού σχήματος, καθώς και μαζών μολύβδου. Βρέθηκαν επίσης όστρακα από αβαφή τροφοπαρασκευαστικά, αποθηκευτικά και επιτραπέζια μελαμβαφή αγγεία, θραύσματα κυψελών, λυχνάρια, μολύβδινοι ηθμοί, σιδερένια εργαλεία, χάλκινα άγκιστρα και καρφιά.

Βάσει των ευρημάτων το σημαντικό αυτό συγκρότημα χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Στα δυτικά του διερχόταν αρχαία οδός κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, ανάλημμα της οποίας μήκ. 11.90μ., έχει αποκαλυφθεί στο δυτικό όριο του οικοπέδου, καθώς επίσης στο όμορο προς βορρά οικόπεδο Μανωλά και στο απέναντι Ο.Τ. 165, στο οικόπεδο Μουτζουβή στη γωνία Μυστρά και Λ. Βάρης. Η οδός έχει ταυτιστεί με αυτήν που οδηγούσε νότια στον ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος που αποτελούσε το θρησκευτικό κέντρο των Αιξωνίδων Αλών.

Το κτηριακό συγκρότημα αναπτύχθηκε στα όρια του οικιστικού πυρήνα του αρχαίου δήμου και περιβαλλόταν από δύο οδούς: την οδό κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ που οδηγούσε στο ναό του Απόλλωνος Ζωστήρα και την οδό κατεύθυνσης Α–Δ, η οποία

---

³¹² Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 41, 42.

³¹³ Σύμφωνα με τους ανασκαφείς έχουν βρεθεί όμοια σταθμία στην «Ιερατική Οικία» και στον πύργο ΒΑ ναού Απόλλωνος Ζωστήρος.

διερχόταν νοτίως αυτού. Στην τελευταία πρέπει να ανήκε τμήμα οδού κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 35μ. και πλάτ. 3μ., η ακριβής θέση της οποίας δεν προσδιορίζεται στην ανασκαφική έκθεση³¹⁴. Αναφέρεται όμως ότι περιβάλλει μαζί με τον πρώτο δρόμο το συγκρότημα. Αποτελεί προφανώς τη συνέχεια προς τα ανατολικά δρόμου ίδιας κατεύθυνσης που είχε ανασκαφεί στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Μουτζουβή (βλ. παρακάτω).

Η θέση, η κάτοψη και τα ευρήματα του συγκροτήματος —ενεπίγραφα κινητά ευρήματα με αναγραφή Δημό[σιον], σύνολα σταθμίων και μονισμάτων— συνηγορούν στην ταύτιση του με την Αγορά του αρχαίου Δήμου.

α/α 23

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λ.Βάρης Μουτζουβή

Εικ. 35–36

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Βάρης και Μυστρά, Ο.Τ. 165

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833665	23.777711			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μουτζουβή

Αυτοψία: –

Είδος: Διασταύρωση δύο οδών, κατάλοιπα κτηρίου.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1967, 134. Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 83.

Έρευνα

---

³¹⁴ Κάττουλα 2006, 218.

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής και Νήσων 1967.

Περιγραφή

Διασταύρωση δύο οδών. Η μία μήκους 35.50μ. και πλάτ. 3μ. είχε κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ. Το δυτικό ανάλημμά της διέσωζε επί ευθυντηρίας αργών λίθων, έναν δόμο επιμελημένης πολυγωνικής τοιχοδομίας, σε τμήμα μήκους 5μ. Το ανάλημμα θα αποτελούσε ταυτόχρονα τον τοίχο της όμορης στον δρόμο οικίας. Ο δρόμος αυτός εντοπίστηκε βορειότερα σε μεταγενέστερη σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικ. Γκορίτσα, μετέπειτα Σκλαβενίτη, στο οικόπεδο Μανωλά και στο οικ. Χρηστίδη. Έχει ταυτιστεί με την οδό που οδηγούσε στον ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος που ήταν το θρησκευτικό κέντρο των Αιξωνίδων Αλών.

Η δεύτερη οδός, συνέβαλε στην πρώτη με κατεύθυνση Α/ΒΑ–Δ/ΝΔ. Όπως διασώθηκε σε σχέδιο από το Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν αρματροχιές της αρχαίας οδού πάνω στον φυσικό βράχο. Οι δύο δρόμοι παρουσίαζαν στην περιοχή της συμβολής τους καμπυλόγραμμη χάραξη.

Δυτικά της πρώτης οδού αναφέρθηκαν κατάλοιπα κτηρίου.

α/α 24

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Μυστρά Μανωλά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Μυστρά, Ο.Τ. 164

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834416	23.778237			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασ. Μανωλά.

Αυτοψία: –

Είδος: Οδός κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 10.40 και πλάτ. 3μ. αποκαλύφθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε απόσταση 8–8.50μ. από την οδό Μυστρά. Τα αναλήμματα του δρόμου σώζονταν σε μήκ. 7.90 το ΒΔ και σε μήκ. 9.60μ. το ΝΑ και ήταν πρόχειρα κατασκευασμένα, από μεγάλες αδούλευτες πέτρες στην εξωτερική όψη (πλάτ. 0.45μ.) και με πρόχειρο γέμισμα από μικρές πέτρες και χώμα εσωτερικά (πλάτ. 0.70–0.90μ. συνολικά και ύψ. 0.15–0.20μ.). Το οδόστρωμα ήταν κατασκευασμένο από χαλίκι και χώμα και σε αυτό αναγνωρίστηκαν τουλάχιστον δύο στρώσεις πάχ. 0.15μ. περίπου, που αποτελούσαν επάλληλα υποστρώματα προετοιμασίας της οδού, και όχι διαφορετικές χρονολογικά φάσεις.

Η οδός χρονολογήθηκε στους κλασικούς χρόνους.

Πρόκειται για την οδό που έχει αποκαλυφθεί στο δυτικό όριο του όμορου προς νότο οικ. Γκορίτσα, μετέπειτα Σκλαβενίτη, καθώς και στο οικόπεδο Μουτζουβή στη γωνία Μυστρά και Λ.Βάρης, στο απέναντι Ο.Τ. 165. Η οδός έχει ταυτιστεί με αυτήν που οδηγούσε στο ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος που ήταν το θρησκευτικό κέντρο των Αιζωνίδων Αλών.

α/α 25

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Ηρακλειδών Χρηστίδη

Εκ. –

Τοπωνύμιο

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηρακλειδών

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χρηστίδη

Αυτοψία: –

Είδος: αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 78

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, μήκ. 22μ., πλάτ. 3.40μ., κατεύθυνσης Β–Ν με απόκλιση προς ΒΑ. Τα αναλήμματα της οδού ήταν από αργολιθοδομή, με καλύτερα σωζόμενο το ανατολικό ανάλημμα, πλάτ. 0.50μ. και σωζ. ύψ. 0.60μ. Το δυτικό, πλάτ. 1μ., εδραζόταν χαμηλότερα λόγω της φυσικής κατωφέρειας του εδάφους και ήταν κατεστραμμένο.

Επρόκειτο για δευτερεύοντα δρόμο, που θα συναντούσε σε λίγα μέτρα ανατολικότερα τον αρχαίο δρόμο, προς το Σούνιο (*Αστική Οδός*).

Πιθανότατα πρόκειται για την ίδια οδό που βρέθηκε νοτιότερα στα οικόπεδα Μανωλά, Γκορίτσα (μετέπειτα Σκλαβενίτη) και Μουτζουβή.

α/α 26

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Αθηναΐδος

Εκ. –

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Ηρακλειδών και Αθηναΐδος

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834549	23.779024			

Ιδιοκτησία

Επί της οδού (δημόσια)

Αυτοψία: –

Είδος: τάφοι 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1972, 162.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε τάφρο της Εταιρείας Ύδρευσης ανεσκάφησαν δύο σαρκοφάγοι και μία ταφική πυρά, με ενδείξεις σύλησης. Λόγω των μελαμβαφών οστράκων και οστράκων λευκών ληκύθων οι τάφοι ανήκουν στον 5ο αι. π.Χ.

α/α 27

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Πάτμου Καραμούζη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πάτμου, Ο.Τ. 160

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σ. Καραμούζη

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχος 5ου–αρχές 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1984, 34.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 16.50μ., πλάτ. 1–1.10μ. και σωζ. ύψ. 0.30–0.50μ. Εδραζόταν στον φυσικό βράχο και ήταν χτισμένος από μεγάλους αργούς λίθους στις δύο όψεις του και γέμισμα από χώμα και μικρότερους λίθους. Στο νότιο άκρο του και σε απόσταση 12.50μ. από το βόρειο όριο του οικοπέδου ο τοίχος στρεφόταν σχεδόν κάθετα προς δυτικά και συνέχιζε στην όμορη ιδιοκτησία. Ο τοίχος εκτείνεται προς βορρά στην οδό Πάτμου και στη συνέχεια στο Ο.Τ. 161 (δημοτικός χώρος). Χρησίμευε ως όριο ιδιοκτησιών ή ανάλημμα για καλλιέργειες.

Ανήκει στα τέλη του 5ου–αρχές 4ου αι. π.Χ., με βάση λίγα όστρακα αγγείων από τον καθαρισμό του.

α/α 28

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Πατρ Γρηγορίου Ε' Γιαννίδη

Εικ. 38

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ΟΤ 159.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γιαννίδη

Αυτοψία:–

Είδος: οικία 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 58. Ι Ανδρέου 1994, εικ. 9 αριστερά.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Οικία θεμελιωμένη στον φυσικό βράχο, ο οποίος παρουσίαζε έντονη κλίση από βορρά προς νότο και γι' αυτό είχε κατά περίπτωση απολαξευτεί ή επιχωματωθεί για δημιουργία επιπέδων. Διακρίθηκαν εννέα χώροι, με δάπεδα ενίοτε σε διαφορετικά επίπεδα. Στους τοίχους διαπιστώθηκε κατά διαστήματα η χρήση διάτονων λίθων για το καλύτερο δέσιμο των τοίχων. Τα δάπεδα των δωματίων αποτελούνταν από τον μερικώς λαξευμένο βράχο, με προσθήκη χώματος για την ισοπέδωση, ενώ έσωζαν και τμήματα στρωμένα με λίθινες πλάκες. Από την ανασκαφική εικόνα διαπιστώθηκε καταστροφή του ανατολικού τμήματος της οικίας από τη διάνοιξη της Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Βρέθηκε κεραμεική του 5ου και κυρίως του 4ου αι. π.Χ.

α/α 29

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Πατρ. Γρηγορίου Ε' Μάμαλη

Εικ. 37–40

Τοπώνυμο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' 8, ΟΤ 158.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833903	23.779989			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Μάμαλη.

Αυτοψία:-

Είδος

Τμήμα αρχαίου δρόμου, τμήματα οικοδομικών τετραγώνων εκατέρωθεν αυτού, μικρό ιερό, κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές:-

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1982, 58. Κυριαζοπούλου 1984, 36-39, Σχέδ. 2, Πίν 8β,δ, 9α,β,δ. Ι. Ανδρέου 1994, εικ. 9.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1982–1984. Δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφή.

Περιγραφή

Τμήμα αρχαίου δρόμου, κατεύθυνσης ανατολικά–δυτικά, συνέχεια της οδού που είχε βρεθεί στην απέναντι πλευρά του δρόμου, δυτικά στο οικ. Γιαννίδη. Ο δρόμος οριζόταν από αναλήμματα που αποτελούσαν τους εξωτερικούς τοίχους των κτισμάτων τα οποία διατάσσονταν εκατέρωθεν αυτού. Βόρεια από την οδό, σε υπερυψωμένο άνδηρο βρισκόταν μικρό ιερό, αποτελούμενο από αβαθή πρόδομο ανατολικά και σηκό, εσωτ. διαστ. 2×2μ. περίπου. Από την περιοχή του ιερού προέρχονταν αγγεία και ειδώλια δηλωτικά του χαρακτήρα του, όπως πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής. Το ιερό περιβαλλόταν από περίβολο, αποτελούμενο νότια από το βόρειο ανάλημμα της οδού και δυτικά από τον εξωτερικό τοίχο οικοδομήματος τμηματικά ανασκαμμένου. Το κτήριο πρέπει να είχε λειτουργική σχέση με το ιερό, με άμεση πρόσβαση σε αυτό. Αναπτυσσόταν σε δύο φυσικά άνδηρα, στον άξονα βορρά–νότο. Στο νότιο άνδηρο διατάσσονταν τρία συνεχόμενα επιμήκη δωμάτια που επικοινωνούσαν μεταξύ τους ενώ η πρόσβαση από το χαμηλότερο νότιο στο βόρειο άνδηρο γινόταν μέσω στενής κλίμακας. Στο βόρειο άνδηρο διακρίνονταν τουλάχιστον τρεις χώροι. Στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ., ο χώρος του οικοδομήματος εγκαταλείφθηκε ως χώρος οικίας και χρησιμοποιήθηκε για ταφές και ο εξωτερικός τοίχος μετασκευάστηκε σε ταφικό περίβολο. Οι ταφές ήταν: κτιστός τάφος ενσωματωμένος στον ταφικό περίβολο, ένας κεραμοσκεπής, δύο λακκοειδείς, δύο πυρές και τρεις ανακομιδές.

Στη νότια πλευρά του δρόμου αναπτύσσονταν άλλα κτίσματα, με σημαντικότερο τμήμα περιφέρειας κυκλικού κτίσματος εγγεγραμμένου σε ορθογώνιο χώρο. (βλ. παρακάτω οικόπεδο Καλαμπόκα και οικόπεδο Κατινάκη. Πύργοι;)

Τα ερευνηθέντα οικιστικά κατάλοιπα κτισμάτων διατάσσονταν σε τέσσερα άνδηρα ακολουθώντας την κλίση του φυσικού βράχου. Χρονολογήθηκαν στον 5ο και 4ο αι π.Χ. Παρουσίαζαν περισσότερες από μία οικοδομικές φάσεις και μετασκευές.

Κωδικός: ΒΟΥ Δελφών οικ. Λογοθέτη**Εικ. 41–43****Τοπωνύμιο:** Εξοχή Βούλας**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δελφών 7, Ο.Τ. 158, όμορο προς τα ανατολικά του οικ. Μάμαλη.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833815	23.780582			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λογοθέτη

Αυτοψία:-

Είδος: τμήμα αρχαίας οδού και τμήματα οικιών 5ου και 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:-**Επιγραφές:-****Περιηγητές:-****Βιβλιογραφία**

Κυριαζοπούλου 1985, 54–57, Σχέδ. 2.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1984–1985). Μη ολοκληρωμένη (το 1985).

Περιγραφή

Ερευνήθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, η οποία είχε εντοπισθεί και στις όμορες ιδιοκτησίας προς βορρά και δύση.

Τα αρχαία κτήρια οργανώνονταν με άξονα έναν «διάδρομο» κατεύθυνσης Β–Ν, ο οποίος ήταν επιμήκης, χωρίς εσωτερικά χωρίσματα, με επάλληλα δάπεδα, παρουσίαζε μεγάλη κατωφερική κλίση προς νότο, λόγω του φυσικού ανάγλυφου και είσοδο με παραστάδες προς βορρά προς τον δρόμο.

Δυτικά πρέπει να αναπτύσσονταν τα κατάλοιπα οικίας που προχωρούσαν εκτός οικοπέδου. Ανατολικά του διαδρόμου ερευνήθηκε συγκρότημα κατοικιών, με επάλληλες οικοδομικές φάσεις και μετασκευές. Διακρίνονταν σε δύο άνδρα, τα

κατάλοιπα δύο ανεξάρτητων κατοικιών με πιθανολογούμενη πρόσοψη προς νότο, εντός όμορου οικοπέδου. Ερευνήθηκαν χώρος αποθήκευσης (εύρεση δύο πίθων κατά χώραν) και χώρος με υπερυψωμένη κατασκευή από κονίαμα. Την ύπαρξη ορόφου δηλώνει η εύρεση θεμελίου σκάλας, η οποία πιθανόν θα ήταν ξύλινη. Η ανασκαφέας θεώρησε ότι οι ανδρώνες βρισκόταν νότια στο όμορο οικόπεδο, λόγω εύρεσης χώρου με επίχριση τοίχων με ερυθρό κονίαμα στο νότιο όριο οικοπέδου.

Με βάση τα κινητά ευρήματα η χρήση του συγκροτήματος ανάγεται στον 5ο αι. π.Χ και σε όλη τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ.

α/α 31

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Ηρακλειδών Δελφών

Εικ. 42

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Ηρακλειδών & Δελφών, Ο.Τ. 158.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834100	23.780531			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Στ. Κοιλάκου και Μ. Κιλτένη, ΒΑ του οικοπέδου Μάμαλη.

Αυτοψία:–

Είδος: Τμήμα οδού και οικία 5ου–αρχές 3ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Τσαραβόπουλος 1989, 74, Σχέδ. 10.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα οδού κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ (ίδιου με οικόπεδου Μάμαλη) και θεμέλια παρόδιας οικίας ΒΑ της οδού, της οποίας ο εξωτερικός τοίχος αποτελούσε το ανάλημμα της οδού. Τα θεμέλια του βορείου τμήματος της οικίας ήταν λαξευμένα στον φυσικό βράχο. Η οικία χρονολογείται στα τέλη 5ου–αρχές 3ου αι. π.Χ.

α/α 32

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Πατρ. Γρηγορίου Ε' Καραλή Εικ.–

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', Ο.Τ. 158, όμορο (Β) οικ. Μάμαλη

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834134	23.779960			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καραλή

Αυτοψία: –

Είδος: κατάλοιπα αρχαίας οικίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 81.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Πενιχρά οικιστικά κατάλοιπα στη συνέχεια του αρχαίου οικοδομήματος στο οικόπεδο Μάμαλη. Εικάζεται ότι εντοπίστηκαν ίχνη του τοίχου κατεύθυνσης Α–Δ που όριζε το συγκρότημα από Β, καθώς και του ανατολικού τοίχου του παραπάνω οικοδομήματος.

Κωδικός: BOY Δελφών οικ Φωτόπουλου**Εικ.–****Τοπωνύμιο:** Εξοχή Βούλας**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δελφών 10, Ο.Τ. 157.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833811	23.780847			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Φωτόπουλου

Αυτοψία:–**Είδος:** μικρό τμήμα οικίας, κεραμεικός κλίβανος**Αρχαίες Πηγές:–****Επιγραφές:–****Περιηγητές:–****Βιβλιογραφία**

Ανδρέου Ι. 1990, 70. Κάττουλα 2006, 216, ε ι κ. 35.

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1990), ανασκαφή κλιβάνου 2006.

Περιγραφή

Ερευνήθηκε τμήμα οικίας που διατηρούσε αποσπασματικά κατάλοιπα δωματίων κατά μήκος τοίχου κατεύθυνσης Β–Ν, στον χώρο της πρασιάς του οικοπέδου. Το μεγαλύτερο τμήμα της οικίας καταστράφηκε από τη διάνοιξη της οδού Δελφών. Στο υπόλοιπο οικόπεδο φαινόταν ορατός ο φυσικός βράχος.

Αποκαλύφθηκε επίσης κεραμεικός κυκλικός κλίβανος του 4ου αι. π.Χ. με είσοδο προς νότο, διάμετρο 1.25μ. και ύψ. 0.87μ. Σε ύψος 0.60μ. έσωζε ίχνος της εσχάρας. Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν τμήματα άμορφης καμένης μάζας πηλού, πολλά αβαφή όστρακα, και τμήματα μελαμβαφών αγγείων, κυρίως του 4ου αι. π.Χ.

Κωδικός: BOY Θερμοπυλών Βασιλειάδη**Εικ. 44****Τοπωνύμιο:** Εξοχή Βούλας**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Θερμοπυλών και Σερίφου, Ο.Τ. 156.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833609	23.782011			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασιλειάδη.

Αυτοψία:—**Είδος**

Κατάλοιπα οικιστικά υστεροκλασικών ελληνιστικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές:-**Επιγραφές:-****Περιηγητές:-****Βιβλιογραφία**

Κυριαζοπούλου 1985, 57–59, Σχέδ. 3. Σταϊνχάουερ 1994, εικ 11.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1985).

Δεν ολοκληρώθηκε.

Περιγραφή

Στο ανατολικό τμήμα αναγνωρίστηκαν κατάλοιπα μιας αποσπασματικώς σωζόμενης οικίας, αναπτυσσόμενης σε δύο επίπεδα, με επιμήκεις χώρους και με άνοιγμα προς τα δυτικά και βόρεια. Δυτικά, όπως διακρίνεται στο σχέδιο, υπήρχε πιθανός δρόμος, στενός, κατεύθυνσης Β–Ν (σημειώνεται ως «ράμπα» στο κεκλιμένο επίπεδο του βορειοδυτικού τμήματος του οικοπέδου —πιθανώς για μετάβαση από το ένα κτίσμα στο άλλο). Παρατηρήθηκε απολάξευση και χρήση του φυσικού βράχου, ο οποίος προεξείχε κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα. Εκεί υπήρχαν αποσπασματικοί τοίχοι, των οποίων η

συνολική κάτοψη είχε διαλυθεί λόγω της χρήσης του σημείου από γερμανικό πολυβολείο.

Τα κατάλοιπα χρονολογήθηκαν στα υστεροκλασικά –ελληνιστικά χρόνια.

α/α 35

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σερίφου Αυδίκου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σερίφου, Ο.Τ. 156.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833609	23.782625			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αυδίκου.

Αυτοψία: –

Είδος: αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 71.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1990).

Περιγραφή

Τμήμα αναλημματικού τοίχου, κατεύθυνσης Α–Δ, παράλληλου με την οδό Σερίφου και με το αρχαίο ανάλημμα που βρίσκεται νοτίως αυτού παρά την αρχαία οδό. Μήκ.: 15μ., πλάτ. 1μ. Ο τοίχος συνεχιζόταν προς τα δυτικά στο όμορο προς δυτικά οικόπεδο Βασιλειάδη.

Κωδικός: ΒΟΥ Ηρακλειδών Θερμοπυλών**Εικ. 45–46, 51.****Τοπώνυμο:** Εξοχή Βούλας**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Συμβολή των οδών Ηρακλειδών και Θερμοπυλών, ΒΔ γωνία Ο.Τ. 156Α.

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834068	23.781788			

Ιδιοκτησία:

Τρία συνεχόμενα οικοπέδα ιδιοκτησίας Β. Σταμάτη, Ε. Αγγλούπα και Χ. Χοντζόγλου (από Δ προς Α). Βορειοδυτικά του οικοπέδου Ερμογένη.

Αυτοψία:–**Είδος:**

Τμήμα δρόμου με κατάλοιπα οικιών εκατέρωθεν αυτού, 5ου και 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές: –****Περιηγήτες: –****Βιβλιογραφία**

Τσαραβόπουλος 1990, 74, πίν 29α, 30β. Σταϊνχάουερ 1994, εικ. 11.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων .

Περιγραφή

Πάνω στο βραχώδες έδαφος εντοπίστηκε τμήμα οδού κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ με αναλήμματα και κατάλοιπα δύο οικιών. ΝΔ της οδού ερευνήθηκε τμήμα οικίας με εσωτερική αυλή, που επικοινωνούσε μέσω διαδρόμου με τον δρόμο. Βόρεια από τον δρόμο αναπτυσσόταν δεύτερη οικία με αυλή και δωμάτιο κυκλικής κάτοψης διαμ. 5μ. με ισχυρούς τοίχους (πύργος;). Βρέθηκε λίθινο πιεστήριο ληνού, για σύνθλιψη σταφυλιών ή ελαιών, λίθινη άγκυρα —ενδεχομένως αντίβαρο— υφαντικά βάρη, χρηστική κεραμική, όστρακα μελαμβαφών και ερυθρόμορφων αγγείων και μπρούτζινα αγκίστρια. Χρονολογήθηκαν στον 5ο και 4ο αι. π.Χ.

α/α 37

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Τσώλη

Εικ. 47–48

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηρακλειδών, Ο.Τ. 156Α, δυτικά του οικοπέδου Κεχαγιά.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834229	23.782407			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσώλη, διαστάσεων 28.40 x 26.30μ.

Αυτοψία:-

Είδος

Τμήμα οδού και οικίας ελληνιστικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές: -

Περιηγητές:

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 105–106, Σχέδ. 13, Πίν 79 β.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τμήμα οικίας από δύο συνεχόμενα δωμάτια (Β, Γ, διαστάσεις: 2.25×2.10μ. και 3.50 x 2.30μ.) και δύο λιθόστρωτους υπαίθριους πιθανότατα, χώρους (Α, Δ), εκατέρωθεν των δωματίων. Στα δυτικά η ανασκαφέας πίστευε ότι υπήρχε υπαίθριος χώρος αυλής. Στον πλακόστρωτο χώρο Α βρέθηκαν θραύσματα κυψελών, οξυπύθμενων αμφορέων και μελαμβαφών αγγείων.

Στα βόρεια της οικίας διερχόταν λιθόστρωτη οδός, κατεύθυνσης Α–Δ, πλάτους 2.50–4μ., οριζόμενη από αναλήμματα. Το βόρειο σωζόταν σε μήκος 10μ. ενώ το νότιο, συνέπιπτε με τον τοίχο της οικίας.

Η οικία και ο δρόμος χρονολογήθηκαν από την ανασκαφέα στην ελληνιστική εποχή.

α/α 38

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Ηρακλειδών Κεχαγιά

Εικ. 49–50

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηρακλειδών, Ο.Τ. 156Α, ανατολικά του οικοπέδου Τσώλη, βορείως οικοπέδου Μάγκα (1971).

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834255	23.782675			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κεχαγιά, διαστάσεων 34x19.50μ.

Αυτοψία:-

Είδος: Τμήμα οδού και οικίας 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές: –

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 106–108, Σχέδ. 14, Πίν 79 β.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας υστεροκλασικών χρόνων, η μεγαλύτερη έκταση της οποίας είχε αποκαλυφθεί στο νοτίως όμορο οικόπεδο, ιδιοκτησίας Μάγκα (1971). Διακρίνονταν τμήματα τριών δωματίων, μήκ. 4μ., 1.50μ., 1.50μ. και πλάτ. 4μ. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από αργολιθοδομή "κατά το γνωστόν σύστημα του 4ου αι. π.Χ.", σωζόμενοι σε ύψ. 1.10μ. Τα δάπεδα των δωματίων βρέθηκαν σε βάθος 0.75μ. από το κατάστρωμα του σύγχρονου δρόμου και χρονολογήθηκαν με βάση την κεραμική στον 4ο αι. π.Χ.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ανασκάφτηκε τμήμα της αρχαίας οδού που συνεχιζόταν δυτικά στο οικόπεδο Τσώλη, διακρ. μήκ. 8μ. και πλάτ. 3μ. Το βόρειο ανάλημμα της οδού, είχε μήκ. 8.5μ., ήταν καλής κατασκευής και συνέχιζε στη σύγχρονη οδό Ηρακλειδών, ενώ αντίθετα το νότιο ανάλημμα ήταν ταπεινό, πρόχειρης κατασκευής και ήταν θεμελιωμένο στον φυσικό βράχο. Ο δρόμος ήταν λιθόστρωτος.

α/α 39

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σερίφου Ερμογένη

Εικ. 51–53, 55

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σερίφου, Ο.Τ. 156Α, όμορο δυτικά του οικοπέδου Νέγκα.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.833906	23.782215			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ερμογένη

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα οικοδομικής νησίδας (*insula*) με μικρό ιερό σε περίβολο, τμήμα οδού και κατάλοιπα οικιών. Τέλη 5ου αι. –τέλη 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 105, πιν 79Α. Ανδρέου Ι. 1991, 61–62, Σχέδ. 1, Πίν 34γ. Ανδρέου Ι. 1994 εικ. 8 (κάτω δεξιά), Σταϊνχάουερ 1994, εικ. 11.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1973, 1991).

Περιγραφή

Ερευνήθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Α–Δ, παράλληλης με την οδό Σερίφου, σε απόσταση 9.5μ. από την οικοδομική γραμμή. Η συνέχειά της είχε βρεθεί ανατολικότερα στο οικόπεδο Νέγκα. Σε αρχική φάση το οδόστρωμα αποτελούσε ο φυσικός βράχος στον οποίο διακρίνονταν οι αρματοροχίες, με μετατρόχιο 1.40μ. Σε επόμενη κατασκευαστική φάση δημιουργήθηκαν αναλήμματα κατά μήκος των δύο πλευρών του δρόμου, σε απόσταση περίπου 3μ. μεταξύ τους, και ανυψώθηκε κατά 0.30μ. η στάθμη της επιφάνειας του δρόμου με χώμα και πέτρες. Το βόρειο ανάλημμα ήταν ιδιαίτερα ισχυρό και στήριζε υπερυψωμένο κατά 1μ. επίπεδο, πάνω στο οποίο οικοδομήθηκαν το ιερό και οι οικίες.

Το ιερό είχε ιδρυθεί σε υπαίθριο χώρο, μέσα σε περίβολο. Είχε προσανατολισμό Α–Δ, ορθογώνια κάτοψη $2.80 \times 2.40\mu.$ και αποτελείτο από σχεδόν τετράγωνο σηκό (εσωτ. διαστ. $1.30 \times 1.20\mu.$), μικρό πρόδομο προς τα ανατολικά και εξωτερική τετράγωνη εσχάρα–εστία, τοποθετημένη απέναντι από την είσοδο σε απόσταση 1μ. από αυτήν (διαστ. $0.80 \times 0.70\mu.$). Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αδρά λαξευμένους λίθους κατά το πολυγωνικό σύστημα, ενώ το δάπεδο και το κάτω μέρος των τοίχων είχαν επιχριστεί με κονίαμα. Θρανίο περιέτρεχε εσωτερικά τον οπίσθιο δυτικό τοίχο του σηκού. Παρουσιάζει την τυπική μορφή ανάλογων λατρευτικών κτισμάτων που έχουν αποκαλυφθεί διάσπαρτα στο χώρο του δήμου των Αιξωνίδων Αλών, είτε μέσα στους συνοικισμούς, είτε στην ύπαιθρο και στα νεκροταφεία.

Σε απόσταση 7μ. βόρεια από το ιερό αποκαλύφθηκε αποθέτης–βόθρος οριζόμενος με καμπύλη σειρά λίθων που περιέκλειε πλήθος οστράκων αγγείων, κυρίως αμφορέων και λεκανών.

Δυτικά του ιερού ερευνήθηκαν τμήματα κτηρίων δύο τουλάχιστον οικοδομικών περιόδων. Στην παλαιότερη ανήκει κτήριο δύο ορθογώνιων δωματίων και σε νεώτερη οικοδομική περίοδο γωνία κτηρίου επιμελημένης πολυγωνικής τοιχοδομίας στο εσωτερικό του οποίου υπήρχαν λίθινα θρανία, ενώ εξωτερικά το περιέτρεχε ευρύς αγωγός. Βόρεια αποκαλύφθηκαν θεμέλια τριών συνεχόμενων δωματίων σπιτιού, το οποίο κατασκευάστηκε στο τέλος του 4ου π.Χ.

Στο ΒΑ τμήμα οικοπέδου βρέθηκαν κατάλοιπα κατεστραμμένα από νεώτερο πυροβολείο. Τα οικοδομικά λείψανα καλύπτουν το διάστημα από το τέλος του 5ου αι. μέχρι και το τέλος του 4ου αι. π.Χ.

α/α 40

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σερίφου Μάγκα

Εικ. 51, 55

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σερίφου, Ο.Τ. 156Α

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μάγκα

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα κτίσματος υστεροκλασικής περιόδου

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή ΑΔ 1973–1974, 105. Σταϊνχάουερ 1994, εικ. 11.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1971

Περιγραφή

Κατάλοιπα κτίσματος υστεροκλασικής περιόδου, προσανατολισμού Β–Ν, μικρό τμήμα του οποίου ανασκάφηκε δύο έτη μετά στο όμορο προς βορρά οικόπεδο Κεχαγιά.

α/α 41

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δραγατσανίου Νέγκα

Εικ. 54–55

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δραγατσανίου, Ο.Τ. 156

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834018	23.782867			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Νέγκα.

Αυτοψία

Είδος: τμήμα οικίας με εσωτερική αυλή

Αρχαίες Πηγές

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–1974, 60–61, σχέδ. 19, πίν. 63 α–γ. Ανδρέου 1994, εικ. 8

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής

Περιγραφή

Τμήμα οικίας με εσωτερική αυλή και υπαίθριο χώρο με περίβολο στα ανατολικά, ο οποίος σώζει κατώφλι εισόδου προς τον δρόμο. Αγωγοί στον υπαίθριο χώρο και στην εσωτερική αυλή. Τμήμα αρχαίας οδού στη νότια πλευρά της οικίας.

α/α 42

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Δραγατσανίου

Εικ. –

Τοπώνυμο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δραγατσανίου, επί της οδού, μεταξύ των οδών Ηρακλειδών και Σερίφου και των Ο.Τ. 156Α και 153Α, έναντι οικοπέδου Καλαμπόκα.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834215	23.783041			

Ιδιοκτησία: Δημόσια επί της οδού

Αυτοψία:–

Είδος

Οικιστικά κατάλοιπα 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Χριστοδούλου 1997, 83–84, πίν.35 α.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων επί της οδού Δραγατσανίου.

Περιγραφή

Κατάλοιπα τριών τοίχων, οι δύο εκ των οποίων ορίζουν δωμάτιο οικίας με εστία.

Οικιακή κεραμεική του δεύτερου μισού του 5ου αι. π.Χ.

α/α 43

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σερίφου Ζαμπέλη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Οδός Σερίφου 2, Ο.Τ. 155Α

Συντεταγμένες: (Μη ακριβής εντοπισμός)

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζαμπέλη

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 56.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τρεις αρχαίοι τοίχοι. Ο Τχ. 1 με κατεύθυνση Α–Δ, ορατό μήκ. 16.04μ. και πλάτ. 0.50–0.80μ., παρουσίαζε στα 12.45μ. από το δυτικό του άκρο κλίση προς Ν και γινόταν πιο πλατύς. Κάθετα στον Τχ. 1 και στη νότια πλευρά του διαπιστώθηκαν τρεις αντηρίδες, με μήκ. 0.45μ., 1μ. και 0.80μ. αντίστοιχα.

Σε απόσταση 3.25μ., βόρεια και παράλληλα στον Τχ. 1, αποκαλύφθηκε Τχ. 2, Α–Δ, σωζ. μήκ. 6.70, πλάτ. 0.60–0.70μ. Παρουσίαζε διαφοροποίηση του θεμελίου του από αργούς μεσαίου μεγέθους λίθους και ανωδομή από όρθιες πέτρες. Εμφάνιζε απόκλιση προς Β και στο ανατολικό του άκρο γώνιαζε με τον Τχ.3 ο οποίος συνέχιζε στο προς βορρά όμορο οικόπεδο.

Ενδεχομένως οι δύο πρώτοι τοίχοι αποτελούσαν αναλήμματα οδού, λόγω της παράλληλης πορείας τους, της μεταξύ τους απόστασης και της ύπαρξης αντηρίδων.

α/α   **44**

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σερίφου Φατούρου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

οδός Σερίφου, Ο.Τ. 155

Συντεταγμένες: (μη ακριβής εντοπισμός)

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Φατούρου

Αυτοψία: –

Είδος

Πέντε τοίχοι πιθανόν αναλημματικοί.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 80.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Πέντε τοίχοι πιθανόν αναλημματικοί.

α/α 45

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Δαιδάλου οικ. Σκαφιδά

Εικ. 56, 56α–β

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Δαιδάλου και Ανωρύμου (Σερίφου)

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834289	23.784337			

Ιδιοκτησία

οικόπεδο ιδιοκτησίας Σκαφιδά

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα κυκλικής κατασκευής 4ου αι. π.Χ. (πύργος αγροικίας;).

Αρχαίες Πηγές

Επιγραφές

αρ. 31 [— — —]Ε τοὺς Ἑρμάς (εικ. 56α)

αρ. 32 [Αἰ]σχίνες : καλός (εικ. 56β)

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία: Αλεξανδρή 1973–1974, 158.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή οικοπέδου Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής (1974).

Περιγραφή

Στο οικόπεδο διαστάσεων 36×16μ. αποκαλύφθηκε τμήμα κυκλικής κατασκευής, από την οποία διατηρούνταν ο καμπύλος από αργούς λίθους τοίχος πλάτ. 0.50μ. σε χορδή μήκους 7μ., με έδραση στον φυσικό βράχο (θεμέλιο πύργου;). Εξωτερικά τον τοίχο περιέτρεχε μια αβαθής αύλακα, ομοίου πλάτους (τάφος θεμελίωσης;). Πέριξ αυτού σώζονταν αποσπασματικά κατάλοιπα τοίχων.

Στην αύλακα της κυκλικής κατασκευής βρέθηκε τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου που έφερε επιγραφή που αναφέρεται σε ερμαϊκές στήλες (**αρ. 31**). Ενδεχομένως βρισκόταν κοντά σε αρχαία οδική αρτηρία. Επί του βράχου ευρέθη επίσης αρχαϊκή επιγραφή *καλού* (**αρ. 32**).

α/α 46

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σερίφου Παγουλάτου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.).

Γεωγραφική θέση

Οδός Σερίφου, Ο.Τ. 154 Α, νοτίως του Ο.Τ. 153 όπου βρίσκεται ορατό τμήμα ΝΑ οικιστικού πυρήνα Αλών Αιξωνίδων (οικ. Καλαμπόκα).

Συντεταγμένες

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παγουλάτου.

Αυτοψία:–

Είδος

Κατάλοιπα αρχαίων κτηρίων 4ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 71.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1990)

Περιγραφή

Οικιστικά κατάλοιπα αποσπασματικά διατηρημένα, πάνω στην επιφάνεια του φυσικού βράχου. Τμήμα κτίσματος άξονα Α–Δ, σωζόμενο μόνο ως προς τη μία γωνία του, με άνοιγμα θύρας. Ελάχιστη κεραμική του 4ου αι. π.Χ.

α/α 47

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δαιδάλου 8

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δαιδάλου 8 , Ο.Τ. 154Α

Συντεταγμένες: Μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λάιου

Αυτοψία:–

Είδος

Κτήριο κλασικών χρόνων, θησαυρός 32 αττικών αργυρών τετραδράχμων, εντός λύχνου, 5ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, 260

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε κτήριο διαστ. 10.50×9μ., με τοίχους θεμελιωμένους στον φυσικό βράχο και σωζόμενους σε ύψος 0.10–0.40μ. Στον κατά πλάτος άξονα και στο κέντρο του κτηρίου διατασσόταν σειρά από τρεις κίονες από πωρόλιθο, που σώζονταν σε ύψος

0.40μ. και χώριζαν το δωμάτιο σε δύο χώρους. Άνοιγμα εισόδου υπήρχε στη ΝΔ πλευρά. Στη θεμελίωση τοίχου βρέθηκε θησαυρός 32 αττικών αργυρών τετραδράχμων, του δεύτερου μισού του 5ου αι. π.Χ., μέσα σε λυχνάρι.

Δυτικά, σε απόσταση 1μ. και με τον ίδιο προσανατολισμό, εντοπίστηκε τμήμα έτερου κτηρίου με σωζόμενο μήκος 7.30/6μ. που συνέχιζε στην όμορη προς Ν/ΝΔ ιδιοκτησία.

α/α 48

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλαμπόκα

Εικ. 57–60

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ο.Τ. 153, οριζόμενο από οδούς Καλύμνου, Ηρακλειδών και Δραγατσανίου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.834996	23.783478			

Ιδιοκτησία

Απαλλοτριωμένο από ΥΠΠΟΑ, οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Καλαμπόκα.

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα οικισμού με οικοδομικές νησίδες, οδούς, δύο μικρά ιερά με περίβολο, 4ου–3ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Travlos 1988, 467, εικ. σ. 475, 595–597. Nevett 2005, 90–93, εικ. 6.4. Hoepfner 2005, 265–268. Κουράγιος 2009–2011, 38.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1973 ή 1974–1975).

Περιγραφή

Πρόκειται για χαρακτηριστικό τμήμα του οικισμού του δήμου των Αλών Αιξωνίδων, που διατηρήθηκε ορατό. Τα κατάλοιπα περιελάμβαναν οικοδομικές νησίδες ακανόνιστου σχήματος, οι οποίες χωρίζονταν από οδούς ποικίλου πλάτους και προσανατολισμού. Τα οικοδομήματα ήταν ιδιωτικού αλλά και δημόσιου χαρακτήρα. Με τις οικίες συνδέονταν σύγχρονοι τους κυκλικοί πύργοι.

Σε καλή κατάσταση διατήρησης βρισκόταν η βόρεια νησίδα με σύνθετο οικιστικό συγκρότημα που οριζόταν από δρόμους και περιελάμβανε κυκλικό πύργο με είσοδο από την αυλή μιας οικίας³¹⁵ και περισσότερες από μία οικίες (τέσσερις ή δύο). Στην τοιχοδομία των οικιών χρησιμοποιήθηκαν πολλοί επίπεδοι λίθοι, ενώ τα λιθόκτιστα θεμέλια τους πρέπει να στήριζαν τοίχους από ωμές πλίνθους. Ο πύργος ήταν κατασκευασμένος από μεγαλύτερους λίθους, προφανώς σε όλο του το ύψος.

Η θέση των ανοιγμάτων των χώρων δεν ήταν παντού ξεκάθαρη, εξαιτίας μεταγενέστερων επισκευών. Ο Hoerfner αποκαθιστά στο οικιστικό συγκρότημα τέσσερις ξεχωριστές οικίες (Οικία I, II, III, IV)³¹⁶. Αναγνωρίζει αυλές προσβάσιμες μέσω διαδρόμων από τον δρόμο, οίκους (δωμάτια διημέρευσης), παστάδες (υπόστυλες στοές που ανοίγονταν προς την αυλή) και ανδρώνες στις τρεις από τις τέσσερις οικίες, καθώς και βοηθητικά δωμάτια. Πιθανόν υπήρχε και άνω όροφος, προσβάσιμος από εξώστη που θα βρισκόταν πάνω από την παστάδα (Οικία II και III). Στην Οικία III σε ένα μικρό δωμάτιο με επιμελημένο βοτσαλωτό δάπεδο και λουτήρα αναγνωρίστηκε λουτρό³¹⁷. Στην ίδια οικία υπήρχε επίσης πρόβλεψη για την συγκέντρωση των ομβρίων υδάτων που μαζεύονταν από τις στέγες στην αυλή, μέσω αγωγού, σε μεγάλη δεξαμενή εξωτερικά της οικίας.

Ο κυκλικός πύργος, βρισκόταν στο κέντρο ενός σπιτιού (Οικία I) και κατά τον Hoerfner θα είχε ταυτόχρονα οικιστική και αμυντική χρήση, αποτελούσε δηλαδή το κύριο καθημερινό δωμάτιο σε περιόδους ειρήνης, αλλά και χώρο συγκέντρωσης των κατοίκων των όμορων οικιών σε περιπτώσεις επιδρομών. Είχε διάμετρο 8μ. και επικοινωνούσε με την αυλή.

---

³¹⁵ Για τους οικιστικούς πυρήνες με τους κυκλικούς πύργους στα παράλια της Αττικής βλ. Hoerfner 2005, 270–271. Οικίες με πύργο για φύλαξη σοδειάς και δούλων έχουν βρεθεί σε αρκετές θέσεις της Αττικής στον Θορικό, στον Αναγυρούντα, στο Σούνιο και στον Ραμνούντα.

³¹⁶ Hoerfner 2005, εικ. σ. 266–267.

³¹⁷ Όπ. π. εικ. σ. 268. Πρβλ. οικ. Alpha Plan.

Αυτή η αποκατάσταση οικιών αντιστοιχεί στα απέρριπτα κανονικά σπίτια της κλασικής περιόδου στην Αθήνα, εμβαδού περί τα 200τ.μ.

Ανατολικά της νησίδος με τα τέσσερα σπίτια υπήρχε έκταση 400τ.μ. περιβαλλόμενη με μαντρότοιχο και χρήσιμη ως κήπος ή βοσκότοπος. Σε αυτήν υπήρχε η προαναφερόμενη ορθογώνια δεξαμενή με υπολογιζόμενη χωρητικότητα 50κ.μ. και ίσως μία δεύτερη μικρότερη κυκλική. Και οι δύο μαζί θα εξυπηρετούσαν και τα τέσσερα σπίτια. Στο ΝΑ άκρο της έκτασης αυτής αναγνωρίστηκε τέμενος με μικρό ναό (διαστ. 3.80×2.80μ.), με πρόδομο, σηκό, είσοδο προς τον νότο και βωμό. Το ιερό οριζόταν από τετράπλευρο περίβολο. Δεύτερος ναΐσκος (2.50×3μ.), κατεύθυνσης ανατολικά–δυτικά, με είσοδο ανατολικά και με δικό του περίβολο βρέθηκε στα νότια της οικοδομικής νησίδος.

Αντίθετα η Nevett αναγνώρισε στο οικιστικό συγκρότημα του οικ. Καλαμπόκα δύο οικίες μεγαλύτερου εμβαδού με εσωτερική κεντρική αυλή και με ένα σύνολο βοηθητικών χώρων η κάθεμιά. Χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη επιμήκους χώρου με τη μορφή προθαλάμου ή παστάδας ανάμεσα στην αυλή και στα οπίσθια δωμάτια προς βορρά. Επειδή όμως ο στενόμακρος αυτός προθάλαμος χωρίζεται από την αυλή με τοίχο και όχι κιονοστοιχία, το εσωτερικό των δωματίων σύμφωνα με αυτή την αποκατάσταση θα ήταν αρκετά σκοτεινό. Οι κυκλικοί πύργοι κατά την Nevett χρησίμευαν για αποθήκευση προϊόντων και ως σύμβολο κύρους³¹⁸. Όπως επισημαίνει η ίδια μελετήτρια δεν αναφέρονται από τη βιβλιογραφία ίχνη από εσωτερική διακόσμηση, π.χ. ψηφιδωτά δάπεδα στους ανδρώνες και η ταύτιση χώρων ως ανδρώνων από τον Hoerfner έγινε μόνο λόγω της θέσης τους στην κάτοψη και όχι βάσει ευρημάτων ή αρχιτεκτονικών στοιχείων. Επιπλέον δεν υπάρχει κανένα στοιχείο πολυτέλειας και άνεσης στην κατασκευή των οικιών: απουσία ψηφιδωτών δαπέδων, περιστυλίων κλπ.

Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι π.Χ. έως μέσα 3ου αι π.Χ. (Σύμφωνα με Κουράγιος 2009–2011).

α/α 49

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Πάτμου Τσαντάνη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Εξοχή Βούλας

---

³¹⁸ Nevett 2005, 96.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πάτμου, Ο.Τ. 151.

Συντεταγμένες: Μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία: Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσαντάνη

Αυτοψία

Είδος: τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 71.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοίχου, κατεύθυνσης Α–Δ αποτελούμενου από τρεις ογκόλιθους θεμελιωμένους στην επιφάνεια του φυσικού βράχου. Ο τοίχος ήταν πιθανόν αναλημματικός, λόγω της απότομης κλίσης του εδάφους προς Β. Το οικοπέδο βρίσκεται στις ΒΑ παρυφές του ΝΑ συνοικισμού του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών.

α/α 50, 51

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Καλύμνου Ψάλη

Εκ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Καλύμνου 10α και 8 (;), Ο.Τ. 151 (;)³¹⁹.

---

³¹⁹ Δεν αντιστοιχεί η αναφερόμενη στο ΑΔ διεύθυνση με το Ο.Τ., αλλά παρουσιάζει μεγάλη διαφορά.

Συντεταγμένες: Μη ακριβής εντοπισμός.

Ιδιοκτησία: Οικόπεδα ιδιοκτησίας Σπ. Ψάλη και Καρακίτσου (όμορο)

Αυτοψία: –

Είδος: Χώρος τετράγωνης κάτοψης πιθανότατα οικία, θησαυρός νομισμάτων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 80. Πετριτάκη 1980, 72. Oeconomides 2006.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχοι οικοδομήματος δημιουργούσαν χώρο τετράγωνης κάτοψης³²⁰. Οι τοίχοι, πλάτ. περίπου 0.80μ. ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών και εδράζονταν σε λεπτό στρώμα χαλικιών και χώματος, που χρησιμοποιήθηκε για την εξομάλυνση του φυσικού βράχου. Στη γωνία δύο τοίχων (Τοίχος α και Τοίχος β), βρέθηκε μελαμβαφής οينوχοΐσκη μαζί με νομισματικό θησαυρό τριάντα αργυρών αθηναϊκών νομισμάτων: δώδεκα τετράδραχμα (ποικίλλει η κόσμηση του κράνους της Αθηνάς), δεκαεπτά δραχμές και ένα τριώβολο. Η απόκρυψη του θησαυρού έγινε στο τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ανάμεσά στις κανονικές κοπές υπάρχουν κοπές οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως «απομιμήσεις» (παραγωγές δηλαδή σε εκτός Αττικής μέρη για την πληρωμή μισθοφόρων) ή αποτελούσαν χαμηλότερης ποιότητας εκδόσεις του αθηναϊκού νομισματοκοπείου σε δύσκολες στιγμές. Τα νομίσματα του θησαυρού δεν φαίνεται να είχαν κυκλοφορήσει πολύ.

Η Μ. Οικονομίδου υποστήριξε ότι ο θησαυρός προερχόταν από στρώμα καταστροφής, δηλαδή η απόκρυψη έγινε σε χαλεπούς καιρούς, κάτι που ταιριάζει με το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Στο όμορο προς τα δυτικά οικόπεδο Καρακίτσου αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα πέντε τοίχων από αργούς λίθους που συνδέονταν μεταξύ τους και όριζαν κατά την ανασκαφέα υπαίθριους χώρους.

---

³²⁰ Η περιγραφή των τοίχων δεν ταιριάζει με χώρο τετράγωνης κάτοψης, σύμφωνα με την περιγραφή της ανασκαφής (Κρανιώτη 1979, 80).

α/α 52

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δαβάκη Κισκίνη

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Συνταγματάρχου Δαβάκη, Ο.Τ. 174.

Συντεταγμένες: Μη ακριβής εντοπισμός.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κισκίνη.

Αυτοψία: —

Είδος: τοίχος αναλημματικός ή οχυρωματικός

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 59.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τοίχος μήκ. 22.20μ. και πλάτ. 1–1.27μ. που ακολουθεί την καμπύλη του υψώματος, συνεχιζόμενος σε μεγάλη απόσταση. Οι πλευρές του είναι χτισμένες με μεγάλους αργούς λίθους, με μικρότερους και χώμα στο ενδιάμεσο. Σωζ. ύψ. 0.40μ. Κατά τους ανασκαφείς ήταν αναλημματικός ή οχυρωματικός.

Ενδεχομένως επρόκειτο για ανάλημμα της οδού που έχει ανασκαφεί στα οικόπεδα δυτικά, βορειοδυτικά διασχίζοντας τα γειτονικά οικοδομικά τετράγωνα και τις οδούς Αιόλου και Αγίου Γεωργίου.

α/α 53

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αιόλου Παλαγγιά

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Αιόλου και Βουλιαγμένης, Ο.Τ. 174

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835258	23.773501			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παλαγγιά [ΑΡΚΑΣ ΑΕ, πρώην ιδιοκτ. Τριπολιτσιώτη και μετά Διαμαντή]

Αυτοψία:–

Είδος: Αρχαία οδός και ταφικός περίβολος

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–1974, Άνω Βούλα, οδός Αιόλου και Βουλιαγμένης, 58, πίν. 59γ.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή 1973.

Περιγραφή

Αρχαία οδός, με ίχνη αρματοροχιών, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, ανασκάφηκε στο ΒΑ τμήμα οικοπέδου Παλαγγιά, και στη συνέχεια στη σύγχρονη οδό Αιόλου διασχίζοντας την κάθετα. Το πλάτος της οδού ήταν περίπου 2.50μ. Βρέθηκαν τα αναλήμματά της [Τχ. 2, Τχ.3]. Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 2.80–3.40μ. Ο Τχ. 3 αποτελούνταν από μεγάλους αργούς λίθους.

α/α   **54**

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Βουλιαγμένης Τριπολιτσιώτη

Εικ. 61–62

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Βουλιαγμένης και Αιόλου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835576	23.773117			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο Τριπολιτσιώτη (Βουλιαγμένης και Αιόλου), μετά ιδιοκτ. Λ. Διαμαντή, μετά ΑΡΚΑΣ ΑΕ.

Αυτοψία:–

Είδος: τμήμα νεκροταφείου με ταφικό περίβολο κλασικών χρόνων, τάφους και αρχαίο δρόμο.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–74, 58–59, Πίν 60–61 [Άνω Βούλα, οδός Βουλιαγμένης και Αιόλου]. Πατριανάκου-Ηλιάκη 1979, 79.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή (1971, 1972, 1978, 1979)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε ταφικός περίβολος με όψη προς τα ανατολικά. Ο τοίχος της πρόσοψης (Τχ. Α) με μήκ. 20μ. παρουσίαζε επιμελημένη κατασκευή από μεγάλους λαξευμένους πορόλιθους μήκ. έως και 1.60μ. και πλάτ. 0.50μ. Η άνω επιφάνεια ήταν καλά δουλεμένη για την έδραση της ανωδομής. Η εξωτερική όψη ήταν επιμελημένη, ενώ η εσωτερική ήταν περισσότερο πρόχειρη με συμπληρώσεις από μικρότερους λίθους.

Ο ταφικός περίβολος περιείχε οκτώ τάφους (Τφ. I–VIII): τέσσερις σαρκοφάγους, δύο λακκοειδείς–πρωτογενείς πυρές, εγχυτρισμό σε σκύφο(;), και εναγισμό. Ο λακκοειδής Τφ. III περιείχε 74 αγγεία. Μέσα στον ταφικό περίβολο βρέθηκαν και τρία βάθρα (πίν . 61γ).

Επιπλέον βορειδυτικά και νότια του περιβόλου ανασκάφησαν το 1979 περί τους έξι επιπλέον τάφους (Τφ. XXV–XXX), κυρίως πυρές, παιδική λάρνακα, πόρινη θήκη με υδρία, εναγισμοί. Από τα ευρήματα ξεχώρισαν λευκές λήκυθοι από ταφική πυρά (Τφ. XXX).

Η αρχαία οδός έβαινε ανατολικά του ταφικού περιβόλου και περνούσε μπροστά από τα οικόπεδα Καραμαλέγκου-Περβανίδη (ναός Αφροδίτης) και συνεχιζόταν προς ΝΑ. περνώντας από το οικόπεδο Παλαγγιά και έφθανε έως το οικόπεδο Μουτζουβή (Λ. Βάρης και οδός Μυστρά), ακολουθούσε δηλαδή τη διαδρομή των σύγχρονων Λεωφόρων Βουλιαγμένης και Βάρης–Κορωπίου. Προφανώς επρόκειτο για την αρχαία *Αστική Οδό* ή κλάδο της.

Στον αρχαίο δρόμο βρέθηκαν δύο μαρμάρινες λήκυθοι και μία λουτροφόρος από επιτύμβια παρόδια μνημεία.

Χρονολόγηση: κλασικοί χρόνοι (λόγω σαρκοφάγων, ληκύθων κλπ).

α/α 55

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βουλιαγμένης Βρυζάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης και οδός Βασιλέως Παύλου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835971	23.772180			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βρυζάκη ή Βριζάκη

Αυτοψία:–

Είδος: αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 78–79.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε αρχαία οδός με κατεύθυνση ανατολικά–δυτικά. Σώθηκαν το βόρειο και νότιο ανάλημμα της, πλάτ. 0.60μ. περίπου, από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών και μία μόνο παρειά προς το εσωτερικό της οδού, όπως ήταν σύνηθες σε αρχαίες οδούς. Το αποκαλυφθέν μήκος του δρόμου ήταν 24.50μ., το πλάτος του κυμαινόταν από 3.40μ. στο δυτικό τμήμα έως 5.20μ. στο ανατολικό. Στο σημείο αυτό, όπου ο δρόμος πλάταινε, διχαζόταν: το βόρειο ανάλημμα κατευθυνόταν προς ΒΑ, ενώ το νότιο έστριβε προς Ν και στη συνέχεια καμπύλωνε προς Α για να αποφύγει βραχώδες έδαφος.

α/α 56

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βουλιαγμένης τρίστρατο

Εικ. 62

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, κατά το τελευταίο νότιο τμήμα της, μήκους 180–200μ. πριν από τη συμβολή της με τη Λ. Ποσειδώνος . Μπροστά από οικοπέδα Η. Χατζόπουλου, Ι. Δουρίδα, Θ. Δουρίδα.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836170	23.772745			

Ιδιοκτησία: Δημόσια, επί της οδού

Αυτοψία:-

Είδος

Αρχαίο τρίστρατο, Αστική Οδός ή κλάδος της, κατάλοιπα παρόδιων οικιών και τάφων. Κλασικοί χρόνοι.

Αρχαίες Πηγές:-

Επιγραφές:-

Περιηγητές:-

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1889, 17. Κίσσας 1989, 67–69. Γιαμαλίδη 2018 προς δημοσίευση (*Το οδικό δίκτυο του αρχαίου δήμου των Αιζωνίδων Αλών*, IZ' Επιστημονική Συνάντηση ΝΑ Αττική, Μαρκόπουλο 3–7 Οκτωβρίου 2018)

Έρευνα

Ανασκαφή σωστική, σε σκάμμα μήκους 180–200μ. και πλάτους 50μ., κατά μήκος του τελευταίου νότιου τμήματος της υπό διάνοιξης Λ. Βουλιαγμένης, πριν από τη συμβολή της με τη σύγχρονη παραλιακή Λ. Ποσειδώνος και τη Λ. Βάρης (1988–1989).

Συναφείς έρευνες

Ανασκαφές:

-1972: ΑΡΚΑΣ ΑΕ, πρώην ιδιοκτ. Τριπολιτσιώτη και μετά Διαμαντή (βλ. Λιάγκουρας 1973, 58) περίβολος, τάφοι.

-1979: οικ. Μ. Βρυζάκη: Κρασιώτη 1979, 78–79.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε αρχαίο τρίστρατο και συγκεκριμένα η συμβολή τριών αρχαίων δρόμων, ο ένας εκ των οποίων ήταν η *Αστική Οδός* ή κλάδος αυτής προς Βορρά (α), κατεύθυνσης Β–Ν, ο δεύτερος η συνέχεια της *Αστικής Οδού* προς τα ανατολικά (β), κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ. Ο τρίτος είναι η λεγόμενη αρχαία «*παραλιακή οδός*» (γ), κατεύθυνσης Δ–Α και στη συνέχεια ΝΔ–ΒΑ. Στη συμβολή τους σχηματιζόταν πλάτωμα. Στην ίδια θέση σήμερα συμβάλλουν σήμερα η Λ. Βουλιαγμένης με την Λ. Ποσειδώνος και τη Λ. Βάρης (εικ. 62).

Ανατολικά της αρχαίας οδού (α) ανασκάφησαν κατάλοιπα τοίχων δύο οικιών του 5ου αι. π.Χ., και δεξαμενή – φρέαρ, επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα, βάθους 1.41μ., διαμέτρου 1.17μ., στην οποία απέληγε αγωγός³²¹.

Η οδός (α) [*Αστική Οδός* προς Βορρά] ανασκάφηκε στο πλάτος της Λ. Βουλιαγμένης από την οδό Αιόλου έως την οδό Αλεξάνδρας, μπροστά από το αρχαίο κατώφλι οικίας (βλ. σημ. 55). Διέσωζε δύο αναλημματικούς τοίχους και μέρος του οδοστρώματος. Είχε πλάτος 3μ. και στένευε προς βορρά, με πλάτος 1.40μ., διαμορφώνοντας βαθμίδα σε αυτό το σημείο³²². Ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος

³²¹ Τα κατάλοιπα των οικιών αποκαλύφθηκαν μπροστά από το οικ. Χατζοπούλου. Το δυτικό κτήριο έσωζε δύο τοίχους και κατώφλι. Το ανατολικό κτήριο έσωζε τρεις τοίχους και συνέχιζε προς τα ανατολικά χωρίς να έχει ερευνηθεί. Η κεραμεική περιελάμβανε τμήματα από οικιακά σκεύη και κεραμίδια (στρωτήρες κορινθιακού τύπου)].

³²² Εάν ισχύει αυτή η παρατήρηση της ανασκαφικής έκθεσης, ο δρόμος γινόταν μη αμαξιτός, κάτι δύσκολο αποδεκτό για σημαντικό οδικό άξονα.

κατέληγε προς νότο στον ανατολικό αναλημματικό τοίχο της συνέχειας της οδού προς την ανατολή (οδός β). Ο δυτικός αναλημματικός τοίχος έκλινε προς δυτικά και η προέκτασή του κατέληγε στον δρόμο γ («παραλιακός»). Στην τελευταία οδό πρέπει να ανήκαν τα ίχνη αρματοροχίων, με κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ μαζί με τμήμα οδοστρώματος, μήκ. 9μ.³²³.

Δρόμος (β)³²⁴. Διέσωζε τον ανατολικό αναλημματικό τοίχο του χτισμένο από μεγάλες ακανόνιστες πέτρες και τμήμα οδοστρώματος.

Δρόμος (γ)³²⁵: είχε κατεύθυνση ανατολικά–δυτικά και προς ανατολάς πλάταινε και σχημάτιζε διχάλα προς ΒΑ και Ν/ΝΑ. Νότια του δρόμου αυτού (γ) βρέθηκαν κατάλοιπα κτηρίου και περίβολος.

Δυτικά της οδού (β), δίπλα σε τμήμα νεκροταφείου και ταφικό περίβολο που ανασκάφηκε το 1972, ερευνήθηκαν άλλες δύο ταφές και συγκεκριμένα πυρά και κεραμοσκεπής τάφος ενδεχομένως παιδικός. Βρέθηκαν επίσης τμήματα από ανάγλυφη στήλη πιθανότατα επιτύμβια που είχε απολαξευτεί και χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση ως κατώφλι.

Χρονολόγηση

Η αρχαία οδός (α), στη διαδρομή του τελευταίου τμήματος της Λ. Βουλιαγμένης, χρονολογείται στους κλασικούς–πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους (μελαμβαφή όστρακα και τμήμα μεγαρικού σκύφου).

α/α 57

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Βουλιαγμένης Κοτζαγιάννη

Εικ. 63

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης 117, Ο.Τ. 123

³²³ Τα τελευταία κατάλοιπα εντοπίστηκαν μπροστά από το οικόπεδο ιδιοκτησίας Βρυζάκη: Κρανιώτη 1979, 78–79.

³²⁴ Βλ. και ανασκαφή 1972: οικόπεδο ιδιοκτησίας ΑΡΚΑΣ ΑΕ και μετά Τριπολιτσιώτη

³²⁵ Βλ. και ανασκαφή 1979: οικόπεδο Μ. Βρυζάκη

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.838727	23.772811			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. και Μ. Κοτζαγιάννη

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα οικίας κλασικών χρόνων (τέλη του 5ου – 4ος αι. π.Χ.)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, 256–258

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007)

Περιγραφή

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφτηκε το βόρειο τμήμα αρχαίας οικίας κλασικών χρόνων, προσανατολισμού Β–Ν και Α–Δ, αποτελούμενο από διάδρομο και δύο δωμάτια, εκατέρωθεν αυτού, ένα τετράγωνης (διαστ. 4.50×4.50μ.) και ένα ορθογώνιας κάτοψης (διαστ. 4×6.25μ.). Τα κατάλοιπα της οικίας συνέχιζαν στα όμορα προς νότο και ανατολή οικοπέδα.

Το ανατολικό ορθογώνιο δωμάτιο διέσχιζε κάθετα αγωγός Β–Ν, ορατού μήκ. 8μ., διανοιγμένος στον φυσικό βραχώδες έδαφος, ο οποίος είχε πλευρές από αργούς λίθους και κάλυψη από μεγάλες πλάκες. Στα δύο δωμάτια εντοπίστηκαν από δύο θυραία ανοίγματα προς νότο και προς ανατολή και δύση αντίστοιχα. Το ανατολικό άνοιγμα του ανατολικού δωματιού σφραγίστηκε με αργούς λίθους σε επόμενη οικοδομική φάση. Οι τοίχοι του αρχαίου κτίσματος ήταν θεμελιωμένοι στον φυσικό βράχο και κατασκευασμένοι από αργούς και ημίεργους λίθους, και σώζονταν στο ύψος των θεμελίων, από 0.25 έως 0.45μ. Τα κινητά ευρήματα —τμήματα από αβαφή χρηστικά και αποθηκευτικά αγγεία, λίγα μελαμβαφή όστρακα και αρκετές αγνύθες— χρονολόγησαν την οικία στα τέλη του 5ου – 4ο αι. π.Χ.

Κωδικός: BOY Βουλιαγμένης Σέρρα**Εικ. 64–67****Τοπωνύμιο:** Παλαιοχώρι**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης και οδός Βασιλέως Γεωργίου, ΟΤ 108.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840698	23.772559			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ευανθίας Σέρρα.

Αυτοψία:–**Είδος**

Κατάλοιπα κατοικιών κλασικών χρόνων, τμήμα κυκλικού κτηρίου.

Αρχαίες Πηγές:–**Επιγραφές: –****Περιηγητές:–****Βιβλιογραφία**

Λιάγκουρας 1973–1974, 61-62, Σχέδ. 20, Πίν. 64. Ανδρέου 1994, εικ. 6

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας ορθογώνιας κάτοψης, με προσανατολισμό Β–Ν, που έσωζε δύο συνεχόμενα δωμάτια, τρίτο στενό δωμάτιο σαν διάδρομο και αυλή 4x6μ. κλασικών χρόνων. Εντοπίστηκε επίσης τμήμα μήκ. 4μ. της κατώτατης στρώσης τοίχου κυκλικού κτηρίου, διαμ. 8μ. Στο εσωτερικό βρέθηκε στρώμα καταστροφής από πλάκες σχιστολίθου σπασμένες και θραύσματα από αβαφή μεγάλα αγγεία, αμφορείς, λεκάνες. Σε παλαιότερη φάση στο ίδιο σημείο ανήκε τμήμα καμπύλου τοίχου που περιέβαλλε

πώρινο χαμηλό κιονίσκο, που εδραζόταν επί του βράχου³²⁶. Τα λείψανα των αρχαίων κτισμάτων συνεχίζονταν και στα γειτονικά οικόπεδα προς βορρά και ανατολή. Η κεραμεική χρονολογήθηκε από τα υστερογεωμετρικά χρόνια έως τον 5ο αι. π.Χ.

α/α 59

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βουλιαγμένης Διγενή

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

1987: Διάνοιξη Λ. Βουλιαγμένης μεταξύ οδών Διγενή και Βασιλέως Γεωργίου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840948	23.772311			

Ιδιοκτησία: Δημόσια επί της οδού

Αυτοψία: —

Είδος: τάφοι αρχαϊκοί και κλασικοί

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία: Κατάλογος Ευρημάτων Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά ΜΠ 5741–5759

Έρευνα: Σωστική Ανασκαφή

Περιγραφή

Στον Κατάλογο Ευρημάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά αναφέρεται η προέλευση αγγείων με αρ. καταγραφής ΜΠ 5741–5759 από σωστική ανασκαφή νεκροταφείου μεταξύ των οδών Διγενή και Βασιλέως Γεωργίου, κατά τη διάνοιξη της σύγχρονης Λ. Βουλιαγμένης. Οι τάφοι ήταν εγχυτρισμοί, πυρές και πήλινη παιδική

³²⁶ Παρόμοια διάταξη με καμπυλόγραμμο όριο και θέση για κεντρικό στήριγμα παρουσίαζαν κατασκευές της Μέσης Εποχής του Χαλκού από την θέση Κάντζα Παλλήνης. Βλ. Πλασσάρα 2012, 55, εικ. 15. Πιθανόν επρόκειτο για αποθηκευτικής χρήσης ή αγροτικού χαρακτήρα κατασκευές.

λάρνακα. Φαίνεται ότι ως αγγεία εγχυτρισμού είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλες πρόχοι επομένως επρόκειτο για ταφές βρεφών. Τα κτερίσματα ήταν κυρίως μικρογραφικά αγγεία, δώτοι σκύφοι, μελανόμορφες ληκύθοι, πυξίδα, μόνωτο κυάθιο. Ανήκαν στους αρχαϊκούς και πρώιμους κλασικούς χρόνους. Λόγω της θέσης των τάφων επρόκειτο για μικρό παρόδιο νεκροταφείο.

α/α 60

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλύμνου Μπουρνιά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λεωφόρος Καλύμνου και Βασιλέως Γεωργίου.

Συντεταγμένες: Μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μπουρνιά

Αυτοψία: –

Είδος: Θεμέλια αρχαίας οικίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 77. Ανδρέου 1994, εικ. 6.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν πενιχρά κατάλοιπα θεμελίων οικίας. Συγκεκριμένα πρόκειται για: α) το νότιο τμήμα ορθογώνιου χώρου (κτίσμα Ι), πλάτ. 3.90μ.· β) κτιστό αγωγό που περιτρέπει εξωτερικά το κτίσμα Ι και γ) θεμέλια δύο επάλληλων ορθογώνιων κατασκευών (κτίσμα ΙΙ και ΙΙΙ), που ανάγονται σε δύο οικοδομικές φάσεις στα νότια του αγωγού και του κτίσματος Ι.

Κωδικός: BOY Καλύμνου ΟΤ 120**Εικ. 64 (αρ.61), 68–69****Τοπωνύμιο:** Παλαιοχώρι Βούλας**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Καλύμνου και Βασιλέως Γεωργίου, ΟΤ 120.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840469	23.773871			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Κυριακής Νικ. Περβανίδη και Γεωργίου Καραμαλέγκου.

Αυτοψία: Ναι. Μεγάλη πρασιά με φυτά, χωρίς να είναι ορατά τα αρχαία.

Είδος: Ιερό Αφροδίτης, συμβολή αρχαίων οδών, τμήμα κατοικίας, 4ος–3ος αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές

Αρ. **33**: SEG XLIX 141(ΜΠ 7247).

Αρ. **34**: SEG XLIX 142 (ΜΠ 7245)

Αρ. **35**: SEG XLIX 143 (ΜΠ 7246)

Αρ. **164**: IG II² 2820

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–1974, 63-64. Ανδρέου Ι. 1994, 196, εικ. 6. Steinhauer 1998.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1971.

Περιγραφή

Ναόςχημο οικοδόμημα, αποτελούμενο από πρόδομο και σηκό, με διαστάσεις 8.50×5.75μ. και κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ. Σωζόταν μόνο το θεμέλιο και η ευθυνητήρια, σε έναν ή δύο δόμους από λαξευμένους πορολίθους ή σε άλλα σημεία μόνο το λάξευμα του βράχου για την υποδοχή των λίθων. Το δάπεδο στον σηκό και τον πρόδομο αποτελούνταν από χαλίκια, ασβέστη και χοντρή άμμο και βρέθηκε ως επί το πλείστον κατεστραμένο. Υπήρχαν μαρτυρίες για αρχαιοκαπηλική δράση τη δεκαετία του 1920.

Ανατολικά του οικοδομήματος ανασκάφησαν τμήματα θεμελίων κατοικίας, άξονα Β–Ν, με αρκετά δωμάτια που διατάσσονται κατά μήκος της οδού Καλύμνου, υπαίθριο χώρο και υπόγεια δεξαμενή.

Δυτικά του οικοδομήματος ερευνήθηκε αρχαία οδός με αρματροχιές επί του φυσικού βράχου, διεύθυνσης Β–Ν, η οποία παρουσίαζε διακλάδωση, με ένα σκέλος προς Ν και ένα προς ΝΑ. Οι αρματροχιές έχουν ελαφρώς καμπυλόγραμμη χάραξη, προφανώς για την απρόσκοπτη κίνηση των αμαξίων.

Παρατηρούμε ότι ο άξονας του ναού είναι παράλληλος με τον δρόμο στα δυτικά του. Ο σηκός σχετίζεται άμεσα με τα παρακείμενα δωμάτια κατά μήκος της οδού Καλύμνου.

Το ναόσχημο οικοδόμημα, ταυτίστηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ, με βάση τα ψηφίσματα που βρέθηκαν στην ανασκαφή, στο ένα εκ των οποίων αναγνώστηκε το όνομα της λατρευομένης θεάς, της Αφροδίτης. Το ιερό της Αφροδίτης στις Αλές Αιζωνίδες μαρτυρείται από μία ακόμη επιγραφή, την IG II² 2820 [EM 8705, IG II/III³ 4.1 223], αναθηματική Αλαιέων αγάλματος στην Αφροδίτη, από την περιοχή της αθηναϊκής Αγοράς. Το Αφροδίσιον θα αποτελούσε το κέντρο του ΒΔ οικιστικού πυρήνα των Αλών Αιζωνίδων, κοντά στη διασταύρωση της Λ. Βουλιαγμένης με την οδό Καλύμνου. Η όδευση των σύγχρονων δρόμων φαίνεται ότι συνέπιπτε με αρχαίες οδούς, η συμβολή των οποίων εντοπίστηκε στην συγκεκριμένη ανασκαφή.

α/α 62

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Ηρακλειδών Σπυροπούλου

Εικ. 64, 70

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηρακλειδών, Ο.Τ. 120

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840068	23.773791			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Α/φών Σπυροπούλου

Αυτοψία: –

Είδος: Αρχαία οδός, τμήματα δύο οικιών

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 64–65. Ανδρέου 1994, εικ. 6

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα αρχαίου δρόμου και του νότιου αναλήμματός του. Το οδόστρωμά αποτελούσε ο φυσικός βράχος. Πρόκειται για την οδό που διερχόταν δυτικά του ναού της Αφροδίτης που έχει αποκαλυφθεί στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο και συνεχιζόταν δυτικότερα στο οικόπεδο Καλούμενου, επί της οδού Βιθυνίας (κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ).

Νοτίως της οδού ανασκάφηκαν θεμέλια αρχαίων κτηρίων, αποσπασματικά σωζόμενων. Χαρακτηριστικό είναι τμήμα οικίας πέντε δωματίων, τα οποία ανήκουν σε δύο οικοδομικές φάσεις. Στη νεώτερη ανήκουν τα δύο μεγαλύτερα δωμάτια προς νότον, τα οποία κατά την ανασκαφέα θα αποτελούσαν τον *οίκο* (Χώρος θ΄ διαστάσεις 5×5μ., πλακόστρωτο δάπεδο, τετράγωνο βάθρο στο κέντρο του και άνοιγμα θύρας στο νότιο τοίχο) και το μαγειρείο της οικίας (συνεχόμενο ανατολικά δωμάτιο (η) με χαρακτηριστικά κινητά ευρήματα: κομμάτια πίθων, αμφορέων, χυτρών, πήλινη κυψέλη, σιδερένια εσχάρα. Το μαγειρείο είχε και αυτό άνοιγμα προς νότον ενδεχομένως προς την αυλή της οικίας. Η συνέχεια της οικίας προς νότον βρίσκεται εκτός του συγκεκριμένου οικοπέδου και πιθανότατα έχει καταστραφεί σύμφωνα με την ανασκαφέα, επειδή την εποχή της ανασκαφής περιλαμβανόταν στον χώρο του παλαιού κοιμητηρίου της Βούλας.

Τα οικιστικά αυτά κατάλοιπα ανήκουν στον ΒΔ οικισμό του δήμου των Αιξωνίδων Αλών, περί το Αφροδίσιον.

α/α 63

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Μεγάλου Βασιλείου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παλαιό κοιμητήριο Βούλας, Μεγάλου Βασιλείου, Ηρακλειδών και Καλύμνου, Ο.Τ. 120

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839867	23.774332			

Ιδιοκτησία

Δήμος Βάρης

Αυτοψία: –

Είδος

Επιφανειακά κατάλοιπα, κατόψεις οικιών και όστρακα (προ του 1962)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Eliot 1962, 32–33.

Έρευνα

Αυτοψία Eliot.

Περιγραφή

Στο παλαιό, από τον καιρό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κοιμητήριο της Βούλας, το οποίο αποτελεί κοινόχρηστο χώρο σήμερα, και στα βόρεια και ανατολικά του, διαμορφώνεται πλάτωμα σε φυσικό έξαρμα στις υπώρειες του Υμηττού, όπου ο Eliot είδε, σύμφωνα με τη δημοσίευσή του, τα μόνα ορατά κατάλοιπα στην περιοχή. Τα όρια της έκτασης περιγράφονται ως εξής: στα ΒΑ δρόμος (οδ. Καλύμνου) περνά από τις υπώρειες του υψώματος και συνεχίζει προς τη Βάρη. Στα ΒΔ χείμαρρος και λατομείο. Στα ΝΔ, κοντά στο κοιμητήριο το έδαφος χαμηλώνει βαθμιδωτά προς τη θάλασσα. Στην έκταση αυτή, προ του 1962, το έδαφος ήταν γεμάτο όστρακα και διακρίνονταν θεμέλια αρχαίων σπιτιών και κτηρίων. Στην περιοχή εντοπίστηκε ελληνιστικό βοτσαλωτό δάπεδο και ορισμένες απιόσχημες δεξαμενές. Διακρίθηκαν επίσης ίχνη οδού που θα οδηγούσε προς τη Βουλιαγμένη.

Εντοπίστηκε κεραμεική κλασικών, ελληνοιστικών χρόνων, και λίγα αρχαϊκά και ρωμαϊκά όστρακα.

α/α 64

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Γιαννακάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ηρακλειδών και Βασιλέως Γεωργίου, Ο.Τ.121

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840520	23.773036			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αναστ. Γιαννακάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα τοίχων 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: Βάση μελαμβαφούς σκύφου με graffito ΛΕ

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πωλογιώργη 1987, 85–86.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τριών τοίχων, πιθανότατα αναλημματικών, δύο κατά τον άξονα Β–Ν (μήκ. 8.15μ. και 4μ.) και ενός τρίτου, ενδιάμεσου των δύο πρώτων, προσανατολισμού Α–Δ, και σωζ. μήκ. 18.90μ. Το πλάτος τους κυμαινόταν στα 0.55–0.60μ. και ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους μετρίου και μικρού μεγέθους. Το βόρειο πέρας του πρώτου τοίχου οριζόταν από τον φυσικό σκληρό βράχο στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου. Στρώση από πολύ μικρούς αργούς λίθους, πάχ.

0.60μ., εκτεινόταν στον χώρο μεταξύ των δύο πρώτων καθέτων μεταξύ τους τοίχων, διαστάσεων κατά προσέγγιση 12.80×8.15μ. και έφθανε σχεδόν έως την άνω σωζόμενη επιφάνεια των τοίχων.

Στη συλλεχθείσα κεραμεική περιλαμβάνεται βάση μελαμβαφούς σκύφου, με έντυπα ανθήματα στον πυθμένα και στην κάτω επιφάνεια ομόκεντρες ταινίες επί του εδαφόχρωμου πεδίου, όπου ήταν χαραγμένα τα γράμματα ΛΕ (graffito). Εκτός της κεραμεικής βρέθηκε μία πήλινη, ασφράγιστη, πυραμιδοειδής αγνύθα, ύψ. 0.043μ.

α/α 65

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βιθυνίας Ζάκκου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Βιθυνίας 11, Ο.Τ. 121

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840084	23.773251			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζάκκου

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος, αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο 520 π.Χ., ΜΠ 4499– 4502 γεωμετρικά αγγεία

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 160

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τοίχος μήκ. 15μ., κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ και πλάτ. 1–0.60μ., από αργούς λίθους μέτριου μεγέθους, με έδραση επί του φυσικού βράχου. Στο ΒΑ άκρο του γώνιαζε με τοίχο προς Β, μήκ. 2μ. Κατά τη διάλυσή του βρέθηκε αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο του 520 π.Χ. Στον Κατάλογο Ευρημάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά έχουν καταγραφεί με αρ. ΜΠ 4499–4502 αγγεία γεωμετρικών χρόνων (κάνθαρος, σκύφος, οinoχόη), με προέλευση σωστική ανασκαφή της οδού Βιθυνίας.

α/α 66

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βιθυνίας Καλούμενου

Εικ. 64, 71

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βιθυνίας, Ο.Τ. 122

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839817	23.773221			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Καλούμενου

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός με αρματοχιές, δύο οικίες εκατέρωθεν, εργαστηριακοί χώροι, ιερό;

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριβάκος 1969, 89, Σχέδ. 1 σ. 90 . Ανδρέου 1994, εικ. 6. Jones 1975, 105, εικ. 14

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε όλη την έκταση του οικοπέδου και σε τμήμα της οδού Βιθυνίας αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα δύο οικιών του 4ου αι. π.Χ. εκατέρωθεν αρχαίας οδού. Τα αρχαία κατάλοιπα συνεχίζονταν και στα όμορα οικόπεδα.

Η αρχαία οδός είχε διεύθυνση ΒΑ–ΝΔ, πλάτ. 6.50μ., και επί του βραχέως καταστρώματός της σώζονταν ίχνη αρματοχιών. Αποτελεί συνέχεια της οδού που εντοπίστηκε σε μεταγενέστερη ανασκαφή βορειότερα στο Ο.Τ. 120, δυτικά του Αρτεμισίου, η οποία παρουσίαζε διακλάδωση, με ένα σκέλος προς Ν και ένα προς ΝΑ. (*Αστική Οδός*;))

Η βορειότερη εκ των οικιών (Οικία Α), αποκαλύφθηκε τμηματικά, είχε ορθογώνια κάτοψη και διακρινόταν για την κανονικότητα του σχεδιασμού της. Παραδόξως ο κατά μήκος άξονάς της σχημάτιζε γωνία με τον αρχαίο δρόμο. Η είσοδος της βρισκόταν στη νότια πλευρά της και από αυτήν ένας στενός διάδρομος, πλάτ. 1.20μ., οδηγούσε στην αυλή (*αίθριον*), γύρω από την οποία διατάσσονταν τουλάχιστον έξι δωμάτια. Οι τοίχοι είχαν πλάτ. 0.45μ. και ήταν χτισμένοι από μεγάλους ημίεργους λίθους στις παρειές και μικρότερους επιμήκεις στο ενδιάμεσο. Η ανωδομή πρέπει να αποτελούνταν από ωμές πλίνθους. Στη θέση των θυραίων ανοιγμάτων σώθηκαν επιμελώς λαξευμένα λίθινα κατώφλια. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παρουσίαζε το Δωμάτιο Ι που βρισκόταν δυτικά του διαδρόμου της εισόδου: ήταν απομονωμένο, χωρίς επικοινωνία με τα άλλα δωμάτια και διέθετε στο εσωτερικό του κατασκευές. Κατά τον ανασκαφέα αποτελούσε ενδεχομένως οικιακό ιερό. Κατασκευές σαν θρανία διέθετε το κεντρικό δωμάτιο της ανατολικής μακράς πλευράς. Το εμβαδόν της οικίας υπολογίζεται περί τα 280τ.μ. (14.2×20μ.).

Η οικία νότια από την οδό αντίθετα είχε περισσότερο άναρχο σχέδιο (Οικία Β): διέθετε δώδεκα δωμάτια, χτισμένα με τοίχους προχειρότερης κατασκευής σε σχέση με την Οικία Α, από μικρούς αργούς λίθους. Τα δωμάτια είχαν προστεθεί χωρίς σχεδιασμό γύρω από πλακόστρωτη αυλή. Αυτή βρισκόταν στην ανατολική πτέρυγα του σπιτιού. Στο ανατολικό τμήμα της αυλής αποκαλύφθηκε δάπεδο από κονίαμα και χονδρή άμμο με υπερυψωμένο πλαίσιο, το οποίο διοχέτευε με τη βοήθεια αγωγού το συλλεγόμενο υγρό σε παρακείμενο φρέαρ, το οποίο δεν απέδωσε ευρήματα. Από τον Η. Τσιριβάκο η κατασκευή αυτή θεωρήθηκε ότι θα εξυπηρετούσε τη συλλογή ομβρίων υδάτων, ενδεχομένως όμως επρόκειτο για ληνό. Στο ανατολικό τμήμα, τα επιμήκη δωμάτια Ι, ΙΙ, ΙΙΙ και ΙV ερμηνεύτηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι, ενώ τα υπόλοιπα δωμάτια βόρεια και δυτικά της αυλής θεωρήθηκαν χώροι διημέρευσης, με βάση την εύρεση τετράπλευρης εστίας εντός του δωματίου ΙΧ.

Το δυτικό τμήμα του κτηρίου ταυτίστηκε με εργαστήριο κεραμεικής, λόγω της εύρεσης δύο κεραμικών κλιβάνων, στη ΒΔ και τη ΝΔ γωνία του Δωματίου VII, και των κατασκευών νοτίως του δωματίου VI, ιδιαιτέρως του λιθόστρωτου δαπέδου, με πλαίσιο από όρθιες πλάκες, χρήσιμου πιθανότατα για την επεξεργασία πηλού, όπως φαίνεται από το καλυμμένο με στρώμα πηλού δάπεδο. Επιπλέον στο δάπεδο του δωματίου VI αλλά και στην επίχωση των υπόλοιπων χώρων βρέθηκε μεγάλος αριθμός μικρών κυαθίσκων.

α/α 67

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλύμνου Χριστοφορίδου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Καλύμνου, Ο.Τ. 129

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ειρ. Χριστοφορίδου

Αυτοψία: –

Είδος: δύο τοίχοι 5ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–1974, 64

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1973

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι στο βραχώδες έδαφος με όστρακα του 5ου αι. π.Χ. Κατάλοιπα τοίχων διακρίνονταν σε όμορο οικόπεδο (δεν διευκρινίζεται) καθώς και ανατολικά της οδού Καλύμνου.

α/α 68

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών και Μ. Βασιλείου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Ηρακλειδών και Μ. Βασιλείου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839332	23.773779			

Ιδιοκτησία

Δημόσια (επί της οδού), σκάμμα Ελληνικής Εταιρείας Υδάτων (ΕΕΥ), νυν ΕΥΔΑΠ

Αυτοψία: –

Είδο:

Κεραμεική μυκηναϊκής, υστερογεωμετρικής, αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής εποχής

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–74, 60.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1973

Περιγραφή

Σε σκάμμα της Ελληνικής Εταιρείας Υδάτων (ΕΕΥ), νυν ΕΥΔΑΠ, ερευνήθηκε επίχωση διαταραγμένη με όστρακα μυκηναϊκής (λίγα), υστερογεωμετρικής, αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής εποχής και κυκλικό λάξευμα, γεμάτο με αργούς λίθους, σε στρώμα πάχ. 0.50μ.

α/α 69

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Κίσσα

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ηρακλειδών και Μ. Βασιλείου, Ο.Τ. 123, απέναντι από το παλαιό νεκροταφείο Βούλας

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. και Αν. Κίσσα.

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίος τοίχος, αναλημματικός ή όριο ιδιοκτησίας, 4ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πωλογιώργη 1987, 86

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος από αργούς λίθους μετρίου και μικρού μεγέθους, εδραζόμενος πάνω στο βραχώδες έδαφος της περιοχής, κατεύθυνσης Β–Ν, σωζ. μήκ. 9.40μ., πλάτ. 0.70μ., σωζ. ύψ. 0.15–0.20μ. Χρονολογείται βάσει της εύρεσης λίγων μελαμβαφών και αβαφών οστράκων στον 4ο αι. π.Χ.

α/α 70

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βαλτετσίου

Εικ. 72

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βαλτετσίου, Ο.Τ. 123.

Συντεταγμένες: δεν ήταν δυνατός ο ακριβής γεωγραφικός προσδιορισμός, αλλά μόνο η κατά προσέγγιση θέση.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο άγνωστης ιδιοκτησίας.

Αυτοψία: –

Είδος

Οικία με δεξαμενή

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετράκος 1977, 40–42, σχέδ. 4 σ. 42.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Κατάλοιπα οικίας με δεξαμενή, διαστ. 4.75×4.95μ., λαξευμένη εν μέρει μέσα στον βράχο για τη συλλογή όμβριων υδάτων.

α/α 71

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Αντωνέλου

Εικ. 73

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδοί Ηρακλειδών και Βαλτετσίου, Ο.Τ. 124.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.838418	23.773850			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αντωνέλου.

Αυτοψία: –

Είδος: Τμήμα οικίας 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 70, πίν. 27α.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε έξαρμα του φυσικού βράχου, στο δυτικό άκρο του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν θεμέλια αρχαίου κτηρίου, τα οποία συνεχίζονταν και στο όμορο προς δυτικά οικόπεδο. Το αποκαλυφθέν τμήμα, διαστ. 10×11μ., συνίσταται από κεντρικό, σχεδόν τετράγωνο δωμάτιο (διαστ. 5×5.40μ.) και πλευρικούς επιμήκεις χώρους στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά. Η είσοδος του κτηρίου βρίσκεται στον εξωτερικό, ισχυρής κατασκευής τοίχο του νότιου επιμήκους δωματίου, με το οποίο επικοινωνεί ο κεντρικός χώρος με άνοιγμα θύρας. Διαπιστώθηκαν τμήματα δαπέδου από αραιές πλάκες στο ΒΔ επίμηκες δωμάτιο, συμπαγές στρώμα μικρών λίθων στο ΒΑ δωμάτιο και συμπαγές στρώμα λίθων στο δυτικό δωμάτιο. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., με βάση τα κινητά ευρήματα (λίγα όστρακα και δύο αγνύθες).

Ανήκει στον ΒΔ συνοικισμό του αρχαίου δήμου των Αιζωνίδων Αλών, κατάλοιπα του οποίου έχουν αποκαλυφθεί μεταξύ των οδών Βουλιαγμένης, Διγενή, Σπετσών, Βαλτετσίου, Ηρακλειδών και Αγίου Γεωργίου.

α/α 72

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Γκόγκου

Εικ.–

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηρακλειδών 24, Ο.Τ. 124

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
---------	----------	-----------	-----------	----------

37.838247	23.774076			
-----------	-----------	--	--	--

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γκόγκου

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός Α–Δ, οικιστικά κατάλοιπα 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κάπτουλα 2006, 216–217

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Α–Δ, σωζόμενου μήκ. 13μ. Έσωζε μόνον το βόρειο ανάλημμα, ορατού μήκ. 5μ., πλάτ. 0,50μ., και σωζόμενου σε ύψ. δύο σειρών λίθων. Στην εσωτερική νότια πλευρά του Β αναλήμματος βρέθηκε στρώμα λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους.

Βόρεια της οδού, σε φυσικό βραχώδες έξαρμα που σχεδόν υπερβαίνει το επίπεδο της σημερινής οδού Ηρακλειδών, στη ΒΔ γωνία του οικοπέδου βρέθηκαν κατάλοιπα δύο δωματίων (το ένα διαστ. 2.90×1.70), με θεμελίωση πάνω στον φυσικό βράχο, με «γεμίσματα» στις φυσικές κοιλότητες του, για ισοπέδωση. Θα αποτελούσαν συνέχεια των καταλοίπων στο όμορο προς βορρά οικόπεδο ιδιοκτησίας Αντωνέλου.

Το οικόπεδο απέδωσε πλήθος, αβαφούς κεραμικής, κυρίως χρηστικής, χάλκινο αγκίστρι, πυραμιδόσχημη αγνύθα και όστρακα κυψελών, που επιβεβαιώνουν την οικιστική λειτουργία του χώρου κατά τον 4ο αι. π.Χ.

α/α 73

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Αχιλλέως Χατζηγιάννη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αχιλλέως και Ηρακλειδών, Ο.Τ. 124.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837952	23.774196			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χατζηγιάννη

Αυτοψία: –

Είδος

Λιθοσωρός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 66

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν λιθοσωρός, μία ακανόνιστη σειρά λίθων και αρκετά όστρακα του 5ου αι. π.Χ. Ενδεχομένως είχε γίνει καταστροφή των αρχαίων καταλοίπων από προϋπάρχουσα οικοδομή με υπόγειο. Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της περιοχής όπου έχει εντοπιστεί ο ΒΔ οικισμός του δήμου των Αιξωνίδων Αλών, από τον οποίο έχουν αποκαλυφθεί δρόμοι και τμήματα οικοδομικών νησίδων με ιερά, οικίες, εργαστήρια κτλ.

α/α 74

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αχιλλέως Φετοκάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αχιλλέως 7, Ο.Τ.124

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837944	23.773665			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αντ. Φετοκάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα μονόχωρων κτηρίων εκατέρωθεν οδού–διαδρόμου.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Χριστοδούλου 1996, 69, πίν. 28

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν γωνίες δύο κτηρίων, χωριζομένων από δρόμο ή διάδρομο κατεύθυνσης Β–Ν, σωζ. μήκ. 9.10μ. Οι τοίχοι αποτελούνταν από αργούς μέτριους και μικρούς λίθους και είχαν πλάτ. 0.60–0.70μ. και σώζ. ύψ. 0.43μ. Βρέθηκαν όστρακα από λυχνάρια, κύλικες, αμφορείς, κρατήρες, σκύφους, λεκανίδες του δεύτερου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.

α/α 75

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Αχιλλέως Κατινάκη

Εικ. 74

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αχιλλέως 5, Ο.Τ.124

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο

37.837922	23.773403			
-----------	-----------	--	--	--

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κατινάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Κυκλικό κτίσμα και φρεατοειδής δεξαμενή

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 40

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα της περιφέρειας μεγάλου κυκλικού κτίσματος, χορδής 3.50μ., χτισμένου από μεγάλους ημίεργους λίθους εξωτερικά και μικρότερους στο εσωτερικό. Το μεγαλύτερο τμήμα της περιφέρειας ήταν στενό, πλάτ. 0.65μ. (το βορειότερο σωζόμενο άκρο), αλλά βαθμιαία πλάταινε έως το άνοιγμα της εισόδου (0.93μ.) και έφθανε έως πλάτ. 1.10μ. στη λιθόπλινθο, που χρησίμευε ως παραστάδα. Η έρευνα δεν έδωσε κανένα χρονολογικό στοιχείο. Το κυκλικό κτίσμα ήταν παρόμοιο με τους κυκλικούς πύργους στις ανασκαφές των οικοπέδων Καλαμπόκα και Μάμαλη.

Στο μέσον περίπου του οικοπέδου εντοπίσθηκε μεγάλη απίοσχημη δεξαμενή λαξευμένη στον βράχο. Είχε κτιστό στόμιο από μονή σειρά ακανόνιστων λίθων (εσωτ. διάμ. 0.63μ., εξωτ. διάμ. 1.30–1.50μ.), κάλυψη με μεγάλη δουλεμένη καλυπτήρια πλάκα και κυλινδρικό λαιμό ύψ. 1.50μ. Στη συνέχεια διευρυνόταν προς τα κάτω κυψελωτά, ενώ σε ένα τμήμα της περιφέρειας της ανοιγόταν μεγάλη σήραγγα με κατεύθυνση προς τη σύγχρονη οδό Αχιλλέως. Η έρευνα στο εσωτερικό της δεξαμενής, η οποία έφθασε έως το βάθος των 4μ. από την επιφάνεια, χωρίς να φτάσει στον πυθμένα, δεν έδωσε κανένα εύρημα. Παρόμοιου τύπου υδρευτικές δεξαμενές έχουν βρεθεί στον Πειραιά.

Τα κατάλοιπα ανήκουν στο βόρειο τμήμα του αρχαίου δήμου των Αλών Αιξωνίδων, λείψανα του οποίου διακρίνονταν επιφανειακά σε αυτήν την περιοχή (Παλαιοχώρι) πριν από τη ρυμοτόμησή της.

α/α 76

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αχιλλέως Μπαλτά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αχιλλέως 13, Ο.Τ. 128

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.838054	23.774838			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Μπαλτά

Αυτοψία: –

Είδος

Λιθόστρωτο δάπεδο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουράγιος– Γιαμαλίδη – Μακραδήμα 2008, 172.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Εντοπίστηκε λιθόστρωτο δάπεδο που απέδωσε λιγοστά όστρακα και κυκλικό όρυγμα διαμ. 1.20μ., το οποίο δεν ερευνήθηκε σε βάθος.

Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στα όρια του βορειοδυτικού συνοικισμού του αρχαίου δήμου των Αιζωνίδων Αλών, που ορίζεται από τις σημερινούς οδούς Βουλιαγμένης, Διγενή, Σπετσών, Βαλτετσίου, Ηρακλειδών και Αγίου Γεωργίου.

α/α 77

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αχιλλέως Γιαννάκη

Εικ. 75

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αχιλλέως, Ο.Τ. 128

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Γιαννάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οικία έξι τουλάχιστον δωματίων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1967, 134–135, σχέδ. 3. Κάττουλα 2006, 216.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα οικίας ορθογώνιας κάτοψης έξι τουλάχιστον δωματίων (I–VI), με εξωτερικό τοίχο μήκ. 16.25μ. Δύο δωμάτια αποκαλύφθηκαν σε όλη τους την έκταση, ένα μικρό δωμάτιο (I), διαστάσεων 1.30×2.40μ. (αποθήκη;) και ένα κανονικό (IV), διαστάσεων 2.70×4.80μ.

α/α 78

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αχιλλέως Λαμπροπούλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αχιλλέως, πλησίον της οδού Καλύμνου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.838335	23.775903			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ί. Λαμπροπούλου, διαστ. 48×14μ.

Αυτοψία: –

Είδος: Οδός (·)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 160

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής

Περιγραφή

Βρέθηκε, σύμφωνα με την ανασκαφέα, τμήμα καταστρώματος αγροτικής οδού με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ (παράλληλης με την οδό Καλύμνου). Η οδός αποκαλύφθηκε σε μήκος 17μ. και σωζόταν σε πλάτ. από 1.50 έως 0.60μ. Ήταν κατασκευασμένη από αργούς λίθους μικρού μεγέθους και λατύπη.

Λόγω του μικρού πλάτους είναι απίθανο να είναι οδός, μάλλον πρόκειται για ανάλημμα καλλιέργειας, ή ανάλημμα οδού.

α/α 79

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αχιλλέως Παναγιωτίδη

Εικ. 76

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αχιλλέως 4, Ο.Τ. 125

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837726	23.773307			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Παναγιωτίδη

Αυτοψία: –

Είδος

τμήμα οικίας 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κραουνάκη 1987, 73, 74 σχέδ. 5

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου κτίσματος που εκτεινόταν στα όμορα δυτικά και ανατολικά οικόπεδα. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε ορθογώνιος χώρος 4.70×4.50μ., με δύο εισόδους, μήκ. 1.10μ. στη δυτική πλευρά του, και μήκ. 0,60μ. στη νότια πλευρά, με μονολιθικό κατώφλι. Οι τοίχοι ήταν θεμελιωμένοι στον βράχο, με πλάτ. 0.40μ. και μέγ. σωζ. ύψ. 0.80μ. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου αποκαλύφθηκε κτιστό θρανίο, σε σχήμα Γ πλάτ. 0.90μ. και σωζ. ύψ. 0.40μ. Το δάπεδο αποτελούνταν από κιτρινωπό σκληρό χώμα με ψιλό χαλίκι. Στο κέντρο του χώρου δίπλα σε κυκλική σειρά λίθων βρέθηκε πεσμένος οξυπύθμενος αμφορέας γεμάτος σαλιγκάρια. Ο δακτύλιος λίθων χρησίμευε για τη στήριξή του. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκαν επίσης ακέραια αγγεία που χρονολογούνται στο πρώτο τέταρτο του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ.: δύο μελαμβαφή άωτα κύπελλα, ένας μελαμβαφής κάνθαρος και μία άβαφη λοπάδα.

Νοτίως ανοιγόταν τραπεζιόσχημος χώρος (διαστ. 4.60μ. x 2.50μ.) οριζόμενος Δ και Ν από τον κάθετα, μέχρι 0.65μ. βάθος, λαξευμένο βράχο, και Α από τοίχο σωζόμενο αποσπασματικά.

α/α 80

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Αιόλου Πρεζάνη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Καλυμνίων

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αιόλου και Κέας, Ο.Τ. 127 (·)

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αναργ. Πρεζάνη

Αυτοψία: –

Είδος: Τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1973–1974, 64

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τοίχος, μήκ. 17.55μ., πλάτ. 0.65–0.95μ. και ύψ. 0.20–0.60μ., κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, ο οποίος σβήνει ανατολικά πάνω στον φυσικό βράχο. Ταυτίστηκε είτε με ανάλημμα οδού ή καλλιέργειας.

α/α 81

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Καλύμνου Χριστοδουλόπουλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Καλύμνου, Ο.Τ. 271

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σωτ. Χριστοδουλόπουλου

Αυτοψία: –

Είδος

Συστάδα τάφων 5ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 84–85.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφησαν τρεις ταφικές πυρές και μία παιδική ταφή σε λάρνακα. Η ταφή νηπίου σε λάρνακα (V), μήκ. 0.80μ., πλάτ. 0.30μ. και προσανατολισμού Β–Ν βρέθηκε διαταραγμένη λόγω της εκσκαφής. Περιείχε δύο αγγεία: μελαμβαφή σκύφο και ερυθροβαφή(;) πυξίδα με πώμα και κυμάτιο στο χείλος. Εξωτερικά της ταφής βρέθηκαν μελανόγραφη λήκυθος με κλαδί κισσού του Ζωγράφου της Μέγαιρας και τέσσερις μελαμβαφείς λήκυθοι με εδαφόχρωμες ζώνες κάτω από τον ώμο (με στιγμές, με σιγμοειδή ή με μαϊάνδρο), που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. Παρόμοια αγγεία και προχοΐσκη από υαλόμαζα³²⁷ προέρχονται από διαταραγμένο από την εκσκαφή χώρο, νότια της λάρνακας, προφανώς από κάποια άλλη ταφή. Από τις τρεις ταφικές πυρές που ερευνήθηκαν οι δύο ήταν ακτέριστες και η τρίτη περιείχε τμήματα ληκύθων του 5ου αι. π.Χ., ορισμένα με έντονα ίχνη φωτιάς (μελανόμορφη λήκυθο με Ηρακλή και Νέσσο κά.), λόγω της καύσης τους στην ταφική πυρά. Η μία διέσωζε αεραγωγό αύλακα.

Οι ταφές περιορίζονταν στο ΒΑ τμήμα του ακινήτου και δεν είναι απίθανο τα κατάλοιπα να συνεχίζονταν προς Β και Α.

α/α 82

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ικάρου Γιαγκούλα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ικάρου και Δήλου, Ο.Τ. 271(;)

---

³²⁷ Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, πίν. 45β.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835956	23.785664			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Γιαγκούλα.

Αυτοψία: –

Είδος

Τυμβοειδές έξαρμα, κτίσμα ρωμαϊκών χρόνων, ανάλημμα οδού.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πλάτωνος 1989, 66–67. Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1988.

Περιγραφή

Στη ΒΑ γωνία του οικοπέδου ανασκάφηκε τυμβοειδές έξαρμα από χώμα, κεραμίδια και όστρακα και λίθους, ύψ. 1,50–2μ. Κάτω από το τεχνητό έξαρμα ερευνήθηκε ορθογώνιο κτίσμα ("κρηπίδα"). Από τους περιμετρικούς τοίχους του σώθηκαν ο βόρειος, νότιος και δυτικός, οι οποίοι ήταν θεμελιωμένοι στον βράχο. Ο βόρειος τοίχος πλάτ. 0.50–0.6μ. και σωζ. ύψ. 0.95μ. ήταν επιμελέστερα χτισμένος από αργούς λίθους και είχε όψη προς βορρά. Ο νότιος τοίχος είχε σωζ. μήκ. 5.90μ., πλάτ. 0.60–0.90μ., σωζ. ύψ. 0.40μ. Στα 2.50μ. από τη ΝΔ γωνία του σχηματιζόταν άνοιγμα, πλάτ. 0.90μ. Από το νότιο άκρο του ξεκινούσε είδος καμπύλης σειράς λίθων που σχημάτιζε διάδρομο έξω από τη νότια πρόσοψη, κατεύθυνσης Β–Ν., ύψ. 0.35μ. πλάτ. 0.35–0.40μ. Ο βράχος εξωτερικά της λιθοσειράς κοβόταν απότομα ακολουθώντας το περίγραμμά της. Το κτίσμα ήταν πρόχειρα χτισμένο. Η κεραμική από το εσωτερικό και τον καθαρισμό των τοίχων αποτελούνταν κυρίως από τμήματα οξυπύθμενων αμφορέων, πρόχων και λεκανών, καθώς και μελαμβαφών κυάθων, σκύφων και κυπέλων ρωμαϊκών χρόνων. Βρέθηκε επίσης χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα. Δεν αποτελούσε ταφικό περίβολο, κατά την ανασκαφεία.

Ο βόρειος τοίχος του κτίσματος συνεχιζόταν προς τα δυτικά, αποδεικνύοντας ότι επρόκειτο για τον αναλημματικό τοίχο αρχαίου δρόμου, που είχε ερευνηθεί στο όμορο δυτικά οικόπεδο (Χαραλάμπους, Δασκαλάκη, Γεωργά), κατεύθυνσης Α–Δ και πλάτ.

4μ. Δεν διαπιστώθηκαν ίχνη οδοστρώματος βόρεια του τοίχου, λόγω σύγχρονων μπάζων.

Στο νότιο όριο του οικοπέδου βρέθηκε εγχυτρισμός. Το ταφικό αγγείο είχε κωνικό σχήμα με ελαφρά καμπύλο πυθμένα (σωζ. μήκ. 0.50, διάμ. βάσης 0.22μ.) και περιείχε τέφρα. Το στόμιό του έκλεινε με πέτρα. Χρονολογήθηκε στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

α/α 83

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ηρακλειδών Χαραλάμπους

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ηρακλειδών και Δήλου, Ο.Τ. 271.

Συντεταγμένες: ενδεικτικό σημείο σε ένα από τα τρία όμορα οικοπέδα

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.835767	23.785342			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χαραλάμπους Α., Δασκαλάκη Ζ., Γεωργά.

Αυτοψία: –

Είδος

Συμβολή δύο οδών: οδός ΝΔ–ΒΑ με αρματοροχίες και ανάλημμα οδού Α–Δ [κύριος εσωτερικός δρόμος του αρχαίου οικισμού]. Ύστεροι κλασικοί χρόνοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 73.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αρχαίος δρόμος, κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ., μήκ. 50μ. και πλάτ. 4μ. αποκαλύφθηκε στα οικοπέδα Α. Χαραλάμπους, Ζ. Δασκαλάκη, τα οποία είναι συνεχόμενα επί της οδού Ηρακλειδών, καθώς και στο οικόπεδο Γεωργά, στη γωνία Ηρακλειδών και Δήλου. Ο δρόμος, άρχιζε χαμηλά στο νότιο τμήμα του οικοπέδου Χαραλάμπους και στη συνέχεια διέσχιζε το μέσο του οικοπέδου Δασκαλάκη και το ανατολικό άκρο του οικοπέδου Γεωργά ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους από ΝΔ προς ΒΑ.

Ο δρόμος έσωζε το ΝΑ ανάλημμα σε μήκ. 42.50μ. ύψ. 0.35–0.40μ. και πλάτ. 0.5μ. Ήταν επιμελημένης κατασκευής από μεγάλους λίθους αδρά δουλεμένους στην εξωτερική τους όψη, οι οποίοι σε ορισμένα σημεία κατελάμβαναν όλο το πλάτος του τοίχου. Το ΒΔ ανάλημμα του δρόμου ήταν αμελέστερα χτισμένο: στο νότιο τμήμα του σε μήκ. 10μ. και πλάτ. 0.35–0.50μ. αποτελούνταν από μια σειρά από αργούς λίθους (οικ. Χαραλάμπους) ενώ βορειότερα ήταν χτισμένο από αργούς λίθους χωρίς σαφή διάταξη, με πλάτ. έως και 0.80μ. Το οδόστρωμα ήταν κατασκευασμένο από μικρές πέτρες, χαλίκι και χώμα. Ίχνη από τροχούς διακρίνονταν σε μήκ. 2.50μ.

Στο βόρειο όριο του οικοπέδου Γεωργά και σχεδόν παράλληλα προς την οδό Δήλου, ανασκάφηκε σε μήκος 4.50μ. τοίχος κατεύθυνση ανατολικά–δυτικά, πλάτ. 0.50μ., ο οποίος θα πρέπει να αποτελούσε το βόρειο ανάλημμα αρχαίου δρόμου με την ίδια κατεύθυνση. Πιθανότατα πρόκειται για οδό, το νότιο ανάλημμα της οποίας αποτελούσε ο βόρειος τοίχος κτίσματος στο όμορο προς ανατολικά οικ. Γιαγκούλα. Είναι πιθανό να είναι ο ίδιος δρόμος που έχει επισημανθεί δυτικότερα, στο οικόπεδο Μπετσάκου (Ο.Τ. 270) και στα οικοπέδα Σίμωση και Πολλέντρι. Σύμφωνα με την ανασκαφέα αποτελούσε τον κύριο εσωτερικό δρόμο του οικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών. Σε αυτόν συνέβαλε ο πρώτος δρόμος κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ.

Θεωρούμε ότι ο κύριος αυτός δρόμος των Αλών Αιξωνίδων που διέσχιζε την περιοχή με κατεύθυνση ανατολικά–δυτικά, ακολουθώντας την κατεύθυνση των σύγχρονων οδών Σπετσών και Δήλου αποτελούσε τμήμα της αρχαίας *Αστικής Οδού*, που ερχόταν από το άστυ και μέσω των δήμων της δυτικής παραλίας της Αττικής οδηγούσε στον Αναγυρούντα και από εκεί βορειότερα, όπως η σύγχρονη Λ. Βάρης–Κορωπίου. (πρβλ. υπόβαθρο 1945–1960 Ελληνικό Κτηματολόγιο).

Χρονολόγηση: Ύστεροι κλασικοί χρόνοι.

α/α 84

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Καλύμνου Μπετσάκου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καλύμνου 121, Δραγατσανίου και Δήλου, Ο.Τ. 270

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836377	23.783856			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ε. Μπετσάκου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος αρχαίου δρόμου.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 72

Έρευνα

Σωστική έρευνα–αποτύπωση Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Στο δυτικό όριο του οικοπέδου προς την οδό Δραγατσανίου αποκαλύφθηκε τμήμα του αναλημματικού τοίχου της αρχαίας οδού, ο οποίος διέσχισε τον αρχαίο οικισμό των Αλών Αιξωνίδων. Τμήματα του αρχαίου δρόμου έχουν αποκαλυφθεί σε αρκετά οικόπεδα εσωτερικά της λεωφόρου Καλύμνου (οικόπεδα Τζ. Πολλέντρι και Χρ. Σίμωση).

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Κασιμάτη**Εικ. 77****Τοπωνύμιο:** Βούλα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών 149, Ο.Τ. 147.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836721	23.783055			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Κασιμάτη.

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός με χρήση από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τους βυζαντινούς χρόνους

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κάττουλα 2006, 215–216.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου Κασιμάτη αποκαλύφθηκε η αρχαία οδός κατεύθυνσης Α–Δ, η οποία έχει εντοπισθεί και σε οικόπεδα ανατολικά και δυτικά και έχει θεωρηθεί ως ο κύριος εσωτερικός δρόμος του δήμου των Αιζωνίδων Αλών. Ευρέθησαν και τα δύο αναλήμματα της αρχαίας οδού, που ορίζουν το πλάτος του οδοστρώματος σε 2.50μ. περίπου. Τα δύο αναλήμματα διαφέρουν στον τρόπο δόμησης. Το βόρειο, με διακρ. μήκ. 15μ., ήταν κατασκευασμένο από μεγάλους λίθους, μήκ. έως και 1.20μ., οι οποίοι αρχικά, θα είχαν τοποθετηθεί κατακόρυφα και αποτελούσαν την εσωτερική νότια παρειά του, ενώ η εξωτερική σχηματιζόταν από μέτριου μεγέθους αργούς λίθους (χαρακτηριστικός τρόπος δόμησης αναλημμάτων οδών).

Το νότιο ανάλημμα βρέθηκε κατεστραμμένο σε όλο το μήκος του, που έφθανε τα 9μ. Ήταν κατασκευασμένο από μέτριου μεγέθους αργούς λίθους, οι οποίοι βρέθηκαν διαλυμένοι. Ανάμεσα στα δύο αναλήμματα σώζονταν κατά τόπους τμήματα του οδοστρώματος από κοκκινωπό χώμα πάνω σε υπόστρωμα από μικρούς λίθους.

Χαρακτηριστικό εύρημα αποτελεί τμήμα πήλινου λύχνου, με διακόσμηση ιχθυόκανθας στον δίσκο και δύο εγγάρκτους ομόκεντρους κύκλους στη βάση, του 3ου αι. μ.Χ. Σύμφωνα και με τα ευρήματα των ανασκαφών των παρακείμενων οικοπέδων, η χρήση της οδού τοποθετείται από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

α/α 86

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Πολλέντρι

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

οδός Σπετσών, Ο.Τ. 147.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836749	23.782678			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τζ. Πολλέντρι

Αυτοψία: –

Είδος: αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη ΑΔ 1982, 57. Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου με αρματροχιές κατεύθυνσης Α–Δ σε μήκος 16μ. και πλάτ. 4.85μ. (εσωτερικά). Τα αναλήμματα της οδού σώζονταν, το ένα σε μήκ. 16μ. και πλάτ. 0.80μ. χτισμένο από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες, και το άλλο σε μήκ. 15.40μ. από μικρούς και μεσαίου μεγέθους αργούς λίθους. Οι αρματροχιές σώζονταν πάνω στον φυσικό βράχο σε μήκ. 6.70μ. Το πλάτος τους κυμαινόταν στα 0.24–0.34μ., ενώ το βάθος τους στα 0.21–0.32μ. Στη βόρεια αρματροχιά βρέθηκαν αρκετά νομίσματα του 4ου, 5ου και 6ου αι. Στα σημεία που δεν υπήρχε βράχος, το οδόστρωμα αποτελούσε στρώμα γκρίζου πατημένου χώματος με χαλίκι.

Στο νότιο ανάλημμα της οδού βρέθηκε εντοιχισμένο τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ρόδακα, επιτύμβιο σήμα τάφου από το παρόδιο νεκροταφείο που εκτεινόταν κατά μήκος του νοτίου αναλήμματος της οδού. Η στήλη μεταφέρθηκε στο Μουσείο Πειραιώς.

α/α 87

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών Σίμωση

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σπετσών, Ο.Τ. 147.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836869	23.782384			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χρ. Σίμωση

Αυτοψία: –

Είδος: αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 79

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου κατεύθυνσης Α–Δ και μήκ. 15μ. με αρματοροχίες. Το βόρειο ανάλημμα του δρόμου, πλάτ. 0.80–0.90μ., παρουσίαζε την τυπική δόμηση με μεγάλους λίθους στην εσωτερική νότια παρειά και μικρότερους στην εξωτερική βόρεια. Οι λίθοι μάλιστα της νότιας παρειάς ήταν ιδιαίτερα μεγάλοι, με διαστάσεις έως 1.50×0.30×1μ. και είχαν τοποθετηθεί όρθιοι³²⁸. Το νότιο ανάλημμα σωζόταν σε μήκος 4μ. και πλάτ. 0,45–0,65μ., αποτελούνταν από μικρές πέτρες και συνεχιζόταν προς τα δυτικά στην οδό Σπετσών. Το οδόστρωμα ήταν από ψιλό χαλίκι και ένα είδος κοκκινωπού "αμμοκονιάμματος". Από την επίχωση του δρόμου προέρχονται μαρμάρινα τμήματα έργων πλαστικής: τμήμα μηρού, βραχίονα, έλικα ανθεμίου και λαιμός μαρμάρινης ληκύθου, προφανώς από επιτύμβια μνημεία.

Το οικόπεδο βρίσκεται απέναντι από το οικόπεδο Γαλλιού, όπου το 1980 είχε αποκαλυφθεί ταφικός περίβολος.

Ο αρχαίος δρόμος διέσχιζε ένα μεγάλο τμήμα του οικισμού των Αλών Αιξωνίδων με κατεύθυνση Α–Δ και έχει αποκαλυφθεί σε αρκετά οικόπεδα εσωτερικά της Λεωφόρου Καλύμνου, στο ύψος της οδού Σπετσών.

α/α 88

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Καλύμνου Παναγόπουλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καλύμνου, Ο.Τ. 150

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836046	23.782647			

Ιδιοκτησία

³²⁸ Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, Πίν. 45 γ.

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παναγόπουλου.

Αυτοψία: –

Είδος: Αναλημματικοί τοίχοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 72–73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι (Τχ.1, Τχ.2), παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ, σωζ. μήκ. 32μ., κατεστραμένοι προς νότο, λόγω της διάνοιξης της οδού Καλύμνου. Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 0.60–1μ. Το μεγάλο πάχος που έφθανε ο ένας από αυτούς (1.50–1.65μ.) και η ενίσχυσή τους σε ορισμένα σημεία με μεγάλους λίθους (Τ1) ή με συμπληρωματικό τοίχο, κάνουν πιθανή την αναλημματική χρήση τους. Ανήκουν στους κλασικούς χρόνους.

α/α 89

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Πωλοπετράκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Σπετσών, Ο.Τ. 150

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836495	23.782852			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παρ. Πωλοπετράκη (όμορο προς Β οικ. Παναγοπούλου).

Αυτοψία: –

Είδος

Παιδικές ταφές 5ου αι. π.Χ., τοίχος αναλημματικός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 82–83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο ΒΔ τμήμα του οικοπέδου ανασκάφησαν τρεις εγχυτρισμοί: πρόκειται για ακτέριστες παιδικές ταφές σε αμφορείς, με προσανατολισμό Β–Ν. Χρονολογήθηκαν στον 5ο αι. π.Χ. Βρίσκονταν στη νότια πλευρά της αρχαίας οδού που αποκαθίσταται στην διαδρομή της σύγχρονης οδού Σπετσών.

Στο ΝΑ τμήμα καθарίστηκε τμήμα τοίχου, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 4.80–4.90μ. και πλάτ. έως 1.30μ. Συνεχιζόταν ΒΑ στο όμορο προς τα ανατολικά οικόπεδο. Ήταν πιθανόν αναλημματικός, ίδιας κατεύθυνσης με τους δύο τοίχους του γειτονικού προς νότο οικοπέδου Παναγόπουλου.

Κωδικός: BOY Σπετσών Γαλλιού**Εικ.–****Τοπωνύμιο:** Βούλα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

οδός Σπετσών, Ο.Τ. 150

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836633	23.782571			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γαλλιού

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφικός περιβόλος, πυρές κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1980.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου, κάτοψης σχήματος Π, με πρόσοψη στον άξονα Α–Δ., μήκ. 9μ. και πλευρά 6.15μ. Τρεις πυρές βρέθηκαν μέσα και έξω του περιβόλου. Η μία από αυτές βρισκόταν κάτω από πλευρικό τοίχο του, ήταν επομένως προγενέστερή του. Είχε διαστάσεις 2.40×0.70×1.24μ. Οι δύο υπόλοιπες ήταν μικρότερων διαστάσεων. Περιείχαν θραύσματα αγγείων και καμένα χώματα. Μέσα και έξω από τον ταφικό περίβολο η επίχωση ήταν αναμοχλευμένη με θραύσματα από επιτύμβιες στήλες, τμήματα μαρμάρινων ληκύθων, τμήμα μαρμάρινου παιδικού χεριού με σφαίρα και μικρό μαρμάρينو κεφάλι μορφής με αφρικανικά χαρακτηριστικά (ΜΠ

7130), πιθανόν από επιτύμβια στήλη. Πιθανότατα ο ταφικός περίβολος είχε υποστεί σύληση.

Ο περίβολος τοποθετείται χρονολογικά στο τέλος του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.

α/α 91

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών Σιρίκου

Εικ. 78

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών 142, Ο.Τ. 150

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.836692	23.782350			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. και Α. Σιρίκου ΟΕ.

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα ταφικού περιβόλου, ταφές βορείως αυτού, κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουράγιος– Γιαμαλίδη 2006, 221–222, εικ. 43. Κουράγιος 2009–2011, 43.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Βρέθηκε η συνέχεια προς δυτικά του ταφικού περιβόλου, που είχε εντοπιστεί στο όμορο προς Α οικόπεδο ιδιοκτησίας Γαλλιού. Ο περίβολος είχε κάτοψη σχήματος Π, με εσωτ. διαστ. 9×6/5.2μ. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους ορθογωνισμένους ογκόλιθους, με μικρούς λίθους σε σφηνοειδή διάταξη στα κενά. Εντός του περιβόλου, βρέθηκαν εκτός της κεραμεικής, θραύσματα μαρμάρινων

περιστεριών(ι), τμήμα πήλινου ειδωλίου αναβάτη, τμήμα πήλινου γυναικείου καθιστού ειδωλίου και τμήματα αλαβάστρων.

Εκτός του περιβάλλου και στα βόρεια του, εντοπίστηκε μία πώρινη σαρκοφάγος, διαστ. $2.20 \times 1 \mu.$, συλημένη, με σπασμένο κάλυμμα, μία πυρά ταφική ($2.30 \times 1.10 \times 0.43/0.46 \mu.$) και μια δεύτερη «λατρευτική» κατά τους ανασκαφείς: βρισκόταν επάνω από τη σαρκοφάγο, δεν είχε σαφή όρια και απέδωσε όστρακα μικρογραφικών αγγείων, οστά ζώων και λιγοστά μεταλλικά θραύσματα. Πιθανότατα πρόκειται για εναγισμό. Όπως και στο οικόπεδο Γαλλιού ο περίβολος και οι παρακείμενες ταφές είχαν υποστεί σύληση.

α/α 92

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών

Εικ. 79α–79β

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Σπετσών, μεταξύ των οδών Ρόδου και Δραγατσανίου, μεταξύ των Ο.Τ. 147 και 150

Συντεταγμένες: μη απολύτως ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: Δημόσια επί της οδού

Αυτοψία: –

Είδος

Σαρκοφάγος κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 66., πίν. 50α

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά τη διάνοιξη οδού Σπετσών από τον Δήμο Βούλας.

Περιγραφή

Ακέραια μονολιθική ασύλητη μαρμάρινη σαρκοφάγος με αετωματικό κάλυμμα. Η σαρκοφάγος είχε εσωτ. διαστάσεις 1.90×0.60μ. και βάθος 0.60μ. Το κάλυμμα είχε εξωτ. διαστάσεις 2.18×0.90μ. και ύψ. 0.30μ. Μικρό πρόσθετο τμήμα υπήρχε στη μία γωνία της βάσης της σαρκοφάγου, ενωμένο με μολύβδινους συνδέσμους. Ευρέθησαν σκελετός, σιδερένια στλεγγίδα πολύ οξειδωμένη, αρκετά σιδερένια καρφιά και λεπτές σανίδες, προφανώς υπολείμματα ξύλινου φερέτρου.

ΒΔ της σαρκοφάγου βρέθηκε τμήμα επιτύμβιου μαρμάρινου καλάθου ή βάθρου (ΜΠ 5799). Μεταφέρθηκε στο Μουσείο Πειραιά.

α/α 93

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Ροδίτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών, Ο.Τ. 148

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ροδίτη.

Αυτοψία: –

Είδος

Οδός με αρματροχίες, και τοίχος (όριο;)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 55–56

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, κατεύθυνσης Α–Δ σε μήκ. 20.50μ. Κατά διαστήματα διακρίνονταν ίχνη τροχών, στον βράχο , βάθ. 0,05μ. και πλάτ. 0,20μ. περίπου. Το πλάτος της οδού ήταν 1,40μ. (;) περίπου³²⁹. Αποτελεί συνέχεια του δρόμου που είχε βρεθεί στο όμορο προς τα δυτικά οικόπεδο ιδιοκτησίας Σμυρλή ή Σμυρνή, όπου είχε αποκαλυφθεί και ιερό.

Επίσης στο ίδιο οικόπεδο αποκαλύφθηκε και αρχαίος τοίχος Β–Ν, μήκ. 25.72μ., κακής κατάστασης διατήρησης που συνεχιζόταν ΝΑ σε όμορο οικόπεδο. Παρουσίαζε μεγάλη κλίση και ήταν χτισμένος από μεγάλους αργούς λίθους καθώς και πολύ μικρούς. Ήταν θεμελιωμένος σ’ όλη του την έκταση πάνω στον φυσικό βράχο. Οστρακα δεν βρέθηκαν.

α/α 94

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών Σμυρλή

Εικ. 80α–80β

Τοπωνύμιο:Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σπετσών, Ο.Τ. 148

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837216	23.781457			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μαρίνας Σμυρλή και Μαρίας Αθανασίου

Αυτοψία: –

Είδος:

Μικρό ιερό αρχαϊκών και κλασικών χρόνων και τμήμα οδού.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

³²⁹ Η ανασκαφέας μάλλον εννοεί το μετατρόχιο.

Κρασιώτη ΑΔ 1979, 77–78. Τσιριγώτη 1982, 55–56

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1979

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε μικρό ορθογώνιο κτίσμα, διαστ. 4.87×3.17 μ., με κάτοψη ιερού (πρόναος–σηκός), προσανατολισμό Α–Δ και είσοδο στην ανατολή. Οι τοίχοι του σώζονταν στο ύψος του θεμελίου πάνω στον φυσικό βράχο. ΒΑ του ιερού εντοπίστηκε ο αποθέτης του, έκτασης 10 τ.μ., με περιεχόμενο όστρακα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων—κορινθιακοί σκύφοι και αρύβαλλοι, λυχνάρια, πινάκια, σκυφίδια και θραύσματα μικκύλων αγγείων— καθώς και αρχαϊκά και κλασικά ειδώλια, κυρίως γυναικείων μορφών διάφορων τύπων. Στο εσωτερικό του ιερού, στο δάπεδο του σηκού βρέθηκαν μαρμάρινα μέλη, κάτω άκρο ποδιού και χέρι με αυλό.

Το μικρό ιερό της οδού Σπετσών συνδέεται κατά την ανασκαφέα με τη λατρεία γυναικείας θεότητας, κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή. Ανήκε στο δήμο των Αλών Αιξωνίδων και βρισκόταν σε μικρή απόσταση από αρχαίο δρόμο, ο οποίος βρέθηκε στο ίδιο οικόπεδο και στο όμορό του ανατολικά σε μεταγενέστερη ανασκαφή (Ροδίτη). Χρονολογήθηκε στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.

α/α 95

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών Λαζαράκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών, Ο.Τ. 148

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837245	23.781368			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Λαζαράκη.

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχοι–περίβολοι ιδιοκτησιών

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 77

Έρευνα

Σωστική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, πιθανόν περίβολοι ιδιοκτησιών, αμελούς κατασκευής, μεγάλου πλάτους, από αργούς λίθους, εδραζόμενοι στον φυσικό βράχο. Ο ένας από αυτούς ήταν καμπυλόγραμμος, μήκ. 31μ. και πλάτ. 1.30–0.40μ., κατεύθυνσης αρχικά ΝΔ–ΒΑ και στη συνέχεια προς Β. Ο δεύτερος τοίχος ήταν παρόμοιας δόμησης, κάθετος στον πρώτο, κατεύθυνσης Α–Δ. Συνεχιζόταν και στο γειτονικό οικόπεδο.

α/α 96–97

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Μπένου Αυγουστάτου

Εικ. 81

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Σπετσών και Αθηναΐδος (οικόπεδο Μπένου), οδός Αρκαδίου (οικόπεδο Αυγουστάτου) Ο.Τ. 149 και 136.

Συντεταγμένες

Ανασκαφή	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
Μπένου	37.837171	23.780789			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Αλκ. Μπένου (96) και Διον. Αυγουστάτου (97).

Αυτοψία: –

Είδος:

Οδός με αρματροχιές (Αστική Οδός;) και συμβολή με δευτερεύουσα οδό.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 39–40, πίν 9γ

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο οικ. Μπένου (96)³³⁰, στο βόρειο τμήμα του, με πρόσοψη στην οδό Σπετσών αποκαλύφθηκε δρόμος, κατεύθυνσης Α–Δ, ο οποίος συνέχιζε δυτικά κάτω από το οδόστρωμα της οδού Αθηναΐδος και ανατολικά κάτω από τη ΒΔ γωνία της όμορης οικοδομής Φικιώρη. Σωζόταν σε μήκ. 15.80μ. και πλάτ. 3.5μ. Διέσχωζε τμήμα λιθόστρωτου οδοστρώματος, λόγω ανωμαλιών του φυσικού βράχου και αρματροχιές σε μήκ. 9.85μ. Στο ανατολικό όριο του οικοπέδου οι αρματροχιές διευρύνονταν και αναφέρεται ότι διακλαδώνονταν (έκτροπή) σε δύο επί μέρους κλάδους, ο βόρειος προς ΒΑ και Α, ενώ ο νότιος έβαινε προς ΝΑ. Σώζονταν τα αναλήμματα της οδού: το βόρειο, πλάτ. 1μ. και σωζ. ύψ. 0.70μ. ήταν ισχυρό, επιμελημένης κατασκευής από πολύ μεγάλους αργούς λίθους και μικρότερους ενδιάμεσα, με επιμελημένη την όψη προς την πλευρά του αρχαίου δρόμου στην οποία χρησιμοποιούνταν πελεκημένοι ορθογώνιοι λίθοι ανά διαστήματα. Το νότιο ανάλημμα, κατεστραμμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του, παρουσίαζε αμελή κατασκευή. Ο βόρειος αναλημματικός τοίχος πρέπει να αποτελούσε κατά την ανασκαφέα εξωτερικό τοίχο οικιών, επειδή γωνίαζε στο μέσο του μήκους του, προς βορρά, με ισχυρό τοίχο ίδιας κατασκευής (πλάτ. 1.30μ.). Η επιμέλεια της κατασκευής του αναλήμματος της οδού, κατά την ανασκαφέα, εξηγείται λόγω της γειτνίασής του με το ιερό του οικ. Σμυρνή. Προσκολλημένη στην προς τον δρόμο όψη του αναλήμματος ήταν μία καλοφτιαγμένη ορθογώνια κατασκευή (μήκ. 1.80μ., πλάτ. 0.50μ. και ύψ. 0.40μ.) η οποία θεωρήθηκε βάθρο.

Στο οικ. Διον. Αυγουστάτου (97) στο βόρειο τμήμα του αποκαλύφθηκε τμήμα του ίδιου αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ. Σε απόσταση 32.20μ. από τον αρχαίο δρόμο στην πρόσοψη επί της οδού Αρκαδίου σωζόταν το υπόλειμμα κατεστραμμένου αρχαίου αναλήμματος ίδιας κατεύθυνσης, ΒΔ–ΝΑ, παράλληλου με τον δρόμο. Τόσο η συνέχεια του δρόμου, όσο και του αναλήμματος του, ήταν ορατές στις εκατέρωθεν προς ΒΔ και ΝΑ μη δομημένες ιδιοκτησίες.

---

³³⁰ Αναφέρεται ότι ήταν γειτονικό του οικοπέδου Σμυρλή και βρισκόταν επί της οδού Σπετσών έναντι οικοπέδου Αραβαντινού, ανασκαφής του 1982.

Ο αρχαίος δρόμος ήταν το 1984 ορατός σε άχτιστα οικοπέδα και σε σωστικές ανασκαφές της περιοχής³³¹. Χαρακτηριζόταν από τα ίχνη των τροχών των αμαξών, αποτυπωμένα στον μαλακό φυσικό βράχο, με μετατρόχιο 1.40μ.³³² χωρίς εκατέρωθεν αναλήμματα στο μεγαλύτερο μέρος. Κατά την ανασκαφέα, η οδός παρουσίαζε (μικρότερες ή μεγαλύτερες) αποκλίσεις, στον ίδιο πάντοτε άξονα, λόγω του βραχώδους εδάφους, των υψομετρικών διαφορών και της διαφορετικής συνοχής και σκληρότητας του πετρώματος. Η οδός εμφάνιζε επίσης διακλαδώσεις προς το εσωτερικό του οικισμού ή προς μεμονωμένα σημαντικά του κτίσματα, όπως προς τα γνωστά στην περιοχή μικρά αγροτικά ιερά (βλ. οικόπεδο Γ. Μάμαλη). Έως τότε ο δρόμος, δεν είχε χρονολογηθεί με ακρίβεια, εκτός από μία μόνο περίπτωση (Οικόπεδο Πολλέντρι: υστερορωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα στο ένα αυλάκι από τον τροχό: 4ος, 5ος, 6ος). Αποτελούσε την κεντρική αρχαία οδική αρτηρία η οποία ένωνε τους δήμους Αιζωνής και Αναγυρούντος μέσω του δήμου των Αλών Αιζωνίδων (*Αστική Οδός*). Οι ανασκαφές των δύο ιερών (Οικόπεδο Περβανίδη-Καραμαλέγκου/ΟΤ 120 και οικόπεδο Σμυρλή), με τα οποία ο δρόμος σχετιζόταν δεν είχαν τουλάχιστον έως το 1984 δημοσιευθεί.

α/α 98

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλύμνου Τουλούμη

Εικ. 82

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Καλύμνου, Ο.Τ. 136, τεμ. 9

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός.

Ιδιοκτησία

---

³³¹ Γίνεται αναφορά στις ανασκαφές των οικοπέδων Περβανίδη-Καραμαλέγκου, Σμυρλή, Κριμήλη-Καλελιοπούλου, Νικηφόρου, Αχυρόπουλου, Πολλέντρι, Ροδίτη. Όλα αναφέρονται σε εκθέσεις του ΑΔ εκτός του οικοπέδου Αχυρόπουλου.

³³² Από την ανασκαφέα το μετατρόχιο υπολογίζεται σε 1.40–1.45μ., κάτι που δεν είναι απόλυτα ορθό, καθώς πρόκειται για απόσταση σταθερή. Η αναφερόμενη απόκλιση 1–5 εκ. ενδεχομένως οφειλόταν στο σημείο μέτρησης της απόστασης μεταξύ των αυλάκων των αρματροχιών. Βλ. Πίκουλας 2012, 38–43.

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κ. Τουλούμη

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός με αρματοροχίες

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουρίνου ΑΔ 1981, 48

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1981

Περιγραφή

Η αρχαία οδός διέσχωζε ίχνη αρματοροχιών πάνω στον βράχο, σε μήκος 10.40μ. Είχε κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ, μετατρόχιο 1.40μ., και το βάθος των αυλάκων κυμαινόταν 0.08–0.15μ. Δεν βρέθηκαν όστρακα.

α/α 99

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Νικηφόρου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σπετσών, Ο.Τ. 136

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Νικηφόρου

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο αρχαίοι οδοί με αρματοροχίες

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 54.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1982

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο αρχαίων οδών που έσωζαν αρματροχιές πάνω στον βράχο. Δεν είχαν αναλήμματα. Ο ένας δρόμος είχε κατεύθυνση Α–Δ, σωζόμενο μήκ. 11.95μ., απόσταση μεταξύ των αμαξοτροχιών 1.40μ., πλάτ. αρματροχιάς 0.10μ. και βάθος 0.08μ. Ο δεύτερος είχε κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 13.10μ., μετατρόχιο 1.40μ., πλάτ. αρματροχιάς 0.08μ. και βάθος 0.06μ.

α/α 100

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλύμνου Κριμήλη

Εικ.

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση: Συμβολή οδών Καλύμνου & Αχιλλέως

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κριμήλη-Καλελιοπούλου

Αυτοψία: -

Είδος: οδός με αρματροχιές

Αρχαίες Πηγές: -

Επιγραφές: --

Περιηγητές: -

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη ΑΔ 1979, 78

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αρχαίου δρόμου, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, με βάση τις αρματροχιές που εντοπίστηκαν πάνω στον βράχο, σε μήκ.

13.80μ. Το αναφερόμενο πλάτ. 1.50–1.65μ. πιθανότατα αναφέρεται στο πλάτος του βράχου που περιλαμβάνει τις αρματοχιές, και όχι στο καθεαυτό πλάτος του αρχαίου δρόμου που προφανώς ήταν μεγαλύτερο. Κατά την ανασκαφέα πρόκειται για τον ίδιο δρόμο, που είχε εντοπισθεί 400μ. δυτικότερα, μπροστά από το αποκαλυφθέν ιερό της Αφροδίτης επί της σύγχρονης οδού Καλύμνου και στη συνέχεια ανατολικά διερχόταν μπροστά από το μικρό ιερό της οδού Σπετσών³³³ με κατεύθυνση τον αρχαίο δήμο του Αναγυρούντος, προς τα Βλάχικα Βάρης.

α/α 101

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αρκαδίου Γιαβάση

Εικ.

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αρκαδίου 65, Ο.Τ. 149 (μη συμβατά)

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός, λόγω αναντιστοιχίας αναφερόμενου Ο.Τ. και αριθμού οδού.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Γιαβάση.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 80

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

---

³³³ Οικόπεδο Σμυρνή: Κρανιώτη ΑΔ 1979, 77–78

Αναλημματικός τοίχος κατεύθυνσης Α–Δ., ορατού μήκ. 26.30μ., πλάτ. 0.80–1.15μ. και ύψ. 0.30–0.50μ. χτισμένος από αργούς λίθους, διέσχιζε λοξά το οικόπεδο ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους από ΝΔ. —την οδό Αρκαδίου— προς τα ΒΑ. Θεωρήθηκε από την ανασκαφέα ως αναλημματικός τοίχος οδού. Νότια από τον τοίχο και κάθετα στο μέσον του περίπου, αποκαλύφθηκε τμήμα δεύτερου αναλημματικού τοίχου, με κατεύθυνση σχεδόν Β–Ν., μήκ. 3μ., πλάτ. 1.10 και ύψ. 0.30–0.60μ., που συνεχιζόταν νότια στο γειτονικό οικόπεδο.

α/α 102

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλύμνου Ζίγδη

Εικ. 83

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Καλύμνου.

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ί. Ζίγδη.

Αυτοψία: –

Είδος: κτηριακά κατάλοιπα του 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1973–1974, 160, σχέδ. 38, πίν 116Α

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής 1974.

Περιγραφή

Κατάλοιπα τοίχων κτισμάτων περισσότερων οικοδομικών φάσεων, του 4ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από μικρούς και μεγάλους αργούς λίθους, εδράζονταν στο βραχώδες έδαφος, με πλάτ. 0.80μ. οι παλαιότεροι και 0.40μ. οι νεώτεροι. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν κατάλοιπα δαπέδων.

α/α 103

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αρκαδίου Ασπρογέρακα

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αρκαδίου 11 και Μεγάλου Βασιλείου

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839897	23.775782			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ασπρογέρακα

Αυτοψία: –

Είδος: οικία κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 77–78

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφηκε μικρό κτίσμα, το οποίο πιθανόν να αποτελούσε αγροτική οικία. Αποτελείτο από ένα τετράπλευρο χώρο (Α), διαστ. 3.60×2.50μ. και έναν μεγαλύτερο σε σχήμα (Γ) διαστ. 7×5.50μ.. Και στους δύο χώρους βρέθηκαν ίχνη δαπέδων και στον τετράπλευρο χώρο βρέθηκε εστία, θρανίο και αρκετά θραύσματα από αμφορείς και από άλλα αγγεία καθημερινής χρήσης. Οι τοίχοι, πλάτ. 0.60–0.90μ., και ύψ. 0.20–0.40μ. ήταν κατασκευασμένοι από ημίεργους λίθους με γέμισμα από χώμα και μικρότερες πέτρες. Στο γειτονικό προς τα ΝΑ οικόπεδο δεν υπήρχαν αρχαία κατάλοιπα και ήταν ορατός ο φυσικός βράχος.

Η κεραμεική —αβαφή και μελαμβαφή όστρακα— χρονολογεί το κτίσμα στους κλασικούς χρόνους.

α/α 104

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παπαφλέσσα Καρασάββα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παπαφλέσσα, Ο.Τ. 146

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καρασάββα.

Αυτοψία: –

Είδος

Ανάλημμα οδού

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1991, 60

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής το ανάλημμα αρχαίας οδού (Α–Δ με απόκλιση προς ΒΑ), πλάτ. 0.80μ. Φαινόταν ότι συνέχιζε στα όμορα οικοπέδα. Στη ΒΔ γωνία του οικοπέδου διακρινόταν μικρό τμήμα δεύτερου αναλημματικού τοίχου, ενώ επιφανειακά θεμέλια διακρίνονται βορειότερα, στα οικοπέδα κοντά στη συμβολή των οδών Παπαφλέσσα και Ρόδου. Δεν βρέθηκαν κινητά ευρήματα.

α/α 105

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δραγατσανίου Λιβιά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δραγατσανίου, Ο.Τ. 146

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837644	23.784479			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λιβιά.

Αυτοψία: –

Είδος

ανάλημμα οδού

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1991, 60

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε η συνέχεια του αναλήμματος του αρχαίου δρόμου του οικοπέδου Καρασάββα, το οποίο καμπόταν προς ΒΑ και μετέβαλε την κατεύθυνση του κατά 90°. Είχε κατασκευαστεί από μεγάλους αργούς λίθους στη βάση και μικρότερους ψηλότερα. Δεν βρέθηκαν κινητά ευρήματα ή όστρακα.

α/α 106

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δραγατσανίου Τσάντη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Δραγατσανίου και Νικηταρά, Ο.Τ. 146

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837807	23.784585			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Τσάντη.

Αυτοψία: –

Είδος: αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 82

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αναλημματικού τοίχου κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 2.20μ., πλάτ. 1μ. και ύψ. 0.10–0.55μ., ο οποίος είχε εντοπισθεί νοτιότερα στα οικόπεδα Λιβά και Καρασάββα. Δεν διαπιστώθηκαν ίχνη του προς βορρά. Κάθετα στο σωζόμενο βόρειο άκρο του ανασκάφηκε όμοιος τοίχος με κατεύθυνση Δ–Α σε μήκος 1.30μ. που όμως δεν συνεχιζόταν ανατολικότερα προς την οδό Δραγατσανίου.

α/α 107

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παπαφλέσσα

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παπαφλέσσα 28, Ο.Τ. 148

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.837659	23.781921			

Ιδιοκτησία

Άγνωστης ιδιοκτησίας

Αυτοψία: –

Είδος:

Κτίσμα ή τοίχος οριοθέτησης 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 80

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου κτίσματος ή ορίου ιδιοκτησίας(;) με διαστ. 9.45μ.χ2.45μ. Οι τρεις τοίχοι που το αποτελούσαν ήταν χτισμένοι από αργούς ανισομεγέθεις λίθους. Χρονολογήθηκε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

α/α 108

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σπετσών Πελοσώφ

Εκ. 84

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών, Ο.Τ. 137

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Πελοσώφ.

Αυτοψία: –

Είδος: τυμβοειδή εξάρματα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 72 σχέδ. 6, πίν. 27β

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν στα όρια του οικοπέδου και στο αμέσως συνεχόμενο οικόπεδο προς βορρά τρία τυμβοειδή εξάρματα. Αποτελούνταν από λιθοσωρούς από μικρούς λίθους, χώμα και αρκετά όστρακα πάνω στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, με διάμ. 6–7μ. και ύψ. 0.80–1.30μ. Περιμετρικά η βάση τους οριζόταν από μεγαλύτερες πέτρες. Τα όστρακα ανήκαν σε χονδρά αβαφή αγγεία οικιακής χρήσεως και σε λεπτά μελαμβαφή κλασικών χρόνων. Οι λιθοσωροί δεν κάλυπταν τάφο ή οποιαδήποτε άλλη κατασκευή. Παρόμοιες κατασκευές, μερικές μεγάλων διαστάσεων (διάμ. 20, ύψ. 4μ.), είχαν εντοπιστεί στην περιοχή μεταξύ των δήμων Γλυφάδας και Βούλας και είχαν αποδοθεί είτε σε ταφικούς τύμβους, είτε σε σωρούς λίθων οφειλόμενους στον καθαρισμό των αγρών που έγινε στους χρόνους του Πεισίστρατου³³⁴.

Στα Ο.Τ. 137 και 138 της Βούλας, έχουν αποκαλυφθεί θεμέλια σπιτιών, ιερό και μελισσοκομική εγκατάσταση, τα οποία απαρτίζουν μία ενδιαφέρουσα οικιστική μονάδα.

α/α 109

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Κυπραίου

Εκ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών και Αιόλου, Ο.Τ. 134

---

³³⁴ Milchhöfer 1889, 17. Κεραμόπουλλος 1919, 32

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.838427	23.778639			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπραίου.

Αυτοψία: –

Είδος: Οικιστικά κατάλοιπα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 65

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τοίχου και λαξεύματα από αρχαίες οικίες. Ανήκαν σε αραιοκατοικημένο τμήμα του δήμου των Αλών Αιξωνίδων, βορείως του αρχαίου δρόμου, ο οποίος έχει εντοπιστεί κατά μήκος της οδού Σπετσών και εκτός των δύο πυκνών οικιστικών πυρήνων του αρχαίου δήμου. Στην περιοχή αυτή έχουν βρεθεί: ιερά, μελισσοκομικές εγκαταστάσεις, τοίχοι-όρια ιδιοκτησιών και σποραδικοί τάφοι.

α/α 110

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Αβραμίδα

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδοί Σπετσών και Αχιλλέως, Ο.Τ. (;)

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αβραμίδα

Αυτοψία: –

Είδος: καμπυλόγραμμος τοίχος– όριο ιδιοκτησιών (;)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 79.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Καμπυλόγραμμος τοίχος, πρόχειρης κατασκευής από λίθους διαφόρων μεγεθών, μήκ. 30μ., πλάτ. 0,80μ., κατεύθυνσης Ν–Β. αρχικά και ΒΔ στη συνέχεια. Πιθανόν να χρησίμευε ως όριο ιδιοκτησιών.

α/α 111

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Νικολακοπούλου

Εικ. –

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών, Ο.Τ. 130

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Νικολακοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 77

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Βρέθηκαν δύο τοίχοι, ο ένας κατεύθυνσης Α–Δ., μήκ. 7 πλάτ. 0.50–0.60μ., και ο δεύτερος κάθετος στον πρώτο, μήκ. 1.80μ., πλάτ. 0.55–0.,60μ. Ο δεύτερος τοίχος είναι συνέχεια του τοίχου στο γειτονικό προς τα ΒΔ οικόπεδο Γιάννικα.

α/α 112

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σπετσών Γιάννικα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σπετσών, Ο.Τ. 130

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γεωργ. Γιάννικα

Αυτοψία: –

Είδος

τοίχοι καλλιέργειας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρασιώτη 1979, 77

Έρευνα

Σωστική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Καθαρίστηκαν δύο επιφανειακοί αρχαίοι τοίχοι, αμελούς κατασκευής, από φυσικούς ογκολίθους, ο πρώτος κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 34, πλάτ. 1μ., και δυτικά αυτού ο δεύτερος, κατεύθυνσης Δ–Α, μήκ. 11,50μ. και πλάτ. 1μ. Είναι συνήθειες στην Άνω Βούλα ως όρια ιδιοκτησιών ή άνηδρα για την καλλιέργεια.

α/α 113

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Νικηταρά Μπαγούρδα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νικηταρά, Ο.Τ. 143

Συντεταγμένες:μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μπαγούρδα

Αυτοψία: –

Είδος:Τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος πρόχειρης κατασκευής από αργούς λίθους, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 27.50μ. και πλάτ. 1.25–1.50μ. συνεχιζόταν στα γειτονικά οικόπεδα. Στον καθαρισμό του βρέθηκε μόνο μια βάση οξυπύθμενου αμφορέα.

α/α 114

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αθηναΐδος Πεδιαδίτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αθηναΐδος, Ο.Τ. 145

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ιω. Πεδιαδίτη.

Αυτοψία: –

Είδος

Τρεις παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 78.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε χαμηλό βραχώδες ύψωμα που διακρίνεται στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν τρεις παράλληλοι μεταξύ τους αναλημματικοί τοίχοι πρόχειρης κατασκευής από αργούς λίθους, κατεύθυνσης ως επί το πλείστον Β–Ν. Από δυτικά προς ανατολικά είχαν μήκ. 11.65μ., 8.50μ. και 4.70μ. Οι δύο ανατολικότεροι συνέχιζαν νότια. Είχαν πλάτ. 0.70μ. Έφθαναν έως και 3μ. ψηλότερα από το επίπεδο της οδού Αθηναΐδος, ακολουθώντας την πλαγιά του υψώματος.

Το χαμηλό αυτό ύψωμα εκτεινόταν και προς Β. στο γειτονικό οικόπεδο όπου συνεχίζονταν και οι τρεις αναλημματικοί τοίχοι.

α/α 115

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παπαφλέσσα Κούτσικου-Κόλλια

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Παπαφλέσσα, Ο.Τ. 138, όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Πασχαλινού

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κούτσικου-Κόλλια

Αυτοψία: –

Είδος: τμήμα αρχαίου μελισσοκομείου

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1990, 71

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν θεμέλια δύο παράλληλων τοίχων, πλάτ. 1.60μ., οι οποίοι ανήκαν στο κτηριακό συγκρότημα μελισσοκομικής εγκαταστάσης που είχε αποκαλυφθεί στο συνεχόμενο δυτικά οικόπεδο Πασχαλινού μαζί με αγροτικό ιερό. Από το χώρο μεταξύ των δύο τοίχων συγκεντρώθηκαν αρκετά θραύσματα από πήλινες κυψέλες και ελάχιστα όστρακα.

α/α 116

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παπαφλέσσα Πασχαλινού

Εικ. 85–88

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Παπαφλέσσα, Ο.Τ. 138, όμορο Δ οικοπέδου Κούτσικου-Κόλλια.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μ. και Σ. Πασχαλινού, διαστάσεων 35×17.50μ.

Αυτοψία: –

Είδος

Αγροτικό ιερό κλασικών χρόνων, αρχαία μελισσοκομική εγκατάσταση

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου 1988, 73–75, σχέδ. 1, πίν. 43β–45α

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1988

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε διαμόρφωση ανδρών από τρεις αναλημματικούς τοίχους, παράλληλους μεταξύ τους, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ. Ήταν αποσπασματικά σωζόμενοι, δομημένοι από μεγάλους ημίεργους λίθους και όριζαν τρία επίπεδα. Στο μεσαίο επίπεδο, πλάτ. 5μ., στο ανατολικό τμήμα του, αποκαλύφθηκε μικρό ορθογώνιο κτίσμα, με κάτοψη ιερού, με πρόναο και σηκό, διαστ. 3.50×2.30μ. Είχε προσανατολισμό ΒΑ–ΝΔ με την είσοδο ανατολικά. Οι τοίχοι του, πλάτ. 0.40μ. και σωζ. ύψ. 0.20–0.35μ. εδράζονταν εν μέρει πάνω στον φυσικό βράχο. Το δάπεδο του σηκού, εσωτ. διαστάσεων 1.60×1.30μ., ήταν στρωμένο με κονίαμα. Στο βάθος του σηκού υπήρχε λίθινη βάση, διαστ. 0.31×0.25μ., με ορθογώνιο τώμο 0.12×0.12μ. και βάθ. 0.06μ. για την ένθεση πιθανόν κάποιου αναθήματος. Δίπλα και νότια της λίθινης βάσης υπήρχε τετράγωνο ίχνος στο κονίαμα του δαπέδου, πλευράς 0.14μ., ίσως για την τοποθέτηση δεύτερης βάσης. Με βάση την κεραμεική από την τάφρο θεμελίωσης³³⁵, η κατασκευή του ιερού ανάγεται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., ενώ η χρήση του πρέπει να συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα περίπου του 4ου αι. π.Χ.³³⁶.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε η ΒΔ γωνία μεγάλου κτηρίου³³⁷ και συγκεκριμένα ο βόρειος εξωτερικός τοίχος μήκ. 11.70μ., πλάτ. 1.50–1.70μ. και μέγ. ύψ. 0.70μ. και μικρό τμήμα του δυτικού τοίχου, μήκ. 3μ., πλάτ. 0.90μ. και σωζ. ύψ. 0.50μ. Στο εσωτερικό του κτηρίου και κατά μήκος του βόρειου τοίχου ερευνήθηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από λίθους, κεράμους στέγης λακωνικού τύπου και τμήματα από τοιχώματα, δισκοειδή καλύμματα και κυλινδρικά στεφάνια κυψελών. Το κτήριο ταυτίστηκε με μελισσοκομική εγκατάσταση η οποία επεκτείνεται νότια, στο

³³⁵ Αποκαλύφθηκε τμήμα βάσης πινακίου, λαβή αμφορέα, κορινθιακή κοτύλη κτλ.

³³⁶ Στην τετράγωνη εγκοπή του δαπέδου του σηκού βρέθηκε μικρή χάλκινη αιχμή βέλους, μήκ. 0,017 μ., τριγωνικής διατομής στη βάση του με μήκος πλευράς 0,01 μ.,

³³⁷ Στην ανασκαφική έκθεση αναγράφεται ως βορειοανατολική γωνία. Εδώ σημειώνουμε τον προσανατολισμό των επιμέρους αρχιτεκτονικών στοιχείων σύμφωνα με το παρεχόμενο σχέδιο και την γεωγραφική θέση του οικοπέδου.

πλάτος δηλαδή της οδού Παπαφλέσσα. Στους χώρους της, πάνω σε πεζούλια/θρανία και σε οριζόντια θέση, θα ήταν τοποθετημένες οι κυψέλες η μία πάνω στην άλλη.

Ευρήματα

Από το στρώμα καταστροφής του μελισσοκομείου προήλθαν πολλά τμήματα κυψελών: δισκοειδή καλύμματα, κυλινδρικά στεφάνια, τμήματα τοιχωμάτων κυλινδρικών κυψελών με φαρδύ στόμιο από πορτοκαλόχρωμο–ερυθρωπό χοντρόκοκκο πηλό. Στα εσωτερικά τοιχώματα σώζονταν εγχαράξεις σε ψαθωτή ή άλλη διάταξη διαμορφωμένες με ένα τύπο ξύλινου χτενιού. Τα πήλινα κυλινδρικά στεφάνια, είχαν ύψ. 0.075–0.095μ., διάμετρο λίγο μεγαλύτερη από το στόμιο των κυψελών, οριζόντια χείλη και σειρά επάλληλων εγχάρακτων γραμμών στην εσωτερική κοίλη επιφάνεια. Χρησιμοποιούνταν για να αυξηθεί το ύψος των κυψελών. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν τμήματα από 25 τουλάχιστον δισκοειδή καλύμματα, διαμ. 0.34–0.37μ. και πάχ. από 0.015–0.02μ. Πρόκειται για έναν διαδεδομένο τύπο πήλινης κυψέλης που χρησιμοποιούνταν κατά την αρχαιότητα στην Αττική και στα νησιά του Αιγαίου³³⁸.

α/α 117

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Νικηταρά Γεραλδή

Εικ. -

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νικηταρά και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 139

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839079	23.781418			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γεραλδή

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχοι κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

³³⁸ Ανδρέου 1988, 73–75, υποσημ. 3.

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφησαν τοίχοι, σχεδόν παράλληλοι μεταξύ τους, χτισμένοι από αργούς λίθους. Χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους με βάσει την εύρεση λίγων οστράκων της εποχής αυτής.

α/α   **118**

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Νικηταρά Βενετσιάνου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Νικηταρά, Ο.Τ. 139

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παν. Βενετσιάνου.

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχοι, ποιμνιοστάσιο (;).

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

αρ. 39. SEG XXXVII 202. Κρανιώτη 1979, 77. Μαζί με πρόχειρο χάραγμα ανδρικής κεφαλής με κράνος

Μνέμον ειμί | ποιμήν ὄν.

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 77

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Βρέθηκαν κατάλοιπα δύο τοίχων από αργούς λίθους. Ο πρώτος, κατεύθυνσης Α-Δ, μήκ. 10μ. πλάτ. 0.70μ., αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και συνεχιζόταν προς τα δυτικά, και ο δεύτερος, κατεύθυνσης Β-Ν., μήκ. 7μ. και πλάτ. 1.20μ., βρέθηκε στο ανατολικό τμήμα. Στην προέκταση του πρώτου τοίχου προς ανατολικά εντοπίστηκε πάνω στον φυσικό βράχο πρόχειρο χάραγμα ανδρικής κεφαλής με περικεφαλαία, σε πλάγια όψη προς τα αριστερά και δίπλα του επιγραφή, πρόχειρα χαραγμένη στον βράχο. Δεν βρέθηκαν όστρακα.

α/α 119

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παπανικολή Βαφειάδη

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παπανικολή, Ο.Τ. 139

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βαφειάδη.

Αυτοψία: —

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 82.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 8.60μ., πλάτ. 1.20μ. αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους και ακολουθούσε τη φυσική κλίση του εδάφους από την οδό Παπανικολή από βορρά προς νότο. Σωζόταν 5.35–5.70μ. χαμηλότερα από τον σύγχρονο δρόμο. Η συνέχειά του ήταν ορατή και στο γειτονικό προς τα ΝΔ οικόπεδο.

α/α 120

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αιόλου αποθέτης

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αιόλου, Ο.Τ. 134

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο άγνωστης ιδιοκτησίας

Αυτοψία: –

Είδος

Αποθέτης (;): κοίλωμα με αγγεία, κλασικοί χρόνοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57.

Έρευνα

Παράδοση αγγείων και στη συνέχεια σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Επί της οδού Αιόλου βρέθηκαν από κατοίκους και παραδόθηκαν αγγεία (τμήμα μελαμβαφούς πρόχου, ελλιπής τριποδικός κώθων, μελαμβαφής αμφορίσκος, αρυβαλλοειδές αγγείο, κοτύλη, μαστοειδές αγγείο, μικρά αγγεία ελλιπή ως προς τις λαβές και μελαμβαφή όστρακα). Από την έρευνα που ακολούθησε διαπιστώθηκε η

προέλευση των ανωτέρω, καθώς και άλλων αγγείων— ένας λύχνος, δύο πινάκια, κύλικα, σκέπασμα πυξίδας— από χώρο-αποθήκη σε φυσικό κοίλωμα στο βραχώδες έδαφος, του οποίου οι τρεις πλευρές του ορίζονταν από πρόχειρα τοιχάρια από αργούς λίθους, και η δυτική από τον λαξευμένο βράχο. Χρονολογήθηκε από την κεραμεική στους κλασικούς χρόνους.

α/α 121

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Χάρητος Μητράκου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Χάρητος 10, Ο.Τ. 134

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839149	23.778647			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Μητράκου και Κ. Λεμπέση

Αυτοψία: —

Είδος

Κτίσμα με τέσσερις χώρους. Ύστερα αρχαϊκά ή πρώιμα κλασικά χρόνια

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Τσαραβόπουλος 1989, 74.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια κτίσματος με τουλάχιστον τέσσερις χώρους, εκ των οποίων ο ένας, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, φαίνεται ότι ήταν στεγασμένος με σχιστολιθικές πλάκες(.). Από τα κινητά ευρήματα η χρήση του χώρου τοποθετείται στα

ύστερα αρχαϊκά ή πρώιμα κλασικά χρόνια. Πιθανότατα αποτελούσε οικία, αν και δεν δίδονται πολλά στοιχεία από τον ανασκαφέα.

α/α 122

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Παπανικολή Στράτου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παπανικολή και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 140

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.839772	23.782015			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λ. Στράτου

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχοι αναλημματικοί ή όρια ιδιοκτησιών

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 42

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα δύο τοίχων, κατεστραμμένων σε μεγάλο τμήμα τους. Ο καλύτερα σωζόμενος είχε κατεύθυνση Δ–Α, μήκ. 13μ. και πλάτ. 1.10μ., ενώ ο άλλος, κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ.

Ανήκουν σε συνήθεις για την περιοχή αρχαίους τοίχους διαφόρων κατευθύνσεων, θεμελιωμένους στον βράχο, αμελούς κατασκευής, χτισμένους κυρίως από βραχόπετρες, οι οποίοι, ήταν όπου απαιτούνταν αναλημματικοί και αποτελούσαν

κυρίως όρια ιδιοκτησιών. Συνήθως απουσιάζουν χαρακτηριστικά για τη χρονολόγηση κινητά ευρήματα.

α/α 123

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Παπανικολή Σταυρινού

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Παπανικολή, Ο.Τ. 140

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σταυρινού.

Αυτοψία: –

Είδος: αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 78

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 14.70μ, πλάτ. 0.70–0.80μ. και ύψ. 0.20–0.30μ., από αργούς λίθους, με περισσότερο σαφή την εξωτερική ανατολική όψη, διέσχιζε το μέσον περίπου του οικοπέδου, το οποίο παρουσίαζε μικρή κλίση από βορρά προς νότο, προς την οδό Παπανικολή από την οποία ο τοίχος είναι 1μ. περίπου ψηλότερα και απέχει 10.40μ. Το ανάλημμα συνέχιζε προς δυτικά στο όμορο οικόπεδο, ενώ πρέπει να αποτελούσε συνέχεια του τοίχου ίδιας κατεύθυνσης στο οικόπεδο Λ. Στράτου, στην βόρεια πλευρά της οδού Παπανικολή. Ήταν παράλληλο με το ανάλημμα του οικοπέδου Βαφειάδη (αρ.119), με απόσταση μεταξύ τους περί τα 35μ. και υψομετρική διαφορά άνω των 6μ.

α/α 124

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Κολοκοτρώνη Μιχαλέτου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κολοκοτρώνη

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μιχαλέτου

Αυτοψία: —

Είδος: αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 20μ., πλάτ. 0.72–0.82μ., από αργούς λίθους με τεθλασμένη διαδρομή. Συνέχιζε στη γειτονική ιδιοκτησία προς τα ΒΑ.

α/α 125

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Κολοκοτρώνη Κωστόπουλου

Εικ. —

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί των οδών Κολοκοτρώνη και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 141

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840128	23.782589			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μ. Κωστόπουλου

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος πιθανότατα αναλημματικός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1981, 48

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Κατάλοιπα τοίχου, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 1.60, πλάτ. 0.50 και ύψ. 0.60μ., με μεγάλους ακανόνιστους λίθους στην Ν όψη και μικρούς αργούς στη Β πλευρά του. Δεν βρέθηκαν όστρακα. Ο τοίχος ήταν παράλληλος με τις ισοϋψείς.

α/α 126

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Κολοκοτρώνη Ο.Τ. 141Α

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κολοκοτρώνη, Ο.Τ. 141Α

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχοι αναλημματικοί

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρασιώτη 1979, 79

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, σχεδόν παράλληλοι, οι οποίοι εδράζονταν στον φυσικό βράχο. Ο ένας τοίχος βρισκόταν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, είχε κατεύθυνση προς ανατολικά, μήκ. 13.15μ. και πλάτ. 1μ. Διαπιστώθηκε διαφοροποίηση στη δόμηση των όψεών του: η ΝΑ πλευρά του αποτελούνταν από αργούς σχετικά ευδιάκριτους λίθους, ενώ η ΒΔ από πολύ μικρότερους λίθους. Ο δεύτερος τοίχος βρισκόταν στα βόρεια του πρώτου είχε κοινό προσανατολισμό και ήταν ελαφρώς ημικυκλικός με μήκ. 7.60μ., ενώ το πλάτος του ήταν ασαφές. Πιθανότατα είχαν αναλημματική χρήση, επειδή ήταν παράλληλοι μεταξύ τους και ο νότιος είχε όψη από μεγαλύτερους λίθους στην πλευρά προς την κατωφέρεια.

α/α 127

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Μαυρομιχάλη Τερζάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Μαυρομιχάλη και Αθηναΐδος, Ο.Τ. 140Α

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.840838	23.782173			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τερζάκη

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχος αναλημματικός ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 42.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 9.60μ. και πλάτ. 1μ. Πρόχειρη αλλά και ισχυρή κατασκευή με χρήση μεγάλων όρθιων βραχόλιθων.

α/α   **128**

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Μαυρομιχάλη Καγιάντα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση: οδός Μαυρομιχάλη

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καγιάντα

Αυτοψία: –

Είδος: αναλημματικοί τοίχοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 78

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τρεις τοίχοι αμελέστατης κατασκευής χτισμένοι από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών, κατεύθυνσης Α–Δ, διαμόρφωναν επίπεδα για τη συγκράτηση των χωμάτων.

Τέταρτος τοίχος, στα ανατολικά τους με κατεύθυνση Β–Ν, χτισμένος με όρθια τοποθετημένες σχιστόπλακες, ίσως αποτελούσε όριο ιδιοκτησιών.

α/α 129

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Μεγ. Βασιλείου Σαρρή-Καραμάνου Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Μεγ. Βασιλείου και Ρόδου, Ο.Τ. 250

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.841254	23.784317			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σαρρή-Καραμάνου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 81

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος κατεύθυνση Β/ΒΑ–Ν/ΝΔ, μήκ. 5.10μ., πλάτ. 0.90μ. και ύψ. 0.40μ., αμελούς κατασκευής με όψη μόνο προς τα ΝΑ.

α/α 130

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Μεγ. Βασιλείου Ασημακόπουλου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Οδός Μεγάλου Βασιλείου, Ο.Τ. 251 (ορθόν 249)

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Ασημακόπουλου

Αυτοψία: —

Είδος: τμήμα καμπυλόγραμμου τοίχου

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 84

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα καμπυλόγραμμου τοίχου από αργούς λίθους αποκαλύφθηκε σε μήκ. 15μ., πλάτ. 1–1.40/1.60μ. και ύψ. 0.20–0.35μ. Εδραζόταν στον φυσικό βράχο, ο οποίος σε ορισμένα σημεία του είχε λαξευτεί και αποτελούσε τμήμα του τοίχου. Συνεχιζόταν στο γειτονικό προς ανατολικά οικόπεδο και θα πρέπει να συνεχιζόταν και βόρεια, προς την οδό Μ. Βασιλείου, όπου όμως είχε καταστραφεί πιθανόν κατά τη διάνοιξη της οδού. Πρέπει να ακολουθούσε τις ισοϋψείς καμπύλες των υπωρειών του Υμηττού.

α/α 131

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Λειψών Σουρίδη

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λειψών και Ρόδου, Ο.Τ. 253

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.841982	23.784356			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σ. Σουρίδη

Αυτοψία: –

Είδος: αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 84

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 20μ., πλάτ. 1μ., πρόχειρης κατασκευής και ακανόνιστης διαδρομής, από τον οποίο σωζόταν μόνον η ανατολική του όψη. Ήταν ορατή η συνέχεια του τοίχου προς βόρεια στο Ο.Τ. 254 (στο δεύτερο από τη γωνία Λειψών και Ρόδου οικόπεδο), ενώ προς νότο, συνέχεια του αποτελούσε πιθανόν ο παρόμοιας μορφής τοίχος του οικοπέδου Σαρρή-Καραμάνου.

α/α 132

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Μ. Βασιλείου Κονσολάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Μ. Βασιλείου και Λέρου, Ο.Τ. 253 (αναφέρεται λανθασμένα ως ΟΤ 254)

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.841685	23.783374			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ελ. Κονσολάκη

Αυτοψία: –

Είδος

κτίσμα ελληνιστικών χρόνων, αναλημματικός τοίχος.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 75.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφηκε τετράπλευρο κτίσμα, διαστ. 6.60×3.55×3.20μ. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, με πλάτ. 0.70–1.10μ. και ύψ. 0.30μ. Δυτικά του κτίσματος εντοπίστηκε τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν., μήκ. 6.70μ., πλάτ. 0.70–0.90μ., πιθανότατα αναλημματικός. Κάθετος σε αυτόν και σε απόσταση 1.20μ. από το βόρειο άκρο του βρέθηκε τοίχος κατεύθυνσης Α–Δ. (μήκ. 2.50μ. και πλάτ. 0.70μ.).

Στο αμέσως γειτονικό προς βορρά οικόπεδο Χατζηκωνσταντίνου είχε ανασκαφεί το 1984 τμήμα δρόμου με κατεύθυνση Β–Ν., που στο νότιο άκρο του, προς το οικόπεδο Κονσολάκη, στρεφόταν προς τα ΝΑ, χωρίς να εντοπισθούν περαιτέρω ίχνη. Τα λίγα όστρακα από τον καθαρισμό του κτίσματος χρονολογήθηκαν στην ελληνιστική περίοδο.

α/α 133

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Λειψών Γκόγκα

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λειψών, Ο.Τ. 254

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γκόγκα

Αυτοψία: –

Είδος: τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, από μικρούς αργούς λίθους αποκαλύφθηκε σε μήκος 15μ. (πλάτ. 0.40/0.60μ.) στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε μήκος 3.60μ. (πλάτ. 0.70μ.) στο νότιο, ενώ τμήμα του καταστράφηκε από μηχανικό εκσκαφέα. Βόρεια συνέχιζε στο γειτονικό οικόπεδο, όπου αποκαλύφθηκε σε μήκ. 4.40μ. Στο απέναντι οικόπεδο, υπήρχει ορατός αρχαίος τοίχος, πιθανότατα συνέχεια του πρώτου. Ο τοίχος ακολουθούσε τις ισοϋψείς του βουνού.

α/α 134

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Λειψών Χατζηκωνσταντίνου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επίπεδη έκταση στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του Υμηττού που ορίζεται ανατολικά από κοίτη σημερινού ξεροπόταμου, στην περιοχή των οδών Λειψών, Βασιλέως Γεωργίου, Βουλγαροκτόνου και Λέρου, στα Ο.Τ. 254, 257.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Χατζηκωνσταντίνου, Τσοχάκη-Λυγνού, Κολοβού, Μπίσια (αρχαίος δρόμος), Ζαράρη, Σταύρου-Μούσκαλη-Ηλιοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίος δρόμος, τοίχοι ορίων ιδιοκτησιών, οριοθέτησης ρέματος, αρχαία αναλημματικά έργα και γέφυρα.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 41.

Έρευνα

Καθαρισμός επιφανειακών λειψάνων από τη Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Αποτύπωση 1979 από τη Διεύθυνση Τοπογραφίσεων του ΤΑΠΑ.

Περιγραφή

Δυτικά της κοίτης χειμάρρου εντοπίστηκε σε μεγάλο μήκος αρχαίος δρόμος, κατεύθυνσης ΝΔ-ΒΑ, ο οποίος πιθανόν συνέβαλε νότια στην αρχαία οδό Αιζωνής-Αλών Αιζωνίδων-Αναγυρούντος (*Αστική Οδός*). Η πρώτη οδός, ύστερα από μακριά διαδρομή προς ΒΑ, παρουσίαζε ισχυρή καμπή προς ανατολικά, οδηγώντας κατά την ανασκαφέα από τον οικισμό στο Σπήλαιο Νυμφολήπτου. Εκατέρωθεν του αρχαίου αυτού δρόμου, διαπιστώθηκαν κατάλοιπα τοίχων, ως επί το πλείστον αμελούς κατασκευής, που ερμηνεύτηκαν ως όρια ιδιοκτησιών. Ο καθαρισμός δεν απέδωσε στοιχεία για χρονολόγηση.

Ο αρχαίος δρόμος παρακολουθήθηκε και στα δύο Ο.Τ. 254, 257, στα οικόπεδα Χατζήκωνσταντίνου, Τσοχάκη-Λυγνού, Κολοβού και Μπίσια. Στις δύο πρώτες ιδιοκτησίες η οδός είχε πρόχειρα αναλήμματα, χωρίς λιθόστρωτο οδόστρωμα (συνάγεται ότι επρόκειτο για το τμήμα νοτίως της Βασιλέως Γεωργίου) και στη συνέχεια βορείως της Βασιλέως Γεωργίου με λιθόστρωτο οδόστρωμα και περισσότερο επιμελημένα αναλήμματα. Σε καλή κατάσταση διατήρησης διακρινόταν σε μήκος 34μ. στο οικόπεδο Κολοβού, όπου παρουσίαζε στροφή προς τα ανατολικά και διεύρυνση του πλάτους του, σε απόσταση 19μ. από το νότιο όριο του οικοπέδου. Εμφάνιζε επίσης δύο κατασκευαστικές φάσεις: η παλαιότερη είχε συμπαγές λιθόστρωτο οδόστρωμα,

πλάτ. 2.90–3/3.80μ., χωρίς ίχνη τροχών, με επιμελημένο δυτικό ανάλημμα και αμελέστερο ανατολικό. Στη δεύτερη φάση ο δρόμος πρέπει να διαπλατύνθηκε (πλάτ. οδοστρώματος 5.40μ.), με την προσθήκη ενός νέου ανατολικού αναλήμματος από μονή σειρά όρθιων λίθων, και με χρήση του παλαιού δυτικού, επισκευασμένου ιδιαίτερα στο τμήμα της στροφής. Το οδόστρωμα ήταν και πάλι λιθόστρωτο.

Στο οικόπεδο Χατζηκωνσταντίνου, στο νότιο όριο του εντοπίστηκε μικρή παράκαμψη του δρόμου προς τα ΝΑ, ακολουθούμενη και από την ευδιάκριτη σε μεγάλο μήκος συνέχεια των αναλημμάτων στην προς νότο άχτιστη ιδιοκτησία.

Τα παραπάνω οικόπεδα, ερευνήθηκαν με καθαρισμό των επιφανειακών λειψάνων τα οποία αποτυπώθηκαν το 1979 από τη Διεύθυνση Τοπογραφίσεων του ΤΑΠΑ. Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε.

Στα οικόπεδα Μπίσια, Ζαράρη, Σταύρου–Μούσκαλη–Ηλιοπούλου αποκαλύφθηκαν τοίχοι ορίων ιδιοκτησιών, ενώ στο προαναφερθέν οικόπεδο Τσοχάκη–Λυγνού ανάλογος τοίχος συνέβαλε στον αρχαίο δρόμο.

Στο οικόπεδο Μπίσια εντοπίστηκαν επιπλέον δύο παράλληλοι τοίχοι, ισχυρής κατασκευής (μεγ. μήκ. 15.40μ. πλάτ. 1μ.) αναλημματικής χρήσης, εκατέρωθεν παλαιού αποξηραμένου ρέματος.

α/α 135

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βουλγαροκτόνου Γιαλαμά Φωτιάδου Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βουλγαροκτόνου και Ρόδου, Ο.Τ. 261

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.843663	23.784131			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Θεοδ. Γιαλαμά, Α. Φωτιάδου (όμορα Α–Δ)

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 75, 84

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στα οικόπεδα Γιαλαμά και Φωτιάδου αποκαλύφθηκε τοίχος, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 6.20μ. (οικόπεδο Γιαλαμά) και στη συνέχεια 8μ. (οικόπεδο Φωτιάδου) και πλάτ. 1.10. Μεγάλο τμήμα στο οικ. Φωτιάδου κατεστράφη κατά την εκσκαφή. Ο τοίχος ήταν ορατός προς τα ΝΔ έως την οδό Βουλγαροκτόνου. Αποτελούνταν από μεγάλους αργούς λίθους στις πλευρές και γέμισμα από μικρότερους και ακολουθούσε τη φυσική κλίση του εδάφους προς τον βορρά. Κατά την ανασκαφέα αποτελούσε όριο ιδιοκτησίας, θα μπορούσε όμως να ήταν και αναλημματικός καθώς ακολουθούσε τη γενική κατεύθυνση των αναλημματικών τοίχων της περιοχής και των ισοϋψών του εδάφους.

α/α 136

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Βουλγαροκτόνου Κάγιερ

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βουλγαροκτόνου, Ο.Τ. 261

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κάγιερ

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 54

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης Α–Δ πρόχειρης κατασκευής, εκ των οποίων ο πρώτος είχε μήκ. 22.40μ., πλάτ. 0.40–0.70μ. και δεύτερος μήκ. 24.70μ. και πλάτ. 0.50–0.70μ. Ήταν χτισμένοι από σχιστόλιθους μέτριου και μεγάλου μεγέθους. Πρόκειται για αναλημματικούς τοίχους, όπως φαίνεται από την κλίση του εδάφους.

α/α 137

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σύρου Σανταμούρη

Εκ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σύρου, Ο.Τ. 261

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σανταμούρη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 66

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Α-Δ., αμελούς κατασκευής, μήκ. 13 και πλάτ. 0.60–0.95μ. Ακολουθούσε τη φυσική διαμόρφωση της επιφάνειας του εδάφους.

α/α 138

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σύρου Βλάχου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σύρου, Ο.Τ. 261

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αντ. Βλάχου

Αυτοψία: –

Είδος

τοίχος Α-Δ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 82

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τοίχος κατεύθυνσης Α-Δ., μήκ. 23 μ., πλάτ. 0.80μ., ύψ. 0.10μ., πρόχειρης κατασκευής. Ο τοίχος βρισκόταν 1.50μ. χαμηλότερα από την οδό Σύρου καθώς το οικόπεδο έχει κλίση από Β-N. Κατά την ανασκαφεία ήταν όριο ιδιοκτησίας.

Πιθανόν ήταν αναλημματικός καθώς είχε κοινή κατεύθυνση με παρόμοιους τοίχους γειτονικών οικοπέδων.

α/α 139

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σύρου Κωνσταντινίδη Μανώλη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σύρου και Ρόδου, Ο.Τ. 269

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.844424	23.784189			

Ιδιοκτησία

Όμορα οικόπεδα ιδιοκτησίας Κωνσταντινίδη και Ι. Μανώλη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 84. Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 72

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Α–Δ, και στη συνέχεια ΝΔ, συνολικού μήκ. περί τα 30μ. και πλάτ. 0.50–0.90μ., διέσχιζε τα δύο όμορα οικόπεδα, σε απόσταση 17–16μ. από την οδό Σύρου και 1.80μ. ψηλότερα από το δρόμο. Η συνέχεια του προς ΝΔ θα πρέπει να καταστράφηκε κατά την ανοικοδόμηση του γειτονικού οικοπέδου.

α/α 140

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βασιλέως Γεωργίου Βασιλάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βασιλέως Γεωργίου Β' 72, Ο.Τ. 118

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση, δεν συμπίπτει ο αναφερόμενος αριθμός με το Ο.Τ.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασιλάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 77

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, βρέθηκε σε απόσταση 16μ. από την οδό Βασιλέως Γεωργίου με κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ και σωζόταν σε μήκ. 7.65μ., πλάτ. 0,65–0.70μ. και ύψ. 0,60μ. Είχε όψη μόνον προς τα ΒΔ. Κάθετος στις ισοϋψείς, ακολουθούσε τη φυσική κλίση του εδάφους.

α/α 141

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Νικηταρά Φωτόπουλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νικηταρά 22, Ο.Τ. 118

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.841587	23.776171			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Φωτόπουλου

Αυτοψία: –

Είδος

Κτίσμα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κραουνάκη 1987, 72

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Κτίσμα, σωζ. μήκ. 13.50μ. και πλάτ. 2.85μ., αποτελούμενο από τρεις χώρους. Οι τοίχοι του είχαν πλάτ. 0.50μ. και ήταν θεμελιωμένοι κατευθείαν στον βράχο .

α/α 142

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Νικηταρά Σπηλιάδη

Εικ. 89

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Νικηταρά, Ο.Τ. 117

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.841680	23.776424			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Α. Σπηλιάδη

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα αρχαίου κτηρίου, πιθανόν οικίας.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 80, πίν.22α

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου κτηρίου το οποίο αποτελούνταν από τρεις συνεχόμενους από Ν–Β χώρους: Χώρο Α (διαστ. 4.45×1.85μ.), Β (διαστ. 4.18×3.85μ.) και Γ (διαστ. 3.90×2.20μ.). Ο τελευταίος θα αποτελούσε μεταγενέστερη προσθήκη. Το κτήριο συνεχιζόταν ΒΑ και ΝΑ. Στα δυτικά τοίχοι όριζαν Χώρο Ε, ο οποίος θεωρήθηκε αυλή. Η κύρια είσοδος του κτίσματος, πλάτ. 1.40μ., βρισκόταν στη νότια πλευρά του Χώρου Α, ενώ στον απέναντι της τοίχο, μία δεύτερη οδηγούσε στον Χώρο Β. Οι τοίχοι των χώρων, πλάτ. 0.40–0.50μ., ήταν χτισμένοι από ημίεργους λίθους διαφόρων μεγεθών και θεμελιώνονταν πάνω σε υποστρώμα χώματος και χαλικιών, πάχ. 0.05–0.20μ., που εξομάλυνε την έδραση στον φυσικό βράχο.

Τχνη δαπέδου από ψιλό ερυθρωπό χαλίκι εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του Χώρου Β και στην εξωτερική όψη του δυτικού τοίχου του. Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν άλλοι τοίχοι που ανήκαν σε χώρους συνδεόμενους με το κύριο κτίσμα προς βορρά και νότο. Αναλημματικός τοίχος (Τχ. 9) ΝΔ του κτίσματος προχωρούσε προς τα δυτικά ορίζοντας την προαναφερθείσα αυλή. Στη νότια πλευρά του αποκαλύφθηκε απόθεση με πλήθος οστράκων, πιθανόν μπάζωμα μεγάλης φυσικής κοιλότητας του βράχου.

Το κτήριο αυτό είχε πιθανότατα σχέση με το κτίσμα του οικ. Φωτόπουλου.

α/α 143

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σάμου Μοσχούτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σάμου

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Απ. Μοσχούτη

Αυτοψία: –

Είδος

Ανάλλημμα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 78

Έρευνα

Σωστική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Επιφανειακός τοίχος, αμελούς κατασκευής, κατεύθυνσης Β–Ν., μήκ. 9.30μ., ύψ. 1μ., θα χρησίμευε ως όριο ιδιοκτησιών ή ανάλλημμα για καλλιέργεια.

α/α 144

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Κολοκοτρώνη Μεταξά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κολοκοτρώνη, Ο.Τ 116Α

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αλ. Μεταξά

Αυτοψία:–

Είδος

Συστάδα από επτά παιδικές ταφές (εγχυτρισμούς) του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές:–

Επιγραφές:–

Περιηγητές:–

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 76–77

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε έκταση 4×4.50μ. και σε απόσταση 20.50μ. από την οδό Κολοκοτρώνη, ανασκάφηκε συστάδα από επτά ταφές νηπίων (εγχυτρισμοί). Τα ταφικά αγγεία ήταν τοποθετημένα σε αβαθείς λάκκους, λαξευμένους στον φυσικό ασβεστολιθικό βράχο, καλύπτονταν με ελάχιστη επίχωση, και ήταν στερεωμένα με μικρές πέτρες. Ως ταφικά αγγεία χρησιμοποιήθηκαν οξυπύθμενοι αμφορείς, πίθοι και μία υδρία. Στο εσωτερικό τους ως κτερίσματα βρέθηκαν μικκύλα κυρίως αγγεία—σκυφίδια, φιαλίδια, ληκύθια— και μία στλεγγίδα. Δεν υπήρχαν άλλα ίχνη ταφών στην περιοχή.

Οι περισσότερες ταφές χρονολογούνται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ Στην περιοχή αυτή της Βούλας, η οποία βρίσκεται βορείως των αρχαίων οικιστικών πυρήνων, από τις μέχρι τώρα ανασκαφές, δεν είχε επισημανθεί νεκροταφείο, αλλά κυρίως αναλημματικοί τοίχοι.

Μεμονωμένες συστάδες τάφων έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλα σημεία του αρχαίου δήμου. Το νεκροταφείο του αρχαίου δήμου των Αλών Αιξωνίδων εκτείνεται στο χώρο νοτίως του οικισμού, νοτίως της σημερινής λεωφόρου Βάρης, στην περιοχή Πηγαδάκια Βούλας.

α/α 145

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Νικηταρά Κοκκολάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Νικηταρά 5,7, Ο.Τ. 114

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.842930	23.775515			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Κοκκολάκη και Παναγόπουλου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικοί τοίχοι και οικιστικά κατάλοιπα 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 58–59.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, ο βορειότερος με σωζ. μήκ. 18.60μ., πλάτ. 0.65μ. και σωζ. ύψος 0.80μ. Ο νοτιότερος θεωρήθηκε ότι αποτελούσε το βόρειο ανάλημμα οδού. Στη συνέχεια του ΝΔ άκρου του υπήρχε συγκρότημα δωματίων τα οποία βρίσκονταν σε διαφορετικά επίπεδα λόγω της κλίσης του εδάφους. Ένα χώρος ήταν στρωμένος με μεγάλους πλακοειδείς λίθους ενώ τα υπόλοιπα δωμάτια είχαν δάπεδα από χώμα που κάλυπτε και ισοπέδωνε τις προεξοχές του βραχώδους εδάφους. Βάσει της κεραμικής τα κατάλοιπα χρονολογήθηκαν στον 5ο αι. π.Χ.

α/α 146

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ζακύνθου Δελλή

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ζακύνθου, Ο.Τ. 114

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δελλή-Σπύρου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος B–N

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1991, 61

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αρχαίος αναλημματικός τοίχος, ακολουθούσε την κατεύθυνση των ισούψων (B–N) με πλάτ. 0.80–1μ., και σωζ. μήκ. 12.20μ. Χωρίς κινητά ευρήματα.

α/α 147

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καλαβρύτων Παπανδρικοπούλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καλαβρύτων, Ο.Τ. 115

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παπανδρικοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος

Δυο τοίχοι ΒΔ–ΝΑ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57–58.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο σχεδόν παράλληλοι τοίχοι, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, οι οποίοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και εδράζονταν πάνω στο βραχώδες έδαφος. Τχ. 1: σωζ. μήκ. 12.90μ., πλάτ. 0.95–1.05μ. και ύψ. 0.20–0.45μ. Τχ. 2: σωζ. μήκ. 6.40μ., πλάτ. 0.75–0.90μ. και ύψ. 0.30–0.35μ.

α/α 148

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Δημητρακοπούλου Κανελλία

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Δημητρακοπούλου, Ο.Τ. 104

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κ. και Γ. Κανελλία

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος ΝΑ–ΒΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 71.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ίχνη αναλημματικού τοίχου κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 16.30μ., πλάτ. μεταξύ 1–1.50μ.

α/α 149

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Σοφοκλέους Αθανασίου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σοφοκλέους, Ο.Τ. 99

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αθανασίου

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1979 , 76

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος από αργούς λίθους κατεύθυνση Β–Ν, μήκ. 11.90μ., πλάτ. 1.60–1.70μ. και ύψ. 0.35μ.

α/α 150

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Κυδωνιών Βλασσοπούλου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Κυδωνιών, Ο.Τ. 100

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βλασσοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, με επιμελημένη τη βόρεια μόνο πλευρά, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, διακρ. μήκ. 12.65μ., πλατ. 1– 2μ.

α/α 151

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καρπάθου Κανελλοπούλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καρπάθου, Ο.Τ. 101

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Κανελλοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 82.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 18μ., πλατ. 1.20–1.40μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους, μεγαλύτερους στις όψεις. Σε απόσταση 8μ. νοτίως του τοίχου, αποκαλύφθηκαν σε μήκ. 7.50μ. ίχνη δεύτερου παράλληλου τοίχου.

α/α 152

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παλαιολόγου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Παλαιολόγου 22 , Ο.Τ. 101

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.846813	23.773946			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καλαϊτζή

Αυτοψία: –

Είδος

Τέσσερις αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 71.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τέσσερις αναλημματικοί τοίχοι κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ: Τχ. 1 μήκ. 10μ., πλάτ. 0.50–0.75μ. και ύψ. 0.20μ. περίπου. Τχ. 2, μήκ. 15μ., πλάτ. 0.75–1.10μ. Τχ. 3 και 4: διακρ. μήκ. 11μ., συνεχίζονταν προς τα ΒΔ.

α/α 153

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Παλαιολόγου Φωκά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Παλαιολόγου, Ο.Τ. 101

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Νομ. Φωκά

Αυτοψία: –

Είδος

τοίχος ΒΔ–ΝΑ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Βρέθηκε αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, κατεύθυνσής ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 22μ., πλατ. 0.80μ. ο οποίος συνεχιζόταν στα γειτονικά οικόπεδα.

α/α   **154**

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Κυδωνιών Κονιδάρη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κυδωνιών, Ο.Τ. 94

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κονιδάρη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 12.5μ., πλατ. 0,35–0,60μ., ο οποίος συνεχιζόταν στα διπλανά οικόπεδα.

α/α 155

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Διάκου Δασκαλάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Υπολοχαγού Διάκου και Πάρου, Ο.Τ. 266, Υπολοχαγού Διάκου και Κλεισούρας, Ο.Τ. 3

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.845657	23.781039			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Δασκαλάκη, Μπαλαμπάνη και Σεβαστού

Αυτοψία: –

Είδος

τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρέου Ι. 1989, 66.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αναλημματικού τοίχου, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ. Παρουσίαζε επιμελή τοιχοποιία, με πλατ. 0.50μ. και σωζ. ύψ. 0.80–1μ.

α/α 156

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Κλεισούρας Χριστοδουλόπουλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα, Πανόραμα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κλεισούρας, Ο.Τ. 3

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Χριστοδουλόπουλου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 69

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, κατεύθυνσής ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 21.50μ., πλατ. 0.70μ., και ύψ. 0.55–0.95μ.

α/α 157

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αργυροκάστρου Καρακώστα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αργυροκάστρου, Ο.Τ. 7

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Εμμ. Καρακώστα

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 76.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 15μ., πλατ. 1.10μ. Ο τοίχος συνεχιζόταν και στο γειτονικό προς τα ΒΔ οικόπεδο.

α/α 158

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ιωαννίνων Nazziar

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιωαννίνων 25, Ο.Τ. 13. Σύνορα σύγχρονων δημοτικών ενοτήτων Βούλας-Βάρης.

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση. Δεν συμφωνεί το Ο.Τ. με τον αριθμό.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας F. Nazziar

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουρίνου 1981, 48.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1981

Περιγραφή

Τρεις επιφανειακοί παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης Β–Ν, και πλατ. 1–2μ. δημιουργούσαν αναβαθμούς καλλιέργειας, παράλληλους ως προς τις ισοϋψείς του βουνού. Ο καλύτερα διατηρημένος τοίχος σωζόταν σε μήκ. 9.60μ., πλάτ. 0.70μ. και ύψ. 0.40μ. και ήταν χτισμένος από μετρίου μεγέθους αργούς λίθους και θεμελιωμένος πάνω στον μαλακό σχιστόλιθο. Από τους άλλους δύο τοίχους σώζονταν ελάχιστα ίχνη. Χωρίς όστρακα.

α/α   **159**

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καστελλορίζου Πόγκα

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Καστελλορίζου 58, Καστελλορίζου και Κάσου, Ο.Τ. 245

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.847580	23.773550			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Πόγκα-Συλλιγνάκη, Κλεφτάκη, Ίσαρη

Αυτοψία: –

Είδος

Τέσσερις παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι ΒΔ–ΝΑ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 42–43. Κυριαζοπούλου 1985, 54–57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τέσσερις παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι ΒΔ–ΝΑ, με συμπαγές γέμισμα μεταξύ τους, ώστε να λειτουργούν ενιαία, ήταν παράλληλοι με τις ισουψείς καμπύλες της περιοχής. Το νοτιότερο ανάλημμα, ήταν και το ισχυρότερο, λόγω της απότομης πτώσης του φυσικού βράχου σε αυτό το σημείο. Παρουσίαζε πλάτ. 1.40μ. και επιμελή κατασκευή από μεγάλες πελεκημένες και καλά αρμολογημένες και στις δύο όψεις βραχύπετρες. Συνεχιζόταν στις δύο προς τα δυτικά όμορες ιδιοκτησίες της οδού Καστελλορίζου έως και την οδό Κάσου, με επιμελημένη τη βόρεια πλευρά του και δυσδιάκριτη τη νότια. Το πλάτος του έφθανε τα 2μ.

α/α   **160**

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Καστελλορίζου Λεμπέση

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καστελλορίζου, Ο.Τ. 244

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Λεμπέση

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 84.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 8.50μ. πλάτ. 0.90μ., ύψ. 0.15–0.40μ., διέσχισε το ΝΑ άκρο του οικοπέδου.

α/α 161

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Άρεως Ζησιάδη

Εικ. –

Τοπώνυμο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Άρεως 32, Ο.Τ. 244

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση, λόγω μη σύμπτωσης αριθμού Ο.Τ με αριθμό οικοπέδου

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζησιάδη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 57.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από αργούς λίθους κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 9.30μ. και πλάτ. 0.55–1.20μ.

α/α 162

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Άρεως Τριανταφύλλη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Άρεως και Σύμης, Ο.Τ. 244

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.848619	23.773725			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χ. και Μ. Τριανταφύλλη

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, 72

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος από μεγάλους και μικρούς αργούς λίθους, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 16μ., πλάτ. 0.50–1.50μ. και ύψ. 0.15–0.70μ. Η δυτική παρειά είχε μεγαλύτερο ύψος, λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους προς τα δυτικά. Τμήμα δεύτερου παράλληλου προς τον πρώτο τοίχου, μήκ. 6μ., βρισκόταν σε απόσταση 6.50μ. δυτικά αυτού.

α/α 163

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ερμού Βερυκίου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ερμού 60, Ο.Τ. 241

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.848482	23.775139			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βερυκίου

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος–όριο ιδιοκτησιών

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1985, 62.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος στιβαρός από μεγάλους λίθους, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, κάθετος ως προς τις ισοϋψείς καμπύλες, ορατού μήκ. 30.20μ., πλάτ. 0.70–1.10μ. και ύψ. 0.70μ., με σαφή διάκριση της νότιας εξωτερικής πλευράς με ισχυρότερο αλλά αμελέστερο χτίσιμο, από την βόρεια, πιο επιμελημένη, από μικρές πέτρες, εσωτερική πλευρά. Θεωρήθηκε όριο ιδιοκτησιών.

α/α 164

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Απόλλωνος Χατζηδάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Απόλλωνος, Ο.Τ. 238

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χατζηδάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος ΒΑ–ΝΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 83–84.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 13.50μ., πλάτ. 1–1.10μ. και ύψ. 0.20μ., από λίθους μετρίου μεγέθους, με πιθανότερη χρήση ως όριο ιδιοκτησίας, καθώς δεν σχετίζεται με την έντονη κλίση του εδάφους από Β προς Ν.

α/α 165

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Δημητρακοπούλου Σαραντίτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δημητρακοπούλου, Ο.Τ. 90

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σαραντίτη

Αυτοψία: –

Είδος

Σειρά λίθων (όριο ιδιοκτησιών)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1979, 76.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σειρά από μικρούς λίθους, μήκ. 10.20μ., πλάτ. 0.20–0.40μ. και ύψ. 0.20μ., η οποία θεωρήθηκε όριο ιδιοκτησίας.

α/α 166

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Δημητρακοπούλου Κλεφτάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δημητρακοπούλου 3, Ο.Τ. 84

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.851649	23.769742			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κλεφτάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος B–N, (όριο ιδιοκτησιών)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 43.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος B–N, επιμελημένης δόμησης από εναλλασσόμενες μεγάλες όρθιες πέτρες και μικρότερες συνεχιζόταν στις όμορες προς τον βορρά και νότο ιδιοκτησίες. Θεωρήθηκε ως όριο ιδιοκτησιών, επειδή δεν ακολουθούσε τις ισοϋψείς καμπύλες.

α/α   **167**

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Βουτυρά Κοτσιλίνη

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Βουτυρά

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κοτσιλίνη.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος ή όριο ιδιοκτησίας.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 71

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος ή όριο ιδιοκτησίας, κατεύθυνσης Β–Ν, από αργούς λίθους με επιμελημένη συναρμογή, μήκ. 20.50μ. και πλάτ. 0.46–0.58μ. Συνέχιζε νότια στο όμορο οικόπεδο. Εξαιτίας της κλίσης του εδάφους από Α προς Δ, θα συγκρατούσε τα εδάφη προς τα ανατολικά. Βρέθηκαν ελάχιστα άβαφα όστρακα και θραύσμα από πιθάρι.

α/α 168

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Καστελλορίζου Αλεξάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Καστελλορίζου και Κίου, Ο.Τ. 92

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.849830	23.771864			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ηλ. Αλεξάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουρίνου 1981, 48

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος ΒΔ–ΝΑ, σωζ. μήκ. 23.40μ., πλάτ. 0.62–0.50μ., κατασκευασμένος από μεγάλους αργούς λίθους στις δύο παρειές. Δεν βρέθηκαν όστρακα.

α/α 169

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Άρεως Βεντιάδου

Εκ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Άρεως, Ο.Τ. 235

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Α. Βεντιάδου.

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος αναλημματικός ή όριο ιδιοκτησίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 83.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος, κατεύθυνση Β–Ν., μήκ. 19μ., πλάτ. 1.10μ., ύψ. 0.15 –0.25μ., από αργούς λίθους μικρού και μετρίου μεγέθους. Θεωρήθηκε όριο ιδιοκτησίας, θα μπορούσε όμως να είναι και αναλημματικός τοίχος λόγω του πλάτους του.

α/α 170

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Άρεως Καπελιώτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Άρεως

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Καπελιώτη.

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κρανιώτη 1979, 77.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Κατάλοιπα δύο αρχαίων αναλημματικών τοίχων ερευνήθηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, ο Τχ. 1, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 10, πλάτ. 1μ., και ο Τχ. 2 χτισμένος από ογκολίθους, κατεύθυνσης Β–Ν., μήκ. 11μ., πλάτ. 0.50μ., με συνέχεια και στο γειτονικό προς τον νότο οικόπεδο. Όστρακα δεν βρέθηκαν.

α/α 171

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Άρεως Τσαγκάρη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Άρεως

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσαγκάρη.

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 74

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Δύο αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης Β–Ν, παράλληλοι με τις ισοϋψείς καμπύλες του βουνιού, και κάθετοι ως προς την κλίση του εδάφους Α–Δ, συνεχίζονταν και στα όμορα οικόπεδα: ο Τχ. 1, με μήκ. 19.50μ., πλάτ. 1–1.15μ. και ύψ. 0.30–0.52μ. και ο Τχ. 2, με μήκ. 20.20μ. πλάτ. 1–2.30μ. και ύψ. 0.20–0.40μ., χτισμένος από μικρούς λίθους με συνεχή αυξομείωση του πλάτους του. Βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα κλασικών χρόνων.

α/α 172

Χάρτης 2

Κωδικός: ΒΟΥ Άρεως Κεχράκου

Εκ. –

Τοπώνυμο: Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Άρεως και Πειραιώς, Ο.Τ. 87

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.851271	23.772418			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Κεχράκου.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 76

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος επισημάνθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, με κατεύθυνση Α–Δ, μήκ. 6.50μ. , πλάτ. 0.40μ. και ύψ. 0.60μ.

α/α 173

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ερμού

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ερμού 30, 32, Ο.Τ. 235

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.850903	23.773706			

Ιδιοκτησία

Άγνωστης ιδιοκτησίας

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος B–N, πλάτ. 1.35–1.85μ., με οδοντώσεις.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 42–43.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης B–N, συν. μήκ. 35.65μ. και πλάτ. 1.35–1.85μ. Είχε επιμελή και ισχυρή κατασκευή από ογκώδεις όρθιους βραχόλιθους στις δύο παρειές και ενδιάμεσο γέμισμα. Παρουσίαζε αποκλίσεις από τον άξονα B–N, καθώς προχωρούσε οδοντωτά και έστριβε, σύμφωνα με τη διαμόρφωση του εδάφους. Η δυτική όψη του ήταν καλοχτισμένη και σωζόταν σε δύο ή τρεις δόμους λίθων, συν. ύψ. 0.45μ. Ήταν παράλληλος με το ανάλημμα των οικοπέδων της οδού Ερμού 31 και 33.

α/α 174

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Ερμού Μυλωνά Μαρκάκη

Εικ. –

Τοπώνυμο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ερμού 31 και 33, Ο.Τ. 236

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.850923	23.774254			

Ιδιοκτησία

Όμορα οικόπεδα ιδιοκτησίας Μυλωνά και Χρ. Μαρκάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο επιφανειακοί αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 56. Κυριαζοπούλου 1983, 50.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης B–N, αμελούς κατασκευής από αργούς λίθους: ο ανατολικός, μήκ. περί τα 20μ., πλάτ. 0.90–1.40μ. και ύψ. 0.50μ, και ο δυτικός, μήκ. περί τα 5μ. και πλάτ. 0.30–0.50μ. Ο ανατολικός συνεχιζόταν προς τον νότο σε άχτιστο μέχρι τότε οικόπεδο.

Εντάσσονταν σε σύστημα αναλημμάτων, εδραζομένων στο φυσικό βραχώδες έδαφος, και προσαρμοσμένων στις υψομετρικές καμπύλες των εξαιρετικά επικλινών δυτικών υπωρειών του Υμηττού, μέχρι την εξομάλυνση της κλίσης του εδάφους. Ήταν σχεδόν πάντοτε τοίχοι αμελούς κατασκευής, χτισμένοι από μεγάλες βραχύπετρες και μικρότερους λίθους ενδιάμεσα ως γέμισμα, με συνδετική ύλη το κοκκινόχωμα της περιοχής, συνήθως με μία μόνο όψη, την εξωτερική, που αντιστοιχεί στο χαμηλότερο υψόμετρο. Εκατέρωθεν των πλευρών υπήρχε ενίοτε συμπαγές γέμισμα από άφθονους μικρούς αργούς λίθους για μεγαλύτερη αντοχή. Συνήθως δεν υπήρχε κεραμική ή κάποιο άλλο κατασκευαστικό χαρακτηριστικό για τη χρονολόγησή τους. Εντοπίζονταν εύκολα, καθώς ήταν σχεδόν επιφανειακοί.

α/α 175

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Αρτέμιδος Βροστόπουλου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Βούλα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Αρτέμιδος 24, Ο.Τ. 236

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
---------	----------	-----------	-----------	----------

37.850980	23.774780			
-----------	-----------	--	--	--

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βροστόπουλου-Χατζηδημητρίου

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987, 81.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε Τχ. 1, κατεύθυνση Α–Δ., ο οποίος ακολουθούσε τη φυσική κλίση του εδάφους, με μήκ. 15μ., πλάτ. 1.55–1.75μ. και ύψ. 0.15–0.20μ. και στο ανατολικό άκρο του σε γωνία ο Τχ. 2 κατεύθυνσης Β–Ν, σωζ. μήκ. 10μ., πλάτ. 0.90–0.70μ. και ύψ. 0.10–0.15μ., κακής διατήρησης χωρίς σαφείς όψεις. Πιθανόν ο ένας ήταν ανάλημμα και ο δεύτερος όριο ιδιοκτησίας.

α/α 176

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY Σμόλικα Νομικού

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Πανόραμα Βούλας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Σμόλικα 8 και Σαρανταπόρου, Ο.Τ. 28.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.853119	23.779979			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Νομικού

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυριαζοπούλου 1984, 43.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ, αμελούς κατασκευής, μήκ. 16.50μ., συνέχιζε ορατός και στις εκατέρωθεν όμορες ιδιοκτησίες.

α/α 176α, β

Χάρτης 2

Κωδικός: BOY

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Πανόραμα Βούλας

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βάρης Βούλας Βουλιαγμένης, Δημοτική Ενότητα Βούλας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση: περιοχή νεκροταφείου Βούλας

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
176α	37.851407	23.794240			
176β	37.853703	23.787690			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος: Δύο επιγραφές χαραγμένες στον βράχο, ερωτικού περιεχομένου του 6ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ.40: [--]όφυνος βινῖται ἔρετῶ

Αρ. 41: [--]ΙϚ βινεῖ

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Langdon 2016, 86, αρ. 18, 19, εικ. 36–39.

Έρευνα M. Langdon

Περιγραφή

Οι συγκεκριμένες δύο επιγραφές ερωτικού–υβριστικού περιεχομένου, εντοπίστηκαν από τον M. Langdon χαραγμένες στον βράχο στην περιοχή του Πανοράματος Βούλας, κοντά στο σύγχρονο νεκροταφείο. Σώζονταν αποσπασματικά. Χρονολογήθηκαν στον 6ο αι. π.Χ. Δεν συνδέονται με άλλα κατάλοιπα.

ΓΛΥΦΑΔΑ

α/α 177–177α–178

Χάρτης 3

Κωδικός: ΓΛΥ Διάσελο Σταυρού

Εικ. 90–95

Τοπωνύμιο: Σταυρός, Πιρναρικός Λαιμός κατά Lepsius.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κ.ε.)

Γεωγραφική θέση

Διάσελο Σταυρού ή Ντούκας, στα όρια Δήμου Γλυφάδας και Δήμου Κρωπίας, στην απόληξη των δύο χαραδρών που χωρίζουν τον Βόρειο Υμηττό από τον Νότιο — Άνυδρο ή Μαυροβούνι— της χαράδρας της Πιρναρής δυτικά και της Ντούκας ανατολικά.

Συντεταγμένες

α/α	Θέση	WGS84 φ	WGS 84 λ	Υψόμετρο
177	Σταυρός	37.911503	23.802818	454μ.
177α	όστρακα	37.911615	23.802416	447
178	Τοίχοι, νόμισμα	37.907310	23.801950	483μ.

Ιδιοκτησία

Αυτοψία: 11.6.2018

Είδος

Αρχαία διασταύρωση μονοπατιών και κατάλοιπα τοίχων και λιθόκτιστων κατασκευών σε μικρή απόσταση νοτίως αυτής.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περικηγείς: –

Βιβλιογραφία

Langdon 2002, 65–68 «Pirnari Pass». Κακαβογιάννη 2009, 188–189, εικ. 13.8.

Έρευνα

Περιγραφή

Στο Διάσελο του Σταυρού, το οποίο αποτελεί το χαμηλότερο φυσικό πέρασμα από τη δυτική πλευρά του Υμηττού στην ανατολική, διασώζεται αναλλοίωτο το αρχαίο μονοπάτι–φυσική διάβαση που ανεβαίνει από την περιοχή της Τερψιθέας Γλυφάδας, μέσω της κοιλάδας της Πιρναρής–Γυρισμός (στον αστικό ιστό της Γλυφάδας: οδ. Αγ.

Νεκταρίου μεταξύ Μ. Ασίας και Τενέδου). Το δυτικότερο τμήμα της κοιλάδας, εκτός αστικού ιστού δεν είναι δυνατό να εξευρενηθεί, γιατί καταλαμβάνεται από στρατιωτική εγκατάσταση και το νεκροταφείο της Γλυφάδας (βλ. θέση αρ. **183** Στενό Πιρναρής και Langdon 2002).

Εναλλακτικά, η άνοδος από την αρχαία Αιξωνή στον Σταυρό γίνεται μέσω δεύτερου μονοπατιού το οποίο περνά μπροστά από τρία σπήλαια: Τρύπια Σπηλιά (θέση αρ. **181**), Στρογγυλή Σπηλιά (θέση αρ. **179**) και Μεγάλη Σπηλιά Γυρίσματος ή Σπήλαιο Μεγάλο Μαυροβουνίου (θέση αρ. **180**).

Στη θέση Σταυρός (αρ. **177**), σε γυμνό, βραχώδες πλάτωμα το μονοπάτι διασταυρώνεται, με το ανατολικό σκέλος της αρχαίας *Σφηττίας Οδού* η οποία με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ και Δ–Α οδηγούσε στον αρχαίο δήμο του *Σφηττού* (θέση Κάστρο Χριστού, Φιλιάτι Κορωπίου) και στην πεδιάδα των Μεσογείων, ακολουθώντας το ρέμα της Ντούκας, το οποίο είναι εύκολα προσβάσιμο. Από το ίδιο σημείο σημερινό μονοπάτι με κατεύθυνση Δ–Α και στη συνέχεια ΒΑ οδηγεί στον Προφήτη Ηλία στην ανατολική πλευρά του Υμηττού, όπου σώζονται τα κατάλοιπα δύο αρχαίων ναών και τοποθετείται το ταυτιζόμενο από τον Κοτζιά ιερό του *Ομβρίου Διός* και του *Προοπίου Απόλλωνος*³³⁹.

Κοντά στο Σταυρό παρατηρήθηκαν ελάχιστα μη διαγνωστικά όστρακα (θέση **177α**).

Νοτίως του Σταυρού, στο μέσο της απόστασης μεταξύ αυτού και της Τρύπιας Σπηλιάς κοντά στο υψόμ. 483μ., σε σχετικά προστατευμένο πλάτωμα, όπου υπάρχει θέα τόσο προς τα δυτικά προς τη Γλυφάδα, όσο και προς τα ανατολικά διά της κοιλάδας της Ντούκας προς τα Μεσόγεια, διακρίνονται σωροί λίθων, κατάλοιπα τοίχων, λιθοκτιστών κατασκευών και όστρακα (θέση αρ. **178**). Ευρέθη επίσης αρχαίο χάλκινο νόμισμα Κορίνθου 4ου αι. π.Χ. (βλ. **SNG Cop 108v**). Τα επιφανειακά αυτά ευρήματα αποδεικνύουν την αρχαιότητα της διάβασης από την αρχαία Αιξωνή προς το Διάσελο του Σταυρού.

Στο Διάσελο του Σταυρού συνέβαλαν τουλάχιστον τρία μονοπάτια που αποτελούσαν αρχαίες οδούς:

1. Ρέμα Πιρναρής-Σπήλαιο Θρακιά Σταυρού–Σταυρός (Πιρναρή/Γυρισμός).
2. *Σφηττία Οδός* (Σταυρός –Ρέμα Ντούκας–αρχαίος Σφηττός)

---

³³⁹ Κοτζιάς 1949 και 1950.

3. Σταυρός–Προφήτης Ηλίας Υμηττού (Ιερό Ομβρίου Διός και Προοψίου Απόλλωνος).

α/α 179

Χάρτης 3

Κωδικός: ΓΛΥ Στρογγυλή σπηλιά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Στρογγυλή σπηλιά Μαυροβουνίου (ΑΣΜ 3502).

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

100μ ΒΑ της Τρύπια Σπηλιάς, κάτω από τον "εξώστη" πλατώματος της εισόδου της Μεγάλης Σπηλιάς.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.905052	23.799267	482204.54	4195011.8	510μ.

Ιδιοκτησία

Αυτοψία: –

Είδος: Σπήλαιο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Wickens 1986, 136, (3502)

Έρευνα:–

Περιγραφή

Σπηλιά στενή αλλά μακριά σαν "γαλαρία" μήκ.23μ. Δύσκολη πρόσβαση με κατάβαση 10μ. κάτω στον βράχο. Το άνοιγμά της είναι ψηλό, αλλά όχι ευδιάκριτο. Δεν αναφέρονται ίχνη αρχαίων.

α/α 180

Χάρτης 3

Κωδικός: ΓΛΥ Σπήλαιο Μαυροβουνίου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Σπήλαιο Μαυροβουνίου, Μεγάλη σπηλιά Μαυροβουνίου (ΑΣΜ 2982)

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ανάμεσα στην Τρύπια Σπηλιά και στην Στρογγυλή Σπηλιά σύμφωνα με τον χάρτη ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΥΜΗΤΤΟΣ 1:10000, Τοπο 10, Αναvasi, 2002.

[Κατά το <http://www.toponavigator.com/topoguide/>, σε άλλη θέση 153μ. ΝΔ της Τρύπιας Σπηλιάς].

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.904291	23.798527			520μ.

Ιδιοκτησία

Αυτοψία: –

Είδος

Σπήλαιο, εποχικό καταφύγιο κατά την Τελική Νεολιθική.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Wickens 1986, 133–136, αρ. 24 "Megali Spilia, Spilia Yirismatos" (ΕΣΕ 2982).

Έρευνα

Περιγραφή

Ορατή από μακριά, μεγάλη σε μέγεθος σπηλιά, με χαρακτηριστικό θολωτό άνοιγμα με ύψ. 7μ. και πλάτ. 15μ. Η σπηλιά έχει βάθος 26μ. και πλάτ. 15μ. Ο προσανατολισμός της είναι προς Β.

Είχε χρησιμοποιηθεί ως στάνη και κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως καταφύγιο Αντιστασιακών. Είναι κατάλληλη για εποχική κατοίκηση, με μεγάλο μειονέκτημα όμως την έλλειψη νερού.

Η χρήση της στην αρχαιότητα τεκμηριώνεται για την Τελική Νεολιθική περίοδο: αναφέρεται η εύρεση οστράκων κυρίως αδιάγνωστων, χείλος ενός black burnished rolled rin bowl, χαρακτηριστικού της Τελικής Νεολιθικής (φάσης KumTepe Ib), μια λεπίδα και απολεπίσματα οψιανού.

Κωδικός: ΓΛΥ Τρύπια Σπηλιά**Εικ. 96**

Τοπωνύμιο: Τρύπια Σπηλιά, Πέτρινο Γεφύρι, Φυσική γέφυρα Μαυροβουνίου (ΑΣΜ 2981)

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Πάνω στο αρχαίο μονοπάτι που οδηγούσε από την Τερψιθέα Γλυφάδας στο Διάσελο του Σταυρού, 900μ. περίπου ΝΔ του Διάσελου. Δίπλα στη Μεγάλη Σπηλιά Μαυροβουνίου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.90417	23.79833	482122	4194914	520μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Σπήλαιο με αρχαίο μεταλλείο σιδήρου, πηγάδια, μεταλλευτικές στοές και κατάλοιπα σιδηρομεταλλεύματος.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 148, θέση 39 (;). Wickens 1986, 136 (2981). Κορρές 2004, εικ. 4, 9, 10, 11. Υμηττός : Σπήλαια και Βάραθρα. 19. Τρύπια σπηλιά - Φυσική γέφυρα Μαυροβουνίου: <http://users.otenet.gr/~mictop/cav19.htm> (πρόσβαση 12.5.2020).

Έρευνα:

Περιγραφή

Σπήλαιο, γνωστό ως «Τρύπια Σπηλιά» ή «Πέτρινο Γεφύρι», λόγω κατάρρευσης της σκεπής και διατήρησης του φρυδιού του ανοίγματος, το οποίο σχηματίζει μια φυσική πέτρινη γέφυρα σαν ασίδα, μήκ. 10μ., ύψ. 20μ. και διαστ. 5×2μ. (διάδρομος γέφυρας). Το σπήλαιο θα ήταν αρχικά μεγάλο, διαστ. 42×20μ. και ύψ. 30μ. Είναι ορατό από το ρέμα Πιρναρή και το Διάσελο του Σταυρού. Αποτελεί τοπόσημο της περιοχής και είναι μία από τις λίγες φυσικές γέφυρες που υπάρχουν στην Ελλάδα. Στα τοιχώματα

του παλαιού μεγάλου σπηλαιίου υπάρχουν έξι μικρές σπηλιές, ενδεχομένως μεταλλευτικές στοές.

Μέσα στη Τρύπια Σπηλιά σώζεται κατακόρυφο μεταλλευτικό φρέαρ, λαξευμένο σε συμπαγή ασβεστόλιθο, διαμ. 0.80μ. και βάθους περίπου 10μ. Η κορυφή του είναι φραγμένη με ογκόλιθο. Από το φρέαρ η επικοινωνία με την επιφάνεια γινόταν μέσω κεκλιμένου επιπέδου³⁴⁰.

Γύρω από το μεταλλείο, που αποτελούσε η Τρύπια Σπηλιά, εντοπίστηκαν πολλά δοκιμαστικά πηγάδια, μικρής διαμέτρου και μεταλλευτικές στοές.

Το μετάλλευμα είχε τη μορφή «φακού», δηλαδή το τηγμένο μετάλλευμα έφθασε στην επιφάνεια της γης και εγκλωβίστηκε σε στρώμα καθαρού ανθρακικού ασβεστίου, δημιουργώντας μεταλλευτικό φακό με σαφή όρια.

Τα υπολείμματα του μεταλλεύματος σύμφωνα με τον Χημικό μηχανικό Χ. Κορρέ έχουν δύο μορφές: επί των ορίων του φακού σώζεται συμπαγές οριακό στρώμα, στο οποίο σταμάτησε η εξόρυξη, ενώ στο έδαφος υπάρχει συσσωρευμένο κονιορτοποιημένο μετάλλευμα, το οποίο πρέπει να είχε κονιορτοποιηθεί με σφυριά. Η ανάλυση δειγμάτων του μεταλλεύματος και των δύο μορφών έδειξε ότι πρόκειται για μετάλλευμα σιδήρου. Φάνηκε, επίσης, ότι στο συγκεκριμένο μεταλλείο οι μεταλλωρύχοι, όταν έφθασαν στο οριακό στρώμα του φακού, συνάντησαν κοίτασμα με διαρκώς φτωχότερη σε σίδηρο σύσταση, για τον λόγο αυτόν το εγκατέλειψαν, καθώς η εκμετάλλευσή του κρίθηκε ασύμφορη και θα απαιτούνταν όλο και περισσότερη ξυλεία για την εκκαμίνευσή.

Το συγκεκριμένο κοίτασμα λόγω της περιεκτικότητάς του σε ανθρακικό ασβέστιο, το οποίο αποτελεί το απαραίτητο συλλίπασμα για την παραγωγή σιδήρου σε χαμηλή σχετικά θερμοκρασία 1100°, μπορούσε να δώσει τη δυνατότητα στους πρώιμους μεταλλουργούς για παραγωγή σιδηρομεταλλεύματος, από το αρχικό κοίτασμα της θέσης αυτής.

Η χρονολόγηση που προτείνεται από τον Χ. Κορρέ στους μυκηναϊκούς χρόνους με βάση την ευνοϊκή για τους εμπειροτέχνες αρχαίους μεταλλουργούς σύσταση του κοιτάσματος, θεωρούμε ότι δεν είναι απαραίτητα ασφαλής. Δεδομένου ότι δεν αναφέρεται η εύρεση θραυσμάτων κεραμεικής, η λειτουργία αρχαίου μεταλλείου θα μπορούσε να τοποθετηθεί αργότερα κατά τους κλασικούς χρόνους και την ακμή της αρχαίας πόλης κράτους της Αθήνας.

---

³⁴⁰ Κορρές 2004, εικ. 11.

α/α 182

Χάρτης 3

Κωδικός: ΓΛΥ Θρακιά Σταυρού

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Θρακιά Σταυρού (ΑΣΜ 30)

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Βρίσκεται 600μ. δυτικά του Διάσελου Σταυρός, 80-90μ. αριστερά από το μονοπάτι που έρχεται από την Τερψιθέα Γλυφάδας και τα Σούρμενα (θέση Γύρισμα/ Γυρισμός) και ανεβαίνει μέσα από τη ρεματιά στο Σταυρό, στη ρίζα βράχου, 928μ. Β/ΒΔ της Τρύπιας Σπηλιάς.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.912313	23.795915	481911.69	4195818.11	υψόμ. 325μ.

Ιδιοκτησία:–

Αυτοψία: –

Είδος: Σπήλαιο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Υμηττός: Σπήλαια και Βάραθρα. 14. Θρακιά Σταυρού (ΑΣΜ 30)
<http://users.otenet.gr/~mictop/cav14.htm> (πρόσβαση 12.5.2020)

Έρευνα:–

Περιγραφή

Φυσικό πηγάδι με ελλειπτικό στόμιο 5–10μ. Μετά από κατακόρυφο βάθος 32μ. υπάρχει κατηφορικός θάλαμος διαστάσεων 40×45μ. περίπου. Το βάραθρο έχει συνολικό βάθος 50μ. Εδώ αναφέρεται κυρίως ως τοπόσημο μιας αρχαίας διαδρομής.

Κωδικός: ΓΛΥ Στενό Πιρναρής**Εικ. 97α–97β****Τοπωνύμιο:** Στενό της Πιρναρής ή του Πιρναρί, Γυρισμός.**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Πρόκειται για την κοιλάδα ή φαράγγι της Πιρναρής, η οποία χωρίζει τον Βόρειο Υμηττό από τον Νότιο (Άνυδρο ή Μαυροβούνι) και αποτέλεσε αρχαία, αλλά και διαχρονική διάβαση. Σήμερα, ξεκινά, από τη δυτική πλευρά του βουνού, πάνω από την Τερψιθέα Γλυφάδας και φθάνει έως το Διάσελο του Σταυρού. Παλαιότερα, πριν από την πυκνή ανοικοδόμηση της περιοχής αλλά και κατά την αρχαιότητα, το σημείο εκκίνησής της θα εντοπιζόταν σε χαμηλότερο υψόμετρο.

Συντεταγμένες

α/α	Θέση	WGS84 φ	WGS 84 λ	Υψόμετρο
183	Μονοπάτι, αρματροχιά(;)	37.911767	23.796545	
183α	Αναλημματικός τοίχος (;)	37.911954	23.794412	340.75μ.
183β	σήμανση μονοπατιού	37.910430	23.791429	299.75
183γ	τοίχος	37.909855	23.790485	291.25

Ιδιοκτησία**Αυτοψία:** 1.11.2020**Είδος:** Αρχαία οδός, ενδεχομένως δυτικό τμήμα της *Σφηττίας*.**Αρχαίες Πηγές:** –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Karten von Attika, Bl. IV Athen-Hymettos, "Pirnari" (1882), Übersichtskarte von Attica (1889) "Gyrismo". Milchhöfer 1883, 29–30 «Pirnari». Milchhöfer 1889, 17–18. Loeper 1892, 399. Kolbe 1916, 135. Γαρδίκας ΠΑΕ 1920, 33–34. Παπαγιαννόπουλος–Παλαιός 1929, 171–172, σημ 121. Brommer 1972, 264, αρ. 153. Τραυλός 1993², 17 : Χάρτης Αττικής με δήλωση οδικού δικτύου. Δρίκος 1994, 106, σημ. 220, «Μπερναρή ή ΠΟΥΡΝΑΡ», από το φυτό πουνάρι. Langdon 2002, 65–69, Pl 18b. «Pirnari pass». Σταϊνχάουερ 2009, 58–59, 72 σημ. 81 και 83. <http://www.toponavigator.com>

/topoguide/ Υμηττός: Σύντομη Διαδρομή 10, Αγ. Παρασκευή–κορυφή-Σταυρός–Τερψιθέα.

Έρευνα

Milchhöfer. Γ. Κ. Γαρδίκας. M. Langdon

Περιγραφή

Αρχαία ατραπός, πλάτους 3–4μ. με αναλημματικούς τοίχους, με πιθανά ίχνη αρματοροχίων. Ανέβαινε στη δυτική πλευρά του βουνού με κλίση 15% περίπου κατά μήκος μιας απόκρημνης ρεματιάς έως το σχετικά χαμηλό Διάσελο του Σταυρού (υψόμ. 454μ.), το οποίο βρίσκεται ανάμεσα στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας/Ζέζε (Σέσι) και στο Μαυροβούνι.

Ο Milchhöfer τοποθετούσε στην είσοδο του φαραγγιού το κέντρο και τη θέση του θεάτρου του αρχαίου δήμου της Αιζωνής, καθώς και τη θέση προέλευσης ψηφισμάτων των Αιζωνέων³⁴¹. Σημείωνε, όμως, ότι δεν είχε μπορέσει να επιβεβαιώσει τα ίχνη του θεάτρου που αναφέρει ο Lolling³⁴². Ανέφερε ότι από την κοιλάδα αυτή, ακολουθώντας ΒΑ κατεύθυνση μπορεί κανείς να φτάσει στο Κορωπί. Σύμφωνα με τον ίδιο, το πέρασμα της Πιρναρής αποτελούσε μία σπουδαία διάβαση του Υμηττού με οχυρωμένο σημείο, στο ανατολικό τμήμα της, στο Κάστρο Χριστού (ακρόπολη αρχαίου Σφηττού)³⁴³. Η διαδρομή της διάβασης αυτής σημειώνεται με το όνομα Γυρισμός “Gyrismo” στον χάρτη *Übersichtskarte von Attica* των *Karten von Attica* (1889).

Ο R. Loeper ταύτιζε τη διάβαση αυτή με τη Σφηττία Οδό και ανέφερε ότι είδε στο ανατολικό τμήμα της ίχνη αρματοροχίων³⁴⁴. Ο Γαρδίκας επανέλαβε την ταύτιση

---

³⁴¹ Milchhöfer 1883, 29–30 και 1889, 17–18. Αναφέρεται στις επιγραφές IG II² 1198 και IG II² 1202 (ανασκαφή Blourdorff [1864] και έκδοση από τον Ρουσόπουλο), IG II² 1196, IG II² 1197 και IG II² 1200 (έκδοση από τον Lolling).

³⁴² 1889, 18: *von der Hauptlage des Demos Aixone gaben Inschriften und die Reste des Theaters in der Gegend Pirnari Kunde, am Eingange der gleichnamigen Schlucht, durch welche man den Hymettos in nordöstlicher Richtung nach Koropi zu überschreitet... Die Ruine des Theaters, welche Lolling erwähnt, habe ich indess ebenso wenig mehr constatiren können, wie die Urheber der Kartenblätter «Hymettos» und «Vari».*

³⁴³ Milchhöfer 1883, 30. Langdon 2002, 66–67.

³⁴⁴ Loeper 1892, 410–411 *Αιζωνή gehören dann die weit ausgedehnten Ruinen bei dem Kirchlein Αγ. Νικόλαος στο κάτω Πιρναρί, und von hier so wie auch aus dem Gebiet des Demos nördlich bis an den Eingang zum langen und schwierigen Durchgang durch den Hymettos nach Korowpi zu (Σφηττία όδός)*

αυτή και κατέγραψε ότι ο Milchhöfer είδε στο ανατολικό τμήμα της, δηλαδή στην πλευρά του Δήμου Κρωπίας, ίχνη αρματοροχίων, όπως και ο Loeper³⁴⁵.

Ο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός ερευνήσε μαζί με τον Αρβανιτόπουλο την είσοδο της χαράδρας, στη δυτική πλευρά, δεν εντόπισε όμως κατάλοιπα θεάτρου παρά δουλεμένους λίθους (κυβόλιθους) από ταφικούς περιβόλους και ηρία. Σε Κατάλογο οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών που δημοσίευσε ο Brommer υπάρχει η καταχώρηση δύο μελαμβωφών οστράκων από ύψωμα 141μ. στην είσοδο της κοιλάδας της Πιρναρής, ΝΑ των Τραχώνων, από αυτοψία του 1941. Το ύψωμα αυτό είναι πιθανόν να βρίσκεται εντός του αστικού ιστού της Τερψιθέας Γλυφάδας.

Ο Μ. Langdon αναφέρει κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων της οδού και στις δύο κοιλάδες (Πιρναρής στη δυτική πλευρά του Υμηττού και Ντούκας στην ανατολική). Επειδή τα κατάλοιπα αυτά αποτελούσαν ήδη ερείπια κατά τον 19ο αι., θεωρεί ότι είναι αρχαία. Αναγνωρίζει ότι πρόκειται για ένα σπουδαίο πέρασμα του Υμηττού, ενδεχομένως και αμαξιτό.

Η ονομασία της οδού που περνούσε μπροστά από τον αρχαίο δήμο του Σφηττού και οδηγούσε διά του Υμηττού στην Αθήνα είναι γνωστή από τις πηγές: πρόκειται, όπως υποστήριξαν ο R. Loeper και ο Γ. Κ. Γαρδίκας για την αρχαία Σφηττία Οδό³⁴⁶.

---

stammen wol die Inschriften der Aixoneer, και Loeper 1892, 399, υποσ. 3.: Spuren eines antiken Fahrweges.

³⁴⁵ Γαρδίκας 1920, 33–34: «Ὁ Σφηττός, ὡς εἶδομεν, καλῶς τίθεται Δ. τοῦ Κορωπίου, ὅπου νῦν ὁ λόφος τοῦ Χριστοῦ πρὸς Δ. δὲ τοῦ λόφου τούτου ἄγει ὁδός, ἣτις διὰ φάραγος ὑπὲρ τὸν αὐχένα τοῦ Ὑμηττοῦ βαίνουσα εἰς τὴν Δ. κλιτὸν τοῦ ὄρους διὰ μεγάλης χαράδρας καταλήγει εἰς τὴν τοποθεσίαν Πιρνάρι. Ἡ παραγωγὴς δ' αὕτη ὁδὸς εἶναι ἡ Σφηττία, ἄγουσα ἐκ Σφηττοῦ ἢ τοῦ Κορωπίου εἰς Ἀθήνας πολὺ ταχύτερον ἢ ἡ διὰ τῆς ΒΑ. ὑπόρειας τοῦ Ὑμηττοῦ διὸ καὶ νῦν οἱ χωρικοὶ χρησιμοποιοῦσι τὴν ὁδὸν ταύτην πρὸς ἐξοικονόμησιν χρόνου... Τὴν Σφηττίαν δὲ ταύτην ὁδὸν ἐπόθουν διακαῶς νὰ ἐπισκεφθῶ καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ὁ Milchhöfer βεβαίῳ ὅτι διέκρινε λείψανα τροχιῶν ἐπὶ λίθων τῆς χαραδρώδους ταύτης διόδου καὶ ἀνέβην τῷ ὄντι ἐκ Κορωπίου ἐξορμηθεὶς ἢ ἀνάβας ἐγένετο διὰ τοῦ λόφου τοῦ Χριστοῦ, μοι ἦτο δὲ λίαν ἐπίπονος· διότι ἡ κλίσις εἶνε μεγάλη καὶ μᾶλλον ἀνερριχήθη κατὰ τὰ τελευταία 150 μέτρα. Ἡ ὁδὸς τὸ πάλα πάντως ἦτο ὁμαλωτέρα.

³⁴⁶ Πλούτ., Θησ. 13: Οἱ δὲ Παλλαντίδαι πρότερον μὲν ἤλιπον αὐτοὶ τὴν βασιλείαν καθεζεῖν Αἰγέως ἀτέκνου τελευτήσαντος· ἐπεὶ δὲ Θησεὺς ἀπεδείχθη διάδοχος, χαλεπῶς φέροντες εἰ βασιλεύει μὲν Αἰγέως θετὸς γενόμενος Πανδίωνι καὶ μηδὲν Ἐρεχθεΐδαις προσήκων, βασιλεύσει δ' ὁ Θησεὺς πάλιν ἔπηλυσ ὦν καὶ ξένος, εἰς πόλεμον καθίσταντο, καὶ διελόντες ἑαυτούς, οἱ μὲν ἐμφανῶς Σφηττόθεν ἐχώρου ἐπὶ τὸ ἄστυ μετὰ τοῦ πατρός, οἱ δὲ Γαργηττοὶ κρύψαντες ἑαυτοὺς ἐνὶ ὄρευν, ὡς διχόθεν ἐπιθησόμενοι τοῖς ὑπεναντίοις.

Το πέραςμα της Πιρναρής, επομένως με αφετηρία την αρχαία *Αστική Οδό* στην είσοδο της ομώνυμης χαράδρας, πρέπει να αποτελούσε το δυτικό τμήμα της οδού αυτής³⁴⁷. Το φαράγγι αναφέρεται και ως Γύρισμα/Γυρισμός. Γύρισμα λεγόταν και η μεγάλη στροφή που έκανε στην τοποθεσία Σούρμενα (Δήμος Αργυρούπολης-Ελληνικού) ο παλαιός δρόμος Αθηνών–Γλυφάδας Βουλιαγμένης και βρισκόταν πριν από την είσοδο της ρεματιάς της Πιρναρής³⁴⁸. Ήταν η μοναδική δίοδος, κατά τον Σταϊνχάουερ, η οποία ένωνε την Γλυφάδα με το Κορωπί έως το 1950.

Εκτός του σύγχρονου αστικού ιστού, η διαδρομή της χαράδρας και της αρχαίας οδού που την ακολουθούσε διαγράφεται ως εξής: με κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ, και με αφετηρία τη σύγχρονη οδό Μικράς Ασίας στην Τερψιθέα Γλυφάδας, προχωρά προς τα ΒΑ στην κοιλάδα της Πιρναρής, συναντά το κοινό σύνορο Δήμων Αργυρούπολης – Γλυφάδας και μετά το Διάσελο του Σταυρού. Το δυτικότερο τμήμα της διαδρομής αυτής καταλαμβάνεται από εκτεταμένη στρατιωτική εγκατάσταση της Πολεμικής Αεροπορίας και το νεκροταφείο της Γλυφάδας. Στο ΒΑ άκρο της περιφραγμένης έκτασης μπορεί κανείς να ακολουθήσει το φαράγγι και το διαχρονικό μονοπάτι έως τον Σταυρό. Στη διαδρομή παρατηρήθηκαν κατάλοιπα τοίχων που ορίζουν τη διάβαση (θέσεις **183α, 183γ**), ελάχιστα αδιάγνωστα όστρακα και λάξευμα πιθανής αρματοροχιάς (**183, Χάρτης 3**).

---

³⁴⁷ *Contra*: Korres – Tomlinson 2002a: 49–51: προτείνουν ότι ο δυτικός βραχίονας της *Σφηττίας Οδού* θα περνούσε από τη Μονή Καρέα, ακολουθώντας κατεύθυνση Β–Ν, θα έφθανε σε υψόμετρο 680μ. μέσω στενής ατραπού, η οποία θα προσέγγιζε, στην ανατολική πλευρά του βουνού, τον Προφήτη Ηλία Κορωπίου και τα αρχαία λατομεία στο Σέσι και στη συνέχεια μέσω της χαράδρας της Χαλιδούς τον αρχαίο Σφηττό. Σημειώνουν επίσης ότι η ατραπός αυτή συναντούσε μονοπάτι προς τις Λαμπτρές Υπέρνεθεν και προς την Αιζωνή, συνέβαλε συνεπώς στη διαδρομή της *Σφηττίας* που περιγράφουμε εδώ. Βλ. και Korres – Tomlinson 2002b, όπου υποστηρίζεται ότι το μονοπάτι πάνω από τον Καρέα, φθάνοντας στο υψόμ. των 600μ., οδηγούσε απευθείας στην ανατολική ακτή της Αττικής και στη χερσόνησο της Κορώνης και χρησιμοποιήθηκε κατά τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο. Θεωρούμε ότι η διαδρομή διά της *Αστικής Οδού* και στη συνέχεια με απευθείας άνοδο διά της κοιλάδας Πιρναρής έως το Διάσελο του Σταυρού (υψόμ. 490μ.) θα ήταν περισσότερο βατή και σύντομη. Βλ. και Κοτζιάς 1949, 51: Ο Κοτζιάς στην έκθεσή του για την ανασκαφή του στον Προφήτη Ηλία Υμηττού (υψόμ. 659.8μ.), όπου ανέσκαψε τα θεμέλια δύο ναών, μνημονεύει τη δυνατότητα πρόσβασης στη θέση του συγκεκριμένου σημαντικού ιερού της Ανατολικής πλευράς «*ἀπὸ τῆς Γλυφάδας δι' ὑποζυγίου ἢ πεζοπορικῶς διὰ τῆς ὀρεινῆς ἀτραποῦ*».

³⁴⁸ βλ. και σχέδιο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1950–1951, 11

Αναζητώντας την απόληξη του ρέματος της Πιρναρής στον σημερινό οικιστικό ιστό μελετήθηκε υπόβαθρο του 1945 που παρέχεται από την ηλεκτρονική πλατφόρμα του ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ [<http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx>], αλλά και η εφαρμογή e-*poleodomia* του Υπουργείου Εσωτερικών: στην κατεύθυνση προς τα ΝΔ, όπου σήμερα έχει αναπτυχθεί ο πυκνός οικιστικός ιστός του Δήμου Γλυφάδας και Αργυρουπόλεως, το παλαιό ρέμα αφού ακολουθήσει μία παράλληλη διαδρομή με την οδό Αγίου Νεκταρίου, φαίνεται ότι διακλαδώνεται: το νότιο σκέλος με κατεύθυνση ΝΔ θα μπορούσε να ακολουθήσει μία διαδρομή παράλληλη με την οδό Ιθώμης του δήμου Γλυφάδας, έτσι ώστε να συναντήσει τη Λ. Βουλιαγμένης. Το βόρειο σκέλος, το οποίο πιθανόν αποτελούσε την κύρια κοίτη του ρέματος στρίβει προς τα ΒΔ ακολουθώντας όδευση παράλληλη με την οδό Αναστάσεως του δήμου Ελληνικού–Αργυρούπολης (**Χάρτης 3**). Συναντά τη Λ. Βουλιαγμένης στο ύψος της πλατείας Λευκωσίας, όπου έχει ανασκαφεί τμήμα της αρχαίας *Αστικής Οδού* πλαισιωμένης με ταφικούς περιβόλους (θέση αρ. **239**). Το ρέμα συνεχίζει στον χώρο του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού, όπου έχει ερευνηθεί τμήμα νεκροταφείου του αρχαίου δήμου του Ευωνύμου (Ρέμα Τραχώνων). Σε κάποιο σημείο της αποκαθιστούμενης στην παρούσα μελέτη διαδρομής του βορείου σκέλους του ρέματος της Πιρναρής και του αντίστοιχου μονοπατιού έχει βρεθεί πρωτοβυζαντινός τάφος (θέση αρ. **236**, οδός Αργοναυτών), ενώ σε κοντινή απόσταση ανασκάφηκε τάφος του 5ου αι. π.Χ. πλούσια κτερισμένος (**235**, οδός Κύπρου). Αυτό υποδεικνύει την ύπαρξη ατραπού με την παραπάνω όδευση, καθώς και τη διατήρησή της κατά τους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους, όταν είχε παρέλθει η ακμή της Αθήνας και η οικιστική ανάπτυξη της κλασικής περιόδου.

α/α 184

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Σύρου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

οδός Σύρου, κοντά στη διασταύρωση με οδό Κορίνθου

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: αγνώστου

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 94, 201 αρ. 18

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αναλημματικού τοίχου, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 16μ., πλάτ. 0.80–1.20μ. και ύψ. 0.10–0.20μ. Χτισμένος από μικρούς και μεγάλους αργούς λίθους.

α/α 185

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Δημητσάνας

Εικ. 98

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Επί των οδών Δημητσάνας και Καλαβρύτων

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: αγνώστου

Αυτοψία: –

Είδος:

Τοίχος αναλημματικός ή όριο ιδιοκτησίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 94, 201, αρ. 17, εικ. 79.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα τοίχου, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 20μ., πλάτ. 0.50μ. και ύψ. 0.15μ. Πιθανότατα όριο ιδιοκτησίας ή αναλημματικός.

α/α 186

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Γούναρη Δεδούση

Εικ. 99

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Γούναρη και Επαμεινώνδα, Ο.Τ. 262

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.859362	23.769176			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δεδούση

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος κλασικών χρόνων, αγροτική ή κτηνοτροφική εγκατάσταση,

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2009, 234

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2009)

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατευθύνσεως Β–Ν., ορατού μήκ. 17μ., πλάτ. 0.3–0.65μ., και σωζ. ύψ. 0.70μ. με συνέχεια προς τον νότο εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Βορείως αυτού ερευνήθηκε τμήμα κατασκευής, ακανόνιστου σχήματος και εσωτερικών διαστ. 4.75×5.20μ., η οποία οριζόταν στα ανατολικά από ευθύγραμμο τοίχο Β–Ν και έναν καμπύλο, στα δυτικά και νότια. Είχε εσωτερική διαίρεση σε τρεις χώρους και συνεχιζόταν στο όμορο προς βορρά οικόπεδο. Οι τοίχοι ήταν

κατασκευασμένοι από αργούς μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους και είχαν πλάτ. 0.40/0.60μ.

Βρέθηκαν λίγα όστρακα κεραμικής κλασικών χρόνων.

Τα αρχαία κατάλοιπα καλύπτονταν από στρώμα έντονου λιθολογήματος, το οποίο πιθανώς αποτέλεσε υλικό από τον καθαρισμό αγρού της περιοχής.

α/α 187

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Σοφοκλέους Ξηρόκωστα Μάνεση Εικ. 100

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Σοφοκλέους και Υμηττού (:), Ο.Τ. 259

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.860182	23.766407			

Ιδιοκτησία

Όμορα οικοπέδα ιδιοκτησίας Ξηρόκωστα και Μάνεση-Δούρου

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίος δρόμος 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1979, 76. Πετριτάκη 1980, 71. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 87, 201 αρ.16, εικ. 75

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1979–1980)

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, κατεύθυνσης Α–Δ, σε μήκος 85μ. Απείχε 10μ. περίπου βορείως της ρυμοτομικής γραμμής του Ο.Τ. 259. Ανατολικά σταματούσε στο

σημείο όπου άρχιζε το κατάστρωμα της οδού Υμηττού (μετονομασία σε οδό Εμμ. Δημελά). Το πλάτος του δεν ήταν σταθερό και κυμαινόταν από 3μ–4.60μ. Τα αναλήμματά του ήταν χτισμένα από αργούς λίθους. Το νότιο ανάλημμα, στο ανατολικό τμήμα του, από κάποιο σημείο και μετά γινόταν διπλό και, τέλος, σε μικρό μέρος τριπλό, λόγω μεταγενεστέρων προσθηκών. Ήταν χτισμένο από μεγαλύτερους, σε σχέση με το βόρειο, αργούς λίθους. Το πάχος του ποίκιλε από 0.75–1.20μ. και το ύψος από 0.32–0.90μ. Το βόρειο ανάλημμα είχε πάχος 0.50–1.40μ. και ύψος 0.25–0.65μ. Τα δύο αναλήμματα θεμελιώνονταν προοδευτικά ψηλότερα. Λιθορριπή πάχ. έως 0.70μ. κάλυπτε το βραχώδες έδαφος και αποτελούσε το υπόστρωμα του αρχαίου δρόμου. Βορείως του δρόμου αποκαλύφθηκε τοίχος που έτεμνε λοξά το βόρειο ανάλημμα. Είχε κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ μήκ. 29.70μ. και παρόμοια τοιχοποιία. Πιθανόν ήταν όριο αγρού. Η κεραμεική που απέδωσε η ανασκαφή ήταν ελάχιστα όστρακα και ένας λύχνος του 4ου αι. π.Χ.

α/α 188

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ιτέας Σχοινά

Ευκ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιτέας, Ο.Τ. 45

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Σχοινά

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος, όριο ιδιοκτησίας ή ανάλημμα κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουρίνου 1981, 47.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων(1981)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε, εν μέρει επιφανειακός, τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 22.30μ., πλάτ. 0.50–0.60μ. και ύψ. 0.40–0.50μ., χτισμένος από μικρές ακατέργαστες πέτρες τοποθετημένες σε επάλληλες σειρές. Δίνει την εντύπωση ορίου ιδιοκτησίας και όχι αναλήμματος. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα που τον χρονολογούν στους κλασικούς χρόνους.

α/α 189

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ιουστινιανού Μουστάκη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιουστινιανού 14–16, Ο.Τ. 250

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.862832	23.764346			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αρμάνδου Μουστάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τοίχοι κατεύθυνσης Β–Ν

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 1989, 59

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1989)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, κατεύθυνσης Β–Ν. Ο ανατολικός τοίχος μήκ. 32μ. και ο δυτικός μήκ. 33μ., συνεχίζονταν και οι δύο στο γειτονικό οικόπεδο. Ήταν

κατασκευασμένοι από αργούς λίθους με πλάτ. 0.80–1.10μ. Όριζαν χώρο, πλάτ. 11.50–13μ., με κόκκινο μαλακό χώμα, κατάλληλο για καλλιέργεια. Κατά την ανασκαφέα αποτελούσαν όρια ιδιοκτησίας, πιθανότερο όμως ήταν αναλήμματα λόγω της κατεύθυνσης τους και του σχετικά μεγάλου πλάτους τους.

α/α 190

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Μ. Αλεξάνδρου Μυλωνά

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδοί Μ. Αλεξάνδρου και Πατριάρχου Γρηγορίου, Ο.Τ. 481

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.863565	23.763047			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Εμμ. Μυλωνά

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήματα οικίας και περιβόλου ρωμαϊκών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1987, 72.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1987).

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τμήματα οικίας και περιβόλου ρωμαϊκών χρόνων. Από τον περίβολο σώθηκαν ο ανατολικός τοίχος, μήκ. 5.90μ. και ο βόρειος μήκ. 3.10μ., οι οποίοι ήταν κατασκευασμένοι από μεγάλες λιθόπλινθους. Επομένως ο περίβολος είχε προσανατολισμό Β–Ν και ενδεχομένως στην ανατολική πλευρά του διερχόταν οδός. Από την οικία σωζόταν σε καλή κατάσταση ένας χώρος και αποσπασματικά δεύτερος

στα δυτικά. Οι τοίχοι, πλάτ. 0.70μ., ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους μετρίου μεγέθους και εδράζονταν στον φυσικό βράχο. Η επίχωση στο εσωτερικό των χώρων ήταν διαταραγμένη από την καλλιέργεια. Βρέθηκαν άφθονες κεραμίδες και όστρακα ρωμαϊκών χρόνων.

α/α 191

Χάρτης

Κωδικός: ΓΛΥ Ποσειδώνος

Εικ. 101

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ποσειδώνος 10, Ο.Τ. 482

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.864223	23.763704			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Τσουκαλά

Αυτοψία: –

Είδος

Οδός κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2007, 256

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων(2007)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου αγροτικού δρόμου, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 12μ. Οριζόταν από δύο αναλημματικούς τοίχους, από τους οποίους σωζόταν μόνον ο ανατολικός, χτισμένος από μονή σειρά αργών λίθων. Το κατάστρωμα της οδού ήταν από πατημένο χώμα με μικρούς λίθους. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα κεραμεικής κλασικών χρόνων.

α/α 192

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ηφαίστου Χωματά

Εικ. 102

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Οδός Ηφαίστου 16, Ο.Τ. 480

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.864950	23.763620			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χωματά

Αυτοψία: –

Είδος:

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2007, 256

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007)

Περιγραφή

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου ανασκάφηκε πρόχειρης κατασκευής αναλημματικός τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν., μήκ. 12μ., πλάτ. 0.70μ., από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα κεραμικής.

α/α 193

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ηφαίστου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ηφαίστου και Υμηττού (πρέπει να μετονομάσθηκε σε Δημελά), Ο.Τ. 476.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Άγνωστης ιδιοκτησίας

Αυτοψία: –

Είδος

Όριο αγρού

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 97, χάρτης σ. 201, αρ. 14

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ, μήκ. 33μ., ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως περίβολος, όριο αγρού.

α/α   **194**

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Τυρταίου Καλπακή

Εικ.

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Τυρταίου και Σκρά, Ο.Τ. 450

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.868728	23.767960			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καλπακή

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κουρίνου 1981, 47. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, χάρτης σ. 201, αρ. 8, εικ. 77

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή (1981) Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αρχαίου δρόμου με προσκτισμένη ημικυκλική κατασκευή. Ο δρόμος είχε κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ., μήκ. 17.40μ. και πλάτ. 2.50–2.70μ. Οι αναλημματικοί τοίχοι του σώζονταν σε αρκετά καλή κατάσταση. Ο νότιος μήκ 17.40μ., πλάτ. 0.80–0.60μ και μέγ. σωζ. ύψος 0,80μ., ήταν χτισμένος στη νότια παρειά του από μία σειρά όρθια τοποθετημένων κατά το ύψος τους λίθων και στη βόρεια από οριζόντιες σειρές αργών λίθων.

α/α 195

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Προμηθέως Βέργη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Προμηθέως και Σκρά, Ο.Τ. 441

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.869982	23.767603			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Βέργη.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος Β–Ν.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1987, 72.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων(1987)

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος αμελούς κατασκευής, κατεύθυνση Β–Ν, μήκ. 9μ., πλάτ., 0.80–1μ. και σωζ. ύψ. 0.59μ. Τη δυτική του όψη αποτελούσε σειρά από μεγάλους και μετρίου μεγέθους λίθους, ενώ για το υπόλοιπο είχαν χρησιμοποιηθεί μικροί λίθοι. Όστρακα δεν βρέθηκαν.

α/α 196

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ιλίου Μπίνιου

Εικ. 103

Τοπώνυμο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιλίου 3, Ο.Τ. 443

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.868535	23.760770			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Α. Μπίνιου

Αυτοψία: 7.11.21 (διατήρηση τμήματος αρχαίου δρόμου στο νότιο ακάλυπτο χώρο της οικοδομής, κάτω από γυάλινη πυραμιδοειδή κατασκευή).

Είδος

Οδός 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2006 γ, 214–215. Καζά 2009, 204, εικ. 14.6

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 45μ., που διατηρούσε τα δύο λιθόκτιστα αναλήμματά της, τα οποία όριζαν οδόστρωμα, πλάτ. 3.20μ. Για την κατασκευή των αναλημμάτων, πλάτ. 0.35–0.60μ., είχαν χρησιμοποιηθεί αργοί λίθοι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους. Η έδρασή τους ακολουθούσε το ανώμαλο φυσικό ανάγλυφο, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μεγάλη διαφορά στο σωζόμενο ύψος τους, 0.35–0.90μ. Παρουσίαζαν τη χαρακτηριστική δόμηση αναλημμάτων δρόμου με επιμελώς χτισμένες τις εσωτερικές παρειές και αμελώς τις εξωτερικές από συσσωρευμένους αργούς λίθους. Σώθηκαν τμήματα από δύο οδοστρώματα: σπαράγματα από το ανώτερο οδόστρωμα από σκληρό στρώμα άμμου, χαλικιού και ασβεστοκονιάματος και τμήματα από το υποκείμενο οδόστρωμα από χώμα, άμμο και χαλίκια, στην επιφάνεια του οποίου διασώθηκαν κατά τόπους ίχνη από αρματοροχίες. Τα όστρακα που βρέθηκαν χρονολόγησαν τη χρήση της οδού στον 4ο αι. π.Χ. Τμήματα της οδού διατηρήθηκαν ορατά στον νότιο και τον βόρειο ακάλυπτο χώρο της οικοδομής, κάτω από γυάλινες πυραμιδοειδείς κατασκευές.

α/α 197

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Δημελά Ο.Σ.Κ

Εικ.

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ο.Τ. 416, επί των οδών Δημελά, Αγίας Τριάδος, Επαμεινώνδα, Αρχιμήδους

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.870204	23.762187			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ο.Σ.Κ.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος, λατομείο.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2009, 233–234.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή (2009) ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος κακής διατήρησης, κατευθύνσεως Β–Ν. Ερευνήθηκε σε μήκ. 37.80μ. και συνέχιζε βόρεια και νότια, εκτός των ορίων εκσκαφής. Είχε πλάτ. 1μ. Περισσότερο επιμελημένης κατασκευής ήταν η δυτική όψη του με δύο έως πέντε δόμους αργών λίθων, μεσαίου ή μικρού μεγέθους, καθώς ο τοίχος συγκρατούσε όγκους χώματος στα ανατολικά. Δυτικά του τοίχου διαπιστώθηκε άτακτη στρώση από λίθους διαφόρων μεγεθών, που προερχόταν από κατάρρευση της ανωδομής του. Ο καθαρισμός της επιφάνειας του βράχου αποκάλυψε μεγάλες και μικρές βαθύνσεις, οπές, λαξεύματα, καθώς και αδρά κατεργασμένους ογκόλιθους, στοιχεία που δείχνουν ότι στη θέση αυτή λειτούργησε πρόχειρο λατομείο, πιθανόν για την κατασκευή του προαναφερόμενου τοίχου. Περισυνελέγησαν όστρακα χρηστικής κεραμικής.

α/α   **198**

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Μυκηνών Λίσγαρη

Εκ. 104

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Μυκηνών, Ο.Τ. 410

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λίσγαρη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος B–N, λατομείο.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2008, 195, εικ. 53

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2008)

Περιγραφή

Τμήμα αναλημματικού τοίχου, κατεύθυνσης B–N, μήκ. 43.50μ., πλάτ. 0.60–0.90μ. και ύψ. 0.20–0.70μ.. Ήταν κατασκευασμένος από αδρά επεξεργασμένους λίθους μεσαίου μεγέθους με ενδιάμεσους μικρότερους σαν σφήνες. Συγκρατούσε φερτό στρώμα καθαρού χρώματος, πάχ. 0.50–0.70μ., κατάλληλο για καλλιέργεια. Με την αφαίρεσή του και τον καθαρισμό του φυσικού βράχου διαπιστώθηκαν σε αυτόν μεγάλες και μικρές εμβαθύνσεις, οπές, και λαξεύματα, καθώς και ημίεργοι ογκόλιθοι που υποδεικνύουν τη χρήση της θέσης ως λατομείου για την οικοδόμηση πιθανότατα του τοίχου. Σε επαφή με τον τοίχο υπήρχε ανατολικά του, ορθογώνια κατασκευή, εσωτ. διαστ. 3.50×1.30μ., με άνοιγμα εισόδου προς τα νότια.

α/α 199

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Μυκηνών Γούναρη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Μυκηνών και Γούναρη, Ο.Τ. 404

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Περίβολος–όριο ιδιοκτησίας NA–ΒΔ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, χάρτης σ. 201, αρ. 13

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα αρχαίου τοίχου, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 15μ., πλάτ. 0.45–0.60μ.

α/α   **200**

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Επαμεινώνδα Βαλατσού

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Επαμεινώνδα 15

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.872198	23.762076			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Βαλατσού

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος –όριο ιδιοκτησίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1983, 49. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, χάρτης σ. 201, αρ. 11

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ.18.40μ., πλάτ. 0.80–1.15μ. και σωζ. ύψ. 0.30μ. Η ανατολική παρειά αποτελούνταν από μεγάλους αργούς λίθους, ενώ η δυτική από μικρότερους. Βρέθηκαν μικρά αποτμήματα κεραμίδων.

α/α 201

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Επαμεινώνδα Κακοϊμάμη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Επαμεινώνδα και Ανθέων, Ο.Τ. 45

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.872003	23.761653			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ανδρέα Κακοϊμάμη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 1994, 83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 24.60μ. και πλάτ. 1.20–2μ., ο οποίος συνεχιζόταν και εκτός των ορίων του οικοπέδου. Η ανατολική όψη του ήταν επιμελούς κατασκευής ενώ η δυτική ήταν ασαφής και στο μεγαλύτερο μήκος της έδινε την εντύπωση λιθοσωρού. Λόγω της μορφής των παρειών ίσως αποτελούσε ανάλημμα δρόμου ή μανδρότοιχο–όριο ιδιοκτησίας. Χρονολογήθηκε με βάση την τοιχοδομία του στον 4ο αι. π.Χ.

α/α 202

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Δημελά Κρασανάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Δημελά και Προφήτου Ηλία, Ο.Τ. 396.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.872683	23.760034			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κρασανάκη.

Αυτοψία: –

Είδος

Λιθοσωρός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 1994, 83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Λιθοσωρός, διαμ. 15μ. περίπου, από μικρούς και μέτριου μεγέθους λίθους με άφθονη κεραμική κλασικών χρόνων. Αντίστοιχος των αρχαίων λιθοσωρών, "*Grabhügel*" που αποτυπώθηκαν στο αντίστοιχο φύλλο χάρτου των Karten von Attika (VIII, "VARI", 1885), για την περιοχή της Γλυφάδας, έναν εκ των οποίων ανέσκαψε ο Κεραμόπουλλος (1919).

Κωδικός: ΓΛΥ Ανθέων Βαλαωρίτου**Εικ. 105–106****Τοπωνύμιο:** Άνω Γλυφάδα, Καρβελάς**Διοικητική ταυτότητα:**

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Οδός Ανθέων με Βαλαωρίτου, μεταξύ των Ο.Τ. 398 ή 399.

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.873448	23.763494			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας

Αυτοψία: –**Είδος:**

Αρχαίο νεκροταφείο ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Επιτύμβια μνημεία κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Λιάγκουρας 1972, 160, 162, πίν 110. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 80, 125–127, χάρτης σ. 201, αρ. 12, εικ. 91,92. Σταϊνχάουερ 2001, εικ. 428. βλ Καλογεροπούλου 1997, 232–252. Clairmont CAT 1761.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 1971

Περιγραφή

Σε δοκιμαστικές τομές κατά τη διάνοιξη της οδού Βαλαωρίτου, σε μικρή επίχωση 0.50μ., αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τρεις κιβωτιόσχημοι και ένας κεραμοσκεπής. Σε αυτούς επαναχρησιμοποιήθηκαν επιτύμβιες στήλες και υλικό από προγενέστερους τάφους της κλασικής περιόδου.

Ο Τφ. 1 βρέθηκε τμηματικά συλημένος. Ήταν κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με υλικό σε δεύτερη χρήση: οι δυο πλευρές του αποτελούνταν από μαρμάρινες πλάκες

καλής λάξευσης και οι δύο υπόλοιπες από κτιστά τοιχάρια αργών λίθων. Περιείχε δύο νεκρούς, σε διαφορετικό βάθος. Ως κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί προγενέστερες επιτύμβιες στήλες, η μία με παράσταση νεκρής κόρης που κρατούσε περιδέραιο με τη θεραπαινίδα της (380–370 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 2555), έργο εξαιρετης τέχνης, που έχει αποδοθεί από τον C. Clairmont στον γλύπτη της στήλης της Πολυξένης (Clairmont CAT 2850, EAM 723). Άλλη επιτύμβια στήλη απεικονίζει τρεις μορφές και σκηνή δεξίωσης γυναίκας με ιματιφόρο άνδρα (350–325 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 2556).

Ο Τφ. 2 ήταν κτιστός κιβωτιόσχημος με χρήση στις δύο μακρές πλευρές λίθινων πλακών. Η πλάκα της νότιας πλευράς έφερε, από την πρώτη της χρήση, δύο τόρμους. Περιείχε οστά δύο σκελετών, ενός ενηλίκου που παραμερίστηκαν και ενός παιδιού, καθώς και θραύσματα αβαφούς αμφορέως. Ο τάφος είχε διαταραχθεί κατά την αρχαιότητα.

Ο Τάφος 3 περιείχε και αυτός δύο ταφές και τρία αγγεία (λοπάς, πρόχους και προχοΐσκη) και ήταν εν μέρει κατεστραμένος από το σκαπτικό μηχάνημα.

Ο κεραμοσκεπής τάφος περιείχε μόνο έναν σκελετό ακτέριστο.

α/α 204

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Γούναρη Ρούσσου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Γούναρη, Ο.Τ. 400

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ρούσσου

Αυτοψία: —

Είδος: τοίχος

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Κουρίνου 1981, 47.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 15.20μ. και πλ. 0.45–0.60μ., χτισμένος από μεγάλους αργούς λίθους.

α/α 205

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Προφήτη Ηλία Χαϊκάλη

Εικ. 107–108

Τοπωνύμιο: Καρβελάς, Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ο.Τ. 384, μεταξύ των οδών Προφήτη Ηλία, Βαλαωρίτου, Βενεζουέλας, και Γούναρη.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.874450	23.763515			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χαϊκάλη (1982), Μπαρδόπουλου, Σωτηρίου-Χρηστίδη, Ζευγόλη, Αλαγιάννη και Νάσσου (2002).

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα κτηρίου μεσοβυζαντινών χρόνων, κατάλοιπα κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 54. Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 471, εικ. 36–37.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1982) και ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων(2002)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε εκτεταμένο κτήριο τετράγωνης κάτοψης, ορατό μέχρι και το 2001 στη συγκεκριμένη θέση, η οποία παλαιότερα ονομαζόταν Καρβελάς. Το κτήριο διακρίνεται στο αντίστοιχο φύλλο χάρτου των Karten von Attika, (Bl. VIII Vari), βορείως της οδού που οδηγούσε στη Βάρη και σε περιοχή με παράλληλους τοίχους καλλιέργειας. Τμήμα του είχε ανασκαφεί το 1982 και είχε θεωρηθεί σημαντικό κτήριο της αρχαιότητας, πιθανότατα αγορά. Είχε πλευρά 52μ. και αποτελούνταν από τέσσερις πτέρυγες, πλάτους 3μ., οι οποίες διατάσσονταν περιμετρικά γύρω από μεγάλη τετράγωνη αυλή, πλευράς 43μ. Οι πτέρυγες ήταν χωρισμένες σε επιμέρους χώρους ποικίλου μήκους. Εντός της αυλής διαπιστώθηκαν σπαράγματα τοίχων, πιθανόν κλασικής εποχής.

Στη βόρεια πλευρά του κτίσματος διαμορφωνόταν ορθογώνιος χώρος, διαστ. 33×14μ., ο οποίος πρέπει να είχε τη χρήση εξωτερικής αυλής με προστατευμένη στενή είσοδο από βόρεια.

Σε επαφή με την εξωτερική πλευρά της ανατολικής πτέρυγας διαπιστώθηκε επιμήκης χώρος, διαστ. 13×2.50μ., εντός του οποίου είχαν λαξευτεί στον φυσικό βράχο πέντε ημικυκλικοί λάκκοι, η χρήση των οποίων δεν ερμηνεύτηκε (σιροί;).

Η κεραμική που βρέθηκε κατά την αποκάλυψη των τοίχων και του εσωτερικού μερικών δωματίων του μνημείου χρονολογήθηκε στα μεσοβυζαντινά κυρίως χρόνια.

Βρέθηκαν επίσης και αρκετά κλασικά όστρακα καθώς και επεξεργασμένοι λίθοι σε δεύτερη χρήση που μαρτυρούν την ύπαρξη αρχαιότερης εγκατάστασης στη θέση αυτή.

Από την ανασκαφεία σημειώθηκε ότι η εύρεση κλασικού οικοδομικού υλικού δημιούργησε αρχικά σύγχυση ως προς τη χρονολόγηση και τον χαρακτήρα του μνημείου. Είχε εκφραστεί η άποψη ότι πρόκειται για τα ερείπια ρωμαϊκής αγοράς ή τα ερείπια βυζαντινής μονής. Ερμηνεύτηκε ότι πρόκειται για κοσμικό κτήριο, πιθανότατα για την εγκατάσταση κάποιου Δυνατού της εποχής.

α/α 206

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Βενεζουέλας Αγαμέμνωνος

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Βενεζουέλας και Αγαμέμνωνος

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Όριο ιδιοκτησίας–περίβολος κτήματος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 96, χάρτης σ 201, αρ. 10

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 27μ., πλάτ. 0.55–1μ.

α/α   **207**

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Παπαφλέσσα Φατούρου

Εικ. 109

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Παπαφλέσσα, Ο.Τ. 331

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Φατούρου.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικοί τοίχοι ΒΑ–ΝΔ κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 71. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 94, χάρτης σ. 201, αρ. 5.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στη ΒΔ γωνία του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε τοίχος κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ., μήκ. 2.75μ. και πλάτ. 0.30μ. Συνεχιζόταν ΝΔ επιφανειακά στο διπλανό οικόπεδο. Αποτελούνταν από μια σειρά δρομικών λίθων. Βρέθηκαν όστρακα αγγείων οικιακής χρήσης κλασικής εποχής. Η Γιαννοπούλου-Κονσολάκη αναφέρει την εύρεση στην ανασκαφή της οδού Παπαφλέσσα δύο παράλληλων αναλημματικών τοίχων (ΒΑ–ΝΔ), μήκ. 10μ. και 12μ.

α/α 208

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπάκτου Μουστάκα

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπάκτου και Κονίτσης, Ο.Τ. 331.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.873086	23.771854			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μουστάκα.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος Β–Ν

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 53. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, χάρτης σ. 201, αρ.4

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Β-N, μήκ. 14μ. και πλάτ. 0.40-0.70μ., χτισμένος από αργούς λίθους μεσαίου μεγέθους. Χρησίμευε για τη συγκράτηση των χωμάτων στο επικλινές έδαφος.

α/α 209

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Αργους

Εικ.-

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αργους 87, Ο.Τ. 327.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.872582	23.769981			

Ιδιοκτησία

Άγνωστη

Αυτοψία: -

Είδος

Τοίχοι -όρια ιδιοκτησίας

Αρχαίες Πηγές: -

Επιγραφές: -

Περιηγητές: -

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 96, χάρτης σ. 201, αρ. 7.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τοίχος κατεύθυνσης Β-N, μήκ. 11μ. και δεύτερος κάθετος στον πρώτο, κατεύθυνσης Α-Δ, μήκ. 15μ.

Κωδικός: ΓΛΥ Αγρινίου Τσικνάκη**Εικ.–****Τοπωνύμιο:** Άνω Γλυφάδα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αγρινίου, Κονίτσης, Λασιθίου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.873437	23.767790			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσικνάκη

Αυτοψία: –**Είδος**

Λιθόστρωτο με αβαθείς λάκκους

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 470

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2002)

Περιγραφή

Σε ακίνητο με κατωφέρεια προς τα δυτικά, στους πρόποδες του Υμηττού αποκαλύφθηκε στρώση λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους. Στο νότιο τμήμα είχαν τη μορφή λιθόστρωτου που οριζόταν από μία σειρά μεγάλων λίθων σε αραιή ημικυκλική διάταξη. Στην επιφάνειά του λιθόστρωτου είχαν δημιουργηθεί αβαθείς λάκκοι, διαμ. 1μ. περίπου, γεμάτοι με χώμα και πετραδάκια. Κατά την ανασκαφέα πρόκειται για τα κατάλοιπα μιας πρόχειρης αγροτικής ή κτηνοτροφικής εγκατάστασης που έχει σχέση με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων ή την εκτροφή ζώων. Στην ανασκαφή βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα κλασικών χρόνων.

α/α 211

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Πατρών Πιτταρά

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πατρών, Ο.Τ. 338

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Πιτταρά.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος Β–Ν.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 53.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 12μ. και πλάτ. 0.40–0.60μ., χτισμένος από μικρούς αργούς λίθους.

α/α 212

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Νικηταρά Ράπτη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Νικηταρά

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ράπτη.

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος υστεροκλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 73

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Στο ΝΑ τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου μήκ. 1.90μ. πλάτ. 0.55–0.70μ. και ύψ. 0.40μ., ο οποίος συνεχιζόταν και στο γειτονικό ανατολικό οικόπεδο. Ενδεχομένως τμήμα του καταστράφηκε κατά την εκσκαφή. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους. Χρονολογήθηκε στους υστεροκλασικούς χρόνους.

α/α 213

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπάκτου Ο.Τ. 332

Εικ.

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπάκτου, Ο.Τ. 332.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, χαρτης σ. 201, αρ. 3

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος Β–Ν.

α/α 214

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπάκτου Ματθαιακάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπάκτου 60, Ο.Τ. 348.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.874778	23.771447			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μαρίας και Μάρκου Ματθαιακάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1987, 72

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης Β–Ν, οι οποίοι ήταν σε διαφορετικό επίπεδο ο καθένας και σχημάτιζαν δύο αναβαθμούς στον χώρο

του οικοπέδου. Ο πρώτος τοίχος απείχε 5μ. από την οδό Ναυπάκτου, είχε σωζ. μήκ. 12μ., πλάτ. 0.50–0.75μ. και ύψ. 0.80μ. και ήταν χτισμένος από ανισομεγέθεις μεγάλους και μικρούς λίθους. Ο δεύτερος βρισκόταν 8μ. δυτικά του πρώτου τοίχου, με μήκ. 8.50μ., πλάτ. 0.45μ. και ύψ. 0.35μ. και ήταν κατασκευασμένος από μετρίου μεγέθους λίθους. Όστρακα δεν βρέθηκαν.

α/α 215

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ιωαννίνων Τσιβίκη

Εικ.

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιωαννίνων, Ο.Τ. 347.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσιβίκη.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιρινιώτη 1981, 47.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 11.10μ., πλάτ. 0.60–0.80μ. και ύψ. 0.40–0.50μ., πρόχειρης κατασκευής και χτισμένος με μικρούς αργούς λίθους. Η λειτουργία του ως αναλημματικού συμπεραίνεται από τη μεγάλη κλίση του εδάφους. Βρέθηκαν δύο θραύσματα από χείλος χονδροειδούς αγγείου.

α/α 216

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπλίου Κατσιαμπούρα

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπλίου, Ο.Τ. 347

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κατσιαμπούρα

Αυτοψία: —

Είδος

Δύο αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 53.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι, κατεύθυνσης Β–Ν. Ο Τχ. 1 είχε μήκ. 11.50μ., πλάτ. 0.60μ. και ύψ. 0.40μ. και συνεχιζόταν στο διπλανό οικόπεδο. Ο Τχ. 2 είχε μήκ. 9.50μ., πλάτ. 0.50–0.85μ. και ύψ. 0.50μ. Θεωρήθηκαν αναλημματικοί λόγω της κλίσης του εδάφους.

α/α 217

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπλίου Παπαδάκη

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπλίου 45, Ο.Τ. 347.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.875584	23.770492			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ελ. Παπαδάκη.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος Β–Ν

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2001-2004, 467

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2001)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου επιμελούς κατασκευής, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 11μ. και πλάτ. 1–1.40μ. Είχε κατασκευαστεί από δύο σειρές αργών λίθων μεγάλου και μέτριου μεγέθους ως παρειές και εσωτερικό γέμισμα από μικρότερους λίθους. Θεωρήθηκε ως ανάλημμα για τη συγκράτηση καλλιεργήσιμου εδάφους, δεδομένου ότι σε επαφή με την ανατολική του όψη βρέθηκε φερτό μαλακό κοκκινόχωμα, κατάλληλο για καλλιέργεια. Ανατολικότερα και σε χώρο 8×10μ., είχαν συσσωρευτεί λίθοι διαφόρων μεγεθών που κατά τόπους φαίνονταν να είναι στρωμένοι. Σε άλλα σημεία διαπιστώθηκαν πρόχειρες κατασκευές από λίθους, πιθανόν αγροκτηνοτροφικής χρήσης.

α/α 218

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ναυπάκτου Δρακομαθιουλάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ναυπάκτου 48, Ο.Τ. 348.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.875649	23.771388			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δρακομαθιουλάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 53.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αναλημματικός τοίχος κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 12.40μ. και πλάτ. 0.20–1μ. Όστρακα δεν βρέθηκαν.

α/α 219

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Ιωαννίνων Κανδυλιώτη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιωαννίνων 33 και Κορυτσάς, Ο.Τ. 348

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.876280	23.771077			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κανδυλιώτη

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1982, 53–54

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε πρόχειρης κατασκευής αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 10.80μ., και πλάτ. από 0.70–1μ., χτισμένος από μεγάλους αργούς λίθους.

α/α   **220**

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Κορυτσάς Μαυρίκου

Εικ.

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Κορυτσάς και Πατρών

Συντεταγμένες: εντοπισμός κατά προσέγγιση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Μαυρίκου.

Αυτοψία: –

Είδος

Αναλημματικός τοίχος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1987, 70–72.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος αμελούς κατασκευής, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 11μ., πλάτ. 0.30–0.60μ., σωζ. ύψ. 0.40μ., με περισσότερο ενισχυμένη τη δυτική όψη από μεγάλους λίθους και με πρόχειρη ανατολική παρειά από μικρότερες πέτρες.

α/α 221

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Νάξου Παπαδάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Νάξου, Βιτσίου, Αριστείδου, Ο.Τ. 377.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.877294	23.766810			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Παπαδάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος οριοθέτησης ρέματος 4ος αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1984, 33

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τοίχος, αμελούς κατασκευής, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 22.60μ., πλάτ. 0.90–2.30μ., ο οποίος χρησίμευε ως ανάλημμα οριοθέτησης αβαθούς χειμάρρου που διέσχιζε το οικόπεδο (δηλώνεται σε χάρτες με Open street map υπόβαθρο, όπως επίσης στον χάρτη της ιστοσελίδας <http://www.toponavigator.com/topoguide/>).

Βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα κεραμικής του 4ου αι. π.Χ.

α/α 222

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Πάφου Λιακάκου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Πάφου, Ο.Τ. 491.

Συντεταγμένες:μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Λιακάκου.

Αυτοψία: —

Είδος

Δύο τοίχοι.

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Τσιριγώτη 1981, 47.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, ο ένας εκ των οποίων είναι ημικυκλικός, πλάτ. 0.30–0.45μ. και δημιουργούσε χώρο διαμ. 6.40μ. Τα δύο άκρα του εφάπτονταν στον δεύτερο τοίχο, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 8.85μ., πλάτ. 0.60–0.90μ. και σωζ. ύψ. 0.65μ. Στον ημικυκλικό χώρο μεταξύ των δύο τοίχων, υπήρχε γέμισμα από πολύ ψιλό χαλίκι. Δεν βρέθηκαν όστρακα. Πιθανόν είχαν κάποια αγροτική χρήση.

α/α 223

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Βασιλίσσης Όλγας

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Βασιλίσσης Όλγας 37, Ο.Τ. 513.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.879846	23.764667			

Ιδιοκτησία

Άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα νεολιθικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ψαρρή 2018, 105

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2017)

Περιγραφή

Εντός του σύγχρονου αστικού ιστού, σε ομαλό πλάτωμα στις δυτικές υπώρειες Υμηττού, ερευνήθηκε εγκατάσταση νεολιθικών χρόνων από στρώματα πυκνών λίθων με κεραμεική. Αναφέρεται ότι αποτελούσε παρόχθια εγκατάσταση, βρισκόταν δηλαδή δίπλα σε χείμαρρο.

α/α 224

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Αρετής Χατζηδάκη

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ανώνυμη πάροδος της οδού Αρετής, Ο.Τ. 207.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αν. Χατζηδάκη.

Αυτοψία: –

Είδος

Ανάλημμα αρχαίας οδού Α–Δ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 467.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2001).

Περιγραφή

Κατά μήκος του βόρειου ορίου του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 14.50μ. και πλάτ. 0.60μ., που συνεχιζόταν ανατολικά, εκτός των ορίων του οικοπέδου. Είχε κατασκευαστεί από αργούς λίθους μέτριου και μικρού μεγέθους και εδραζόταν σε υπόστρωμα μικρών λίθων. Πρέπει να αποτελούσε νότιο ανάλημμα οδού, λόγω στρώματος από ισοπεδωμένο λιθολόγημα, βορείως του τοίχου. Τμήμα του ίδιου τοίχου είχε ερευνηθεί παλαιότερα στο όμορο δυτικά οικόπεδο, ιδιοκτησίας Προμπονά. Μια χάλκινη περόνη αποτέλεσε εύρημα της ανασκαφής.

α/α 225

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Αριστοφάνους Σκλαβούνου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αριστοφάνους και Αλκιβιάδου.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σκλαβούνου.

Αυτοψία: –

Είδος

Τρεις αναλημματικοί τοίχοι που συγκρατούσαν λιθολόγημα κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου 2007, 256.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007)

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκαν τρεις αναλημματικοί τοίχοι (Τχ.1, Τχ.2, Τχ.3), πρόχειρης κατασκευής και αποσπασματικής διατήρησης, οι οποίοι συγκρατούσαν στρώμα λιθολογήματος. Ο Τοίχος 1, κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, είχε ορατό μήκ. 17μ., πλάτ. 0.70μ. και σωζ. ύψ. 0.70μ. Στα ΒΑ γωνίαζε με τον Τοίχο 2, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, μήκ. 5μ. και πλάτ. 0.50–0.70μ., ενώ ΝΔ με τον Τοίχο 3, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, μήκ. 18μ., πλάτ. 0.50μ. και σωζ. ύψ. 0.70μ. Μετά την αφαίρεση του πυκνού λιθολογήματος πάχ. 0.20–0.50μ., που εκτεινόταν δυτικά των τοίχων, αποκαλύφθηκε η επιφάνεια του φυσικού βράχου, στην οποία διαπιστώθηκαν ίχνη εργασίας, πιθανόν λατόμευσης. Συγκεντρώθηκε μικρή ποσότητα κλασικής κεραμικής.

α/α 226

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Άγιος Νικολάος

Εικ. 110–112

Τοπωνύμιο: Άγιος Νικολάος Πιρναρής ή Πριναρής, ή στο Κάτω Πιρναρί.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Ναύδριο Αγίου Νικολάου στη δυτική πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης, στη συμβολή με τις οδούς Αγίου Νικολάου και Αρτέμιδος.

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.860745	23.762858			

Ιδιοκτησία

Βρίσκεται σε δημοτική έκταση επί της Λ. Βουλιαγμένης. Κατά την Επανάσταση του 1821 και στη συνέχεια, βρισκόταν στο κτήμα Άνω και Κάτω Τραχώνων,

ιδιοκτησίας Λουριώτη και μετά Κομνηνού³⁴⁹. Το κτήμα κατελάμβανε μεγάλη έκταση από τον Καρά (Ηλιούπολη) μέχρι το κτήμα της Βάρης, με έδρα τους Τράχωνες.

Αυτοψία: –

Είδος

Τοπόσημο ευρύτερης περιοχής μεταξύ Τραχώνων και Βάρης, πριν από τη σύγχρονη ανοικοδόμηση, με πλήθος αρχαίων καταλοίπων περίξ αυτού, τα οποία αποδίδονται στον αρχαίο δήμο της Αιξωνής. Πιθανή θέση αρχαίου θεάτρου Αιξωνής, σύμφωνα με τον H. G. Lolling.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Ψηφίσματα Αιξωνέων IG II² 1196, IG II² 1197 και IG II² 1200 (Lolling 1879) και IG II² 1198, IG II² 1202 (Rusopulos 1864). [Επιγραφές **αρ. 43, 44, 45, 46, 47**].

Ο H. G. Lolling, πρώτος εκδότης των ψηφισμάτων του δήμου των Αιξωνέων IG II² 1196, IG II² 1197 και IG II² 1200, αναφέρει ως τόπο εύρεσής τους τη θέση Πρινάρι (Πιρναρή ή Πιρναρί), στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στους Τράχωνες και τη Βάρη, όπου βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου δήμου Αιξωνής³⁵⁰. Αναφέρει επίσης ότι υπήρχαν ίχνη θεάτρου, στο οποίο ήταν ιδρυμένες οι περισσότερες από τις επιγραφές αυτές, σύμφωνα με σχετική αναφορά στο κείμενό τους³⁵¹. Μαρτυρεί ότι οι συγκεκριμένες επιγραφές καθώς και κάποια γλυπτά και επιτύμβια ανάγλυφα

---

³⁴⁹ Δρίκος 1994, 47–67, όπου αναπτύσσεται η περίπτωση της αγοραπωλησίας του μεγάλου κτήματος των Άνω και Κάτω Τραχώνων από τους Οθωμανούς ιδιοκτήτες σε Έλληνες, τον Λ. Πύρρου στην αρχή και Α. Λουριώτη στη συνέχεια, ο οποίος είχε πληρεξούσιο τον Κ. Ζωγράφο, το 1830/1831.

³⁵⁰ Lolling 1879, 193–227: ιδιαιτ. 200–201: *aus den Ruinen des alten Demos Aixone im jetzigen Prinari, halbwegs zwischen Trachones und Vari. Die Steine werden zugleich mit einigen Sculpturen, Grabsteinen u. a., ..., in einer kleinen Sammlung im Hofe des Gutes Komninos, früher Luriotis in Trachones aufbewahrt. Dass die Ruinen von Prinari auf deren Schilderung wir hier nicht weiter eingehen, die Stelle des grossen volkreichen Demos Aixone einnehmen., beweist allein schon die dort noch vorhandene Ruine des Theaters, aus dessen unmittelbarer Nähe nicht allein die zuletzt C. I. A. II 579 und 585 veröffentlichten durch Bludorffs Ausgrabungen zu Tage geförderten, sondern auch unsere beiden ersten Inschriften stammen.*

³⁵¹ Τα ψηφίσματα IG II² 1197, IG II² 1198, IG II² 1202 καθώς και το τιμητικό ψήφισμα για τους χορηγούς Αυτέα και Φιλοξενίδα (MDAI (A) 66 (1941): 218–219, no. 1), με βάση σχετική αναγραφή (*στήσαι ἐν τῷ θεάτρῳ*) και το ψήφισμα IG II² 1200, λόγω του περιεχομένου του, θα είχαν ιδρυθεί στο θέατρο του αρχαίου δήμου.

φυλάσσονταν σε μικρή Συλλογή της ιδιοκτησίας Κομνηνού, πρώην Λουριώτη στους Τράχωνες³⁵². Μέχρι τα τέλη του 19ου τα μοναδικά κτίσματα στην περιοχή ήταν οι εγκαταστάσεις στους Τράχωνες³⁵³ και η εκκλησία στο Πιρναρί (Άγιος Νικόλαος)³⁵⁴. Ας σημειωθεί ότι ο μονόχωρος ναΐσκος του Αγίου Νικολάου φέρει την επιγραφή «*Ναός Αγίου Νικολάου ἐξ ἐρειπίου ἐγερθεὶς τὸ 1877 ὑπὸ Θεοδώρου Κομνηνοῦ, υἱοῦ Χ(ατζῆ) Κομνηνοῦ...*», βρισκόταν επομένως εντός της ιδιοκτησίας Κομνηνού στους Τράχωνες, περιοχή, η οποία κατά τον 19ο αι. εκτεινόταν και στη σημερινή Γλυφάδα. Ήδη, ο H. G. Lolling και στη συνέχεια ο C. Eliot θεώρησαν ότι από την ίδια θέση, δηλαδή από τον Άγιο Νικόλαο Πιρναρί, προήλθαν και οι δύο επιγραφές της ανασκαφής Blourdorff, που δημοσίευσε ο Ρουσόπουλος, IG II² 1198, IG II² 1202 (IG II 579, 585). Ο Eliot μάλιστα διατύπωσε την άποψη ότι η θέση που αντιστοιχεί σε όλες τις περιγραφές των θέσεων εύρεσης των παραπάνω πέντε επιγραφών και συγκεκριμένα: α) στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στους Τράχωνες και τη Βάρη, β) ανάμεσα στη θάλασσα και τον Υμηττό και γ) στον δρόμο που οδηγεί στο Σούνιο, συμπίπτουν με τη θέση του Αγίου Νικολάου Πιρναρής³⁵⁵.

---

³⁵² Δρίκος 1994, 47 κε. Το κτήμα των Άνω και Κάτω Τραχώνων βάσει των τούρκικων χοτζετιών πωλήθηκε αμέσως μετά την Επανάσταση, το 1831 από τους Οθωμανούς ιδιοκτήτες του. Περιελάμβανε όλο το Ελληνικό, την Αργυρούπολη και τη Γλυφάδα, μέχρι το κτήμα της Βάρης. Το τελευταίο αποτελούσε ιδιοκτησία της Μονής Πετράκη. Στην αρχή το κτήμα των Τραχώνων το αγόρασε ο Λουκάς Πύρρου και ένα μόλις μήνα μετά το μεταπώλησε στον Ανδρέα Λουριώτη μέσω του πληρεξουσίου του δευτέρου Κωνσταντίνου Ζωγράφου. Οι Κάτω Τράχωνες περιελάμβαναν το βόρειο τμήμα προς το Μπραχάμι και τον Καρά (Ηλιούπολη) και οι Άνω Τράχωνες το νότιο τμήμα προς τη Γλυφάδα, έως τα σύνορα με το κτήμα της Βάρης, κάπου δηλαδή στη σημερινή Βούλα και τα σύνορα Γλυφάδας-Βούλας.

³⁵³ Σήμερα η περιοχή Τράχωνες αντιστοιχεί με την ευρύτερη έκταση της πρώην ιδιοκτησίας Γερουλάνου στον Άλιμο, στα σύνορα με την Αργυρούπολη, όπου έχει εντοπισθεί το αρχαίο θέατρο του Ευωνόμου και το κέντρο του αρχαίου αυτού δήμου. Βλ. και Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 133.

³⁵⁴ Eliot 1962, 8.

³⁵⁵ Για την ταύτιση αυτή ο C. W. J. Eliot αξιοποίησε και δημοσίευσε μια άγνωστη έως τότε επιστολή του Fauvel του 1819, ο οποίος είχε διενεργήσει ανασκαφές στην περιοχή της Γλυφάδας μαζί με τους Gropius και Rottiers, το ίδιο έτος (Eliot, όπ. π., 11–16).

Je viens de faire des fouilles entre Alace et Exone dans les champs felléens a 2 lieux d'Athènes; imaginez vous une plaine de roches couverte de quelques pouces de terre, de plus de 2 lieux détendue, de 3 / 4 lieu de large de pied de l'Himette à la mer, couverte d'une multitude de tumulus qui la plus part sont des amas de pierailles qui couvrent des sarcophages, des urnes de cuivre, ou bronze, des cipes brisés, des bas reliefs renversés, beaucoup de vases, des disques dont se servoient les athlètes, un cipe de 12 pieds avec un beau fleuron peint port le nom de Θέρονος, nom que j'ai lu aussi sur un casque qui avoit été trouvé a

Πρόκειται για διαφορετικό σημείο από την είσοδο της κοιλάδος της Πιρναρής που πρέπει να βρίσκεται βορειότερα, θέση την οποία ο Milchhöfer θεώρησε (1883 και 1889), αντίθετα με τους παραπάνω μελετητές, ως κέντρο του αρχαίου δήμου και θέση προέλευσης των πέντε ψηφισμάτων.

Δύο άλλα, σημαντικότερα ψηφίσματα του αρχαίου δήμου —η σύμβαση εκμίσθωσης της Φελλείδος αρ. 48 και το ψήφισμα για τους ιεροποιούς της Ήβης αρ. 49— βρέθηκαν το έτος 1819, κατά τις ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers, οι οποίες τοποθετούνται επί της παλαιάς οδού Αθηνών –Σουνίου, βορείως, νοτίως και κοντά στο Άγιο Νικόλαο Πιρναρής³⁵⁶, ή στο ύψος της χερσονήσου Πούντα προς το εσωτερικό³⁵⁷ (εικ. 108). Τα δύο τελευταία ψηφίσματα σύμφωνα με το κείμενό τους θα ήταν ιδρυμένα στο Ιερό της Ήβης.

Περιηγητές

Η θέση του Αγίου Νικολάου εμφανίζεται ως «*agios nicolaos*» [Άγιος Νικόλαος Γλυφάδας] μαζί με την αναγραφή «Straxona» [Αιξωνή] στον χάρτη του 1729 του Fourmont³⁵⁸ (εικ. 110).

Olympie, on y a trouvé des médailles des athéniens, des empereurs romains, de Gordien, de Maxime, de Constantin et plus bas — un lion, une lionne que je crois représenter Leana maîtresse d'Armodius — un boeuf grand comme nature... On a trouvé des inscriptions dont des donations de terrains par les habitants d'Exone. Βλ. και παρακάτω μαρτυρία του Dodwell που είδε ένα μαρμάρινο λιοντάρι στην περιοχή του Αγίου Νικολάου. Βλ. και Ματθαίου 1992–98, 168.

³⁵⁶ Beschi 1975, εικ.1.

³⁵⁷ Το ακρωτήριο Πούντα, απαντά και ως Αγιά ή Παῦλος: Ματθαίου 1992–98, 152, 155. Βλ. και Δρίκος 1994, 111, σημ. 259. Στη βιβλιογραφία η περιοχή ανατολικά της χερσονήσου, όπου υπήρχαν παραθαλάσσια έλη, είναι γνωστή ως Αλυκή Γλυφάδας. Εκεί ανασκάφηκε σημαντικό νεκροταφείο θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων το 1919 από τον Α. Κεραμόπουλλο, το 1927 από τον Ν. Κυπαρίσση και τα έτη 1954–1957 από τον Ι. Παπαδημητρίου (Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990 47–54). Σήμερα η περιοχή του ακρωτηρίου δυτικά της παραλιακής λεωφόρου ονομάζεται Αστέρια ή Αστέρας Γλυφάδας, στα σύνορα Βούλας – Γλυφάδας με τουριστικές και παραθεριστικές εγκαταστάσεις, μη προσβάσιμες στο ευρύ κοινό. Στον χώρο αυτό διενεργείται συστηματική ανασκαφή υπό τη διεύθυνση της κ. Κωνσταντίνας Καζά και έχει αποκαλύψει σημαντικά ΠΕ κατάλοιπα και τάφους. Βλ. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, εικ. 1.

³⁵⁸ Lauter 1993, 157–158, Πίν. 32.

Ο Chandler αναγνώρισε τα ερείπια της Αιξωνής, πηγαίνοντας προς το Σούνιο, πριν στρίψει σε άνοιγμα στον Υμηττό στο ύψος της χερσονήσου του Ζωστήρα, επομένως πριν στρίψει προς τη Βάρη, αφήνοντας τη θάλασσα στα δεξιά του³⁵⁹.

Ο Dodwell, σε περιήγησή του, την 22η Νοεμβρίου 1805, από την Αθήνα προς το ακρωτήριο του Ζωστήρα, σε διαδρομή δύο ωρών (από την Αθήνα;) διαπίστωσε την ύπαρξη πολλών αρχαίων καταλοίπων στην περιοχή του Αγίου Νικόλαου και στο ύψος της χερσονήσου Πούντα (Agiea) (εικ. 111). Θεώρησε ότι ο Άγιος Νικόλαος βρισκόταν στη θέση αρχαίου ναού, και ανέφερε τον εντοπισμό μαρμάρινου λιονταριού και αγάλματος γυναικείας ενδεδυμένης μορφής, ύψους ανάλογου με το κανονικό³⁶⁰. Στα ανατολικά του είδε να υψώνεται το *Bernidi*, παραφθορά πιθανόν της Μπερναρής/Περναρής, το οποίο το αναφέρει ως τμήμα του Ανύδρου (του Νότιου Υμηττού).

Ο ίδιος περιηγητής σε άλλη περιήγησή του με αφετηρία το σπήλαιο του Πανός και κατεύθυνση από τη Βάρη προς την Αθήνα, συνάντησε μετά από μία ώρα και 10' τυμβοειδείς κατασκευές και αρχαία κατάλοιπα που τα απέδωσε στις Αλές Αιξωνίδες. Στη συνέχεια ανέφερε τους Τράχωνες αριστερά και τον Υμηττό δεξιά και μετά από πορεία τριών τετάρτων περιέγραψε εκτεταμένα ερείπια και τμήμα από τον θριγκό ναού που θεώρησε ότι ανήκαν στην Αιξωνή³⁶¹.

---

³⁵⁹ Chandler 1776, 147: *On our approach to the shore, some vestiges occurred, it is likely, of Aexone. We then turned, and travelled toward Sunium, through a gap in mount Hymettus, which running out forms the promontory once called Zoster.*

³⁶⁰ Dodwell 1819, 525: *The small church of St. Nicolo seems to occupy the site of an ancient temple. Among the bushes I discovered a marble lion, admirably sculptured in the style of those at Mycenae : it is in a recumbent posture; its length is four feet nine inches ; but its head is mutilated. Not many paces from the lion is a marble statue of a female figure, in drapery, and as large as life: it is in a good style, but has been much impaired. These ruins seem the remains of a considerable demos. From the eastern side of the plain rises Mount Bernidi, which is that part of Hymettos anciently called Anudros.*

Ο Eliot (1962, 15–16) συνδυάζοντας τη μαρτυρία του Dodwell που είδε ένα μαρμάρινο λιοντάρι στην περιοχή Αγίου Νικόλαου και της χερσονήσου Πούντα με την επιστολή του Fauvel (της 11ης Απριλίου 1819) σχετικά με την εύρεση μαρμάρινης λέαινας (βλ. υποσ. 354, επιστολή Fauvel 1819), υποστήριξε ότι η θέση των ανασκαφών του Gropius ο οποίος βρήκε για δεύτερη φορά το λιοντάρι, αλλά και η θέση εύρεσης των δύο ψηφισμάτων IG II² 1199 και IG II² 2492, πρέπει να τοποθετηθεί κοντά στον Άγιο Νικόλαο.

³⁶¹ Dodwell 1819, 555–557: *We here entered upon the Athenian plain, which is considerably elevated above the sea, and covered with bushes. We passed several tumuli of small stones, and some imperfect*

Ο Άγγλος αρχαιολόγος και τοπογράφος William Gell στο οδοιπορικό του, *The Itinerary of Greece: containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris, and Thessaly*, στη διαδρομή από τη Βάρη στην Αθήνα, μέσω του Σπηλαιού Πανός Βάρης³⁶², συνολικής διάρκειας 3 ωρών και 37 λεπτών και 12 γεωγραφικών μιλίων, κατεβαίνει από το Σπήλαιο του Πανός προς την Αθήνα, προς την πεδιάδα δυτικά του Υμηττού και αφήνει αριστερά του τη θάλασσα και τη χερσόνησο του Ζωστήρα. Παίρνοντας τον δρόμο προς βορρά, βλέπει αριστερά τη χερσόνησο του Αγίου Κοσμά και δεξιά το χώρισμα μεταξύ Ανύδρου/Μαυροβουνίου και του κυρίως Υμηττού που αντιστοιχεί στην κοιλάδα της Πιρναρής. Αναφέρει ότι ο δρόμος που ακολουθεί προς την Αθήνα είναι καλός, αλλά καλυμμένος με αρχαία ερείπια.

Ο δρόμος πρέπει να ήταν η οδός κατεύθυνσης Β–Ν που αποτυπώνεται στο χάρτη VIII (*Vari*) των *Karten von Attika* και αντιστοιχεί σε αυτήν την περιοχή στην πανάρχαια *Αστική Οδό*, την οποία σε αρκετά σημεία ακολουθεί στις ημέρες μας ο άξονας της Λ. Βουλιαγμένης. Η περιοχή που περιέγραψε ο W. Gell είναι η περιοχή Γλυφάδας–Ελληνικού, πριν συναντήσει αριστερά το μικρό χωριό Μπραχάμι (Braimi) και δεξιά το μοναστήρι του Καρέα (*Karies monastery*). Λανθασμένα και αυτός τοποθετεί την αρχαία Αιξωνή (*Axaona/Aixone*), μετά το Μπραχάμι (σημερινός Άγιος Δημήτριος).

Ο W. M. Leake εντοπίζει κατάλοιπα που αποδίδει σε αρχαία πόλη κι ένα μαρμάρινο λιοντάρι, πιθανόν το ίδιο με τον Dodwell, στο ύψος της χερσονήσου Αγιά, τοποθετεί όμως και αυτός την Αιξωνή βορειότερα, στη θέση Χασάνι (Ελληνικό)³⁶³.

---

traces of antiquity ; and in an hour and ten minutes from Bari, came to the remains of an extensive city, perhaps the Halai Aixonides, which Strabo calls Αλιεις οι Αιξωνικοί, and which was in the tribe Cecropis.

Having proceeded a short distance from this place we observed an ancient wall, regularly constructed with large stones. To our left was the village of Tragōnes; and to the right the rocks of Hymettos.

Three quarters of an hour more brought us to the remains of a city of considerable dimensions, probably Aixone, which was of the tribe Cecropis. Large blocks of stone, and foundations of many buildings, are scattered round in all directions, and part of the cella of a temple is well preserved.

Η ταύτιση αυτή είναι λανθασμένη, επειδή ο αρχαίος δήμος της Αιξωνής στη διαδρομή από το Σούνιο προς την Αθήνα προηγείται των Τραχώνων. Για τη σειρά των πυκνών καταλοίπων κατά μήκος της διαδρομής από τη στροφή της Βάρης προς τον Βορρά και προς την Αθήνα πρβλ. Milchhöfer 1889, 17–18.

³⁶² Gell 1819, 89–92: BARI to ATHENS, by the GROTTTO.

³⁶³ Leake 1841, 55.

Βιβλιογραφία

Rusopulos 1864. Lolling 1879. Milchhöfer 1883, 29–30. Milchhöfer 1889, 17–18. Karten von Attika, Bl. VIII Vari (1885) "Nikolaos". Loeper 1892, 400, 410. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 171, υποσ. 123: Άγιος Νικόλαος Γλυφάδας, παλαιότερον στο Κάτω Πιρναρί. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1950–1951, 10, χάρτης σ. 11 «ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ /ΠΥΡΝΑΡΙ). Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929β. Eliot 1962, 20–21. Ορλάνδος 1933, «Άγιος Νικόλαος στην τοποθεσία Πιρναρή. Θέμελης 1970, 126. «Άγιος Νικόλαος Πιρναρής», Brommer 1972, 264 αρ. 156–160. Beschi 1975. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 160 «Άγιος Νικόλαος στο Πιρναρί». Ματθαίου 1992–98, 166–167. Lauter 1993, 157–158, Πίν. 32. Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 107. Ψαρρή 2018, 108–109, εικ. 1 αρ. 21.

Έρευνα

Ανασκαφές 1819, σωστικές ανασκαφές ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων πλησίον του ναΐσκου.

Περιγραφή

Το μονόχωρο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου εμφανίζεται σε παλαιούς χάρτες και αναφορές ως τοπόσημο της ευρύτερης περιοχής μεταξύ του Καρά, των Τραχώνων, της Βούλας και της Βάρης, καθώς στα τέλη 18ου–αρχές 19ου ήταν το μοναδικό κτίσμα μεταξύ του υποστατικού των Τραχώνων και του κτήματος της Βάρης³⁶⁴. Σήμερα υπάρχει και δεύτερος, μεγαλύτερος και νεώτερος ναός του Αγίου Νικολάου στη Γλυφάδα, που βρίσκεται 270μ. δυτικότερα προς τη θάλασσα, ανάμεσα στις οδούς Αρτέμιδος και Φοίβης³⁶⁵.

Ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου βρισκόταν δίπλα στη διαχρονική οδική αρτηρία που διέσχισε τις περιοχές δυτικά του Υμηττού με κατεύθυνση Β–Ν, από την Αθήνα προς τη Βάρη³⁶⁶. Αποτελούσε την παλαιά οδό Αθηνών Σουνίου, τον 18ο και 19ο αι. Στον χάρτη VIII (*Vari*) του Kaupert η θέση του ναυδρίου του Αγίου Νικολάου αντιστοιχεί στην αναγραφή *Nikolaos*, πάνω στον προαναφερθέντα δρόμο από την

---

³⁶⁴ Υποσ. 348 και 351.

³⁶⁵ Αρχαιότητες έχουν βρεθεί και περίξ του νεώτερου ναού, με σημαντικότερο το θεμέλιο και περίβολο επιβλητικού ταφικού μνημείου στη γωνία των οδών Ζαμάνου και Φοίβης, το οποίο ανέσκαψε ο Π. Θέμελης, έναντι ακριβώς (προς νότο) του νεώτερου ναού του Αγίου Νικολάου, (1970, 123–126, σ. 124, Σχεδ. 2).

³⁶⁶ Βλ. παραπάνω χάρτης του 1729 του Fourmont.

Αθήνα προς τη Βάρη, σε περιοχή, όπου με ερυθρό χρώμα σημειώνεται πλήθος αρχαιοτήτων (εικ. 111). Ο οδικός αυτός άξονας ακολουθούσε την αρχαία *Αστική Οδό*, στην οποία αποδόθηκαν δύο ζεύγη αρματοροχίων στον βράχο, που εντοπίστηκαν σε παρακείμενη ανασκαφή (οικ. Μηλεούνη, επί των οδών Αγίου Νικολάου και Ήρας).

Ο Milchhöfer, ανέφερε τη θέση *Kapelle des Hag. Nikolaos*, 3χλμ. ΒΔ της στροφής της Βάρης, στο ύψος της χερσονήσου Πούντα. Στην περιοχή εντόπισε πυκνά αρχαία οικιστικά κατάλοιπα, ίχνη αναλημμάτων, ισχυρό κτήριο τετράγωνης κάτοψης. Από την ίδια θέση πίστευε ότι προέρχονταν επιτύμβια γλυπτά τα οποία είχε αναφέρει ο Dodwell: άγαλμα λιονταριού και μια γυναικεία μορφή. Ταύτισε τη θέση λανθασμένα με την περιοχή του δήμου των Αλών Αιξωνίδων³⁶⁷.

Διαχώρισε όμως τη θέση αυτή από την είσοδο του φαραγγιού της Πιρναρής, 4χλμ. βορειότερα, στο οποίο εντόπισε επίσης αρχαία κατάλοιπα, τα οποία συνέδεσε με την αρχαία Αιξωνή. Από την τελευταία αυτή θέση ο Milchhöfer θεώρησε ότι προήλθαν τα προαναφερθέντα ψηφίσματα των Αιξωνέων που βρέθηκαν στις ανασκαφές του ρώσου πρέσβη Blourdorff το 1864 καθώς και αυτά που πρώτος εξέδωσε ο Lolling³⁶⁸.

---

³⁶⁷ Milchhöfer 1889, 18: *Die Strasse nach Hag. Nikolaos, unserer zweiten Hauptgruppe, wird rechts an den Hymettosabhängen von mancherlei Spuren des Alterthums, insbesondere Terrassirungen begleitet, namentlich in der Umgebung der herabkommenden Rhevmata. Östlich gegenüber erstreckt sich an der Küste der Salzsumpf von Aliko und die ins Meer vorspringende Spitze Agia oder Pavlo (auf der Karte nur mit dem Schifferausdruck Punta bezeichnet; bei älteren Reisenden: Stuart, Erläut. z. Karte, Alterth. v. Ath. II, S. 207 d. Übers.; Dodwell, Gell, Itin. S. 89 Agira oder Agyra genannt). Die Mauerreste und Grundmauerspuren in der Nähe und im Nordwesten der Kapelle sind mit Recht schon längst auf den Demos Halai Aixonides gedeutet. Einen hoch erhaltenen viereckigen Quaderbau, den auch Ross (Arch. Aufs. I, S. 18) mit dem «Pyrgos» zwischen Vraona und Prasiai als Beispiel monumentaler Grabbauten anführt, glauben wir bis auf nähere Untersuchung ebenfalls den Wacht- und Beobachtungsthürmen zurechnen zu müssen. Von Grabmälern dagegen scheint ein Marmorlöwe (und eine weibliche Figur?) gestammt zu haben, die Dodwell und Leake im Felde zwischen der Kapelle und dem Cap erwähnen (Dodw. I, 2 S. 362 d. Übers.: der Löwe 4 Fufs 9 Zoll lang; Leake S. 47 d. Übers.).*

³⁶⁸ Milchhöfer 1883, 29–30: *Andererseits bezeichnet jedenfalls den Mittelpunkt des Demos die am Eingang der Schlucht von Pirnari gelegene neuere Fundstätte des Theaters der Aixoneer, an welcher Inschriften und andere Reste zu Tage gekommen sind. (Aus den von Bludorff angestellten Ausgrabungen stammen C. I. A. II, 579, 585; später hinzugekommen sind die von Lolling und von mir zuerst in der Besetzung von Komninos, früher Luriotis, gesehenen und von Lolling publicirten Inschriften Mitth. d. Inst. IV, S. 194. 196. 199 f.*

Βλ. και Milchhöfer 1889, 17, 18.

Η δεύτερη αυτή θέση βρίσκεται στη σημερινή περιοχή Ελληνικού/Αργυρούπολης, στο ύψος της Τερψιθέας Γλυφάδας.

Ο Α. Κεραμόπουλλος στην έκθεση ανασκαφής τυμβοειδούς εξάρματος στην περιοχή της Γλυφάδας, προσδιόρισε τη θέση με την περιγραφή ότι βρίσκεται *κατὰ τὸ μεθόριον τῆς Γλυφάδας καὶ τῆς Βούλλας, μεταξύ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Πιρναρῆς*³⁶⁹.

Ο Α. Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, σημείωσε ότι μεταξύ του φαράγγιου Γυρισμός και των υπερκείμενων του Αγίου Νικολάου «στο Κάτω Πιρναρί υψωμάτων», εντόπισε οχυρή θέση με πολυάριθμες οικίες και πιθανώς ανάκτορο μυκηναϊκού συνοικισμού (1929β, 192). Οι αναφερόμενες αρχαιότητες δεν είναι γνωστές από μεταγενέστερη μαρτυρία, όμως από την αναφορά του φαίνεται ότι ο Άγιος Νικόλαος στο Πιρναρί είναι διαφορετικό σημείο από το φαράγγι το οποίο στον χάρτη του αναφέρεται ως *ΓΥΡΙΣΜΟΣ*. Πρόκειται για το φαράγγι της Πιρναρῆς³⁷⁰.

Στη διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού* προς το Σούνιο στην περιοχή της σημερινής Γλυφάδα, βόρεια και νότια του Αγίου Νικολάου τοποθέτησε ο L. Beschi τις ληστρικές ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers του 1819, από τις οποίες προήλθαν δύο από τα σημαντικότερα ψηφίσματα του αρχαίου δήμου (η σύμβαση εκμίσθωσης της Φελλείδος **αρ. 48** και το ψήφισμα για τους ιεροποιούς της Ήβης **αρ. 49**) και πολύ σημαντικές αρχαιότητες σε Μουσεία του εξωτερικού: η επιτύμβια στήλη του Θήρωνος (**αρ. 54** [Θέ]ρωνος), οι στήλες της Αρχεστράτης, της Δημοστράτης και

Die Ansiedlungsspuren, wenn auch ausgedehnt und zerstreut, lassen doch drei Hauptgruppen erkennen. 1. Beim Westausgang des Varipasses und nördlich davon. 2. Drei Kilometer nordwestlich, in der Umgebung der Kapelle des Hag. Nikolaos. 3. Vier Kilometer nördlich die heute sehr verwischten Überreste in der Gegend Pirnari und dem Eingange der gleichnamigen Hymettoschlucht...

(σ. 18) *Von der Hauptlage des Demos Aixone gaben Inschriften und die Reste des Theaters in der Gegend Pirnari Kunde, am Eingange der gleichnamigen Schlucht, durch welche man den Hymettos innordöstlicher Richtung nach Koropi zu überschreitet;... Die Ruine des Theaters, welche Lolling a. a. O. S. 194 erwähnt, habe ich indess ebenso wenig mehr constatiren können, wie die Urheber der Kartenblätter «Hymettos» und «Vari»..*

³⁶⁹ Κεραμόπουλλος 1919, 30. Βλ και αρ. 951/26.8.1919 έγγραφο Κεραμόπουλλου προς το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδευσης.

³⁷⁰ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1950–1951. Αντίθετα με τους περισσότερους μελετητές τοποθέτησε το κέντρο της Αιζωνής, αρκετά νοτιότερα στη θέση Παλαιοχώρι Βούλας, βάσει της εύρεσης επιγραφής [Επιγραφές **αρ. 36**]. Βλ. και Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 161–173.

της Αριστομάχης³⁷¹, ένα λιοντάρι, μια μαρμάρινη λέαινα και ένας ταύρος³⁷², τα οποία αποτελούσαν γλυπτό διάκοσμο σε επιφανή ταφικά μνημεία και *ήρია* κατά μήκος του αρχαίου οδικού άξονα. Με βάση την αναφορά του Fauvel για την ανασκαφή του σε απόσταση δύο λεύγες από την Αθήνα (9χλμ.) και αξιοποιώντας τη μαρτυρία του Rottiers για την ανασκαφή του και την εύρεση της στήλης της Αρχεστράτης τρεις λεύγες ή εννέα μίλια από την Αθήνα, πάνω στον αρχαίο δρόμο από την Αθήνα στο Σούνιο, ο L. Beschi αποκατέστησε την τοπογραφία των ανασκαφών των Fauvel, Gropius και Rottiers, ως ταυτόχρονες, διακριτές τοπογραφικά, αλλά διεξαγόμενες με κοινή αντίληψη και συνεργασία. Τοποθέτησε την πρώτη (ανασκαφή Fauvel) βορείως του Αγίου Νικολάου, και υποστήριξε ότι από αυτήν προήλθε η αρχαϊκή ανθεμωτή επιτύμβια στήλη του Θήρωνος, την τρίτη (Rottiers) νοτίως προς το ακρωτήριο Ζωστήρη και τη σημερινή Βούλα και τη δεύτερη (Gropius) κάπου στη μέση, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου (εικ. 112).

Αντίθετα ο Άγγελος Ματθαίου υποστήριξε ότι οι Fauvel και Gropius έκαναν κοινές έρευνες σε κάποια έκταση περί την *Αλικήν*, στη νοητή ευθεία μεταξύ του ακρωτηρίου της Πούντας και της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στο Πιρναρί³⁷³.

Προκύπτει ότι το εκκλησάκι Αγίου Νικολάου Γλυφάδας, αναφέρεται ως Άγιος Νικόλαος Πιρναρής, καθώς όλη η περιοχή από την είσοδο του ομώνυμου φαράγγιού έως τον ναΐσκο του Αγίου Νικολάου ονομάζεται Πιρναρή ή Πιρναρί, από το φαράγγι αυτό³⁷⁴.

---

³⁷¹ Beschi 1975, 315.

³⁷² Οι Eliot και Beschi αντιστοίχησαν τη λέαινα του Fauvel με το μαρμάρινο λιοντάρι που είδε ο άγγλος περιηγητής Dodwell κοντά στο ακρωτήριο Πούντα και στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Beschi 1975, 317–318, πιν. 131. Βλ. και Ματθαίου 1992–98, 157–158. Στο γράμμα του Fauvel σημειώνεται η εύρεση της λέαινας τρεις ώρες περπάτημα από την Αθήνα (Beschi 1975, 310, 318). Ο Beschi επιπλέον ταύτισε το δεύτερο μαρμάρινο λιοντάρι με μαρμάρινο λιοντάρι στο Μουσείο του Λούβρου δωρισμένο από τον Ναύαρχο Halgan (1975, 315–317, Tav. 130a–b) και τη μαρμάρινη λέαινα που αναφέρουν οι Dodwell και Fauvel με μαρμάρινο λιοντάρι που μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη, και μετά στη δυτική αυλή του Ηφαιστείου, με βάση δύο σχέδια του Γάλλου προξένου (1975, 317–318, Tav. 132). Επιπλέον ταύτισε τον αναφερόμενο από τον Fauvel επιτύμβιο ταύρο με γλυπτό του Βρετανικού Μουσείου (Beschi 1975, 319–319, Tav. 133b)

³⁷³ Ματθαίου 1992–98, 152, 159–160.

³⁷⁴ Η άποψη αυτή έχει διατυπωθεί από τον Άγγελο Ματθαίου στην μελέτη του για την τοπογραφία της αρχαίας Αιζωνής με βάση τον τόπο εύρεσης των επιγραφών: Ματθαίου 1992–98, 164–165. Για το

Από την περιοχή του Αγίου Νικολάου Πιρναρής προέρχονται όστρακα, μελαμβαφή και ύστερα, τα οποία έχουν καταχωρηθεί σε Κατάλογο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών από αυτοψία του Wrede (1942) που δημοσίευσε ο Brommer. Σχετίστηκαν με κατάλοιπα τάφων που πιθανόν ήταν ορατοί τότε.

Ο Loeper³⁷⁵ πρώτος, στη συνέχεια οι περισσότεροι μελετητές, και την τελευταία πεντηκονταετία ο C.W.J. Eliot και ο Α. Ματθαίου³⁷⁶ βάσει της ενδελεχούς μελέτης της θέσης εύρεσης πολλών ψηφισμάτων του αρχαίου δήμου και των αναφορών περιηγητών και χαρτογράφων, συμφωνούν ότι η περιοχή του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης, του λεγόμενου της Πιρναρής, συμπίπτει με την περιοχή προέλευσης των περισσοτέρων ψηφισμάτων και το κέντρο του αρχαίου δήμου. Οι νεώτερες σωστικές ανασκαφές επιβεβαίωσαν την ύπαρξη αρχαιοτήτων και τη διέλευση της αρχαίας *Αστικής Οδού* από αυτό το σημείο. Οι ανασκαφείς αρχαιότητες όμως δεν αποκάλυψαν κάποιο ιερό ή δημόσιο κτήριο ή κάποιο άλλο σημαντικό για τη μνημειακή τοπογραφία εύρημα, παρά μόνο δρόμους, οικίες και εργαστηριακές εγκαταστάσεις. Αυτό θεωρούμε ότι οφείλεται στην εκτεταμένη αρχαιοκαπηλία στην περιοχή κατά τον 19ο και κατά το πρώτο μισό του 20ού αι., όταν λόγω των σχεδόν ανύπαρκτων επιχώσεων, οι αρχαιότητες, σύμφωνα και με τη μαρτυρία των περιηγητών ήταν ορατές επί του εδάφους.

τοπωνύμιο *Μπερναρή* ή *ΠΟΥΡΝΑΡ* που περιελάμβανε όλη την περιοχή της σημερινής Γλυφάδας, εντός του κτήματος των Άνω Τραχώνων κατά τα χρόνια μετά την Επανάσταση βλ. και Δρίκος 1994 σημ. 220.

³⁷⁵ Loeper 1892, 410–411: *Αιζωνή gehören dann die weit ausgedehnten Ruinen bei dem Kirchlein Αγ. Νικόλαος στο κάτω Πιρναρί, und von hier so wie auch aus dem Gebiet des Demos nördlich bis an den Eingang zum langen und schwierigen Durchgang durch den Hymettos nach Κορωπί zu (Σφηττία όδος) stammen wol die Inschriften der Aixoneer. Von einer besonderen Hauptanlage des Demos Aixone bei dem Eingänge in die Schlucht von Πιρναρί und den Ruinen des Theaters konnte ich ebenso wenig Reste finden wie Lölling (Athen. Mitth. IV S. 193 f.) und Milchhöfer (Karten von Attika III–VI S. 18).*

³⁷⁶ Ματθαίου 1992–98, όπ. π.

Κωδικός: ΓΛΥ Αγίου Νικολάου Μηλεούνη**Εικ.** 113–114**Τοπωνύμιο:** Γλυφάδα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αγίου Νικολάου και Ήρας, Ο.Τ. 289, σε απόσταση 100μ. νοτίως του ναΐσκου του Αγίου Νικολάου επί της λεωφόρου Βουλιαγμένης.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.859620	23.763023			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μηλεούνη.

Αυτοψία: –**Είδος:**

Οδός, εργαστηριακός χώρος του β' μισού του 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 107, εικ 22–25. Καζά 2009, 200.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2000).

Περιγραφή

Στον ανατολικό τομέα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 20μ. και πλάτ. 5μ. Το κατάστρωμα της οδού ήταν ο φυσικός βράχος στον οποίο διακρίνονταν δύο ζεύγη αρματοροχίων, με μετατρόχιο ίσο με 1.40μ. (εικ. 114). Το δυτικό ανάλημμα της οδού σώθηκε αποσπασματικά, ενώ ανατολικό όριο της οδού αποτέλεσε ο φυσικός βράχος, κάθετα λαξευμένος με εκβραχισμό.

Δυτικά της οδού αναπτυσσόταν εργαστηριακός χώρος, έκτασης 700τ.μ., ο οποίος ερμηνεύτηκε ως εγκατάσταση κατεργασίας πηλού. Αποτελούνταν από βαθιά δεξαμενή, διαστ. 8.40×8.50μ. και βάθους 1.55μ., και διάφορους χώρους οριζόμενους με τοιχάρια: χώρο στον οποίο βρέθηκε παχύ στρώμα ερυθρού πηλού και κατά τόπους

στρώμα υπόλευκου πηλού(I) , χώρους με λιθόκτιστα θρανία/εξέδρες (II και III) και λιθόστρωτο δάπεδο (III).

Πάνω στον βράχο παρατηρήθηκαν αβαθείς φυσικές ή διαμορφωμένες λεκάνες οι οποίες επικοινωνούσαν μεταξύ τους με αυλάκια λαξευμένα στον βράχο ή εξαιτίας της κλίσης του εδάφους. Εντός των λεκανών ή συνδεδεμένοι με τα αυλάκια υπήρχαν λάκκοι διαμ. 0.50μ. και βάθους 0.60–0.80μ. Βρέθηκε επίσης πηγάδι διαμ. 0.80μ. επιχρισμένο με υδραυλικό κονίαμα. Σύμφωνα με την ανασκαφέα το σύστημα των λεκανών, λάκκων, αυλάκων και δεξαμενής εξυπηρετούσε το πλύσιμο του πηλού και την ανακύκλωση και εξοικονόμηση του νερού³⁷⁷. Στο συγκρότημα και στους χώρους με τα λιθόκτιστα θρανία και το λιθόστρωτο δάπεδο (III) υποστηρίχθηκε ότι θα γινόταν συγκέντρωση και στέγνωμα του πηλού, υπό τη μορφή πλίνθων.

Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν δωμάτια αποσπασματικά σωζόμενα. Στο ΝΔ άκρο της ανασκαφής, ο μικρός ορθογώνιος χώρος VII, αναγνωρίστηκε ως οικιακό ιερό με υποτυπώδη πρόδομο. Στη δυτική πλευρά του αποκαλύφθηκε κτιστό θρανίο και κοντά του τμήματα σχηματικών ειδωλίων.

Στο χώρο του εργαστηρίου βρέθηκε άφθονη κεραμική και λίγα νομίσματα του β' μισού του 4ου αι. π.Χ.

α/α 228

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Σαμίου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Αγίου Νικολάου και Χριστοφόρου Νέζερ, ΒΔ γωνία, Ο.Τ. 289

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.859165	23.763308			

³⁷⁷ Η μορφή των λεκανών που συνδέονται με αβαθή αυλάκια δίνει την εντύπωση ότι γινόταν χρήση νερού για την κατεργασία κάποιου υλικού. Το υγρό στράγγιζε στις λεκάνες, για την εξοικονόμηση νερού ή κάποιου χρήσιμου ιζήματος, π.χ. βαφής· πρβλ. θέση αρ. 257: κναφείο με κατασκευές–λαξεύσεις παρόμοιας κάτοψης με την ανασκαφή της Γλυφάδας.

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σαμίου

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα της *Αστικής Οδού*

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2015, 67, σημ. 57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή–

α/α 229

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Αδαμίδα

Εκ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Αγίου Νικολάου και Χριστοφόρου Νέξερ, ΝΔ γωνία.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.858938	23.763362			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Αδαμίδα

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα της *Αστικής Οδού*

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2015, 67, σημ. 57

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκαφή τμήματος Αστικής οδού στη ΝΔ γωνία των οδών Αγίου Νικολάου και Νέξερ.

α/α 230

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Αγίου Νικολάου Σοφοκλέους

Εικ. 115–116

Τοπωνύμιο: Άνω Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Διασταύρωση οδών Αγίου Νικολάου και Σοφοκλέους , Ο.Τ. 270.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.858945	23.763496			

Ιδιοκτησία:

Επί της διασταυρώσεως των οδών

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφικός περίβολος και οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων 1972, 159–160, Σχέδ. 6 και 7. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 76–78, 88, 201, αρ. 26.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ερευνήθηκε ταφικός περίβολος, ο οποίος βρισκόταν πάνω σε σημαντική αρχαία οδό, η οποία κατά τους ανασκαφείς ακολουθούσε τη διαδρομή της σύγχρονης οδού Αγίου

Νικολάου και συνέδεε τον αρχαίο δήμο της Αιξωνής με τις Αλές Αιξωνίδες (οδός Καλύμνου) και τον Αναγυρούντα (μπροστά από τον ταφικό περίβολο της Βάρης). Προφανώς πρόκειται για την *Αστική Οδό*, η οποία ακολουθούσε σε αυτό το σημείο κατεύθυνση Β–Ν.

Ο ταφικός περίβολος είχε ορθογώνια κάτοψη, διαστ. 14.50×6.50μ. και ήταν κατασκευασμένος από μεγάλες πωροπλίνθους σε δύο δόμους. Η δυτική πλευρά του αποτελούσε την πρόσοψη, καθώς ήταν επιμελώς χτισμένη και διέθετε τα εξής αρχιτεκτονικά στοιχεία: στη ΝΔ γωνία του περιβόλου βρέθηκε πωρόπλινθος, με τόρμο υποδοχής επιτυμβίας στήλης. Εντός του περιβόλου, παρά τον Δ. τοίχο, βρέθηκαν κατά χώραν πωρόπλινθοι που σχημάτιζαν βάση βάθρου (εικ. 115). Στην ίδια πλευρά και σε τμήμα της βόρειας και της νότιας, οι πωρόπλινθοι του κάτω δόμου εισείχαν προς το εσωτερικό εν είδει ευθυντηρίας.

Στο εσωτερικό του περιβόλου βρέθηκαν επτά σαρκοφάγοι από κογχυλιάτη λίθο ή ψαμμόλιθο, έξι πυρές και ένας λακκοειδής τάφος. Μία ακόμη πυρά βρέθηκε εξωτερικά της ΒΑ γωνίας του περιβόλου. (Σχέδ. 6). Οι τάφοι ήταν συλημένοι. Στις ταφικές πυρές βρέθηκαν άνθρακες, υπολείμματα καμένων οστών και όστρακα αγγείων. Οι πυρές ήταν προγενέστερες του ταφικού περιβόλου, καθώς τρεις από αυτές συνεχίζονταν κάτω από τη θεμελίωσή του και μία καταστράφηκε τμηματικά από τη διάνοιξη του λακκοειδούς τάφου.

Νοτίως του περιβόλου, αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτο στρώμα (διαστ. 12×4.50μ.), το οποίο συνεχιζόταν δυτικότερα, κάτω από τη σημερινή οδό Αγίου Νικολάου. Αποτελούσε πιθανόν οδόστρωμα αρχαίας οδού.

α/α 231

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Θεμιστοκλέους Farwell

Εικ. 117

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Θεμιστοκλέους 11 και Φοίβης, Ο.Τ. 288, 50μ. δυτικά του μικρού ναΐσκου του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.860551	23.761987			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Farwell

Αυτοψία: διατήρηση τμήματος αρχαίων στο ισόγειο της σύγχρονης οικοδομής επί της οδού Θεμιστοκλέους (7.11.21).

Είδος

Κατάλοιπα οικίας, διαμορφώσεις επί του φυσικού βράχου εργαστηριακής χρήσης, 5ος – 4ος αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 1990, 201, αρ. 21. Καζά-Παπαγεωργίου 2005, 249–250, εικ. 81. Καζά-Παπαγεωργίου 2015, εικ. 283–284

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής ήλθαν στο φως οικοδομικά κατάλοιπα, τα οποία αποτελούσαν συνέχεια των αρχαίων που είχαν αποκαλυφθεί το 1980 στο όμορο προς νότο οικ. Μαγκανάρα. Πρόκειται για συγκρότημα χώρων τετράγωνης ή ορθογώνιας κάτοψης, με τοίχους από αργούς λίθους, πλάτ. 0.35–0.50μ. και σωζ. ύψ. 0.30–0.85μ. Χαρακτηριστικά είναι τα δάπεδα των περισσότερων χώρων με υπόστρωμα από λιθολόγημα και χώμα και επίστρωση από σκληρό πατημένο χώμα ή τριμμένο ασβέστη ανακατεμένο με λατύπη. Στον ΝΔ χώρο, ο οποίος είχε ερευνηθεί τμηματικά στην ανασκαφή του 1980 (Χώρος Γ ανασκαφής 1980) και διέθετε τοίχο πρόσοψης και άνοιγμα σε διερχόμενη οδό, βρέθηκε μετακινημένο προστομιαίο πηγαδιού, το οποίο υποδείκνυε τη χρήση του χώρου ως αυλή. Η ανασκαφέας δεν αναφέρει στην έκθεση του ΑΔ τη χρήση του κτηριακού συγκροτήματος, εάν δηλαδή αποτελούσε εργαστήριο ή οικία. Το συγκρότημα μπορεί να αναγνωρισθεί ως οικία λόγω της εύρεσης κατά την ανασκαφή του 1980 όρου, εντοιχισμένου σε τοίχο επί της οδού, με ορατή την όψη του από την οδό (όρος χωρίου και οικίας, βλ. παρακάτω).

Τετράγωνος χώρος ανατολικά της αυλής και με επικοινωνία με αυτήν (Χώρος Γ της ανασκαφής 2005) παρουσίαζε κάτοψη διμερούς οικοδομήματος, όμοιο με τα

τυπικά για την περιοχή οικιακά ιερά. Ο κυρίως χώρος του είχε μήκ. πλευράς 2.25μ. και διέθετε άνοιγμα εισόδου, πλάτ. 0.80μ. προς τον πρόδομο.

Ανατολικά της οικίας ο φυσικός βράχος είχε υποστεί ποικίλες διαμορφώσεις: αυλάκια, λάκκους, οπές και ένα βαθύ λαξευτό πηγάδι, που φαίνεται ότι ανήκαν σε σύστημα κατεργασίας κάποιας πρώτης ύλης με χρήση νερού.

Εντοπίστηκε επίσης αποθέτης κεραμεικής σε ορθογώνιο λάξευμα στον φυσικό βράχο, διαστ. 2.80×1μ., με την δυτική πλευρά οριζόμενη από σειρά οκτώ μεγάλων λίθων. Περιείχε πλήθος σπασμένων πήλινων σκευών.

Βρέθηκαν αρκετές αγνύθες³⁷⁸ και άφθονη κεραμική με χαρακτηριστικά σχήματα αγγείων οικιακής χρήσεως, πίθους, αμφορείς, λεκάνες, σκύφους, πινάκια, κανθάρους, λύχνους κá., κυρίως του 5ου και λιγότερα του 4ου αι. π.Χ.

α/α 232

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Θεμιστοκλέους Μαγκανάρα

Εικ. 117–119

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Θεμιστοκλέους, Ο.Τ. 288

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.860390	23.761991			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μαγκανάρα.

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα αρχαίας οδού κλασικών χρόνων και παρόδιο τμήμα οικίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

³⁷⁸ Η εύρεση αγνυθών σε συνδυασμό με τις διαμορφώσεις του φυσικού βράχου με λάκκους, αυλάκια και οπές είναι παρόμοια με τη μορφή της σωστικής ανασκαφής στη θέση αρ. **257**, η οποία έχει ερμηνευτεί ως κναφείον.

Αρ. 53. SEG XXXVIII 165. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 4630.

[ὅ]ρος

[χω]ρίου καὶ οἰκίας πεπρα]-

[μέν]ων ἐπὶ λ[ύσει — — —]ΩΝ

[— — —]ΑΗΓ[— — — — — — — — —]

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Πετριτάκη 1980, 67. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 35, 114, εικ. 12, 85.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1979–1980)

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε τμήμα αρχαίας οδού κλασικών χρόνων, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ, σωζ. μήκ. 29.15μ. και πλάτ. 3–3.30μ. η οποία συνέχιζε προς ΒΔ, κάτω από τη σύγχρονη οδό Θεμιστοκλέους. Τα αναλήμματα της οδού ήταν χτισμένα από αργούς λίθους. Το οδόστρωμα αποτελούσε ο βράχος, επάνω στον οποίο ήταν εμφανείς οι αρματοροχίες, με μετατρόχιο 1–1.60μ., σύμφωνα με την ανασκαφέα.

Βορείως του δρόμου αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας με πρόσοψη στον δρόμο, η οποία συνέχιζε και στο όμορο προς βορρά οικόπεδο (αρ. **231**) Διακρίνονταν τρεις χώροι, τμηματικά: Χώρος Α, (διαστ. 4.90×3.60μ.), με πλακόστρωτο δάπεδο με θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης επί αυτού, Χώρος Β, (διαστ. 3.50×3μ.), με τμήμα λιθόστρωτου από αργούς λίθους όρθια τοποθετημένους στο χώμα και Χώρος Γ, (σωζ. διαστ. 3×2μ.), με πρόσβαση στον δρόμο και κατώφλι, μήκ. 0.92μ., το οποίο χτίστηκε και καταργήθηκε σε δεύτερη φάση. Ο Χώρος Γ ήταν πιθανόν αυλή, λόγω εύρεσης προστομιαίου πηγαδιού στην όμορη ανασκαφή του 2005. Στην εξωτερική πλευρά του τοίχου του κατωφλιού, βρέθηκε κατά χώραν λίθινος όρος, τοποθετημένος με την επιγραφή στην πλευρά προς τον δρόμο. Το συγκρότημα πρέπει να αποτελούσε οικία, λόγω της αντίστοιχης αναγραφής του όρου χωρίου και οικίας και της τοποθέτησης της επιγραφής όρου στην όψη του τοίχου του συγκροτήματος επί της οδού. Ενδέχεται όμως ο όρος να είχε μεταφερθεί από άλλη κοντινή θέση, καθώς τα αρχαία κατάλοιπα της

συγκεκριμένης ανασκαφής ταιριάζουν περισσότερο με οικία συνδεόμενη με χώρο εργαστηρίου και όχι με *χωρίο*, δηλαδή καλλιεργήσιμη γη ή κήπο.

Με βάση την κεραμική ο δρόμος και τα οικιστικά κατάλοιπα χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. και τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

α/α 233

Χάρτης 4

Κωδικός: ΓΛΥ Θεμιστοκλέους Γαλαίου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Γλυφάδα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Γλυφάδας (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Θεμιστοκλέους 3, Ο.Τ. 241

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.861563	23.762139			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γαλαίου–Φαλιέρη–Νησιάκη

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφικός περίβολος του 4ου αι. π.Χ. (ορατός στο ισόγειο της οικοδομής), τάφοι 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. 63 SEG LVII 210: Ἀρεσίας Ἀρεσίου Αἰξωνεύς

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 486–467. Καζά-Παπαγεωργίου 2015, 172, εικ. 285–286, 288. Καζά-Παπαγεωργίου 2019, 227–228, εικ. 26–28.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2001)

Περιγραφή

Μνημειώδης ταφικός περίβολος κάτοψης σχήματος Π, με πρόσοψη προς τα ανατολικά, μήκ. 8.08μ. και πλάτ. 7.40/8.40μ. Σωζόταν σε έναν μόνο δόμο από

λαξευτούς ορθογώνιους λίθους, εδραζόμενους στον φυσικό βράχο. Στο μέσον της εσωτερικής πλευράς της πρόσοψης εφαπτόταν βάθρο διαστάσεων $1.40 \times 1.30 \mu.$, ύψ. $1.25 \mu.$, από τρεις δόμους λιθόπλινθων. Στη νότια πλευρά του βάθρου υπήρχε χαμηλότερο θρανίο, μήκ. $1.25 \mu.$, πλάτ. $0.85 \mu.$ και ύψ. $0.40 \mu.$ από πλακοειδείς λίθους σε τρεις δόμους. Πεσμένα μπροστά από τον περίβολο βρέθηκαν τμήματα από επιτύμβια μνημεία που θα ήταν ιδρυμένα στον τοίχο της πρόσοψης του περιβόλου και στο βάθρο: άγαλμα λέοντος με κεφαλή μοσχαριού ανάμεσα στα πόδια του (ΜΠ 8127), ενεπίγραφη αετωματική στήλη με ανάγλυφους ρόδακες του Αιξωνέα Αρεσία, γιού του Αρεσίου (ΜΠ 8236), δύο μαρμάρινες λήκυθοι με γραπτή φυτική διακόσμηση στους ώμους (ΜΠ 9183 και 9184), τμήμα μαρμάρινης στήλης με ανθεμωτή επίστεψη (ΜΠ 8860) και πλήθος αποτμημάτων επιτάφια μνημείων, κυρίως μαρμάρινων ληκύθων. Ο περίβολος χρονολογήθηκε στον 4ο αι. π.Χ.

Στο εσωτερικό του ανεσκάφησαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι που ανήκαν σε αυτόν.

Στη θέση του περιβόλου και στα δυτικά του ανασκάφτηκαν έξι λάκκοι ταφικών πυρών και ενταφιασμών και προγενέστερος χώρος ταφικών τελετουργιών-εναγισμών του 5ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης δέκα συλημμένοι τάφοι που ορίζονταν ανά δύο από μικρούς τετράγωνους περιβόλους από αργούς λίθους και δύο πήλινες λάρνακες.

Βάσει της πρόσοψης του ταφικού περιβόλου προς τα ανατολικά, μπροστά από αυτόν πρέπει να διερχόταν αρχαία οδός κατεύθυνσης Β–Ν. Πρόκειται για την *Αστική Οδό*.

ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ

α/α 234

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Αγία Ειρήνη

Εικ. 120–123

Τοπωνύμιο: Αγία Ειρήνη Αργυρούπολης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

500μ. περίπου ανατολικά διασταύρωσης οδών Ολυμπίας και Μιχαλακοπούλου Αργυρουπόλεως

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.913598	23.762991	479017.93	4195967.49	216μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 30.1.2017

Είδος

Αρχαίες επιγραφές, μεταξύ των οποίων επιγραφή *καλού*, επιγραφές και περιγράμματα πελμάτων επί του φυσικού βράχου του 5ου αι. π.Χ., κατάλοιπα λατόμευσης.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 68, 69, 70, 71

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Langdon, 1985, 266–270. Langdon 2004, 201– 206, εικ. 2. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 250, αρ. 952.

Έρευνα

Έρευνα Μ. Langdon

Περιγραφή

Σε πλαγιά πάνω από δασικό δρόμο που οδηγεί με κατεύθυνση Ν–Β στο σύγχρονο εκκλησίδιο Αγίας Ειρήνης Αργυρούπολης, 130–200μ. περίπου Ν–ΝΑ του, σώζονται σε επίπεδα τμήματα γκριζωπού φυσικού βράχου κατάλοιπα αρχαίων επιγραφών και χαραγμάτων.

Πρόκειται ως επί το πλείστον για χαράγματα πελμάτων, γραμμάτων και λίγων αναγνώσιμων επιγραφών. Η πιο ευανάγνωστη από αυτές, ορατή κατά την αυτοψία, ήταν η επιγραφή του καλού Δεινία (αρ. 68 Δεινίας καλός). Όπως σημειώνει ο εκδότης της, M. Langdon, οι επιγραφές καλών, συνήθεις σε αγγεία, σε graffiti και dipinti, είναι σπανιότερες στην ύπαιθρο πάνω σε βράχους, αλλά απαντούν σε όλη την Ελλάδα και βέβαια και στην Αττική (Παιανία, Βούλα, λόφος Μουσών). Στον ίδιο βράχο, εντοπίστηκε από τον Langdon ανάποδα γραμμένο δυσανάγνωστο όνομα, που επαναλαμβάνεται δύο φορές, πιθανότατα γυναικείο όνομα σε γενική (αρ. 69). Στην αυτοψία του 2017 τα γράμματα της λέξης διακρίνονταν ακόμα λιγότερο, σε σχέση με τη δημοσίευση. Μεταξύ τους και γύρω τους, εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών, ανδρικά και γυναικεία γεννητικά όργανα. Εντοπίστηκαν επίσης κατάλοιπα λατόμευσης και συγκεκριμένα κομμάτι λίθου λατομευμένου και αποσπασμένου κατά την αρχαιότητα και το ίχνος του στο φυσικό πέτρωμα³⁷⁹.

Σχεδόν 20μ. ΝΔ της πρώτης ομάδας των επιγραφών, καταγράφηκε μια δεύτερη ομάδα με έξι ή περισσότερα περιγράμματα ποδιών, απεικόνιση αρσενικών γεννητικών οργάνων, δυσδιάγνωστη επιγραφή και λίθος με ίχνη λατόμευσης.

Περίπου 100μ. νότια από το Α άκρο του ναυδρίου της Αγίας Ειρήνης εντοπίστηκε η επιγραφή του Εὐθυδότ(ου) (αρ. 70), με σχηματικό φαλλό μετά το Τ. Τέλος 20–25μ. ΝΑ της τελευταίας εντοπίστηκε μια ακόμη ερωτική επιγραφή, αυτή του καλού Αιθωνίδα (αρ. 71: Αἰθωνίδες | καλός | καταπύγον | ηεκών) με εγχάρακτο περίγραμμα ποδιού (μηκ. 25.5εκ.) ακριβώς πάνω από την επιγραφή. Το χάραγμα έχει υβριστικό και προσβλητικό περιεχόμενο³⁸⁰. Ο Αιθωνίδης παρότι είναι «καλός», παρουσιάζεται ως ηθελημένα καταπύγων.

Τα περιγράμματα ποδιών μαζί με τις επιγραφές ονομάτων που τις συνοδεύουν είχαν υπομνηστικό χαρακτήρα δήλωσης ταυτότητας και όχι θρησκευτικό³⁸¹.

---

³⁷⁹ Langdon, 1985, εικ. 76c.

³⁸⁰ Langdon 2004. Βλ. και Θέμος 2014, 92–93, αρ.62/Α62.

³⁸¹ Η ιδέα αυτή εκφράστηκε από τον Langdon σε αντιπαραβολή με ζεύγη περιγραμμάτων ποδιών από ιερά: Langdon, 1985, 269, υποσ. 23 με σχετική βιβλιογραφία. Στην αττική ύπαιθρο τα αρχαία εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών στον ριζιμίο βράχο πρέπει να ήταν αρκετά συνήθη, καθώς έχουμε τέτοια σύνολα με παραδείγματα από τη Λαυρεωτική και τη Βούλα. Απαντούν κυρίως σε περιοχές όπου κατά τον 5ο αι. π.Χ. υπήρχε αγροτική δραστηριότητα των ανθρώπων της υπαίθρου, βοσκών, μεταλλουργών, λατόμων ή και προσκυνητών σε αγροτικά ιερά, και πρέπει να αποτελούσαν συνήθη τρόπο δήλωσης της παρουσίας

Στην περίπτωση όμως της απεικόνισης γεννητικών οργάνων μαζί με επιγραφές *καλού*, όπως έχει υποστηριχθεί από τον Langdon, ο χαρακτήρας των επιγραφών ήταν ερωτικός και πιθανόν υβριστικός ή ειρωνικός. Ο ίδιος μάλιστα μελετητής θεώρησε ότι η συγκέντρωση των παραπάνω επιγραφών και κυρίως του Αιθωνίδα στη συγκεκριμένη έκταση ενδεχομένως δήλωνε ότι ή περιοχή αποτελούσε τόπο ομοφυλοφιλικής σεξουαλικής συνεύρεσης³⁸².

Οι επιγραφές χρονολογήθηκαν στον 5ο αι. π.Χ. και μάλιστα η τελευταία περί το 500 π.Χ.

α/α 235

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Κύπρου

Εικ. 124–125

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διάρθρωση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Κύπρου 202.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.898746	23.757114			

Ιδιοκτησία: ΣΚΑΖ Αργυρούπολη

Αυτοψία

Είδος

Κιβωτιόσχημος τάφος 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πωλογιώρα 1991, 58. ΑΔ 26 (1971) Πίν. 41 δ, 42 α–δ.

του χαρακτή, της ομάδας ή της οικογένειάς του, λαμβάνοντας σε ορισμένες περιπτώσεις και ερωτικό χαρακτήρα.

³⁸² Langdon 2004, 205.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή 1970.

Περιγραφή

Κιβωτιόσχημος τάφος με κτερίσματα 19 αγγεία του δεύτερου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 5895–5913), μεταξύ των οποίων λευκές λήκυθοι, μελανόγραφες λήκυθοι του εργαστηρίου του Ζωγράφου της Μέγαιρας, αρυβαλλοειδές ληκύθιο, δύο τμηματικά σωζόμενα αλάβαστρα εξ αλαβάστρου. Μία λευκή λήκυθος διατηρούσε παράσταση καθημένης γυναίκας σε κλισμό που κρατεί κάτοπτρο.

α/α 236

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Αργοναυτών

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αργοναυτών 20, Ο.Τ. 5

Συντεταγμένες

WGS84 φ		WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.898128		23.754760			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία

Είδος

Τάφος πρωτοβυζαντινών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966, 103

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Αττικής).

Περιγραφή

Τάφος κτιστός από οπτοπλίνθους μήκ. 1.70, πλάτ. 0.45μ. και ύψ. 0.60μ. Έφερε ως κάλυμμα σπασμένη ανάγλυφη πλάκα ρωμαϊκών χρόνων, με παράσταση αριστερού ημίσεος όρθιας γυναικείας μορφής με ιμάτιο. Ο τάφος χρονολογήθηκε στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Σημειώνουμε ότι από τη θέση αυτή πρέπει να διερχόταν το ρέμα της Πιρναρής, όπως φαίνεται σε υπόβαθρο χάρτου στην εφαρμογή e-poleodomia του Υπουργείου Εσωτερικών. Δικαιολογείται λοιπόν η ύπαρξη τάφου δίπλα στο γνωστό ρέμα – χείμαρρο, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν και ως οδός, όπως τουλάχιστον είναι γνωστό σε μεγαλύτερο υψόμετρο στη Γλυφάδα (183, Στενό Πιρναρί).

α/α 237

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Κομνηνών

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Κομνηνών, αρ. 56.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.900564	23.754347			

Ιδιοκτησία:

Επί της οδού.

Αυτοψία: –

Είδος

Κεραμοσκεπής τάφος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1972, 158.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Έφορείας Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε βάθος 0.55μ. από το οδόστρωμα αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος κατεύθυνσης Α/ΒΑ – Δ/ΝΔ, διαστ. 1.50×0.58μ. Οι μακρές πλευρές του αποτελούνταν από τρεις κεράμους, ενώ η δυτική στενή κλεινόταν από δύο αργούς λίθους. Ο σκελετός ανήκε σε παιδί και ήταν τοποθετημένος στο βραχώδες έδαφος. Δεν βρέθηκε κανένα κτέρισμα.

α/α 238

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Κρώμνης

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Οδός Κρώμνης, διασταύρωση με Κύπρου³⁸³.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία:

Επί της οδού.

Αυτοψία:

Είδος:

Λίθινη τεφροδόχος κάλπη

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κασίμη 1983, 46–47.

Έρευνα

---

³⁸³ Καθώς οι αναφερόμενες οδοί είναι παράλληλες, έγινε η εξής παραδοχή: Η θέση της κάλπιδος τοποθετήθηκε επί της οδού Κρώμνης, στο ύψος της οδού Αβέρωφ, με το δεδομένο της διέλευσης από τη θέση αυτή της συνέχειας του ρέματος Πιρναρής (βλ. Εφαρμογή e-*poleodomia*), το οποίο θα λειτουργούσε στην αρχαιότητα ως αρχαία οδός, επομένως είναι απολύτως λογική η ύπαρξη τάφων στη διαδρομή του.

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο πλαίσιο έργων της ΕΥΔΑΠ.

Περιγραφή

Σε βάθος 1.73 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα αποκαλύφθηκε λίθινη θήκη σχήματος κόλουρου κώνου με το κάλυμμα της, συν. ύψ. 0.55μ., διαμ. εξωτ. 0.59 και εσωτ. 0.43μ. Χρησίμευε ως θήκη πήλινης αβαφούς τεφροδόχου κάλπιδος. Αυτή περιείχε τα μερικώς καμένα οστά νεκρού, κτερισμένου με αβαφές αλάβαστρο, ύψ. 0.08μ. Το εσωτερικό της λίθινης θήκης ήταν επιμελώς λειασμένο, ενώ η εξωτερική όψη της ήταν πιο αδρά δουλεμένη.

α/α 239

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ πλατεία Λευκωσίας

Εικ. 126–127

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη πλατεία Λευκωσίας.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Πλατεία Λευκωσίας, επί των οδών Θουκυδίδου και Κωνσταντινουπόλεως.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.901472°	23.746672°			

Ιδιοκτησία

Δημοτική έκταση.

Αυτοψία

2015

Είδος

Κατάλοιπα οδοστρώματος αρχαίας οδού (*Αστική Οδός*) και παρόδιων ταφικών περιβόλων του 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 463–464. Καζά-Παπαγεωργίου 2005, 242–243. Καζά 2006 β, 49–50. Καζά-Παπαγεωργίου 2009, 200. Καζά-Παπαγεωργίου 2019, 220.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (1999–2000).

Περιγραφή

Στη ΝΑ γωνία της πλατείας Λευκωσίας, στο πλαίσιο εκσκαφής τάφρου φυσικού αερίου, αποκαλύφθηκε τμήμα οδοστρώματος αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Β–Ν, ορατού μήκ. 16μ. και πλάτ. 0.90–1.20μ. Το υπόλοιπο πλάτος της είχε καταστραφεί από πλημμύρα, όπως φάνηκε από τη στρωματογραφία και την εύρεση στρώματος ιλύος που περιείχε πολλά τμήματα επιτύμβιων γλυπτών δυτικά του σωζόμενου οδοστρώματος. Ο δρόμος ταυτίστηκε με την αρχαία *Αστική Οδό*.

Ανατολικά και σε επαφή με τον δρόμο ανασκάφησαν τμήματα των προσόψεων δύο εφαπτομένων ταφικών περιβόλων: ο νότιος περίβολος είχε σωζ. μήκ. 8.55μ., και χωριζόταν από τον βόρειο με τοίχο μήκ. 1.40μ. Ήταν χτισμένος από ορθογώνιες λιθόπλινθους, από τις οποίες βρέθηκαν στη θέση τους οι θεμέλιοι λίθοι. Σε επόμενη έρευνα ανασκάφησαν στο δυτικό πεζοδρόμιο της οδού Θουκυδίδου, τάφοι που ανήκαν στον νότιο περίβολο: δύο σαρκοφάγοι από πωρόλιθο, ένας κεραμοσκεπής τάφος και μία πυρά.

Ο βόρειος περίβολος είχε μήκ. 6.5μ. και διακρ. πλάτ. 3.40μ. Οι περισσότεροι λιθόπλινθοι της πρόσοψής του είχαν καταρρεύσει. Ο βόρειος στενός τοίχος του είχε αμελέστερη δόμηση, από αργούς λίθους μικρού μεγέθους και τρεις-τέσσερις μεγαλύτερους, σωζ. ύψ. 0.40–0.60μ. Στον βόρειο περίβολο ανήκε παιδική ταφή σε ζεύγος πήλινων λαρνάκων και βορειότερα συγκέντρωση αγγείων και οστράκων από εναγισμό.

Στο εσωτερικό του βόρειου περιβόλου αποκαλύφθηκε τετράγωνο βάθρο, πλευράς 1.40μ., από λιθόπλινθους σε ύψος δύο δόμων. Κοντά σε αυτό βρέθηκε ορθογώνια μαρμάρινη οστεοδόχος θήκη³⁸⁴.

Βρέθηκαν επίσης απότμημα μαρμάρινης ληκύθου ή λουτροφόρου με ανάγλυφη παράσταση δεξίωσης (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 8250), επίστεψη ανθεμωτής στήλης και διάφορα άλλα τμήματα μαρμαρίνων αγγείων του 4ου αι. π.Χ.,

---

³⁸⁴ Καζά-Παπαγεωργίου 2019, εικ. 19.

προερχόμενα προφανώς από τα επιτύμβια μνημεία που ήταν ιδρυμένα στους περιβόλους.

Οι ταφικοί περίβολοι χρονολογήθηκαν στον 4ο αι. π.Χ.

α/α 240

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Μετρό «Αργυρούπολη»

Εικ. 128–132

Τοπωνύμιο: Ελληνικό, 129 ΠΥ Αεροπορική Μονάδα, ΜΕΤΡΟ Σταθμός «Αργυρούπολη»

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Ελληνικού (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, εντός της αεροπορικής βάσης 129 Πτέρυγα Υποστήριξη (ΠΥ) στην έκταση του πρώην αεροδρομίου Ελληνικού, στο ύψος του Σταθμού «Αργυρούπολη» του ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.903056°	23.745677°			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία

2011/ Ορατοί τάφοι και περίβολος στο δυτικό περιβάλλοντα χώρο Σταθμού.

Είδος

Τμήμα νεκροταφείου 8ου–4ου αι. π.Χ. παρά την *Αστική Οδό*, κεραμεική σε πηγάδι 2ου μ.Χ. αι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 72, 73, 74

Με τις επιγραφές αρ. **73, 74**, κατά την Β. Μπαρδάνη, συνδέεται ο Πόλυμνις Ευωνυμεύς³⁸⁵, ο οποίος στην IG I³ 127 στίχ. 5 (405/4 π.Χ.), αναφέρεται ως Γραμματέας της Βουλής. Η τέφρα του πιθανότατα περιεχόταν στη πήλινη ταφική κάλπη με το

³⁸⁵ Kirchner, 1903, 12052. Traill *Persons of Ancient Athens*, τόμ. 14, 780310.

ενεπίγραφο πώμα, ενώ το δικαστικό πινάκιο με το ίδιο όνομα πρέπει να προερχόταν από το περιβάλλον της ίδιας ταφής. Η περιοχή αυτή του Παλαιού Αεροδρομίου του Ελληνικού έχει ταυτιστεί ότι ανήκε στον αττικό δήμο του Ευωνύμου.

Αντίθετα ο M. Sève, (Bulletin Épigraphique στο REG 113 (2000), 464, αρ. 164), προτείνει την αποκατάσταση της επιγραφής στο κάλυμμα της κάλπης ως Πολύμν(η)στ[ος | Πολ]υμνήστ(ο)[υ Εὐων]υ{κ}μεύς και του δικαστικού πινακίου (ό. π. 462, αρ. 152) ως Πολύμνηστ[τος] | Εὐω[νυμε]ύ[ς]. Η ανάγνωση αυτή δεν αντιστοιχεί απολύτως στα σωζόμενα γράμματα και οβελίζει δύο γράμματα στον δεύτερο στίχο της πρώτης επιγραφής, το Γ (δεν σημειώνεται) και το Κ.

Βλ. επίσης όρο υποθήκης οικίας «υπέρ Ευωνυμεύσιν» κατά την Καζά 2019, 220, εικ. 18, χωρίς να δίδεται το κείμενο της επιγραφής.

Περυηγητές: –

Βιβλιογραφία

Δαβάρας 1965, 120. Τσιριβάκος 1968, 112, πίν. 58. Καζά-Παπαγεωργίου 1994, 82–83. Καζά-Παπαγεωργίου 2008, 203–205. Καζά-Παπαγεωργίου 2019, 218, 220.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας (1964, 1968), Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1988, 1990, 1994) και ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Στο ΒΑ τμήμα της έκτασης του Παλαιού Αεροδρομίου του Ελληνικού και συγκεκριμένα στη θέση επί της Λ. Βουλιαγμένης, όπου βρίσκεται η Αεροπορική Μονάδα 129 Πτέρυγα Υποστήριξης και στον χώρο που εκτείνεται ο Σταθμός «Αργυρούπολη» του ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα αρχαίου νεκροταφείου κλασικών χρόνων. Το νεκροταφείο αυτό φαίνεται ότι εκτεινόταν και νοτίως του Σταθμού Αργυρούπολη και δυτικά προς τη θάλασσα.

Πριν από τις μεγάλης έκτασης σωστικές ανασκαφές το 1994 στην Αεροπορική Μονάδα (252 τ.μ.) και το 2008 στο Σταθμό του ΜΕΤΡΟ «Αργυρούπολη» (300τ.μ.) στη θέση αυτή είχαν βρεθεί:

Το 1965 επιτύμβια ενεπίγραφη λουτροφόρος από πεντελικό μάρμαρο με σκηνή δεξίωσης, ύψ. 0.57μ. και διαμ. 0.33μ (Επιγραφές αρ. 72), με παράσταση δύο ισταμένων γυναικείων μορφών σε δεξίωση.

Το 1968, εντός της Αεροπορικής Μονάδος, ανεσκάφησαν τρεις υστερογεωμετρικές ταφές, συγκεκριμένα δύο σε τεφροδόχα αγγεία και ένας εγχυτρισμός(8ος αι. π.Χ.): ένας λάκκος με τεφροδόχο αμφορέα, πέντε σκύφους και σιδηρό μαχαιρίδιο (Τφ. Ι, Τσιριβάκος 1968, πίν. 58α), δεύτερος λάκκος με τεφροδόχο αμφορέα και φιάλη ως πώμα (Τφ ΙΙ, Τσιριβάκος 1968, πίν. 58β), καθώς επίσης πίθος εγχυτρισμού (Τφ. ΙΙΙ). Οι ταφές αυτές του 8ου αι. π.Χ., πιθανόν αντιστοιχούσαν σε μέλη μιας οικογένειας³⁸⁶. Δυτικά του Τφ. Ι βρέθηκε πυρά, διαστ. 1.20x0.80μ., η οποία περιείχε όστρακα φιάλης (εναγισμός ή πρωτογενής πυρά;). Γύρω τους παρατηρήθηκαν πολλά όστρακα αγγείων, κυρίως από τριφυλλόστομες οиноχόες, τα οποία ο ανασκαφέας τα αποδίδει σε καταστροφή τάφων λόγω των εκσκαφών πριν από την επέμβαση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Τα έτη 1988, 1990 και 1994, σε ανασκαφή έκτασης 252τ.μ. εντός της Αεροπορικής Μονάδας, μετά από εκσκαφικές εργασίες κοντά στην κεντρική είσοδο επί της Λ. Βουλιαγμένης και τον εντοπισμό αρχαίων ερευνήθηκε τμήμα νεκροταφείου κλασικών χρόνων. Από την εκσκαφή ήρθαν στο φως:

Λίθινη θήκη με κάλυμμα που περιείχε πήλινη τεφροδόχο μελαμβαφή κάλπη με στεφάνι δάφνης στον ώμο από επίθετο λευκό χρώμα και ενεπίγραφο πήλινο καπάκι. Η πήλινη κάλπη περιείχε τα καμένα οστά του επώνυμου νεκρού (ΜΠ 5827. Καζά 2006α, εικ. σ. 125) (βλ. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ αρ. 73). Περιείχε τα καμένα οστά νεκρού, πιθανόν του *Πολύμνιος Ευωνυμέως*, Γραμματέως της Βουλής. Χρονολογείται περί το 400 π.Χ., με βάση τα προσωπογραφικά στοιχεία της επιγραφής. Ανασύρθηκε 37μ. βορείως της κεντρικής πύλης επί της Λ. Βουλιαγμένης μετά από εργασίες ισοπέδωσης

Χάλκινο δικαστικό πινάκιο, σπασμένο σε τρία τμήματα (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 7479), με τη αναγραφή του ίδιου ονόματος (βλ. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ αρ. 74) Βρέθηκε σε επιφανειακό στρώμα και πρέπει να βρισκόταν στο περιβάλλον της παραπάνω κάλπης.

Μικρό απότμημα στήλης, διαστ. 0.30x0.29x0.075μ. που σώζει τμήμα κεφαλής εξαιρετικής τέχνης (ΜΠ 5786)³⁸⁷.

Κατά την ανασκαφή, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου νεκροταφείου, σε βάθος περίπου 2μ. από το οδόστρωμα της Λ. Βουλιαγμένης και ερευνήθηκαν εννέα ακόμη τάφοι: μία πυρά, τέσσερις σαρκοφάγοι και τέσσερις λακκοειδείς τάφοι. Από αυτούς οι

---

³⁸⁶ Alexandridou 2016, 345.

³⁸⁷ Καζά-Παπαγεωργίου 1994, πίν. 36β.

τέσσερις λακοειδείς και οι δύο σαρκοφάγοι διαπιστώθηκε ότι ήταν ήδη συλημένοι από την αρχαιότητα. Από τις δύο ασύλητες σαρκοφάγους, η μία (Τφ. VI, διαστ. 2.15 x 0.75 x 0.65μ.) περιείχε ταφή με σιδερένια στλεγγίδα (ΜΠ 7480) και κατάλοιπα από φύλλο δέρματος και η δεύτερη (Τφ. VII, διαστ. 2.15x0.70x0.65μ.) αποσαθρωμένα οστά, φύλλα ξύλου από κιβώτιο (ΜΠ 7481), και χάλκινο καθρέφτη με ίχνη της δερμάτινης θήκης του (ΜΠ 7482).

Βρέθηκε επίσης ένα ακόμη τμήμα επιτύμβιας στήλης από πεντελικό μάρμαρο (ΜΠ 5347, διαστ. 0.26x0.33x0.16μ.). Οι ταφές αυτές χρονολογήθηκαν στον 5ο και 4ο αι. π.Χ.

Τέλος το 2008, στο πλαίσιο των εργασιών κατασκευής του σταθμού του ΜΕΤΡΟ «Αργυρούπολη» εντός της 129 Πτέρυγας Υποστήριξης επί της Λ. Βουλιαγμένης ερευνήθηκε τμήμα του ίδιου νεκροταφείου, έκτασης 300τ.μ. Αποκαλύφθηκαν πενήντα πέντε ορύγματα πυρών, λαξευμένα σε πυκνή διάταξη, δέκα σαρκοφάγοι και τρεις λακκοειδείς τάφοι, που χρονολογούνται από τον 7ο έως και τον 4ο αι. π.Χ.. Μεταξύ των τάφων βρέθηκαν επίσης δύο βάθρα από κυβόλιθους, επί των οποίων θα εδράζονταν επιτύμβια μνημεία. Στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής προς την πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης ανασκάφτηκε ταφικός περίβολος, σχήματος Π, με την πρόσοψή του προς τα ανατολικά, δηλώνοντας έτσι τη διέλευση δρόμου κατεύθυνσης Β–Ν. μπροστά του. Πρόκειται για την αρχαία προκάτοχό της σημερινής Λεωφόρου, την *Αστική Οδό*. Στον περίβολο βρέθηκε τρίτο βάθρο³⁸⁸. Μπροστά από την πρόσοψη του περιβόλου και μέσα σε παρακείμενο αρχαίο πηγάδι βρέθηκαν τμήματα από μαρμάρινο άγαλμα λιονταριού και από επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη λουτροφόρο, τα οποία θα αποτελούσαν επιτύμβια μνημεία ιστάμενα επί του περιβόλου και του βάθρου. Από το πηγάδι προήλθαν επίσης και άλλα τμήματα επιτυμβίων γλυπτών: μεγάλο απότμημα ναϊσκόμορφης στήλης με παράσταση ανδρικής μορφής με ιμάτιο (**εικ. 132**)³⁸⁹, μια μικρή στήλη με παράσταση οπλίτη σε χαμηλό ανάγλυφο, τμήμα μαρμάρινης ληκύθου, λίθινος όρος με επιγραφή υποθήκης. Παρόλη τη σύληση των περισσότερων αρχαίων τάφων βρέθηκε πλήθος αγγείων, κάτοπτρα, στλεγγίδες, και τέσσερα δικαστικά πινάκια Ευωνυμένων.

³⁸⁸ Παρόμοιο βάθρο σε περίβολο βρέθηκε στον ταφικό περίβολο της πλατείας Λευκωσίας στην άλλη πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης.

³⁸⁹ Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 74.

Εκτός από το πηγάδι με τα γλυπτά, που από την κεραμεική χρονολογήθηκε στο 2ο αι. μ.Χ., στον χώρο που κατέλαβε ο Σταθμός του ΜΕΤΡΟ βρέθηκαν άλλα δύο πηγάδια με κεραμεική κλασικών χρόνων, τα οποία είχαν διανοιχθεί στην ευθεία ενός νοητού άξονα, κατεύθυνσης Β–Ν.

Ο περίβολος και ορισμένοι τάφοι έχουν διατηρηθεί ορατοί στον δυτικό περιβάλλοντα χώρο του σταθμού. Η ανασκαφείας σημείωσε επίσης ότι κάποιοι λάκκοι ταφικών πυρών δεν ερευνήθηκαν, κυρίως για να διατηρηθούν ορισμένα δέντρα.

α/α 241

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Ανατολική Είσοδος «Αργυρούπολη» **Εικ. 133–137**

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη, ΜΕΤΡΟ Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη»

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί του παραδρόμου της Λ. Βουλιαγμένης, στη συμβολή με την οδό Πόντου, έναντι του Σταθμού «Αργυρούπολη» του ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.903260°	23.746263°			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία

2007–2008

Είδος

Τμήμα αρχαίας *Αστικής Οδού* με οδοστρώματα 5ου αι. π.Χ.–υστερορωμαϊκών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2007, 226–228. Ντόβα 2010, 186–188. Ντόβα 2013, 220–222.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007, 2008), κατά την κατασκευή της Ανατολικής Εισόδου του Σταθμού «Αργυρούπολη» του ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, κατεύθυνσης Β/ΒΔ–Ν/ΝΑ, σωζ. μήκ. 40μ. Αποκαλύφθηκαν πέντε διαδοχικά οδοστρώματα, σε βάθος -1.08 έως -2.75μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Ο δρόμος που αντιστοιχούσε στο ανώτερο οδόστρωμα διέθετε λιθόκτιστα αναλήμματα. Ερευνήθηκε σε τμήμα μήκους 13μ., με πλάτος εξωτερικά 5.50μ. και εσωτερικά 4.70–5.00μ. Ο σωζόμενος σε μεγαλύτερο μήκος (13.50μ) δυτικός αναλημματικός τοίχος αποτελούνταν από μεγάλους ημίεργους λίθους στην εσωτερική παρειά και μικρότερους στην εξωτερική. Ίδια τοιχοδομία παρουσίαζε ο σωζόμενος σε μικρότερο μήκος 6μ. ανατολικός αναλημματικός τοίχος. Μεταξύ των αναλημμάτων το οδόστρωμα, σωζ. μήκ. περί τα 13μ., αποτελούνταν από μικρούς λίθους, χαλίκια και χώμα, το οποίο στην ανώτερη επιφάνεια είχε ξεπλυθεί.

Τα κατώτερα οδοστρώματα διασώθηκαν αποσπασματικά κυρίως στην περιοχή των αρματοροχίων, με τη μορφή λωρίδων από ισχυρά πατημένο χώμα από τη συμπίεση που προκαλούσαν οι τροχοί από τις άμαξες στο σημείο διέλευσής τους. Η απόσταση μεταξύ των ιχνών αυτών είναι συμβατή με το τυποποιημένο μετατρόχιο του 1,40μ.³⁹⁰ Το πάχος της επίχωσης μεταξύ των οδοστρωμάτων ποίκιλλε από 0.10 έως 0.20μ., με μεγαλύτερο πάχος τα 0.30–0.40μ, μεταξύ των δύο ανωτέρων οδοστρωμάτων.

Ανατολικά του δρόμου εντοπίστηκε απόθεση πλούσια σε κεραμική κλασικών χρόνων, προγενέστερη του ανατολικού αναλήμματος της οδού, πιθανότατα απόρριψη ή ηθελημένη επίχωση για την κατασκευή του δρόμου. Περιείχε τμήματα λεκάνης, κύλικας με εμπίεστη διακόσμηση κá.

Κάτω από την οδό, εντοπίστηκε στην κιμηλιά, στη μέση περίπου του γηπέδου, κοίτη χειμάρρου με κατεύθυνση Α–Δ, κάθετη στον άξονα του δρόμου. Ο χειμάρρος μπαζώθηκε κατά την αρχαιότητα για να κατασκευαστεί ο δρόμος, ο οποίος όμως υφίστατο καταστροφές λόγω του νερού, που κατέβαινε από τις πλαγιές του Υμηττού ακολουθώντας τη διαδρομή του παλαιού ρέματος. Το ρέμα αυτό αποτυπώνεται στο ίδιο σημείο που βρέθηκε, με ελαφρώς διαφορετική κατεύθυνση ΝΑ–ΒΔ, αντί της ορθής Α–Δ, στην εφαρμογή e-poleodomia Υπουργείου Εσωτερικών (1-2020,

---

³⁹⁰ Πίκουλας 2012, 38–43.

<http://gis.epoleodomia.gov.gr/v11/#/23.7502/37.9021/17>). Πρόκειται για τμήμα του Ρέματος της Πιρναρής. (βλ Στενό Πιρναρί)

Στην ανασκαφή βρέθηκαν αρκετά νομίσματα, καθώς και πλήθος από καρφιά και μεταλλικά μικροαντικείμενα, πιθανόν από τα εξαρτήματα των αμαξών και των υποζυγίων, ή και από καττύματα.

Η διάρκεια χρήσης του δρόμου εκτεινόταν με βάση τα ευρήματα από τον 5ο αι. π.Χ. έως τους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Το νότιο τμήμα της αρχαίας οδού διατηρήθηκε σε κατάχωση, στον χώρο του σύγχρονου πάρκου νοτίως του κουβουκλίου της Ανατολικής Εισόδου του Μετρό.

α/α 242

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Θουκυδίδου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Θουκυδίδου και 28ης Οκτωβρίου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.907400°	23.746985°			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παν. Γιαννοπούλου

Αυτοψία: –

Είδος:

Ταφή σε πήλινη παιδική λάρνακα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρειωμένου 1971, 31.

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας, Αττικής και Νήσων.

Περιγραφή

Βρέθηκε ταφή σε πλήρη παιδική λάρνακα 0.65x0.22x0.17μ., κτερισμένη με μελαμβαφή αγγεία του τέλους του 5ου αι. π.Χ. Τα σχήματα των αγγείων, λεκανίδα, θήλαστρο, χους είναι τυπικά για ταφές βρεφών και νηπίων. Δεν βρέθηκε ίχνος σκελετού και οστών, όπως συνήθως συμβαίνει στις ταφές αυτές, που αφήνουν ελάχιστα ή καθόλου κατάλοιπα.

α/α 243

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Υμηττού

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

ΜΕΤΡΟ, Φρέαρ εξαερισμού Υμηττού, συμβολή Λ. Βουλιαγμένης και οδού Υμηττού

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.908506°	23.744837°			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, Μετρό Αθηνών

Αυτοψία

2011

Είδος

Τάφοι του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2007, 228. Ντόβα 2013, 222.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007) στο πλαίσιο κατασκευής Φρέατος Εξαερισμού του ΜΕΤΡΟ.

Περιγραφή

Ανασκάφηκαν τρεις, κατεστραμμένοι τμηματικά από παλαιότερες εργασίες τάφοι, δύο καύσεις και μία λίθινη σαρκοφάγος η οποία σωζόταν αποσπασματικά και ήταν συλημένη. Κτερίσματα διέσωζε η μία πυρά, με χαρακτηριστικότερο λήκυθο λευκού βάθους με τυπική διακόσμηση του εργαστηρίου του Ζωγράφου της Μέγαιρας των μέσων του 5ου αι. π.Χ. Ο εντοπισμός των τάφων στο σημείο αυτό, το οποίο αποτελεί ενδιαμέσο μεταξύ της ανασκαφής του αρχαίου δρόμου στην θέση αρ.241 (βλ. ΜΕΤΡΟ Ανατολική Είσοδο Αργυρούπολης) και του αποκαλυφθέντος τμήματος αρχαίας οδού που είχε ανασκαφεί σε ακίνητο επί των οδών Λέοντος και Ελευθερίας στην Αργυρούπολη (αρ. 247) και είχε ταυτιστεί με την αρχαία *Αστική Οδό*³⁹¹, συνάδει τοπογραφικά με την αποκατάσταση της διαδρομής της αρχαίας οδού παρά τη Λ. Βουλιαγμένης, η οποία διέρχεται ανατολικά των τάφων.

α/α 244

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Υμηττού Ειδικό Σχολείο

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί των οδών Υμηττού, Αγ. Παρασκευής και Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, Ο.Τ. 95Α

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.908818	23.743686			

Ιδιοκτησία

Δημόσιο, Ειδικό Σχολείο

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα οδόστρωματος και λιθοσωρός με πασσαλότρυπες. Κλασικοί χρόνοι.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

³⁹¹ Καζά 2009, 199-200, εικ. 14.1 και 14.2 Ο αρχαίος δρόμος τύγγανε πολύ καλής κατάστασης διατήρησης και σωζόταν σε μήκος 56 μ.

Περιγηγτες: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2010, 188

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (2008)

Περιγραφή

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου, επί της οδού Υμηττού αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα στρώματος από πατημένο χώμα, πυκνά χαλίκια και μικρούς λίθους σε μήκος 16μ. και πλάτος 4μ. Πιθανόν αποτελούσε οδόστρωμα αρχαίας οδού με κατεύθυνση ανατολικά προς δυτικά, παράλληλης με τη σημερινή οδό Υμηττού. Εμφάνιζε κατηφορική κλίση από ανατολικά προς τα δυτικά. Βορείως του οδοστρώματος, και περίπου 0.10μ. χαμηλότερα εντοπίστηκαν υπολείμματα λιθοσωρού από πυκνούς αργούς λίθους, συνολικής έκτασης 6.5×4μ. Ο λιθοσωρός δεν παρουσίαζε επίπεδη επιφάνεια, αλλά σε κάποια σημεία μεταξύ των λίθων του διακρίνονταν έξι οπές, σαν πασσαλότρυπες. Πιθανόν ο λιθοσωρός αυτός αποτελούσε ένα είδος υποστρώματος ή εξυγίανσης του εδάφους, από τα ύδατα. Βρέθηκαν μελαμβαφή όστρακα.

α/α 245

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Αγίας Λαύρας

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Αγίας Λαύρας 2, Ο.Τ. 96

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.909359	23.741216			

Ιδιοκτησία: άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος:

Κεραμοσκεπής τάφος κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριβάκος 1968, 112.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής.

Περιγραφή

Ανεσκάφη κεραμοσκεπής τάφος, διαστ. 1.90×0.40μ. Δίπλα στον σκελετό βρέθηκαν ως κτερίσματα, αρυβαλλοειδές ληκύθιο και σιδερένια στλεγγίδα. Κλασικοί χρόνοι.

α/α   **246**

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Μαραθωνομάχων

Εικ. 138–140

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Αλίμου, Λ. Βουλιαγμένης και οδός Μαραθωνομάχων.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.911797°	23.744249°			

Ιδιοκτησία

Δημοτική έκταση

Αυτοψία

2017

Είδος

Εργαστήριο κεραμοποιίας 4ου αι. π.Χ. –3ου αι. μ.Χ., ακέφαλο άγαλμα σφίγγας.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 1987, 69–70. Μιχαλοπούλου 1989, 55–56.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (1987–1989).

Περιγραφή

Ερευνήθηκε αρχαίο εργαστήριο κεραμοποιίας, πλησίον αρχαίας κεντρικής οδικής αρτηρίας, της *Αστικής οδού*, τη διαδρομή της οποίας ακολουθούσε η σύγχρονη Λ. Βουλιαγμένης.

Οι κατασκευές του εργαστηρίου οριοθετούνταν εντός περιβόλου, τμήματα του οποίου διασώθηκαν στο νότιο και στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής. Ο περίβολος ήταν λιθόκτιστος, πλάτ. 0.50–0.55μ., με υποθεμελίωση από αργούς λίθους και επιμελέστερη ανωδομή από πελεκημένους λίθους.

Στο ΝΔ τμήμα του συγκροτήματος αποκαλύφθηκαν ορθογώνιοι πλακόστρωτοι χώροι, οι οποίοι ερμηνεύτηκαν ως ανοιχτές δεξαμενές, για τον καθαρισμό του πληοχώματος από τις ξένες προσμειξεις. Τα βαριά τμήματα κατακάθονταν στον πυθμένα, ενώ η άνω επιφάνεια του πηλού μεταγγιζόταν σε άλλη συνεχόμενη δεξαμενή. Με τις δεξαμενές συνδεόταν σύστημα αγωγών.

Δυτικά τους βρέθηκε μια ορθογώνια πλακόστρωτη κατασκευή, διαστ. 1.30×1.18μ., με την οποία συνδέονταν οι διακλαδώσεις αγωγών προς τις δεξαμενές και στη συνέχεια ο κύριος αγωγός. Ερμηνεύτηκε ως φρεάτιο πλύσης του πηλού (:). Θα πρέπει, εξαιτίας της θέσης του σε χαμηλότερο επίπεδο, να αποτελούσε φρεάτιο συγκέντρωσης, καθαρισμού και διοχέτευσης του ύδατος.

Στο μέσον του εργαστηρίου, βορείως των δεξαμενών ανασκάφησαν δύο τετράπλευροι χώροι (Χώροι Α και Β), οι οποίοι είχαν τοίχους από αργολιθοδομή πλάτ. 0.50μ. και εσωτερική επίχωση από λιθολόγημα. Οι τοίχοι του Χώρου Β είχαν στην πάνω επιφάνειά τους παχύ στρώμα πηλού και ήταν συνεχείς χωρίς άνοιγμα. Η ερμηνεία τους ως χώρων για το στέγνωμα προϊόντων πηλού πριν από το ψήσιμο συνάδει με τα χαρακτηριστικά της κατασκευής τους και την άμεση γειτνίαση με δεξαμενές πηλού και κλιβάνους. Κατά την Κ. Καζά οι χώροι αυτοί θα ήταν στεγασμένοι.

Λίγο βορειότερα βρέθηκαν δύο κλίβανοι (Κλίβανοι 1 και 2). Από αυτούς έχει διασωθεί ο θάλαμος καύσης τους. Ο Κλίβανος 1 φάνηκε ότι εγκαταλείφθηκε εν ενεργεία, γιατί έσωζε κατά χώραν επτά επάλληλες σειρές κεραμίδων με άφθονες στάχτες και άλλα ίχνη καύσης.

Στα δυτικά της ανασκαφής βρέθηκαν οι αποθέτες του εργαστηρίου. Από αυτούς προέκυψε άφθονο κεραμεικό υλικό, αποτυχημένο ή έτοιμο, με κομμάτια από υαλοποιημένες μάζες πηλού. Πριν από την έναρξη της ανασκαφής, από τον χώρο αυτό,

προήλθε ακέφαλο άγαλμα σφίγγας, πιθανόν από κάποιο επιτύμβιο μνημείο επί της *Αστικής Οδού*.

Κατά τις ανασκαφείς, το εργαστήριο λειτουργούσε από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τον 3ο αι. μ.Χ. Παρήγαγε κεραμεικό οικοδομικό υλικό, όπως κεραμίδες, πλίνθους, ακροκέραμα, αλλά και αγγεία καθημερινής χρήσης, λύχνους κτλ.

α/α 247

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Λέοντος

Εικ. 141–143

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Συμβολή των οδών Λέοντος και Ελευθερίας, Ο.Τ. 87.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.913081°	23.743583°			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας FORD-Κοντέλλη/DROMEAS ARGYROUPOLI, το οποίο καταλαμβάνει όλο το Ο.Τ. 87. Σήμερα λειτουργεί κτήριο καταστημάτων MEDIA MARKT και Σκλαβενίτη.

Αυτοψία

2017

Είδος

Αστική Οδός. Κλασικοί –ρωμαϊκοί χρόνοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 2006β, 35–38, εικ. σ. 37. Καζά-Παπαγεωργίου 2006γ, 209–210. Καζά 2009, 199–200

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στη ΒΑ γωνία του ακινήτου αποκαλύφθηκε τμήμα της αρχαίας *Αστικής Οδού*, μήκ. 56μ., κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ. Έβαινε σχεδόν παράλληλα με τη σύγχρονη Λ. Βουλιαγμένης σε απόσταση περίπου 70μ. δυτικά της. Είχε πλάτος 5–5.50μ. και οριζόταν από δύο αναλημματικούς τοίχους. Το ανατολικό ανάλημμα είχε κατασκευαστεί από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών, ενώ το δυτικό αποτελούνταν από σειρά μεγάλων ορθογωνισμένων λίθων. Διαπιστώθηκαν τρία επάλληλα οδοστρώματα, από χώμα και χαλίκι, στην επιφάνεια των οποίων διακρίνονταν ζεύγη αρματοροχιών, υπό τη μορφή επιμήκων αυλάκων με πολύ σκληρή επιφάνεια. Στο ορατό τελευταίο οδόστρωμα η ανασκαφέας ξεχώρισε τρία ζεύγη αρματοροχιών, πλάτ. 0.35–0.45μ. οι οποίες κατά διαστήματα αλληλοκαλύπτονταν. Αυτό πρέπει να δημιουργήθηκε από τη μικρή μετατόπιση των τροχών, κατά τη διέλευση των αμαξών. Βάσει των ευρημάτων, που ήταν θραύσματα από αρχαία αγγεία, σιδερένια καρφιά και χάλκινα σύρματα, η χρήση του τμήματος αυτού της οδού τοποθετείται από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. έως τα ρωμαϊκά και τα μεταβυζαντινά χρόνια, οπότε η αρχαία οδός μετατράπηκε σε μονοπάτι. Δίπλα στον αρχαίο δρόμο, κατά τις εργασίες συντήρησής του αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος ελληνιστικών χρόνων. Περιείχε σκελετό σε ύπτια στάση και 3 πήλινα μυροδοχεία ως κτερίσματα. Σε μικρή απόσταση από το νότιο ανάλημμα της οδού βρέθηκε εγχυτρισμός μικρού παιδιού του 5ου αι. π.Χ. Σε απόσταση 20μ. περίπου ΝΔ της οδού και παράλληλα με αυτήν αποκαλύφθηκαν ζεύγη δύο αυλάκων πλάτ. 0.70μ., με κυκλικό βαθύτερο λάκκο σε μία από αυτές. Κατά την ανασκαφέα επρόκειτο για διαμορφώσεις για την κατεργασία λιναριού³⁹². Θεωρούμε ότι είναι πιθανότερο να επρόκειτο για τμήμα αρχαίου αγρού (βλ. και θέση αρ. 258). Στην άλλη πλευρά του οικοδομικού τετραγώνου ανασκάφηκε αρχαία εργαστηριακή εγκατάσταση.

Το αποκαλυφθέν τμήμα της αρχαίας οδού συντηρήθηκε και διατηρήθηκε στη θέση του, κάτω από γυάλινο δάπεδο στο σύγχρονο κτήριο καταστημάτων και γραφείων.

---

³⁹² Καζά 2006β, 36–38, σχέδ. σ. 37.

Κωδικός: ΑΡΓ Μ. Αλεξάνδρου**Εικ. 144–145****Τοπωνύμιο:** Αργυρούπολη**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου, κοντά στη συμβολή με την οδό Ελευθερίας, Ο.Τ. 87.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.913668°	23.742461°			

Ιδιοκτησία:

Οικόπεδο ιδιοκτησίας FORD-Κοντέλλη/ DROMEAS ARGYROUPOLI, το οποίο καταλαμβάνει όλο το Ο.Τ. 87. Σήμερα κτήριο καταστημάτων MEDIA MARKT Σκλαβενίτης

Αυτοψία

2017

Είδος

Εργαστήριο κεραμουργίας κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές: –****Περιηγητές: –****Βιβλιογραφία**

Ντόβα 2010, 184–188. Ντόβα 2013, 222– 223

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007, 2008)

Περιγραφή

Ερευνήθηκε τμήμα αρχαίας εργαστηριακής εγκατάστασης κεραμουργίας δυτικά του αρχαίου δρόμου (*Αστική Οδός*). Η ανασκαφική έρευνα, περιορίστηκε σε οριζόμενη από σύγχρονα τοιχεία έκταση περί τα 220τ.μ. και αποκάλυψε το μεγαλύτερο τμήμα λιθοκτιστής τραπεζιόσχημης εξέδρας από αργούς μικρούς λίθους, διαστάσεων 6.50×5.10μ. και ύψους 0.35–0.40μ. Βορείως αυτής στα 2μ. αποκαλύφθηκε η ΝΑ γωνία μιας δεύτερης παρόμοιας κατασκευής (διακρ. διαστ. 2.50×1.30μ.). Οι κατασκευές

αυτές ήταν συμπαγείς, με κατακόρυφες παρειές από αργούς λίθους. Είχαν ανώμαλη από τις προεξοχές των μικρών λίθων επιφάνεια, δεν έφεραν κάποια επάλειψη, ούτε διαπιστώθηκε διαφοροποίηση της επίχωσης επί αυτών, ώστε να υποτεθεί η ύπαρξη κάποιας επικάλυψης. Πάνω τους δεν βρέθηκε κάποιο αντικείμενο που να διαφωτίζει τη χρήση τους. Αυτή πιθανότατα εξηγείται από τις κατασκευές που σώθηκαν στα νότια τους: κυκλικό όρυγμα, σχήματος ανεστραμμένου κώνου, με πηλόχριστα τοιχώματα, διαμέτρου 1.48μ. στο χείλος και βάθ. άνω των 0.70μ. και στρώμα ερυθρωπού πηλού, διαστ. 5.30×2.50μ. Οι κατασκευές αυτές προφανώς εξυπηρετούσαν κάποιο εργαστήριο επεξεργασίας και παραγωγής προϊόντων πηλού, ενδεχομένως πλίνθων ή κεραμίδων. Οι λιθόκτιστες εξέδρες θα χρησίμευαν στο στέγνωμα των προϊόντων. Παρόμοιες λιθόκτιστες κατασκευές είχαν αποκαλυφθεί σε γειτονικό αρχαίο εργαστήριο παραγωγής κεραμικού οικοδομικού υλικού, το οποίο είχε ερευνηθεί σε παλαιότερη ανασκαφή στη συμβολή των λεωφόρων Αλίμου, Βουλιαγμένης και της οδού Μαραθωνομάχων (αρ. **246**). Η διαφορά είναι ότι οι κατασκευές του εργαστηρίου της οδού Μαραθωνομάχων παρουσίαζαν περιμετρικά τοιχία, διακριτά από το λιθολόγημα στο εσωτερικό. Ανάλογη κατασκευή αποκαλύφθηκε σε εργαστήριο επεξεργασίας πηλού του 4ου αι. π.Χ. που ανασκάφηκε στη Γλυφάδα στην οδό Αγίου Νικολάου (αρ. **227** οικόπεδο Μηλεούννη, Χώρος III).

α/α 249

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Λ. Βουλιαγμένης

Εικ. 146

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, στην κεντρική νησίδα προς την ανατολική πλευρά, στο ύψος του αρ. 585 και 578Α ³⁹³.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
---------	----------	-----------	-----------	----------

³⁹³ Ο δεύτερος αριθμός που αναφέρεται στην έκθεση του ΑΔ πρέπει να είναι λάθος, καθώς δεν είναι συνεχόμενος με τον πρώτο.

37.913785°	23.744590°			
------------	------------	--	--	--

Ιδιοκτησία

Δημόσια έκταση, επί της λεωφόρου

Αυτοψία:—

Είδος

Ταφικές πυρές, λάρνακα, αρχαϊκοί και κλασικοί χρόνοι

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές

Αρ. **79** Φιαλίδιο με graffito AMEINO. Πιθανότατα κάποιο όνομα σε γενική, π.χ. Ἀμεινο[κλέους], [Ἐπ]αμείνο[νος]

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 106, εικ. 19–20

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε όρυγμα αγωγού φυσικού αερίου, σε βάθ. 0.70–2.20μ. εντοπίστηκαν επτά λάκκοι ταφικών πυρών και μια πήλινη λάρνακα. Περιείχαν —όσες ήταν δυνατό να ερευνηθούν, καθώς εκτείνονταν και κάτω από το οδόστρωμα— λίγα οστά και μικρά αγγεία. Σε μία από αυτές βρέθηκε ελλιπές φιαλίδιο με την επιγραφή AMEINO, χαραγμένη στην επιφάνεια έδρασής του.

Η ταφική λάρνακα που αποτελούνταν από δύο όμοια μέρη, το ένα ανεστραμμένο, δεν διέσωσε οστά, όπως είναι σύνηθες σε ταφές βρεφών και νηπίων. Περιείχε εννέα αγγεία, μεταξύ των οποίων μελανόμορφη πυξίδα με πώμα και δύο μικκύλα λεκανίδια της Ομάδας των Κύκνων.

α/α 250

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Βουλιαγμένης, Ο.Τ. 48

Εικ. 147

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση:

Λ. Βουλιαγμένης, Ο.Τ. 48, 400μ. περίπου Ν. του εργοστασίου Pan-Com, στην Α πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα υστερορωμαϊκής αγροικίας με ληνό και κυκλικό σιρό.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1967, 141, σχέδ. 7.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής 1967.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα υστερορωμαϊκής οικίας. Ερευνήθηκε χώρος με δύο πίθους κατά χώραν. Σε επαφή με τον δυτικό τοίχο αποκαλύφθηκε κυκλικός σιρός, κατασκευασμένος από μικρά λιθάρια, πηλό και όστρακα. Βορείως του χώρου αυτού ερευνήθηκε ληνός σκαμμένος στην κιμλιά, με τοιχώματα επενδεδυμένα από κονίαμα, ασβέστη και κεραμάλευρο. Βρέθηκε επίσης ένα μαρμάρινο κατώφλι. Η πληροφορία ότι σε αυτό το σημείο υπήρχε παλαιότερα κυκλική κατασκευή από μεγάλους λίθους—*μύλος*— οδήγησε τον ανασκαφέα στην άποψη ότι πρέπει να υπήρχε στην αρχαιότητα ελαιοτριβείο.

Οι αγροτικού χαρακτήρα αυτές κατασκευές μεταποίησης και αποθήκευσης αγροτικών προϊόντων είναι συνήθεις στις διάσπαρτες αγροικίες των υστερορωμαϊκών χρόνων, που έχουν βρεθεί κατά καιρούς στην Αττική³⁹⁴.

---

³⁹⁴ Βλ. Παρόμοια υστερορωμαϊκή οικία (1ος–5ος αι.) στο Λαγονήσι Αττικής, οδοί Κουντουριώτου και Παπαφλέσσα, ανασκαφή 1974, θέση Λυκουρίζα ή Λιοτρίβι).

α/α 251

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Έβρου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη,

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική
Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Οδός Έβρου 8, Ο.Τ. 292

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.913694	23.749199			

Ιδιοκτησία

Ιδιωτική οικία αγνώστου ιδιοκτήτη

Αυτοψία:–

Είδος

Πήλινη λάρνακα και εγχυτρισμός του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966, 103.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής

Περιγραφή

Ερευνήθηκε πήλινη ταφική λάρνακα με κατάλοιπα σκελετού και αγγεία ως
κτηρίσματα: μελαμβαφές μόνωτο κυάθιο με πόμα, τρία μελαμβαφή και τέσσερα
μελανόμορφα ληκύθια. Δεν αναφερόταν εάν η λάρνακα ήταν παιδική, είναι όμως
αρκετά πιθανό. Δίπλα της υπήρχε ακόσμητος πήλινος αμφορέας, πιθανόν από
εγχυτρισμό βρέφους. Χρονολογήθηκαν στο πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ.

Κωδικός: ΑΡΓ Μεγάλου Αλεξάνδρου & Καραϊσκάκη Εικ. 148**Τοπωνύμιο:** Αργυρούπολη**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Τάφος μήκ. 80μ. από τη συμβολή της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου με την οδό Καραϊσκάκη/Αρχαίου θεάτρου προς τα ΒΑ, ύψος Ο.Τ. 84, έμπροσθεν αρχαίου λατομείου (οικόπεδο ΚΑΡΕΝΤΑ)

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.915541°	23.743000°			

Ιδιοκτησία

Δημόσια/Δημοτική. Επί της οδού

Αυτοψία: 2007

Είδος

Ταφική πυρά, λιθοσωροί από παρακείμενο λατομείο, 4ος αι.π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2007, 228–229

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων (2007), σε τάφο φυσικού αερίου.

Περιγραφή

Κατά μήκος της διανοιχθείσης τάφου, μήκ. 80μ., πλάτ. 0.5μ και βάθ. 1μ., επί του φυσικού βράχου, ο οποίος βρέθηκε σε βάθος από -0.20μ. έως -1.40μ. εντοπίστηκαν στρώματα με πυκνούς λίθους ή τμήματα λιθοσωρών που χρησιμοποιήθηκαν ενδεχομένως για την εξομάλυνση του φυσικού εδάφους ή αποτελούσαν απορρίματα

που σχετίζονταν με τη δραστηριότητα του γειτονικού αρχαίου λατομείου³⁹⁵. Περιείχαν κεραμική και μελαμβαφή όστρακα. Στο μέσον περίπου της τάφρου, επί του βράχου, ερευνήθηκε μία τμηματικά σωζόμενη και παραβιασμένη από σύγχρονο αγωγό ταφική πυρά, μήκους 1.40μ., από την οποία περισυνελέγησαν καμένα οστά και μυροδοχεία του 4ου αι. π.Χ., το ένα εκ των οποίων ακέραιο. Από τα αρχαιολογικά στρώματα, εκτός της υστεροκλασικής κεραμικής, προήλθαν μικρά μεταλλικά αντικείμενα: χάλκινη σπάτουλα (ιατρικό εργαλείο), τμήμα αιχμής βέλους και σιδερένια καρφιά. Ο φυσικός βράχος δεν διέσωζε ίχνη λάξευσης, στα στενά όρια της τάφρου. Τα αρχαία κατάλοιπα χρονολογήθηκαν στον 4ο αι. π.Χ.

α/α 253

Χάρτης 5

Κωδικός: APΓ Pan-Com

Εικ. 149–151

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, Ο.Τ. 84(ι), Α' Στάση Αργυρούπολης, μπροστά από το εργοστάσιο Pan-Com (1967).

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Εργοστάσιο Pan-Com, ιδιοκτησίας Πανάγαθου Κομνηνού.

Αυτοψία: –

Είδος

Παρόδιο νεκροταφείο, τμήμα ταφικού περιβόλου, ταφικές πυρές (5ος αι. π.Χ., επίχωση γεωμετρικών χρόνων).

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

---

³⁹⁵. Πρόκειται για την ανασκαφή του ακινήτου KAPENTA, όπου το 2005 είχε ανασκαφεί και είναι σήμερα ορατό στον υπαίθριο χώρο τμήμα αρχαίου λατομείου κλασικών χρόνων Βλ. Καζά, 2005, Αργυρούπολη.

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1967, 140–141, σχέδ. 6 . Καζά 2006β, εικ. σ. 39. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 5875–5886

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Αττικής), κατά την εκσκαφή τάφρου ύδρευσης και σε συνεχόμενη έκταση 5×10μ.

Περιγραφή

Βρέθηκε το ΝΔ τμήμα ταφικού περιβόλου, από ορθογώνιες λιθοπλίνθους, κατεύθυνσης Β–Ν. Ήταν κατεστραμμένος στο μεγαλύτερο τμήμα του από παλαιότερες εκσκαφές δικτύων ύδρευσης και τηλεφωνίας. Σώθηκε κατά χώραν τμήμα ταφικής πυράς η οποία περιείχε μικρόν αριθμόν οστών, μελαμβαφών οστράκων, μελανόγραφα ληκύθια με διακόσμηση θαλλού κισσού (Εργαστήριο Ζωγράφου Μέγαιρας, πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ.). Έξω από τον περίβολο ερευνήθηκαν και άλλα τμήματα ταφικών πυρών και εγχυτρισμών σε πίθους. Εκτός της κεραμεικής κλασικών χρόνων, παρατηρήθηκε ότι στην επίχωση των πυρών υπήρχαν όστρακα γεωμετρικών χρόνων: αποκαταστάθηκε ΥΓ σκύφος και οينوχόη. Αυτό δηλώνει ότι για το γέμισμα των ταφικών πυρών/πυράς χρησιμοποιήθηκε επίχωση από γειτονική θέση γεωμετρικών χρόνων. Ενδεχομένως επρόκειτο και σε αυτήν την περίπτωση για τάφους.

α/α 254

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ έναντι Pan-Com

Εικ. 152

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη,

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, απέναντι από το εργοστάσιο Pan-Com .

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφοι 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 172: *Νέα Αργυρούπολις*. Β΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966, 103–104, Πίν. 99α–β. Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 133.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος, σε βάθος 2.50μ. από την επιφάνεια του εδάφους, επενδεδυμένος με πλάκες σχιστόλιθου. Είχε προσανατολισμό Α–Δ, μήκ. 1.30μ., πλάτ. 0.55μ., ύψ. 0.45μ. Εντός αυτού βρέθηκε αποσπασμένος σκελετός, τρία ειδώλια ένθρονης γυναικείας μορφής και περί τα είκοσι πέντε αγγεία, κυρίως μελανόμορφες λήκυθοι και μία ερυθρόμορφη με παράσταση γυναίκας με καθρέπτη, ρόκα γνεσίματος και κάλαθο. Από τις εικόνες της ανασκαφικής έκθεσης όλα χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. Αναγνωρίστηκε από τους ανασκαφείς ως τάφος παιδιού.

Σε απόσταση 10μ. ερευνήθηκαν επίσης τέσσερις λάκκοι με πρωτογενείς ταφικές πυρές, μήκ. 1.10μ. και πλάτ. 0.90μ. Βρέθηκαν σε βάθ. 1.30μ. Το δάπεδον των τάφων ήταν στρωμένο με λεπτά χαλίκια και άμμο. Σε μία ταφική πυρά τα κτερίσματα δεν κάηκαν μαζί με τον νεκρό, αλλά τοποθετήθηκαν μετά την καύση, καθώς δεν έφεραν κανένα τέτοιο ίχνος. Τα κτερίσματα ήταν κυρίως μελανόμορφες και μελανόγραφες λήκυθοι και άωτο αβαφές ληκύθιο.

α/α 255

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Βουλιαγμένης Κύπρου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, συμβολή με οδό Κύπρου.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Κιβωτιόσχημος τάφος 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Τσιριβάκος 1968, 112

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Αττικής)

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος, με κτερίσματα αρυβαλλοειδές ληκύθιο και λευκή λήκυθο με παράσταση δύο μορφών εκατέρωθεν ανθεμωτής επιτύμβιας στήλης.

α/α 256

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Βουλιαγμένης KOSMOCAR

Εικ. 153–154

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη,

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης 566 και οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.916245°	23.743606°			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας KOSMOCAR.

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίο λατομείο, πηγάδια, 6ος–4ος αι. π.Χ., 1ος–3ος αι. μ.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 2005, 243–245, εικ. 75, 76 .

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή ΚΣΤ΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε έκταση 900 τ.μ., ερευνήθηκε αρχαίο λατομείο ασβεστόλιθου έκτασης 200τ.μ. περίπου, τέσσερα πηγάδια και πενιχρά κατάλοιπα τοίχων. Το λατομείο χαρακτηριζόταν από τα ευθύγραμμα λαξεύματα και τα ίχνη της απόσπασης κανονικού σχήματος ογκωδών λίθων, π.χ. διαστ. 1.40×0.80×0.50μ. Γύρω από τον χώρο λατόμευσης ερευνήθηκαν τέσσερα πηγάδια, σε δύο από τα οποία κατέληγαν αγωγοί λαξευμένοι στον βράχο .

Στο ΝΑ τμήμα της ανασκαφής εντοπίστηκε κοίτη χειμάρρου κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ, ορατού μήκ. 20μ., πλάτ. 7.30–9μ. και βάθ. 2μ. περίπου. Ίσως αποτελεί παρακλάδι του γειτονικού Ρέματος Τραχώνων.

Η κεραμική από το λατομείο ανήκε κυρίως στον 5ο αι. π.Χ. και περιελάμβανε μεγάλα αγγεία οικιακής χρήσης, λεκάνες και αμφορείς, αλλά και άφθονα όστρακα από λύχνους και μικρά αγγεία πόσεως, σκύφους και κύπελλα. Αρκετά ήταν και τα όστρακα του 6ου αι. π.Χ. και λιγότερα του 4ου αι. π.Χ. Ενδιαφέρον υλικό οικιακής χρήσης 1ου–3ου αι. μ.Χ. βρέθηκε στο πηγάδι ΙΙΙ.

α/α 257

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΡΓ Ανατολική Είσοδος «Άλιμος»

Εικ. 155–159

Τοπωνύμιο: Αργυρούπολη, ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος»

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ελληνικού–Αργυρούπολης, Δημοτική Ενότητα Αργυρούπολης (Διοικητική Διαίρεση Ελλάδος: Πρόγραμμα Καλλικράτης, 2011 κε.)

Γεωγραφική θέση

Επί του ανατολικού παραδρόμου της Λ. Βουλιαγμένης, στη συμβολή με την οδό Αλιμούντος, έναντι του Σταθμού «Άλιμος» του ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.918501	23.744900°			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία: –

Είδος

Εργαστηριακή εγκατάσταση εριουργίας (κναφείον) κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2010, 251–256. Ντόβα 2013, 223–227.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων 2008–2009.

Περιγραφή

Σε έκταση περί τα 900 τ.μ., ήρθε στο φως, αρχαία εργαστηριακή εγκατάσταση, που χρονολογήθηκε στους κλασικούς χρόνους και ταυτίστηκε με κναφείον. Στα κατάλοιπα της εγκατάστασης περιλαμβάνονταν διαμορφώσεις πάνω στον φυσικό βράχο και αποσπασματικά λείψανα τοίχων. Οι κατασκευές που αποκαλύφθηκαν ήταν οι ακόλουθες (**εικ. 155**):

- Πολυάριθμα λακκοειδή, κυκλικά ή ωοειδή ορύγματα, σαν γούρνες ή λεκάνες, λαξευμένα σε διάφορα σημεία επί του φυσικού βράχου, μήκους 0.60–1μ. και βάθους 0.40–0.50μ. Με τα ορύγματα συνδέονταν, ενίοτε, στενοί και ρηχοί αγωγοί. Τόσο η διάταξη των ορυγμάτων, όσο και η διαδρομή των αγωγών δεν διέπονταν από κάποια κανονικότητα.

- Χώροι, τετράγωνης ή τραπεζιόσχημης κάτοψης, με τη μορφή αβαθών δεξαμενών («πλυντήρια»), βάθους 0.15–0.40μ., είτε λαξευμένοι και διαμορφωμένοι στον φυσικό βράχο, ή οριζόμενοι με τοιχάρια εκ των οποίων διακρίνονταν πενιχρά κατάλοιπα (ΧΩΡΟΙ 1, 2, 3, 4 και 5, ενδεικτικές διαστάσεις 3×4μ. 3×3.5μ.). Στο εσωτερικό τους βρίσκονταν ένα, δύο ή τρία λακκοειδή ορύγματα, του παραπάνω τύπου, είτε για την συγκέντρωση των ρύπων και τον καθαρισμό του νερού ή για τη συγκέντρωση χρήσιμου διαλύματος (π.χ. νερό με χρώμα) για την επανάχρησή του (**εικ. 155-156**).

- Τρία λαξευμένα στον βράχο πηγάδια, (Π1, Π2, Π3), διαμ.1.10μ, με εγκοπές στα τοιχώματά τους, για την κατάβαση και τον καθαρισμό τους.

- Ορθογώνια βαθιά δεξαμενή-φρέαρ, διαστάσεων 1.50×0.80μ. και βάθους 2.13μ. Τα λαξευμένα στον βράχο τοιχώματά της διέθεταν δύο εσοχές ως πατήματα, όπως στα προαναφερθέντα πηγάδια. Στον πυθμένα της εντοπίστηκε λεκάνη καθίζησης βάθους 0.20μ. και διαμέτρου 0.40μ.

- Οπές σαν πασσαλότρυνες σε διάφορα σημεία του φυσικού βράχου, προφανώς για τη στήριξη προσωρινών κατασκευών.

Οι παραπάνω κατασκευές και τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής οδήγησαν στην ερμηνεία της αρχαίας εγκατάστασης, ως κναφείου ή βαφείου³⁹⁶. Οι πολυάριθμοι διαμορφωμένοι στον φυσικό βράχο λάκκοι και οι αβαθείς δεξαμενές, είναι πιθανόν να αποτελούσαν *πλυνούς*³⁹⁷, ορύγματα δηλαδή όπου λάμβανε χώρα η *πλύνσις*, η επεξεργασία και βαφή ερίων και υφασμάτων. Αν και δεν προέκυψαν ίχνη χρωστικών ουσιών στην ανασκαφή, έχουν βρεθεί τριπτήρες, μυλόλιθοι και θραύσμα από λίθινο γουδί, χρήσιμα στην κονιορτοποίηση των χρωμάτων και των υλών επεξεργασίας. Οι πλυνοί είναι δυνατό να χρησίμευαν και στην κατεργασία των μάλλινων υφασμάτων μετά την ύφανση, στην *κναφική* εργασία³⁹⁸, η οποία και πάλι λάμβανε χώρα σε βαθιές λεκάνες, όπου τα υφάσματα τοποθετούνταν μέσα σε *διάλυμα* νερού με διάφορες ουσίες, για την απομάκρυνση των λιπαρών ουσιών του μαλλιού και ποδοπατιούνταν για να γίνουν μαλακά³⁹⁹. Εκτός από την κεραμεική κλασικών χρόνων, βρέθηκαν πάνω από εκατό υφαντικά βάρη. Τα περισσότερα είναι οι συνηθισμένες στην Αττική πυραμιδόσχημες αγνύθες, βρέθηκαν όμως και αρκετές κωνικές καθώς και λίγα σφονδύλια. Η μεγάλη αυτή ποσότητα των αγνυθών μαρτυρεί την ύπαρξη αργαλειών και την άσκηση της υφαντικής στον χώρο αυτό.

---

³⁹⁶ Παρόμοια εργαστηριακή εγκατάσταση με 80 περίπου λαξεύματα-λάκκους, ορθογώνιους, κυκλικούς και τετράγωνους, αγωγούς και τρία πηγάδια είχε ανασκαφεί το 1982 στη Γλυφάδα, επί της οδού Ιωάννου Μεταξά 32 Α (οικόπεδο Παπαδόπουλου): Τσιριγώτη 1982, 52. Είχε αναγνωριστεί ο εργαστηριακός χαρακτήρας της, αλλά δεν είχε γίνει περαιτέρω ταύτιση.

³⁹⁷ Ομ. X 153· Ομ. ζ 40. 86.

³⁹⁸ Η κναφική εργασία αποτελούσε κλάδο της εριουργίας και της υφαντουργίας. Συνδέεται με την κατεργασία του μαλλιού και των μάλλινων υφασμάτων και συνυπάρχει με τα βαφεία. Για την όλη διαδικασία βλ. Forbes 1956, 81–89· Τζαχίλη 1997, 257, 260 κε. White 1984, 39–41. Kardara 1961, 261 κε., Kardara 1974. Roesch 1986, 97–98, εικ. 3., Οι αντίστοιχοι επαγγελματίες αναφέρονται ως *πλυνεῖς* ή *κναφεῖς* και απαντούν συνήθως σε αναθηματικές επιγραφές με αποδέκτη την προστάτιδα τους Αθηνά ή τις νύμφες: βλ. IG II.III³ 635. IG I³ 616. Raubitschek 1949, 50–51, αρ. 49. IG I³ 554. IG I³ 905.

³⁹⁹ Θεωρούμε ότι είναι πιθανότερη η κατεργασία μαλλιού και μάλλινων υφασμάτων —απ' ότι του λινιού στο οποίο επίσης χρειαζόταν νερό—λόγω της μεγάλης χρήσης του μαλλιού στην κλασική Αθήνα, βάσει της σχετικής εικονογραφίας (κάλαθοι με έρια), αλλά και των γραπτών πηγών. Βλ. και Linders 1972, 17–19, 27, 41, 44, 60.

Στη ΒΔ γωνία του χώρου ανασκαφής αποκαλύφθηκε ορθογώνιο κτήριο⁴⁰⁰, διμερούς διάρθρωσης, στην πρώτη τουλάχιστον οικοδομική φάση του: Διέθετε ανοικτό προθάλαμο, ανατολικά (Χώρος 6, 4.30×2μ.), και κεντρικό Χώρο (Χώρος 7, εσωτ. διαστ. 4.40×3μ.), ο οποίος διέσωζε κατά τόπους πλακόστρωση από μεγάλες πλάκες, πιθανότατα από δεύτερη οικοδομική φάση (εικ. 158). Ο προθάλαμος είχε πηγάδι γύρω από το οποίο διατάσσονταν τρεις λαξευμένες στον βράχο οπές [πηγάδι Π2, διάμ. 1,10μ.]. Πίσω από τον Χώρο 7 και σε μεσοτοιχία με αυτόν, υπήρχε ο μικρότερος πλάτους Χώρος 8 (2,50× 4μ.), ο οποίος είτε αποτελούσε μεταγενέστερη προσθήκη, ή επρόκειτο για αυλή συνδεδεμένη με άλλο κτήριο προς τα βόρεια. Σε αυτόν βρέθηκε ένα ακόμα πηγάδι σφραγισμένο με μεγάλο λίθο (πηγάδι Π3) και λιθόκτιστο στόμιο. Παρότι η κάτοψη του κτηρίου αντιστοιχούσε σε αυτή των μικρών ιερών που έχουν ανασκαφεί στην Αιξωνή (Γλυφάδα) και στις Αλές Αιξωνίδες (Βούλα), η ύπαρξη πηγαδιού στον πρόδομο, η πλακόστρωση σε δεύτερη φάση στον κεντρικό χώρο και η απουσία σχετιζόμενων με λατρεία κινητών ευρημάτων δεν οδήγησαν σε μία τέτοια ταύτιση. Το Κτήριο Α, με βάση τόσο τις κατασκευές που συνδέονταν με αυτό (πηγάδια, πλακόστρωτος κεντρικός χώρος), αλλά και με μια πρώτη εκτίμηση των κινητών ευρημάτων —πολλές αγνύθες, νομίσματα, εκ των οποίων δύο αργυρά— θα πρέπει να στέγαζε μία συναφή με την εγκατάσταση λειτουργία, π.χ. ύφανση, αποθήκευση ή και πώληση υφασμάτων, υλών και ενδυμάτων, ή αποτελούσε ενδιαίτημα.

Δυτικότερα και παράλληλα με τη στενή πλευρά του κτηρίου Α έβαινε ισχυρός και καλοφτιαγμένος τοίχος (Τχ. 18) με χαρακτηριστική τοιχοδομία από μεγάλους λαξευμένους λίθους και μικρότερους σαν βύσματα, του 4ου αι. π.Χ. Κάτω από την ανατολική παρειά του, βρέθηκε λάκκος με τελετουργική πυρά. Η πυρά περιελάμβανε χαρακτηριστικά σχήματα μικρογραφικών αγγείων προοριζόμενων αποκλειστικά για τελετουργική χρήση, όπως λοπάδια, χυτρίδια, άωτα αβαθή πινάκια, μικρή πυξίδα με πώμα, αλλά και ορισμένα αγγεία ταφικής χρήσης (λίθινο αλάβαστρο και μυροδοχείο), ένα αγγείο πόσεως (κάνθαρο) και ένα λυχνάρι, που χρονολογούνται περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.⁴⁰¹. Η τελετουργική πυρά συνδεόταν είτε με τη θεμελίωση του τοίχου

⁴⁰⁰ Κτήριο Α, μήκ. 6.50μ. και πλάτ. 5.50μ.

⁴⁰¹ Τελετουργικές πυρές ή «εγκαίνια» έχουν βρεθεί σε οικίες και εργαστήρια του 4ου αι. π.Χ. στην Αθηναϊκή Αγορά, στην Αθήνα, στον Πειραιά κ.α. Πρβλ. *The Athenian Agora* XII, 45, 198–199. *The Athenian Agora* XXIX, 212–217. Για τελετουργική πυρά με παρόμοια μικκύλα αγγεία από την

(εγκαίνιον), ή το πιθανότερο με την επαναχρησιμοποίηση του χώρου, ο οποίος στην αρχική τουλάχιστον φάση του, πριν από την κατασκευή του Τχ 18 και την προσθήκη του Χώρου 8, πρέπει να αποτελούσε ενιαία αυλή που περιελάμβανε δύο πλυνούς και το πηγάδι (Π.3). Με την κατασκευή του Χώρου 8 το πηγάδι σφραγίστηκε.

Είναι πιθανόν η εριουργική εγκατάσταση να σχετιζόταν με τα τελευταία στάδια παραγωγής υφασμάτων και υφαντών, δηλαδή τη βαφή, ύφανση και επεξεργασία τους. Κάτι τέτοιο συνάδει με το μέγεθος της εγκατάστασης, τα πολυάριθμα ορύγματα-πλυνούς, τις αβαθείς δεξαμενές-πλυντήρια, και τις πολλές αγνύθες που βρέθηκαν.

Η κεραμική από την ανασκαφή, χρονολογήθηκε από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τον ύστερο 4ο αι. π.Χ. και αντιπροσώπευε τη μακρά διάρκεια χρήσης του εργαστηρίου: περιελάμβανε χρηστική αβαφή κεραμική —οινοχόες, λεκάνες— λεπτότεχνη μελαμβαφή με σημαντικό ποσοστό αγγείων πόσεως (σκύφοι, κύλικες, κάνθαροι), πολλά μικρά φιαλίδια καθώς και τμήματα από ερυθρόμορφα αγγεία —ερυθρόμορφος χους με διονυσιακή παράσταση⁴⁰² και ερυθρόμορφος κρατήρας με παράσταση πομπής λατρευτών παρουσία του λατρευόμενου θεού—. Επίσης βρέθηκαν αρκετά λυχνάρια, δύο εκ των οποίων είναι πολύμυξα. Τα νομισμάτα ήταν σχετικά λίγα, ανάμεσά τους δύο αθηναϊκά αργυρά τετράδραχμα του 4ου αι. π.Χ.

ανασκαφή του Σταθμού «Ακρόπολη» του ΜΕΤΡΟ βλ. Παρλαμά – Σταμπολίδης 2000, 92–99, πυρά 7 αρ. 71–76, (275–265 π.Χ.). Λάκκοι με εναγισμούς με παρόμοια σχήματα μικκύλων αγγείων έχουν βρεθεί στον Κεραμικό, βλ. *Kerameikos* XIV, 17, αρ. 18 Opferstelle Eck82 (350–325 π.Χ.), και 19–20, αρ. 21 Opferstelle Eck83 (325–320 π.Χ.), 95: αρ. 159 Opferstelle Me 20 (300–275 π.Χ.), κά. Για εργαστήρια παραγωγής μικρογραφικών αγγείων που χρησιμοποιούνταν σε λάκκους «εγκαινίων» σε σπίτια της Αμβρακίας, κυρίως στα τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ. βλ. Ανδρέου Ι.– Ανδρέου Η. 2000.

⁴⁰² Χατζηδημητρίου 2012.

ΑΛΙΜΟΣ

α/α 258

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Μετρό «Άλιμος»

Εκ. 160–162

Τοπωνύμιο: Κοντοπήγαδο Αλίμου, ΜΕΤΡΟ Σταθμός «Άλιμος».

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίμου

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης στο ύψος της οδού Διγενή, ΜΕΤΡΟ Σταθμός «Άλιμος», απέναντι από την Ανατολική Είσοδο Σταθμού «Άλιμος» του ΜΕΤΡΟ

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.918408°	23.744056°			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία: 2007

Είδος

Εγκατάσταση μυκηναϊκών χρόνων και κλασικών χρόνων. Εργαστήριο κατεργασίας λιναριού ή αγρός με σύστημα αυλάκων και τμήμα εριουργικής εγκατάστασης. Επιτύμβια λήκυθος κλασικών χρόνων και διέλευση αρχαίας οδού προς Σούνιο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 173 ε'. Καζά-Παπαγεωργίου 2008, 200–203, εικ. 64. Καζά-Παπαγεωργίου 2011

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα ΚΣΤ' Εφορείας Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, 2006–2008

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε έκταση 3.000τ.μ. Επί του φυσικού βραχώδους εδάφους αποκαλύφθηκαν λαξεύματα και διαμορφώσεις που ανήκουν σε δύο τομείς: στον βόρειο τομέα ερευνήθηκε σύστημα τεσσάρων μεγάλων αγωγών και ορυγμάτων με κανονικότητα στον σχεδιασμό τους. Στον νότιο τομέα, από τον οποίο διερχόταν η κοίτη φυσικού

χείμαρρον, διαπιστώθηκαν κατάλοιπα εργαστηριακής εγκατάστασης κλασικών χρόνων.

Ο βόρειος τομέας, έκτασης 2000τ.μ., περιελάμβανε τέσσερις μεγάλους παράλληλους αγωγούς προσανατολισμού Β–Ν, με μικρή απόκλιση ΒΑ–ΝΔ και μήκ. 64, 44, 33, 5.5μ. οι οποίοι απείχαν μεταξύ τους 10.40μ.–11.20μ. Η διατομή των αγωγών ήταν βαθμιδωτή, με βαθύτερο το κεντρικό τμήμα: το συνολικό πλάτος ήταν 2.5μ. περίπου και ο πυθμένας τους διασχιζόταν κατά μήκος από βαθύτερο αυλάκι πλάτ. 0.80μ. και βάθ. 0.80μ. Τα ρηχά μέρη εκατέρωθεν του βαθύτερου κεντρικού αγωγού είχαν πλάτ. περί τα 0.80μ. και βάθ. 0.30–0.50μ. Μεταξύ των αγωγών αναπτύσσονταν παράλληλες με αυτούς σειρές τετράγωνων λαξευμένων ορυγμάτων, πλευράς 1μ. και βάθ. 0.50–0.70μ. Σε συνάφεια με την εγκατάσταση αποκαλύφθηκαν τρία πηγάδια. Το ένα βρέθηκε εκτός της ανασκαφής μαζί με όρυγμα–αποθέτη κεραμεικής σε παρακείμενο σκάμμα επί της οδού Κουμουνδούρου και Ήρωος Μάτση (χρονολόγηση κεραμεικής: τέλος 13ου –αρχές 12ου αι. π.Χ. / ΥΕ ΙΙΒ–ΙΙΙΓ φάση 1).

Βρέθηκαν επίσης τμήματα αγγείων από αποτυχημένες προσπάθειες όπτησης που υποδηλώνουν την ύπαρξη κεραμεικού εργαστηρίου σε κοντινό σημείο.

Η εγκατάσταση χρονολογήθηκε από την ανασκαφέα Κ. Καζά στους μυκηναϊκούς χρόνους, βάσει της κεραμεικής του παραπάνω αποθέτη και λόγω της εύρεσης μυκηναϊκής επίχωσης πάνω στον φυσικό βράχο. Ερμηνεύτηκε ως χώρος κατεργασίας λιναριού⁴⁰³.

Οι λαξευμένοι στον βράχο αγωγοί και ορύγματα της ανασκαφής του Σταθμού «Άλιμος», στη δυτική πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης, παρουσιάζουν κανονικότητα στον σχεδιασμό, στη διάταξη και στον προσανατολισμό που βρίσκει παράλληλα σε αρχαίους αγρούς που έχουν ανασκαφεί στα Καλύβια Θορικού Αττικής, αλλά και στη Γλυφάδα, τη Λούτσα και την Παλλήνη⁴⁰⁴. Οι αρχαίοι αγροί των Καλυβίων είχαν επίσης παράλληλες σειρές αγωγών/αυλάκων καλλιέργειας, σταθερού προσανατολισμού Β/ΒΑ–Ν/ΝΔ, με μεταξύ τους απόσταση 7μ. και 10μ.σε άλλο τμήμα Στο μέσον της απόστασης των αυλάκων υπάρχουν σειρές μεμονωμένων τετράπλευρων λάκκων. Οι συνεχείς αύλακες ερμηνεύτηκε ότι χρησιμοποιήθηκαν για τη γραμμική καλλιέργεια αμπέλου, ενώ οι μεμονωμένοι λάκκοι χρησιμοποιούνταν για τη φύτευση μεγάλων δένδρων, ως δενδροστοιχίες. Μάλιστα σε έναν αρχαίο αγρό τα περισσότερα

---

⁴⁰³ Καζά 2011, 197, 204.

⁴⁰⁴ Ραυτοπούλου 2013, 142–148, εικ. σ. 148. Πλασσάρα 2012, 58, εικ. 10.

αυλάκια έχουν βαθύτερο κεντρικό τμήμα και συνολικό πλάτος 1.60–1.90μ. Οι αρχαίοι αγροί των Καλυβίων ανάγονται στους ιστορικούς χρόνους.

Με βάση το παράλληλο αυτό θεωρούμε ότι παρόμοια χρήση είχε και ο βόρειος τομέας της ανασκαφής του Αλίμου, επρόκειτο δηλαδή για αγρό αμπελοκαλλιέργειας με συστοιχίες δένδρων. Η μυκηναϊκή επίχωση στον βράχο μπορεί να δικαιολογηθεί εξαιτίας της πλήρωσης των αυλάκων και τετράπλευρων λάκκων με χώμα από γειτονική θέση με προγενέστερη επίχωση, όπως π.χ. από την κοντινή μυκηναϊκή εγκατάσταση του Κοντοπήγαδου. Επομένως η χρονολόγηση των αγρών του Αλίμου μπορεί να τοποθετηθεί στους ιστορικούς χρόνους.

Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε εργαστηριακή εγκατάσταση του 5ου και 4ου αι. π.Χ.: βρέθηκε κοίτη χειμάρρου κατεύθυνσης Α–Δ, με απότομη κλίση προς τα δυτικά, στη διαδρομή του οποίου είχαν κατασκευαστεί εγκάρσιοι τοίχοι ανάσχεσης της ροής των υδάτων. Δίπλα στην κοίτη υπήρχε σύστημα από απλωτές φυσικές λεκάνες και λαξευμένους λάκκους, όπου γινόταν χρήση νερού. Στο ΝΔ άκρο βρέθηκε ορθογώνια λίθινη κατασκευή–λιθωσώρος, διαστ. 9×5.60μ., από τοίχους με επιμελημένο μέτωπο εσωτερικά, οι οποίοι περιέκλειαν παχύ στρώμα λίθων με πολλά κλασικά όστρακα ανάμεσά τους⁴⁰⁵. Συλλέχθηκαν αρκετές αγνύθες, θραύσματα πίθων και αρκετά όστρακα μελαμβαφούς κέρνου. Θεωρήθηκε ότι η εγκατάσταση των κλασικών χρόνων εξυπηρετούσε το πλύσιμο και την κατεργασία μάλλινων ινών και υφασμάτων, όπως το κναφείο που ανασκάφτηκε στην ανατολική πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης.

Ένα τμήμα της προαναφερθείσης εγκατάστασης με τα αυλάκια —του «υδραυλικού συστήματος» της μυκηναϊκής εποχής κατά την ανασκαφεία ή αγρού αμπελοκαλλιέργειας— αποσπάστηκε και επανατοποθετήθηκε στη θέση του, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών κατασκευής του σταθμού του ΜΕΤΡΟ «Άλιμος». Είναι ορατό δίπλα στην είσοδο του σταθμού «Άλιμος».

α/α 259

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Κουμουνδούρου Καψάλη

Εικ. 163

Τοπωνύμιο: Άλιμος

⁴⁰⁵ Ενδεχομένως παρόμοια διαμόρφωση αποτελούσε ο λιθωσώρος της ανασκαφής της οδού Υμηττού και Αγίας Παρασκευής στην Αργυρούπολη (αρ. 244).

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίου

Γεωγραφική θέση

Κουμουνδούρου 35

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.920528	23.743610			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ε. Καψάλη

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα οδού με αρματοροχίες σε μήκος 9μ., κρήνη 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ψαρρή 2009, 226. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012, 141 σημ. 4

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Β–Ν., μήκ. 9μ. και πλάτ. 2.80–3.20μ. Σώθηκαν ίχνη αρματοτροχιών, επί του βράχου, με μετατρόχιο 1.40μ., καθώς και τμήματα των αναλημμάτων της οδού (Τχ.4 και Τχ.11). Κατά την ανασκαφεία ο δρόμος ακολουθούσε τη διαδρομή χειμάρρου, λόγω των επιχώσεων από κροκάλες και άτακτα ριγμένους λίθους.

Ανατολικά και σε επαφή με το δρόμο ερευνήθηκαν κατάλοιπα δεξαμενής με αυλάκι, βαθμίδες και αβαθές όρυγμα που αποδόθηκαν σε κρήνη. Στα βόρειά τους βρέθηκαν δύο πηγάδια, το βορειότερο περιβαλλόταν από τοίχους δίνοντας την εντύπωση ότι βρισκόταν σε αυλή. Αποκαλύφθηκαν επίσης δύο ορθογώνια ορύγματα και η είσοδος κλιβάνου. Τα πηγάδια και ο κλιβανός είναι δυνατό να δείχνουν μια εργαστηριακή λειτουργία της παραπάνω παρόδιας εγκατάστασης.

Από την περιοχή του ορύγματος και δεξαμενής βρέθηκαν όστρακα ερυθρόμορφου αμφορέα, θραύσματα εμπορικών αμφορέων, λεκανίδων, τριφυλλόστομης οινοχόης, μελαμβαφούς υδρίας, και αποτμήματα λίθινης λεκάνης. Η

κεραμεική ανήκε στον 5ο αι. π.Χ. αλλά από βαθύτερα στρώματα προήλθαν και όστρακα του 6ου αι. π.Χ.

Το τμήμα του αρχαίου δρόμου, ανήκε πιθανόν στην *Αστική Οδό*, καθώς από τη σύγχρονη οδό Κουμουνδούρου διερχόταν η παλαιά Λ. Βουλιαγμένης.

α/α 260

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Κουμουνδούρου Λακωνίας

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Άλιμος

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίου

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Κουμουνδούρου και Λακωνίας

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.920622	23.743555			

Ιδιοκτησία

Δημόσια/Δημοτική, επί της οδού.

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφικός περίβολος, τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης 4ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. **80**. SEG XXXII 284

Ευκτήμων | Μυρρινόσιος | Άρχεστράτη | Ευκτήμον[ος γυνή].

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Λιάγκουρας 1968, 110. Τσιριβάκος 1968, 112. SEG 32.284. ΜΠ 3806.

Πετροπουλάκου– Πεντάζος, 1973 132, X6–Y4 θ.23 . Καζά 2006α, 119

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα 1967

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε η ορθή γωνία τοίχων από λιθόπλινθους, επιμελημένης εργασίας που αποτελούσε τμήμα κτηρίου κατά τον Λιάγκουρα. Οι τοίχοι σώζονταν σε ύψος τριών

δόμων και εδράζονταν σε λιθόστρωτο από μικρούς λίθους, που συνεχιζόταν στο εσωτερικό του «κτηρίου». Στο εσωτερικό ανασκάφησαν δύο κεραμοσκεπείς ακτέριστοι τάφοι, μεταγενέστεροι του κτηρίου κατά τον ανασκαφέα.

Πιθανότατα επρόκειτο για ταφικό περίβολο με την πρόσοψη προς τα δυτικά, προς τη διερχόμενη αρχαία οδό που ανασκάφηκε επί της οδού Κουμουνδούρου 35.

α/α 261

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Κουμουνδούρου και Γούναρη

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Κοντοπήγαδο Αλίμου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίμου

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Κουμουνδούρου και Γούναρη

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Δημοτική. ΚΑΠΗ

Αυτοψία: —

Είδος

Τμήμα οικίας ρωμαϊκών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές:

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Καζά 1997, 83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Τμήμα οικίας ρωμαϊκών χρόνων στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και τμήμα τοίχου από πώρινους κυβόλιθους κατεύθυνσης Α—Δ στο δυτικό. Ενδεχομένως αποτελούσε τοίχο ταφικού περιβόλου κλασικών χρόνων.

Κωδικός: ΑΛ Κοντοπήγαδο ΟΑΕΔ**Εικ. 164–166****Τοπωνύμιο:** Κοντοπήγαδο Αλίμου**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Αλίμου

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης, οδοί Κουμουνδούρου και Γούναρη, ΟΤ 71Α

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.922075	23.743979°			

Ιδιοκτησία

ΟΑΕΔ

Αυτοψία: –**Είδος**

Τμήμα προϊστορικού οικισμού ΠΕ και ΥΕ χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Καζά-Παπαγεωργίου 1993, 66–67, σχέδ. 2, Πίν.26 γ, δ. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Σε χαμηλό έζαρμα το οποίο είχε καταστραφεί τμηματικά, ανατολικά, από τη διάνοιξη της σύγχρονης Λ. Βουλιαγμένης και νότια από την οδό Γούναρη, ερευνήθηκε στο διασωθέν τμήμα του, μήκ. 32μ. (Β–Ν) και πλάτ. 23μ. (Α–Δ) και μέσου ύψος 2μ., τμήμα προϊστορικού οικισμού ΠΕ και ΥΕ χρόνων. Τα ΥΕ κτηριακά κατάλοιπα συνέχιζαν προς τον βορρά εντός των οικοπέδων, ιδιοκτησίας Ατλάντικ Α.Ε. και Αδελφών Σταυρόπουλου, όπου ο αρχικός λόφος κατέβαινε ομαλά προς Β και τὸ φυσικὸ ἔδαφος υπερείχε του καταστρώματος της Λ. Βουλιαγμένης κατὰ 0.50–0.70μ.

Αποκαλύφθηκαν ΠΕ και ΥΕ οικοδομικά κατάλοιπα. Τα ΠΕ κατάλοιπα αντιστοιχούσαν σε δύο επιμέρους φάσεις: στην ΠΕ φάση Ι, ανήκαν έξι λάκκοι

ακανόνιστου και κυκλικού σχήματος (I, II, III VI, VII και VIII), λαξευμένοι στον κιμηλόβραχο και παραταγμένοι στην κορυφή του λόφου. Σε αυτούς αποδόθηκε εργαστηριακός χαρακτήρας, ενδεχομένως σχετιζόμενος με μεταλλουργικές εργασίες σύμφωνα με την ανασκαφέα, η οποία εντόπισε όστρακα αγγείων με ίχνη μετάλλου⁴⁰⁶. Στην ίδια περίοδο ήταν σε χρήση παρακείμενο ρέμα, η κοίτη του διέσχισε τον δυτικό χώρο της ανασκαφής με κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ⁴⁰⁷. Η κοίτη αυτή στη συνέχεια καταχώθηκε προκειμένου ο χώρος να ισοπεδωθεί για την επόμενη φάση κατοίκησης. Το λιθολόγημα της κατάχωσης, όπως και το εσωτερικό των λάκκων I και III περιείχαν άφθονη κεραμική προγενέστερη της ΠΕ II περιόδου.

Φάση II (ΠΕ II): Στο Ν–ΝΔ τομέα σώθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ με κατάλοιπα δύο οικιών Π1, Π2, εκατέρωθεν (εικ. 164). Η μία οικία διέσωσε δύο ορθογώνια συνεχόμενα δωμάτια, σε ένα εκ των οποίων βρέθηκε πήλινη σφραγίδα. Ανατολικά αυτών υπήρχε λιθόστρωτος χώρος, πιθανότατα αυλή. Στο ΒΔ τμήμα βρέθηκαν κατάλοιπα οικίας με δύο σωζόμενους τμηματικά χώρους, χτισμένους σε επαφή με τη δυτική όχθη της κοίτης ρέματος. Πιθανόν για τον λόγο αυτό ο δυτικός τοίχος είχε χτιστεί διπλός, από αρκετά μεγάλους και μετρίου μεγέθους λίθους. Η κεραμική χρονολόγησε τα οικιστικά λείψανα της φάσης αυτής στην ΠΕ II περίοδο. Στην περιοχή της ΒΔ οικίας βρέθηκε πλήθος απολεπισμάτων οψιανού, τμήματα φολίδων και διαμορφωμένων λεπίδων, ένα μεγάλο τεμάχιο πυρήνα και άλλα τμήματα οψιανού προερχόμενα πιθανόν από «εργαστήριο» λιθοτεχνίας.

Στους ΥΕ χρόνους στην κορυφή του λόφου και πάνω από τα ΠΕ ορύγματα ανήκαν τα κατάλοιπα από επιμήκεις συνεχόμενους χώρους (M1, M2, M3α, β, γ, δ, M4.). Από αυτά προήλθαν ΥΕ ΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΒ τμήματα αγγείων, κυλίκων, σκύφων, πρόχων, κρατήρων, χυτρών, πίθων κá. Στο μυκηναϊκό στρώμα βρέθηκαν επίσης ακέραιοι και τμηματικά σωζόμενοι λίθινοι τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία. Οι χώροι ερμηνεύτηκαν ως εργαστηριακοί χώροι που πρέπει να ανήκαν στο όμορο συγκρότημα με τη μεγαρόσχημη αίθουσα, που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή του οικοπέδου Ατλάντικ Α.Ε.

⁴⁰⁶ Ενδεχομένως αποτελούσαν αποθηκευτικούς χώρους ή και οικίες από φθαρτά υλικά σε κυκλοτερή ορύγματα: βλ. υπόγειους θαλάμους ΤΝ και ΠΕ χρόνων Κορωπίου και υπόγειους θαλάμους – κατοικίες ΠΕΙ, ακανόνιστης ή κυκλοτερούς κάτοψης, μέγιστων διαστάσεων 6×4μ. από τη Μερέντα Μαρκοπούλου. Κακαβογιάννη 2008, 97, 99, εικ. 142. Κακαβογιάννη 2009 κá., 159 κé.

⁴⁰⁷ Είναι παράξενη η ύπαρξη ρέματος πάνω σε λόφο. Μπορεί η διαμόρφωση αυτή να αποτελούσε φυσική κοίτη.

α/α 263

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Κοντοπήγαδο Ατλάντικ

Εικ. 167–170

Τοπωνύμιο: Κοντοπήγαδο Αλίμου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίμου

Γεωγραφική θέση

Λ. Βουλιαγμένης 516, οδοί Κουμουνδούρου, Μιχαλακοπούλου και Γούναρη, ΟΤ 71Α.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.922471	23.743736			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδα ιδιοκτησίας Αδελφών Σταυρόπουλου, Π. Αποστόλου – Ατλάντικ Α.Ε. (συνολικής έκτασης 3.105 τ.μ. μαζί με το όμορο προς νότο οικόπεδο Ο.Α.Ε.Δ.)

Αυτοψία: –

Είδος

ΠΕ εγκατάσταση και ΥΕ οικισμός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καζά 1987, 68–69. Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 465. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2014. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2017

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β΄ και ΚΣΤ΄ Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 1986–2000.

Περιγραφή

Ερευνήθηκε το βόρειο τμήμα του χαμηλού λόφου, υψόμ. 84μ., ο οποίος είχε ερευνηθεί και στο όμορο προς Ν οικόπεδο, ιδιοκτησίας Ο.Α.Ε.Δ. Το ανατολικό του τμήμα είχε καταστραφεί από τη διάνοιξη της Λ. Βουλιαγμένης. Ο λόφος κατέβαινε ομαλά προς Β και υπερείχε τού καταστρώματος της Βουλιαγμένης κατά 0.50–0.70μ. Επί του Β

τμήματος του χαμηλού εξάρματος, όπου εκτείνονταν τα δύο οικόπεδα, ερευνήθηκε ΠΕ και ΥΕ εγκατάσταση.

Η ΠΕ εγκατάσταση παρουσίαζε δύο οικοδομικές φάσεις: στην πρώτη ανήκε υπόσκαφη οικία πεταλοειδούς σχήματος, διαστ. $2 \times 3 \mu.$, και στη δεύτερη τμήματα τοίχων και θεμέλια οικιών με ευθύγραμμους και αψιδωτούς τοίχους.

Τα ΥΕ οικιστικά κατάλοιπα χαρακτηρίστηκαν ως *Οικιστικό Συγκρότημα Ι*, σε αντιπαράβολή με το *Συγκρότημα ΙΙ* που αποκαλύφθηκε νοτιότερα στο οικόπεδο ΟΑΕΔ. Το *Συγκρότημα Ι* κατελάμβανε τον κεντρικό τομέα του μεσαίου και του βόρειου οικοπέδου. Είχαν ιδρυθεί πάνω στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των ΠΕ χρόνων και την κοίτη ενός χειμάρρου, ο οποίος είχε καταχωθεί ήδη από την ΠΕ περίοδο. Το ΥΕ αυτό συγκρότημα είχε προσανατολισμό ΒΑ–ΝΔ. Σωζόταν σε έκταση $930 \tau. \mu.$ και περικλειόταν από περίβολο ανατολικά και βόρεια. Διέθετε δύο εισόδους, μία κύρια δυτικά και μία δευτερεύουσα ανατολικά, η οποία οδηγούσε με μονοπάτι λαξευμένο στον βράχο στο εργαστηριακής χρήσης *Συγκρότημα ΙΙ*. Το *Συγκρότημα Ι* περιελάμβανε πολλούς επιμέρους χώρους–δωμάτια τα οποία διατάσσονταν σε δύο επίπεδα ανατολικά και δυτικά ακολουθώντας το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής.

Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους στο κατώτερο τμήμα τους, ενώ η ανωδομή αποτελείτο από ωμές πλίνθους, διαστ. $0.45 \times 0.25 \times 0.15 \mu.$ Σε μερικά σημεία διαπιστώθηκαν ίχνη ξυλοδεσιών⁴⁰⁸. Τα δάπεδα αποτελούνταν από πατημένο χώμα και χαλίκι με ενσωματωμένες πλάκες κατά τόπους. Στη στέγαση των χώρων χρησιμοποιήθηκαν ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες βρέθηκαν σε αφθονία στην ανασκαφή.

Το συγκρότημα διέθετε δύο αυλές, μία στο κέντρο, προσβάσιμη από διάδρομο και μία δίπλα της στα ΒΔ της, η οποία χαρακτηρίστηκε ως περικλειστη (Χώρος Λ', εμβαδόν $42 \tau. \mu.$). Και στις δύο γινόταν χρήση και αποθήκευση ύδατος, είτε με πηγάδι είτε με αγωγό, δεξαμενή και φρεάτιο. Ενδεχομένως στην αυλή ελάμβαναν χώρα τελετουργίες και σπονδές, εξαιτίας της εύρεσης ταυρόμορφου τροχήλατου ειδωλίου και αποθηκευτικών αγγείων υψηλής ποιότητας⁴⁰⁹.

Βρέθηκαν δύο μεγάλες αίθουσες στο νότιο τμήμα του συγκροτήματος: ο χώρος Ζ, εμβαδού $33 \tau. \mu.$ (εικ. **169–170**), με μεγάλο κατώφλι προς νότο, δύο λίθινες βάσεις κίωνων και κτιστό πεζούλι στη βόρεια πλευρά του επιχρισμένο με πηλό. Ευρύχωρος

⁴⁰⁸ Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2017, εικ. 19

⁴⁰⁹ Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2014, 78, 82, 118–121.

ήταν και ο χώρος Η, εμβαδού 48.80 τ.μ. με κτιστό βάθρο και πλακόστρωτη κατασκευή σε γωνία: ίσως αποτελούσε χώρο λατρείας, λόγω της εύρεσης ζωόμορφων και ανθρωπόμορφων ειδωλίων⁴¹⁰. Ανάμεσά στα δύο ευρύχωρα αυτά δωμάτια υπήρχε ορθογώνιος χώρος με λιθόκτιστες θήκες που ερμηνεύτηκαν από την ανασκαφέα ως εστίες, χάρη στην εύρεση μαγειρικών σκευών εντός αυτών. Ο χώρος μπορεί να ήταν ένα μαγειρείο ανάμεσα στις κεντρικές αίθουσες Η και Ζ του συγκροτήματος.

Ορισμένα δωμάτια διέθεταν κτιστά θρανία είτε στην εσωτερική γωνία δύο τοίχων (Χώροι Β, Δ, Ε και Θ), είτε κατά μήκος ολόκληρης πλευράς (Χώρος Ζ), ή λιθόκτιστες θήκες⁴¹¹.

Επιμήκεις χώροι, χωρίς εμφανή θυραία ανοίγματα, θα μπορούσαν να αποτελούν αποθήκες.

Ο περίβολος του συγκροτήματος διασώθηκε αποσπασματικά στα βόρεια και ανατολικά. Ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, για την έδραση των οποίων είχε λαξευτεί επί του βράχου ρηχή τάφος θεμελίωσης. Είχε πλάτ. 0.50–0.60μ. και σωζόταν σε δύο ή τρεις δόμους, μέγιστου ύψους 0.45μ.

Η κύρια πρόσβαση υπήρχε στη δυτική πλευρά του συγκροτήματος και οδηγούσε μέσω διαδρόμου στην κύρια αυλή στο κέντρο του συγκροτήματος. Στην ανατολική πλευρά βρέθηκε άνοιγμα δευτερεύουσας εσόδου με κατώφλι και δύο σκαλοπάτια. Οδηγούσε σε στενό μονοπάτι πλάτους 1μ. κατεύθυνσης προς ΝΑ, πρὸς τὸ οικιστικό συγκρότημα ΙΙ (οικόπεδο ΟΑΕΔ).

Εντοπίστηκαν επίσης τρεις σημεία που χαρακτηρίστηκαν ως εγκαίνια, λόγω των επίπεδων τοποθετημένων πλακών με ειδώλια πάνω ή δίπλα σε αυτές.

Το *Συγκρότημα Ι* ιδρύθηκε στην ΥΕ ΙΙΑ2, εγκαταλείφθηκε στην ΙΕ ΙΙΓ Πρώιμη. Αναγνωρίστηκαν σε αυτό τρεις επιμέρους οικοδομικές φάσεις.

α/α 264

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Ιωνίας

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Αλιμος

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίου

⁴¹⁰ 2014, Σχέδ. 1, 56–64, 120–121.

⁴¹¹ Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012, εικ. 4. Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2014, 77.

Γεωγραφική θέση

Οδός Ιωνίας 7

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.926315	23.743337			

Ιδιοκτησία

Ιδιώτης (δεν κατονομάζεται)

Αυτοψία: –

Είδος

κιβωτιόσχημος τάφος κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Δαβάρας 1965, 120, *Ηλιούπολις*.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Αττικής).

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος, κατεύθυνσης Α–Δ, μήκ. 2.05μ., πλάτ. 1.10μ. και ύψους 0,90μ., καλυμμένος με δύο μαρμαρίνες πλάκες. Βρέθηκαν μόνο διαταραγμένα οστά.

α/α 265

Χάρτης 5

Κωδικός: ΑΛ Κουμουνδούρου και Ιωνίας

Εικ.–

Τοπώνυμο: Άλιμος

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αλίου

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Κουμουνδούρου και Ιωνίας, στάση ΝΟΡΜΑ Αργυρούπολης, επί της Λ. Βουλιαγμένης

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Αυτοψία: –

Είδος

Επιτύμβια στήλη

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. **81** Τιμοστράτη Αριστοκλέους Λαμπτρέως.

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Clairmont, CAT 2.292

Έρευνα

Βρέθηκε το 1966, παραδόθηκε από ιδιώτη.

Περιγραφή

Εύρεση επιτύμβιας αετωματικής στήλης ύψ. 0.96μ., πλάτ. 0.69μ., με καθιστή γυναικεία μορφή (Τιμοστράτη) και νεαρή δούλη, σπό την περιοχή της Λ. Βουλιαγμένης στα όρια των δήμων Αργυρούπολης και Αλίμου. Ο Clairmont αναφέρει την προέλευσή της από τη Βουλιαγμένη, όμως είναι σαφές ότι πρόκειται για τη Λ. Βουλιαγμένης. Φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά (ΜΠ 3506).

ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ

α/α 266

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ λόφος 411.2μ.

Εικ. 171–175

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη, λόφος υψομ. 411.2μ.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Λόφος 411,2μ., 1,8 χλμ. ΝΑ Ηλιούπολης

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Επιγραφές και εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 83–85

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Langdon 1985a, 263–265, Πίν. 73. Karten von Attika, Χάρτης IV (Athen–Hymettos)

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα από τον M. Langdon.

Περιγραφή

Τα αρχαία χαράγματα και επιγραφές, εντοπίστηκαν από τον M. Langdon, σε λόφο πάνω από τη σημερινή Ηλιούπολη, με υψόμ. 411.2μ.—απέναντι από ασβεστοκάμινο που αναφέρεται ως "Kalk 0." στον χάρτη IV (Athen–Hymettos) των *Karten von Attika*. Από την κορυφή του λόφου αυτού εκτείνεται προς τα δυτικά ένα φρύδι βράχου που χαμηλώνει προς αυτήν την κατεύθυνση. Η κορυφογραμμή διαμορφώνει οριζόντιες βραχώδεις βαθμίδες, με τη μεγαλύτερη να βρίσκεται στη νότια πλευρά και να έχει έκταση 8–9μ. κατά τον άξονα Β–Ν και 14μ. κατά τον άξονα Α–Δ. Σε αυτό το πλάτωμα εντοπίστηκαν τουλάχιστον 15 ζεύγη από εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών, ενηλίκων, παιδιών και ένα γιγάντιο, πιθανή απεικόνιση ανδρικών γεννητικών οργάνων και τμηματικά σωζόμενες επιγραφές, που απέδιδαν το πιθανότερο ονόματα. Το Σ στο ένα τμηματικά σωζόμενο όνομα είναι τρισκελές, αλλά αυτό κατά τον Langdon δεν αποτελεί χρονολογικό

κριτήριο, καθώς πρόκειται για ιδιωτικού χαρακτήρα επιγραφή. Οι επιγραφές ονομάτων, όπως φαίνεται, βρίσκονταν σε συνάφεια με ζεύγος περιγραμμάτων ποδιών.

Στην ίδια κορυφογραμμή του λόφου 411.2μ., δυτικά της κορυφής, εντοπίστηκε επιγραφή όρου με τετρασκελές Σ. Παρότι ο βράχος παρουσιάζει ασβεστολιθικά πλατώματα, ανατολικά και δυτικά, ο Langdon δεν εντόπισε άλλους όρους, έτσι ώστε να συναποτελούν κάποια οριοθέτηση. Υπέθεσε ότι η απουσία αυτή οφείλεται στην καταστροφή του πετρώματος από φυσικούς παράγοντες, καθώς υφίσταται εύκολα ρηγματώσεις και βλάβες από τον παγετό.

Σε απόσταση 8 βημάτων ΝΔ του όρου, βρέθηκε το περίγραμμα δεξιού ποδιού προς τα δυτικά, μήκ. 0.28μ. και πλάτ. 0.12μ. με πέντε εγχάρακτες γραμμές για τη δήλωση δακτύλων ποδιού. Ο Langdon διέκρινε επίσης, πολύ αχνά, περίγραμμα αριστερού ποδιού, διαστ. 0.24x0.10μ. Στη νότια πλευρά υπάρχουν άλλα τρία μεμονωμένα περιγράμματα ποδιών, τα οποία βρίσκονται σε τυχαίες θέσεις, χωρίς να σχηματίζουν κάποια γραμμή. Ο Langdon σημειώνει επίσης τη συνωνυμία της λέξης *πούς*, άπαξ στην αρχαία γραμματεία, με τη λέξη *όρος*⁴¹², με την έννοια του λίθου–ορόσημου.

α/α 267

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Προφήτης Ηλίας Γούβα

Εικ. 176–180

Τοπωνύμιο: Γούβα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Στη δυτική πλευρά Υμηττού, πάνω από την Ηλιούπολη, 580μ. Β/ΒΑ Προφήτη Ηλία, 540μ. Ν/ΝΑ πέρατος Λ. Σοφ. Βενιζέλου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.931598	23.769624			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία

2008

Είδος

⁴¹² Langdon 1985a, 266, σημ. 20: LSJ s.v. *πούς* V. Ισαίος, fr. 27 [Teubner] / 29 [Loeb.] *Εἴπερ γοῶν ὠρίζον ταῖς ἀποφοραῖς ταύταις τῶν ποδῶν ἀλλότριον εἶναι τὸ χωρίον.*

Αρχαίο λατομείο και αρχαιότητες γύρω από αυτό.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149, X7–X4, θέση 42. Καζά 2006 β, εικ. σ. 31.
Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 250, θέση 953.

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα ενόψει εισήγησης για ΠΔ Υμηττού (ΦΕΚ 187/Δ/16-6-2011) και Προσωρινής Οριοθέτησης αρχαιολογικών χώρων Υμηττού (Υ.Α. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1 / Φ43/ 44570/ 1842/11-5-2010).

Περιγραφή

Μεγάλο, φρεατοειδές λατομείο που παρουσιάζει μέτωπα αρχαίας λατόμευσης και φέρει το χαρακτηριστικό τοπωνύμιο Γούβα. Η κάτοψή του είναι ωοειδής με διαμέτρους 23 και 14μ. περίπου. Διακρίνονται τα ίχνη του βασικού λατομικού εργαλείου, του *τύκου*, σε παράλληλες ευθείες γραμμές. Παρόμοια ίχνη είναι ορατά στο αρχαίο λατομείο στη θέση Καράβι, (αρ. **294**). Εντοπίστηκαν επίσης αρχαία μεταλλευτικά(;) πηγάδια με ίχνη σκωριών και λίγα αδιάγνωστα όστρακα στη γύρω έκταση. Παρατηρήθηκαν λαξεύσεις επί του φυσικού βράχου για απόσπαση λίθων. Κατά τους Kokkorou-Alevras et al. 2019 (122), το συγκεκριμένο λατομείο το οποίο βρίσκεται περίπου 2χλμ. από τη Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα (θέση αρ. **289**) χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους λόγω γειτνίασης με την περιοχή του Αγίου Νικολάου (μάλλον οι συγγραφείς αναφέρονται στη θέση αρ. **281** Λόφος Αγίου Κωνσταντίνου), στην οποία θεωρήθηκε ότι υπήρχε στρατόπεδο των Πτολεμαίων την εποχή του Χρεμωνίδειου Πολέμου. Η χρονολόγηση αυτή δεν ευσταθεί, καθώς οι δύο θέσεις δεν βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση.

Τα ίχνη που άφηνε ο *τύκος* στα μέτωπα λατόμευσης του παρόντος λατομείου παρουσιάζουν ομοιότητα με αυτά στη θέση **294 I**, σε λατομείο το οποίο χρονολογήθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους.

α/α 268

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Καβαφάκη

Εικ.—

Τοπωνύμιο

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Καβαφάκη

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κ. Ξενάκη

Αυτοψία: —

Είδος

Λιθοσωρός διαμ. 12μ., κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Καζά-Παπαγεωργίου 1994, 83

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε επιφανειακά λιθοσωρός διαμ. 12μ. περίπου, από μικρούς και μέτριου μεγέθους λίθους με άφθονη κεραμική κλασικών χρόνων. Είναι αντίστοιχος των αρχαίων λιθοσωρών, "*Grabhügel*" που αποτυπώθηκαν στον χάρτη του Kaupert "*VARI*" (VIII, 1885) και του λιθοσωρού που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Κρασανάκη στη Γλυφάδα.

α/α 269

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Βουλιαγμένης

Εικ. 181

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Α. Βουλιαγμένης, κοντά στη συμβολή με τις οδούς Γρίβα και Λεωνιδίου.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Αρματροχίες σε θέση με υψόμ. 87.9μ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1883, 29. Karten von Attika, Bl. IV, *Athen-Hymettos* (1882), υψόμ. 87.9μ. ανάμεσα στον *Kara* και τους *Trachones*. Brommer 1972, 263, αρ. 131.

Έρευνα

Παρατήρηση Milchhöfer

Περιγραφή

Στην Ηλιούπολη, Ν/ΝΔ της θέσης *Kara*, στο σημείο που η οδός Αθηνών–Σουνίου εκείνης της εποχής διέσχιζε ένα από τα ρέματα που κατέβαιναν από τον Υμηττό, λίγο νοτιότερα της θέσης με υψόμ. 87.9μ., ο Milchhöfer παρατήρησε στο βραχώδες έδαφος αρματροχίες. Το πλάτος των αυλάκων ήταν 0.20–0.22μ. και η απόσταση μεταξύ των εσωτερικών αρματροχιών 1.10μ. Ο Milchhöfer σημείωσε όμως ότι το γνωστό μετατρόχιο για τις άμαξες της αρχαιότητας ήταν 1.40μ.⁴¹³. Από την ίδια θέση αναφέρεται η πρόλευση τμήματος αλαβάστρου, δηλωτικού για την ύπαρξη τάφων παρά την αρχαία οδό (αυτοψία Wrede 1921).

---

⁴¹³ Milchhöfer 1883, 29: *An zwei felsigen Stellen erkennt man Geleisspuren, besonders südlich der Höhenziffer 87,9 wo der Weg von der heutigen Fahrstrasse ein wenig östlich abwich. Die ausgefahrenen Geleise haben eine Breite von 0,20–22m erhalten; der Abstand der inneren Geleisränder beträgt 1,10 sodass die Axenweite der Wagen etwa auf 1,40 geschätzt werden kann.* Θέσεις με μετατρόχιο 1.00μ. έχουν εντοπιστεί στη Λακωνική αλλά αφορούσαν σε οδούς λατομείων και μάλιστα παράκτιων (Πίκουλας 2012, 43, 361–362, 369). Η μέτρηση του 1.10μ. φαίνεται ότι αντιπροσωπεύει τη μικρότερη απόσταση ανάμεσα στις αυλάκες κι όχι την απόσταση μεταξύ του κεντρικού άξονά τους, που είναι το ορθό.

α/α 270

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛΝυμφών

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Ηλούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Νυμφών 20, Ο.Τ. 209

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.925808	23.749812			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Νεράντζη

Αυτοψία: —

Είδος

Τάφοι

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές: —

Περιηγητές: —

Βιβλιογραφία

Αρχείο Μνημείων Β' ΕΠΚΑ (Δελτία)

Έρευνα

Περιγραφή

Δύο τάφοι εκ των οποίων ο ένας ήταν πιθανότατα εγχυτρισμός (αναφέρεται ως πήλινον δοχείον, με οστά).

α/α 271

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛΑπολλωνίου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Κάτω Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Απολλωνίου και Αμερικής (Κ. Καραμανλή)

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Εργοστάσιο «Σαλάτες–Μαγιονέζες Α. Ψύχα» (1959)

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφοι κλασικών και ελληνιστικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αρχείο Μνημείων Β' ΕΠΚΑ (Δελτία) 9/1/59. Έτος μη έκδοσης ΑΔ

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα 1959 κατά την εκσκαφή οδού.

Περιγραφή

Βρέθηκαν τάφοι κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Συγκεκριμένα:

- Μαρμάρινη θήκη με χάλκινη τεφροδόχο κάλπη, πλησίον αρχαίου τοίχου.
- Πώρινη μονολιθική σαρκοφάγος με μελαμβαφή πυξίδα, τεμάχια δύο σιδηρών ξιφών και μιας στλεγγίδας.
- Ταφική πυρά που περιείχε θραύσματα αγγείων ελληνιστικής εποχής.

α/α   **272**

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Υψηλάντου Μαζαράκη

Εκ. 182–185

Τοπωνύμιο: Κατσιπόδι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Υψηλάντου και Πλουτάρχου

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Σ. Μαζαράκη

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τάφοι 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αρχείο Μνημείων Β' ΕΠΚΑ (Δελτίον, 2-6-1955)⁴¹⁴. Πωλογιώργη 1995, 232, σημ. 6.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Αττικής) 1955.

Περιγραφή

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά αρχικά και στη συνέχεια στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας φυλάσσονται τα παρακάτω ταφικά σύνολα από αυτή τη θέση:

Κτερίσματα από λακκοειδή τάφο του πρώτου μισού 5ου αι. π.Χ.: ερυθρόμορφο ληκύθιο, έργο πιθανόν του Ζωγράφου του Sabouroff βάσει χαρακτηριστικών του προσώπου της μορφής και γραμμικού κοσμήματος μαιάνδρου κάτω από τον ώμο⁴¹⁵, μελανόμορφες και μελανόγραφες λήκύθιοι, μελαμβαφές ληκύθιο με εξηρημένο ανθέμιο, μικκύλο κυάθιο, μικκύλο πινάκιο και μελαμβαφής σκύφος. Φέρουν αριθμό καταγραφής Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά ΜΠ 4436–4441, 4446 και σήμερα βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας.

Σύνολο κτερισμάτων γυναικείας ταφής του ύστερου 5ου αι. π.Χ. από την ίδια θέση: μια τμηματικά σωζόμενη κυλινδρική πυξίδα με το κάλυμμά της και με ίχνη ερυθρωπού ψιμυθίου (ΜΠ 6238), μελαμβαφές ληκύθιο, χυτρίδιο και το κάτω τμήμα μελαμβαφούς πυξίδας.

α/α   **273**

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Καρύστου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Καρύστου 6 και Βλαχάβα

⁴¹⁴. Από το 1936 έως και το 1959 δεν εκδιδόταν το Αρχαιολογικό Δελτίο.

⁴¹⁵ Καβαδίας 2000, 26–27, 47.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.932229	23.748895			

Ιδιοκτησία

Επί της οδού. Δημόσια/ Δημοτική έκταση.

Αυτοψία: –

Είδος

Τοίχος και κεραμεική πρώτου μισού 5ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Χατζηδημητρίου 2006, 154.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Κατάλοιπα τοίχου από αργολιθοδομή, κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 1,20μ., πλάτ. 0.55–0,68μ. και ύψ. 0.20–0.90μ., επίχωση με μεγάλη ποσότητα κεραμεικής και κεραμίδων και στρώση ιλύος πιθανότατα από αποθέσεις ρέματος. Η εύρεση δύο ληκυθίων λευκού εδάφους με φυτική διακόσμηση, υπέδειξαν χρονολόγηση των καταλοίπων στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.

α/α 274

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Καρά

Εικ. 186

Τοπωνύμιο: Καρά ή Καρρά ή Καράς/ Άγιος Νικόλαος Ηλιούπολης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Περιοχή Αγίου Νικολάου Ηλιούπολης

Συντεταγμένες: μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία:–

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία λατομεία υποκίτρινου ασβεστόλιθου, οικιστικά κατάλοιπα. Αρχαϊκοί χρόνοι, 5ος αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 86: IG II² 1212/ SEG XXXVI 192.

Περιηγητές

Ο Ιρλανδός περιηγητής E. Dodwell διασώζει το τοπωνύμιο *Palaios Kara*⁴¹⁶. αναφέρει ότι ήταν χωριό το οποίο αποτελούσε μετόχι της Μονής του Καρέα. Εκεί είδε ίχνη από αρχαίους τοίχους και κτίσματα, πιθανόν κατάλοιπα κάποιου αρχαίου δήμου.

Ο Άγγλος συνταγματάρχης W. M. Leake στο έργο του *The Topography of Athens and the Demi* αναφέρεται στην περιοχή *Kara/Kará*, στους πρόποδες του Υμηττού και σημειώνει την ύπαρξη τύμβων στην περιοχή⁴¹⁷. Σημειώνει επίσης τη γειτνίαση με τα λατομεία μαρμάρου του Υμηττού, τα οποία τοποθετεί κοντά στον Καρά, πάνω από το μοναστήρι του Καρέα [*the monastery of Karyes*]. Αναφέρει ότι εκεί βρίσκονταν ημίεργοι κίονες. Προσθέτει ότι στον Υμηττό πρέπει να υπήρχαν μεταλλεία αργύρου, κάποιες μάλιστα στοές λεγόταν ότι ήταν ορατές και στην εποχή του.

Βιβλιογραφία

Dodwell 1819, 482–483. Leake 1841, 47–49. Milchhöfer 1883, 28. Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), Kara (υψόμ. 115.8). Μπίρης 1971, 48 *Καρᾶς* ή *Καρέας*. Καμπούρογλου 1890 τ. 2, 190. Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 131, X6–X4, θέση 21. Brommer 1972, 263, αρ. 132. Wycherley 1974a, 58–59. Dworakowska 1975, 14, 98. Lauter 1993, Πίν. 32. Langdon 1995, 503. Ορλάνδος 1994², τεύχ. 2, 72. Κουκουβού 2012, 73. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 252–253, αρ. 960. Higgins– Higgins 1996, 31–32. APMA 5, 419, υποσ. 309.

Έρευνα:–

Περιγραφή

Πρόκειται για ξεχασμένη σήμερα τοπωνυμία στους πρόποδες του Υμηττού.

Κατά τον Δ. Καμπούρογλου το *κτῆμα τοῦ Καρᾶ* της περιόδου της Τουρκοκρατίας πιθανόν προέρχεται από το *Καρά-τζιφλίκ=μαῦρον ζευγηλατεῖον*. Το αναφέρει ως διαφορετική θέση από τη Μονή Καρέα, αναφέροντας ότι μπορεί να αποτελούσε κάποτε

---

⁴¹⁶ Dodwell 1819, 482–483.

⁴¹⁷ 1841, 47–49.

μετόχι της Μονής, στη συνέχεια όμως περιερχόμενο στην ιδιοκτησία κάποιου Τούρκου, μετατράπηκε στο πιο τουρκικό όνομα *Karā*.

Στον χάρτη του Fourmont (1729) που εξέδωσε ο Lauter, η θέση *Kara* τοποθετείται πάνω στη διαδρομή της οδού από την Αθήνα στο Σούνιο μετά το *beeramy* (Μπραχάμι), εικονογραφείται μάλιστα με κτίσμα σαν πύργο (Lauter 1993, 157–158, Πίν. 32). Ο M. Langdon στην επισκόπηση του για τους μεσαιωνικούς πύργους της Αττικής, έχει υπόψη του το σκαρίφημα του Fourmont, σημειώνει όμως ότι δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία για την ύπαρξη τέτοιου κτίσματος στον *Kara*.

Κατά τον A. Milchhöfer⁴¹⁸ η θέση *Karā*, ή *Karrā*, ή *Karā*, κατά τον 19ο αι. ήταν μικρό χωριό που αποτελούσε μετόχι της Μονής *Karēa*. Εκεί ήταν ορατά ταφικά μνημεία και τάφοι. Στο φύλλο χάρτου IV (*Athen–Hymettos*) των *Karten von Attika* γύρω από τη θέση *Kara* σημειώνονται με ερυθρό χρώμα αρχαία κατάλοιπα και προς νότο οι γνωστοί *Grabhügel* (τύμβοι από λιθοσωρούς). Το χωριό του *Kara* μετά την Επανάσταση το αγόρασε αρχικά ο Κυθήριος Νικόλαος Καπετανάκης, έπειτα ο Π. Σκουζές, στη συνέχεια ο Άγγλος Bell και τελευταίος ο Άγγλος Bracebridge. Στους νεώτερους χρόνους περιελήφθη στον συνοικισμό της Ηλιούπολης.

Ο Κ. Πιττάκης διέσωσε την προέλευση του δημοτικού ψηφίσματος IG II² 1212 (Αρ. 86) από τη θέση αυτή, από την περιοχή του *Karā*, *χωρίον τῆς Ἀττικῆς καλούμενον νῦν Καρα*», *κτῆμα τοῦ Ἀγγλου φιλέλληνος και φιλοκαγάθου Κ. Βρεσεβριγ* (Bracebridge)⁴¹⁹. Σημειώνει και αυτός την ύπαρξη λειψάνων αρχαίων οικοδομημάτων, ταυτίζει μάλιστα τη θέση με αρχαίο δήμο —των Ικαριέων, λανθασμένα— και τη συνδέει με τις τρεις επιγραφές που είχε βρει σε μικρή απόσταση στη Μονή του *Karēa*.

---

⁴¹⁸ Milchhöfer 1883, 28: *Das Dorf Kara bildete ein zum Kloster Karyaes gehöriges Metochi (Vorwerk); heut im Besitz des Herrn Skuze ist es stark modernisirt und durch Bewässerungsanlagen zu einem fruchtbaren Fleck inmitten eines Hügelkranzes umgeschaffen worden. Dodwell erwähnt „bedeutende Spuren von alten Mauern und Gebäuden, die wahrscheinlich die Überbleibsel von alten Demoi sind.“ Heute zeigt sich die Umgegend lediglich reich an Gräbern und Grabanlagen, aus deren Inhalt der gegenwärtige und noch mehr der frühere Besitzer (Admiral Sotiriadis) interessante Sammlungen gebildet hat (Inschriften Kumanud. 153: Ἀλαιεύς· 579: Ἰκάριος· vgl. Ἐφημ. Ἀρχ. no. 1378: 3 Ikarierinschriften, nach Pittakis' Angabe). Nördlich von Kara liegt auf einem Hügel die Kapelle des Hag. Georgios ohne bemerkenswerthe antike Überreste.*

⁴¹⁹ Πιττάκης, EA 1853, 858, αρ. 1378.

Όστρακα κλασικής περιόδου από μελαμβαφή αγγεία βρέθηκαν στη θέση αυτή το 1921, σύμφωνα με σχετική καταχώρηση σε κατάλογο οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών⁴²⁰.

Κατά τον Μπίρη, οι θέσεις Καράς και Καρέας, όπου βρίσκεται το ομώνυμο μοναστήρι, ήταν μία και βρισκόταν στους πρόποδες του Υμηττού στην περιοχή της σημερινής Ηλιούπολης⁴²¹.

Το τοπωνύμιο Καράς απαντά κυρίως σε σχέση με τα αρχαία λατομεία του σκληρού ροδόφαιου ή κιτρινόφαιου πλειοκαινικού ασβεστολίθου του Υμηττού, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τον 6ο αι. π.Χ. στην Αθήνα. Το πέτρωμα αυτό ήταν αρκετά σκληρό και ανθεκτικό για την αρχαία οικοδομική αλλά ταυτόχρονο εύκολο στην κατεργασία, ως προς την επιδιωκόμενη μορφή και το τελικό αποτέλεσμα της επιφανείας. Οι αρχαίοι τον ονόμαζαν *πώρο*, μια γενικότερη ονομασία που κάλυπτε διάφορης προέλευσης λίθους που χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδομική, κυρίως ασβεστολίθους, χωρίς ιδιαίτερη ποιότητα, αλλά εύκολους στην κατεργασία. Σύμφωνα με τον Lepsius τα λατομεία του ασβεστολίθου του Καρά βρίσκονταν βορείως του ομώνυμου χωριού της εποχής του⁴²². Ο Ορλάνδος ταύτισε τον λίθο του Καρά με τον *αγρυλικό λίθο* των πηγών, θεωρώντας ότι τα λατομεία αυτά γειτνιάζαν με τον αρχαίο δήμο Αγρυλή. Η μέχρι σήμερα έρευνα των αρχαίων δήμων της Αττικής δεν δείχνει μια τέτοια εγγύτητα, επομένως η αρχαία αυτή ονομασία δεν είναι ασφαλής ως προς την ταύτιση με τον λίθο του Καρά. Ο ασβεστόλιθος αυτός χρησιμοποιήθηκε σε συνδυασμό με τον ακτίτη του Πειραιά και το μάρμαρο σε κρηπίδες ναών και άλλων μνημείων, κυρίως κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ.: στον αρχαίο ναό του Διονύσου, στην πεισιστράτια περίσταση του Εκατόμπεδου στην Ακρόπολη, στην κρηπίδα του Ολυμπίου⁴²³. Επίσης χρησιμοποιήθηκε στον ναό του Απόλλωνος Πατρώου (4ος αι. π.Χ.)⁴²⁴.

Κατά την Κοκκορού-Αλευρά κά. 2014 πρόκειται για ασβεστολιθικό τόφο κιτρινωπού-φαιού χρώματος/ ασβεστόλιθο Πλειοκαίνου. Η θέση όμως του άγνωστου αρχαίου λατομείου τοποθετείται λανθασμένα σε σημείο που βρίσκεται μεγάλο

---

⁴²⁰ Brommer 1972, 263, αρ. 132.

⁴²¹ Μπίρης 1971 s.v. *Καράς* και *Καρέας*: *Τοπωνυμία περιοχής εις τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ, εἰς ἣν ὑπάρχει τὸ ὁμώνυμον μοναστήριον, περιληφθεῖσα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὸν συνοικισμὸ Ἡλιούπολεως*.

⁴²² Lepsius 1890, 116.

⁴²³ Ορλάνδος 1994², τεύχ. 2, 72.

⁴²⁴ Wycherley 1974a, 58.

φρεατοειδές λατομείο μαρμάρου παρά τον Προφήτη Ηλία Ηλιούπολης, στη «θέση Γούβα» (αρ. 267).

Η θέση των αρχαίων λατομείων πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή του οικισμού Καράς της Τουρκοκρατίας και των μετεπαναστατικών χρόνων, Α/ΝΑ του Μπραχαμίου, μεταξύ δύο χειμάρρων που κατέβαιναν από τον Υμηττό, Ν/ΝΑ του ρέματος της Πικροδάφνης, εκεί που βρίσκεται σήμερα ο παλαιός ναός του Αγίου Νικολάου Ηλιουπόλεως, σύμφωνα με το φύλλο χάρτου IV (*Athen-Hymettos*) των *Karten von Attika*.

Ο J.S. Traill, στο θεμελιώδες έργο του *The Political Organization of Attica, Study of the Demes, Trittyes* το 1975, υποστήριξε ότι στην περιοχή Καράς της σημερινής Ηλιούπολης βρισκόταν ο μικρός αρχαίος αθηναϊκός δήμος *Θημακός*, της τριττύος του άστεως της Ερεχθειίδος φυλής, ο οποίος αναφέρεται από τον Ανδοκίδη⁴²⁵. Στον Θημακό θα υπήρχαν οικίες πλούσιων και γνωστών Αθηναίων της εποχής, π.χ. όπως του Φερεκλέους, που είχε κατηγορηθεί για τον ακρωτηριασμό των Ερμών και το 415 π.Χ. και για το ότι είχε τελέσει παρωδία των μυστηρίων στην οικία του σε αυτόν τον δήμο. Το 1986, ο Traill στο έργο του *Demos and Trittys*, ανασκεύασε και τοποθέτησε στην περιοχή αυτή τον μικρό δήμο της Ερεχθίδος *Κηδοί*⁴²⁶. Ως προς την ταύτιση με τον Θημακό αμφιβολίες εξέφρασε ο D. Whitehead, ο οποίος έκρινε ότι ο αναφερόμενος στο ψήφισμα IG II² 1212, στέφανος αξίας 1000 δραχμών θα ήταν υπερβολικός για έναν μικρό δήμο και υπέθεσε ότι ίσως σε αυτήν την περιοχή εκτεινόταν ο γειτονικός μεγάλος δήμος του Ευωνύμου⁴²⁷.

Είναι γεγονός ότι στην ευρύτερη περιοχή η μέχρι σήμερα σωστική ανασκαφική έρευνα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας δεν απέδωσε αρχαία κατάλοιπα, παρά μόνο σποραδικούς τάφους. Ας σημειωθεί όμως ότι ο αρχαιολογικός έλεγχος εφαρμόστηκε σε τμήμα της σημερινής Ηλιούπολης, αρκετά πρόσφατα. Δεν είναι άλλωστε εύκολο να εντοπισθούν ίχνη των αρχαίων λατομεύσεων ενός σχετικά μαλακού πετρώματος σε

---

⁴²⁵ Traill 1975, 38. (17) Ανδ. *Περὶ τῶν μυστηρίων*, 17. 1: "Ἐτι μὲν οὖν ἐγένετο μία. Ἀνδὸς ὁ Φερεκλέους τοῦ Θημακέως ἐμὴνυσε μυστήρια γίνεσθαι ἐν τῇ οἰκίᾳ Φερεκλέους τοῦ δεσπότου τοῦ ἑαυτοῦ, ἐν Θημακῷ. Ὁ Φερεκλῆς εἶχε ἤδη κατηγορηθεὶς γὰρ τὸν ἀκρωτηριασμόν των Ερμών και το 415 π.Χ. Ὁ πατήρ ας του Ἀνδοκίδου Λεαγόρας εἶχε κατηγορηθεὶς γὰρ τὴν συμμετοχὴν το 415 π.Χ. στον ἀκρωτηριασμόν των Ερμών και τὴν βεβήλωση των μυστηρίων.

⁴²⁶ Traill 1986, 125–126.

⁴²⁷ Whitehead 1986, 392, no. 135.

δομημένο περιβάλλον. Θα μπορούσαν όμως να εντοπισθούν κατά τις εκσκαφές οι μεγάλοι όγκοι της λατύπης, που αποτελούν παράπλευρα προϊόντα των αρχαίων λατομείων και παράγονταν σε μεγάλη ποσότητα⁴²⁸.

α/α 275

Χάρτης –

Κωδικός: ΗΛΚαρά μυκηναϊκά

Εικ. 187

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη, Καρά ή Καρρά

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Καρά ή Καρρά (χωρίς περαιτέρω προσδιορισμό)

Συντεταγμένες: δεν έχει εντοπιστεί η θέση

Ιδιοκτησία: άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Μυκηναϊκός/οί θαλαμωτός/οί τάφος/οι, ΥΕ ΙΙΑ– ΥΕΙΙΒ

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Stubbings 1947, 57. Crouwel 1973, 91–100.

Έρευνα

Τα συγκεκριμένα μυκηναϊκά ευρήματα αποτέλεσαν το πιθανότερο προϊόντα αρχαιοκαπηλίας.

Περιγραφή

Αναφέρονται δύο σύνολα κινητών ευρημάτων, κυρίως αγγείων και ειδωλίων, μυκηναϊκών χρόνων σε μουσεία του εξωτερικού με προέλευση από τον Υμηττό. Ειδικότερα η προέλευση από τη θέση Καράς αναφέρεται για το δεύτερο σύνολο και πιθανολογείται για το πρώτο, λόγω κοινών στοιχείων στη χρονολόγηση και στο περιεχόμενο. Επίσης μνημονεύονται δύο αγγεία ίδιας χρονολόγησης από τον Υμηττό σε συλλογές του εξωτερικού.

---

⁴²⁸ Dworakowska 1975, 98.

A. Σύνολο στις συλλογές του Allard Pierson Museum Amsterdam με αναφερόμενη προέλευση από έναν τάφο του Υμηττού. Αποκτήθηκε από το μουσείο αυτό κατά τα έτη 1932–34, από τη Συλλογή L. Scheurleer, η οποία με τη σειρά της το περιέλαβε το 1904 από τις συλλογές Ρουσόπουλου και Goekoop. Περιλαμβάνει ψευδόστομο αμφορέα, γεφυρόστομη πρόχου, γυναικείο ειδώλιο τύπου Ψ⁴²⁹.

B. Σύνολο στις συλλογές του Ashmolean Museum Oxford με αναφερόμενη προέλευση από τον κεντρικό θάλαμο θαλαμωτού τάφου από τον οικισμό Καράς στον δυτικό Υμηττό. Περιλαμβάνει γεφυρόστομες πρόχους, γυναικεία πήλινα ειδώλια τύπων Φ, Ψ και μεταβατικού τύπου ειδώλιου, τέλους ΥΕ ΙΙΑ– αρχών ΥΕΙΙΒ, ψήφους, σφονδύλια⁴³⁰.

Γ. Ας σημειωθεί ότι δύο μεμονωμένα μυκηναϊκά αγγεία της ίδιας περιόδου, μία γεφυρόστομη πρόχους στην Κοπενχάγη και μία ιδιότυπη πρόχους με δύο μικρογραφικές προχοΐσκες στον ώμο στο Βερολίνο αναφέρεται ότι έχουν προέλευση το ένα από ταφικό (:) σπήλαιο στους πρόποδες του Υμηττού και η δεύτερη από ένα σπήλαιο του βουνού⁴³¹.

Τα δύο πρώτα σύνολα παρουσιάζουν αναλογίες στο περιεχόμενο και στη χρονολόγηση (ΥΕ ΙΙΑ.2 – ΥΕΙΙΒ. 1), γι' αυτό θεωρήθηκε από τον J. Crouwel ότι πιθανόν προέρχονταν από μυκηναϊκό θαλαμωτό τάφο που συλήθηκε κατά τα τέλη του 19ου στη περιοχή του Καρά Υμηττού.

α/α 276

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Οδυσσέως

Εικ. 188

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Οδυσσέως 10, Ο.Τ. 485

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
----------------	-----------------	------------------	------------------	----------

⁴²⁹ Crouwel 1973, 91–94.

⁴³⁰ Crouwel όπ. π., 94–99.

⁴³¹ CVA Danemark 2, 45, πίν. 63. 1a–b. Stubbings 1947, 57, πίν. 14.8. [Berlin 3183]. Crouwel όπ. π., 99.

37.937535°	23.745727			
------------	-----------	--	--	--

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μ. και Ν. Παπαθανασίου.

Αυτοψία: –

Είδος

Μεμονωμένη παιδική ταφή σε πήλινη λάρνακα ύστερου 5ου αι. π.Χ. (430–420 π.Χ.)

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ντόβα 2011, 112

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε βρεφική ή νηπιακή ταφή σε πήλινη λάρνακα, του σκαφοειδούς τύπου, διαστάσεων 1.15×0.42μ., προσανατολισμού ΒΑ–ΝΔ, η οποία καλυπτόταν από δεύτερη λάρνακα, όμοια με την πρώτη, τοποθετημένη ανάποδα, ώστε να εφάπτονται περιμετρικά στο χείλος. Μοναδικό κτέρισμα της παιδικής ταφής αποτελούσε μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο του ύστερου 5ου αι. π.Χ. (430–420π.Χ.).

α/α 277

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Αλκαίου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη, Κατσιπόδι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Αλκαίου, «παρά το Αστυνομικό Τμήμα».

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Άγνωστης ιδιοκτησίας.

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίος τάφος με δύο μικρά αγγεία

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αρχείο Μνημείων Β ΕΠΚΑ (Δελτία). Μπίρης 1971, 49–50.

Έρευνα

8.12.1961.

Περιγραφή

Η συγκεκριμένη θέση όπου βρέθηκε ο αρχαίος τάφος για τον οποίο δεν έχουμε περαιτέρω πληροφορίες, τοποθετείται στη θέση Κατσιπόδι ή Κατσιποδού. Κατά τον Μπίρη «επρόκειτο για μεσαιωνική τοπωνυμία, από τα κτήματα της οικογενείας Κατσιπόδη και την κτητορική τους εκκλησία της Παναγίας της Κατσιποδού⁴³². Στο φύλλο χάρτη Bl. IV, Athen-Hymettos των *Karten von Attika* (1882), βρίσκεται στην περιοχή της σημερινής Δάφνης, ΔΒ/Δ της οδού Αλκαίου.

α/α 278

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Όθωνος

Εικ.

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη, Κατσιπόδι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Όθωνος και Φρειδερίκης (η οδός Φρειδερίκης πρέπει να έχει μετονομασθεί σε Λ. Ειρήνης/ Ηρώων Πολυτεχνείου).

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Άγνωστης ιδιοκτησίας.

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφος κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

---

⁴³² Μπίρης 1971, 49–50. Ορλάνδος 1933, 151.

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Πηγή: Αρχείο Μνημείων Β ΕΠΚΑ (Δελτία)

Έρευνα

15.6.1948⁴³³

Περιγραφή

Αρχαίος τάφος με κτερίσματα οينوχόη, ληκύθια και σκύφο. Για την τοπωνυμία Κατσιπόδι βλ. παραπάνω.

α/α 279

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Αρχιμήδους

Εικ. 189

Τοπωνύμιο: Άνω Ηλιουπόλη, Αγία Μαρίνα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Συμβολή οδών Αρχιμήδους και Αρτέμιδος, τέρμα Αγίας Μαρίνας

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.936907°	23.764590			

Ιδιοκτησία

Δημοτική έκταση

Αυτοψία: –

Είδος

Περιρραντήριο ενεπίγραφο, αρχαϊκών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 87

[-] τρωιος τον λίθον Φιλοτάδες [-]

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδριωμένου 1961–1962, 43. Β.Κ. 1516

⁴³³ Κατά το έτος αυτό δεν εκδόθηκε το Αρχαιολογικό Δελτίο.

Έρευνα:

Περισυλλογή τυχαίως ανευρεθέντων αρχαίων από τη Β΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια (Αττικής και Ευβοίας), καλοκαίρι 1961, κατά την εκσκαφή υποσταθμού της ΔΕΗ.

Περιγραφή

Βρέθηκε μαρμάρινο ενεπίγραφο περιρραντήριο, που φέρει αναθηματική επιγραφή. Διαμ. 0.45μ., ύψ. 0.16μ., πλάτ. χείλους 0.042μ. Το σημαντικό αυτό εύρημα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά. Μαζί του αναφέρονται ότι βρέθηκαν τμήματα από χονδροειδή αγγεία. Εάν δεν είχε μεταφερθεί από αλλού και αποτεθεί εκεί, αποτελεί ένδειξη υπάρξεως ιερού σε αυτή την περιοχή.

α/α 280**Χάρτης 6****Κωδικός: ΗΛ Υπερείδου****Εικ. 190–193****Τοπωνύμιο:** Άνω Ηλιουπόλη, Αγία Μαρίνα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Υπερείδου, 23μ. από την οδό Αλ. Παναγούλη, Στάση Γέφυρα

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.939933	23.762052			

Ιδιοκτησία

Επί της οδού. Δημόσια/ Δημοτική έκταση

Αυτοψία: –**Είδος**

Ταφική πυρά 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Πετράκος 1977, 42. Πωλογιώργη 1995

Έρευνα

Παράδοση αρχαίων κατά τη διάνοιξη της οδού Υπερείδου με τμηματική καταστροφή πυράς· σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ταφική πυρά του πρώιμου 5ου αι. π.Χ., απ' όπου προήλθαν πήλινο ειδώλιο ίππου με αναβάτη (ΜΠ 6249), ερυθρόμορφο αλάβαστρο της «Ομάδας των αλαβάστρων του Παιδικού» με δύο γυναίκες η μία εκ των οποίων κρατά κάτοπτρο με απεικόνιση του ειδώλου της (ΜΠ 6252, περί το 500 π.Χ.), οinoχοΐσκη της ομάδας των Κύκνων (ΜΠ 6247), μελανόγραφο σκύφο με θαλλό κισσού με κορύμβους (ΜΠ 6245), μελανόμορφα σκυφίδια λευκού βάθους της Ομάδος της Λίνδου (ΜΠ 6242, 6243, 6244, 6246, 6251), μελανόμορφη λήκυθο με τέθριππο με παράσταση μάχης Αθηνάς και Γίγαντα της τεχνοτροπίας του Ζωγράφου του Αίμονος (ΜΠ 6250) μελανόμορφη λήκυθο με σκηνή αρματοδρομίας με τέθριππο (ΜΠ 6248) και τμήματα πίθου με εγχάρακτη διακόσμηση, με παράλληλο του 6ου αι π.Χ. από την αθηναϊκή Αγορά⁴³⁴. Κατά τη Μ. Πωλογιώργη, η ταφή, λόγω της παρουσίας των μικκύλων αγγείων, του ειδωλίου του ιππέα και του αλαβάστρου πρέπει να ανήκε σε παιδί, πιθανότατα κορίτσι.

α/α 281

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Λόφος Αγίου Κωνσταντίνου

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Λόφος Αγίου Κωνσταντίνου: δυτικά της οδού Λαγκαδιών (Ρέμα Πικροδάφνης). Λόγω σύγχρονης ανοικοδόμησης μη ακριβής εντοπισμός.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: —

Αυτοψία: —

Είδος

---

⁴³⁴ The Athenian Agora XII, αρ. 1508 (575–535 π.Χ.).

Θεμέλια και κινητά ευρήματα, κυρίως νομίσματα, αιχμές βελών, μολυβδίδες και μία επιτύμβια στήλη, πιθανότατα κατάλοιπα στρατοπέδου Πτολεμαίων, κατά τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 88: Άρταστις

Περικηγές: –

Βιβλιογραφία

Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953–1954, 321–349, ιδιαιτ. 322–323, 344–345.
McCredie 1966, 46–48

Έρευνα

Παράδοση αρχαίων ευρεθέντων το 1941 και 1943, επιτόπια αυτοψία Ειρ. Βαρούχα – Χριστοδουλοπούλου

Περιγραφή

Κατά την γερμανική Κατοχή, το 1941 και 1943, στους πρόποδες του Υμηττού, στην Ηλιούπολη, σε μια περιορισμένη έκταση που οριζόταν από ΒΔ και Ν από χειμάρρους, βρέθηκαν και υποδείχθηκαν στην Έφορο της Νομισματικής Συλλογής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Ειρήνη Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου αρχαία κινητά ευρήματα, κυρίως νομίσματα. Η μελέτη τους την οδήγησαν να προτείνει την ύπαρξη σε αυτή τη θέση εγκαταστάσεως–στρατοπέδου των στρατιωτών του Πατρόκλου, ναυάρχου των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, ο οποίος ήρθε στην Αττική σε βοήθεια των Αθηναίων, εναντίον των Μακεδόνων κατά τη διάρκεια του Χρεμωνίδειου Πολέμου (268/7 ή 266/5–263/2 π.Χ.). Ο πόλεμος αυτός άρχισε επί του άρχοντος Πειθιδήμου και τελείωσε επί του άρχοντος Αντιπάτρου. Τα κινητά ευρήματα από την Ηλιούπολη περιελάμβαναν χρυσά, αργυρά και χάλκινα Πτολεμαϊκά νομίσματα, αιχμές βελών⁴³⁵, δεκάδες μολύβδινα βλήματα σφενδόνης (μολυβδίδες)⁴³⁶ και τμήματα αγγείων, κυρίως αμφορέων. Η Ε. Βαρούχα διενήργησε επιτόπια έρευνα κατά την οποία εντόπισε επίσης

⁴³⁵ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953–1954, 332, εικ. 3. Από τις δεκάδες αναφερόμενες η Βαρούχα σημειώνει ότι διεσώθηκαν μόνο τρεις. Ανήκουν σε γνωστό τύπο που χρησιμοποιούνταν κατά τον 4ο και 3ο αι. π.Χ. έως τα τέλη των ελληνιστικών χρόνων σε όλη την Ελλάδα.

⁴³⁶ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου όπ. π., 332–333, εικ. 4: αναφέρει ότι είχαν βρεθεί δεκάδες μολυβδίδες, διεσκορπίστηκαν όμως από τα παιδιά που τις έβρισκαν και μόνο τέσσερις παραδόθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο, οι οποίες έφεραν επιγραφές ονομάτων: α) Ξενοκράτης, SEG XXXI.267.1 β–γ) Ζωίλου, SEG XXXI.267.2, δ) Πλειστ[άν]ου, SEG XXXI.267.3.

θεμέλια τοίχων, άφθονα όστρακα, τεμάχια στρωτήρων κεράμων, ορισμένα μελαμβαφή, πολλά τμήματα αμφορέων και τμήματα κυψελών⁴³⁷. Από την ίδια θέση προήλθε επίσης επιτύμβια στήλη του Άρτασι, πιθανόν ξένου μισθοφόρου του Αιγυπτιακού στρατεύματος⁴³⁸, μαρμάρينو αγαλμάτιο Κυβέλης, ύψ. 0.22μ., μαρμάρινη λεκάνη πιεστηρίου (ληνός), διαμ. 0.80μ., και λίθινη άγκυρα(;), ύψ. 0.50μ., πιθανόν αντίβαρο ελαιοπιεστηρίου⁴³⁹. Θα πρέπει να τονισθεί ότι όλα τα παραπάνω ευρήματα δεν προέκυψαν ανασκαφικώς, ώστε να είναι γνωστή η στρωματογραφική τους συνάφεια: κατά τη Βαρούχα ορισμένα προήλθαν από τη διάνοιξη οδού, ή από σωρούς χωμάτων προερχόμενους από θεμέλια οικιών⁴⁴⁰. Ο McCredie το 1966 αναφέρει ότι δεν εντόπισε κατάλοιπα τοίχων στην περιοχή, τα οποία ενδεχομένως εξαφανίστηκαν στα χρόνια που μεσολάβησαν από τη δημοσίευση της Βαρούχα και την έναρξη αστικής ανοικοδόμησης της περιοχής⁴⁴¹.

Το εύρημα των αρχαίων νομισμάτων, όπως σημειώνει η Βαρούχα, διεσκορπίσθη σε ιδιωτικές συλλογές και μόνον κατά ένα μέρος του περιήλθε στη Νομισματική Συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (στη συνέχεια συλλογή Νομισματικού Μουσείου). Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν: χρυσός στατήρ Αλεξάνδρου Γ' (τέλος 4ου αι. π.Χ.), δύο χρυσά τετράδραχμα Πτολεμαίου Β' (271–263 π.Χ.), αργυρό τετράδραχμο Πτολεμαίου Α' (306–285 π.Χ.), τέσσερα χαλκά Πτολεμαίου Α', σαράντα τέσσερα χαλκά Πτολεμαίου Β' (285–263 π.Χ.), χαλκά νομίσματα Χαλκίδος, Αθηνών, Ελευσίνος, Δήλου αρχών 3ου αι. π.Χ.

Παρόμοιου περιεχομένου νομισματικά σύνολα με πτολεμαϊκά νομίσματα είχαν βρεθεί στη Χερσόνησο της Κορώνης, στην Ανατολική Αττική, στη χερσόνησο Μικρό Καβούρι στη Βουλιαγμένη και στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας.

---

⁴³⁷ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953–1954, όπ. π. 322, σημ. 1 *Κατά την επιτόπιον έπισταμένην έρευναν έξηκριβώθη, ότι εις την περιοχήν όπου άνευρίσκονται τὰ νομίσματα υπάρχουν και άλλα αρχαία ίχνη ήτοι θεμέλια και άφθονα όστρακα, πολλά «σταμνάκια», τεμάχια από όξυπύθμενους άμφορείς, τμήμα επιτύμβιας στήλης εις μίαν περιωρισμένην σχετικώς έκτασιν, ή οποία όρίζεται προς ΒΔ. και Ν. από είδος χειμάρρων. από όλας τὰς ένδείξεις φαίνεται πιθανώτατον, ότι τὰ εύρήματα έχουν σχέση με τόν Χρμεωνίδειον πόλεμον.*

⁴³⁸ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου όπ. π., 340, εικ. 16.

⁴³⁹ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου όπ. π., 338–339, εικ. 9–10 (αγαλματίδιο Κυβέλης), εικ. 11 (λίθινη λεκάνη πιεστηρίου), εικ. 12 (λίθινο μέλος σαν άγκυρα, πιθανότατα αντίβαρο).

⁴⁴⁰ Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου όπ. π., 335, σημ. 2.

⁴⁴¹ Mc Credie 1966, 46–47.

Πρόκειται κατά τη Βαρούχα για ενιαίο νομισματικό εύρημα, που χρονολογείται στο τέλος του Χρεμωνιδείου Πολέμου. Κανένα νόμισμα δεν είναι μεταγενέστερο του πολέμου αυτού. Από τη νομισματολόγο τονίσθηκε η ομοιομορφία των τύπων και του μεγέθους των πτολεμαϊκών νομισμάτων και η έλλειψη εύρεσης παρόμοιων τύπων σε άλλες θέσεις, εκτός από αυτές όπου στάθμευσαν αιγυπτιακά στρατεύματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα περίπου ογδόντα πτολεμαϊκά νομίσματα, αυτά που αποδίδονται στον Πτολεμαίο Α΄ ήταν αρκετά φθαρμένα, αντίθετα εκείνα του Πτολεμαίου Β΄ τα οποία αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος δεν εμφάνιζαν φθορά, επομένως δεν είχαν γνωρίσει μεγάλη κυκλοφορία. Τα ευρεθέντα στην Ηλιούπολη, αλλά και στην Κορώνη και στο Μικρό Καβούρι νομισματικά σύνολα ερμηνεύτηκαν ως πληρωμή των στρατιωτών του στρατηγού Πατρόκλου.

Τα παραπάνω ευρήματα της Ηλιούπολης ήταν περιορισμένα τοπικά και χρονικά: ανήκαν στο πρώτο μισό 3ου αι. π.Χ. (πριν από το 260 π.Χ.) και προέρχονταν στο σύνολο τους από την περιγραφόμενη από τη Βαρούχα θέση της Ηλιούπολης, ανάμεσα σε χειμάρρους οι οποίοι ανιχνεύονται σε παλαιά υπόβαθρα χαρτών (βλ. εφαρμογή Ελληνικό Κτηματολόγιο, έτη 1945–1960). Αναφέρεται επίσης η προέλευση ευρήματος από τον λόφο του Αγίου Κωνσταντίνου, ο οποίος βρίσκεται στην περιοχή διακλαδώσεων του ρέματος της Πικροδάφνης. Τα ευρήματα και συγκεκριμένα τα πρόχειρης κατασκευής θεμέλια τοίχων, τα άφθονα νομίσματα Πτολεμαίων, οι πολλές αιχμές βελών και οι μολυβδίδες υποδηλώνουν την ύπαρξη στρατοπέδου του στρατεύματος των Πτολεμαίων, μικρής διάρκειας χρήσης, χρήσιμο ως ορμητήριο του Πατρόκλου για να βοηθήσει τους Αθηναίους που πολιορκούνταν από τους Μακεδόνες του βασιλέα Αντίγονου. Το στρατόπεδο αυτό των Πτολεμαίων στην Ηλιούπολη θα ήταν αντίστοιχο των παράλιων οχυρών στην Κορώνη και στο Μικρό Καβούρι.

α/α 282

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Μαρίνου Αντύπα

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Νάστου Αλεξίου 38 (νυν Μαρίνου Αντύπα), Ο.Τ. 386

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Τσόρου

Αυτοψία: –

Είδος

Ταφή σε σαρκοφάγο του δευτέρου μισού του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1975, 35

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής, 1975.

Περιγραφή

Πώρινη σαρκοφάγος αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή οικοπέδου. Διασώθηκαν δύο μελαμβαφείς αρυβαλλοειδείς λήκυθοι, ύψ. 0.135 και 0.133μ., μελαμβαφής λεκανίδα με το κάλυμμά της, ύψ. 0.068μ., και τμήμα πυξίδας του δεύτερου μισού του 5ου αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 6239, 6240, 6241). Ενδεχομένως λόγω των σχημάτων των αγγείων επρόκειτο για παιδική ταφή.

α/α 283

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Αγίας Μαρίνα

Τοπωνύμιο: Αγία Μαρίνα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Στάση γέφυρα Αγίας Μαρίνας

Συντεταγμένες: Μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Δύο τάφοι, κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Αρχείο Μνημείων Β' ΕΠΚΑ (Δελτία).

Έρευνα

23.1.1956

Περιγραφή

Αναφέρεται η εύρεση τάφου, κατεστραμμένου από πλάκες μαρμάρου, κλασικών πιθανόν χρόνων, και κεραμοσκεπούς τάφου ύστερων ρωμαϊκών χρόνων

α/α 284**Χάρτης 6****Κωδικός:** ΗΛ Ορέστου**Εικ. 194–196****Τοπωνύμιο:** Ηλιούπολη**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Οδός Ορέστου, κοντά στη συμβολή με τις οδούς Διστόμου και Επταλόφου, όρια των δήμων Ηλιούπολης και Δάφνης–Υμηττού

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.948992	23.752226			

Ιδιοκτησία

Επί της οδού.

Αυτοψία: –**Είδος**

Δύο παιδικές ταφές 475–450 π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:**–**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Ντόβα 2011, 112

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Σε εκσκαφικές εργασίες δικτύου της ΔΕΗ, ανασκάφηκαν δύο παιδικές ταφές επί του φυσικού βραχώδους εδάφους. Η μία ταφή ήταν εγχυτρισμός βρέφους σε αβαφή αμφορέα ύψ. 0.58μ. και διαμ. περί 0.30μ., με κτερίσματα ένα μελαμβαφές αλάβαστρο με επίπεδη βάση «τύπου Κολόμβου», μία μελαμβαφή λήκυθο με διακόσμηση μαιάνδρου σε εξηρημένη ταινία στον ώμο, έναν μόνωτο κύαθο και ένα μελαμβαφές σκυφίδιο, που χρονολογούνται περί το 475–450 π.Χ. Δεν διατηρήθηκαν ίχνη οστών. Η δεύτερη παιδική ταφή που βρέθηκε σε απόσταση 1.27μ. ΝΔ του εγχυτρισμού αποτελούνταν από επίμηκες αβαθές όρυγμα στον φυσικό βράχο, διαστάσεων 1μ.×0.42μ. και βάθους 0.05μ., με κάλυψη από τμήματα μεγάλου καδόσχημου αγγείου, λουτηρίου(;). Η ταφή ήταν ακτέριστη και εντός της δεν διατηρήθηκε κανένα ίχνος οστών.

α/α 285

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ λόφος 337.4μ.

Εικ. 197–202

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Λόφος 337.4μ., 670μ. Δ/ΝΔ Μονής Καρέα, δίπλα στα όρια δήμων Ηλιούπολης και Βύρωνα

Συντεταγμένες

Επιμέρους θέσεις	WGS84 φ	WGS84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
κορυφή	37.940491	23.770873			337.4μ.
Ώρ[ος]	37.940542°	23.770337			
Ίχνη λατόμευσης	37.940593°	23.770680			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 1.3.2020

Είδος

Αρχαίες επιγραφές 5ου και 4ου αι. π.Χ. σε βράχους, αρχαίο λατομείο και ίχνη λατόμευσης

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 89

ὄρος | διανό(μου) (4ος αι. π.Χ.)

Αρ. 90

ὁρ(ος) (5ος αι. π.Χ.)

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882) ύψ.377.4μ. Langdon 1985a, 260–263, Πίν. 70d, 71a, 71c, 71d. SEG XXXV 15, 140. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 250, αρ. 954.

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα M. Langdon.

Περιγραφή

Ο βραχώδης λόφος, με υψόμ. 377.4μ. βρίσκεται ανάμεσα στη Μονή Καρέα και στο σύγχρονο νεκροταφείο της Ηλιούπολης. Παρουσιάζει εμφανή τμήματα του γκριζωπού μαρμάρου του Υμηττού και για τον λόγο αυτόν θα ενδεικνυόταν για λατόμευση. Ο πευκόφυτος άλλοτε λόφος είναι σήμερα γυμνός λόγω καταστροφικής πυρκαγιάς και παρουσιάζει σύγχρονες διαμορφώσεις που έχουν αλλοιώσει την επιφάνεια του εδάφους και πιθανόν έχουν καταστρέψει αρχαία κατάλοιπα: πρόκειται για ξερολιθιές από λίθους αποσπασμένους και λατομευμένους από το επιφανειακό πέτρωμα και τεχνητά άνθηρα από κορμοδέματα για την ανάσχεση της διάβρωσης.

Ο M. Langdon, NA της βραχώδους κορυφής του λόφου, είχε εντοπίσει τρεις παρόμοιες επιγραφές ὀρων, σε μικρή απόσταση τη μία από την άλλη. Υποστήριξε ότι ὀριζαν υπέργειο αγωγό ύδατος (*διάνομος*) κατά τη διεύθυνση A/NA–Δ/ΒΔ.

Η πρώτη και καλύτερα σωζόμενη βρισκόταν στο μέσον των άλλων δύο, σε κεκλιμένη επιφάνεια βράχου ο οποίος μόλις εξείχε από το έδαφος και έσωζε σε δύο στίχους το ὄρος | διανό(μου) (**εικ. 198**). Ο δεύτερος ὀρος απείχε 13.4μ. Δ/ΒΔ από τον πρώτο και ήταν χαραγμένος στο κάθετο μέτωπο ενός βράχου [ὄρος | διανό(μου)] (**εικ. 199**). Κόψιμο στον βράχο είχε τμηματικά καταστρέψει τα δύο πρώτα γράμματα. Ο τρίτος απείχε 19μ. A/NA της πρώτης επιγραφής και βρισκόταν στην απόληξη ενός εξάρματος του βράχου. Διατηρούνταν μόνο τα τρία πρώτα γράμματα της πρώτης

λέξης: ὄρο[ς] (εικ. 200). Και οι τρεις επιγραφές βρίσκονταν στο ίδιο επίπεδο. Οι τρεις ὄροι διανόμου χρονολογήθηκαν στον 4ο αι. π.Χ.

Δεν διασώθηκαν ίχνη του αγωγού. Ο Langdon το αιτιολόγησε, λόγω της αλλοίωσης της επιφανείας του εδάφους στην περιοχή από τη συσσώρευση λατυπών από παλαιά λατομεία, από την ύπαρξη απορριμμάτων από τη διάνοιξη δασικού δρόμου σε απόσταση 50μ. περίπου από τις επιγραφές και από το πυκνό στρώμα πευκοβελόνων από τα δέντρα που υπήρχαν τότε. Ο αγωγός θα τροφοδοτούνταν από μικρή κοιλάδα που έβαινε ανατολικά προς τα δυτικά και συνέχιζε νοτίως των επιγραφών. Η κατεύθυνση της σειράς των επιγραφών και επομένως και του αγωγού ήταν Α/ΝΑ–Δ/ΒΔ, σαν να επρόκειτο να περιβάλει τον λόφο από τα δυτικά. Θεωρήθηκε ότι ο υπέργειος αγωγός δεν διοχέτευε ύδωρ σε μεγάλη απόσταση, π.χ. προς το άστυ. Το πιθανότερο ήταν να είχε κάποια τοπική χρήση και ίσως τροφοδοτούσε κάποια κρήνη ή δεξαμενή που υπήρχε σε χαμηλότερο υψόμετρο. Οι ὄροι θα χρησίμευαν για να προειδοποιήσουν τους ιδιοκτήτες ή νομείς της γής ότι απαγορευόταν ο πορισμός ύδατος από αυτήν την περιοχή. Παραλληλίστηκε με τον Αχαρνικό Οχετό, σημειώνοντας ότι ο αντίστοιχος του Υμηττού θα είχε πιο απλή χρήση⁴⁴².

Στη δυτική πλευρά του λόφου εντοπίστηκε και τέταρτος ὄρος του 5ου αι. π.Χ. με δασύ Η: ὁρ[ος] (εικ. 201). Δεν εντοπίστηκαν άλλοι ὄροι, σύγχρονοι του αρχαιότερου. Πλησίον του διαπιστώθηκαν ίχνη λατόμευσης πάνω σε γκριζωπό λίθο (εικ. 202).

Στην ίδια περιοχή, μερικές εκατοντάδες μέτρα ΝΑ των επιγραφών, αναφέρονται από τον Μ. Langdon λατομεύσεις στη βόρεια πλευρά και κοντά στην κοίτη της προαναφερόμενης κοιλάδας. Πρόκειται για κατακόρυφα μέτωπα λατόμευσης, αποτυπώματα αποκομμένων πλίνθων, και ογκόλιθο 1.70×1.10×0.20μ. που εγκαταλείφθηκε λόγω ακαταλληλότητας του υλικού.

Θεωρούμε ότι το εμφανές σε διάφορα σημεία του λόφου και στη γύρω περιοχή γκριζωπό μάρμαρο θα έτυχε εκμετάλλευσης και λατομικής δραστηριότητας κατά την αρχαιότητα, ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ερμηνευτεί η ύπαρξη του αρχαιότερου ὄρου, ο οποίος δεν πρέπει να ήταν μεμονωμένος. Πιθανόν ὀριζε κάποια λατομική περιοχή που ενέμετο ή πόλη ή ο πλησιέστερος αρχαίος δήμος ή μισθωνόταν σε κάποιον πολίτη.

---

⁴⁴² Πρβλ. Γεωργουσοπούλου 2013, 155–159.

α/α 286

Χάρτης 6

Κωδικός: ΗΛ Κοπανάς

Εικ. 203

Τοπωνύμιο: Κοπανάς

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Λόφος στα σύνορα των δήμων Ηλιουπόλεως και Βύρωνος, νοτίως του υψώματος της Ζωοδόχου Πηγής, στη δυτική πλευρά της Λ. Αλίμου–Κατεχάκη.

Συντεταγμένες: Δεν είναι γνωστή η ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Κατάλοιπα ιστορικών χρόνων. Επιτύμβια ενεπίγραφη μαρμάρινη λήκυθος, από τάφο ή ταφικό περίβολο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 91: IG II² 10750. Ἀριστάρχμη. Εὐφρόνιος.

Αρ. 92: Εὐφροσύνη | Ἀφροδίτη | εὐξαμένη | ἀνέθηκεν.

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), 247.2μ.. Milchhöfer 1888, 356, αρ. 705–706. Καλλιπολίτης 1964 (1964) B1 σ. 71. Brommer 1972, 262, αρ. 126–129. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι* αρ. 2617. ΣΕΜΑ αρ. 1885. Clairmont, CAT II, αρ. 1375a. Knigge 1977, 141, Εικ. 1. Πωλογιώργη 1995, 232, σημ. 6.

Έρευνα

Αυτοψία Wrede 1921. Περισυλλογή από περιοχή Ηλιούπολης το 1963. Επιφανειακή έρευνα U. Knigge 1977.

Περιγραφή

Νοτίως του υψώματος της Ζωοδόχου Πηγής και στο μικρό φαράγγι που περιβάλλει ανατολικά τον λόφο του Κοπανά —στην περιοχή όπου σήμερα διέρχεται η Λ. Αλίμου–Κατεχάκη— η Knigge εντόπισε κατάλοιπα τοίχων από μεγάλους λίθους, τους οποίους

χρονολόγησε με βάση την εύρεση θραύσματος λύχνου στον 4ο αι. π.Χ. Κατάλοιπα τάφων και όστρακα στη θέση Κοπανάς αναφέρονται σε καταχώρηση σε Κατάλογο οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.

Από την ευρύτερη περιοχή της Ηλιουπόλεως περισυνελέγη το 1963 μαρμάρινη ενεπίγραφη λήκυθος, με τα ονόματα της Αρισταίχμης και του Ευφρονίου και με ανάγλυφη παράσταση δεξιώσεως γενειοφόρου καθιστού ανδρός και όρθιας γυναικός, σωζ. ύψ. 0.60μ. Σήμερα βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά (ΜΠ 3498). Ο Κουμανούδης και στη συνέχεια ο Milchhöfer αναφέρουν την προέλευση από την κοντινή περιοχή του Κοπανά, στα σύνορα Ηλιουπόλεως–Βύρωνα —κοντά στο θέατρο Βράχων— επιτύμβιας ληκύθου με τα ίδια ονόματα με σωζ. ύψ. 0.65μ. Τη δεύτερη αυτή λήκυθο είδε ο Κουμανούδης στο σπίτι του Ι. Σωτηριάδου στην Αθήνα, ο οποίος είχε κτήμα στον Κοπανά. Το ερώτημα είναι εάν πρόκειται για δύο μνημεία που αποτελούσαν ζεύγος και ήταν ιδρυμένα στον ίδιο τάφο ή περίβολο, καθώς ο Κοπανάς βρίσκεται στα σύνορα με την Ηλιούπολη ή πρόκειται για το ίδιο επιτύμβιο μνημείο που μετά την αρχική μνεία του περισυνελέγη δεκάδες χρόνια αργότερα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Από την περιοχή του Κοπανά μαρτυρείται από τον Milchhöfer (1888) η προέλευση ενεπίγραφης βάσης με αναθηματική προς την Αφροδίτη επιγραφή (αρ. 92), χωρίς να δίδεται κάποια άλλη πληροφορία.

α/α 287

Χάρτης–

Κωδικός: ΗΛ επιτύμβια μνημεία

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Ηλιούπολη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Άγνωστη η ακριβής θέση προέλευσης

Συντεταγμένες

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήματα επιτυμβίων μνημείων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. **93** Ἀντίδωρος. Ἱεροφῶν. Ἀρεσίας.

Αρ. **94** Πορφυ[ρ—]

Αρ. **95** Διόδωρος | Θεοδώρου | Ἰκαριεύς.

Αρ. **96** Ἀπολλωνίδης | Μενεκράτου | Ἀλαιοῦς

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Κυπαρίσσης 1926, 60. Πωλογιώργη 1995, 232, σημ. 6. Καλλιπολίτης 1964, 71. IG II² 6277. IG II² 5459.

Έρευνα

Περυσυλλογή από την περιοχή Ηλιουπόλεως

Περιγραφή

Από την περιοχή της Ηλιούπολης και του Καρά αναφέρεται η προέλευση των παρακάτω επιτύμβιων μνημείων:

Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια λήκυθος, με παράσταση δύο ηλικιωμένων ανδρών σε δεξίωση και ενός νεανία. Μέσα 4ου αι. π.Χ. (Κυπαρίσσης 1926, 60, αρ. 134). Βλ. Επιγραφές αρ. **93**

Μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος ύψ. 1.20μ. με παράσταση τριών μορφών: όρθιος πωγωνοφόρος άνδρας, όρθιος νεανίας και τρίτη νεαρή μορφή. Χωρίς ορατά ίχνη επιγραφών. (Κυπαρίσσης 1926, 60, εικ. 4).

Τμήμα επιτύμβιου ανάγλυφου, ιδιαιτέρως έκτυπου, με κεφαλή πωγωνοφόρου ανδρός. Από το ίδιο μνημείο πιθανόν προέρχεται και μαρμάρινη κεφαλή γυναικός. (Κυπαρίσσης 1926, 60, εικ. 2–3).

Επιτύμβια λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση δύο ιστάμενων μορφών, γυναικός και ανδρός. Σώζεται τμηματικά η επιγραφή ενός ονόματος. Σωζ. ύψ. 0.60μ. Καλλιπολίτης 1964, 71 [BK 2278] Βλ. Επιγραφές αρ. **94**.

Στο corpus των IG περιλαμβάνονται επίσης η επιτύμβια επιγραφή αρ. **95** και ο επιτύμβιος κιονίσκος αρ. **96**, με προέλευση την ίδια περιοχή. Τα αναφερόμενα δημοτικά των θανόντων δεν παρέχουν κάποιο επιπλέον στοιχείο για το όνομα του αρχαίου δήμου στην περιοχή της Ηλιούπολης, καθώς αφορούν σε δήμους που βρίσκονται σε άλλες θέσεις της Αττικής.

Κωδικός: ΗΛ λατομεία**Εικ. –****Τοπωνύμιο:** Καράς**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Ηλιούπολης

Γεωγραφική θέση

Υπόρειες Υμηττού πάνω από την Ηλιούπολη, Β και Ν από την Μονή Καρέα.

Συντεταγμένες:μη ακριβής θέση**Ιδιοκτησία:** –**Αυτοψία:** –**Είδος**

Αρχαία λατομεία υμήττειου μαρμάρου

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:**–**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Pierce-Blegen 1935, 268 [αναφορά S. Dow]. Osborne 1985, 95, σημ. 6.

Έρευνα:

Επιφανειακή έρευνα– αυτοψία S. Dow (επιγραφικού, καθηγητή στο Harvard) και R. P. Breaden, 1934.

Περιγραφή

Εντοπίσθηκαν το 1934, ακριβώς πάνω από την οριογραμμή των τελευταίων πεύκων, ρηχά μέτωπα αρχαίων λατομείων, εγκαταλειμμένες πλίνθοι μαρμάρου, σωροί λατύπης και ένα όρυγμα λατομείου σημαντικού μεγέθους. Κοντά σε αυτά βρέθηκαν ίχνη αρχαίας οικίας–καταφυγίου λατόμων με κατώφλι λαξευμένο στον φυσικό βράχο και όλμο για μεταλλικό στέλεχος θύρας⁴⁴³. Η αρχαιότητα των λατομείων αναγνωρίστηκε λόγω της διάβρωσης που παρουσίαζαν και των ιχνών από τα εργαλεία των λατόμων σε αντίθεση με τα λατομεία της εποχής του Dow στα οποία η απόσπαση των λίθων γινόταν με δυναμίτη και εκρήξεις. Μεγάλα μέτωπα λατόμευσης ήταν ορατά από απόσταση, ορισμένα μάλιστα ακόμα και από την Αθήνα, όπως σημειώνει ο Dow. Βρίσκονταν από

---

⁴⁴³ Ενδεχομένως πρόκειται για το αρχαίο «δρακόσπιτο» πάνω από το Βύρωνα, το οποίο βρίσκεται βορείως της Μονής Καρέα.

τη μία και την άλλη πλευρά του μοναστηριού του Καρέα. Είχαν επίσης εντοπισθεί αρχαίοι δρόμοι προς τα λατομεία, με αναλημματικούς τοίχους.

Τα λατομεία μαρμάρου Υμηττού και Πεντέλης στην αρχαία Αθήνα αποτελούσαν δημόσια περιουσία⁴⁴⁴.

---

⁴⁴⁴ The Athenian Agora XIX , 62. Papazarkadas 2011, 230.

ΒΥΡΩΝΑΣ

α/α 289

Χάρτης 6

Κωδικός: ΒΥΡ Μονή Καρέα

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Καρέα ή Καρέως

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση:

Το μοναστήρι βρίσκεται στο βάθος μιας πετρώδους ρεματιάς, 400μ. περίπου ψηλότερα από τα τελευταία σπίτια του Καρέα.

Συντεταγμένες:

WGS 84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.94193	23.778318			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος:

Επιγραφές και επιτύμβια στήλη, λατομεία μαρμάρου.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. 97: τμήμα στήλης με αναθηματική επιγραφή βουλής και πρυτάνεων (344/3 π.Χ.)

Αρ. 98: επιτύμβιο μνημείο οικογένειας Γαργηττίων (2ος –3ος αι. μ.Χ.)

Αρ. 99: επιτύμβια στήλη διακονίσσης Νικαγόρης (4ος–6ος αι. μ.Χ.).

Περιηγητές: Leake 1841, 47

Βιβλιογραφία

Πιττάκης, ΕΑ 1853, 858, αρ. 1378. Πιττάκης, ΕΑ 1856, 1424, αρ. 2881, 2882. Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), *Karyaes*. Pierce-Blegen 1935, 268 [αναφορά S. Dow]. Καμπούρογλου 1890, 189–191. Ορλάνδος 1933, 157–158. Λαζαρίδης 1964. Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Καρέα, https://www.imaik.gr/?page_id=168, πρόσβαση 4.3.2020.

Έρευνα:–

Περιγραφή

Η Ι. Μ. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Καρέα ιδρύθηκε κατά τον 11ο–12ο αι. και ήταν αρχικά πατριαρχική Σταυροπηγιακή Μονή. Κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας έγινε μετόχι της Μονής Ασωμάτων Πετράκη (1777).

Από τον χώρο της Μονής αναφέρεται η προέλευση επιτύμβιων μνημείων και επιγραφών κυρίως υστερορωμαϊκών και πρωτοβυζαντινών χρόνων, που υποδηλώνουν τη χρήση του χώρου κατά την αρχαιότητα. Η αναθηματική επιγραφή της βουλής επί Λυκίσκου άρχοντος (βλ. επιγραφές αρ. **97**: IG II² 3202. The Athenian Agora XV, 33), με στεφάνους, δείχνει την ύπαρξη ενός σημαίνοντος δημοσίου κτηρίου στην περιοχή, ίσως ναού. Ο Κ. Πιττάκης είχε υποθέσει ότι στη θέση της Μονής υπήρχε ναός του Απόλλωνος από τα ιωνικού ρυθμού αρχιτεκτονικά μέλη που είχε δει εκεί⁴⁴⁵. Κατά την δημοσίευση δημοτικού ψηφίσματος που βρέθηκε στον Καρά [IG II² 1212] ο Πιττάκης ανέφερε ότι στη Μονή του Καρέα σώζονταν τρεις άλλες επιγραφές, εκ των οποίων δύο αναφέρονται στις δημοσιεύσεις του έτους 1856 της Εφημερίδος Αρχαιολογικής (αρ. **98, 99**).

Επιπλέον η Μονή Καρέα αναφέρεται ως τόπος προέλευσης μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, με αρ. ΜΠ 3022⁴⁴⁶.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η γειτνίαση της θέσης της Μονής με τα αρχαία λατομεία μαρμάρου⁴⁴⁷ (βλ. θέση αρ. **285**, βλ. και την αναφορά του αμερικανού S. Dow). Η επανάχρηση των αρχαίων λατομείων κατά τον 19ο και 20ό αι. μαρτυρείται ότι προκάλεσε φθορές στη Μονή⁴⁴⁸. Το 1964 έγιναν επεμβάσεις και αποκαταστάσεις, γιατί τμήμα του καθολικού και της εγκαταλειμμένης Μονής είχε καταχωσθεί από τις λατύπες και τα απορρίματα των λατομείων που λειτουργούσαν πάνω από τη Μονή πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁴⁴⁹.

α/α 290

Χάρτης 6

Κωδικός: BVP οχυρό

Εκ. 204–209

Τοπωνύμιο: Πύργος

⁴⁴⁵ Πιττάκης, ΕΑ 1856, 1424, αρ. 2881.

⁴⁴⁶ Ύψ. 1.11μ., πλάτ. 0.48μ. 27.3.1973. Ελλειπής ως προς το άνω τμήμα. Εντός ορθογωνίου εγκοίλου παριστάνεται ανάγλυφη λουτροφόρος και πάνω από αυτήν εντός αψίδος όρθια μορφή με ποδήρη χιτώνα με το δεξί χέρι λυγισμένο στο στήθος. Δεν σώζεται η κεφαλή της μορφής.

⁴⁴⁷ Leake όπ. π. Ορλάνδος 1933, 157: *Εύρίσκεται εγκαταλελειμμένη ἐν τινι διασφάγι τοῦ Ὑμηττοῦ, παρὰ τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα τοῦ Καρᾶ.*

⁴⁴⁸ Καμπύρογλου 1890, 189: *Ἐκ τῶν πέριξ βράχων, κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν λατομουμένων, σφενδονισθέντες λίθοι διέτρησαν τὴν περικαλλῆ θόλον*

⁴⁴⁹ Λαζαρίδης 1964.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Νοτίως του φαραγγιού Κακόρεμα, σε ύψωμα 814μ., 1600μ. περίπου ΝΔ της κορυφής του Υμηττού και 1600μ. ανατολικά από την Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.941084	23.797121			814μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 21.3.2013

Είδος

Αρχαίο οχυρό

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), σημειώνεται μεταξύ των υψομ. 808 και 810μ. ως ερυθρό ορθογώνιο. Mc Credie 1966, 48–50, εικ. 9. Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149–150, θέση 43–45, 50. Travlos 1988, 192. Ober 1981, 76.

Έρευνα

Mc Credie 1966

Περιγραφή

Στο ύψωμα 814μ., της δυτικής πλευράς του Υμηττού, ανάμεσα στην κορυφή του βουνού και στη Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα διαμορφώνεται πλάτωμα. Εκεί σώζονται τα κατάλοιπα αρχαίας τετράπλευρης οχυρής κατασκευής.

Το αρχαίο οχυρό έχει τραπεζιόσχημη κάτοψη, με διαστάσεις 47μ. κατά τον άξονα Α–Δ και 36/47μ. Β–Ν. Οι εξωτερικοί ισχυροί τοίχοι του τετραπλεύρου, μέσου πλάτ. 2.35μ. και μέγιστου σωζ. ύψ. 1.30μ.⁴⁵⁰, αποτελούνταν από αργολιθοδομή. Σήμερα οι τοίχοι έχουν καταρρεύσει και το περίγραμμα της κάτοψης σχηματίζεται από σωρούς λίθων. Πιθανή ήταν ύπαρξη εισόδου στη ΝΑ γωνία, σημείο στο οποίο σε νεώτερη εποχή μετακινήθηκαν λίθοι και δημιουργήθηκε εποχικό καταφύγιο βοσκού. Εξωτερικά του βορείου τοίχου διακρίνονταν τρεις σωροί λίθων, προερχόμενοι πιθανώς από

⁴⁵⁰ Το σωζόμενο αυτό ύψος αναφέρεται στη δημοσίευση του Mc Credie· το 2013 ήταν σαφώς μικρότερο.

ισάριθμους προεξέχοντες μικρούς πύργους. Οι δύο ανατολικότεροι, που βρίσκονταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, περιέβαλαν κατά τον Mc Credie άνοιγμα πύλης μήκ. 1.60μ· δεν διακρίνονταν παρειές του ανοίγματος ή παραστάδες. Κατά μήκος των εσωτερικών παρειών των τοίχων αναπτυσσόταν σειρά δωματίων, πλάτ. 2.5–3.5μ. Οι τοίχοι που τα όριζαν ήταν από αργολιθοδομή και είχαν πλάτ. 1μ. Οι τοίχοι αυτοί έχουν καταρρεύσει και σώζονται μόνο οι σωροί λίθων από τα κατάλοιπά τους. Στο εσωτερικό δεν διεγνώσθη άλλο κτίσμα. Βρέθηκαν λίγα όστρακα από αδιάγνωστα χρηστικά αγγεία και τμήματα μελαμβαφών και ερυθροβαφών κεραμίδων λακωνικού τύπου.

Η κατασκευή, λόγω της κάτοψης, του μεγάλου πάχους των τοίχων και της απομονωμένης θέσης δίνει την εντύπωση οχυρού. Χρονολογήθηκε στους αρχαίους χρόνους λόγω ομοιότητας των κεράμων με αντίστοιχα ευρήματα άλλων αρχαίων οχυρώσεων της Αττικής, τη χερσόνησο της Κορώνης στην ανατολική ακτή της Αττικής—στρατόπεδο Πτολεμαίων κατά τον Χερμωνίδειο Πόλεμο— αλλά και το Καστράκι στην Πεντέλη, καθώς και το Λειψύδριον στην Πάρνηθα.

Το σημείο του οχυρού είναι απομονωμένο και δύσκολα προσβάσιμο. Βρίσκεται όμως σε απόσταση 1χλμ. περίπου από ορεινή ατραπό πάνω από τη Μονή Καρέα⁴⁵¹. Η θέα που παρέχει στο λεκανοπέδιο αλλά και σε άλλα περιμετρικά οχυρά της Αττικής—Δεκέλεια, Κατσιμίδι, Λειψύδριον στην Πάρνηθα, Γερόβουνο, τείχος στο όρος Αιγάλεω πάνω από το Καματερό, λόφος Μουσών (Φιλοπάππου) και Ακρόπολη της Μουνυχίας στον Πειραιά—είναι άπλετη. Βρίσκεται όμως μακριά από το αθηναϊκό πεδίο και δύσκολα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε πολεμική δράση σε αυτό. Θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως παρατηρητήριο ή σκοπιά κάποιας εχθρικής δύναμης ως προς αυτήν που ήλεγχε την Αθήνα.

Σήμερα στο κέντρο της αρχαίας αυτής εγκατάστασης, υπάρχει εγκατεστημένη κεραία.

α/α 291

Χάρτης 6, 6α

Κωδικός: BYP Κακόρεμα

Εικ.

Τοπωνύμιο: Φαράγγι Κακόρεμα ή Κακόρρευμα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

⁴⁵¹ Βλ. και Korres – Tomlinson 2002a, 53–54. Korres – Tomlinson 2002b, 146.

Γεωγραφική θέση

Μεταξύ της Μονής Αγίου Γεωργίου Κουταλά και της Μονής Καρέα βρίσκεται το πιο βαθύ και άγριο φαράγγι της δυτικής πλευράς του Υμηττού, σήμερα με εμφανή τα μέτωπα λατομείων των νεώτερων χρόνων

Συντεταγμένες: ενδεικτικά

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.947935	23.794770			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία λατομεία δυτικής πλευράς Υμηττού. Αρχαϊκοί–κλασικοί και ελληνιστικοί–ρωμαϊκοί χρόνοι

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές

Dodwell 1819, 482. Leake, 1941, II 47–49

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1883, 25–27. *Karten von Attika*, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), «Κακόρρευμα». Πετροπουλάκου–Πεντάζος 1973, 149–150, θέση 43–45. Dworakowska 1975, 14. Travlos 1988, 191. Goette et al. 1999, 86–87. Goette 2009, 167–168. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 251, αρ. 955.

Έρευνα:

Περιγραφή

Μεταξύ της Ι. Μ. Αγίου Γεωργίου Κουταλά⁴⁵² και της Ι. Μ. Καρέα βρίσκεται το πιο βαθύ και άγριο φαράγγι της δυτικής πλευράς του Υμηττού, το Κακόρεμα. Σήμερα σε αυτό είναι εμφανή τα μέτωπα των λατομείων των νεώτερων χρόνων.

Ο Milchhöfer ανέφερε την ύπαρξη πηγής και κτιστών κατασκευών. Δύο κατασκευές σαν «δρακόσπιτα» εντόπισε ο Goette (2009). Ο πρώτος μελετητής σημείωσε ότι η χρήση της περιοχής ως λατομείου, κατά την εποχή του, εξαφάνισε τα ίχνη των αρχαίων λατομείων, όπως αυτά που είχαν δει οι περιηγητές Dodwell και Leake (π.χ. σπασμένος κίονας). Κατά τον H. R. Goette το Κακόρεμα είναι το νότιο όριο

---

⁴⁵² Λαδάς 1974.

των αρχαίων λατομείων του Υμηττού, τα οποία είναι ορατά από μακριά λόγω των σωρών από λατύπες. Οι θέσεις που διασώζουν σήμερα τα μέτωπα και τα ίχνη των αρχαίων λατομείων μαρμάρου βρίσκονται βορείως του φαραγγιού (βλ. παρακάτω).

Στην πλαγιά βορείως του φαραγγιού εντοπίστηκαν από τον Goette ίχνη και κατάλοιπα εξόρυξης. Έχει γίνει μία διάκριση του είδους του μαρμάρου και της χρήσης του ανά εποχή. Έτσι το λευκό μάρμαρο που βρίσκεται στα μικρά μέτωπα εξόρυξης, μήκ. 6–10μ., θεωρήθηκε ότι χρησιμοποιήθηκε στην αρχαϊκή και κλασική εποχή, ενώ το γκριζογάλανο που διακρίνεται σε μεγαλύτερα μέτωπα εξόρυξης συνδέθηκε με την εκμετάλλευση κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους⁴⁵³.

α/α 292

Χάρτης 6

Κωδικός: BYP Δρακόσπιτο

Εικ. 210–214

Τοπωνύμιο: Κακόρεμα «Δρακόσπιτο»

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Βρίσκεται στο Φαράγγι Κακόρεμα, ακριβώς στα βόρειά του. Είναι προσβάσιμο από μονοπάτι που ανεβαίνει το βουνό από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά προς τα βόρεια και στη συνέχεια Ν/ΝΔ αφού περνά μπροστά από μεγάλο μέτωπο αρχαίου λατομείου (Καράβι). Το «δρακόσπιτο» βρίσκεται 137μ. ΝΔ του προαναφερθέντος λατομείου.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.950092	23.790623			459μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 11.2.2018, 15.3.2020, 11.4.2021

Είδος: αρχαία μεγαλιθική κατασκευή

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

---

⁴⁵³ Goette 2009, 168.

Milchhöfer 1883, 26. *Karten von Attika*, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882), «Steinhaus». Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149, θέση 44. Carpenter–Boyd 1977, 189–193. Ober 1981, 68. Goette et al. 1999, 87. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος–Χατζηκωνσταντίνου 2014, 251, αρ. 955. Οικονομίδης 2018.

Έρευνα

Έχει εντοπισθεί και περιγραφεί από τις επιφανειακές έρευνες των παραπάνω μελετητών, ιδιαίτερα των Carpenter–Boyd (1977) και Σ. Οικονομίδη (2018)

Περιγραφή

Το καλύτερα σωζόμενο «δρακόσπιτο» του Υμηττού βρίσκεται στην πλαγιά πάνω από τη βόρεια πλευρά του Κακορέματος και είναι ενσωματωμένο στην κλίση του βουνού και στη βλάστηση⁴⁵⁴. Είναι κατασκευασμένο σε μικρό φυσικό πλάτωμα και κόγχη του βραχώδους πρανούς. Διακρίνεται λόγω των μεγάλων πλακών μαρμάρου που το αποτελούσαν, γι' αυτό και έλαβε το συγκεκριμένο χαρακτηρισμό που έχει χρησιμοποιηθεί για ανάλογες κατασκευές στην Εύβοια⁴⁵⁵. Πάνω από το «δρακόσπιτο», υπάρχει μικρό μέτωπο εξόρυξης, από το οποίο πιθανότητα προήλθε το υλικό της κατασκευής του (αρ. 293). Το κτίσμα παρουσιάζει κυκλωτερή κάτοψη με μέγιστη διάμετρο 5.30μ. και εσωτ. 3.5–4μ. Είναι δομημένο από ιδιαίτερα μεγάλες λιθοπλίνθους σε μορφή μεγάλων πλακών, στα τοιχώματα και την οροφή, διαστ. έως και 1.70×1.10×0.25μ. Το κατώτερο τμήμα της κατασκευής αποτελείται από τον φυσικό βράχο —κυρίως στα ανατολικά— και μικρούς λίθους. Στη συνέχεια προς τα πάνω ακολουθούν 5–6 δόμοι από μεγάλους πλακοειδείς λίθους, τοποθετημένους εκφορικά, χωρίς συνδετικό υλικό. Μικροί λίθοι κλείνουν τα κενά μεταξύ των πλακών. Το μέγιστο ύψος της κατασκευής στο εσωτερικό είναι 2.56μ. και στην περιφέρεια 1μ. Η κορυφαία πλάκα έχει διαστ. 2×1.15×0.3μ. και φέρει ίχνη βελονιού στην εσωτερική της επιφάνεια. Στις δύο ανώτερες λιθόπλακες διακρίνονται εξωτερικά στενόμακρες παράλληλες αύλακες και οδοντωτές εγκοπές, οι οποίες πιθανόν αποτελούσαν ίχνη της κατεργασίας, μετακίνησης και τοποθέτησής τους. Το κτίσμα διαθέτει δύο εισόδους, μία προς νότο

⁴⁵⁴ Από τους μελετητές αναφέρεται η ύπαρξη κι άλλων «δρακόσπιτων» στην περιοχή (βλ. Goette et al. 1999, 87). Κατά τον Goette έχουν εντοπισθεί ακόμα δύο παρόμοιες κατασκευές κοντά σε αρχαία λατομεία. Πρόκειται για λιθοσωρούς με ευμεγέθεις λίθους, χωρίς ενδείξεις για τη χρονολόγησή ή ενδεχομενη αρχαιότητά τους. Ο Οικονομίδης (2018, 365), επειδή εντόπισε στα κατάλοιπα αυτά πολλά σιδερένια θραύσματα από βλήματα όλμων υπέθεσε τον συσχετισμό τους με τις πολεμικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στη δυτική πλευρά του Υμηττού κατά τα Δεκεμβριανά.

⁴⁵⁵ Ενδεικτικά για τα «δρακόσπιτα» της Εύβοιας: Carpenter–Boyd 1977. Μουτσόπουλος 1982, 281–325.

και μία δεύτερη δυτικά. Η νότια είσοδος είναι περισσότερο προστατευμένη από τις καιρικές συνθήκες και παρουσιάζει τα τυπικά δομικά στοιχεία θυραίας κατασκευής: υπέρθυρο και δύο παραστάδες με ίχνη βελονιού στις επιφάνειές τους και τόρμο στην ανατολική από αυτές. Το ύψος της είναι αρκετά χαμηλό λόγω της συσσώρευσης επίχωσης χώματος. Η δυτική είσοδος έχει ως υπέρθυρο μία από τις πλάκες κατασκευής του δρακόσπιτου, δεν διαθέτει παραστάδες και δίνει την εντύπωση σαν να ανοίχθηκε αργότερα με την απόσπαση λίθων από τον τοίχο της πλευράς αυτής (εικ. **210–211**)⁴⁵⁶.

Στο εσωτερικό διακρίνονταν νεώτερα graffiti, μεταξύ των οποίων των Fauvel και Milchhöfer, τα οποία σήμερα δεν είναι ορατά⁴⁵⁷. Στο εσωτερικό σώζεται λίθος κυβοειδής με κυκλική βάθυνση στην άνω επιφάνεια, διαστ. $0.45 \times 0.45 \times 0.30$ μ. σαν βωμός ή μύλος, με ρωγμή στη μέση. καθώς και δεύτερος, αδρά λαξευμένος χωρίς βάθυνση.

Το «δρακόσπιτο» είναι απλή και πρόχειρη κατασκευή, η οποία όμως δείχνει γνώση του τρόπου τοποθέτησης των πελώριων λίθων, ώστε να εξασφαλίζεται η στατικότητα. Συσχετίστηκε με αντίστοιχες κατασκευές στην ΝΔ ορεινή Εύβοια («δρακόσπιτα»). Οι μεγαλύτερες ομοιότητες τους συνίστανται στο δυσπρόσιτο ορεινό περιβάλλον, στη γειτνίαση των μεγαλιθικών αυτών κατασκευών με χώρους λατόμευσης και στην κατασκευή τους από ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων τραπεζιόσχημες και πλακοειδείς λιθοπλίνθους. Ως προς τις διαφορές σημειώνεται ότι τα ευβοϊκά παραδείγματα είναι μεγαλύτερα, έχουν τετράγωνη ή ορθογώνια κάτοψη και επιμελημένη ψευδοϊσόδομη τοιχοδομία.

Το «δρακόσπιτο» του Υμηττού θεωρήθηκε από ορισμένους μελετητές ότι είχε λατρευτική χρήση⁴⁵⁸. Η χρήση του ως ιερού, ακόμα και απευθυνόμενο στους λατόμους

---

⁴⁵⁶ Πρβλ. Οικονομίδης 2018, εικ. 9 και 10

⁴⁵⁷ Οικονομίδης 2018, 370–371, εικ. 14.

⁴⁵⁸ Carpenter – Boyd 1977, 207–208, 211–214. Οικονομίδης 2018, 373–374. Τα δρακόσπιτα της Εύβοιας έχουν ερμηνευτεί ως ιερά, φυλάκια, καταφύγια λατόμων ή αγροικίες. Σύμφωνα με τους Carpenter–Boyd (1977) τα Ευβοϊκά δρακόσπιτα μαζί με το εξεταζόμενο του Υμηττού θεωρήθηκαν ως αποθήκες και ιερά που κατασκευάστηκαν από Κάρες σκλάβους οι οποίοι εργάζονταν στα λατομεία του καρυστίου μαρμάρου κατά την ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή. Στην ανασκαφή του δρακόσπιτου της Όχης από τον Ν. Μουτσόπουλο βρέθηκαν όστρακα αλλά και ολόκληρα αγγεία πόσεως, όπως σκύφοι κοτύλες και κύπελλα. Ένα ενεπίγραφο όστρακο από το δρακόσπιτο της Όχης φέρει αποσπασματικό επιγραφικό χάραγμα, για το οποίο έχει προταθεί ανάγνωση [‘Η]ρας εἰμί. Επειδή πρόκειται για συμπλήρωση, η λατρευτική χρήση δεν είναι βέβαιη. Βλ. και Χιδίρογλου 2012, 187–190, εικ. III172.β–γ.

αντικρούεται από την παντελή ελλειψη αντικειμένων συνδεδεμένων με λατρεία και την εξαιρετικά απλή μορφή των υπαίθριων ιερών του βουνού (βλ. ιερό Διός). Σύμφωνα με τους J. Ober (1981, 72–73) και H. Goette (et al. 1999, 87) το εξεταζόμενο κτίσμα αποτελούσε καταφύγιο λατόμων. Αν και ορισμένα κατασκευαστικά στοιχεία κάνουν δύσκολη τη χρήση του ως καταλύματος —η ύπαρξη δύο ανοιγμάτων, η χρήση του φυσικού βράχου στο ανατολικό τμήμα της κατασκευής τον οποίο «γλύφει» το νερό και τα κενά ανάμεσα στους ογκόλιθους— η άμεση γειτνίαση και σχέση της μεγαλιθικής αυτής κατασκευής με χώρους λατόμευσης θεωρούμε ότι υποδεικνύει τη χρήση του. Το ογκώδες υλικό κατασκευής δημιουργεί έκπληξη και θαυμασμό, δεν θα ήταν όμως αδύνατο να αποσπασθεί και μεταφερθεί από το ευρισκόμενο σε απόσταση λίγων μέτρων μέτωπο του λατομείου. Ακριβώς μπροστά από το «δρακόσπιτο», διέρχεται μονοπάτι που πρέπει να αποτελούσε την αρχαία οδό λιθαγωγίας, στην οποία μετακινιούνταν μεγάλοι όγκοι μαρμάρου (εικ. 224). Πιθανόν οι οπές και τα ανοίγματα θα μπορούσαν να σφραγισθούν και στεγανοποιηθούν με φθαρτά υλικά. Για τους λόγους αυτούς θεωρούμε πιθανή την ερμηνεία του ως εποχικού καταφυγίου ή αποθηκευτικού χώρου λατόμων.

ΝΔ του «δρακόσπιτου», σε απόσταση 10μ. εντοπίστηκε κυκλωτερής κατασκευή διαμ. 2.46μ. οριζόμενη από αμελούς κατασκευής τοίχο πλάτ. 0.75μ. από μικρούς ημίεργους λίθους και με γέμισμα από λατύπες στο εσωτερικό. Κατά τους Carpenter – Boyd είναι νεώτερη κατασκευή, ενώ κατά τον Οικονομίδη ήταν χώρος κατεργασίας λιθοπλίνθων⁴⁵⁹.

Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη χρονολόγηση του «δρακόσπιτου», παρά μόνο η γειτνίασή του με το κοντικό λατομείο που ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους με βάση την επιγραφή στο μέτωπό του (αρ. 293: λατομείο Κεθήγου)⁴⁶⁰.

α/α 293

Χάρτης 6

Κωδικός: BYP λατομείο Κεθήγου

Εικ. 215–218

Τοπωνύμιο: Κακόρεμα, δρακόσπιτο

⁴⁵⁹ Οικονομίδης 2018, εικ. 3.

⁴⁶⁰ Η κεραμεική από το ανασκαμμένο «δρακόσπιτο» της Όχης στην Εύβοια καλύπτει την περίοδο από τον 5ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους, ενώ με βάση αρχιτεκτονικά στοιχεία χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Βλ. Χιδίρογλου 2012, 189.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Φαράγγι Κακόρεμα. Βορείως αυτού, αρχαίο λατομείο 15 βήματα ανατολικά από το δρακόσπιτο

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.950097°	23.790680			483μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 15.3.2020

Είδος

Μικρό λατομείο, επιγραφή δηλωτική ιδιοκτησίας, ρωμαϊκών χρόνων, μέτωπα λατόμευσης αρχαϊκών–κλασικών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 100 α. Κε<θ>ήγου Ρωμαϊκοί χρόνοι, περίοδος Αυγούστου (μετάβαση από τον 1ο αι. π.Χ. στον 1ο μ.Χ.)

β. Κεθήγου

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ober 1981, 68–73. SEG XXXI.149. Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος–Χατζηκωνσταντίνου 2014, 252, αρ. 955 και αρ. 957. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 125, 128, 130.

Έρευνα

Έρευνα J. Ober 1979 στο μέτωπο με τις επιγραφές (293 I) και της επιστημονικής ομάδας της ομότιμης καθηγήτριας Γ. Κοκκορού-Αλευρά στα μέτωπα της θέσης 293 II.

Περιγραφή

293 I. Μικρό λατομείο τεφρο-κυανού λεπτόκκοκκου μαρμάρου με λευκές φλεβώσεις, παρακείμενο στο «δρακόσπιτο». Τα ίχνη λατόμευσης περιλαμβάνουν παράλληλα ίχνη τύκου στο μέτωπο που βρίσκονται οι επιγραφές.

Εντοπίστηκαν δύο ίδιες επιγραφές, σε βράχο, με το όνομα *Κέθηγος*, σε γενική, (λατ. Cethegus). Είναι λαξευμένες σε κατακόρυφο μέτωπο του λατομείου, διαφορετικό η καθεμιά. Βρίσκονται σε απόσταση 8μ. η μία από την άλλη, σε σχετικά ανώμαλη

επιφάνεια. Η πρώτη εντοπίσθηκε στην καλύτερα διατηρημένη επιφάνεια του αρχαίου λατομείου, σε ύψος 0.80μ από την τότε επιφάνεια του εδάφους, η δεύτερη σε ύψος 1.5μ. Πρέπει να έγιναν από διαφορετικούς χαρακτες: η πρώτη είναι πιο πρόχειρη, με χαρακτηριστική επισεσυρμένη γραφή του Ε που συναντάται σε ελληνικούς παπύρους του 1ου αι. π.Χ. κε. και προδίδει ότι ο χαρακτήρας ήταν άπειρος και ίσως αγράμματος. Η δεύτερη είναι αχνή αλλά επιμελώς χαραγμένη με κανονικά σχηματισμένα γράμματα.

Πάνω από τη μία επιγραφή σε απόσταση 0.14μ. εντοπίστηκε από την ομάδα της ομότιμης καθηγήτριας Γ. Κοκκορού-Αλευρά μία σειρά οκτώ εγχάρακτων κάθετων γραμμών, που πιθανόν δήλωναν τον αριθμό των όγκων μαρμάρου που έπρεπε να αποσπασθούν ή μεταφερθούν⁴⁶¹.

Το όνομα Κέθηγος, δεν είναι ελληνικό αλλά λατινικό (Cethegus), πατρικίων του γένους των Κορνηλίων. Με το όνομα Κορνήλιος Κέθηγος (Cornelius Cethegus) απαντούν ύπατοι και συγκλητικοί (senator, consul) από τον 2ο αι. π.Χ. έως τον 2ο αι. μ.Χ. Συναντάται επίσης στα ελληνικά σε επιγραφή από την Έφεσο [Ephesos 1190].

Η χρήση του υμηττίου μαρμάρου από τους Ρωμαίους κορυφώθηκε κατά την εποχή του Αυγούστου [IV B. 98: Plin. HN XXXVI 3]. Σε συνδυασμό με το επισεσυρμένο Ε της πρώτης επιγραφής, που απαντά σε παπυρικά κείμενα από τον 1ο αι. π.Χ., τα δεδομένα αυτά χρονολόγησαν, κατά τον J. Ober, τις δύο επιγραφές στην εποχή του Αυγούστου.

Κατά τον εκδότη της επιγραφής η χρήση της γενικής δηλώνει ότι ο Κέθηγος ήταν ο ιδιοκτήτης ή ο εκμισθωτής του λατομείου, το οποίο αποτελούσε ιδιωτική επιχείρηση σε αρχικό και δοκιμαστικό στάδιο. Η χάραξη της επιγραφής σε ένα μέτωπο χρησιμοποιήθηκε προσωρινά για να αποτρέψει τυχόν διεκδικητές. Πιθανόν οι μεγάλοι λίθοι του παρακείμενου δρακόσπιτου προέρχονταν από τις πρώτες δοκιμαστικές πλίνθους που εξορύχθηκαν από το μέτωπο αυτό. Απ' ό,τι φαίνεται το λατομείο δεν χρησιμοποιήθηκε ευρέως

Είναι πιθανόν, τα λατομεία του Υμηττού να αποτελούσαν ιδιοκτησία του ρωμαίου αυτοκράτορα —*Patrimonium Caesaris*—, σύμφωνα με το γενικότερο για την αυτοκρατορία καθεστώς για τα λατομεία και τα αποθέματα λίθων, που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το 17 μ.Χ. από τον Τιβέριο⁴⁶². Δεν είναι βέβαιο εάν το σύστημα ίσχυε

⁴⁶¹ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 128.

⁴⁶² Κορρές 1992–1998, 104, υποσ. 165. Στον αυτοκράτορα ανήκαν και τα λατομεία του πρασινωπού, γκρί και λευκού φλεβωτού μαρμάρου της Καρυστίας: Χιδίρογλου 2012, 365.

για όλες τις επιχειρήσεις ανεξαρτήτου μεγέθους. Θεωρήθηκε από τον Ober ότι η επιγραφή, η χρήση του μικρού λατομείου και το δρακόσπιτο συνδέονταν μεταξύ τους και ήταν σύγχρονα, πριν από την ανάληψη του ελέγχου των λατομείων από τον αυτοκράτορα. Το λατομείο, μετά από περιορισμένη δοκιμαστική χρήση εγκαταλείφθηκε, το μικρό μέτωπο λατόμευσης δεν διευρύνθηκε και η επιγραφή διασώθηκε, όπως και το «δρακόσπιτο».

293 II. Στη χαράδρα κάτω από το λατομείο με την επιγραφή Κεθήγους εντοπίστηκαν από την επιστημονική ομάδα της ομότιμης καθηγήτριας Γ. Κοκκορού-Αλευρά τρία ακόμη κατακόρυφα μέτωπα λατόμευσης λεπτόκοκκου μαρμάρου με χρώμα από λευκό έως κυανό⁴⁶³. Εντοπίστηκαν οπές από οκτώ–εννέα είδη σφηνών, βαθμίδες από την κλιμακωτή απόσπαση των λίθων, μία κεκλιμένη επιφάνεια σαν αναβάθρα για τη μετακίνηση των λίθινων όγκων, ίχνη τύκου που σχηματίζουν ιχθυάκανθα, και πλατύστομης τυπίδος, εργαλείου που χρησιμοποιούνταν κυρίως για την απόσπαση μαλακών λίθων. Χρονολογικό στοιχείο αποτελεί η χρήση της λεγόμενης τεχνικής *pointillé*, δηλαδή της μεθόδου απόσπασης των λίθων όχι με σφήνες αλλά με το βελόνι που αφήνει μία σειρά μικρών κυκλικών χτυπημάτων στον βράχο. Η τεχνική αυτή χρονολογείται στην αρχαϊκή και κλασική περίοδο, και έχει παράλληλα στα λατομεία του Απόλλωνα Νάξου και στο Πυλί της Κω.

α/α 294

Χάρτης 6

Κωδικός: BYP Λατομείο Καράβι

Εικ. 219–221

Τοπωνύμιο: Καράβι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Βρίσκεται στο Φαράγγι Κακόρεμα, ακριβώς στα βόρειά του, 670μ. ανατολικά του Αγίου Γεωργίου Κουταλά και 1200μ. ΝΔ της Μονής Καισαριανής. Είναι προσβάσιμο από μονοπάτι που ανεβαίνει το βουνό από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά προς τα ανατολικά και στη συνέχεια Ν/ΝΔ.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
---------	----------	-----------	-----------	----------

⁴⁶³ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 128, 130 αρ. 2.

37.950825	23.791873			491μ
-----------	-----------	--	--	------

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 2009, 11.2.2018, 15.3.2020, 11.4.2021

Είδος

Αρχαίο υπαίθριο λατομείο υμήττειου μαρμάρου ρωμαϊκών χρόνων, με ιδιαίτερα ψηλά και διαδοχικά μέτωπα.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1883, 26. Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882). Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149, θέση 44. Goette et al. 1999, 87. Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 251, αρ. 956. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 122–125, εικ. 5–9, 130–131, σχέδ.1.

Έρευνα

Έχει εντοπισθεί και περιγραφεί από τις επιφανειακές έρευνες των παραπάνω μελετητών.

Περιγραφή

Σώζονται κατακόρυφα μέτωπα λατομείου κυανού λεπτόκοκκου μαρμάρου, ύψους άνω των 20μ. Διακρίνονται ίχνη λατομικών εργαλείων, βελονιού και τύκου, σε παράλληλες ευθείες και λοξές γραμμές, καθώς επίσης οπές σφηνών, ορθογώνιες και τετράγωνες. Σε ένα σημείο τα παράλληλα ίχνη του τύκου συγκλίνουν και σχηματίζουν το μοτίβο της ιχθυόκανθας. Η συγκεκριμένη τεχνική χρονολογείται στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια⁴⁶⁴. Ορατές είναι χαρακτηριστικές βαθμίδες από τις αποσπασθείσες πλίνθους, δύο επιμήκη κοιλώματα από την λατόμευση κίωνων, όγκοι μαρμάρου με περιμετρικές αύλακες οι οποίοι δεν αποσπάσθηκαν, πλίνθοι εγκαταλειμμένες και σωροί από λατύπες⁴⁶⁵. Το λατομείο χρονολογείται βάσει των εναπομείναντων ιχνών στους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους, πιθανότατα όμως χρησιμοποιήθηκε και σε αρχαιότερη εποχή, με τα νεώτερα ίχνη και λατομέυσεις να έχουν εξαλείψει τα παλαιότερα.

⁴⁶⁴ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 123, εικ. 5.

⁴⁶⁵ Βλ. και Kokkorou-Alevras όπ. π., 123, 125, εικ. 7, 8, 9.

α/α 294α-294γ

Χάρτης 6

Κωδικός: ΒΥΡ Λατομεία

Εικ. 221α–221γ

Τοπωνύμιο:

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Βρίσκονται 330–400μ. βόρεια από το αρχαίο λατομείο στη θέση Καράβι. Είναι προσβάσιμα από μονοπάτι–αρχαία οδό που ανεβαίνει το βουνό από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά με γενική κατεύθυνση προς τα ανατολικά και στη συνέχεια σε διακλάδωση προς τα ΒΑ.

Συντεταγμένες

Σημείο		WGS84 φ	WGS 84 λ	Υψόμετρο
294α	Οριζόντια εξόρυξη λίθων. Αύλακες με σφήνες	37.953723	23.792438	
294β	Τμήμα κίονα	37.95406667	23.793756	
294γ	Μέτωπο λατομείου	37.954029	23.793869	

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 11.4.2021

Είδος

Αρχαίο λατομείο

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Kokkorou-Alevras et al. 2019, 131–132 αρ. 4, εικ. 16–19, σχέδ. 2, εικ. 16–20

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα επιστημονικής ομάδας υπό την ομότιμη καθηγήτρια Γ. Κοκκορού-Αλευρά του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιγραφή

Περιοχή με υπαίθρια οριζόντια επίπεδα και μεγάλο κατακόρυφο μέτωπο λατόμευσης υμήττειου μαρμάρου. Βρίσκεται ΒΑ της θέσης που παρατηρήθηκαν αρματοροχίες. Διακρίνεται για τις ορατές επιφάνειες απόσπασης λιθοπλίνθων και τις άφθονες λατύπες.

Στη θέση **294α**, σε περιοχή με ελαφρώς επικλινείς επίπεδες επιφάνειες βράχου διακρίνονται ορθογώνιες διαμορφώσεις από την απόσπαση ή την προετοιμασία αφαίρεσης αντίστοιχων όγκων μαρμάρου. Σώζονται επίσης οι χαρακτηριστικές λαξευμένες βαθύτερα αύλακες με σειρές από ορθογώνιες σφήνες, που οριοθετούσαν τα ορθογώνια τμήματα, που επρόκειτο να αποσπασθούν (**εικ. 221α**). Μία κεκλιμένη επιφάνεια διασώζει τα ίχνη απόσπασης τριών όγκων λίθου, αύλακες πλάτους 0.15μ. με ίχνη ορθογωνίων σφηνών. Στο αποτύπωμα της μεγαλύτερης πλίνθου εντοπίστηκαν έντεκα διαδοχικά σημάδια λοστού για τη μετατόπιση των εξαγομένων όγκων⁴⁶⁶. Σύμφωνα με την επιστημονική ομάδα της ομότιμης καθηγήτριας Γ. Κοκκορού-Αλευρά η οριζόντια εξαγωγή λίθων είναι γνωστή από οργανωμένα λατομεία κλασικών χρόνων όπως στο λατομείο στα Χρύσαφα Λακωνίας.

Λίγο ψηλότερα σε επίπεδη επιφάνεια, διακρίνεται η απόσπαση τεσσάρων όγκων μαρμάρου, οι περιμετρικές αύλακες και λοξά ίχνη λοστού για την τελική αποκόλληση των ογκόλιθων (**εικ. 221β**). Η ομάδα της κ. Γ. Κοκκορού-Αλευρά διαπίστωσε επίσης τη χρήση της τεχνικής *pointillé*, με βελόνι⁴⁶⁷.

Γενικότερα το λατομείο αυτό φαίνεται ότι συγκεντρώνει ορισμένες από τις αρχαιότερες τεχνικές που ανάγονται στον 6ο αι. π.Χ. και στους κλασικούς χρόνους, σύμφωνα με την παραπάνω επιστημονική ομάδα⁴⁶⁸.

II. Στο σημείο 294β σώζεται τμήμα ημίεργου μονολιθικού κίονα, ορατού μήκ. 1μ. και διαμ. 0.45μ, και λαξευμένα κομμάτια μαρμάρου τα οποία δεν είχαν αποσπασθεί από το πέτρωμα και περιβάλλονταν από λατομικές αύλακες, με ορατά ίχνη βελονιού (τεχνικής *pointillé*)⁴⁶⁹. Στο παρακείμενο κατακόρυφο μέτωπο του λατομείου, ύψους πάνω από 10μ. διακρίνονται ίχνη τύκου και βαθμιδωτή απόσπαση πλίνθων (**294γ, εικ. 221γ**). Εντοπίστηκαν επίσης οπές για την ανάρτηση σχοινιών που θα χρησίμευαν για τη μετακίνηση των λίθων⁴⁷⁰. Το ανατολικό τμήμα του λατομείου είναι γεμάτο από λατύπες και απορρίματα των λατομικών εργασιών. Σύμφωνα με την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών το λατομείο, σύμφωνα με τα σωζόμενα ίχνη, τις τεχνικές

⁴⁶⁶ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 130–131, αρ. 3

⁴⁶⁷ Kokkorou-Alevras όπ. π., σχέδ. 1.

⁴⁶⁸ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 131.

⁴⁶⁹ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 131–132, αρ.4.

⁴⁷⁰ Παράλληλα των ίχνων αυτών έχουν εντοπισθεί στα λατομεία Απόλλωνα Νάξου και στο Τσουκάλι Καρύστου βλ. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 131–132 και υποσ. 52.

και τα παράλληλά τους από άλλες περιοχές, θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους αρχαϊκούς–κλασικούς χρόνους.

α/α 295

Χάρτης 6

Κωδικός: ΒΥΡ Κακόρεμα δρόμος

Εικ. 222–226

Τοπωνύμιο: Άγιος Γεώργιος Κουταλάς, Κακόρεμα

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Μονοπάτι που ανεβαίνει το βουνό από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά προς τα ανατολικά και διακλαδώνεται προς τα ΒΑ και προς τα ΝΑ/Ν/ΝΔ, περνά μπροστά από μεγάλο μέτωπο αρχαίου λατομείου (Καράβι) και φθάνει έως το «δρακόσπιτο».

Συντεταγμένες

Σημείο	Θέση	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
	Άγιος Γεώργιος Κουταλάς	37.952184	23.784353			
295	αρματροχιές	37.953063	23.790721			
295α	Λίθος με οπές σφήνας	37.95284167	23.79143028			
295β	μονοπάτι με λατύπες	37.952303	23.791710			
295γ	Αρματροχιά ανατολική / λατομείο Κεθήγου	37.950119	23.790636			451μ.
295δ	Λίθος με όλμο	37.953876	23.786001			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 11.2.2018, 15.3.2020

Είδος

Κατάλοιπα αρχαίας οδού λιθαγωγίας

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1883, 26. Γαρδίκας 1920β, 78. Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149, θέση 44. Carpenter – Boyd 1977, 189. Goette et al. 1999, 87, εικ. 8. Κοκκορού-Αλευρά-Πουπάκη-Ευσταθόπουλος- Χατζηκωνσταντίνου 2014, 251, αρ. 955. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 122–123

Έρευνα: επιφανειακή έρευνα και εντοπισμός από τους παραπάνω μελετητές και τη γράφουσα

Περιγραφή

Αρχαία οδός ξεκινούσε από τη περιοχή του Αγίου Γεωργίου Κουταλά, όπου ο Milchhöfer είδε αρχαία κατάλοιπα τάφων και ενδεχομένως κρήνης. Οδηγούσε με διακλάδωση προς τα ΝΑ/Ν/ΝΔ στα αρχαία λατομεία στη θέση Καράβι και στη συνέχεια στο μικρό λατομείο στο «δρακόσπιτο». Πιθανόν δεύτερη διακλάδωση προς τα ΒΑ οδηγούσε στο αρχαίο λατομείο των θέσεων **294α, β, γ**.

Ο Γαρδίκας είχε σημειώσει ότι η αρχαία οδός λιθαγωγίας [όλκός] είχε εντοπιστεί 100 γιάρδες [91.5μ.] πάνω από τον Άγιο Γεώργιο [Κουταλά], με οφιοειδή/ζητοειδή πορεία. Στο σημερινό μονοπάτι, 236μ ΒΑ από τον Άγιο Γεώργιο, είναι ορατό πακτωμένο στο χώμα τμήμα από τμήμα λίθου, πιθανόν προοριζόμενο για κατώφλι με όλμο θύρας (αρ. **295δ**)⁴⁷¹.

ΒΑ του Αγίου Γεωργίου Κουταλά, 427μ. Α/ΝΑ σε ευθεία γραμμή από τον προαναφερθέντα λίθο, εντοπίσθηκε τμήμα αρχαίας αμαξιτής οδού, κατεύθυνσης ΒΔ–ΝΑ που σώζει και τις δυο αρματροχιές (θέση **295**). Η μεταξύ τους απόσταση είναι 1.40μ. Η βόρεια αρματροχιά σώζεται σε μήκος 2.90μ. και η νότια κατά τι λιγότερο. Το πλάτος των αυλάκων είναι 0.15–0.20μ. Οι συγκεκριμένες αρματροχιές επιβεβαιώνουν αδιαμφισβήτητα την ύπαρξη αμαξιτής αρχαίας οδού λιθαγωγίας προς τα λατομεία του Υμηττού.

Ο Goette⁴⁷² εντόπισε μεταξύ των αρχαίων λατομείων, βορείως του φαραγγιού Κακόρεμα, αναλημματικό τοίχο ύψους 2μ. και υπέθεσε ότι αποτελούσε τμήμα του

⁴⁷¹ Βλ. και Kokkorou-Alevras et al. 2019, 122–123, εικ. 3.

⁴⁷² Goette et al. 1999, 87, εικ. 8. Goette 2002, 98. Goette 2009, 168.

αρχαίου δρόμου για τη μεταφορά των μαρμάρινων πλίνθων. Μεταξύ του τοίχου και της πλαγιάς, στη διάβαση δηλαδή του δρόμου, ο χώρος ήταν γεμάτος με πέτρες. Παρόμοια μορφή παρουσιάζει σήμερα το μονοπάτι που οδηγεί από τη θέση με τις αρματροχιές στο ορατό αρχαίο λατομείο στη θέση Καραάβι και από εκεί στο μικρότερο μέτωπο εξόρυξης με την επιγραφή Κεθήγου και το «δρακόσπιτο». Όλη αυτή η περιοχή έχει σωρούς με λατύπες· το σημερινό μονοπάτι στην επιφάνειά του είναι γεμάτο μικρούς λίθους. Κατά τόπους διακρίνονται αναλήμματα για τη συγκράτηση των λίθων και τη διατήρηση της διάβασης δεν είναι όμως δυνατό να αποφανθούμε για τη χρονολόγησή τους. Μπορούμε μόνο να υποθέσουμε τη διαχρονική χρήση του. Στο συγκεκριμένο μονοπάτι, έχουν επίσης εντοπισθεί ενσωματωμένα ημίεργα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως το μέλος που προαναφέρθηκε και λίθος με επτά οπές σφήνας (αρ. **295α**). Τα στοιχεία αυτά δείχνουν την αρχαιότητά του μονοπατιού⁴⁷³. Λίγο πριν από το μέτωπο του λατομείου με την επιγραφή Κεθήγου διακρίνεται κατάστρωμα δρόμου με πιθανή αρματροχιά (εικ. **224**).

Με βάση όλα τα παραπάνω θα μπορούσαμε να ανασυνθέσουμε τη διαδρομή της αρχαίας οδού λιθαγωγίας: θα διερχόταν 100μ. πιο ψηλά από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά, με γενική κατεύθυνση από τον νότο προς τον βορρά και στη συνέχεια από δυτικά προς τα ανατολικά στην πορεία των σημερινών μονοπατιών ανόδου στο βουνό. Σε βραχώδη θέση όπου σήμερα σώζονται αρματροχιές, θα άλλαζε κατεύθυνση, από ΒΔ προς ΝΑ. Συνεχίζοντας την άνοδο και με γενική κατεύθυνση από τον βορρά προς τον νότο θα ακολουθούσε καμπυλόγραμμη χάραξη, όπως το σημερινό μονοπάτι, που διέρχεται από περιοχές με μεγάλες συσσωρεύσεις λατυπών από τα απορρίματα των αρχαίων και των νεώτερων λατομείων. Το διαχρονικό αυτό μονοπάτι οδηγεί στο αρχαίο λατομείο στη θέση Καραάβι και στο μέτωπο εξόρυξης με την επιγραφή Κεθήγου μπροστά από το «δρακόσπιτο».

Η αρχαία οδός λιθαγωγίας πιθανόν είχε διακλάδωση, μετά τη θέση με τις αρματροχιές, προς τα ΒΑ, προς το λατομείο με τις οριζόντιες θέσεις λατόμευσης και το κατακόρυφο μέτωπο στις θέσεις **294α, β, γ**. Για την προτεινόμενη στη μελέτη αυτή αποτύπωσή της οδού στον **χάρτη 7** συνδέθηκαν οι εντοπισμένες αρχαίες θέσεις σε συνδυασμό με τα σημερινά υφιστάμενα ορειβατικά μονοπάτια.

---

⁴⁷³ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 123.

Κωδικός: BYP Ζωοδόχου Πηγή**Εικ. 227–228****Τοπωνύμιο:** Ζωοδόχος Πηγή Βύρωνα**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Λόφος με υψόμ. 268μ. όπου βρίσκεται η Μονή Εισοδίων Θεοτόκου Ζωοδόχου Πηγής, νότια από το νεκροταφείο Βύρωνα και δυτικά του Αγίου Γεωργίου Κουταλά

Συντεταγμένες

Θέση	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
Μονοπάτι	37.954707	23.771467			

Ιδιοκτησία: –**Αυτοψία**

Ιούνιος 2020

Είδος

Κατάλοιπα προϊστορικών και ιστορικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Milchhöfer 1883, 26. Brommer 1972, 263, αρ. 135. Knigge 1977, 137–141, εικ. 1–7.

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα U. Knigge 1977

Περιγραφή

Ο λόφος της Ζωοδόχου Πηγής Βύρωνα, έλαβε την ονομασία του από την ομώνυμη Μονή στις δυτικές υπώρειες του υψώματος, σε θέση όπου υπάρχει πηγή νερού— αγίασμα της εκκλησίας σήμερα— λόγω της ύπαρξης της οποίας έλαβε το μοναστήρι την ονομασία του. Το ύψωμα ανήκει στα δυτικά πρόβουνα του Υμηττού και έχει κατεύθυνση Α–Δ. Κατά την περιγραφή του Milchhöfer βρίσκεται σε διακλάδωση δρόμου που οδηγούσε στον Άγιο Γεώργιο Κουταλά και στη συνέχεια στα λατομεία του Υμηττού.

Σε Κατάλογο οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών που δημοσίευσε ο Brommer αναφέρεται η προέλευση προϊστορικών οστράκων και

ενός μελαμβαφούς από τη θέση της Ζωοδόχου Πηγής. Η U. Knigge παρατήρησε σωρούς από λίθους μαζί με αδιάγνωστα και χονδροειδή όστρακα στην επίπεδη κορυφογραμμή του λόφου, που ίσως ανήκαν σε κτήριο ελληνιστικών ή ρωμαϊκών χρόνων. Στην πλαγιά προς νότο εντόπισε διαγνωστικά ΠΕ και ΜΕ όστρακα, λαβές, χείλη και όστρακα με εμπιέστη διακόσμηση, ενώ στο ανατολικό τμήμα της νότιας πλαγιάς βρήκε αρκετά απολεπίσματα οψιανού. Στην αντίστοιχη φωτογραφία της δημοσίευσης, τα εικονιζόμενα όστρακα ανήκουν στους ΠΕ χρόνους⁴⁷⁴. Τον Ιούνιο του 2020, παρατηρήθηκαν προϊστορικά όστρακα και σειρές λίθων, ενδεχομένως από αρχαία κατάλοιπα, στο πρηνές εκσκαφής υφιστάμενου χωματόδρομου νοτίως της κορυφής. Με βάση τα παραπάνω στη νότια πλαγιά του υψώματος της Ζωοδόχου Πηγής Βύρωνος πρέπει να υπήρχε εγκατάσταση ΠΕ περιόδου, σε γειτνίαση με την πηγή ύδατος.

α/α 297

Χάρτης 6

Κωδικός:BYΡ Φαναγόρα

Εικ. 229

Τοπωνύμιο: Βύρωνας, προσφυγικός συνοικισμός Κλαζομενών

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βύρωνα

Γεωγραφική θέση

Συνοικισμός Κλαζομενών Βύρωνα, πλατεία Ε. Μαρτάκη (Δεληολάνη)

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δήμητρας Ζώρκου

Αυτοψία: –

Είδος

Επιτύμβια στήλη Φαναγόρας, περί το 360 π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 101: Φαναγόρα Νικομένους Ποταμίο

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

---

⁴⁷⁴ Knigge 1977, εικ 6–7.

Κυπαρίσσης 1926, Παράρτημα Αρχαιολογικού Δελτίου, 63–65. Θεοφανείδης 1927–8, 5, 7. EAM 3657. IG II² 7272. Travlos 1988, 192. Galanakis – Skaltsa 2012, 624. Clairmont CAT 3.932.

Έρευνα

Εύρεση και εισαγωγή στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο το 1928. EAM 3657.

Περιγραφή

Ναϊσκόμορφη επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη, της Φαναγόρας, γυναίκας του Νικομένους από τον αρχαίο αττικό δήμο του Ποταμού. Βρέθηκε σε άριστη κατάσταση, κατά την οικοδόμηση οικίας στον προσφυγικό συνοικισμό των Κλαζομενών στο Βύρωνα, σε βάθος 0.80μ. από την επιφάνεια του δρόμου, η μισή στο ιδιωτικό οικόπεδο και η μισή στη δημόσια οδό. Ύψ. 1.10μ., πλάτ. 0.60μ.

Ο ναῖσκος που περιβάλλει την παράσταση, αποτελείται από δύο παραστάδες με επίκρανα, ταινία εν είδει επιστυλίου, που φέρει την επιγραφή και αέτωμα με τρία ακρωτήρια. Πίσω από το μεσαίο δεσπόζει όρθια σειρήνα με ανοιχτά τα φτερά, η οποία τραβά τα μαλλιά της σε χειρονομία επιτύμβιου θρήνου. Παράσταση τριών μορφών: στα δεξιά γυναικεία μορφή, η Φαναγόρα παρουσιάζεται καθιστή σε δίφρο. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει την κεφαλή. Με το δεξί χέρι χαιρετά με τη χειρονομία της δεξίωσης όρθια ανδρική ιματιοφόρο μορφή, προφανώς τον σύζυγό της Νικομένη. Ανάμεσά τους απεικονίζεται όρθια γυναίκα που κρατεί βρέφος φασκιωμένο, πιθανότατα η θεραπαινίδα ή η τροφός. Η θανούσα είναι η αναφερόμενη στην επιγραφή Φαναγόρα η οποία πρέπει να πέθανε κατά τη γέννηση του απεικονιζομένου βρέφους. Η παράσταση χαρακτηρίζεται για την ευγένεια της έκφρασης στα πρόσωπα των μορφών, τη βουβή λύπη στα πρόσωπα της Φαναγόρας και του Νικομένου και τη μεγαλύτερη τραχύτητα στην απόδοση της θεραπαινίδος και των πτυχών των ενδυμάτων.

Η προέλευση του επιτυμβίου της Φαναγόρας από την παραπάνω θέση του Βύρωνα, ενδεχομένως αποτελεί ένδειξη για την περιοχή ενός εκ των τριών αττικών δήμων με το όνομα Ποταμός⁴⁷⁵.

---

⁴⁷⁵ Για τους τρεις δήμους που έφεραν το όνομα Ποταμός με προσδιορισμό: *Ποταμός καθύπερθεν. Ποταμός υπένερθεν. Ποταμός Δειραδιώτης*. βλ. RE V 1 (1903) s.v. Δήμοι [V. Schoeffer]. RE XXII.1 (1953) 1030 κε. s.v. Potamos [E. Meyer]. Traill 1975, 44–45. Traill 1986, 130.

Κωδικός: ΥΜ Παπαστράτου**Εικ.–****Τοπωνύμιο:** Υμηττός**Διοικητική ταυτότητα:**

Δήμος Δάφνης–Υμηττού, Δημοτική Ενότητα Υμηττού

Γεωγραφική θέση:

Παπαστράτου Ο.Τ.16

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.955014	23.747390			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Α΄ Καπη και Κων. Σιδεράτου

Αυτοψία: –**Είδος**

Δεξαμενή υστερορωμαϊκών–βυζαντινών χρόνων και τάφοι 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:** –**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Καζά-Παπαγεωργίου 1994, 80

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Βρέθηκε τμήμα κυκλικής δεξαμενής με επένδυση από υδραυλικό κονίαμα υστερορωμαϊκών–βυζαντινών χρόνων. Επίσης ανασκάφησαν δύο τάφοι: α) κεραμοσκεπής του 4ου αι. π.Χ. με κτερίσματα μυροδοχείο (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 7476) και σιδερένιο επίμηκες έλασμα (ΜΠ 7473) και β) κιβωτιόσχημος, σωζόμενος κατά το ήμισυ με κτερίσματα, μεταλλικά κυρίως αντικείμενα του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ.: πέντε δακτυλίδια, το ένα ασημένιο (ΜΠ 6462α), χάλκινο με παράσταση Νίκης στη σφενδόνη (ΜΠ 7460) και τρία σιδερένια, χάλκινος δίσκος κατόπτρου, με διακόσμηση από εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους (ΜΠ 7467), περίαπτο από πράσινο στεατίτη (ΜΠ 7475), τμήμα σιδερένιας περόνης (ΜΠ 7470), βάση αλαβάστρου (ΜΠ 7474), χάλκινο νόμισμα Συρακουσών, 345–317 π.Χ. (ΜΠ

7464), αττικό νόμισμα (μικρή υποδιαίρεση) 330–322/317 π.Χ. (ΜΠ 7465) και άλλα μεταλλικά μικροαντικείμενα, κυρίως καρφιά. Η ταφή στον κεραμοσκεπή είχε γίνει πάνω στην καλυπτήρια πλάκα του κιβωτιόσχημου.

α/α 299

Χάρτης 6

Κωδικός: ΔΑΦ Πεντέλης

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Χαραυγή Δάφνης

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Δάφνης–Υμηττού, Δημοτική Ενότητα Δάφνης.

Γεωγραφική θέση

Οδός Πεντέλης 30

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.943517	23.744730			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Εμμ. Ζαμπέλη

Αυτοψία: –

Είδος

Κιβωτιόσχημος τάφος μέσων 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδρειωμένου 1971, 31.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων, διενεργήθηκε από τον Ι. Σακελλαράκη.

Περιγραφή

Ανασκαφή κιβωτιόσχημου τάφου σε βάθος 1.10μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Αποτελούνταν από μαρμάρινες πλάκες πάχ. 0.15μ. με αναθύρωση και είχε εσωτ. διαστάσεις 1.89×0.92μ. Στο εσωτερικό βρέθηκε τμήμα ξυλίνου φερέτρου και συγκεκριμένα τρεις σανίδες με εγκοπές για την συναρμογή μεταξύ τους. Το φέρετρο

είχε μήκος 1.75 και πλάτος 0.60μ. και περιείχε σκελετό εκτάδην, με το κεφάλι προς Α. Περιείχε ως κτερίσματα αγγεία.

Τα αγγεία των μέσων του 5ου π.Χ. αι. που απεικονίζονται στους αντίστοιχους πίνακες του ΑΔ (Ανδρειωμένου 1971, πίν. 41δ, 42α–δ) σύμφωνα με τη Μ. Πωλογιώργη (1991, 58) δεν ανήκουν στον τάφο της Δάφνης, αλλά σε τάφο από την οδό Κύπρου στην Αργυρούπολη.

α/α 300

Χάρτης 6

Κωδικός: ΔΑΦ Φίλωνος

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Κατσιπόδι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Δάφνης–Υμηττού, Δημοτική Ενότητα Δάφνης

Γεωγραφική θέση

Οδός Φίλωνος 21

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.942909	23.741989			

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Πυριόχου

Αυτοψία: –

Είδος:

Τμήματα επιτύμβιων γλυπτών κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αρχείο Μνημείων Β΄ ΕΠΚΑ

Έρευνα

Βρέθηκαν κατά τη διάνοιξη βόθρου τμήματα επιτύμβιων γλυπτών κλασικών χρόνων. Περιλαμβάνονται σε ευρήματα Β΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων Αττικής, μεταξύ των ετών 1934 και 1960, τα οποία δεν δημοσιεύονταν στο Αρχαιολογικό Δελτίο, καθώς αυτό δεν εκδιδόταν τότε.

Περιγραφή

Μαρμάρινη λήκυθος και επιτύμβιο ανάγλυφο (δεν αναφέρονται άλλα στοιχεία).

α/α 301–320

Χάρτης 6 και 7

Κωδικός: ΒΥΡ Αλεποβούνι

Εικ. 230–233

Τοπωνύμιο: Αλεποβούνι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Βυρώνα

Γεωγραφική θέση

Αλεποβούνι, λόφος 299.8μ., βορείως νεκροταφείου Βύρωνα και νοτίως ανατολικού τμήματος Καισαριανής

Συντεταγμένες:

α/α	Σημείο	Αρ. επιγρ.	WGS84 φ	WGS 84 λ	Παρατηρήσεις
301	ΑΛ 1	104	37.962383	23.773308	
302	ΑΛ 2	105	37.964228	23.772919	
303	ΑΛ 3	106	37.964428	23.772775	
304	ΑΛ 4	107	37.964724	23.772522	
305	ΑΛ 5	108	37.961278	23.771878	
306	ΑΛ 6	109	κατεστραμμένος		
307	ΑΛ 7	110	37.962339	23.773636	
308	ΑΛ 8	111	37.961928	23.774064	
309	ΑΛ 9	112	37.961436	23.769556	
310	ΑΛ 10	113	37.962119	23.768231	
311	ΑΛ 11	114	37.962428	23.767214	
312	ΑΛ 12	115	37.964614	23.765454	23.782183 Κατά Langdon 1999
313	ΑΛ 13	116	37.961167	23.769328	
314	ΑΛ 14	117	37.960897	23.768364	
315	ΑΛ 15	118	37.960119	23.768264	
316	ΑΛ 16	119	37.960333	23.766102	23.782781
317	ΑΛ 17	120	37.960581	23.765357	23.782044
318	ΑΛ 18	121	37.959914	23.769236	
319	ΑΛ 19	122	37.960786	23.769600	

320	λατομείο	—	37.962959	23.764944	κατά προσέγγιση
------------	----------	---	-----------	-----------	-----------------

Στη δεύτερη στήλη η αρίθμηση ακολουθεί την αρίθμηση του M. Langdon 1999, με το πρόθεμα ΑΛ μπροστά.

Ιδιοκτησία: —

Αυτοψία: 2007, 7.6.2020

Είδος

Όροι επί των ριζιμιών βράχων, υστεροκλασικών–ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τμήμα αρχαίου λατομείου.

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές:—

Αρ. 104–122

Περιηγητές:

Dodwell 1819, 484–485. Gell 1827, 93

Βιβλιογραφία

Ober 1981, 73–77. Langdon 1985a, 257–260. Stanton 1996, 361–362. Langdon 1999.

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα από τους παραπάνω μελετητές.

Περιγραφή

Ο κωνικός λόφος του Αλεποβουνίου, με υψόμ. 299.8μ., βρίσκεται ανατολικά του Βύρωνα, σε περίοπτη θέση, με ανεμπόδιστη θέα προς την Ακρόπολη και τον Σαρωνικό, από τη Σαλαμίνα έως την Αίγινα. Αποτελείται κατά βάση από σχιστόλιθο, ο οποίος λατομευόταν στους νεώτερους χρόνους, όπως φαίνεται από μεγάλα ορύγματα στη ΒΑ και ΝΔ πλευρά του, τα οποία αποτελούν σήμερα γήπεδα. Το ύψωμα παρουσιάζει μια σαμαροειδή προέκταση προς τα ΒΑ με υψόμ. 277μ. που ενώνεται με τον κύριο όγκο του Υμηττού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η εντύπωση του απομονωμένου λόφου που δίνει το Αλεποβούνι από δυτικά και νότια να μετριάζεται από τον βορρά και την ανατολή. Χαρακτηριστικά της θέσης είναι τα εξάρματα γκριζωπού μαρμάρου πάνω στα οποία είναι γραμμένες οι επιγραφές. Επομένως δεν ισχύει η κατά τον Langdon απουσία μαρμάρου σε αυτή τη θέση (βλ. παρακάτω).

Τα κατεξοχήν κατάλοιπα του Αλεποβουνίου είναι οι πολλές επιγραφές όρων πάνω στον βράχο —τουλάχιστον δεκαεννέα— που αποτελούν το μεγαλύτερο γνωστό σύνολο των σχετικών επιγραφών. Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι η χρονολογική διασπορά τους από τους κλασικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι όροι ανά ομάδες

σημαίνουν διαφορετικά όρια. Δυστυχώς δεν συνοδεύονται από άλλα κατάλοιπα, ώστε να διευκρινίζεται η χρήση τους.

Πρώτος ο W. Gell κατά τον πρώιμο 19ο αι. εντόπισε έναν όρο σε ύψωμα του Υμηττού το οποίο θεωρήθηκε ότι είναι το Αλεποβούνι⁴⁷⁶. Ο J. Ober δημοσίευσε το 1981 τέσσερις όρους που εντόπισε ο E. Vanderpool στο Αλεποβούνι· ο Stanton και στη συνέχεια ο M. Langdon ταύτισαν τον όρο στον οποίο αναφέρθηκε ο Gell με τον όρο ρωμαϊκών χρόνων που βρίσκεται μεταξύ της κορυφής 299.8μ. και της χαμηλότερης κορυφής 277μ. στα ΒΑ της, πάνω στο σύγχρονο μονοπάτι⁴⁷⁷. Η συγκεκριμένη επιγραφή είναι η μεγαλύτερη από τις υπόλοιπες σε μέγεθος γραμμάτων και μήκος.

Ο M. Langdon (1999) εντόπισε και αποτύπωσε τον μεγαλύτερο αριθμό επιγραφών όρων στο Αλεποβούνι —δεκαεννέα— εκφράζοντας τη βεβαιότητα ότι οι δραστηριότητες των τελευταίων δεκαετιών στο Αλεποβούνι, όπως η διάνοιξη οδών, η οικοδομική και η λατομική δραστηριότητα πρέπει να κατέστρεψαν παρόμοιες επιγραφές, ενώ κάποιες άλλες πιθανότατα δεν έγιναν αντιληπτές.

Επιπλέον διέκρινε ομάδες επιγραφών, ως προς τη χρονολόγηση και τον τύπο ως εξής: αρχαιότεροι είναι οι όροι αρ. ΑΛ 1–4 (αρ. Καταλόγου Επιγραφών **104–107**)⁴⁷⁸, οι οποίοι ανάγονται στον 4ο–2ο αι. π.Χ., ενώ όλοι οι υπόλοιποι ανήκουν στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οι αρχαιότεροι όροι αρ. ΑΛ 1–4· διαθέτουν τετρασκελές Σ. Η απουσία του δασέος *h* δείχνει ότι δεν είναι πρωιμότεροι του 4ου αι. π.Χ. Χρονολογούνται στο διάστημα 400–100 π.Χ. Διαμορφώνουν μία γραμμή κατεύθυνσης Β–Ν, μήκ. 280μ. Είναι χαραγμένοι έξ ευθύ ή από κάτω προς τα πάνω για κάποιον που κοιτά προς την ανατολή. Χαρακτηριστική είναι η σχετική ακαταλληλότητα των βράχων που έφεραν τις συγκεκριμένες επιγραφές και αυτό οδήγησε τον M. Langdon να υποστηρίξει τον ιδιωτικό χαρακτήρα τους. Θεώρησε ότι δεν πρέπει να αποτελούσαν όρια δήμων ούτε όρια καλλιεργειών, καθώς δεν υπάρχουν αναβαθμοί καλλιέργειας, αλλά ότι πιθανόν σχετίζονταν με τη νομή της βλάστησης του Αλεποβουνίου, ενδεχομένως του θυμαριού ή άλλα αρωματικών φυτών, ή σχετίζονταν με την υλοτομία, σημαίνοντας το όριο

---

⁴⁷⁶ Gell 1827, 93, *ATHENS to the top of HYMETTUS*.

⁴⁷⁷ Dodwell 1819, 484–485. Gell 1827, 93. Ober 1981, 73–77, εικ. 3 αρ. 1. Stanton 1996, 361–362. Langdon 1999, αρ. 5., σημ. 131. Μήκ. όρου 1.10μ. Ύψ. γραμμάτων 0.26–0.34μ.

⁴⁷⁸ Στον πίνακα συντεταγμένων ακολουθείται η αρίθμηση που παρέχει ο M. Langdon (1999), με το πρόθεμα ΑΛ μπροστά. Παρατίθεται επίσης η αρίθμηση του Καταλόγου Επιγραφών του παρόντος.

ανάμεσα σε όμορες ιδιωτικές εκτάσεις, όχι τόσο για την αποτροπή διέλευσης, όσο για τη δήλωση της ιδιοκτησίας και την έμμεση αποτροπή πορισμού των αγαθών του βουνού. Επισημάνε ότι τέτοιου είδους όροι συναντώνται στο κεντρικό τμήμα της δυτικής πλευράς του βουνού, το οποίο ήταν το περισσότερο εύκολα προσβάσιμο από τον πληθυσμό της Αθήνας. Είναι γεγονός ότι τέτοιου είδους όροι δεν έχουν βρεθεί στην ανατολική πλευρά του Υμηττού.

Το σύνολο των υπολοίπων δεκαπέντε όρων ΑΛ5–ΑΛ19 (αρ. Καταλόγου Επιγραφών **108–122**. Langdon 1999, αρ. 5–19), χαρακτηρίζονται για το μηνοειδές Σ, με βάση το οποίο χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους⁴⁷⁹. Είναι χαραγμένοι σε ευδιάκριτους βράχους με βαθιά χαραγμένα και σχετικά ομοιόμορφα γράμματα. Διακρίθηκαν και αυτοί σε επιμέρους ομάδες:

Οι από παλαιά εντοπισμένοι τέσσερις όροι ΑΛ5–ΑΛ8 που βρίσκονται ανάμεσα στην κορυφή του υψώματος 299.3μ. και του σύγχρονου λατομείου (J. Ober 1981, 1–4. Langdon 1999, αρ. 5–8) σχημάτιζαν όριο κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ που στη συνέχεια άλλαξε κατεύθυνση κατά 90° προς ΝΑ. Οι όροι αρ. ΑΛ9–ΑΛ11 (Langdon 1999, αρ. 9–11), όριζαν ευθεία και ενδεχομένως συνανήκαν με το όριο των αρ. ΑΛ5–ΑΛ8. Στην οριογραμμή που σχηματίζουν οι παραπάνω πιθανόν ανήκε και ο αρ. ΑΛ 12 (Langdon 1999, αρ. 12) προς τα δυτικά. Οι όροι ΑΛ5–ΑΛ8 (80–83) και ΑΛ9–ΑΛ12 (84–87) θα μπορούσαν να χωρίζουν τον λόφο σε βόρειο και νότιο τμήμα. Οι όροι ΑΛ13–14 (Langdon 1999, αρ. 13–14) θα μπορούσαν να ανήκουν στο ίδιο σύστημα οριοθέτησης επιμερίζοντας περαιτέρω το νότιο τμήμα.

Ο J. Ober θεώρησε ότι οι τέσσερις όροι ΑΛ5–ΑΛ8 οριοθετούσαν κάποια ιδιωτική έκταση. Υπέθεσε δε ως πιθανότερη δραστηριότητα τη μελισσοκομία, επειδή απέκλεισε τη λατόμευση λόγω απουσίας μαρμάρου, αλλά και την καλλιέργεια λόγω της απουσίας αναβαθμών. Σύμφωνα μάλιστα με τις αρχαίες πηγές που παρέθεσε, τα μελισσοκομεία έπρεπε να έχουν ευδιάκριτα όρια, να βρίσκονται σε αρκετή απόσταση μεταξύ τους, ενώ δεν ήταν καλό να πλησιάζουν ή να βόσκουν κοντά ζώα, αγελάδες ή πρόβατα.

---

⁴⁷⁹ Ο M. Langdon σημειώνει ότι το μηνοειδές Σ απαντά και στον ύστερο 4ο αι. π.Χ., αλλά μετά εξαφανίζεται. Απαντά ξανά στον 1ο αι. π.Χ. και γίνεται σύννηθες στους ρωμαϊκούς χρόνους. Langdon 1999, 493.

Ο Μ. Langdon δεν συμφώνησε με την ερμηνεία του Ober, αν και βρήκε τμήματα κυψέλης, τα οποία θεώρησε εξαιρετικά λίγα για να στηρίξει μια τέτοια ερμηνεία. Απέκλεισε επίσης την εκδοχή οι όροι να σήμαιναν τα όρια δήμων.

Ερμήνευσε τους όρους ρωμαϊκών χρόνων με βάση το ψήφισμα για την Αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής [IG II² 1035]. Σύμφωνα με την επιγραφή αυτή στις κατηγορίες δημόσιας περιουσίας που αποκαθίστανται ανήκουν και τα δημόσια όρη (στιχ. 20: τὰ δὲ ὄρη τὰ δημόσια). Ένα από αυτά είναι και το ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶν (στιχ. 58) το οποίο κατά τον Langdon (1985a) θα μπορούσε να ταυτιστεί με το Αλεποβούνι, έναν από τους πιο ευδιάκριτους λόφους που συνέχονται με τον Ὑμηττό στη στραμμένη προς το άστυ δυτική πλευρά του. Οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες στα δημόσια όρη είναι σύμφωνα με την ίδια επιγραφή ο πορισμός των αγαθών που παρέχει το βουνό και η υλοτομία (στιχ. 59: πᾶ]σιν νέμειν κ[αὶ ὑ]λάζεσθαι). Με βάση την ερμηνεία αυτή, οι όροι σήμαιναν δημόσιες ή ιδιωτικές εκτάσεις, οι οποίες οριοθετήθηκαν με αφορμή το παραπάνω διάταγμα.

Επιπλέον οι όροι αρ. ΑΛ15–ΑΛ19, (αρ. Καταλόγου Επιγραφών **118–122**. Langdon 1999, αρ. 15–19), χαρακτηρίζονται από τα μεμονωμένα γράμματα, πάνω και κάτω από τη λέξη ὄρος. Ανήκουν και αυτοί στους ρωμαϊκούς χρόνους, με βάση το μηνοειδές Σ και τα επιπλέον γράμματα, τα οποία αποτελούν πιθανότατα συντομογραφίες. Πρόκειται για το Μ, αποδιδόμενο ως , το Ο και το Ζ, αποδιδόμενο με το σύμβολο Ι. Η χαρακτηριστική απόδοση του γράμματος Μ με το σύμβολο , στους όρους αρ. ΑΛ 15–ΑΛ17, με τις διαγώνιους να εκτείνονται πέρα από τις κατακόρυφες κεραίες, χρονολογεί τους όρους στους αυτοκρατορικούς χρόνους έως το 210 μ.Χ. Παράλληλα επιγραφών όρων αυτής της μορφής, ρωμαϊκών χρόνων, απαντούν στην περιοχή Βάρης–Κορωπίου στον Νότιο Ὑμηττό, αλλά και στον Ταύγετο, όπου σήμαιναν το όριο μεταξύ Μεσσηνίας και Λακωνίας⁴⁸⁰.

Οι όροι με τα γράμματα Ζ, Ο, Μ ως συντομογραφίες, σχηματίζουν ορθή γωνία, χωρίζοντας την περιοχή του υψώματος σε τρία μέρη του Ζ προς ανατολικά, του Ο προς νότο και του Μ προς βορρά. Μπορεί να ήταν δηλωτικά κάποιου ονόματος ή να αποτελούσαν αρίθμηση αγρού ή πεδίου.

⁴⁸⁰ Πίκουλας 1989, 332, λήμμα 320.

Ο J. Traill⁴⁸¹, έχοντας υπόψη του πολύ μικρότερο αριθμό όρων, από αυτούς που εντόπισε και δημοσίευσε ο Langdon —έναν με τετρασκελές Σ και τρεις με μηνοειδές— θεώρησε ότι οι επιγραφές του Αλεποβουνίου, καθώς και άλλα έντεκα σύνολα όρων σε διάφορες θέσεις της Αττικής υπαίθρου οριοθετούσαν όρια δήμων σε απομακρυσμένες περιοχές μακριά από τα οικιστικά κέντρα. Συνέδεσε τα σύνολα αυτών των όρων με τη Μακεδονική αναδιοργάνωση της Αττικής το 307/6 π.Χ. και τη μετακίνηση δήμων από τις παλαιές στις νέες φυλές.

Κατά τον Stanton⁴⁸² οι όροι του Αλεποβουνίου αποτελούσαν όρια δήμων του 4ου αι. π.Χ. Αναγνωρίζοντας τις διαφορές που παρουσιάζουν στη χάραξη και στη χρονολόγηση θεώρησε ότι αποτελούσαν έργο απλών ανθρώπων που ήθελαν να προστατεύσουν την περιοχή τους από τα κοπάδια των γειτονικών δήμων, και όχι εφαρμογή επίσημης απόφασης τους κράτους ή του δήμου.

Άλλες αρχαιότητες

Στις χαμηλές δυτικές υπώρειες του Αλεποβουνίου, στην λωρίδα εδάφους που εκτείνεται βορείως των άκρων των οδών Λυδίας και Κρυστάλλη, εντοπίστηκε ημίεργο υλικό από αρχαίο λατομείο: λαξευμένος σπόνδυλος κίονα, διαμ. 1.30μ. και ύψους 0.30μ., ο οποίος δεν έχει αποσπασθεί από το αρχικό πέτρωμα. Κατά τον Langdon οι όροι δεν συνδέονταν με το συγκεκριμένο λατομείο.

Από την κορυφή και τη νότια πλαγιά προήλθε λίγη κεραμική, μεταξύ των οποίων όστρακα μυκηναϊκών και αρχαϊκών χρόνων και μη συνανήκοντα τμήματα κυψέλης. Τα παραπάνω ευρήματα δεν συνδέονται χρονολογικά με τα προαναφερθέντα κατάλοιπα των επιγραφών όρων, υποδηλώνουν όμως τη μεγάλη διάρκεια χρήσης της περιοχής.

---

⁴⁸¹ Traill 1986, 116–119.

⁴⁸² Stanton 1996, 353–354, εικ.1, 361–362.

ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ

α/α 321

Χάρτης 6

Κωδικός: ΚΑΙ Ιερό Διός

Εικ. 234–245

Τοπωνύμιο: Κεραίες Υμηττού, Ιερό Διός.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

Στην κορυφογραμμή του Υμηττού, λιγότερο από 800μ. βορείως της υψηλότερης κορυφής του βουνού (υψόμ. 1026μ.) σε μια φυσική κοιλότητα (υψόμ. 967μ.) εντοπίσθηκε η θέση του Ιερού του Διός. Βλ. *Karten von Attika*, χάρτη IV Athen-Hymettos (1882).

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.951979	23.817704			967μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία:

08.2008, 21.10.2019

Η θέση του Ιερού του Διός επί της κορυφογραμμής του βουνού στην οποία σήμερα υπάρχει δάσος κεραιών είναι εύκολα προσβάσιμη μέσω ασφαλτοστρωμένου δρόμου, που ανεβαίνει το βουνό από τη Μονή Καισαριανής. Σε απόσταση 800μ. περίπου, βορείως της κορυφής του όρους διακρίνεται σήμερα μόνο μία μεγάλη φυσική κοιλότητα. Ο R. S. Young (1940) αναφέρει δύο κοιλότητες, τη μία δίπλα στην άλλη, οι οποίες σημειώνονται και στον χάρτη του Kaupert. Ο Langdon αναφέρει και περιγράφει μία. Ενδεχομένως λόγω της ανασκαφής και αποχωμάτωσης της δυτικής κοιλότητας—αυτής του ιερού—μόνο η συγκεκριμένη είναι πλέον ορατή λόγω του βάθους της, ενώ η ανατολική έχει πιθανόν καλυφθεί από φυτικό χόμα και θάμνους όλες αυτές τις δεκαετίες.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του M. Langdon, ο οποίος επισκέφτηκε μία φορά τη θέση, τον Απρίλιο του 1971, κατά την περίοδο της δικτατορίας, όταν η περιοχή ήταν απαγορευμένη στρατιωτική ζώνη, τα δύο θεμέλια εξωτερικά της δυτικής ακμής της κοιλότητας δεν ήταν πλέον ορατά, επειδή είχαν καταστραφεί από την κατασκευή και ασφαλτόστρωση δρόμου που οδηγούσε σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις στην κορυφή του όρους. Αυτό είναι σήμερα αντιληπτό από τη διέλευση της οδού ακριβώς δυτικά της

κοιλότητας. Σημείωσε επίσης ότι κατά την αυτοψία του ο αψιδωτός αποθέτης στο εσωτερικό της κοιλότητας είχε εξαφανιστεί κάτω από σωρό μπάζων⁴⁸³. Κατά την πρόσφατη αυτοψία στη θέση (21.10.2019), λίγο διάστημα μετά από πυρκαγιά, που έκαψε και εξαφάνισε την πυκνή θαμνώδη βλάστηση, στο εσωτερικό της κοιλότητας, διακρίνεται σειρά λίθων ίσως τμήμα της αψίδας του αποθέτη.

Είδος

Υπαίθριο ιερό Διός Ομβρίου, γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, με αναβίωση της λατρείας κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Περιστασιακή χρήση της θέσης καθ' όλη την αρχαιότητα από τους ΠΕ έως και τους υστερορωμαϊκούς χρόνους [κατά την ΠΕΧ, ΜΕΧ, μυκηναϊκή εποχή (12ος αι. π.Χ.), κλασικούς, ελληνοιστικούς χρόνους και κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (4ος –7ος αι. μ.Χ.)].

Αρχαίες Πηγές

αρ. IV Β. 8: Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιῶν*, I 20, 24, 43

αρ. IV Β. 23: Πaus. I 32, 1–2

Επιγραφές: Αρ. 124–148

Περιηγητές

Dodwell 1819, 489. Camp 2013, αρ.38: Panorama from the top of the Mount Hymettos, αρ. 14

Ο Ε. Dodwell ανέβηκε τον Οκτώβριο του 1805, στην κορυφή του Υμηττού, από τη δυτική πλευρά του, τη μονή Καισαριανής, δεν παρατήρησε όμως αρχαία κατάλοιπα. Στην εποχή του τα κατάλοιπα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά επίχωση με όστρακα στη συγκεκριμένη κοιλότητα της βραχώδους κορυφογραμμής, βορείως της κορυφής. Θαύμασε όμως απεριόριστα τη θέα από την κορυφή του βουνού, και εκτόνησε με τον ζωγράφο Simone Pomardi που τον συνόδευε, πανόραμα του αττικού τοπίου (εικ. 234)⁴⁸⁴.

Βιβλιογραφία

Blegen 1934. Young 1940. Scully 1962, 135-136. Langdon 1976. Jeffery 1978 [βιβλιοκριτική]. *Karten von Attika*, Bl. IV, Athen–Hymettos (1882)

---

⁴⁸³ Langdon 1976, 3, υποσ. 4.

⁴⁸⁴ ...no view can equal that from Hymettos, in rich magnificence, or in attractive charms... and I conceive that few posts in the world combine so much interest of a classic kind, with so much harmony of outline...

Έρευνα

Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε από τον C. Blegen κατά τα έτη 1923, 1924 και από τον R. S. Young τον Μάρτιο και τον Ιούλιο του 1939, υπό την Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών. Ο M. Langdon, μελέτησε και δημοσίευσε υποδειγματικά το 1976 το σημαντικό αρχαιολογικό υλικό που προέκυψε από τις παραπάνω έρευνες, συμπεριλαμβάνοντας κάποια από τα ενεπίγραφα όστρακα που είχαν ήδη δημοσιευτεί. Η ανασκαφή έκλεισε στις 28 Οκτωβρίου 1940 και δεν συνεχίστηκε ποτέ ξανά.

Περιγραφή

Θέση

Το υπαίθριο ιερό του Διός στον Ύμηττό εντοπίστηκε στην κορυφογραμμή του όρους, σε μία μεγάλη φυσική κοιλότητα, βάθους 8–10μ., η οποία ήταν αντιληπτή από την επίχωση μαλακού φυτικού χώματος πάχους 1μ. στο εσωτερικό της. Η κοιλότητα, μήκ. 40μ., πλάτ. 22μ., αποτέλεσε έναν σχετικά προστατευμένο από τους ανέμους χώρο. Από το εσωτερικό της δεν υπάρχει θέα, ορατός είναι μόνον ο απέραντος ουρανός και οι βραχώδεις παρειές της κοιλότητας⁴⁸⁵. Από την περιφέρειά της όμως η θέα είναι άπλετη προς την Αθήνα και το λεκανοπέδιο, ενώ υπάρχει ορατότητα προς τα Μεσόγεια και την ανατολική ακτή της Αττικής, εάν κανείς προχωρήσει λίγο ανατολικότερα. Το 1971 ο M. Langdon ανέφερε ότι η θέση βρισκόταν εντός απαγορευμένης στρατιωτικής περιοχής και ότι μέσα στην κοιλότητα υπήρχε μαντρί χοιροβοσκού.

Ο R. S. Young ανέφερε ότι υπήρχε και δεύτερη κοιλότητα, ανατολικά της πρώτης, στην οποία δεν διαπιστώθηκαν ίχνη αρχαίων. Η δυτική λεκάνη —η μόνη που γίνεται αντιληπτή σήμερα— ανασκάφτηκε κατά το βόρειο τμήμα και τη δυτική πλευρά της. Η ανασκαφική έρευνα του R. Young έγινε νοτίως των τομών του Blegen. Απέδωσε επίχωση μαλακού μαύρου χώματος έως τον φυσικό βράχο, χωρίς διάκριση στρωματογραφίας. Εντοπίστηκαν όμως στρώσεις στάχτης πάχ. 0.15–0.20μ. Στην επίχωση συνυπήρχε πρωτογεωμετρική, γεωμετρική και υπογεωμετρική κεραμική, λίγη ανατολίζουσα μαζί με τμήματα λύχνων ρωμαϊκής εποχής, καθώς και στάχτη και τμήματα οστών ζώων.

Από τις ολιγοήμερες ανασκαφές προέκυψε πλήθος αγγείων και οστράκων. Βρέθηκαν επίσης πρόχειρης κατασκευής θεμέλια, τα οποία ήταν τα παρακάτω:

---

⁴⁸⁵ Scully 1962, 136.

Κατάλοιπα

Στη δυτική πλευρά του βόρειου τμήματος της κοιλότητας και ακριβώς έξω από χείλος της βρέθηκαν δύο θεμέλια ορθογώνιας κάτοψης και πρόχειρης κατασκευής, σε απόσταση 31μ. μεταξύ τους.

Η μεγαλύτερη σε μέγεθος κατασκευή, η οποία ταυτίστηκε με τον **βωμό του Διός** ήταν θεμέλιο τετράγωνης κάτοψης με πλευρά 6μ.: έδινε την εικόνα μικρού περιβόλου με άνοιγμα προς τον νότο, πλάκες στη ΝΔ γωνία που ίσως αποτελούσαν τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου και σωρό λίθων στην ανατολική πλευρά. Πιθανόν αποτελούσε πρόχειρο βωμό. Το θεμέλιο εδραζόταν επί του φυσικού βράχου και αποτελούνταν από αργούς λίθους πρόχειρα δομημένους. Ο βόρειος και ανατολικός τοίχος είχαν μεγάλο πλάτ. 2.00μ., ενώ αντίθετα ο δυτικός και νότιος τοίχος ήταν στενότεροι (0.80μ.).

Σχεδόν 31μ. βορείως του βωμού βρέθηκε μικρότερη παρόμοιας κάτοψης κατασκευή, από την οποία σώζονταν μόνο δύο παράλληλοι, σε απόσταση 2μ. μεταξύ τους τοίχοι. Βάσει αποσπασματικών επιγραφών ταυτίστηκε με **βωμό του Ηρακλέους** ή του **Ήρωος**.

Στο εσωτερικό της κοιλότητας, στο βόρειο τμήμα της και ανατολικά του τετράγωνου βωμού, αποκαλύφθηκε επί του βράχου το θεμέλιο μιας τρίτης κατασκευής με καμπυλόγραμμο/αψιδωτό άκρο προς τα ανατολικά, διαμ. 2.80μ. [εξωτερικές διαστάσεις 7.20×4.80μ.]. Επρόκειτο για **αποθήκη**, όπως φάνηκε από τα ευρήματα που περιελάμβαναν σωρούς οστράκων, λίγα ακέραια αγγεία και μικρά αγγεία το ένα μέσα στο άλλο σε στοίβες και σε σειρές. Η εικόνα αυτή σε συνδυασμό με την αναγραφή του ρήματος **ἀνέθηκεν** σε κάποια όστρακα οδήγησαν στον χαρακτηρισμό της αψιδωτής κατασκευής ως αποθέτου του ιερού.

Ευρήματα

Το πλήθος της κεραμικής —περισσότερα από 80 κιβώτια από την ανασκαφή C. Blegen, και πάνω από 50 κιβώτια από την ανασκαφή R. Young— προήλθε από το βόρειο άκρο της κοιλότητας στο ύψος της τετράγωνης κατασκευής/βωμού. Η κοιλότητα πρέπει να χρησίμευε ως χώρος απόρριψης αναθημάτων από τον βωμό.

Περιελάμβανε μικρή ποσότητα κεραμικής προϊστορικών χρόνων, μία ΠΕ κύμβα, δύο ΜΕ αγγεία και λίγα υστεροελλαδικά όστρακα. Η συντριπτική πλειονότητα των αγγείων ανήκε στην ύστερη πρωτογεωμετρική, γεωμετρική, υπογεωμετρική περίοδο και στους αρχαϊκούς χρόνους, έως τον 6ο αι. π.Χ. Ελάχιστα ήταν τα όστρακα του 5ου–1ου αι.

π.Χ. Τέλος βρέθηκε σημαντικός αριθμός λύχνων—120— της υστερορωμαϊκής εποχής (4ου και 5ου αι. μ.Χ.).

Επικρατέστερα ήταν τα αγγεία πόσεως— κύπελα, σκύφοι, κάνθαροι— και τα προχυτικά αγγεία, πρόχοι και οينوχόες. Επρόκειτο για απέριττα και απλά σκεύη, καθημερινής χρήσης, σε αντίθεση με την πολυτελή κεραμεική και τους μνημειώδεις κρατήρες και αμφορείς των γεωμετρικών νεκροταφείων της Αττικής. Ιδιαίτερη κατηγορία αναθημάτων αντιπροσώπευαν τα λυχνάρια της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Αν και αποτελούν συνήθη ευρήματα σε ιερά σπήλαια αυτών των χρόνων (π.χ. Βάρης), η χρήση τους δεν ήταν αναμενόμενη σε ιερό στην κορυφή του Υμηττού. Τα περισσότερα είχαν ίχνη καύσης στον μυκτήρα. Κατά τον M. Langdon δεν χρησίμευσαν σε κάποια τελετουργία και εμφάνιζαν όλα πλην ενός⁴⁸⁶ ειδωλολατρικούς τύπους.

Με βάση την κεραμεική, η ίδρυση του ιερού τοποθετείται στο τέλος των ΠΓ χρόνων, στον ύστερο 10ο αι. π.Χ. Κατά τον 7ο αι. π.Χ. σημειώνεται μεγάλη ακμή, ενώ κατά τον 6ο π.Χ. το ιερό παρουσιάζει κάμψη και παύση της λειτουργίας του. Επανάχρηση σημειώνεται κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο. Τα λίγα προϊστορικά αγγεία και όστρακα δεν θεωρήθηκε ότι αντιπροσώπευαν χρήση του ιερού, δήλωναν όμως την περιστασιακή πρόσβαση και χρήση της κορυφογραμμής του όρους.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσίαζε ο μεγάλος αριθμός **ενεπίγραφων οστράκων** γραμμένων σε πρώιμο αττικό αλφάβητο, που αποτέλεσαν το αρχαιότερο σύνολο επιγραφών στην Αττική, μετά την οينوχόη του Διπύλου (740 π.Χ.) και το μεγαλύτερο σε αριθμό της πρώιμης αττικής γραφής. Χρονολογήθηκαν από τον M. Langdon στις αρχές 7ου–αρχές 6ου αι. π.Χ., ενώ σύμφωνα με τη L. Jeffery⁴⁸⁷, ορισμένα ενεπίγραφα όστρακα φθάνουν έως και τον 5ο αι. π.Χ. Συνολικά πρόκειται για 22 όστρακα δημοσιευμένα από τον C. Blegen, 12 από τον R. Young και 165 από τον M. Langdon, τα οποία σώζουν τουλάχιστον 3–4 γράμματα⁴⁸⁸. Τα graffiti περιλαμβάνουν ολόκληρες φράσεις που περιέτρεχαν το αγγείο, λέξεις ή και ένα γράμμα ή σύμβολο.

Χαράχθηκαν σε όστρακα υπογεωμετρικών, πρωτοαττικών και λίγων μελανόμορφων αγγείων. Τα περισσότερα ανήκουν σε μικρά κυάθια, τα γνωστά ως

---

⁴⁸⁶ Langdon 1976, πίν 28, αρ. 342.

⁴⁸⁷ 1978, 203.

⁴⁸⁸ Ο Langdon αναφέρει επίσης άλλα 380 όστρακα με ίχνη γραμμών, χωρίς να μπορούν όμως να αποκατασταθούν γράμματα.

κύπελα τύπου Φαλήρου («Phaleron cups»)⁴⁸⁹ και σε ακόσμητους σκύφους με πρόχειρο βερνίκι του 7ου αι. π.Χ.

Τα επιγραφικά χαράγματα επί των αγγείων ήταν αναθηματικές επιγραφές στο Δία, αλφαβητάρια (*abecedaria*), επιγραφές δηλωτικές της ταυτότητας του αναθέτη ή χαρακτή του τύπου ο δείνα ἔγραψεν, ή έσωζαν τμήμα ονομάτων ή λέξεων ή και συμβόλων, δηλωτικών ιδιοκτησίας. Η εξήγηση για το πλήθος των πρώιμων ενεπίγραφων οστράκων που ευρέθη στο ιερό του Διός έγκειται, κατά τον M. Langdon, στην πρόσθετη αξία που έδινε στα ευτελή και καθημερινά αγγεία η νεοαποκτειθείσα δεξιότητα της γραφής και στην περηφάνια των αναθετών για τη νέα δεξιότητά τους. Αυτό φαίνεται στη χάραξη χαράγματος στον Σήμιο Δία σε ένα σπασμένο και χωρίς αξία κομμάτι αγγείου, στα όστρακα με τα αλφαβητάρια και στα χαράγματα του τύπου ο δείνα ἔγραψεν⁴⁹⁰, τα οποία έτσι μεταβλήθηκαν σε αντικείμενα άξια ανάθεσης. Κάποια από τα graffiti είναι άσεμνα (144: Langdon 1976, αρ. 36) ή άσχετου περιεχομένου (145: Langdon 1976, αρ. 49]

Οι μορφές και οι διαφορετικοί τύποι των γραμμάτων, η μη συνεπής χρήση των ιωνικών τύπων των Η, Λ, και Σ, ήταν δηλωτικά κατά τον M. Langdon του πρώιμου σταδίου της χρήσης του αλφάβητου στην Αττική και της αστάθειας στη γραφή των αναθετών-χαρακτών των graffiti, πριν επέλθει τυποποίηση και αποκρυστάλλωση των μορφών των γραμμάτων, με την περαιτέρω διάδοση της γραφής. Οι μισές περίπου επιγραφές ήταν *ἐπί τὰ λαιά*, οι υπόλοιπες *ἐς εὐθὺ*.

Στην κοιλότητα βρέθηκε επίσης στήλη από λευκό ασβεστόλιθο, ύψ 1.95μ., πλάτ. 0.24, η οποία πιθανόν χρησίμευσε ως βάση αγαλμάτιου, ίσως εκείνου που ανέφερε ο Πausανίας. Έφερε αμυδρά ίχνη από τετράστιχη επιγραφή στην εμπρόσθια επιφάνεια, μη αναγνώσιμη λόγω της φθοράς, είχε τετράγωνους τόρμους στην εμπρόσθια και οπίσθια επιφάνεια και λάξευμα σαν υποδοχή στην άνω επιφάνεια πιθανόν για την ένθεση μικρού χάλκινου αγάλματος. Με βάση την κατεργασία της επιφανείας η στήλη χρονολογήθηκε από τον R. Young στην ύστερη αρχαϊκή ή πρώιμη κλασική περίοδο⁴⁹¹.

---

⁴⁸⁹ Fragkopoulou – Zosi 2017

⁴⁹⁰ Langdon 1976, 1976, 46

⁴⁹¹ Young 1940, 5, εικ.7, Langdon 1976, 96.

Ταύτιση

Ο C. Blegen αναγνώρισε ότι επρόκειτο για αποθέτη ιερού με ενεπίγραφα αγγεία των γεωμετρικών όπως τα χαρακτήρισε, χρόνων [στην πραγματικότητα ήταν υπογεωμετρικά του 7ου αι. π.Χ.]. Ο R. Young ταύτισε τη θέση με το αναφερόμενο από τον Πausanία ιερό του Διός στον Υμηττό, στον οποίο ο αρχαίος περιηγητής τοποθετούσε άγαλμα του Υμηττίου Διός και βωμούς του Διός Ομβρίου και του Απόλλωνος Προοπίου.

Ο M. Langdon που μελέτησε το σύνολο του υλικού των ανασκαφών συμφώνησε και επέκτεινε την ερμηνεία αυτή, συνδυάζοντας το πλήθος των συνδεόμενων με τον Δία ενεπίγραφων αναθημάτων με την αναφορά του Πausanία και επιπλέον με τη χαρακτηριστική λειτουργία του όρους ως σημείου πρόβλεψης του καιρού για την Αθήνα, λόγω της ιδιότητας του να συγκεντρώνει νέφη στην κορυφή του, όπως αναφέρει ο Θεόφραστος⁴⁹². Ο Δίας λατρευόταν στην κορυφή του Υμηττού ως θεός του καιρού, με την αναφερόμενη από τον Πausanία επωνυμία *Ομβριος*, αλλά πιθανόν και με άλλες προσωνυμίες παρόμοιας σημασίας όπως π.χ. *Σήμιος*⁴⁹³.

Θεωρήθηκε ότι το ιερό θα χρησιμοποιούνταν από τον πληθυσμό της Αθήνας και της δυτικής πλευράς του βουνού και όχι τόσο από την πλευρά των Μεσογείων, καθώς η πρόσβαση από τις ανατολικές κλιτύες δεν είναι εύκολη⁴⁹⁴.

Ιστορικό περίγραμμα - Λατρεία

Η ακμή του υπαίθριου ιερού του Υμηττίου Διός κατά τη γεωμετρική και πρόιμη αρχαϊκή περίοδο και η αναβίωση της λατρείας κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους, ερμηνεύτηκε από τον M. Langdon, υπό το πρίσμα του στραμένου προς τη γεωργία χαρακτήρα της αθηναϊκής οικονομίας κατά τις περιόδους αυτές, σε συνδυασμό με τη λατρεία του Διός ως «καιρικού» θεού που εξουσίαζε την απαραίτητη για τις καλλιέργειες και για την επιβίωση των ανθρώπων βροχή.

Έτσι, σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό η λατρεία του Διός στον Υμηττό εμφανίστηκε στο τέλος των ΠΓ χρόνων και συνέχισε κατά τους δύο επόμενους αιώνες,

---

⁴⁹² Αρχαίες πηγές αρ. **IV B. 8–10**: Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιδῶν*, I 20, 24, 43. Βλ. και Dodwell 1819, 489.

⁴⁹³ Επιγραφές αρ. **125**. Langdon 1976, 13.2, εικ. 6. Πιθανόν συνώνυμο του Σημαλέος (που προμυνά τη βροχή).

⁴⁹⁴ Η κύρια πρόσβαση προς τη θέση αυτή της κορυφογραμμής είναι από τη δυτική πλευρά, μέσω της Μονής της Καισαριανής, απ' όπου την περίοδο της ανασκαφής ανέβαιναν καθημερινά οι εργαζόμενοι.

9ο και 8ο αι. π.Χ., χρονική περίοδο κατά την οποία η οικονομία της Αττικής βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην καλλιέργεια της γης και στα δημητριακά. Κατά την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο σημειώνεται μεγάλη οικιστική ανάπτυξη της Αττικής υπαίθρου⁴⁹⁵, συνοδευόμενη προφανώς με αντίστοιχη επέκταση των καλλιεργειών. Λίγο μετά κατά τον ύστερο 8ο αι. π.Χ. και πρώιμο 7ο αι. π.Χ. τα αρχαιολογικά δεδομένα από την αθηναϊκή Αγορά, όπου σημειώνεται κατάργηση πολλών πηγαδιών δείχνουν σημαντική δημογραφική ύφεση, οφειλόμενη πιθανότατα σε ανομβρία και λειψυδρία⁴⁹⁶. Κατά τον M. Langdon οι εξελίξεις αυτές, δηλαδή η μεγάλη εξάρτηση από τη γη και η ανομβρία αιτιολογούν τον πολύ μεγάλο αριθμό των αναθημάτων της ΥΓ και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου.

Ειδικότερα, βάσει της χρονολόγησης της κεραμικής και των graffiti, η λατρεία στο υμήττειο ιερό του Διός, από την ίδρυσή του και μέχρι την πρώιμη αρχαϊκή εποχή γινόταν στον βωμό του θεού, που συγκέντρωνε όλο το πλήθος των αναθημάτων και προσφορών, τα οποία κατά διαστήματα απορρίπτονταν στην όμορη κοιλότητα. Κατά τους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους, μετά τον 6ο αι. π.Χ. ο βωμός εγκαταλείφθηκε, όπως φαίνεται από την απουσία αναθημάτων. Στη θέση του ανεγέρθηκε μικρό άγαλμα του θεού, το οποίο ίσως ήταν αυτό που ανέφερε ο Πausanias. Η στήλη-βάση του αγάλματος θεωρήθηκε ότι εντοπίστηκε στις ανασκαφές.

Με βάση τα επιγραφικά χαράγματα, εκτός από τη λατρεία του Δία, θεωρήθηκε πιθανή η άσκηση λατρείας της Γης (αρ. **133**), στενά συνυφασμένης με την καλλιέργεια της γης και την επίκληση για βροχή, καθώς και του Ηρακλή στον οποίο αποδίδονται τα ισχνά κατάλοιπα κατασκευής που θεωρήθηκαν βωμός, βορείως του βωμού του Διός. Προς τον ημίθεο πιθανότατα απευθύνονταν δύο αποσπασματικά αναθηματικά ενεπίγραφα χαράγματα (**132, 148**). Αντίθετα, ο τοποθετούμενος στον Υμηττό βωμός του Προοπίου Απόλλωνος, θεού των καιρικών προμηνυμάτων, θα πρέπει πιθανότατα να τοποθετηθεί στην ανασκαφείσα από τον N. Κοτζίά θέση του Προφήτη Ηλία Κορωπίου στον ανατολικό Υμηττό.

Κατά το τέλος 7ου και στον 6ο αι. π.Χ., με την έναρξη των εισαγωγών σίτου στην Αττική, τη διακοπή της μονοκαλλιέργειας και τη στροφή στην καλλιέργεια της ελιάς και του λαδιού, η απόλυτη εξάρτηση από την αττική γη σταμάτησε. Η ανάδειξη της Αθήνας σε μεγάλη εμπορική και ναυτική δύναμη που εξασφάλιζε την επάρκεια της σε

---

⁴⁹⁵ Coldstream 2008², 360–361.

⁴⁹⁶ The Athenian Agora VIII, 108. Camp 2001, 23–24.

σιτάρι χάρη στο εμπόριο θα μπορούσε να εξηγήσει τη μείωση των αφιερωμάτων στον θεό της βροχής⁴⁹⁷.

Η επάρκεια σίτου της Αθήνας κατά τους κλασικούς χρόνους αποτέλεσε βασική μέριμνα της πόλης, που καθόριζε τους νόμους, αλλά και την εξωτερική πολιτική της. Κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, όταν η ισχύς της πόλεως είχε πλέον μειωθεί, οι δωρεές σίτου από ευεργέτες βασιλείς και αυτοκράτορες (Πτολεμαίοι, Αδριανός, Κωνσταντίνος) εξασφάλισαν την επιβίωση του πληθυσμού της Αττικής.

Αυτό άλλαξε με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ., όταν οι ανάγκες του αυξανόμενου πληθυσμού της επισκίασαν τις ανάγκες της Αθήνας. Η δυσχερής περίοδος στην οποία μπήκε η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία μετά το θάνατο του Θεοδοσίου Α΄, το 395 μ.Χ., με τη διαμάχη των δύο γιών του για την εξουσία και τις επιδρομές των Βησιγότθων υπό τον Αλάριχο, επηρέασε οπωσδήποτε την άσημη πλέον πόλη, οι κάτοικοι της οποίας πιθανόν αντιμετώπισαν επισιτιστικό πρόβλημα και γι' αυτό στράφηκαν εκ νέου στην καλλιέργεια της γης. Η απόλυτη εξάρτηση τους από τη γη έστρεψε τον πληθυσμό προς το ξεχασμένο ιερό του Διός, σε μια τελευταία αναλαμπή της αρχαίας πίστης⁴⁹⁸. Η επανάχρηση του ιερού θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως στροφή του ειδωλολατρικού πληθυσμού της Αττικής στους παλαιούς θεούς και ως αντίδραση στην ολοένα και μεγαλύτερη επέκταση της χριστιανικής θρησκείας. Με την ολοκληρωτική επικράτηση του χριστιανισμού, η λατρεία του Διός στον Ύμηττο εγκαταλείφθηκε πλήρως.

α/α 322

Χάρτης 6

Κωδικός: ΚΑΙ Καισαριανή

Εκ. 246–252

Τοπωνύμιο: Μονή Καισαριανής

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

---

⁴⁹⁷ Langdon 1976, 91–92.

⁴⁹⁸ Τα περισσότερα λυχνάρια από το ιερό του Διός ανήκουν στα τέλη του 4ου και στον 5ο αι. μ.Χ., όταν η Αθήνα δεν προμηθευόταν πλέον σιτάρι από το εξωτερικό. Ο Langdon υποστήριξε ότι τα λυχνάρια αποτελούσαν αναθήματα ειδωλολατρών και όχι χριστιανών.

Στο μέσον της δυτικής πλευράς του Υμηττού σε κοιλάδα γεμάτη βλάστηση, πάνω από τον σύγχρονο δήμο Καισαριανής

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.960820	23.798289			

Ιδιοκτησία

Υπουργείο Πολιτισμού

Αυτοψία

21.10.2019

Είδος

Βυζαντινή Μονή του 11ου αι., αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου. Επιγραφές και spolia αρχαίων, κυρίως υστερορωμαϊκών, χρόνων.

Αρχαίες Πηγές

Ησυχ. s.v. Κύλλου Πήρα (**IV B. 55**). Φωτ. s.v. Κύλλου Πήραν (**IV B. 62**). Σούδα, s.v. Κυλλοῦ Πήραν (**IV B. 68**)⁴⁹⁹. Βλ και Πάπυρο Οξυρύνχου 2436 (Borthwick 1963).

Οι αναφορές των αρχαίων πηγών για την Καισαριανή επικεντρώνονται σε δύο σημεία: Στις αναφορές των αρχαίων λεξικογράφων για την πηγή με το δυσερμήνευτο όνομα *Κύλλου Πήρα* ή *Καλλία*, η οποία συνδέεται με τη θέση της σημερινής Μονής. Κοντά σε αυτήν τοποθετούνταν ναός της Αφροδίτης. Το *Καλιάς* απαντά ως επωνυμία της Αφροδίτης στη Σαμοθράκη και στη Ναύπακτο σε λατρεία της σε σπήλαιο⁵⁰⁰. Μια προταθείσα ερμηνεία ήταν ότι η ονομασία *Κύλλου Πήρα*, δηλαδή το σακκίδιο, το δερμάτινο σακούλι του χωλού/ζητιάνου, παρομοιάζει τη θέση της πηγής με σχήμα σάκκου⁵⁰¹. Ίσως επρόκειτο για σπήλαιο ή κόγχη που ομοίαζε με σάκο⁵⁰². Η αρχαία

⁴⁹⁹ Βλ. επίσης και Αριστοφ., Comic. Fragmenta, Fragment 273: τὸ δὲ πορνεῖον Κύλλου πήρα.

Αἴλιος Ἡρωδιανός (2ος αι. μ.Χ.) Περί ὀρθογραφίας, s.v. κίλλεια εἶδος λαχάνου. ἢ ἀκάνθα τῶν ἐχίνων. ἢ πηγή ἢ κρήνη. ἢ ὄρος τῆς Ἀττικῆς. χωρίον δασύ, ὅπερ διαφόρως προσαγορεύουσιν, οἱ μὲν Κάλλιον, οἱ δὲ Κυλίαν, ἄλλοι Κύλλου πήραν.

⁵⁰⁰ Πaus. X 38, 13. Borthwick 1963, 227.

⁵⁰¹ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 10–11. Σύμφωνα με άλλη, λιγότερο πιθανή ερμηνεία, του Ι Σβορώνου που διέσωσε ο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, το Πήρα, θα ήταν πείρα με ει, από το πειράω· Κύλλου Πήρα ήταν ο τόπος όπου έγινε η απόπειρα του χωλού, του Ηφαίστου, να συνευρεθεί ερωτικά με την Αθηνά.

⁵⁰² Κατά την αρχαιότητα σε σπήλαια λατρεύονταν οι νύμφες που προστάτευαν τη γονιμότητα των γυναικών. Borthwick 1963, 226–227

πηγή ταυτίζεται από τους μελετητές με τη σημερινή πηγή της Καλοπούλας. Στην Καισαριανή πιθανόν, στην πιο δασωμένη κοιλάδα του δυτικού Υμηττού αναφέρεται ο λατίνος ποιητής Πόπλιος Οβίδιος Νάσων, σε δύο από τα σπουδαιότερα έργα του, *Metamorphoses* και *Ars Amatoria* [IV B. 93, 94: Ον. Ars III 687–694. Ον. *Met.* VII 702]: εκεί τοποθετεί την τραγική ιστορία του Κέφαλου και της Πρόκριδος σε ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς τοπίο με πηγή νερού στον Υμηττό.

Η δεύτερη ομάδα πηγών της αρχαίας γραμματείας συνδέει το εξαιρετικό μέλι του Υμηττού με τη Μονή Καισαριανής η οποία φημιζόταν για την παραγωγή του κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, σύμφωνα με αναφορά του Συνέσιου και επιστολή του Μιχαήλ Χωνιάτη.

αρ. IV B. 52: Συνεσίου, *Επιστολαί*, 136, 4, 22

αρ. IV B. 83: Μιχαήλ Χωνιάτης, *Επιστ.* 156, 2, 11⁵⁰³

Επιγραφές

Αρ. 149: στήλη από πεντελικό μαρμάρο, με ενεπίγραφή την πρόσθια και τη δεξιά επιφάνεια. Γενεαλογικός πίνακας οικογένειας ιερέων, δαδούχων, ιεροκηρύκων, ιεροφαντών, αξιωματούχων της ελευσινιακής λατρείας. 4ος αι. μ.Χ. Από τη Μονή Καισαριανής. EM 13526· IG II² 2342· IG II³ 13620· Πιττάκης 1840, 297–299, αρ. 354. APMA 5, αρ. 2706. Μεγάλος και δυσμετακόμιστος λίθος που λόγω του βάρους του, πρέπει να προερχόταν από το περιβάλλον της Μονής. Αναφέρει το όνομα Θεμιστοκλέους, το οποίο μνημόνευσε ο Gell (βλ. παρακάτω). Το 2004 μεταφέρθηκε από τη Μονή Καισαριανής στο Επιγραφικό Μουσείο.

-μαρμαρίνοι ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι 3ου–2ου και 1ου αι. π.Χ. (αρ. 150, 151)⁵⁰⁴.

Περιηγητές

---

⁵⁰³ Η επιστολή του αυτοεξόριστου στην Κέα Μιχαήλ Χωνιάτη προς τον καθηγούμενο της Μονής (1209).

Τῷ καθηγουμένῳ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς Καισαριανῆς

...Ὁ ὑπομνηματογράφος κῆρ Γεώργιος ὁ Βαρδάνης, ὁ πτωχοηγούμενος τοῦ ἐνταῦθα μοναστηρίου καὶ ὁ δουλευτῆς ἡμῶν μοναχὸς Πέτρος, ὧν ὁ μὲν ἡγούμενος ἀπὸ τοῦ ὑστερήματος αὐτοῦ ὠνησάμενος δέκα μελισσῶν κυνέλας παρέδωκε τῇ σῇ ὁσιότητι ὥστε ἐν τῷ κατὰ σὲ Ὑμηττῷ νέμεσθαι καὶ ἐπιδιδόναι εἰς αὔξῃσιν, λαμβάνειν τε τὸν ἡγούμενον τὴν αὐτῶν ἐτησίαν πρόσδοτον. Σὺ δὲ τεσσάρων ἤδη παρελθόντων ἐνιαυτῶν οὐ μόνον οὐκ ἀποδέδωκας καρπὸν τινα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μελισσῶνα λέγεις διαφθαρῆναι.

⁵⁰⁴ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 14–15, εικ. 4.

Σχεδόν όλοι οι περιηγητές που επισκέφθηκαν την Αθήνα, από τον 17ο έως και τον 19ο αι. στην περιγραφή τους για τον Υμηττό, ανέφεραν τη Μονή της Καισαριανής, ως το πλέον γνωστό μοναστήρι του βουνού στην εποχή τους.

Ο J. Spon επαινεί το μέλι που παράγει η Καισαριανή, προϊόν το οποίο όπως ανέφερε έχαιρε μεγάλης εκτίμησης ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη⁵⁰⁵. Τα λεγόμενά επαναλαμβάνει και μεταφράζει στα αγγλικά ο σύντροφός και συνοδοιπόρος του G. Wheeler⁵⁰⁶.

Ο Richard Chandler μνημόνευσε την πηγή *Pera*, στην περιοχή της Μονής Καισαριανής —προφανώς την Κύλλου Πήρα— και αναφέρθηκε στις γονιμικές ιδιότητες των νερών της και στη σύνδεσή της με ναό της Αφροδίτης, η θύμηση του οποίου ξεθώριασε με τις αλλαγές της θρησκείας⁵⁰⁷.

Ο John Cam Hobhouse, φίλος και συνοδοιπόρος του Λόρδου Βύρωνα, στο έργο του *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople during the Years 1809 and 1810* (1813, 342) μαρτυρεί ότι επισκέφθηκαν στις 16 Ιανουαρίου 1810 τη Μονή Καισαριανής. Ανέφερε ότι βρισκόταν στο μέσο της απόστασης μεταξύ της πόλης των Αθηνών και του υψηλότερου τμήματος του βουνού, διαδρομή συνολικής διάρκειας τριών ωρών. Παρατήρησε τους τέσσερις μαρμάρινους κίονες του καθολικού, θεωρώντας ότι προέρχονταν από τον μαρτυρούμενο ναό της Αφροδίτης. Οδηγήθηκε σε ιερή πηγή όπου διέκρινε κατάλοιπα κρήνης: τρεις τεχνητές λεκάνες η μεσαία εκ των οποίων καλυπτόταν από αψιδωτή οροφή, την οποία θεώρησε ως θεμέλιο του ναού της Αφροδίτης. Οι αρχαίες δοξασίες για θαυματουργές ιδιότητες του νερού σχετικά με την ευγονία και ευτοκία των γυναικών επιβίωσαν και στον χριστιανικό πληθυσμό, σύμφωνα με τον Hobhouse.

Ο E. Dodwell επισκέφτηκε τον Οκτώβριο του 1805, την άλλοτε ακμαία Μονή Καισαριανής την οποία βρήκε εγκαταλειμμένη⁵⁰⁸. Αναφέρθηκε στην πηγή Κύλλου Πήρα ή Καλλία και στην ομοιότητα που παρουσίαζε το ειδυλλιακό τοπίο με τη γλαφυρή περιγραφή του Οβίδιου. Απαρίθμησε κάποια αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη που δεν του προκάλεσαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, έξι ιωνικούς κίονες στο καθολικό και τέσσερις δωρικούς, καθώς και την ενεπίγραφη ερμαϊκή στήλη.

---

⁵⁰⁵ Spon 1678, , 222–225: [Cyriani, Cosbachi]

⁵⁰⁶ Wheeler 1682, 409–413: *Hagios Kyriani by the Greeks, and by the Turks Cosbashi*.

⁵⁰⁷ Chandler 1776, 145–146.

⁵⁰⁸ 1819, 485–488 [Sergiani / Sirgiani/ Cos-Bashi]

Ο συνοδοπόρος του Dodwell, W. Gell κάνει σύντομη μνεία για την Καισαριανή: αναφέρει ιωνικούς κίονες, την πηγή με την κεφαλή Κριού και την ενεπίγραφη στήλη με το όνομα του Θεμιστοκλή⁵⁰⁹. Ο συνταγματάρχης W. Leake, που επισκέφτηκε την ίδια εποχή την Αθήνα, θεωρεί ως πηγή του Ιλισού την Κυλλού Πήρα και επαναλαμβάνει την πιθανή σύνδεσή της με ναό της Αφροδίτης⁵¹⁰. Ο Woods στην επίσκεψή του κάποια χρόνια αργότερα (1817–1818), αναφέρει την ύπαρξη κιόνων και τον κρουνό σε σχήμα κεφαλής κριού στην πηγή της Μονής. Πιθανολογεί ότι η θέση πρέπει να ήταν αρχαία, αλλά αναφέρει ότι τίποτε δεν έχει σωθεί⁵¹¹. Ο F. Aldenhoven, που επισκέφτηκε τη Μονή κατά τα χρόνια του Όθωνα μαρτυρεί τη λιτανεία/ανάβαση των κατοίκων της Αθήνας προκειμένου να πιουν ιαματικό νερό από την πηγή της Μονής⁵¹².

Βλ. επίσης Fiedler 1840 – 1841: *Syriani*. Evliya Çelebi [Τζωρτζόγλου 1931, 130–131].

Βιβλιογραφία

Πιττάκης 1840, 297–299. Ross 1855, 220 – 222. Καμπούρογλου 1890, τ. 2, 191–202. Wiegand 1904, 125, Εικ. 122. Strzygowski 1902. Ορλάνδος 1933, 158–163. Χατζηδάκης 1949, 44–50. Χατζηδάκης 1950, 138–144. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956. Argyropoulou 1962. Borthwick 1963 (Κυλού Πήρα). Χατζηδάκη 1977. Simpson 1981, 43. Mc Credie 1982. Forrest 1991, 13, υποσ. 8–10. APMA 5 Καισαριανή, αρ. 2705, 2706. Πάλλης 2013, 147–149. Καισαριανή, Μονή, Υμηττός στον ιστότοπο Βυζαντινά Μνημεία Αττικής, <http://www.eie.gr/byzantineattica/view.asp?cgpk=490&lg=el&obpk=406&xsl=detail> (πρόσβαση 31.3.2020). ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ στον ιστότοπο «BYZANTINOS ΠΕΡΙΠΙΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΜΑΣ» <http://www.byzantineathens.com/muomicronnueta-kappaalphaiotasigmaalphanhoiotaalphanuetasigma.html> (πρόσβαση 27.3.2020)

Έρευνα

Ανασκαφή Αρχαιολογικής Εταιρείας 1949, 1950 (Μ. Χατζηδάκης)

---

⁵⁰⁹ Gell 1827², 94.

⁵¹⁰ Leake 1841, II 9–10: *Syriani*, *Callia at Pera*. και χάρτης.

⁵¹¹ Woods 1828, II 274–275): *St. Cyrian/ St. Sergian*.

⁵¹² O F. Aldenhoven 1854², 45–46: le monastère de Kaesariani, Panagia de Kaesariani

Περιγραφή

Η Μονή Καισαριανής, σύμφωνα με πατριαρχικά σιγίλλια και τις μαρτυρίες βυζαντινών λογίων και περιηγητών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, έχαιρε προνομίων και γνώρισε για μεγάλο χρονικό διάστημα αυτονομία από την εξουσία των Λατίνων, των Τούρκων, αλλά και από την εκκλησιαστική αρχή της Μητρόπολης Αθηνών στην οποία τελικά υπήχθη⁵¹³. Για τους λόγους αυτούς και χάρη στην προνομιακή θέση της στη μοναδική εύφορη κοιλάδα της δυτικής πλευράς του Υμηττού απέκτησε μεγάλο πλούτο και άνθηση, με εκτάσεις με ελαιόδενδρα, ποίμνια και μελίσσια. Το μοναστήρι συνδέθηκε ιδιαίτερα με την παραγωγή φημισμένου θυμαρίσιου μελιού κατά τους βυζαντινούς και οθωμανικούς χρόνους⁵¹⁴. Ως προς την αρχιτεκτονική της, περιβάλλεται από υψηλό τείχος και έχει δύο κύριες εισόδους, τη σημερινή κύρια δυτική είσοδο και μια ακόμα στην ανατολική πλευρά, δίπλα στην οποία υπάρχει η πηγή του Κριού, ονομασία που οφείλεται στον κρουνό σε σχήμα κεφαλής κριού. Πρόκειται για μαρμάρινη αρχαϊκή υδρορρόη ή κρουνό—αντίγραφο σήμερα—από την οποία η Μονή πήρε το τούρκικο όνομά της, Κοτς-Μπασί (Κριού Κεφαλήν). Περιελάμβανε το καθολικό των Εισοδίων της Θεοτόκου του 11ου αι., βυζαντινό τρίκογχο λουτρόνα ο οποίος μετασκευάστηκε σε ελαιοτριβείο και μεταγενέστερα κτίσματα της εποχής της Τουρκοκρατίας: το παρεκκλήσι του Αγίου Αντωνίου, τράπεζα, εστία, καμπαναριό καθώς και το συγκρότημα των κελιών.

Η ακμή της Καισαριανής αλλά και η φυσική ομορφιά του τοπίου οφείλεται στις τρεις πηγές που βρίσκονται στο περιβάλλον της⁵¹⁵.

Η πρώτη είναι η πηγή με την κεφαλή κριού στον ανατολικό περίβολο της Μονής.

Δεύτερη πηγή υπάρχει 200μ. Ν/ΝΑ της Μονής, η πηγή της Αναλήψεως ή Αγίασμα⁵¹⁶. Κατά τη λαϊκή παράδοση, το νερό της πηγής αυτής είχε ιαματικές ιδιότητες: στην εορτή της Αναλήψεως, σαράντα ημέρες μετά το Πάσχα, περιστέρι τάραζε το νερό της πηγής, και όποιος ελάμβανε πρώτος το νερό, το έπινε ή έπλενε ασθενές μέλος του σώματός του γιατρευόταν.

ΒΑ της Μονής, σε απόσταση περίπου 600μ. υπάρχει η πηγή της Καλοπούλας, που ταυτίζεται με την αναφερόμενη από τους αρχαίους Κυλλοῦ Πήρα ή *Κύλλου*

---

⁵¹³ Καμπούρογλου 1890, όπ. π.

⁵¹⁴ Germanidou 2017, 94. Pallis 2017, 119–121.

⁵¹⁵ Forrest 1991, 13–14.

⁵¹⁶ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 10

*Πήρα*⁵¹⁷. Σύμφωνα με τον Φώτιο και το Λεξικό Σούδα στη θέση της πηγής αυτής στην περιοχή της Καισαριανής, τοποθετούνταν εκτός από κτήριο κρήνης και ναός της Αφροδίτης⁵¹⁸. Το νερό συνδέονταν με την ευτεκνία και τη γονιμότητα των γυναικών, παράδοση η οποία συνεχίστηκε και στα νεώτερα χρόνια στην ίδια πηγή με το όνομα Καλοπούλα, εκ παραφθοράς της αρχαίας ονομασίας⁵¹⁹.

Επιπλέον το γραφικό τοπίο της κοιλάδας της Καισαριανής ταυτίστηκε από τους περιηγητές και τους μελετητές ως το τοπίο του Υμηττού δίπλα σε ιερή πηγή, το οποίο εξυμνεί γλαφυρά για την ομορφιά του ο λατίνος ποιητής Οβίδιος (βλ. παραπάνω).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία των περιηγητών και όπως είναι αντιληπτό και στον σημερινό επισκέπτη, στα κτήρια της Μονής και στον περιβάλλοντα χώρο της υπάρχουν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα από αρχαιότερο ή αρχαιότερα της βυζαντινής Μονής ναούς και οικοδομήματα. Τα *spolia* αυτά μνημόνευσαν και οι κατά καιρούς μελετητές της Μονής.

Ο Κ. Πιττάκης με βάση την επιγραφή του 4ου αι. μ.Χ. με γενεαλογικό πίνακα οικογένειας ιερέων και αξιωματούχων της ελευσινιακής λατρείας (αρ. **149**) υποστήριξε την ύπαρξη στην Καισαριανή ιερού της Δήμητρος και ετυμολόγησε την Καισαριανή από τη Σαισάρα κόρη του βασιλιά της Ελευσίνας Κελεού και γυναίκα του Κρόκωνος⁵²⁰.

Κατά τον Δ. Καμπούρογλου στην Καισαριανή υπήρχε αρχαία φιλοσοφική σχολή, η οποία ενδεχομένως επιβίωσε και μετά την διάλυση των σχολών αυτών από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό (529 μ.Χ.). Με αυτή την ερμηνεία έχει συνάφεια το ειρωνικό σχόλιο του επισκόπου Κυρήνης Συνέσιου για την πνευματική παρακμή της Αθήνας και για τους τελευταίους σοφιστές και εκπροσώπους της Νεοπλατωνικής Σχολής της Αθήνας, ιδρυτής της οποίας ήταν ο Πλούταρχος ο Αθηναίος: ο Συνέσιος υποστήριξε ότι οι σοφιστές προσέλκυαν τους μαθητές τους όχι με τα σοφά τους λόγια αλλά με το

---

⁵¹⁷ Βλ. παραπάνω αρχαίες πηγές. Κατά τον Καμπούρογλου δεν πρέπει να συγχέεται με την πηγή της Κριού Κεφαλής, αλλά ούτε και με το Αγίασμα: Καμπούρογλου 1890, 196

⁵¹⁸ Αρ. IV B. 68: Σούδα, s.v. Κυλλοῦ Πήραν [K 2672]

Κυλλοῦ Πήραν: ἡ Πήρα χωρίον πρὸς τῷ Υμηττῷ, ἐν ᾧ ἱερὸν Ἀφροδίτης καὶ κρήνη, ἐξ ἧς αἱ πιοῦσαι εὐτοκοῦσι καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι γίνονται.

⁵¹⁹ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 8–9. Forrest 16–17.

⁵²⁰ Πιττάκης 1840.

μέλι του Υμηττού⁵²¹. Υποδηλώνει ίσως εμμέσως την ύπαρξη φιλοσοφικής σχολής στην πλαγιά του Υμηττού, όπου παραγόταν εκλεκτό μέλι, μακριά από το άστυ....⁵²².

Ο Strzygowski με βάση τα spolia υποστήριξε την ύπαρξη στην πηγή Κύλλου Πήρα ναού ή κτηρίου της ύστερης ρωμαϊκής εποχής⁵²³, ενώ ο Ορλάνδος θεώρησε ότι υπήρχε πρωτοβυζαντινός ναός⁵²⁴. Ο Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός υποστήριξε την ύπαρξη ενός ή περισσότερων προχριστιανικών κτηρίων, πιθανότατα ρωμαϊκών, ένα εκ των οποίων ανήκε σε συναφές με κρήνη οικοδόμημα⁵²⁵.

Πρόκειται για μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που χρησιμοποιούν διακοσμητικά μοτίβα της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας: κυμάτια, αστραγάλους, ανθέμια. Δεν είναι όλα τα μέλη σύγχρονα μεταξύ τους, καθώς άλλα παρουσιάζουν μεγαλύτερη ομοιότητα με τις μορφές της αρχαίας αρχιτεκτονικής, ενώ άλλα εμφανίζουν μεγαλύτερη απόσταση από αυτές και ανήκουν πιθανόν στην Αθηναϊκή Σχολή γλυπτικής της όψιμης αρχαιότητας⁵²⁶.

Αναλυτικότερα τα αρχαία κατάλοιπα ή αρχιτεκτονικά μέλη από τη Μονή Καισαριανής και το περιβάλλον της είναι τα παρακάτω:

Αναφέρεται η εύρεση μερικών μυκηναϊκών οστράκων, που βρίσκονται στη Συλλογή της Βρετανικής Σχολής Αθηνών, από έκταση νοτίως της Μονής Καισαριανής και αριστερά του μονοπατιού προς τον Άγιο Μάρκο⁵²⁷.

Μαρτυρείται η προέλευση λεπίδων οψιανού, οι οποίοι φυλάσσονται στο Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, προερχόμενες από Συλλογή Γρηγορίου Μπουρνιά⁵²⁸.

Τα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη, εντοιχισμένα κατά κύριο λόγο στα κτίσματα της Μονής ή παλαιότερα ευρήματα από αυτήν την θέση είναι:

---

⁵²¹ **IV B. 52:** Συνεσίου, *Επιστολαί*, 136, 4, 22.

⁵²² Η Νεοπλατωνική Σχολή της Αθήνας βρισκόταν σε αντιπαράθεση με την αντίστοιχη Σχολή της Αλεξάνδρειας την οποία ακολουθούσε ο Συνέσιος. Βλ. και Θεοχάρης 2014, 161–163.

⁵²³ Strzygowski 1902, 57, 81, 89.

⁵²⁴ Ορλάνδος 1933, 159.

⁵²⁵ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 14, 41.

⁵²⁶ Θεοχάρης 2014, 128 «*Αθηναϊκή Σχολή*»: εμπνευσμένη από την αθηναϊκή ρωμαϊκή παράδοση γλυπτική παραγωγή στο διάστημα από την πρώιμη στη μέση βυζαντινή περίοδο.

⁵²⁷ Simpson 1981, 43.

⁵²⁸ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 7.

Μαρμάρινη ανάγλυφη κεφαλή κριού, κρουνός πιθανότατα αρχαίας κρήνης ή υδρορρόη κτηρίου αρχαϊκών χρόνων (εικ. 248). Χρονολογήθηκε στα τέλη του αι. π.Χ. και έχει ύψ. 0.35μ., πλάτ. 0.32μ., βάθ., 0.25μ. Από λευκό χονδρόκοκκο μάρμαρο. Κατά τον Wiegand, πρέπει να προερχόταν από κάποιο κρηναίο οικοδόμημα της εποχής του Πεισιστράτου, ο οποίος όπως είναι γνωστό υδροδότησε την Αθήνα⁵²⁹. Αρχικά ήταν εντοιχισμένη στην κρήνη στον ανατολικό εξωτερικό τοίχο του περιβόλου της Μονής Καισαριανής⁵³⁰. Ο κρουνός μπορεί να ήταν τοποθετημένος απευθείας στον βράχο, όπως και το σημερινό αντίγραφό του, επομένως θα αποτελούσε ροοκρήνη. Δεν μπορεί όμως να αποκλειστεί η περίπτωση να έχει μεταφερθεί από αλλού. Το μαρμάρινο αρχαϊκό γλυπτό έδωσε στο Μοναστήρι την τούρκικη ονομασία (Κορβασι). Μεταφέρθηκε το 1986 από το Μοναστήρι της Καισαριανής στο Μουσείο Ακροπόλεως με τη φροντίδα του Εφόρου Ακροπόλεως⁵³¹ και στην κρήνη της Καισαριανής τοποθετήθηκε αντίγραφο.

Οι τέσσερις μαρμάρινοι κίονες του καθολικού και τα ιωνικά κιονόκρανα επί αυτών. Στον αύλειο χώρο της Μονής φυλάσσονται επίσης κορμοί μαρμάρινων κίωνων, βάση και δύο ιωνικά κιονόκρανα (εικ. 249)⁵³².

Μικρό ναϊσκόμορφο ανάγλυφο Ρέας ή Κυβέλης, ύψ. 0.37μ., πλάτ. 0.23μ., εντοιχισμένο, στην εξωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου του περιβόλου Μονής⁵³³.

Επιτύμβια ανθεμωτή στήλη εντοιχισμένη στον περίβολο της Μονής και χρησιμοποιούμενη ως κρήνη⁵³⁴.

---

⁵²⁹ Wiegand 1904, 125, εικ. 122. Παράλληλα: θραύσμα κεφαλής κριού από σίμη με λεοντοκεφαλές και κριοκεφαλές από τον αρχαίο νεώ της Αθηνάς στην Ακρόπολη, τέλη του αι. π.Χ. Schrader 1939, 317, αρ. 438, εικ. 365–366. Κατά την J. Binder η κριοκεφαλή της Καισαριανής προέρχεται από τον αρχαίο νεώ της Ακρόπολης [Binder *The Monuments And Sites Of Athens*, 46]. Βλ. επίσης σίμη Ολυμπίας με κεφαλές ζώων ως υδρορρόες στα άκρα της. Λίγο νεώτερη είναι η μαρμάρινη κεφαλή κριού από τη σίμη του Τελεστηρίου Ελευσίνος, της εποχής του Πεισιστράτου: Travlos 1988, σ. 93, 124., εικ. 139, Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5248.

⁵³⁰ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, εικ. 1

⁵³¹ Forrest 1991, 13, υποσ. 8–10 (ακατάγραφο έως το 1991).

⁵³² Strzygowski 1902, σ. 57, εικ. 8. Πρβλ. Ιωνικό κιονόκρανο παλαιοχριστιανικής Βασιλικής Βραυρώνας, 4ος αι. μ.Χ. Παπαγιαννάκος 2004, εικ. 3–4. Κιονόκρανο από τη φιλοσοφική σχολή/Οικία C του Αρείου Πάγου: The Athenian Agora XXIV, πίν. 42.

⁵³³ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, εικ. 2 και 20.

⁵³⁴ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 43, εικ. 24.

Ερείπια θεμελίων ανατολικά του ιερού βήματος του καθολικού⁵³⁵.

Μαρμάρινοι ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι ⁵³⁶.

Τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου, με αστράγαλο, λέσβιο κυμάτιο και ταινία με ανάγλυφους ρόδακες, μήκ. 1.23, ύψ 0.20μ. εντοιχισμένο στο παράθυρο του παρεκκλησίου της Μονής (**εικ. 250**)⁵³⁷.

Μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος με ένζωδο βλαστό («peopled scrolls»). Στροβιλιζόμενη άκανθα σχηματίζει ανθικούς κόλπους στους οποίους απεικονίζονται ζώα, ταύρος, πάνθηρας(;) ⁵³⁸. Το κυρίως θέμα επιστέφεται με αστράγαλο και ιωνικό κυμάτιο (**εικ. 251**). Βρίσκεται στον αύλειο χώρο της Μονής. Δεύτερο παρόμοιο αρχιτεκτονικό μέλος είναι εντοιχισμένο στον ναό των Ασωμάτων Ταξιάρχων στο όμορο Φραγκομονάστηρο, με διαστ. 0.92 × 0.26 × 0.35μ. (βλ. παρακάτω θέση **323**).

Ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη είναι πιθανότερο να ανήκαν σε βυζαντινά μνημεία, με διακοσμητικά μορφολογικά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής, ανθέμια, σταγόνες, άκανθα κλπ. ⁵³⁹. Τα χαρακτηριστικότερα από αυτά είναι:

Μαρμάρινο γείσο με ταινία φοινικοειδών ανθεμίων εναλλασσόμενων με άνθη λωτού. Κάτω από αυτή, σπειροειδή μοτίβα σε σχήμα S, αστράγαλος και ιωνικό κυμάτιο. Το μέλος είναι εντοιχισμένο ως υπέρθυρο στην ανατολική πρόσοψη της Τράπεζας της Μονής (**εικ. 252**)⁵⁴⁰.

Μαρμάρινο γείσο, με ζώνη με φύλλα και ανθέμια σχηματοποιημένα, εντοιχισμένο ως υπέρθυρο στην έξοδο του νάρθηκα της Μονής⁵⁴¹.

Μαρμάρινη λεκάνη, διαμ. 2.35μ., εξαχθείσα από το λουτρόνα της Μονής, σήμερα στην αυλή της: πιθανόν προερχόταν από αρχαίο κτήριο συναφές με αρχαία

---

⁵³⁵ Χατζηδάκης 1949, 44–46, εικ. 2. Χατζηδάκη 1977, 12.

⁵³⁶ Βλ. παραπάνω επιγραφές. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 14–15, εικ. 4.

⁵³⁷ Strzygowski 1902, 58, εικ. 10.

⁵³⁸ Βλ. και Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, εικ. 23. Η αναγνώριση του διακοσμητικού θέματος ανήκει στον συνάδερφο Γιάννη Θεοχάρη, τον οποίο ευχαριστώ θερμά. Πρβλ. Στεφανίδου-Τιβερίου – Παπαγιάννη 2015, 77–79, 187–190: μαρμάρινες θήκες σαρκοφάγων 2ου μ.Χ. αττικών εργαστηρίων με πλοχμό άκανθας.

⁵³⁹ Αθηναϊκή διακόσμηση 4ου αι. κατά Strzygowski 1902, 76–77.

⁵⁴⁰ Strzygowski 1902 76–77, εικ. 14, Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, εικ. 32.

⁵⁴¹ Strzygowski 1902, 77–78, εικ. 15.

κρήνη. Στη συνέχεια πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως λεκάνη αγιασμού χριστιανικών χρόνων ή λεκάνη ελαιοτριβείου⁵⁴².

Κατά την ανασκαφή της αίθουσας οστεοφυλακίου της Μονής Καισαριανής το 1950, μαζί με βυζαντινή κεραμική βρέθηκαν ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα, και λιγότερα ρωμαϊκά με έκτυπο διάκοσμο. Ανεσκάφησαν επίσης τρεις σαμαροειδείς ακτέριστοι τάφοι ύστερης ρωμαϊκής–πρωτοβυζαντινής εποχής με ασβεστοκονίαμα στις πλευρές⁵⁴³.

Με βάση τα παραπάνω συνάγεται η χρήση του χώρου σε μεγάλο διάστημα της αρχαιότητας. Η ύπαρξη πηγών νερού στην ιδιαίτερου φυσικού κάλλους κοιλάδα του Υμηττού αποτέλεσαν βασικό παράγοντα για τη διαχρονική χρήση της. Ανθρώπινη παρουσία τεκμαίρεται κατά τους προϊστορικούς και μυκηναϊκούς χρόνους, με βάση την εύρεση οψιανών και μυκηναϊκών οστράκων. Οι πηγές νερού της Καισαριανής, το νερό των οποίων κατά την ύστερη αρχαιότητα, τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους θεωρούνταν ότι είχε ιαματικές και μαγικές ιδιότητες, πιθανόν συνδέονταν με συναφή άσκηση λατρείας κατά τους αρχαίους χρόνους. Στην ύπαρξη οικοδομημάτων ή ιερού/-ών, συνδεδεμένων με το ύδωρ ως πηγή ζωής και γονιμότητας συγκλίνουν οι μαρτυρίες των αρχαίων λεξικογράφων και τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία βρίσκουν παράλληλα σε κρήνες και νυμφαία της ρωμαϊκής περιόδου. Είναι επομένως πιθανή η ύπαρξη κρηναίου οικοδομήματος κατά τους αρχαϊκούς χρόνους και ιερού ή κτηρίων σχετικών με τη λειτουργία του ύδατος (π.χ. κρήνη, νυμφαίο, βαλανείο) κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

α/α 323

Χάρτης 6

Κωδικός: ΚΑΙ Φραγκομονάστηρο

Εικ. 253–260

Τοπωνύμιο: Φραγκομονάστηρο, Κοιμητήριο των Πατέρων, Λόφος Ταξιαρχών

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

⁵⁴² Παπαγιαννόπουλος-Παλαίος 1956, 37, εικ.18. Εντοπισμός αυτοψία 21.10.2019

⁵⁴³ Χατζηδάκης 1950, 138–144.

Σε απόσταση 400μ. δυτικά της Μονής Καισαριανής, σε λόφο με θέα την Αθήνα, στον οποίο βρίσκονται τα ναύδρια του Αγίου Μάρκου και των Ασωμάτων Ταξιάρχων

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.960699	23.793621			

Ιδιοκτησία: Υπουργείο Πολιτισμού

Αυτοψία: 21.10.2019

Είδος

Αρχαία μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη στους δύο μεταγενέστερους ναούς.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Αρ. 152: Επιγραφή όρου, ρωμαϊκών χρόνων.

Περιηγητές: –

Dodwell 1819, 484

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1888, 356, αρ. 704. Milchhöfer 1883, 24. Καμπούρογλου 1890, τ. 2, 191. Ορλάνδος 1933, 163–164. Λαζαρίδης 1960, 66. Ορεστίδης–Φράγκου, Άγιος Μάρκος.

Έρευνα

Έρευνα Αρχαιολογικής Περιφέρειας Μνημείων Αττικής (1960). Αναστήλωση μνημείων από την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (μελέτη 2013).

Περιγραφή

Στον αναστηλωμένο καθολικό ναό του Αγίου Μάρκου της εποχής της Φραγκοκρατίας και στον επίσης αναστηλωμένο μεταβυζαντινό ναό των Ασωμάτων Ταξιάρχων, μονόχωρα ναύδρια, τα οποία βρίσκονται πάνω στα θεμέλια μεσοβυζαντινού ναού και πρωτοβυζαντινής βασιλικής, είναι ορατά αρκετά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα από αρχαίο/-ους ναό/-ούς, προγενέστερους της βασιλικής. Τα περισσότερα από αυτά είναι εντοιχισμένα στα παραπάνω μνημεία.

Τα ορατά βυζαντινά μνημεία της θέσης αυτής είναι τέσσερα: αρχαιότερα όλων είναι θεμέλια που αποδίδονται σε τρίκλιτη πρωτοβυζαντινή βασιλική με νάρθηκα του 5ου–6ου αι. Ακολουθούν χρονολογικά τα κατάλοιπα και οι τρεις ασίδες ναού του 10ου αι., του μεταβατικού σταυροειδούς εγγεγραμμένου ελλαδικού τύπου, ο οποίος καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα της προγενέστερης βασιλικής. Ο ναός ήταν αφιερωμένος στους Ταξιάρχες και πρέπει να λειτούργησε ως κοιμητηριακός της Μονής Καισαριανής.

Νοτίως αυτού και σε επαφή με τον νότιο τοίχο του θεωρείται ότι κτίστηκε την περίοδο της Φραγκοκρατίας, ο καθολικός ναός του Αγίου Μάρκου, σήμερα αναστηλωμένος⁵⁴⁴.

Τον βυζαντινό ναό διαδέχθηκε, στα ΒΔ του ο μονόκλιτος ναός των Ασωμάτων Ταξιαρχών, μεταβυζαντινών χρόνων, ο οποίος εμφανίζεται σε σχέδιο του έτους 1745 του Ρώσου προσκυνητή Μπάρσκι με την αναγραφή *Ὁ Ταξιάρχης τὸ κοιμητήριον τῶν Πατέρων*⁵⁴⁵.

Διακρίνονται εντοιχισμένα αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία φαίνονται προγενέστερα των ορατών βυζαντινών ναών (**εικ. 254–258**). Ενδεικτικά:

- Τμήμα γείσου με οδόντες και αστράγαλο⁵⁴⁶.
- Τμήμα ιωνικού κίονα με διευρυνόμενη βάση⁵⁴⁷, διάμ. βάσης 0.54μ.
- Δύο τμήματα μαρμάρινης σίμης με λεοντοκεφαλές, σωζ. μηκ. 1μ., πλάτ. 0.70μ.⁵⁴⁸

Η μεταφορά και η εκτενής χρήση σπολίων στα βυζαντινά μνημεία της περιοχής Καισαριανής–Φραγκομονάστηρου φαίνεται και από δύο παρόμοια μέλη, το ένα εκ των οποίων βρίσκεται στη Μονή Καισαριανής, ενώ το άλλο στο λόφο των Ταξιαρχών. Προέρχονται από γείσο ή επίκρανο παραστάδας ή πεσσού με ανάγλυφα κυμάτια — ιωνικό κυμάτιο, αστράγαλο, οδόντες, ζώνη ανθεμίων— και στις τρεις πλευρές, πλάτ. 0.56μ., και ύψ. 0.25μ. (**εικ. 260 α, β, γ**).

Ο μεγάλος αριθμός μαρμάρινου αρχιτεκτονικού και οικοδομικού υλικού στην περιοχή της Μονής Καισαριανής (**εικ. 259**) κάνει πιθανή την εκδοχή της ύπαρξης αρχαίων κτηρίων, προγενέστερων των ορατών σήμερα βυζαντινών μνημείων. Ένα άλλο ενδεχόμενο —περισσότερο αδύναμο κατά τη γνώμη μας, λόγω του όγκου του

⁵⁴⁴ Καμπούρογλου, 1890, 191. Ορλάνδος, 1933, 163–164.

⁵⁴⁵ Ορλάνδος 1933, 160, εικ. 213.

⁵⁴⁶ Παράλληλα: τμήμα γείσου με οδόντες από τη μνημειώδη πρόσοψη των ρωμαϊκών Λουτρών στην οδό Λεχαίου στην αρχαία Κόρινθο, περί το 200 μ.Χ.: CORINTH XVII, Πίν. 16. Νο 34.

⁵⁴⁷ Πρβλ.: ιωνικοί κίονες, μεγαλύτερου μεγέθους με ανάλογη διεύρυνση βάσης, εντοιχισμένοι στο υστερορωμαϊκό τείχος της Αθήνας, πιθανόν της εποχής του Αυγούστου. The Athenian Agora XIV, 166, Πίν. 84a.

⁵⁴⁸ Βλ. τμήμα σίμης με λεοντοκεφαλές από το κυκλικό οικοδόμημα, μονόπτερο, της αθηναϊκής Αγοράς, των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. Πιθανότατα επρόκειτο για κρήνη: Dinsmoor 1974, 412–427, εικ. 6, 7, Πίν. 88e. Επίσης πρβλ. λεοντοκεφαλές από σίμη οικοδομήματος ρωμαϊκών χρόνων από τα Ίσθμια Κορινθίας Broneer 1953, πίν. 58d.

υλικού— θα ήταν το πλήθος αυτό των αρχιτεκτονικών μελών να είχε μεταφερθεί από αλλού⁵⁴⁹.

Στο περιβάλλον των παραπάνω μνημείων ο Dodwell εντόπισε επιγραφή όρου με μεγάλα γράμματα σε οριζόντια επιφάνεια βράχου, τον οποίο ο Milchhöfer συμπεριέλαβε στον κατάλογο επιγραφών στο *Antikebericht aus Attika*, του 1888⁵⁵⁰. Ο όρος αυτός δεν έχει εντοπιστεί.

α/α 324

Χάρτης 6

Κωδικός: ΚΑΙ Καλόγερος

Εικ. 261–264

Τοπωνύμιο: Καλόγερος, *Karten von Attika*, Bl. IV, «Kaisariani Berg» 375μ..

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

Ύψωμα Καλόγερος (υψόμ. 374μ.), 413μ. ΒΔ του Φραγκομονάστηρου και 800μ δυτικά Μονής Καισαριανής.

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.962844	23.787877			374μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία

1.5.2019

Είδος

Τοίχος αρχαίας οχύρωσης

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές

Ο Ε. Dodwell, το 1805, στην περιήγησή του στην Καισαριανή και στην κορυφή του Υμηττού, στον δρόμο της ανάβασης από το μετόχι του μοναστηριού της

⁵⁴⁹ Για τη διασπορά αρχιτεκτονικών μελών κατά τον Μεσαίωνα βλ. Θεοχάρης 2014, 242, υποσ. 1001.

⁵⁵⁰ Milchhöfer 1888, 356, αρ. 704. Langdon 1999, 495, σημ. 22.

Καισαριανής⁵⁵¹ προς το ίδιο το μοναστήρι, επεσήμανε σημαντικά αρχαία κατάλοιπα σε παρακείμενο λόφο στους πρόποδες του Υμηττού⁵⁵². Το ύψωμα αυτό περιέβαλλε από βορρά η κοίτη ποταμού, τον οποίο ταύτισε με τον Ιλισό. Επρόκειτο όμως για παραπόταμο του Ιλισού, τον Ηριδανό Καισαριανής. Εντόπισε έναν μακρύ τοίχο από μεγάλους λίθους, θεμέλια πύργου και τοίχους που περιέκλειαν δύο όμορους λόφους. Θεώρησε ότι επρόκειτο για τα ερείπια αρχαίου δήμου ή πόλης και πρότεινε το όνομα *Ελίκη*, με βάση αναφερόμενο στον Υμηττό χωρίου του Στράβωνος⁵⁵³. Πρότεινε μάλιστα ότι ενδεχομένως επρόκειτο για την εγκατάσταση των Πελασγών στον Υμηττό που αναφέρει ο Ηρόδοτος και ο Έφορος⁵⁵⁴. Κάποιες εκατοντάδες εκατοντάδες μέτρα ανατολικά —γιάρδες στο κείμενο— τοποθέτησε ερειπωμένη εκκλησία και αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη με διακόσμηση (πιθανότατα πρόκειται για το Φραγκομονάστηρο).

Στο περιβάλλον των παραπάνω μνημείων ο Dodwell εντόπισε επιγραφή όρου με μεγάλα γράμματα σε οριζόντια επιφάνεια βράχου. Ενδεχομένως πρόκειται για τον όρο στην περιοχή των ναυδρίων Αγίου Μάρκου και Ταξιαρχών ή στο Αλεποβούνι ή άλλη κοντινή, αλλά άγνωστη σήμερα επιγραφή επί του βράχου.

---

551 Η μονή του Αγίου Γεωργίου (Κουταλά), κοντά στο Δημοτικό Νεκροταφείο Βύρωνα, αναφέρεται ως μετόχιο της Μονής Καισαριανής και προφανώς ιδρύθηκε από τη Μονή αυτή. Βλ. Καμπούρογλου 1890, 191.

552 Dodwell 1819, 484: *we reached the Metochi of the monastery of Sirgiani, which is at the foot of Hymettos: after passing this place, I took notice of a long wall composed of large blocks, apparently of the highest antiquity; which led me to conjecture, that an insular hill at the foot of Hymettos, rising to the south of the Metochi, might be the site of some ancient demos. Having crossed the dry bed of the Ilissos, which is at its northern foot, I found the imperfect remains of a wall, rising not more than a foot above the ground, which leads to the summit of the hill, and terminates in the foundations of a square tower: two other adjoining hills are circled by the walls, which appear to have included a town of at least two miles in circuit. Although the traces are very imperfect, and apparently of high antiquity, it is surprising that they were unknown to former travelers.*

553 Η λέξη αναγιγνώσκεται ως Πεντελικής και όχι Ελίκης. Βλ. Αρχαίοι Συγγραφείς **IV B. 19**: Στράβ. IX I, 23/399–400: μαρμάρου δ' ἔστι τῆς τε Ὑμηττίας καὶ τῆς Πεντελικῆς κάλλιστα μέταλλα πλησίον τῆς πόλεως.

554 Αρχαίοι Συγγραφείς **IV B. 1**: Ηρόδ. VI 137. **IV B. 2**: Έφορος FGrHist 70 F119, 19–24.

Ο W. Gell παρέχει παρόμοιες, αν και πιο περιληπτικές, πληροφορίες. Διαφοροποιείται, ως προς το ότι ο τοίχος περιέκλειε τέσσερις λόφους⁵⁵⁵.

Με βάση την περιγραφή των περιηγητών, ο λόφος που αντιστοιχεί σε αυτές τις περιγραφές είναι το ύψωμα που σημειώνεται ως «Kaisariani Berg» (375μ.) στο φύλλο χάρτου IV (Athen–Hymettos, 1882) των *Karten von Attika*, όπως αναγνωρίζει και ο McCredie⁵⁵⁶.

Βιβλιογραφία

Karten von Attika, Bl. IV Athen-Hymettos (1882), Ύψωμα 375.1μ. Milchhöfer 1883, 23–24. McCredie 1966, 50–52, πίν 2, πίν 11c, d. Vanderpool 1967, Σχέδ. σ. 310 (πορεία τοίχου). McCredie 1982, πίν.12. Langdon 1982.

Έρευνα

McCredie, 1962

Περιγραφή

Το 1962 ο McCredie (1966, 50–52) εντόπισε σε λόφο με υψομ. 375μ., δυτικά της Μονής Καισαριανής, που ταυτίζεται με το ύψωμα Καλόγερος, τοίχο πλάτ. 0.80–0.90μ., ο οποίος έδινε την εντύπωση ότι περιέβαλε τμήμα του λόφου. Είχε κατεύθυνση Β–Ν, ξεκινώντας από το ρέμα βορείως του υψώματος προς τον νότο, προς την κορυφή, σε μήκ. 300μ. περίπου και μετά άλλαζε κατεύθυνση προς τα ανατολικά ακολουθώντας ένα φρύδι του βράχου. Η κατάσταση διατήρησης δεν ήταν καλή, ο τοίχος μόλις που διακρινόταν. Ο McCredie δεν εντόπισε θεμέλια πύργου παρά μόνο σωρό από λίθους. Κατά τον ίδιο, ο τοίχος οχύρωνε την κορυφή του λόφου και το βόρειο τμήμα, με την παρατήρηση ότι ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εντοπίσει κανείς τους τρεις ή τέσσερις λόφους που περιέκλειε κατά τους περιηγητές. Θεωρήθηκε ότι δεν αποτελούσε οχύρωση κάποιου αρχαίου αττικού δήμου, καθώς δεν υπήρχαν συναφή θεμέλια κτηρίων ή κέραμοι, αλλά ότι λόγω της περιοπτης θέσης και της πρόσβαση σε νερό από τις πηγές της Καισαριανής, θα αποτελούσε προσωρινού χαρακτήρα οχύρωση κάποιας δύναμης που επιδίωκε να επιτεθεί στην Αθήνα. Ελλείψει ευρημάτων και μαρτυρίας για

---

⁵⁵⁵ Gell 1827, 93–94: ... *On the hill r. observe vestiges of a town, with traces of its walls. ... Could this town have been called Helis, or was it the spot given to the Pelasgi, at the foot of Hymettus? The wall incloses four of the hills.*

⁵⁵⁶ McCredie 1966, 50–52.

οχυρό στην Αττική κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, η κατασκευή αυτή θεωρήθηκε ως αρχαία.

Άξιο λόγου είναι ότι από την οχύρωση που ανέφεραν οι περιηγητές τον 19ο αι., τη δεκαετία του '60 ήταν ορατός ένας τοίχος. Ο McCredie το 1982 (1982, πίν.12.) δημοσίευσε ένα σκαρίφημα ημερολογίου του W. Gell, στο οποίο σημειώνεται το ρέμα της Καισαριανής και η οχύρωση που περιβάλλει τέσσερις λόφους, όπως ανέφερε ο περιηγητής. Η κατασκευή των κτηρίων της Πανεπιστημιούπολης, όπως σημείωσε ο McCredie, καθώς και οι σύγχρονοι δρόμοι πιθανόν κατέστρεψαν κατάλοιπα και άλλαξαν την τοπιογραφία της περιοχής.

Με την πάροδο των χρόνων τα αρχαία ίχνη έγιναν περισσότερο δυσδιάκριτα. Ο Langdon θεώρησε ότι τα αναφερόμενα από τους παλαιότερους κατάλοιπα οχύρωσης, ήταν στην πραγματικότητα αναλημματικός/-οί τοίχος/-οι καλλιέργειας⁵⁵⁷.

Σήμερα στη θέση αυτή, στην κορυφή του υψώματος διακρίνονται αδιάγνωστα όστρακα αγγείων και δυσδιάκριτα ίχνη θεμελίων τοίχου.

α/α 325

Χάρτης 6

Κωδικός: ΚΑΙ Άλσος Καισαριανής

Εικ. 265

Τοπωνύμιο: Άλσος Καισαριανής

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

Άλσος Καισαριανής, 500μ. δυτικά του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Καισαριανής, 350–400μ. ΝΔ του κτηρίου της Θεολογικής Σχολής, βορείως της λεωφόρου Εθνικής Αντιστάσεως και νοτίως της οδού Κολοκοτρώνη του Δήμου Ζωγράφου. Εκεί το 1983 επρόκειτο να κατασκευαστεί το κτήριο της Νομικής Σχολής, το οποίο δεν ανεγέρθη.

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίοι αναλημματικοί τοίχοι

Αρχαίες Πηγές: –

---

⁵⁵⁷ Langdon 1982, 88–98.

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Δεκουλάκου 1983, Πίν 24. Langdon 1999, 503–506

Έρευνα

Ανασκαφική έρευνα Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αρχαία αναλήμματα για καλλιέργεια εντοπίστηκαν στην περιοχή του Άλσους Καισαριανής και της Πανεπιστημιούπολης. Θεωρήθηκε ότι θα ήταν περισσότερα πριν από την κατασκευή των κτηρίων της Πανεπιστημιούπολης και των συνοδών έργων.

Στη νότια κατωφέρεια του υψώματος του άλσους εντοπίστηκε αναλημματικός τοίχος, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ, από σειρά μεγάλων αργών λίθων, που ακολουθούσε τη διαμόρφωση του εδάφους. Ερευνήθηκαν επίσης άλλοι δύο, ίδιας κατεύθυνσης τοίχοι, ο ένας σε απόσταση 15–20μ. νοτιότερα και ο άλλος σε απόσταση 45μ. βορειότερα. Ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους. Τοίχος κατεύθυνσης από ΒΑ–ΝΔ, παρόμοιας δόμησης έβαινε εγκάρσιος ως προς τον πρώτο στο μέσο περίπου του μήκους του. Βρέθηκαν ελάχιστα, πολύ φθαρμένα όστρακα που θεωρήθηκε ότι ανήκαν στους αρχαίους χρόνους. Η Ι. Δεκουλάκου σημείωσε τη διαχρονική χρήση των κατασκευών αυτών στην Αττική από την αρχαιότητα έως την Τουρκοκρατία.

Σύμφωνα με τον Μ. Langdon οι όροι που βρέθηκαν στο περιβάλλον της Θεολογικής Σχολής ήταν πιθανόν συναφείς με τους παραπάνω αναλημματικούς τοίχους. Πρέπει να δήλωναν σύνορα ιδιοκτησιών που ετύγχαναν κάποιου είδους καλλιέργειας.

α/α 326

Χάρτης 6

Κωδικός:ΚΑΙ Πανιωνίου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Καισαριανή

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

Δυτικό άκρο υψώματος μεταξύ των συνοικισμών Καισαριανής και Κουπονίων, κατά το έτος 1945 (Ιλίσια, Ζωγράφου, Γουδί), στη δεξιά όχθη του ρέματος που κατέβαινε

από τη Μονή Καισαριανής, στη νοητή προέκταση των οδών Νέας Εφέσου και Πανιωνίου Καισαριανής.

Συντεταγμένες

Κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία ταφή σε σαρκοφάγο κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων, Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, κιβ. 569Ε, έγγραφη αναφορά Α. Σταμίρη, έκτακτου αρχαιολογικού υπαλλήλου, με ημερομηνία 19.11.1945.

Έρευνα: 1945. Αυτοψία και αναφορά Α. Σταμίρη προς τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Περιγραφή

Βρέθηκε μονολιθική πώρινη σαρκοφάγος, τοποθετημένη κατά την κατεύθυνση Α–Δ, μήκ. 1.48μ., πλάτ. 0.57μ. και βάθ. 0.275μ. Ως κάλυμμα είχαν χρησιμοποιηθεί δύο πλάκες λίθου Καρά, διαστ. 0.91×0.82×0.14μ. και 0.76×0.77×0.145μ., ακατέργαστες στην άνω επιφάνεια και αδρώς κατεργασμένες με αναθύρωση πλάτ. 0.16μ. στην κάτω. Η ταφή ήταν συλημένη και βρέθηκαν λίγα τμήματα οστών. Από τα χώματα της εκσκαφής προήλθαν αβαφή και μελαμβαφή όστρακα και τμήμα ληκυθίου.

ΑΘΗΝΑ

α/α 327

Χάρτης 6

Κωδικός: ΑΘΗ Προφήτης Ηλίας

Εικ. 266–268

Τοπωνύμιο: Προφήτης Ηλίας Παγκρατίου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αθηναίων

Γεωγραφική θέση

Περί τον ναό Προφήτη Ηλία Παγκρατίου, Αρύββου και Υμηττού

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: άγνωστη

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφοι 4ου και 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. 153 Δικαστικό πινάκιο: Θεόδωρος Πτελε[άσιος]

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Galanakis – Skaltsa 2012

Έρευνα

Λαθραία ανασκαφή του 1871

Περιγραφή

Με βάση τη μελέτη αρχειακού υλικού του 19ου αι. του Ashmolean Museum της Οξφόρδης από τους ερευνητές Γιάννη Γαλανάκη και Στέλλα Σκαλτσά έγινε δυνατή η ανασύσταση ευρημάτων λαθραίας ανασκαφής τάφου, κατά τον 19ο αι., κοντά στον ναό του Προφήτη Ηλία στο Παγκράτι, ο οποίος βρισκόταν στην ίδια θέση με τη σημερινή ομώνυμη εκκλησία. Συγκεκριμένα πρόκειται για την έκδοση επιστολής με ημερομηνία 18 Αυγούστου 1871, του καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών Αθανάσιου Ρουσόπουλου, ο οποίος εμπλεκόταν σε δίκτυα διακίνησης αρχαίων, προς τον George Rolleston, καθηγητή ανατομίας της Οξφόρδης, στην οποία δίδεται περιγραφή των ευρημάτων του τάφου με σκοπό την αγορά τους από τον δεύτερο. Φαίνεται μάλιστα ότι οι

αρχαιοκάπηλοι που απευθύνθηκαν στον Ρουσόπουλο είχαν ανασκάψει περισσότερους του ενός τάφους στην περιοχή αυτή.

Ο τάφος που περιγράφεται αναλυτικά στην επιστολή ήταν μαρμάρινη σαρκοφάγος με μονολιθικό κάλυμμα. Εξαιρετικά σπάνια ήταν η εύρεση εντός αυτού ξύλινης θήκης, με χρήση φερέτρου, η οποία έφερε περίτεχνη διακόσμηση και διαλύθηκε σε κομμάτια μόλις ήρθε σε επαφή με τον ατμοσφαιρικό αέρα σύμφωνα με τη μαρτυρία των αρχαιοκαπήλων προς τον Ρουσόπουλο⁵⁵⁸. Ο ίδιος μνημόνευσε στην επιστολή του τα κτερίσματα της ταφής: τρία αλάβαστρα, πιθανόν εξ αλαβάστρου, μελαμβαφή ανθεμωτή λήκυθο, σπάνιο σφαιρικό μεταλλικό(;) αγγείο, πιθανότατα αρύβαλλο, και δικαστικό πινακίο. Τα αναφερόμενα κτερίσματα χρονολογήθηκαν βάσει της περιγραφής τους και σχεδίου του πινακίου που παρείχε ο Ρουσόπουλος στο δεύτερο τέταρτο 4ου αι. π.Χ. (περί το 367–350 π.Χ. κατά τους Galanakis – Skaltsa 2012). Η ταφή αναφερόταν ότι διέσωζε το κρανίο, την κάτω γνάθο και οστά από το σκελετό του νεκρού.

Άλλος τάφος στην ίδια περιοχή περιείχε λευκές ληκύθους, για τον λόγο αυτό ανήκε στον 5ο αι. π.Χ.⁵⁵⁹

Η ευρύτερη περιοχή μεταξύ του Προφήτη Ηλία Παγκρατίου και της Ζωοδόχου Πηγής Καισαριανής πρέπει να συγκέντρωνε μεμονωμένους τάφους, όπως φαίνεται από τις ενδείξεις Grabh με ερυθρό χρώμα στο φύλλο χάρτου IV Athen-Hymettos (1882) των *Karten von Attika* και το συνοδευτικό κείμενο του Milchhöfer, καθώς και λόγω προέλευσης από την ίδια περιοχή μερικών επιτύμβιων επιγραφών που εξέδωσε ο Στέφανος Κουμανούδης⁵⁶⁰.

Οι Γ. Γαλανάκης και Σ. Σκαλτσά πρότειναν επίσης ότι η εύρεση του συγκεκριμένου δικαστικού πινακίου, λόγω του δημοτικού Πτελεάσιος, θα μπορούσε

---

⁵⁵⁸ Ο Ρουσόπουλος που είδε σπαράγματα της ξύλινης αυτής θήκης εκθείασε στην επιστολή του την περίτεχνη διακόσμηση με αστράγαλο, κοσμήματα που του θύμιζαν το γλυπτό διάκοσμο του Ερεχθείου και κεφαλές καρφιών από ελεφαντόδοντο που υποδεικνύουν ότι επρόκειτο για ξύλινη κατασκευή σαν κασέλα με ένθετο διάκοσμο από άλλα υλικά.

⁵⁵⁹ Galanakis – Skaltsa 2012, 620–621, υποσ. 4

⁵⁶⁰ Milchhöfer 1883, 25. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι*, αρ. 320 [IG II² 5792]. Διότιμος|Διομνήστου|Ἀρχα[ρνεύς]. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι*, αρ. 801 [IG II² 6760] Ἀμμώνιος|Ζήνωνος|Μαραθώνιος. *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι*, αρ. 3103 [IG II² 11992]. Λυσιά|δης. Galanakis – Skaltsa 2012, 624, υποσ. 16.

να αποτελέσει ένδειξη, αν και όχι αδιαμφισβήτητη, της θέσης του μικρού αρχαίου δήμου της Πτελέας στην περιοχή αυτή του Προφήτη Ηλία⁵⁶¹.

α/α 328

Χάρτης 6

Κωδικός: ΖΩ

Πανεπιστημιούπολη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ζωγράφου ή Καισαριανής

Γεωγραφική θέση

Μεταξύ Καισαριανής και Άνω Ιλισίων.

Συντεταγμένες: μη ακριβής θέση

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφος και επιτύμβιος κιονίσκος 2ου αι. π.Χ..

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. **154** (200–150 π.Χ.)

Άμύντας | Άμύντου | Ποτάμιος

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Παπαχριστοδούλου 1970, 123, πίν 89γ. RE V 1 (1903) s.v. *Δῆμοι*, 99–102 [V. Schoeffer]. RE XXII.1 (1953) 1030 κε. s.v. *Potamos* [E. Meyer]

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής

Περιγραφή

Ανασκαφή κιβωτιόσχημου τάφου, διαστ. 0.55×1.85μ. του πρώτου μισού 2ου π.Χ. Περιείχε λείψανα δύο νεκρών, με κτερίσματα σιδερένια στλεγγίδα και γυάλινο αγγείο.

---

⁵⁶¹ Η Πτελέα, μικρός δήμος της τριττύος του άστεος της Οινιίδος φυλής, με αντιπροσώπευση από έναν μόνο βουλευτή στην αθηναϊκή Βουλή, κατά τη γενικώς παραδεκτή άποψη, τοποθετείται από τους μελετητές, δυτικά του άστεος, στην κοιλάδα του Κηφισού ποταμού, κοντά στο σημερινό Αιγάλεω: Traill 1975, 49. Whitehead 1986, 341, 371.

Πέριξ του τάφου βρέθηκαν πήλινα μυροδοχεία του τύπου της δακρυδόχου και τμήματα έτερου γυάλινου αγγείου. Ο παρακείμενος επιτύμβιος κιονίσκος αναγράφει το δημοτικό *Ποτάμιος* και αποτελεί ένδειξη για την τοποθέτηση του αρχαίου δήμου Ποταμού σε αυτήν την περιοχή⁵⁶². Το δε όνομα Αμύντας, όπως σημειώνει ο Παπαχριστοδούλου μαρτυρείται στην Αττική τουλάχιστον από τον 4ο αι. π.Χ.

α/α 329

Χάρτης 6

Κωδικός: ΖΩ Θεολογική Σχολή

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Θεολογική Σχολή

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ζωγράφου

Γεωγραφική θέση

Ύψωμα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανατολικά ΝΑ γωνίας κτηρίου Θεολογικής Σχολής σε απόσταση 30μ. και 50μ. αντίστοιχα.

Συντεταγμένες

Οι συντεταγμένες που δίδονται από τον M. Langdon δεν είναι ορθές καθώς αντιστοιχούν σε σημεία μέσα στο Στρατόπεδο Σακέτα και όχι στην περιοχή της Θεολογικής Σχολής.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Επιγραφές όρων επί του βράχου

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. 155–156

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Langdon 1999, 503–506, αρ. TR 1, TR 2, εικ. 20–21.

---

⁵⁶² Για τους τρεις δήμους που έφεραν το όνομα Ποταμός: *Ποταμός καθύπερθεν. Ποταμός υπένερθεν. Ποταμός Δειραδιώτης*: βλ. σημ. 474. Στην περιοχή της Καισαριανής και της Πανεπιστημιούπολης Ζωγράφου τοποθετούνται οι δύο δήμοι Ποταμός της τριττύος του άστεως της Λεοντίδος φυλής, ο Ποταμός καθύπερθεν και ο Ποταμός υπένερθεν.

Έρευνα

Εντοπίστηκαν τον χειμώνα του 1993 από την Aleydis van de Moortel

Περιγραφή

Δύο επιγραφές όρων επί του βράχου σε απόσταση 20μ. μεταξύ τους στην κατεύθυνση Δ–Α. Ο δυτικότερος από αυτούς ήταν χαραγμένος σε αδρή επιφάνεια βράχου. Ο δεύτερος βρισκόταν σε απόσταση εκατοστών από δρόμο που διανοίχθηκε το 1997, κοντά στον οποίο προγραμματιζόταν να ανεγερθεί νέο κτήριο της Πανεπιστημιούπολης. Πιθανότατα έχει καταστραφεί. Και οι δύο κατά τον Langdon συσχετίζονταν με αρχαία αναλήμματα για καλλιέργειες που εντοπίστηκαν 350–400μ. ΝΔ του κτηρίου της Θεολογικής Σχολής (βλ. Άλσος Καισαριανής, **εικ. 265**). Εικάζεται ότι αρχικά πριν από την κατασκευή των κτηρίων της Πανεπιστημιούπολης και των συνοδών έργων οι αναλημματικοί τοίχοι θα ήταν περισσότεροι. Είναι πιθανόν οι συγκεκριμένοι όροι να δήλωναν σύνορα ξεχωριστών ιδιοκτησιών που τύγγχαναν κάποιου είδους καλλιέργειας.

α/α 330

Χάρτης 6

Κωδικός: ΖΩ Φιλοσοφική

Εικ. 269

Τοπωνύμιο: Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ζωγράφου

Γεωγραφική θέση

Νοτίως της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και δυτικά της Σχολής Θετικών Επιστημών του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σε χαμηλό επίμηκες ύψωμα κατά τον άξονα ανατολικά–δυτικά.

Συντεταγμένες: Κατά προσέγγιση εντοπισμός

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
330	37.967740	23.780883			
330α	37.967325	23.779757			
330β	37.967055	23.778147			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 30.4.2021

Είδος

Οικοδομικά κατάλοιπα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Παπαχριστοδούλου 1970, 123

ΥΑ ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/44570/1842/11-5-2010 - ΦΕΚ 194/ΑΑΠ/19-5-2010, αρ. 12 «Προσωρινή οριοθέτηση, αρχαιολογικών χώρων, ενόψει πρότασης του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας για την τροποποίηση, του από 31-8-1978 ισχύοντος Π.Δ. προστασίας του Υμηττού»

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Μεταξύ των κτηρίων της Φιλοσοφικής Σχολής και της Σχολής Θετικών Επιστημών στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, σε χαμηλό ύψωμα σώζονται αρχαία κατάλοιπα, από ευμεγέθεις λίθους, μεταξύ αυτών ορθογώνια γωνία δύο τοίχων, των οποίων διαγράφεται μόνο η εξωτερική παρειά από τις μεγάλες αυτές πέτρες (**330**). Ένας λίθος, ελαφρά μετακινημένος από την ευθεία, σώζει ορθογώνιο τόρμο. Η κατασκευή είχε τετράγωνη ή ορθογώνια κάτοψη, με πλευρά ορατού μήκους περί τα 5μ. Μπορεί να αποτελούσε πύργο-φρουκτωρία, λόγω της ισχυρής τοιχοδομίας της. Ας σημειωθεί ότι στην περιοχή αυτή νοτίως του κτηρίου της Φιλοσοφικής σε μια νοητή ευθεία ανατολικά προς δυτικά διακρίνονται τουλάχιστον άλλες δύο ομάδες παρόμοιων μεγάλων λίθων. Δεν μας δίνουν δυστυχώς κάποια κάτοψη, επειδή κάποιοι έχουν μετακινηθεί από έργα οδοποιίας ή τοποθέτησης σωλήνων πυρόσβεσης. Εδώ δίδονται απλώς τα σημεία που παρατηρήθηκαν άλλες δύο σειρές τέτοιων λίθων (330α και 330β), καθώς όπως προαναφέρθηκε σχηματίζουν μια νοητή ευθεία.

Θεωρούμε ότι θα μπορούσαν να αποτελούν έργα άμυνας ίσως συνδεδεμένα με την πιθανή οχύρωση στη θέση **324μ.**, από την οποία απέχουν περίπου 0.8–1χλμ.

α/α   **331**

Χάρτης 6

Κωδικός: ΖΩ Κοτοπούλη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Βίλλα Μαρίκας Κοτοπούλη

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Ζωγράφου

Γεωγραφική θέση

Οδός Αλέκου Παναγούλη και Καββαθά

Συντεταγμένες

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.979813	23.769572				

Ιδιοκτησία

Δήμος Ζωγράφου

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίος τάφος κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Δαβάρας 1965, 119

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αττικής.

Περιγραφή

Βρέθηκε σαρκοφάγος από πρασινωπό τιτανόλιθο, ύψ. 0.52μ., μήκ. 2.50μ., πλάτ. 0.75μ. και πάχ. 0.12μ., με αετωματικό κάλυμμα, ύψ. 0.29μ. και πλάτ. 0.86μ. Στο εσωτερικό ο νεκρός ήταν στραμμένος προς τα δυτικά με κτερίσματα χάλκινο κάτοπτρο και αλάβαστρο θραυσμένο σε τρία τμήματα.

α/α 331α

Χάρτης 6

Κωδικός: ΓΟΥ Μικράς Ασίας

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Γουδί, πλατεία Αγίου Θωμά

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αθηναίων

Γεωγραφική θέση

Οδός Μικράς Ασίας και Παπαναστασίου

Συντεταγμένες

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
--------	---------	----------	-----------	-----------	----------

37.982208	23.763579				
-----------	-----------	--	--	--	--

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Σταυρίδη.

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα και φρεάτιο εξαερισμού πεισιστράτειου υδραγωγείου

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1975, 27, πίν. 26Α. Chiotis 2011, 174.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής.

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα του υπόγειου αγωγού του πεισιστράτειου υδραγωγείου. Σε βάθος 7.65μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 6.15μ. από την επιφάνεια της κιμωλιάς, ανασκάφηκε η υπόγεια στοά του υδραγωγείου πλάτους 0.80μ. και ύψους 1.20μ. που διέθετε καμαρωτή οροφή. Είχε κατεύθυνση ανατολικά προς τα δυτικά και διέγραφε καμπύλη διαδρομή. Στην οροφή είχε διανοιχθεί φρεάτιο εξαερισμού και επίσκεψης, διαμ. 1μ.

α/α 332

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΘ Υπάτης

Εικ. 270–271

Τοπωνύμιο: Αμπελόκηποι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αθηναίων, Αμπελόκηποι

Γεωγραφική θέση:

Συμβολή Λ. Μεσογείων 72–78 με οδό Υπάτης, Ο.Τ.80094

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.988236	23.766789			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος:

Ταφικός περίβολος του δεύτερου μισού 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:–****Περιηγητές:****Βιβλιογραφία**

Φιλιππάκη 1966, 64–65, σχέδ. 9, πίν. 77. Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 352, εικ. 16

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφική έρευνα Γ' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων, κατά τη διαπλάτυνση Λ. Μεσογείων

Περιγραφή

Στη δυτική πλευρά της Λ. Μεσογείων ήρθε στο φως τοίχος πρόσοψης ταφικού περιβόλου, κατεύθυνσης Β–Ν, σχεδόν παράλληλου με τη σύγχρονη Λ. Μεσογείων. Ο τοίχος είχε επιμελημένη δόμηση και αποτελούνταν από ευθυντηρία ορθογωνίων κροκαλοπαγών λίθων και ανωδομή από μεγάλους λίθους του ίδιου πετρώματος. Χρονολογήθηκε στο δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αι. Ταυτίστηκε ως τοίχος πρόσοψης ταφικού περιβόλου, λόγω της αποκάλυψης στην ανασκαφή πέντε επιτύμβιων μνημείων και κατασκευών της ίδιας εποχής —αναγλύφου, δύο στηλών, μαρμάρινης λουτροφόρου και κυκλικού βάθρου— καθώς και από την ύπαρξη στην εσωτερική πλευρά του μεμονωμένων βάθρων, κατασκευασμένων από επάλληλους μεγάλους κροκαλοπαγείς λίθους⁵⁶³. Στα βάθρα εδράζονταν επιτύμβια μνημεία, όπως είναι γνωστό από άλλους οικογενειακούς ταφικούς περιβόλους —π.χ., από τον αττικό Κεραμεικό, τη Γλυφάδα και το Ελληνικό. Η ανώμαλη εσωτερική παρειά έδειξε ότι το έδαφος στο εσωτερικό του περιβόλου ήταν υπερυψωμένο. Η ευθυντηρία εδραζόταν σε βάθος 2.46μ., τα βάθρα σε βάθος 2μ. Η Β. Φιλιππάκη υπέθεσε ότι ανατολικά του ταφικού περιβόλου διερχόταν αρχαία οδός.

---

⁵⁶³ Η ανασκαφέας αναφέρει την ύπαρξη των βάθρων στην εσωτερική πλευρά του περιβόλου, στο σχέδιο όμως φαίνονται ότι βρίσκονται σε επαφή με την ανατολική εξωτερική πλευρά του. Ο τρόπος κατασκευής των βάθρων, σύμφωνα με την ανασκαφέα, έδειξε ότι δεν πρέπει να ήταν ορατά.

ΠΑΠΑΓΟΥ

α/α 333

Χάρτης 8

Κωδικός: ΠΑΠ Μονή Θεολόγου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου–Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Παπάγου

Γεωγραφική θέση

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.985639	23.802006			

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές

Dodwell 1819, 481

Βιβλιογραφία

Καμπούρογλου 1890, 203–204. Ορλάνδος 1933, 168–169. Μπαλή 1990

Έρευνα:–

Περιγραφή

Από τη Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Παπάγου σήμερα σώζεται το καθολικό —13 ή 14ου αι. κατά τον Ορλάνδο— η τράπεζα με την εστία και ο χαρακτηριστικός κυκλικής κάτοψης πύργος ύψ. 12μ., ο οποίος είναι μεταγενέστερος του καθολικού και θα χρησίμευε ως παρατηρητήριο ή καταφύγιο των μοναχών.

Η μόνη μαρτυρία που συνδέει τη θέση της Μονής με αρχαιότητες είναι ένα χωρίο του E. Dodwell (1819)⁵⁶⁴. Αυτό ισχύει εφόσον η Μονή του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου

---

⁵⁶⁴ Dodwell 1819, 481: *to the south of the Saint John the Hunter is the small monastery of Asomatos, with a modern round tower: this was probably built in the site of an ancient temple, the remains of which have been used in the construction of the monastery. Besides several blocks of hewn stone, there is an ancient fragmented mouth of a well of white marble ornamented with two figures in relief, badly preserved, and imperfectly executed.*

είναι το μοναστήρι του Ασώματος που αναφέρει ο περιηγητής ότι βρισκόταν νοτίως της Μονής Αγίου Ιωάννου Κυνηγού. Ας σημειωθεί ότι όπως αναφέρει ο Καμπούρογλου και ο Ορλάνδος η Μονή του Θεολόγου πωλήθηκε και αποτέλεσε από το 1702 μετόχι της Μονής Ασωμάτων Πετράκη.

Κατά τον Dodwell, το μικρό μοναστήρι του Ασώματος βρισκόταν νοτίως του Αγίου Ιωάννη του Κυνηγού και διέθετε έναν νεώτερο κυκλικό πύργο. Η Μονή κατά τον περιηγητή, ήταν χτισμένη στη θέση ενός αρχαίου ναού, αρχιτεκτονικά μέλη του οποίου χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του μοναστηριού. Υπήρχε επίσης μαρμάρινο προστομαίο πηγαδιού διακοσμημένο με δύο ανάγλυφες μορφές κακής κατάστασης διατήρησης. Στο εσωτερικό της εκκλησίας είδε έξι μικρούς κίονες από υμήττιο μάρμαρο κι έναν ακόμη στο έδαφος, καθώς επίσης ιωνικά κιονόκρανα⁵⁶⁵ και ένα δωρικό.

Η μικρή εκκλησία που σημειώνει ο Dodwell, λίγο πιο πέρα μαζί με λιθόπλινθους και τετράγωνη κοιλότητα στον βράχο για νερό πρέπει να είναι η Αγία Ελεούσα, η οποία βρίσκεται 660μ. ΒΑ της Μονής Ιωάννου Θεολόγου.

Εκτός από αυτή τη μνεία δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για την προέλευση αρχαιοτήτων από τη συγκεκριμένη θέση.

α/α 334

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΘ Ξενοπούλου

Εικ. 272

Τοπωνύμιο: Ελληνορώσων

Διοικητική ταυτότητα

The interior of the church exhibits six small columns of grey Hymettian marble, and another lies on the ground without. Some Ionic capitals are also found, with one of the Doric order, which some modern architect has placed on an Ionic shaft. The jambs of the door are two fluted columnar pilasters of the Ionic order.

Further up the mountain there is an ancient well cut in the rock, and some traces apparently of a temple. A little further is a small church, some blocks of stone, and a rock cut into a large square hollow for the reception of water. A detached hill of a steep and conical form rises above this place; some imperfect traces of an ancient fortress are observed on its summit. This hill is contiguous to the foot of Hymettos. A short way north of this spot, the ground is covered with large blocks and foundations; probably of some ancient demos.

⁵⁶⁵ Το καθολικό της Μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου διαθέτει κίονες με ιωνικά κιονόκρανα δεύτερης χρήσης: Μπαλή 1990, 20, εικ. 2, 3.

Δήμος Αθηναίων, 7ο Δημοτικό Διαμέρισμα

Γεωγραφική θέση

Επί της οδού Ξενοπούλου, 35μ. Β της συμβολής με Λ. Μεσογείων (πρώην οδός Καμπούρογλου 38) έναντι Στρατοπέδου Πλέσσα

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
37.995863	23.779200			

Ιδιοκτησία

Δημόσια, επί της οδού

Αυτοψία: –

Είδος

Θεμέλιο κτηρίου με λαξευτή τοιχοδομία, πιθανόν ναού του δεύτερου μισού του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές:

Βιβλιογραφία

Σκιλάρντι 2009, 609–611, εικ. 8. Δρύλλια – Γαβριήλ 2009, 352, εικ. 16.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, μετά από παράνομη διάνοιξη τάφρου στο πλαίσιο έργων της ΕΥΔΑΠ

Περιγραφή

Θεμέλιο αρχαίου κτηρίου, προσανατολισμού Α–Δ, από λαξευτούς παρόλινθους, διαστ. 1.35μ.×0.70μ. αποκαλύφθηκε πάνω στο λαξευμένο φυσικό πέτρωμα (κιμηλιά). Διασώθηκε τμήμα της βόρειας μακράς πλευράς, πλάτ. 1.30μ. από διάτονους λίθους στον κατώτερο δόμο και υπερκείμενο δόμο από αποσπασματικά σωζόμενες και δρομικά τοποθετημένες λιθόπλινθους σε διπλή σειρά, εξωτερικά και εσωτερικά. Κάθετα στον πρώτο αποκαλύφθηκε τμήμα δεύτερου τοίχου, διαχωριστικού, από δρομικές λιθόπλινθους, σε έναν μόνο δόμο.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους στο εσωτερικό του κτηρίου κατασκευάστηκε κιβωτιόσχημος τάφος από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, που διέσωζε τμήμα κρανίου και οστά, τμηματικά κατεστραμμένος από αποχετευτικό αγωγό.

Το μνημειώδες οικοδόμημα στο οποίο ανήκε το θεμέλιο του 5ου αι. π.Χ. βρισκόταν πάνω στον σημαντικό αρχαίο οδικό άξονα που οδηγούσε από το άστυ στα Μεσόγεια, διά των αττικών δήμων της Φλύας και της Παλλήνης.

α/α 335

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΘ Εμπράρ

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Ελληνορώσων

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αθηναίων, 7ο Δημοτικό Διαμέρισμα

Γεωγραφική θέση

Οδός Ερν. Εμπράρ 36

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Χαριτωνίδη

Αυτοψία: —

Είδος

Κιβωτιόσχημος τάφος

Αρχαίες Πηγές: —

Επιγραφές:—

Περιηγητές

Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή 1976, 50. Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 352, εικ. 16.

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Γ΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος, μήκ. 1.90μ. και πλάτ. 0.70μ. που καλυπτόταν από δύο λίθινες πλάκες. Περιείχε οστά ενός νεκρού και δύο άβαφα αγγεία: μια λήκυθος, ύψ. 0.145μ., με έντυπους κύκλους στον ώμο, και μια πρόχου, ύψ. 0.12μ. Πιθανόν ήταν παρόδιος σε αρχαίο δρόμο που υπήρχε ανατολικότερα, με κατεύθυνση ΝΔ–ΒΑ.

α/α 336

Χάρτης 8

Κωδικός: ΨΥΧ Παρίτη

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Νέο Ψυχικό

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Φιλοθέης Ψυχικού

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Μεσογείων με οδό Παρίτη

Συντεταγμένες

Κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφοι κλασικών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:–

Περιηγητές

Βιβλιογραφία

Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 352

Έρευνα

1964

Περιγραφή

Εντοπισμός πέντε τάφων κλασικών χρόνων, σύμφωνα με τη διοικητική αλληλογραφία της τότε Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας με το Αστυνομικό Τμήμα Ψυχικού. Εύρεση αλαβάστρου και σπασμένων αγγείων και παράδοσή τους στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

ΧΟΛΑΡΓΟΣ⁵⁶⁶

α/α 337

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ Ξάνθου

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Ψυχικό, Φρέαρ Ξάνθου

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Φιλοθέης– Ψυχικού

Γεωγραφική θέση

METPO, Φρέαρ Ξάνθου, συμβολή Λ. Μεσογείων με την οδό Ξάνθου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
38.002652	23.791259			

Ιδιοκτησία:

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία: –

Είδος

Ανάλημμα αρχαίας οδού 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές

Βιβλιογραφία

Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 349, 353–355, εικ. 13

Έρευνα:

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αναλημματικού τοίχου μήκ. 13μ. και πλάτ. 0.50μ. Εδραζόταν σε επίχωση πάνω στον φυσικό βράχο, του 5ου αι. π.Χ., ενώ όστρακα από την τοιχοδομία του τον χρονολόγησαν στον 4ο αι. π.Χ. Η διάρκεια χρήσης του φθάνει έως τον 4ο αι. μ.Χ., με βάση την συνδεόμενη με αυτόν επίχωση–στρώμα καταστροφής με κινητά ευρήματα από τον 1ο αι. π.Χ. έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

⁵⁶⁶ Ο σημερινός Χολαργός δεν έχει καμιά σχέση γεωγραφικά με τον ομώνυμο αρχαίο αττικό δήμο, ο οποίος βρισκόταν σε θέση κοντά στα Κάτω Λιόσια και στο Καματερό. Βλ. και Traill 1986, 132.

Ταυτίστηκε λόγω παρόμοιας τοιχοδομίας και χρονολόγησης με το ανάλημμα αρχαίας οδού που ανεσκάφη στο Φρέαρ Φωκίδος του ΜΕΤΡΟ και αποτελούσε ανάλημμα κύριου οδικού άξονα από το άστυ προς τα Μεσόγεια.

α/α 338–339

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ ΜΕΤΡΟ

Εκ. 273–276

Τοπωνύμιο: Χολαργός ΜΕΤΡΟ, Νότιο Φρέαρ εξαερισμού και Ανατολική είσοδος Σταθμού «Χολαργός».

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου–Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Χολαργού

Γεωγραφική θέση

Βοηθητικός παράδρομος στην ανατολική πλευρά Λ. Μεσογείων 232 και 238, συμβολή με τις οδούς Περικλέους και Βεντούρη.

Συντεταγμένες:

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
338	38.003941	23.793831			
339	38.004495	23.794783			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία: –

Είδος

Τμήμα αρχαίας οδού 5ου αι. π.Χ., παρόδιοι κλίβανοι, τάφοι 5ου αι. π.Χ. και επιτύμβια μνημεία 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές:

Αρ. **158–160:** ενεπίγραφα επιτύμβια μνημεία (βλ. παρακάτω)

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Καλλιπολίτης 1964, 71–72, Πίν. 69β. Πωλογιώργη 2009, 195–201

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας Εφορείας (1964) και Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 2001–2002 και 2007–2009.

Περιγραφή

α/α 338 (Νότιο Φρέαρ εξαερισμού, Λ. Μεσογείων 232)

Ερευνήθηκε τμήμα αρχαίας οδού κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ, μήκ. 30.30μ. και πλάτ. τουλάχιστον 3μ. Λόγω των σύγχρονων επεμβάσεων και διαταράξεων από την κατασκευή και συνοδά έργα της Λ. Μεσογείων, αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλες λωρίδες από το αρχαιότερο οδόστρωμα της οδού, το οποίο χρονολογήθηκε στον 5ο αι. π.Χ. Εδραζόταν στο μαλακό σχιστολιθικό πέτρωμα της περιοχής και το πάχος του ποίκιλε από 0.07–0.50μ. Την αρχαία οδό διέτρεχε κατά μήκος αποχετευτικός ή αποστραγγιστικός αγωγός, πλάτ. 0.40μ., λαξευμένος στον βράχο, καλυπτόμενος πιθανότατα από οπτές πλίνθους, όπως συνάγεται από την εύρεση αρκετών τεμαχίων. Η διάρκεια χρήσης της οδού τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τον 5ο αι. μ.Χ. αποδείχθηκε από χάλκινο νόμισμα Λέοντος Α' (457–474 μ.Χ.) το οποίο βρέθηκε μέσα στον αγωγό.

Επρόκειτο για την οδό, που οδηγούσε από τις πύλες του Διοχάρους του άστεως (κοντά στη σημερινή πλατεία Συντάγματος) προς τη Μεσογαία και διερχόταν από τα νότια κράσπεδα της Φλύας, αττικού δήμου που εκτεινόταν στην περιοχή του σημερινού Χαλανδρίου και σε τμήματα της Φιλοθέης, του Ψυχικού, του Χολαργού, των Βριλησίων και της Αγίας Παρασκευής.

Εκατέρωθεν του αρχαίου οδοστρώματος αποκαλύφθηκαν πενιχρά κατάλοιπα εργαστηριακών χώρων: Υπολείμματα κεραμεικού κλίβανου, της ύστερης ελληνιστικής – πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου βρέθηκαν στο ύψος της Λ. Μεσογείων 232 και κατάλοιπα ενός δεύτερου με θραύσματα πλίνθων, κεραμίδων και μικρού τμήματος διάτρητης εσχάρας εντοπίστηκαν, επάνω σε χώμα με έντονα ίχνη πυράκτωσης, στο ύψος της Λεωφόρου Μεσογείων 230.

α/α 339 Ανατολική είσοδος Σταθμού «Χολαργός» Λ. Μεσογείων 232 και 238

Στον χώρο της Ανατολικής εισόδου του Σταθμού «Χολαργός» επί της Λ. Μεσογείων 238, ερευνήθηκε μικρός αριθμός τάφων του 5ου αι. π.Χ. Παλαιότερα κατά την εκσκαφή τάφρου αποχέτευσης (1964) και τη διεύρυνση της Λ. Μεσογείων είχαν βρεθεί τα παρακάτω επιτύμβια μνημεία του 4ου αι. π.Χ.:

Αριθ. 2065⁵⁶⁷, επιτύμβια ανάγλυφη στήλη με γυμνό νέο μπροστά από στήλη με σειρήνα. Σωζ. ύψ. 0.82μ., πλάτ. 0.63μ.

Κατάλογος επιγραφών αρ.**158** [αριθ. 2253], μαρμάρινη ενεπίγραφη λήκυθος με παράσταση καθιστής γυναίκας σε χειρονομία δεξίωσης με όρθιο άνδρα. Επιγραφή: Μνησίλλα Χαροιάδης. Σωζ. ύψ. 0.58μ.

Κατάλογος επιγραφών Αρ.**159** [αριθ. 2282], αέτωμα από μάρμαρο Πεντέλης, από την επίστεψη μεγάλης στήλης με επιγραφή στο συμφυές επιστύλιο: Καλλιστομάχη Εὐριπ[π]ίδου Μυρρινουσίου. Ύψ. 0.33μ., πλάτ. 1.75μ., βάθ. 0.58μ.

Κατάλογος επιγραφών Αρ.**160** [Αριθ. 2256], όμοιο αέτωμα, με επιγραφή στο επιστύλιο: Φανοστράτη. Ύψ. 0.35μ., πλάτ. 1.75μ., βάθ. 0.79μ.

Οι περισσότεροι από τους ανασκαφέντες τάφους βρέθηκαν συλημένοι και μερικώς κατεστραμμένοι, λόγω της κατασκευής οικίας και σύγχρονων κατασκευών στο οικόπεδο. Επρόκειτο για δύο πώρινες σαρκοφάγους (T7 και T8), δύο μαρμάρινους κιβωτιόσχημους τάφους, με τη μορφή σαρκοφάγων (T5 και T6), πήλινες λάρνακες για παιδικές ταφές, από δύο όμοια τμήματα η καθεμιά, μία λουτηροειδούς τύπου και μία σκαφοειδούς (T2, T4). Επίσης εντοπίστηκαν μεγάλα κομμάτια από κέραμο στρωτήρα κορινθιακού τύπου πιθανόν από κεραμοσκεπή τάφο (T3) και κατάλοιπα ταφικής πυράς.

Από τους τάφους προήλθαν αγγεία του 5ου αι. π.Χ. Άξια λόγου σύνολα αποτέλεσαν: τρία αγγεία του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., τοποθετημένα εξωτερικά της βρεφικής ταφής στη λουτηροειδή λάρνακα (T2) ως κτερίσματα: μελαμβαφές κύπελλο με διακοσμητικά εξογκώματα στο σώμα, «τύπου κουκουνάρας», [pinecone type], με graffiti στη βάση: δύο γράμματα ΙΑ, μελαμβαφή δίωτη λεκανίδα και μικρογραφικός μελαμβαφής κρατηρίσκος, ο οποίος βρέθηκε κατά χώραν μέσα στη λεκανίδα. Από το όρυγμα για την τοποθέτηση του μαρμάρινου κιβωτιόσχημου τάφου (T5) προήλθαν θραύσματα από πέντε ληκύθους, μία μελανόγραφη ανθεμωτή του εργαστηρίου του Ζωγράφου της Μέγαιρας, δύο μελανόγραφες με θαλλό κισσού και δύο μελαμβαφείς, διακοσμημένες στον ώμο με μελανόγραφα ανθέμια, του δευτέρου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Σε συνάρτηση με τους τάφους βρέθηκαν επίσης θραύσματα

---

⁵⁶⁷ Δεν αναφέρεται το Μουσείο στον κατάλογο του οποίου αναφέρονται οι αριθμοί. Πρέπει να πρόκειται για το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

από ληκύθους με λευκό βάθος, ακέραιο μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, φορμίσκος με λευκό επίχρισμα, αλάβαστρο λευκού βάθους με ζώνες μαιάνδρου, κιγκλιδωτού και θαλλού κισσού, ερυθρόμορφη υδρία με σκηνή γυναικωνίτη, τμήματα ερυθρόμορφης οينوχόης με παράσταση πιθανώς διδασκαλίας λύρας.

Τμήμα της αρχαίας οδού διατηρήθηκε σε κατάχωση και άλλα τμήματα του οδοστρώματος και του λαξευμένου στον βράχο αποχετευτικού αγωγού αποσπάστηκαν και εκτίθενται σε προθήκη στην Ανατολική εισόδου του Σταθμού «Χολαργός», μαζί με αντίγραφα των δύο τεμαχίων της λουτηροειδούς λάρνακας και των τριών πήλινων αγγείων, που αποτελούσαν τα κτερίσματα της βρεφικής ταφής.

α/α 340

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ Φωκίδος

Εικ. 277

Τοπωνύμιο: Χολαργός, Φρέαρ Φωκίδος

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου–Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Χολαργού

Γεωγραφική θέση

METPO, Φρέαρ Φωκίδος, συμβολή Λ. Μεσογείων με οδό 17η Νοεμβρίου

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
38.007187	23.801731			

Ιδιοκτησία

Ελληνικό Δημόσιο, ΜΕΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αυτοψία: –

Είδος

Αρχαία οδός

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές

Βιβλιογραφία

Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 343–349, 353–355, εικ. 1–12

Έρευνα

Σωστική ανασκαφική έρευνα Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης ΝΔ–ΒΑ, σωζόμενης σε μήκος 17.5μ., και πλατ. 3.5–4μ. Ο δρόμος συνεχιζόταν προς τα ανατολικά κάτω από την οδό 17ης Νοεμβρίου. Ανασκάφησαν έξι οδοστρώματα και το νότιο ανάλημμα της οδού, στο οποίο διακρίθηκαν δύο κατασκευαστικές φάσεις: μία αρχαιότερη —δεύτερο μισό 4ου αι. π.Χ.— ύψ. έως 1μ. με επιμελημένη τοιχοδομία στην εσωτερική βόρεια παρειά από μεγάλους λίθους και μέλος σε δεύτερη χρήση και αργούς λίθους μικρότερου μεγέθους στη νότια παρειά. Η εξωτερική παρειά ενισχυόταν μάλιστα με αντηρίδα, διαστάσεων 0.60×0.65μ. Η κατασκευαστική αυτή διαφοροποίηση των παρειών, με ενίσχυση της εσωτερικής, είναι χαρακτηριστική για τα αναλήμματα των οδών.

Με την οδό και το αρχαιότερο ανάλημμα συνδέθηκε στρώμα καταστροφής του 2ου αι. π.Χ. Από αυτό προήλθε κεραμική του 3ου και 2ου αι. π.Χ., πήλινο ομοίωμα όστρεου, μολύβδινο βάρος και πολλά τμήματα κυψελών. Ερμηνεύτηκε ότι επρόκειτο για καταστροφή από πλημμύρες, πιθανόν σε περίοδο υψηλών βροχοπτώσεων, στη διάρκεια των οποίων τα νερά της βροχής παρέσυραν τμήμα του αναλημματικού τοίχου καθώς και κυψέλες που βρίσκονταν νοτιότερα της οδού σε υψηλότερο επίπεδο.

Η νεώτερη οικοδομική φάση του νότιου αναλήμματος χρονολογήθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ο–3ο αι. μ.Χ.).

Τα οδοστρώματα είχαν πάχος 0.10–0.20μ., ήταν συμπαγή και ιδιαίτερα σκληρά, αποτελούμενα από αργιλόχωμα, ασβέστη, μικρές πέτρες, χαλίκια και θρυμματισμένα τμήματα κεραμικής. Η περιεκτικότητά τους σε ασβεστίτη τους προσέδωσε ιδιαίτερη σκληρότητα, κατά τις ανασκαφείς. Σύμφωνα με την ορυκτολογική ανάλυση του υλικού από το Ελληνικό Κέντρο Ερευνών Τσιμέντου Ε.Π.Ε. η σύσταση αυτή οφειλόταν στη δράση του νερού που διείσδυσε μεταξύ των αδρανών υλικών του οδοστρώματος και εναπόθεσε δευτερογενή ασβεστίτη από άλατα, χωρίς τα αρχικά οδοστρώματα να περιέχουν ηθελημένα ασβέστη ως συνδετικό υλικό.

Σε τρία οδοστρώματα διαπιστώθηκαν αρματροχιές, πλάτ. 0.10μ., βάθ. 0.05–0.07μ. και με απόσταση μεταξύ τους 1.30/1.35μ.⁵⁶⁸ Στην επιφάνειά των οδοστρωμάτων βρέθηκαν σιδερένιοι ήλοι, εξαρτήματα αρμάτων που χαρακτηρίστηκαν ως

---

⁵⁶⁸ Οι ανασκαφείς μνημονεύουν ότι κατά την αρχαιότητα η απόσταση μεταξύ των αρματροχιών ήταν σταθερή και αντιστοιχούσε στο μήκος του μετατροχίου των αρμάτων, ίσου με 1.40μ. σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Η αναφερόμενη απόκλιση 5 εκ. ενδεχομένως οφειλόταν στο σημείο μέτρησης της απόστασης μεταξύ των αυλάκων. Βλ. Πίκουλας 1995, 22. Πίκουλας 2012, 38–43.

εμβολοδέτες, δηλαδή καρφιά που χρησιμοποιούνταν για τη στερέωση του άξονα μέσα στην πλήμνη⁵⁶⁹.

Η οδός με τα έξι οδοστρώματα και το ανάλημμα, με μεγάλη διάρκεια ζωής από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τον 3ο αι. μ.Χ. ταυτίστηκε με τον βασικό αρχαίο οδικό άξονα που οδηγούσε από το άστυ, από τις Πύλες Διοχάρους στους δήμους της Μεσογαίας και το Μαραθώνα, μέσω του φυσικού περάσματος ανάμεσα στον Υμηττό και στην Πεντέλη. Υποτέθηκε ότι η κατασκευή του μπορεί να συνδεόταν με την εποχή του σπουδαίου πολιτικού και ρήτορα Λυκούργου, η περίοδος διακυβέρνησής του οποίου (336–324 π.Χ) συνδέθηκε με δημόσια έργα και σπουδαίο οικοδομικό πρόγραμμα⁵⁷⁰.

α/α 341

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ Κορακοβούνι

Εικ. 278–279

Τοπωνύμιο: Κορακοβούνι ή Κόρακας ή Πετροκόρακας

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Χολαργού

Γεωγραφική θέση

Λόφος 363μ., στις ΒΔ υπώρειες του Υμηττού, βόρεια από το μονόκλιτο ναύδριο της Αγίας Ελεούσας⁵⁷¹ και 890μ. ΒΑ της Μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου⁵⁷².

Συντεταγμένες

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
κορυφή	37.99043056	23.81094167			363μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: 19.3.2017

Είδος

ΠΕ εγκατάσταση: ΠΕ όστρακα και λίθοι ενδεχομένως από οικοδομικά κατάλοιπα.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

⁵⁶⁹ Βλ. Τζιαφάλιας 1978, 171, 175.

⁵⁷⁰ Habicht 1998, 25–26, 42–46. Ματθαίου 2008, 117.

⁵⁷¹ Ορλάνδος 1933, 170.

⁵⁷² Καμπούρογλου 1890, 203–204. Ορλάνδος 1933, 168–169.

Βιβλιογραφία

Dodwell 1819, 481. Michhofer, 1883, 21. Brommer 1972, 262, αρ. 120–121. Λιαρός 2003. Karten von Attika, Bl. IV, Athen-Hymettos (1882) «Gur i Korrakut»

Έρευνα

Επιφανειακή έρευνα Νικολάου Λιαρού 1988–1995

Περιγραφή

Ο λόφος Κορακοβούνι ή Πετροκόρακας είναι ψηλός και βραχώδης λόφος που ξεχωρίζει μεταξύ των προβούνων του Υμηττού, μετά το πέρας του αστικού ιστού του Χολαργού και του Παπάγου. Από τις νότιες υπώρειες του υψώματος ξεκινά χείμαρρος και σήμερα εκεί υπάρχουν εγκαταστάσεις της ΕΥΔΑΠ. Παλαιότερα υπήρχε πηγή, μπαζωμένη σήμερα. Από τη θέση αυτή ξεκινά κλάδος του Ιλισού ποταμού.

Στην ευρύτερη περιοχή, ΝΔ του Κορακοβουνίου εντοπίστηκε αρχαία κεραμεική στις εξής θέσεις: γύρω από τη Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου παρατηρήθηκαν τμήματα από κυψέλες και λίγα μελαμβαφή όστρακα ελληνιστικών χρόνων. Γύρω από τον ναΐσκο της Αγίας Ελεούσας (16ου/17ου αι.) και στα βόρειά του προς το Κορακοβούνι εντοπίστηκαν μελαμβαφή όστρακα, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, αλλά και ανήκοντα σε κυψέλες.

Στον λόφο του Κορακοβουνίου, στην κορυφή και στις νεροσυρμές εντοπίστηκαν πρωτοελλαδικά όστρακα, μεταξύ των οποίων τμήματα από κύμβες και cheese pots, θραύσματα από λεπίδες, φολίδες και αιχμή βέλους οψιανού, δύο λίθινοι πελέκει και τμήματα μυλόλιθων⁵⁷³. Μεγάλο μέρος της κεραμικής προήλθε από τη διάνοιξη σύγχρονου λάκκου στη βόρεια πλευρά της κορυφής. Στη νότια κορυφογραμμή παρατηρήθηκε συγκέντρωση αργών λίθων μεσαίου και μεγάλου μεγέθους⁵⁷⁴. Στην κορυφή επίσης διαπιστώθηκαν αργοί λίθοι διάσπαρτοι ή σε συγκεντρώσεις που υποτέθηκε ότι προέρχονταν από τοίχους και αναλήμματα. Από το Κορακοβούνι έχει καταγραφεί η προέλευση οψιανού και οστράκων, ενός μυκηναϊκού και μερικών κλασικών χρόνων στη Συλλογή οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών (αυτοψία 1943 W. Wrede).

---

⁵⁷³ Λιαρός 2003, εικ. 5–12.

⁵⁷⁴ Ο Λιαρός υπέθεσε ότι επρόκειτο για κατάλοιπα τείχους, πιθανόν εκείνου που είδε ο Dodwell στην περιήγησή του το 1805, σε κωνικό και απότομο λόφο που ξεχώριζε από τον όγκο του Υμηττού, νότια από τον Αγ. Ιωάννη Κυνηγό: Dodwell 1819, 481. Λιαρός 2003. 236

Θεωρήθηκε ότι επρόκειτο για μικρή εγκατάσταση της Πρωτοελλαδικής περιόδου στην κορυφή του λόφου σε φυσικά οχυρή θέση που επόπτευε την περιοχή προς το αθηναϊκό πεδίο μέχρι τη θάλασσα και έως το πέρασμα του Σταυρού προς την ανατολική πλευρά του Υμηττού. Ευνοϊκή για την κατοίκηση στάθηκε η γειτνίαση με πηγή νερού στη θέση της Αγίας Ελεούσας. Λόγω του πετρώδους και μη ευνοϊκού για καλλιέργεια εδάφους η θέση θα ήταν κατάλληλη για την άσκηση της κτηνοτροφίας και της μελισσοκομίας, αλλά και της υλοτομίας⁵⁷⁵.

Κατά τη διενέργεια αυτοψίας ελέγχθηκε η κορυφή με ευνοϊκό για κατοίκηση πλάτωμα, στο οποίο υπάρχει συγκέντρωση λίθων. Λιγιστά όστρακα εντοπίστηκαν στις περισσότερες ομαλές νότιες υπώρειες του λόφου, που αντικρύζουν την Αγία Ελεούσα και τον χείμαρρο. Ενδεχομένως τα περισσότερα είχαν ήδη περισυλεγεί από την επιφανειακή έρευνα του λόφου.

α/α 342

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ Πύργος Υμηττού

Εικ. –

Τοπωνύμιο: κορυφή Κορακοβούνι

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου–Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Χολαργού

Γεωγραφική θέση:

Ύψωμα 726μ. (το ψηλότερο στο βόρειο άκρο του Υμηττού), 4χλμ. βόρεια από την ψηλότερη κορυφή του βουνού.

Συντεταγμένες

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
κορυφή	37.979845	23.824462			

Ιδιοκτησία : –

Αυτοψία : –

Είδος

Κατασκευή από αργολιθοδομή που αναγνωρίστηκε ως πύργος. Όστρακα κεραμεικής του ύστερου 5ου–πρώιμου 4ου αι. π.Χ., ελληνιστικά και ένα του 6ου αι. μ.Χ.

⁵⁷⁵ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Καμπούρογλου, η Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου περιβαλλόταν άλλοτε με πυκνό πευκώνα.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

McCredie 1966, 117–118. Ober 1985, 132–133, χάρτης σ. 109, 110. Ober 1987, 201, 206.

Έρευνα

Περιγραφή

Στο ύψωμα 726μ., στο βόρειο άκρο του Υμηττού ο McCredie αναγνώρισε κατάλοιπα συμπαγούς κατασκευής από αργολιθοδομή με διάμετρο 8.10μ.⁵⁷⁶. Η εξωτερική όψη αποτελείται από καλά αρμοσμένες ακατέργαστες πέτρες και η όλη κατασκευή υψώνεται στα 1.70μ. από το έδαφος. Κάποιοι λίθοι είναι αρκετά μεγάλοι έως 0.80×0.50μ. Αναφέρεται ο εντοπισμός οστράκων και κεράμων από την έκταση γύρω από τον πύργο, κάποια από τα οποία αναγνωρίστηκαν ότι ανήκουν στον ύστερο 5ο–πρώιμο 4ο αι. π.Χ. και στους ελληνιστικούς χρόνους. Θεωρήθηκε από τους Mc Credie και Ober ότι η κατασκευή αυτή αποτελούσε πύργο–παρατηρητήριο που ανήκε στο μόνιμο σύστημα άμυνας της Αθήνας. Λόγω της θέσης του, έχει εξαιρετική θέα προς τα ανατολικά στην πεδιάδα των Μεσογείων και βόρεια στο πέρασμα στο αθηναϊκό πεδίο μεταξύ του βόρειου άκρου του Υμηττού και της Πεντέλης. Έχει επίσης οπτική επαφή με το Δέμα, τις εισόδους του Κλειδιού και του Δαφνίου προς το λεκανοπέδιο, την Ακρόπολη και τον Πειραιά. Φαίνεται επομένως ότι αποτελούσε φρουρά και σημείο οπτικού ελέγχου της διάβασης από τα βόρεια και από τα Μεσόγεια προς την Αθήνα.

α/α 343

Χάρτης 8

Κωδικός: ΧΟΛ Τσακός

Εικ. –

Τοπωνύμιο:

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Παπάγου–Χολαργού, Δημοτική Ενότητα Χολαργού

Γεωγραφική θέση

---

⁵⁷⁶ Mc Credie 1966, 117-118

Λόφος με την ονομασία Τσακός, σύνορα Χολαργού και Αγίας Παρασκευής, εντός του αστικού ιστού.

Συντεταγμένες

Γενικός προσδιορισμός θέσης, χωρίς ακριβή εντοπισμό

Ιδιοκτησία

Δημοτική έκταση

Αυτοψία: –

Είδος

ΠΕ κατάλοιπα

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Karten von Attica, Bl. IV Athen-Hymettos, “*Tschako*”. Θεοχάρης 1955, 288. Brommer 1972.

Έρευνα

Άγνωστη

Περιγραφή

Αναφέρεται από τον Δ. Θεοχάρη η ανακάλυψη ΠΕ οικισμού στο ύψωμα Τσακός στον Χολαργό. Από την περιοχή του Χαλανδρίου μνημονεύεται επίσης η περισυλλογή από τον Ι. Παπαδημητρίου —τότε Έφορο Αρχαιοτήτων— μικρής μαρμάρινης ΠΚ/ΠΕ φιάλης και το κάτω μέρος πήλινου ΠΕ αγγείου, τα οποία θεωρήθηκαν ότι προέρχονταν από παρακείμενο τάφο.

Στους *Karten von Attica*, Bl. IV Athen-Hymettos μεταξύ του Κορακοβουνίου και του υψώματος Τσακός, στην περιοχή λόφου με υψομ. 233.5μ. σημειώνονται αρχαία ερείπια. Στη συλλογή οστράκων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου υπάρχει καταχώρηση κλασικών και ύστεροκλασικών οστράκων από τη θέση αυτή, στην οποία σημειώνονται κατάλοιπα οικιών (αυτοψία Wrede 1943).

ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

α/α 344

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Νομισματοκοπείο

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Αγία Παρασκευή ΜΕΤΡΟ, Σταθμός «Νομισματοκοπείο»

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Μεσογείων και οδού Κονδυλάκη, λίγα μέτρα ΝΑ της λεωφόρου

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση

Σημείο	WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
38.009114	23.806480				

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Κεραμοσκεπής τάφος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιγηγτές: –

Βιβλιογραφία

Ταξiάρχη 2009, 178, 180, T14

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Αποσπασματικά σωζόμενος κεραμοσκεπής τάφος, πιθανότατα παρόδιος της αρχαίας οδικής αρτηρίας που οδηγούσε από την Αθήνα προς τα Μεσόγεια, περιμετρικά του βόρειου άκρου του Υμητού.

α/α 345

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Αγ. Ιωάννου

Εικ.–

Τοπωνύμιο: Αγίας Παρασκευής

Διοικητική ταυτότητα:

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση:

Οδός Αγ. Ιωάννου 6

Συντεταγμένες:

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
38.012322	23.821967			

Ιδιοκτησία

Ιδιωτική πολυκατοικία άγνωστης ιδιοκτησίας.

Αυτοψία: –

Είδος

Κιβωτιόσχημος τάφος

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές: –

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδριωμένου 1971, 31

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος, από πλάκες κογχυλιάτου λίθου, πάχ. 0.15μ., εσωτ. διαστ. 2.10×0.65×0.65μ. Περιείχε σκελετό στραμμένο προς τα δυτικά, καλής διατηρήσεως. Εκατέρωθεν των ποδιών του νεκρού και δίπλα στα χέρια του βρέθηκαν πέντε χάλκινες εφηλίδες.

α/α 346

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Δημητσάνας

Εικ. –

Τοπωνύμιο: Αγία Παρασκευή

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Διασταύρωση Λ. Μεσογείων και οδού Δημητσάνας

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 X	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
---------	----------	-----------	-----------	----------

38.013756	23.827035			
-----------	-----------	--	--	--

Ιδιοκτησία: –

Δημόσια, επί της οδού

Αυτοψία: –

Είδος

Κεραμοσκεπής τάφος ρωμαϊκών χρόνων.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Β΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978, 54

Έρευνα

Σωστική ανασκαφή Β΄ Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής και Νήσων

Περιγραφή

Ανασκάφηκε τάφος κεραμοσκεπής ρωμαϊκών χρόνων. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με την κεφαλή προς τα ΒΔ με μοναδικό κτέρισμα λύχνο του 3ου αι. μ.Χ.

α/α   **347**

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Μεσογείων

Εικ. 280

Τοπωνύμιο: Σταυρός Αγίας Παρασκευής

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Λ. Μεσογείων, στάση Γελαδάκη

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Οικόπεδο ιδιοκτησίας Μιχ. Αντωνιάδου.

Αυτοψία: –

Είδος

τάφοι 4ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές: –

Βιβλιογραφία

Ανδριωμένου 1961–1962, 41, Πί ν. 43 β και δ. Ταξιάρχη 2009, 181

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιγραφή

Στην αυλή και στο περιβάλλοντα χώρο του οικοπέδου ανασκάφτηκαν τάφοι κατεστραμένοι ή συλημένοι κλασικών χρόνων: μία μαρμαρίνη σαρκοφάγος, με κάλυμμα σαμαροειδές, μήκ. 2.05μ., πλάτ. 0.75μ. και πάχ. 0.10μ. στην οποία βρέθηκαν αποτμήματα αλαβάστρου· κατάλοιπα ταφικών πυρών, με αεραγωγούς αύλακες στις στενές πλευρές, καθώς και άλλα κατάλοιπα λίθινων σαρκοφάγων. Βρέθηκαν ακόμη τμήματα λευκής ληκύθου και επίστεψη επιτύμβιας μαρμαρίνης στήλης με ανάγλυφο φυτικό κόσμημα, των μέσων του 4ου π.Χ.

Περί τα 300 μέτρα ΒΔ της θέσης των τάφων, παρατηρήθηκαν πώρινοι σπόνδυλοι και πλίνθοι μεγάλου οικοδομήματος.

Από την περιοχή του Σταυρού προέρχονται όστρακα, μελαμβαφή και ύστερα, τα οποία έχουν καταχωρηθεί σε Κατάλογο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών από αυτοψία του Wrede (1942) που δημοσίευσε ο Brommer.

α/α 348

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Βυτίνης

Εικ. 281–282

Τοπωνύμιο: Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Συμβολή Λ. Μεσογείων με οδό Βυτίνης (πιθανότατα έχει μετονομασθεί)

Συντεταγμένες

Μη ακριβής εντοπισμός

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Τάφοι 4ου–3ου αι. π.Χ.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Περιηγητές

Βιβλιογραφία

Θρεψιάδης 1932. Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, 353

Έρευνα

1932

Περιγραφή

Ανασκάφθηκαν τρεις τάφοι πλησίον της Λ. Μεσογείων, επί της οδού Βυτίνης (άγνωστη σήμερα, πιθανόν μετονομασθείσα), σε αρκετή απόσταση μεταξύ τους, σε απόσταση 85.8μ. ο πρώτος, περί τα 100μ. ο δεύτερος και 356μ. ο τρίτος από τη Λ. Μεσογείων. Βάσει της υπόθεσης του Θρεψιάδη ότι πρέπει να βρίσκονταν από τη μία και την άλλη πλευρά δευτερεύουσας οδού ή ατραπού που ανέβαινε από την αρχαία οδική αρτηρία που ακολουθούσε τη σύγχρονη Λ. Μεσογείων προς τον Υμηττό και τον Άγιο Ιωάννη Κυνηγό⁵⁷⁷, συνάγουμε ότι οι τάφοι θα βρίσκονταν ΝΑ της σύγχρονης λεωφόρου προς το βουνό.

Ερευνήθηκαν τρεις τάφοι:

Σαρκοφάγος από πωρόλιθο, διαστ. $1.92 \times 0.60\mu.$, με δύο πώρινες καλυπτήριες πλάκες, οι οποίες συνάρμοζαν καλά στο χείλος του τάφου· περιείχε σκελετό χωρίς κτερίσματα. Η εύρεση οστών και τεμαχίων αγγείων—αρυβαλλοειδής λήκυθος κορινθιακού τύπου με πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα, τμήματα από φιαλίδια και άωτα σκυφίδια, μικρό χάλκινο κάτοπτρο—στην επίχωση στο πλάι της σαρκοφάγου, οδήγησε τον ανασκαφέα να υποθέσει ότι η κατεστραμένη ταφή ήταν η αρχική στο εσωτερικό της σαρκοφάγου, η οποία ρίχτηκε εκτός του τάφου για μια δεύτερη, η οποία αντιστοιχούσε στον ευρεθέντα ακέραιο σκελετό.

Κεραμοσκεπής τάφος, διαστ. $2.15 \times 0.62\mu.$ με κάλυψη από τμήματα οξυπύθμενου αμφορέα· περιείχε σκελετό, και πολλά τμήματα αγγείων, αρκετά εκ των οποίων από μελαμβαφή μυροδοχεία, τμήματα από ιχθυοπινάκια, λεκανίδα με πώμα, αβαθή πινάκια.

Τάφος καλυβίτης, διαστ. $0.90 \times 0.40 \times 0.62$, από τεμάχια πήλινου αγωγού, με χρήση πεπλατυσμένου λίθου στη μία στενή πλευρά. Περιείχε λίγα οστά, όστρακα και νόμισμα ελληνιστικών χρόνων. Βάσει του μεγέθους του, θεωρήθηκε ότι ανήκε σε παιδική ταφή.

---

⁵⁷⁷ Θρεψιάδης 1932, 10.

Κωδικός: ΑΓΠ Αγία Θέκλα**Εικ. 283****Τοπωνύμιο:** Σταυρός, Πευκάκια Αγίας Παρασκευής**Διοικητική ταυτότητα**

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Πλησίον ναού Αγίας Θέκλας, συμβολή Λ. Μεσογείων με την οδό Αγίας Θέκλας, στο βόρειο τμήμα της Λ. Μεσογείων

Συντεταγμένες: κατά προσέγγιση εντοπισμός**Ιδιοκτησία**

Δημόσια, επί της οδού

Αυτοψία: –**Είδος**

Οχυρό ρωμαϊκών χρόνων

Αρχαίες Πηγές: –**Επιγραφές:**–**Περιηγητές:** –**Βιβλιογραφία**

Χριστοδούλου 2001–2004, 311–312

Έρευνα

Ανασκαφή Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων 2003

Περιγραφή

Ανασκάφτηκε οχυρή κατασκευή υστερορωμαϊκών χρόνων. Σωζόταν μόνο κατά το βόρειο τμήμα της, καθώς το νότιο πιθανώς καταστράφηκε στο παρελθόν, με την κατασκευή της Λ. Μεσογείων.

Επρόκειτο για ισχυρό κτίσμα, από το οποίο αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι, που σχημάτιζαν κάτοψη «Π», διαστ. 13.80μ. κατά τον άξονα Α–Δ, και 7.80μ. κατά τον άξονα Β–Ν. Οι τοίχοι σώζονταν σε ύψ. 2.30–3.35μ., είχαν πλάτ. 1μ. και αποτελούνταν από μεγάλο μέγεθος λίθους, με μικρότερους σαν σφήνες. Η εσωτερική πλευρά των τοίχων ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη, σε αντίθεση με την εξωτερική, που παρέμενε αδρή.

Τους τοίχους στήριζαν εξωτερικά αντηρίδες. Ανάμεσα στις αντηρίδες του μακρού τοίχου βρέθηκε ενσωματωμένη λιθόκτιστη ορθογώνια δεξαμενή, ύψ. 2.30μ. και εσωτ. διαστ. 1.20×0.60μ., με επίπεδο λιθόκτιστο δάπεδο. Τη νότια πλευρά της

τρυπούσαν δύο κυκλικής διατομής μολύβδινοι αγωγοί, ο ένας ψηλά και ο δεύτερος χαμηλά, οι οποίοι κατέληγαν στο εσωτερικό του κτίσματος. Στα τοιχώματα της δεξαμενής εντοπίστηκαν εσοχές για την κατάβαση στο εσωτερικό της.

Στην μία εσωτερική γωνία αποκαλύφθηκε κατασκευή κυκλικού σχήματος, διαμ. 3.32μ. και μέγ. σωζ. ύψ. 2.35μ., λιθόκτιστη στο κάτω τμήμα της και πλινθόκτιστη στο άνω. Στο εσωτερικό της έφερε επίχριση από ασβεστοκονίαμα, και διέθετε επιμελημένη είσοδο αψιδωτού σχήματος προς τα ΝΑ, κατασκευασμένη από πλίνθους. Η κυκλικού σχήματος εσωτερική κατασκευή, ερμηνεύτηκε από τον ανασκαφέα ως κλίβανος, μεταγενέστερος της λειτουργίας του τετράπλευρου κτίσματος.

Το ισχυρό κτίσμα αναγνωρίστηκε ως το κατώτερο τμήμα οχυρωματικού πύργου ορθογωνίου σχήματος από τον ανασκαφέα Δ. Χριστοδούλου. Χρονολογήθηκε στους ύστερους αυτοκρατορικούς χρόνους —β' μισό 3ου αι. μ.Χ.— βάσει των κινητών ευρημάτων: όστρακα αβαφών αγγείων, κυρίως στάμνων και αμφορέων, θραύσματα λύχνων, κεφαλή πήλινου ειδωλίου καθώς και τμήματα αποθηκευτικών πίθων και κεραμίδων. Θεωρήθηκε σύγχρονο της εποχής κατασκευής του Βαλεριάνειου τείχους των Αθηνών, πριν από την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.). Πιθανόν αποτελούσε οχυρό που ήλεγχε το πέρασμα και τον αντίστοιχο δρόμο που οδηγούσε από και προς την πόλη των Αθηνών, μεταξύ των αντερεισμάτων της Πεντέλης και του Υμηττού. Λειτουργήσε πιθανότατα ως παρατηρητήριο και ως καταφύγιο κατά τη διάρκεια επιδρομών. Εντασσόταν σε κατηγορία δευτερευόντων οχυρών που συμπλήρωναν την άμυνα της πόλης, εκτός από την οχύρωσή της με τείχη, όπως ήταν χαρακτηριστικό σε περιόδους κρίσεων, όπως στον 3ο αι. μ.Χ.

Η αρχαία οχυρή κατασκευή διατηρήθηκε ορατή, μετά τη μεταφορά της σε παρακείμενη θέση βορειότερα.

α/α 350

Χάρτης 8

Κωδικός: ΑΓΠ Μονή Κυνηγού

Εικ.—

Τοπωνύμιο: Μονή Αγίου Ιωάννη Κυνηγού, Μονή Προδρόμου, Μονή των Φιλοσόφων, Μονή του Κυνηγού των Φιλοσόφων.

Διοικητική ταυτότητα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

Γεωγραφική θέση

Στο ΒΔ άκρο της κορυφογραμμής του Υμηττού, πλησίον του περάσματος του Σταυρού από την Αθήνα στα Μεσόγεια

Συντεταγμένες

WGS84 φ	WGS 84 λ	ΕΓΣΑ 87 Χ	ΕΓΣΑ 87 Ψ	Υψόμετρο
38.002762	23.836703			330μ.

Ιδιοκτησία: –

Αυτοψία: –

Είδος

Επιγραφές, πώρινες λιθόπλινθοι, δωρικό κιονόκρανο. Οδός πιθανόν αρχαία, για διάβαση Υμηττού από Άγιο Ιωάννη Κυνηγό.

Αρχαίες Πηγές: –

Επιγραφές

Αρ. **161**: IG I ³ 10 Ψήφισμα που ρυθμίζει νομικά θέματα μεταξύ Φασηλιτών και Αθηναίων.

Επιτύμβια μνημεία αρ. **162, 163**: η θέση εύρεσής τους έχει διασωθεί στα χειρόγραφα του M. Fourmont στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας στο Παρίσι και σημειώνεται ως *proche de l' eglise de Ιωάννου τοῦ βαπτιστοῦ μετόχη τοῦ μοναστηρίου Ἀστερίου*. Σύμφωνα με τον Alexander Conze: *Dans l' eglise du monastère de St. Jean Baptiste sur le mont Hymette*». Για την πιθανή ταύτιση με τον Άγιο Ιωάννη Κυνηγό βλ. παρακάτω.

Περιηγητές

Spon 1678, 481. Dodwell 1819, 478. Pouqueville 1826–1827, 91

Βιβλιογραφία

Milchhöfer 1883, 18, 31, 35. Milchhöfer 1887, 84. Karten von Attika, Bl. V Kephisia (1883). Ioannis Kynigos. Καμπούρογλου 1890, 204–215. Conze Die attischen Grabreliefs αρ. 131. Ορλάνδος 1933, 170–175. Goette 1992–1998, 107, 115 πιν 23. Langdon 2002, 62–63. Σταϊνχάουερ 2009, 49. Πάλλης 2013, 131–132.

Έρευνα: βλ. τους παραπάνω μελετητές

Περιγραφή

Μονή του τέλους της Μεσοβυζαντινής περιόδου —περί τον 12ο αι.— από την οποία σώζονται το καθολικό και ο πυλώνας. Από τους περιηγητές μόνο ο Dodwell σημειώνει την ύπαρξη ενός αρχαίου πηγαδιού μεγάλου βάθους στο μοναστήρι, το οποίο βρήκε ερειπωμένο, χωρίς να παρουσιάζει τίποτε άλλο ενδιαφέρον.

Εάν δεχτούμε την ταύτιση του Milchhöfer (1887, 84), η Μονή του Προδρόμου ή Κυνηγού είναι ο Άγιος Ιωάννης Βαπτιστής στον Υμηττό, που μαρτυρεί ο M. Fourmont, ως θέση εύρεσης της επιγραφής των Φασηλιτών καθώς και δύο ενεπίγραφων επιτύμβιων μνημείων. Η εύρεσή τους στη θέση της μεταγενέστερης Μονής ίσως αιτιολογείται από τη γειτνίαση του Μοναστηριού με την κύρια οδική αρτηρία που οδηγούσε από το άστυ προς τα Μεσόγεια, στη διαδρομή της σύγχρονης Λ. Μεσογείων και της συνέχειάς της, Λ. Μαραθώνος. Στη θέση Σταυρός, κοντά στον ναό της Αγίας Θέκλας, στο διάσελο μεταξύ του Υμηττού και του Πεντελικού, πάνω στον παραπάνω οδικό άξονα, βρέθηκε το κίονιο του Νεοφύτου⁵⁷⁸. Πρόκειται για ενεπίγραφο οδόσημο (1238 μ.Χ.) που ίδρυσε ο Νεόφυτος, ο οποίος σχετιζόταν με τη Μονή, ως μοναχός ή ηγούμενος και φέρεται, σύμφωνα με το κίονιο, να κατασκεύασε τον δρόμο που οδηγούσε από το αθηναϊκό πεδίο στην πεδιάδα των Μεσογείων και τον Μαραθώνα⁵⁷⁹.

Εκτός από τη βασική αυτή οδική αρτηρία, που διερχόταν από τη θέση Σταυρός, ο Langdon (2002) και ο Σταϊνχάουερ (2009), ακολουθώντας τον Milchhöfer, προτείνουν την ύπαρξη αρχαίας διάβασης που θα διέσχιζε το βόρειο άκρο του Υμηττού, μεταβαίνοντας από το άστυ και τη σημερινή περιοχή της Αγίας Παρασκευής σε αυτή των Γλυκών Νερών, μέσω του σχετικά χαμηλού αυχένα στον οποίο βρίσκεται η Μονή του Αγίου Ιωάννη Κυνηγού, σε υψομ. 330μ.⁵⁸⁰ Η ορεινή αυτή διάβαση θα παρέκαμπτε τη μακρύτερη αλλά πιο ομαλή διαδρομή της οδού προς τη Μεσογαία διά του Σταυρού. Το σημερινό μονοπάτι στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη Κυνηγού, ξεκινώντας από το νότιο άκρο του περιβόλου της Μονής ακολουθεί κατεύθυνση προς τα ΝΑ έως την περιοχή του νεκροταφείου των Γλυκών Νερών. Δεν υπάρχουν ίχνη αρματοροχιών και η περιοχή στην ανατολική πλευρά έχει αλλάξει πολύ λόγω γηπέδων, λατομείων και του σύγχρονου νεκροταφείου των Γλυκών Νερών.

Επομένως η θέση της Μονής Ιωάννη Κυνηγού πρέπει να είχε σημασία κατά την αρχαιότητα ως θέση διάβασης του Υμηττού.

---

⁵⁷⁸ Ορλάνδος 1933, 171, αρ. 3, 174. Από τη θέση του Σταυρού και το ύψωμα 243.7 προέρχονται όστρακα, μελαμβοφή και ύστερα κι ένας οψιανός, τα οποία έχουν καταχωρηθεί σε Κατάλογο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών που δημοσίευσε ο Brommer (1972, 265, αρ. 181–182).

⁵⁷⁹ Σήμερα το κίονιο βρίσκεται δίπλα στο ναύδριο της Αγίας Θέκλας.

⁵⁸⁰ Πρβλ. *Karten von Attica*, Übersichtskart von Attica 1:100.000, *Ioannis Kynigos*.

VI. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

VI Α. Το οικιστικό πλέγμα

VIA1. Δήμοι

Η συντριπτική πλειονότητα των οικιστικών καταλοίπων της περιοχής μελέτης, όπως παρουσιάστηκε στον Κατάλογο Θέσεων, ανήκει στους κλασικούς χρόνους. Για τον λόγο αυτό το οικιστικό πλέγμα στην περιοχή μελέτης θα εξετασθεί υπό το πρίσμα της έκτασης που κάλυπταν οι αντίστοιχοι αρχαίοι αττικοί δήμοι και του χαρακτήρα των καταλοίπων τους (**Χάρτης 9**).

Η οικιστική διάρθρωση της κλασικής Αθήνας αντανακλά την πολιτειακή οργάνωση της δημοκρατικής πόλης, με την κατανομή του πληθυσμού της Αττικής σε 10 φυλές, 30 τριττύες και 139 δήμους. Ο δήμος αποτελούσε τη βασική μονάδα της διοικητικής μεταρρύθμισης που εισήγαγε ο Κλεισθένης, με την οποία θεμελιώθηκε η Αθηναϊκή Δημοκρατία του 5ου αι. π.Χ. Οι 139 αυτές οικιστικές και γεωγραφικές ενότητες, στην κλασική εποχή, είχαν δική τους διοικητική και θρησκευτική οργάνωση. Εκτείνονταν στις τρεις γεωγραφικές υποδιαιρέσεις της Αττικής, το *ἄστυ*, την *παραλία* και τη *μεσογαία*. Μικρά σύνολα γειτονικών δήμων από κάθε μία από τις παραπάνω περιοχές αποτελούσαν μία τριττύ, ενώ στη συνέχεια τρεις τριττύες με διαφορετική προέλευση (ἄστυ, παραλία, μεσογαία) συγκροτούσαν καθεμία από τις δέκα φυλές της αρχαίας Αθήνας. Οι δέκα φυλές του 5ου και 4ου αι. π.Χ. *απαρτίζονταν* από κατοίκους διαφορετικών περιοχών αλλά και διαφορετικής οικονομικής κατάστασης και κοινωνικής προέλευσης. Κάθε φυλή μετείχε διά των εκπροσώπων της στη διοίκηση της πόλεως, στα αξιώματα, στα δικαστήρια, στη συγκρότηση του στρατού και του στόλου, καθώς στους χορούς των δραματικών και διθυραμβικών αγώνων των Διονυσίων. Αντιπροσωπευόταν επίσης από πενήντα εκλεγμένους με κλήρο βουλευτές στην αθηναϊκή Βουλή. Κάθε δήμος αντιστοιχούσε σε αριθμό βουλευτών περίπου αντίστοιχο με τον πληθυσμό του. Κατά το 1/10 του έτους, για 35 ή 36 ημέρες, οι πενήντα βουλευτές κάθε φυλής προέδρευαν στη Βουλή και ασκούσαν τη διοίκηση της πόλης· αποτελούσαν τους *πρυτάνεις* και η αντίστοιχη φυλή την *πρυτανεύουσα*. Ο αριθμός των βουλευτών κάθε δήμου είναι γνωστός από τις επιγραφές-καταλόγους *πρυτάνεων* ή

βουλευτών⁵⁸¹, και παρέχει μία τάξη μεγέθους για την έκταση και τον πληθυσμό του αντίστοιχου δήμου⁵⁸².

Η οικιστική μορφή των αττικών δήμων ανασυντίθεται από πλήθος σωστικών ανασκαφών, κυρίως της τελευταίας 30ετίας: ο καθένας τους αναπτυσσόταν σε συγκεκριμένη γεωγραφική επικράτεια, στο άστυ, την παραλία και τη μεσογαία. Υπολογίζεται ότι τα 2/3 των Αθηναίων πολιτών κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. κατοικούσαν εκτός του άστεως, στους δήμους της παραλίας και της μεσογαίας⁵⁸³. Κατά τον Γ. Σταϊνχάουερ στους μικρούς δήμους θα αντιστοιχούσαν 20–30 σπίτια και στους μεγαλύτερους έως και 300, ενώ η επικράτειά τους θα κάλυπτε μια έκταση με άξονα μήκους περίπου τριών–τεσσάρων χιλιομέτρων⁵⁸⁴.

Οι δήμοι κατά κανόνα δεν ήταν πυκνά δομημένοι, αλλά είχαν χαλαρό οικιστικό πλέγμα, με περισσότερους από έναν ενίοτε οικιστικούς πυρήνες. Τα συνεκτικά τμήματα οργανώνονταν κατά μήκος ή στη συμβολή σημαντικών οδών, με κέντρο την αγορά και το θέατρο στην περίπτωση των σημαντικών δήμων ή κάποιο κοινοτικό ιερό ή πηγάδι στους μικρότερους. Στις οικιστικές πυκνώσεις αναγνωρίζονται οικοδομικές νησίδες, οριζόμενες από δρόμους, από δύο–τέσσερα σπίτια με αυλή, κανονικής ή λιγότερο κανονικής κάτοψης.

Πυκνή δόμηση αντίθετα παρουσίαζαν τα αστικά κέντρα των Αθηνών και του ιπποδάμειου Πειραιά, καθώς και των δήμων οχυρών στα άκρα της Αττικής, όπως του Σουνίου και του Ραμνούντος⁵⁸⁵.

---

⁵⁸¹ The Athenian Agora XV. Traill 1975.

⁵⁸² Υπολογίζεται ότι σε κάθε βουλευτή αντιστοιχούσαν 42 δημότες, άνδρες δηλαδή με πολιτικά δικαιώματα. Σταϊνχάουερ 2008α, 165.

⁵⁸³ Nevett 2005, 83.

⁵⁸⁴ Σταϊνχάουερ 2008α, 165

⁵⁸⁵ Οι οικίες του άστεως των Αθηνών είναι γνωστές από την έκταση στις παρυφές της αρχαίας Αγοράς και του Αρείου Πάγου και δυτικά της Ακροπόλεως, όπου αναπτύχθηκε από τον 5ο αι. π.Χ. κε. περιοχή κατοίκησης (Jones 1975a, 71–77, εικ. 1B, 3, 5 A, *The Industrial District*). Ερευνήθηκαν σχηματισμοί οικιών άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ομοιόμορφοι, από δύο ή περισσότερα σπίτια, τα οποία συχνά στέγαζαν και εργαστήρια. Οικοδομικά τετράγωνα κανονικής χάραξης από παρόμοιας κάτοψης σπίτια διέθετε το δεύτερο μεγάλο αστικό κέντρο και πολεμικό και εμπορικό λιμάνι της πόλεως κράτους των Αθηνών, ο Πειραιάς λόγω της ιπποδάμειας χάραξής του (Σταϊνχάουερ 2008β. Jones 1975a, 98–100).

Αναγυρούς

Στους νότιους πρόποδες του Υμηττού και στη στροφή που κάνει η περιθέουσα τις δυτικές υπώρειές του διαχρονική οδός από την Αθήνα προς το Σούνιο⁵⁸⁶, στο πεδινό πέρασμα ανάμεσα στο βουνό και τις νότιες παραφυάδες του αναπτύχθηκε ο αρχαίος αττικός δήμος *Αναγυροῦς*. Ανήκε στην παραλιακή τριττύ της Ερεχθίδος φυλής και ήταν σχετικά μεγάλος πληθυσμιακά με αντιπροσώπευση αρχικά έξι και μετά οκτώ βουλευτών στην αθηναϊκή Βουλή⁵⁸⁷.

Η θέση του προσδιορίζεται στη δυτική παραλία της Αττικής μετά τις *Ἀλές Αἰζωνίδες* και πριν από τις *Θορές*, σύμφωνα με τον Στράβωνα⁵⁸⁸. Η σύνδεση των Αλών με το ακρωτήριο του Ζωστήρος και το εκεί σημαντικό ιερό των Αλαιέων, του Απόλλωνος Ζωστήρος, οδήγησε στην τοποθέτηση του Αναγυρούντος στο επόμενο αρχαίο οικιστικό κέντρο προς τα ανατολικά, στην περιοχή της σημερινής Βάρης.

Στον αρχαίο δήμο του Θορικού, δήμου προσανατολισμένου στην επεξεργασία του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής και στην εκμετάλλευση του αργυρομεταλλεύματος, ερευνήθηκαν ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες με σπίτια με μικρές σχετικά αυλές και πολλούς μικρούς χώρους οι οποίοι αναπτύσσονταν άναρχα. Οι οικίες ενσωμάτων εργαστηριακές λειτουργίες. Δεν ήταν σπάνιες οι προσθήκες νέων χώρων ή λειτουργιών και η ενσωμάτωση πύργων σε οικίες ακόμα και μέσα στον πυκνό ιστό του οικισμού (Nevett 2005, 89).

Πυκνό οικιστικό ιστό που διασχιζόταν από δρόμους διαφορετικών διευθύνσεων διέθετε και ο αρχαίος δήμος του Ραμνούντος. Είχε την ιδιαιτερότητα ότι αποτελούσε οχυρό της αττικής μεθορίου, με αναμενόμενη τη στενότητα και την έλλειψη χώρου στο εσωτερικό του. Διαπιστώθηκε η συνύπαρξη στην ίδια οικοδομική νησίδα οικιών ακανόνιστης κάτοψης με αυλή. Σε μία μάλιστα οικία με αυλή βρίσκεται ενσωματωμένος κυκλικός πύργος, η λειτουργία του οποίου λόγω της θέσης του κοντά σε πύλη της οχύρωσης προτάθηκε ως αμυντική (Πετράκος 1999 τόμ. Α', 83).

Συγκρότημα τριών αγροικιών ανασκάφηκε στον αρχαίο δήμο των Κυδαντιδών (σημερινή Παλήνη, Jones 1975a, 71 κε., εικ. 3. Σταϊνχάουερ 2008a, 166, εικ. 235).

⁵⁸⁶ Πρόκειται για την *Αστική Οδό* κατά την αρχαιότητα, και τις Λεωφόρους Βουλιαγμένης και Βάρης–Κορωπίου σήμερα, όπως θα δούμε παρακάτω.

⁵⁸⁷ Traill 1975, 62–63. Η αύξηση των δύο βουλευτών έγινε το 307/6 π.Χ. με την αναδιοργάνωση των αττικών φυλών.

⁵⁸⁸ Στράβ. IX 1, 21/398: *μετά δὲ τὸν Πειραιᾶ Φαληρεῖς δῆμος ἐν τῇ ἐφεξῆς παραλίᾳ: εἴθ' Ἀλιμούσιοι, Αἰζωνεῖς, Αλαιοὶ οἱ Αἰζωνικοί, Αναγυράσιοι: εἴτα Θοραιεῖς.*

Ο Πανσανίας απαριθμώντας λατρείες σε μερικούς δήμους της Αττικής αναφέρεται και στον Αναγυρούντα και στο σημαντικότερο ιερό του αρχαίου δήμου, αυτό της Μητέρας των Θεών⁵⁸⁹.

Το όνομά του ο αρχαίος δήμος πρέπει να το έλαβε από το θαμνώδες δύσσομο φυτό ανάγυρο. Κατά μία άλλη άποψη το όνομά του έχει τοπογραφική σημασία και οφείλεται στη στροφή που κάνει στην περιοχή αυτή ο δρόμος που έρχεται από το άστυ περιτρέχοντας τις νότιες υπώρειες του Υμηττού⁵⁹⁰. Η μυθολογική εκδοχή αναφέρει τοπικό ήρωα *Ανάγυρο*⁵⁹¹.

Πρώτος ο περιηγητής R. Chandler⁵⁹², συνέδεσε τη θέση των οικιστικών καταλοίπων στη Βάρη με τον αρχαίο Αναγυρούντα και συσχέτισε το περίφημο σπήλαιο του Πανός (θέση αρ. 1) με τον δήμο αυτό της αττικής παραλίας. Η σύνδεση του σπηλαίου με τον αρχαίο δήμο φαίνεται ότι είχε ήδη γίνει από τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο και επίσκοπο Συνέσιο (4ος–5ος αι. μ.Χ.), ο οποίος έγραφε την επιστολή του *Αναγυρουντόθεν*, πιθανόν σε επίσκεψη στο γνωστό σπήλαιο του Αναγυρούντος⁵⁹³.

Ο Αναγυρούς ως αρχαία οικιστική μονάδα της Αττικής πρέπει να προϋπήρχε της Κλεισθένειας μεταρρύθμισης, με βάση τα σπουδαία προκλασικά ευρήματα της περιοχής, τους τάφους και τα οικιστικά κατάλοιπα ύστερων γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων. Αν και δεν περιλαμβάνεται στις μαρτυρούμενες δώδεκα πόλεις του Κέκροπος⁵⁹⁴, τα σπουδαία νεκροταφεία τύμβων και τάφων των πρώιμων ιστορικών χρόνων (θέση αρ. 4) βορείως της σημερινής Βάρης και ο οικισμός και το ιερό της Λαθούριζας δείχνουν ότι επρόκειτο για έδρα σημαντικών αττικών γενών.

Ο λόφος της Λαθούριζας αποτέλεσε το πρωιμότερο οικιστικό κέντρο ιστορικών χρόνων της περιοχής αυτής⁵⁹⁵. Πρόκειται για μοναδικό στην Αττική οικισμό υστερογεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων με κτίσματα ορθογώνιας, καμπυλόγραμμης

---

⁵⁸⁹ Πανσ. I 31, 1: *Αναγυρασίοις δὲ Μητρὸς θεῶν ἱερόν*.

⁵⁹⁰ Eliot 1962, 35–36, υποσ. 1 και 3. Σουρμελής 1854, 47.

⁵⁹¹ Σούδα, s.v. *Αναγυράσιος*, *Αναγυράσιος δαίμων*, *Ανάγυρος*.

⁵⁹² 1776, 146–151.

⁵⁹³ Συνέσιου, *Επιστολαί*, 136, 4, 22 : *Αναγυρουντόθεν σοι γράφω, καὶ Σφηττοῖ γέγονα καὶ Θριῶζε καὶ Κηφισιάσι καὶ Φαληροῖ*. Βλ. και Σταϊνχάουερ 2012, 56.

⁵⁹⁴ Στράβ. IX 397.

⁵⁹⁵ Βρίσκεται νοτίως του ορίου της περιοχής μελέτης και της Λ. Βάρης–Κορωπίου γιαυτό και δεν περιελήφθη στον Κατάλογο θέσεων.

και ανιδωτής κάτοψης, τα περισσότερα μονόχωρα. Κυκλικό κτίσμα με ημικυκλική εσχάρα και θρανίο στο εσωτερικό του ερμηνεύτηκε ως ιερό. Από αυτό προήλθε πληθώρα αναθημάτων κυρίως γυναικείων ειδωλίων και μεταλλικών κοσμημάτων που προσδιορίζουν μια μακρά χρήση κατά τους γεωμετρικούς–αρχαϊκούς χρόνους με συνεχιζόμενη λατρεία κατά τον 5ο αι. π.Χ. έως και τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.⁵⁹⁶.

Το κέντρο του αρχαίου δήμου, σύμφωνα και με τον Milchhöfer τοποθετούνταν στην περιοχή του μεσαιωνικού χωριού του μοναστηριού Ασώματος⁵⁹⁷. Πρόκειται για τη Μονή Ασωμάτων Ταξιαρχών, μετέπειτα Πετράκη, στους πρόποδες του Λυκαβηττού, η οποία κατείχε μεγάλες εκτάσεις στην περιοχή της Βάρης, κατά την Τουρκοκρατία και μετεπαναστατικά⁵⁹⁸. Κατάλοιπα και τοίχοι σημειώθηκαν ήδη στους *Karten von Attica* στη θέση του χωριού και μετέπειτα σύγχρονου οικισμού της Βάρης, μέχρι την εκκλησία των Αγίων Πάντων στα ΝΑ. Στην τελευταία θέση τοποθετείται από τους μελετητές το αναφερόμενο από τον Πausanία Μητρώο⁵⁹⁹. Με βάση τις σωστικές ανασκαφές, οικιστικά κατάλοιπα του 5ου και 4ου αι. π.Χ. εκτείνονται νοτίως της περιοχής μελέτης και της Λ. Βάρης–Κορωπίου (βλ. θέση αρ. 10), στη θέση του σύγχρονου οικισμού της Βάρης.

Κατά μήκος της αρχαίας *Αστικής Οδού*, και στην ίδια διαδρομή της διαδόχου της Λ. Αθηνών–Βάρης και Λ. Βάρης–Κορωπίου εκτείνονταν τα νεκροταφεία του Αναγυρούντος: στη θέση Χέρωμα βορείως και νοτίως της διαχρονικής οδικής αρτηρίας αναπτύχθηκε το σημαντικό νεκροταφείο τύμβων και περιβόλων του 7ου–5ου αι. π.Χ. (θέση αρ. 4)⁶⁰⁰. Λόγω της εξαιρετικής ποιότητας και πολυτέλειας αγγείων και κτερισμάτων οι τάφοι πρέπει να ανήκαν σε επιφανείς νεκρούς μέλη αριστοκρατικού/–

---

⁵⁹⁶ Mazarakis-Ainian 1994α. Μαζαράκης-Αινιάν 1994β: Κατά τον Μαζαράκη Αινιάνα, που μελέτησε τα ημερολόγια των ανασκαφών Φ. Σταυρόπουλλου και Γ. Οικονόμου (1939), ο οικισμός της Λαθοούριζας ήταν αρχικά μία ασήμαντη «κώμη», που σταδιακά αναδείχθηκε ως ένα σημαντικό τοπικό κέντρο λατρείας. Δεν αποκλείει την περίπτωση ο φαινομενικά ασήμαντος αυτός οικισμός να ανήκε σε μία μικρή αριστοκρατική κοινωνική ομάδα (βλ. αναθήματα και κτερίσματα του σύγχρονου με τον οικισμό νεκροταφείο στη θέση Χέρωμα). Ο Eliot το 1962 επεσήμανε δύο κατηγορίες αναθημάτων, πλούσιων και φτωχών.

⁵⁹⁷ Milchhöfer 1889, 15.

⁵⁹⁸ Βλ. και Chandler 1776, 146.

⁵⁹⁹ Βλ. και Eliot 1962, 43.

⁶⁰⁰ Dodwell 1819, 550–557: *We passed several tumuli of small stones, and some imperfect traces of antiquity.*

ών γένους ή γενών, τα οποία θα νέμονταν κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους την πεδιάδα της Βάρης⁶⁰¹. Η μεγάλη ακμή και πλούτος ενδεχομένως οφειλόταν και στο πέρασμα της σημαντικής οδικής αρτηρίας προς το Σούνιο διά της πεδινής περιοχής της Βάρης, του μοναδικού περάσματος ανάμεσα στις νότιες υπώρειες του Υμηττού και τα υψώματα προς νότον (Καμίνι Βάρης)⁶⁰². Τα επιφανή *ήρία* πάνω στον βασικό αυτό δρόμο ικανοποιούσαν την ανάγκη προβολής των γενών των πρώιμων ιστορικών χρόνων της Αττικής.

Στις ευρισκόμενες δυτικότερα θέσεις «Γούρνα» και «Βλάχικα», στη διαδρομή του ίδιου οδικού άξονα αναπτύχθηκαν κατά τους επόμενους 5ο και 4ο αι. π.Χ., ταφικοί περίβολοι και τάφοι με επιτύμβια μνημεία (θέσεις αρ. 5, 7, 8).

Η προέλευση από την περιοχή ενεπίγραφων επιτύμβιων μνημείων Αναγυρασίων αποτέλεσε επιπλέον στοιχείο για την επιβεβαίωση της ταύτισης της Βάρης με τον αρχαίο Αναγυρούντα: της *Χοιρίνης*, γυναίκας ή κόρης του τριήραρχου *Εύβοίου Κρατιστόλεου Αναγυράσιου* [IG II² 5639 (αρ. 24)] και ενός Αναγυρασίου που δεν σώζεται το πλήρες όνομά του [IG II² 5642 (αρ. 25)]. Είναι όμως γνωστό από τις χιλιάδες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες ότι τα αναγραφέντα σε επιτύμβια μνημεία και στήλες δημοτικά ονόματα έχουν σχετική τοπογραφική αξία: δεν βρίσκονται σε απόλυτη αντιστοιχία με τον αρχαίο δήμο στην επικράτεια του οποίου βρέθηκαν αλλά σε περισσότερους, επομένως δεν αποτελούν απόδειξη για την ταύτιση της θέσης παρά μόνο ένδειξη. Όπως άλλωστε σημειώνει ο Eliot, από την περιοχή της Βάρης προέρχονται αρκετά επιτύμβια Αλαιέων (προφανώς δημοτών των γειτονικών Αλών Αιξωνίδων)⁶⁰³.

---

⁶⁰¹ Βλ. Eliot 1962, 39.

⁶⁰² Η σημασία του οδικού αυτού περάσματος νοτίως του Υμηττού έχει επισημανθεί από τους περιηγητές, οι οποίοι το διαβήκαν για να φτάσουν από την Αθήνα στο σπήλαιο του Πανός. Βλ. υποστ. 14 και Gell 1827, 89: *BARI to ATHENS, by the GROTTO. At Bari, in the church are several fragments, and among others part of an equestrian statue. There is a road from Bari to Athens, passing through a little division in the hills, called Maurobouni or Anudros, which form the southern extremity of Hymettus. This is the regular road, and indeed the only one practicable for baggage. It passes near or through Agyra, supposed Anagyrous.*

⁶⁰³ Eliot 1962, 36–37.

Ενδεικτικό της ύπαρξης θεάτρου στον Αναγυρούντα είναι το αρ. **20** επίγραμμα που μνημονεύει νίκη χορηγών, πατέρα και γιου, στα Διονύσια. Βρέθηκε στη Βάρη, στην τράπεζα Ιερού Ναού Αγίων Πάντων. [IG II/III³ 4.1, 507. IG II² 3101].

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι νοτίως της περιοχής μελέτης, στην κορυφογραμμή του υψώματος Καμίνι σώθηκε σειρά πέντε όρων επί του φυσικού βράχου με μηνοειδές σίγμα, σε μήκος 1.2 χλμ. περίπου. Οι όροι του Καμινίου Βάρης, σύμφωνα με τους Langdon, Traill και Stanton⁶⁰⁴, παρότι έχουν μηνοειδές σίγμα, ερμηνεύτηκαν ότι σηματοδοτούσαν όρια αττικών δήμων και συγκεκριμένα των συνόρων μεταξύ του δήμου του Αναγυρούντος και των γειτονικών Αλών. Οι λόγοι που επέβαλαν αυτή τη σήμανση ήταν σύμφωνα με την άποψη του Traill η αναδιοργάνωση των αττικών φυλών και η προσθήκη των δύο νέων μακεδονικών το 307/6 π.Χ., ή κατά τον Stanton, ο διαχωρισμός των εδαφών των δύο δήμων από τους κατοίκους της υπαίθρου, βοσκούς και αγρότες.

Βορειότερα στον λόφο της Λαθούριζας εντοπίστηκαν τρεις επιγραφές όρων σε νοητή ευθεία στον βράχο. Είχαν συντομογραφίες *ZΩ* και *ΒΑ* πάνω και κάτω από τη λέξη όρος, και ορθογωνισμένο σχήμα γραμμάτων. Χρονολογήθηκαν στην εποχή των Αντωνίνων ή του Αδριανού και ερμηνεύτηκαν ότι αποτελούσαν όριο ιδιοκτησιών, των Ζωστηρίων δυτικά και αυτοκρατορικής ή βασιλικής γης ανατολικά⁶⁰⁵.

Αλές Αιξωνίδες

Οι Αλές Αιξωνίδες ανήκαν στην τριττύ της παραλίας της Κεκροπίδος φυλής και αντιπροσωπεύονταν από έξι βουλευτές και δέκα μετά το 307/6 π.Χ.⁶⁰⁶, στην αθηναϊκή Βουλή.

---

⁶⁰⁴ Traill 1986, 116–118. Ο M. Langdon (1988β, 49–50) παραβάλλει τους δύο έως τότε γνωστούς στην κορυφογραμμή Καμίνι, με τους όρους της θέσης Λομπάρδα, τους οποίους ο Traill είχε θεωρήσει ότι διαχώριζαν αττικούς δήμους με την αναδιοργάνωση των αττικών φυλών και την προσθήκη των δύο νέων μακεδονικών, της Αντιγονίδος και της Δημητριάδος το 307/6 π.Χ. (Traill 1982). Τους τοποθετεί επομένως στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Βλ. και Stanton 1996, 355–357, ο οποίος τους χρονολογεί επίσης στον 4ο αι. π.Χ. Goette 1994, 120–124.

⁶⁰⁵ *Ζω(στηρίων)|όρο(ς)|βα(σιλικής/οῦ)*. Langdon 1988c, 75–81. SEG XXXVIII.169c, 169a, 169b. βλ. Traill 1986, 145, υποσ. 54: θεωρεί ότι χώριζαν περιοχή Ζωστήρος από Βάρη.

⁶⁰⁶ Traill 1975, 67.

Η ταύτιση του αρχαίου αυτού δήμου με την περιοχή της Βούλας, με κέντρο τη τοποθεσία Παλαιοχώρι⁶⁰⁷ είναι αδιαμφισβήτητη, λόγω του συσχετισμού με το ακρωτήριο Ζωστήρ και το ομώνυμο γνωστό από τις αρχαίες πηγές ιερό του Απόλλωνος⁶⁰⁸. Το ακρωτήριο διατήρησε το τοπωνύμιό του μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Τα έτη 1927–1928 αποκαλύφθηκε στη θέση Λαιμός το μαρτυρούμενο ιερό του Απόλλωνος, Αρτέμιδος και Λητούς από τον Κ. Κουρουνιώτη⁶⁰⁹. Η σύνδεση του ιερού με τις Αλές Αιξωνίδες επιβεβαιώθηκε χάρι σε αναθηματικές επιγραφές και ψηφίσματα Αλαιέων που βρέθηκαν σε αυτό, αναδεικνύοντάς το σε κύριο τόπο λατρείας του αρχαίου δήμου. Νεώτερα επιγραφικά ευρήματα επιβεβαίωσαν την ταύτιση του αρχαίου δήμου και υπέδειξαν τη θέση δεύτερου ιερού των Αλών Αιξωνίδων. Πρόκειται για ιερό της Αφροδίτης⁶¹⁰, στη σωστική ανασκαφή του οποίου βρέθηκαν ψηφίσματα των Αλαιέων (βλ. θέση αρ. **61**, αρ. επιγραφών **33, 34, 35**). Την ύπαρξη ιερού της Αρτέμιδος υπέδειξε αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε στη Βούλα το 1981 (αρ. **37**).

Το όνομα του δήμου είναι δηλωτικό της ύπαρξης αλυκών στις παραθαλάσσιες αμμώδεις ακτές οι οποίες αποτυπώνονται στον χάρτη του Kaupert⁶¹¹. Ο επιθετικός προσδιορισμός Αιξωνίδες συμφωνεί με τη θέση στην απαρίθμηση των παραλιακών

---

⁶⁰⁷ Milchhöfer 1889, 15. *Karten von Attika*, Bl. VIII (Vari), Cap Zoster. Η περιοχή Παλαιοχώρι βρίσκεται στη Βούλα στην περιοχή του νοτίου τμήματος της Λ. Βουλιαγμένης από τη διασταύρωση με την οδό Καλύμνου μέχρι τη συμβολή με την παραλιακή λεωφόρο. Αντιστοιχεί στην περιοχή του ΒΔ οικιστικού πυρήνα του αρχαίου δήμου των Αλών.

⁶⁰⁸ Πaus. I 31, 1: *δήμοι δὲ οἱ μικροὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἔτυχεν ἕκαστος οἰκισθεὶς, τάδε ἐς μνήμην παρείχοντο: Ἀλίουσίοις μὲν Θεσμοφόρου Δήμητρος καὶ Κόρης ἐστὶν ἱερόν, ἐν Ζωστήρι δὲ ἐπὶ θαλάσσης καὶ βωμὸς Ἀθηνᾶς καὶ Απόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος καὶ Λητοῦς. τεκεῖν μὲν οὖν Λητὼ τοὺς παῖδας ἐνταῦθα οὐ φασι, λύσασθαι δὲ τὸν ζωστήρα ὡς τεζομένην, καὶ τῷ χωρίῳ διὰ τοῦτο γενέσθαι τὸ ὄνομα*. Βλ. και Chandler 1776, 146–151. Dodwell 1819, 556.

⁶⁰⁹ Κουρουνιώτης 1927–1928.

⁶¹⁰ Η ύπαρξη ιερού της Αφροδίτης στις Αλές ήταν ήδη γνωστή από την αναθηματική επιγραφή αγάλματος στην Αφροδίτη, από την περιοχή της αθηναϊκής Αγοράς (**Αρ. 164**). IG II² 2820 [EM 8705, IG II/III³ 4.1 223]:... [οἱ αἰ]ρεθέ[ν]τ[ε]ς ὑπ[ὸ] Ἀλα[ιδῶν]|/[τὸ ἄγ]αλμα ποήσασθαι τεῖ Αφ[ροδίτῃ]. Οι εἰκοσι τέσσερις εκλεγμένοι Αλαιεῖς που επιλέχθηκαν και τιμήθηκαν για την ίδρυση αγάλματος στην Αφροδίτη ήταν οι περισσότεροι συγγενεῖς και ανήκαν σε εξέχουσες οικογένειες του δήμου. Βλ και Whitehead 1986, 235–245.

⁶¹¹ Πρβλ. *Karten von Attika*, Bl. VIII (Vari) *Salz-lache* στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Πάλλων και βορειότερα ανατολικά της χερσονήσου Πούντα στη θέση Αλυκή, στα σύνορα μεταξύ Βούλας και Γλυφάδας. Η δεύτερη θέση πρέπει να ανήκε στην αρχαία Αιξωνή.

δήμων της Αττικής από τον Πειραιά μέχρι το Σούνιο από τον Στράβωνα, μετά την Αιξωνή⁶¹². Ο αρχαίος δήμος πρέπει να ήταν αρκετά εκτεταμένος: εκτός των φυσικών ορίων του Υμηττού ανατολικά και της θάλασσας δυτικά, πρέπει να εκτεινόταν μέχρι τη σημερινή Γλυφάδα, έως τη θέση Αλυκή (σημερινά Αστέρια Γλυφάδας) λόγω του τοπωνυμίου. Ανατολικά, όπως φαίνεται από τη εύρεση δημοτικού ψηφίσματος των Αλαιέων στη θέση αρ. 9, στην οποία μνημονεύονται ο εισηγητής *Ἀνάσχετος Δημοτέλους Αλαιέας* και ένας από τους ταμίες του Δήμου ο *Φύτιος Πολιεύχους* (αρ. επιγραφής 26, SEG LIX 142)⁶¹³ μπορεί να έφθανε έως το Δίλοφο Βάρης. Νοτιότερα το σύνορο μεταξύ Αλών Αιξωνίδων και Αναγυρούντος οριζόταν κατά πάσα πιθανότητα από σειρά χαραγμένων στον βράχο όρων στο ύψωμα Καμίνι, νοτίως του Υμηττού στη χερσόνησο μεταξύ του Ζωστήρος και του κόλπου της Βάρης⁶¹⁴.

Εκτεταμένα αρχαία κατάλοιπα, τα οποία ταύτισε με τις Αλές Αιξωνίδες, εντόπισε ο E. Dodwell (1805–1806), στη διαδρομή του από το Σπήλαιο του Πανός στη Βάρη προς την Αθήνα, μία ώρα και δέκα λεπτά από τη Βάρη. Στην έξοδο από το πέρασμα της Βάρης στον νότιο Υμηττό προς την αθηναϊκή πεδιάδα, μετά το ακρωτήριο Ζωστήρ σημείωσε την ύπαρξη τύμβων από μικρούς λίθους και ίχνη αρχαίων⁶¹⁵. Οι παρατηρήσεις του επιβεβαιώθηκαν από την αρχαιολογική έρευνα και το πλήθος των σωστικών ανασκαφών στην περιοχή της Βούλας, που έφεραν στο φως μεγάλο όγκο αρχαίων. Ας σημειωθεί ότι οι αρχαιότητες που εξετάζουμε ανήκουν μόνο στο ανατολικό, κατά κύριο λόγο οικιστικό τμήμα του αρχαίου δήμου, που αναπτύχθηκε στις χαμηλές υπώρειες του Υμηττού μέχρι τις σύγχρονες λεωφόρους Βουλιαγμένης και Βάρης–Κορωπίου (αρ. θέσεων 12–176β), αφήνοντας εκτός την παράκτια περιοχή προς τα νότια.

Ο οικιστικός ιστός του αρχαίου δήμου, στην εξεταζόμενη περιοχή μελέτης αναπτύχθηκε στα βραχώδη κράσπεδα του ΝΔ άκρου του Υμηττού, στις περιοχές

---

⁶¹² Στραβ. IX 1, 21/398: ... μετὰ δὲ τὸν Πειραιᾶ Φαληρεῖς δήμος ἐν τῇ ἐφεξῆς παραλίᾳ: εἴθ' Ἀλιμούσιοι, Αἰζωνεῖς, Αἰλαιεῖς οἱ Αἰζωνικοί, Αναγυράσιοι: εἴτα Θοραιεῖς, Λαμπρεῖς, Αἰγυλιεῖς, Ἀναφλύστιοι, Ἀτηνεῖς: οὗτοι μὲν οἱ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου. μετὰ δὲ τῶν λεχθέντων δήμων μακρὰ ἄκρα, πρώτη μετὰ τοῦς Αἰζωνέας Ζωστήρ. [ed. and tr. S. Radt, Strabons Geographika, vols. 1-10 (2002-11)].

⁶¹³ Σταϊνχάουερ 2004–2009, 69–72.

⁶¹⁴ Βλ. παραπάνω Αναγυρούς. Fachard 2016, 201–202, εικ. 9.3, θέση 2.

⁶¹⁵ Dodwell 1819, 556.

συμβολής των δύο σκελών στα οποία διαχωρίζεται και στη συνέχεια ξαναενώνεται ο σημαντικός αρχαίος οδικός άξονας της *Αστικής Οδού*.

Η περιοχή αυτή παρουσιάζει το πιο χαρακτηριστικό και εκτενώς σωζόμενο παράδειγμα οικιστικής διάρθρωσης και κατοίκησης αρχαίου αττικού δήμου⁶¹⁶. Ο οικιστικός ιστός είναι ιδιαίτερα πυκνός, αν και ακανόνιστος. Σε δύο θέσεις, στα σημεία συμβολής των δύο σκελών της Αστικής οδού δημιουργούνται αντίστοιχοι πυρήνες συνεκτικής κατοίκησης, ο ΒΔ συνοικισμός μεταξύ της Λ. Βουλιαγμένης και Καλύμνου και ο ΝΑ μεταξύ της οδού Σπετσών και Λ. Βάρης–Κορωπίου, όπως ονομάστηκαν από την Ι. Ανδρέου και τους μετέπειτα μελετητές⁶¹⁷. Καθένας αποτελείται από 10–20 σπίτια, κτισμένα ανάμεσα σε εργαστήρια, μικρά ιερά και ταφικούς περιβόλους. Μεγαλύτεροι και μικρότεροι δρόμοι, όχι πάντοτε παράλληλοι, δημιουργούν γειτονίες κατοικιών, οι οποίες κάποιες φορές λαμβάνουν τη μορφή οικοδομικής νησίδας. Οι περισσότερες οικίες και δρόμοι αναπτύσσονται στον άξονα βορρά–νότου. Οι σπανίως χωριζόμενες από μεσοτοιχίες οικίες διατάσσονται σχετικά άναρχα, με κανονικά ή ακανόνιστα περιγράμματα και προσθήκες δωματίων.

Διακρίνονται τρεις περιοχές ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Η πρώτη αναπτύσσεται γύρω από το Αφροδίσιον (αρ. 61) και την παρακείμενη συμβολή δύο οδών, στον ΒΔ συνοικισμό. Δεύτερο κέντρο αποτελεί η περιοχή που περιλαμβάνει τις θέσεις 22, 23, 24, 25. Χαρακτηρίζεται επίσης από συμβολή οδών, όμορο μεγάλο, τετράγωνης κάτοψης κτηριακό συγκρότημα, με δωμάτια γύρω από αυλή και ενσωματωμένο ιερό, το οποίο τόσο λόγω της κάτοψης όσο και λόγω κινητών ευρημάτων θεωρούμε ότι αποτελούσε την Αγορά του αρχαίου δήμου (θέση αρ. 22). Οι δύο πρώτες περιοχές αποτελούσαν πιθανά κέντρα του «πολυπυρηνικού» δήμου των Αλών, επειδή χαρακτηρίζονται από σημαντικά δημόσια κτήρια σε συμβολή οδών.

Η τρίτη περιοχή είναι το γνωστό στη βιβλιογραφία οικόπεδο Καλαμπόκα (θέση αρ. 48), που αποκάλυψε μία πυκνοκτισμένη και ακανόνιστη οικοδομική νησίδα δύο ή περισσότερων οικιών, που ορίζεται και διασχίζεται από δρόμους.

Μεταξύ των οικιών, σε άνηρα που σχηματίζουν αναλημματικοί τοίχοι, βρέθηκαν μικρά δίχωρα ιερά. Χαρακτηριστικά κτίσματα εντός του οικιστικού ιστού

---

⁶¹⁶ Βλ. Osborne 1985, 26.

⁶¹⁷ Ανδρέου 1994, 196, εικ. 1, 2 Β και Γ. Σταϊνχάουερ 2012, 51, εικ. 1.3

αποτελέσαν κυκλικές κατασκευές με ισχυρό θεμέλιο, οι οποίες χωροθετούνταν σε συνάρτηση με κάποια οικία και χαρακτηρίστηκαν ως πύργοι (βλ. παρακάτω Οικίες).

Εκτός των δύο προαναφερθέντων ιερών, του υπερτοπικού ιερού του Απόλλωνος Ζωστήρος και του δημοτικού ιερού της Αφροδίτης, δημόσιο κτήριο αποτελούσε πιθανόν το τετράπλευρο μνημειακό κτηριακό συγκρότημα που έχει ανασκαφεί στη θέση **22** και μπορεί να αναγνωρισθεί ως Αγορά, λόγω της κάτοψης και της θέσης στη διασταύρωση δύο σημαντικών οδικών αξόνων της οδού κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ που οδηγούσε στον ναό του Απόλλωνος Ζωστήρα, και της οδού Α–Δ που υποθέσαμε ότι αποτελούσε τον νότιο κλάδο της *Αστικής Οδού*. Επιπλέον τα αναφερόμενα στις δημοσιευμένες ανασκαφικές εκθέσεις ευρήματα, και συγκεκριμένα ενεπίγραφο μολύβδινο σταθμίο με αναγραφή *Δημό[σιον]* (αρ. **30**) και ο σωρός 43 μολύβδινων σταθμίων συνηγορούν στην ταύτιση του κτηρίου με Αγορά.

Δεν είναι γνωστό εάν οι Αλές Αιξωνίδες διέθεταν θέατρο, υπάρχουν όμως επιγραφικές ενδείξεις: στη θέση Παλαιοχώρι το 1929 βρέθηκε κυλινδρική βάση χορηγικού μνημείου που έφερε επιγραφή με μνεία νίκης των χορηγών Επιχάρη και Θρασύβουλου στα Μεγάλα ή στα Μικρά Διονύσια (αρ. **36**, IG II² 3091). Πρέπει να σχετίζεται με τον δήμο των Αλών Αιξωνίδων και όχι με την Αιξωνή, όπως υπέθεσε ο πρώτος εκδότης Α. Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός (1929α). Οι χορηγοί, νικητές σε αγώνες κωμωδίας και τραγωδίας, πρέπει να ήταν δημότες Αλαιοί και το ενεπίγραφο μνημείο θα ήταν ιδρυμένο σε κάποιο δημόσιο χώρο του δήμου, πιθανόν σε ιερό ή σε θεατρική κατασκευή, πλησίον του τόπου εύρεσης. Θραύσμα μιας δεύτερης επιγραφής (αρ. **28**) σχετικής με διδασκαλία σε δραματικούς αγώνες βρέθηκε εντοιχισμένη σε δεύτερη χρήση σε ληνό ρωμαϊκής οικίας στη θέση αρ. **13**, στη διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού* κοντά στα σημερινά όρια Βούλας και Βάρης⁶¹⁸, 1000μ. περίπου από τη θέση Παλαιοχώρι. Οι δυο επιγραφές χωρίς να κατονομάζουν τον δήμο είναι ενδεικτικές της τέλεσης δραματικών αγώνων στα μικρά Διονύσια, και ίσως της ύπαρξης θεατρικού χώρου. Ο Α. Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός είχε υποθέσει ότι κυκλικός χώρος διαμ. 11μ. που εντόπισε στη Βούλα στην έπαυλη Κανελλοπούλου, νοτίως της Λ. Βάρης–Κορωπίου και εκτός της περιοχής που εξετάζουμε, μαζί με θεμέλια τετράπλευρου οικοδομήματος αποτελούσαν ορχήστρα αρχαίου θεάτρου και

---

⁶¹⁸ Τσιριγώτη 1981, 50. IG II/III³ 4.1, 517.

ιερό του Διονύσου⁶¹⁹. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε από μεταγενέστερα ευρήματα. Η συγκεκριμένη διαμόρφωση θα μπορούσε να είναι αλώνι⁶²⁰.

Στη μεγαλύτερη έκταση της σημερινής Βούλας στην περιοχή μελέτης, ΒΑ από τις οικιστικές πυκνώσεις, προς το βουνό εκτεινόταν μια ευρύτερη ζώνη αραιής κατοίκησης με μεμονωμένες οικίες ή συγκροτήματα δυο–τριών κατοικιών (θέσεις **121**, **141**, **142**, **145**), αναλήμματα καλλιέργειας, μελισσοκομικές εγκαταστάσεις και μικρά ιερά. Στις ακόμα ψηλότερες υπώρειες το τοπίο διαμορφωνόταν με άνδηρα από λιθόκτιστους τοίχους που ακολουθούσαν τις υψομετρικές καμπύλες του βουνού και εξυπηρετούσαν την καλλιέργεια σε ορεινά εδάφη.

Η εικόνα της διάσπαρτης κατοίκησης ανάμεσα σε άνδηρα στα βραχώδη εδάφη της δυτικής πλαγιάς του Υμηττού και η σκληρή γεωργική εργασία που συνεπάγεται, αποτυπώνεται στον διάλογο του Λουκιανού *Τίμων* (**IV B. 35**: Λουκ., *Τιμ.* 7, 2. Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6). Ο γνωστός για τη μισανθρωπία του Αθηναίος καλλιεργούσε μια άγρονη γη στα νότια του Υμηττού, πιθανότατα στις Αλές στη δυτική πλαγιά του βουνού, καθώς σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο τάφος του βρισκόταν κοντά στη θάλασσα στις (Αιξωνίδες) Αλές⁶²¹.

Ο αγροτικός και μεθοριακός χαρακτήρας του αρχαίου δήμου, φαίνεται επίσης από τα επιγραφικά χαράγματα σε ριζιμιούς βράχους: ενός ωραίου νέου, *καλοῦ* της εποχής από την οικιστική περιοχή του αρχαίου δήμου (θέση αρ. **45**, αρ. **32**) και ενός βοσκού από την περιοχή των ανδέρων καλλιέργειας (θέση αρ. **118**, αρ. επιγραφής **39**).

Εκτός της περιοχής μελέτης σημαντική για την τοπογραφία του αρχαίου δήμου ήταν η λεγόμενη ακρόπολη των Αλών Αιξωνίδων, η οποία θεωρείται ότι βρίσκεται στον λόφο Καστράκι, νοτίως της περιοχής μελέτης και της Λ. Βάρης Κορωπίου: διασώζει κατάλοιπα μονόχωρων ή δίχωρων κτισμάτων και ενός κυκλικής κάτοψης, καθώς και τμήμα τείχους στη ΝΑ πλευρά από μεγάλους ογκόλιθους⁶²². Επιφανειακός έλεγχος αποκάλυψε όστρακα και κεραμίδια στέγης 5ου και 4ου αι. π.Χ.⁶²³ Ο λόφος δεν

---

⁶¹⁹ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1949–1951, 138.

⁶²⁰ Βλ. και Eliot 1962, 32. Osborne 1985, 25.

⁶²¹ Πλούτ., *Αντ.* 70: ...τελευτήσαντος δ' αὐτοῦ καὶ ταφέντος Ἀλῆσι παρὰ τὴν θάλασσαν. Βλ και Παπαχατζής 1974, 395, υποσ. 3.

⁶²² Ανδρέου Ι. 1994, εικ. 1, θέση Α, εικ. 4–5.

⁶²³ Κουράγιος 2009–2011, 37.

έχει ερευνηθεί ανασκαφικά. Η κάτοψη της οχυρής ακρόπολης έχει ομοιότητες με τον αρκετά πρωιμότερο οικισμό στο ύψωμα της Λαθούριζας Βάρης.

Στην περιοχή μελέτης παρόδιοι τάφοι βρέθηκαν μεμονωμένοι ή σε συστάδες στη διαδρομή των κυρίων οδικών αρτηριών–κλάδων της *Αστικής Οδού* (θέσεις **14, 21, 54, 56, 59, 81, 82, 86, 89, 90, 91, 92**). Ταφικοί περίβολοι εντοπίστηκαν στις θέσεις **90, 91** κατά μήκος του βόρειου σκέλους της και στις θέσεις **14, 21, 54, 56**, κατά μήκος του νότιου σκέλους της οδικής αρτηρίας που συνεχιζόταν στη Βάρη με περίοπτα ταφικά μνημεία. Το κύριο νεκροταφείο του αρχαίου δήμου, αναπτύχθηκε νοτίως του προαναφερόμενου δρόμου, εκτός της περιοχής μελέτης, κυρίως μεταξύ του ΝΑ συνοικισμού, του λόφου Καστράκι και της θέσης Πηγαδάκια⁶²⁴, όπου βρίσκεται μία ακόμη θέση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, ο Άγιος Νικόλαος Πάλλων.

Αιξωνή

Δήμος της παραλιακής τριττύος της Κεκροπίδος φυλής, με αντιπροσώπευση οκτώ βουλευτών, η Αιξωνή ταυτίστηκε πολύ γρήγορα με τη σημερινή Γλυφάδα⁶²⁵. Βασική πηγή και σε αυτή την περίπτωση είναι ο αρχαίος γεωγράφος Στράβων (βλ. παραπάνω): στη σειρά των παράλιων δήμων της Αττικής, η Αιξωνή παρουσιάζεται μετά τον Αλιμούντα και πριν από τις Αλές Αιξωνίδες.

Στην ταύτιση της θέσης συνέβαλε η προέλευση από την ευρύτερη περιοχή της Γλυφάδας μεγάλου αριθμού δημοτικών ψηφισμάτων —έντεκα μέχρι σήμερα, εδώ οι αρ. **43–52**⁶²⁶— που διασώζουν πλήθος πληροφοριών για τις λατρείες, τα ιερά, τις εορτές, την οικονομία, τη διαχείριση της γης και τους αξιωματούχους του αρχαίου δήμου. Όλες σχεδόν οι αιξωνικές επιγραφές βρέθηκαν κατά τον 19ο αι. Λείπουν οι πληροφορίες για τον ακριβή τόπο εύρεσής τους, οι οποίες θα οδηγούσαν στην ανασύνθεση της αρχαίας τοπογραφίας με ακρίβεια. Ο συνδυασμός όμως των μαρτυριών των πρώτων εκδόσεων των επιγραφών, των περιηγητών και αρχαιολόγων έκαναν δυνατό τον προσδιορισμό από τους ερευνητές των πιθανών θέσεων προέλευσης. Επιπλέον από το κείμενο και το περιεχόμενο των επιγραφών προκύπτει ότι τα πέντε ψηφίσματα ήταν ιδρυμένα στο θέατρο του αρχαίου δήμου και άλλα δύο

---

⁶²⁴ Κουράγιος 2009–2011, 42.

⁶²⁵ Traill 1975, 67. Eliot 1962, 50.

⁶²⁶ Βλ. και Ματθαίου 1992–98. Ackermann 2018.

στο ιερό της Ἡβης⁶²⁷, η λατρεία της οποίας αναδεικνύεται ως η κυριότερη της Αιζωνής. Με βάση νέο ψήφισμα μαρτυρείται λατρεία της Δήμητρος⁶²⁸.

Τα περισσότερα ψηφίσματα του αρχαίου δήμου των Αιζωνέων έχουν προέλευση την περιοχή με την ονομασία Πιρνάρι, Πιρναρί ή Πιρναρή, όπου βρίσκεται ο Άγιος Νικόλαος Πιρναρής, εκκλησιάκι που υπάρχει μέχρι σήμερα πάνω στη Λ. Βουλιαγμένης (βλ. Κατάλογος θέσεων αρ. **226**).

Η περιοχή της σημερινής Γλυφάδας και του Αγίου Νικολάου Πιρναρής στο ύψος της χερσονήσου Αγιά ή Πούντα (Αλυκή Γλυφάδας) μνημονεύεται από τους περιηγητές R. Chandler, E. Dodwell, W. Gell, W. M. Leake και συνδέεται με αρχαία ερείπια, στον δρόμο προς το Σούνιο πριν από τη στροφή της Βάρης, χωρίς όμως να ταυτίζεται πάντοτε με την αρχαία Αιζωνή (βλ. θέση αρ. **226 Περιηγητές**). Αποτέλεσε θέση εκτεταμένων λαθραίων ανασκαφών του 19ου αι., ιδιαίτερα της ληστρικής έρευνας των Fauvel, Gropius και Rottiers το 1819, από την οποία προήλθαν δύο από τα σημαντικότερα ψηφίσματα του αρχαίου δήμου —η σύμβαση εκμίσθωσης της Φελλείδος αρ. **48** και το ψήφισμα για τους ιεροποιούς της Ἡβης αρ. **49**— και άλλες σημαντικές αρχαιότητες, σήμερα φυλασσόμενες σε Μουσεία του εξωτερικού.

Ο Loeper⁶²⁹, πρώτος το 1892, στη συνέχεια ο C. W. J. Eliot, με την επανεξέταση των θέσεων εύρεσης των αιζωνικών ψηφισμάτων σε συνδυασμό με την αξιοποίηση και δημοσίευση επιστολή του Fauvel του 1819 και μαρτυριών του Bludroff και τέλος ο Α. Ματθαίου⁶³⁰ με βάση την ενδελεχή μελέτη της θέσης εύρεσης των ψηφισμάτων του αρχαίου δήμου και των αναφορών περιηγητών και χαρτογράφων, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η περιοχή του μονόχωρου ναού του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης, του λεγόμενου της Πιρναρής, συμπίπτει με την περιοχή προέλευσης

---

⁶²⁷ Ματθαίου 1992–98, 162.

⁶²⁸ Ματθαίου 1992–98, 143–144

⁶²⁹ Loeper 1892, 410–411: *Αιζωνή gehören dann die weit ausgedehnten Ruinen bei dem Kirchlein Αγ. Νικόλαος στο κάτω Πιρναρί, und von hier so wie auch aus dem Gebiet des Demos nördlich bis an den Eingang zum langen und schwierigen Durchgang durch den Hymettos nach Κορωπί zu (Σφηττία ὁδός) stammen wol die Inschriften der Aixoneer. Von einer besonderen Hauptanlage des Demos Aixone bei dem Eingänge in die Schlucht von Πιρναρί und den Ruinen des Theaters konnte ich ebenso wenig Reste finden wie Lölling (Athen. Mitth. IV S. 193 f.) und Milchhöfer (Karten von Attika III–VI S. 18).*

⁶³⁰ Ματθαίου 1992–98, όπ. π.

των περισσότερων ψηφισμάτων και το κέντρο του αρχαίου δήμου της Αιξωνής, πάνω στην πανάρχαια οδό προς τη Βάρη και το Σούνιο.

Η αναγραφή στα ψηφίσματα των ιεροποιών της Ήβης (IG II² 1199) και της εκμίσθωσης της Φελλείδος (IG II² 2492), της ίδρυσής τους στο ιερό της Ήβης —τα οποία βρέθηκαν το ίδιο έτος (1819) πολύ κοντά— σε συνδυασμό με την εύρεση του κατώτερου και μεγαλύτερου τμήματος του Ιερού Νόμου των Αιξωνέων το 1984, 550μ. Β/ΒΔ του Αγίου Νικολάου, οδηγούν στη σκέψη ότι εκεί κοντά θα ήταν η θέση του μνημονευόμενου αιξωνικού ιερού και ο πιθανός τόπος έκθεσης των παραπάνω τριών επιγραφών.

Η περιοχή της παρούσας μελέτης στον αττικό αυτό δήμο περιορίζεται στο ανατολικό τμήμα του, ανατολικά της Λ. Βουλιαγμένης, μέχρι την κορυφογραμμή του Υμηττού. Όριο αποτελεί και εδώ ο άξονας της σύγχρονης λεωφόρου που ακολούθησε τη διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού*, η οποία περιέβαλλε τον δυτικό και νότιο Υμηττό.

Η όδευση της οδού στην περιοχή Ελληνικού–Γλυφάδας διακρίνεται σε αεροφωτογραφία του 1944, που παρέχει η δημοσίευση του J. Bradford⁶³¹. Η οδός εντοπίστηκε σε δύο ανασκαφές στην περιοχή του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης διατηρώντας διαδρομή παράλληλη και σε μικρή απόσταση δυτικά της σύγχρονης λεωφόρου (θέσεις **227**, **230**). Στη θέση **227**, διασώθηκε το χαρακτηριστικότερο στοιχείο της: δύο ζεύγη αρματοχιών, λαξευμένα επί του φυσικού βράχου, με μετατρόχιο 1.40μ. Η κοίτη και το ανατολικό όριο της οδού ήταν επίσης διαμορφωμένα στον βράχο, ενώ δυτικά σώθηκαν ίχνη αναλήμματος–τοιχίου. Το πλάτος της ήταν 5μ. Παραπλεύρως αναπτυσσόταν χώρος εργαστηριακής χρήσης. Μερικά δεκάδες μέτρα νοτιότερα αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου οδοστρώματος, προφανώς από τον ίδιο δρόμο (θέση **230**).

Δίπλα στην αρχαία οδό ανασκάφηκε μνημειώδης ταφικός περίβολος από λαξευτή τοιχοδομία (θέση **230**). Σε παρόμοιους ταφικούς περιβόλους της αρχαίας Αιξωνής πρέπει να φανταστούμε ιδρυμένα τα πολυάριθμα επιτύμβια ανάγλυφα, στήλες και μαρμάρινες ληκύθους που προέρχονται από την περιοχή της Γλυφάδας: ανάμεσά τους τα μαρμάρινα επιτάφια ζώα από τις λαθρανασκαφές Fauvel, Gropius και Rottiers του

---

⁶³¹ Bradford 1957, εικ. 7.

1819 και συγκεκριμένα μαρμάρινο λιοντάρι, λέαινα και ταύρο (βλ. Κατάλογο Θέσεων αρ. **226**), την επιτύμβια ανθεμωτή στήλη του Θήρωνος (Επιγραφές αρ. **54** [*Θέ/ρωνος*])⁶³², τις στήλες της Αρχεστράτης, της Δημοστράτης και της Λυσίππης (Επιγραφές αρ. **55–56**). Ας σημειωθεί ότι από την περιοχή της Γλυφάδας προέρχονται πολλά επιτύμβια ανάγλυφα που διασώζουν ονόματα Αιζωνέων (Επιγραφές αρ. **58, 60, 61, 62, 63, 65**)⁶³³. Τα περισσότερα είναι παλαιά ευρήματα και αναφέρουν ως θέση προέλευσης τον δρόμο προς την Αιζωνή και τη Βάρη, ενώ δύο προέρχονται από την περιοχή του Αγίου Νικολάου. Ήταν προφανώς επιστήματα τάφων κατά μήκος της *Αστικής Οδού*, η οποία σε αρκετές περιοχές αττικών δήμων από τις οποίες διερχόταν αποτελούσε ταφική οδό. Τα παραπάνω μνημεία θα ήταν ιδρυμένα σε επιφανείς τάφους και *ήρία*, προβάλλοντας τον πλούτο και την περηφάνια των δημοτών και των οικογενειών του αττικού δήμου στους διερχομένους. Με βάση τα προσωπογραφικά στοιχεία των μνημείων αυτών ανασυντίθενται οικογένειες Αιζωναίων: Επιγραφές αρ. **64**: οικογένεια *Μυός, Φιλίας, Μητροδώρας*, αρ. **65** οικογένεια του *Γλαυκίδη Σωσίππου* και του πατέρα του *Σωσίππου Γλαυκίδη*: Ο *Γλαυκίδης Σωσίππου Αίζωνεύς* εμφανίζεται επιπλέον ως εισηγητής δύο δημοτικών ψηφισμάτων (αρ. **47** και **51**) και για τον λόγο αυτό θεωρείται ότι θα ανήκε σε εξέχουσα οικογένεια Αιζωνέων⁶³⁴. Δεύτερη χρήση έλαβαν επιτύμβιες στήλες κλασικών χρόνων υψηλής τέχνης οι οποίες βρέθηκαν σε νεκροταφείο ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή Καρβελάς Γλυφάδας (αρ. θέσης **203**, εικ. 105–106).

Στον προαναφερόμενο οδικό άξονα ήρθαν επίσης στο φως εργαστηριακές εγκαταστάσεις, που εξυπηρετούσαν την άνετη διακίνηση από και προς το άστυ πρώτων υλών και προϊόντων. Τα εργαστήρια συνυπάρχουν με οικίες και είναι δύο ειδών: χώροι με διαμορφώσεις στον φυσικό βράχο, αυλάκια, λάκκους, οπές και πηγάδι, τα οποία πιθανόν ανήκαν σε σύστημα κατεργασίας κάποιας πρώτης ύλης με χρήση νερού. Με τη βοήθεια των κινητών ευρημάτων, αγνυθών, αλλά και ανάλογων διαμορφώσεων από άλλες παρόμοιες θέσεις επί της *Αστικής Οδού* οι εκτάσεις αυτές θα μπορούσαν να ταυτιστούν με κναφεία (αρ. **231**, εικ. **117**). Η δεύτερη κατηγορία (θέση αρ. **227**, εικ. **113**) παρουσιάζει δεξαμενές, λιθόκτιστα πεζούλια, λιθόστρωτα δάπεδα, και στρώματα

⁶³² Για την αναπαράστασή της βλ. Beschi 1975, 313, εικ. 2

⁶³³ Για επιτύμβια μνημεία από την περιοχή της Γλυφάδας βλ. και Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 115–131.

⁶³⁴ Whitehead 1986, 237–238.

πηλού· φαίνεται ότι επρόκειτο για εγκαταστάσεις κατεργασίας πηλού με κατασκευές για στέγνωμα και παραγωγή προϊόντων πηλού, πλίνθων, κεράμων κλπ.

Εκτός από την *Αστική Οδό*, δύο ακόμη δρόμοι διέσχιζαν την περιοχή της αρχαίας Αιξωνής, με κατεύθυνση Δ–Α, στην περιοχή μελέτης, σύμφωνα με την αρχαιολογική έρευνα: πρόκειται για το δυτικό τμήμα της *Σφηττίας Οδού* (θέση **183**, **Χάρτης 4**): ένωνε την αρχαία Αιξωνή με το Διάσελο του Σταυρού (υψόμ. 454μ., θέση **177**) κατά μήκος της ρεματιάς της Πιρναρής. Συνέχιζε ανατολικά της κορυφογραμμής ακολουθώντας την κοιλάδα της Ντούκας που οδηγούσε στην ακρόπολη του αρχαίου Σφηττού στο Κορωπί. Στην περιοχή του Διασέλου του Σταυρού σε ορειβατικό μονοπάτι που ανεβαίνει από τη Γλυφάδα, εντοπίστηκαν αρχαία κατάλοιπα (θέση **178**). Στην κοιλάδα της Πιρναρής έχουν εντοπισθεί ίχνη αναλημματικών τοίχων που δημιουργούσαν ορεινή διάβαση με πλάτος έως 3–4μ. (θέσεις **183**, **183α–γ**). Προγενέστερες αρχαιολογικές μαρτυρίες του Milchhöfer⁶³⁵, του Loeper⁶³⁶, του Γαρδίκας⁶³⁷ και του Παπαγιαννόπουλου-Παλαιού⁶³⁸ συγκλίνουν στην ταύτιση της κοιλάδας της Πιρναρής με τμήμα αρχαίας διάβασης από τη Γλυφάδα προς την ανατολική πλευρά του βουνού. Ο τελευταίος μάλιστα σημείωσε την ύπαρξη καταλοίπων — ταφικών περιβόλων και ήριων— στην είσοδο της κοιλάδας της Πιρναρής, θέση η οποία έχει καλυφθεί σήμερα από τον πυκνό οικιστικό ιστό Γλυφάδας – Ελληνικού–Αργυρούπολης. Θεωρούμε ότι το δυτικό τμήμα της *Σφηττίας* θα συνέβαλε με την *Αστική Οδό*, στη διαδρομή της οποίας αναπτύσσονταν επιτύμβια μνημεία (θέση **239**), όπως αυτά που παρατήρησε ο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός.

Νοτιότερα, στο ύψος του Αγίου Νικολάου, με κατεύθυνση Δ–Α προς το βουνό αποκαλύφθηκε σε σωστικές ανασκαφές δρόμος του 4ου αι. π.Χ., επίσης κάθετος στον άξονα της *Αστικής Οδού* με ορατό μήκος 85μ. και σχετικά μεγάλο πλάτος 4.60–3μ. που θα του επέτρεπε να είναι αμαξιτός. Διασώθηκε σε εξαιρετική κατάσταση με λιθοκτιστά αναλήμματα, το νότιο εκ των οποίων γινόταν διπλό και τέλος, σε μικρό μέρος τριπλό, λόγω μεταγενεστέρων προσθηκών (θέση αρ. **187**, **εικ. 100**).

⁶³⁵ Milchhöfer 1883, 29–30 και 1889, 17–18.

⁶³⁶ Loeper 1892, 410–411.

⁶³⁷ Γαρδίκας 1920, 33–34.

⁶³⁸ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 171–172, σημ. 121.

Ανατολικά της *Αστικής Οδού* τα αποκαλυφθέντα στις ανασκαφές ευρήματα είναι ως επί το πλείστον αναλημματικοί τοίχοι που δημιουργούσαν άνδρα καλλιέργειας.

Η μελέτη των αιζωνικών επιγραφών IG II² 1196 (αρ. 8) και IG II² 2492 (αρ. 13) δεν αφήνει αμφιβολία ότι οι δυτικές υπώρειες του Υμηττού στην περιοχή της Αιζωνής παρότι ήταν απομακρυσμένες και βραχώδεις *έσχατιαί* αποτέλεσαν χώρο εντατικής καλλιέργειας και αγροτικής εκμετάλλευσης⁶³⁹. Τμήματά τους μάλιστα αποτελούσαν δημόσιες γαίες που εκμίσθωνε ο δήμος, είτε για αγροτική χρήση (*Φελλείδα*) κυρίως με ελιές και ενδεχομένως αμπέλια, είτε για βοσκοτομία. Στην τελευταία περίπτωση ο δήμος ελάμβανε ως μίσθωμα το *έννόμιον*. Οι σχετικές επιγραφές αποκαλύπτουν τα αντίστοιχα δικαιοπρακτικά κείμενα, που δέσμευαν τους μισθωτές με όρκους, ενέχυρα και άλλες υποχρεώσεις, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η προστασία της δημοτικής περιουσίας και η απόδοση του μισθώματος. Εκμεταλλεύσιμη ήταν επιπλέον η ξυλεία που προέκυπτε από αυτά τα εδάφη (βλ επιγραφή εκμίσθωσης της Φελλείδος αρ. 48)⁶⁴⁰. Το προς μίσθωση κτήμα σηματοδοτούνταν με όρους (αρ. 48, στιχ. 23–24). Ο χάρτης του Kaupert⁶⁴¹, η μελέτη αεροφωτογραφιών από τον Bradford (1956 και 1957) και οι σωστικές ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών αποκάλυψαν ένα σύστημα πυκνών αναλημμάτων και λιθόκτιστων ορίων χωραφιών σε επιβεβαίωση των γραπτών πηγών.

Η πρακτική υποθήκευσης γαιών και οικιών εφαρμοζόταν και στην Αιζωνή, σύμφωνα με επιγραφή υποθήκης χωρίου και οικίας από τη συμβολή οδών Θεμιστοκλέους και Φοίβης (θέση αρ. 232, Επιγραφές αρ. 53). Επειδή στη συγκεκριμένη σωστική ανασκαφή τα αρχαία κατάλοιπα ανήκαν σε οικία και εργαστήριο και ο όρος βρέθηκε εντοιχισμένος στην πρόσοψη του τοίχου της οικίας, πιθανόν βρισκόταν σε δεύτερη χρήση και προερχόταν από διαφορετική θέση.

Στην περιοχή δυτικά της *Αστικής Οδού*, που δεν έχει περιληφθεί στη μελέτη μας αναπτυσσόταν ο οικισμός των Αιζωνέων, σε μια έκταση 500μ. νότια και δυτικά του Αγίου Νικολάου· εκεί αποκαλύφθηκαν οικίες κλασικών και ελληνιστικών χρόνων⁶⁴². Στην περιοχή αυτή εντοπίστηκε πλέγμα αρχαίων οδών που ένωναν την Αστική και τη

⁶³⁹ Papazarkadas 2011, 134.

⁶⁴⁰ Βλ. IV B. 3 Πλ., *Κριτίας* 111c: *τότε δὲ ἀκέραιος (c) οὖσα τὰ τε ὄρη γηλόφους ὑψηλοὺς εἶχε, καὶ τὰ φελλέως νῦν ὀνομασθέντα πεδία πλήρη γῆς πείρας ἐκέκτητο*.

⁶⁴¹ *Karten von Attika*, Bl. VIII (Vari).

⁶⁴² Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 33–38, εικ. σ. 201.

λεγόμενη παραλιακή και εξυπηρετούσαν την επικοινωνία μεταξύ οικιών και εργαστηρίων⁶⁴³.

Άγνωστη παραμένει η θέση του αρχαίου δημοτικού θεάτρου της Αιζωνής, η ύπαρξη του οποίου μαρτυρείται από πέντε τιμητικά ψηφίσματα του ύστερου 4ου αι. π.Χ.⁶⁴⁴: στις επιγραφές αρ. **44, 46, 47, 51** υπάρχει η εντολή της ίδρυσης της επιγραφής στο θέατρο του δήμου —*στήσαι ἐν τῷ θεάτρῳ*— οι αρ. **45, 46, 51** αποτίνουν τιμές σε χορηγούς δραματικών αγώνων και επιπλέον στις αρ. **47, 51** γίνεται αναφορά σε αγώνες κωμωδίας στα τοπικά Διονύσια, με αναγγελίες τιμητικών διακρίσεων σε δημότες. Από τον αριθμό των σωζόμενων ψηφισμάτων και την τιμητική επιβράβευση των χορηγών με χρυσό στεφάνι διαπιστώνεται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον και η πολυτέλεια με την οποία οι Αιζωνείς διοργάνωναν τις θεατρικές παραστάσεις των αγροτικών Διονυσίων, στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. Το ισχυρό ενδιαφέρον για το θέατρο παραμένει και κατά τον 3ο αι. π.Χ. την εποχή του δεύτερου Δημήτριου Φαληρέα, εγγονού του ομώνυμου γνωστού πολιτικού, μετά τη συνθηκολόγηση της Αθήνας που ακολούθησε τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο. Αυτόν ο δήμος των Αιζωνέων τιμά με ξεχωριστό ψήφισμα (επιγραφή αρ. **50**). Λαμβάνοντας υπόψη ότι η προέλευση των περισσότερων ψηφισμάτων ανάγεται στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Πιρναρής, κοντά στην οδό προς το Σούνιο, θεωρούμε ότι εκεί κοντά θα βρισκόταν το αιζωνικό θέατρο⁶⁴⁵.

Δεν έχουν επίσης έρθει στο φως άλλα μαρτυρούμενα δημόσια κτήρια, το ιερό της Ήβης (βλ. παραπάνω) και η Λέσχη που αναφέρονται ως τόπος ίδρυσης επιγραφών σύμφωνα με τη σύμβαση εκμίσθωσης της Φελλείδος στην Αιζωνή (αρ. **48**).

Ευώνυμον

Ο αρχαίος δήμος του Ευωνύμου ανήκε στην τριττύ του άστεως της Ερεχθίδος φυλής, και ήταν αρκετά μεγάλος όπως φαίνεται από την αντιπροσώπευσή του με δέκα βουλευτές στη Βουλή⁶⁴⁶. Ο συνολικός πληθυσμός του, μαζί με μετοίκους και δούλους μπορεί να έφθανε σύμφωνα με του υπολογισμούς του Moreno τα 4.000 άτομα⁶⁴⁷. Τοποθετείται βορείως της Αιζωνής, συνόρευε επίσης με τον Αλιμούντα δυτικά, το

---

⁶⁴³ Ψαρή 2018, 108–109.

⁶⁴⁴ Αρ. 44, 45, 46, 47, 51. Βλ. και Jones 2004, 104–111, 130.

⁶⁴⁵ Βλ. Jones 2004, 140.

⁶⁴⁶ Traill 1986, 125.

⁶⁴⁷ Moreno 2007, 60.

Φάληρο βορειοδυτικά, την Αλωπεκή και τον Θημακό βόρεια (περιοχές Δάφνης και Ηλιούπολης)⁶⁴⁸.

Η ταύτισή του με την περιοχή Τραχώνων–Ελληνικού–Αργυρούπολης επιβεβαιώθηκε πλήρως με την ανασκαφή και έρευνα του αρχαίου θεάτρου των Τραχώνων, 250μ. δυτικά της Λ. Βουλιαγμένης και επί της οδού Αρχαίου Θεάτρου, το οποίο βρίσκεται εκτός της περιοχής μελέτης και στα δυτικά της⁶⁴⁹.

Το αρχαίο θέατρο ταυτίστηκε ως θέατρο του Ευωνύμου χάρη στην εύρεση στην ανασκαφή του δύο επιγραφών: του δημοτικού ψηφίσματος Ευωνυμέων προς τιμήν αξιωματούχου του δήμου, πιθανότατα του δημάρχου (τέλη 4ου αι. π.Χ.) και της αναθηματικής επιγραφής του Ευωνυμέα *Ολυμπιόδωρου*, γιου του *Διοτίμου* (περί το 325 π.Χ.) η οποία συνόδευε την ανάθεση δύο αρχαϊστικών αγαλμάτων Διονύσου, που βρέθηκαν στο προσκήνιο του αρχαίου θεάτρου⁶⁵⁰. Το θέατρο αποτελούσε το κέντρο της πολιτιστικής, πολιτικής και θρησκευτικής ζωής του αρχαίου δήμου, ως χώρος συνάθροισης των δημοτών, τέλεσης θεατρικών παραστάσεων στα κατ' αγρούς Διονύσια και ίδρυσης επιγραφών και αναθημάτων⁶⁵¹. Το κέντρο του αρχαίου δήμου πρέπει να εκτεινόταν και 200μ. δυτικά του αρχαίου θεάτρου, στην αδόμητη έκταση του κτήματος Γερουλάνου, που αποτελεί το κέντρο της θέσης Τράχωνες⁶⁵².

⁶⁴⁸ Για τη θέση του αρχαίου δήμου βλ. Traill 1975, 38· Traill 1986, 83, 125· Καζά 2006α, χάρτης σ. 58, 111 κε.

⁶⁴⁹ Το θέατρο του Ευωνύμου στη θέση Τράχωνες ανασκάπτεται από τη δεκαετία του '70-80, από την Ο. Τζάχου-Αλεξανδρή. Η κατασκευή του χρονολογήθηκε στον 4ο αι. π.Χ., θεωρήθηκε όμως ότι λειτουργούσε ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. Χαρακτηρίζεται για την ορθογώνια ορχήστρα και την ευθύγραμμη διάταξη των σειρών των λίθινων εδωλίων του κοίλου σε τρεις πλευρές. Σε ευθύγραμμη σειρά ήταν τοποθετημένοι οι θρόνοι προεδρίας, οι οποίοι προστέθηκαν στη ΒΑ γωνία της ορχήστρας στα τέλη του 4ου π.Χ. Το θέατρο σώζει λίθινη σκηνή, τη μόνη που διατηρεί την αρχική της κάτοψη στην Αττική, με προσκήνιο τραπεζοειδούς κάτοψης με οκτώ κίονες εν παραστάσει στην πρόσοψη. Για το αρχαίο θέατρο του Ευωνύμου: Τζάχου-Αλεξανδρή 1980, 64-67, πίν. 58-59. Τζάχου-Αλεξανδρή 1981, 154, πίν. 118-119. Tzachou-Alexandri 1998, 420-423, πίν. 36b. Τζάχου-Αλεξανδρή 2007. Τζάχου-Αλεξανδρή 2018.

⁶⁵⁰ Τιμητικό ψήφισμα Ευωνυμέων: Σταϊνχάουερ 2007· Αναθηματική επιγραφή Ολυμπιόδωρου: Τζάχου Αλεξανδρή 2007, 31.

⁶⁵¹ Paga 2009, 363–365, 374–378.

⁶⁵² Το τοπωνύμιο Τράχωνες μαρτυρείται από τους περιηγητές: Edward Dodwell [*Tragōnes*], William Gell [*Traconi*] και Leake 1941, II 48–49 [*Trákhones and Asáni, villages at the foot of the lesser Hymettus, on the road from Athens to Vari, retain many remains of Hellenic buildings in their vicinity; and near the latter are some tumuli*] Για το κτήμα Άνω και Κάτω Τραχώνων: βλ. και θέση αρ. 226. Τμήμα του κτήματος των Κάτω Τραχώνων, το οποίο μετεπαναστατικά περιελάμβανε το Ελληνικό και την

Το αρχαίο θέατρο και το κτήμα Γερουλάνου βρίσκονται εκτός των ορίων της περιοχής μελέτης και προς τα δυτικά, καθώς και το ύψωμα Χασάνι, όπου τοποθετείται το δεύτερο κέντρο του δήμου και αρχαίο νεκροταφείο, μέσα στην έκταση του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού, στη ΒΔ γωνία του⁶⁵³. Στη θέση αυτή, στο Αμαξοστάσιο του Τραμ (τέρμα οδού Αεροπορίας, Ελληνικό) ερευνήθηκε νεκροταφείο ύστερων γεωμετρικών, αρχαϊκών και κλασικών χρόνων με ταφικό περίβολο. Βρέθηκαν δικαστικό πινάκιο και επιτύμβια μνημεία με ονόματα Ευωνυμέων⁶⁵⁴. Στην ίδια περιοχή ανατολικότερα, εντός του χώρου του πρώην αεροδρομίου, επί της Λ. Βουλιαγμένης (αρχαία *Αστική Οδός*) εκτείνεται η θέση αρ. **240**. Έχουν ερευνηθεί τάφοι 8ου–4ου αι. π.Χ. που αποτελούν συνέχεια του ίδιου νεκροταφείου. Από τη δεύτερη αυτή θέση προέρχονται επιτύμβια μνημεία και ταφικά κτερίσματα που έσωζαν επίσης επιγραφές Ευωνυμέων, αποτελώντας επιπλέον επιβεβαίωση για την ταύτιση του αρχαίου δήμου. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η τεφροδόχος κάλπη και το δικαστικό πινάκιο (επιγραφές αρ. **73, 74**) που αποδίδονται στον *Πόλυμνι Εύωνυμέα*, Γραμματέα της Βουλής (405/4 π.Χ.) Στις δύο περιοχές συνεκτικών νεκροταφείων στην περιοχή του αρχαίου Ευωνύμου, αλλά και των τάφων που αναπτύσσονται κατά μήκος της *Αστικής Οδού* (**249, 253, 254, 255**), υπάρχουν ενδείξεις για την προγενέστερη χρήση των νεκροταφείων αυτών, πριν από τη σύσταση των κλεισθένειων δήμων.

Το όριο της περιοχής που εξετάζουμε είναι και εδώ η αρχαία *Αστική Οδός* με κατεύθυνση βόρεια προς νότια, κατά μήκος της οποίας ερευνήθηκαν τμήματα της οδού, τάφοι και εργαστήρια. Τα τμήματα της οδού που αποκαλύφθηκαν ανασκαφικά στο Ευώνυμον, βρίσκονταν σε καλή κατάσταση διατήρησης, με μεγάλο πλάτος 5–5.50μ., επάλληλα οδοστρώματα από πατημένο χώμα και χαλίκια και ζεύγη αρματροχιών (θέσεις αρ. **247** και **241**).

Αργυρούπολη, αποτέλεσε η ιδιοκτησία Γερουλάνου, στην οποία βρίσκεται η οικία Γερουλάνου και το βυζαντινό εκκλησάκι των Εισοδίων της Θεοτόκου. Από τη γύρω έκταση προέρχεται πλήθος κινητών αρχαίων, η ομώνυμη Συλλογή, που ο Ιωάννης Γερουλάνος συγκρότησε από ανασκαφές που ο ίδιος διενέργησε στην περιοχή του κτήματός του και δημοσίευσε (οψιανοί, γεωμετρικές ταφές, κυψέλες). Τα προερχόμενα κυρίως από τάφους αρχαία, γεωμετρικών και κλασικών χρόνων παραχωρήθηκαν στο Ελληνικό Δημόσιο και βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, στο οποίο κάποια από αυτά εκτίθενται. Βλ. Γερουλάνος 1956. Geroulanos 1973a. Geroulanos 1973b. Καζά 2006β, 41–42, αγγεία σ. 27, 42, 43.

⁶⁵³ Καζά 2006β, 43–47.

⁶⁵⁴ Καζά 2006β, 44–47.

Ιδιαίτερης αρχαιολογικής σημασίας είναι οι αρχαίες εργαστηριακές υπαίθριες εγκαταστάσεις που ανασκάφθηκαν κατά μήκος της *Αστικής Οδού* και ταυτίζονται με κναφεία και κεραμουργεία (κναφείον: αρ. **257**, **εικ. 155**, εργαστήρια παραγωγής κεραμικών προϊόντων: αρ. **246** και **248**, **εικ. 138** και **144**). Στη διαδρομή της αρχαίας οδού αναπτύσσονταν επίσης χώροι λατομείου (αρ. **256**, **εικ. 153**) και αγροί εντατικής καλλιέργειας με λαξευμένες αύλακες και με σειρές ορυγμάτων για δεντροκαλλιέργεια που έβαιναν παράλληλα με την αρχαία οδό (αρ. **247**, **258**, **εικ. 160**).

Η ύπαρξη εργαστηρίων και βιοτεχνιών στο Ευώνυμον μαρτυρείται και από τις γραπτές πηγές. Ο *Ἄνυτος Εὐώνυμους*, κατήγορος του Σωκράτη, γιος του Ανθεμώνα, ήταν πλούσιος λόγω του βυρσοδεψείου του πατέρα του, το οποίο πιθανότατα βρισκόταν στον δήμο Ευώνυμον⁶⁵⁵. Θα πρέπει να φανταστούμε ότι οι εγκαταστάσεις της επιχείρησης θα παρουσίαζαν παρόμοια με τα κναφεία εικόνα με χρήση νερού και μέριμνα για την ανακύκλωσή του, γειτνίαση με την κεντρική οδό που διέσχιζε τον αρχαίο δήμο κλπ.

Η διέλευση της κεντρικής οδικής αρτηρίας υποστήριζε και διευκόλυνε τη μεταφορά των παραγόμενων προϊόντων, τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων, αλλά και την πολιτική δράση και τη συμμετοχή τους στα κοινά. Το Ευώνυμον βρισκόταν σε απόσταση 7 χλμ. από το άστυ, που επέτρεπε στους δημότες να ασκούν τα δικαστικά και πολιτικά τους καθήκοντα και να επιστρέφουν το βράδυ στα σπίτια τους στον δήμο, ακριβώς όπως στον γειτονικό Αλιμούντα ⁶⁵⁶.

Ανατολικά της Αστικής οδού, στην εξωαστική περιοχή του αρχαίου δήμου αποκαλύφθηκαν διάσπαρτοι τάφοι διαφόρων εποχών (θέσεις αρ. **235**, **236**, **237**, **238**, **242**, **251**).

Ορισμένοι από αυτούς βρίσκονται στον άξονα του δυτικού σκέλους της *Σφηττίας* (θέσεις αρ. **236**, **238**, **239**, **240**) που κατέληγε στον χώρο του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού.

Σύμφωνα με τον Α. Moreno οι αρχαία αναλημματικοί τοίχοι καλλιέργειας που εντοπίστηκαν στις περιοχές της Αιξωνής και των Αλών Αιξωνίδων συνέχιζαν και στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού στην περιοχή του Ευωνύμου⁶⁵⁷.

---

⁶⁵⁵ Ξεν., *Ἀπολ.* 29–31. Moreno 2007, 68. Davies 1971, APF 40–1.

⁶⁵⁶ Δημ., *Ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην (LVII)*, 9–10. Moreno 2007, 50.

⁶⁵⁷ Moreno 2007, 50–57.

Στην πλαγιά του Υμηττού, στη θέση Αγία Ειρήνη Αργυρούπολης έχει εντοπισθεί έκταση που συγκεντρώνει εγχάρακτες επιγραφές στον ριζιμιό βράχο μαζί με χαράγματα πελμάτων, γραμμάτων και γεννητικών οργάνων (θέση αρ. 234, επιγραφές αρ. 68–71). Οι επιγραφές χρονολογήθηκαν στον 5ο αι. π.Χ. και μάλιστα η αρ. 71 είναι αρκετά πρόωμη περί το 500 π.Χ. Αρκετές επιγραφές έχουν ερωτικό περιεχόμενο, όπως η αρ. 71 άσεμνη επιγραφή του *Αίθωνίδη*, η επιγραφή του *Εύθυδότ(ου)* (αρ. 70) και άλλες δυσανάγνωστες επιγραφές (αρ. 69) συνοδευόμενες από απεικόνιση γεννητικών οργάνων⁶⁵⁸. Η συγκέντρωση επιγραφών ερωτικού περιεχομένου δεν είναι σπάνια σε βραχώδεις εκτάσεις στην ύπαιθρο της Αττικής, όπως στις βραχώδεις χερσονήσους της Βάρης και Βάρκιζας⁶⁵⁹. Συνήθη είναι επίσης τα αρχαία εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών στον ριζιμιό βράχο, καθώς έχουμε τέτοια σύνολα από τη Λαυρεωτική και την περιοχή της Βούλας και Βάρης⁶⁶⁰. Απαντούν σε περιοχές όπου κατά τον 5ο αι. π.Χ. υπήρχε δραστηριότητα των ανθρώπων της υπαίθρου, βοσκών, μεταλλουργών, λατόμων ή και προσκυνητών σε αγροτικά ιερά. Πρέπει να αποτελούσαν συνήθη τρόπο δήλωσης της παρουσίας του χαρακτή, της ομάδας ή της οικογένειάς του.

Συνοψίζοντας ο εκτεταμένος δήμος Ευώνυμον, δυτικά του Υμηττού, διέθετε δύο πυρήνες, στη θέση Τράχωνες παρά το αρχαίο θέατρο και στη θέση Χασάνι στην έκταση του παλαιού αεροδρομίου Ελληνικού, γύρω από το οποίο βρέθηκαν πολλοί τάφοι και σημαντικά επιτύμβια μνημεία. Η περιοχή μελέτης βρίσκεται ανατολικά των θέσεων αυτών και ανατολικά της *Αστικής Οδού* που αποτελεί όριο. Επρόκειτο για μια εξωαστική έκταση στην οποία κατά μήκος του αρχαίου οδικού άξονα αναπτύσσονταν τάφοι και οικογενειακοί περίβολοι, υπαίθρια εκτεταμένα εργαστήρια, λατομεία και αγροί, εγκαταστάσεις οι οποίες εξυπηρετούνταν από την αρχαία οδό. Ανατολικότερα, πιο ψηλά στο βουνό δεν σταματούσε η παρουσία του ανθρώπου: οι δυτικές πλαγιές του βουνού ήταν διαμορφωμένες με άνθηρα σε καλλιεργήσιμα εδάφη, πιθανότατα με ελιές και συγκεντρωναν πλήθος ανθρώπων, αγρότες, βοσκούς, προσκυνητές, οι οποίοι άφηναν το προσωπικό τους στίγμα, το όνομα, την πατημασιά ή εξέφραζαν την ειρωνεία ή τα άσεμνα σχόλιά τους.

---

⁶⁵⁸ Langdon 2004, 205.

⁶⁵⁹ Langdon 2016.

⁶⁶⁰ Βλ. και επιγραφές αρ. 42. Van de Moortel – Langdon 2017.

Για την επόμενη σειρά μικρών αττικών δήμων, Θημακού, Αγρυλής, Αγκυλής και Ποταμού, οι οποίοι τοποθετούνται στις δυτικές πλαγιές του Υμηττού προς Βορρά οι ταυτίσεις δεν έχουν επιβεβαιωθεί από αντίστοιχα επιγραφικά ευρήματα, με εξαίρεση τον Ποταμό. Αναφέρονται εδώ με βάση τις υποθέσεις που έχουν διατυπώσει μελετητές της αθηναϊκής τοπογραφίας και γίνεται απόπειρα αντιστοίχισης της προτεινόμενης κάθε φορά θέσης με τα αρχαία κατάλοιπα.

Θημακός

Ο J. S. Traill, στο έργο του *The Political Organization of Attica, Study of the Demes, Trittyes* το 1975 υποστήριξε ότι στην περιοχή Καράς της σημερινής Ηλιούπολης βρισκόταν ο μικρός αρχαίος αθηναϊκός δήμος *Θημακός*, της τριττύος του άστεως της Ερεχθίδος φυλής⁶⁶¹. Το μικρό μέγεθος του υπολογίζεται με βάση την αντιπροσώπευσή του στη Βουλή από έναν μόνο βουλευτή. Από την περιοχή αυτή προέρχεται το ψήφισμα IG II² 1212 στο οποίο δυστυχώς δεν σώζεται το όνομα των δημοτών (βλ. θέση αρ. 274). Κατά τον D. Whitehead ο αναφερόμενος στην επιγραφή στέφανος αξίας 1000 δραχμών θα ήταν υπερβολικός για έναν μικρό δήμο και υπέθεσε ότι ίσως και σε αυτήν τη θέση εκτεινόταν ο γειτονικός μεγάλος δήμος του Ευωνύμου⁶⁶². Το 1986 ο J. S. Traill στο έργο του *Demos and Trittyes*, ανασκεύασε και τοποθέτησε στον Καρά τον μικρό δήμο της Ερεχθίδος *Κηδοί*⁶⁶³.

Σύμφωνα με τον Ανδοκίδη στον Θημακό θα υπήρχαν οικίες πλούσιων και γνωστών Αθηναίων της εποχής, π.χ. όπως του *Φερεκλέους*, που είχε κατηγορηθεί για τον ακρωτηριασμό των Ερμών το 415 π.Χ. και για το ότι είχε τελέσει παρωδία των μυστηρίων στην οικία του σε αυτόν τον δήμο⁶⁶⁴.

---

⁶⁶¹ Traill 1975, 38, 69.

⁶⁶² Whitehead 1986, 392, no. 135.

⁶⁶³ Traill 1986, 125–126. Σύμφωνα με τον M. Langdon (1988b, 50–51) οι Κηδοί πρέπει να ήταν μικρός δήμος της παράλιας τριττύος της Ερεχθίδος και θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στις μικρές κοιλάδες βορείως της Βάρης και δυτικά Λαμπρικών. Για τη θέση αυτή συνηγορούν δύο επιτύμβιες επιγραφές IG II² 6383 και 6954, δημοτών των Κηδών από την περιοχή των Παράλιων Λαμπρών.

⁶⁶⁴ Ανδ., *Περὶ τῶν μυστηρίων*, 17, 1: Ἔτι μὴνυσις ἐγένετο μία. Ἀνδὸς ὁ Φερεκλέους τοῦ Θημακέως ἐμήνυσε μυστήρια γίνεσθαι ἐν τῇ οἰκίᾳ Φερεκλέους τοῦ δεσπότου τοῦ ἑαυτοῦ, ἐν Θημακῷ· Βλ. και Στεφ. Βυζ., s.v. Θημακός: Θημακός, δῆμος τῆς Ἐρεχθίδος φυλῆς, ὡς δὲ Φρόνιχος, τῆς Πτολεμαΐδος. ὁ δημότης Θημακεὺς. τὸ τοπικὸν Θημακόθεν Θημακόνδε Θημακοῖ.

Στον Θημακό ή στους Κηδούς θα ανήκαν τα αρχαία κατάλοιπα που εντόπισαν οι περιηγητές E. Dodwell και W. M. Leake στη θέση Καρά ή Καράς. Ο A. Milchhöfer τοποθέτησε στη θέση αυτή τάφους και ταφικά μνημεία, ενώ ο Κ. Πιττάκης παρατήρησε λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων, τα οποία θεώρησε ότι ανήκαν σε αρχαίο δήμο.

Το τοπωνύμιο Καράς της Τουρκοκρατίας και των μετεπαναστατικών χρόνων, απαντά κυρίως σε σχέση με τα αρχαία λατομεία του σκληρού ροδόφαιου ή κιτρινόφαιου πλειοκαινικού ασβεστολίθου του Υμηττού, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τον 6ο αι. π.Χ. στην Αθήνα⁶⁶⁵. Η θέση των αρχαίων λατομείων πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή του ομώνυμου οικισμού και του παλαιού ναού του Αγίου Νικολάου Ηλιουπόλεως, σύμφωνα με το φύλλο χάρτου IV (Athen–Hymettos) των *Karten von Attika* (βλ. θέση 274). Στην ευρύτερη περιοχή η μέχρι σήμερα σωστική ανασκαφική έρευνα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έχει αποδώσει ισχνά αρχαία κατάλοιπα (θέση 273), κυρίως σποραδικούς τάφους (θέσεις 270, 271, 272, 276, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 286). Στην πλειονότητά τους οι τάφοι ήταν κλασικών χρόνων και πρέπει να βρίσκονταν στην περιφέρεια του οικιστικού πυρήνα αρχαίου δήμου. Εντοπίστηκαν, επίσης, μεμονωμένοι τάφοι ελληνιστικών και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Βρέθηκε επίσης λιθοσωρός (θέση αρ. 268) που αντιστοιχεί στους *Grabhügel* των χαρτών του Kaupert και στους τύμβους (*tumuli*) που είδε ο W. M. Leake κοντά σε αρχαία κατάλοιπα στη θέση *Karà*. Η σύστασή του από μικρούς και μέτριου μεγέθους λίθους με άφθονη κεραμική κλασικών χρόνων, χωρίς ίχνη ταφικής χρήσης κάνει πιθανή τη δημιουργία του από λίθους ξεχερσώματος αγρών.

Σημαντικό εύρημα της περιοχής αποτέλεσε ενεπίγραφο μαρμάρينو περιρραντήριο, που φέρει αναθηματική επιγραφή, αρχαϊκών χρόνων (βλ. θέση 279, εικ. 189). Το εύρημα αυτό, εάν βρέθηκε *in situ* και δεν έχει μετακινηθεί, αποτελεί ένδειξη ύπαρξης ιερού ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Η αναφορά στο ΑΔ σημειώνει την εύρεσή του μαζί με τμήματα από χονδροειδή αγγεία και τίποτε άλλο.

Στην περιοχή του αρχαίου δήμου, σε μεγαλύτερο υψόμετρο από τα λατομεία ασβεστολίθου, στη δυτική πλαγιά κοντά στη Μονή Καρέα υπήρχαν αρχαία λατομεία μαρμάρου (θέσεις 267, 285, 288, εικ. 176–178). Τα σημαντικά αυτά λατομεία καταγράφηκαν ήδη από τον W. M. Leake στο έργο του *The Topography of Athens and*

---

⁶⁶⁵ Ορλάνδος 1994², τεύχ. 2, 72.

the Demi. Τα τοποθέτησε πάνω από την περιοχή *Kara/Karά* και το μοναστήρι του Καρέα [*the monastery of Karyes*] και ανέφερε την ύπαρξη ημίεργων κίωνων⁶⁶⁶.

Η ευρεία χρήση των πλαγιών του βουνού λόγω των λατομείων λίθου κατά την αρχαιότητα στην περιοχή του μικρού αρχαίου δήμου διαπιστώνεται και από τον εντοπισμό επιγραφών στον βράχο, πιθανώς ιδιωτικού και ίσως δημόσιου χαρακτήρα: εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών, ενηλίκων, παιδιών και ένα γιγάντιο, απεικόνιση ανδρικών γεννητικών οργάνων και τμηματικά σωζόμενες επιγραφές, που απέδιδαν το πιθανότερο ονόματα (θέση αρ. **266**). Εντοπίστηκαν, επίσης, επιγραφές όρων που πιθανόν οριοθετούσαν τις εκτάσεις των λατομείων, λόγω δημοτικού ή ιδιωτικού ενδιαφέροντος ή σηματοδοτούσαν κάποιο τεχνικό έργο, όπως τον υπέργειο αγωγό ύδατος (*ὄρος* | *διανό(μον)*, θέση αρ. **285**), για την προστασία της νομής του πολύτιμου αγαθού.

Αγρυλή

Η Αγρυλή ήταν διπλός δήμος της τριττύος του άστεως της Ερεχθίδος φυλής. Διακρινόταν στην *Υπένερθεν Αγρυλή* και στην *Καθύπερθεν Αγρυλή*⁶⁶⁷. Μαζί και οι δύο δήμοι αντιπροσωπεύονταν από πέντε βουλευτές⁶⁶⁸. Σύμφωνα με τον κατάλογο ιδιοκτησιών του 2ου αι. μ.Χ., Π² 2776, οι δύο αυτοί δήμοι βρισκόταν κοντά στον Υμηττό και ήταν όμοροι με την Αγκυλή (Επιγραφές αρ. **170**)⁶⁶⁹. Με βάση τον Αρποκρατίωνα βρίσκονταν στον λόφο του Αρδηττού πάνω από το Παναθηναϊκό

---

⁶⁶⁶ Leake 1941, Π 47.

⁶⁶⁷ Βλ. Κατάλογο δήμων IG II² 2362 (200 π.Χ.), στήλη I.1, στίχ. 4–5: [*Ερεχθίδος*] | — — — | [*Αγρυλή* | *καθύπερ*] | [*Αγρυλή* | *υπέ*]νε[ρ] | [*Αναγυ*]ρ[οῦς] | [*Λαμπ*]τραὶ *καθύπερ* | [*Λαμπ*]τραὶ *υπένερ* | [*Κηδ*]οί | [*Πα*]μβωτάδαι | [*Ε*]υώνυμον...Βλ. και Αναθηματική επιγραφή πρυτάνεων Ερεχθίδος IG I³ 515: *Αγρυλεῖς καθύπ(ερ)θεν*, *Αγρυλῆς υπένε[ρ]θεν*].

⁶⁶⁸ Traill 1975, 126.

⁶⁶⁹ Π² 2776, στίχ 57a, 58: *Κλ Λαμὼ ἢ καὶ Συναμάτη χωρ Ἀν|κυλῆσι καὶ Αγρυλῆσι πρὸς τῷ* | *Υμηττῷ*.

Στάδιο⁶⁷⁰. Ο Milchhöfer τοποθετεί την Αγρυλή στην περιοχή της Άγρας και του Παγκρατίου⁶⁷¹.

Στην περιοχή μελέτης η αρχαιολογική εικόνα ανατολικά του Παναθηναϊκού Σταδίου στην περιοχή του διπλού δήμου της Αγρυλής και του επόμενου της Αγκυλής παρουσιάζει φτωχά δεδομένα. Στον μακρύ κατάλογο ιδιοκτησιών του 2ου μ.Χ. αι. που αναφέρθηκε παραπάνω⁶⁷² αναφέρονται αγροτικές ιδιοκτησίες, μία ενιαία στην Αγρυλή και στην Αγκύλη προς τον Υμηττό (αγρός ιδιοκτησίας της Κλαυδίας Δαμούς) και επιπλέον τρεις στην Αγκύλη. Η συγκεκριμένη χρήση εκτάσεων των δήμων αυτών ως αγρών αντανakλά παρόμοια λειτουργία για την κλασική αρχαιότητα. Στις επιγραφές του 402/1 π.Χ. για τη δήμευση και πώληση της περιουσίας των Τριάκοντα Τυράννων περιλαμβάνεται κτήμα ή εγκατάσταση στην Αγρυλή⁶⁷³.

Στην περιοχή της αρχαίας Αγρυλής ή στις υπόγειες πάνω από αυτή, σε μία έκταση πλήρως δομημένη σήμερα, πρέπει να λατομευόταν ο *ἀγρυλειακός* λίθος των πηγών. Ο ασβεστόλιθος αυτός χρησιμοποιήθηκε στο βάθρο τρίποδος του

---

⁶⁷⁰ Αρπ., [Λεξικόν των δέκα ρητόρων] s.v. *Ἀρδηττός*: *Λυσίας ἐν τῷ πρὸς Ἑλπίην. τόπος Ἀθήνησιν ὑπὲρ τὸ στάδιον τὸ Παναθηναϊκόν, πρὸς τῷ δήμῳ τῷ ὑπένερθεν Ἀγρυλέων. ἐν τούτῳ, φασι, δημοσίᾳ πάντες ὤμνουν Ἀθηναῖοι τὸν ὄρκον τὸν ἡλιαστικόν. ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἀρδήττου ἥρωος ἀρχαίου, ὃς Ἀθηναίους πρῶτος ἐξώρκισεν.*

⁶⁷¹ Milchhöfer 1883, 28: *IV. Die Strasse nach Sunion. Von der Kallirrhoe geht, zunächst in beinahe südlicher Richtung die Strafse nach Sunion aus, welche die Südspitze des Hymettos umkreist. Sie durchschneidet anfangs in einer natürlichen Einsenkung die Hügel der Agrai-Vorstadt, deren östlicher Zug den Platz des alten Demos Ober-Agryle bezeichnen mag. Unter-Agryle dürfte in der Mankrati genannten Gegend (s. oben) zu suchen sein.* Βλ. και Traill 1975, 37. Για τη θέση της Αγρυλής βλ. και Καβαδίας 2012, 256.

⁶⁷² IG II² 2776. Στις αναφερόμενες ιδιοκτησίες σε διάφορους αττικούς δήμους, όπως η συγκεκριμένη που ανήκε στην Κλαυδία Δαμώ, τη Συναμάτη και βρισκόταν στην περιοχή της Αγρυλής και της Αγκυλής προς τον Υμηττό αντιστοιχούν διάφορα χρηματικά ποσά. Στον αγρό της Κλαυδίας Δαμούς αντιστοιχούν 375 δηνάρια. Η επιγραφή ερμηνεύτηκε ότι αποτελούσε κατάλογο εισφορών για τη χρηματοδότηση επισιτιστικού προγράμματος ή προγράμματος χορηγιών για εκπαιδευτικούς σκοπούς (*obligatio praediorum*). Miller 1972, 87–91.

⁶⁷³ IG II² 1579+ [The Athenian Agora XIX, Poletai P 2]. Βλ. και Walbank 1982, 80. Ανάλογο μνημείο αποτελούσαν οι στήλες με τη δήμευση της περιουσίας των Ερμοκοπιδών, το 414 π.Χ. Πρβλ. και Meiggs – Lewis 1969, 79 B, στίχ. 75.

Κυνοσάργους, σύμφωνα με τις συγγραφές, δηλαδή την επιγραφή της σύμβασης ανάθεσης κατασκευής του άγνωστου αυτού μνημείου⁶⁷⁴.

Εκτός από τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών, το μόνο εύρημα από τις παρυμνήτιες αυτές περιοχές είναι τάφοι⁶⁷⁵. Ανατολικά από τους παραπάνω δήμους πρέπει να εκτεινόταν ο δήμος Ποταμός, ο οποίος φαίνεται ότι καταλάμβανε μεγάλο τμήμα των δυτικών υπωρειών του βουνού περί την περιοχή της Καισαριανής και του Ζωγράφου.

Αγκύλη

Η Αγκύλη, (ή *Αγκυλή*, ή *Ανκυλή*), ήταν άλλος ένας διπλός δήμος και ανήκε στην τριττύ του άστεως της Αιγηίδος φυλής. Διακρινόταν σε *Αγκύλη Καθύπερθεν* και *Αγκύλη Υπένερθεν*⁶⁷⁶. Επρόκειτο για εξαιρετικά μικρούς δήμους, επειδή αντιπροσωπεύονταν από δύο συνολικά βουλευτές⁶⁷⁷. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με την επιγραφή Π² 2776 το αναφερόμενο κτήμα της Κλαυδίας Δαμούς στην περιοχή των δήμων Αγκυλής και Αγκύλης βρισκόταν στους πρόποδες του Υμηττού, επομένως και οι δύο δήμοι της Αγκύλης βρίσκονταν στην ίδια περιοχή. Σύμφωνα με τον J. Traill οι δήμοι αυτοί τοποθετούνται με βάση τις γραπτές πηγές και χωρίς απόλυτη βεβαιότητα στην περιοχή βορειοανατολικά του Αρδηττού⁶⁷⁸.

Σε επιστολή του Αλκίφρονος (2ος αι. μ.Χ.) η Αγκύλη αναφέρεται ως προάστιο όπου υπήρχε η οικία του νεαρού Χαρική, τον οποίο επισκέφτηκαν παράσιτοι ερχόμενοι από το Σηράγγειο του Πειραιά⁶⁷⁹. Κατά τον Milchhöfer η Αγκυλή συνδεόταν με απευθείας δρόμο με τον Πειραιά⁶⁸⁰.

---

⁶⁷⁴ IG II² 1665, στίχ. 5–9 (Μετά τα μέσα 4ου αι. π.Χ.):

...στρωματίσαι λίθοις Ἀγκυλικοῖς ἰσόγειων, τιθέντα τοὺς λίθος ἐπὶ τὸ | αἰπόν, καὶ ἐπικόψαι ὀρθὸν κατὰ κεφαλὴν πρὸς | τὸν διαβήτην· ἐπὶ δὲ τῷ Ἀγκυλικῷ ὀρθοστάτην θεῖναι ὕψος τρίποδα...

⁶⁷⁵ Πρβλ. λαθρανασκαφή τάφου στη θέση Γούβα Παγκρατίου: Καββαδίας 2012.

⁶⁷⁶ Βλ. Κατάλογο δήμων IG II² 2362 (200 π.Χ.), στήλη I.1, στίχ. 16, 18–19: [*Α*]/*ἰγεῖδο[ς]* | ... | *Αγκυλή* [*καθύπερ*] | *Αγκυλ[ῆ] ὑπένερ*] | ....

⁶⁷⁷ Traill 1975, 126–127.

⁶⁷⁸ Traill, ὅπ. π. Traill 1986, 127.

⁶⁷⁹ Αλκίφρ., *Επιστολαὶ* III 43: *εἰς τὸ προάστιον τὸ Ἀγκυλῆσι*.

⁶⁸⁰ Milchhöfer 1883, 28.

Ποταμός

Το όνομα Ποταμός έφεραν τρεις αττικοί δήμοι της Λεοντίδος φυλής. Κατά τον Πανσανία στους Ποταμούς της Αττικής υπήρχε τάφος του Ίωνα του γιου του Ξούθου⁶⁸¹. Κατά τον Στράβωνα ο παράλιος Ποταμός —ένας από τους τρεις δήμους— βρίσκονταν βορείως του Θορικού, πριν από τις Πρασιές⁶⁸². Οι δύο μεσόγειοι Ποταμοί ανήκαν στην τριττύ του άστεως της Λεοντίδος και τοποθετούνται στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού, στην περιοχή Καισαριανής και Ζωγράφου, από όπου πήγαζαν και έρρεαν σημαντικοί κλάδοι του Ιλισού, όπως η Φάραγγα της Καισαριανής. Ο *Ποταμός Καθύπερθεν* ταυτίζεται με την περιοχή της Μονής Καισαριανής και ο *Ποταμός Υπένερθεν* με την περιοχή της Πανεπιστημιούπολης Ζωγράφου. Ο πρώτος αντιπροσωπευόταν με δύο βουλευτές, και ο δεύτερος με έναν ή δύο βουλευτές σύμφωνα, με τους πρυτανικούς καταλόγους⁶⁸³.

Η τοποθέτηση των δυο συνώνυμων δήμων Ποταμών στις παραπάνω περιοχές οφείλεται σε δύο επιτύμβια μνημεία Ποτάμιων: στον επιτύμβιο κιονίσκο του *Αμύντου Ποταμίου* από την περιοχή της Πανεπιστημιούπολης Ζωγράφου (θέση αρ. **328**)⁶⁸⁴ και στην επιτύμβια ανάγλυφη στήλη της Φαναγόρας, γυναίκας του Νικομένους Ποτάμιου που βρέθηκε στον Βύρωνα, στην πλατεία Ε. Μαρτάκη (πλατεία Δεληολάνη, θέση αρ. **297**). Από την ίδια περιοχή προέρχεται μια άλλη επιτύμβια επιγραφή: από τη θέση Γούβα του σημερινού δήμου Δάφνης-Υμηττού προέρχεται η επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη (επιγραφή αρ. **103**), της Γλυκέρας της κόρης του Ποτάμιου Θεομνήστου.

Στην περιοχή του Άνω και Κάτω Ποταμού βρίσκεται το ύψωμα Αλεποβούνι Βύρωνα. Οι όροι που εντοπίστηκαν στα βράχια του αποτελούν το πιο πολυάριθμο

---

⁶⁸¹ Πανσ. Ι 31, 3: *Ἰωνος δὲ τοῦ Ξούθου —καὶ γὰρ οὗτος ὤκησε παρὰ Ἀθηναίοις καὶ Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς Ἐλευσινίους ἐπολεμάρχησε—τάφος ἐν Ποταμοῖς ἐστὶ τῆς χώρας.*

⁶⁸² Στράβ. ΙΧ 1, 22/399: *Κάμψαντι δὲ τὴν κατὰ τὸ Σούνιον ἄκραν ἀξιόλογος δῆμος Σούνιον, εἴτα Θόρικος, εἴτα Ποταμός δῆμος οὕτω καλούμενος, ἐξ οὗ οἱ ἄνδρες Ποτάμιοι, εἴτα Πρασιαί....* Πρόκειται για τον Ποταμό Δειραδιώτη που ανήκε επίσης στην Λεοντίδα φυλή και τοποθετείται στην κοιλάδα βόρεια από τον Θορικό, που αποτελεί το μοναδικό φυσικό πέραςμα από την περιοχή των Μεσογείων προς τον Θορικό και το Λαύριο. Το όνομα του αρχαίου δήμου οφείλεται στο ρέμα που κατέβαινε από την Κερατέα (αρχαία Κεφαλή) και κατέληγε στον όρμο του Θορικού. Traill 1975, 44. Traill 1986, 132. Παπαχατζής 1974, 403–404.

⁶⁸³ Traill 1975, 45. Traill 1986, 130. Βλ. και SEG XXVIII.148. IG II³ 1 στίχ. 417.

⁶⁸⁴ Παπαχριστοδούλου 1970.

σύνολο των επιγραφών αυτών από όλη την Αττική. Σύμφωνα με την αναλυτική δημοσίευση τους από τον Langdon (1999), οι όροι ανήκουν χρονολογικά σε δύο ομάδες: οι τέσσερις πρώτοι, με τετρασκελές Σ, ανήκουν στον 4ο–2ο αι. π.Χ. Οι υπόλοιποι δεκαπέντε χρονολογήθηκαν με βάση τη μορφή και τη διάταξη των γραμμμάτων στους ρωμαϊκούς χρόνους⁶⁸⁵. Πέντε όροι από τους ρωμαϊκούς διαθέτουν επιπλέον γράμματα και σχηματίζουν όριο με ορθές γωνίες.

Για τη χρήση τους δόθηκαν πολλές ερμηνείες: οριοθέτηση μελισσοκομικής εγκατάστασης (Ober 1981, 73–77), όρια δήμων Traill (1986) και Stanton (1996), όρια δημόσιων ή ιδιωτικών εκτάσεων (Langdon 1985a, 1999). Σε κάθε περίπτωση το ύψωμα του Αλεποβουνίου φαίνεται ότι διέθετε πρώτη ύλη άξια νομής: πιθανόν προοριζόταν για τη σημαντική παραγωγική δραστηριότητα της βοσκής ζώων. Εναλλακτικά εξυπηρετούσε τον πορισμό ξυλείας και αρωματικών φυτών ή διέθετε εκτάσεις με μελισσοκομικές εγκαταστάσεις ή με λατομεία λίθων και μαρμάρων.

Κατά τον M. Langdon⁶⁸⁶ το Αλεποβούνι θα μπορούσε να ταυτιστεί με το *ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶι* του ψήφισματος για την Αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής [Επιγραφή αρ. 165 IG II² 1035, στίχ. 58]) καθώς αποτελεί έναν από τους πιο ευδιάκριτους λόφους που συνέχονται με τον Ὑμηττό στη στραμμένη προς το άστυ δυτική πλευρά του. Οι ρωμαϊκοί όροι του Αλεποβουνίου, πιθανόν οριοθετούσαν μία ορεινή έκταση η οποία διέθετε σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές. Η αποκατάσταση του δημόσιου χαρακτήρα τους έδινε τη δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης ή εκμίσθωσής τους.

Φλύα

Ο αρχαίος δήμος της Φλύας ανήκε στην τριττύ του άστεως της Κεκροπίδος φυλής, με εκπροσώπηση πέντε βουλευτές στην αθηναϊκή Βουλή⁶⁸⁷. Εκτεινόταν σε πεδινή έκταση στην περιοχή του σημερινού Χαλανδρίου και σε τμήματα της Φιλοθέης, Ψυχικού, Χολαργού, Βριλησίων και Αγίας Παρασκευής, με το κέντρο του δήμου να

---

⁶⁸⁵ Langdon 1999, 493.

⁶⁸⁶ Langdon 1985a και Langdon 1999.

⁶⁸⁷ Στεφ. Βυζ., s.v. *Φλυεῖς*: *Φλυεῖς, δῆμος τῆς Κεκροπίδος φυλῆς. ὁ δημότης Φλυεύς καὶ Φλυῆθεν. τὰ τοπικὰ Φλυᾶθεν Φλυάζε Φλυῆσιν.*

τοποθετείται στη θέση του χωριού Χαλάνδρι του 19ου αι.⁶⁸⁸. Η θέση του προσδιορίστηκε με βάση επιγραφικές μαρτυρίες: του καταλόγου ιδιοκτησιών IG II² 2776 (αρ. 170)⁶⁸⁹, στον οποίο αναφέρεται αρχαίο κτήμα στα σύνορα Φλύας και Αθμόνου (σημερινό Μαρούσι) και της επιγραφής IG II² 2670, που αποτελεί όρο κτήματος υποθηκευμένου στους Φλυείς και στα γένη των Λυκομηδών και των Κεκροπιδών.

Ο Πανσανίας αναφέρει λατρεία πλήθους θεοτήτων στη Φλύα, του Απόλλωνος Διονυσοδότου, της Αρτέμιδος Σελασφόρου, του Διονύσου Ανθίου, των Ισμηνίδων νυμφών, της μεγάλης θεάς Γης, της Δήμητρος Ανησιδώρας, του Απόλλωνος Δαφνηφόρου, του Διός Κτησίου, της Τιθρωνής Αθηνάς, της Κόρης και των Σεμνών Θεών. Οι παραπάνω σχετικές με τη βλάστηση και τον Κάτω Κόσμο λατρείες, αντιστοιχούν στην πυκνή και θαλερή φύση της περιοχής, καθώς επίσης σε μυστηριακές τελετές που αναφέρεται ότι ελάμβαναν χώρα ήδη πριν από την ίδρυση των Ελευσινίων Μυστηρίων. Στη Φλύα υπήρχε Τελεστήριο το οποίο είχε ιδρύσει το γένος των Λυκομηδών και το επισκεύασε ο Θεμιστοκλής μετά την περσική καταστροφή⁶⁹⁰. Η σχέση του αρχαίου δήμου με μυστηριακές τελετές της φρυγικής Μεγάλης Θεάς μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. τεκμηριώνεται και από την εύρεση από την περιοχή του Χαλανδρίου τριών μικρών μαρμάρινων ταυροβολικών βωμών, αναθημάτων για την ασιατικής προέλευσης μυστική τελετή των ταυροβολιών⁶⁹¹.

Η έκταση του αρχαίου δήμου έως τις υπώρειες του Υμηττού, αποδεικνύεται από τους τάφους και τα επιτύμβια μνημεία που κατά καιρούς έχουν έρθει στο φως στη διαδρομή της Λ. Μεσογείων μέχρι την Αγία Παρασκευή (θέσεις 336, 339)⁶⁹². Από τα ΝΑ κράσπεδα της αρχαίας Φλύας πρέπει να διερχόταν η αρχαία οδός προς τη Μεσογαία η οποία έχει εντοπισθεί ανασκαφικά κατά μήκος της σύγχρονης Λ. Μεσογείων (θέσεις 334, 337, 338, 340).

⁶⁸⁸ Γαρδίκας 1920γ. Traill 1975, 51. Παπαχατζής 1974, 404–407.

⁶⁸⁹ Στίχ. 7 : ...χωρ Φλυῆσι πρὸς [—], στίχ. 49: χω[ρίο]ν Ἀθμονοῖ καὶ Φλυῆσι.

⁶⁹⁰ Πλουτ., Θεμιστ. 1.3: ὅτι μέντοι τοῦ Λυκομιδῶν γένους μετεῖχε δηλὸς ἐστὶ· τὸ γὰρ Φλυῆσι τελεστήριον, ὅπερ ἦν Λυκομιδῶν κοινόν, ἐμπρησθὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων αὐτὸς ἐπεσκεύασε καὶ γραφαῖς ἐκόσμησεν, ὥς Σιμωνίδης ἰστόρηκεν.

⁶⁹¹ Ντάτσουλη–Σταυρίδη, 1984, 188–190.

⁶⁹² Βλ. και SEG XXXVIII 241, IG II² 7716 [Επιτύμβιο Φλυέως που βρέθηκε στο Χαλάνδρι]. Γαρδίκας 1920γ, 50.

Εστιαία

Η Έστιαία ήταν μικρός δήμος της Αιγηίδος φυλής, της τριττύος του άστεως με αντιπροσώπευση ενός μόλις βουλευτή⁶⁹³. Τοποθετείται χωρίς βεβαιότητα στην περιοχή του Χολαργού, στο ύψωμα Τσακός (θέση **343**), με βάση χωρίο του Αρποκρατίωνος (2ος αι.)⁶⁹⁴. Σε αυτό αναφέρεται ότι στην Εστιαία υπήρχε τρικέφαλη στήλη του Ερμή ως οδοδείκτης και οδός που πρέπει να συνέδεε την Εστιαία με τον δήμο της Αγκυλής. Η συγκεκριμένη αρχαία οδός για τη σύνδεση των δύο παραπάνω αττικών δήμων πρέπει να ακολουθούσε μία διαδρομή κατά μήκος των δυτικών χαμηλών υψωμάτων του Υμηττού, στον σημερινό άξονα της Λ. Βασιλέως Κων/νου και στη συνέχεια της Λ. Μεσογείων.

Ο περιηγητής και τοπογράφος W. Leake ανέφερε ότι είδε αρχαίους οικισμούς στις χαμηλές δυτικές πλαγιές του Υμηττού, μετά την Παλλήνη —προς τον νότο δηλαδή. Σημειώνει μάλιστα ότι στο μέσον της απόστασης μεταξύ Αγρυλής και Παλλήνης υπήρχαν κατάλοιπα οχυρωμένου δήμου⁶⁹⁵.

Στο φύλλο χάρτου IV (Hymettos) των *Karten von Attika* σημειώνονται με ερυθρό χρώμα αρχαία κατάλοιπα γύρω από τον λόφο *Tschako* (ύψ. 259.3μ.), σε αντίστοιχη θέση με αυτήν της περιγραφής του Leake. Στο επεξηγηματικό κείμενο των χαρτών ο Milchhöfer (1883, 21) υπέθεσε ότι ένα από τα δύο γειτονικά υψώματα στους πρόποδες του Υμηττού σε αυτήν την περιοχή, ο Τσακός (*Tschako* - θέση αρ. **343**) ή το Κορακοβούνι (*Gur i Korrakut, Rabenberg*) (αρ. **341**) θα αποτελούσε την οχυρωμένη θέση που παρατήρησε ο Leake, σημειώνοντας όμως ότι ο ίδιος δεν αντιλήφθηκε τίποτε τέτοιο.

Η περιγραφή του Leake θα μπορούσε να αντιστοιχεί στην περιοχή του λόφου Τσακού Χολαργού, όπου αναφέρεται ο εντοπισμός προϊστορικών καταλοίπων και μαρτυρείται η προέλευση οστράκων ιστορικών χρόνων (θέση αρ. **343**), ή στο Κορακοβούνι (αρ. **341**, υψόμ. 363μ.)⁶⁹⁶.

⁶⁹³ Βλ. Κατάλογο δήμων IG II² 2362 (200 π.Χ.), στήλη I.1, στίχ. 16, 22: [Α]ἰγεῖδο[ς] | ... Ἑσ[τ]ίαια.

⁶⁹⁴ Ἀρπ. s.v. *τρικέφαλον*: Ἰσαῖος ἐν τῷ πρὸς Εὐκλείδην «μικρὸν δ' ἄνω τοῦ τρικεφάλου παρὰ τὴν Ἑστίαν ὁδόν. τὸ πληρὲς ἐστὶ τοῦ τρικεφάλου Ἑρμοῦ. τοῦτον δέ φησι Φιλόχορος ἐν γ' Εὐκλείδην ἀναθεῖναι Ἀγκυλῇσιν. Traill 1975, 39. Traill 1986, 127.

⁶⁹⁵ Leake 1841, II 46–47.

⁶⁹⁶ Βλ. και Mc Credie 1966, σημ. 83.

Με βάση τα παραπάνω θεωρούμε πιθανή την ύπαρξη αρχαίας θέσης στο ύψωμα του Τσακού, σύμφωνα με τον Leake και την αποτύπωση του Kaupert στους *Karten von Attika*. Τα παραπάνω στοιχεία κάνουν πιθανή αλλά όχι σίγουρη την τοποθέτηση της αρχαίας Εστιαίας σε αυτή την περιοχή.

Παλλήνη

Η Παλλήνη αποτελούσε μεγάλο δήμο της μεσογειακής τριττύος της Αντιοχίδος φυλής, με αντιπροσώπευση έξι ή επτά βουλευτές, και ήταν ονομαστή για το ιερό της Αθηνάς Παλληνίδος και για *τὴν ἐπὶ Παλληνίδι μάχην* κατά την οποία ο Πεισίστρατος αντιμετώπισε τους αντιπάλους του και επέβαλε για τρίτη φορά τυραννίδα⁶⁹⁷.

Η ταύτιση της θέσης του αρχαίου δήμου στο πέρασμα ανάμεσα στην Πεντέλη και στον Υμηττό, στις σημερινές περιοχές Σταυρού, Γέρακα, Ανθούσας και Γλυκών Νερών βασίστηκε σε επιγραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα: Από εκκλησάκια της περιοχής προήλθαν σημαντικές επιγραφές: στον Άγιο Αθανάσιο στον ανατολικό Γέρακα βρέθηκε στήλη με τα ψηφίσματα του Καλλία, που προέβλεπε μεταξύ άλλων απόδοση των χρημάτων από τους Ελληνοταμίες σε ιερά της Αττικής υπαίθρου, όπως αυτό της Παλληνίδος, ενώ στον ναό του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (πρώην Αγία Τριάδα) Γέρακα βρέθηκε αναθηματική επιγραφή του 4ου αι. π.Χ. με κατάλογο αρχόντων και παρασίτων κοινού τεσσάρων δήμων, της Παλλήνης, του Γαργητού, της Παιανίας και των Αχαρνών με κέντρο το ιερό της Παλληνίδος⁶⁹⁸. Το 1995 σε σωστική ανασκαφική έρευνα στη συμβολή των οδών Ανδρούτσου και Ζαλόγγου στον Γέρακα βρέθηκε το θεμέλιο ναού, το οποίο ταυτίστηκε με το αναφερόμενο από τις γραπτές πηγές ιερό της Αθηνάς Παλληνίδος, της σημαντικότερης λατρείας του αρχαίου δήμου της Παλλήνης. Σύμφωνα με τη μελέτη του μνημείου από τον Μανόλη Κορρέ, ο αρχαίος ναός μεταφέρθηκε κατά τους χρόνους του Αυγούστου (14–10 π.Χ.) στην αρχαία Αγορά και αποτέλεσε το ναό του Άρεως⁶⁹⁹.

Ο W. Leake τοποθέτησε την Παλλήνη σε ύψωμα στο βόρειο άκρο του Υμηττού, το οποίο διαχωρίζεται από τον ορεινό όγκο από τον δρόμο προς τα Μεσόγεια⁷⁰⁰. Ο

⁶⁹⁷ Αριστ., *Αθ. Πολ.* XV, 3: *νικήσας δὲ τὴν ἐπὶ Παλληνίδι μάχην καὶ λαβὼν τὴν πόλιν καὶ παρελόμενος τοῦ δήμου τὰ ὄπλα, κατεῖχεν ἥδη τὴν τυραννίδα βεβαίως.*

⁶⁹⁸ Peek 1942, 24–29 αρ. 26. Goette 1992–1998, 106–107, 114 αρ. 3.

⁶⁹⁹ Πλάτωνος-Γιώτα 1997. Κορρές 1992–1998. Goette 1992–1998, 112.

⁷⁰⁰ Leake 1841, II 46.

αρχαίος δήμος πράγματι εκτεινόταν στην πεδινή περιοχή βορειοανατολικά του βορείου άκρου του Υμηττού εκτός της περιοχής μελέτης. Στα εδάφη του περιλαμβάνεται το διαχρονικό πέρασμα του Σταυρού στη διασταύρωση αρχαίων και σύγχρονων δρόμων, το οποίο στην παρούσα μελέτη αποτελεί το απώτατο όριο της εξεταζόμενης περιοχής του Δυτικού Υμηττού.

Η διάβαση του Σταυρού περιέβαλε το βόρειο άκρο του Υμηττού και οδηγούσε από το αθηναϊκό πεδίο στην πεδιάδα των Μεσογείων και στον Μαραθώνα και αντίστροφα. Στην εποχή του μύθου αλλά και κατά τους ιστορικούς χρόνους αποτέλεσε τουλάχιστον τρεις φορές οδό διέλευσης και κίνησης στρατιωτικών δυνάμεων για την κατάληψη του άστεως: κατά την εποχή του Θησέα, στην περιοχή του όμορου Γαργηττού έστησαν ενέδρα οι Παλλαντίδες προκειμένου να κυκλώσουν το άστυ από δύο περάσματα: από το βόρειο άκρο του Υμηττού μέσω του δρόμου που διερχόταν από την Παλλήνη και νοτιότερα από το πέρασμα της *Σφηττίας Οδού*⁷⁰¹. Από τον Μαραθώνα ο Πεισίστρατος κινούμενος με στρατό αντιμετώπισε τους αντιπάλους του στην *ἐπὶ Παλληνίδι μάχην*, στην οποία υπερίσχυσε και επέβαλε για τρίτη φορά τυραννίδα⁷⁰². Στην περιοχή του ιερού της Παλλήνης, *ἐπὶ Παλληνίῳ*, μαρτυρείται από τον Ανδοκίδη μία ακόμη μάχη των Πεισιστρατιδών με τους Αλκμεωνίδες⁷⁰³. Τα αρχαιολογικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τη σημασία της αρχαίας διόδου για την άμυνα της Αθήνας και του όμορου ιερού της Αθηνάς: στη θέση **349** ανασκάφτηκε οχυρή κατασκευή υστερορωμαϊκών χρόνων που ήλεγχε το πέρασμα και τον αντίστοιχο δρόμο μεταξύ των αντερεισμάτων της Πεντέλης και του Υμηττού, που οδηγούσε από και προς την πόλη των Αθηνών.

---

⁷⁰¹ Πλουτ., *Θησ.* 13: *Οἱ δὲ Παλλαντίδαι πρότερον μὲν ἤλπιζον αὐτοὶ τὴν βασιλείαν καθέξειν Αἰγέως ἀτέκνου τελευτήσαντος· ἐπεὶ δὲ Θησεὺς ἀπεδείχθη διάδοχος, χαλεπῶς φέροντες εἰ βασιλεύει μὲν Αἰγεὺς θετὸς γενόμενος Πανδίωνι καὶ μηδὲν Ἐρεχθεΐδαις προσήκων, βασιλεύσει δ' ὁ Θησεὺς πάλιν ἔπηλυσ ὧν καὶ ξένος, εἰς πόλεμον καθίσταντο, καὶ διελόντες ἑαυτούς, οἱ μὲν ἐμφανῶς Σφηττόθεν ἐχώρουν ἐπὶ τὸ ἄστυ μετὰ τοῦ πατρός, οἱ δὲ Γαργηττοῖ κρύψαντες ἑαυτοὺς ἐνὶ ἡδρευνον, ὡς διχόθεν ἐπιθιγόμενοι τοῖς ὑπεναντίοις.*

⁷⁰² Ηροδ. I 62, 3: *καὶ οὗτοί τε πανστρατιῇ ἦσαν ἐπὶ τοὺς κατιόντας καὶ οἱ ἀμφὶ Πεισίστρατον, ὡς ὀρμηθέντες ἐκ Μαραθῶνος ἦσαν ἐπὶ τὸ ἄστυ, ἐς τὸντο συνιόντες ἀπικνέονται ἐπὶ Παλληνίδος Ἀθηναίης ἱρόν, καὶ ἀντία ἔθεντο τὰ ὄπλα.*

⁷⁰³ Ανδ., *Περὶ τῶν μυστηρίων*, 106: *οἱ γὰρ πατέρες οἱ ὑμέτεροι γενομένων τῇ πόλει κακῶν μεγάλων, ὅτε οἱ τύραννοι μὲν εἶχον τὴν πόλιν, ὁ δὲ δῆμος ἔφηνε, νικήσαντες μαχόμενοι τοὺς τυράννους ἐπὶ Παλληνίῳ, στρατηγοῦντος Λεωγόρου τοῦ προπάππου τοῦ ἐμοῦ καὶ Χαρίου.*

VIA2. Δημόσιοι και ιδιωτικοί χώροι

VIA2a. Δημόσια κτήρια (αγορά, θέατρα)

Αγορά

Στον δήμο των Αλών Αιξωνίδων, στη θέση αρ. **22** (εικ. **32**), τετράπλευρο κτηριακό συγκρότημα αποτελούσε πιθανότατα δημόσιο κτήριο. Πρόκειται ίσως για την Αγορά του αρχαίου δήμου, λόγω της κάτοψης, των ευρημάτων και της θέσης της στη διασταύρωση δύο σημαντικών αρχαίων οδικών αξόνων: οδού κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ που οδηγούσε νότια προς τον ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος, και της οδού Α–Δ που υποθέσαμε ότι αποτελούσε τον νότιο κλάδο της *Αστικής Οδού*. Το συγκρότημα είχε τετράγωνη κάτοψη, έκταση 1200 τ.μ. και οργανωνόταν γύρω από τετράγωνη αυλή, διαστ. 10.5×11μ., με εννέα δωμάτια περιμετρικά της. Αποτελούσε έναν περικλειστο χώρο. Η είσοδος πραγματοποιούνταν από την ανατολική πλευρά, μέσω στενού διαδρόμου. Μεταξύ των χώρων ξεχωρίζουν: ιερό με διμερή κάτοψη, βωμό και είσοδο από την αυλή, δωμάτιο (2) με θησαυρό νομισμάτων, μαγειρείο με πλήθος από αγγεία οικιακής χρήσης και κτίσμα ισχυρής κατασκευής πλευράς 4.50μ., με τη μορφή πύργου.

Το συγκεκριμένο κτηριακό συγκρότημα περιβαλλόταν εξωτερικά, ανατολικά, βόρεια και νότια από ανοιχτούς χώρους οριζόμενους με περιβόλους, οι οποίοι ερμηνεύτηκαν ως βοσκοτόπια και κήποι⁷⁰⁴. Διέθετε, επίσης, δεξαμενή εξωτερικά της ανατολικής πλευράς, με λίθινο στόμιο, το οποίο εδραζόταν σε λιθόστρωτο δάπεδο.

Η εμπορική, βιοτεχνική και δημόσια χρήση του χώρου υποδεικνύεται από τα κινητά ευρήματα: νομίσματα, ενεπίγραφο μολύβδινο σταθμίο με αναγραφή *Δημό[σιον]* (αρ. **30**), 43 μολύβδινα σταθμία κωνικού σχήματος και μάζες μολύβδου. Με βάση τα ευρήματα το σημαντικό αυτό συγκρότημα χρονολογήθηκε στον 4ο αι. π.Χ.

Η συγκεκριμένη ερμηνεία δεν υιοθετήθηκε από τις δύο ανασκαφείς, που θεώρησαν πιθανότερη την ταύτιση του συγκροτήματος με μεγάλη και πλούσια οικιστική μονάδα⁷⁰⁵.

Ως προς την ερμηνεία του οικοδομήματος ως Αγοράς, όπως προαναφέρθηκε, συνηγορούν η θέση, η γενική κάτοψη και ορισμένα από τα ευρήματα. Η σύλληψή του ως ενιαίου οικοδομήματος και όχι ως ανοιχτού χώρου πλαισιωμένου από επιμέρους κτήρια και στωικές κατασκευές κατά το παράδειγμα της αθηναϊκής Αγοράς,

⁷⁰⁴ Μακραδύμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 41, 42.

⁷⁰⁵ Γιαμαλίδη – Νταϊφά 2013, 120. *Contra*: Fachard 2021, 28.

δημιουργούν ενδεχομένως αμφιβολίες και για τον λόγο αυτό θα εξετασθούν ανάλογες περιπτώσεις.

Η ύπαρξη Αγοράς μαρτυρείται και έχει εντοπισθεί σε κάποιες περιπτώσεις αττικών δήμων: στον *αξιόλογο* κατά τον Στράβωνα δήμο του Σουνίου⁷⁰⁶, ο οποίος αναπτυσσόταν σε παραπάνω από δύο κόμμες, υπήρχαν τουλάχιστον δύο αγορές: η αναφερόμενη στην IG II² 1180 *Αγορά τοῦ Λευκίου* και μία δεύτερη σε οικισμό στη θέση Πασά Λιμάνι: κατά τα έτη 1979–1983 αποκαλύφθηκε ορθογώνιας κάτοψης κτηριακό συγκρότημα, διαστ. 56×61μ., που ταυτίστηκε με τήν *ἐν Κοίλῃ Αγοράν* του γένους των Σαλαμινίων, στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη στην περιοχή του Σουνίου⁷⁰⁷. Είχε χρήση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως και τον 1ο αι. μ.Χ. Γύρω από ορθογώνιο υπαίθριο χώρο αναπτύσσονταν στις τέσσερις πλευρές σειρές δωματίων, με κιονοστοιχία μόνο στη βόρεια πλευρά, η οποία ήταν και η αρχαιότερη. Τα δωμάτια αναγνωρίστηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι, μαγαζιά, εργαστήρια, λουτρό, μαγειρείο, αποχωρητήρια, πλυντήρια μεταλλεύματος. Όλα τα δωμάτια είχαν άνοιγμα προς την αυλή ή επικοινωνούσαν μεταξύ τους.

Στον οχυρό και πυκνοκτισμένο δήμο του Ραμνούντος, η Αγορά ήταν κεντρικός ανοιχτός χώρος 10×25μ., σε επίπεδο πλάτωμα, ο οποίος χρησίμευε και ως ορχήστρα θεάτρου⁷⁰⁸. Από τη θεατρική κατασκευή σώζεται η λίθινη σειρά προεδρίας από πέντε θρόνους, πάνω σε συνεχή λίθινη ευθύγραμμη κρηπίδα (2ο μισό 4ου π.Χ.). Πίσω η ανηφορική πλαγιά του λόφου, θα αποτελούσε το κοίλον. Νοτίως της Αγοράς και ορχήστρας υπήρχε στοά. Η σύμπτωση των δύο δημόσιων χώρων φαίνεται από ψηφίσματα που είχαν στηθεί κοντά στους θρόνους της προεδρίας στα οποία ο τόπος ίδρυσής τους ορίζεται και με τα δύο ονόματα της αγοράς και του θεάτρου.

Αγορά διέθετε ο δήμος του Πειραιά, η οποία χωροθετήθηκε και κατασκευάστηκε κατά την ίδρυση και πολεοδομική χάραξη της πόλης από τον Ιππόδαμο, γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.⁷⁰⁹. Εάν και έχει βρεθεί επιγραφή όρου της Αγοράς του Πειραιά, η θέση της, παρόλο το πλήθος των σωστικών ανασκαφών, δεν έχει εντοπισθεί, ή ενδεχομένως

---

⁷⁰⁶ Στραβ. IX 1, 22/399.

⁷⁰⁷ Κακαβογιάννης 1997, ιδιαιτ. 206–207, Σαλλιώρα-Οικονομάκου 1979, σχέδ. 2. The Athenian Agora XIX, L 4a, στίχ. 16–19 (363/2 π.Χ.) *τὴν δὲ γῆν τὴν ἐφ’ Ἡρακλείῳ τῶν ἐπὶ Πορθμῶν καὶ τὴν ἀλ(λ)ὴν καὶ τὴν ἀγορὰν τὴν ἐν Κοίλῃ νε|ίμασθαι διχαστὴν ἑκατέρως, καὶ ὄρος στήσαι τῇ|ς ἑαυτῶν ἑκατέρως*

⁷⁰⁸ Πετράκος 1999, τόμ. I, 89–90, εικ. 46.

⁷⁰⁹ Πaus. I 1, 3 : *ἔστι δὲ τῆς στοᾶς τῆς μακρᾶς, ἔνθα καθέστηκεν ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης—καὶ γὰρ τοῖς ἀπωτέρω τοῦ λιμένος ἐστὶν ἑτέρα*.

τα αποσπασματικά κατάλοιπά της δεν έχουν αναγνωρισθεί⁷¹⁰. Σύμφωνα με τον Ι. Τραυλό, τον Ν. Παπαχατζή και τον Γ. Σταϊνχάουερ, η θέση της Ιπποδάμειας Αγοράς αποκαθίσταται ακριβώς βορείως της ανασκαφικά τεκμηριωμένης θέσης της Σκευοθήκης του Φίλωνος, ανάμεσα στον λόφο της Μουνυχίας και στον μεγάλο και κεντρικό λιμένα του Κανθάρου, κοντά στο λιμάνι της Ζέας (σημερινό Πασαλιμάνι)⁷¹¹.

Με βάση τις επιγραφικές μαρτυρίες, χώρος Αγοράς κατονομάζεται και στον αττικό δήμο των Σκαμβονιδών: βλ. IG I³ 244 (περί το 475–450 π.Χ.)⁷¹².

Από τα παραπάνω στοιχεία και συγκεκριμένα, τα κείμενα των επιγραφών που αναφέρονται στην Αγορά του Σουνίου, το κτήριο της Αγοράς στο Λιμάνι Πασά και την ίδρυση Αγοράς στον Πειραιά ταυτόχρονα με την ιπποδάμεια χάραξη, είναι φανερό ότι στους αττικούς δήμους, ιδιαίτερα σε μεγάλους και σημαντικούς, ο χώρος της Αγοράς ήταν δυνατό να ιδρυθεί ως ενιαίο συγκρότημα. Επομένως, δεν ξενίζει η μορφή του συγκροτήματος της Αγοράς των Αλών Αιξωνίδων, που αποτελεί ένα οικοδόμημα με περίκλειστη αυλή και όχι έναν ανοιχτό χώρο με σταδιακή εξέλιξη, όπως η κεντρική αθηναϊκή Αγορά και η Αγορά του Ραμνούντος. Χώρο συνέλευσης των δημοτών, όχι απαραίτητα αγορά διέθεταν, όλοι οι αρχαίοι δήμοι που είχαν εκδώσει ψηφίσματα, όπως η Αιξωνή, Ελευσίνα, Βήσα, Οτρήνη, Ερχιά⁷¹³. Μπορεί ο χώρος αυτός να συνέπιπτε με το δημοτικό θέατρο, όπου υπήρχε.

Είναι γεγονός ότι στις αρχαίες ελληνικές πόλεις, με την εφαρμογή του ιπποδαμείου συστήματος η οργάνωση του χώρου της Αγοράς αποκτά πιο λειτουργική κάτοψη. Το σχήμα γίνεται αυστηρά ορθογώνιο και καθιερώνονται περιμετρικές στοές, απλές ή με καταστήματα, όπως π.χ. σε πόλεις της Μ. Ασίας (Μίλητος, Πριήνη, Έφεσος)⁷¹⁴. Από τον 4ο αι π.Χ. κε. η αγορά των πόλεων αρχίζει να αποτελεί ενιαίο αρχιτεκτονικό οικοδόμημα, όπως η αρχαία αγορά της Πέλλας, της Μίεζας κλπ.⁷¹⁵.

Επομένως ο χώρος της Αγοράς των αττικών δήμων, μπορεί να αποτελούσε ανοιχτό ελεύθερο χώρο περιστοιχιζόμενο από καταστήματα, ιερά, και θεατρικούς

⁷¹⁰ Σταϊνχάουερ 2001, εικ. σ. 35: Αγοράς ὁρος. IG I³ 1115. Βλ. και IG II² 380, στίχ. 28–32: *ἐπε[ιδὰ]ν δ' ἐπισκευα[σθεῖ το[ῦ] ἀγορανομ[ί]ο[υ] ἃ ἐνδε[ῖται] καὶ τ[ῆς] ἀγο[ρ]ᾶς καὶ τῶν ὁδῶν [δι' ὧν] ἡ πομπὴ τῶι | τε Δι[τῷ] τῶι [Σ]ωτήρι καὶ τῶι [Διον]ύσῳι πέμ[πεται], ...*

⁷¹¹ Παπαχατζής 1974, 100–101. Βλ. και Σταϊνχάουερ Πειραιάς, σχέδ. σ. 92

⁷¹² IG I³ 244, στίχ. 9–10: ἐν ἀγορᾶ[ι τε] ἢ Σ[υ]καμβονιδῶ[ν: . . . .]

⁷¹³ Jones 2004, 86–87.

⁷¹⁴ Μπούρας 1999, 289–290.

⁷¹⁵ Κουκουβού – Ψαρά 2011.

χώρους όπως ακριβώς τα κέντρα των αρχαίων πόλεων και των δήμων της κλασικής περιόδου ή κτηριακό συγκρότημα με εσωτερικό υπαίθριο χώρο, όπως η Αγορά στο Λιμάνι Πασά του Λαυρίου και πιθανόν το οικοδόμημα των Αλών Αιξωνίδων.

Θέατρα

Ιδιαίτερα σημαντικός για ορισμένους από τους αρχαίους αττικούς δήμους ήταν ο χώρος του τοπικού θεάτρου, στον οποίο στην καρδιά του χειμώνα, κατά τον μήνα Ποσειδεώνα, τελούνταν δραματικοί αγώνες, τραγωδίας, κωμωδίας καθώς και μουσικοί αγώνες διθυράμβου στα κατ' αγρούς Διονύσια⁷¹⁶.

Η ύπαρξη θεάτρου τεκμηριώνεται σε τέσσερις από τους δήμους της δυτικής πλευράς του Υμηττού, η ακριβής θέση των μνημείων αυτών είναι άγνωστη και μόνο ένα έχει αποκαλυφθεί ανασκαφικά, αυτό του Ευωνύμου. Οι θεατρικοί χώροι στους μεγάλους και σημαντικούς δήμους του Αναγυρούντος, των Αλών Αιξωνίδων και της Φλύας, συνάγονται εμμέσως από επιγραφικές μαρτυρίες ή από τις γραπτές πηγές.

Ενδεικτικό της ύπαρξης θεάτρου στον **Αναγυρούντα** είναι το αρ. **20** επίγραμμα που μνημονεύει νίκη χορηγών, πατέρα και γιου, στα Διονύσια. Βρέθηκε στη Βάρη, στην τράπεζα Ιερού Ναού Αγίων Πάντων⁷¹⁷.

Οι επιγραφικές ενδείξεις για την ύπαρξη θεατρικού χώρου στις **Αλές Αιξωνίδες** είναι η ενεπίγραφη κυλινδρική βάση χορηγικού μνημείου με μνεία νίκης των χορηγών Επιχάρη και Θρασύβουλου στα Μεγάλα ή στα Μικρά Διονύσια (αρ. **36**, IG II² 3091), από τη θέση Παλαιοχώρι, και θραύσμα δεύτερης επιγραφής (αρ. **28**) σχετικής πιθανόν με διδασκαλία σε δραματικούς αγώνες. Βρέθηκε εντοιχισμένη σε δεύτερη χρήση 1000μ. περίπου από το Παλαιοχώρι στη-διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού*, στη θέση **13**⁷¹⁸.

Η ύπαρξη αρχαίου θεάτρου στην **Αιξωνή** μαρτυρείται από πέντε δημοτικά τιμητικά ψηφίσματα του ύστερου 4ου αι. π.Χ.⁷¹⁹. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η προέλευση των περισσότερων ψηφισμάτων ανάγεται στην περιοχή του Αγίου Νικολάου στο

⁷¹⁶ Για τα κατ' αγρούς Διονύσια βλ. ενδεικτικά: Pickard-Cambridge 1953, 40-54. Whitehead 1986, 212–222. Jones 2004, 125–158.

⁷¹⁷ IG II/III³ 4.1, 507. IG II² 3101. Βλ. και Whitehead, 1986 220, αρ. 261. Jones 2004, 130–131.

⁷¹⁸ Τσιριγώτη 1981, 50. IG II/III³ 4.1, 517.

⁷¹⁹ Επιγραφές αρ. **44**, **45**, **46**, **47**, **51**.

Πιρναρί, στη διαδρομή της οδού προς το Σούνιο, θεωρούμε ότι εκεί κοντά θα βρισκόταν το αιζωνικό θέατρο.

Το αρχαίο θέατρο του **Ευωνύμου** είναι το μόνο ορατό μνημείο των δήμων που εξετάζουμε. Αποκαλύφθηκε στη θέση Τράχωνες, εκτός της περιοχής μελέτης. Η κατασκευή του χρονολογήθηκε στον 4ο αι. π.Χ., θεωρήθηκε όμως ότι λειτουργούσε ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. και χαρακτηρίζεται για την ορθογώνια ορχήστρα του⁷²⁰. Αποτελούσε το κέντρο της πολιτιστικής, πολιτικής και θρησκευτικής ζωής του αρχαίου δήμου, ως χώρος συνάθροισης των δημοτών, τέλεσης θεατρικών παραστάσεων στα κατ' αγρούς Διονύσια και ίδρυσης επιγραφών και αναθημάτων⁷²¹.

Η ύπαρξη αρχαίου θεάτρου στη **Φλύα** συνάγεται από χωρίο του Ισαίου, με αναφορά σε εορτασμό αγροτικών Διονυσίων, κατά τα οποία οι απόγονοι του Κίρωνος παρακολουθούσαν παραστάσεις πιθανόν στην Φλύα, όπου βρισκόταν η οικία του⁷²². Η θέση του είναι άγνωστη.

Είναι εύλογο με βάση τα παραπάνω ότι τα θέατρα βρίσκονταν στους μεγαλύτερους και σπουδαιότερους οικονομικά ή θρησκευτικά δήμους της δυτικής πλευράς του Υμηττού. Σε αυτά ελάμβαναν χώρα μουσικοί και δραματικοί αγώνες στο πλαίσιο της διονυσιακής λατρείας. Τα θέατρα αποτελούσαν τους καταλληλότερους χώρους για συγκέντρωση και ενημέρωση των δημοτών. Κατά τη διάρκεια των αγώνων των τοπικών Διονυσίων, η συγκέντρωση όλων των κατοίκων και γειτόνων αποτελούσε μια καλή ευκαιρία για δημόσιους επαίνους, αναγορεύσεις και απονομές στεφάνου — σπανίως με χρυσό στεφάνι, συνήθως με πιο φτωχικό στεφάνι ελιάς (*θαλλού*) ή κισσού (*κιττού*)— σε διακεκριμένους δημότες, π.χ. χορηγούς, δημάρχους, έτσι ώστε αυτοί να αποτελέσουν πρότυπο και για τους υπόλοιπους. Ιδιαίτερη τιμή αποτελούσε η παραχώρηση του προνομίου της προεδρίας, δηλαδή τιμητικής θέσης στην πρώτη σειρά του θεάτρου.

Τα θέατρα των δήμων της Αττικής παρείχαν τον καταλληλότερο χώρο για συνελεύσεις των δημοτών⁷²³. Ορισμένοι, μάλιστα, μελετητές θεωρούν ότι αυτή ήταν η πρωταρχική χρήση τους και όχι οι θεατρικές παραστάσεις στα κατ' αγρούς Διονύσια⁷²⁴.

---

⁷²⁰ Για περισσότερα στοιχεία βλ. παραπάνω Δήμοι.

⁷²¹ Paga 2010, 363–365.

⁷²² Ισ., *Περί του Κίρωνος κλήρου*, 15–16.

⁷²³ Ο θεατρικός χώρος του Ραμνούντος συνέπιπτε με αυτόν της αγοράς (βλ. παραπάνω Αγορά).

⁷²⁴ Moretti 2004, 96–98. Junker 2004. Paga 2010, 370.

Έχει υποστηριχθεί ότι κάθε θέατρο ήταν το θρησκευτικό, κοινωνικό και πολιτικό κέντρο, όχι μόνο του δήμου, αλλά και της τριττύος της φυλή που αυτός ανήκε⁷²⁵.

VIA2β. Οικίες – κατοίκηση

Η πραγμάτευση των μορφών κατοίκησης και των τύπων των οικιών στις εξεταζόμενες περιοχές στη δυτική πλευρά Υμηττού θα ακολουθήσει χρονολογική σειρά με ιδιαίτερη έμφαση στη μορφή της οικίας κατά την κλασική περίοδο.

Νεολιθική κατοίκηση

Κατά την Τελική Νεολιθική περίοδο στη δυτική πλευρά του Υμηττού σημειώθηκε περίπτωση εποχικής κατοίκησης σε σπήλαιο, με βάση την εύρεση οστράκων (θέση αρ. **180** Σπήλαιο Μαυροβουνίου). Το είδος αυτό της κατοίκησης απαντά στην Αττική από πρωιμότερο στάδιο, από τη Νεώτερη Νεολιθική περίοδο, και συνεχίζει σποραδικά και κατά την ΠΕ (θέση αρ. **1** Σπήλαιο Πανός). Σε κατάλοιπα οικιών, ίσως δάπεδα, ανήκουν στρώσεις πυκνών λίθων με κεραμεική, από υπαίθρια θέση της δυτικής πλευράς του Υμηττού (Γλυφάδα θέση αρ. **223**). Η εγκατάσταση βρίσκεται σε ομαλό πλάτωμα στις δυτικές υπώρειες Υμηττού, δίπλα σε χείμαρρο.

Πρωτοελλαδικοί χρόνοι

Τα περισσότερα δεδομένα για τις οικίες και την κατοίκηση στους ΠΕ χρόνους στην περιοχή μελέτης προέρχονται από θέσεις επί της Λ. Βουλιαγμένης (θέσεις αρ. **262–263** Κοντοπήγαδο), όπου ανασκάφτηκε εγκατάσταση των χρόνων αυτών πάνω σε χαμηλό ύψωμα, στο οποίο αργότερα αναπτύχθηκε οικιστικό συγκρότημα μυκηναϊκών χρόνων. Το έξαρμα αυτό βρίσκεται στα δυτικά όρια της περιοχής μελέτης, σε σημείο που εξασφάλιζε την πρόσβαση σε νερό λόγω παρακείμενου ρέματος —που μπαζώθηκε κατά την ανασκαφέα κατά την ΠΕ II—, αλλά και λόγω της δυνατότητας διάνοιξης πηγαδιών⁷²⁶. Αυτό άλλωστε μαρτυρεί το τοπωνύμιο της θέσης.

Διαπιστώθηκαν οι παρακάτω γνωστοί τύποι προϊστορικών οικιών στην Αττική και τις γειτονικές περιοχές:

---

⁷²⁵ Paga 2010, 375–378.

⁷²⁶ Βλ. πηγάδι που εντοπίστηκε σε αυλή της μυκηναϊκής εγκατάστασης και ένα δεύτερο που βρέθηκε το 1962: Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012, 143.

Στην ΠΕ Ι ανήκουν λάκκοι ακανόνιστου και κυκλικού σχήματος, οι οποίοι ήταν λαξευμένοι στον βράχο και παραταγμένοι στην κορυφή του υψώματος του Κοντοπήγαδου (θέση αρ. **262**). Παρόμοια κάτοψη θα είχε ΠΕ υπόσκαφη οικία πεταλοειδούς σχήματος, διαστ. 2×3μ. από τη διπλανή θέση (θέση αρ. **263**). Τα κυκλοτερή αυτά ορύγματα θεωρήθηκαν από την ανασκαφέα Κ. Καζά ως εργαστηριακοί χώροι, σχετιζόμενοι με μεταλλουργικές εργασίες λόγω εύρεσης οστράκων αγγείων με ίχνη μετάλλου. Είναι όμως πιθανόν να αποτελούσαν το κατώτερο τμήμα υπόσκαφων ή ημίσκαπτων κατοικιών λαξευμένων στο μαλακό πέτρωμα, με παράλληλα τις συστάδες υπόγειων δωματίων που βρέθηκαν σε προϊστορικούς οικισμούς των Μεσογείων, στο Κορωπί και στη Μερέντα. Οι κατασκευές αυτές αποτελούσαν κατοικίες στην ΤΝ και ΠΕ Ι περίοδο, αλλά εξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται στην ΠΕ ΙΙ, ως σπίτια ή αποθήκες⁷²⁷.

Στο Κοντοπήγαδο ανασκάφηκαν επίσης ευθύγραμμες οικίες με τετράπλευρα δωμάτια. Μία εξ αυτών διέσωζε τμήμα λιθόστρωτης αυλής. Δύο οικίες ήταν όμορες διαχωριζόμενες με δρόμο (θέση αρ. **262**), ένδειξη για την πυκνή και οργανωμένη δόμηση και την πολεοδομική οργάνωση των εγκαταστάσεων της ΠΕ περιόδου, όπως είναι γνωστή και από σύγχρονους οικισμούς της Αττικής και γειτονικών περιοχών (Άγιος Κοσμάς, Αστέρια Γλυφάδας, Ασκηταριό, Κολώνα Αίγινας, Λιθαρές Βοιωτίας, Μάνικα Εύβοιας)⁷²⁸. Οικία που χτίστηκε δίπλα σε ρέμα διέθετε ενισχυμένο τοίχο με διπλό λιθόκτιστο μανδύα από μεγάλους και μέτριου μεγέθους λίθους, πιθανόν για την αποτροπή κατάρρευσης.

Βρέθηκαν επίσης αποσπασματικοί τοίχοι οικιών αψιδωτής κάτοψης (θέση αρ. **263**). Οικίες αψιδωτής ή καμπυλόγραμμης κάτοψης ΠΕ χρόνων έχουν εντοπισθεί στη Μερέντα Μαρκοπούλου⁷²⁹, στην Ακαδημία Πλάτωνος⁷³⁰ αλλά και στο βορειοανατολικό Αιγαίο, όπου στην Πολιόχνη της Λήμνου χαρακτηρίζουν την αντίστοιχη φάση της Τελικής Νεολιθικής (Μαύρη Πολιόχνη)⁷³¹.

⁷²⁷ Κακαβογιάννη 2003, 22, εικ. 1–2. Κακαβογιάννη 2008, 97, 99, εικ. 142. Κακαβογιάννη 2009 κά., 159 κε.

⁷²⁸ Βλ. Κόνσολα 1984, 70–71, 74–75, 76–78, 65–67, 68–70, σχ. 8, 9, 1, 12, 5, 7.

⁷²⁹ Κακαβογιάννη 2003, 24, εικ. 1 [Χ. Κατσαβού –Α. Ζιάβρα]. Κακαβογιάννη 2008, 99.

⁷³⁰ Σταυρόπουλος 1960, 53, πίν. 4.

⁷³¹ Bernabò Brea 1964, 45–56, 86–95, εικ. 25, 52–55.

Οι τοίχοι ήταν δομημένοι από επιλεγμένους πλακοειδείς αλλά και ακατέργαστους λίθους.

Εγκαταστάσεις της ΠΕ εποχής εντοπίσθηκαν σε υψώματα της δυτικής και ΒΔ πλευράς του βουνού (θέσεις αρ. **296** λόφος Ζωοδόχου Πηγής Βύρωνα, **341** λόφος Κορακοβούνι Χολαργού, **343** ύψωμα Τσακός Χολαργού) σε θέσεις εποπτείας του αθηναϊκού πεδίου μέχρι τη θάλασσα, με πρόσβαση στις δύο περιπτώσεις σε πηγή νερού. Η μορφή των οικιών δεν είναι γνωστή, καθώς η επιφανειακή έρευνα εντόπισε μόνο σωρούς λίθων, ή σειρές λίθων στο πρηνές συνοδεία ΠΕ οστράκων. Εγκατάσταση ΠΕ χρόνων ενδεχομένως υπήρχε στην περιοχή της Μονής Καισαριανής (θέση **322**), από την οποία μαρτυρείται η προέλευση λεπίδων οψιανού. Μια επιπλέον επιβεβαίωση αποτελεί το μεμονωμένο τμήμα ΠΕ κύμβης από την κοιλότητα του Ιερού Διός (**321** ιερό Διός), εύρημα το οποίο αν και μεμονωμένο δείχνει την άνοδο στην κορυφογραμμή του βουνού ήδη από τους μακρινούς αυτούς χρόνους.

Μυκηναϊκή κατοίκηση

Η μορφή των οικιών της Αττικής των μυκηναϊκών χρόνων δεν είναι αρκετά γνωστή καθώς λίγα είναι τα δεδομένα από ανασκαφές οικισμών των χρόνων αυτών σε αντίθεση με την εκτενή έρευνα των αντίστοιχων νεκροταφείων θαλαμοειδών τάφων της ίδιας εποχής. Στο χαμηλό ύψωμα του Κοντοπήγαδου Αλίμου, στο δυτικό όριο της περιοχής μελέτης, οι ανασκαφές της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων υπό την Κ. Καζά, έφεραν στο φως εγκατάσταση μυκηναϊκών χρόνων, πιθανόν την πληρέστερη στην Αττική (θέσεις αρ. **262–263**). Αποτελείται από το βόρειο οικιστικό *Συγκρότημα I* και το νότιο *Συγκρότημα II*. Στο τελευταίο, επιμήκεις συνεχόμενοι χώροι (M1, M2, M3α, β, γ, δ, M4 είχαν πιθανόν εργαστηριακή χρήση (ΥΕ IIIA2 και ΥΕ IIIB).

Το *Συγκρότημα I*, έκτασης τουλάχιστον 930τ.μ. είχε τη σύνθετη μορφή των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων και οικισμών⁷³²: απαρτιζόταν από πολλούς χώρους,

---

⁷³² Πρβλ. Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλος: IEE τ. Α', *Προϊστορία και Πρωτοϊστορία*, 236 (αεροφωτ.), 302. Hoepfner 2005, 118–125 [F. Lang]. Βασιλικού 2019², 244–246. Σύνθετη οικιστική οργάνωση παρουσιάζει το ΥΕ μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα στα Κανάκια Σαλαμίνας (Λώλος–Μαραμπέα 2014–2015, εικ. 4, 5). Χαρακτηριστική είναι η οργάνωση της πόλης των μυκηναϊκών χρόνων, που έχει ανασκαφεί στο Διμήνι Μαγνησίας: αποτελείται από οικοδομικές ενότητες που ορίζονται από δρόμους, ενώ οι οικίες μοιράζονται κοινόχρηστες αυλές με πηγάδια. Επιπλέον, το μυκηναϊκό Διμήνι θεωρήθηκε ανακτορικό κέντρο, ίσως η αρχαία Ιωλκός, όπως φάνηκε από τον εντοπισμό και την ανασκαφή του

διαφόρων λειτουργιών, με αυλές στο κέντρο. Ο βασικός πυρήνας πλαισιωνόταν από περισσότερους χώρους, ενδαιτήματα, αποθήκες, διαδρόμους, εργαστήρια.

Περιμετρικά, στις δύο από τις τέσσερις πλευρές, ανιχνεύτηκε περίβολος, ενώ διαπιστώθηκε η ύπαρξη ευρείας κεντρικής εισόδου, συνδεόμενης με στενότερο διάδρομο που οδηγούσε στην κεντρική αυλή. Εντοπίστηκε επίσης δευτερεύουσα είσοδος για την επικοινωνία με το *Συγκρότημα II* των εργαστηρίων. Η μέριμνα για την εξασφάλιση ύδατος αποδείχθηκε από την ύπαρξη πηγαδιού στην κεντρική αυλή και δεξαμενής και φρεατίου στη δεύτερη («περίκλειστη αυλή»).

Η οικοδομική τεχνική του συγκροτήματος δεν διέφερε από άλλα γνωστά μυκηναϊκά κτηριακά σύνολα. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους έως ένα ύψος, ενώ η ανωδομή αποτελείτο από ωμές πλίνθους. Σε μερικά σημεία διαπιστώθηκαν ίχνη ξυλοδεσιών. Τα δάπεδα αποτελούνταν από πατημένο χώμα και χαλίκι με ενσωματωμένες πλάκες κατά τόπους. Στη στέγαση των χώρων χρησιμοποιήθηκαν ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες βρέθηκαν σε αφθονία στην ανασκαφή. Δεν εντοπίστηκαν όμως κονιάματα, τοιχογραφίες και σταθερές εστίες, όπως σε γνωστά μυκηναϊκά κέντρα.

Οικίες κλασικών χρόνων

Τα αμέσως επόμενα χρονολογικά, οικιστικά κατάλοιπα στην ημιορεινή και σχετικά άνυδρη περιοχή μελέτης, ανήκουν στους κλασικούς χρόνους. Δεν αναφέρονται λείψανα οικιών των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων. Στο σύνολο της Αττικής τα αντίστοιχα κατάλοιπα είναι επίσης πενιχρά. Είναι γεγονός ότι οι γνώσεις μας για τον υλικό πολιτισμό της γεωμετρικής Αττικής προέρχονται κυρίως από τάφους: πρέπει μάλιστα να φανταστούμε ότι τα κυρίαρχα κατά την περίοδο αυτή αριστοκρατικά γένη θα είχαν την έδρα τους στο άστυ και στις πεδιάδες της Αττικής.

Όπως έχει αναλυθεί στον Κατάλογο Θέσεων, η συντριπτική πλειονότητα των οικιστικών κατάλοιπων της κλασικής περιόδου των δυτικών υπωρειών του Υμηττού συναντώνται στην περιοχή της Βούλας: οι δύο κύριοι οικιστικοί πυρήνες, αλλά και διάσπαρτες οικίες του αρχαίου δήμου των Αλών Αιξωνίδων αναπτύχθηκαν στα χαμηλά

διοικητικού και θρησκευτικού κέντρου με εξέχουσας σημασίας κτήρια με μεγαρόσχημη κάτοψη, πρότυλα και βωμούς, επίχριση των τοίχων με κονιάματα, πολυτελή ευρήματα και αντικείμενα που σώζουν Γραμμική Β γραφή: Αδρύμη-Σισμάνη 2014.

υψώματα των ΝΔ υπωρειών του Υμηττού κατά μήκος της αρχαίας *Αστικής Οδού*. Στην διαδρομή της ίδιας οδού βορειότερα προς την Αθήνα έχουν ανασκαφεί οικιστικά κατάλοιπα μαζί με εργαστηριακές εγκαταστάσεις του αρχαίου δήμου της Αιξωνής.

Από τις οικίες αυτές λίγες ανήκουν στον 5ο αι. π.Χ. (θέσεις αρ. **30** οικ. Λογοθέτη, **31** οικ. Κοιλάκου – Κιλτένη, **36** οδού Ηρακλειδών Θερμοπυλών, **56** αρχαίες οικίες παρά το αρχαίο τρίστρατο, **74** οικ. Φετοκάκη, **121** οικ. Μητράκου, **231** οικ. FARWELL).

Η μεγάλη πλειονότητα των ανασκαφεισών οικιών στην περιοχή μελέτης ανήκει στον 4ο αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία σημειώνεται μεγάλη οικιστική ανάπτυξη στην Αττική και στροφή στην ύπαιθρο και στην αγροτική παραγωγή, ύστερα από τη διάψευση των ηγεμονικών προθέσεων της Αθήνας κατά τον προηγούμενο αιώνα⁷³³. Η τάση αυτή συμβαδίζει με τα μέτρα που έλαβε ο Λυκούργος κατά το δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ., όπως η εκποίηση της δημόσιας γης και η εκμίσθωση της περιουσίας των ιερών της Αττικής σε Αθηναίους πολίτες και μέτοικους⁷³⁴. Απηχείται επίσης στο έργο του Ξενοφώντα (*Πόροι* ή *περί προσόδων*) που δίνει έμφαση στην αυτάρκεια των φυσικών πόρων της Αττικής, κατά συνέπεια και στην αγροτική παραγωγή της⁷³⁵.

Τύποι οικιών

Αγροικίες

Στα επιγραφικά κείμενα η περίπτωση της αγροικίας πρέπει να υποδηλώνεται από τη συνήθη φράση *οίκια καὶ χωρίον* που απαντά σε όρους υποθήκης⁷³⁶. Ο συνδυασμός επιγραφικών και αρχαιολογικών δεδομένων δείχνει ότι η οικιστική αυτή μονάδα υπήρχε στην κλασική Αθήνα. Αντίθετη άποψη είχε εκφράσει ο R. Osborne, μη

---

⁷³³ Σταϊνχάουερ 2012, 48–49.

⁷³⁴ Walbank 1983. Lambert 1997.

⁷³⁵ Ξεν., *Πόρ* 1, 2–1, 8.

⁷³⁶ Jones 2000, ιδιαιτ. 88–89: αναγνωρίζει 58 τέτοιες περιπτώσεις όρων, οι περισσότεροι εκ των οποίων προέρχονται από την Αττική ύπαιθρο, και λίγοι από περιοχές του άστεως και του Πειραιά· οι τελευταίοι πρέπει να μεταφέρθηκαν από αλλού και ξαναχρησιμοποιήθηκαν. Ένας από αυτούς περιλαμβάνεται στον Κατάλογο Επιγραφών (αρ. **53**): μπορεί να αφορούσε στην υποθήκη αγροικίας, το πιθανότερο όμως επρόκειτο για οικία με αγρό κοντά σε οικιστικό πυρήνα της αρχαίας Αιξωνής, όπως προκύπτει από τη θέση εύρεσης της επιγραφής (**232**).

αποδεχόμενος εκτενή διάδοση αγροικιών στην αττική ύπαιθρο, αλλά τα αρχαιολογικά τεκμήρια τον διαψεύδουν⁷³⁷.

Στην ύπαιθρο χώρα της Αττικής έχουν εντοπισθεί και ανασκαφεί αρκετά παραδείγματα αγροικιών κλασικών χρόνων, αυτόνομων οικιών δηλαδή που βρίσκονταν μακριά από τα αστικά κέντρα και σε απόσταση από τους συνεκτικούς οικιστικούς πυρήνες των δήμων, έτσι ώστε να εξυπηρετούν την καλύτερη νομή των καλλιεργειών, των κοπαδιών και άλλες δραστηριότητες, π.χ. μελισσοκομία στη Βάρη, εξόρυξη και κατεργασία μεταλλεύματος στη Λαυρεωτική. Εκτός από την Οικία της Βάρης στον νότιο Υμηττό, που εντάσσεται στον Κατάλογο Θέσεων, αγροικίες του 5ου και 4ου αι. π.Χ. ανασκάφτηκαν: στη Βουλιαγμένη, η λεγόμενη «Ιερατική Οικία»⁷³⁸, η Οικία στο Δέμα στη Δυτική Αττική, στο πέρασμα ανάμεσα στα όρη Αιγάλεω και Πάρνηθα⁷³⁹, θέσεις στην πεδιάδα των Μεσογείων (Ερχιά, Μυρρινούς) και στη Λαυρεωτική, στον συστηματικά ερευνημένο δήμο της Αθήνης, όπου εκτός από τις μικρές αγροικίες των 135–145τ.μ. έχουν εντοπισθεί συγκροτήματα μεγάλης έκτασης έως και 3.600τ.μ. με δύο αυλές, ανδρώνες, πύργο, αποθηκευτικούς χώρους, στάβλους, κυψέλες και αλώνια⁷⁴⁰.

Οι αρχαίες αγροικίες δεν ήταν αποκλειστικά κατοικίες των ιδιοκτητών τους Αθηναίων, αλλά μπορεί να χρησίμευαν ως ενδιαίτημα επιστατών, παρόλα αυτά είχαν τη μορφή της κατοικίας και συνδέονταν με τη εκμετάλλευση μιας αγροτικής συνήθως έκτασης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί ότι στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο της αρχαιότητας οι διαφορές ανάμεσα στις αγροικίες και στα σπίτια στο άστυ ή στους οικιστικούς πυρήνες των δήμων είναι περιορισμένες: αφορούν κυρίως στην

---

⁷³⁷ Osborne 1985, 15–22.

⁷³⁸ Σταυρόπουλος 1938. Jones 1975a, 106–110, εικ.15: οικία ορθογώνιας κάτοψης, 19.40×15.20μ., με τη μία στενή πλευρά προς νότο, προς τη θάλασσα, και ανατολικό προεξέχον πρόσκτισμα (5.80×5.30μ.) που έχει ερμηνευτεί ως πύργος. Περίστυλη αυλή με σειρά οπίσθιων δωματίων βόρεια. Επιμελημένη πολυγωνική τοιχοδομία των εξωτερικών τοίχων. Όρυγμα ως κοπρώνας στη ΝΑ γωνία αυλής (5ος–4ος αι. π.Χ.).

⁷³⁹ Οικία στο Δέμα (Jones et al. 1962, Jones 1975b): ορθογώνια κάτοψη 22.5×16.10μ. με περίστυλη αυλή προς νότο, και σειρά οπίσθιων βόρειων δωματίων, που βλέπουν μέσω της κιονοστοιχίας προς την αυλή. Αντιστοιχεί στον τύπο οικίας με παστάδα.

⁷⁴⁰ Σταϊνχάουερ 2008α, 171–172.

ανεξάρτητη και απομονωμένη θέση και την κανονικού γεωμετρικού σχήματος, συνήθως ορθογώνια κάτοψη στην περίπτωση των αγροικιών. Τα υλικά κατασκευής και οι βασικοί χώροι είναι σε γενικές γραμμές ίδια με τις υπόλοιπες οικίες. Ας σημειωθεί επίσης ότι οι ανάγκες του κατοίκου του άστεως δεν διέφεραν πολύ από αυτές του ενοίκου μιας απομακρυσμένης περιοχής. Οι Αθηναίοι πολίτες των κλασικών χρόνων, ακόμα και αυτοί που είχαν έγγειο ιδιοκτησία ή εργαστήριο σε κάποιον από τους δήμους της δυτικής παραλίας ή των Μεσογείων μοίραζαν τον χρόνο τους ανάμεσα στην κατοικία τους στον δήμο και στο άστυ όπου ασχολούνταν με τα κοινά.

Η Οικία της Βάρης (αρ. 2, εικ. 6–9, δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.), που αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα αγροικίας στην περιοχή μελέτης, είναι ταυτόχρονα αντιπροσωπευτικός τύπος οικίας για όλη την Αττική. Η σημασία των πληροφοριών που αντλήθηκαν από αυτήν, οφείλεται στην καλή κατάσταση διατήρησης και στην πλήρη δημοσίευσή της.

Ως προς την οικοδομική τεχνική η κατασκευή δεν διαφοροποιείται από αυτή των υπόλοιπων οικιών της ίδιας περιόδου στους αττικούς δήμους. Οι ομοιότητες οφείλονται στα κοινά διαθέσιμα υλικά που παρείχε το φυσικό περιβάλλον των υπωρειών του Υμηττού, αλλά και στην οικονομία υλικών και κόπου με στόχο την κάλυψη των βασικών αναγκών των ενοίκων. Διαφορά παρατηρείται στην επιμέλεια κατασκευής και ενίσχυση των εξωτερικών περιμετρικών τοίχων: εμφανίζουν μεγάλο πλάτος 0.65–0.80μ. και δόμηση από μεγάλους ημίεργους λίθους ως ορθοστάτες στην εξωτερική και εσωτερική παρειά και μικρούς λίθους στο εσωτερικό ή χρησιμοποιούμενους ως βύσματα στις παρειές⁷⁴¹. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν ερμηνεύτηκε ως ένδειξη ύπαρξης δεύτερου ορόφου, αλλά ως στοιχείο που προσέδιδε μεγαλύτερη σταθερότητα στην εκτεθειμένη στις καιρικές συνθήκες κατασκευή και καλύτερη μόνωση. Πιθανόν η ενισχυμένη τοιχοδομία των εξωτερικών τοίχων απαντούσε και σε άλλες οικίες, δεν σημειωνόταν όμως πάντοτε στις εκθέσεις των

---

⁷⁴¹ Ενισχυμένοι και ευρείς ήταν ομοίως και οι εξωτερικοί τοίχοι που όριζαν την επίσης ορθογώνια κάτοψη της Οικίας του Δέματος, αγροικίας του ύστερου 5ου αι. π.Χ. και εμβαδού 20.05μ.×16.10μ.. Jones et al. 1962. Wycherley 1978, 246. Καλοκτισμένους εξωτερικούς πολυγωνικής τοιχοδομίας τοίχους διέθεταν η Οικία του Σίμωνος του υποδηματοποιού στη ΝΔ γωνία της Αγοράς και η Οικία του Μικίωνος και του Μένωνος στη ΝΔ άκρη της Αγοράς: The Athenian Agora XIV, 173–174. Jones 1975a, 68–71, εικ. 2.

ανασκαφών στο ΑΔ από όπου αντλήθηκαν τα περισσότερα στοιχεία (βλ. θέση 71 οικ. Αντωνέλου).

Η Οικία της Βάρης, σε αντίθεση με τα σπίτια του άστεως και των δήμων, ξεχωρίζει ως προς την κανονικότητα του σχεδιασμού, την ορθογώνια κάτοψη με συμμετρική οργάνωση των χώρων περιμετρικά στις τρεις πλευρές της αυλής και την ενσωμάτωση τετράγωνου πύργου με όροφο στη μία γωνία. Ακολουθεί τον κανόνα του μεσημβρινού προσανατολισμού, με περίστυλη αυλή στην πρόσοψη και σειρά δωματίων στο βάθος⁷⁴². Μπροστά από την είσοδο της οικίας και της αυλής διαμορφωνόταν εξώστης. Δεν διέθετε δεύτερο όροφο, καθώς οι εσωτερικοί τοίχοι είχαν ιδιαίτερα μικρό πλάτος, με εξαίρεση τον πύργο που θα διέθετε δύο ή τρεις ορόφους. Το εμβαδόν της (205 τ.μ.) αντιστοιχούσε σε αγροικία μεσαίου μεγέθους.

Ο εξωτερικός περιβάλλον χώρος οριοθετούνταν από δύο περιβόλους ή αναλήμματα, κλπ. Εκτός από τους περιβόλους, δεν υπήρχαν βοηθητικές εγκαταστάσεις, π.χ. αποθήκες, ληνοί και υπόστεγα εργασίας, παρά μόνο μελίσσια, όπως φάνηκε από τη συγκέντρωση τμημάτων κυψελών⁷⁴³. Η μη αναμενόμενη για αγροτόσπιτα απουσία αποθηκευτικών χώρων έχει παρατηρηθεί και σε αγροικίες που ανασκάφησαν στην πεδιάδα των Μεσογείων, όπου επικρατούσε η καλλιέργεια των δημητριακών και η μεγάλη ιδιοκτησία. Ερμηνεύτηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ ότι επρόκειτο για εποχικές κατοικίες, ή για σπίτια επιστατών, με τους μεγαλοϊδιοκτήτες των αντίστοιχων καλλιεργήσιμων αγρών να έχουν τα σπίτια τους και τις αποθήκες για τη σοδειά στο άστυ⁷⁴⁴. Παρακάτω αναπτύσσεται και ένας διαφορετικός συλλογισμός.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των αγροικιών των κλασικών χρόνων της Αττικής, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα της Οικίας της Βάρης είναι η ενσωμάτωση πύργων. Στην Οικία της Βάρης, πύργο πιθανότατα αποτελούσε το ΝΔ γωνιακό τετράγωνο δωμάτιο, πλευράς 3.60/3.70μ. (δωμάτιο **VII**), το οποίο διαφοροποιούνταν από τα υπόλοιπα, λόγω των ισχυρών του τοίχων, πάχ. 0.65–0.80μ. και σωζ. ύψ. έως 0.80μ. Πύργο, κυκλικής συνήθως κάτοψης, διέθεταν αρκετές οικίες που ανασκάφησαν

---

⁷⁴² Παρόμοια χαρακτηριστικά διαθέτει η Οικία στο Δέμα: Jones et al. 1962

⁷⁴³ Παρόμοια απουσία βοηθητικών χώρων ή εξοπλισμού σχετιζόμενου με την αγροτική παραγωγή παρατηρήθηκε και στην Οικία στο Δέμα: Jones et al. 1962, 102–103.

⁷⁴⁴ Σταϊνχάουερ 2008α, 171.

εντός των οικιστικών πυρήνων των Αλών Αιξωνίδων⁷⁴⁵. Αγροικία με κεντρική αυλή και προεξέχοντα πύργο στην ανατολική πλευρά της βρέθηκε στη Μερέντα Μαρκοπούλου, και χρονολογήθηκε στα τέλη του 4ου–αρχές 3ου αι. π.Χ.⁷⁴⁶. Πύργο πρέπει να διέθετε και η «Ιερατική Οικία» της Βουλιαγμένης⁷⁴⁷.

Αστικές οικίες

Κατασκευή

Ο τύπος της οικίας των κλασικών χρόνων στην Αττική είναι γνωστός από παραδείγματα του άστεως των Αθηνών που έχουν ανασκαφεί δυτικά της Ακροπόλεως στους πρόποδες του Αρείου Πάγου και της Πνυκός⁷⁴⁸, καθώς και από οικίες από τις οικοδομικές νησίδες του ιπποδάμειου Πειραιά, οι οποίες παρουσιάζουν τυποποίηση του σχεδιασμού και του μεγέθους τους⁷⁴⁹. Οικίες, αγροικίες και οικοδομικές νησίδες δήμων της αττικής υπαίθρου έχουν ανασκαφεί στον Θορικό, τον Ραμνούντα, το Σούνιο, τη Λαυρεωτική, και σε θέσεις των Μεσογείων, τον αρχαίο Μυρρινούντα (Μερέντα) και την Ερχιά (Σπάτα). Οι τύποι και η μορφή της οικίας τον ελλαδικό χώρο είχαν γίνει κατά το παρελθόν γνωστοί κυρίως από τις ανασκαφές της Ολύνθου (432–348 π.Χ.), βραχύβιας πόλης με ιπποδάμεια χάραξη και τυποποιημένου μεγέθους οικίες με παστάδα⁷⁵⁰, την Ερέτρια, την Πέλλα, το Δίον, την Πριήνη, τον Κολοφώνα της Ιωνίας, κά.⁷⁵¹. Οι χαρακτηριστικοί πύργοι, που συνδέονται με οικίες εκτός της Αττικής είναι γνωστοί κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου: Κέα, Άνδρο, Σίφνο, Αμοργό κά.⁷⁵²

Οι ιδιωτικές οικίες στην Αττική και ιδιαίτερα στην αττική ύπαιθρο και στους αγροτικούς δήμους που εξετάζουμε ήταν απέριττες και απλές. Στον αντίποδα των ταπεινών οικιών της κλασικής Αθήνας βρίσκονταν οι μεγαλοπρεπείς και λαμπροί ναοί και δημόσια κτήρια με τα οποία η πόλη έδειχνε το μεγαλείο της στους σύγχρονους αλλά και στους επιγόνους. Η απόσταση αυτή που χώριζε τα ιδιωτικά σπίτια από τα

---

⁷⁴⁵ Για περισσότερα παραδείγματα αγροικιών με πύργους βλ. Jones et al. 1973, 437. Για την ερμηνεία των ενσωματωμένων στις αγροικίες και οικίες πύργων βλ. παρακάτω.

⁷⁴⁶ Σκλάβος κá. 2009, 80–83, εικ. 1

⁷⁴⁷ Βλ. σημ. 738.

⁷⁴⁸ Βλ. Jones 1975a, 71–77, εικ. 1B, 3, 5 A.

⁷⁴⁹ Jones 1975a, 98–100. Hoepfner 2005, 225–233.

⁷⁵⁰ Robinson–Graham 1938. Robinson 1964, 34–36, 466–467. Hoepfner 2005, 280–289.

⁷⁵¹ Jones et al. 1962, 103. Hoepfner 2005, 299–304.

⁷⁵² Young 1956b. Morris – Papadopoulos 2005. Πίκουλας 2000.

πολυτελή δημόσια κτήρια συνάδει με τη δημοκρατική ιδεολογία. Η απλότητα των κλασικών οικιών και ειδικότερα του 5ου αι. π.Χ. επιδοκιμάζεται από τον Θουκυδίδη καθώς και από τον Δημοσθένη, ο οποίος τονίζει ότι τα σπίτια των σημαντικών Αθηναίων στρατηγών και πολιτικών του παρελθόντος δεν διέφεραν από αυτά των γειτόνων τους σε αντιπαράβολή με τη δική του εποχή⁷⁵³. Από τον 4ο αι. π.Χ. κε. στο άστυ των Αθηνών εμφανίζονται κάποιες πολυτελείς οικίες με περιστύλιο και ψηφιδωτά δάπεδα, όπως προκύπτει από τα λίγα παραδείγματα που ανασκάφηκαν, καθώς και από τα μαρτυρούμενα ευρύχωρα σπίτια πλούσιων Αθηναίων τα οποία αποτέλεσαν το σκηνικό συμποσίων, όπως η οικία του Καλλία στον πλατωνικό Πρωταγόρα⁷⁵⁴.

Ως προς την οικοδομική τεχνική τα θεμέλια των οικιών ήταν λιθόκτιστα και η ανωδομή πιθανότατα πλίνθινη. Αν και η ύπαρξη λιθόκτιστου κρηπίδωματος επιβεβαιώνεται ανασκαφικά, εξαιρετικά σπάνια είναι η ανασκαφική τεκμηρίωση της ανωδομής, λόγω του μικρού ύψους στο οποίο σώζονται οι αρχαίοι τοίχοι. Είναι γενικά παραδεκτή η άποψη ότι ακόμα και στην Αττική το ανώτερο μέρος των τοίχων αποτελούνταν από ωμές πλίνθους⁷⁵⁵, κατά το παράδειγμα περιοχών με πεδινά εδάφη, όπως η Θεσσαλία και η Μακεδονία. Σε σπάνιες περιπτώσεις υπολείμματα της διάλυσης των πλίνθων έχουν εντοπισθεί ανασκαφικά, π.χ. οι ανασκαφείς της Οικίας της Βάρης υπέθεσαν την ύπαρξη πλίνθινης ανωδομής στους ενδιάμεσους τοίχους διότι παρατήρησαν τη χαρακτηριστική επίπεδη επιφάνεια του λίθινου θεμελίου, διαμόρφωση ενδεικτική για την έδραση των στεγνωμένων στον ήλιο τούβλων, ή εντόπισαν συσσώρευση καθαρού χώματος πάνω από το δάπεδο της οικίας, που ερμηνεύτηκε ως επίχωση προερχόμενη από τη διάλυση των πλίνθων⁷⁵⁶. Τοίχοι

---

⁷⁵³ Θουκ. I 10, 2: *Ἀθηναίων δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο παθόντων διπλασίαν ἂν τὴν δύναμιν εἰκάζεσθαι ἀπὸ τῆς φανεραῆς ὅψεως τῆς πόλεως ἢ ἔστιν.* Θουκ. II 40, 1: *τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινὶ αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἰσχίον.*

Βλ. και Δημ. III 25–26: *δημοσίᾳ μὲν τοίνυν οἰκοδομήματα καὶ κάλλη τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα κατεσκεύασαν ἡμῖν ἱερῶν καὶ τῶν ἐν τούτοις ἀναθημάτων, ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖσθαι· ἰδίᾳ δ' οὕτω σώφρονες ἦσαν καὶ σφόδρ' ἐν τῷ τῆς πολιτείας ἡθει μένοντες, ὥστε τὴν Ἀριστείδου καὶ τὴν Μιλτιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν οἰκίαν εἴ τις ἄρ' οἶδεν ὕμῶν ὅποια ποτ' ἐστίν, ὅρᾳ τῆς τοῦ γείτονος οὐδὲν σεμνοτέραν οὔσαν· οὐ γὰρ εἰς περιουσίαν ἐπράττετ' αὐτοῖς τὰ τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸ κοινὸν αὖξιν ἕκαστος ᾤετο δεῖν.* Βλ. και Jones 1975a, 65.

⁷⁵⁴ Πλάτ., *Πρωτ.* 314e–315b. Walter-Καρύδη 1996, 92–97.

⁷⁵⁵ Βλ. Thompson 1937, 18. Young 1951b, 172. Wycherley 1978, 238.

⁷⁵⁶ Jones et al. 1973, 359, 360, 361, 426

ολόλιθοι δεν έχουν βρεθεί, λόγω του μικρού ύψους που συνήθως σώζονται τα ανασκαφικά κατάλοιπα, είναι όμως πιθανόν να υπήρχαν λόγω της μεγάλης δυνατότητας πορισμού λίθων, στο ημιορεινό και βραχώδες περιβάλλον, που εξετάζουμε⁷⁵⁷. Το σύνηθες πάχος των τοίχων του οικιών ήταν 0.45–0.50μ., πλάτος που επέτρεπε την ύπαρξη ισογείου ή και ορόφου. Συνήθως οι λίθοι χρησιμοποιούνταν αργοί ή ημιλαξευμένοι στην περιοχή των παρειών, με χρήση λαξευμένων μεγάλων λίθων σε σημεία που χρειαζόνταν ενίσχυση, π.χ. παραστάδες. Επίσης, έχει διαπιστωθεί και η χρήση διάτονων λίθων για το καλύτερο δέσιμο των τοίχων (θέση αρ. **28**, οικ. Γιαννίδη). Σε τοίχους οικιών του 4ου αι. π.Χ., σε κτήρια ή χώρους οικιών ιδιαίτερης σημασίας, π.χ. ανδρώνες, απαντά επιμελημένη πολυγωνική ή ακανόνιστη τραπεζιόσχημη τοιχοδομία, που προσδίδει μεγαλύτερη σταθερότητα και ιδιαίτερο αισθητικό αποτέλεσμα (θέσεις αρ. **21** οικ. Alpha Plan, **22** οικ. οδού Μυστρά, **39** οικ. Ερμογένη: κτήριο με έδρανα δίπλα σε ιερό). Η προσεγμένη πολυγωνική τοιχοδομία παρατηρήθηκε επίσης σε οικίες του άστεως⁷⁵⁸, καθώς και στη λεγόμενη «Ιερατική Οικία» της Βουλιαγμένης⁷⁵⁹.

Ξυλεία θα χρησιμοποιούνταν στα πλαίσια θυρών, παραθύρων, στις στέγες και τα στηρίγματα οροφής ή υπόστυλης αυλής, όπου υπήρχε: στην Οικία της Βάρης, βρέθηκαν λίθινες βάσεις ξύλινων στηριγμάτων των κιονοστοιχιών της αυλής⁷⁶⁰. Στην ανατολική οικία στη θέση **20** (οικ. Παπαχαλαράμπους) σε μεγάλο δωμάτιο που ταυτίστηκε με τον *οἶκο* (διαστ. 4.20×5μ.) βρέθηκε βάση στηρίγματος οροφής. Η ξυλεία χρησιμοποιούνταν επίσης σε κλίμακες (θέσεις αρ. **21** οικ. Alpha Plan, **30** οικ. Λογοθέτη). Η εσωτερική όψη των τοίχων, αλλά και η εξωτερική πρέπει να έφεραν επίχριση με κονίαμα, για λόγους μόνωσης και προστασίας των τοίχων. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που σώθηκαν ίχνη ή θραύσματα κονιαμάτων· συνδέονταν μάλιστα με

---

⁷⁵⁷ Πρβλ. Οικία από Θορικό (Maison 1): ημίσκαπτη σε τμήμα του ισογείου οικία, η οποία πιθανότατα διέθετε τοίχους ολόλιθους ή λιθοκτιστούς, τουλάχιστον έως το ύψος του πρώτου πατώματος του ορόφου, καθώς σώζονταν σε ύψ. 2μ.: Jones 1975a, 123–126, εικ. 20.

⁷⁵⁸ Οικία στη βόρεια πλευρά του Αρείου Πάγου: Wycherley 1978, 240. Επιμελημένη τοιχοδομία σε μίμηση πολυγωνικής με χρήση μικρότερων επιμήκων λίθων στα κενά των μεγάλων πολυγωνικών διέθετε τοίχος στην οικία κλασικών χρόνων που ανασκάφτηκε στην οδό Αριστείδου 6 στην Αθήνα: Θρεψιάδης 1960, 29–32.

⁷⁵⁹ «Ιερατική Οικία» Βουλιαγμένης: Σταυρόπουλος 1938.

⁷⁶⁰ Επιμελώς λαξευμένος λίθος χρήσιμος ως βάση στήριξης ξύλινου κίονα βρέθηκε στην Οικία στο Δέμα: Jones et al. 1962, 107, υποσ. 70–71.

κάποιο ιδιαίτερα επιμελημένο χώρο, π.χ. ανδρώνα (θέση **30** οικ. Λογοθέτη, **39** οικ. Ερμογένη). Παρόμοια είναι η εικόνα και από οικίες της κλασικής Αθήνας, οι τοίχοι των οποίων διέσωσαν επίχρισμα–κονίαμα με χρώμα αλλά όχι τοιχογραφίες⁷⁶¹. Η λιτή εμφάνιση των τοίχων εναρμονίζεται με την παρατήρηση του *Ξενοφώντος*, ο οποίος αποδοκιμάζει τη χρήση ζωγραφικού διακόσμου στις ιδιωτικές οικίες⁷⁶².

Η στέγη θα ήταν επικλινή, με κλίση προς την πλευρά της αυλής, ή δίρριχτη ξύλινη με κεραμίδια. Κέραμοι στέγης βρέθηκαν στην ανασκαφή της Οικίας της Βάρης (λακωνικού τύπου) και στη θέση **56**, σε οικία που ανασκάφηκε παρά το αρχαίο τρίστρατο στη Λ. Βουλιαγμένης (στρωτήρες κορινθιακού τύπου)⁷⁶³. Θα μπορούσε, επίσης, η στέγη να είναι επίπεδη από άχυρα και πηλό⁷⁶⁴. Σπάνια ήταν η περίπτωση στέγασης με σχιστολιθικές πλάκες (θέση **121** οικ. Μητράκου).

Τα δάπεδα των εσωτερικών χώρων ήταν στην πλειονότητα των περιπτώσεων από πατημένο χώμα (θέση **2** Οικία Βάρης), σπανίως από κονίαμα ή φερτό χώμα και χαλίκια (θέσεις **19** οικ. Δαλιάνη, **79** οικ. Παναγιωτίδη). Άλλοτε, λόγω του βραχύδους εδάφους, τα δάπεδο αποτελούνταν από τον λαξευμένο φυσικό βράχο με προσθήκη χρώματος για την ισόπεδωση (θέση **2** Οικία Βάρης)· σπανιότερα το δάπεδο ορισμένων χώρων ήταν στρωμένα με λίθινες πλάκες εξ ολοκλήρου ή τμηματικά (θέσεις **62** οικ. Σπυροπούλου, **28** οικ. Γιαννίδη, **145** οικ. Κοκκολάκη, **232** Μαγκανάρα) ή πήλινες πλάκες. Η απλότητα των χωμάτων δαπέδων κυριαρχεί στις περισσότερες οικίες της κλασικής Αθήνας και απαντά ακόμη και σε δημόσια κτήρια των αρχαϊκών χρόνων και του 5ου αι. π.Χ.⁷⁶⁵. Σε καμία θέση δεν βρέθηκε ιδιαίτερης επιμέλειας δάπεδο εσωτερικού χώρου, ψηφιδωτό ή βοτσαλωτό, όπως σε εξαιρετικές περιπτώσεις πλούσιων οικιών του 4ου αι. π.Χ. από το

---

⁷⁶¹ Wycherley 1978, 245. Για κατάλοιπα κονιαμάτων από κλασικά σπίτια της Αθήνας βλ. Thompson 1937, 18. Young 1951b, 177. Thompson 1954, 58, Βλ. και Morgan 2010, 51.

⁷⁶² Ξεν., *Απομν.* III 8, 10.

⁷⁶³ Στην Οικία στο Δέμα βρέθηκε πλήθος κορινθιακών επίπεδων στρωτήρων αλλά και λακωνικών στρωτήρων και καλυπτήρων κεράμων, Jones et al. 1962, 83–84, 108 εικ. 3. Φαίνεται ότι τα δύο συστήματα χρησιμοποιούνταν ενίοτε σε συνδυασμό· οι λακωνικού τύπου κέραμοι, ως πιο ελαφρείς συνηθίζονταν περισσότερο σε σπίτια.

⁷⁶⁴ Jones 1975a, 64. Για οικίες με επίπεδη στέγη βλ. οικίες ΒΑ πλευράς Πνύκας: Wycherley 1978, 243, εικ. 68.6.

⁷⁶⁵ Jones et al. 1962, 107

αθηναϊκό άστυ: *Οικία Μωσαϊκών, Οικία της οδού Μενάνδρου*⁷⁶⁶. Αυτό δείχνει την απουσία τάσης για διακόσμηση και τον απέριττο χαρακτήρα των οικιών της περιοχής, σε αντιπαράβολή π.χ. με τα δάπεδα των οικιών της Ολύνθου, όπου η μορφή του δαπέδου, ψηφιδωτό, βοτσαλωτό ή από κονίαμα, διαφοροποιούνταν ανάλογα με τη χρήση κάθε χώρου⁷⁶⁷.

Έκταση

Σχεδόν όλα τα κατάλοιπα των οικιών που εξετάζουμε έχουν προέλθει από σωστικές ανασκαφές, γι' αυτό και είναι αποσπασματικά και τμηματικώς αποκαλυφθέντα. Η έκταση τους υπολογίζεται κατά προσέγγιση: τα περισσότερα πρέπει να ήταν μικρού ή μεσαίου μεγέθους με εμβαδόν 90–200 τ.μ.⁷⁶⁸. Στις οικίες που αποτελούν την οικοδομική νησίδα του οικοπέδου Καλαμπόκα (θέση 48) ο Hoepfner αποκαθιστά κατόψεις οικιών που δεν υπερβαίνουν τα 200 τ.μ.⁷⁶⁹.

Σπάνια είναι τα παραδείγματα μεγαλύτερων οικιών, άνω των 200τ.μ., όπως η Οικία του οικοπέδου Alpha plan (θέση 21, μέσα 4ου αι. π.Χ.–αρχές 3ου αι. π.Χ.), η οποία διέθετε δέκα δωμάτια γύρω από αυλή, η οικία στο οικ. Γιαννίδη (θέση 28, 4ος αι. π.Χ.) τμηματικά κατεστραμένη, με εννέα τουλάχιστον χώρους και η Οικία Β στο οικ. Καλούμενου (θέση 66, 4ος αι. π.Χ., εικ. 71), με τουλάχιστον δώδεκα δωμάτια γύρω από λιθόστρωτη αυλή, μακρόστενα δωμάτια αποθηκών, κλιβάνους κεραμεικού εργαστηρίου, κá. Σχετικά μεγάλη ήταν η οικία του οικ. Γιαννάκη (θέση 77): αν και τμηματικά ανεσκαμμένη, είχε εμβαδόν 160 τ.μ., και διέθετε τουλάχιστον έξι δωμάτια, ένα εκ των οποίων ήταν μικρή αποθήκη. Η ύπαρξη μεγάλων και καλά εξοπλισμένων οικιών, συνάγεται από το χωρίο του Θουκυδίδη που καταγράφει την αντίδραση των Αθηναίων το 430 π.Χ. και τον δισταγμό των εύπορων πολιτών να εγκαταλείψουν τα

---

⁷⁶⁶ Οικία Μωσαϊκών («House of the Greek Mosaic») στα ΝΔ του Αρείου Πάγου (4ος αι. π.Χ. –ρωμαϊκοί χρόνοι): The Athenian Agora XIV 180–182, εικ. 44. Jones 1975a, 77–79, εικ. 5. Wycherley 1978, 243. Είχε εμβαδόν 290τ.μ., διαστ. 17×23μ., περίστυλη στις τρεις πλευρές αυλή, με ψηφιδωτό δάπεδο και δεξαμενή, ανδρόνα με προθάλαμο στη ΝΔ γωνία, με βοτσαλωτά δάπεδα και υπερυψωμένη περιμετρικά ζώνη από κιτρινωπό κονίαμα για την έδραση των κλινών. Οικία της οδού Μενάνδρου: Αλεξανδρή 1967. Wycherley 1978, 243–244, εικ. 69. Walter-Καρύδη 1996, εικ. 18, 19.

⁷⁶⁷ Robinson – Graham 1938, 158, 281. Jones et al. 1962, εικ 13.

⁷⁶⁸ Κατά τον Σταινχάουερ (2012, 52) στην Αττική κατά τον 4ο αι. π.Χ. συνήθη ήταν τα απλά σπίτια των 60- 180 τ.μ.

⁷⁶⁹ Hoepfner 2005, 265–268.

άνετα σπίτια τους στην ύπαιθρο προκειμένου να προστατευτούν εντός της οχύρωσης από τις λεηλασίες των Λακεδαιμονίων⁷⁷⁰. Ο Ισοκράτης χαρακτηρίζει τις κατοικίες της υπαίθρου πολυτελέστερες από αυτές που βρίσκονταν εντός των τειχών⁷⁷¹. Πράγματι με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα οι αγρoικίες που ανασκάφτηκαν σε πλήρη κάτοψη, σε διάφορα μέρη της Αττικής, η Οικία της Βάρης, η Οικία στο Δέμα και η «Ιερατική Οικία» στη Βουλιαγμένη έχουν μεγαλύτερο μέγεθος από αυτές στους οικιστικούς πυρήνες των δήμων, καθώς δεν υπήρχαν περιορισμοί από άλλα κτήρια, δρόμους κλπ.

Κάτοψη οικιών

Η ανάπτυξη των οικιών προσαρμοζόταν στο διαθέσιμο έδαφος, το οποίο ενίοτε ήταν επικλινές: συνήθως υπήρχε περιορισμός από κάποιον δρόμο ή προϋπάρχουσα κατασκευή —π.χ. η Οικία στη θέση αρ. 21 περιορίστηκε από παλαιότερο ταφικό περίβολο. Η κάτοψη ήταν συχνά ακανόνιστη και μη συμμετρική, με ανάπτυξη των απαραίτητων χώρων όπου υπήρχε διαθέσιμη έκταση. Οι γωνίες του περιγράμματος και των επιμέρους χώρων δεν ήταν πάντοτε ορθές. Για τον λόγο αυτό καμιά οικία δεν ήταν πανομοιότυπη με άλλη, είχαν όμως κάποια βασικά δομικά χαρακτηριστικά, όπως η ύπαρξη κεντρικού αύλειου χώρου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα από την περιοχή μελέτης είναι η Οικία Β από τη θέση 66 (εικ. 71), 21, 28 (εικ. 38), οικίες σε οικοδομική νησίδα στο οικ. Καλαμπόκα (θέση 48, εικ. 57), οικία παρά το ιερό Αφροδίτης (θέση 61, εικ. 69), οικία στη θέση 30 (οικ.Λογοθέτη, εικ. 41).

Η διαπίστωση αυτή αφορά και στην Αθήνα και την Αττική των κλασικών χρόνων, με αντίστοιχα παραδείγματα οικιών από την περιοχή των λόφων δυτικά της Ακρόπολης και ΝΔ της αρχαίας Αγοράς, κυρίως στη δυτική και βόρεια πλαγιά του Αρείου Πάγου: τα σπίτια ακολουθούν τα δαιδαλώδη δρομάκια της περιοχής, προσαρμόζονται στο διαθέσιμο έδαφος, δεν είναι μεγαλοπρεπή και μερικές φορές οι

---

⁷⁷⁰ Θουκ. II 65, 2: *ἰδίᾳ δὲ τοῖς παθήμασιν ἔλυποῦντο, ὁ μὲν δῆμος ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὀρμώμενος ἐστέρητο καὶ τούτων, οἱ δὲ δυνατοὶ καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελέσι κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες.*

⁷⁷¹ Ἰσοκ., *Ἀρεοπαγитικός* 52: *τοιγάρτοι διὰ ταῦτα μετὰ τοσαύτης ἀσφαλείας διῆγον, ὥστε καλλίους εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκήσεις καὶ τὰς κατασκευὰς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν μὴδ' εἰς τὰς ἐορτὰς εἰς ἄστὺ καταβαίνειν, ἀλλ' αἰρεῖσθαι μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπολαύειν.*

γωνίες δεν είναι ορθές⁷⁷². Στην κλασική Αθήνα και στους πυκνούς οικιστικούς πυρήνες των δήμων που εξετάζουμε είναι δύσκολο να διακριθεί ένας συγκεκριμένος τύπος κλασικής οικίας, όπως π.χ. στην Όλυνθο, ο τύπος οικίας με παστάδα⁷⁷³. Μόνο στον Πειραιά ήταν αυτό εφικτό, λόγω της ίδρυσής του με ιπποδάμεια οργάνωση τον 5ο αι. π.Χ., με συγκεκριμένη οριοθέτηση των δημόσιων, ιερών και ιδιωτικών χώρων πάνω σε κάρναβο οριζόντιων και κάθετων οδών: αυτό οδήγησε σε τυποποίηση του μεγέθους και της κάτοψης των ιδιωτικών οικιών: δημιουργήθηκαν οικοδομικά τετράγωνα οκτώ οικοπέδων σε δύο σειρές των τεσσάρων, εμβαδού το καθένα 240τ.μ. Η τυπική πειραιϊκή κατοικία είχε κεντρική αυλή, από την οποία ήταν προσβάσιμα μέσω κιονοστοιχίας τα σημαντικότερα δωμάτια στο οπίσθιο μέρος, ο ανδρώνας και ο οίκος⁷⁷⁴.

Υπάρχουν περιπτώσεις οικιών με περισσότερο κανονική γεωμετρική χάραξη: η οικία στο οικ. Παπαχαλαράμπους είχε τριμερή διάρθρωση κεντρικής αυλής– οπίσθιου δωματίου και δύο περυγών δωματίων ανατολικά και δυτικά (θέση αρ. 20, εικ. 24–28, ύστερος 5ος–μέσα 4ου αι. π.Χ.). Παρουσίαζε παρόμοια διάρθρωση με οικίες κλασικών χρόνων από την περιοχή της Πνυκός⁷⁷⁵. Η οικία Α στη θέση 66 (οικ. Καλούμενου, εικ. 71) είχε ορθογώνια κάτοψη, προσανατολισμό προς νότο και αποκαθιστούμενο εμβαδόν 280τ.μ. (14.2×20μ.). Η είσοδός της βρισκόταν στη νότια πλευρά της και από αυτήν ένας στενός διάδρομος, πλάτ. 1.20μ., οδηγούσε στην αυλή γύρω από την οποία διατάσσονταν τουλάχιστον έξι δωμάτια. Η αποσπασματικά σωζόμενη οικία στη θέση 58 (οικ. Σέρρα, εικ. 65.) παρουσίαζε επίσης ορθογώνια κάτοψη.

Λόγω του επικλινούς εδάφους, κυρίως στην οικιστική περιοχή των Αλών Αιξωνίδων, οι χώροι των οικιών αναπτύσσονταν σε άνδηρα: βλ. θέσεις 30 (οικ. Λογοθέτη, 28 (οικ. Γιαννίδη), 29 (οικ. Μάμαλη – πρώτη φάση), 34 (οικ. Βασιλειάδη).

---

⁷⁷² Ενδεικτικά: The Athenian Agora XIV, 173-185. Jones 1975a, 66–68, εικ. 1B. Βλ. επίσης τις αρτιότερες ως προς τη σωζόμενη κάτοψη οικίες του άστεως, στη βορειοδυτική πλευρά του Αρείου Πάγου, σε περιοχή που χαρακτηρίστηκε ως η *συνοικία των βιοτεχνών* «The Industrial District»: Οικίες C και D: Wycherley 1978, 237–240. Jones 1975a, 71–75. Η οργάνωση των χώρων γινόταν γύρω από κεντρική αυλή. Η κάτοψη της Οικίας C ήταν τραπεζοειδής, με εμβαδόν περί τα 260τ.μ. Η Οικία D είχε μικρότερη ακανόνιστη κάτοψη. Οι γωνίες των οικιών δεν ήταν απαραίτητα ορθές. Η Οικία D διέθετε μόνο ένα στήριγμα σε προστώο μπροστά από άνοιγμα δωματίου προς την αυλή.

⁷⁷³ Jones 1975a, 66.

⁷⁷⁴ Σταϊνχάουερ 2008β, 231.

⁷⁷⁵ Jones 1975a, 88-91, εικ. 8 «Flügelhofhaus».

Παρόμοια διαμόρφωση σε διαφορετικά επίπεδα είναι γνωστή και από άλλα μέρη της Αττικής, όπου έπρεπε να καλυφθούν υψομετρικές διαφορές όπως στον Θορικό⁷⁷⁶.

Σε λίγες περιπτώσεις βρέθηκαν ενδείξεις για την ύπαρξη δεύτερου ορόφου, λόγω εύρεσης λιθοκτιστου θεμελίου–βάσης για την έδραση κλίμακας (θέση **20** οικ. Παπαχαλαάμπους, θέση **21** οικ. Alpha Plan, Δωμάτιο 9, **εικ. 30**, θέση **30** οικ. Λογοθέτη, **εικ. 41**). δεύτερος όροφος κάλυπτε πιθανόν τμήμα μόνο της κατοικίας. Η απουσία ιχνών ύπαρξης ορόφου δεν συνεπάγεται την ανυπαρξία του⁷⁷⁷. Ενδεχομένως οι περισσότερες οικίες ήταν μονόροφες, κατά το παράδειγμα σημαντικών οικιών του άστεως⁷⁷⁸.

Σε πυκνούς οικιστικούς πυρήνες, οι οικίες χωρίζονταν από μεσοτοιχίες (αρ. **48** Καλαμπόκα, αρ. **30** Λογοθέτη). Παρουσίαζαν επίσης μετασκευές και πάνω από μία οικοδομικές φάσεις.

Προσανατολισμός

Ως προς τον προσανατολισμό κυρίαρχος ήταν ο άξονας Β–Ν, με την πρόσοψη των οικιών και των σημαντικών χώρων (ανδρώνων, οίκων) προς νότο, υπακούοντας στη γενική αντίληψη και πρακτική των αρχαίων για μεσημβρινό προσανατολισμό, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα (*Οικονομικός*⁷⁷⁹ και *Απομνημονεύματα*⁷⁸⁰) και τον Αριστοτέλη (*Οικονομικός*⁷⁸¹). Ο προσανατολισμός αυτός τηρείται στις περισσότερες

⁷⁷⁶ Jones 1975a, 123–126, **εικ. 20**: Maison 1 Θορικού: το ημίσκαπτο τμήμα του ισογείου πρέπει να διέθετε τοίχους εξ ολοκλήρου χτισμένους από λίθους ή τουλάχιστον έως το ύψος του πατώματος του πρώτου ορόφου, καθώς σωζόταν έως ύψ. 2μ. Βλ. Thorikos 1963 (I), 87–97, ιδιαιτ. 91.

⁷⁷⁷ Στην οικία στο Δέμα ο Jones αποκαθιστά όροφο πάνω από τα βόρεια δωμάτια, χωρίς την εύρεση κατασκευής έδρασης κλίμακας: Jones et al. 1962, 113.

⁷⁷⁸ Οικία C, D, Οικία των Μωσαϊκών: Jones 1975a, 74–75, 80. Wycherley 1978, 243, **εικ. 68.5**

⁷⁷⁹ Ξεν., *Οίκ.* 9, 4: *σύμπασαν δὲ τὴν οἰκίαν ἐπέδειξα αὐτῇ ὅτι πρὸς μεσημβρίαν ἀναπέπταται, ὥστε εὐδελον εἶναι ὅτι χειμῶνος μὲν εὐήλιός ἐστι, τοῦ δὲ θέρους εὐσκίος.*

⁷⁸⁰ Ξεν., *Απομν.* (II 8, 9–10: *Οὐκοῦν ἐν ταῖς πρὸς μεσημβρίαν βλέπουσαις οἰκίαις τοῦ μὲν χειμῶνος ὁ ἥλιος εἰς τὰς παστάδας ὑπολάμπει, τοῦ δὲ θέρους ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν στεγῶν πορευόμενος σκιὰν παρέχει. οὐκοῦν, εἴ γε καλῶς ἔχει ταῦτα οὕτω γίνεσθαι, οἰκοδομεῖν δεῖ ὑψηλότερα μὲν τὰ πρὸς μεσημβρίαν, ἵνα ὁ χειμερινὸς ἥλιος μὴ ἀποκλείηται, χθαμαλότερα δὲ τὰ πρὸς ἄρκτον, ἵνα οἱ ψυχροὶ μὴ ἐμπίπτωσιν ἄνεμοι.*

⁷⁸¹ Αριστ., *Οίκ.* 1345a–b: *Οἰκίαν δὲ πρὸς τε τὰ κτήματα ἀποβλέποντα κατασκευαστέον καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ πρὸς εὐημερίαν αὐτῶν. Λέγω δὲ κτήματα μὲν, οἷον καρποῖς καὶ ἐσθῆτι ποία συμφέρει, καὶ τῶν καρπῶν ποία ξηροῖς καὶ ποία ὑγροῖς, καὶ τῶν ἄλλων κτημάτων ποία ἐμψύχοις καὶ ποία ἀψύχοις, καὶ δούλοις καὶ ἐλευθέροις, καὶ γυναιξὶ καὶ ἀνδράσι, καὶ ξένοις καὶ ἀστοῖς. Καὶ πρὸς εὐημερίαν δὲ καὶ πρὸς ὑγίειαν δεῖ*

οικίες και αγροικίες της Αττικής⁷⁸². Στην περιοχή μελέτης ο κανόνας αυτό εφαρμόζεται στην οικία της Βάρης (αρ. 2), στην οικία οικ. Λογοθέτη (αρ. 30) και σε οικίες της Αιξωνής (αρ. 231–232). Η είσοδος της οικίας είναι συνήθως προς νότον όταν το επιτρέπει η θέση της ως προς τον δρόμο (θέσεις αρ. 20 οικ. Παπαχαλαράμπους, 41 οικ. Νέγκα, 66 οικ. Καλούμενου, Οικία Α, εικ. 71) ή προς βορρά, ανάλογα με την οδό, χωρίς όμως να επηρεάζεται ο γενικός προσανατολισμός αυλής και δωματίων (αρ. 37 οικ. Τσώλη, εικ. 47).

Από τον παρακείμενο δρόμο η πρόσβαση προς την κλειστή με τοίχο αυλή γινόταν, όχι απευθείας αλλά συνήθως μέσω ενός περάσματος ή στενού διαδρόμου, ώστε να εξασφαλίζεται η προστασία του οικογενειακού χώρου και της ιδιωτικής ζωής (θέση αρ. 30, εικ. 41, αρ. 36, 66, εικ. 71, αρ. 231–232:)⁷⁸³. Η αρχαία κατοικία στην Αττική αποτελούσε έναν κλειστό μικρόκοσμο, με ελεγχόμενη είσοδο και αθέατο εσωτερικό⁷⁸⁴.

Σπανίως ο άξονας της οικίας ήταν διαφορετικός από την κατεύθυνση της οδού, όπως στο οικ. Καλούμενου (θέση 66, εικ. 71): η είσοδος της βρισκόταν στη ΝΔ πλευρά, η οποία παραδόξως σχημάτιζε γωνία με τον αρχαίο δρόμο.

Οργάνωση γύρω από αυλή

Η αυλή αποτελούσε τον κεντρικό και μεγαλύτερο χώρο μιας οικίας, γύρω από την οποία οργανώνονταν οι επιμέρους χώροι. Μέσω αυτής γινόταν η είσοδος στο σπίτι, έτσι ώστε να ελέγχεται η πρόσβαση. Στα πιο εξελιγμένα ή καλύτερα σωζόμενα παραδείγματα η μετάβαση από την αυλή στα δωμάτια γινόταν μέσω ενός προστώου, ή παστάδας (αρ. 2, εικ. 6, 8, και ενδεχομένως αρ. 48, εικ. 59–60). Κάποιες φορές σώζεται η πλακόστρωση ή λιθόστρωσή της (θέση αρ. 21 αυλή πλακόστρωτη 6.80×5.50μ., εικ. 30, θέση αρ. 66, εικ. 71). Στην ταύτιση ενός χώρου ως αυλής βοηθά η θέση της, η

είναι εὔπνοον μὲν τοῦ θέρου, εὐήλιον δὲ τοῦ χειμῶνος. Εἴη δ' ἂν [ἡ] τοιαύτη κατάβορρος οὕσα καὶ μὴ ἰσοπλατῆς.

⁷⁸² Πρβλ. Οικίες από το άστυ (The Athenian Agora XIV, εικ 40–42), την «Ιερατική Οικία» της Βουλιαγμένης, την Οικία στο Δέμα: η είσοδος στην οικία, στην αυλή και στα σημαντικά οπίσθια δωμάτια βρίσκεται προς τον νότο.

⁷⁸³ Η ελεγχόμενη πρόσβαση από τον δρόμο προς την αυλή μέσω διαδρόμου-προθαλάμου συνηθίζεται στα αθηναϊκά σπίτια της κλασικής περιόδου: βλ. π.χ. Οικίες C και D στη ΝΔ γωνία Αγοράς: The Athenian Agora XIV, εικ. 41.

⁷⁸⁴ Jameson 1990, 97-98, 103. Morgan 2010, 47.

επικοινωνία με δρόμο και η ύπαρξη δεξαμενής ή πηγαδιού (θέση **231**, εικ. **117**). Από την περιοχή μελέτης δεν έχουμε παραδείγματα του εξελιγμένου και πλούσιου τύπου οικίας με περίστυλες αυλές, που είναι γνωστός από την Αθήνα και άλλες ελληνικές πόλεις, Ερέτρια, Πέλλα, κá.⁷⁸⁵.

Οι αυλές συχνά διατρέχονταν από αγωγό ομβρίων που μετέφερε τα ύδατα εκτός οικίας σε εξωτερικό χώρο, ή στον δρόμο (θέση αρ. **21** οικ. Alpha plan, **20** οικ. Παπαχαλαάμπους, **41** οικ. Νέγκα, εικ. **54**).

Διαφοροποίηση τμημάτων οικίας ανάλογα με λειτουργίες

Οι επιμέρους χώροι του σπιτιού οργανώνονταν κατά ενότητες γύρω από την αυλή και με πρόσβαση από αυτή. Η είσοδος σε ορισμένα οπίσθια δωμάτια γινόταν μόνο από ενδιάμεσους χώρους που επικοινωνούσαν με τον αύλειο χώρο⁷⁸⁶ διασφαλίζοντας έτσι περισσότερη απομόνωση σε συγκεκριμένες ομάδες των ενοίκων (π.χ. γυναίκες)⁷⁸⁷. Γενικότερα, είναι δύσκολη η διάκριση του χαρακτήρα των επιμέρους δωματίων των οικιών, καθώς αυτό προϋποθέτει ολοκληρωμένη ανασκαφική έρευνα στο σύνολο της κάτοψης, αναγνώριση ιδιαίτερων κατασκευαστικών στοιχείων ή τον εντοπισμό ευρημάτων δηλωτικών μιας συγκεκριμένης λειτουργίας. Η δυσκολία αυτή έχει επισημανθεί και για τις οικίες στο άστυ των Αθηνών⁷⁸⁸.

Παρόλα αυτά σε κάποιες μεγάλες και ικανοποιητικά σωζόμενες κατοικίες διακρίθηκαν χώροι συγκεκριμένης λειτουργίας, όπως ανδρώνες, χώροι διημέρευσης (οίκοι), αποθήκες, εργαστήρια.

Σε λίγες περιπτώσεις αναγνωρίστηκε **ανδρώνας**, δηλαδή το επίσημο δωμάτιο που προοριζόταν για τα συμπόσια των ανδρών, όπως υπέδειξαν αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά ή ευρήματα (θέσεις αρ. **20**, **21**, **48**). Συνήθως τα δωμάτια αυτά έβλεπαν προς νότο, προς την αυλή, αντίστοιχα με αθηναϊκές οικίες στην περιοχή δυτικά του Αρείου Πάγου⁷⁸⁹. Στην οικία στη θέση αρ. **21** (εικ. **30**), ως ανδρώνας ταυτίστηκε χώρος με εξέχουσα θέση, πρόθυλο, έκκεντρη θέση ανοίγματος, επιμελημένη και διαφορετική

⁷⁸⁵ Οικία Μωσαϊκών βλ. σημ. 42. Walter-Καρύδη 1996, 9 κε., βλ. και εικ. 20, σπίτι με περίστυλη αυλή στη ΒΑ πλαγιά του Αρείου Πάγου.

⁷⁸⁶ Οικία Βάρης, Δωμάτιο V με πρόσβαση μέσω χώρου σαν πρόδομο (Δωμάτιο IX) από την αυλή.

⁷⁸⁷ Πρβλ. Ξεν., *Οικ.* IX 3

⁷⁸⁸ Wycherley 1978, 238.

⁷⁸⁹ Όπ. π., 238

από τα υπόλοιπα δωμάτια τοιχοδομία⁷⁹⁰. Στο ίδιο δωμάτιο αποκαθίσταται από τους ανασκαφείς περιμετρική πλακόστρωση του δαπέδου από πήλινες πλάκες στερεωμένες με πηλοκονίαμα. Ο ανδρώνας της ευρύχωρης και επιμελημένης Οικίας των Μωσαϊκών στη ΝΔ πλαγιά του Αρείου Πάγου (4ος αι. π.Χ.) είχε περιμετρικά υπερυψωμένο δάπεδο από κονίαμα για την έδραση των κλινών⁷⁹¹. Παρομοίως περιμετρικό υπερυψωμένο δάπεδο από κονίαμα διαπιστώθηκε σε ανδρώνα αγροικίας στη Μερέντα Μαρκοπούλου⁷⁹².

Σε λίγες περιπτώσεις αναγνωρίστηκε **δωμάτιο διημέρευσης/οίκος**: ήταν σχετικά ευρύχωρος χώρος, ο οποίος διέθετε εστία (20 οικ. Παπαχαλαράμπους, εικ. 26, αρ. 66 οικ. Καλούμενου, Οικία Β, εικ. 71), ή κλίμακα πρόσβασης στον άνω όροφο, πιθανόν προς τον γυναικωνίτη (21 οικ. Alpha plan, εικ. 30), ή παρουσίαζε ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (62 οικ. Σπυροπούλου: Χώρος θ' διαστάσεις 5×5μ., με πλακόστρωτο δάπεδο, τετράγωνο βάθρο στο κέντρο και άνοιγμα θύρας στο νότιο τοίχο, εικ. 70). Δωμάτια σχετιζόμενα με τις ασχολίες των γυναικών, π.χ. ύφανση έχουν ταυτιστεί σε οικίες του άστεως⁷⁹³.

Η ταύτιση χώρου ως **μαγειρείου** έγινε κατά κύριο λόγο με βάση το είδος των κινητών ευρημάτων, όταν αυτά περιελάμβαναν μεγάλο αριθμό αγγείων οικιακής, μαγειρικής και αποθηκευτικής χρήσης. Τέτοια παραδείγματα αναγνωρίστηκαν στις θέσεις 20 (οικ. Παπαχαλαράμπους), 22 (οδού Μυστρά), 62 (Σπυροπούλου, εικ. 70), όπου ως μαγειρείο θεωρήθηκε δωμάτιο (η) συνεχόμενο του οίκου, με έξοδο προς την αυλή και χαρακτηριστικά κινητά ευρήματα: κομμάτια πίθων, αμφορέων, χυτρών, πήλινη κυψέλη, σιδερένια εσχάρα. Οι χώροι αυτοί είχαν απευθείας είσοδο από την αυλή.

Σε σπάνιες περιπτώσεις μεγάλων και σύνθετων οικιών βρέθηκαν χώροι που ταυτίστηκαν με **λουτρά**: στην οικία που ανασκάφτηκε στη θέση 21 (εικ. 30) βρέθηκε

---

⁷⁹⁰ Η έκκεντρη θέση της θύρας δωματίου αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό των ανδρώνων και των αιθουσών συμποσίων σε δημόσια κτήρια ή ιερά (βλ. Στοά Βραυρώνος) καθώς κάτι τέτοιο επιβαλλόταν από τη διάταξη των κλινών που προορίζονταν για τους συμποσιαστές. Βλ. και Jones 1975a, 79, εικ. 5, υποσ. 26.

⁷⁹¹ Για την Οικία των Μωσαϊκών βλ. σημ. 42.

⁷⁹² Κακαβογιάννη 2003, 54, εικ. 1, κτήριο με ανδρώνα [Ι. Γεωργίου].

⁷⁹³ Πρβλ. Οικία C, σε δωμάτιο ανατολικά της αυλής βρέθηκαν 22 πυραμιδόσχημες αγνύθες, ο μεγαλύτερος αριθμός αγνυθών σε αθηναϊκό σπίτι: Tsakirgis 2005, 76, εικ. 5.4

μικρό δωμάτιο με δάπεδο στρωμένο με σχιστόπλακες και σε μικρή απόσταση από αυτό στην αυλή τμήμα λουτήρα. Παρομοίως στον οικιστικό πυρήνα στη θέση **48** (οικ. Καλαμπόκα), στην Οικία III εντοπίστηκε μικρό δωμάτιο με επιμελημένο βοτσαλωτό δάπεδο και λουτήρα.

Αποθήκες

Λίγες ήταν επίσης οι περιπτώσεις κλασικών οικιών στην περιοχή που εξετάζουμε όπου συγκεκριμένοι χώροι ταυτίστηκαν ως αποθηκευτικοί, είτε λόγω της ύπαρξης μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων και κατασκευών, είτε εξαιτίας της χαρακτηριστικής κάτοψής τους: στη θέση **30** (οικ. Λογοθέτη, εικ. **41**) ο χαρακτηρισμός δωματίου ως αποθήκης έγινε λόγω της εύρεσης δύο πύλων κατά χώραν και υπερυψωμένης κατασκευής από κονίαμα. Στη θέση **66** (οικ. Καλούμενου, εικ. **71**) τα συνεχόμενα δωμάτια I, II, III και IV ερμηνεύτηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι λόγω του στενόμακρου σχήματός τους, στη θέση **77** (οικ. Γιαννάκη, εικ. **75**), δωμάτιο ιδιαίτερα μικρών διαστάσεων 1.30×2.40μ. χαρακτηρίστηκε ως αποθήκη. Πιθανόν και κάποιοι άλλοι χαρακτηριστικοί χώροι είχαν αποθηκευτική χρήση, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

Σε ορισμένες οικίες βρέθηκαν κατασκευές που χαρακτηρίστηκαν ως **ληνοί ή πατητήρια**. Ήταν δεξαμενές στρωμένες με λίθους ή κονίαμα και εκροή προς κάποια βαθύτερη κοιλότητα ή σε αγγείο συλλογής του υγρού. Στη δεξαμενή γινόταν το πάτημα των σταφυλιών και μέσω της εκροής ο μούστος μαζευόταν σε δοχείο σε χαμηλότερο επίπεδο (υπολίνιο). Ο ληνός μπορούσε να είναι απλώς ένας μεγάλος επίπεδος λίθος με περιμετρική αύλακα και προεξέχουσα εκροή, που αποτελούσε βάση συμπίεσης πάνω στον οποίο τοποθετούνταν τα σακιά με τον καρπό προς σύνθλιψη.

Στην Οικία Β της θέσης **66** (οικ. Καλούμενου, εικ. **71**) στο ανατολικό τμήμα της αυλής αποκαλύφθηκε δάπεδο από κονίαμα και χονδρή άμμο με υπερυψωμένο πλαίσιο, το οποίο διοχέτευε με τη βοήθεια αγωγού το συλλεχθέν υγρό σε παρακείμενο φρέαρ. Από τον ανασκαφέα η κατασκευή αυτή θεωρήθηκε ότι θα εξυπηρετούσε τη συλλογή ομβρίων υδάτων, πιθανότερο θεωρούμε το ενδεχόμενο να επρόκειτο για πατητήρι.

Στην μεγάλη οικία του 4ου αι. π.Χ. που ανασκάφτηκε στη θέση **21** (εικ. **30**) ένας χώρος λειτούργησε ως ληνός και ενδεχομένως και ως ελαιοτριβείο: η αβαθής πλακόστρωτη δεξαμενή με ενσωματωμένο αγγείο συλλογής υγρών αποτελούσε πιθανόν πατητήρι. Ο μεγάλος ορθογωνισμένος λίθος με μολυβδοχοημένες εντορμίες ήταν ενδεχομένως τμήμα ελαιοπιεστηρίου· μαζί του θα υπήρχε λίθινη βάση συμπίεσης

η οποία όμως δεν βρέθηκε⁷⁹⁴. Ο επιχρισμένος με κονίαμα πίθος από τον ίδιο χώρο πιθανόν χρησίμευε για τη συλλογή ή διατήρηση του υγρού προϊόντος.

Βρέθηκαν όμως και μεμονωμένοι λίθινοι ληνοί ή λίθινες βάσεις πιεστηρίου σύνθλιψης: σε κατάλοιπα κλασικών οικιών στη θέση **36**, μαζί με τη χαρακτηριστική κυκλική βάση σύνθλιψης αναφέρεται ότι βρέθηκε λίθινη άγκυρα: ενδεχομένως πρόκειται για αντίβαρο ελαιοπιεστηρίου. Στη θέση **281**, στην Ηλιούπολη, γύρω από την οποία βρέθηκαν θεμέλια και κινητά ευρήματα τα οποία συσχετίστηκαν με την ύπαρξη στρατοπέδου Πτολεμαίων, περισυνελέχθηκε λίθινος ληνός και λίθινο μέλος τύπου άγκυρας, προφανώς χρήσιμο σαν αντίβαρο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο ορισμένων οικιών που ανασκάφηκαν στους δύο οικιστικούς πυρήνες των Αλών Αιξωνίδων αποτέλεσαν **πύργοι**, συνήθως κυκλικής κάτοψης και σπανιότερα τετράγωνης. Ελάχιστοι αποκαλύφθηκαν στο σύνολο της διαμέτρου τους, 5μ. (θέση **36** οικ. οδού Ηρακλειδών) έως και 8μ. (θέση **48** οικ. Καλαμπόκα). Πιθανότατα πύργος ήταν κτίσμα πλευράς 4.50μ., ισχυρής κατασκευής στη μέση της νότιας πλευράς του συγκροτήματος στη θέση **22** (πιθανή Αγορά). Στις περισσότερες περιπτώσεις οι πύργοι είχαν ανασκαφεί τμηματικά, σε έκταση που δεν επιτρέπει την ανασύσταση της διαμέτρου τους (διάμ. 12.90μ.(;) αρ. **6** οικ. Δελή, **29** οικ. Μάμαλη, **45** οικ. Σκαφιδά, **75** οικ. Κατινάκη). Οι τοίχοι ήταν συνήθως ισχυροί με δόμηση από μεγάλους λίθους, και το εύρος τους ήταν μεγαλύτερο από το κανονικό, φθάνοντας το 1.10–1.20μ. Διέθεταν στενό θυραίο άνοιγμα (αρ. **2** Οικία Βάρης: στενό άνοιγμα, μήκ. 0.85μ., θέση αρ. **75**, άνοιγμα της εισόδου 0.93μ.).

Οι κυκλικοί ή τετράγωνοι ενσωματωμένοι στις οικίες πύργοι ήταν ολόλιθες, στιβαρές κατασκευές, με παραπάνω από έναν ορόφους, όπως φαίνεται από το εύρος των θεμελίων. Βρίσκονταν σε πλευρά ή γωνία της οικίας με πρόσβαση στην αυλή και κοντά σε δρόμο (εικ. **51**). Η συνύπαρξη οικίας και πύργου στους αγροτικούς δήμους της Αττικής μαρτυρείται επιγραφικά σε επιγραφή Πωλητών του έτους 367/6 π.Χ.⁷⁹⁵. Μνημονεύεται επίσης σε λόγο του Δημοσθένη: σε αγροτική οικία η οποία δέχτηκε ληστρική επίθεση, μαρτυρείται η ύπαρξη πύργου με πρόσβαση από την αυλή, σε δωμάτιο του οποίου κατοικούσαν δούλες· αυτές πρόλαβαν και κλείστηκαν στον πύργο, πιθανόν αποστερώντας από τους επιτιθέμενους την πρόσβαση σε αγαθά που

⁷⁹⁴ Πρβλ. Αλειός, Οικία D: Ault 1999, 560–561, εικ 11. Χατζησάββας 2008, 56.

⁷⁹⁵ Crosby –Young 1941, 14–17, αρ. 1 στιχ. 75–76: *πύργος και οίκια*.

φυλάσσονταν εκεί⁷⁹⁶. Κατά τον Hoepfner οι ενσωματωμένοι στις οικίες πύργοι είχαν ταυτόχρονα οικιστική και αμυντική χρήση, αποτελούσαν δηλαδή το κύριο καθημερινό δωμάτιο σε περιόδους ειρήνης, αλλά και χώρο συγκέντρωσης των κατοίκων των όμορων οικιών σε περιπτώσεις επιδρομών⁷⁹⁷. Αντίθετα, κατά την Nevett, οι κυκλικοί πύργοι χρησίμευαν για αποθήκευση προϊόντων και ως σύμβολο κύρους⁷⁹⁸.

Ας σημειωθεί ότι κατά τους προϊστορικούς χρόνους κυκλικές ισχυρές κατασκευές, είχαν αποθηκευτική χρήση και κυρίως αποτελούσαν σιταποθήκες (βλ. κυκλικό οικοδόμημα Τίρυνθας⁷⁹⁹). Πύργοι κυκλικοί ή τετράγωνοι ανάλογων διαστάσεων, συνδεδεμένοι με οικιστικά κατάλοιπα, περιβόλους και αλώνια εντοπίστηκαν στην περιοχή του Σουνίου και της Λαυρεωτικής και έχουν σχετισθεί είτε με την εκμετάλλευση των παρακείμενων αγρών είτε με τα μεταλλεία και την εξόρυξη αργύρου⁸⁰⁰. Στον αρχαίο δήμο του Θορικού ανασκάφτηκε οικοδομική νησίδα με κυκλικό πύργο⁸⁰¹. Οι πύργοι της Λαυρεωτικής δεν διαφέρουν πολύ σε μέγεθος από τους πύργους των Αλών Αιξωνίδων, και είναι λίγο μεγαλύτεροι από τον πύργο της Οικίας της Βάρης⁸⁰². Κατά τον J. Young τα κτίσματα αυτά συνδέονταν με οικίες, αλώνια, κά., διέθεταν ισχυρά θεμέλια και μικρό εσωτερικά πλάτος, έτσι ώστε να είναι δυνατή η ζεύξη των τοίχων με ξύλινες δοκούς και η ανάπτυξή τους καθ' ύψος. Η κύρια λειτουργία τους θα ήταν κατά κύριο λόγο αποθηκευτική: παρείχαν ισόγειο κατάλληλο για τοποθέτηση πίθων για υγρά αγαθά, κρασί και λάδι ή για χώρο εργασίας και ορόφους, χρήσιμους για φύλαξη και προστασία των σιτηρών και άλλων γεωργικών

---

⁷⁹⁶ Δημ. XLVII, 56–57: *αἱ μὲν ἄλλαι θεράπαιναι (ἐν τῷ πύργῳ γὰρ ἦσαν, οὐπὲρ δαιτιῶνται) ὡς ἤκουσαν κραυγῆς, κλείουσι τὸν πύργον, καὶ ἐνταῦθα μὲν οὐκ εἰσῆλθον, τὰ δ' ἐκ τῆς ἄλλης οἰκίας ἐξέφερον σκεύη...*

⁷⁹⁷ Hoepfner 2005, 265–268

⁷⁹⁸ Nevett 2005, 96

⁷⁹⁹ Müller 1930, 80. Renfrew 1972 [ελλ. μτφρ. 2006], 479, εικ. 7.5

⁸⁰⁰ Young 1956a. Lohmann 1989. Morris – Papadopoulos 2005, εικ. 20

⁸⁰¹ Πύργος διαμ. 7.5μ., με πλάχ. τοίχου 1.25–1.50μ., με εσωτερική στο πάχος του τοίχου και εξωτερική κλίμακα ανόδου, με αποκαθιστούμενο ύψος 15μ. και τέσσερις ορόφους πάνω από το ισόγειο. Ανήκε σε συγκρότημα με δωμάτια και χώρους κατοίκησης και εργαστηρίων. Thorikos 1965 (III), 60–71.

⁸⁰² Κυκλικοί: Princess Tower: 5.75μ., Cliff tower: διάμ. 5–5.30μ., Τετράγωνος: Red Tower 4.35 × 4.40μ. Ορθογώνιος: Golden Pig tower, διαστ. 6.60×4.10μ. Αποκαθίστανται σε ύψος 10–11μ., τουλάχιστον δύο ορόφων πάνω από το ισόγειο: Young όπ. π. Τετράγωνος πύργος σε αγρόκτημα στο Θυμάρι Λαυρεωτικής: 6.34×6.34μ. Lohmann 1989, 190, εικ. 2–3.

προϊόντων, από την υγρασία και τα τρωκτικά⁸⁰³. Ανάλογη ερμηνεία δόθηκε στον πύργο στο ύψωμα Τσούκα στην Άνδρο, στον οποίο βρέθηκαν πολλά θραύσματα πίθων. Ο πύργος θεωρήθηκε ότι αποτελούσε αποθήκη και χώρο εποπτείας έκτασης αγροτικής καλλιέργειας⁸⁰⁴.

Συζήτηση για τη χρήση και τον αγροτικό ή αμυντικό χαρακτήρα πύργων και οχυρών τμημάτων αγροικιών, με βάση δεδομένα από την Αργολίδα, Αρκαδία και Λακωνία έχει γίνει από τον Γ. Πίκουλα, ο οποίος προκρίνει την αμυντική λειτουργία των στιβαρών κατασκευών, που προσέφεραν έλεγχο, σιγουριά και εξασφάλιση των κεκτημένων (σοδειάς ή γεννήματος)⁸⁰⁵.

Με βάση τα παραπάνω καταλήγουμε στον διττό χαρακτήρα των οχυρών τμημάτων των αγροικιών και οικιών, αγροτικό και αμυντικό. Οι κατασκευές αυτές με τους ισχυρούς τοίχους και τη στενή θύρα δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για την αποθήκευση και προστασία της αγροτικής παραγωγής, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψιν την αξιοσημείωτη απουσία εντοπισμού άλλων αποθηκευτικών χώρων τόσο στην Οικία της Βάρης όσο και στις λοιπές οικίες των Αλών Αιξωνίδων. Ταυτόχρονα προσέφεραν άμυνα και ασφάλεια για τους ανθρώπους, την περιουσία και τη σοδειά τους σε περίπτωση εχθρικής ή ληστρικής επιδρομής, κάτι που συνάδει με το προαναφερθέν χωρίο του Δημοσθένη (Βλ. και παρακάτω Οικιστική Οργάνωση–Άμυνα).

Συνοφασμένη με την καθημερινή λειτουργία των αρχαίων οικιών θα ήταν η ύπαρξη **δεξαμενών ύδατος** και **πηγαδιών**. Λίγα είναι τα σχετικά ανασκαφικά δεδομένα. Δεξαμενές βρέθηκαν στη θέση αρ. **48** στην Οικία ΙΙΙ της οικοδομικής νησίδος που ανασκάφτηκε στο οικ. Καλαμπόκα. Σύμφωνα με την αποκατάσταση του Hoerfner, υπήρχε μεγάλη δεξαμενή χωρητικότητας 50 κ.μ. εξωτερικά της οικίας στην οποία κατέληγαν με αγωγό τα όμβρια ύδατα που μαζεύονταν από τις στέγες στην αυλή, καθώς και μία δεύτερη μικρότερη κυκλική⁸⁰⁶. Και οι δύο μαζί θα εξυπηρετούσαν τέσσερις οικίες.

Στις οικίες του 5ου αι. π.Χ., περί το αρχαίο τρίστρατο (θέση **56**) εντοπίστηκε δεξαμενή–φρέαρ. Στα κατάλοιπα οικίας που εντοπίστηκε παρά το ιερό της Αφροδίτης

---

⁸⁰³ Young όπ. π..

⁸⁰⁴ Koutsoukou – Kanellopoulos 1990, 155–159.

⁸⁰⁵ Πίκουλας 1990–1991, ιδιαιτ. 253.

⁸⁰⁶ Hoerfner 2005, 265–268.

(θέση **61**), εντοπίστηκε υπαίθριος χώρος και υπόγεια ομβροδεξαμενή, ενώ λίγο νοτιότερα (θέση **63**), αναφέρονται από τον Eliot κατάλοιπα απιόσχημων δεξαμενών μαζί με θεμέλια αρχαίων σπιτιών⁸⁰⁷. Πηγάδι υπήρχε στην αυλή της Οικίας Β' στο οικ. Καλούμενου (θέση **66**, εικ. **71**). Στην ίδια περιοχή του ΒΔ συνοικισμού των Αλαιέων, σε αρχαία οικία (αρ. **70**, οδός Βαλτετσίου) εντοπίστηκε δεξαμενή, διαστ. 4.75×4.95μ., λαξευμένη εν μέρει μέσα στον βράχο για τη συλλογή όμβριων υδάτων. Μια δεύτερη απιόσχημη δεξαμενή βρέθηκε κοντά σε κυκλικό κτίσμα, ίσως πύργο (θέση **75**). Διέθετε κτιστό στόμιο από μονή σειρά ακανόνιστων λίθων και σε τμήμα της περιφέρειας ανοιγόταν σήραγγα με κατεύθυνση προς τη σύγχρονη οδό Αχιλλέως. Το χαρακτηριστικό αυτό, γνωστό από τις δεξαμενές του αρχαίου Πειραιά είχε συνήθως να κάνει με την ανάγκη διεύρυνσης του χώρου συλλογής του ύδατος και τη σύνδεση με παρακείμενα πηγάδια ή δεξαμενές. Το κτηριακό συγκρότημα αρ. **22**, εξωτερικά της ανατολικής πλευράς του διέθετε δεξαμενή, με λίθινο στόμιο που εδραζόταν σε λιθόστρωτο δάπεδο. Η εύρεση προστομιαίου πηγαδιού, υποδεικνύει την ύπαρξη πηγαδιού σε αυλή οικίας με βιοτεχνική εγκατάσταση στη Γλυφάδα (θέση **231**).

Δεξαμενή ενδεχομένως αποτελούσε τραπεζιόσχημος χώρος (διαστ. 4.60μ.×2.50μ., που οριζόταν στις δύο πλευρές από τον λαξευμένο βράχο και ανασκάφτηκε δίπλα σε δωμάτιο οικίας του 4ου αι. π.Χ. (θέση **79**, οικ. Παναγιωτίδη).

Τέλος, στην εργαστηριακή εγκατάσταση στη θέση αρ. **257** (METPO Ανατολική Είσοδος Άλιμος) δύο πηγάδια βρέθηκαν στον προθάλαμο και στον οπίσθιο χώρο του κτηρίου που αποτελούσε ενδιαίτημα ή κατάστημα. Η ύπαρξη των πηγαδιών σε αυτή την περίπτωση δεν συνδέεται τόσο με τη λειτουργία κάποιας κατοικίας, αλλά με τις ανάγκες της ευρύτερης εγκατάστασης του εργαστηριακού χώρου που ανασκάφτηκε στη θέση αυτή και ταυτίστηκε με κναφείο, στην έκταση του οποίου βρέθηκε και τρίτο πηγάδι.

Οι ολιγάριθμες δεξαμενές ομβρίων και πηγάδια από τις σωστικές ανασκαφές οικιών στην περιοχή μελέτης μπορεί να οφείλονται στα αποσπασματικά ανασκαφικά δεδομένα⁸⁰⁸. Στις περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις τα πηγάδια γειτνιάζαν με κτήρια ιδιαίτερης σημασίας, π.χ. ιερά ή ανήκαν σε οικίες που σχετίζονταν με εργαστηριακές

---

⁸⁰⁷ Eliot 1962, 32–33.

⁸⁰⁸ Απουσία πηγαδιού παρατηρήθηκε και στη Οικία στο Δέμα· θεωρήθηκε ότι ο πορισμός ύδατος στις αγροικίες είναι πιθανότερο να γινόταν εκτός της οικίας: Jones et al. 1962.

δραστηριότητες. Ας σημειωθεί ότι σε αρκετές από τις οικίες του άστεως της Αθήνας υπήρχαν στις αυλές τους πηγάδια ή δεξαμενές νερού⁸⁰⁹. Εξελιγμένο σύστημα πορισμού νερού έχει διαπιστωθεί από τις ανασκαφές για τον αρχαίο Πειραιά, όπου οι οικίες διέθεταν απαραίτητα πηγάδια και δεξαμενές στις αυλές τους. Η σχετική απουσία αυτών των εγκαταστάσεων στην περιοχή μελέτης, εάν δεν οφείλεται στον αποσπασματικό χαρακτήρα των σωστικών ανασκαφών, μπορεί να υποδεικνύει την ύπαρξη κοινοτικών εγκαταστάσεων για την προμήθεια νερού, πηγαδιών ή κρηνών: βλ. παρακάτω, ύπαρξη κρήνης μαζί με πηγάδια σε θέση στον Άλιμο.

Εξοπλισμός δωματίων

Λίγες είναι οι ενδείξεις στις οικίες της περιοχής μελέτης για την ύπαρξη σταθερής **εστίας** (θέσεις: αρ. **2** Οικία Βάρης, αρ. **20** οικ. Παπαχαλαράμπους, σε δωμάτιο που ταυτίζεται με οίκο, αρ. **21** οικ. Alpha Plan σε εξωτερικό χώρο, αρ. **42** οικ. οδού Δραγατσανίου, αρ. **66** οικ. Καλούμενου, Οικία Β, αρ. **103** οικ. Ασπρογέρακα). Στην Οικία της Βάρης ως εστία αναγνωρίστηκε λιθόστρωτη ορθογώνια βάση-εξέδρα, διαστάσεων 1×0.85μ. φτιαγμένη από πλακοειδείς πέτρες και θραύσματα πύθων, χωρίς ίχνη καύσης. Δεδομένου ότι η ύπαρξη εστίας αποτελούσε για τους αρχαίους βασικό συστατικό στοιχείο του οίκου⁸¹⁰, η απουσία της μπορεί να αιτιολογηθεί είτε λόγω της αποσπασματικότητας των ανασκαφικών δεδομένων, είτε λόγω της ύπαρξης κινητών εστιών. Ας σημειωθεί ότι σπάνιες είναι οι σταθερές εστίες που βρέθηκαν στις οικίες του άστεως των Αθηνών⁸¹¹.

Σε δωμάτια οικιών βρέθηκαν επίσης κατασκευές σαν θρανία: σε μεγάλο σχετικά δωμάτιο (4.70×4.50μ.), με δύο εισόδους σε τμήμα οικίας του 4ου αι. π.Χ. στη θέση αρ. **79** (οικ. Παναγιωτίδη) εντοπίστηκε κτιστό θρανίο, σχήματος Γ, πλάτ. 0.90μ. και σωζ.

---

⁸⁰⁹ Βλ. Οικία Σίμωνος: Tsakirgis 2005, 70, εικ.5.2. Οικία Μικίωνος και Μένωνος: Tsakirgis 2005, 74–75, εικ. 5.3. The Industrial District, Οικία C: Jones 1975a, 71. Οικίες ΒΑ του Αρείου Πάγου: Jones 1975a, 84–87. Κλασική οικία με ανδρώνα και μεγάλη υπόστυλη σε ένα τμήμα της αυλή με δυο πηγάδια στην οδό Αριστείδου 6: Θρεψιάδης 1960, 29–32. Jones 1975a, 93–95, εικ. 9.

⁸¹⁰ Morgan 2010, 53.

⁸¹¹ Ενδεικτικά παραδείγματα εστιών: Οικία ΒΑ Αρείου Πάγου με εστία σε κεντρικό δωμάτιο, με τη μορφή εξέδρας από ωμές πλίνθους διαστ. 0.82×0.57μ. (Jones 1975a, 87, εικ. 7). Βλ. επίσης Οικία Α στο Ντράφι με κεντρικό δωμάτιο με εστία ελλειπτικής κάτοψης με τοιχάριο από λιθάρια και πηλό (Jones 1975a, 102–104, εικ. 13, 5ος–1ος αι. π.Χ.), Οικία στο Δέμα: ωοειδής εστία στο δωμ. IV, με περιμετρική σειρά κεράμων (Jones et al. 1962, 78, 110, πίν. 23a).

ύψ. 0.40 μ. Στην Οικία Α στη θέση **66** (οικ. Καλούμενου, εικ. **71**) αποκαλύφθηκαν θρανία ή επιμήκεις κατασκευές σε σχήμα Γ στο κεντρικό δωμάτιο της ανατολικής πλευράς: θα μπορούσαν ίσως να αποτελούσαν σταθερές κλίνες ανδρών⁸¹².

Σε παρόδιο τμήμα οικίας του 4ου αι. π.Χ. που ανασκάφτηκε παρά τον Άγιο Νικόλαο Γλυφάδας (θέση **232**) σε δωμάτιο διαστ. 3.50×3μ., (Χώρος Β), βρέθηκε κατασκευή–εξέδρα, από τμήμα λιθόστρωτου από αργούς λίθους όρθια τοποθετημένους.

Χώροι-προσκτίσματα

Σε ορισμένες οικίες τα κινητά ευρήματα υποδήλωσαν την **άσκηση της μελισσοκομίας**: στην Οικία της Βάρης (**2**), η συγκέντρωση τμημάτων κυψελών σε ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 2.00×1.30μ., σε βοηθητικό χώρο εκτός της οικίας (ΧΙΙΙ) υπέδειξε την ύπαρξη και καλλιέργεια μελισσιών. Πολλά τμήματα κυψελών βρέθηκαν και στην οικία Β στη θέση **20** (οικ. Παπαχαλαλάμπους). Στις όμορες θέσεις αρ. **115–116** (οικ. Πασχαλινού) ανασκάφτηκε εγκατάσταση που ταυτίστηκε με μελισσοκομείο: στο εσωτερικό κτίσματος, σωζόμενου κατά τη ΒΔ γωνία του, κατά μήκος του βόρειου τοίχου μήκ. 11.70μ. και πλάτ. 1.50–1.70μ. και ανάμεσα σε παράλληλους τοίχους ερευνήθηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από λίθους, κεράμους και τμήματα κυψελών από τοιχώματα, καλύμματα και κυλινδρικά στεφάνια. Σύμφωνα με την υπόθεση αποκατάστασης στον χώρο αυτό, οι κυψέλες θα ήταν τοποθετημένες πάνω σε πεζούλια, σε οριζόντια θέση, η μία πάνω στην άλλη. Η εγκατάσταση βρισκόταν δίπλα σε μικρό ιερό.

Συνύπαρξη με οικιακά ιερά και εργαστηριακούς χώρους

Στην Αθήνα δεν βρέθηκαν οικίες με βωμό στην αυλή, αντίθετα με τα σπίτια της Ολύνθου⁸¹³. Δεν έχουν εντοπισθεί μαρμάρινα αγαλμάτια και αντικείμενα λατρείας σε ιδιωτικές οικίες, όπως μαρτυρούν οι γραπτές πηγές και η εικονογραφία του 4ου αι. π.Χ. κε., π.χ. μαρμάρινες ερμαϊκές στήλες⁸¹⁴. Η οικιακή λατρεία μπορεί να τελούνταν σε

---

⁸¹² Jones 1975a, 79, υποσ. 27.

⁸¹³ Wycherley 1978, 245. Για την άσκηση λατρείας στην αυλή οικιών βλ. και Πλάτ., *Πολιτεία* ή *Περί δικαίου*, I, 328 [ed. Henri Estienne, *Plato* Genève 1578, vol. II]

⁸¹⁴ Αθ. 437b: *λαβὼν τὸν χρυσοῦν στέφανον καὶ ἀναλῶν τῷ Ἑρμῇ τῷ ἰδρυμένῳ ἐπὶ τῆς αὐλῆς ἐπέθηκεν*. Αθ. 460e: *Ἑρμῆς ὁ Μαίας λίθινος, ὃν προσεύγματος ἐν τῷ κυλικίῳ λαμπρὸν ἐκτετριμμένον*. Σχόλια Αριστοφάνη *Ὀρνιθες*, στίχ. 436. Βλ. και Walter-Karúδη 1996, 68–71, εικ. 55, 56,.

μικρά ιερά, όπως αυτά που ανασκάφησαν σε στενή συνάφεια με οικίες των Αλών Αιξωνίδων και της Αιξωνής (βλ. παρακάτω Ιερά).

Όπως φάνηκε από τα δεδομένα των ανασκαφών, μία οικία μπορούσε να συνυπάρχει ή να αποτελεί τμήμα εργαστηρίου. Τέτοιες πρέπει να ήταν οι περιπτώσεις των οικιών–εργαστηρίων στην περιοχή της αρχαίας Αιξωνής και του Ευωνύμου παρά την *Αστική Οδό*: θέσεις αρ. **227** (οικ. Μηλεούνη), αρ. **231–232**. Η συστέγαση οικίας και εργαστηρίου είναι συνήθης στην περιοχή του άστεως των Αθηνών⁸¹⁵. Πιθανόν σε αυτές τις οικίες-εργαστήρια συνυπήρχαν καταστήματα διάθεσης των προϊόντων, τα οποία σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς ήταν δίπλα σε δρόμους⁸¹⁶.

Στους αττικούς δήμους της Αιξωνής και του Ευωνύμου έχει επίσης διαπιστωθεί η γειτνίαση οικιών με χώρους νεκροταφείων (θέσεις **21**, **230** και **231–232**) κυρίως στη διαδρομή της *Αστικής Οδού*. Στη θέση **240**, σε αρχαίο πηγάδι στο πυκνό αρχαίο νεκροταφείο του Ευωνύμου βρέθηκε όρος υποθήκης οικίας. Αυτό δηλώνει το αραιό οικιστικό πλέγμα των αττικών δήμων, το οποίο αναπτυσσόταν μέχρι τις βασικές οδικές αρτηρίες που αποτελούσαν ταυτόχρονα και ταφικές οδούς

Ρωμαϊκοί χρόνοι

Τα αρχαιολογικά δεδομένα από την Αττική έδειξαν ότι από την ελληνιστική εποχή και στη συνέχεια κατά τη ρωμαιοκρατία, σταδιακά με την άνοδο της αστυφιλίας και την απομάκρυνση των κατοίκων από την ύπαιθρο αλλάζει και το πρότυπο κατοίκησης: τα οικιστικά κέντρα των δήμων και οι διάσπαρτες οικίες αντικαθίστανται από μεγαλύτερης έκτασης αγροικίες, πιο ευρύχωρες, με μεγάλη περίστυλη αυλή⁸¹⁷. Οι μεγάλες αγρεπαύλεις (τύπος *villa rustica*) αποτελούν κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους τον διάδοχο των κλασικών δήμων.

Οι σωζόμενες οικίες ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή μελέτης είναι αρκετά περιορισμένες σε αριθμό. Αυτό έχει να κάνει με την πολύ αραιότερη κατοίκηση στην ύπαιθρο της Αττικής κατά τους χρόνους αυτούς. Στην εκτός του άστεως, περιαστική

⁸¹⁵ Industrial Distric, Οικία Μικίωνος και Μένωνος (Tsakirgis 2005, 74–75, εικ.5.3) Βλ. επίσης Οικία Σίμωνος, όπου τα καρφιά και τα εξαρτήματα από την εργασία του υποδηματοποιού βρέθηκαν διάσπαρτα στην αυλή και στους λοιπούς χώρους της οικίας (Tsakirgis 2005, 70, εικ.5.2).

⁸¹⁶ Tsakirgis όπ. π., 78.

⁸¹⁷ Wycherley 1978, 245. Σταϊνχάουερ 2012, 54–56. Hoepfner 2005, 785–786.

και αγροτική περιοχή στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού ανασκάφησαν ελάχιστα τμήματα οικιών.

Ως προς την κάτοψη ακολουθούν τα κλασικά πρότυπα με την οργάνωση των χώρων γύρω από κεντρική αυλή. Συνοδεύονται από χώρους και κατασκευές, π.χ. ληνούς που βοηθούν, στη μεταποίηση της πρωτογενούς παραγωγής, στην αυτάρκεια και στη δημιουργία αποθέματος [βλ. θέση **13**, **εικ. 21** (οικ. Περδικούρη), **250**, **εικ. 147** τμήμα ρωμαϊκής οικίας στην Αργυρούπολη με πίθους, ληνό και σιρό].

Διαφοροποίηση από προηγούμενες περιόδους παρατηρείται στην οικοδομική τεχνική. Έτσι στο τμήμα ρωμαϊκής οικίας που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Περδικούρη (αρ. **13**) οι τοίχοι είναι κτισμένοι από μικρούς και μεγάλους δουλεμένους λίθους, με χρήση αρχαιότερου οικοδομικού υλικού και παρεμβολή κεραμιδιών σε στρώσεις. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν κατά τόπους στρωμένα με κεραμίδια. Σώθηκαν επίσης στοιχεία για την επίχριση των τοίχων με κονίαμα, κυανό στην περίπτωση δωματίου της παραπάνω οικίας. Υπήρχαν επίσης δωμάτια δεύτερου ορόφου, όπως υποδηλώνει η βάση κίονα από το ίδιο δωμάτιο⁸¹⁸.

---

⁸¹⁸ Πρβλ. Οικία Ν ρωμαϊκών χρόνων στο «Industrial District» (Jones 1975a, **εικ. 4**).

VIB. Η οικιστική οργάνωση

VIB1. Υδραγωγεία – κρήνες –πηγάδια (Χάρτης 12)

Αν και ορεινό και ημιορεινό το περιβάλλον της δυτικής πλευράς του Υμηττού δεν διαθέτει πολλά πηγαία ύδατα. Γνωστή είναι άλλωστε η λειψυδρία της Αττικής γης και η αέναη προσπάθεια των κατοίκων της για την εκμετάλλευση των λίγων πηγαίων, υπόγειων και όμβριων υδάτων⁸¹⁹. Τα ρέματα που διασχίζουν το βουνό κατά τη διεύθυνση ανατολικά–δυτικά είναι συνήθως χείμαρροι και σύμφωνα με την περιγραφή του Στράβωνος ο Ιλισός το μεγαλύτερο από αυτά *χειμαρρώδης τὸ πλεον, θέρους δὲ μειοῦται τελέως*. Η εικόνα της άνυδρης γης με τα ξερά ρέματα περιγράφηκε χαρακτηριστικά από τον E.Dodwell που περιηγήθηκε την Αττική τα έτη 1805 και 1806⁸²⁰. Πηγές υπάρχουν στις χαμηλές υπώρειες του βουνού, κυρίως στις περιοχές της Καισαριανής και του Καρέα, λόγω της ύπαρξης ασβεστολιθικών πετρωμάτων. Τροφοδοτούν κυρίως τον Ιλισό και τους παραποτάμους του.

Περιορισμένα είναι τα αρχαία υδροδοτικά έργα που έχουν εντοπισθεί από την αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή. Θα πρέπει βέβαια να ληφθεί υπόψη ότι η διασφάλιση πόσιμου ύδατος ήταν απαραίτητη στις οικιστικές περιοχές, κατά συνέπεια τα αντίστοιχα έργα είναι αναμενόμενα στο νότιο τμήμα, όπου είναι εκτεταμένα τα κατάλοιπα κατοίκησης.

Υδραγωγεία

Το περίφημο Πεισιστράτειο υδραγωγείο (527–510 π.Χ.), το οποίο αποτέλεσε το αρχαιότερο υδρευτικό έργο της αρχαίας Αθήνας και τη βάση της δημόσιας ύδρευσης της πόλης στους επόμενους αιώνες⁸²¹, πρέπει να διερχόταν στο ανώτερο-αρχικό τμήμα του από την περιοχή μελέτης μας στον Υμηττό. Θεωρητικά ξεκινούσε από την περιοχή

---

⁸¹⁹ Πλούτ., Σόλ. 23, 5: *Ἐπεὶ δὲ πρὸς ὕδωρ οὔτε ποταμοῖς ἔστιν ἀενάοις οὔτε λίμναις τισὶν οὔτ' ἀφθόνοις πηγαῖς ἡ χώρα ...*

⁸²⁰ Dodwell 1819, 468: *There is no part of Greece where the soil is so arid, and water so scarce as in Attica. From Corinth to Sunium, there is not a single running stream of fresh water, except the Athenian Cephissos, and that seldom reaches the sea ...*

⁸²¹ Το ονομαζόμενο «υδραγωγείο του Υμηττού» αποτέλεσε διάδοχο του Πεισιστράτειου υδρευτικού συστήματος κατά τους κλασικούς χρόνους και ακολουθούσε παράλληλη υπόγεια διαδρομή κατά μήκος του ρου του Ιλισού. Μεγάλο τμήμα του εντοπίστηκε από τον Ziller στον Εθνικό κήπο, τον οποίο συνέχιζε να υδροδοτεί αιώνες μετά με 1200μ.³ ημερησίως. Βλ. Ziller 1877, 112–113. Chiotis 2011, 173–175, εικ. 5 και 6.

των πηγών του Ιλισού (Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Παπάγου αρ. **333** βλ. και θέση **341**)⁸²² και με κατεύθυνση ανατολικά προς τα δυτικά ακολουθούσε τον ρου του ποταμού, υδρομαστεύοντας τα εδάφη από τα οποία διερχόταν. Κατάλοιπα του μαρτυρούνται στην περιοχή Γουδή, νότια του ναού του Αγίου Θωμά, όπου υπήρχε αρχαία πηγή ύδατος, από την οποία σε διάφορες εποχές υδρευόταν η πόλη των Αθηνών⁸²³. Μαρτυρείται επίσης ότι στο τμήμα αυτό ο Ziller είδε φρέατα εξαερισμού της στοάς του υδραγωγείου. Κατά το 1975 ανασκάφτηκε τμήμα του υδραγωγείου και ένα από τα κατακόρυφα φρεάτια εξαερισμού και επίσκεψης (θέση **331α**)⁸²⁴. Ο αγωγός έβαινε σε βάθος έως και 14μ. σε υπόγεια σήραγγα που είχε πλάτ. 0.65–0.80μ. και ύψ. 1.20–1.30μ. Ανά 30μ.–40μ. αναφέρεται ότι υπήρχαν κατακόρυφα φρέατα που χρησιμοποιήθηκαν τόσο για την αρχική κατασκευή της σήραγγας, όσο και για τον περιοδικό έλεγχο και καθαρισμό⁸²⁵.

Σωζόμενα τμήματα του υδραγωγείου εντοπίστηκαν σε αρκετά χαμηλότερο υψόμετρο. Κατά την ανασκαφή του σταθμού του Μετρό Ευαγγελισμός αποκαλύφθηκε υπόγειος πήλινος αγωγός, αποτελούμενος από κεραμεικά στελέχη κατασκευασμένα έτσι ώστε να έχουν απόλυτη εφαρμογή μεταξύ τους, τα οποία έφεραν γραπτά σύμβολα, ως οδηγούς για τη συναρμογή τους. Σε κάθε στέλεχος του αγωγού υπήρχε ημικυκλική οπή συντήρησης που καλυπτόταν από ανάλογο σχήματος κεραμίδα. Ο αγωγός ήταν τοποθετημένος σε υπόγεια στοά ορθογώνιας διατομής. Αποδόθηκε στη βασική αρτηρία του Πεισιστράτειου υδρευτικού συστήματος το οποίο είχε διάφορες διακλαδώσεις για την τροφοδότηση δεξαμενών και κρηνών⁸²⁶.

Το Πεισιστράτειο υδραγωγείο συνέχιζε με την ίδια κατεύθυνση ανατολικά προς τα δυτικά, διερχόταν της περιοχής του Εθνικού Κήπου και εισερχόταν εντός των τειχών της αρχαίας πόλης έως την Αγορά.

Σε μικρότερο υδρευτικό έργο, τοπικής κλίμακας πρέπει να ανήκε υπαίθριος αγωγός ύδατος, η ύπαρξη του οποίου τεκμηριώνεται επιγραφικά στη θέση **285** στην περιοχή της Μονής Καρέα. Συγκεκριμένα στον λόφο με υψόμ. 337.4μ., εντοπίστηκαν

---

⁸²² Ziller 1877, 112.

⁸²³ Κορδέλλας 1875, 64.

⁸²⁴ Αλεξανδρή 1975, 27, πίν. 26Α.

⁸²⁵ Παππάς 1999, 102–104, σχέδ. σ. 103: σκαρίφημα όδευσης του πεισιστράτειου υδραγωγείου

⁸²⁶ Η πόλη κάτω από την πόλη, 222–223, εικ. 7-8 [Ε. Λυγκούρη-Τόλια]. Camp 1986, 42–44.

τρεις παρόμοιες επιγραφές όρων, σε πλαγιά στο ίδιο επίπεδο σε μικρή απόσταση η μία από την άλλη, με την αναγραφή *ὅρος | διανό(μου)* (αρ. 89). Χρονολογήθηκαν στον 4ο αι. π.Χ. Δεν διασώθηκαν ίχνη του αναφερόμενου αγωγού, ο οποίος θα ήταν πιθανόν υπέργειος. Από την κατεύθυνση της σειράς των επιγραφών η διεύθυνση του αγωγού ήταν Α/ΝΑ–Δ/ΒΔ, σαν να επρόκειτο να περιβάλλει τον λόφο από τα δυτικά. Ο αγωγός θα τροφοδοτούνταν από μικρή κοιλάδα σε μεγαλύτερο υψόμετρο και συνέχιζε νοτίως των επιγραφών. Αποτελούσε πιθανότατα δημόσιο υδρευτικό έργο που θα διοχέτευε ύδωρ σε κάποια κρήνη ή δεξαμενή που υπήρχε χαμηλότερα. Η έλλειψη καταλοίπων οφείλεται προφανώς στις νεώτερες επεμβάσεις στο ύψωμα: συσσώρευση λατυπών από παλαιά λατομεία, διάνοιξη δασικού δρόμου και πρόσφατα έργα διαμόρφωσης μετά από πυρκαγιά. Οι όροι θα χρησίμευαν για να προειδοποιήσουν τους ιδιοκτήτες ή νομείς της γής, π.χ. βοσκούς ότι απαγορευόταν ο πορισμός ύδατος από τον υδαταγωγό.

Μεγαλύτερης κλίμακας υδρευτικό έργο της ίδια εποχής, αποτελούσε ο επιγραφικά και αρχαιολογικά τεκμηριωμένος *Αχαρνικός Όχετός*, που ξεκινούσε από τους πρόποδες της Πάρνηθας και ακολουθούσε την κοιλάδα του Κηφισού προς νότο, τροφοδοτώντας τον αρχαίο δήμο των Αχαρνών και φθάνοντας ενδεχομένως μέχρι το άστυ⁸²⁷. Έχουν διασωθεί από την περιοχή της Βαρυπόμπης όροι *ένναίας καὶ ὀχετῶν διαγωγῆς* που σήμαιναν τη διέλευση του αγωγού από ιδιοκτησίες ιδιωτών και ανέγραφαν τους όρους της εκμίσθωσης και την εκμετάλλευση του ύδατος από ένα σώμα *κοινωνῶν*⁸²⁸. Ο αγωγός, του οποίου πολλά τμήματα και διακλαδώσεις έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή του μεγάλου αρχαίου δήμου των Αχαρνών ήταν υπόγειος, κατασκευασμένος από καμπύλες κεραμίδες με ελλειψοειδή διατομή και συνέλεγε τα άφθονα υπόγεια ύδατα της Πάρνηθας, η οποία σε αντίθεση με την υπόλοιπη Αττική είχε επάρκεια ύδατος. Η διαφορά των δύο υδαταγωγών είναι ότι ο ευρισκόμενος σε μεγαλύτερο υψόμετρο υμήττιος φαίνεται ότι ήταν έργο μικρότερης εμβέλειας, το πιθανότερο υπέργειος και τροφοδοτούμενος περιοδικά από το νερό κοιλάδας και όχι από υπόγεια ύδατα. Τα δύο υδροδοτικά έργα δείχνουν τη δημόσια μέριμνα για την εξασφάλιση ύδατος, έστω και σε επίπεδο δήμου, όχι μόνο με την κατασκευή ενός έργου αλλά και με τη διαμόρφωση ενός νομικού πλαισίου λειτουργίας.

⁸²⁷ Πρβλ. Γεωργουσοπούλου 2013, 155–159.

⁸²⁸ SEG XIX 181, 182. SEG XXI 640– 643

Κρήνες

Απαραίτητες στις αρχαίες ελληνικές πόλεις και τα ιερά ήταν οι κρήνες, κατασκευές οι οποίες σπανίως έρχονται στο φως σε ανασκαφές, η μορφή τους όμως είναι γνωστή με βάση παραστάσεις σε αρχαία αττικά αγγεία. Στην περιοχή μελέτης κρήνες με διαχρονική χρήση και αρχαία μέλη διασώζονται στη Μονή Καισαριανής (θέση 322). Στην υπόλοιπη περιοχή μελέτης έχουν εντοπισθεί ανασκαφικά τα κατάλοιπα μιας μόνο κρήνης (259).

Στον ανατολικό περίβολο της Μονής Καισαριανής ακόμη και σήμερα λειτουργεί η πηγή του Κριού, με μαρμάρινο αντίγραφο κρουνού πάνω στον βράχο σε σχήμα κεφαλής κριού. Το πρωτότυπο γλυπτό χρονολογήθηκε στα τέλη 6ου αι. π.Χ. Από αυτό πήρε η Μονή το τούρκικο όνομά της, Κοτβασι (Κοτς-Μπασί, *Κριοῦ Κεφαλή*). Η αρχαϊκή κριοκεφαλή αποτελούσε, πιθανότατα κρουνό αρχαίας κρήνης ή υδρορρόη κτηρίου αρχαϊκών χρόνων. Ως κρουνός μπορεί να ήταν τοποθετημένος στο ίδιο σημείο απευθείας στον βράχο αποτελώντας την απλούστερη μορφή ροοκρήνης. Δεν μπορεί να αποκλεισθεί η περίπτωση να έχει μεταφερθεί από αλλού, πιθανόν από την Ακρόπολη (βλ. υποσ. 529).

Τα κατάλοιπα πιθανής κρήνης βρέθηκαν σε σωστική ανασκαφή στα όρια των σημερινών δήμων Αλίμου και Αργυρούπολης, επί της Λ. Βουλιαγμένης (259). Περιελάμβαναν τμήμα δεξαμενής με αυλάκι, βαθμίδες και αβαθές όρυγμα. Στα βόρεια της δεξαμενής βρέθηκαν δύο πηγάδια. Η ανασκαφείσα κρήνη, βρισκόταν δίπλα σε αρχαία οδό, στην *Αστική Οδό*. Τα παραπάνω αρχαία χρονολογήθηκαν με βάση την κεραμική στον 5ο αι. π.Χ.

Η βασική μορφή της αρχαίας κρήνης συνίσταται στην ύπαρξη μιας ή περισσοτέρων δεξαμενών για τη μάζευση του νερού στο σημείο της πηγής με μία απλή διαμόρφωση της εισόδου του βράχου ή της σπηλιάς, συχνά με μια πρόσταση που δημιουργούσε υπόστεγο για την προστασία του νερού και των ανθρώπων. Αποτελούσαν μικρά κτίσματα, κατασκευασμένα συνήθως από ξύλο και σπάνια είχαν μεγαλύτερο μέγεθος και μνημειακό χαρακτήρα, όπως οι λίγες γνωστές κρήνες της αρχαιότητας (Εννεάκρουνος, κρήνη Θεαγένους στα Μέγαρα). Διακρίνονται επίσης δύο κατηγορίες: οι ροοκρήνες στις οποίες το νερό έτρεχε ελεύθερα από κρουνό και οι αρυκρήνες με συγκέντρωση του νερού σε δεξαμενή ή φυσική κοιλότητα όπου το νερό το ελάμβαναν με δοχείο με άντληση⁸²⁹. Μπορεί επίσης το νερό να μην αντλούνταν

---

⁸²⁹ Μπούρας 1999, 302–306.

απευθείας από την πηγή αλλά να ερχόταν με υδαταγωγό και κατέληγε σε κρουνό με μορφή κεφαλής λέοντος ή άλλου ζώου.

Οι κρήνες βρίσκονταν σε αγορές πόλεων και σε κεντρικές θέσεις οικισμών, όπως και τα πηγάδια, για τη διευκόλυνση του πορισμού του ύδατος, αλλά και γιατί τα σημεία παροχής νερού αποτέλεσαν τα πρωταρχικά σημεία ανάπτυξης οικισμών και κωμών.

Στα ρωμαϊκά χρόνια οι κρήνες στα κέντρα των πόλεων ή σε σημαντικά ιερά ελάμβαναν μνημειώδη χαρακτήρα με πλούσιο αρχιτεκτονικό διάκοσμο. Σε κρηναίο οικοδόμημα υστερορωμαϊκών χρόνων είναι πιθανόν να ανήκαν τα αρχιτεκτονικά μέλη με ανάγλυφα κυμάτια, αστραγάλους, πλοχμούς κλπ. που βρέθηκαν στη Μονή Καισαριανής (θέση **322**). Άλλωστε στην περιοχή της Μονής υπάρχουν τρεις κρήνες με διαχρονική χρήση, οι οποίες πρέπει να λειτουργούσαν από την αρχαιότητα: η πηγή του Κριού στον χώρο της Μονής, η πηγή της Αναλήψεως ή Αγίασμα και η πηγή της Καλοπούλας, που ταυτίζεται με την αναφερόμενη από τους αρχαίους *Κυλλοῦ Πήρα* ή *Κύλλου Πήρα*.

Στο νότιο τμήμα της περιοχής μελέτης, όπου έχουν διασωθεί και ερευνηθεί εκτεταμένα οικιστικά κατάλοιπα κατοίκησης, αναμενόμενα είναι τα ίχνη υδρευτικών και υδροδοτικών κατασκευών, λόγω της ανάγκης για συνεχή διασφάλιση πόσιμου ύδατος. Όπως και στο άστυ των Αθηνών και την υπόλοιπη Αττική η ύδρευση των οικιών γινόταν κυρίως από **πηγάδια** και **δεξαμενές ύδατος**.

Λίγα είναι τα σχετικά ανασκαφικά δεδομένα και προέρχονται κυρίως από την περιοχή του δήμου των Αλών Αιξωνίδων. Στη θέση αρ. **48**, σε οικοδομική νησίδα οικιών, σύμφωνα με την αποκατάσταση του Hoepfner, υπήρχε μεγάλη δεξαμενή χωρητικότητας 50κ.μ. στην οποία κατέληγαν με αγωγό τα όμβρια ύδατα που μαζεύονταν από τις στέγες στην αυλή, καθώς και μία δεύτερη μικρότερη κυκλική⁸³⁰. Και οι δύο μαζί θα εξυπηρετούσαν τέσσερις οικίες. Στο μεγάλο κτηριακό συγκρότημα αρ. **22** το οποίο αποτελούσε πιθανότατα Αγορά, εξωτερικά κοντά στην είσοδο στην ανατολική πλευρά εντοπίστηκε δεξαμενή νερού ανοιγμένη στον φυσικό βράχο, με λίθινο στόμιο και λιθόστρωτο δάπεδο γύρω γύρω.

Σε οικίες του 5ου αι. π.Χ., που ανασκάφτηκαν περί το αρχαίο τρίστρατο εντοπίστηκε δεξαμενή–φρέαρ (θέση **56**). Στα κατάλοιπα οικίας που εντοπίστηκε παρά το ιερό της Αφροδίτης (**61**), βρέθηκε υπαίθριος χώρος και υπόγεια δεξαμενή, ενώ λίγο

---

⁸³⁰ Hoepfner 2005, 265–268.

νοτιότερα (63) αναφέρονται από τον Eliot κατάλοιπα απιόσχημων δεξαμενώνμαζί μεθεμέλια αρχαίων σπιτιών⁸³¹. Στην ίδια περιοχή πηγάδι υπήρχε στην αυλή της σχετικά μεγάλης Οικίας Β' στο οικ. Καλούμενου (66, εικ. 71). Λίγο νοτιότερα, σε αρχαία οικία (70) εντοπίστηκε δεξαμενή, διαστ. 4.75×4.95μ., λαξευμένη εν μέρει μέσα στον βράχο για τη συλλογή όμβριων υδάτων. Μια δεύτερη απιόσχημη δεξαμενή βρέθηκε κοντά σε κυκλικό κτίσμα, ίσως πύργο (75). Διέθετε κτιστό στόμιο από μονή σειρά ακανόνιστων λίθων και σε τμήμα της περιφερείας ανοιγόταν σήραγγα με κατεύθυνση προς τη σύγχρονη οδό Αχιλλέως. Η διεύρυνση του χώρου αποθήκευσης του ύδατος και η σύνδεση με παρακείμενα πηγάδια ή δεξαμενές μέσω υπόγειων σιράγγων είναι ευρέως γνωστή από τις δεξαμενές του αρχαίου Πειραιά και την περιοχή της Θόλου στην αρχαία Αγορά⁸³². Δεξαμενή ενδεχομένως αποτελούσε τραπεζιόσχημος χώρος (διαστ. 4.60μ.×2.50μ.) που οριζόταν στις δύο πλευρές από τον λαξευμένο βράχο και ανασκάφτηκε δίπλα σε δωμάτιο οικίας του 4ου αι. π.Χ.(79).

Οι ολιγάριθμες δεξαμενές ομβρίων και πηγάδια από τις σωστικές ανασκαφές οικιών στην περιοχή μελέτης μπορεί να οφείλονται στα αποσπασματικά ανασκαφικά δεδομένα⁸³³. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα πηγάδια βρισκόταν σε σημεία συμβολής οδών (π.χ. τρίστρατο, συμβολή αρχαίων οδών κοντά στο Αφροδίσιο) και σε συνάφεια με κτήρια ιδιαίτερης σημασίας π.χ. δημοτικό ιερό Αφροδίτης και Αγορά. Είναι εύλογο ότι συχνά είχαν κοινοτικό χαρακτήρα και λειτουργία και ότι εξυπηρετούσαν παραπάνω από ένα σπίτια (βλ. παραπάνω θέση 48).

Πηγάδια διανοίγονταν επίσης σε χώρους που σχετίζονταν με εργαστηριακές δραστηριότητες για τις οποίες ήταν απαραίτητη η χρήση ύδατος για την επεξεργασία των πρώτων υλών, με σύστημα αγωγών και διαδοχικών ορυγμάτων που αποσκοπούσε στην περισυλλογή και ανακύκλωση του νερού και στην ελαχιστοποίηση των απωλειών υγρών διαλυμάτων. Τέτοιες περιπτώσεις έχουν διαγνωστεί στη θέση 231 και στη θέση 257. Στην τελευταία περίπτωση, σε αρχαία υπαίθρια εγκατάσταση που ταυτίστηκε με κναφείο, δύο πηγάδια βρέθηκαν στον προθάλαμο και στον οπίσθιο χώρο κτηρίου που αποτελούσε ενδιαίτημα ή κατάστημα και τρίτο σε κεντρικό σημείο ανάμεσα σε

---

⁸³¹ Eliot 1962, 32–33.

⁸³² Thompson 1940, 98–100, εικ. 75. Chiotis 2011, 167–168.

⁸³³ Απουσία πηγαδιού παρατηρήθηκε και στην Οικία στο Δέμα· θεωρήθηκε ότι ο πορισμός ύδατος στις αγροικίες είναι πιθανότερο να γινόταν εκτός της οικίας: Jones et al. 1962.

ορύγματα και αγωγούς. Και τα τρία ήταν αρκετά βαθιά και λαξευμένα στο ασβεστολιθικό πέτρωμα.

Ας σημειωθεί ότι στις αυλές αρκετών οικιών του άστεως υπήρχαν πηγάδια ή δεξαμενές νερού⁸³⁴. Εξελιγμένο σύστημα πορισμού νερού έχει διαπιστωθεί από τις ανασκαφές στον αρχαίο Πειραιά, όπου όλες οι οικίες διέθεταν απαραίτητα πηγάδια και δεξαμενές στις αυλές τους.

VIB2. Άμυνα

Υμήττια Οχυρά και Άμυνα (Χάρτης 13)

Προϊστορικοί χρόνοι

Κατά τους Πρωτοελλαδικούς χρόνους η θέση **341** στο Κορακοβούνι Χολαργού, λόγω του φυσικού οχυρού χαρακτήρα του σημείου, είναι ενδεχόμενο να αποτέλεσε τειχισμένη θέση της εποχής αυτής. Τα κατάλοιπα, ΠΕ κεραμική, οψιανοί και συγκεντρώσεις λίθων, πιθανόν από τοίχους, δεν αρκούν όμως ως αποδείξεις. Περίβολοι και οχύρωση έχουν διαπιστωθεί σε κάποιους Πρωτοελλαδικούς οικισμούς της Αττικής, π.χ. στον οχυρωμένο ΠΕ οικισμό στο Ζάγανι Σπάτων, στη Ραφήνα, κ.ά.⁸³⁵.

Μυκηναϊκοί χρόνοι

Περίβολος έχει διασωθεί πολύ αποσπασματικά και φαίνεται ότι περιέβαλλε από ανατολικά και βόρεια το ΥΕ οικιστικό συγκρότημα στη θέση **263 (εικ. 167)**. Η μικρή έκταση διατήρησής του, το όχι ιδιαίτερα μεγάλο πάχος του και η απουσία άλλων σχετικών κατασκευών —προστατευμένη πύλη, προμαχώνας— δεν υποστηρίζουν τη λειτουργία του ως αμυντικής κατασκευής. Ως εκ τούτου η μυκηναϊκή αυτή εγκατάσταση δεν φαίνεται να ήταν οχυρωμένη σε αντίθεση με σύγχρονες μυκηναϊκές ακροπόλεις (Ακρόπολη Αθηνών, Τίρυνθα, Μυκήνες).

---

⁸³⁴ Βλ. Οικία Σίμωνος: Tsakirgis 2005, 70, εικ. 5.2. Οικία Μικίωνος και Μένωνος: Tsakirgis 2005, 74–75, εικ. 5.3. The Industrial District, Οικία C: Jones 1975a, 71. Οικίες BA του Αρείου Πάγου: Jones 1975a, 84–87. Κλασική οικία με ανδρώνα και μεγάλη υπόστυλη σε ένα τμήμα της αυλής με δυο πηγάδια στην οδό Αριστείδου 6: Θρεψιάδης 1960, 29–32. Jones 1975a, 93–95, εικ. 9.

⁸³⁵ Κακαβογιάννη 2008, 99. Σταϊνχάουερ 2005, 174.

Κλασικοί χρόνοι

Οι ορεινοί όγκοι και τα περάσματα των βουνών αποτελούσαν ανέκαθεν καίρια σημεία ελέγχου και οργάνωσης της άμυνας. Ο Υμηττός κατά την κλασική αρχαιότητα δεν διαδραμάτισε παρόμοιο ρόλο, για τον λόγο ότι σε όλη του την έκταση βρισκόταν στο κέντρο της αθηναϊκής επικράτειας και δεν αποτελούσε σύνορό της. Οι εγκαταστάσεις αμυντικού-οχυρωματικού χαρακτήρα των χρόνων αυτών στη δυτική πλευρά του Υμηττού είναι ελάχιστες.

Κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο η άμυνα της Αθήνας βασίστηκε στα Μακρά Τείχη και στην οχύρωση του άστεως και του Πειραιά, σε συνδυασμό με τα μεθοριακά οχυρά, όπως η Οινόη, ο Ραμνούς και το Σούνιο, τα περισσότερα από τα οποία εξυπηρετούσαν το αθηναϊκό ναυτικό. Η ύπαιθρος εγκαταλείφθηκε στις επιδρομές των Λακεδαιμονίων. Η ναυτική ηγεμονία εξασφάλιζε την τροφοδοσία των Αθηναίων⁸³⁶. Η αμυντική αυτή πολιτική της Αθήνας ενδεχομένως ίσχυε και κατά τον 4ο ίσως και τον 3ο αι. π.Χ., όπως φαίνεται από το ψήφισμα του Καλλισθένους που περιλαμβάνεται στο λόγο του Δημοσθένους *Περὶ τοῦ στεφάνου*, ακόμα και αν το χωρίο αυτό αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη του 3ου αι. π.Χ.⁸³⁷. Δημ. XVIII 37: *Ἐπὶ Μνησιφίλου ἄρχοντος, σύγκλητος ἐκκλησία ὑπὸ στρατηγῶν καὶ πρυτάνεων, [καὶ] βουλῆς γνώμη, Μαιμακτηριῶνος δεκάτη ἀπιόντος, Καλλισθένης Ἐτεονίκου Φαληρεὺς εἶπε μηδένα Ἀθηναίων μηδεμιᾶ παρευρέσει ἐν τῇ χώρᾳ κοιταῖον γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν ᾧσιν καὶ Πειραιεῖ, ὅσοι μὴ ἐν τοῖς φρουρίοις εἰσὶν ἀποτεταγμένοι· τούτων δ' ἐκάστους ἦν παρέλαβον τάξιν διατηρεῖν μήτε ἀφημερεύοντας μήτε ἀποκοιτοῦντας... κατακομίζειν δὲ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν πάντα τὴν ταχίστην, τὰ μὲν ἐντὸς σταδίων ἑκατὸν εἴκοσι εἰς ἄστυ καὶ Πειραιᾶ, τὰ δὲ ἐκτὸς σταδίων ἑκατὸν εἴκοσι εἰς Ἐλευσίνα καὶ Φυλὴν καὶ Ἀφιδναν καὶ Ραμνοῦντα καὶ Σούνιον. εἶπε Καλλισθένης Φαληρεὺς.*

Κατά τον 4ο αι. π.Χ., στην Αθήνα, μετά τις τραυματικές εμπειρίες της δόξης της Αττικής κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, της απώλειας της ηγεμονίας και της εγκατάλειψης της υπαίθρου, έγινε επιτακτική η ανάγκη προστασίας των πόρων της γης και της εξασφάλισης αυτάρκειας, με αποτέλεσμα τη μεταβολή της υπερασπιστικής τακτικής. Οι Αθηναίοι επέκτειναν την αμυντική στρατηγική γραμμή πέρα από τα όρια της πόλης και ανέπτυξαν ένα σύστημα μεθοριακών οχυρών για την αποτροπή εισβολών

⁸³⁶ Θουκ. II 13,2, 14,1, 17,1–3. Βλ και Σταϊνχάουερ 2005, 138, 140.

⁸³⁷ Βλ. και Mc Credie 1966, 92–93.

και την προστασία της υπαίθρου χώρας από εχθρικές επιδρομές, ενισχύοντας τα ήδη υπάρχοντα και αυξάνοντας τα φρούρια των συνόρων⁸³⁸. Το δίκτυο των οχυρών συμπληρωνόταν από πύργους και φρυκτωρίες τοποθετημένους σε στρατηγικά σημεία, όπως ο πύργος του Βαρνάβα, στο Μάζι και ο μεμονωμένος πύργος στον βόρειο Υμηττό (θέση **342**)⁸³⁹. Τα οχυρά αυτά ήταν ιδιαίτερα επιβλητικά με ισχυρή τοιχοδομία και εφαρμογή αρχών της οχυρωτικής τέχνης (Φυλή, Ελευσίνα... Βλ. και McCredie 1966, 88–89).

Αυτό δεν σημαίνει ότι στη δυτική πλευρά του Υμηττού δεν υπήρχε φόβος εχθρικής επιδρομής, που θα μπορούσε να καταστρέψει μέρος της αγροτικής παραγωγής, κυρίως λόγω εισβολής από τη θάλασσα. Η γνωστή επιγραφή της Φελλείδος από την Αιξωνή [αρ. **48**, IG II² 2492, στίχ. 12–13] προβλέπει: *ἐὰν δὲ πολέμιοι ἐξείργωσι ἢ διαφθείρῳσί τι, εἶναι Αἰξωνεῦσιν τῶν γενομένων ἐν τῷ χωρίῳ τὰ ἡμίσεα*⁸⁴⁰. Δεν μαρτυρείται όμως κάποια τέτοια εχθρική εισβολή στα εδάφη του δυτικού Υμηττού κατά τα χρόνια της επιγραφής, η οποία θα αιτιολογούσε αντίστοιχα αμυντικά έργα. Όπως σημειώνει ο Ν. Παπαζαρκάδας, η πρόβλεψη αυτή σε επιγραφικά κείμενα των Αιξωνέων, των Πρασιέων και των Τειθρασίων μπορεί να οφείλεται είτε στην οδυνηρή ανάμνηση των επιδρομών των Λακεδαιμονίων κατά τον Δεκελεικό Πόλεμο, κατά τον 5ο αι. π.Χ., είτε στον φόβο μπροστά στην αυξανόμενη μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. δύναμη των Μακεδόνων⁸⁴¹.

Με το σύστημα των πύργων και οχυρών του 4ου αι. π.Χ. της Αττικής μεθορίου⁸⁴² συνδεόταν πιθανός πύργος που αναγνώρισαν οι Ober και McCredie στο ύψωμα 726μ., στο βόρειο άκρο του Υμηττού (θέση **342**)⁸⁴³. Η θέση παρέχει πολύ καλή θέα στην πεδιάδα των Μεσογείων και στο πέρασμα στην αθηναϊκή πεδιάδα από το βόρειο άκρο

⁸³⁸ Ober 1985, 3, 100–207, Ober 1989, 294–295. Σταϊνχάουερ 2005, 143–145, 149–150.

⁸³⁹ Mc Credie 1966, 90. Ober 1985, 132–133, 137–138. Αποστόλου 2016 (πύργος Βαρνάβα), 155–157 (Μάζι), βλ. και χάρτες σ. 109, 110.

⁸⁴⁰ Παρόμοιες προβλέψεις για πολεμικές εισβολές που έθεταν σε κίνδυνο την παραγωγή εκμισθούμενων γαιών υπάρχουν σε επιγραφικά κείμενα που αφορούν στον ευρισκόμενο στην ανατολική παραλία δήμο των Πρασιών [SEGXXI 644 II. 11–16] και την ευρισκόμενη στην ανατολική Αττική Τειθρά, η οποία αν και μεσόγειος δήμος βρισκόταν κοντά στην ακτή [SEG XXIV 151]. Βλ. και Papazarkadas 2011, 123, υποσ. 109.

⁸⁴¹ Papazarkadas 2011, 123.

⁸⁴² Ober 1989, 294–295.

⁸⁴³ Πρόκειται για κατάλοιπα συμπαγούς κατασκευής από αργολιθοδομή με διάμετρο 8.10μ.

του Υμηττού. Η χρονολόγηση του κτίσματος στον 4ο αι. π.Χ. αποδεικνύεται από τη συναφή κεραμεική που εντοπίστηκε στη θέση αυτή. Αποτελούσε αυθύπαρκτο στον χώρο κτίσμα, *φυλάκιον* ή *φρυκτώριον*, το οποίο θα λειτουργούσε ενταγμένο σε δίκτυο πύργων και οχυρών που αλληλοκαλύπτονταν και επικοινωνούσαν μεταξύ τους⁸⁴⁴. Ανήκε, επομένως, σε κρατικό σχεδιασμό και αντιπροσώπευε έναν χρήσιμο κρίκο του δικτύου άμυνας της Αθήνας, εξασφαλίζοντας τον οπτικό έλεγχο μιας μεγάλης περιοχής από τα Μεσόγεια και το διάσελο Υμηττού-Πεντέλης μέχρι το αθηναϊκό πεδίο, την οποία δεν επόπτευαν τα μεθοριακά οχυρά. Ταυτόχρονα θα μπορούσε να εξασφαλίζει οπτική επικοινωνία με την Αθήνα και τον Πειραιά⁸⁴⁵.

Πύργοι ενσωματωμένοι σε αγροικίες και οικίες κλασικών χρόνων

Χαρακτηριστικό γνώρισμα ορισμένων αγροικιών των κλασικών χρόνων της Αττικής (βλ. Οικία Βάρης) αλλά και οικιών σε οικιστικούς πυρήνες αγροτικών δήμων, όπως των Αλών Αιξωνίδων είναι η ενσωμάτωση πύργων, συνήθως κυκλικής και σπανιότερα τετράγωνης κάτοψης. Ως πύργοι αναφέρονται κατασκευές που βρίσκονται σε πλευρά ή γωνία της οικίας με πρόσβαση στην αυλή, μικρών σχετικά διαστάσεων σε σχέση με τα υπόλοιπα δωμάτια και με μεγαλύτερο από το συνηθισμένο εύρος θεμελίων. Αποκαθίστανται ως κτίσματα εξολοκλήρου από λίθο, με παραπάνω από έναν ορόφους. Όπως υποστηρίχθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, η χρήση των πύργων αυτών στις οικίες της Αττικής θεωρούμε ότι ήταν διττή. Από τη μια πλευρά είχαν αγροτική-αποθηκευτική χρήση, διότι ανήκαν σε ιδιωτικής χρήσης κατασκευές και οι γραμμές άμυνας της Αττικής ήταν αλλιώς οργανωμένες κατά τον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ.⁸⁴⁶.

Οι ενσωματωμένοι στις οικίες πύργοι μπορεί όμως να είχαν και αμυντική λειτουργία και να χρησίμευαν για την προστασία ανθρώπων και κυρίως αγαθών έναντι ολιγομελών και σύντομων επιδρομών σε απομονωμένες ή ευάλωτες σε επιθέσεις περιοχές—π.χ. σε ανοιχτές στα νότια παράλια της Αττικής θέσεις, όπως είναι οι Αλές Αιξωνίδες και η περιοχή του Σουνίου—όπως προβλέπει η επιγραφή της Φελλείδος για

---

⁸⁴⁴ Για τους αρχαίους πύργους, τα δίκτυα, τη χρήση τους και συναφή ερωτήματα, με βάση κυρίως τα δεδομένα από την Αργολίδα, Αρκαδία και Λακωνία βλ. Πίκουλας 1990–1991.

⁸⁴⁵ McCredie 1966, 90. Σταϊνχάουερ 2005, 151, 153

⁸⁴⁶ Για τη χρήση των πύργων των αγροικιών και οικιών της Αττικής βλ. και Young 1956a. Lohmann 1989. Morris – Papadopoulos 2005, εικ. 20. Hoepfner 2005, 265–268. Nevett 2005, 96

την Αιξωνή (Επιγραφή αρ. 48) και μαρτυρεί ο Δημοσθένης⁸⁴⁷. Ο χώροι αυτοί όμως δεν θα μπορούσαν να παρέχουν ασφάλεια έναντι οργανωμένου στρατεύματος, όπως στις εισβολές των Λακεδαιμονίων στην Αττική κατά τα πρώτα έτη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Οι ταραγμένοι χρόνοι, μετά τις ήττες των Αθηναίων από τον Φίλιππο Β΄ το 338 π.Χ. στη Χαιρώνεια και από τον Αντίπατρο το 322 π.Χ. άλλαξαν τα δεδομένα: ο ύστερος 4ος αι. π.Χ. και κυρίως ο 3ος αι. π.Χ. χαρακτηρίζονται από τις προσπάθειες του αθηναϊκού δήμου για ανεξαρτησία και την αντίρροπη δράση των Μακεδόνων που επιχειρούσαν την εξασφάλιση της επικυριαρχίας τους στην Αθήνα, με το θέατρο του πολέμου να εκτυλίσσεται συχνά στην Αττική. Για έναν περίπου αιώνα μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ΄ και κυρίως κατά το διάστημα 325–250 π.Χ. οι εχθρικές εισβολές στην Αττική δεν είναι ασυνήθιστες⁸⁴⁸. Στο πλαίσιο των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο αθηναϊκό πεδίο, σε συνδυασμό με τη δημογραφική και οικιστική συρρίκνωση της υπαίθρου, εντάσσεται και η αξιοποίηση υψωμάτων ή υπωρειών του Υμηττού, για στρατιωτικούς σκοπούς, όπως μαρτυρούν τα περιορισμένα αρχαία κατάλοιπα, σιωπούν όμως εντελώς οι αρχαίες πηγές.

Τα πολεμικά γεγονότα που συνδυάζονται με πολιορκίες και την παρουσία ξένων στρατευμάτων στην Αττική και θα μπορούσαν να αιτιολογήσουν την ύπαρξη βραχύβιων οχυρών και στρατοπέδων στη δυτική πλευρά του Υμηττού είναι τα παρακάτω:

Το 319 π.Χ. με το θάνατο του Αντιπάτρου που ήλεγχε από το 322 π.Χ. την Αθήνα, ξέσπασε διαμάχη διαδοχής μεταξύ του γιου του Κασσάνδρου και του στρατηγού Πολυσπέρχοντος. Ο γιος του τελευταίου Αλέξανδρος στρατοπέδευσε κοντά στον Πειραιά για να διώξει τον Νικάνωρα, τοποτηρητή του Κασσάνδρου στην ακρόπολη της Μουνυχίας. Επικράτησε ο Κάσσανδρος, η δημοκρατία καταλύθηκε και η διακυβέρνηση της πόλεως ανατέθηκε στον Δημήτριο Φαληρέα.

---

⁸⁴⁷ Δημ. XLVII, 56–57: *αἱ μὲν ἄλλαι θεράπαιναι (ἐν τῷ πύργῳ γὰρ ἦσαν, οὗπερ διαιτῶνται) ὥς ἤκουσαν κραυγῆς, κλείουσι τὸν πύργον, καὶ ἐνταῦθα μὲν οὐκ εἰσῆλθον, τὰ δ' ἐκ τῆς ἄλλης οἰκίας ἐξέφερον σκεύη...*

⁸⁴⁸ Mc Credie 1966, 102–103.

Το 307 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής κατέλαβε τον Πειραιά και την Αθήνα και επανέφερε την ανεξαρτησία της πόλης και το δημοκρατικό καθεστώς.

Κατά τον *Τετραετή πόλεμο* (307–303 π.Χ.) έλαβαν χώρα πολιορκίες της Αθήνας, το 306 π.Χ. και 304 π.Χ. από τον Κάσσανδρο, και στη συνέχεια μετά τη μεταστροφή του αθηναϊκού δήμου⁸⁴⁹ το 295 π.Χ. και 287 π.Χ. από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή. Τα γεγονότα αυτά είναι πιθανόν να συνδέονταν με την κατασκευή προσωρινών οχυρών, κοντά στην αθηναϊκό πεδίο γύρω από το άστυ⁸⁵⁰.

Ο Χρεμωνίδειος Πολέμος (268/7 ή 266/5 π.Χ.–263/2 π.Χ.) ξέσπασε μετά τη συμμαχία της Αθήνας με τη Σπάρτη, εναντίον του βασιλιά Αντίγονου, σύμφωνα με το ψήφισμα που εισηγήθηκε ο Αθηναίος Χρεμωνίδης, επί άρχοντος Πειθιδήμου⁸⁵¹. Η Αθήνα είχε ήδη ισχυρό σύμμαχο τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελο της Αιγύπτου και επιδίωκε να ανακτήσει την απόλυτη κυριαρχία στην επικράτειά της, καθώς και στον Πειραιά⁸⁵². Στην Αττική ενεπλάκησαν τέσσερα διαφορετικά στρατεύματα, όταν ο Αντίγονος αντέδρασε περικυκλώνοντας την Αθήνα. Εκτός από τους Αθηναίους που είχαν ξεγεραθεί εναντίον της Μακεδονικής κατοχής, σε βοήθεια των πρώτων ήλθε από την πλευρά της θάλασσας πτολεμαϊκός στρατός υπό τον στρατηγό Πάτροκλο, που στρατοπέδευσε στην ομώνυμη νησίδα κοντά στο Σούνιο, στη χερσόνησο της Κορώνης και σε άλλα, παραθαλάσσια κυρίως σημεία, της Αττικής⁸⁵³. Από την πλευρά της Κορίνθου ήλθε σε βοήθεια των Αθηναίων το στράτευμα του βασιλιά της Σπάρτης Αρέα Α΄, το οποίο δεν μπόρεσε να προσεγγίσει την πόλη, λόγω της πολιορκίας του Αντίγονου. Οι σύμμαχοι απέτυχαν να σώσουν την Αθήνα.

Στρατόπεδο πτολεμαϊκού στρατεύματος στην Ηλιούπολη (θέση 281)

Στην Ηλιούπολη, στους πρόποδες του Υμηττού, σε μια περιορισμένη έκταση ανάμεσα σε χειμάρρους, η οποία πρέπει να αντιστοιχεί στην περιοχή του λόφου του Αγίου Κωνσταντίνου, ανάμεσα στις διακλαδώσεις του ρέματος της Πικροδάφνης, βρέθηκαν την περίοδο της γερμανικής Κατοχής θεμέλια και κινητά ευρήματα, νομίσματα, αιχμές βελών, δεκάδες μολυβδίδες και τμήματα αγγείων, κυρίως

---

⁸⁴⁹ Πλουτ., *Δημήτρ.* 30.

⁸⁵⁰ McCredie 1966, 104–106. Habicht 1998, 106–107, 121, 132–134.

⁸⁵¹ IG II² 686+687. Βλ. και Πανσ. I 1, 1.1 7, 3. Mc Credie 1966, 113.

⁸⁵² Mc Credie 1966, 107–115. Habicht 1998, 190–199.

⁸⁵³ Βλ. και Πετράκος 1967.

αμφορέων. Η μελέτη των νομισμάτων από την Ειρήνη Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, που ήταν στην πλειονότητά τους χρυσές, αργυρές και χάλκινες κοπές του Πτολεμαίου Α΄ και του Πτολεμαίου Β΄, την οδήγησαν στην ερμηνεία των αρχαίων ως καταλοίπων εγκατάστασης–στρατόπεδου του στρατεύματος του στρατηγού Πατρόκλου. Παρόμοιου περιεχομένου νομισματικά σύνολα με πτολεμαϊκά νομίσματα έχουν βρεθεί σε παράλια οχυρά στη χερσόνησο της Κορώνης στην Ανατολική Αττική, στη χερσόνησο Μικρό Καβούρι στη Βουλιαγμένη και στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας.

Από τη νομισματολόγο τονίσθηκε η ομοιομορφία των τύπων και του μεγέθους τους και η έλλειψη εύρεσης παρόμοιων τύπων σε άλλες θέσεις, εκτός αυτών που στάθμευσαν αιγυπτιακά στρατεύματα. Τα ευρεθέντα στην Ηλιούπολη, αλλά και στα οχυρά στην Κορώνη και στο Μικρό Καβούρι νομισματικά σύνολα ερμηνεύτηκαν ως πληρωμή των στρατιωτών του Πατρόκλου. Από την ίδια θέση προήλθε επίσης επιτύμβια στήλη του *Άρτασι* (αρ. 88), πιθανόν ξένου μισθοφόρου του αιγυπτιακού στρατεύματος.

Οχυρό Υμηττού (θέση 290)

Σε απομονωμένο ύψωμα (υψόμ. 814μ.), στη δυτική πλευρά του Υμηττού, κοντά στην κορυφογραμμή, ανάμεσα στην κορυφή του βουνού και στη Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα, σώζονται τα κατάλοιπα αρχαίου τετράπλευρου οχυρού⁸⁵⁴. Έχει τραπεζιόσχημη κάτοψη, με διαστάσεις 47μ. (ανατολικά–δυτικά) και 36/47μ. (βόρεια–νότια). Οι εξωτερικοί τοίχοι ήταν ιδιαίτερα ισχυροί, αποτελούνταν από αργολιθοδομή, με μέσο πλάτος 2.35μ. Μικρές προεξέχουσες κατασκευές σαν πύργοι/αντηρίδες πιθανόν αναπτύσσονταν εξωτερικά του βορείου τοίχου, όπως δείχνουν ισάριθμοι σωροί λίθων (πρβλ. παρακάτω οχυρό αρ. 349). Οι δύο ανατολικότεροι πύργοι, που βρίσκονταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, περιέβαλαν κατά τον Mc Credie άνοιγμα πύλης εύρους 1.60μ. Πιθανή ήταν ύπαρξη εισόδου στη ΝΑ γωνία. Σήμερα οι τοίχοι έχουν καταρρεύσει και το περίγραμμα της κάτοψης σχηματίζεται από σωρούς λίθων. Κατά μήκος του εσωτερικού των τοίχων αναπτυσσόταν σειρά δωματίων, πλάτ. 2.5–3.5μ. Οι τοίχοι που τα όριζαν ήταν από αργούς λίθους και είχαν πλάτ. 1μ. Οι τοίχοι αυτοί έχουν επίσης καταρρεύσει. Βρέθηκαν λίγα όστρακα από αδιάγνωστα χρηστικά αγγεία και τμήματα μελαμβαφών και ερυθροβαφών κεραμίδων λακωνικού τύπου.

⁸⁵⁴McCredie 1966, 48–50, εικ. 9. Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973, 149–150, θέση 43–45, 50. Travlos 1988, 192. Ober 1981, 68–77.

Η κατασκευή αναγνωρίστηκε ως οχυρό λόγω της κάτοψης, του μεγάλου πάχους των τοίχων και της απομονωμένης θέσης. Χρονολογήθηκε στους αρχαίους χρόνους λόγω ομοιότητας των κεράμων με αντίστοιχα ευρήματα άλλων αρχαίων οχυρώσεων της Αττικής, της χερσονήσου της Κορώνης στο Πόρτο Ράφτη —στρατόπεδο Πτολεμαίων κατά τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο— αλλά και του Καστρακίου στην Πεντέλη και του Λειψύδριου στην Πάρνηθα, οχυρών ελληνιστικών χρόνων, που παρουσιάζουν και αυτά μεγάλου πάχους τείχος και αργολιθοδομή⁸⁵⁵.

Η θέα που παρέχει στο λεκανοπέδιο αλλά και σε άλλα περιμετρικά οχυρά της Αττικής —Δεκέλεια, Κατσιμίδι, Λειψύδριον στην Πάρνηθα, Γερόβουνο, τείχος στο όρος Αιγάλεω πάνω από το Καματερό, λόφος Μουσών (Φιλοπάππου) και Ακρόπολη της Μουνυχίας στον Πειραιά— είναι άπλετη και η θέση είναι ιδανική για τον οπτικό έλεγχο της αθηναϊκής πεδιάδας, του Πειραιά και των δυτικών ακτών της Αττικής. Βρίσκεται όμως σε δυσπρόσιτο σημείο, μακριά από το άστυ και δύσκολα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε πολεμική δράση γύρω από αυτό. Χρησίμευε πιθανόν ως παρατηρητήριο ή σκοπιά κάποιας δύναμης εχθρικής ως προς αυτήν που ήλεγχε την Αθήνα, πιθανόν κατά τον 3ο αι. π.Χ. Μπορεί ειδικότερα να ανήκε στην εποχή του Χρεμωνιδείου Πολέμου, επιτελώντας διαφορετικό σκοπό από το στρατοπέδο της Ηλιούπολης⁸⁵⁶.

Λόφος Καλόγερος Καισαριανής (θέση 324, εικ. 261–264)

Τμήμα μακριού τοίχου φαίνεται ότι περιέβαλλε την κορυφή και το βόρειο τμήμα του λόφου Καλόγερος, υψόμ. 375μ., σύμφωνα με την έρευνα του McCredie⁸⁵⁷. Πρόκειται για ύψωμα δυτικά της Μονής Καισαριανής που ορίζεται στα βόρεια από παραπόταμο του Ιλισού, τον Ηριδανό Καισαριανής. Ο λόφος πρέπει να ταυτίζεται με την οχυρωμένη θέση στις περιηγητικές μαρτυρίες του E. Dodwell και W. Gell και σημειώνεται ως *Kaisariani Berg* (375μ.) στο φύλλο χάρτου IV (Athen–Hymettos, 1882) των *Karten von Attika*⁸⁵⁸. Ο E. Dodwell το 1805 στην ανάβαση προς το μοναστήρι της Καισαριανής εντόπισε έναν μακρύ τοίχο από μεγάλους λίθους, θεμέλια

---

⁸⁵⁵ Mc Credie 1966, 102.

⁸⁵⁶ McCredie 1966, 114.

⁸⁵⁷ McCredie 1966, 50–52.

⁸⁵⁸ Όπ. π..

πύργου και τοίχους που περιέκλειαν δύο όμορους λόφους. Το ένα ύψωμα περιέβαλλε από βορρά η κοίτη ποταμού, τον οποίο θεώρησε ως τον Ιλισό. Επρόκειτο προφανώς για τον παραπόταμό του⁸⁵⁹. Ο W. Gell ανέφερε ότι ίχνη οχυρωματικού τοίχου περιέκλειαν τέσσερις λόφους και άλλα αρχαία κατάλοιπα⁸⁶⁰. Σχετικά με την οχύρωση που ανέφεραν οι περιηγητές τον 19ο αι., ο McCredie το 1982 δημοσίευσε σκαρίφημα ημερολογίου του W. Gell, στο οποίο σημειώνεται το ρέμα της Καισαριανής και οχύρωση που περιέβαλλε τέσσερις λόφους⁸⁶¹. Τη δεκαετία του '60 σύμφωνα με τον McCredie ήταν ορατός ένας μόνο τοίχος και πιθανόν η κατασκευή των κτηρίων της Πανεπιστημιούπολης, καθώς και σύγχρονοι δρόμοι κατέστρεψαν τα υπόλοιπα. Η διαδρομή του τοίχου, όπως ήταν ορατός τη δεκαετία του '60 αποτυπώνεται σε σχέδιο που δημοσιεύει για τον Υμηττό ο Vanderpool το 1967⁸⁶².

Περισσότερο δυσδιάκριτα έγιναν τις επόμενες δεκαετίες τα συγκεκριμένα κατάλοιπα: ο M. Langdon αμφισβήτησε ότι αποτελούσαν ίχνη οχύρωσης και τα ερμήνευσε ως αναλημματικό/-ούς τοίχους καλλιέργειας⁸⁶³.

Η ενδεχόμενη οχυρή αυτή θέση —στην κορυφή του υψώματος σήμερα διακρίνονται αδιάγνωστα όστρακα αγγείων και δυσδιάκριτα ίχνη θεμελίων τοίχου— πιθανόν αποτελούσε προσωρινή εγκατάσταση στρατιωτικού χαρακτήρα κάποιας δύναμης που επιχειρούσε να καταλάβει την πόλη, με πρόσβαση στις πηγές της Καισαριανής.

Πιθανόν συνδεόταν με κατάλοιπα από ευμεγέθεις λίθους που διακρίνονται σε επίμηκες χαμηλό ύψωμα, νοτίως του κτηρίου της Φιλοσοφικής Σχολής στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου (θέσεις **330**, **330α**, **330β**, λείψανα πύργων;), τα οποία όμως έχουν υποστεί σοβαρή διατάραξη από έργα οδοποιίας και πυρόσβεσης.

Από τα τρία παραπάνω στρατόπεδα–οχυρά, η θέση του στρατοπέδου της Ηλιούπολης, λόγω του χαρακτήρα και της ακριβούς χρονολόγησης των ευρημάτων

---

⁸⁵⁹ Dodwell 1819, 484.

⁸⁶⁰ Gell 1827, 93–94: ... *On the hill r. observe vestiges of a town, with traces of its walls. ... Could this town have been called Helis, or was it the spot given to the Pelasgi, at the foot of Hymettus? The wall incloses four of the hills.*

⁸⁶¹ Mc Credie 1982, πίν. 12.

⁸⁶² Vanderpool 1967, σχέδ. σ. 310.

⁸⁶³ Langdon 1982, 88–98.

είναι η μόνη που μπορεί να τοποθετηθεί με ασφάλεια στην περίοδο του Χρεμωνιδείου Πολέμου και να αναγνωρισθεί ως επιχειρησιακή βάση των στρατευμάτων της δύναμης του Πατρόκλου που σκόπευε να βοηθήσει τους πολιορκημένους από τον Αντίγονο Αθηναίους⁸⁶⁴.

Τα άλλα δύο, το οχυρό του Υμηττού και ακόμα περισσότερο η υποθετική οχυρωματική εγκατάσταση στην Καισαριανή είναι δύσκολο να χρονολογηθούν με ασφάλεια, εξαιτίας της έλλειψης κινητών χρονολογήσιμων ευρημάτων, της απουσίας γραπτών πηγών και επιπλέον στην περίπτωση της Καισαριανής ορατών καταλοίπων. Η μελέτη ενός συνόλου οχυρών εγκαταστάσεων στην Αττική από τον McCredie (1966) έδειξε ότι οι θέσεις αυτές, όπως η χερσόνησος Κορώνη στην ανατολική ακτή της Αττικής, το Καστράκι στην Πεντέλη, το Λειψύδριον στην Πάρνηθα και το Γερόβουνο στο Καματερό, αποτελούσαν οχυρά με μικρή διάρκεια χρήσης. Πρότεινε την αναγωγή τους στην περίοδο μεταξύ 325–250 π.Χ., στις ταραγμένες δεκαετίες κατά τις οποίες έλαβαν χώρα εισβολές εχθρικών δυνάμεων στην Αττική και πολιορκίες της Αθήνας κατά τον τετραετή πόλεμο και κυρίως κατά τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο⁸⁶⁵.

Οχυρωματική χρήση μπορεί να είχε τοίχος μήκ. 22.20μ. και πλάτ. 1–1.27μ. που ακολουθεί την καμπύλη του υψώματος στη θέση **52** στις Αλές Αιξωνίδες. Παρότι σχετίζεται με ύψωμα, λόγω της θέσης και των καταλοίπων στην ευρύτερη περιοχή είναι πιθανότερο η χρήση του να ήταν αναλημματική.

Ρωμαϊκοί χρόνοι

Στη θέση **349** η ανασκαφή ενός κτίσματος με οχυρή κατασκευή πρόσθεσε νέα στοιχεία στις γνώσεις μας για την αμυντική οργάνωση το ταραγμένο από τις βαρβαρικές επιδρομές δεύτερο μισό του 3ου αι. μ.Χ. την εποχή της επιδρομής των Ερούλων (267 μ.Χ.). Στη σημερινή περιοχή του Σταυρού Αγίας Παρασκευής (Αγία Θέκλα), στο πέρασμα ανάμεσα στους ορεινούς όγκους της Πεντέλης και του Υμηττού, αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου κτίσματος με ισχυρή κατασκευή, με τοίχους πλάτ. 1μ. και εξωτερικές αντηρίδες. Χρονολογήθηκε στους ύστερους αυτοκρατορικούς χρόνους —β' μισό 3ου αι. μ.Χ.— βάσει των κινητών ευρημάτων. Ταυτίστηκε με τμήμα οχυρού σύγχρονου του Βαλεριανείου τείχους των Αθηνών, από τον ανασκαφέα⁸⁶⁶.

---

⁸⁶⁴ Mc Credie 1966, 114.

⁸⁶⁵ McCredie 1966, 101–103, 114–115.

⁸⁶⁶ Χριστοδούλου 2001–2004, 311–312.

Ευρισκόμενο πάνω στον δρόμο που περιέβαλλε το βόρειο άκρο του Υμηττού και οδηγούσε από και προς την πόλη των Αθηνών, λειτούργησε πιθανότατα ως παρατηρητήριο και ως καταφύγιο κατά τη διάρκεια επιδρομών. Εντασσόταν σε κατηγορία δευτερευόντων οχυρών που συμπλήρωναν την άμυνα της πόλης εκτός από την οχύρωσή της με τείχη.

VIB3. Νεκροταφεία

Σχεδόν ανύπαρκτα είναι τα αρχαιολογικά δεδομένα για τάφους προϊστορικών χρόνων στη δυτική πλευρά του Υμηττού. Τα μοναδικά στοιχεία που δείχνουν την ύπαρξη ελάχιστων πρωτοελλαδικών και μυκηναϊκών τάφων είναι οι μαρτυρίες για την προέλευση ακέραιων αγγείων της αντίστοιχης εποχής, τα οποία κατά κανόνα προέρχονται από ταφικά σύνολα. Από την περιοχή Χολαργού–Χαλανδρίου (343) μνημονεύεται η περισυλλογή δύο χαρακτηριστικών ΠΕ ευρημάτων —μικρής μαρμάρινης ΠΚ/ΠΕ φιάλης και το κάτω μέρος πήλινου ΠΕ αγγείου— τα οποία θεωρήθηκαν κτερίσματα τάφου. Είναι γεγονός ότι οι λίγες, αλλά χαρακτηριστικές περιπτώσεις ΠΕ νεκροταφείων στην Αττική εντοπίζονται σε παράκτιες θέσεις, τον Άγιο Κοσμά, στο Τσέπι Μαραθώνα, στο ύψωμα Καμίνια Βάρης, τα Αστέρια Γλυφάδας, ακολουθώντας την επιλογή θέσης των σύγχρονών τους παραθαλάσσιων, ως επί το πλείστον, οικισμών, οι οποίοι διαδραμάτιζαν ρόλο στις αναδυόμενες δραστηριότητες του θαλάσσιου εμπορίου και της διακίνησης των μετάλλων, κατά τους χρόνους αυτούς.

Από τάφο ή τάφους μυκηναϊκών χρόνων είναι πολύ πιθανόν ότι προέρχονται δύο σύνολα κινητών ευρημάτων, αγγείων και ειδωλίων, ΥΕ ΙΙΑ.2 – ΥΕΙΙΒ.1 χρόνων σε μουσεία του εξωτερικού για τα οποία συνάγεται η προέλευσή τους από τη θέση Καρά στην Ηλιούπολη στη δυτική πλευρά του Υμηττού (θέση 275). Για το ένα μάλιστα αναφέρεται η προέλευσή του από θαλαμωτό τάφο. Επομένως, είναι εύλογη η ύπαρξη θαλαμωτών τάφων μυκηναϊκής εποχής στους πρόποδες του βουνού στην περιοχή της Ηλιούπολης, οι οποίοι δυστυχώς —τον 19ο αι. κατά τον J. Crouwel— έτυχαν αρχαιοκαπηλικής δράσης και καταστράφηκαν. Ο τύπος αυτός τάφων είναι ο πλέον συνηθισμένος την εποχή αυτή στην Αττική με ανάλογα παραδείγματα από τα γνωστά

μυκηναϊκά νεκροταφεία της Αλκυής Γλυφάδας⁸⁶⁷, Καμινίων Βάρης, Χαμολιάς Βραυρώνας, Φούρεσι Γλυκών Νερών⁸⁶⁸, κλπ.

Γεωμετρικοί χρόνοι

Λίγα εξακολουθούν να είναι τα στοιχεία για νεκροταφεία και τάφους γεωμετρικών χρόνων από την περιοχή του δυτικού Υμηττού: οι θέσεις αυτές βρίσκονται σχεδόν στα όρια της περιοχής μελέτης πάνω σε μετέπειτα σημαντικούς οδικούς άξονες των κλασικών χρόνων, οι οποίοι φαίνεται ότι ήταν δρόμοι ήδη από αυτή την εποχή. Στη θέση **240** ανασκάφθηκαν τρεις υστερογεωμετρικές ταφές, δύο δευτερογενείς πυρές σε τεφροδόχα αγγεία και ένας εγχυτρισμός σε πίθο, οι οποίες πιθανόν αντιστοιχούσαν σε μέλη οικογένειας⁸⁶⁹. Βρέθηκε επίσης πυρά, διαστ. $1.20 \times 0.80 \mu.$, η οποία περιείχε όστρακα φιάλης (εναγισμός ή πρωτογενής πυρά;). Τα εικονιζόμενα στην έκθεση του ΑΔ ευρήματα, ένας αμφορέας και ένας σκύφος, είναι χαρακτηριστικά αγγεία της ΥΓ περιόδου στην Αττική.

Στη διαδρομή του διαχρονικού οδικού άξονα της *Αστικής Οδού*, σε δύο ακόμη θέσεις παρόδιων νεκροταφείων και ταφικών περιβόλων κλασικών χρόνων βρέθηκε γεωμετρική και κυρίως ΥΓ κεραμική που υποδεικνύει την ύπαρξη αντίστοιχων ταφών. Πρόκειται για τις θέσεις **14** (Γεωμετρικοί χρόνοι, 6ος, 5ος αι. π.Χ.) και **253** (ΑΡΓ Pan-Com). Στην δεύτερη σε επίχωση ταφικών πυρών κλασικών χρόνων βρέθηκαν όστρακα, από τα οποία αποκαταστάθηκαν ΥΓ αγγεία που φυλάσσονται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, σκύφος και οινόχνη (ΜΠ 5886, 5887). Επιπλέον στη θέση **65**, κοντά στη διαδρομή του ίδιου αρχαίου δρόμου έχει καταγραφεί η προέλευση αγγείων γεωμετρικών χρόνων, τα οποία προέρχονταν πιθανότατα από ταφή. Σε μικρή απόσταση από τα όρια της περιοχής μελέτης, στους Τράχωνες Αλίμου, ανασκάφτηκε και δημοσιεύτηκε από τον ιδιοκτήτη του ομώνυμου κτήματος, Ι. Γερουλάνο, νεκροταφείο Υστερογεωμετρικών και υπογεωμετρικών χρόνων με ταφικές πυρές και ταφές σε τεφροδόχα αγγεία⁸⁷⁰.

⁸⁶⁷ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 47–54. Πρόκειται για νεκροταφείο θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων, το οποίο ανασκάφτηκε το 1919 από τον Α. Κεραμόπουλλο, το 1927 από τον Ν. Κυπαρίση και τα έτη 1954–1957 από τον Ι. Παπαδημητρίου.

⁸⁶⁸ Βλ. και Κακαβογιάννη 2008, 102.

⁸⁶⁹ Alexandridou 2016, 345.

⁸⁷⁰ Geroulanos 1973β. Βιζυηνού 2011, τόμ. Β, 143, 248–253.

Η δημογραφική ανάπτυξη της Αττικής υπαίθρου που παρατηρείται κατά την ΥΓ εποχή (8ος αι. π.Χ.)⁸⁷¹ με πλούσιες ταφές και χαρακτηριστικά αγγεία φαίνεται ότι δεν φθάνει στις πλαγιές του δυτικού Υμηττού, αλλά μόνο στις χαμηλές υπώρειες στη διαδρομή της πανάρχαιας *Αστικής Οδού* των κλασικών χρόνων, κατά μήκος της οποίας έχουν διαπιστωθεί μεμονωμένες ταφές γεωμετρικών και κυρίως ΥΓ χρόνων.

Αρχαϊκοί χρόνοι

Κατά τους επόμενους αρχαϊκούς χρόνους, παρότι η εικόνα ως προς τον αριθμό των θέσεων των νεκροταφείων δεν διαφοροποιείται πολύ, αλλάζουν σημαντικά τα αρχαιολογικά δεδομένα για τα ταφικά έθιμα και πρακτικές. Αυτό φαίνεται από τον πλούτο και τον όγκο στοιχείων και ευρημάτων από μία κυρίως θέση, από το Χέρωμα Βάρης (4), όπου ανασκάφηκε το Βόρειο Νεκροταφείο του Αναγυρούντος (7ος, 6ος, 5ος αι. π.Χ.). Αναπτύχθηκε κατά μήκος της βασικής οδικής αρτηρίας από το άστυ προς το Σούνιο, της *Αστικής Οδού*, ακριβώς μετά τη στροφή στο νότιο άκρο του Υμηττού. Ήκμασε κατά τα αρχαϊκά χρόνια και κατά τον 5ο αι. π.Χ. και πρέπει να αποτελέσει τόπο ταφής των αριστοκρατικού/-ών γενους ή γενών, που ήταν εγκατεστημένα κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους στην πεδιάδα της Βάρης. Το νεκροταφείο περιελάμβανε μνημειώδεις ταφικές κατασκευές και χώρους με πλούσιες ταφικές προσφορές: μεγάλους τύμβους διαμέτρου περί τα 25μ., περίβολους τετράγωνης ή τραπεζιόσχημης κάτοψης, τάφους, αύλακες προσφορών και *εναγισμούς*⁸⁷². Όπως έχει αναφερθεί στον Κατάλογο θέσεων, πολλά ευρήματα προήλθαν από λαθρανασκαφές, και στη συνέχεια τα έτη 1936–1939 ανασκάφτηκαν τέσσερις μεγάλοι τύμβοι.

Από αυτούς ξεχωρίζει ο **Τύμβος 1**, ο λεγόμενος *Τάφος του Γενάρχη*, διαμέτρου 25μ., με μία και μοναδική ταφή ενηλίκου σε λακκοειδή τάφο, αύλακα προσφορών από ωμές πλίνθους, λιθόκτιστη εξέδρα και εναγισμό. Με τον ενταφιασμένο νεκρό σχετίστηκαν πολυτελή και υψηλής τέχνης πρωτοαττικά αγγεία του τελευταίου

---

⁸⁷¹ Coldstream1997, 133–135.

⁸⁷² Με τον όρο *εναγισμό* αναφέρουμε τις ταφικές προσφορές προς τους νεκρούς. Στις ανασκαφές γίνονται αντιληπτές στο περιβάλλον των τάφων, ως στρώματα έντονης καύσης ακανόνιστου συχνά σχήματος που περιέχουν καμένα ή μη και θραυσμένα αγγεία, ενώ κάποιες φορές υπάρχουν επίσης οστά ζώων ή και πουλιών. Πλουτ., *Πύρρος* 31: *ὁ δὲ Πύρρος ὥσπερ ἐναγισμόν τινα τῷ παιδί τελέσας καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον ἀγωνισάμενος*. Ισαίος, *Περὶ τοῦ Φιλοκλήμονος κλήρου* 51: *ἐπὶ τὰ μνήματα ἰέναι χεόμενον καὶ ἐναγιοῦντα*. Λουκ., *Κατάπλ.* 2: *παρ' ἡμῖν μὲν γὰρ ἀσφόδελος μόνον καὶ χοαὶ καὶ πόπανα καὶ ἐναγίσματα*. Kurtz–Boardman 1971, 75 «*Offerringplaces*» Βλ. υποσ. 33 θέσης αρ. 4.

τέταρτου του 7ου αι. π.Χ., τα οποία δυστυχώς προήλθαν από τη λαθρανασκαφή. Τα αγγεία της αύλακας και του εναγισμού χρονολογήθηκαν στο χρονικό διάστημα από τον ύστερο 7ο έως τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και ήταν ενδεικτικά άσκησης ταφικής λατρείας.

Στο υπόλοιπο νεκροταφείο οι τάφοι ήταν οργανωμένοι σε περιβόλους και τύμβους κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ.: **Τύμβος 2** με πέντε τάφους και κυκλικό πολυγωνικό περίβολο, **Τύμβος 3** με τριάντα τρεις ταφές οργανωμένες σε δύο σειρές, **Τύμβος 5**, ο οποίος κάλυπτε δύο περιβόλους, τον τραπεζιόσχημο **Περίβολο Ι** (με 24 τάφους του 6ου και 5ου αι. π.Χ.) και τον αρχαιότερο **Περίβολο ΙΙ** (7ος αι. π.Χ.), τρίτος **Περίβολος** τετράγωνης κάτοψης, ανατολικά των προαναφερόμενων με 21 ταφές (6ος – 5ος αι. π.Χ.). Οι ταφές στους περιβόλους και τους τύμβους ήταν κυρίως δύο ειδών: ταφικές πυρές ενηλίκων και εγχυτρισμοί νηπίων και βρεφών. Λίγες ήταν οι παιδικές ταφές σε πήλινες λάρνακες και οι ενταφιασμοί ή καύσεις παιδιών σε τάφους. Σπάνιοι ήταν οι ενταφιασμοί ενηλίκων ατόμων, δύο από τους οποίους με βάση ευρήματα από συναφείς με αυτούς αύλακες προσφορών χαρακτηρίστηκαν ως ιδιαίτερα σημαίνουσες ταφές⁸⁷³.

Ας σημειωθεί ότι ο τύπος της ταφικής πυράς που απαντά στο Βόρειο Νεκροταφείο της Βάρης είναι ο τρόπος ταφής που κυριαρχεί στους αρχαϊκούς χρόνους και κατά το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. στον Κεραμεικό και στην υπόλοιπη Αττική⁸⁷⁴. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την περιοχή μελέτης. Πρόκειται για πρωτογενείς πυρές μέσα σε επιμήκεις τάφους και ορύγματα, όπου τοποθετείται το σώμα του νεκρού πάνω σε ξύλα που αποτελούσαν την καύσιμη ύλη. Μετά την ολοκλήρωση της πυράς, τα κατάλοιπα έμεναν στο όρυγμα. Κτερίσματα, κυρίως πήλινα αγγεία τοποθετούνταν πριν ή μετά την πυρά και το όρυγμα καλυπτόταν με το χώμα που σκάφτηκε για τη δημιουργία του ορύγματος. Συχνά στις ανασκαφές έχουν εντοπισθεί αύλακες εξαερισμού στον πυθμένα κατά μήκος του άξονα του τάφου και στη συνέχεια στις στενές πλευρές για τον εξαερισμό και την τροφοδότηση της πυράς με οξυγόνο (βλ. θέση 21).

Ορισμένοι τάφοι στη Βάρη περιβάλλονταν από λιθόκτιστα ταφικά κτίσματα, το ένα μάλιστα που βρισκόταν στο κέντρο του Περιβόλου Ι ήταν ιδιαίτερα μνημειακό και κατέληγε σε πυραμιδοειδή απόληξη. Παρόμοια έχουν βρεθεί στον Κεραμεικό.

⁸⁷³ Ενταφιασμός Τύμβου Ι, Τάφος 25. Alexandridou 2012, 4–10, 27–28.

⁸⁷⁴ Kurtz–Boardman 1971, 73–74. Houby-Nielsen 1995, 137. Vlachou 2012, 373.

Η οριοθέτηση μιας ομάδας τάφων και η σήμανσή τους με τύμβο ή περίβολο ή και με τους δύο τρόπους είναι χαρακτηριστική για το Βόρειο Νεκροταφείο της Βάρης. Οι ταφές σε τύμβους απαντούν στην Αττική στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. και κατά στους αρχαϊκούς χρόνους, κυρίως σε πεδινές περιοχές (Βάρη/Αναγυρούς, Ανάφλυστος, τύμβος Κροίσου στις Θορές)⁸⁷⁵. Οι ταφικοί περίβολοι και τύμβοι των αρχαϊκών χρόνων πρέπει να αποτελούσαν τρόπο ταφής μελών οικογένειας ή γένους, διαμορφώνοντας ένα είδος σήματος και χώρου μνημειακής απόδοσης τιμών στους προγόνους, όπως φαίνεται και από τους τύμβους του Κεραμεικού που έχουν αποδοθεί σε ονομαστά αττικά γένη⁸⁷⁶. Βάσει της ποικιλίας των κτερισμάτων που επιτρέπουν διάκριση φύλου και ηλικίας των θανόντων, υποστηρίχθηκε ότι στη Βάρη οι ταφές ατόμων με δεσμούς αίματος ίσχυαν για τον Τύμβο 3 και τον Περίβολο Ι. Οι ιδιαίτερα μεγάλοι τύμβοι, όπως ο Τύμβος 2, θα ήταν δυνατό, σύμφωνα με την Αλεξανδρίδου και την άποψη που έχει εκφραστεί για τους μεγάλους αρχαϊκούς τύμβους του Κεραμεικού από την Houby-Nielsen, να είχαν περιλάβει ταφές βάσει του ιδιαίτερου κοινωνικού ρόλου ή δράσης των νεκρών, να αποτελούσαν πιθανόν μια πρόδρομη μορφή των δημοσίων ταφών της κλασικής Αθήνας⁸⁷⁷. Όπως γνωρίζουμε, οι πεσόντες εν πολέμω, κατά τον 5ο αι. π.Χ., σύμφωνα με τον πάτριον νόμο (Θουκ. ΙΙ 34, 1), θάπτονταν στο *Δημόσιο Σήμα*, στον δρόμο προς την Ακαδήμεια. Πάνω από το *πολυάνδριο* αναγειρόταν μνημείο με στήλες με τα ονόματα των νεκρών κατά φυλές⁸⁷⁸. Επιπλέον, όπως είναι γνωστό από τον Τύμβο

⁸⁷⁵ Kurtz–Boardman 1971, 79–81. Κακαβογιάννη 1987, 96–97. Vlachou 2012, 373–374. Μαστροκώστας 1974, 215 κε.

⁸⁷⁶ Knigge 1990, 96–97: Κυκλικός ταφικός περίβολος (9) – γένος Κηρύκων (;), 101–102, Νότιος λόφος (12), διάμ. 30μ. 104–106. Τύμβος(15) και πλίνθινο ταφικό κτίσμα (17) γένος Αλκμεονιδών(;). Εκτός των τάφων οι τύμβοι κάλυπταν λάκκους και αύλακες προσφορών. Η απόδοση των ταφών των τύμβων σε άτομα με συγγενικές σχέσεις οικογένειας ή γένους έχει συζητηθεί αρκετά, αλλά και αμφισβητηθεί από τους μελετητές, βλ. σχετικά Humphreys 1980, 106–108. Morris 1987, 90–91. Houby-Nielsen 1995, 143. Κακαβογιάννη–Πετρόχειλος 2013, 69–76.

⁸⁷⁷ Houby-Nielsen 1995, 159–163. Alexandridou 2012, 54–55. Είναι πιθανόν ότι στους αρχαϊκούς χρόνους στην Αττική οι πεσόντες στον πόλεμο λάμβαναν τις νεκρικές τιμές από την οικογένειά τους στους τόπους καταγωγής τους, όπως ο Κροίσος του οποίου ο τύμβος αποκαλύφθηκε στις Θορές. Clairmont 1983, 8. Μαστροκώστας 1974.

⁸⁷⁸ Πaus. Ι 29. Εξαίρεση αποτέλεσε ο Τύμβος των Αθηναίων στον Μαραθώνα, οι οποίοι ετάφησαν στο πεδίο της μάχης (Στάης 1893). Βλ. επίσης Humphreys 1980, 102. Clairmont 1983, Βαλαβάνης 2010. Πολυάνδριο του Δημοσίου Σήματος των πεσόντων στον Πελοποννησιακό Πόλεμο αποκαλύφθηκε σε σωστική ανασκαφή στην οδό Σαλαμίνας 35. Στούπα 1997, 52–56.

των Αθηναίων στον Μαραθώνα και το πολυάνδριον των Θεσπιών, ο τύμβος των ηρωικών νεκρών που έπεσαν σε μάχη δεν κάλυπτε μεμονωμένους τάφους αλλά ενιαίο στρώμα στάχτης με οστά και κτερίσματα⁸⁷⁹.

Στους περιβόλους και τύμβους μαζί με τις ταφές ενηλίκων απαντούν εγχυτρισμοί βρεφών και παιδιών. Σε δύο περιπτώσεις παρατηρήθηκε διαχωρισμός της θέσης των παιδικών ταφών (7ος αι. π.Χ.) όπως έχει διαπιστωθεί στον Κεραμεικό και στο νεκροταφείο του Φαλήρου⁸⁸⁰. Οι εγχυτρισμοί αποτελούν τον συνηθέστερο τύπο παιδικών ταφών στους ΥΓ και αρχαϊκούς χρόνους⁸⁸¹.

Τα κτερίσματα των εγχυτρισμών ήταν συνήθως μικρογραφικά αγγεία πόσεως και έκχυσης. Σε ενταφιασμούς παιδιών και εφήβων σε λακκοειδείς τάφους βρέθηκαν πλήρινα ειδώλια ως κτερίσματα⁸⁸². Διαπιστώθηκε η σπάνια περίπτωση ταφικής πυράς παιδιού, όπως φάνηκε από τις μικρές διαστάσεις του αντίστοιχου ορύγματος (άνω των 7 ετών ή έφηβος)⁸⁸³. Μοναδική είναι η περίπτωση τάφου με διπλή ταφή που αποδόθηκε σε μητέρα και μωρό: δίπλα σε ατελή πυρά ενηλίκου ατόμου υπήρχε εγχυτρισμός σε πίθο με μικρογραφικά αγγεία⁸⁸⁴.

Τα περισσότερα και σημαντικότερα αγγεία από το αρχαϊκό νεκροταφείο του Αναγυρούντος στο Χέρωμα προέκυψαν από τις αύλακες προσφορών και τους εναγισμούς. Οι αύλακες προσφορών, με μήκος που πολλές φορές ξεπερνούσαν τα 10μ., αντιπροσωπεύουν ένα χαρακτηριστικό αττικό ταφικό έθιμο που επιχωριάζει σε νεκροταφεία, στον Κεραμεικό και στην ύπαιθρο χώρα της Αττικής από τον ύστερο 8ο αι. π.Χ. και τους αρχαϊκούς χρόνους έως και τον 5ο αι. π.Χ.⁸⁸⁵. Σε αυτές ελάμβαναν

---

⁸⁷⁹ Το χαρακτηριστικότερο κτερίσμα στον τύμβο των Μαραθωνομάχων είναι το σύνολο των 28 μελανόμορφων ληκύθων, των οποίων η χρονολογία τους ταιριάζει με αυτήν της ιστορικής μάχης. Βαλαβάνης 2010, ιδιαίτ. 80.

⁸⁸⁰ Βόρειο Νεκροταφείο Βάρης **Περίβολος II** και συστάδα τάφων νοτίως του **Τύμβου 2**: Alexandridou 2012, 46. Βλ. και Houby-Nielsen 1995, 132–133. Vlachou 2012, 382.

⁸⁸¹ Kurtz - Boardman 1971, 55, 71–72. Alexandridou 2012, 45, σημ. 184.

⁸⁸² Alexandridou 2012, 51.

⁸⁸³ Alexandridou 2012, 52–53.

⁸⁸⁴ Alexandridou 2012, 47–49, εικ. 23: grave Γ (8).

⁸⁸⁵ Ενδεικτικά: Αύλακες από το νεκροταφείο του Κεραμεικού, με μήκος έως και 12μ.: Kerameikos VI.1, 87–88, πίν. 5, «*die Opferrinnen*» Knigge 1990, 26, εικ. 18. Ορύγματα προσφορών 5ου αι. π.Χ. από την Ελευσίνα: Μυλωνάς 1975, τ. Β', 285. Αύλακες σε τύμβο στα Βουρβά Σπάτων: Στάης 1890, 320–321, πίν. XIII, 3, Θ. Αύλακα από ωμές πλίνθους στον τύμβο Αθηναίων στον Μαραθώνα: Στάης 1893, 53–55,

χώρα ταφικές τελετές με έμπυρες προσφορές και πλήθος αγγείων. Κατά την περίοδο ανάμεσα στο 700–560 π.Χ. τα κτερίσματα φαίνεται ότι δεν τοποθετούνταν μαζί με τους νεκρούς, κυρίως στην περίπτωση των ενταφιασμών, αλλά καίγονταν και θραύονταν στις αύλακες προσφορών⁸⁸⁶. Εκτεταμένο στρώμα εναγισμού κάλυπτε ταφές ενηλίκων και εγχυτρισμούς βρεφών στον Περίβολο II της Βάρης και περιείχε κάποια από τα αρχαιότερα και πιο εντυπωσιακά ευρήματα: πήλινο άρμα εκφοράς νεκρού (δεύτερο και τρίτο τέταρτο 7ου αι. π.Χ.)⁸⁸⁷, ασκούς, ειδώλια, λουτήριο, πήλινα ομοιώματα ασπίδων⁸⁸⁸ και ΥΓ πυξίδες, οι οποίες ήταν τα πρωιμότερα ευρήματα της ανασκαφής, ίσως κειμήλια⁸⁸⁹.

Στις αύλακες προσφορών βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων πόσεως, επιτραπέζιων, μεταφοράς φαγητών ή προσφορών και προχυτικών. Εξαιτίας του συμποτικού τους χαρακτήρα τα αγγεία των αυλάκων, τα οποία έχουν συχνά βρεθεί μαζί με στάχτη, οστά μικρών ζώων, κελύφη αυγών κλπ. έχουν ερμηνευτεί ως κατάλοιπα του *περίδειπνου*, του επίσημου συμποσίου που τελούνταν στη μνήμη των νεκρών⁸⁹⁰. Επικρατεί, όμως, και η άποψη ότι τα σκεύη των αυλάκων περιείχαν προσφορές προς τους νεκρούς στο πλαίσιο ταφικής λατρείας⁸⁹¹ που περιελάμβανε καύση και ενδεχομένως τελετουργική θράυση τους. Στους εναγισμούς και στις αύλακες του 6ου αι. π.Χ. στο νεκροταφείο της Βάρης το παραπάνω σχηματολόγιο εμπλουτίζεται με ληκύθους, αρυβάλλους και υδρίες. Οι δαπανηρές ταφικές τελετουργίες και η πολυτέλεια των αγγείων είναι ενδεικτικές της ιδιαίτερης κοινωνικής θέσης των θανόντων και αντιπροσωπευτικά του κύρους και της οικογενειακής περηφάνιας τους.

Οι αύλακες προσφορών και εναγισμοί που συνδέονται με τη μοναδική ταφή του Τύμβου 1, και τον ενταφιασμό στον Τάφο 25 περιείχαν αγγεία που απείχαν

σχέδ. 49 Γ και Ε. Βλ. και μεγάλη πυρά με θραυσμένα αγγεία πάνω από τις ταφές του λεγόμενου τύμβου των Πλαταιέων: Μαρινάτος 1970, 22–25. Βλ. και Kurtz–Boardman 1971, 75–76. Houby-Nielsen 1996α, 44, 46, σημ. 16· Alexandridou 2009. Vlachou 2012, 374–375. Ντόβα–Κωνσταντινίδη 2019, 166–168.

⁸⁸⁶ Houby-Nielsen 1996α. Alexandridou 2012, 41. Βλ. και Vlachou 2012, 374.

⁸⁸⁷ Kurtz–Boardman 1971, εικ. 16.

⁸⁸⁸ Alexandridou 2012, 55–58, εικ. 19.

⁸⁸⁹ Ως κειμήλια ερμηνεύτηκαν από τον Β. Πετράκο τα αγγεία της αύλακας προσφορών του Τύμβου των Αθηναίων στο Μαραθώνα που χρονολογούνται από τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. έως το 490 π.Χ. Πετράκος 1995, 24. Βαλαβάνης 2010, 84.

⁸⁹⁰ Βλ. Στάης 1893, 53–54. Πετράκος 1995, 24.

⁸⁹¹ Για την ερμηνεία των αγγείων των αυλάκων προσφορών βλ. Houby-Nielsen 1996α, 46–51. Alexandridou 2009, 503–505, 508. Sabetai 2009, 296–299. Βαλαβάνης 2010, 85.

χρονολογικά μεταξύ τους δεκάδες χρόνια⁸⁹². Η χρονική απόσταση των αγγείων των προσφορών σε συνδυασμό με τους εξέχοντες λόγω θέσης τάφους και με την επιλογή του σπάνιου για το συγκεκριμένο νεκροταφείο τρόπου ταφής με ενταφιασμό, επιβεβαιώνει την άποψη του ανασκαφέα Φ. Σταυρόπουλου και της Αλ. Αλεξανδρίδου για άσκηση ταφικής λατρείας στους επιφανείς νεκρούς, η οποία μπορεί να έπαιρνε τη μορφή προγονολατρείας ή και ηρωολατρείας. Η χρονολογική αυτή απόσταση δεν παρατηρείται στις υπόλοιπες αύλακες και εναγισμούς, οι οποίες, βάσει των κεραμικών καταλοίπων περιλάμβαναν προσφορές ή νεκρόδειπνα συνδεόμενες με τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της ταφής.

Στις ταφές ενηλίκων του πρώιμου 6ου αι. π.Χ. στη Βάρη το πιο συνηθισμένο κτέρισμα είναι οι λεκάνες με ζώνες ζώων, ενώ από τα μέσα του 6ου και σε όλο τον 5ο αι. π.Χ. κυριαρχούν οι μελανόμορφες λήκυθοι. Οι λήκυθοι, ειδικά οι μικρότερου μεγέθους και ποιότητας μελανόμορφες και μελανόγραφες αποτελούν αγγείο του συρμού στη Βάρη, όπως παρατηρείται σε όλα τα αττικά νεκροταφεία της υστεροαρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου. Για την παραγωγή των ληκύθων αυτών είχαν ειδικευτεί συγκεκριμένα κεραμικά εργαστήρια των χρόνων αυτών (Εργαστήριο Ζωγράφου Αίμονος, Εργαστήριο Ζωγράφου Μέγαιρας). Έχει υποστηριχθεί ότι οι Αθηναίοι προμηθεύονταν τις ληκύθους αποκλειστικά για ταφική χρήση⁸⁹³. Αποτελούσαν το κατεξοχήν μυροδοχείο για την επάλειψη του νεκρού ή εναποθέτονταν γύρω από τη σορό κατά την πρόθεση για τον εξαγνισμό και τη μείωση μόλυνσης. Υποστηρίζεται ότι η τοποθέτηση γύρω από τον νεκρό μιμούνταν ανάλογη τοποθέτηση κατά την πρόθεση⁸⁹⁴.

Άλλες δύο είναι οι θέσεις της περιοχής μελέτης με στοιχεία για τάφους αρχαϊκής εποχής και βρίσκονται και αυτές στη διαδρομή της *Αστικής Οδού*.

Στους αρχαϊκούς και πρώιμους κλασικούς χρόνους ανήκει συστάδα ταφών που ανασκάφηκε στη θέση **59**, το 1987, κατά τη διάνοιξη της Λ. Βουλιαγμένης μεταξύ

---

⁸⁹² Alexandridou 2012, 62–63. Παρομοίως σε ταφικές αύλακες από τον τύμβο των Μαραθονομάχων και από τύμβο στα Βουρβά τα αγγεία δεν ήταν σύγχρονα μεταξύ τους, αλλά κάλυπταν χρονολογικό εύρος δεκαετιών, σχεδόν αιώνα στην περίπτωση του Μαραθώνα. Αυτό δείχνει ότι λάμβαναν χώρα ταφικές τελετουργίες και λατρεία προς τους αφηρωισμένους νεκρούς προγόνους. Βλ. Στάης 1890 και Στάης 1893. Alexandridou 2009, 511–512. Βαλαβάνης 2010, 83.

⁸⁹³ Haspels 1936, 93. Clairmont 1983, II 287, σημ. 6. Βαλαβάνης 2010, 81, σημ. 44.

⁸⁹⁴ Vlachou 2012, 375, σημ. 91. Kurtz/Boardman 1971, 209. Houby-Nielsen 1996β, 239.

οδών Διγενή και Βασιλέως Γεωργίου στη Βούλα, σύμφωνα με καταγραφές στον Κατάλογο Ευρημάτων Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά. Πρόκειται κυρίως για εγχυτρισμούς βρεφών σε μεγάλες πρόχους με κτερίσματα μικρογραφικά και μικρού μεγέθους αγγεία, μικκύλο σκύφο, μόνωτο κύπελλο, οينوχοΐσκη της Ομάδας των Κύκνων, μικρογραφική πυξίδα, δίσκους σκύφους (7ος–6ος αι. π.Χ.). Αναφέρεται επίσης η εύρεση πήλινη παιδικής λάρνακας και ταφικής πυράς με κτερίσμα μελανόμορφες ληκύθους (αρχές 5ου αι. π.Χ.). Πρόκειται για νεκροταφείο πιθανότατα παρόδιο, καθώς έχει διαπιστωθεί ανασκαφικά ότι κατά την επόμενη κλασική περίοδο η *Αστική Οδός* έβαινε σε μικρή απόσταση από την προαναφερόμενη θέση με κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ, και χωριζόταν σε δύο κλάδους (βλ. Κατάλογο θέσεων θέση αρ. 61).

Αρκετά βορειότερα στη θέση **249** (ΑΡΓ Λ. Βουλιαγμένης), στη διαδρομή του ίδιου αρχαίου οδικού άξονα ανασκάφτηκε πήλινη παιδική λάρνακα με κτερίσματα μελανόμορφη πυξίδα με πώμα και δύο μικκύλα λεκανίδια της Ομάδας των Κύκνων, που χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ. καθώς και ταφικές πυρές.

Κλασικοί χρόνοι

Στην Αττική της κλασικής περιόδου, όπως φαίνεται από πλήθος ανασκαμμένων θέσεων στην περιοχή μελέτης, κυριαρχεί η ανάπτυξη των παρόδιων νεκροταφείων κατά μήκος των μεγάλων οδικών αρτηριών οι οποίες ακτινωτά οδηγούσαν από το άστυ στους αττικούς δήμους⁸⁹⁵. Μεγάλα και σημαντικά νεκροταφεία αναπτύχθηκαν στον άξονα της *Αστικής Οδού* και της Οδού προς τους δήμους των Μεσογείων. Παρατηρείται θεαματική αύξηση των νεκροταφείων και των ταφών στην Αττική ήδη από το τέλος του 6ου και κατά τον 5ο αι. π.Χ.⁸⁹⁶.

Στους **πρώιμους κλασικούς χρόνους** στην περιοχή του Αναγυρούντος (Βάρη) και στις Αλές Αιξωνίδες εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο τύπος του λιθόκτιστου περιβόλου, τετράγωνης ή τραπεζιόσχημης κάτοψης, με δεκάδες ταφές, παρόμοιας μορφής με τους περιβόλους του Βόρειου νεκροταφείου του Αναγυρούντος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο παρόδιος ταφικός περίβολος στη θέση **21** ο οποίος χρονολογήθηκε στο **πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ.** Οι τοίχοι που τον όριζαν

⁸⁹⁵ Βλ. Kurtz/Boardman 1971, 92. Garland 1982, 133.

⁸⁹⁶ Morris 1987, 87.

ήταν απλοί, κτισμένοι από αργούς λίθους, η κάτοψή του τετράπλευρη και οριζόταν από δύο αρχαίες οδούς. Ήταν σχετικά μεγάλος 12.30×20.85μ., με πολλές ταφές στο εσωτερικό (50), ταφικές πυρές κυρίως (42), λίγους λακκοειδείς με ενταφιασμούς (6), έναν κεραμοσκεπή και μία ταφή σε πήλινη λάρνακα. Οι περισσότερες ταφές ακολουθούσαν τους άξονες του περιβόλου και της οδού, με προσανατολισμό Α–Δ. Τοιχάρια σε σχήμα Π ή Γ οριοθετούσαν συγκεκριμένες ταφικές πυρές και θύμιζαν αντίστοιχες κατασκευές από το Βόρειο Νεκροταφείο της Βάρης⁸⁹⁷. Η περιμετρική οριοθέτηση ενός τάφου ίσως δείχνει ότι συγκρατούσε μικρό τύμβο χώματος, λειτουργώντας ως τοιχοβάτης, όπως παρατηρήθηκε ανασκαφικά πάνω από μεμονωμένες περιπτώσεις τάφων. Αντίστοιχα παράδειγματα μικρών τύμβων πάνω από τάφους εντοπίστηκαν σε νεκροταφείο έξω από το βόρειο σκέλος των Μακρών Τειχών στην περιοχή του Ταύρου, με μικρό τύμβο, εδραζόμενο σε σειρά πλίνθων, πάνω από τάφο (450–440 π.Χ.) και στο νεκροταφείο των Ηρίων Πυλών, με τύμβο πάνω σε ποδίο του 5ου αι. π.Χ.⁸⁹⁸. Μικροί ωειδείς τύμβοι πάνω από συγκεκριμένους τάφους εικονίζονται συχνά σε λευκές ληκύθους, όπως σε αυτές του Ζ. του Τύμβου⁸⁹⁹. Στη θέση 21 των Αλών Αιξωνίδων, πάνω από συστάδα τριών πυρών είχε κτιστεί τετράπλευρο βάθρο. Ένδειξη για ύπαρξη επιτύμβιας στήλης ή μνημείου αποτέλεσε λίθινη βάση με τόρμο. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ορθογώνιοι αβαθείς λάκκοι, διαστάσεων όχι μεγαλύτερων από τους τάφους, με πληθώρα θραυσμάτων αγγείων, που ερμηνεύτηκαν ως λάκκοι προσφορών. Αντίθετα δεν αναφέρονται αύλακες προσφορών. Η χρήση του περιβόλου πρέπει να διήρκεσε κάποιες δεκαετίες, καθώς αναφέρεται ότι νεώτερες πυρές είχαν παραβιάσει παλαιότερες, με διαφορετικό προσανατολισμό και σε μεγαλύτερο βάθος.

Χαρακτηριστικό κτέρισμα αποτέλεσαν οι μελανόμορφες λήκυθοι των γνωστών εργαστηρίων του τέλους του 6ου πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ. και με συνήθειες για το σχήμα αυτό παραστάσεις, όπως αρματοδρομία, μάχη πολεμιστών, γιγαντομαχία, θεϊκή αναχώρηση, διονυσιακές σκηνές, με ανθέμιο, λευκού βάρους με θαλλό κισσού κλπ., σκύφοι, πυξίδες, αρύβαλλοι. Το ενδιαφέρον είναι ότι κατά τον 4ο αι. π.Χ. ο ταφικός περίβολος ενσωματώθηκε σε οικιστική εγκατάσταση.

⁸⁹⁷ Alexandridou 2012, εικ. 11. Περίβολος Ι: πρόκειται για ορθογώνιες κατασκευές από λιθόκτιστα τοιχάρια που περιέβαλλαν πέντε τάφους.

⁸⁹⁸ Σκυλάρντι 1975, 82–85, εικ. 6, τάφος VI, 87.

⁸⁹⁹ Όπ. π. 92–93.

Παρόμοια μορφή παρουσίαζε η θέση αρ. **5** (ΒΑΡ Γούρνα Μπαγλατζή, **εικ. 14**). Οι τάφοι οργανώνονταν με τοίχους ή τοιχάρια από αργούς λίθους, που διαμόρφωναν ένα είδος διαδοχικών περιβόλων. Οι περισσότερες ταφές βρέθηκαν σε χώρο τριγωνικής κάτοψης που σχηματιζόταν από το ανάλημμα της οδού και άλλους δύο τοίχους. Μεμονωμένοι τάφοι διέθεταν περιμετρικά λιθόκτιστα τοιχάρια σε σχήμα ορθογώνιο ή κυκλικό, πιθανόν για τη στήριξη τυμβοειδών κατασκευών. Παρατηρήθηκε μεγάλη ποικιλία στους τύπους των τάφων: από τους 28 τάφους, έξι ήταν πυρές, έξι κεραμοσκεπείς, πέντε λακκοειδείς, τέσσερις κιβωτιόσχημοι από τέσσερις πλάκες τοποθετημένες κάθετα, τέσσερις με λιθόκτιστα τοιχώματα, αλλού μία πώρινη σαρκοφάγος, ένας εγχυτρισμός και πλήρη λάρνακα. Στην ανασκαφή βρέθηκαν δύο τμηματικά σωζόμενες επιτύμβιες στήλες (αρ. **21** ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη και τρία ακρωτήρια *Κυδωνίς|Αντιφάνης* (ΜΠ 3743) και επιτύμβια στήλη με ημικυκλική επίστεψη ΜΠ 4369. Στην έκθεση της ανασκαφής στο ΑΔ δεν αναφέρεται ακριβής χρονολόγηση. Θεωρούμε ότι ο περίβολος θα μπορούσε να αναχθεί στον 5ο αι. π.Χ. με διάρκεια χρήσης και στον 4ο αι. π.Χ.

Οι ανασκαφείς του ταφικού περιβόλου της θέσης **21** υποστήριξαν ότι ο συγκεκριμένος περίβολος περιελάμβανε ταφές μελών φρατρίας και αποτελούσαν «*πρώτες ταφές των κατοίκων του οργανωμένου δήμου των Αλών Αιζωνίδων μετά την Κλεισθένεια μεταρρύθμιση στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.*»⁹⁰⁰. Υπέθεσαν ότι το ίδιο θα ίσχυε για τον παρόδιο περίβολο, που βρισκόταν 350μ. περίπου ανατολικότερα, στη θέση αρ. **14** (ΒΟΥ Α. Βάρης οικ. Γρηγοράκη), για τον οποίο δεν παραδίδονται αρκετά στοιχεία για τη μορφή του και την ακριβή χρονολόγηση, εξαιτίας της καταστροφής του από αρχαιοκαπηλική δράση. Θεωρούμε όμως ότι ο περίβολος της θέσης **14** δεν ανήκει στη συγκεκριμένη χρονολογία και κατηγορία: δύο μορφολογικά στοιχεία του —κάτοψη σε σχήμα Π και ένας τουλάχιστον λαξευμένος ογκόλιθος από την τοιχοδομία του διαστ. 1.80×0.80μ.— υποδεικνύουν ότι πρόκειται για τον χαρακτηριστικό τύπο οικογενειακού περιβόλου του 4ου αι. π.Χ. (βλ. παρακάτω)⁹⁰¹.

⁹⁰⁰ Γιαμαλίδη – Νταιφά 2019, 268.

⁹⁰¹ Στην ανασκαφή του περιβόλου της θέσης **14** αποκαλύφθηκαν ασύλητες ταφικές πυρές που περιείχαν ως κτερίσματα τις χαρακτηριστικές μελανόμορφες ληκύθους των αρχών του 5ου αι. π.Χ., κιβωτιόσχημοι τάφοι και δύο εγχυτρισμοί σε πίθους. Οι ταφικές πυρές πιθανόν ήταν προγενέστερες του περιβόλου, όπως έχει διαπιστωθεί και σε άλλες θέσεις στην περιοχή μελέτης. Η διαταραγμένη επίχωση απέδωσε

Φαίνεται ότι οι κλασικοί ταφικοί περίβολοι των θέσεων **21** και **5**, χωρίς τυποποιημένη κάτοψη και μνημειώδη πρόσοψη, έχουν αντίστοιχη μορφή με αυτούς του Βόρειου Νεκροταφείου του Αναγυρούντος στο Χέρωμα Βάρης του 6ου και 5ου αι. π.Χ.⁹⁰². Παρόμοιοι ήταν ταφικοί περίβολοι από τον Μυρρινούντα και τον Ραμνούντα⁹⁰³. Θεωρούμε ότι περιελάμβαναν ταφές ατόμων με συγγενικούς δεσμούς, πιθανότατα μέλη γενών, και όχι φρατριών, οι οποίες ήταν φυλετικές ομάδες με συγγενικές σχέσεις, αριθμητικά ευρύτερες των γενών, για τις οποίες όμως δεν υπάρχει καμιά επιγραφική ή ιστορική σύνδεση με ταφικές πρακτικές⁹⁰⁴. Η απλή κατασκευή των περιβόλων, χωρίς μνημειακό χαρακτήρα συνάδει με τον απαγορευτικό νόμο που διέσωσε ο Κικέρωνας ο οποίος αποδίδεται στον Κλεισθένη ή Θεμιστοκλή —στα χρόνια μετά τον Σόλωνα— και στόχευε στον περιορισμό της υπερβολικής πολυτέλειας των ταφικών μνημείων, της σπατάλης και του ανταγωνισμού των πολιτών⁹⁰⁵: όριζε ότι τα επιτάφια μνημεία δεν έπρεπε να απαιτούν περισσότερη εργασία από όση προσφέρουν δέκα άνδρες σε τρεις ημέρες. Πράγματι κατά το πρώτο μισό του 5ου π.Χ. παρατηρείται σημαντική κάμψη στην παραγωγή των αττικών επιτάφιων στηλών για πενήντα περίπου χρόνια που διαρκεί έως το 440 π.Χ. Ο παραπάνω νόμος πρέπει να ήταν σε ισχύ στην Αττική τουλάχιστον κατά το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. και βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με το νεοσύστατο δημοκρατικό πολίτευμα και την αντίθεση στην επιδεικτική αυτοπροβολή των αριστοκρατικών αττικών γενών, η οποία

κεραμεική γεωμετρικών χρόνων, 6ου, 5ου αι. π.Χ., επομένως στη θέση υπήρχε πιθανότατα προγενέστερο νεκροταφείο.

⁹⁰² Βλ. παραπάνω σ. 758–759. Στην πρώτη αυτή κατηγορία πιθανόν ανήκει ένας ακόμη ταφικός περίβολος τραπεζίσχημης κάτοψης από τη Βάρη. Οι τοίχοι του είχαν τη χαρακτηριστική μορφή αναλημμάτων και περιέβαλαν κατά τον Breder προγενέστερο τύμβο του 6ου αι. π.Χ. Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966, 95–97, πιν. 89. Breder 2013, 32, εικ. 2 και 3.

⁹⁰³ Πρβλ αρχαϊκό ταφικό περίβολο με χρήση κατά τον 6ο π.Χ. του Μυρρινούντος (Κακαβογιάννη–Πετρόχειλος–Ανετάκης 2019, 498–511, εικ.1. Αντίστοιχος είναι ο περίβολος στην οδό Αρεοπαγίτου (6ος π.Χ. βλ. Young 1951a, 79, εικ. 1 και 2) καθώς και «ανώνυμος» περίβολος τραπεζίσχημης κάτοψης από ημίεργους και αργούς λίθους στον Ραμνούντα, ο οποίος κατασκευάστηκε περί το 430 π.Χ. Ο τελευταίος έχει απλούστερη και λιγότερο επιμελή κατασκευή από τους μεταγενέστερους μνημειώδεις περιβόλους των ταφικών δρόμων του δήμου-οχυρού της Αττικής μεθορίου: Πετράκος 1999, I 399–402.

⁹⁰⁴ Για τις φρατρίες βλ. Hedrick 1991. Parker 1996, 104–109.

⁹⁰⁵ Cic., *De Leg.* II 64. Kurtz–Boardman 1971, 90. Humphreys 1980, 110–111. Houby-Nielsen 1995, 164. Clairmont 1986, 31. Vlachou 2012, 379. Shea 2021, 141–142

αντανακλάται στα ταφικά έθιμα και στην πολυτέλεια των μνημείων των αρχαϊκών χρόνων.

Τύπος ισόδομου περιβόλου

Κατά τον 4ο αι. π.Χ. οι ταφικές πρακτικές στην Αττική χαρακτηρίζονται από την παρουσία μνημειώδων οικογενειακών ταφικών περιβόλων, των *ήρίων* κατά τους αρχαίους, που διέθεταν οι επιφανείς αθηναϊκές οικογένειες για την ταφή των νεκρών τους⁹⁰⁶. Η σύνδεση των ισχυρών αριστοκρατικών οικογενειών με την κατοχή ηρίων, φαίνεται και από τη δοκιμασία στην οποία υποβάλλονταν οι Αθηναίοι άρχοντες πριν από την ανάληψη των καθηκόντων τους: κατά τον Αριστοτέλη, μεταξύ άλλων έπρεπε να απαντήσουν εάν υπήρχαν και πού βρίσκονταν οι οικογενειακοί τάφοι τους⁹⁰⁷. Ο Πλούταρχος παραδίδει ότι η χήρα του στρατηγού Φωκίωνος, μετά την εκτέλεσή του, φύλαξε τα καμένα οστά του άνδρα της για να τα τοποθετήσει μετά *τοῖς πατράοις ήρίοις*⁹⁰⁸. Οι οικογενειακοί ταφικοί περίβολοι, γνωστοί από τον Κεραμεικό και την αττική ύπαιθρο προέρχονται από θέσεις δίπλα σε μεγάλους οδικούς άξονες έξω από τις πύλες του άστεως και πιο μακριά στις περιοχές των δήμων, όπως του Μυρρινούντος, Θορικού, Ραμνούντος, κá.⁹⁰⁹. Τα ταφικά αυτά μνημεία είχαν επιμήκη ορθογώνια κάτοψη, τοιχοδομία από λαξευτούς λίθους και επιστέφονταν με επιτύμβια *έπιστήματα*⁹¹⁰. Στο κέντρο συχνά δέσποζε ραδινή και ψηλή ανθεμωτή στήλη με τα ονόματα του αρχηγού αλλά και των επόμενων νεκρών της ίδιας οικογένειας, συνήθως

---

⁹⁰⁶ Κατά τον I. Morris οι ταφές σε περιβόλους αντιπροσώπευαν μόλις το 10% του πληθυσμού (Morris 1992) 135–138.

⁹⁰⁷ Αριστ., *Αθ. Πολ.* LV 3: *έπερωτῶσιν δ', ὅταν δοκιμάζωσιν, πρῶτον μὲν «τίς σοι πατήρ καὶ πόθεν τῶν δήμων, καὶ τίς πατὴρ πατὴρ, καὶ τίς μήτηρ, καὶ τίς μητὴρ πατήρ καὶ πόθεν τῶν δήμων» μετὰ δὲ ταῦτα εἰ ἔστιν αὐτῷ Ἀπόλλων Πατῶος καὶ Ζεὺς Ἐρκεῖος, καὶ ποῦ ταῦτα τὰ ἱερά ἔστιν, εἴτα ήρία εἰ ἔστιν καὶ ποῦ ταῦτα, ἔπειτα γονέας εἰ εὖ ποιεῖ, καὶ τὰ τέλη εἰ τελεῖ, καὶ τὰς στρατείας εἰ ἐστράτευται.*

⁹⁰⁸ Πλουτ., *Φωκ.* 37: *σοὶ, ὦ φίλη ἑστία, παρακατατίθεμαι ταῦτα ἀνδρὸς ἀγαθοῦ λείψανα. σὺ δὲ αὐτὰ τοῖς πατράοις ἀπόδος ήρίοις, ὅταν Ἀθηναῖοι σωφρονήσωσι.*

⁹⁰⁹ Ενδεικτικά: Garland 1982. Knigge 1990, 110–145. Πετράκος 1999, I, 343–399, 404–413. Marchiandi 2011.

⁹¹⁰ Garland 1982, 127. Μαστροκώστας 1966.

των αρρένων, σε βάθος κάποιων γενεών⁹¹¹ (αρ. **233** ΜΠ 8860, **239**). Στις γωνίες του περιβόλου τοποθετούνταν μαρμάρινες ληκύθοι και λουτροφόροι με ανάγλυφες παραστάσεις και χαραγμένα τα ονόματα των νεκρών, στήλες και ναΐσκοι με ανάγλυφες μορφές και σκηνές δεξίωσης μεταξύ των μελών της οικογένειας και σπανιότερα ολόκληρες αγαλματικές συνθέσεις, με ζώα-φύλακες των ταφών, ταύρους, και λιοντάρια (**240**) ή θρηνωδούς (π.χ., σφίγγα θέση **246**). Στην πορεία του 4ου αι. π.Χ. τα επιτύμβια μνημεία γίνονται όλο και περισσότερο πολυτελή και δαπανηρά, με έξεργα ανάγλυφα. Οι επιγραφές που διασώθηκαν στα επιστήματα αποτελούν αδιάψευστη απόδειξη ότι επρόκειτο για νεκρούς της ίδιας οικογένειας, όπως ο περίβολος από τη θέση **7** της Βάρης, ο οποίος βάσει των επιγραφών θα ανήκε στην οικογένεια του Αλαιέως Καλλαίσχρου, γιού του Κάλλωνος και πατέρα του Καλλιάδη από τις Αλές Αιζωνίδες (εικ. **16–17**).

Χαρακτηριστικά παραδείγματα ηρίων του 4ου αι. π.Χ. έχουν ανασκαφεί στην περιοχή μελέτης κατά μήκος της *Αστικής Οδού*, στον Αναγυρούντα (αρ. **8**), στις Αλές Αιζωνίδες (αρ. **14, 18, 54, 90–91**), στην Αιζωνή (**230, 233, 239, 240**), στο Ευώνυμον (**253, 260**), καθώς και στη διαδρομή της οδού *πρός τή Μεσογαία* (**332**). Δεν είναι σπάνιο να βρίσκονται σε σημείο με προϋπάρχουσες ταφές των αρχαϊκών ή και γεωμετρικών χρόνων, κυρίως ταφικές πυρές (θέσεις αρ.**14, 90–91, 230, 233, 253**).

Συχνά η ύπαρξη οικογενειακών περιβόλων συνάγεται από την εύρεση επιτύμβιων γλυπτών, όπως π.χ. της επιτύμβιας στήλης του Θήρωνος (επιγραφές αρ. **54**), των στηλών της Αρχεστράτης, της Δημοστράτης και της Αριστομάχης που προήλθαν από τις λαθραίες ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers του 1819 και πρέπει να ανήκαν σε παρόδιους ταφικούς περιβόλους της αρχαίας Αιζωνής (θέση **226**).

Η κάτοψη των ηρίων είναι επιμήκης ορθογώνια, μήκους 6.5μ.–14.50μ. και πλάτ. έως 7.40/8.40μ. Περιελάμβαναν περιορισμένο αριθμό τάφων, έως δέκα, σαφώς μικρότερο απ' ό,τι οι περιβόλοι του 6ου και 5ου αι. π.Χ.⁹¹². Οι περίβολοι μπορεί να ήταν συνεχόμενοι με ενιαίο τοίχο πρόσοψης (**239**). Συνήθως είχαν μόνο τρεις πλευρές, τη μία της πρόσοψης και τις δυο στενές, γι' αυτό περιγράφονται σε αρκετές

---

⁹¹¹ Πρβλ. οικογενειακή επιτύμβια στήλη από ταφικό περίβολο του Μείδωνος Ι Επιτέλους από τον Μυρρινούντα: Μαστροκώστας 1966, 281–284. Στήλη οικογένειας Λεωκράτη Λεωστράτου Αλιμούσιου: Καζά-Παπαγεωργίου 2019, εικ. 24.

⁹¹² Βλ. και Vlachou 2012, 376.

ανασκαφικές εκθέσεις ως π(ε)ιόσχημοι. Η ανοιχτή οπίσθια πλευρά εξυπηρετούσε τις διαδοχικές ταφές, ανάλογα με τον χρόνο θανάτου και την άσκηση ταφικής λατρείας. Απαντούν παραδείγματα με τέσσερις τοίχους εκ των οποίων ο οπίσθιος είναι λιγότερο συμπαγής (230). Συνήθως ο ορατός από τον δρόμο τοίχος της πρόσοψης έχει επιμελημένη ισόδομη, ψευδοισόδομη (230) ή πολυγωνική τοιχοδομία με μικρότερους λίθους σαν βύσματα (εικ. 78, αρ. 90–91) με μία έως τρεις σωζόμενες στρώσεις λαξευτών λιθοπλίνθων⁹¹³. Με λιγότερη προσοχή ήταν κατασκευασμένοι οι τοίχοι των στενών πλευρών, καθώς και η εσωτερική παρειά της πρόσοψης (αρ. 54).

Τα επιστήματα συχνά ήταν τοποθετημένα σε συμπαγή βάθρα, συμφυή με τον τοίχο της πρόσοψης στην εσωτερική πλευρά του, όπως αυτά που βρέθηκαν και ήταν κατασκευασμένα από λαξευμένες λιθόπλινθους στις θέσεις 54, 230, 233, 239, 240, 332⁹¹⁴.

Τα ηρία του 4ου αι. π.Χ. περιελάμβαναν τους συνήθεις τύπους τάφων των χρόνων αυτών: ενταφιασμούς σε λίθινες σαρκοφάγους, κιβωτιόσχημους επενδεδυμένους με λίθινες πλάκες, λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς τάφους, πρωτογενείς ταφικές πυρές —παρατηρείται μείωση στον αριθμό τους σε σχέση με τους προηγούμενους δύο αιώνες⁹¹⁵— δευτερογενείς πυρές σε τεφροδόχα και οστεοδόχα αγγεία, πήλινες παιδικές λάρνακες (239). Τα κτερίσματα ήταν κυρίως λήκυθοι και άλλοι τύποι αγγείων· δυστυχώς τα μνημεία που εξετάστηκαν αποκαλύφθηκαν σε σωστικές ανασκαφές και δεν είναι πλήρως δημοσιευμένα. Αρκετά βρέθηκαν συλημένα. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρεται η διαπίστωση εναγισμών στο εσωτερικό (54, 239).

Ενίοτε σε συνάφεια με τους περιβόλους ανασκάφτηκαν ταφικές πυρές του 5ου αι. π.Χ. Ορισμένες προχωρούσαν κάτω ή έξω από τους τοίχους τους, ήταν επομένως

⁹¹³ Δεν υπάρχει αναφορά για χρήση στρώσεων πλίνθων στις ανώτερες στρώσεις: βλ. Garland, όπ. π., 132.

⁹¹⁴ Παρόμοια βάθρα σε επαφή με την εσωτερική πλευρά της πρόσοψης έχουν εντοπισθεί σε ταφικούς περιβόλους και σε άλλες θέσεις νεκροταφείων της Αττικής: ενδεικτικά βλ. νεκροταφείο πλατείας Συντάγματος (Γιατρουδάκη κά. 2019, 62, εικ. 5), Ελληνικό (Ψαρή 2019, εικ. 3α), Άλιμος (Ψαρή 2019, 301–302).

⁹¹⁵ Kurtz/Boardman 1971, 96.

προγενέστερες (θέσεις αρ. **90–91, 230, 233, 253**)⁹¹⁶. Επίσης στη γύρω περιοχή αναπτύσσονταν τάφοι διαφόρων τύπων (αρ. **56**).

Οι ορθογώνιοι ταφικοί περίβολοι αποτελούσαν μνημεία επίδειξης οικογενειακής υπεροχής και πλούτου, όπως φαίνεται από τη θέση τους πλάι σε δρόμους, από τα πολυτελή επιστήματα και τη δαπανηρή κατασκευή⁹¹⁷. Η λατρεία των νεκρών ανάγεται σε έκφραση της οικογενειακής ταυτότητας. Με τον γνωστό νόμο του Δημητρίου Φαληρέως (317–307 π.Χ.) απαγορεύτηκε η επιδεικτική λαμπρότητα στις κηδείες και η υπερβολή στην κατασκευή των ταφικών μνημείων⁹¹⁸. Ως αποτέλεσμα σταμάτησε η ίδρυση των μνημειωδών ταφικών περιβόλων και η κατασκευή των λαμπρών επιτύμβιων αττικών αναγλύφων. Το μόνο που επιτρεπόταν ήταν κιονίσκοι με απλή αναγραφή του ονόματος του νεκρού (βλ. θέσεις αρ. **287, 322, 328**), τράπεζες ή μικρές λεκάνες.

Στην περιοχή μελέτης αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση ενός ταφικού περιβόλου (αρ. **90**), για τον οποίο προτάθηκε από την ανασκαφέα του χρονολόγηση στο τέλος του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁹¹⁹, η οποία έρχεται σε αντίθεση με την παραπάνω νομοθεσία και πιθανόν θα έπρεπε να ανέβει κατά τι χρονικά. Απομένει βεβαίως στην τελική δημοσίευση του μνημείου να το αποδείξει.

Παρόδια νεκροταφεία

Στην Αττική της κλασικής περιόδου, όπως αποδεικνύεται και από τις αρχαίες θέσεις της περιοχής μελέτης, κυριαρχεί η ανάπτυξη τάφων, ηρίων ή και ολόκληρων νεκροταφείων στις περιοχές των αττικών δήμων κατά μήκος των δρόμων. Στη διαδρομή της αρχαίας *Αστικής Οδού* αναπτύχθηκαν τάφοι του Ευωνύμου, της Αιξωνής, των Αλών Αιξωνίδων και του Αναγυρούντος, ενώ τάφοι και νεκροταφεία της Φλύας, ίσως της Εστιαίας και της Παλλήνης οργανώνονταν στο βόρειο άκρο της περιοχής μελέτης, στη διαδρομή της οδού προς τους δήμους των Μεσογείων.

---

⁹¹⁶ Η ύπαρξη ταφικών πυρών προγενέστερων της ίδρυσης ταφικού περιβόλου έχει επίσης εντοπισθεί και στον Άλμο: Καζά-Παπαγεωργίου 2019, 224.

⁹¹⁷ Garland, όπ. π., 130–132.

⁹¹⁸ Cic., *De Leg.* II 66. Garland, όπ. π., 127. Knigge 1990, 41–42.

⁹¹⁹ Πετρίτση 1980, 73.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το νεκροταφείο του αρχαίου δήμου του Ευωνόμου στη θέση **240**, η ταύτιση του οποίου επιβεβαιώθηκε χάρη στα δικαστικά πινάκια Ευωνυμέων και στην πήλινη τεφροδόχο ενεπίγραφη κάλπη, με το όνομα του νεκρού, του *Εὐωνυμέως Πολυμνίου* που είχε διατελέσει Γραμματέας της Βουλής (βλ. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ αρ. **73**). Φαίνεται ότι η θέση είχε συνεχή χρήση από τους υστερογεωμετρικούς χρόνους έως και τον 4ο αι. π.Χ. Περιείχε πλήθος ταφών, κυρίως πρωτογενείς πυρές σε πυκνή διάταξη, ενταφιασμούς σε σαρκοφάγους και λακκοειδείς τάφους, που χρονολογήθηκαν από τον 7ο έως και τον 4ο αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης δύο βάθρα, όπως αυτά που απαντούν στους περιβόλους: αποτελούνταν από κυβόλιθους, και χρησίμευαν στην έδραση επιτάφιας μνημείων, όπως των τμημάτων γλυπτών που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή: μαρμάρινο λιοντάρι, τμήμα ναϊσκόμορφης στήλης με παράσταση ανδρικής μορφής με ιμάτιο, στήλη με παράσταση οπλίτη, στήλη με ανάγλυφη λουτροφόρο, τμήμα μαρμάρινης ληκύθου, μαρμάρινη λουτροφόρος της Κλεαγόρας.

Η μαρτυρία των ενεπίγραφων επιτύμβιων μνημείων, όταν είναι γνωστή η θέση εύρεσης, επιβεβαιώνει σε αρκετές περιπτώσεις τη θέση συγκεκριμένου αρχαίου δήμου: βλ. Επιγραφές αρ. **24, 25** *Αναγυράσιοι*, αρ. **56, 58, 60, 61, 62, 63, 65** *Αιζωνείς*, θέση αρ. **240**: νεκροταφείο στο οποίο βρέθηκαν επιτύμβια μνημεία με ονόματα *Ευωνυμέων* και δικαστικό πινάκιο *Ευωνυμέως*, θέση αρ. **328**: *Ποτάμιος*. Δεν απουσιάζουν όμως οι πάρα πολλές περιπτώσεις να θάπτονται στα νεκροταφεία των αττικών δήμων Αθηναίοι γειτονικού ή μακρινού δήμου (Επιγραφές αρ. **38**), καθώς πολύ συχνά ο χώρος κατοικίας και εργασίας τους δεν συνέπιπτε με τον δήμο καταγωγής και πολιτογράφησης τους.

Στην Αττική της κλασικής περιόδου, κατά μήκος των σημαντικών οδών, εκτός των ηρίων και των νεκροταφείων των δήμων, αναπτύσσονταν επίσης ταφές, μεμονωμένες ή σε συστάδες, διαφόρων τύπων: πρωτογενείς πυρές, κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς τάφοι. Κατά τον τρόπο αυτό στον δήμο των Αλών Αιζωνίδων συστάδες παρόδιων τάφων, πλάι σε ταφικούς περιβόλους, εντοπίστηκαν σε δύο σημεία στους δύο κλάδους της *Αστικής Οδού*, κατά μήκος του νότιου σκέλους της οδικής αρτηρίας (θέσεις **54, 56**) και στον βόρειο κλάδο, στις θέσεις **86, 89, 90, 91, 92**.

Κατά μήκος της ίδιας αρχαίας οδού, στην περιοχή του αρχαίου Ευωνόμου, βορειότερα από το πυκνό νεκροταφείο της θέσης **240**, σε διαδοχικές θέσεις **247, 249**,

253, 254, 255, ανασκάφθηκαν συστάδες τάφων, του 5ου κυρίως αι. π.Χ. Στη θέση **249**, συνυπήρχαν με προγενέστερες ταφές των αρχαϊκών χρόνων, ενώ στη θέση **253** των γεωμετρικών. Παρατηρείται, επομένως, ότι στις δύο περιοχές συνεκτικών νεκροταφείων στην περιοχή του αρχαίου Ευωνύμου υπάρχουν στοιχεία ή ενδείξεις για την προγενέστερη χρήση τους, πριν από τη σύσταση των κλεισθένειων δήμων. Στα είδη των κλασικών τάφων αυτών των θέσεων περιλαμβάνονται ταφικές πυρές, οι οποίες αποτελούσαν τον χαρακτηριστικό τρόπο ταφής των αρχαϊκών χρόνων, —δυστυχώς σε λίγες περιπτώσεις στην περίπτωση των ταφικών πυρών αναφέρονται τα κτερίσματα και σε αυτές η συντριπτική πλειοψηφία ανήκει στον 6ο και στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.— καθώς επίσης εγχυτρισμοί και κιβωτιόσχημοι με ενταφιασμούς.

Οδός προς Μεσόγεια

Παρομοίως η διαδρομή του αρχαίου δρόμου που οδηγούσε από το άστυ προς τους δήμους των Μεσογείων, περιβάλλοντας το βόρειο άκρο του Υμηττού, υποδηλώνεται από σειρά αρχαίων τάφων που βρέθηκαν σε αυτόν τον άξονα (θέσεις **335, 336, 339, 344, 345, 346, 347, 348**). Πρόκειται για συνηθισμένους τύπους τάφων: λίθινες σαρκοφάγους, κιβωτιόσχημους, κεραμοσκεπείς και πήλινες λάρνακες για παιδικές ταφές. Στη θέση **339**, τάφοι του 5ου αι. π.Χ. βρέθηκαν συλημένοι και μερικώς κατεστραμμένοι. Ίσως αποτελούσαν τμήμα παρόδιου νεκροταφείου της Φλύας, δήμου που τοποθετείται στην ευρύτερη περιοχή. Από την ίδια θέση προέρχονται ενεπίγραφα επιτύμβια μνημεία 4ου αι. π.Χ., χωρίς σε αυτά να αναγράφεται δημοτικό όνομα από δήμο της περιοχής.

Τάφοι δευτερευουσών οδών

Σειρά τάφων όχι απαραίτητα σύγχρονων μεταξύ τους είναι δυνατόν να υποδηλώνουν τη διαδρομή αρχαίας οδού. Κατ'αυτόν τον τρόπο στην περιοχή μεταξύ της Γλυφάδας και Ελληνικού-Αργυρούπολης, υποστηρίχθηκε ότι η συνέχεια της κοιλάδας της Πιρναρής, η οποία θεωρούμε ότι αποτελούσε τμήμα της *Σφηττίας Οδού*, μπορεί να ανιχνευτεί στον αστικό ιστό από σειρά μεμονωμένων τάφων στις θέσεις **235, 236, 238**, μέχρι το σημείο συνάντησης με τμήμα της πλαισιωμένης με ταφικούς περιβόλους αρχαίας *Αστικής Οδού* (θέση αρ. **239**). Συγκεκριμένα στη διαδρομή αυτή έχει βρεθεί πρωτοβυζαντινός τάφος (θέση αρ. **236**, οδός Αργοναυτών), ενώ σε κοντινή απόσταση ανασκάφηκε τάφος του 5ου αι. π.Χ. πλούσια κτερισμένος (**235**, οδός Κύπρου) καθώς και λίθινη θήκη με τεφροδόχο κάλπη κλασικών χρόνων (θέση αρ. **238**).

Αυτό υποδεικνύει την ύπαρξη ατραπού με την παραπάνω όδευση, καθώς και τη χρήση της κατά τους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Παρομοίως, παρόδιοι σε δευτερεύουσα οδό ή ατραπό που διαχωριζόταν από την αρχαία οδική αρτηρία υπό τη σύγχρονη Λ. Μεσογείων και ανέβαινε προς τον Υμηττό πρέπει να ήταν οι τρεις τάφοι του ύστερου 4ου–3ου αι. π.Χ., που ανασκάφτηκαν στη θέση αρ. **348**, μία λίθινη σαρκοφάγος, ένας κεραμοσκεπής και ένας καλυβίτης, ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως παιδική ταφή λόγω μεγέθους.

Διάσπαρτες ταφές

Στην περιοχή των δυτικών υπωρειών του Υμηττού έχουν έρθει στο φως μεμονωμένες ταφές ή μικρές συστάδες της κλασικής περιόδου, κυρίως στην περιοχή Ηλιούπολης και Δάφνης (θέσεις **81, 203, 242, 245, 270, 271, 272, 278, 282, 299, 300, 331**). Λόγω του τυχαίου τρόπου του εντοπισμού τους, σε περιβάλλον που ήταν ήδη κατά τη σύγχρονη εποχή οικοδομημένο, δεν γνωρίζουμε εάν κάποιοι από αυτούς ήταν παρόδιοι σε άγνωστη οδό. Πιστεύουμε ότι θα ήταν αρκετά πιθανό να υπήρχε αρχαίος δρόμος στις χαμηλές υπώρειες του βουνού στην περιοχή του σημερινού Παγκρατίου, όπου βρισκόταν ο αρχαίος δήμος της Αγρυλής, διερχόμενος πιθανόν από θέσεις τάφων (θέσεις αρ. **326, 327**). Η εμφάνιση των διάσπαρτων ταφών είναι ενδεικτική της οικιστικής εξάπλωσης, αν και αραιής, στα αντίστοιχα κράσπεδα του βουνού. Πιθανόν συνδέονταν με μεμονωμένες και ίσως προσωρινές εγκαταστάσεις με κάποια παραγωγική δραστηριότητα που λάμβανε χώρα στις περιοχές αυτές, όπως λατόμηση στα αρχαία λατομεία ασβεστολίθου του Καρά, βοσκή ζώων, μελισσοκομία, υλοτομία και συλλογή αρωματικών φυτών.

Παιδικές ταφές

Μεταξύ των μεμονωμένων ταφών παρατηρούνται αρκετές που ανήκαν σε ταφές βρεφών και νηπίων, κάποιες φορές συγκεντρωμένες σε συστάδες (θέση αρ. **144**, 5ος αι. π.Χ., αρ. **89**). Ο διαχωρισμός των παιδικών ταφών από αυτές των ενηλίκων συναντάται ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους (θέση **4** Χέρωμα). Στους κλασικούς χρόνους και κατά το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. εξακολουθούν να επιχωριάζουν οι γνωστοί από τους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους εγχυτρισμοί σε αμφορείς, πίθους ή μεγάλα προχυτικά αγγεία (**89**). Στο εσωτερικό ή γύρω τους εναποθέτονταν μικρογραφικά κυρίως αγγεία, από τα ελάχιστα υπάρχοντα του άτυχου βρέφους ή

νεογνού, όπως σκυφίδια, φιαλίδια, ληκύθια (θέσεις **251, 270, 284**, εικ. **194–196**). Κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. όμως εμφανίζονται και κυριαρχούν οι παιδικές ταφές σε μικρές πήλινες λάρνακες, αποτελούμενες από δύο όμοια τμήματα το ένα σαν κάλυμμα του άλλου (θέσεις αρ. **242, 251, 276**)⁹²⁰. Τα κτερίσματα ήταν και πάλι χρηστικά αγγεία μικρού μεγέθους, κατάλληλα για βρεφική τροφή και περιποίηση, λεκανίδες, θήλαστρα, κύαθια και ληκύθια και χόες, αγγείο συνδεδεμένο με την παιδική ηλικία, την εορτή των *Ανθεστηρίων* και τη δεύτερη μέρα τους, τις *Χόες*, όταν τα μικρά τρίχρονα αγόρια, λάμβαναν ως δώρο έναν χου και παρουσιάζονταν στη φρατρία⁹²¹. Παιδικές ταφές σε αγγεία, πίθους και πήλινες λάρνακες έχουν βρεθεί επίσης μαζί με ταφές ενηλίκων, χωρίς διαχωρισμό ηλικίας, σε νεκροταφεία, ταφικούς περιβόλους και παρόδιες συστάδες: θέσεις αρ. **5, 21, 54, 59, 81, 233, 249, 348, 339**. Παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας θάπτονταν σε κιβωτιόσχημους, λακκοειδείς και καλυβίτες. Σε αυτές τις περιπτώσεις η ηλικία συνάγεται από τα κτερίσματα και τις μικρότερες διαστάσεις του ορύγματος.

Στις βρεφικές ταφές τα ίχνη σκελετού και οστών είναι συνήθως ελάχιστα ή ανύπαρκτα.

Σπάνια είναι η περίπτωση ταφικής πυράς που αποδόθηκε σε παιδί, λόγω των κτερισμάτων, μικκύλων αγγείων και πήλινου ειδώλιου ίππου (θέση αρ. **280**, εικ. **190–193**, 5ος αι. π.Χ)⁹²².

Δεν αναφέρονται επιτύμβια μνημεία ή χώροι ταφικών προσφορών που συνδέονταν με τις παιδικές ταφές⁹²³.

Ρωμαϊκοί χρόνοι

Πενιχρά είναι τα κατάλοιπα των ταφών των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Αυτό δείχνει την τεράστια δημογραφική κάμψη και συρρίκνωση στην Αττική. Η ύπαιθρος χώρα, ακόμη και αυτή των όχι και πολύ μακρινών από το άστυ δυτικών υπωρειών του βουνού ήταν σχεδόν έρημη.

⁹²⁰ Πρβλ. Κεραμεικός: Houby-Nielsen 1995, 137. Βλ. και Morris 1992, 141.

⁹²¹ Lonsdale 1993, 129–130. Houby-Nielsen 1995, 149. Ας σημειωθεί ότι ερυθρόμορφος χους με διονυσιακή παράσταση βρέθηκε σε πηγάδι στη θέση **257**. Δημοσιεύτηκε από την Αθηνά Χατζηδημητρίου (Χατζηδημητρίου 2012) και είναι πιθανόν να προερχόταν από κάποια κοντινή ταφή.

⁹²² Πρβλ. πρωτογενή ταφική πυρά που αποδίδεται σε παιδί, με βάση τα κτερίσματα που τη συνόδευαν από τον Άγιο Δημήτριο Αττικής: Ντόβα 2010, 257, Τρ. 6.

⁹²³ Βλ. και Vlachou 2012, 383.

Στη θέση **203** (ΓΛΥ Ανθέων Βαλαωρίτου) ανασκάφτηκε μικρό νεκροταφείο ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, αποτελούμενο από τρεις κιβωτιόσχημους τάφους και έναν κεραμοσκεπή. Χαρακτηριστική είναι η πρόχειρη κατασκευή των τάφων από υλικό σε δεύτερη χρήση, το οποίο στην πλειονότητά του προερχόταν από τάφους και επιτύμβια μνημεία κλασικών χρόνων, ορισμένα εξαιρετικής τέχνης (εικ. **105, 106**). Ένας μάλιστα εμφάνιζε ιδιαίτερη ανομοιομορφία στην κατασκευή, από τοίχους από αργούς λίθους και μαρμάρινες πλάκες, από παλαιότερα μνημεία. Απαντά επίσης το σύνηθες στα ρωμαϊκά χρόνια φαινόμενο των πολλαπλών ταφών στον ίδιο τάφο, όπου οι παλαιότερες παραμερίζονται χάριν των νεωτέρων. Κτερίσματα αναφέρονται για έναν μόνο τάφο (λοπάς, πρόχους και προχοΐσκη).

Οι ελάχιστοι μεμονωμένοι τάφοι ρωμαϊκών χρόνων βρέθηκαν στους άξονες των σημαντικών αρχαίων οδών, της *Αστικής* και της οδού προς τον κάμπο των Μεσογείων (αρ. **82, 334, 346**), οι οποίες προφανώς εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται, όχι απαραίτητα ως αμαξιτές αλλά ως μονοπάτια για υποζύγια. Ήταν τάφοι κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς και μία ταφή σε τεφροδόχο αγγείο.

VIB4. Οδικό δίκτυο (Χάρτης 10)

Η περιοχή της δυτικής πλευράς του Υμηττού, διέσωσε αρκετά ίχνη του οδικού δικτύου που αναπτύχθηκε στο τμήμα αυτό της Αττικής γης, κατά την κλασική περίοδο. Η πολιτική και οικονομική ακμή και η δημογραφική ανάπτυξη που σημειώθηκε ευνόησαν και ώθησαν στη δημιουργία και την εξέλιξή του.

Πολύτιμο κρίκο για τη μελέτη του αρχαίου οδικού δικτύου της Αττικής ανάμεσα στην αρχαιότητα και τη σύγχρονη εποχή αποτέλεσαν οι χάρτες των περιηγητών και κυρίως το σπουδαίο χαρτογραφικό έργο των Χαρτών της Αττικής, *Karten von Attika* των E. Curtius και J. A. Kaupert [1875–1894]. Στους χάρτες αποτυπώνεται με μεγάλη ακρίβεια το γεωγραφικό ανάγλυφο, με όλες τις γεωφυσικές λεπτομέρειες, υψώματα, χειμάρρους, κλπ. και κάθε είδους κατασκευή και σύγχρονο των χαρτογράφων έργο υποδομής. Πολύ σημαντικές είναι οι ενδείξεις με ερυθρό χρώμα, με τις οποίες διακρίνονται τα ορατά στα τέλη του 19ου αρχαία κατάλοιπα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και ίχνη αρχαίων οδών. Σημειώνεται επίσης το οδικό δίκτυο του 19ου

αι. η γνώση του οποίου είναι πολύτιμη, διότι η διαδρομή των σημαντικών δρόμων της εποχής εκείνης ακολουθούσε συχνά τη χάραξη των αρχαίων οδικών αρτηριών.

Το έργο Πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών του Ι. Τραυλού (1960), αλλά και οι στοχευμένες στο θέμα Διατριβές της Λ. Κωστάκη και της L. Ficuciello⁹²⁴, που ασχολούνται κυρίως με τους δρόμους του άστεως προώθησαν τη μελέτη του αντικειμένου.

Τέλος το συλλογικό έργο: *Αττικής οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής* με επιμέλεια και εισαγωγή του ακαδημαϊκού και ομότιμου καθηγητή Μανώλη Κορρέ [Αθήνα 2009], συγκέντρωσε όλα τα νέα στοιχεία ανασκαφών και ερευνών για τους αρχαίους δρόμους όχι μόνο της Αθήνας αλλά και ολόκληρης της Αττικής. Ο Μ. Κορρές έχει επίσης επανεκδόσει και υπομνηματίσει τους αξεπέραστους χάρτες των Karten von Attika, καθώς και τους πρώτους χάρτες της πόλεως των Αθηνών, προωθώντας τη μελέτη του αρχαίου οδικού δικτύου της Αττικής⁹²⁵.

Εκτός Αττικής, πρωτοπόρες παραμένουν οι μελέτες του πρόωρα χαμένου Γιάννη Πίκουλα, καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ο οποίος με τις δημοσιεύσεις του, αλλά και με την διδασκαλία στην έρευνα πεδίου εισήγαγε και ανέδειξε τη μελέτη αρχαίου οδικού συστήματος στην Ελλάδα και μύησε πολλούς αρχαιολόγους σε αυτήν.

Στην περιοχή μελέτης περιλαμβάνονται ορισμένοι υπερτοπικοί οδικοί άξονες της Αττικής, οι δύο εκ των οποίων αποτέλεσαν και όριο της περιοχής μελέτης. Σε αυτό συνέτεινε το χαρακτηριστικό τους να έχουν ως διαδόχους σύγχρονες λεωφόρους, με αποτέλεσμα τα όρια να είναι αναγνωρίσιμα στον σύγχρονο οικιστικό ιστό της πόλης και να αντιστοιχούν με την αρχαία τοπογραφία. Το στοιχείο αυτό αποτελεί ένα από τα γνωρίσματα των αρχαίων οδικών αξόνων της Αττικής: λόγω της διαχρονικής χρήσης τους από την αρχαιότητα έως και το μεσαίωνα, τη διαδρομή τους ακολούθησαν βασικές σύγχρονες λεωφόροι της Αττικής.

---

⁹²⁴ Ficuciello 2008.

⁹²⁵ Κορρές 2008α. Κορρές 2008β. Κορρές 2010.

Ένα ακόμη κοινό γνώρισμα αρχαίων και σύγχρονων οδών της Αττικής είναι ότι οι περισσότερες αρχαίες οδοί ονοματοδοτούνταν από τον προορισμό στον οποίο κατέληγαν⁹²⁶, όπως ακριβώς πολλοί σύγχρονοι δρόμοι .

Επιπλέον, οι μεγάλοι αρχαίοι δρόμοι της Αττικής που οδηγούσαν από τις πύλες του άστεως προς τους δήμους της υπαίθρου, ήταν ταυτόχρονα και ταφικές οδοί⁹²⁷. Το χαρακτηριστικό αυτό βοηθά πολλές φορές στην αποκατάσταση της διαδρομής τους, ακόμα και όταν απουσιάζουν τα κατάλοιπα του δρόμου. Η κατεύθυνσή τους επιβεβαιώνεται ή εικάζεται λόγω των αντίστοιχων θέσεων τάφων ή ταφικών μνημείων.

Αστική Οδός

Πρόκειται για την αρχαία οδό που οδηγούσε από το άστυ, μέσω των Διομείων Πυλών, ΝΑ του άστεως προς το Σούνιο και τη Λαυρεωτική. Το όνομα της μνημονεύεται σε επιγραφές των Πωλητών, των Αθηναίων αρχόντων που ήταν υπεύθυνοι για τη μίσθωση της δημόσιας γης και των μεταλλείων του Λαυρίου: στην περιοχή της Λαυρεωτικής η οδός με τον επιθετικό προσδιορισμό *Αστική*, μαρτυρείται ως όριο για τον εντοπισμό της θέσης εργαστηρίων ή άλλων ιδιοκτησιών προς εκμίσθωση⁹²⁸.

Η οδός αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για την περιοχή μελέτης, διότι κατά την αρχαιότητα αποτέλεσε βασικό οδικό άξονα, στην περιοχή δυτικά του Υμηττού. Ακολουθούσε διαδρομή παράλληλη με τις δυτικές υπώρειες του βουνού, με κατεύθυνση βορρά–νότο, διασχίζοντας τους αρχαίους δήμους της δυτικής παραλίας της Αττικής, Ευώνυμον, Αιξωνή, Αλές Αιξωνίδες και Αναγυρούντα. Εκεί άλλαζε κατεύθυνση από δυτικά προς ανατολικά, ακολουθώντας τις νότιες πλαγιές του βουνού. Κατά μία ερμηνεία η στροφή που ελάμβανε η βασική αυτή αρτηρία έδιδε το όνομα στον συγκεκριμένο δήμο: Αναγυρούς⁹²⁹. Το πρώτο τμήμα του αρχαίου δρόμου έως τη στροφή της Βάρης εμπίπτει στην περιοχή μελέτης και ταυτόχρονα αποτελεί όριό της.

---

⁹²⁶ Ματθαίου 2009, 22.

⁹²⁷ Για το λόγο αυτό οι πύλες ονομάζονταν και ήρια. Βλ. Ματθαίου 2009, 25.

⁹²⁸ The Athenian Agora XIX, Poletai P 10, στίχ. 24: [— — — ή οδός ή] *ἀστική Βήσαζε* [φέρουσα]. The Athenian Agora XIX, Poletai P 26, στίχ. 283: *ὁδὸς ἀστικὴ νοτό*. The Athenian Agora XIX, Leases L 6, στίχ. 123: *ἀπὸ τ[οῦ] βομοῦ? βαδίσ[οντι] τὴν ὁδὸν τὴν ἀστ[ικὴν] ἐχόμενος?* *ἐν ἀριστερ[ᾷ]*. Κακαβογιάννης 2005, 146.

⁹²⁹ Eliot 1962, 35–36, υποσ. 3.

Ο παρυμήτιος αρχαίος οδικός άξονα παρέμεινε η βασική οδός από την Αθήνα προς το Σούνιο, μέχρι και τα νεώτερα χρόνια, έως ότου διανοίχθηκε η παραλιακή λεωφόρος Σουνίου. Τη διαδρομή του σε αρκετά σημεία ακολουθεί στις ημέρες μας ο άξονας της Λ. Βουλιαγμένης και στη συνέχεια η Λ. Βάρης–Κορωπίου.

Τον δρόμο αυτό πρέπει να ακολούθησε ο Γάλλος κληρικός και ιστοριοδίφης Αββά Fourmont, ο γνωστός για τις καταστροφές αρχαιοτήτων, στην περιήγησή του στην Αττική το 1729. Έχει διασωθεί χάρτης σχεδιασμένος πιθανότατα από τον ανιψιό του Claude-Louis Fourmont που τον συνόδευε (εικ. 110). Ο χάρτης αυτός δεν είναι παρά ένα σκαρίφημα, η σημασία του όμως έγκειται στην παλαιότητά του και στο ότι διασώθηκαν τα τοπωνύμια των περιοχών κατά μήκος της διαδρομής του Fourmont από την Αθήνα έως το Σούνιο, στην όδευση δηλαδή της αρχαίας *Αστικής Οδού*: *Beeramy* (Μπραχάμι), *Kara* (Καράς), *Straxona* (Αιξωνή), *agios nikolaos* (Άγιος Νικόλας Γλυφάδας), *bary* (Βάρη).

Κατά τον Pouqueville ο δρόμος που περνούσε από το νότιο άκρο του Ύμηττου και τον Αναγυρούντα ήταν ο μόνος προσβάσιμος με υποζύγια και κάρρα από την Αθήνα⁹³⁰.

Ο Άγγλος αρχαιολόγος και τοπογράφος William Gell στο οδοιπορικό του, *The Itinerary of Greece: containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris, and Thessaly*, στην αντίστροφη διαδρομή από τη Βάρη στην Αθήνα, μέσω του Σπηλαίου Πανός Βάρης⁹³¹ αναφέρει ότι ο δρόμος που ακολουθεί προς την Αθήνα είναι καλός, αλλά καλυμμένος με αρχαία ερείπια και επιτύμβια μνημεία.

Ο δρόμος αποτυπώνεται σε χάρτες των περιηγητών 17ου–19ου αι.⁹³² και στους *Karten von Attika* των Curtius και Kaupert. Στον χάρτη VIII (Vari) των *Karten von Attika* η οδός κατεύθυνσης Β–Ν αντιστοιχεί στην πανάρχαια διαδρομή της *Αστικής Οδού*, σε αυτήν την περιοχή.

Στις αρχές του 20ού αι. ο οδικός αυτός άξονας ονομαζόταν *Μεγάλη Στράτα* ή *Δρόμος της Βάρης*. Η περιγραφή της οδού σε ταξιδιωτικό οδηγό του Ελευθερουδάκη

---

⁹³⁰Pouqueville 1826–1827, 101.

⁹³¹ Gell 1819, 89–95: *BARI to ATHENS, by the GROTTO*.

⁹³² Spon 1678, χάρτηςσ. 400–401. Gell 1827², *Sketch of the Routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and part of Thessaly*. Dodwell 1819, 525.

του 1926, αντιστοιχεί στην αποτύπωση του χάρτη VIII (Vari) των *Karten von Attika*: από νότο προς βορρά, στην περιοχή του χωριού Τράχωνες, έβλεπε κανείς πολλά λείψανα αρχαίων οικοδομών δεξιά και αριστερά της οδού. Στη συνέχεια άφηνε δεξιά τα λατομεία μαρμάρου του Καρα. Βορειότερα κοντά στον οικισμό Μπραχάμι, 5 χλμ. από την Αθήνα η νέα οδός έβαινε παραλλήλως προς την αρχαία, όπως φαινόταν από τους πολυάριθμους τάφους που συναντούσε κανείς καθώς προχωρούσε προς την Αθήνα⁹³³.

Η *Αστική Οδός* έχει εντοπισθεί σε αρκετές θέσεις και σε σωστικές ανασκαφές της περιοχής μελέτης:

Πρέπει να ξεκινούσε από την πύλη του οχυρωματικού τείχους της Αθήνας παρά τον αρχαίο δήμο της Διομείας και το Γυμνάσιο του Κυνοσάργους. Η πύλη τοποθετείται στα ΝΑ του άστεως, νοτίως του Ολυμπίου⁹³⁴. Διερχόταν από το πυκνό νεκροταφείο του Κυνοσάργους⁹³⁵ έχοντας κατεύθυνση από ΒΔ προς Ν/ΝΑ. Από τη διασταύρωση της Λ. Βουλιαγμένης και της οδού Αίνου, στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη Κυνηγού προέρχεται η επιτύμβια μαρμαρίνη λήκυθος του Αγνόθεου και της Νικοστράτης (αρ. 102 επιγραφών), πιθανόν από παρόδιο μνημείο.

Στην περιοχή μελέτης, το βορειότερο γνωστό σημείο της οδού εντοπίστηκε στη θέση **269 (Χάρτης 5)**: όπως σημειώνεται από τον Milchhöfer στο 2ο τεύχος των Επεξηγήσεων των Χαρτών της Αττικής⁹³⁶ και στο φύλλο IV για τον Υμηττό των *Karten von Attika*: αρματοχιές του αρχαίου δρόμου είχαν εντοπισθεί, βορείως των Τραχώνων στο σημείο που η οδός Αθηνών–Σουνίου εκείνης της εποχής διέσχιζε ένα από τα ρέματα που κατέβαιναν από τον Υμηττό, λίγο νοτιότερα της θέσης με υψόμετ. 87.9μ., σε δύο σημεία επί του φυσικού βράχου. Το εύρος των αυλάκων ήταν 0.20–0.22μ. και η απόσταση στο εσωτερικό μεταξύ των αρματοχιών 1.10μ.⁹³⁷. Στη συνέχεια της οδού,

---

⁹³³ Μαρουγκλού 2006, 95–98.

⁹³⁴ Η πύλη αυτή από την έρευνα αναφέρεται ως *Διομείας Πύλαι*, η σωζόμενη ονομασία στην αρχαία γραμματεία είναι *Διομηής* (Αλκ. I 13,3 και Αλκ. III 15,4). Δεν έχει ακόμη επιβεβαιωθεί ανασκαφικά. Για τη θέση της αρχής της οδού προς Σούνιο νοτίως του Ολυμπίου βλ. Spon 1678 όπ. π. Βλ. Επίσης Τραυλός 1993², 54. Θεοχαράκη 2015, 291–294.

⁹³⁵ Ηλιόπουλος 2001–2004, 208–214.

⁹³⁶ Milchhöfer 1883, 29.

⁹³⁷ Πιθανότατα η μέτρηση ήταν λάθος, καθώς το ορθόν είναι το μετατρόχιο να υπολογίζεται από το μέσον του πλάτους των αρματοχιών κι όχι από τα άκρα. Ο Γ. Πίκουλας εντόπισε στη Λακωνική δύο

όπως προχωρούσε κανείς προς νότο δεξιά και πριν από τους Τράχωνες αναφέρεται ότι διακρίνονταν τα ερείπια μιας εκκλησίας, τάφοι και τμήματα επιτύμβιων μνημείων, το ένα ενεπίγραφο κάποιου Ευωνυμέα.

Στη θέση **262–263** (Κοντοπήγαδο Αλίμου), —όπου επί της σημερινής Λ. Βουλιαγμένης σώζονται ορατά κατάλοιπα οικισμού της ΠΕ και Μυκηναϊκής περιόδου—, το 1929 ο επιγραφικός και αρχαιολόγος Ανδρέας Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός διασώζει μία σημαντική μαρτυρία: «*Κοντοπήγαδον: Από τῆς θέσεως ταύτης ἐκτείνονται πρὸς μεν τὰς Ἀθήνας μέχρι τοῦ χειμάρρου “Βαθὸν ῥέμα” πρὸς δὲ τὸν Ἅγιον Νικόλαον Γλυφάδας μέχρι τῆς Βάρης πολυάριθμα, μεγαλοπρεπῆ, ἀντιμέτωπα ἡρία ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων ἐξαφανιζόμενα ὁσήμεραι. Ταῦτα ἐνδεικνύουσι βεβαίως τὴν πρὸς τὸ Σούνιον ἀρχαίαν λεωφόρον*»⁹³⁸.

Σε μικρή απόσταση (150μ.) νοτιότερα, και 40μ. δυτικά της σύγχρονης λεωφόρου στη θέση **259**, βρέθηκαν σε πρόσφατη σωστική ανασκαφή (2009) αρματοχιές λαξευμένες στον βράχο, κατεύθυνσης Β–Ν, που επιβεβαιώνουν τη διέλευση αρχαίας οδού. Οι αρματοχιές βρέθηκαν σε δύο ζεύγη. Ο δρόμος διέσωζε σε αυτό το σημείο λιθόκτιστα αναλήμματα/όρια παρακείμενων ιδιοκτησιών, που προσδιόρισαν το πλάτος της οδού σε 2.80–3.20μ. Δίπλα στις αρματοχιές βρέθηκαν κατάλοιπα κρηναίας κατασκευής του 5ου αι. π.Χ.

Η εύρεση και ανασκαφή ταφικού περιβόλου και τάφων του 5ου αι. π.Χ. στις θέσεις **253, 254, 255** και ταφών αρχαϊκών και κλασικών χρόνων λίγο νοτιότερα στη θέση **249** στο ύψος των Τραχώνων, όπου έχει αποκαλυφθεί το αρχαίο θέατρο του Ευωνύμου, υποδεικνύουν τη σύμπτωση του αρχαίου οδικού άξονα με τη σύγχρονη λεωφόρο. Πιθανόν εικόνα της οδού αυτής με κοίτη και αρματοχιές λαξευμένες στο βραχώδες έδαφος διασώζει φωτογραφία από την περιοχή των Τραχώνων η οποία περιέχεται σε δημοσίευση του Bradford του 1957⁹³⁹.

Συνεχίζοντας νοτιότερα στην ίδια περιοχή της Αργυρούπολης και του αρχαίου δήμου του Ευωνύμου σε μικρή απόσταση και σχεδόν παράλληλα με τη σημερινή λεωφόρο, έχουν ανασκαφτεί τα πιο καλοδιατηρημένα τμήματα του αρχαίου δρόμου

θέσεις με μετατρόχιο 1.00μ., αλλά αφορούσαν σε οδούς λατομείων και μάλιστα παράκτιων (Πίκουλας 2012, 43, 361–362, 369).

⁹³⁸ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 173.

⁹³⁹ Bradford 1957, πίν. 9α.

στις θέσεις **247** και **241 (Χάρτης 5)**. Έχει ερευνηθεί η αρχαία οδός σε ικανοποιητικό μήκος 56μ. και 40μ. αντίστοιχα: ήταν ευρεία, έως 5.50μ., με επάλληλα οδοστρώματα από πατημένο χώμα και χαλίκια —διαπιστώθηκαν τρία στη βορειότερη και πέντε στην νοτιότερη θέση—, τα οποία έσωζαν αρματοροχίες. Η απόσταση μεταξύ των ιχνών των τροχών ήταν συμβατή με το τυποποιημένο μετατρόχιο του 1.40μ. των αμαξήλατων αρχαίων δρόμων⁹⁴⁰. Η οδός διέθετε αναλήμματα, με διαφορετικό τρόπο δόμησης κατά μήκος του δρόμου, πιθανόν επειδή αποτελούσαν ταυτόχρονα όρια ιδιοκτησιών και έτσι διαφοροποιούνταν ανάλογα με τον κάτοχο ή τον χαρακτήρα της κάθε παρόδιας εγκατάστασης. Στην ανώτερη οικοδομική φάση (π.χ. της θέσης **241**) είχαν τη συνήθη μορφή αναλημμάτων οδών με επιμελέστερα κατασκευασμένη την εσωτερική παρειά από μεγάλους ημίεργους λίθους και πρόχειρη την εξωτερική από μικρούς ριγμένους σαν σε λιθοσωρό λίθους (υστερορωμαϊκοί χρόνοι)⁹⁴¹. Το δυτικό ανάλημα της θέσης **247** αποτελούνταν από μεγάλους ορθογωνισμένους λίθους σε αντίθεση με το ανατολικό που ήταν κατασκευασμένο από αργούς λίθους. Βάσει της χρονολόγησης των οδοστρωμάτων η οδός είχε μακρά διάρκεια χρήσης από τους κλασικούς χρόνους έως τους υστερορωμαϊκούς χρόνους και κατόπιν κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια. Στη θέση **247**, παρά την αρχαία οδό, ανασκάφτηκε τάφος και εργαστηριακή εγκατάσταση κεραμουργίας. Ακριβώς απέναντι από τη θέση **241** βρέθηκε τμήμα κλασικού παρόδιου νεκροταφείου (**240**). Ο δρόμος συνεχίζει με την ίδια κατεύθυνση προς νότο, βάσει της εύρεσης ταφικών περιβόλων και τμήματος οδοστρώματος στη θέση **239**.

Στην περιοχή της Γλυφάδας, της αρχαίας Αιξωνής, η οδός είχε εντοπισθεί σε δύο ανασκαφές στην περιοχή του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης διατηρώντας όδευση παράλληλη και σε μικρή απόσταση δυτικά της σύγχρονης οδού (θέσεις **227**, **228**, **230**, **Χάρτης 4**). Η σημασία της θέσης του ναυδρίου του Αγίου Νικολάου (θέση **226**) ως τοπόσημου στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ Τραχώνων (Άλιμος–Αργυρούπολη)

---

⁹⁴⁰ Ο Γ. Πίκουλας μετά από συστηματική και πολυετή έρευνα πληθώρας αρχαίων θέσεων οδών στην Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία, Μακεδονία υποστήριξε ότι το μήκος του μετατρόχιου μεταξύ των αρματοροχίων, ήταν σταθερό και ίσο με 1.40μ. αντίστοιχο του μήκους του άξονα μεταξύ των τροχών των αμαξών Βλ. ενδεικτικά Πίκουλας 2003, 20–23. Πίκουλας 2009, 244. Πίκουλας 2012, 38–43. Στη βιβλιογραφία αναφέρονται και άλλες αποστάσεις μετατρόχιων σημειώνεται όμως ότι οι αποκλίσεις αυτές μπορεί να οφείλονται σε σφάλμα ή σε διαφορετικό τρόπο μέτρησης της απόστασης μεταξύ των αυλάκων (Κορρές 2009, 20–21, Σταϊνχάουερ 2009, 66–67).

⁹⁴¹ Παρόμοια δόμηση παρατηρήθηκε σε αναλήμματα αρχαίας οδού στην περιοχή της Κερατέας: Ανδρίκου 2018, 287.

και Βάρης, έχει επισημανθεί στον Κατάλογο θέσεων. Στους χάρτες των Curtius–Kaupert (Βλ. VIII *Vari*, 1885 και *Übersicht Kart von Attica 1:100.000*) ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου σημειώνεται δίπλα στη διαχρονική οδική αρτηρία που διέσχιζε τις περιοχές δυτικά του Υμηττού (εικ. 111). Η θέση του Αγίου Νικολάου εμφανίζεται ως «*agios nicolaos*» [Άγιος Νικόλαος Γλυφάδας] μαζί με την αναγραφή «*Straxona*» [Αιξωνή] στον χάρτη του 1729 του Fourmont, ακριβώς πάνω στη διαδρομή προς το Σούνιο (εικ. 110)⁹⁴². Στον άξονα της αρχαίας *Αστικής Οδού* προς το Σούνιο στην περιοχή της σημερινής Γλυφάδας, βόρεια και νότια του Αγίου Νικολάου τοποθέτησε ο L. Beschi τις ληστρικές ανασκαφές των Fauvel, Gropius και Rottiers του 1819 (εικ. 112). Οι μελετητές συμφωνούν ότι η περιοχή του Αγίου Νικολάου επί της Λ. Βουλιαγμένης, του λεγόμενου της Πιρναρής, συμπίπτει με την περιοχή προέλευσης των περισσοτέρων ψηφισμάτων των Αιξωνέων, το κέντρο του αρχαίου δήμου και σημείο διέλευσης της πανάρχαιας οδού με σημαντικά παρόδια επιτύμβια μνημεία τα οποία λεηλατήθηκαν.

Στη θέση 227, 100μ. νοτίως του Αγίου Νικολάου σώθηκε το χαρακτηριστικότερο στοιχείο του αρχαίου δρόμου: δύο ζεύγη αρματροχιών, λαξευμένα επί του φυσικού βράχου, με μετατρόχιο ίσο με 1.40μ. Η κοίτη και το ανατολικό όριο της οδού ήταν επίσης διαμορφωμένα στον βράχο, ενώ δυτικά σώθηκαν ίχνη αναλήμματος-τοίχου. Το πλάτος της οδού ήταν 5μ. Παραπλεύρως αναπτυσσόταν χώρος εργαστηριακής χρήσης. Μερικά δεκάδες μέτρα νοτιότερα αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου οδοστρώματος, προφανώς από τον ίδιο δρόμο (230). Επιβεβαίωση για τη διέλευση της οδού αποτέλεσε η ανασκαφή στην ίδια θέση ταφικού περιβόλου, κατεύθυνσης Β–Ν με επιμελημένη πρόσοψη προς τα δυτικά από λαξευτούς πωρόπλινθους.

Η όδευση της αρχαίας οδού στην περιοχή Ελληνικού-Γλυφάδας διακρίνεται σε αεροφωτογραφία του 1944, που παρέχει η δημοσίευση του Bradford⁹⁴³. Παρατηρείται ότι το ίχνος της είναι ευθύγραμμο και διαφοροποιείται από την κεντρική οδό κατεύθυνσης Β–Ν της δεκαετίας του '50 που ακολουθεί περισσότερο τεθλασμένη όδευση.

Στην περιοχή της Βούλας, οι σωστικές ανασκαφές έχουν αποκαλύψει δύο πιθανές οδεύσεις της *Αστικής Οδού* που αντιστοιχούν στις σύγχρονες διαδρομές προς

---

⁹⁴² Lauter 1993, 157–158, πίν. 32.

⁹⁴³ Bradford 1957, εικ. 7.

τη Βάρη, περιβάλλοντας ουσιαστικά τις νότιες υπώρειες του Υμηττού: το βόρειο σκέλος ακολουθεί τις οδούς Καλύμνου και Σπετσών και καταλήγει στη Λ. Βάρης Κορωπίου, ενώ το νότιο σκέλος ακολουθεί το νοτιότερο τμήμα της σύγχρονης Λ. Βουλιαγμένης και της συνέχειας της στο δυτικό τμήμα της Λ. Βάρης– Κορωπίου.

Το βόρειο σκέλος του αρχαίου οδικού άξονα έχει εντοπισθεί στις θέσεις **61, 63, 100, 99, 98, 97, 96, 94, 93, 87, 86, 85, 84, 83, 82** (Χάρτης 2). Η οδός σταδιακά αλλάζει κατεύθυνση από Β–Ν, ΒΔ–ΝΑ και στη συνέχεια δυτικά–ανατολικά παρακολουθώντας τις χαμηλές υπώρειες του νότιου Υμηττού. Στις περισσότερες ανασκαφές ο δρόμος διαγνώσθηκε από τις λαξευμένες στο φυσικό βραχώδες έδαφος αρματοροχίες (**61, 100, 99, 98, 97, 96, 94, 93**). Η μεταξύ τους απόσταση (μετατρόχιο), όπως αναφέρεται σε ορισμένες από τις ανασκαφές, ήταν ίση με 1.40μ. (**99, 98**).

Στη θέση **96** λόγω της κλίσης και του ανώμαλου εδάφους, η οδός διέθετε αναλήμματα. Για την κατασκευή του οδοστρώματος παρατηρήθηκε συμπλήρωση των κενών του φυσικού βράχου με λιθολόγημα, ελάχιστα ίχνη του οποίου σώθηκαν (**εικ. 81**). Σε ορισμένα σημεία διασώθηκαν οι λαξευμένες στον βράχο αρματοροχίες. Τα αναλήμματα προσδιόριζαν το πλάτος του δρόμου στα 3.5μ. Το βόρειο ανάλημμα που έφερε τα μεγαλύτερα φορτία λόγω της κλίσης του εδάφους, ήταν ιδιαίτερα ισχυρό, πλάτ. 1μ., με επιμελημένη κατασκευή στη νότια παρειά του προς την οδό από μεγάλους λίθους, ορισμένους πελεκημένους και μικρότερους ενδιάμεσα: επρόκειτο για την ορατή όψη του αναλήμματος η οποία ταυτόχρονα πρέπει να αποτελούσε και την πρόσοψη οικιών που έβλεπαν στο δρόμο, όπως φάνηκε από την ύπαρξη εγκάρσιου προς το βόρειο ανάλημμα τοίχου. Η βόρεια παρειά του βόρειου αναλήμματος αποτελούνταν από μικρούς λίθους. Το νότιο ανάλημμα ήταν αμελούς δόμησης. Παρόμοια διαφοροποίηση των λιθόκτιστων αναλημμάτων με ενισχυμένη και επιμελή κατασκευή της εσωτερικής πλευράς του βορείου με ιδιαίτερα μεγάλες κατακόρυφα τοποθετημένες πλάκες μήκους έως 1.20/1.50μ. παρατηρήθηκε στις επόμενες ανατολικά θέσεις της ίδιας οδού (θέσεις **87, 86, 85**). Το οδόστρωμα στις θέσεις αυτές ήταν από χώμα και χαλίκια καλά πατημένο. Στη θέση **86** το πλάτος της οδού ανάμεσα στα αναλήμματα έφτανε τα 4.85μ., ενώ στην επόμενη ανατολικά θέση **85** αναφέρεται μόλις 2.5μ. Η χρονολόγηση της οδού στην περιοχή αυτή σύμφωνα με τους ανασκαφείς της ανάγεται από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τους βυζαντινούς χρόνους. Στη θέση **86** στη βόρεια αρματοροχιά βρέθηκαν νομίσματα της ύστερης αρχαιότητας

Ιδιαίτερης σημασίας ήταν η θέση **96** όπου διαπιστώθηκε διαπλάτυνση της οδού και διακλάδωση των αρματοχιών: επρόκειτο για *εκτροπή*, προκειμένου ο βόρειος κλάδος (**94**, **93**) να εξυπηρετήσει το ιερό που εντοπίστηκε στη θέση **94**, ή παρακαμπτήριο τμήμα για την εξυπηρέτηση της αμφίδρομης κίνησης οχημάτων. Σύμφωνα με παράλληλα από άλλες θέσεις της Αττικής το συγκεκριμένο πλάτος των 3–3.5μ. αντιστοιχούσε στις περισσότερες κεντρικές, περιφερειακές και δημοτικές οδούς και επέτρεπε την οριακή διασταύρωση των αμαξών⁹⁴⁴. Μεγαλύτερο πλάτος είχαν μόνο οι μεγάλες οδικές αρτηρίες, όπου αυτό ήταν εφικτό λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους⁹⁴⁵.

Ο βόρειος κλάδος της *Αστικής Οδού* στην περιοχή της Βούλας διερχόταν από δύο δημοτικά ιερά του αρχαίου δήμου των Αλών Αιξωνίδων: το ταυτιζόμενο από επιγραφές Αφροδίσιον στη θέση **61**, στην οποία ανασκάφτηκε διακλάδωση της οδού προς νότον και το αταύτιστο ιερό της θέσης **94**, πριν από την οποία, όπως προαναφέρθηκε υπάρχει δεύτερη εκτροπή της οδού.

Είναι πιθανό ο συγκεκριμένος κλάδος να αποτελέσει το βασικό σκέλος της *Αστικής Οδού*, λόγω της διαχρονικής χρήσης (5ος αι. π.Χ.–ύστερη αρχαιότητα), του μεγάλου πλάτους (3.5/4.85μ.), των σημαντικών κτηρίων από τα οποία διερχόταν (δημοτικά ιερά) και των εκτροπών που παρουσιάζει σε δύο σημεία, χρήσιμων για την επικοινωνία με γειτονίες του αρχαίου δήμου και για τη διευκόλυνση της διπλής/αμφίδρομης κυκλοφορίας.

Ο νότιος κλάδος της *Αστικής Οδού* στην περιοχή των Αλών Αιξωνίδων, σύμφωνα με τα δεδομένα από τις σωστικές ανασκαφές, ξεκινούσε από τη διακλάδωση παρά το Αφροδίσιον (θέση **61**). Εντοπίστηκε σε σωστικές ανασκαφές στις θέσεις **62**, **66** (κατεύθυνση ΒΑ–ΝΔ), συνέχιζε στις θέσεις **56** (Β–Ν και ΒΔ–ΝΑ), **54**, **53** (ΒΔ–ΝΑ),

---

⁹⁴⁴ Σταϊνχάουερ 2009, 64–66.

⁹⁴⁵ Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (Ι 93,5) το πάχος του τείχους του Πειραιά, το οποίο κατασκευάστηκε σύμφωνα με πρόταση του Θεμιστοκλή, ήταν τέτοιο που αντιστοιχούσε στο απαραίτητο πλάτος που απαιτούνταν για να διασταυρωθούν δύο άμαξες που μετέφεραν λίθους λατομείου. Το πάχος του τμήματος της πειραικής οχύρωσης που ανάγεται στη θεμιστόκλεια φάση και βρίσκεται στην περιοχή των Αστικών Πυλών του Πειραιά είναι 5μ. Βλ. και Σταϊνχάουερ Πειραιάς, 45. Επομένως το πλάτος των 5μ. μιας αρχαίας οδού επέτρεπε την άνετη διασταύρωση αμαξών. Για τη διπλή κυκλοφορία το ελάχιστο απαιτούμενο πλάτος προσδιορίζεται στα 3–3.5μ. το οποίο θα ήταν απαραίτητο στη κεντρικές οδικές αρτηρίες της Αθήνας.

23, 22, 20, 17 (Δ–Α) (Χάρτης 2). Φαίνεται ότι διέγραφε τη διαδρομή του νοτιότερου τμήματος της σύγχρονης Λ. Βουλιαγμένης και στη συνέχεια του δυτικού τμήματος της Λ. Βάρης– Κορωπίου. Μετά την εκτροπή (θέση **61**), ο κλάδος αυτός διακρίνεται για το βραχύδες κατάστρωμα και τις λαξευμένες αρματοροχίες. Σε αυτό το τμήμα σημειώνεται ιδιαίτερα μεγάλο πλάτος οδοστρώματος ίσο με 6.50μ., εφόσον η οδός καταλάμβανε ολόκληρη την ελεύθερη απόσταση μεταξύ των ανασκαμμένων οικιών.

Το επόμενο σημαντικό σημείο είναι το αρχαίο τρίστρατο που ανασκάφτηκε στο τελευταίο προς νότο τμήμα της Λ. Βουλιαγμένης (θέση **56**), πριν από τη συμβολή της με τη σύγχρονη παραλιακή. Τα τμήματα αρχαίων δρόμων κατεύθυνσης (α) Β–Ν και (β) ΒΔ–ΝΑ, ανήκουν στον εξεταζόμενο κλάδο της *Αστικής Οδού*. Η τρίτη διασταυρούμενη με τα προαναφερθέντα τμήματα αρχαία οδός (γ) ΒΑ–ΝΔ, η οποία διέσωζε ίχνη αρματοροχιών και τμήμα οδοστρώματος ήταν η λεγόμενη *παραλιακή*⁹⁴⁶. Στο σημείο της συμβολής των δύο σημαντικών οδικών αξόνων δημιουργούνταν ένα είδος πλατώματος. Ας σημειωθεί η σύμπτωση της θέσης της αρχαίας διασταύρωσης με τη συμβολή των σύγχρονων Λ. Βουλιαγμένης, Παραλιακής και Λ. Βάρης–Κορωπίου. Παραπλεύρως των αρχαίων οδών του τρίστρατου ανασκάφτηκαν κατάλοιπα κτηρίων και τάφοι. Σε θέση βόρεια από το τρίστρατο (θέση **56**), αναφέρεται μεγάλη μείωση του πλάτους της οδού σε 1.40μ. και διαμόρφωση βαθμίδας στον βράχο σε αυτό το σημείο⁹⁴⁷.

Ο νότιος κλάδος της *Αστικής* μετά το τρίστρατο (**56**) στρεφόταν ανατολικά προς το εσωτερικό, περιβάλλοντας από τον νότο μεγάλο οικιστικό πυρήνα των Αλών Αιξωνίδων. Στη συνέχεια θα συνέβαλε με το βόρειο σκέλος της ίδιας οδού, σε σημείο το οποίο δεν έχει εντοπισθεί ανασκαφικά. Το μεγάλο αυτό τμήμα του αρχαίου δρόμου στον άξονα του δυτικού τμήματος της σημερινής Λ. Βάρης–Κορωπίου εμφάνιζε χωμάτινο οδόστρωμα με λιθόκτιστα αναλήμματα λόγω του πεδινού εδάφους. Το

---

⁹⁴⁶ Στην περιοχή δυτικά του Υμηττού, στους σύγχρονους δήμους Αλίμου, Γλυφάδας και Βούλας έχουν εντοπισθεί τμήματα ενός παράλληλου με την *Αστική Οδό* αρχαίου οδικού άξονα που έβαινε κατά μήκος της ακτής, από το Φάληρο μέχρι τις Αλές Αιξωνίδες και έχει χαρακτηριστεί ως παραλιακή οδός: Σταϊνχάουερ 2009, 59. Καζά 2009, 200–201.

⁹⁴⁷ Τα στοιχεία αυτά δεν είναι συμβατά με αρχαίο αμαξιτό δρόμο. Ίσως προέκυψαν από λάθος μέτρηση ή ερμηνεία. Δυστυχώς, εκτός από την έκθεση στο ΑΔ, δεν υπάρχει άλλη δημοσίευση της συγκεκριμένης σωστικής ανασκαφής, ούτε έχει δημοσιευτεί σχεδιαστική αποτύπωση των καταλοίπων (Κίσσας 1989, 68).

πλάτος της οδού μεταξύ των αναλημμάτων προσδιορίστηκε από τις ανασκαφές στα 2.50–3–3.30μ. Στη θέση **54** (εικ **61α, β**) το δυτικό όριο της οδού αποτελούσε η πρόσοψη ταφικού περιβόλου από μεγάλους λαξευμένους πωρόλιθους (μήκ. έως και 1.60μ. και πλάτ. 0.50μ.). Η χρονολόγηση βάσει των ανασκαφικών δεδομένων ανάγεται στους κλασικούς χρόνους.

Η *Αστική Οδός* μετά την μη εντοπισμένη συμβολή των δύο κλάδων της οι οποίοι ουσιαστικά περιτρέχουν από βορρά και νότο τους δύο σημαντικούς οικιστικούς πυρήνες των Αλών Αιξωνίδων, φαίνεται ότι συνέχιζε ανατολικά ως ενιαίος δρόμος κατεύθυνσης Δ–Α στο δήμο του Αναγυρούντος και στις νότιες υπώρειες του Υμηττού, ακολουθώντας την όδευση της παλαιάς οδού Αθηνών-Βάρης (βλ. θέση **5**) και λαμβάνοντας τον χαρακτήρα ταφικής οδού (θέσεις **8, 5, 4, Χάρτης 1**). Κατά μήκος της αναπτύχθηκε το Βόρειο Νεκροταφείο του αρχαίου Αναγυρούντος στη θέση Χέρωμα.

Το πλάτος της που αναφέρεται στις ανασκαφικές εκθέσεις είναι αρκετά μεγάλο (5.30μ. και 3–4μ.). Διέθετε λιθόκτιστα αναλήμματα. Σε κάποια σημεία αποτελούσαν την πρόσοψη ταφικού περιβόλου με επιμελημένη τοιχοδομία από λαξευτούς λίθους (βλ. θέση **8**, εικ. **19**). Αλλού τα αναλήμματα ήταν απλοί τοίχοι από αργούς λίθους και μπορεί να είχαν κυμαινόμενο πλάτος (εικ. **14**). Ο πλούτος των ταφικών ευρημάτων και η μεγάλη χρονική διάρκεια στην οποία εκτείνονταν (θέση **4**: 7ος, 6ος, 5ος αι. π.Χ.) καθώς και η ύπαρξη μνημειακών ταφικών περιβόλων και περίοπτων επιτύμβιων μνημείων επιβεβαιώνουν ότι το συγκεκριμένο τμήμα αρχαίου δρόμου που περιβάλλει τον νότιο Υμηττό στην περιοχή της σημερινής Βάρης και του αρχαίου Αναγυρούντα ανήκε σε μία από τις σημαντικότερες αλλά και αρχαιότερες οδούς της Αττικής⁹⁴⁸.

Ενδείξεις για την παλαιότερη περίοδο χρήσης του οδικού άξονα αποτελούν κεραμική ή ταφές γεωμετρικών χρόνων ακριβώς πάνω στη διαδρομή του: θέσεις **14, 58, 65, 68, 240, 253**.

Πιθανόν συνδεόμενη με τη διέλευση της *Αστικής Οδού* είναι η εύρεση στη θέση **45** θραύσματος μαρμάρινης στήλης με επιστύλιο πιθανόν από ψήφισμα (αρ. **31**, 4ος αι. π.Χ.) που σώζει την επιγραφή [- - -] *Ε τοὺς Ἑρμάς*. Η συγκεκριμένη επιγραφή με μνεία ίδρυσης ερμαϊκής στήλης παραπέμπει σε γειτνίαση με σημαντική οδό. Είναι γνωστό ότι σε διασταυρώσεις και κεντρικούς οδικούς άξονες ιδρύονταν ερμαϊκές στήλες για

---

⁹⁴⁸ Για τη συνέχεια της όδευσης της *Αστικής Οδού* και τη διέλευσή της από διάφορους αττικούς δήμους μέχρι και τη Λαυρεωτική βλ. Σταϊνχάουερ 2009, 60–61.

τη μέτρηση της απόστασης από το άστυ, αλλά και την οριοθέτηση συνόρων και ιδιοκτησιών⁹⁴⁹. Σήμαιναν επίσης την εισόδο σε ιερά αλλά και σε ιδιωτικά κτήρια⁹⁵⁰. Η επιγραφή βρέθηκε σε σχετικά πυκνοκτισμένο τμήμα του οικιστικού ιστού των Αλών Αιξωνίδων που διασχίζεται από διάφορους δευτερεύοντες δρόμους του αρχαίου δήμου, ανάμεσα στα δύο σκέλη της *Αστικής Οδού*, σε απόσταση 200μ. από το βόρειο και 100μ. από το νότιο.

Όπως φάνηκε από τις ανασκαφές, στα σημεία εκτροπής οι διακλαδώσεις του αρχαίου δρόμου έχουν καμπυλόγραμμη χάραξη (βλ. θέσεις **96**, **23**). Αυτό οφείλεται στο ότι οι αρχαίες άμαξες δεν είχαν τιμόνι και δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν κλειστές στροφές⁹⁵¹. για να στρίψουν έπρεπε να διαγράψουν ανοιχτή καμπύλη, όπως φαίνεται σε αντίστοιχα σχέδια σωστικών ανασκαφών⁹⁵². Προφανώς ακολουθούσαν τις ισοϋψείς καμπύλες.

Οδός προς τη Μεσογαία

Η αρχαία οδός η οποία οδηγούσε από το άστυ και το λεκανοπέδιο στα Μεσόγεια και την Ανατολική Αττική, ακολουθώντας το βόρειο τμήμα της δυτικής πλευράς του Υμηττού ανιχνεύεται βάσει των σωστικών ανασκαφών κατά μήκος της σύγχρονης Λ. Μεσογείων. Αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα της χάραξης των νέων δρόμων πάνω στις αρχαίες μεγάλες οδικές αρτηρίες. Η αρχαία οδός, λόγω της θέσης της κατά μήκος των ΒΔ υπωρειών του Υμηττού επιλέχθηκε ως το ΒΔ όριο της περιοχής μελέτης.

---

⁹⁴⁹ Σταϊνχάουερ 2009, 37, 59. Κατά τον Πλάτωνα (*Ιππαρχ.* 228d–229b), στην Αττική σ' όλο το μήκος των οδών προς τους δήμους υπήρχαν ερμές στημένες από τον Ίππαρχο για τη μέτρηση των αποστάσεων και υπόδειξη των ορίων ιδιοκτησιών. Μία από αυτές ευρέθη στο Κορωπί **IG I³ 1023** (525–514 π.Χ.) στο μέσον της αποστάσεως Αθήνας–Κερατέας (αρχαίος δήμος Κεφαλής) με την επιγραφή. *[ἐ]ν μῆεσοι Κεφαλεῖ τε καὶ ἄστεος ἀγλαὸς ἡερμεῖς* *[[μνεῖμα τόδε ἡιπ(π)άρχου·]*. Βλ. και Η πόλη κάτω από την πόλη, 109–110 (Βάσω Χριστοπούλου).

⁹⁵⁰ Θουκ. VI 27, 1: *ὅσοι Ἑρμαῖ ἦσαν λίθινοι ἐν τῇ πόλει τῇ Ἀθηναίων (εἰσὶ δὲ κατὰ τὸ ἐπιχώριον, ἢ τετράγωνος ἐργασία, πολλοὶ καὶ ἐν ἰδίῳ προθύροις καὶ ἐν ἱεροῖς)*. Βλ. και Wycherley 1970, 284. Camp 1986, 74–75.

⁹⁵¹ Σταϊνχάουερ 2009, 64.

⁹⁵² Παρόμοιες καμπές παρατηρήθηκαν από τον Μ. Κορρέ στο οδικό δίκτυο γύρω από από την Ακρόπολη: Κορρές 2009, 74, 76, εικ. 4.1.

Ο αρχαίος δρόμος εντοπίστηκε βάσει σωστικών ανασκαφών στις θέσεις **337, 338, 340** με κατεύθυνση ΝΔ–ΒΑ. Η διαδρομή του συμπληρώνεται από την εύρεση ταφικών περιβόλων, τάφων ή επιτύμβιων μνημείων στις θέσεις **332, 335, 336, 339, 344, 345, 346, 347, 348** (Χάρτης 8).

Η αφετηρία της υπερτοπικής αυτής οδού προσδιορίζεται στο ανατολικό τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου του άστεως, στις *Διοχάρους Πύλες* στην περιοχή της σημερινής οδού Μητροπόλεως, πιθανόν επί των οδών Απόλλωνος και Πεντέλης⁹⁵³. Η όδυσή της στο πρώτο τμήμα της με κατεύθυνση δυτικά–ανατολικά, υποδείχθηκε από τη θέση πυλών σε μεταγενέστερα οχυρωματικά έργα της Αθήνας: της πύλης του Αδριάνειου περιβόλου (124/125 μ.Χ.) στην περιοχή του Εθνικού Κήπου και της *Μεσογείτικης Πόρτας* ή *Μπουμπουνίστρας*, μιας εκ των επτά πυλών του τείχους του Χασεκί (1778) στη ΝΑ γωνία της σημερινής πλατείας Συντάγματος⁹⁵⁴. Η συνέχειά της ανατολικά εντοπίσθηκε σε σωστικές ανασκαφές παρά τη Λ. Βασιλίσσης Σοφίας.

Στην περιοχή μελέτης τμήματα της αρχαίας οδού ανασκάφθηκαν στο πλαίσιο της κατασκευής της Γραμμής 3 του Μετρό που διέρχεται κάτω από τη Λ. Μεσογείων στις θέσεις **337, 338, 340**. Η οδός, βάσει των καταλοίπων της θέσης **340**, είχε πλατ. 3.5–4μ., έσωζε έξι οδοστρώματα και διέθετε λιθόκτιστα αναλήμματα. Το νότιο ανάλημμα της που σώθηκε εμφάνιζε κατασκευαστική διαφοροποίηση των παρειών του, με ενίσχυση της εσωτερικής. Βάσει της κατεύθυνσης της οδού και της θέσης της ως προς τον Υμηττό η εσωτερική παρεία του Ν/ΝΑ αναλήμματος ήταν αυτή που έφερε τις ωθήσεις των γαιών από την ανωφέρεια του βουνού και για τον λόγο αυτό είχε προσεγμένη δόμηση από μεγάλους λίθους. Η κατασκευή αυτή πρέπει να αποσκοπούσε στην προστασία του κατάστρωματος της οδού από τα χρώματα που παρέσερναν τα νερά που έρρεαν με τις βροχές από την παρακείμενη πλαγιά. Τα οδοστρώματα είχαν πάχος 0.10–0.20μ., ήταν συμπαγή και ιδιαίτερα σκληρά, αποτελούμενα από αργιλόχωμα, ασβέστη, μικρά πετραδάκια, και θρυμματισμένα τμήματα κεραμεικής. Η περιεκτικότητά τους σε ασβεστίτη που τους προσέδιδε ιδιαίτερη σκληρότητα, σύμφωνα με τις αναλύσεις οφειλόταν στη δράση του νερού και την εναπόθεση δευτερογενή ασβεστίτη από άλατα. Τμήμα αναλημματικού τοίχου της οδού πλάτ.

⁹⁵³ Θεοχαράκη 2015, 285–286.

⁹⁵⁴ Ταξιάρχη 2009, 172–174, εικ. 12.3. Βλ και αυξομείωση πλάτους δυτικού τμήματος οδού προς τους δήμους των Μεσογείων οδού από 4.5μ. έως 2.5μ., Ταξιάρχη 2009, 176–177.

0.50μ. (5ος αι. π.Χ.—4ος αι. μ.Χ.) ανασκάφηκε στη θέση **337**. Στη θέση **338** αναγνωρίστηκαν δύο παράλληλες λωρίδες του αρχαιότερου οδόστρωματος επί του φυσικού βράχου, το οποίο χρονολογήθηκε στον 5ο αι. π.Χ. Την οδό η οποία αποκαθίσταται σε πλάτ. 3.5μ. διέτρεχε κατά μήκος της λαξευμένος στον βράχο αποστραγγιστικός αγωγός πλάτ. 0.40μ., καλυπτόμενος πιθανότατα από οπτές πλίνθους. Η διάρκεια χρήσης του δρόμου ανάγεται από την κλασική έως την ύστερη αρχαιότητα (από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τον 5ο αι. μ.Χ.). Στη θέση **340**, όπως φάνηκε από στρώμα καταστροφής του 2ου αι. π.Χ. ο δρόμος και το N/NA ανάλημμα του καταστράφηκαν τμηματικά από πλημμύρα, πιθανόν από νερά έντονης βροχόπτωσης που παρέσυραν το ανάλημμα του δρόμου και κατασκευές (κυψέλες) από μεγαλύτερο υψόμετρο.

Ο ταφικός περίβολος στη θέση **332** (δεύτερο μισό 4ου αι. π.Χ.), με επιμελημένη πρόσοψη από μεγάλους κροκαλοπαγείς λίθους, ορθογώνιους στην ευθυνηρία και με τετράγωνα βάθρα στο εσωτερικό και η εύρεση τάφων κατά μήκος της Λ. Μεσογείων, από τους Αμπελοκήπους μέχρι τον Χολαργό και την Αγία Παρασκευή (θέσεις **335**, **336**, **339**, **343**, **344**, **345**, **346**, **347**) οι οποίοι βάσει των ευρημάτων και του είδους τους χρονολογούνται από τον 5ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ., επιβεβαιώνουν τη διέλευση του αρχαίου οδικού άξονα κάτω από τη σύγχρονη Λ. Μεσογείων καθώς και τη μεγάλη διάρκεια χρήσης του.

Η αρχαία οδός διερχόταν από τη φυσική διάβαση του Σταυρού (θέση **349**), ανάμεσα στα κράσπεδα του Υμηττού και της Πεντέλης, εκεί όπου σήμερα η Λ. Μεσογείων συνεχίζει ως Λ. Μαραθώνος. Σε αυτήν την καίρια για το οδικό δίκτυο θέση, ανασκάφηκε οχυρό υστερορωμαϊκών ρωμαϊκών χρόνων (θέση **349**, οδός Αγίας Θέκλας), που ήλεγχε το πέρασμα και τον αντίστοιχο δρόμο μεταξύ των αντερεισμάτων των δύο βουνών. Από το σημείο αυτό ο αρχαίος δρόμος περιβάλλοντας το Β άκρο του Υμηττού άλλαζε κατεύθυνση από ΝΔ –ΒΑ σε Δ–Α και οδηγούσε με διακλαδώσεις στους δήμους των Μεσογείων και το Μαραθώνα⁹⁵⁵.

Σφηττία Οδός (Χάρτης 3)

Η Σφηττία Οδός μαρτυρείται σε χωρίο του Πλούταρχου στον βίο του Θησέως: Πλούτ., Θησ. 13: *οί μὲν ἐμφανῶς Σφηττόθεν ἐχώρουν ἐπὶ τὸ ἄστυ μετὰ τοῦ πατρός, οἱ δὲ Γαργηττοῖ κρύψαντες ἑαυτοὺς ἐνήδρευον, ὥς διχόθεν ἐπιθησόμενοι τοῖς ὑπεναντίοις*. Σύμφωνα με το αρχαίο χωρίο οι Παλλαντίδες σχεδίαζαν να επιτεθούν στον Θησέα,

---

⁹⁵⁵ Σταϊνχάουερ 2009, 49.

κυκλώνοντάς τον από δύο διαβάσεις: η πρώτη ήταν η διάβαση από τον Σφηττό προς το άστυ και η δεύτερη μέσω του Γαργηττού. Η δεύτερη διάβαση μέσω του Γαργηττού, βάσει της θέσης του αρχαίου δήμου στην περιοχή του Γέρακα, Β/ΒΑ του Υμηττού, θα προχωρούσε προς το άστυ κατά μήκος του βόρειου τμήματος των δυτικών υπωρειών του Υμηττού, πιθανόν μέσω της οδού προς τα Μεσόγεια που αναφέρθηκε παραπάνω. Η πρώτη διαδρομή της *Σφηττίας οδού* θα συνέδεε τον αρχαίο δήμο του Σφηττού με το άστυ. Ο Σφηττός, τοποθετείται στην ανατολική πλευρά του Υμηττού στο Κάστρο Χριστού Κορωπίου (ακρόπολη αρχαίου Σφηττού)⁹⁵⁶.

Επομένως, πρόκειται για διάβαση που οδηγούσε από το σημερινό Κορωπί στην Αθήνα. Αποκλειόμενης της διαδρομής που περιβάλλει το βόρειο τμήμα του Υμηττού, καθώς αυτή περνά από τον Γαργηττό (είναι η δεύτερη διαδρομή των Παλλαντιδών), καθώς και της νότιας περιφερειακής διάβασης του βουνού από τον αρχαίο Αναγυρούντα που αποτελεί μια πολύ πιο μακρινή διαδρομή, —η οποία δεν θα χαρακτηρίζονταν από τη διέλευση διά του Σφηττού—, η μόνη πιθανή όδευση είναι η διάσχιση του Υμηττού από τον Σφηττό προς τη δυτική πλευρά, σύμφωνα και με την υπόθεση του άγγλου συνταγματάρχη και περιηγητή William Martin Leake (1802/1806)⁹⁵⁷. Η ευνοϊκότερη και ευκολότερα προσβάσιμη διαδρομή για τη διάσχιση του Υμηττού από δυτικά προς ανατολικά είναι μέσω των δύο φαραγγιών που χωρίζουν τον Βόρειο Υμηττό από τον Νότιο, της χαράδρας του ρέματος της Πιρναρής στη δυτική πλευρά του Υμηττού (**θέση 183**) και της Ντούκας στην ανατολική πλευρά η οποία οδηγεί στην ακρόπολη του αρχαίου Σφηττού. Μεταξύ των δύο φαραγγιών στην κορυφογραμμή του βουνού βρίσκεται το σχετικά χαμηλό Διάσελο του Σταυρού (υψόμ. 454μ., θέσεις **177–178**), ανάμεσα στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας/Ζέζε (Σέσι) και στο Μαυροβούνι. Η διάβαση από τον αρχαίο Σφηττό (Κάστρο Χριστού Κορωπίου) έως το Διάσελο του Σταυρού μέσω της χαράδρας της Ντούκας αποτελεί το ανατολικό και καταληκτικό τμήμα της *Σφηττίας οδού*⁹⁵⁸. Από τη θέση Σταυρός, ακολουθώντας μονοπάτι σε ισούσή του βουνού προς τα ΒΑ φθάνει κανείς στο σημαντικό αρχαίο ιερό της ανατολικής πλευράς του Υμηττού στη θέση Προφήτης Ηλίας Υμηττού, όπου ο Ν.

⁹⁵⁶ Traill 1975, 48. Traill 1986, 132. Jones 2004, 135.

⁹⁵⁷ Leake, 1841, 26–27: *...we may presume that the Sphettian way rounded either the northern or southern side of the mountain; or that it traversed the pass which separated the greater from the lesser Hymettus.*

⁹⁵⁸ Κακαβογιάννη 2009, 188–189, εικ. 13.8.

Κοτζιάς ανέσκαψε τα κατάλοιπα δύο ναών του 6ου αι. π.Χ. και τα ταύτισε με το Ιερό Ομβρίου Διός και Προοψίου Απόλλωνος⁹⁵⁹.

Ως προς το επόμενο προς το άστυ τμήμα της *Σφηττίας Οδού*, στη δυτική πλευρά του Υμηττού, έχουν καταγραφεί διαφορετικές απόψεις.

Σύμφωνα με τους Χρ. Κορρέ και R. A Tomlinson⁹⁶⁰ ο δυτικός βραχίονας της *Σφηττίας* ξεκινούσε από την πύλη του Ολυμπίου, περνούσε από τη Μονή Καρέα, ακολουθώντας κατεύθυνση Β–Ν, έφθανε σε υψόμετρο 680μ. και στη συνέχεια συναντούσε μονοπάτι προς τις Λαμπρές Υπέρνεθεν και το μονοπάτι προς την Αιξωνή, το οποίο εξετάζουμε εδώ.

Αντίθετα παλαιοί αλλά και νεώτεροι μελετητές έχουν επισημάνει τη χρήση του ρέματος της Πιρναρής ως ατραπού διάσχισης του Υμηττού.

Σύμφωνα με τον Milchhöfer, από την είσοδο του φαραγγιού της Πιρναρής — θέση στην οποία λανθασμένα τοποθετούσε το κέντρο και τη θέση του θεάτρου του αρχαίου δήμου της Αιξωνής, καθώς και τον τόπο εύρεσης ψηφισμάτων των Αιξωνέων⁹⁶¹—, ακολουθώντας ΒΑ κατεύθυνση μπορεί κανείς να φτάσει στο Κορωπί⁹⁶². Σύμφωνα με τον ίδιο, το πέρασμα της Πιρναρής αποτελούσε μία σπουδαία διάβαση του Υμηττού με οχυρωμένο σημείο, στο ανατολικό τμήμα της, το Κάστρο Χριστού (ακρόπολη αρχαίου Σφηττού)⁹⁶³. Η κατεύθυνση της διάβασης αυτής σημειώνεται με το όνομα Γυρισμός “*Gyrismo*” στο χάρτη *Übersichtskarte von Attica* των *Karten von Attica* (1889).

---

⁹⁵⁹ Κοτζιάς 1949, 51–74. Κοτζιάς 1950, 144–172. Παρένθετος Πίναξ σ. 148.

⁹⁶⁰ Korres – Tomlinson 2002a: 49–51. Σταϊνχάουερ 2009, 58. Βλ. και Τραυλός 1993², εικ. 6 χάρτης, όπου σημειώνεται διάβαση από το άστυ στο Κορωπί.

⁹⁶¹ Αναφερόταν στις επιγραφές IGII² 1198 και IGII² 1202 (ανασκαφή Blourdorff [1864] και έκδοση από τον Ρουσόπουλο), IGII² 1196, IGII² 1197 και IGII² 1200 (έκδοση από τον Lolling). Milchhöfer 1883, 29–30 και 1889, 17–18.

⁹⁶² Milchhöfer 1889, 17: *Die Ansiedlungsspuren, wenn auch ausgedehnt und zerstreut, lassen doch drei Hauptgruppen erkennen. ... 3. Vier Kilometer nördlich die heute sehr verwischten Überreste in der Gegend Pirnari und dem Eingange der gleichnamigen Hymettoschlucht...*

1889, 18: *von der Hauptlage des Demos Aixone gaben Inschriften und die Reste des Theaters in der Gegend Pirnari Kunde, am Eingange der gleichnamigen Schlucht, durch welche man den Hymettos in nordöstlicher Richtung nach Koropi zu überschreitet....*

⁹⁶³ Milchhöfer 1883, 30. Langdon 2002, 66–67.

Τη σημασία της διάβασης της χαράδρας της Πιρναρής και την πιθανή ταύτισή της με το δυτικό τμήμα της *Σφηττίας Οδού* σημείωσαν ο R. Loeper⁹⁶⁴ και ο Γ. Κ. Γαρδίκας⁹⁶⁵. Ο R. Loeper ανέφερε ότι είδε στο ανατολικό τμήμα της, δηλαδή στην πλευρά του δήμου Κρωπίας και στην κοιλάδα της Ντούκας, ίχνη αρχαίου δρόμου⁹⁶⁶. Ο Γαρδίκας διέσωσε ότι ο Milchhöfer είδε επίσης στο ανατολικό τμήμα ίχνη αρματροχιών.

Ο Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός ερευνήσε μαζί με τον Αρβανιτόπουλο την είσοδο της χαράδρας, στη δυτική πλευρά του Υμηττού, δεν εντόπισε όμως κατάλοιπα θεάτρου, όπως πίστευε ο Milchhöfer, αλλά δουλεμένους λίθους από ταφικούς περιβόλους και *ήρΙΑ*⁹⁶⁷. Δυστυχώς, το σημείο αυτό της εισόδου του φαραγγιού της Πιρναρής στην περιοχή της Γλυφάδας δεν είναι γνωστό σήμερα λόγω του πυκνού αστικού ιστού, πρέπει να βρίσκεται όμως στην περιοχή της Τερψιθέας Γλυφάδας–Ελληνικού (Βλ. κατάλογο θέσεων, θέση **183, Χάρτης 3**).

Ο Ν. Κοτζιάς στην έκθεσή του για την ανασκαφή του στον Προφήτη Ηλία Υμηττού (ύψ. 659.8μ.), όπου ανέσκαψε τα θεμέλια δύο ναών, μνημονεύει τη δυνατότητα πρόσβασης στη θέση του υμήττιου ιερού της ανατολικής πλευράς «*ἀπὸ τῆς Γλυφάδας δι' ὑποζυγίου ἢ πεζοπορικῶς διὰ τῆς ὀρεινῆς ἀτραποῦ*»⁹⁶⁸.

Ο M. Langdon αναγνωρίζει ότι η χαράδρα της Πιρναρής αποτελούσε ένα σπουδαίο πέρασμα του Υμηττού, για πεζούς και υποζύγια. Αναφέρει την ύπαρξη καταλοίπων αναλημματικών τοίχων και στα δύο φαράγγια που διασχίζουν κατά τον άξονα δυτικά–ανατολικά τον Υμηττό (Πιρναρής στη δυτική πλευρά του Υμηττού και Ντούκας στην ανατολική). Παρατήρησε μάλιστα ότι δημιουργούσαν μία ορεινή διάβαση το πλάτος της οποίας έφθανε τα 3–4μ. Θεώρησε ότι επρόκειτο για αρχαία αναλήμματα σημαντικής αρχαίας οδού η οποία πρέπει να ήταν αμαξιτή⁹⁶⁹.

---

⁹⁶⁴ Loeper 1892, 410–411 *Aiζωνή gehören dann die weit ausgedehnten Ruinen bei dem Kirchlein Αγ. Νικόλαος στο κάτω Πιρναρί, und von hier so wie auch aus dem Gebiet des Demos nördlich bis an den Eingang zum langen und schwierigen Durchgang durch den Hymettos nach Κορωπί zu (Σφηττία ὁδός) stammen wol die Inschriften der Aixoneer*, βλ. και Loeper 1892, 399, υποσ. 3: *Spuren eines antiken Fahrweges*.

⁹⁶⁵ Γαρδίκας 1920, 33–34.

⁹⁶⁶ Loeper 1892, ὅπ. π.

⁹⁶⁷ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α, 171–172, σημ 121.

⁹⁶⁸ Κοτζιάς 1949, 51.

⁹⁶⁹ Langdon 2002, 66–69.

Θεωρούμε ότι το πέρασμα του ρέματος της Πιρναρής, πάνω από τη Γλυφάδα πρέπει να αποτελούσε το δυτικό τμήμα της *Σφηττίας Οδού* με πιθανή αφετηρία την αρχαία *Αστική Οδό* στην είσοδο της ομώνυμης χαράδρας. Η διαδρομή μέσω του σχετικά χαμηλού Διάσελου του Σταυρού ήταν περισσότερο βατή και σύντομη, από το μονοπάτι που πρότειναν οι Χρ. Κορρές και R. A Tomlinson. Το πλάτος της διάβασης της Πιρναρής ίσο με 3–4μ., καθώς και ίχνη αρματοροχίων που παρατηρήθηκαν σε αυτοψία κάνουν πιθανό το ενδεχόμενο η οδός να ήταν αμαξήλατη (βλ. και θέση **183**, Στενό Πιρναρί, εικ. **97α–β**).

Η διαδρομή της οδού πιστεύουμε ότι υποδεικνύεται επιπλέον στον σύγχρονο αστικό ιστό από σειρά τάφων και ταφικών κατασκευών κατά μήκος μπαζωμένου και κτισμένου ρέματος (θέσεις **236** πρωτοβυζαντινός τάφος, **235** τάφος του 5ου αι. π.Χ. πλούσια κτερισμένος, **238**, **239**, **240**). Στο σημείο της συμβολής με την *Αστική Οδό* πρέπει να αναπτύσσονταν οικογενειακοί ταφικοί περίβολοι και επιτύμβια μνημεία όπως αυτά που παρατήρησε ο Παπαγιαννόπουλος (βλ. και θέση **239**).

Αποκαθίσταται, λοιπόν, διαχρονική οδός, η οποία φαίνεται ότι διατηρήθηκε κατά τους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Οδός λιθαγωγίας/καταγωγής στα αρχαία λατομεία πάνω από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά (Χάρτης 6α)

Πάνω από τον Βύρωνα, στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου Κουταλά, της Μονής Καρέα και του φαραγγιού Κακόρεμα, βρίσκονταν τα σημαντικότερα αρχαία λατομεία της δυτικής πλευράς του Υμηττού (θέσεις αρ. **291**, **293**, **294**, **294α**, **Χάρτης 6α**). Σήμερα στην περιοχή αυτή είναι εμφανή τα μέτωπα των λατομείων των νεώτερων χρόνων και σωροί από λατύπες και θραύσματα μαρμάρου. Οι θέσεις που διασώζουν μέτωπα και ίχνη αρχαίων λατομείων μαρμάρου βρίσκονται βορείως του φαραγγιού.

Αντίστοιχα με τις αρχαίες οδούς λιθαγωγίας της Πεντέλης, που έχουν μελετηθεί και παρουσιάζουν λαξευμένη κοίτη και αρματοροχίες⁹⁷⁰, αρχαία λατομική οδός υπήρχε και στον Υμηττό.

---

⁹⁷⁰ Κορρές 2009, 21, εικ. 1.7. Goette 2009, 164–166, 170–171, μετατρόχιο: 1.35μ. Τμήμα της πεντελικής οδού λιθαγωγίας ερευνήθηκε επίσης σε σωστική ανασκαφή στη Λεωφόρο Πεντέλης, στην περιοχή του αρχαίου δήμου της Φλύας: Πωλογιώργη 2013.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία των Milchhöfer⁹⁷¹ και του Γ. Κ. Γαρδίκας⁹⁷², η οδός αυτή διερχόταν από την περιοχή του Αγίου Γεωργίου Κουταλά και είχε οφιοειδή διαδρομή.

Πράγματι σε απόσταση 570μ. περίπου ανατολικά του Αγίου Γεωργίου Κουταλά εντοπίσθηκε τμήμα αρχαίας αμαξιτής οδού, κατεύθυνσης δυτικά προς τα ανατολικά που σώζει τμήματα δύο αρματροχιών (θέση **295**, εικ. **222α–β.**). Η μεταξύ τους απόσταση είναι 1.40μ. Η βόρεια αρματροχιά σώζεται σε μήκος 2.90μ. και η νότια κατά τι λιγότερο. Το πλάτος των αυλάκων είναι 0.15–0.20μ.

Η συνέχεια της ανόδου προς τα αρχαία μέτωπα των λατομείων θεωρούμε ότι βρίσκεται στη διαδρομή των σημερινών ορειβατικών μονοπατιών. Ο H. R. Goette⁹⁷³ εντόπισε μεταξύ των αρχαίων λατομείων, βορείως του φαραγγιού Κακόρεμα, αναλημματικό τοίχο ύψ. 2μ. και υπέθεσε ότι αποτελούσε τμήμα του αρχαίου δρόμου για τη μεταφορά των μαρμάρινων πλίνθων. Μεταξύ του τοίχου και της πλαγιάς, στο πλάτος του δρόμου, ο χώρος ήταν γεμάτος με πέτρες. Παρόμοια μορφή παρουσιάζει σήμερα το μονοπάτι που οδηγεί από τη θέση με αρματροχιές στο ορατό αρχαίο λατομείο στη θέση Κανάβι και από εκεί στο μικρότερο μέτωπο εξόρυξης με την επιγραφή *Κεθήγου*. Στο συγκεκριμένο μονοπάτι, έχουν επίσης εντοπισθεί ενσωματωμένα ημίεργα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως λίθος με οπές σφήνας.

Όλη αυτή η περιοχή έχει κατά τόπους σωρούς με λατύπες. Διακρίνονται επίσης αναλήμματα για τη συγκράτηση των λίθων και τη διατήρηση της διάβασης, δεν είναι όμως δυνατό να αποφανθούμε για τη χρονολόγησή τους. Μπορούμε μόνο να υποθέσουμε τη διαχρονική χρήση τους. Με βάση όλα τα παραπάνω θα μπορούσαμε να ανασυνθέσουμε τη διαδρομή της αρχαίας οδού λιθαγωγίας (**Χάρτης 6α**): θα διερχόταν 100μ. πιο ψηλά από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά, πιθανόν με γενική κατεύθυνση από τον νότο προς τον βορρά και στη συνέχεια από δυτικά προς τα ανατολικά στην όδευση των σημερινών μονοπατιών ανόδου στο βουνό. Σε βραχώδη θέση όπου σήμερα σώζονται αρματροχιές, θα άλλαζε κατεύθυνση, αποκτώντας κατεύθυνση ΒΔ–ΝΑ. Συνεχίζοντας την άνοδο θα ακολουθούσε καμπυλόγραμμη χάραξη, όπως το σημερινό μονοπάτι, που διέρχεται από περιοχές με μεγάλες συσσωρεύσεις λατυπών από τα απορρίματα των αρχαίων και των νεότερων λατομείων. Το διαχρονικό αυτό μονοπάτι

---

⁹⁷¹ Milchhöfer 1883, 26.

⁹⁷² Γαρδίκας 1920β, 78.

⁹⁷³ Goette et al. 1999, 87, εικ. 8, Goette 2009, 168.

οδηγεί στο αρχαίο λατομείο στη θέση Καραβί και στο μέτωπο εξόρυξης με την επιγραφή *Κεθήγου* μπροστά από το «δρακόσπιτο».

Η αρχαία οδός λιθαγωγίας πιθανόν είχε διακλάδωση, μετά τη θέση με τις αρματροχίες, προς τα ΒΑ, προς το λατομείο με τις οριζόντιες λατομεύσεις και το κατακόρυφο μέτωπο στις θέσεις **294α, β, γ**.

Δευτερεύουσες οδοί στο εσωτερικό των αρχαίων δήμων

Εκτός από τους βασικούς διαδημοτικούς αρχαίους οδικούς άξονες της Αττικής, ένα δίκτυο δευτερευόντων δρόμων αναπτυσσόταν στο εσωτερικό των δήμων, για την πρόσβαση στις ιδιωτικές οικίες, την εξυπηρέτηση της μετακίνησης και επικοινωνίας των δημοτών, τη μεταφορά των προϊόντων κλπ.

Τα περισσότερα στοιχεία προέρχονται από τον αρχαίο δήμο των Αλών Αιωνίδων, το οικιστικό πλέγμα του οποίου αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του Υμηττού. Οι οικίες που ερευνήθηκαν ανήκαν σε δύο οικιστικές πυκνώσεις, κάποιες όμως ήταν διάσπαρτες. Οι οικιστικοί πυρήνες οργανώνονταν στη διαδρομή και στο εσωτερικό των περιοχών σύγκλισης των δύο σκελών της *Αστικής Οδού*. Αυτά αποτέλεσαν τους άξονες ανάπτυξης του δευτερεύοντος οδικού δικτύου. Οι εσωτερικοί δρόμοι περιέβαλλαν και χώριζαν τα οικιστικά συγκροτήματα, χωρίς κανονική διάταξη (**23–24–25, 94–93, 29–30–31, 36–39–40–41–43, 37–38, Χάρτης 2**). Αποτελούσαν διακλάδωση κεντρικής οδού, για την προσέγγιση μιας γειτονιάς ή κάποιου σημαντικού κτηρίου, όπως ιερού (αρ. **30–31, 94–93**). Μπορεί να ήταν αμαξιοί· αρματροχίες λαξευμένες στον βράχο διέσωσε ο δρόμος (αρ. **94–93**), που οδηγούσε σε τοπικό ιερό, καθώς και ο δρόμος ο οποίος ακολουθώντας την κατεύθυνση της σύγχρονης οδού Σερίφου, ήταν παράλληλος της *Αστικής Οδού* και περιέβαλλε οικοδομική νησίδα (**39**). Οι οδοί του εσωτερικού δικτύου δεν φαίνεται να διαφοροποιούνταν στην κατασκευή από τους κεντρικούς οδικούς άξονες: οι περισσότεροι διέσωζαν λιθόκτιστα αναλήμματα. Όταν σώζονταν και τα δύο, προσδιόριζαν το πλάτος του δρόμου, το οποίο ήταν ίσο με 3μ.–3.25 μ. (**23, 24**). Τα αναλήμματα, όπως είδαμε και αλλού μπορεί να αποτελούσαν τον εξωτερικό τοίχο κτισμάτων, κυρίως οικιών (**31, 41**), όπου διασώθηκε το κατώφλι οικίας προς τον δρόμο. Σε ορισμένες περιπτώσεις η τοιχοδομία τους ήταν ιδιαίτερα προσεγμένη: στη θέση (**23**) ανάλημμα οδού σε κεντρική διασταύρωση αποτελούσε ταυτόχρονα εξωτερικό τοίχο οικίας και παρουσίαζε επιμελημένη πολυγωνική τοιχοδομία επί ευθυντηρίας αργών λίθων. Στη θέση **43**, το νότιο ανάλημμα

οδού κατεύθυνσης Α–Δ ενισχυόταν με τρεις αντηρίδες, μήκ. 0.45μ., 1μ. και 0.80μ., ενώ το βόρειο παρουσίαζε θεμέλιο αργών λίθων και ανωδομή από όρθιες πέτρες.

Το οδοστρώμα ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις από χώμα και μικρές πέτρες. Όπου το έδαφος ήταν βραχώδες, το κατάστρωμα αποτελούνταν από τον φυσικό βράχο της περιοχής επί του οποίου λαξεύονταν οι αρματοροχίες για την ασφαλή διέλευση των αμαξών.

Κυμαινόμενο πλάτος και ιδιαίτερη σημασία πρέπει να είχε ο δρόμος κατά μήκος ρέματος στη θέση **134** στα ορεινά των Αλών Αιξωνίδων. Ο δρόμος φαίνεται ότι είχε υπερτοπική σημασία: ακολουθούσε την κατεύθυνση προϋπάρχοντος ρέματος δυτικά, παρουσίαζε δύο κατασκευαστικές φάσεις και στη δεύτερη το πλάτος του διευρύνθηκε σημαντικά: από 2.90–3/3.80μ. έφθασε τα 5.40μ. Εκατέρωθεν του αρχαίου δρόμου, διαπιστώθηκαν λείψανα τοίχων, ως επί το πλείστον αμελούς κατασκευής, τα οποία ερμηνεύτηκαν ως όρια ιδιοκτησιών. Η οδός ύστερα από μακρά διαδρομή προς ΒΑ, παρουσίαζε σχυρή καμπή προς τα ανατολικά, οδηγώντας κατά την ανασκαφέα από τον οικισμό των Αλών Αιξωνίδων στο Σπήλαιο Πανός στη Βάρη.

Στη θέση **187** της Αιξωνής ανασκάφτηκε καλής διατήρησης οδός, κατεύθυνσης ανατολικά–δυτικά: τα αναλήμματα θεμελιώνονταν προοδευτικά ψηλότερα, κατά την ανωφέρεια· το πλάτος του ενός αύξαινε καθώς προσθέτονταν δεύτερος και τρίτος επάλληλος τοίχος. Το οριζόμενο από τα αναλήμματα πλάτος του οδοστρώματος κυμαινόταν στα 3–4.60μ. και αποτελούνταν από λιθορριπή πάχ. έως 0.70μ. που κάλυπτε το βραχώδες έδαφος.

Όπως διαπιστώθηκε στις Αλές Αιξωνίδες, οι εσωτερικοί δρόμοι είχαν την τάση να αναπτύσσονται παράλληλα με τις μεγάλες οδούς–σκέλη της *Αστικής*, ακολουθώντας ή τέμνοντας τις ισοϋψείς του εδάφους. Χαρακτηρίζονται από τις αλλαγές κατεύθυνσης και τον τυχαίο τρόπο της ανάπτυξής τους, με βάση το έδαφος και τις ανάγκες. Ανάλογα παραδείγματα έχουμε από το άστυ των Αθηνών, όπου οι επιμέρους δρόμοι δημιουργούν ένα ακανόνιστο πλέγμα⁹⁷⁴. Επρόκειτο κατά τον Ηρακλείδη τον Κριτικό για πόλη *κακῶς ἐρρυμοτομημένη διὰ τὴν ἀρχαιότητα*⁹⁷⁵. Αυτό έχει να κάνει με την αρχαιότητα του κέντρου της πόλεως που αναπτύχθηκε βαθμιαία, χωρίς σχεδιασμό.

⁹⁷⁴ Wycherley 1974a, 240, 246. Τραυλός 1993². Κορρές 2009, 74–76.

⁹⁷⁵ Ηρακλείδης ο Κριτικός, *Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων*, I 1 (= Δικαιάρχ., *Αναγραφή τῆς Ἑλλάδος* I 1).

Ανάλογη μορφή πρέπει να θεωρήσουμε ότι είχε το εσωτερικό δίκτυο των οδών των περισσότερων δήμων της Αττικής. Εξάιρεση αποτελούσε ο Πειραιάς, ο οποίος ιδρύθηκε οργανωμένα και ρυμοτομήθηκε εξ αρχής βάσει του εμπνευσμένου σχεδίου του Ιππόδαμου.

Χρονολόγηση

Τα διαθέσιμα στοιχεία με βάση τα ανασκαφικά ευρήματα προσδιορίζουν τη χρονολόγηση της συντριπτικής πλειοψηφίας των εξετασθεισών οδών στην κλασική αρχαιότητα. Κλασικών χρόνων είναι οι οδοί λιθαγωγίας και ζεύξης του Υμηττού (*Σφηττία*), καθώς και οι δρόμοι του εσωτερικού ενδοδημοτικού δικτύου. Οι μεγάλες υπερτοπικές οδοί παρουσιάζουν χρήση μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας και πάλι όμως η επιβεβαιωμένη λειτουργία τους ως αμαξιτών ανάγεται στην ίδια εποχή. Η διαπίστωση αυτή είναι απολύτως εύλογη καθώς στους κλασικούς χρόνους οι δημογραφικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες έκαναν απαραίτητη τη σύνδεση των περιοχών, την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, τη μεταφορά των αγαθών στο άστυ και την ανεμπόδιστη πρόσβαση των πολιτών στο πολιτικό κέντρο της Αθήνας για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και τη συμμετοχή τους στα κοινά, στην απονομή δικαιοσύνης και στις μεγάλες εορτές και αγώνες. Με το πυκνό οδικό δίκτυο εξυπηρετούνταν επίσης η συγκρότηση του στρατού και στόλου. Ήταν η εποχή που η κρατική εξουσία διά των αξιωματούχων οδοποιών επέβλεπε τη διατήρηση της καλής κατάστασης των οδών. Η *Αστική Οδός* δημιουργήθηκε για την επικοινωνία με τη Λαυρεωτική και τη μεταφορά του πολύτιμου αργύρου αλλά και των αγαθών από τα βιοτεχνικά εργαστήρια των δήμων της δυτικής παραλίας (κεραμουργεία, κναφεία κλπ.). Οι υπερτοπικές οδοί συνέχισαν να χρησιμοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, ακόμα και μετά την εξάλειψη των αμαξιών στα χρόνια του μεσαίωνα και στους αιώνες των περιηγητών.

VIB5. Εργαστήρια

Οι εργαστηριακές εγκαταστάσεις στις αρχαιολογικές ανασκαφές αποτελούν σύνηθες εύρημα, αλλά πολλές φορές συνοδεύονται από γενικόλογη ερμηνεία. Αυτό οφείλεται στην απουσία τελικών δημοσιεύσεων πλήθους σωστικών ανασκαφών. Είναι προφανές ότι η ανάγκη μεταποίησης των βασικών ειδών διατροφής, όπως το λάδι και το κρασί και η ανάγκη επεξεργασίας των πρώτων υλών για την απόκτηση απαραίτητων

για την καθημερινότητα ειδών, ένδυσης, υπόδησης, σκευών και εργαλείων ήταν πρωταρχική στον άνθρωπο ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους για την επιβίωσή του και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Στην περιοχή των δυτικών υπωρειών του Υμηττού θα εξετασθούν ανά είδος και διαχρονικά από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα οι εντοπισμένες εργαστηριακές εγκαταστάσεις.

Προϊστορικά εργαστήρια μεταλλουργίας και λιθοτεχνίας

Στη θέση **262**, στην οποία ανασκάφτηκε τμήμα προϊστορικού οικισμού ΠΕ και ΥΕ χρόνων, εργαστηριακός χαρακτήρας αποδόθηκε σε έξι λάκκους ακανόνιστου και κυκλικού σχήματος (I, II, III VI, VII και VIII), λαξευμένους στην κιμηλιά και παραταγμένους στην κορυφή του λόφου, οι οποίοι χρονολογήθηκαν στην ΠΕ I. Σε αυτούς αναγνωρίστηκε από την ανασκαφέα χρήση σχετιζόμενη με πρώιμες μεταλλουργικές εργασίες, λόγω του εντοπισμού οστράκων αγγείων με ίχνη μετάλλου. Θα μπορούσαν όμως να αποτελούν αποθηκευτικούς χώρους ή οικίες από φθαρτά υλικά σε κυκλοτερή ορύγματα, σύμφωνα και με παράλληλα από το Κορωπί και τη Μερέντα (βλ. Κατάλογο θέσεων). Πρωτοελλαδικοί εργαστηριακοί χώροι μεταλλουργίας είναι γνωστοί από την Αττική, σχετίζονται με την επεξεργασία του αργυρούχου μολύβδου και έχουν αφήσει αναγνωρίσιμα κατάλοιπα, όπως σύνολο λιθαργύρων από τον προϊστορικό οικισμό στα Λαμπρικά Κορωπίου⁹⁷⁶.

Στη θέση ίδια θέση (**262**) στην περιοχή της ΒΔ οικίας (ΠΕ II) βρέθηκε πλήθος απολεπισμάτων οψιανού, τμήματα φολίδων και διαμορφωμένων λεπίδων, ένα μεγάλο τεμάχιο πυρήνα και άλλα τμήματα οψιανού προερχόμενα πιθανόν από εργαστήριο λιθοτεχνίας. Αναγνώριση παρόμοιων χώρων, βάσει ανάλογων προϊόντων της κατεργασίας του πολύτιμου για την εποχή πετρώματος έχει γίνει και σε άλλες γνωστές ΠΕ θέσεις της Αττικής, όπως στη Μερέντα Μαρκοπούλου⁹⁷⁷.

Τέλος στην ίδια θέση στους επιμήκεις συνεχόμενους χώρους των ΥΕ χρόνων (*μυκηναϊκό Συγκρότημα II*) θεωρήθηκε πιθανή η εργαστηριακή χρήση καθώς εκτός από τα αγγεία βρέθηκαν ακέραιοι και τμηματικά σωζόμενοι λίθινοι τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία.

---

⁹⁷⁶ Κακαβογιάννη κά. 2006, 184–188.

⁹⁷⁷ Κακαβογιάννη κά. 2009, 171.

Εργαστηριακές εγκαταστάσεις κλασικών χρόνων

Στον άξονα της *Αστικής Οδού*, στους αρχαίους δήμους της Αιζωνής και του Ευωνόμου αποκαλύφθηκαν εγκαταστάσεις οι οποίες χαρακτηρίστηκαν ως εργαστηριακές. Η συγκεκριμένη λειτουργία υποδείχθηκε λόγω των ευρημάτων και των παραλλήλων από την Αττική και από άλλες περιοχές.

Θα πρέπει να τονισθούν δύο στοιχεία: οι περισσότερες από αυτές τις θέσεις ήταν όμορες με την κεντρική οδική αρτηρία που συνέδεε τον κατά περίπτωση δήμο με το άστυ. Η παρόδια τοποθέτησή τους εξυπηρετούσε την άνετη διακίνηση από και προς το άστυ πρώτων υλών και προϊόντων.

Διαπιστώθηκε ότι πολλοί εργαστηριακοί χώροι ήταν συνεχόμενοι ή αποτελούσαν τμήμα οικιών. Η συνύπαρξη οικιών και εργαστηρίων έχει διαπιστωθεί στην Αθήνα, στη λεγόμενη βιοτεχνική περιοχή⁹⁷⁸ και στον Θορικό⁹⁷⁹, όπου ενδιαιτήματα συνυπήρχαν με πλυντήρια μεταλλεύματος.

Κναφεία

Στην περιοχή μελέτης ήρθαν στο φως εργαστηριακοί χώροι με λαξεύματα στον φυσικό βράχο, αυλάκια, λάκκους, οπές και πηγάδια, τα οποία φαίνεται να ανήκαν σε σύστημα κατεργασίας κάποιας πρώτης ύλης με χρήση νερού. Βάσει της κεραμεικής ανάγονται στους κλασικούς χρόνους. Τη μορφή αυτή της εγκατάστασης παρουσιάζουν οι θέσεις αρ. **227**, **231**, **257** και **258**⁹⁸⁰. Πληρέστερη εικόνα παρείχε η σωστική ανασκαφή της θέσης **257**.

Η συγκεκριμένη εργαστηριακή εγκατάσταση, στη θέση της Ανατολικής Εισόδου του σταθμού «Αλιμος» του ΜΕΤΡΟ εκτεινόταν σε 900 τ.μ. περίπου και περιελάμβανε διαμορφώσεις και λαξεύματα στον φυσικό βράχο: τρία πηγάδια, με εγκοπές στα τοιχώματά τους, για την κατάβαση και τον καθαρισμό τους, ορθογώνια βαθιά δεξαμενή-φρέαρ, βάθ. 2.13μ., κυκλικά ή ωοειδή ορύγματα σαν γούρνες ή λεκάνες, μήκους 0.60–1μ. και βάθους 0.40–0.50μ., συνδεδεμένες με στενούς και ρηχούς

⁹⁷⁸ Jones 1975a, 71–77, *The Industrial District*. Tsakirgis 2005, 70, 74–75.

⁹⁷⁹ Nevett 2005, 84–89.

⁹⁸⁰ Παρόμοια εργαστηριακή εγκατάσταση με 80 περίπου λαξεύματα-λάκκους, ορθογώνιους, κυκλικούς και τετράγωνους, αγωγούς και τρία πηγάδια είχε ανασκαφεί το 1982 στη Γλυφάδα, επί της οδού Ιωάννου Μεταξά 32 Α (οικόπεδο Παπαδόπουλου, Βλ. Τσιριγώτη 1982, 52). Είχε αναγνωριστεί ο εργαστηριακός χαρακτήρας, αλλά δεν είχε γίνει περαιτέρω ταύτιση.

αγωγούς. Εντοπίστηκαν επίσης χώροι τετράγωνοι ή ορθογώνιοι σαν αβαθείς δεξαμενές («πλυντήρια») με ένα, δύο ή τρία λακκοειδή ορύγματα στο εσωτερικό τους, καθώς και οπές σαν πασσαλότρυπες σε διάφορα σημεία του φυσικού βράχου. Στην ανασκαφή βρέθηκαν τριπτήρες, μυλόλιθοι και θραύσμα από λίθινο γουδί, χρήσιμα στην κονιορτοποίηση χρωμάτων και υλών επεξεργασίας. Βρέθηκαν επίσης πάνω από εκατό υφαντικά βάρη, κυρίως πυραμιδόσχημες αγνύθες, αρκετές κωνικές καθώς και λίγα σφονδύλια. Η μεγάλη αυτή ποσότητα των αγνυθών μαρτυρεί την ύπαρξη αργαλειών και την άσκηση της υφαντικής στον χώρο. Η κεραμική από την ανασκαφή, χρονολογήθηκε από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τον ύστερο 4ο αι. π.Χ. Στα ευρήματα συγκατελέγονται αρκετά λυχνάρια, δύο εκ των οποίων ήταν πολύμυξα. Τα νομίσματα ήταν σχετικά λίγα, ανάμεσά τους δύο αθηναϊκά αργυρά τετράδραχμα του 4ου αι. π.Χ.

Το είδος των διαμορφώσεων δηλώνει την ανάγκη εξασφάλισης νερού μέσω των πηγαδιών, την εκτέλεση εργασιών επεξεργασίας υλών με χρήση ύδατος, το στέγνωμα σε προσωρινές κατασκευές στερεωμένες στις πασσαλότρυπες (πιθανότατα υφασμάτων ή δερμάτων), την ανάγκη αποστράγγισης και περισυλλογής του διαλύματος μέσω των ρηχών αγωγών και επανασυλλογής του στις λεκάνες, για επανάχρηση του νερού ή του ιζήματος.

Με βάση τη μορφή των λαξευμάτων και τα κινητά ευρήματα μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι πολυάριθμοι διαμορφωμένοι στον βράχο λάκκοι και οι αβαθείς δεξαμενές, είναι πιθανόν να αποτελούσαν πλυνούς⁹⁸¹, ορύγματα δηλαδή όπου ελάμβανε χώρα η πλύνσις, η επεξεργασία και βαφή ερίων και υφασμάτων. Οι πλυνοί είναι δυνατό να χρησίμευαν και στην κατεργασία των μάλλινων υφασμάτων μετά την ύφανση, στην κναφική εργασία, η οποία και πάλι γινόταν σε βαθιές λεκάνες, όπου τα υφάσματα τοποθετούνταν μέσα σε διάλυμα νερού με διάφορες ουσίες, για την απομάκρυνση των λιπαρών ουσιών του μαλλιού και ποδοπατιούνταν για να γίνουν μαλακά.

Η κναφική ως τμήμα της εριουργίας και της υφαντουργίας αποτελούσε σημαντικό τμήμα βιοτεχνικής δραστηριότητας της αρχαιότητας, κατάλοιπα της οποίας έχουν εντοπισθεί ανασκαφικά, αν και όχι σε ευρεία κλίμακα. Συνδέεται με την κατεργασία του μαλλιού και των μάλλινων υφασμάτων και συνυπάρχει με τα

---

⁹⁸¹ Ομ. X 153· Ομ. ζ 40. 86. Βλ. και Τζαχίλη 1997, 259.

βαφεία⁹⁸². Παρόμοιες αρχαίες εγκαταστάσεις αποτελούν το αρχαίο βαφείο στη θέση Ράχη κοντά στο Ιερό των Ισθμίων στην Κορινθία (4ος–3ος αι. π.Χ.) και η λεγόμενη *Βιοτεχνική περιοχή*–μικρό εριουργικό εργαστήριο ελληνιστικών χρόνων στις Χορσιές της Βοιωτίας⁹⁸³. Μεγάλης κλίμακας εριουργικές εγκαταστάσεις ρωμαϊκών χρόνων έχουν αποκαλυφθεί στην Πομπηία: και στη ρωμαϊκή πόλη Timgad της Αλγερίας⁹⁸⁴.

Στην αρχαιότητα η ύφανση σε μεγάλη κλίμακα, η επεξεργασία των μάλλινων υφασμάτων, προκειμένου να αποκτήσουν συνοχή καθώς και η παραγωγή και επιδιόρθωση ενδυμάτων και υφασμάτων οικιακού εξοπλισμού, ταπητών κλπ., γινόταν από ειδικευμένους επαγγελματίες και μάλιστα άνδρες και αποτελούσε οργανωμένη βιοτεχνία⁹⁸⁵. Αναφέρονται ως *πλυνείς* ή *κναφεῖς* και η ιδιότητά τους απαντά σε αναθηματικές επιγραφές με αποδέκτη την προστάτιδα τους Αθηνά ή τις Νύμφες⁹⁸⁶. Στους ρωμαϊκούς χρόνους αναφέρονται ως *fullones*⁹⁸⁷.

Θεωρούμε ότι είναι πιθανότερη η κατεργασία μαλλιού και μάλλινων υφασμάτων, από ότι του λιναριού, στο οποίο επίσης χρειαζόταν νερό, λόγω της ευρείας χρήσης του μαλλιού στην κλασική Αθήνα, βάσει της σχετικής εικονογραφίας —κάλαθοι με έρια— αλλά και των γραπτών πηγών⁹⁸⁸. Δεν θεωρείται πιθανή η κατεργασία δέρματος, λόγω των πολλών αγνυθών.

Είναι, επομένως, ενδεχόμενο η εριουργική εγκατάσταση να σχετιζόταν με τα τελευταία στάδια παραγωγής υφασμάτων και υφαντών, δηλαδή τη βαφή, ύφανση και επεξεργασία τους. Κάτι τέτοιο συνάδει με το μέγεθος της εγκατάστασης, τα πολυάριθμα ορύγματα–πλυνούς, τις αβαθείς δεξαμενές–πλυντήρια, και τις πολλές αγνύθες που βρέθηκαν.

Το ορθογώνιο διμερές κτήριο (Κτήριο Α) που βρέθηκε στην εγκατάσταση, με βάση τις κατασκευές που συνδέονταν με αυτό (πηγάδια, πλακόστρωτος κεντρικός

---

⁹⁸² Για την όλη διαδικασία βλ. Forbes 1956, 81–89. Τζαχίλη 1997, 257–262. White 1984, 39–41. Sanidas 2013, 203–204. Spantidaki 2016, 14–15.

⁹⁸³ Ράχη Κορινθίας: Kardara 1961, 261 κε., Kardara 1974. Χορσιές Βοιωτίας: Roesch 1986, 97–98, εικ. 3.

⁹⁸⁴ Moeller 1976, 18–22. Wilson 2000.

⁹⁸⁵ Τζαχίλη 1997, 260–262· Forbes 1956, 81–92, εικ. 3–5· Vickers 1999, 31–36.

⁹⁸⁶ Βλ. IG II.III³ 635. IG I³ 616. Raubitschek 1949, 50–51, αρ. 49. IG I³ 554. IG I³ 905.

⁹⁸⁷ Flohr 2003.

⁹⁸⁸ Βλ. και Linders 1972, 17–19, 27, 41, 44, 60.

χώρος), αλλά και τα κινητά ευρήματα, (πολλές αγνύθες, νομίσματα, εκ των οποίων δύο αργυρά), θα πρέπει να στέγαζε συναφή με την εγκατάσταση λειτουργία, π.χ. ύφανση, αποθήκευση υφασμάτων, υλών και ενδυμάτων. Μπορεί να αποτελούσε ενδιαίτημα ή κατάστημα. Παρόμοια κτίσματα με φρέατα, που ταυτίστηκαν με καταστήματα σε περιοχές βιοτεχνιών και εργαστηρίων ή κοντά σε οικίες είναι γνωστά από το άστυ των Αθηνών⁹⁸⁹. Ας σημειωθεί όμως ότι η κάτοψη του εν λόγω κτηρίου ήταν παρόμοια με αυτή των μικρών ιερών που έχουν ανασκαφεί στην Αιξωνή (Γλυφάδα) και στις Αλές Αιξωνίδες (Βούλα). Αν και δεν φαίνεται πιθανή η δεύτερη λειτουργία, λόγω της συνύπαρξης με τα πηγάδια, πρέπει να επισημανθεί ότι σε άμεση σχέση με το κναφείο που εξετάσαμε πρέπει να υπήρχε κάποιο ιερό: σε ένα τρίτο πηγάδι που απείχε πάνω από δέκα μέτρα από το κτήριο βρέθηκαν αγγεία με πιθανή λατρευτική χρήση: ερυθρόμορφος χους με διονυσιακή παράσταση και αποσπασματικά σωζόμενος ερυθρόμορφος κρατήρας με παράσταση πομπής λατρευτών.

Η εριουργική εγκατάσταση βρίσκεται στην περιοχή του αρχαίου Ευώνυμου και δίπλα στην *Αστική Οδό*. Η ύπαρξη εύπορων βιοτεχνών στο Ευώνυμον είναι γνωστή από την αρχαία ελληνική γραμματεία (βλ. Δήμοι).

Στην απέναντι πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης στη θέση **258**, ανασκάφηκε τμήμα παρόμοιας εργαστηριακής εγκατάστασης του 5ου και 4ου αι. π.Χ. Στη βραχώδη κοίτη χειμάρρου στην οποία είχαν κατασκευαστεί εγκάρσιοι τοίχοι-φράγματα ανάσχεσης της ροής των υδάτων και στη γύρω περιοχή υπήρχε σύστημα από απλωτές φυσικές λεκάνες και λαξευμένους λάκκους, για τη συλλογή και χρήση του νερού⁹⁹⁰. Μεταξύ των ευρημάτων υπήρχαν αρκετές αγνύθες. Θεωρήθηκε ότι η εγκατάσταση των κλασικών χρόνων εξυπηρετούσε το πλούσιμο και την κατεργασία μάλλινων ινών και υφασμάτων, όπως το κναφείο που προαναφέρθηκε στην απέναντι ανατολική πλευρά της Λ. Βουλιαγμένης, σε απόσταση μόλις 50μ.

---

⁹⁸⁹ Δυτικά του Αρείου Πάγου, το ΒΔ δωμάτιο της Οικίας C είχε αυτόνομο άνοιγμα σε δρόμο, δικό του πηγάδι και υπερυψωμένο δάπεδο. Με βάση τα στοιχεία αυτά ταυτίστηκε με κατάστημα. Σε συγκρότημα οικιών βόρεια από τον Άρειο Πάγο και νότια από τη Νότια Στοά της Αγοράς, στη ΝΑ άκρη της γειτονιάς αυτής, αυτόνομο κτίσμα δύο δωματίων μπορεί να αποτελούσε κατάστημα με αποθήκη: Wycherley 1978, 238, 240–241, εικ. 65, 66.

⁹⁹⁰ Εγκάρσιος τοίχος ανάσχεσης ρέματος έχει εντοπιστεί σε παραπόταμο του Ευρώτα στη Λακωνία, Πίκουλας 2012, 615–616.

Στην αρχαία Αιζωνή και δίπλα στη διαδρομή της *Αστικής Οδού* ερευνήθηκαν οι επόμενες δύο θέσεις με παρόμοια εικόνα διαμόρφωσης του φυσικού βραχώδους εδάφους. Στη θέση **227** υπήρχαν αβαθείς φυσικές ή διαμορφωμένες λεκάνες οι οποίες επικοινωνούσαν μεταξύ τους με αυλάκια λαξευμένα στον βράχο. Εντός των λεκανών ή συνδεδεμένοι με τα αυλάκια υπήρχαν βαθύτεροι λάκκοι διαμ. 0.50μ. και βάθους 0.60–0.80μ. Βρέθηκε επίσης πηγάδι διαμ. 0.80μ. επιχρισμένο με υδραυλικό κονίαμα.

Στη θέση **231**, ανατολικά ανασκαφείσης οικίας, ο φυσικός βράχος είχε υποστεί ποικίλες διαμορφώσεις: αυλάκια, λάκκους, οπές και ένα βαθύ λαξευτό πηγάδι. Βρέθηκαν αρκετές αγνότητες. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι παρόμοια με τη θέση **257**.

Οι δύο τελευταίες εγκαταστάσεις βρίσκονταν δίπλα σε κατάλοιπα οικιών και εργαστηρίων επεξεργασίας πηλού, καθώς και σε δίκωρα κτίσματα που ερμηνεύτηκαν ως οικιακά ιερά.

Παρόμοιας μορφής διαμόρφωση συλλογής και επαναχρησιμοποίησης του νερού διαπιστώθηκε και στη θέση **256**, όπου ανασκάφτηκε αρχαίο λατομείο ασβεστόλιθου. Ανάμεσα στα λαξεύματα για την απόσπαση των λίθων εντοπίστηκαν φυσικά ή λαξευμένα ρηχά αυλάκια που οδηγούσαν τα όμβρια από το ανώμαλο φυσικό ανάγλυφο σε βαθιά φρέατα ή πηγάδια⁹⁹¹.

Εργαστήρια κεραμικής ή κεραμικών προϊόντων

Η χρήση της επόμενης κατηγορίας εργαστηρίων προσδιορίζεται από την εύρεση κλιβάνων ή την αποκάλυψη στρώματος/εναπόθεσης πηλού. Συναφείς κατασκευές αποτελούσαν δεξαμενές, λιθόκτιστα πεζούλια και λιθόστρωτα δάπεδα, για το στέγνωμα προϊόντων πηλού, πλίνθων, κεράμων κλπ. Πλήρη εικόνα εργαστηρίου κεραμικών προϊόντων παρουσίαζε η εγκατάσταση στη θέση **246** (οδός Μαραθωνομάχων). Το εργαστήριο κεραμοποιίας περιβαλλόταν από περίβολο και περιελάμβανε δεξαμενές πηλού, αγωγούς, αποθέτες με κεραμικό υλικό και προϊόντα απόρριψης και κλιβάνους, ο ένας εκ των οποίων έσωζε κατά χώραν επτά επάλληλες σειρές κεραμίδων. Χαρακτηριστική μορφή είχαν τετράπλευροι χώροι οριζόμενοι από λιθόκτιστα τοιχάρια και λιθολόγημα στο εσωτερικό, οι οποίοι ερμηνεύτηκαν ως κατασκευές για στέγνωμα προϊόντων (Χώροι Α και Β). Με βάση τα ευρήματα της ανασκαφής το εργαστήριο είχε μεγάλη διάρκεια χρήσης από τον 4ο αι. π.Χ. έως και

---

⁹⁹¹ Βλ. Καζά 2006β, 40.

τον 3ο αι. μ.Χ. και παρήγαγε κεραμικό οικοδομικό υλικό, όπως κεραμίδες, πλίνθους, ακροκέραμα, αλλά και αγγεία καθημερινής χρήσης, λύχνους κτλ. Βρισκόταν δίπλα στην *Αστική Οδό*.

Σε απόσταση μόλις 180μ. βορειότερα στην περιοχή του αρχαίου Ευωνύμου, στη θέση **248** (ΑΡΓ Μ. Αλεξάνδρου), ανασκάφηκε τμήμα εργαστηρίου κεραμουργίας, δυτικά του ίδιου αρχαίου δρόμου (*Αστική Οδός*). Η χρήση του προσδιορίστηκε από στρώμα ερυθρωπού πηλού, διακρ. διαστ. $5.30 \times 2.50\mu$. και κυκλικό κολουρωκωνικό όρυγμα με πηλόχριστα τοιχώματα, διαμέτρου 1.48μ. και βάθ. άνω των 0.70μ. Εντοπίστηκαν λιθόστρωτες εξέδρες από αργούς μικρούς λίθους, παρόμοιες με αυτές του γειτονικού εργαστηρίου, οι οποίες θα χρησίμευαν στο στέγνωμα των προϊόντων. Η διαφορά είναι ότι οι κατασκευές της οδού Μ. Αλεξάνδρου δεν παρουσίαζαν περιμετρικά τοιχία, διακριτά από το λιθολόγημα του εσωτερικού. Η καλύτερα σωζόμενη είχε διαστάσεις $6.50 \times 5.10\mu$. και ύψος 0.35–0.40μ. Φαίνεται ότι ανήκαν σε εργαστήριο επεξεργασίας και παραγωγής πήλινων ειδών, ενδεχομένως πλίνθων ή κεραμίδων.

Παρόμοιες εγκαταστάσεις ανακαλύφθηκαν δίπλα σε οδούς στην αρχαία Αιξωνή. Μάλιστα συνυπήρχαν με τα εργαστήρια της πρώτης κατηγορίας: στη θέση **227** (β' μισό του 4ου αι. π.Χ.) δίπλα στην έκταση με τις λεκάνες και τους στενούς αγωγούς αναπτυσσόταν συγκρότημα με βαθιά και μεγάλη δεξαμενή [διαστ. $8.40 \times 8.50\mu$. και βάθ. 1.55μ.] και ορθογώνιους χώρους με λιθόστρωτα πεζούλια και δάπεδα. Ερμηνεύτηκε ως τμήμα εγκατάστασης για τη συγκέντρωση και στέγνωμα του πηλού, υπό τη μορφή πλίνθων. Δίπλα στην παραπάνω εγκατάσταση βρέθηκαν αρματοροχίες οδού, οικιστικά κατάλοιπα και οικιακό ιερό.

Στη θέση **231**, 140μ. ΒΔ της προηγούμενης αποκαλύφθηκαν χώροι κατοικίας με αυλή, οικιακό ιερό και χώροι λιθόστρωτοι: είχαν τετράγωνη ή ορθογώνια κάτοψη, δάπεδα με υπόστρωμα από λιθολόγημα και επίστρωση από σκληρό πατημένο χώμα ή τριμμένο ασβέστη ανακατεμένο με λατύπη. Μπορεί να ήταν χώροι της κατοικίας ή χρησίμευαν για το στέγνωμα προϊόντων πηλού. Ανατολικά ο φυσικός βράχος είχε υποστεί ποικίλες διαμορφώσεις της πρώτης κατηγορίας: αυλάκια, λάκκους, οπές και ένα βαθύ λαξευτό πηγάδι.

Κεραμεικοί κλίβανοι

Έχουν εντοπισθεί περιπτώσεις οικιών στις Αλές Αιξωνίδες δίπλα στις οποίες ή σε τμήμα τους βρέθηκαν κεραμεικοί κλίβανοι. Τα εργαστήρια αυτά βρίσκονταν κοντά σε δρόμο. Στη θέση **33** (οικ. Φωτόπουλου) κυκλικός κεραμεικός κλίβανος με ίχνος της εσχάρας, διάμετρου 1.25μ. του 4ου αι. π.Χ. ερευνήθηκε πλησίον οικίας. Στη θέση **66** (οικ. Καλούμενου), το δυτικό τμήμα σχετικά μεγάλης οικίας τουλάχιστον δώδεκα δωματίων αναγνωρίστηκε ως εργαστήριο κεραμεικής, λόγω της εύρεσης δύο κλιβάνων και κατασκευών χρήσιμων για τη συγκέντρωση και επεξεργασία πηλού (λιθόστρωτο δάπεδο με πλαίσιο από όρθιες πλάκες, με στρώμα πηλού). Στην επίχωση του χώρου με τη δεξιαμενή πηλού (VI) και των γειτονικών χώρων βρέθηκε μεγάλος αριθμός μικρών κυαθίσκων.

Δίπλα στην αρχαία οδική αρτηρία προς τη Μεσογαία, στη θέση **338** αποκαλύφθηκαν πενιχρά κατάλοιπα εργαστηριακών χώρων: πρόκειται για υπολείμματα κεραμεικού κλίβανου της ύστερης ελληνιστικής-πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου και κατάλοιπα ενός δεύτερου με θραύσματα πλίνθων, κεραμίδων και μικρού τμήματος διάτρητης εσχάρας.

Εγκαταστάσεις ληνών ή ελαιοτριβείων έχουν εντοπισθεί μαζί με οικιστικά κατάλοιπα και έχουν αναπτυχθεί στο κεφάλαιο για τις οικίες

VIB6. Λατομεία – Μεταλλεία

Λατομεία μαρμάρου

Το μάρμαρο του Υμηττού έχει χαρακτηριστικό κυανότεφρο-υποκύανο χρώμα, είναι θαμπό και αδιαφανές στην όψη, χωρίς να διακρίνονται οι κρύσταλλοί του. Διαφοροποιείται οπτικά από το ποιοτικώς ανώτερο λευκό πεντελικό⁹⁹². Τα περισσότερα λατομεία της δυτικής πλευράς του βουνού έχουν διανοιχθεί στο γεωλογικό στρώμα του Ανώτερου Μαρμάρου.

Η ύπαρξη λατομείων στον Υμηττό και η χρήση του λίθου του μαρτυρείται από τους αρχαίους συγγραφείς και τις επιγραφές, διαπιστώνεται από τον εντοπισμό του χαρακτηριστικού υμήττιου μαρμάρου σε μνημεία της αρχαιότητας και είναι εμφανής

---

⁹⁹² Βλ. και Lepsius 1890, 24–25.

στα αρχαία μέτωπα λατομείων που σώζονται κυρίως στο μέσον της δυτικής πλευράς του βουνού.

Χρήση σε μνημεία

Από τον 6ο αι. π.Χ. το υμήττιο μάρμαρο άρχισε να χρησιμοποιείται σποραδικά για την παραγωγή γλυπτών, όπως το άγαλμα του Μοσχοφόρου από την Ακρόπολη (570 π.Χ.)⁹⁹³, άγαλμα ιππέα από τη Βάρη (520 π.Χ.)⁹⁹⁴, θραύσμα κεφαλής αλόγου στο Μουσείο J.P. Getty, κεφαλή Γοργούς και αιλουροειδή από ζωφόρο αρχαϊκού ναού Ακρόπολης⁹⁹⁵. Χρησιμοποιήθηκε επίσης σε αρχιτεκτονικά μέλη του θριγκού αρχαϊκών ναών της Ακροπόλεως, στον Αρχαίο Ναό της Αθηνάς και στον Εκατόμπεδο⁹⁹⁶.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο χαρακτηρισμός του μαρμάρου σε δημοσιεύσεις αττικών γλυπτών και επιγραφών έχει βασιστεί στη μακροσκοπική παρατήρησή του. Τα περισσότερα μάρμαρα ανοιχτού κυανού–γρίζου χρώματος έχουν θεωρηθεί ως υμήττια. Όπως είχε ήδη επισημάνει ο Lepsius, στην Πεντέλη υπήρχε γκριζωπό μάρμαρο παρόμοιο με το Υμήττιο, με τη μόνη διαφορά ότι οι κρύσταλλοί του διακρίνονταν περισσότερο και δεν απέδιδε οσμή ασφάλτου κατά την κρούση, όπως το δεύτερο· επειδή όμως το κοίτασμα της Πεντέλης ήταν μικρό, θεωρούσε εύλογο τον χαρακτηρισμό των κυανότεφων μαρμάρων που εντοπίζονταν στα αθηναϊκά μνημεία ως υμήττιων⁹⁹⁷. Ο H. R. Goette δημοσίευσε τον εντοπισμό λατομείου γκριζου-κυανού μάρμαρου, παρόμοιου με αυτό του Υμηττού, στον Κοκκινάρα Πεντέλης. Όπως έδειξαν αναλύσεις που πραγματοποιήθηκαν σε δείγματα μαρμάρου Υμηττού, Κοκκινάρα Πεντέλης και σε λίθους από μνημεία ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων από τη Νότια Κλιτύ και τη Ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας, επιβεβαιώθηκε για όλα τα αναλυθέντα αρχαία δείγματα η υμήττια προέλευση⁹⁹⁸. Με αυτά τα δεδομένα και έχοντας στο νου τις παρατηρήσεις του Lepsius θα προχωρήσουμε στην παρακάτω εξέταση του θέματος.

---

⁹⁹³ Μουσείο Ακροπόλεως 624.

⁹⁹⁴ Δεσπίνης – Καλτσάς 2014, 273–275 [Ι. Τριάντη], EAM 79.

⁹⁹⁵ Βλ. Palagia 2010, 44.

⁹⁹⁶ Osborne 1985, 98. Butz – Maniatis – Polykreti 1999, 258–259. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 134. Sioumpara 2015, 255.

⁹⁹⁷ Lepsius 1890, 23. Βλ. και Butz – Maniatis – Polykreti 1999 σχετικά με αναλύσεις σε δείγματα από αρχαϊκές μετόπες της Ακροπόλεως, οι οποίες επαναχρησιμοποιήθηκαν ως φορείς της επιγραφής του Εκατομπέδου. Αποδείχθηκε ότι το μάρμαρο ήταν υμήττιο, και όχι παριανό ή πεντελικό.

⁹⁹⁸ Goette et al. 1999.

Το κυανότερο μάρμαρο που εξορυσσόταν από τον Υμηττό χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην αθηναϊκή αρχιτεκτονική της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, αντικαθιστώντας τον Ελευσινιακό λίθο ο οποίος αναγνωρίστηκε στα Μνησίκλεια Προπύλαια και στο Ερέχθειο. Το ποριζόμενο από τα λατομεία της δυτικής πλευράς του βουνού μάρμαρο, ήταν προσφιλές δομικό υλικό, από τον ύστερο 5ο αι. π.Χ. και κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ., συνήθως σε συνδυασμό με άλλο ντόπιο μάρμαρο ή λίθο, όπως το πεντελικό, τον πειραϊκό ακτίτη κλπ. για την επίτευξη χρωματικής αντίθεσης και τον τονισμό των επιπέδων ή των τεκτονικών στοιχείων των οικοδομημάτων. Το υμήττιο μάρμαρο εντοπίστηκε ως επί το πλείστον στην κρηπίδα, σε ορθοστάτες, κατώφλια και παραστάδες γνωστών μνημείων της κλασικής και ελληνιστικής Αθήνας: στη Στοά του Ελευθερίου Διός (430 π.Χ.)⁹⁹⁹, στο Πομπείον του Κεραμεικού (394 π.Χ.)¹⁰⁰⁰, στη διώροφη δωρική στοά του Ασκληπιείου (300/299 π.Χ.), στη στοά του ιερού Διονύσου Ελευθερώς στη Νότια Κλιτύ της Ακρόπολης (γύρω στο 330 π.Χ.), στον στυλοβάτη της σκηνής του Διονυσιακού Θεάτρου, στο μνημείο του Θρασύλλου, στον ναό του Απόλλωνος Πατρώου, στο δάπεδο της μεγάλης κρήνης στο Δίπυλο¹⁰⁰¹, στο νέο Βουλευτήριο και στη Θόλο στην αρχαία Αγορά της Αθήνας¹⁰⁰², στη Βασίλειο Στοά, στο μνημείο του Λυσικράτους¹⁰⁰³, στη Στοά του Αττάλου (159–138 π.Χ.), στο Μνημείο του Αγρίππα (178 π.Χ.), και στη Στοά του Ευμένους Β' (170–160 π.Χ.)¹⁰⁰⁴. Αποτέλεσε επίσης εξαιρετικά δημοφιλές υλικό για την αναγραφή επιγραφών, κατασκευή βάθρων, επιτύμβιων ληκύθων, κιονίσκων κλπ. Χρησιμοποιήθηκε παράλληλα με το πεντελικό σε ψηφίσματα δήμων και επιγραφές. Πολλά αιζωνικά ψηφίσματα του γειτονικού στα λατομεία του Υμηττού αρχαίου δήμου είναι χαραγμένα σε πεντελικό μάρμαρο, αντίθετα ο Ιερός Νόμος των Αιζωνέων αποτελείται από υμήττιο. Υμήττιο ήταν το υλικό *ἀκόνης ύμηττίας*, η οποία καταγράφεται σε διαφορετικές χρονικές συγκυρίες στους καταλόγους των Επιμελητών των Νεωρίων από τον Πειραιά (αρ. **168, 169**) και παραδίδεται κάθε χρόνο από τη μία αρχή στην επόμενη μαζί με τα υπόλοιπα εξαρτήματα.

⁹⁹⁹ Shoe 1949, 348. Wycherley 1974a, 185.

¹⁰⁰⁰ Kübler 1928, 171. Thompson 1937, 46. Shoe 1949, 350.

¹⁰⁰¹ Knigge 1990, 75–76.

¹⁰⁰² Thompson 1940, 50, 56, 116, 129, 132. Osborne 1985, 99.

¹⁰⁰³ Γενικά για την προέλευση του μαρμάρου στα παραπάνω κτήρια: Shoe 1949, 348–352. Martin 1965, 139. Townsend 2004, 311–315.

¹⁰⁰⁴ Ορλάνδος 1994², 80, σημ. 1. Καλλιγιάς 2010, 91.

Η χρήση του συγκεκριμένου μαρμάρου αναφέρεται ρητώς στις *συγγραφές*, στις συμβάσεις δηλαδή ανάθεσης κατασκευής των αρχαίων δημόσιων οικοδομημάτων.

Στη Συγγραφή του αρχιτέκτονος της Σκευοθήκης του Φίλωνος στον Πειραιά, μεγάλου στωικού οικοδομήματος με προορισμό τη φύλαξη των εξαρτημάτων των πλοίων του αθηναϊκού στόλου (αρ. **171**, 347/6 π.Χ.) οριζόταν ότι το κατώφλι και τα υπέρθυρα των εσωτερικών θυρών του κτηρίου θα ήταν από μάρμαρο Υμηττού, ενώ οι παραστάδες από πεντελικό ή υμήττιο μάρμαρο. Σε ένα άλλο σημαντικό πειραϊκό μνημείο, η θέση του οποίου είναι ακόμη άγνωστη, στο ιερό του Διός Σωτείρος, (αρ. **172**, μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.) η αντίστοιχη σύμβαση επέβαλε τη χρήση του μαρμάρου του Υμηττού σε συγκεκριμένα τμήματα του ναού ή του βωμού(;), μαζί με ακτίτη λίθο. Παρομοίως, στη συγγραφή της Δωρικής στοάς του Ασκληπιείου (αρ. **173**) αναφέρεται ότι οι κίονες και οι παραστάδες θα ήταν από το ίδιο υλικό. Τα διασωθέντα μέλη του μνημείου έδειξαν πολύ ευρύτερη χρήση του κυανότεφρου μαρμάρου στα περισσότερα αρχιτεκτονικά στοιχεία της πρόσοψης¹⁰⁰⁵.

Το μάρμαρο του βουνού έτυχε ακόμη μεγαλύτερης εκμετάλλευσης κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, λόγω της προτίμησης των Ρωμαίων για έγχρωμα μάρμαρα και λίθους, τα οποία αποτέλεσαν σύμβολα πολυτέλειας και πλούτου και διακινούνταν ευρέως στην Ανατολική Μεσόγειο διά θαλάσσης. Από την περίοδο αυτή υπάρχουν και οι αντίστοιχες μαρτυρίες των γραπτών πηγών. Κατά τον Στράβωνα η Αθήνα διέθετε σπουδαία λατομεία μαρμάρου στην Πεντέλη και τον Υμηττό [**IV B. 19** Στράβ. IX I, 23/399–400: *μαρμάρου δ' ἐστὶ τῆς τε Ὑμηττίας καὶ τῆς Πεντελικῆς κάλλιστα μέταλλα πλησίον τῆς πόλεως*]. Οι λατίνοι συγγραφείς Οράτιος και Πλίνιος επισήμαναν την εξαγωγή του υμήττιου μαρμάρου στη Ρώμη, το οποίο μεταφερόταν με τη μορφή μονολιθικών κίωνων και μεγάλων ογκολίθων [**IVB. 90** Hor. *Carm.* 2.18 και **IVB. 98** Plin. *HNXXXVI* 3]¹⁰⁰⁶. Σύμφωνα μάλιστα με το χωρίο του Πλίνιου ο ρωμαίος Μάρκος Λικίνιος Κράσσος μετέφερε και χρησιμοποίησε έξι κίονες υμήττιου μαρμάρου στη Ρώμη στην πολυτελή οικία του. Αντίθετα με την ευρεία χρήση του στην αρχιτεκτονική το υμήττιο μάρμαρο δεν αποτέλεσε δημοφιλές υλικό για τα αττικά εργαστήρια γλυπτικής της ρωμαϊοκρατίας¹⁰⁰⁷.

---

¹⁰⁰⁵ Townsend 2004, 315.

¹⁰⁰⁶ Βλ. και Ober 1981, 70.

¹⁰⁰⁷ Αλευρά 2001.

Σε ψήφισμα της εποχής του Αυγούστου, περί τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. (αρ. 165, IG II² 1035, στίχ. 49), καταγράφεται ένα εκτεταμένο πρόγραμμα αποκατάστασης του δημόσιου χαρακτήρα των ιερών και των εκτάσεών τους στην Αθήνα και την Αττική προκειμένου να αποδοθούν *το[ῖ]ς θεοῖς καὶ τοῖς ἥρωσιν, ὧν ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχε*, σε μια προσπάθεια αναβίωσης και συνέχειας του πολιτιστικού και θρησκευτικού αποθέματος της κλασικής Αθήνας¹⁰⁰⁸. Εκτός από τα πολυάριθμα ιερά και τις συναφείς με αυτά εκτάσεις, στα οποία προφανώς αποκαθίσταται ή ισχυροποιείται ο δημόσιος έλεγχος, στην επιγραφή αναφέρονται τα επί του Υμηττού *προσόντα μέταλλα καὶ τὸ διόδιον τῆς λιθοτομίας*. Δηλώνεται συνεπώς ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για την παραγωγή και τη λειτουργία των υμήττιων λατομείων μέσα σε ένα πλαίσιο κρατικής εποπτείας και εκμετάλλευσης. Ο έλεγχος αυτός βέβαια εφαρμόζεται από τον αθηναϊκό δήμο, που είχε εσωτερική αυτοδιοίκηση και συνέχεια θεσμών ήταν όμως υποτελής οικονομικά και στρατιωτικά στη Ρώμη.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα κτηρίων όπου έχει διαπιστωθεί η χρήση του γκρίζου μαρμάρου του Υμηττού είναι η Ρωμαϊκή Αγορά (19–11 π.Χ.) και το Αγορανομείο (μέσα του 1ου αι. μ.Χ.)¹⁰⁰⁹.

Λατομεία μαρμάρου Υμηττού. Θέση

Τα λατομεία αναφέρονται στις αρχαίες πηγές ως *μέταλλα* (Στράβ. IX I, 23/399–400) και ως *λιθοτομιαί* (Θουκ. VII 86–87, Ξεν., *Ελλ.* I 2, 14)¹⁰¹⁰.

Σε περιηγητικά κείμενα γίνεται αναφορά σε ορατά, αλλά εγκαταλειμμένα αρχαία λατομεία μαρμάρου του Υμηττού στα οποία σώζονταν εξορυγμένοι όγκοι και κίονες, που δεν βρίσκονται πλέον στη θέση τους, προφανώς λόγω της μεταγενέστερης εκμετάλλευσης του πετρώματος, για την ανοικοδόμηση της Αθήνας. Ο Dodwell¹⁰¹¹ αναφέρει ότι πάνω από το μοναστήρι του Καρέα υπήρχαν αρχαία λατομεία γκρίζου μαρμάρου, με ογκόλιθους και ημίεργους κίονες. Μαρτυρεί, επίσης, ότι στην εποχή του σώζονταν στη Ρώμη αρκετοί κίονες αυτού του μαρμάρου, το οποίο κατά την αρχαιότητα βρισκόταν ψηλά στις προτιμήσεις των πλούσιων Ρωμαίων, όπως του Μάρκου Λικίνιου Κράσσου σύμφωνα με το χωρίο του Πλίνιου. Κατά τον Leake πάνω

¹⁰⁰⁸ Culley 1975. Schmalz 2007–2008.

¹⁰⁰⁹ Χωρέμη, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*

¹⁰¹⁰ Βλ. και Ορλάνδος 1994², 84.

¹⁰¹¹ Dodwell 1819, 478, 482.

από τον Καρά και τη Μονή Καρέα βρίσκονταν τα αρχαία λατομεία, στα οποία σώζονταν κάποιοι κίονες¹⁰¹². Διατυπώνονται εύστοχα σχόλια για το χρώμα του υμήττιου μαρμάρου, το οποίο δεν παρουσίαζε την λαμπερή λευκότητα του Πεντελικού και σε κάποια σημεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί γκρίζο¹⁰¹³.

Αρχαία μέτωπα λατομείων έχουν εντοπισθεί στο κεντρικό τμήμα της δυτικής πλευράς του βουνού, στις πλαγιές πάνω από την Ηλιούπολη, τον Βύρωνα, τη Μονή Καρέα και τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά, στα βόρεια και στα νότια της χαράδρας Κακόρεμα (αρ. **291, Χάρτης 6α**)¹⁰¹⁴. Στη ζώνη αυτή είναι ορατοί σωροί λατυπών και κατάλοιπα λατομείων νεότερων χρόνων, καθώς κατά τον 19ο αι. γινόταν εντατική εξόρυξη του μάρμαρου ως υλικού οικοδόμησης στα κτήρια της ραγδαίως αναπτυσσόμενης πρωτεύουσας, με αποτέλεσμα να περιοριστούν σε μεγάλο βαθμό οι αρχαίες λιθοτομίες¹⁰¹⁵.

Τα αρχαία λατομεία του Υμηττού έχουν συνήθως τη μορφή μετώπων (θέσεις αρ. **285, 293, 294, 294γ**) που μπορεί να φθάνουν τα 20μ. και τα 30μ. (αρ. **294**, θέση Καράβι)¹⁰¹⁶ ή μεγάλων ορυγμάτων στην επιφάνεια του πετρώματος (αρ. **267** θέση Γούβα)¹⁰¹⁷. Έχουν εντοπισθεί επίσης θέσεις με οριζόντια απόσπαση των λίθινων όγκων (αρ. **294α, εικ. 221α, 221β**). Στα κατακόρυφα μέτωπα η τομή γίνεται κλιμακωτά και συχνά είναι ορατή η βαθμιδωτή λατόμευση (αρ. **294, εικ. 221, αρ. 294γ, εικ. 221γ**)¹⁰¹⁸. Στο περιβάλλον των μετώπων υπάρχουν αρκετοί όγκοι μαρμάρου μη αποκολλημένοι ή εγκαταλειμμένοι (αρ. **234, 285, 294, 320**) και συσσωρεύσεις λατυπών. Στο αρχαίο λατομείο της θέσης **294β** εντοπίστηκε ημίεργος μονολιθικός κίονα, ορατού μήκ. 1μ. και διαμ. 0.45μ.¹⁰¹⁹. Η απόσπαση των μαρμάρων γινόταν με τη

---

¹⁰¹² Leake 1841, II 47–49.

¹⁰¹³ Βλ. επίσης Woods 1828, II, 274–275.

¹⁰¹⁴ Βλ. και Milchhöfer 1883, 26–28.

¹⁰¹⁵ Lepsius 1890, 25. Lepsius – Βουγιούκας, 440 βλ. Σχ. 14 σ. 153, Σχ. 16 σ. 155, Πίναξ Σχ. 2. Μπίρης 1966, 72, 115: (Αγγλικανική εκκλησία, 1838). Βλ. και θέση αρ. **289** (Μονή Καρέα). Waelkens – dePaepe – Moens 1988, 91.

¹⁰¹⁶ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 123.

¹⁰¹⁷ Ορλάνδος 1994², 83–84.

¹⁰¹⁸ Kokkorou-Alevras et al. 2019, εικ. 7.

¹⁰¹⁹ Ημίεργες μονολιθικές κολώνες σώζονται στο λατομείο που βρίσκεται στη θέση Σέσι Κορωπίου στον Ανατολικό Υμηττό και χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Επειδή η ποιότητα του μαρμάρου δεν ήταν καλή οι κίονες εγκαταλείφθηκαν στο αρχαίο λατομείο. Λέκκας 2004, 310–311.

λάξευση περιμετρικών αυλάκων (αρ. **294α**). Σε αυτές ανοίγονταν οπές στις οποίες τοποθετούνταν σφήνες, σιδερένιες ή ξύλινες. Με οδηγό τις αύλακες γινόταν η αποκόλληση του όγκου. Ενίοτε έχουν διασωθεί οι αύλακες, και σπανιότερα τα ίχνη των σφηνών (αρ. **294α**, **εικ. 221α**)¹⁰²⁰ ή το αρνητικό αποτύπωμα των όγκων που αποσπάστηκαν (πρβλ. αρ. **267**). Στο μεγάλο λατομείο στη θέση Καράβι (αρ. **294**) εντοπίστηκε σημείο με δύο διαδοχικές κοίλες βαθμίδες, πιθανόν από την απόσπαση δυο μονολιθικών κιόνων μήκ. περί τα 3.20μ. και διαμ. 0.40–0.50μ.¹⁰²¹. Σε κάποιες θέσεις κατάλοιπα λατόμευσης υπάρχουν μαζί με άλλες αρχαιότητες: επιγραφές χαραγμένες στον φυσικό βράχο (αρ. **234**, **285**, **320**), υπέργειος αγωγός ύδατος (**285**), που μαρτυρούν αυξημένη χρήση των βουνοπλαγιών κατά την αρχαιότητα.

Κάποιες φορές είναι δυνατή η αναγνώριση συγκεκριμένου λατομικού εργαλείου. Στα μέτωπα των λατομείων του Υμηττού είναι κυρίως ορατά τα ίχνη του *τύκου*, εργαλείου με στειλεό και οξεία αιχμή στη μια πλευρά και επίπεδη στην άλλη, ή δύο οξείες αιχμές¹⁰²². Το αποτύπωμά του αφήνει χαρακτηριστικές παράλληλες γραμμές (βλ. θέσεις **267**, **293**, **294**, **294γ**). Παρόμοια χαρακτηριστικά κατάλοιπα του τύκου έχουν βρεθεί στα λατομεία της Αφροδισιάδας της Μικράς Ασίας που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους¹⁰²³. Τα λατομεία στις προαναφερόμενες θέσεις του Υμηττού χρονολογούνται στην ίδια εποχή.

Ένα άλλο εργαλείο ήταν η *τυπίδα*, η οποία κατέληγε και στα δύο άκρα σε οξείες κωνικές αιχμές και χρησιμοποιούνταν για τη λάξευση των περιμετρικών αυλάκων¹⁰²⁴. Τύκο ή τυπίδα κρατά μαζί με γωνία ο Αρχέδημος στο γνωστό ανάγλυφο του Σπηλαίο του Πανός στη Βάρη (Εικ. **2**, **5**). Ίχνη της *πλατύστομης τυπίδος* ή *κροταφίδος*¹⁰²⁵ με το ένα άκρο πλατύ, εντοπίστηκαν στα κατακόρυφα μέτωπα λατόμευσης λεπτόκοκκου μαρμάρου κάτω από το λατομείο του *Κεθήγου* (αρ. **293 II**). Το εργαλείο αυτό

¹⁰²⁰ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 130–131, **εικ. 15**.

¹⁰²¹ Οπ. π., 2019, 125, **εικ. 9**.

¹⁰²² Ορλάνδος όπ. π., 118, **εικ. 59**. Η έρευνα της δεκαετίας του '80 των Waelkens – dePaepe – Moens σε αρχαία λατομεία της Ανατολικής Μεσογείου έδειξε ότι στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους χρησιμοποιούνταν μια πιο ελαφριά εκδοχή του τύκου, ενώ στους ρωμαϊκούς ένα πιο βαρύ εργαλείο της ίδιας μορφής (Waelkens–de Paepe–Moens 1988, 96–102).

¹⁰²³ Rockwell 1996.

¹⁰²⁴ Ορλάνδος όπ. π., 116, **εικ. 55**, **56.2**.

¹⁰²⁵ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 128.

χρησιμοποιούνταν κυρίως για την απόσπαση μαλακών λίθων, σύμφωνα με την έρευνα της επιστημονικής ομάδας της καθηγήτριας Γ. Κοκκορού Αλευρά¹⁰²⁶.

Χαρακτηριστικά είναι τα ίχνη που αφήνει το βελόνι, στενός και επιμήκης κοπέας που καταλήγει σε κωνική αιχμή. Δεν έχει στείλεό και λειτουργεί με κρούση από δεύτερο εργαλείο, τον *έπικόπανο (μανδρακά)*¹⁰²⁷. Χρησιμοποιούνταν όπως και η τυπίδα για τη λάξευση των περιμετρικών αυλάκων, την εξαγωγή των μαρμάρινων όγκων και για την αποκόλλησή τους από το μητρικό πέτρωμα (θέσεις αρ. **293 II, 294**)¹⁰²⁸.

Επειδή τα λατομικά εργαλεία και οι βασικές μέθοδοι εξόρυξης δεν μεταβλήθηκαν δραματικά από την κλασική αρχαιότητα μέχρι τη ρωμαιοκρατία είναι δύσκολη η απόδοση των λατομικών μετώπων και λατομείων, στη μία ή την άλλη εποχή, όπως έχει ήδη επισημανθεί¹⁰²⁹.

Έχουν όμως αναγνωριστεί ορισμένες τεχνικές απόσπασης που μπορούν να αποτελέσουν χρονολογικό κριτήριο με βάση παράλληλα από άλλες περιοχές, σύμφωνα με την έρευνα της επιστημονικής ομάδας της Γ. Κοκκορού-Αλευρά.

Σε σημεία απόσπασης μαρμάρινων πλίνθων με περιμετρικές αύλακες έχει διαπιστωθεί η χρήση βελονιού που αφήνει χαρακτηριστικά κυκλικά ίχνη. Η τεχνική αυτή ονομάστηκε «*pointillé*» (θέσεις αρ. **293 II, 294α**) και είναι γνωστή ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους στη Νάξο και στους κλασικούς στο Πυλί της Κω¹⁰³⁰.

Στο λατομείο στη θέση **294α** διαπιστώθηκε οριζόντια εξαγωγή όγκων λίθων, η οποία είναι γνωστή από οργανωμένα λατομεία κλασικών χρόνων, όπως στο λατομείο στα Χρύσαφα Λακωνίας¹⁰³¹.

Οι παράλληλες γραμμές του τύκου σε ορισμένες περιπτώσεις συγκλίνουν σχηματίζοντας ψαροκόκκαλο. Η τεχνική αυτή χρονολογήθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους. Έχει παρατηρηθεί στις θέσεις αρ. **293, 294 και 294γ, εικ. 220**¹⁰³².

¹⁰²⁶ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 128–130.

¹⁰²⁷ Ορλάνδος όπ. π., 117, εικ. 56.3, 57, 58.

¹⁰²⁸ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 130, εικ. 14.

¹⁰²⁹ Osborne 1985, 95.

¹⁰³⁰ Waelkens – de Paepe – Moens 1988, 106, εικ. 17. Kokkorou-Alevras et al. 2019, όπ. π., 130–132, εικ. 14.

¹⁰³¹ Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος– Χατζηκωνσταντίνου 2014, 189, αρ. 692. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 131.

¹⁰³² Waelkens – de Paepe – Moens 1988, 97. Kokkorou-Alevras et al. 2019, 123, 128.

Σύμφωνα με τη μελέτη των λατομείων του Υμηττού από την παραπάνω επιστημονική ομάδα τα αρχαιότερα διαπιστωμένα ίχνη ανάγονται στους αρχαϊκούς–κλασικούς χρόνους και αφορούν κυρίως στις θέσεις **293 II** και **294a**¹⁰³³.

Τα λατομεία στη θέση Καράβι (**294**), Γούβα (**267**) και Κεθήγου (**293**), βάσει της επιγραφής και των ιχνών με τη χαρακτηριστική μορφή ιχθυάκανθας, θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στους ρωμαϊκούς χρόνους. Κάποια λατομεία μπορεί να βρίσκονταν σε χρήση και κατά τις δύο κύριες περιόδους εκμετάλλευσης (θέση **293 II**, **294γ**).

Σύμφωνα με τον H. R. Goette το λευκό μάρμαρο που βρίσκεται στα μικρά μέτωπα εξόρυξης, μήκ. 6–10μ., χρησιμοποιήθηκε στην αρχαϊκή και κλασική εποχή, ενώ το γκριζογάλανο που διακρίνεται σε μεγαλύτερα μέτωπα εξόρυξης συνδέεται με την εκμετάλλευση κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους¹⁰³⁴. Ο μελετητής δεν διευκρινίζει με ποιά κριτήρια έγινε αυτή η χρονολόγηση. Στα περισσότερα από τα παραπάνω λατομεία στα οποία διενεργήθηκε αυτοψία δεν διαπιστώθηκε αντίστοιχη διαφοροποίηση.

Με βάση τη χρήση του υμήττιου μαρμάρου στα μνημεία της Αθήνας, τις επιγραφικές μαρτυρίες, την επιτόπια έρευνα και τις δημοσιεύσεις προκύπτουν δύο κύριες περίοδοι χρήσης των λατομείων του αττικού βουνού:

A. στους αρχαϊκούς–κλασικούς χρόνους με σποραδική χρήση κατά τον 6ο και πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και με ευρεία κατά τον 4ο αι. π.Χ. (**θέσεις αρ. 293 II, και 294a**). Η εξόρυξή του συνεχίστηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, όπως φαίνεται από την παρουσία του ως οικοδομικού υλικού σε μνημεία, επιγραφές και κιονίσκους της περιόδου αυτής. Στη γλυπτική αντίθετα η χρήση του μαρμάρου του Υμηττού περιορίστηκε πολύ από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.¹⁰³⁵.

B. Η χρήση του υμήττιου μαρμάρου έλαβε ώθηση κατά τη ρωμαιοκρατία, λόγω της προτίμησης για έγχρωμους φυσικούς λίθους και μάρμαρα και εξαιτίας των αθρόων εισαγωγών στη Ρώμη μέσω των θαλάσσιων δρόμων έτοιμων κιόνων, αρχιτεκτονικών μελών και σαρκοφάγων από διάφορα λατομεία της Ανατολικής Μεσογείου. Η τάση

---

¹⁰³³ Kokkorou-Alevras et al. 2019, θέσεις αρ. 2 και 3, 4.

¹⁰³⁴ Goette 2009, 168. Οι Waelkens – dePaepe – Moens αναφέρουν τον σκεπτικισμό τους για τη χρονολόγηση μετώπων εξόρυξης αρχαίων λατομείων, ανάλογα με τη μικρή ή μεγάλη έκτασή τους (1988, 92–93).

¹⁰³⁵ Kokkorou-Alevras et al. 2019, σημ. 57. Palagia 2006, 119.

αυτή επιβεβαιώνεται από μεγάλα μέτωπα λατόμευσης στις δυτικές υπώρειες του βουνού (θέσεις Γούβα, αρ. **267**, Κεθήγου **293** και Καραβί **294**). Η χρήση του υμηττίου μαρμάρου από τους Ρωμαίους κορυφώθηκε κατά τους χρόνους του Αυγούστου, εποχή στην οποία ανάγονται οι δύο επιγραφές στο λατομείο του Κεθήγου, συνεπώς και η λειτουργία του (**293**). Το υμήττιο μάρμαρο σε μορφή λίθινων μελών και έτοιμων κίωνων περιλαμβανόταν στις εξαγωγές προς τη Ρώμη¹⁰³⁶. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί το ναυάγιο της Mahdia της Τυνησίας, που πρέπει να είχε αφετηρία το λιμάνι του Πειραιά (1ος αι. π.Χ.)¹⁰³⁷. Από τους χρόνους όμως αυτούς κε. φαίνεται ότι οι εξαγωγές εξασθένησαν εξαιτίας της ανακάλυψης και εκμετάλλευσης των λατομείων της ιταλικής Καραρά, που προφανώς έκαναν ασύμφορη τη μεταφορά αττικού μαρμάρου στη Ρώμη¹⁰³⁸, αλλά και λόγω της πιθανής υπαγωγής των αττικών μαρμάρων στην κατοχή του ρωμαίου αυτοκράτορα —*Patrimonium Caesaris*—, σύμφωνα με το γενικότερο για την αυτοκρατορία καθεστώς για τα λατομεία και τα αποθέματα λίθων, που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το 17 μ.Χ. από τον Τιβέριο¹⁰³⁹. Πιθανόν για τους λόγους αυτούς εγκαταλείφθηκε, πριν καλά καλά χρησιμοποιηθεί, το μικρό μέτωπο του ρωμαίου Κεθήγου (θέση **293**), καθώς οι συνθήκες δεν ήταν πια ευνοϊκές. Μετά την εποχή του Αυγούστου, το υμήττιο μάρμαρο σταμάτησε να αποτελεί δημοφιλές οικοδομικό υλικό και στην ίδια την Αθήνα, συνέχισε όμως να χρησιμοποιείται σε επιγραφές¹⁰⁴⁰.

Πρόσβαση στα αρχαία μέτωπα λατομείων του δυτικού Υμηττού παρείχε αρχαία οδός λιθαγωγίας, η οποία θα ήταν αμαξιτή για τη μεταφορά των μαρμάρινων όγκων. Αρματροχιές θεωρούμε ότι αναγνωρίσαμε σε δυο σημεία: σε θέση ανατολικά του Αγίου Γεωργίου Κουταλά εντοπίστηκε τμήμα οδού με αρματροχιές με μετατρόχιο 1.40μ. (αρ. **295**, εικ. **222α–β**, **223**). Το μονοπάτι που οδηγεί από τη θέση αυτή στο ορατό λατομείο στη θέση Καραβί και από εκεί στο μικρότερο μέτωπο εξόρυξης με την επιγραφή Κεθήγου, διέρχεται από περιοχές με σωρούς από λατύπες, που πολλές φορές καλύπτουν το πλάτος του. Κατά τόπους διακρίνονται αναλήμματα για τη συγκράτηση των λίθων και τη διατήρηση της διάβασης. Λίγο πριν από το μέτωπο του λατομείου με

¹⁰³⁶ **IVB. 98**: Plin. *HNXXXVI* 3.Day 1942, 156, 204.

¹⁰³⁷ Merlin 1909, ιδιαιτ. 652, 669–670, σημ. 1.

¹⁰³⁸ Ober 1981, 70.

¹⁰³⁹ Dubois 1908, 101–102.

¹⁰⁴⁰ Ober όπ. π., 71.

την επιγραφή Κεθήγου διακρίνεται κατάστρωμα δρόμου με πιθανή αρματροχιά (θέση **295γ**, εικ. **224**). Πιθανότατα όλες αυτές οι διαμορφώσεις ανήκουν στην αρχαία οδό (βλ και **Δρόμοι: Οδός λιθαγωγίας/καταγωγής στα αρχαία λατομεία πάνω από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά**).

Συναφές με τη χρήση του ρωμαϊκού μικρού λατομείου του Κεθήγου, πρέπει να ήταν το παρακείμενο κατασκευασμένο σε μικρό φυσικό πλάτωμα και κόγχη του βραχώδους πρανούς «δρακόσπιτο», το οποίο εμφανίζει χαρακτηριστική οικοδόμηση από μεγάλες τραπεζιόσχημες και πλακοειδείς λιθοπλίνθους με εκφορικό τρόπο (θέση αρ. **292**). Πιθανώς αποτέλεσε εποχικό καταφύγιο ή αποθηκευτικό χώρο λατόμων¹⁰⁴¹.

Λατομεία ασβεστόλιθου

Εκτός από το μάρμαρο ο Υμηττός παρείχε ασβεστόλιθο. Κατά τον Dodwell το βουνό στις χαμηλές υπώρειές εμφάνιζε ένα είδος κιτρινωπού ασβεστόλιθου¹⁰⁴². Τα αρχαία λατομεία του επιχώριου σκληρού ροδόφαιου ή κιτρινόφαιου ασβεστολίθου συνδέθηκαν με το τοπωνύμιο *Καρά* ή *Karrá* ή *Karās* (θέση **274**). Κατά την ερευνητική ομάδα της Κοκκορού-Αλευρά πρόκειται για ασβεστολιθικό τόφο κιτρινωπού-φαιού χρώματος-ασβεστόλιθο Πλειοκαίνου¹⁰⁴³. Σύμφωνα με τον G. R. Lepsius τα λατομεία του Καρά βρίσκονταν βορείως του ομώνυμου χωριού της εποχής του¹⁰⁴⁴. Το πέτρωμα αυτό ήταν αρκετά σκληρό και ανθεκτικό για την αρχαία οικοδομική, αλλά ταυτόχρονα εύκολο στην κατεργασία. Οι αρχαίοι τον ονόμαζαν *πώρο*, μια γενικότερη ονομασία που κάλυπτε διάφορης προέλευσης λίθους που χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδομική. Ήταν κυρίως ασβεστόλιθοι, χωρίς ιδιαίτερη ποιότητα, αλλά εύκολοι στην κατεργασία¹⁰⁴⁵.

Ο ασβεστόλιθος του Καρά χρησιμοποιήθηκε σε συνδυασμό με τον ακτίτη του Πειραιά και το μάρμαρο σε θεμέλια και κρηπίδες ναών και άλλων μνημείων, κυρίως κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ.¹⁰⁴⁶: στον αρχαίο ναό του Διονύσου, στην πεισιστράτεια

---

¹⁰⁴¹ Βλ. και Ober 1981, 72–73.

¹⁰⁴² Dodwell 1819, 478.

¹⁰⁴³ Kokkorou-Alevras et al. 2019, 122. Η θέση του άγνωστου αρχαίου λατομείου ασβεστολίθου, τοποθετείται λανθασμένα από την παραπάνω ερευνητική ομάδα στη «θέση Γούβα», όπου βρίσκεται μεγάλο φρεατοειδές λατομείο μαρμάρου παρά τον Προφήτη Ηλία Ηλιούπολης (αρ. **267**).

¹⁰⁴⁴ Lepsius 1890, 116.

¹⁰⁴⁵ Βλ. και Wycherley 1974b, 180.

¹⁰⁴⁶ Lepsius, όπ. π. Osborne 1985, 98. Camp 1986, 42. Ορλάνδος 1994², 72.

περίσταση του Εκατόμπεδου στην Ακρόπολη, στην κρηπίδα του Ολυμπίου, στον προπερίκλειο Παρθενώνα, στο Θεμιστόκλειο τείχος στο Δίπυλο. Επίσης χρησιμοποιήθηκε στον ναό του Απόλλωνος Πατρώου (4ος αι. π.Χ.)¹⁰⁴⁷.

Η θέση των αρχαίων λατομείων βρισκόταν, όπως αναφέρθηκε, βορείως του οικισμού Καράς της Τουρκοκρατίας και των μετεπαναστατικών χρόνων. Ο Καράς τοποθετείται Α/ΝΑ του Μπραχαμίου, μεταξύ δύο χειμάρρων που κατεβαίνουν από τον Υμηττό, Ν/ΝΑ του ρέματος της Πικροδάφνης, εκεί που βρίσκεται σήμερα ο παλαιός ναός του Αγίου Νικολάου Ηλιουπόλεως, σύμφωνα με το φύλλο χάρτου IV (*Athen - Hymettos*) των *Karten von Attika* (θέση αρ. 274).

Ο Α. Ορλάνδος θεώρησε ότι ο λίθος του Καρά ήταν ο *αγρυλικός λίθος* των πηγών, θεωρώντας ότι τα λατομεία αυτά γειτνιάζαν με τον αρχαίο δήμο Αγρυλή. Η μέχρι σήμερα έρευνα των αρχαίων δήμων της Αττικής δεν δείχνει μια τέτοια εγγύτητα, επομένως η αρχαία αυτή ονομασία δεν είναι ασφαλής ως προς την ταύτιση με τον λίθο του Καρά¹⁰⁴⁸. Προερχόταν, προφανώς, από κάποιο άγνωστο σήμερα λατομείο στην περιοχή της αρχαίας Αγρυλής (βλ. δήμοι)¹⁰⁴⁹.

Ο αγρυλικός λίθος χρησιμοποιήθηκε σε μαρτυρούμενο βάθρο τρίποδος του Κυνοσάργους, σύμφωνα με τις *συγγραφές*, δηλαδή την επιγραφή της σύμβασης ανάθεσης κατασκευής του άγνωστου αυτού μνημείου¹⁰⁵⁰.

Μικρά λατομεία για εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών

Εκτός από τα μέτωπα των αρχαίων λατομείων στη λατομική ζώνη της Μονής Καρέα και του Αγίου Γεωργίου Κουταλά, σε πολύ χαμηλότερο υψόμετρο, μέσα στις περιοχές οικιστικής ανάπτυξης των αρχαίων δήμων, έχουν επισημανθεί και άλλες θέσεις με αρχαία λατομική δράση, περιορισμένης έκτασης και χρήσης.

---

¹⁰⁴⁷ Wycherley 1974a, 58.

¹⁰⁴⁸ Βλ. και Osborne 1985, 98, σημ. 21.

¹⁰⁴⁹ Wycherley 1974a, 184.

¹⁰⁵⁰ IG II² 1665, στίχ. 5–9 (Μετά τα μέσα 4ου αι. π.Χ.):...*στρωματίσαι λίθοις Αγρυλικοίς ισόγειων, τιθέντα τούς λίθος ἐπὶ τὸ / αἶπόν, καὶ ἐπικόψαι ὀρθὸν κατὰ κεφαλὴν πρὸς / τὸν διαβήτην· ἐπὶ δὲ τῷ Αγρυλικῷ ὀρθοστάτην θεῖναι ὕψος τρίποδα*. Βλ. και Martin 1965, 114, 129.

Το πιο μεγάλο από αυτά βρίσκεται στη θέση **256** (εικ. **153–154**) στην επικράτεια του αρχαίου Ευωνύμου. Πρόκειται για αρχαίο λατομείο ασβεστόλιθου έκτασης 200τ.μ. περίπου. Η εξόρυξη του πετρώματος ήταν επιφανειακή. Χαρακτηρίζεται για την κλιμακωτή απόσπαση ογκωδών λίθων, σχήματος ορθογώνιου παραλληλεπιπέδου, ενδεικτικά διαστάσεων 1.40×0.80×0.50μ. Η κεραμεική από το λατομείο ανήκε κυρίως στον 5ο αι. π.Χ., αλλά βρέθηκαν και όστρακα του 6ου αι. π.Χ. και λιγότερα του 4ου αι. π.Χ.

Σε δύο ακόμη θέσεις στην περιοχή της αρχαίας Αιζωνής μαζί με τα κατάλοιπα τοίχων εντοπίστηκαν πάνω στον φυσικό βράχο κατάλοιπα λατόμευσης (θέσεις αρ. **197, 198**). Είχαν τη μορφή λαξευμάτων, βαθύνσεων, οπών, αλλά και ημίεργων ογκόλιθων.

Είναι εύλογο ότι στις χαμηλές υπόγειες του βουνού, όπου υπήρχε σκληρός και εμφανής επιφανειακός ασβεστόλιθος γινόταν επιτόπια χρήση του ως δομικού υλικού, όπως είναι γνωστό και από άλλες θέσεις της Αττικής και κυρίως από την Πειραϊκή Χερσόνησο¹⁰⁵¹.

Μεταλλεία

Στον Αρποκρατίωνα (**IV B. 22** Αρπ., [*Λεξικόν των δέκα ρητόρων*] s. v. *χρυσοχοεῖν*) και στο Λεξικό Σούδα (**IVB. 66** Σούδα, s.v. *Χρυσοχοεῖον*), διασώθηκαν χωρία του Δεινάρχου και του Ευβούλου που μας επιτρέπουν να εικάσουμε ότι ο Υμηττός έτυχε μεταλλευτικής διερεύνησης ίσως και δραστηριότητας στην αρχαιότητα¹⁰⁵². Το χωρίο, παρόμοιο και στα δύο έργα, αναφέρεται σε φήμη για εύρεση κοιτάσματος χρυσού στον Υμηττό, το οποίο φύλαγαν οπλισμένοι σαν μυρμήγκια φρουροί, φήμη που προκάλεσε άσκοπη ταλαιπωρία στους Αθηναίους.

Στη θέση **181**, στην Τρύπια Σπηλιά, κοντά στο διάσελο του Σταυρού και πάνω από την αρχαία Αιζωνή βρίσκεται το μοναδικό επιβεβαιωμένο μεταλλείο σιδήρου, με πηγάδια, μεταλλευτικές στοές και κατάλοιπα σιδηρομεταλλεύματος¹⁰⁵³.

Μέσα στη Τρύπια Σπηλιά σώζεται κατακόρυφο μεταλλευτικό φρέαρ, λαξευμένο σε συμπαγή ασβεστόλιθο, διαμ. 0.80μ. και βάθους περίπου 10μ. Γύρω από το μεταλλείο, εντοπίστηκαν πολλά δοκιμαστικά πηγάδια, μικρής διαμέτρου και

---

¹⁰⁵¹ Langdon 2000, 245. Βλ. επίσης χρήση λίθου από υπαίθρια λατομεία λόφων του Αλίμου που χρησιμοποιήθηκαν σε ταφικούς περιβόλους του αρχαίου Αλμιούντος: Ψαρρή 2019, 307.

¹⁰⁵² FAC II, Ευβ., *Γλαύκος* 19–20. Δειν., *Fr.* VI 14.

¹⁰⁵³ Κορρές 2004.

μεταλλευτικές στοές. Στο έδαφος διακρινόταν συσσωρευμένο κονιορτοποιημένο μετάλλευμα, το οποίο πρέπει να είχε θρυμματισθεί με σφυριά. Η ανάλυση δειγμάτων του μεταλλεύματος έδειξε ότι πρόκειται για μετάλλευμα σιδήρου. Σύμφωνα με τον μελετητή του, χημικό μηχανικό Χ. Κορρέ το μετάλλευμα είχε τη μορφή «φακού». Οι αρχαίοι μεταλλωρύχοι, όταν έφθασαν στο οριακό στρώμα του φακού συνάντησαν κοίτασμα με διαρκώς φτωχότερη σε σίδηρο σύσταση, γι' αυτό τον λόγο το εγκατέλειψαν, κρίνοντας την εκμετάλλευσή του ασύμφορη.

Ας σημειωθεί ότι ο Chandler¹⁰⁵⁴ σε περιήγησή του στον Υμηττό στην περιοχή ανάμεσα στον Βόρειο Υμηττό και στο νότιο τμήμα του, τον Άνυδρο, στην περιοχή του φαραγγιού της Πιρναρής —όπου βρίσκεται το μεταλλείο της Τρύπιας Σπηλιάς— αναφέρει ότι είδε ευρύ φρέαρ, διαμέτρου 40 ποδιών περίπου, το οποίο θεώρησε ότι αποτελούσε τμήμα μεταλλευτικής στοάς. Με βάση τις αρχαίες πηγές για τον άργυρο της Αττικής¹⁰⁵⁵ θεώρησε ότι το φρέαρ εξυπηρετούσε την εξόρυξη αργυρούχου μεταλλεύματος. Ο Leake (1841, 47–49) πίστευε ότι το βουνό διέθετε κάποτε ορυχεία αργύρου, στηριζόμενος στη μαρτυρία του Chandler.

Στη θέση Γούβα, όπου βρίσκεται μεγάλο λατομείο μαρμάρου (267), εντοπίστηκαν σε αυτοψία της γράφουσας φρέατα, τα οποία ήταν πιθανότατα μεταλλευτικά, λόγω της μορφής τους και της ύπαρξης τμημάτων σκωριών στην περιοχή.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, φαίνεται ότι οι Αθηναίοι, που κατείχαν πολύ καλά τις τεχνικές εξόρυξης, κατεργασίας και παραγωγής αργύρου λόγω των μεταλλείων της Λαυρεωτικής —τα οποία επίσης αναφέρονται στις αρχαίες πηγές ως *μέταλλα*¹⁰⁵⁶— προχώρησαν στον Υμηττό, παράλληλα με την εκμετάλλευση μαρμάρου, στη διερεύνηση με φρέατα της ύπαρξης μεταλλοφόρων κοιτασμάτων. Τα εργαλεία, οι μέθοδοι και η κρατική οργάνωση τέτοιων επιχειρήσεων χρησιμοποιούνταν ήδη στα παρακείμενα λατομεία. Η σπανιότητα των σχετικών καταλοίπων, όσον αφορά στην εξόρυξη μετάλλων και τα χωρία των λεξικογράφων δείχνουν ότι οι προσπάθειες αυτές

---

¹⁰⁵⁴ Chandler 1776, 143–144.

¹⁰⁵⁵ Θουκ. II 55, 1: *μέχρι Λαυρείου, οὗ τὰ ἀργύρεια μέταλλα ἔστιν Ἀθηναίοις...* Ηροδ. VIII144,1.

¹⁰⁵⁶ Ηροδ. III 57, 2: *χρυσέων καὶ ἀργυρέων μετάλλων....* Θουκ. II 55, 1. Αριστ., *Αθ. Πολ.* XLVII 2: *...μισθοῦσι δὲ τὰ μισθώματα πάντα, καὶ τὰ μέταλλα πωλοῦσι καὶ τὰ τέλη μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ἡρημένων ἐναντίον τῆς βουλῆς...*

ήταν ανεπιτυχείς ή ανακάλυψαν μικρά κοιτάσματα, ασύμφορα για περαιτέρω εκμετάλλευση. Δεν είναι όμως απίθανο η μελλοντική αρχαιολογική έρευνα να αποδείξει το αντίθετο, ότι δηλαδή στα *πλησίον τῆς πόλεως μέταλλα* του Υμηττού που παραδίδει ο γεωγράφος Στράβων περιλαμβάνονταν όχι μόνο λατομεία μαρμάρου, αλλά και μεταλλεία.

Ιδιοκτησιακό καθεστώς και πλαίσιο λειτουργίας λατομείων Υμηττού

Τα υμήττια λατομεία μαρμάρου με συνεχή χρήση από τον 6ο αι. π.Χ. έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους και με κορύφωση της λειτουργίας τους κατά τον 4ο αι. π.Χ. και τον 1ο αι. π.Χ., αποτέλεσαν κατά τους συγκεκριμένους αιώνες δυναμικές και επικερδείς επιχειρήσεις. Τα επόμενα ερωτήματα που προκύπτουν αφορούν στο καθεστώς ιδιοκτησίας και λειτουργίας τους. Θα βασιστούμε στις αρχαίες γραπτές και επιγραφικές μαρτυρίες αλλά και σε ανάλογες δραστηριότητες του αθηναϊκού δήμου.

Τα επιγραφικά δεδομένα σχετικά με τη λειτουργία λατομείων στην Αττική, αφορούν λατομεία στον Πειραιά, όπου λατομευόταν ο γνωστός ακτίτης λίθος, και λατομείο στην Ελευσίνα.

Σε επιγραφή των *Πωλητῶν*, των αρμόδιων για τα δημόσια οικονομικά αρχόντων που εκμίσθωναν σε ιδιώτες μεταλλεία και δημόσιες εκτάσεις¹⁰⁵⁷, περί το 340 π.Χ., μεταξύ άλλων οφειλών, αναφέρεται η αδυναμία πληρωμής της τέταρτης και πέμπτης δόσης από ιδιώτη για λατομείο στον Πειραιά ¹⁰⁵⁸.

Σε ψήφισμα των αρχόν του 4ου αι. π.Χ. από τον Πειραιά σχετικά με το ιερό του Ασκληπιού ορίζεται ότι έσοδα από συγκεκριμένο λατομείο, προφανώς πειραιϊκό, θα χρηματοδοτούσαν τμήμα των θυσιών του Ασκληπιείου¹⁰⁵⁹. Σύμφωνα με τη συμπλήρωση του Ν. Παπαζαρκάδα στους στιχ. 30–31, το λατομείο ανήκε στο πειραιϊκό ιερό στην περιοχή της Μουνυχίας¹⁰⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση φαίνεται ότι το λατομείο αποτελούσε δημόσια περιουσία, απέδιδε συγκεκριμένο χρηματικό ποσό, το οποίο ο δήμος μπορούσε να διαθέσει, για την κάλυψη δαπανών για θυσίες.

Σε δύο ψηφίσματα του δήμου της Ελευσίνας (332/1 π.Χ.) περιλαμβάνεται εισήγηση του Φιλόκωμου να αποδοθούν στο ιερό του Ηρακλέους τα Ελευσινιακά

---

¹⁰⁵⁷ Αριστ., *Αθ. Πολ.* XLVII 2.

¹⁰⁵⁸ The Athenian Agora XIX, P26, στίχ. 463–498 (430 π.Χ.). Osborne 1985, 103–104, σημ. 37. Carusi 2019, 61.

¹⁰⁵⁹ IG II² 47, στίχ. 25–32. Osborne 1985, 104, σημ. 37. Carusi 2019, 57.

¹⁰⁶⁰ Papazarkadas 2011, 42, σημ. 109.

λατομεία στην *Άκριδα* και να εκμισθωθούν από τον δήμαρχο σε όποιον πλειοδοτήσει¹⁰⁶¹. Το άλλο ψήφισμα περιέχει την απόδοση τιμών στον Φιλόκωμο για την παραπάνω πρότασή του.

Από τις προαναφερθείσες επιγραφικές μαρτυρίες που αφορούν σε λατομεία της Αττικής, προκύπτει ότι τα περισσότερα από αυτά ανήκαν στην οικονομική διαχείριση της πόλης, του τοπικού δήμου ή κάποιου ιερού. Σε δύο περιπτώσεις τα έσοδα αποδίδονταν σε τοπικό ιερό για τη χρηματοδότηση δημόσιας δαπάνης και συγκεκριμένα των εξόδων για την τοπική λατρεία. Επομένως τα λατομεία των κλασικών χρόνων αποτελούσαν δημόσια περιουσία και απέδιδαν στην πόλη ή σε ιερά, έσοδα, τα οποία προέκυπταν από μισθώσεις και τέλη¹⁰⁶². Το δικαίωμα χρήσης τους εκμίσθωνε το κράτος σε ιδιώτες επιχειρηματίες για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ας σημειωθεί ότι απουσιάζει εντελώς οποιαδήποτε επιγραφική ένδειξη για λατομείο που ανήκε σε ιδιώτη¹⁰⁶³.

Ανάλογο σύστημα ιδιοκτησίας και διαχείρισης πρέπει να φανταστούμε ότι θα ίσχυε κατά τον ίδιο αιώνα —τον 4ο αι. π.Χ.— για τα λατομεία του Υμηττού, τα οποία είχαν τύχει ευρείας εκμετάλλευσής, όπως φαίνεται από τη χρήση του υμήττιου μαρμάρου σε πλήθος μνημείων των χρόνων αυτών. Θα αποτελούσαν δημόσια περιουσία, την οποία θα διαχειριζόταν το αθηναϊκό κράτος. Η λειτουργία τους όμως δεν θα ήταν κρατική, αλλά θα γινόταν μέσω εκμισθώσεων σε ιδιώτες επιχειρηματίες, οι οποίοι ανάλογα με τους όρους της μίσθωσης που συνέπρατταν με την πόλη, θα έπρεπε να αποδώσουν στο κράτος το υπολογιζόμενο τίμημα. Φυσικό είναι ότι θα υπήρχαν παραλλαγές του συστήματος αυτού: άλλες θα ήταν οι μισθώσεις για τα λατομεία με τη συνεχή χρήση, όπως τα Υμήττια κατά τον 4ο αι. π.Χ. και άλλα τα τέλη χρήσης για τη διάνοιξη και εκμετάλλευση νέας λιθοτομίας.

Το σύστημα αυτό δεν είναι άγνωστο στην κλασική Αθήνα. Εφαρμόστηκε στα μεταλλεία αργύρου της Λαυρεωτικής κατά τον 4ο αι. π.Χ., με αξιοθαύμαστη οργάνωση και μέριμνα για τη διασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού οφέλους του δημοσίου αλλά

---

¹⁰⁶¹ SEG LIX 143. Osborne 1985, 104. Papazarkadas 2011, 137, σημ 176, Carusi 2019, 57–60.

¹⁰⁶² Langdon 2000, 244. Papazarkadas 2011, 230. Carusi 2019, 65–67. Αντίθετα ο R. Osborne (1985, 104–105) πίστευε ότι οι επιγραφικά μαρτυρούμενες εκμισθώσεις των λατομείων δεν ήταν ο κανόνας και ότι τα λατομεία δεν αποτελούσαν απαραίτητα δημόσια περιουσία. Υποστήριζε επίσης ότι η λατομική δραστηριότητα δεν ήταν συνεχής και οργανωμένη αλλά ευκαιριακή.

¹⁰⁶³ Βλ. και Langdon 2000, 244.

και ταυτόχρονα την παροχή ισχυρών κινήτρων στους ιδιώτες επιχειρηματίες¹⁰⁶⁴. Ας μην ξεχνάμε ότι στον πλούτο από τα *αργυρεία* βασίστηκε η οικονομική ισχύς, η στρατιωτική και ναυτική δύναμη, στις οποίες θεμελιώθηκε η άνθηση της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Κατά τους **ρωμαϊκούς χρόνους** και ιδιαίτερα τον 1ο αι. π.Χ., στον οποίο σημειώθηκε επίσης σε μεγάλη κλίμακα εκμετάλλευση του υμήττιου πετρώματος η ιδιοκτησία και λειτουργία των λατομείων μπορεί να εξετασθεί υπό το πρίσμα δύο επιγραφών: του σημαντικότετου ψηφίσματος για την Αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής (IG II² 1035) και της επιγραφής του Κεθήγου που σύμφωνα με τους μελετητές τους ανάγονται και οι δύο στην εποχή του Αυγούστου.

Στην πρώτη επιγραφή υπάρχει η αναφορά στον στίχ. 49: *πρὸς Ὑμηττὸ[v] καὶ τὰ προσόντα μέταλλα καὶ τὸ διόδιον τῆς λιθοτομίας*. Φαίνεται πιθανόν ότι κατά τους χρόνους αυτούς επιβίωσε το σύστημα της κλασικής αρχαιότητας: τα λατομεία του Ὑμηττού και ίσως μεταλλεία(;) ήταν δημόσια ή καταβλήθηκε προσπάθεια να επανέλθουν στον δημόσιο έλεγχο ο οποίος είχε ενδεχομένως ατονήσει τους χρόνους πριν από το συγκεκριμένο ψήφισμα.

Επιπλέον, οι φράσεις της ίδιας επιγραφής στον στίχο 20—*τὰ δὲ ὄρη τὰ δημόσια* — και 59 — *πᾶσιν νέμειν κ[αὶ] ὑλάζεσθαι*—ενισχύουν την εκδοχή της δημόσιας ιδιοκτησίας των ορέων της Αττικής και των συναφών λατομείων.

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον Ν. Παπαζαρκάδα, ο χαρακτηρισμός ως *δημοσίων* κάποιων βουνών της Αττικής στους χρόνους του Αυγούστου, αντανakλά παρόμοιο καθεστώς βουνών στην κλασική εποχή, βάσει των πολλών αναλογιών που παρουσιάζουν τα αναφερόμενα στην επιγραφή με ό,τι ίσχυε στην κλασική Αθήνα. Συνδυάζει μάλιστα το χωρίο της επιγραφής με τη διήγηση του Ηροδότου για την εγκατάσταση και στη συνέχεια εκδίωξη των Πελασγών από τον Ὑμηττό (IVB. 1 Ηροδ. VI137) και την αναφορά του Αριστοτέλη για το *ἀτελὲς χωρίον* στον Ὑμηττό, όπως το κατέστησε ο Πεισίστρατος (IV B. 4 Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6). Τα χωρία αυτά προϋποθέτουν δικαιοδοσία του κράτους στις ορεινές εκτάσεις του βουνού.

Η επιγραφή της εποχής του Αυγούστου, αν και πολύ μεταγενέστερη, πιθανόν ανακαλεί το δημόσιο ιδιοκτησιακό καθεστώς των βουνών της Αττικής κατά τους κλασικούς χρόνους¹⁰⁶⁵ και το επιβεβαιώνει για τον 1ο αι. π.Χ. Ο δημόσιος χαρακτήρας

---

¹⁰⁶⁴ Κακαβογιάννης 2005.

¹⁰⁶⁵ Papazarkadas 2011, 223–225.

των βουνών δεν σημαίνει απαραίτητα την οικονομική εκμετάλλευση αλλά πιθανόν την ελεύθερη πρόσβαση των απλών ανθρώπων και κατοίκων για βοσκή, υλοτομία, σύμφωνα με τον στίχ. 59 της ίδιας επιγραφής —*πᾶσιν νέμειν καὶ ὑλάζεσθε*—¹⁰⁶⁶. Είναι όμως σαφές ότι οι εξαιρετικά σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές, όπως ήταν τα λατομεία, θα ήταν ασφαλώς δημόσια περιουσία, και θα εκμισθώνονταν σε ιδιώτες με χρηματικό τίμημα ή τέλος προς το κράτος, γι' αυτό υπάρχει η επιπλέον μνεία των λατομείων στην επιγραφή.

Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να εντάξουμε τη δεύτερη ρωμαϊκή επιγραφή που αναφέραμε, από την οποία προκύπτει η λειτουργία του μικρού λατομικού μετώπου που φέρει το όνομα του ρωμαίου Κεθήγου. Αυτός ήταν πιθανώς εκμισθωτής λατομικής έκτασης και επιχείρησης, η οποία πρέπει να ήταν περιορισμένη και βραχύβια, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω¹⁰⁶⁷.

VIB7. Αναλήμματα καλλιέργειας – αγροί (Χάρτης 11)

Στις ημιορεινές περιοχές των αρχαίων δήμων του Αναγυρούντος και κυρίως των Αλών Αιξωνίδων, Αιξωνής και Ευωνύμου, όπου εκτείνονται οι σύγχρονες περιοχές της Βάρης, Βούλας και Γλυφάδας, σε πολλές σωστικές ανασκαφές αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχαίων αναλημματικών τοίχων. Ο χαρακτήρας τους υποδεικνύεται από τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Στοιχεία σωστικών ανασκαφών

Έχουν συνήθως πλάτος μεγαλύτερο του συνηθισμένου των τοίχων των αρχαίων οικιών, άνω δηλαδή του 0.60μ. Το εύρος τους κυμαίνεται μεταξύ του 0.70–0.80μ. έως 1.20μ. (θέσεις αρ. **123, 122, 130, 119, 184, 189, 197, 219**), ή και περισσότερο (**148, 149**: 1.60–1.70μ.). Μπορεί να φτάσει έως τα 2μ. ή και 2.30μ. (**173, 150, 158, 159, 171, 221**: 0.90–2.30μ.). Σπανίως έχουν μικρότερο πλάτος (**185** πλάτ. 0.50μ.). Σε μία περίπτωση ανασκάφτηκαν τέσσερις παράλληλοι αναλημματικοί τοίχοι με συμπαγές γέμισμα μεταξύ τους, ώστε να λειτουργούν ενιαία (**159**). Το νοτιότερο ανάλημμα, ήταν και το ισχυρότερο, λόγω της απότομης πτώσης του φυσικού βράχου σε αυτό το σημείο. Διέσωζε πλάτος 1.40μ.

¹⁰⁶⁶Culley 1977, 289–290. Papazarkadas 2011, 223

¹⁰⁶⁷Ober 1981, 71–73.

Η κατεύθυνση των αναλημμάτων είναι παράλληλη με τις ισοϋψείς καμπύλες του εδάφους, για τη συγκράτηση των ωθήσεων των γαιών. Υπάρχουν παραδείγματα που έχουν αποκαλυφθεί δύο, τρεις ή ακόμη και τέσσερις διαδοχικοί αναβαθμοί (βλ. ενδεικτικά **114, 116, 126, 136, 128, 147, 151, 152, 158, 162, 170, 171, 174, 189, 207, 214, 216**). Η γενική αυτή κατεύθυνση παρουσιάζει αποκλίσεις από τον άξονα, οδοντώσεις κλπ. λόγω του ανώμαλου ορεινού εδάφους (**173**)¹⁰⁶⁸. Σπανιότερα οι τοίχοι είναι καμπυλόγραμμοι (**126, 130**). Είναι επίσης δυνατόν δύο όμορα αναλήμματα να μην είναι παράλληλα (**122, 123, 124**). Η απόσταση μεταξύ αναλημμάτων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη και συχνά υπαγορεύεται από την κλίση του εδάφους (12μ. στη θέση **189**, 35μ. στις θέσεις **119** και **123**). Η κατεύθυνση των αναλημμάτων ακολουθήθηκε σε πολλές περιπτώσεις από την διαδρομή των σύγχρονων οδών.

Είναι θεμελιωμένα στο φυσικό βραχώδες επικλινές έδαφος και σώζονται σε μικρό σχετικό ύψος. Η κατασκευή τους είναι πρόχειρη, τις περισσότερες φορές από αργούς λίθους. Ένα ακόμη στοιχείο που τα διακρίνει από τους τοίχους των οικιών, είναι η χρήση ιδιαίτερα μεγάλων λίθων και η διαφορετική τοιχοδομία της μιας παρειάς, συνήθως αυτής προς την κατωφέρεια (**126**). Συχνά παρατηρήθηκε η χρήση ογκόλιθων και βραχόπετρων, λατομευμένων από τη γύρω περιοχή, που εναλλάσσονται με μικρότερες πέτρες ενδιάμεσα και αναλαμβάνουν τον ρόλο αντηρίδων, ή ορθοστατών για την ενίσχυση της στατικότητας (**166**). Ενίοτε οι τοίχοι αυτοί παρουσιάζουν μία μόνο παρειά, προς την κατωφέρεια, ενώ η άλλη εξομοιώνεται με το έδαφος (**126, 131, 197**). Επιπλέον η παρειά προς τη μεγαλύτερη κλίση του εδάφους παρουσιάζει περισσότερο ενισχυμένη και επιμελημένη δόμηση με μεγαλύτερες πέτρες (**126, 173, 125, 195, 197**).

Το μήκος τους ποικίλλει. Γενικά είναι μεγάλο, αλλά λόγω των περιορισμών των σωστικών ανασκαφών γίνονται αντιληπτοί εντός των ορίων του ερευνημένου οικοπέδου, ή και του ομόρου, εάν δεν έχει κτισθεί. (**173**: μήκ. 35.65μ., **124**: 20μ., **197**: 37.80μ., **131**: 20μ., **133**: 15μ., **201**: 24.60μ., **206**: 27μ.). Άλλες φορές έχουν βρεθεί κατεστραμμένοι ή διαταραγμένοι, επειδή ήταν επιφανειακοί και κατά κανόνα αμελούς κατασκευής.

---

¹⁰⁶⁸ Κυριαζοπούλου 1984, 42–43.

Σπάνια κατά τον καθαρισμό βρέθηκαν χρονολογήσιμα όστρακα, τα οποία όπως σημειώνουν οι ανασκαφείς ανήκουν στους κλασικούς χρόνους. Συχνά διαπιστώθηκε παντελής απουσία αναγνωρίσιμης κεραμικής.

Παρατηρήθηκε επίσης εναπόθεση φερτού μαλακού κοκκινόχωματος, κατάλληλου για καλλιέργεια σε επαφή με την πλευρά προς την ανωφέρεια —συνήθως την ανατολική— (189, 198, 217).

Συνοψίζοντας, οι πολυάριθμοι αυτοί τοίχοι έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: ανά ομάδες έχουν κοινή κατεύθυνση και ακολουθούν τις ισοϋψείς και την κλίση του εδάφους, μεγάλο σχετικά πλάτος, και διαφοροποιημένες όψεις, με ενίσχυση της ορατής προς τη χαμηλή κλίση πλευράς, η οποία συχνά εμφανίζει προσεγμένη δόμηση με χρήση ευμεγεθών λίθων. Ανήκαν σε σύστημα τεχνητών αναβαθμών για την προστασία των εδαφών από τη διάβρωση και τη συγκράτηση χώματος για καλλιέργεια.

Στο ίδιο σύστημα μπορούν να ενταχθούν οι τοίχοι-όρια ιδιοκτησιών, οι οποίοι συνυπάρχουν με τους αναλημματικούς σε εκτάσεις χωρίς οικιστικά κατάλοιπα, αλλά διαφοροποιούνται λόγω κυρίως της κατεύθυνσής τους η οποία είναι κάθετη ως προς τις ισοϋψείς (128, 140, 163, 175). Δημιουργούν σε συνδυασμό με τους προαναφερθέντες αναλημματικούς, ορθογώνια *χωρία*. Στην ίδια κατηγορία μπορεί να ενταχθούν τοίχοι που είχαν μικρό πλάτος, όχι ικανό να συγκρατήσει ωθήσεις γαιών (199).

Οι θέσεις με αρχαίους αναλημματικούς τοίχους είναι πολλές στην περιοχή της Βούλας και της Γλυφάδας και αυτό οφείλεται στο ότι ο αρχαιολογικός έλεγχος από το 1979 κε. στην Άνω Βούλα και το Πανόραμα προηγήθηκε της σύγχρονης ανοικοδόμησης. Αντίθετα σε βορειότερες περιοχές —Ελληνικό, Αργυρούπολη, Ηλιούπολη—, όπου η νεώτερη οικιστική ανάπτυξη πρόλαβε την αρχαιολογική παρακολούθηση των εκσκαφών, πρέπει να υποθέσουμε ότι μέρος των κατασκευών αυτών καταστράφηκε.

Χρονολόγηση

Η δυσκολία στη χρονολόγηση των αναλημμάτων των δυτικών υπωρειών του Υμηττού στη Βούλα, Γλυφάδα και Αργυρούπολη έγκειται στην απουσία κεραμικής. Είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις στις οποίες ο καθαρισμός ή η ανασκαφή απέδωσαν χαρακτηριστικά όστρακα (167). Σε δύο περιπτώσεις αυτά ανήκαν στους κλασικούς

χρόνους (θέσεις **171, 207**). Επιπλέον, οι αναβαθμοί και πεζούλες καλλιέργειας αποτελούν μια διαχρονική και συνηθισμένη εικόνα της ελληνικής υπαίθρου στις ημιορεινές και νησιωτικές περιοχές, καθώς οι ανάγκες διαβίωσης επέβαλαν να επιχειρηθεί η καλλιέργεια μη πεδινών περιοχών¹⁰⁶⁹.

Το επόμενο κριτήριο χρονολόγησης είναι η συνάφεια των τοίχων αυτών με παρακείμενες αρχαιότητες. Στην περίπτωση της θέσης **116**, αναλημματικοί τοίχοι διαμόρφωναν άνδηρα, σε ένα από τα οποία βρισκόταν αρχαίο μικρό ιερό. Άλλοτε δημιουργούσαν επίπεδα για την οργάνωση οικιών (**145, 186**). Είναι φανερό ότι κάποιες φορές υπάρχει σύνδεση με κατάλοιπα κλασικών χρόνων. Γενικά όμως το σύστημα των αναλημματικών τοίχων αναπτυσσόταν στις αμέσως υψηλότερα ευρισκόμενες από τα οικιστικά κατάλοιπα υπώρειες του βουνού, επομένως δεν ήταν πάντοτε δυνατό να συνυπάρχει με άλλες αρχαιότητες¹⁰⁷⁰. Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές στην περίπτωση των Αλών Αιξωνίδων, όπου οι αναλημματικοί τοίχοι αναπτύσσονταν πάνω από την οδό Παπαφλέσσα και τους οικιστικούς πυρήνες του αρχαίου δήμου. Το ίδιο συνέβαινε στην περιοχή της Γλυφάδας.

Κριτήριο χρονολόγησης αποτελεί επίσης η αναζήτηση της εποχής κατά την οποία οι οικονομικές, οικιστικές και δημογραφικές συνθήκες θα επέβαλαν και θα έκαναν δυνατή την εντατική γεωργική χρήση των αντίστοιχων εδαφών¹⁰⁷¹. Τέτοιας έκτασης ανάπτυξη παρατηρείται στους κλασικούς χρόνους. Μετά το τέλος τους και την παρακμή της πόλης κράτους, δεν συναντάται ποτέ ανάλογη ένταση κατοίκησης, παρά μόνο στην σύγχρονη εποχή.

Αεροφωτογραφίες – Δημοσιεύσεις J. Bradford

Το σύστημα των αναλημματικών τοίχων καλλιέργειας και οριοθέτησης χωραφιών στα ημιορεινά εδάφη της δυτικής πλευράς του Υμηττού έχει διασωθεί σε αεροφωτογραφίες της Βρετανικής Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας (R.A.F.) της

---

¹⁰⁶⁹ Για τη δυσκολία χρονολόγησης των αναλημμάτων καλλιέργειας βλ. Καζαμιάκης – Πίκουλας 1999, 185–187. Πίκουλας 2012, 44. Επίσης Price – Nixon 2005, με ενδελεχή εξέταση του ζητήματος της αρχαιότητας των αναλημματικών τοίχων που διαμορφώνουν αναβαθμούς καλλιέργειας στο ελληνικό τοπίο, με βάση τις γραπτές πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα από διάφορες νησιωτικές περιοχές και κυρίως τα Σφακιά Κρήτης.

¹⁰⁷⁰ Bradford 1957, 31.

¹⁰⁷¹ Price – Nixon 2005, 670, όπου διατυπώνονται κριτήρια χρονολόγησης των αναλημμάτων καλλιέργειας ιδιαίτερα κριτήριο αρ. 9. Βλ. και Foxhall 2007, 61–65.

εποχής του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες με την ανάδειξή τους στις δημοσιεύσεις του J. Bradford αποτέλεσαν σημαντικά τεκμήρια των συγκεκριμένων καταλοίπων¹⁰⁷². Οι αεροφωτογραφίες αυτές είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές, διότι αποκάλυψαν το σύστημα των αναβαθμών και αγρών στο σύνολό τους και όχι αποσπασματικά, όπως προκύπτουν από τις σωστικές ανασκαφές (βλ. παραπάνω). Το πυκνό δίκτυο των τοίχων αυτών λίγες δεκαετίες μετά τη συγκεκριμένη δημοσίευση καταστράφηκε από την ανοικοδόμηση, κάνοντας προφητική αντίστοιχη επισήμανση του Άγγλου ερευνητή. Όλο αυτό το κρυμμένο τοπίο —*buried landscape*, όπως το ονόμαζε— εκτεινόταν σε μεγάλη έκταση της Γλυφάδας, βόρεια του ναυδρίου του Αγίου Νικολάου, σε άμεση γειτνίαση με θεμέλια και ερείπια της αρχαίας Αιζωνής¹⁰⁷³. Ήταν επίσης ιδιαίτερα ευδιάκριτο 2χλμ. ανατολικά από το κτήμα των Τραχώνων προς το βουνό¹⁰⁷⁴. Οι αναβαθμοί ακολουθούσαν τις ισοϋψείς της πλαγιάς και περικλείονταν σε ορθογώνιες εκτάσεις με κάθετους ισχυρούς τοίχους, που έμοιαζαν με όρια χωραφιών. Η μέθοδος αυτή με τους παράλληλους τοίχους στις ισοϋψείς και τα κάθετα όρια εξυπηρετούσε επίσης την προστασία από τη διάβρωση του εδάφους. Όπως σημείωσε ο Bradford, σε επιτόπια έρευνά του, τα ίχνη των αναλημμάτων των εγκαταλειμμένων χωραφιών ήταν επίσης ορατά επί του εδάφους, ως σωροί λίθων που διατάσσονταν σε παράλληλες γραμμές¹⁰⁷⁵.

Στις περιοχές που προαναφέρθηκαν, ΒΑ της Γλυφάδας —στην κοιλάδα της Πιρναρής— και πάνω από τους Τράχωνες, τα ίχνη των αρχαίων αναβαθμών έφθαναν περίπου έως την ισοϋψή των 300μ.¹⁰⁷⁶ Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 13–36μ. και στα

---

¹⁰⁷² Bradford 1956, πίν. IX. Γλυφάδα: στο πάνω μέρος της αεροφωτογραφίας διακρίνονται οι υψηλότερες υπώρειες του Υμηττού, γυμνές και χωρίς ίχνη καλλιέργειας, στο κέντρο τα κατάλοιπα εγκαταλειμμένων από καιρό αναβαθμών, τεμνόμενα από τις κοίτες χειμάρρων. Χαμηλότερα διακρίνεται η πιο ανοιχτόχρωμη απόχρωση της οργωμένης γης (την εποχή της δεκαετίας του '50). Προκύπτει ότι κατά το πρώτο μισό του 20ού αι. υπήρχε καλλιέργεια μικρότερης έκτασης και σε χαμηλότερο ύψος. Τα ίχνη των παλαιότερων αναλημμάτων των αεροφωτογραφιών εκτείνονταν σε πολύ μεγαλύτερη έκταση και πιο ψηλά στο βουνό. Βλ. και Bradford 1957, 29–33 πίν. 6, 7, 8 (R.A.F. Photos 1943).

¹⁰⁷³ Bradford 1957, πίν. 7, 31–32, σημ. 1. *Karten von Attika*, Bl.VIII. "Mauerreste und Grundmauerspuren".

¹⁰⁷⁴ Bradford 1957, 33, πίν. 8, σημεία Β και Α αντίστοιχα.

¹⁰⁷⁵ Bradford 1957, 32, πίν. 9b, c, πίν 10a, b, c, d.

¹⁰⁷⁶ Bradford 1957, πίν. 6, σ. 32. Βλ. και Moreno 2007, 54.

πιο ψηλά σημεία ελαττωνόταν στα 12–15μ.¹⁰⁷⁷. Η συνολική έκταση της περιοχής των δυτικών υπωρειών του Υμηττού μέχρι τα πεδινά εδάφη προς τη θάλασσα που καλυπτόταν από το γεωργικό σύστημα των αναβαθμών υπολογίζεται από τον Α. Moreno (2007, 56) γύρω στα 30 χλμ.¹⁰⁷⁸.

Ως προς τη χρονολόγηση του συστήματος των αναλημμάτων ο J. Bradford κατέληξε σε ανάλογες παρατηρήσεις με τα δεδομένα από τις σωστικές ανασκαφές που προαναφέρθηκαν. Σε επιτόπια έρευνα εντόπισε σε ελάχιστα αναλήμματα όστρακα κεραμικής που αντιστοιχούσαν στους κλασικούς χρόνους. Αυτό συνάδει με την οικιστική και δημογραφική ανάπτυξη της αρχαίας Αθήνας, χωρίς να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο οι διαμορφώσεις αυτές να χρησιμοποιήθηκαν τμηματικά και κατά τους επόμενους αιώνες¹⁰⁷⁹.

Η ίδια εικόνα των αεροφωτογραφιών του Bradford είχε ήδη αποτυπωθεί στο φύλλο χάρτη Vari των *Karten von Attica* (1885, Bl. VIII): στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού στην περιοχή Γλυφάδας–Αργυρούπολης, βορείως του Αγίου Νικολάου και εκατέρωθεν της κεντρικής οδού σημειώνονται με μαύρο χρώμα παράλληλοι τοίχοι στην κατεύθυνση των ισοϋψών του εδάφους και στην ίδια κατεύθυνση με την ακτή. Ανάμεσά τους παρεμβάλλονται σημειούμενες με ερυθρό χρώμα θέσεις αρχαίων. Λίγοι αναβαθμοί δηλώνονται με ερυθρό μελάνι, ως αρχαίοι, στα βορειοδυτικά του Αγίου Νικολάου ανάμεσα σε δύο χειμάρρους.

Συνοψίζοντας, τα αναλήμματα αυτά αποτελούν μέρος συστήματος τεχνητών αναβαθμών των νότιων και δυτικών υπωρειών του Υμηττού, με στόχο την καλλιέργεια των εδαφών των αρχαίων δήμων, τα οικιστικά κατάλοιπα των οποίων αναπτύσσονταν στα πιο χαμηλά και πεδινά εδάφη, προς τη θάλασσα. Προφανώς πρόκειται για τις γνωστές στο ελληνικό τοπίο πεζούλες (λαχίδες) καλλιέργειας.

Με βάση τις αρχαίες πηγές, η καλλιέργεια των άγονων και γεμάτων πέτρες ημιορεινών χωρίων του Υμηττού, πρέπει να άρχισε στους αρχαϊκούς χρόνους και συνέχισε στους κλασικούς. Κατά τον Ηρόδοτο (Ηροδ. VI 137 2) η γη στις πλαγιές του Υμηττού, *πρότερον εἶναι κακὴν τε καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιον*. Με τον ανθρώπινο μόχθο και την προσπάθεια, αρχικά των Πελασγών πριν από την εκδίωξη τους από την Αττική και

---

¹⁰⁷⁷ Bradford 1956, 174–175.

¹⁰⁷⁸ Moreno 2007, 56.

¹⁰⁷⁹ Bradford 1957, 33–35, πίν 10b.

στη συνέχεια των αγροτών, όπως μαρτυρεί το επεισόδιο με τον γεωργό και τον Πεισίστρατο στον Υμηττό, μετατράπηκε σε καλλιεργήσιμη, *ἐξεργασμένην εὔ*. (IV B. 4 Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6, IV B. 18 Διοδ. IX 37, 2, IV B. 70 Σούδα, s.v. *Σφακελισμός*).

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η έναρξη της διαμόρφωσης των εδαφών της Αττικής με αναβαθμούς και άνδρα πιθανόν ανήκει στον 6ο αι. π.Χ., στην εποχή του Σόλωνα. Από τη μαρτυρία του Πλουτάρχου συνάγεται εμμέσως ότι τότε η Αθήνα επέκτεινε την ελαιοπαραγωγή της και το λάδι αναδείχθηκε ως το μόνο επιτρεπόμενο εξαγωγίμο προϊόν, σε αντίθεση για όλα τα υπόλοιπα αγροτικά προϊόντα τα οποία δεν ήταν ποτέ επαρκή (Πλουτ., *Σόλ.* 24,1). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι για να επιτευχθεί αυτή η δυνατότητα θα είχε επεκταθεί η ελαιοκαλλιέργεια, πιθανόν και στις περιοχές του Υμηττού. Η νομοθεσία του Σόλωνα διευθέτησε διάφορα θέματα της αγροτικής παραγωγής, π.χ. έθεσε αποστάσεις για τη φύτευση δέντρων, τη διάνοιξη πηγαδιών, την τοποθέτηση μελισσιών από τις όμορες ιδιοκτησίες. (Πλουτ., *Σόλ.* 23,6)¹⁰⁸⁰.

Η σκληρή γεωργική εργασία στα κράσπεδα του Υμηττού αποτυπώνεται στον διάλογο του Λουκιανού *Τίμων* (IV B. 35: Λουκ., *Τίμ.* 7, 2. Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6). Ο παροιμιώδης για τη μισανθρωπία του Αθηναίος φαίνεται να καλλιεργούσε μια άγρονη γη στα νότια του Υμηττού, πιθανότατα στις Αλές στη δυτική πλαγιά του όρους.

Ο αρχαίος όρος για τις ξερολιθιές της υπαίθρου που αναλαμβάνουν τα φορτία των γαιών στο επικλινές ορεινό ή ημιορεινό έδαφος προκειμένου να συγκρατείται το λιγυστό χώμα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αναβαθμοί, είναι *αίμασαι*¹⁰⁸¹. Ο ίδιος όρος εκτός από την προαναφερθείσα ερμηνεία, χρησιμοποιήθηκε επίσης για τη δήλωση τοίχων-περιβόλων αγρών, χωραφιών, αμπελιών και αγροτικών ιδιοκτησιών, ή και αναλημμάτων οδών¹⁰⁸².

Τα ημιορεινά πετρώδη εδάφη που χρησιμοποιούνται για καλλιέργεια και διαμορφώνονται χάρη στις αιμασιές είναι επίσης γνωστά από τις αρχαίες γραπτές και επιγραφικές πηγές: στην Αιξωνή ένα χωρίο ονομάζεται *φελλείδα* (Επιγραφή αρ. 48). Στους αρχαίους συγγραφείς με τους όρους *φελλεύς/ φελλείς* και *φελλέα*, αναφέρονται τα πετρώδη εδάφη, στα οποία βόσκουν αίγες (Σούδα, *φελλεύς*: *τραχύς*). Έχουν την ίδια

¹⁰⁸⁰ Βλ. και Price – Nixon 2005, 668–669, Text 27 [νόμος που διασώθηκε στον Ιουστινιάνειο Κώδικα].

¹⁰⁸¹ Βλ. Price – Nixon 2005, όπου παρατίθεται κατάλογος αρχαίων κειμένων με τους όρους *αίμασιά*, *τειχίον*. Βλ. Ομ. σ 358–360. Ομ. ω 222–225, Μεν., *Δύσκ.*, 376–377. Φωτ., Λεξικόν, s. v. *αίμασιά*. Βλ. και IG II² 1322. The Athenian Agora XIX, L4b, 11–13 (3ος αι. π.Χ.).

¹⁰⁸² Price – Nixon 2005, 666–667.

σημασία με το τοπωνύμιο Τράχωνες, σημερινή περιοχή της Αργυρούπολης-Ελληνικού, δηλαδή πετρώδης τόπος. Αντιδιαστέλλονται έτσι με τα πεδινά με πλούσιο χρώμα χωράφια. Χαρακτηριστική είναι επίσης η περιγραφή του Dodwell¹⁰⁸³: *Plutarch (Life of Solon) affirms that Attica is a dry and parched country, without rivers or lakes, where few springs occur, and where the water which they used was generally drawn from wells.... Except towards its base, Hymettos had hardly any soil... .*

Από την επιγραφή της Φελλείδος της Αιξωνής προκύπτει ότι στο κτήμα αυτό υπήρχε ελαιοκαλλιέργεια. Αναφέρεται ρητώς ότι δεν επιτρεπόταν η αφαίρεση χώματος (στίχ. 27–29). Αυτό ταιριάζει απόλυτα με τη διαμόρφωση των επικλινών εδαφών των υπωρειών του Υμηττού με αναβαθμούς. Πιθανόν υπήρχε μία σειρά δέντρων ανά αναβαθμό, βάσει της απόστασης μεταξύ των αναλημμάτων. Στις χαμηλότερες βαθμίδες μεταξύ των δέντρων μπορεί να υπήρχε καλλιέργεια λαχανικών ή δημητριακών¹⁰⁸⁴. Η ελαιοκαλλιέργεια ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Αττική, όπως φαίνεται και από τις μεγάλες ποσότητες λαδιού που απαιτούνταν αποκλειστικά για την πλήρωση των παναθηναϊκών αμφορέων. Ως αποτέλεσμα φαίνεται ότι οι μορίες, οι ελιές από τις οποίες μάζευαν το λάδι για τα Παναθήναια, επεκτάθηκαν σε όλη την Αττική, ακόμη και σε ιδιωτικά κτήματα¹⁰⁸⁵. Όπως έχει υπολογισθεί από τον Α. Moreno, η εκμετάλλευση των επικλινών εδαφών του Υμηττού με αναβαθμούς με ελιές στην περιοχή του Ευωνύμου, προσέδιδαν εισόδημα ικανό να καλύψει τις διατροφικές ανάγκες πληθυσμού 6.000 ατόμων, κατά πολύ μεγαλύτερο από τη δυνατότητα της ίδιας περιοχής με υποθετική καλλιέργεια δημητριακών¹⁰⁸⁶. Εάν μάλιστα προστεθεί και η μελισσοκομία για την οποία υπάρχουν τόσες αρχαιολογικές και ιστορικές μαρτυρίες στον Υμηττό, η εντατική άσκηση ελαιοκαλλιέργειας και μελισσοκομίας στην περιοχή

---

¹⁰⁸³ Dodwell 1819, 468.

¹⁰⁸⁴ Moreno 2007, 65.

¹⁰⁸⁵ Βαλαβάνης 1996, 73, 75. Foxhall 2007, 117–118.

¹⁰⁸⁶ Moreno όπ. π., 61–63 και 66. Υπολογίζοντας τον πληθυσμό του Ευωνύμου περί τα 4.000 άτομα κατάληξε ότι η γεωργική εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης της περιοχής με δημητριακά δεν θα επαρκούσε να θρέψει ούτε το 50% των κατοίκων, χρησιμοποιώντας δεδομένα από τη λειτουργία του κτήματος Γερουλάνου την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα η ελαιοκαλλιέργεια, με πώληση του προϊόντος και αγορά δημητριακών θα εξασφάλιζε την επάρκεια σε τροφή για πολύ μεγαλύτερο πληθυσμό, περί τους 6.000 ανθρώπους.

του Ευωνύμου κατά τον Moreno και η αντίστοιχη παραγωγή κάλυπτε ακόμα μεγαλύτερο αριθμό ατόμων¹⁰⁸⁷.

Τοίχοι οριοθέτησης χειμάρρων

Μια ξεχωριστή κατηγορία αναλημμάτων που βρέθηκαν στην περιοχή που ερευνούμε είναι αυτά που σχετίζονται με ρέματα και την οριοθέτησή τους. Συγκρατούσαν τα παρόχθια πρηνή από υποχωρήσεις γαιών και είχαν σκοπό να εμποδίζουν πλημμυρικά φαινόμενα. Αποτελούν κατασκευές αναμενόμενες στη δυτική πλευρά του Υμηττού που διασχίζεται από πολλούς μικρούς χειμάρρους. Παραδείγματα από την περιοχή μελέτης αποτελούν η θέση **134** στα ορεινά των Αλών Αιξωνίδων στην ανασκαφή του οικόπεδο Μπίσια, όπου εντοπίστηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι ισχυρής κατασκευής με ορατό μήκ. 15.40μ. και πλάτ. 1μ., εκατέρωθεν παλαιού αποξηραμένου ρέματος. Τον ίδιο χαρακτήρα πρέπει να είχε τοίχος αμελούς κατασκευής κάθετος στις ισοϋψείς, μήκ. 22.60μ. και πλάτ. 0.90–2.30μ., στη θέση **221** ψηλά στην Αιξωνή, ο οποίος χρησίμευε ως ανάλημμα οριοθέτησης αβαθούς χειμάρρου που διέσχισε την ανασκαφή. Σε συνάφεια με αυτόν βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα κεραμεικής του 4ου αι. π.Χ.

Ανάλογα τεχνικά έργα διευθέτησης χειμάρρων έχουν εντοπισθεί σε διάφορες θέσεις της Αττικής τα τελευταία χρόνια, όπως στο Μαρούσι, στο Ρέμα της Εσχατιάς, στα Καλύβια Θορικού¹⁰⁸⁸.

Λιθοσωροί

Αρχαία κατάλοιπα που συνδέονται με τη γεωργική εκμετάλλευση της έκτασης που μελετούμε είναι οι λιθοσωροί τύπου *Grabhügel* που αποτυπώθηκαν στο αντίστοιχο φύλλο χάρτου των *Karten von Attika* [χάρτης VIII, "VARI", 1885], για την περιοχή της Γλυφάδας. Οι τυμβοειδείς αυτοί λιθοσωροί πρέπει να ήταν συνήθεις στην περιοχή Γλυφάδας και Ελληνικού, δηλαδή της αρχαίας Αιξωνής και του Ευωνύμου¹⁰⁸⁹.

Λίγοι έχουν ανασκαφεί. Έναν από αυτούς ερεύνησε ο Α. Κεραμόπουλλος στα σύνορα Γλυφάδας και Βούλας, με διάμ. 20μ. και ύψος 4.50μ.¹⁰⁹⁰. Παρόμοιοι λιθοσωροί

---

¹⁰⁸⁷ Moreno όπ. π., 68.

¹⁰⁸⁸ Τοιχία εγκιβωτισμού χειμάρρων για την προστασία από πλημμύρες είναι γνωστά και από τη Λακωνική, βλ. Πίκουλας 2012, 614–620.

¹⁰⁸⁹ Moreno 2007, 51–53.

¹⁰⁹⁰ Κεραμόπουλλος 1919, 32–33.

ανασκάφηκαν στις θέσεις **108** στις Αλές Αιξωνίδες, **202** στην Αιξωνή και **268** στην περιοχή της σημερινής Ηλιούπολης. Ήταν επιφανειακά ορατοί ως εξάρματα, με διάμετρο 6–15μ. και ύψ. 0.80–1.30μ. Αποτελούνταν από χώμα, λίθους και περιείχαν όστρακα αγγείων. Η κεραμεική ήταν συνήθως κλασικών χρόνων. Ο «τύμβος» που ερευνήθηκε το 1919 από τον Α. Κεραμόπουλλο μεταξύ των λίθων και χαλίκιων περιείχε κεραμεική μεγαλύτερου χρονικού εύρους, μυκηναϊκών, γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων μέχρι το 500 π.Χ. Οι λιθοσωροί αυτοί («*Grabhügel*») δεν κάλυπταν τάφο ή οποιαδήποτε άλλη κατασκευή. Η μαρτυρία του Α. Κεραμόπουλλου είναι πολύτιμη καθώς εργάστηκε πριν από 100 χρόνια, σε ένα ανέγγιχτο από την οικοδόμηση τοπίο. Μνημόνευσε την ύπαρξη εκατοντάδων τέτοιων «τύμβων» στην περιοχή, πυκνών ανά ομάδες ή γραμμές, αποτελούμενους από χώμα και μικρούς λίθους παρόμοιους με αυτούς που υπήρχαν στα γύρω χωράφια. Η περιγραφή του είναι αντίστοιχη με την εικόνα που διέσωσαν οι *Karten von Attika*, με τους σωρούς αυτούς να εκτείνονται σε όλη τη σημερινή Γλυφάδα από τις πλαγιές του Υμηττού μέχρι τα πεδινά εδάφη προς τη θάλασσα¹⁰⁹¹. Ο Κεραμόπουλλος ερμήνευσε τις κατασκευές ως σωρούς από λίθους και χώμα από το ξεχέρσωμα των χωραφιών, δηλαδή *αρμακάδες*. Οι συγκεκριμένες διαμορφώσεις αποτελούν επίσης αρχαία συνήθεια και διαχρονική εικόνα στην αγροτική ύπαιθρο, που εξυπηρετούν ταυτόχρονα τη συγκράτηση των χωμάτων. Η χρονολόγησή τους υποδεικνύεται από την κεραμεική που περιείχαν, η οποία αποτελεί *terminus post quem*, καθώς προϋπήρχε στους αγρούς πριν από τον καθαρισμό. Ο Κεραμόπουλλος χρονολόγησε τον τυμβοειδή λιθοσωρό της ανασκαφής του στην εποχή του Πεισίστρατου. Τόνισε μάλιστα ότι το έργο αυτό προϋπέθετε ισχυρό κράτος, δεδομένης της μεγάλης έκτασης της περιοχής που κάλυπταν οι κατασκευές και πολλά εργατικά χέρια, πιθανόν δούλους. Όλοι οι τυμβοειδείς σωροί που ερευνήθηκαν ανασκαφικά βρίσκονται σε ζώνη χαμηλότερου υψόμετρου από τους αναλημματικούς τοίχους. Αποτελούσαν μέθοδο προετοιμασίας αγρών σε περισσότερο πεδινά εδάφη, πιθανόν κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.

Αγροί καλλιέργειας με τάφους

Σε εδάφη περισσότερα πεδινά και χαμηλού υψόμετρου στη δυτική πλευρά του Υμηττού, αποκαλύπτονται τα τελευταία χρόνια σε σωστικές ανασκαφές συστήματα

---

¹⁰⁹¹ Την ύπαρξη τυμβοειδών εξαρμάτων στο Χασάνι (Ελληνικό) και στην περιοχή του Καρά (Ηλιούπολη) μαρτυρεί και ο Leake (1841, II 47–49).

παραλλήλων τάφρων, τα οποία μέχρι τώρα δεν είχαν τύχει ικανοποιητικής κατά τη γνώμη μας ερμηνείας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θέση **258** στον σημερινό Άλιμο, δίπλα στην Λ. Βουλιαγμένης (αρχαίος δήμος Ευωνύμου). Σε έκταση δύο στρεμμάτων, ανασκάφηκαν τέσσερις μεγάλοι παράλληλοι τάφροι προσανατολισμού Β–Ν με μικρή απόκλιση ΒΑ–ΝΔ, μήκ. 64, 44, 33, 5.5μ. οι οποίοι απείχαν μεταξύ τους 10.40μ.–11.20μ. Ο πυθμένας τους διασχιζόταν κατά μήκος από βαθύτερο αυλάκι πλάτ. 0.80μ. και βάθ. 0.80μ. Κατά συνέπεια η διατομή τους ήταν βαθμιδωτή και το συνολικό βάθος των τάφρων, όπως προκύπτει από την ανασκαφική έκθεση ήταν 1.10–1.30μ. Το πλάτος τους έφθανε τα 2.5μ. περίπου. Μεταξύ των αυλάκων αναπτύσσονταν παράλληλες με αυτούς σειρές τετράγωνων λαξευμένων ορυγμάτων, πλευράς 1μ. και βάθ. 0.50–0.70μ.¹⁰⁹².

Οι λαξευμένοι στον βράχο τάφροι και ορύγματα της παραπάνω ανασκαφής, στο αρχαίο *Ευώνυμον*¹⁰⁹³, παρουσιάζουν κανονικότητα στον σχεδιασμό, στη διάταξη και στον προσανατολισμό που βρίσκει παράλληλα σε αρχαίους αγρούς στα Καλύβια Θορικού Αττικής, αλλά και στη Γλυφάδα, τη Λούτσα και την Παλλήνη¹⁰⁹⁴. Οι αρχαίοι

---

¹⁰⁹² Από την ανασκαφέα Ν. Καζά η εγκατάσταση ερμηνεύτηκε ως χώρος κατεργασίας λιναριού και χρονολογήθηκε στους μυκηναϊκούς χρόνους, λόγω της εύρεσης μυκηναϊκής κεραμεικής.

¹⁰⁹³ Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει πρόσφατη σωστική ανασκαφή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων που διενεργήθηκε το καλοκαίρι του 2022 επί της οδού Χανίων 4 στην Αργυρούπολη, σε ακίνητο με εμβαδόν 1698.77τ.μ, σχεδόν στα όρια με τον χώρο του Ελληνικού, με σύστημα παράλληλων αυλάκων και σειρών ορυγμάτων. Αποκαλύφθηκαν επτά λαξευμένες στο βράχο τάφροι, κατεύθυνσης Β/ΒΑ-Ν/ΝΔ και πέντε παράλληλες με αυτές συστοιχίες ορυγμάτων ορθογώνιας και τετράγωνης κάτοψης. Οι τελευταίες αναπτύσσονταν ανάμεσα στις τάφρους.

Οι αποκαλυφθείσες τάφροι και σειρές ορυγμάτων ανήκουν σε έναν ή περισσότερους αρχαίους αγρούς καλλιέργειας που διακρίνονται για τα παρακάτω κοινά χαρακτηριστικά: ενιαίος προσανατολισμός και μορφή λαξευμάτων, παρόμοιο βάθος ορυγμάτων και τάφρων (περί τα 0.45–0.55μ.). Το πλάτος των τάφρων και οι διαστάσεις των ορυγμάτων παρουσιάζουν σε μεγάλο βαθμό επαναλαμβανόμενες διαστάσεις (π.χ. 0.70/0.90μ. και πολλαπλάσια 1.70–1.80μ. κλπ.). Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από τις αύλακες και τα ορύγματα ανήκει στους κλασικούς χρόνους. Ας σημειωθεί ότι η αμπελοκαλλιέργεια αποτελούσε την πλέον αποδοτική αγροτική καλλιέργεια κατά την αρχαιότητα [Foxhall 2007, 77, 80–81].

¹⁰⁹⁴ Ραυτοπούλου 2013, 142–148, εικ. σ. 145, 148. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, εικ. 18. Πλασσαρά 2012, 58, εικ. 10.

αγροί των Καλυβίων οι οποίοι έχουν αποκαλυφθεί σε μεγάλη ενιαία έκταση πάνω από 30 στρέμματα παρουσιάζουν αντίστοιχες αύλακες (μονές ή διπλές, πλάτους 0.70–0.80μ. και 1.60–1.90μ.), ενδιάμεσες σταθερές αποστάσεις και ίδιο προσανατολισμό με τις διαμορφώσεις του Αλίμου. Ανάγονται στους ιστορικούς χρόνους. Οι συνεχείς αύλακες ερμηνεύτηκε ότι αφορούσαν συστηματική γεωργική καλλιέργεια που ακολουθούσε συγκεκριμένους κανόνες ως προς τη φύτευση και τον προσανατολισμό των φυτών. Σύμφωνα με τη Σ. Ραυτοπούλου χρησιμοποιήθηκαν για τη γραμμική καλλιέργεια αμπέλου, ενώ οι μεμονωμένοι λάκκοι εξυπηρετούσαν τη φύτευση δένδρων, διαμορφώνοντας δενδροστοιχίες ή αναδενδράδες¹⁰⁹⁵. Τα δέντρα των λάκκων μπορεί δηλαδή να αποτελούσαν στήριγμα για κληματαριές¹⁰⁹⁶.

Αρχαίοι αμπελώνες με το σύστημα των παράλληλων λαξευμένων τάφρων είχαν ήδη αναγνωρισθεί στην Πέλλα από την Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη το 1988 και στη Νεμέα από τον Γ. Πίκουλα¹⁰⁹⁷. Ο τρόπος αυτός φύτευσης αμπελιού μαρτυρείται από τον Πλίνιο και τον Αιλιανό¹⁰⁹⁸. Η μέθοδος του *ταφρεύειν* εφαρμόστηκε σε βραχώδη εδάφη και αποσκοπούσε στο γέμισμα και εμπλουτισμό των σκαμμένων αυλάκων με περισσότερο κατάλληλο, καθαρό χώμα για τα αμπέλια. Οι παραπάνω δημοσιεύσεις έθεσαν τη βάση για την ταύτιση του είδους αυτού αρχαίων καταλοίπων. Ο Γ. Πίκουλας μάλιστα συγκέντρωσε δεκαοκτώ παραδείγματα ανεσκαμμένων αρχαίων αμπελώνων με τη μέθοδο του *ταφρεύειν* από τη Μεγαρίδα, την Πελοπόννησο και τη Μακεδονία, οι οποίοι χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. π.Χ.¹⁰⁹⁹. Ο τρόπος αυτός αμπελοκαλλιέργειας χρησιμοποιούνταν ευρύτερα στη Μεσόγειο, σύμφωνα με ανασκαφές αρχαίων αμπελώνων στη νότια Γαλλία που ανάγονται στη ρωμαϊκή εποχή αλλά και σε προρωμαϊκούς χρόνους¹¹⁰⁰. Οι αγροί της Πέλλας και της Νεμέας έχουν τάφρους με πλάτος 0.65–0.70μ., μέσο βάθος 0.35–0.40μ. και μεταξύ τους απόσταση 4μ. Είναι αντίστοιχες με τις τάφρους της Αττικής ως προς την ευρεία έκταση που

---

¹⁰⁹⁵ Ραυτοπούλου, 2013, 143.

¹⁰⁹⁶ Βλ. Boissinot 2001, 52.

¹⁰⁹⁷ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1988, 94–96. Πίκουλας 2011.

¹⁰⁹⁸ Plin., *HN* XVII 35.166-167: «στην πραγματικότητα τρεις τρόποι υπάρχουν (να φυτέψεις αμπέλι): ο καλύτερος με σκάψιμο, ο επόμενος με χαντάκια και ο τελευταίος με λάκκους. ... για το χαντάκι το πλάτος του φτυαριού είναι αρκετό...» (μτφρ. Γ.Α. Πίκουλα) Αιλ., *Περὶ ζώων ιδιότητος* XI 32: Ἐν ἀμπελῶνι δὲ γεωργὸς εἰργάζετο τάφρον, ἵνα ἐμφυτεύσῃ κλῆμα καλὸν τε καὶ εὐγενές· εἴτα τὴν σμινύην καταφέρων...

¹⁰⁹⁹ Πίκουλας 2011, 78, με τις αντίστοιχες βιβλιογραφικές παραπομπές.

¹¹⁰⁰ Boissinot 2001, 49 κε.

καλύπτουν και την παράλληλη διάταξη των αυλάκων, ώστε να επιτυγχάνεται ο σωστός προσανατολισμός.

Σειρές τετράγωνων λαξευτών ορυγμάτων έχουν ανασκαφεί σε ιερά, όπως στο Ηφαιστείο της Αθήνας και εξυπηρετούσαν τη φύτευση θάμνων ή δένδρων¹¹⁰¹.

Παρόμοια χρήση πρέπει να είχαν και οι ανασκαφές του Αλίμου και της Αργυρούπολης, επρόκειτο δηλαδή για αγρούς αμπελοκαλλιέργειας με συστοιχίες δένδρων ή αναδενδράδες. Η μυκηναϊκή επίχωση στον βράχο στον Άλιμο μπορεί να δικαιολογηθεί εξαιτίας της πλήρωσης των αυλάκων και τετράπλευρων λάκκων με χώμα από γειτονική θέση με προγενέστερη επίχωση, π.χ. από την κοντινή μυκηναϊκή εγκατάσταση του Κοντοπήγαδου. Επομένως, η χρονολόγηση του αγρού του Αλίμου μπορεί να τοποθετηθεί σε μεταγενέστερους των μυκηναϊκών χρόνων, σε εποχή με οργανωμένη και συστηματική αμπελοκαλλιέργεια.

Παρόμοιες εκτάσεις με παράλληλα αυλάκια είχαν έρθει στο φως και σε άλλες ανασκαφές, αλλά δεν είχαν τύχει ερμηνείας μέχρι τώρα, όπως στη θέση αρ. 247, επίσης στην περιοχή του αρχαίου Ευωνύμου. Αποκαλύφθηκαν δύο τέτοιοι αύλακες πλάτ. 0.70μ. δίπλα σε τμήμα της αρχαίας *Αστικής Οδού*, παράλληλοι με αυτήν. Η μία μάλιστα αύλακα διέσχωζε κυκλικό βαθύτερο λάκκο στο εσωτερικό της. Αύλακες με λάκκους στον πυθμένα έχουν εντοπισθεί στους αρχαίους αμπελώνες των Καλυβίων και πρέπει να εξυπηρετούσαν τη φύτευση των βλαστών των νέων αμπελιών¹¹⁰².

Τα παραπάνω αναφερόμενα κατάλοιπα αποτελούσαν στο σύνολό τους ένα εκτεταμένο σύστημα εντατικής καλλιέργειας των εδαφών της περιοχής μελέτης. Περιελάμβανε διευθετήσεις ρεμάτων με αναλημματικούς τοίχους, όρια χωραφιών, αιμασιές στις υπώρειες του Υμηττού για συγκράτηση του λιγοστού χώματος, καθάρισμα αγρών από λίθους και συσσώρευσή τους σε αρμακάδες και εκσκαφή παράλληλων τάφρων και πλήρωσή τους με καθαρό χώμα σε αγρούς για αμπελοκαλλιέργεια. Χρονολογούνται κατά πάσα πιθανότητα στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους με βάση τα δεδομένα από την κεραμική αλλά και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο που επέβαλε την επέκταση της γεωργικής καλλιέργειας σε όλο και περισσότερα πετρώδη και ημιορεινά εδάφη παράλληλα με την αξιοσημείωτη οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της Αθήνας. Οι διαφορετικοί τρόποι της

---

¹¹⁰¹ Camp 1986, 87, εικ. 64.

¹¹⁰² Ραυτοπούλου 2013, 143, εικ. σ. 147–148. Boissinot 2001, εικ. 15.

επέμβασης σε έναν σχετικά άγονο τόπο δείχνουν την προσαρμοστικότητα και την επιμονή των κατοίκων, αλλά και την έκταση και οργάνωση της αγροτικής παραγωγής που επιδίωξε το αθηναϊκό κράτος. Το είδος της καλλιέργειας καθορίστηκε από το υψόμετρο στο οποίο εφαρμόστηκε. Έτσι οι αιμασιές, υπό το πρίσμα της επιγραφής της Φελλείδος, θεωρούμε ότι θα εξυπηρετούσαν την ελαιοκαλλιέργεια, ενώ οι αγροί με τις αύλακες εφαρμόστηκαν σε περισσότερο πεδινά εδάφη για την καλλιέργεια αμπελιών.

Συναφής όρος για τις εκτάσεις στο περιθώριο των οικισμών και των δήμων, σε υπώρειες λόφων ή βουνών, που ετύγγαναν καλλιέργειας είναι η ονομασία *έσχαται* που απαντά στους ρήτορες, σε λεξικογράφους και σε επιγραφές-καταλόγους του φόρου της *έκατοστης* από πωλήσεις γαιών (*Rationes Centesimarum*)¹¹⁰³. Κατά τον Λουκιανό, το χωράφι στο οποίο είχε καταφύγει και εργαζόταν ο Τίμων βρισκόταν σε *έσχατιά* στις υπώρειες του Υμηττού¹¹⁰⁴.

VIB8. Μελισσοκομία

Πλήθος αρχαίων πηγών και μαρτυριών περιηγητών συνδέουν τον Υμηττό με την παραγωγή του φημισμένου μελιού του βουνού. Η εξαιρετική ποιότητα αποδιδόταν στη βλάστησή του και κυρίως στο αρωματικό θυμάρι [IV B. 7 Θεοφρ., *ΦΙ* VI 7, 2].

Το μέλι εκτός από προσφιλή τροφή και φυσική γλυκαντική ουσία είχε πλήθος χρήσεων στην αρχαιότητα. Στη λατρεία χρησιμοποιούνταν σε σπονδές προς τους θεούς και σε χοές προς τους νεκρούς¹¹⁰⁵. Το μέλι ήταν βασικό συστατικό των ποπάνων και οι απαραίτητες ποσότητες για τη λατρεία διάφορων θεοτήτων καταγράφονται στον ιερό νόμο των Αιζωνέων (αρ. 52)¹¹⁰⁶. Ήταν κύριο συστατικό σε προσφορές, στις οποίες δεν επιτρεπόταν το κρασί. Οι κατευναστικές ιδιότητες μελιού μαζί και του γάλακτος έδωσαν στις χοές αυτές την ονομασία *νηφάλια*¹¹⁰⁷.

¹¹⁰³ Lewis 1973, 210–212. Lambert 1997, 225–229. Papazarkadas 2011, 159–160.

¹¹⁰⁴ Λουκ., *Τίμ.*, 6–7: *ὑπὸ τῶν κακῶν ἐπὶ ταύτην τὴν ἑσχατιὰν τραπόμενος... παρὰ τὸν Ὑμηττὸν ἐν τῇ ὑπωρείᾳ.*

¹¹⁰⁵ Burkert 1993, 164, 405.

¹¹⁰⁶ Σταϊνχάουερ 2004, 163.

¹¹⁰⁷ Βαλαβάνης 2008β, 92.

Ήδη από την κλασική αρχαιότητα το βουνό παρήγαγε ονομαστό μέλι, όπως μαρτυρεί ο Θεόφραστος [IV B. 6: Θεοφρ., *Χαρ.* V 8, 2].

Οι περισσότερες μνείες ανάγονται στους ρωμαϊκούς χρόνους και στην ύστερη αρχαιότητα μέχρι τον μεσαίωνα και την Τουρκοκρατία, υποδεικνύοντας ακμή της μελισσοκομίας στο βουνό κατά τη μακρά αυτή περίοδο. Μάλιστα το υμήττιο μέλι χαρακτηρίστηκε ως ένα από τα λίγα πράγματα που παρέμειναν στην Αθήνα απaráλλαχτα από την εποχή της αρχαίας δόξας και ακμής [Βλ. IV B. 16 Ελληνική Ανθολογία. Παράρτημα. Σκωπτικά Επιγράμματα, αρ. 59].

Ο εξέχων γεωγράφος Στράβων στην απαρίθμηση των βουνών της Αττικής, ένα από τα δύο στοιχεία που αναφέρει για τον Υμηττό είναι το άριστο μέλι του, το οποίο χαρακτηρίζει ως *ἀκάπνιστον*, λόγω του τρόπου παρασκευής του. [IV B. 19: Στράβ. IX I, 23/399–400].

Κατά τον ιατρό Διοσκουρίδη και το γνωστό έργο του *Περὶ ὅλης ἰατρικῆς, μέλι πρωτεύει τὸ Ἀττικὸν καὶ τούτου τὸ Ὑμήττιον καλούμενον*· στη συνέχεια αναφέρει τις ιδιότητες του Υμήττιου μελιού και τη θεραπευτική του αξία σε πλήθος παθήσεων [IV B. 21: Διοσκ., *Περὶ ὅλης ἰατρικῆς* II, 82].

Ο περιηγητής Πausanias μαζί με τη μνεία στα ιερά του Υμηττού αναφέρει ότι το βουνό παρέχει κατάλληλη βλάστηση για τη μελισσοκομία [IV B. 23: Paus. I 32, 1–2].

Ο ονομαστός ιατρός και φιλόσοφος Γαληνός (2ος αι. μ. Χ.) στο πλούσιο συγγραφικό του έργο αναφέρεται αρκετές φορές στο Υμήττιο μέλι το οποίο εξαίρει μαζί με αυτό της Θάσου [IV B. 24–IV B. 31]. Αποδίδει την εξαιρετική ποιότητά του στο θυμάρι που φύεται στο βουνό [Γαλ., *Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς βιβλίου*, 268]. Το συνιστά για την παρασκευή αντιδότων και αναφέρει ότι υπήρχε σε αφθονία στις αποθήκες του αυτοκράτορα της Ρώμης —του Μάρκου Αυρηλίου, του οποίου ο Γαληνός αποτέλεσε προσωπικό γιατρό— [Γαλ., *Περὶ ἀντιδότων*, 26–27].

Για τους αρχαίους συγγραφείς ο ποιητικός λόγος ήταν γλυκός και έρρεε σαν το μέλι. Συχνά το μέλι και οι μέλισσες χαρακτηρίζουν τα λόγια και τα ποιητικά έργα σοφών της Αρχαιότητας, [IV B. 14 Ελληνική Ανθολογία VII 36, το χωρίο αναφέρεται στον Σοφοκλή].

Τη σημαδιακή εικόνα της παρουσίας μελισσών σε επεισόδιο από τη νηπιακή ηλικία του Πλάτωνα, μεταφέρει ο Ρωμαίος Κλαύδιος Αιλιανός στο έργο του *Ποικίλη Ιστορία* (Αιλ. III X 21, 2ος/3ος αι.) και τρεις αιώνες αργότερα ο Ολυμπιόδωρος ο Αλεξανδρεύς (6ος αι. μ.Χ.), επικεφαλής της νεοπλατωνικής σχολής της Αλεξάνδρειας, (Ολυμπ., *Πλάτωνος Βίος*, 2, 24–29): κοντά σε ιερό του Πανός και νυμφών στον Υμηττό, μέλισσες άφησαν στο στόμα του νηπίου κερήθρα μελιού, σημάδι για τη μετέπειτα ευφράδειά του.

Παρόμοια ιστορία διασώζει ο εκπρόσωπος της δεύτερης σοφιστικής Φιλόστρατος για τον Πίνδαρο: στο έργο του *Εἰκόνες*, επιλέγει να εστιάσει στην παρουσία μελισσών από τον Υμηττό κατά τη γέννηση του σπουδαίου χορικού ποιητή, οι οποίες ενστάλαξαν μέλι στο αγόρι, προβάλλοντας το εξαιρετικό γεγονός και προϊδεάζοντας για τα μετέπειτα έργα και την αρμονία της ποίησης και της μουσικής του [IV B. 42: Φίλοστρ., *Εικ.* II 12, 4]. Η αττική και μάλιστα υμήττια προέλευση των μελισσών έχει να κάνει με τη φήμη του προϊόντος αλλά και την ιδιαίτερη σχέση του Πινδάρου με την Αθήνα, στην οποία σπούδασε.

Αναφορά στα φημισμένα υμήττια προϊόντα, το μέλι και το αρωματικό θυμάρι γίνεται από τον Αθήναιο (2ος–3ος αι. μ.Χ.) στο αποσπασματικά σωζόμενο έργο του *Δειπνοσοφισταί* [IV B. 44–45 Aθ. 582f, Aθ. 681d].

Ο Νεοπλατωνικός φιλόσοφος του 3ου αι. μ.Χ. Πορφύριος, στο έργο του *Πυθαγόρου βίος*, αναφέρει ότι όποτε ο Πυθαγόρας επρόκειτο να αποσυρθεί σε ιερά σπήλαια, υπόγεια άδυτα των θεών, χρησιμοποιούσε τα *άλιμα* και τα *άδιψα*, τροφές που κόβουν την πείνα και τη δίψα [IV B. 47: Πορφ., *Π.Β.* 34, 12]. Τα άλιμα ήταν χοντροαλεσμένοι σπόροι, δημητριακά και όσπρια ανακατεμένα με μέλι Υμηττού. Στο χωρίο αυτό το υμήττιο μέλι επιλέγεται ως προϊόν, το οποίο λόγω της εξαιρετικής του ποιότητας, χρησιμοποιούνταν από τους αρχαίους σε «θαυματουργές» τροφές χρησιμοποιούμενες σε τελετουργίες¹¹⁰⁸. Πιθανόν τέτοιου είδους τελετές ελάμβαναν χώρα στο ιερό σπήλαιο της Βάρης, το οποίο συνδέθηκε με τη νεοπλατωνική φιλοσοφία.

Το Υμήττιο μέλι επαινείται ως ένα από τα καλύτερα είδη μελιού από τον περιπατητικό φιλόσοφο Αλέξανδρο από την Αφροδισιάδα της Καρίας [IV B. 48 Αλεξ. Αφρ., *Πρ.* III 2, 17. 2ος/3ος μ.Χ. αι.] και από τον ιατρό της ύστερης αρχαιότητας

---

¹¹⁰⁸ Μακρή 2001, 112–113, 283–284.

Ορειβάσιο [IV B. 50–51 4ος αι.). Αυτό αποδίδεται στα αρωματικά βότανα και θάμνους του βουνού και κυρίως το θυμάρι. [IV B. 45: Αθ. 681d]. Το υμήττιο μέλι αναφέρεται ως άριστο από τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο και μετέπειτα επίσκοπο Πτολεμαΐδος Κυρήνης Συνέσιο [IV B. 53 *Επιστολαί*, 148, 92, 98].

Το μέλι του Υμηττού μνημονεύεται από τον αυτοκράτορα Ιουλιανό· η ποιότητά του αποδίδεται στην ιδιαίτερη χλωρίδα του βουνού [IV B. 59 Ιουλιαν., *Ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλουστίου παραμυθητικὸς εἰς ἑαυτόν*, 1, 22–24].

Χωρία για το υμήττιο μέλι απαντούν στα Λεξικά των Βυζαντινών χρόνων, τον Φώτιο και Σούδα και στους βυζαντινούς λόγιους Ιωάννη Τζέτζη, Ευστάθιο επίσκοπο Θεσσαλονίκης και Ιωάννη Ευγενικό: IV B. 64 [Φωτ., s.v. *Υμήττιον μέλι*], IV B. 65 [Σούδα, s.v. *Βούπαις*], IV B. 67 [Σούδα, s.v. *Υμηττός*, *Υμήττιον μέλι*], IV B. 71 [Τζ., *Χιλ.* VI 93, στιχ. 949–954], IV B. 73 [Τζ., *Χιλ.* XI στιχ. 359–367], IV B. 75 [Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Λόγοι*, Α', 26], IV B. 76 [Ιωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ, *Ἐγκωμιαστικὴ ἔκφρασις Κορίνθου*, 2, 55, 6]. Ο επίσκοπος Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτης μαρτυρεί την άσκηση μελισσοκομίας στα μοναστήρια του Υμηττού κατά την εποχή του (12ος αι): IV B. 79 [Επιστ. 20, 3, 17–19], IVB. 83 [*Επιστ.* 156, 2, 11]¹¹⁰⁹, IV B. 84 [Επιτάφιος].

Αναφορά στο φημισμένο μέλι του Υμηττού γίνεται και από τους Λατίνους: τον Μάρκο Τύλλιο Κικέρωνα (M. Tullius Cicero), τον Οράτιο (Quintus Horatius Flaccus), τον Πλίνιο: βλ. IV B. 88 [Cic., *Fin.* II 34, 112], IV B. 89 [Hor., *Carm.* 2.6], IV B. 90 [Hor., *Carm.* 2.18], IV B. 91 [Hor., *Satires* II 2, 15], IV B. 97 [Plin., *HN* XI 32], IVB. 99 [Mart. 7.88].

Το υμήττιο μέλι μνημονεύεται στα περισσότερα περιηγητικά κείμενα που αφορούν στην Αττική¹¹¹⁰. Οι αναφορές αυτές αποτελούν απόδειξη της διαχρονικής

¹¹⁰⁹ Η επιστολή του αυτοεξόριστου στην Κέα Μιχαήλ Χωνιάτη προς τον καθηγούμενο της Μονής (1209). *Τῷ καθηγουμένῳ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς Καισαριανῆς*

...Ὁ ὑπομνηματογράφος κῆρ Γεώργιος ὁ Βαρδάνης, ὁ πτωχοηγούμενος τοῦ ἐνταῦθα μοναστηρίου καὶ ὁ δουλευτῆς ἡμῶν μοναχὸς Πέτρος, ὃν ὁ μὲν ἡγούμενος ἀπὸ τοῦ ὑστερήματος αὐτοῦ ὠνησάμενος δέκα μελισσῶν κυψέλας παρέδωκε τῇ σῇ ὁσιότητι ὥστε ἐν τῷ κατὰ σὲ Ὑμηττῷ νέμεσθαι καὶ ἐπιδιδόναι εἰς αὐξῆσιν, λαμβάνειν τε τὸν ἡγούμενον τὴν αὐτῶν ἐτησίαν πρόσδοτον. Σὺ δὲ τεσσάρων ἤδη παρελθόντων ἐνιαυτῶν οὐ μόνον οὐκ ἀποδέδωκας καρπὸν τινα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μελισσῶνα λέγεις διαφθαρῆναι.

¹¹¹⁰ Evliya Çelebi [Τζωρτζόγλου 1931, 130–131]. DuLoir 1654, 319. Chandler 1776, 144. Dodwell 1819, 480. Gell 1827², 90. Leake, 1841, II, 47–49. Hobhouse 1813, 340–341. Middleton 2004, 416 [Julien-David Le Roy, *The ruins of the most beautiful monuments of Greece*, II, part 1.]. Pouqueville 1826–1827, 84. Leake 1841, II 48–49.

άσκησης και της παράδοσης της μελισσοκομίας στην περιοχή και της μακραίωνης φήμης του θυμαρίσιου μελιού του βουνού, όπως αυτή διασώθηκε και από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων, που πολλές φορές έχουν υπόψη τους οι περιηγητές¹¹¹¹. Σύμφωνα με τον Jacob Spon και τον George Wheeler το μέλι που παρήγαγε το μοναστήρι της Καισαριανής θεωρούνταν το καλύτερο στην Κωνσταντινούπολη¹¹¹². Οι δύο παραπάνω περιηγητές διέσωσαν πληροφορίες για τον τύπο των κυψελών και τον τρόπο άσκησης της μελισσοκομίας, ο Wheeler παρέχει μάλιστα και σχέδιο πλεκτής κυψέλης με κινητές κηρήθρες¹¹¹³. Τη χρήση κυλινδρικών πήλινων κυψελών μνημονεύει ο Γάλλος πρόξενος Louis-Auguste Felix de Beaujour ο οποίος περιηγήθηκε στον ελληνικό χώρο τα έτη 1787–1797¹¹¹⁴.

Το μέλι, λοιπόν, ήταν ονομαστό αττικό και ιδιαίτερα υμήττιο προϊόν, το οποίο εξαγόταν εκτός Αττικής¹¹¹⁵. Η άσκηση της μελισσοκομίας στον Υμηττό και στις παρυμήτιες περιοχές πρέπει να ανάγεται στην εποχή του Σόλωνα, ο οποίος θέσπισε απόσταση 100μ. ανάμεσα στις μελισσοκομικές εγκαταστάσεις¹¹¹⁶. Η οικονομική δραστηριότητα της εκτροφής μελισσιών επιβεβαιώνεται και από τα αρχαιολογικά δεδομένα. Σε ανασκαμμένες θέσεις της περιοχής μελέτης βρέθηκαν θραύσματα πήλινων κυψελών του οριζόντιου κυλινδρικού τύπου που επικρατεί κατά την αρχαιότητα στην Αττική¹¹¹⁷. Είναι γνωστός από δημοσιεύσεις αρχαίων κυψελών από την Οικία της Βάρης (θέση 2), από την περιοχή των Τραχώνων¹¹¹⁸ και από κατάλοιπα μελισσοκομικής εγκατάστασης στις Αλές Αιξωνίδες (θέσεις 115–116). Η πήλινη κυψέλη αποτελείται από κυλινδρικό σώμα, δακτυλίους επέκτασης και δισκοειδές κάλυμμα. Τα σκεύη αυτά ήταν αβαφή από χονδρόκοκο πηλό, φάρδαιναν προς το στόμιο και στένευαν προς τη βάση. Το ύψος έφθανε έως και τα 0.60–0.90μ. και η διάμετρος περί τα 0.30–0.35μ. Ανήκαν στην κατηγορία της καθημερινής χρηστικής

---

¹¹¹¹ Germanidou 2017, 94.

¹¹¹² Spon 1678, 222–225. Wheeler 1682, 409–413.

¹¹¹³ Βλ. εικονογράφηση στο έργο του συντρόφου και συνοδοιπόρου του Spon, George Wheeler (1682) σχέδιο σ. 412. Βλ. και Étienne 2004, 377, σημ. 188. Για τον τύπο της κάθετης κυψέλης με κινητές κηρήθρες βλ. Μαυροφρύδης 2013.

¹¹¹⁴ Beaujour 1800, 159–160, 167, 169.

¹¹¹⁵ Kalogirou–Papachristoforou 2017, 70. Βλ. και παραπάνω Γαλ., *Περὶ ἀντιδότων*, 26–27.

¹¹¹⁶ Πλουτ., *Σολ.* 23, 6.

¹¹¹⁷ Γερμανίδου 2016, 87–91.

¹¹¹⁸ Geroulanos 1973a. Jones 1976

κεραμεικής. Το στόμιο είχε οριζόντια χείλη. Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα ήταν η εσωτερική διαμόρφωση των τοιχωμάτων με ομάδες παράλληλων εγχαράξεων διαμορφωμένων με έναν τύπο ξύλινου χτενιού. Με τις κυψέλες συνδέονταν πήλινα κυλινδρικά στεφάνια, ύψους 0.075–0.095μ. και διαμέτρου λίγο μεγαλύτερης από το στόμιο των κυψελών, με οριζόντια χείλη και χτενωτή διαμόρφωση στο εσωτερικό, χρήσιμα για την αύξηση το ύψους των σκευών. Οι κυψέλες συνδέονταν με πήλινα δισκοειδή καλύμματα διαμ. 0.34–0.37 μ. και πάχ. από 0.015–0.02 μ., με μικρό ελλειπτικό άνοιγμα για την είσοδο των εντόμων. Η άνω επιφάνειά ήταν επίπεδη, ή είχε ομόκεντρα αυλάκια ή ανάγλυφους δακτυλίους. Διέθεταν δύο μικρές προεξοχές–ωτία, σαν λαβές, αντιδιαμετρικά τοποθετημένες και διαμπερείς οπές, ανά δύο ή τρεις, διαμ. 0.01–0.02μ., κοντά στις προεξοχές και μία στο κέντρο του καλύμματος. Ήταν έτσι δυνατή η πρόσδεση του καλύμματος με το δακτύλιο/–ους και το σκεύος. Τη δεκαετία του '70, με τη διενέργεια αναλύσεων σε δείγματα από τη Βάρη και τους Τράχωνες αποδείχθηκε η ύπαρξη ιχνών κεριού μέλισσας, επιβεβαιώνοντας τη χρήση των συγκεκριμένων σκευών ως κυψελών¹¹¹⁹.

Πήλινες κυλινδρικές αρχαίες κυψέλες έχουν επίσης αποκαλυφθεί σε πολλές θέσεις της Αττικής, στη δυτική πλευρά του Υμηττού, στην Αρχαία Αγορά¹¹²⁰, στο Σούνιο, στον Μαραθώνα, στα Ίσθμια Κορινθίας¹¹²¹. Ο τύπος αυτός κυψέλης απαντά στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο —ήδη από την 3η χιλιετία π.Χ. στην Αίγυπτο— και συνεχίζει κατά τους αρχαίους και βυζαντινούς χρόνους¹¹²². Συναντάται μέχρι και τα νεώτερα χρόνια στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά, την Κρήτη και την Κύπρο¹¹²³.

Τα σκεύη αυτά, σύμφωνα με παράλληλα από την Αίγυπτο, την Κύπρο και τα νησιά του Αιγαίου θα ήταν τοποθετημένα οριζόντια σε φαρδείς τοίχους, ίσως αναλημματικούς, και στοιβαγμένα το ένα πάνω στο άλλο, με στέγαση από πάνω τους¹¹²⁴. Οι επιπλέον δακτύλιοι εξυπηρετούσαν τη δυνατότητα τμηματικής αφαίρεσης

¹¹¹⁹ Jones et al. 1973, 397–414. Jones 1976, 86–88.

¹¹²⁰ The Athenian Agora XII, 217–218, αρ. 1853.

¹¹²¹ Jones et al. 1973, 398. Jones 1973. Jones 1976, 83–84, 91. Kalogirou–Papachristoforou 2017, 71.

¹¹²² Ανδρέου 1988, 73–75, υποσ. 3. Γερμανίδου 2016, 87–92. 134–143. Harissis 2017, 18–19. Kalogirou–Papachristoforou 2017, 71, 72, εικ. 4, 5 (από την Αίγυπτο). Mazar 2017, 40–43, εικ. 6, 7 μελισσοκομική εγκατάσταση από το Ισραήλ (περί το 900 π.Χ.).

¹¹²³ Οι πήλινες κυλινδρικές οριζόντιες κυψέλες απαντούν και κατά τα βυζαντινά χρόνια, ταυτόχρονα με άλλους τύπους από ψάθα, ξύλο ή από τμήμα κορμού δένδρου: Germanidou 2017, 96–97, 99 εικ. 3, 11.

¹¹²⁴ Jones 1976, 85. Kalogirou–Papachristoforou 2017, εικ. 5.

των κηρηθρών και τη συλλογή μελιού, περισσότερες από μία φορές τον χρόνο. Διευκόλυναν επίσης τον τρύγο των μελισσιών χωρίς τη χρήση καπνού, ώστε να επιτυγχάνεται ανώτερη ποιότητα (βλ. *ἀκάπνιστον* μέλι κατά τον Στράβωνα [IV B. 19, Στράβ. IX I, 23/399–400]).

Στη δυτική πλευρά του Υμηττού σε αγροικίες, οικίες αλλά και σε κάποιες υπαίθριες θέσεις ήρθαν στο φως κατάλοιπα και τμήματα πήλινων κυψελών που απέδειξαν αρχαιολογικά την έντονη ενασχόληση των κατοίκων με τη μελισσοκομία κατά τους κλασικούς χρόνους. Συγκεντρώσεις πολλών τεμαχίων κυψελών έχουν βρεθεί σε ανασκαφές αρχαίων οικιών σε συνάφεια με τον χώρο της αυλής, ή με προσκτίσματα με πρόσβαση από αυτήν. Σε δύο περιπτώσεις βρίσκονταν δίπλα στο μαγειρείο. Η άσκηση της μελισσοκομίας μέσα στην πόλη, στα σπίτια, είναι γνωστή και από τις ανασκαφές στην αρχαία Αγορά των Αθηνών από τον 5ο αι. π.Χ. κε.¹¹²⁵. Φαίνεται όμως ότι κυψέλες ήταν επίσης τοποθετημένες σε υπαίθριες θέσεις σε πλατείς αναλημματικούς τοίχους (θέσεις **340–341**).

Στην Οικία της Βάρης (θέση **2**), μικρός εξωτερικός χώρος ορθογώνιας κάτοψης (**εικ. 6**, Χώρος XIII, 4.15×2.00μ.), μπροστά από τον εξώστη της πρόσοψης της αγροικίας ερμηνεύτηκε ως χώρος, όπου οι κάτοικοι διατηρούσαν μελίσσια. Σε αυτόν υπήρχε ορθογώνια κατασκευή, 2.00×1.30μ. (Χώρος XIV) που καταλάμβανε το 1/3 της έκτασης του, οριζόταν από δύο παράλληλους τοίχους και στο εσωτερικό της βρέθηκαν λίθοι και πολλά τμήματα από πήλινες κυψέλες δακτυλίου και πώματα. Πιθανότατα αποτελούσε ένα είδος πάγκου για την τοποθέτηση των πήλινων κυλινδρικών κυψελών σε οριζόντιες σειρές.

Στη θέση **21**, σε συγκρότημα μεγάλης οικίας, πολλά τεμάχια κυψελών βρέθηκαν σε χώρο, ενδεχομένως ανοιχτό που οριζόταν από περιβόλο και βρισκόταν δίπλα σε δωμάτια που αναγνωρίστηκαν ως μαγειρείο και ανδρώνας. Ο χώρος με τις κυψέλες είχε πρόσβαση από την αυλή (**εικ. 30**).

Σε περιοχή των Αλών Αιξωνίδων με χαλαρό οικιστικό πλέγμα βρέθηκε γωνία ανεξάρτητου κτίσματος το οποίο ταυτίστηκε από τους Ηλία και Ιωάννα Ανδρέου με μελισσοκομείο (θέσεις **115–116**, οδός Παπαφλέσσα, οικ. Κούτσικου-Κόλλια και

---

¹¹²⁵ Rotroff 2002, 297. Kalogirou– Papachristoforou 2017, 71: μελίσσια σε αυλές και ταράτσες αρχαίων οικιών.

Πασχαλινού]. Η εγκατάσταση από την οποία σώθηκε μόνο η ΒΔ γωνία αποτελούνταν από παχείς τοίχους. Στο εσωτερικό βρέθηκε στρώμα καταστροφής από λίθους, κεράμους στέγης και τμήματα από τοιχώματα, δισκοειδή καλύμματα και κυλινδρικά στεφάνια κυψελών. Φαίνεται ότι υπήρχαν πεζούλια πάνω στα οποία θα ήταν τοποθετημένες οι κυψέλες σε οριζόντια θέση η μία πάνω στην άλλη.

Στη θέση **20**, στην ανασκαφείσα δυτική οικία (Οικία Β), που διέθετε αυλή, αναφέρεται η εύρεση τμημάτων κυψελών. Στη θέση **37** θραύσματα κυψελών, οξυπυθμενών αμφορέων και μελαμβαφών αγγείων βρέθηκαν σε πλακόστρωτο χώρο (Α9) που αποτελούσε πιθανόν αυλή οικίας. Στη θέση **62** (εικ. **64, 70**), σε δωμάτιο που ταυτίστηκε με μαγειρείο της οικίας [Δωμάτιο (η)] βρέθηκαν κομμάτια πίθων, αμφορέων, χυτρών, πήλινη κυψέλη και σιδερένια εσχάρα.

Στη θέση **72**, όπου ανασκάφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα και αρχαία οδός του 4ου αι. π.Χ. βρέθηκαν όστρακα κυψελών.

Στην Ηλιούπολη, στη θέση **281** στην περιοχή στην οποία πιθανολογείται η ύπαρξη στρατοπέδου Πτολεμαϊκού στρατεύματος, κατά τον Χερμωνίδειο Πόλεμο, μεταξύ των θεμελίων τοίχων και των άλλων κινητών ευρημάτων, νομίσματων, αιχμών βελών και βλημάτων σφενδόνης, οστράκων, κεράμων βρέθηκαν και τμήματα κυψελών¹¹²⁶. Υποδεικνύουν την άσκηση μελισσοκομίας στη θέση αυτή κατά την αρχαιότητα.

Βορειότερα στη θέση **340** σε στρώμα καταστροφής του 2ου αι. π.Χ. που συνδέθηκε με το αρχαιότερο ανάλημμα σημαντικής αρχαίας οδικής αρτηρίας που οριοθετούσε τις δυτικές υπώρειες του Υμηττού βρέθηκαν πολλά τμήματα κυψελών μαζί με κεραμική του 3ου και 2ου αι. π.Χ. Ερμηνεύτηκαν ότι οφειλόταν σε καταστροφή από πλημμύρες, στη διάρκεια των οποίων τα νερά της βροχής παρέσυραν κυψέλες που βρισκόταν σε υψηλότερο επίπεδο και κατέστρεψαν τμήμα του αναλήμματος.

Στην ευρύτερη περιοχή της θέσης **341** [ΧΟΛ Κορακοβούνι] γύρω από τη Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου και από το εκκλησάκι της Αγίας Ελεούσας (16ου/17ου αι.) παρατηρήθηκαν τμήματα από κυψέλες μαζί με μελαμβαφή όστρακα, κλασικών και

---

¹¹²⁶ Βαρούχα – Χριστοδουλοπούλου 1953–1954, 335.

ελληνιστικών χρόνων. Λόγω του πετρώδους και μη ευνοϊκού για καλλιέργεια εδάφους η θέση θα ήταν κατάλληλη για την άσκηση της κτηνοτροφίας και της μελισσοκομίας.

Σύμφωνα με την ερμηνεία του J. Ober, οι τέσσερις γνωστοί στους χρόνους του όροι του Αλεποβουνίου (θέσεις 301–320) οριοθετούσαν κάποια ιδιωτική ιδιοκτησία σχετιζόμενη με τη μελισσοκομία¹¹²⁷.

VIB9. Επιγραφές κατά χώραν

Αδιάψευστοι μάρτυρες της παρουσίας και δράσης των ανθρώπων στις δυτικές πλαγιές του Υμηττού κατά την αρχαιότητα είναι οι επιγραφές που διασώθηκαν πάνω στον ριζιμιό βράχο και ανάγονται οι περισσότερες στους αρχαϊκούς–κλασικούς χρόνους και ορισμένες στη ρωμαϊοκρατία. Ανήκουν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες αναλόγως του περιεχομένου τους:

A. Όροι, επιγραφές που δηλώνουν σύνορα εκτάσεων ή ιδιοκτησιών, δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα

B. Ονόματα ή επιγραφές δηλωτικές ταυτότητας

Γ. ερωτικές–άσεμνες επιγραφές

A. Ορόσημα

Αρ. Επιγρ.	Θέση	κείμενο	Χρονολ.	Συνύπαρξη με αρχαία	Δημοσίευση
104–107	Αλεποβούνι Βύρωνα (θέσεις 301–304)	ὄρος	4ο–2ο αι. π.Χ.		Langdon 1999, 1–4
108–117	Αλεποβουνι Βύρωνα (θέσεις 305–314)	ὄρος	ρωμαϊκών χρόνων		Langdon 1999, αρ. 5–14
118–122	Αλεποβούνι Βύρωνα (θέσεις 315–319)	ὄρος με πρόσθετα γράμματα	ρωμαϊκών χρόνων		Langdon 1999, αρ. 15–19

¹¹²⁷ Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές τα μελίσσια έπρεπε να έχουν ευδιάκριτα όρια, να βρίσκονται σε απόσταση 100μ. η μία εγκατάσταση από την άλλη (Πλουτ., Σολ. 23, 6), ενώ δεν ήταν καλό να πλησιάζουν ή να βόσκουν κοντά ζώα, αγελάδες ή πρόβατα (Ober 1981, 77). Ο M. Langdon δεν συμφώνησε με την ερμηνεία του Ober, αν και βρήκε τμήματα κυψέλης (Langdon 1999).

85	Ηλιούπολη ύψωμα 411.2μ., θέση 266	<i>ὄρος</i>	Κλασικοί χρόνοι	Περίγραμμα πέλματος δεξιού ποδιού με εγχαράξεις για ένδειξη δακτύλων	Langdon 1985a,264– 266.SEG XXXV 17.
89	λόφος 337.4μ., δυτικά της Μονής Καρέα θέση 285	<i>ὄρος</i> <i>διανό(μου)</i>	4ος αι. π.Χ.		SEG XXXV 140
90	λόφος 337.4μ., δυτικά της Μονής Καρέα θέση 285	<i>ὄρος(ος)</i>	5ου αι. π.Χ.	Ίχνη λατόμευσης	SEG XXXV 15
155-156	Ζωγράφου, Θεολογική Σχολή (θέση 329)	<i>ὄρος</i>	Ρωμαϊκοί χρόνοι		Langdon 1999, 503–506, αρ. TR 1, TR 2
152	Καισαριανή, λόφος Ταξιαρχών Φραγκομονάστηρο (θέση 323;)	<i>ὄρος</i>	Ρωμαϊκοί χρόνοι	Μη εντοπισμένος	IG II ² 2519
123	Περιοχή Καρέα, 3.5χλμ. νοτιοανατολικά Αλεποβουνίου	<i>Ζήνωνος</i> <i>ὄρος</i>	Ρωμαϊκοί χρόνοι	Μη εντοπισμένος	IG II ² 2525

Οι όροι στο ύψωμα Αλεποβούνι Βύρωνα αποτελούν το μεγαλύτερο γνωστό σύνολο χαραγμάτων όρων σε βράχους σε όλη την Αττική¹¹²⁸ και έως σήμερα είναι γνωστοί τουλάχιστον δεκαεννέα (**301–319**, Καταλόγος Επιγραφών **104–122**, **Χάρτης 7**). Αποτελούνται στην πλειονότητά τους μόνο από τη λέξη *ὄρος*, ενώ πέντε από αυτούς έχουν πρόσθετα γράμματα. Ανήκουν σύμφωνα με την αναλυτική δημοσίευσή τους από τον Langdon (1999) χρονολογικά σε δύο ομάδες: οι τέσσερις πρώτοι χρονολογούνται στον 4ο–2ο αι. π.Χ., χαρακτηρίζονται από το τετρασκελές Σ και την απουσία του δασέος *h* (**104–107**). Διαμορφώνουν μία γραμμή κατεύθυνσης Β–Ν, ορατού μήκ. 280μ. Οι υπόλοιποι δεκαπέντε, με το χαρακτηριστικό μηνοειδές Σ ανάγονται βάσει της

¹¹²⁸ Είναι γνωστοί ως *rupestral horoi*. Οι όροι απαντούν σε βραχώδεις περιοχές της Αττικής, στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού, στο ύψωμα Καμίνι ή Καμίνια Βάρης, στην κοιλάδα της Λουμπάρδας Κορωπίου και στη Λαυρεωτική. Ενδεικτικά: Lauter 1982. Traill 1982. Traill 1986, 116–122. Langdon 1988b. Goette 1994. Stanton 1996. Langdon 1999. Papazarkadas 2011, 157–158.

μορφής και διάταξης των γραμμάτων στους ρωμαϊκούς χρόνους (108–122). Από τους ρωμαϊκούς όρους, πέντε χαρακτηρίζονται από τα πρόσθετα γράμματα, πάνω και κάτω από τη λέξη *ὄρος* (αρ. Καταλόγου Επιγραφών 118–122. Langdon 1999, αρ. 15–19). Τα επιπλέον γράμματα αποτελούν πιθανότατα συντομογραφίες. Οι τελευταίοι όροι σχηματίζουν όριο ευθειών γραμμών που συναντώνται σε ορθή γωνία.

Ο εκδότης τους M. Langdon διέκρινε διαφορετική χρήση για τα όρια που διαμόρφωναν οι τρεις διακριτές παραπάνω ομάδες με βάση χρονολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά: οι αρχαιότεροι τέσσερις πιθανόν σχετίζονταν με τη νομή της βλάστησης του Αλεποβουνίου ή με την υλοτομία, σημαίνοντας το όριο ανάμεσα σε όμορες ιδιωτικές ιδιοκτησίες, για τη δήλωση της ιδιοκτησίας και την έμμεση αποτροπή πορισμού των αγαθών του βουνού.

Οι επόμενοι δέκα όροι με μηνοειδές Σ (108–117), χωρίς πρόσθετα γράμματα, θεωρήθηκαν από τον Langdon ρωμαϊκοί και ερμηνεύτηκαν με βάση το ψήφισμα για την Αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής (Επιγραφή αρ. 165)¹¹²⁹. Στις κατηγορίες δημόσιας περιουσίας που αποκαθίστανται σύμφωνα με την επιγραφή ανήκουν και τα δημόσια όρη (στίχ. 20: *τὰ δὲ ὄρη τὰ δημόσια*). Το Αλεποβούνι θα μπορούσε να ταυτιστεί με το *ὄρος τὸ πρὸς Ὑμηττῶν* (στίχ. 58) καθώς αποτελεί ευδιάκριτο λόφο που ξεχωρίζει αλλά και συνδέεται με τον όγκο του Ὑμηττού. Οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες στα δημόσια όρη είναι σύμφωνα με την ίδια επιγραφή ο πορισμός των αγαθών που παρέχει το βουνό και η υλοτομία (στίχ. 59: *πᾶσιν νέμειν κ[αὶ ὑ]λάζεσθαι*). Οι ρωμαϊκοί όροι του Αλεποβουνίου, πιθανόν οριοθετούσαν μία ορεινή έκταση η οποία διέθετε πλουτοπαραγωγικές πηγές τέτοιας σημασίας οι οποίες επέβαλαν την αποκατάσταση του δημόσιου χαρακτήρα: διαχώριζαν τα ορεινά εδάφη που θα έπρεπε να διατηρηθούν ως δημόσια, και να διαφοροποιηθούν από άλλα που θα ήταν δυνατό να εκμισθωθούν¹¹³⁰.

Η τελευταία ομάδα, οι πέντε όροι με τα πρόσθετα γράμματα Z, O, M ως συντομογραφίες —ανάγονται στους αυτοκρατορικούς χρόνους έως το 210 μ.Χ.— σχηματίζουν οριογραμμή σε ορθή γωνία, η οποία χώριζε την περιοχή του υψώματος σε τρία μέρη, του Z προς ανατολικά, του O προς νότο και του M προς βορρά. Θεωρήθηκαν δηλωτικά κάποιου ονόματος και ότι αποτελούσαν αρίθμηση αγρού ή πεδίου.

¹¹²⁹ IG II² 1035. Schmalz 2007–2008, 42.

¹¹³⁰ Langdon 1985a, 257–260. Stanton 1996, 361–362. Langdon 1999, 498–499, 502.

Διατυπώθηκαν και άλλες προγενέστερες ερμηνείες που δεν ήταν δυνατό να λάβουν υπόψη τους το σύνολο των ευρεθέντων όρων. Σύμφωνα με τον J. Ober, οι μέχρι τότε γνωστοί τέσσερις όροι του Αλεποβουνίου με μηνοειδές Σ, ανήκαν στους ρωμαϊκούς χρόνους. Σε συνδυασμό με την επιγραφή IG11² 2776 που αποτελεί κατάλογο ιδιοκτησιών του 2ου μ.Χ. και περιλαμβάνει ιδιοκτησίες προς τον Υμηττό, όπως ο αγρός ιδιοκτησίας της Κλαυδίας Δαμούς στην Αγκύλη και στην Αγρυλή (αρ. **170**), οι όροι του Αλεποβουνίου οριοθετούσαν κατά αυτόν τον τρόπο μια ιδιωτική έκταση, πιθανότατα μελισσοκομική εγκατάσταση¹¹³¹.

Ο J. Traill (1986) έχοντας υπόψη του μικρότερο αριθμό όρων —έναν με τετρασκελές Σ και τρεις με μηνοειδές— θεώρησε ότι οι όροι του Αλεποβουνίου, καθώς και άλλα έντεκα σύνολα όρων σε διάφορες θέσεις της Αττικής υπαίθρου σήμαιναν σύνορα δήμων που συνδέονταν με την αναδιοργάνωση των φυλών της Αττικής το 307/6 π.Χ. και τη μετακίνηση δήμων από τις παλαιές δέκα στις δύο πρόσθετες μακεδονικές φυλές, την Αντιγονίδα και τη Δημητριάδα¹¹³².

Κατά τον Stanton οι όροι του Αλεποβουνίου αποτελούσαν όρια δήμων, του 4ου αι. π.Χ.¹¹³³. Αναγνωρίζοντας τις διαφορές που παρουσιάζουν στη χάραξη και στη χρονολόγηση θεώρησε ότι αποτελούσαν έργο απλών ανθρώπων που ήθελαν να προστατεύσουν την περιοχή τους από τα κοπάδια των γειτονικών δήμων, και όχι εφαρμογή επίσημης απόφασης τους κράτους ή του δήμου.

Όροι με την αναγραφή της μεμονωμένης λέξης έχουν βρεθεί και σε άλλες θέσεις στην κεντρική ζώνη του δυτικού Υμηττού, συχνά συνυπάρχοντας με άλλες αρχαιότητες.

Στην Ηλιούπολη (θέση **266**), στο ύψωμα 411.2μ., εντοπίστηκε δυτικά από την κορυφή επιγραφή όρου κλασικών χρόνων με τετρασκελές Σ, κοντά σε ζεύγος περιγραμμάτων ποδιών (αρ. **85**). Στην ίδια θέση έχουν εντοπισθεί τουλάχιστον 15 ζεύγη εγχάρακτων περιγραμμάτων ποδιών, ενηλίκων, παιδιών και ένα γιγάντιο, απεικόνιση ανδρικών γεννητικών οργάνων και τμηματικά σωζόμενες επιγραφές, που

---

¹¹³¹ Ober 1981, 73–77.

¹¹³² Βλ. και Langdon 1999, 493, υποσ. 14 για το μηνοειδές Σ, το οποίο σε κάποιες περιπτώσεις απαντά και στον ύστερο 4ο αι. π.Χ.

¹¹³³ Stanton 1994, 222. Stanton 1996, 353–354, εικ. 1, 361–362.

απέδιδαν το πιθανότερο ονόματα. Δεν έχει εντοπισθεί άλλος όρος, έτσι ώστε να διαμορφώνεται νοητό όριο.

Κοντά στη Μονή Καρέα, στη δυτική πλευρά του λόφου 337.4μ. (θέση **285**) εντοπίστηκε επιγραφή όρου στον βράχο, με δασύ η του 5ου αι. π.Χ. (αρ. **90**). Στον ίδιο λόφο ΝΑ της βραχώδους κορυφής του λόφου, είχε βρεθεί σειρά τριών παρόμοιων επιγραφών όρων υδρευτικού αγωγού [ὄρος|διανό(μου)] του 4ου αι. π.Χ. Δεν εντοπίστηκαν άλλοι όροι, σύγχρονοι του μεμονωμένου αρχαιότερου. Ίχνη λατόμευσης υπάρχουν στη γύρω περιοχή και είναι πιθανό το γκριζωπό μάρμαρο της περιοχής να έτυχε εκμετάλλευσης και λατομικής δραστηριότητας κατά την αρχαιότητα, ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. και ίσως η έκταση αυτή είχε οριοθετηθεί.

Σύμφωνα με τον M. Langdon οι όροι με μηνοειδές Σ που βρέθηκαν στο περιβάλλον της Θεολογικής Σχολής (θέση **329**, επιγραφές αρ. **155–156**) σε απόσταση 20μ. μεταξύ τους και με κατεύθυνση Δ–Α. ήταν πιθανόν συναφείς με τους αναλημματικούς τοίχους, κατεύθυνσης ΝΑ–ΒΔ στην ίδια περιοχή (θέση **325**). Μπορεί να δήλωναν σύνορα ιδιοκτησιών που ετύγγαναν κάποιου είδους καλλιέργειας

Μεμονωμένος όρος στον βράχο ήταν και ο αρ. **152** (IG II² 2519), που ανέφεραν οι Dodwell (1819, 484) και (Milchofer 1888, 356, αρ. 704). Πιθανόν βρισκόταν στη θέση **323** (λόφος Ταξιαρχών/Φραγκομονάστηρο). Ο Langdon τον χαρακτήρισε ως χαμένο (1999, 495, σημ. 22). Θεωρήθηκε ότι όριζε όρια αρχαίου ιερού/τεμένους.

Τέλος, στην περιοχή πάνω από την Ηλιούπολη, 3.5 χλμ. νοτιοανατολικά του Αλεποβουνίου βρέθηκε χαραγμένη στον βράχο η επιγραφή Ζήνωνος|ὄρος (αρ. **123**) με μηνοειδές Σ, ρωμαϊκών χρόνων. Από τους J. Ober (1981, 76) και M. Langdon (1999, 495–496) θεωρήθηκε ως όριο ιδιοκτησίας. Θα μπορούσε όμως να αποτελούσε σήμα μνήματος κάποιου Ζήνωνος.

Σημειώνουμε ότι για τις δύο τελευταίες δεν είναι γνωστή η ακριβής θέση εύρεσης¹¹³⁴.

Οι επιγραφές όρων, χαραγμένες στον ριζιμιό βράχο επιχωριάζουν στο κεντρικό τμήμα της δυτικής πλευράς του Υμηττού, το οποίο είναι ταυτόχρονα το πιο προσιτό στους κατοίκους του άστεως. Δεν είναι σύγχρονες, παρότι υπάρχει ομοιότητα στη χάραξη των γραμμάτων, Ο και Ρ. Ανήκουν στους κλασικούς και κάποιοι στους ρωμαϊκούς χρόνους. Τα γράμματα που έχουν χρησιμοποιηθεί από τους μελετητές, ως

---

¹¹³⁴ Βλ. Ober 1981, 76.

χρονολογικά κριτήρια, είναι: το τετρασκελές Σ το οποίο οδηγεί σε χρονολόγηση στους κλασικούς χρόνους και το μηνοειδές που χαρακτηρίζει τους ρωμαϊκούς, χωρίς το τελευταίο να είναι πάντοτε απόλυτο. Η ύπαρξη δασέος *h* χρονολόγησε το μοναδικό αντίστοιχο παράδειγμα στον 5ο αι. π.Χ., ενώ η απουσία του από τον 4ο αι. π.Χ. κε.

Η σήμανση εκτάσεων σε ορεινές βραχώδεις περιοχές του δυτικού Υμηττού με την αναγραφή της λέξης όρος πάνω σε βράχους απαντά στην Αττική από τον 5ο αι. π.Χ. αλλά ήταν συνήθης κατά τον 4ο π.Χ.¹¹³⁵ Το φαινόμενο αυτό διατηρήθηκε κατά τη ρωμαϊοκρατία. Θα μπορούσε οι όροι του Αλεποβουνίου να είχαν διαφορετική χρήση ανάλογα με τη χρονολόγησή τους. Θεωρούμε ότι οι τέσσερις πρώτοι αρχαιότεροι όροι είναι πιθανό να αποτελούσαν όριο κατά τον άξονα Β–Ν μεταξύ των δύο διαφορετικών δήμων, πιθανώς των δύο Ποταμών της Λεοντίδος, ιδίως κατά την αναδιοργάνωση των αττικών φυλών στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. σύμφωνα με την άποψη του Traill (1986). Η οριοθεσία πιθανότατα έγινε για την αποτροπή της νομής του πλούτου του βουνού από τους δημότες όμορου δήμου¹¹³⁶. Παρόμοιοι όροι έχουν βρεθεί και σε γειτονικές περιοχές της Αττικής: οι όροι του υψώματος των Καμινίων Βάρης πιθανόν σηματοδοτούσαν όρια μεταξύ του δήμου του Αναγυρούντος και των γειτονικών Αλών, οι έξι όροι στην Κοιλάδα της Λουμπάρδας ενδεχομένως διαχώριζαν τους δύο δήμους των Λαμπτρών που ανήκαν σε διαφορετική τριττύ και μετά το 307/306 π.Χ. και σε διαφορετική φυλή¹¹³⁷.

Οι υπόλοιποι δεκαπέντε ρωμαϊκών χρόνων είτε οριοθετούσαν κάποια δημόσια γη, αποκαθιστώντας τον χαρακτήρα της σύμφωνα με το ψήφισμα για την Αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής [IG II² 1035], είτε στην περίπτωση των πέντε με τα πρόσθετα γράμματα οριοθετούσαν ιδιωτικούς αγρούς, όπως τις ιδιοκτησίες προς

---

¹¹³⁵ Βλ. Goette 1994. Stanton 1996, 363–364.

¹¹³⁶ Traill 1986, 117 αρ. 3, 119. Η άποψη αυτή εκφράστηκε από τον Traill (1986) για τους τέσσερις μέχρι τότε ευρεθέντες όρους του Αλεποβουνίου, παρότι το μηνοειδές σίγμα των τριών από αυτούς υποδείκνυε μεταγενέστερη χρονολόγηση Δεν απέκλεισε μία χρονολόγηση κατά τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους ή ακόμα και κατά τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και συγκεκριμένα το 307/306π.Χ με την αναδιοργάνωση των δήμων, με την αύξηση των φυλών, με την εισαγωγή των δύο μακεδονικών φυλών

¹¹³⁷ Traill 1982, 162–8, ιδιαιτ 168. Langdon 1985b, 9–10. Trail 1986, 117–118. Langdon 1988b, 49–50. Papazarkadas 2011, 157–158, σημ 276. Βλ. Επίσης Stanton 1996, 355–357. Fachard 2016, 204–207.

τον Υμηττό που αναφέρει η επιγραφή IG 11² 2776, σύμφωνα και με την άποψη του Langdon.

Από τα προαναφερθέντα παραδείγματα φαίνεται καθαρά ότι η αναγραφή της λέξης όρος, σε περισσότερα από ένα σημεία, απαντά σε υψώματα για τη σήμανση συνόρων είτε ανάμεσα σε εκτάσεις δήμων είτε σε ιδιοκτησίες. Η λειτουργία των όρων προϋποθέτει τη νομή ενός αγαθού του βουνού. Μόνο σε μία περίπτωση συνυπάρχουν με λατομεύσεις, επομένως είναι δύσκολο να συνδέονταν με λατομικές εκτάσεις. Δύο άλλοι όροι ρωμαϊκών χρόνων γειτνιάζουν με έκταση με αναλήμματα που πιθανόν συγκρατούσαν εδάφη προς καλλιέργεια, επομένως οι εγχάρακτοι όροι στη ρωμαϊοκρατία είναι πιθανό να σχετίζονταν με αγρούς και χωράφια. Για την έγγειο ιδιοκτησία γνωρίζουμε ότι κατά τον 4ο αι. π.Χ. χρησιμοποιούνταν ευρέως όροι υποθήκης πάνω σε ξεχωριστούς λίθους (βλ. αρ. 53). Σε αυτούς όμως αναγραφόταν ολόκληρο κείμενο με το όνομα του δανειστή, το είδος του ακινήτου, το τίμημα κλπ. Η χρήση όρων στην κεντρική ζώνη του δυτικού Υμηττού, σε σειρά ο ένας με τον άλλον, ώστε να σχηματίζονται οροθετικές γραμμές, όπως συμβαίνει στο Αλεποβούνι, θεωρούμε ότι εξυπηρετούσε και οριοθετούσε την περισσότερο διαδεδομένη σε αυτά τα ημιορεινά εδάφη δραστηριότητα, αυτήν της βοσκής. Η συχνή παρουσία βοσκών, όπως θα δούμε παρακάτω συνάγεται από την αναγραφή των ονομάτων και ενίοτε της δραστηριότητάς τους, ήδη από τον 6ο αι. π. Χ. Με αφετηρία την άποψη του Traill (1986) πιστεύουμε ότι οι όροι των κλασικών χρόνων χώριζαν εκτάσεις όμορων δήμων που διατίθενταν για βοσκή ή εκμισθώνονταν σε ιδιώτες και νομείς¹¹³⁸. Η εκμετάλλευση των ορεινών περιοχών του Υμηττού ως τόπων βοσκής από τον οικείο δήμο, με τη χορήγηση του αντίστοιχου δικαιώματος μέσω τιμήματος σε ιδιώτες είναι γνωστή από το ψήφισμα των Αιζωνέων περί του *έννομίου*, που περιγράφει μια νομική διαδικασία διαιτησίας για τους εκμισθωτές–οφειλέτες προσόδων του δήμου από τα βοσκοτόπια της Αιζωνής (αρ. 43)¹¹³⁹. Είναι άλλωστε γνωστές από τις γραπτές πηγές οι συνοριακές διαφορές κατά την αρχαιότητα για τους τόπους βοσκής¹¹⁴⁰. Μια άλλη δραστηριότητα που πιθανόν ελάμβανε χώρα ήταν ο πορισμός της ξυλείας. Και αυτή ήταν δυνατό να

¹¹³⁸ Βλ. και Langdon 1985b. Papazarkadas 2011, 157, σημ. 273, 274 *rupestral horoi*

¹¹³⁹ Βλ. και Papazarkadas 2007a, 160–166. Papazarkadas 2011, 120, 134.

¹¹⁴⁰ Θουκ. V 42, 1. Βλ. επίσης Πίκουλας 1989. Στην Πελοπόννησο, η διαμάχη Μεσσηνίων και Σπάρτης για τη Δενθελιάτιδα, για οικονομικούς λόγους και για τον έλεγχο του οδικού δικτύου, οδήγησε στη χάραξη οροθετικής γραμμής στον Ταύγετο.

επιτρεπόταν σε εκμισθούμενες δημοτικές εκτάσεις (βλ επιγραφή Φελλείδος, αρ. 48, στίχ. 33–36). Μπορούμε επομένως να υποθέσουμε ότι οι χρήσεις αυτές, τουλάχιστον κατά τον 4ο αι. π.Χ., θα ήταν οριοθετημένες γεωγραφικά, προκειμένου κάθε δήμος να διασφαλίζει τα έσοδά του, έναντι των ομόρων.

Οι όροι των ρωμαϊκών χρόνων ενδεχομένως χώριζαν ιδιοκτησίες και εκμισθωμένες εκτάσεις, όπως ο όρος που φέρει όνομα του Ζήνωνος και οι ρωμαϊκοί όροι του Αλεποβουνίου.

B. Επιγραφές σε βράχους με ονόματα ή δηλωτικές της ταυτότητας του χαρακτή

Αρ. κατ.	Θέση	κείμενο	Χρονολ.	Συνόπαρξη με αρχαία	Δημοσίευση
39	Άνω Βούλα, οδός Νικηταρά, θέση 118	<i>Μνέμον είμι ποιμὴν ὄν</i>		Μαζί με χάραγμα ανδρικής κεφαλής με κράνος.	SEG XXXVII 202. Κρανιώτη 1979
42	ΝΑ Αττική Βούλα, Βάρη,	Πάνω από 1200 επιγραφές, με μνεία ονόματος χαρακτή και ιδιότητας	6ου αι. π.Χ	σχέδια караβιών και αλόγων	SEG XLIX 2. Van de Moortel – Langdon 2017
69	Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη Θέση: 234	<i>ΑΕ. ΙΟΡΗ ΑΕΡΦΡΗ</i>	5ος αι. π.Χ.	χαραγματα πελμάτων, γεννητικών οργάνων, γραμμάτων μεταξύ των οποίων επιγραφή καλού	SEG XXXV 19. Langdon 1985a, 267–269
70	ομοίως	<i>Εὐθροδοῦ(ου)</i>	Αρχές 5ου αι. π.Χ.	Μετά το T ένας σχηματικός εγχάρακτος φαλλός	IG P 1405ter SEG XXXV 20

83	Ηλιούπολη λόφος 411.2μ., θέση 266	— — — <i>PIΣΤ</i> planta pedis <i>P</i> — — —	κλασικοί χρόνοι	εγχάρακτα πέλματα ποδιών ανδρικά γεννητικά όργανα, επιγραφή όρου (85)	IG I³ 1405 quater. SEG 35.16
100	Βύρωνας Κακόρεμα, αρχαίο λατομείο, θέση 293	α. <i>Κε<θ>ήγου</i> β. <i>Κεθήγου</i>	ρωμαϊκοί χρόνοι, περίοδος Αυγούστου	λατομείο	SEG XXXI 149

Μια κατηγορία ιδιωτικών επιγραφών που συναντάται στις βραχώδεις πλαγιές του βουνού, σε υπαίθριες θέσεις, είναι οι επιγραφές που περιλαμβάνουν ένα όνομα ή λίγες λέξεις που προσδιορίζουν την ταυτότητα του χαρακτή, όπως τα παραδείγματα από την Αγία Ειρήνη Αργυρούπολης (θέση αρ. **234**, επιγραφές αρ. **69–70**). Η θέση αυτή συγκεντρώνει εγχάρακτες επιγραφές στον ριζιμίο βράχο μαζί με χαράγματα πελμάτων, γραμμάτων και γεννητικών οργάνων. Οι επιγραφές χρονολογήθηκαν στον 5ο αι. π.Χ. Ορισμένες από αυτές έχουν ερωτικό περιεχόμενο: όπως η αρ. **71** άσεμνη επιγραφή του Αιθωνίδη, η επιγραφή του *Εὐθυδότ(ου)* (αρ. **70**) και άλλες δυσανάγνωστες επιγραφές (αρ. **69**) συνοδευόμενες από απεικόνιση γεννητικών οργάνων¹¹⁴¹.

Παρόμοιο σύνολο επιγραφών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται τμηματικά σωζόμενα ονόματα, χαράγματα ποδιών και γεννητικών οργάνων και όρος εντοπίστηκε στη θέση **266**, στην περιοχή της Ηλιούπολης. Η ομάδα αυτή χρονολογείται επίσης στους κλασικούς χρόνους.

Το φαινόμενο πρέπει να ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένο στην Αττική ύπαιθρο και μάλιστα σε βραχώδη, μη καλλιεργούμενα υψώματα, όπως συνάγεται από τις εντοπισμένες από τους Langdon και Van de Moortel (2015, 2017) επιγραφές χαραγμένες στον βράχο σε διάφορα σημεία της ΝΑ Αττικής, στις περιοχές της Βούλας και της Βάρης (αρ. **42**). Ο αριθμός τους είναι εντυπωσιακός, καθώς ξεπερνούν τις 1200. Μαζί τους βρέθηκαν σχέδια караβιών, πολεμικών και εμπορικών, αλόγων, κάποιων

¹¹⁴¹ Langdon 2004, 205.

με τους αναβάτες τους, καθώς και περιγραμμάτων ποδιών. Συνήθης είναι η αναγραφή του ονόματος του χαράκτη, σε ονομαστική πτώση (125). Αρκετές, περί τις εκατό, σε πενήντα διαφορετικά εξάρματα βράχων παρουσιάζουν τον τύπο: *μνεῖμα* + *εἰμί* + όνομα σε γενική πτώση. Αντί της λέξης *μνεῖμα*, σε ένα χάραγμα χρησιμοποιείται η λέξη *γράμ(μ)ατα*¹¹⁴². Σε κάποιες αναγράφεται η ιδιότητα του χαράκτη [*ποιμαίνοντος, ποιμένες, ηαιπόλος, θύραυλος*], η οποία πρέπει να χαρακτήριζε το σύνολο των χαρακτών των επιγραφών, σύμφωνα με τον M. Langdon. Δεν απουσιάζουν τα graffiti *καλών* και υβριστικές-άσεμνες επιγραφές. Είναι όλες γραμμένες στην αττική διάλεκτο. Τα επιγραφικά αυτά χαράγματα χρονολογήθηκαν με βάση τη μορφή των γραμμάτων, τον τρόπο της γραφής (επι τα λαιά, βουστροφηδόν, αλλά και ες ευθύ) και τα εγχάρακτα σχέδια σε χρόνους πριν από το 500 π.Χ. Το πλήθος και η πρωιμότητα των επιγραφών αντικατοπτρίζουν την αξιοσημείωτη έκταση του αλφαριθμητισμού των απλών Αθηναίων του 6ου αι. π.Χ., ποιμένων, λατόμων και αγροτών¹¹⁴³. Με τις επιγραφές αυτές οι ταπεινοί ξωμάχοι φαίνεται ότι δήλωναν την παρουσία τους [*μνεῖμα, γράμ(μ)ατα*] και ταυτόχρονα τη μεγάλη περηφάνια τους για την κατάκτηση της γνώσης της γραφής, όπως εκφράζει μία από αυτές τις επιγραφές: *Σοτιμίδες ἔγραφσεν τάδεγε, ὁ ποιμένες· γιζνῖ γνόσκι (h)ο ηαιπόλος*¹¹⁴⁴.

Από βοσκό ή βοσκούς ήταν γραμμένη η αρ. **39**, από την περιοχή των Αλών Αιξωνίδων η οποία συνοδευόταν από χάραγμα ανδρικής κεφαλής με κράνος: *Μνέμον εἰμί|ποιμὴν ὄν* [SEG XXXVII 202]¹¹⁴⁵.

Τέλος το μοναδικό χάραγμα ονόματος ρωμαϊκών χρόνων, όπως έχει ερμηνευτεί δηλώνει τον ιδιοκτήτη ή εκμισθωτή λατομείου (**100**).

Στην κατηγορία αυτή εντάσσουμε και τα χαράγματα ποδιών, που είναι συνήθη στις εσχατιές της Αττικής υπαίθρου και θεωρούμε ότι θα αντιστοιχούσαν στο αποτύπωμα ποδιού του χαράκτη, καθώς τα μεγέθη τους διαφέρουν: έχουν παρατηρηθεί

---

¹¹⁴² Langdon 2015, 51–52, αρ. 7.

¹¹⁴³ Βλ. και Taylor 2011.

¹¹⁴⁴ Όπ. π. 52, 57–58.

¹¹⁴⁵ Θα μπορούσε όμως η συγκεκριμένη επιγραφή να διαβαστεί ως *μνέμον εἰμί ποιμὴνον*, [*μνήμων εἰμί ποιμένων*] με βάση μεγάλο αριθμό επιγραφών του τύπου του τύπου: *μνεῖμα* + *εἰμί* + όνομα σε γενική πτώση που εντόπισε ο M. Langdon στο ύψωμα Μπαράκο Βάρης και στις γύρω περιοχές Βάρης και Βούλας (Langdon 2015, 53).

πιο μικρά, ίσως παιδικά και ένα γιγάντιο, πιθανόν εκφράζοντας μια σκωπτική διάθεση (θέσεις **234**, **266**, επιγραφές αρ. **68**, **71**, **83** και **85**). Τέτοια σύνολα είναι γνωστά από τη Λαυρεωτική και την περιοχή της Βούλας και Βάρης¹¹⁴⁶. Απαντούν σε θέσεις όπου κατά τον 5ο αι. π.Χ. υπήρχε έντονη δραστηριότητα ανθρώπων της υπαίθρου, βοσκών, μεταλλουργών, λατόμων ή και προσκυνητών σε αγροτικά ιερά. Πρέπει να αποτελούσαν συνήθη τρόπο δήλωσης της παρουσίας του χαρακτή, της ομάδας ή της οικογένειάς του.

Γ. Επιγραφές ερωτικού περιεχομένου

Αρ. κατ.	Θέση	κείμενο	χρονολόγηση	Δημοσίευση
32	Βούλα, οδός Δαιδάλου και Σερίφου, οικόπεδο Σκαφιδά	<i>[Αί]σχίνες : καλός</i>	6ος αι. π.Χ.	IG P 1404 bis SEG XXIX 54
68	Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη, 234	<i>Δεινίας καλός</i>	475–450 π.Χ.	IG P 1405bis SEG XXXV 18.
71	Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη, 234	<i>Αἰθονίδες/καλός καταπύγον/ηερόν</i>	Περί το 500 π.Χ.	SEG LIV 82

Στην αττική ύπαιθρο στην οποία ανήκει το μεγαλύτερο μέρος των δυτικών κρασπέδων του Υμηττού δεν είναι ασυνήθιστες οι περιπτώσεις επιγραφικών χαραγμάτων με ερωτικό περιεχόμενο, πάνω σε βραχώδες έδαφος.

Μία διακριτή ομάδα των επιγραφών αυτών αποτελούν τα χαράγματα *καλών*. Το επίθετο καλός έχει τη σημασία του ωραίος εξωτερικά αλλά και του όμορφος ηθικά και ευγενής¹¹⁴⁷. Η αναγραφή ονομάτων με τον επιθετικό προσδιορισμό *καλός* είναι κυρίως γνωστή από την αττική αγγειογραφία, είτε ως γραπτές επιγραφές (*dipinti*) πριν από την όπτηση του αγγείου και σπανιότερα ως εγχάρακτες (*graffiti*). Ανάγονται από τα μέσα 6ου έως τα μέσα 5ου αι. π.Χ.· στην πλειονότητά τους δεν έχουν σχέση με την παράσταση του αγγείου και συχνά επαινούν κάποιον άσχετο με την εικονογραφία δημοφιλή νέο Αθηναίο, αριστοκρατικής συνήθως καταγωγής¹¹⁴⁸.

¹¹⁴⁶ Βλ. και επιγραφές αρ. **42**. Van de Moortel – Langdon 2017.

¹¹⁴⁷ Σούδα s.v. *καλοί*. LSJ, s.v. *καλός*.

¹¹⁴⁸ Βλ. και κατάλογους μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων με επιγραφές *καλών*: *ABV* 664.

Στην περιοχή μελέτης έχουμε τρεις περιπτώσεις επιγραφών *καλῶν*, χαραγμένων στον βράχο. Ως προς τη χρονολόγησή τους, ανήκουν στην ίδια με τα αγγεία εκατονταετία. Οι εγκωμιαστικού χαρακτήρα επιγραφές προέρχονται η μία (**αρ. 32**) από τις Αλές Αιζωνίδες και οι δύο επόμενες από τα ορεινά του Ευωνύμου (**αρ. 68** και **71**).

Οι ερωτικού περιεχομένου επιγραφές *καλῶν* δεν ήταν μεμονωμένα ευρήματα αλλά κοντά υπήρχαν σύγχρονές τους εγχάρακτες επιγραφές της κατηγορίας Β', ονόματα, εγχάρακτα σχέδια και σκαριφήματα (**68, 71**) ή βρίσκονταν κοντά σε οικιστικό περιβάλλον (**32**). Η λειτουργία τους ήταν η ίδια με αυτή των επιγραφών στα αγγεία: εκδήλωση επαίνου, ερωτικής προτίμησης ή θαυμασμού για κάποιον νέο της εποχής, σε περιοχές που φαίνεται ότι ήταν σχετικά πολυσύχναστες¹¹⁴⁹. Μάλιστα το ερωτικό στοιχείο γίνεται πιο έκδηλο στην επιγραφή του Αιθονίδη με το άσεμνο ειρωνικό σχόλιο που ακολουθεί.

Άσεμνες υβριστικού περιεχομένου

Αρ. κατ.	Θέση	κείμενο	χρονολόγηση	Δημοσίευση
27	Βόρεια από το Δίλοφο Βάρης	<i>Νέβρος καταπύγων</i>	5ος αι. π.Χ.	Langdon 2016, 85, αρ. 12, εικ. 24–25
40	Πανόραμα Βούλας, θέση 176α	<i>[--]όσυνος βινῖται ἐρετῶ</i>	6ος αι. π.Χ.	Langdon 2016, 86, αρ. 18, εικ. 36–37
41	Πανόραμα Βούλας	<i>[--] βινεῖ</i>	6ος αι. π.Χ.	Langdon 2016, 86, αρ. 19, εικ. 38–39
71	Αργυρούπολη, Αγία Ειρήνη, θέση 234	<i>Αἰθονίδες/καλός/ καταπύγον/ηεκ όν</i>	Περί το 500 π.Χ.	Langdon 2004. SEG LIV 82

ARV² 1559–1616. Appendix IV. *Kalos names*. Βλ. και Robinson–Fluck 1937, 3–5. Immerwahr 1971, 51–60.

¹¹⁴⁹ Βλ. και Θέμος 2014, 412–424 με συγκέντρωση και σχολιασμό των εγκωμιαστικών εγχάρακτων επιγραφών *καλῶν* από διάφορα μέρη της Ελλάδος, όπου εγχάρακτες επιγραφές *καλῶν* απαντούν σε ποικίλες επιφάνειες, σε τοίχους κτηρίων, σε βράχους και σε αγγεία (κυρίως στα νησιά του Αιγαίου από τον 4ο αι. π.Χ. κε.).

Στα ορεινά του Υμηττού απαντούν επίσης χαράγματα επί των βράχων με άσεμνο ερωτικό περιεχόμενο. Καθαρά ερωτικό περιεχόμενο είχαν τέσσερις επιγραφές, με παράγωγα των ρημάτων *πυγίζω* και *βινῶ*¹¹⁵⁰. Ήταν αρκετά πρώιμες και χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Ο χαρακτήρας τους είναι κυρίως υβριστικός και μπορούν να αποδοθούν σε ανθρώπους της υπαίθρου, όπως βοσκούς που περνούσαν αρκετό χρόνο στις βραχώδεις περιοχές και εξέφραζαν με αυτόν τον τρόπο την αντιπάθεια τους προς ορισμένα πρόσωπα, χρησιμοποιώντας χυδαίες εκφράσεις, κατά μια διαχρονική απαράλλακτη πρακτική. Οι επιγραφές ερωτικού περιεχομένου δεν είναι σπάνιες σε βραχώδεις εκτάσεις στην ύπαιθρο της Αττικής¹¹⁵¹.

Επιγραφές επί του βράχου στο Σπήλαιο Βάρης

Τέλος, στις κατά χώραν επιγραφές θα πρέπει να αναφερθούν οι εγχάρακτες στα βραχώδη τοιχώματα στο εσωτερικό του Σπηλαίου της Βάρης, που ρίχνουν φως στις λατρευόμενες θεότητες, σε ιερούς κανόνες αλλά και στην προσωπικότητα ενός δραστήριου λατρευτή.

Η επιγραφή αρ. 1 είναι Ιερός Νόμος με σαφείς οδηγίες στους πιστούς για τη διατήρηση της καθαριότητας στο εσωτερικό του σπηλαίου κατά τις θυσίες. Ήταν χαραγμένη στο τοίχωμα του μικρότερου θαλάμου, όπου βρισκόταν η πηγή νερού, κοντά σε μια μικρή ορθογώνια δεξαμενή λαξευμένη στον βράχο¹¹⁵². Σχεδόν κάτω από την επιγραφή σώζεται αβαθής κόγχη. Η απόσταση από την είσοδο του σπηλαίου δεν είναι μεγάλη.

Στο απέναντι νότιο τοίχωμα του θαλάμου (Weller, πίν. I ν) υπάρχει μία ακόμα κόγχη με όρυγμα στον πυθμένα σε σχήμα D, κάτω από την οποία υπάρχει η επιγραφή *Χάριτος* [αρ. 9α].

Στα τοιχώματα του σπηλαίου κάτω συνήθως από λαξευτές κόγχες ή βωμούς απαντούν τα ονόματα των λατρευομένων θεοτήτων: του Πανός (αρ. 9β, 9γ)¹¹⁵³, μιας εκ των Χαρίτων (9α) και η εξαφανισμένη ήδη από το 1887–1888 του Απόλλωνος και Έρσου (αρ. 14, εικ. 5) κάτω από έναν ακόμη βωμό λαξευμένο στον βράχο¹¹⁵⁴. Στις

¹¹⁵⁰ Θέμος 2014, 405, 431–434, 455–460.

¹¹⁵¹ Langdon 2016.

¹¹⁵² Weller, πίν. I ο, 275, Dunham 1903, 296.

¹¹⁵³ Weller, πίν. I α, I ζ. Περίπου 450–425 π.Χ.

¹¹⁵⁴ Περί το 400 π.Χ. Curtius *Atlas von Athen*, πίν. VIII, 2.

κόγχες του σπηλαίου πιθανόν ήταν τοποθετημένα λατρευτικά ανάγλυφα, ή αγαλματίδια και ειδώλια

Οι επιγραφές με τα ονόματα των λατρευομένων θεών ανήκουν όλες στον 5ο αι. π.Χ. και τεκμηριώνουν αντίστοιχες λατρείες του Πανός, Χαρίτων και του Απόλλωνος. Από τις επιγραφές της επόμενης ομάδας αναφέρεται επίσης η λατρεία των Νυμφών, θεοτήτων που συχνά λατρεύονταν στα σπήλαια μαζί με τον Πάνα.

Στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. ανήκουν οι αυτοαναφορικές επιγραφές του Αρχέδημου (αρ. 11–13) που μαζί με το ανάγλυφό σε τοίχωμα του ίδιου σπηλαίου που φέρει το όνομά του, με περηφάνια διαλαλούν το έργο που του υπέδειξαν οι Νύμφες και τις υπηρεσίες που προσέφερε σε αυτές, στη διαμόρφωση και ευπρεπισμό του σπηλαίου. Παρότι απλός άνθρωπος αναδείχθηκε σε υπηρέτη τους, ταμένου με τη δική του θέληση στη λατρεία τους. Πιθανόν ήταν λατόμος· λόγω της ιδιότητάς του αυτής και της κατοχής των κατάλληλων εργαλείων τα οποία κρατά στο ανάγλυφο, είχε την τεχνογνωσία να σμιλέψει την αυτοπροσωπογραφία του και τις προαναφερόμενες επιγραφές στο ιερό σπήλαιο. Έχει υποστηριχθεί ότι όλες οι παραπάνω επιγραφές που παρουσιάζουν κάποιες χρονικές αποκλίσεις χαραχτηκαν από έναν άνθρωπο¹¹⁵⁵.

---

¹¹⁵⁵ Dunham 1903, 300.

VIΓ. Η λατρεία (Χάρτης 14)

VIΓ1. Υπαίθρια–Αγροτικά ιερά

Στο περιβάλλον του Υμηττού, αναπτύχθηκαν σημαντικά ιερά της Αττικής, σε υψώματα και κορυφές του βουνού, σε σπήλαια ή κοντά σε πηγές, τα οποία εκμεταλλεύτηκαν το φυσικό τοπίο με ελάχιστες επεμβάσεις¹¹⁵⁶.

Ιερό Διός Ομβρίου

Τυπικό ιερό κορυφής¹¹⁵⁷ των πρώιμων ιστορικών χρόνων αποτέλεσε το ιερό του Διός στην κορυφογραμμή του όρους, 800μ. βορείως της υψηλότερης κορυφής του βουνού σε μια μεγάλη φυσική κοιλότητα (υψόμ. 967μ., θέση **321**). Αποτελεί μαζί με το ιερό του Παρνησίου Διός στην Πάρνηθα και της Μουνυχίας Αρτέμιδος στον Πειραιά ένα από τα αρχαιότερα της Αττικής¹¹⁵⁸. Το ιερό χρησιμοποιήθηκε κατά τους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους, με αναβίωση της λατρείας στους υστερορωμαϊκούς¹¹⁵⁹.

Η πρόσβαση γινόταν από τη δυτική πλευρά του βουνού, την περιοχή του άστεως και τους δήμους του κεντρικού τομέα της δυτικής πλευράς του Υμηττού, ενώ η θέα εξωτερικά της κοιλότητας ήταν ανεμπόδιστη προς την Αθήνα και το λεκανοπέδιο, με ορατότητα επίσης προς τα Μεσόγεια και την ανατολική ακτή της Αττικής.

Το ιερό ήταν υπαίθριο, στην περιοχή του φυσικού κοιλώματος. Οι κατασκευές που συνδέθηκαν με αυτό ήταν ταπεινές και σήμερα οι δυο από τις τρεις πρέπει να έχουν οριστικά καταστραφεί. Βρίσκονταν στο βόρειο τμήμα της κοιλότητας και εξωτερικά του ΒΔ χείλους της. Πρόκειται για δύο θεμέλια που αποδόθηκαν σε βωμούς, έναν τετράγωνης κάτοψης με πλευρά 6μ. που ταυτίστηκε με τον βωμό του Διός, και μια δεύτερη κατασκευή παρόμοιας κάτοψης, από την οποία σώζονταν μόνο δύο παράλληλοι τοίχοι, που ταυτίστηκε με βωμό του Ηρακλέους ή του Ήρωος. Η τρίτη

---

¹¹⁵⁶ Βλ. και Βικέλα 2011, 147–148.

¹¹⁵⁷ Για τα ιερά κορυφής του 8ου και 7ου αι. π.Χ. στην Αττική βλ. Parker 1996, 29–33.

¹¹⁵⁸ Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 155.

¹¹⁵⁹ Περιστασιακή χρήση της θέσης σημειώνεται σε όλη την αρχαιότητα από τους ΠΕ έως και τους υστερορωμαϊκούς χρόνους, δηλαδή κατά την ΠΕΧ, ΜΕΧ, μυκηναϊκή εποχή (12ος αι. π.Χ.), τους κλασικούς, ελληνιστικούς χρόνους και κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (4ος–7ος αι. μ.Χ.).

κατασκευή ήταν λιθόκτιστο θεμέλιο με καμπυλόγραμμο/αψιδωτό άκρο και εξωτερικές διαστάσεις 7.20×4.80μ. που πρέπει να χρησίμευσε σαν αποθέτης.

Το σημαντικότερο εύρημα των ανασκαφών ήταν το πλήθος της κεραμικής που προήλθε από το βόρειο άκρο της κοιλότητας στο ύψος του τετράγωνου βωμού και έδινε την εντύπωση ότι πρόκειται για άτακτη απόρριψη αναθημάτων από αυτόν. Πιο οργανωμένη φάνηκε η απόθεση οστράκων, ακέραιων και μικρών αγγείων σε στοίβες και σε σειρές στον αψιδωτό αποθέτη. Μικρή ήταν η ποσότητα της προϊστορικής και μυκηναϊκής κεραμικής, η οποία δεν φαίνεται να ήταν αρκετή για να τεκμηριώσει προϋπάρχουσες λατρευτικές πρακτικές αντίστοιχες των μινωικών ιερών κορυφής¹¹⁶⁰. Η συντριπτική πλειονότητα των αγγείων ανήκε στην ύστερη πρωτογεωμετρική, γεωμετρική, υπογεωμετρική περίοδο και στους αρχαϊκούς χρόνους, έως και τον 6ο αι. π.Χ. και ήταν κυρίως αγγεία πόσεως και προχυτικά, όχι ιδιαίτερης πολυτέλειας, ενδεικτικά των δρώμενων και τελετουργιών που ελάμβαναν χώρα: κοινά εορταστικά γεύματα, οινοποσία, χοές¹¹⁶¹. Ελάχιστα ήταν τα όστρακα του 5ου–1ου αι. π.Χ. Βρέθηκε επίσης σημαντικός αριθμός λύχνων —120— της υστερορωμαϊκής εποχής (4ου και 5ου αι. μ.Χ.).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσίαζε ο μεγάλος αριθμός ενεπίγραφων οστράκων γραμμένων σε πρώιμο αττικό αλφάβητο (166 graffiti). Χρονολογήθηκαν από τον M. Langdon στις αρχές 7ου–αρχές 6ου αι. π.Χ., ενώ σύμφωνα με τη L. Jeffery¹¹⁶², ορισμένα ενεπίγραφα όστρακα φθάνουν έως και τον 5ο αι. π.Χ. Χαράχθηκαν σε όστρακα υπογεωμετρικών, πρωτοαττικών και λίγων μελανόμορφων αγγείων. Τα περισσότερα ανήκουν σε μικρά κύαθια, τα γνωστά ως κύπελα τύπου Φαλήρου («Phaleron cups») και σε ακόσμητους σκύφους με πρόχειρο βερνίκι του 7ου αι. π.Χ.

Τα επιγραφικά χαράγματα επί των αγγείων ήταν αναθηματικές επιγραφές στο Δία, αλφαβητάρια (*abecedaria*), επιγραφές δηλωτικές της ταυτότητας του αναθέτη ή

---

¹¹⁶⁰ Ιδιαίτερα επιφυλακτικός ήταν ο M. Langdon ως προς την αποδοχή τόπου λατρείας–ιερού κορυφής των μυκηναϊκών χρόνων στη θέση του μεταγενέστερου ιερού του Διός στον Ύμηττού, λόγω του λιγοστού αριθμού των οστράκων και της έλλειψης αντίστοιχων παραλλήλων, χωρίς όμως να το αποκλείει (1976, 54–56, 86–87).

¹¹⁶¹ Βλ. και Rönnberg 2021, 252.

¹¹⁶² Jeffery 1978, 203.

χαράκτη του τύπου ο δείνα ἔγραφεν, ἢ ἔσωζαν τμήμα ονομάτων ἢ λέξεων ἢ και συμβόλων, δηλωτικῶν ιδιοκτησίας.

Με βάση τη μεγάλη απόθεση κεραμεικῆς με ἐνεπίγραφα ὄστρακα–ἀναθήματα στον Δία, [Ἐπιγραφές 124–131] και τη μαρτυρία του Πausanία [Ἀρχαίαις Πηγῆς αρ. IV B. 23: Πaus. I 32, 1–2] για ἱερό του Διὸς στον Ὑμηττό, με ἀγάλμα του Ὑμηττίου Διὸς και βωμούς του Διὸς Ομβρίου και του Απόλλωνος Προοπίου, η θέση ταυτίστηκε ἀπὸ τους R. Young και M. Langdon με το ἱερό του Ὑμηττίου Διὸς¹¹⁶³.

Ο Δίας ἦταν για τους ἀρχαίους ο θεὸς του φωτεινοῦ οὐρανοῦ και τῶν καιρικῶν μεταβολῶν, αὐτὸς που ἔφερνε τις βροχές που ζητούσαν στις προσευχές τους. Οι Ἀθηναῖοι, ὅπως διέσωσε ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος τον 2ο αι. μ.Χ. επικαλοῦνταν τον Δία (IV B. 40a: Μ. Αντων. Ε', 7): *Εὐχὴ Ἀθηναίων: ὕσον, ὕσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῆς Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων*. Κατοικοῦσε πάνω στα ὄρη, ὅπου μαζεύονται τα σύννεφα τῶν καταιγίδων, μάλιστα σε κάποια ἀπὸ αὐτὰ θεωροῦνταν ὅτι υπήρχε ο θρόνος του, ἢ ἦταν η κατοικία του, ο τόπος γέννησης, του ἱεροῦ γάμου ἢ και της ταφῆς του¹¹⁶⁴. Ὡς θεὸς τῶν καιρικῶν φαινομένων λατρευόταν ο Ζεὺς στην κορυφή του Ὑμηττοῦ, με την ἐπωνυμία *Ὑμήτιος* και *Ὀμβριος*, ὅπως ἀναφέρει ο Πausanίας, ἀλλὰ πιθανόν και με ἄλλες προσωνυμίες παρόμοιας σημασίας ὅπως η ἀναφερόμενη σε ἀνάθημα *Σήμιος*¹¹⁶⁵. Χαρακτηριστική για το τελευταῖο ἐπίθετο εἶναι η λειτουργία του αττικῶν ὀρους ως σημείου πρόβλεψης του καιροῦ για την Ἀθήνα, λόγω της ιδιότητάς του να συγκεντρώνει νέφη στην κορυφή του, σύμφωνα με τον Θεόφραστο¹¹⁶⁶. Ἀπὸ ἐπιγραφές τῶν κλασικῶν, ἐλληνιστικῶν και ρωμαϊκῶν χρόνων ο Δίας του Ὑμηττοῦ λατρευόταν ἐπίσης ως *Ἐπάκριος* (βλ. και παρακάτω σ. 861).

Τα ἱερά του Διὸς στις κορυφές τῶν βουνῶν ἀποτελέσαν την πρωιμότερη μορφή λατρείας του θεοῦ, συνδεδεμένη με το προϊστορικό και μινωικό παρελθόν τῶν ἱερῶν κορυφῆς. Σύμφωνα με τον A. B. Cook, η λατρεία του θεοῦ στα ὄρη ἀκολούθησε τα παρακάτω τρία στάδια χρονολογικῆς ἐξέλιξης: α) γύρω ἀπὸ ἓναν βωμό, β) με βωμό και

¹¹⁶³ Young 1940, 1, 8. Langdon 1976, 3–7.

¹¹⁶⁴ Cook 1914/1940, 124–163, 776–777. Burkert 1993, 274.

¹¹⁶⁵ Langdon 1976, 13.2, εικ. 6. Πιθανόν συνώνυμο του *Σημαλέος* (που προμηνύει τη βροχή). Βλ. και ἐπιγραφή αρ. 174.

¹¹⁶⁶ Ἀρχαίαις πηγῆς αρ. IV B. 8: Θεοφρ., *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμῶνων καὶ εὐδίων*, I 20, 24, 43. Βλ. και Dodwell 1819, 489.

λατρευτικό άγαλμα, γ) με βωμό, λατρευτικό άγαλμα και ναό¹¹⁶⁷. Όπως φαίνεται από την περιγραφή του Πausανία το ιερό του Υμηττίου Διός δεν ξεπέρασε το δεύτερο στάδιο εξέλιξης και στην πρωιμότερη μορφή του η λατρεία πρέπει να επικεντρωνόταν γύρω από βωμό, κατά το παράδειγμα των βωμών τέφρας, π.χ. του Διός στην Ολυμπία που καταστράφηκε από τον Θεοδόσιο τον Β΄ τον 5ο αι. μ.Χ. ή των προϊστορικών βωμών της περιοχής του Δούναβη και των Άλπεων¹¹⁶⁸. Κατά τον M. Langdon¹¹⁶⁹ στήλη-βάση που εντοπίστηκε στις ανασκαφές θα μπορούσε να ανήκει στο λατρευτικό αγαλμάτιο που πιθανόν ιδρύθηκε κατά την ύστερη αρχαϊκή ή πρώιμη κλασική περίοδο, μετά από μακρύ διάστημα άσκησης εντατικής λατρείας στον βωμό από τον 10 αι. π.Χ.

Η ακμή του υμηττίου ιερού στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους αποδόθηκε από τον M. Langdon στον αγροτικό χαρακτήρα της αθηναϊκής οικονομίας στις περιόδους αυτές και στη μεγάλη εξάρτηση του πληθυσμού από τη γεωργική παραγωγή και την καλλιέργεια των δημητριακών¹¹⁷⁰. Η επίκληση και προσευχή στον θεό της βροχής φαινόταν επιβεβλημένη για τους Αθηναίους των οποίων η σοδειά εξαρτιόταν απόλυτα από τις καιρικές συνθήκες. Η ένταση μάλιστα στη χρήση του ιερού συνδέθηκε με φαινόμενα λειψυδρίας και συνακόλουθων επιδημιών που φαίνεται ότι μάστιζαν την Αθήνα το δεύτερο μισό του 8ου αι. και τα επόμενα χρόνια του 7ου αι. π.Χ.¹¹⁷¹ Η ανάγκη αυτή σταμάτησε, όταν το επισιτιστικό ζήτημα της Αττικής επιλύθηκε χάρη στην αθηναϊκή ναυτική ηγεμονία και στο εμπόριο κατά τους αρχαϊκούς και κυρίως κατά τους κλασικούς χρόνους, αλλά και στη μετατόπιση του βάρους στην ελαιοκαλλιέργεια και αμπελοκαλλιέργεια που προσιδίαζαν περισσότερο στην αττική γη¹¹⁷². Ως αποτέλεσμα, οι επισκέψεις και η χρήση του ιερού μειώθηκαν σε μεγάλο βαθμό, όπως φαίνεται από την ελάχιστη κεραμεική και τα πιθανά αναθήματα των κλασικών,

---

¹¹⁶⁷ Για τη λατρεία του Δία στις κορυφές βουνών βλ. το πολύτομο έργο του A. B. Cook (1914/1940), ιδιαίτερα τομ. I, 117–123.

¹¹⁶⁸ Simon 1996, 25–26.

¹¹⁶⁹ Langdon 1976, 96

¹¹⁷⁰ Για τον αγροτικό χαρακτήρα της λατρείας βλ. και Parker 1996, 31. Θεωρήθηκε επίσης ότι η λειτουργία περιφερειακών ιερών, όπως αυτό του Υμηττού, στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους λειτουργήσε ενοποιητικά για τους πληθυσμούς που συγκεντρώνονταν εκεί, διαμορφώνοντας ένα υπόβαθρο για τη συγκρότηση της μετέπειτα πόλεως- κράτους: Rönnberg 2021, 253–254.

¹¹⁷¹ Camp 1986, 33–34.

¹¹⁷² Βλ. και Βικέλα 2011, 164, σημ. 212.

ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων¹¹⁷³. Μπορεί όμως η μεγάλη ύφεση στη χρήση του ιερού να δικαιολογείται από την αλλαγή στις θρησκευτικές συνήθειες, όπως λόγω της ανάπτυξης ιερών του Διός κοντά στο άστυ (βλ. παρακάτω λατρεία του Διός Επακρίου).

Η λατρεία του Υμηττίου Διός ανακόπηκε αλλά δεν τερματίστηκε, όπως φαίνεται και από τις επιγραφικές μαρτυρίες, κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους. Τον 4ο αι. π.Χ. στο ημερολόγιο θυσιών του αττικού δήμου της Ερχιάς (Σπάτα) [*Δημαρχία ή Μείζων*, επιγραφή αρ. 166. SEG XXI 541. Στήλη Ε στίχ. 60–66, 375–350 π.Χ.], περιλαμβάνεται θυσία στον Δία *Επάκριο* στον Υμηττό¹¹⁷⁴. Η θυσία γινόταν τη δέκατη έκτη μέρα του Θαργηλιώνος (Μάιος – Ιούνιος) και περιελάμβανε θυσία ενός αρνιού, χωρίς σπονδή κρασιού· οι μετέχοντες δεν έπρεπε να πάρουν μαζί τους το κρέας, αλλά να το ψήσουν και να το καταναλώσουν επί τόπου —στο ιερό του Υμηττού¹¹⁷⁵. Ας σημειωθεί ότι η τέλεση έμπυρων θυσιών ζώων συνάγεται για το υμήττιο ιερό από την εύρεση καμένων οστών ζώων και στάχτης μαζί με την κεραμική, σύμφωνα με αναφορές των ημερολογίων ανασκαφής. Ορισμένα από τα όστρακα ήταν επίσης καμένα¹¹⁷⁶.

Η θυσία στον Δία του Υμηττού που περιλαμβανόταν στις ετήσιες υποχρεώσεις του αττικού δήμου αποδεικνύει ότι η λατρεία του δεν είχε εξαλειφθεί¹¹⁷⁷, ίσως όμως είχε υποσκελισθεί από άλλες του άστεως ή των δήμων (π.χ. Μειλιχίου Διός στον λόφο των Μουσών και στην περιοχή του Ιλισού, Διός Σωτήρος στον Πειραιά).

Με τη λατρεία του Επακρίου Διός σχετίζεται με άγνωστο τρόπο θρησκευτικός σύλλογος οργεώνων, όπως αναφέρεται στην επιγραφή αρ. 167 των μέσων του 3ου αι. π.Χ., που βρέθηκε στην Πλάκα. [IG II² 1294· SEG L 162]. Εικάζεται ότι ο Επάκριος Δίας θα μπορούσε να είναι ο Υμήττιος, σύμφωνα με την προηγούμενη επιγραφή, δεν μπορεί όμως να αποκλεισθεί η περίπτωση να υπήρχε ιερό του Επακρίου σε κάποιο

¹¹⁷³ Langdon 1976, 76, The pottery and other finds, αρ.331–337.

¹¹⁷⁴ Βλ. και αρχαίες πηγές IV B. 60 Φωτ., *Λεξικόν*, s.v. *Ἐπάκριος Ζεύς*. *ἐπ' ἄκρας γὰρ τῶν ὀρῶν ἰδρύνοντο βωμοὺς τῷ Διῷ, οἷον τοῦ Ὑμηττίου, τοῦ Παρνηθίου. Πολύζηλος Μουσῶν γοναῖς· “ἱερῶν γὰρ ὧν τετύχηκ' Ἐπακρίου Διός”*.

¹¹⁷⁵ Jameson 1988, 103.

¹¹⁷⁶ Langdon 1976, 77.

¹¹⁷⁷ Κατά τον Langdon (1976, 99) ο Επάκριος Δίας πιθανόν λατρευόταν σε άλλη κορυφή του Υμηττού κι όχι στο ιερό της κορυφογραμμής.

άλλο ύψωμα της πόλης¹¹⁷⁸. Σε αυτήν την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Επάκριος Δίας απέκτησε και δεύτερο τέμενος, σε πιο προσιτό στο άστυ ύψωμα, ή και μέσα στην πόλη της Αθήνας, προφανώς τους χρόνους που το ιερό της υμήττιας κορυφής είχε παρηκμάσει. Η ύπαρξη ιερών της ίδιας θεϊκής υπόστασης και προσωνομίας στην ύπαιθρο ή σε κάποιο δήμο της Αττικής και ταυτόχρονα και στο άστυ δεν είναι κάτι άγνωστο στην Αθήνα: ιερό του Διός Παρνησσίου εκτός από την Πάρνηθα υπήρχε και στο άστυ, με βάση αντίστοιχο όρο των αρχών του 5ου αι. π.Χ.¹¹⁷⁹.

Την εποχή του Αυγούστου, στο κείμενο του ψηφίσματος για την αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής [Επιγραφή αρ. **165**: IG II² 1035], το αναφερόμενο ιερό του Διός στον στίχ. 55 θα μπορούσε να αποκατασταθεί ως *ἀνεθῆναι Διὶ [Υμητ]τίῳ*¹¹⁸⁰.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους στον *Επάκριο* Δία, ήταν αφιερωμένος ενεπίγραφος λίθινος βωμός από υμήττιο μάρμαρο, που βρέθηκε στην αρχαία Αγορά των Αθηνών (αρ. **174**, περί το 100 μ.Χ.)¹¹⁸¹.

Στην εποχή του Πausανία, κατά τον 2ο αι. μ.Χ. η λατρεία στον βωμό του Διός και η ύπαρξη αγάλματος του θεού στον Υμηττό θα ήταν ακόμη επαρκείς ή επιβίωναν ως μνήμη.

Μετά από μακρά ύφεση της λατρείας του Υμηττίου Διός στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, αξιοσημείωτη αναλαμπή σημειώθηκε κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο. Με βάση την εύρεση 120 περίπου λυχναριών των χρόνων αυτών που χρονολογούνται στα τέλη του 4ου και στον 5ο αι. μ.Χ. συμπεραίνεται ότι ενισχύθηκαν σημαντικά οι επισκέψεις λατρευτών στην κορυφή του βουνού¹¹⁸². Σε

¹¹⁷⁸ Langdon 1973, 195–196. Βλ. και Lalonde 2006, 42. Papazarkadas 2011, 195, σημ. 145.

¹¹⁷⁹ IG I³ 1057bis. Wycherley 1970, 286. Καλογεροπούλου 1984. Κωστάκη 2008, 148. Βλ. και Ιερό της Αρτέμιδος Αμαρυσίας στο Κυδαθήναιον, λατρείας προερχόμενης από το ιερό της θεάς στον δήμο Αθμονον IG I³ 426, στίχ. 68–69: *Ἀρτέμιδος τῆς Ἀθμον[όθεν]/Ἀμαρυσίας*. Ιερό της Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος στη Βραυρώνα και στην Ακρόπολη. Ιερά της Αφροδίτης *ἐν Κήποις* στο άστυ και στον Ιλισό (Βικέλα 2011, 177, σημ. 327).

¹¹⁸⁰ Κατά τους Culley (1975, 214, 216) και Langdon (1976, 97) η πιθανότερη ανάγνωση είναι *Διὶ [Ὀλυμ]πίῳ*.

¹¹⁸¹ Raubitschec 1943, 72–73, αρ. 20. SEG XXV 225a, b. The Athenian Agora III, 125, αρ. 386. Βλ. και <http://agora.ascsa.net/id/agora/object/i%201797> [Agora inv. I 4825+I 1797]. Lalonde 2006, 44.

¹¹⁸² Langdon 1976, 76, 78. Ο Langdon υποστήριξε ότι τα λυχνάρια αποτελούσαν αναθήματα ειδωλολατρών και όχι χριστιανών.

αντίθεση με τα απλά αγγεία πόσεως και πρόχυσης που χρησιμοποιήθηκαν ως αναθήματα στους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους, τα ευρήματα του υμήττιου ιερού κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο ήταν λύχνοι. Κατά τον M. Langdon δεν χρησίμευσαν σε κάποια τελετουργία και εμφάνιζαν όλα πλην ενός¹¹⁸³ ειδωλολατρικούς τύπους. Μπορεί να αντιπροσώπευαν ένα φθινό και μικρών διαστάσεων ανάθημα το οποίο ο καθένας εύκολα διέθετε και μπορούσε να μεταφέρει και αφιερώσει στο ιερό. Επειδή όμως τα περισσότερα ήταν χρησιμοποιημένα, με ίχνη καύσης στον μυκτήρα, είναι πιθανόν να σήμαιναν νυκτερινές τελετές που μετά το πέρας τους αφήνονταν επιτόπου¹¹⁸⁴.

Η αναβίωση της λατρείας συνδέθηκε με την εκ νέου στροφή στην καλλιέργεια της γης λόγω των επανελθουσών επισιτιστικών αναγκών της Αθήνας. Στους νέους χαλεπούς καιρούς μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και τις αναστατώσεις στο ανατολικό ρωμαϊκό κράτος από επιδρομές και διαμάχες διαδοχής, ο ολοένα και μειούμενος ειδωλολατρικός πληθυσμός στράφηκε στους προαιώνιους θεούς του¹¹⁸⁵. Με την ολοκληρωτική επικράτηση του χριστιανισμού, η λατρεία του Διός στον Υμηττό εγκαταλείφθηκε τελείως.

Στην ίδια θέση στην κορυφογραμμή του βουνού πιθανόν λατρευόταν μαζί με τον Δία και ο Ηρακλής, με βάση δύο αποσπασματικές επιγραφές (132, 148)¹¹⁸⁶. Στη λατρεία του ημίθεου αποδίδονται τα ισχνά κατάλοιπα κατασκευής που θεωρήθηκαν βωμός, βορείως του βωμού του Διός, κοντά στα οποία βρέθηκε η μία επιγραφή. Η λατρεία του Ηρακλέους ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Αθήνα και στην Αττική¹¹⁸⁷. Στον λόφο των Νυμφών έχει διαπιστωθεί συλλατρεία του Διός Μειλιχίου και του Ηρακλή Αλεξίκακου¹¹⁸⁸. Αξίζει να σημειωθεί ανάλογη συλλατρεία στην Οίτη όπου βρίσκεται η Πυρά Ηρακλέους, υπαίθριο ιερό σε κορυφή του βουνού με ναό και με βωμό τέφρας, με αδιάλειπτη χρήση από τους αρχαϊκούς έως τους υστερορωμαϊκούς χρόνους· στην τελευταία θέση μαρτυρείται από τις πηγές λατρεία του Διός¹¹⁸⁹.

---

¹¹⁸³ Langdon 1976, 78, πίν. 28, αρ. 342.

¹¹⁸⁴ Για την ευρεία χρήση των λύχνων σε λατρευτικές τελετές βλ. και Πινγκιάτογλου 2015, 171.

¹¹⁸⁵ Langdon 1976, 94–95.

¹¹⁸⁶ Langdon 1976, 98, αρ. 9, 173.

¹¹⁸⁷ Βικέλα 2011, 173–174.

¹¹⁸⁸ Lalonde 2006, 92.

¹¹⁸⁹ Σοφ., *Τραχ.*, στίχ. 200, 436. Πάντος 2018.

Πιθανή ήταν επίσης η άσκηση λατρείας της Γης, στενά συνυφασμένης με την καλλιέργεια της γης και την επίκληση για βροχή [Επιγραφές αρ. 133].

Αντίθετα, ο τοποθετούμενος στον Υμηττό βωμός του Προοπίου Απόλλωνος, θεού των καιρικών προμηνυμάτων, θα μπορούσε ίσως να τοποθετηθεί στην ανασκαφείσα από τον Ν. Κοτζιά θέση του Προφήτη Ηλία Κορωπίου στον ανατολικό Υμηττό.

Αξιοσημείωτες αναλογίες και παρόμοια στάδια παρουσιάζει η λατρεία του Διός σε κορυφή της Πάρνηθος: έναρξη λατρείας στην ΠΓ περίοδο —στο δεύτερο μισό του 10ο αι. π.Χ.— ακμή στους γεωμετρικούς χρόνους και ιδιαίτερα στους ΥΓ και κατά τον 7ο αι. π.Χ., μεγάλη κάμψη από το δεύτερο μισό του 6ου αι. π.Χ.¹¹⁹⁰. Το επίκεντρο της λατρείας του ιερού της Πάρνηθος ήταν βωμός τέφρας¹¹⁹¹. Ως προς τα αναθήματα απαντούν ανάλογα σχήματα αγγείων πόσεως και προχυτικά (οινοχόες, κάνθαροι και κύλικες), προοριζόμενα πιθανότατα για σπονδές (κάποια με οπές στον πυθμένα τους)¹¹⁹². Αντίθετα με το υμήττιο ιερό, στην Πάρνηθα απαντούν σε μεγάλες ποσότητες, σιδερένια μαχαίρια και οβελοί, πρωτοκορινθιακοί αρύβαλλοι και αλάβαστρα, ενώ δεν υπάρχει η πληθώρα των υμήττιων graffiti. Τα επιγραφικά χαράγματα που βρέθηκαν στην Πάρνηθα απευθύνονται στον Δία με τις προσωνυμίες *Παρνέσιος* και *Ίκέσιος*¹¹⁹³. Κατά τον Πανσανία ο Δίας στην Πάρνηθα λατρευόταν ως *Σημαλέος*, *Απήμιος* και *Όμβριος*¹¹⁹⁴. Κατά τους Παλαιοκρασσά – Βιβλιοδέτη (2015) τον Παρνήσιο Δία επικαλούνταν για την εξασφάλιση ευνοϊκών καιρικών συνθηκών και καλής αγροτικής παραγωγής και ευημερίας, είχε δηλαδή αντίστοιχο χαρακτήρα με τον Υμήττιο. Η λατρεία πρέπει να συμπεριλάμβανε εκτός των χοών και προσφορών, έμπυρες θυσίες ζώων, σε μεγάλη κλίμακα, όπως φάνηκε από την εύρεση οστών ζώων, εντυπωσιακής ποσότητας μαχαιριών (3.000) και οβελών, χρησίμων στη θυσία και στο ψήσιμο¹¹⁹⁵. Ως προς τους λατρευτές, στο ιερό κορυφής του Υμηττού η λατρεία ασκούνταν από Αθηναίους των δυτικών πλευρών και του άστεως, που παρά τον αγροτικό χαρακτήρα

¹¹⁹⁰ Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 156.

¹¹⁹¹ Langdon 1976, 100.

¹¹⁹² Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 160.

¹¹⁹³ Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 159, αρ 130, 131.

¹¹⁹⁴ Πανσ. Ι 32, 2: *καὶ ἐν Πάρνηθι Παρνήθιος Ζεὺς χαλκοῦς ἐστὶ καὶ βωμὸς Σημαλέου Διός· ἔστι δὲ ἐν τῇ Πάρνηθι καὶ ἄλλος βωμὸς, θύουσι δὲ ἐπ' αὐτοῦ τότε μὲν Όμβριον τότε δὲ Απήμιον καλοῦντες Δία.*

¹¹⁹⁵ Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 160

τους είχαν κατακτήσει σε αρκετά πρώιμο στάδιο τη γνώση της γραφής. Από την άλλη πλευρά στο ιερό της Πάρνηθας, όπως φάνηκε από τα είδη των αγγείων και τις επιγραφές τεκμηριώνεται εκτός από την αθηναϊκή και η βοιωτική παρουσία¹¹⁹⁶.

Εκτός από τον Υμηττό, την Πάρνηθα και τα Τουρκοβούνια (*Άγχεσμός*), όπου μαρτυρείται η ύπαρξη ιερού Διός από τον Πανσανία¹¹⁹⁷ η ύπαρξη ιερών Διός θεωρήθηκε πιθανή στα βουνά Πάνειον, Κερατοβούνι, Μερέντα στα Μεσόγεια, Προφήτης Ηλίας στην Ανάβυσσο και Αγριελίκι στον Μαραθώνα¹¹⁹⁸. Όπως προέκυψε από την επισκόπηση που παρείχε ο Langdon, σε θέσεις κοντά στην κορυφή των παραπάνω λόφων και ορέων εντοπίστηκαν αρχαιολογικές αποθέσεις του 8ου και 7ου αι. π.Χ. με παρόμοια χαρακτηριστικά: όστρακα γεωμετρικών χρόνων από σκύφους και κύλικες, μαζί με τέφρα και καμένα οστά ζώων. Όλα τα σημεία σχετίζονται με κάποια πεδιάδα στην οποία έχουν απεριόριστη θέα. Φαίνεται ότι οι παραπάνω πιθανές θέσεις αττικών ιερών κορυφής σχετίζονταν με τον Δία, τον οποίο ο αγροτικός πληθυσμός των περιοχών αυτών επικαλούνταν για την πολυπόθητη για τις καλλιέργειες βροχή. Με εξαίρεση τα τρία πρώτα μνημονευόμενα ιερά που παρουσιάζουν κάποιο είδος καταλοίπων βωμών, τα υπόλοιπα δεν εξελίχθηκαν περαιτέρω, ώστε να διασωθεί η μνήμη τους στις επόμενες χρονικές περιόδους.

Η ύπαρξη ιερών Διός στις κορυφές βουνών δεν είναι βέβαια αττικό φαινόμενο. Αποτελεί διαδεδομένη λατρεία σε όλο το Αιγαίο, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το Ιδαίο και το Δικταίο άντρο στην Κρήτη, το Ίερό του Αταβυρίου Διός στη Ρόδο, το όρος Ζα στη Νάξο, το όρος Αραχναίο στην Αργολίδα, το Λύκαιον στην Αρκαδία, το ιερό Ελλανίου Διός Αίγινας, ιερό του Διός Ακραίου στο Πήλιο, το ιερό του θεσσαλικού Ολύμπου¹¹⁹⁹. Οι ρίζες της ανάγονται στους προϊστορικούς χρόνους και ιδιαίτερα στη μινωική εποχή με τη χαρακτηριστική λατρεία στα ιερά κορυφής, στα περισσότερα από τα οποία κατά τους ιστορικούς χρόνους τη μινωική λατρεία διαδέχτηκε αυτή του θεού του ουρανού και των καιρικών φαινομένων. Τα υπαίθρια συνήθως αυτά ιερά βρίσκονταν σε γυμνές, όχι ιδιαίτερα ψηλές κορυφές βουνών μακριά από οικισμούς. Η άσκηση λατρείας επιβεβαιώνεται από τα πολλά, μικρά και απλά αναθήματα, ενώ

¹¹⁹⁶ Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015, 161–162.

¹¹⁹⁷ Πανσ. I 32, 2.

¹¹⁹⁸ Langdon 1976, 100–106. Βλ. και Parker 1996, 29–30.

¹¹⁹⁹ Βλ. και Langdon 1976, 107–112, APPENDIX B. Όλα εκτός του Ολύμπου παρουσιάζουν ακμή στον ύστερο 8ο και στον 7ο αι. π.Χ. Parker 1996, 31.

κατάλοιπα μαρτυρούν το άναμμα μεγάλης φωτιάς στην οποία ρίχνονταν τα αναθήματα¹²⁰⁰.

Επομένως, το ιερό κορυφής του Διός στον Υμηττό δεν είναι μεμονωμένο παράδειγμα αλλά εντάσσεται σε ένα πλήθος παρόμοιων ιερών κορυφής, στα οποία οι πληθυσμοί των κοντινών πεδιάδων δέονταν και προσεύχονταν στον θεό του Ουρανού, ανερχόμενοι στο βουνό που δέσποζε στην περιοχή τους. Στην περίπτωση μάλιστα του Υμηττού επρόκειτο για έναν καθαρά αγροτικό πληθυσμό που επεδείκνυε με περηφάνια τη νεοαποκτηθείσα ικανότητα της γραφής και προσευχόταν για την απαραίτητη για τη σοδειά βροχή.

Σπήλαιο Πανός Βάρης

Από τον ανοιχτό ουρανό και την κορυφογραμμή του Υμηττού το επόμενο σημαντικό ιερό του βουνού μας μεταφέρει στις νότιες υπώρειες και στα έγκατα της γης, στο εσωτερικό ενός σπηλαίου: πρόκειται για το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη ή αλλιώς σπήλαιο του Αρχέδημου (θέση 1).

Το σπήλαιο αποτελούσε ιερό του Πανός και των Νυμφών με ακμή κατά τον 5ο αι. π.Χ. και 4ο αι. π.Χ. και μετά από αιώνες ύφεσης και διακοπής, ξανά κατά τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ.¹²⁰¹. Είναι κατάγραφο από επιγραφές και φέρει στα τοιχώματά του κόγχες και λαξεύματα συνδεδεμένα με τη λατρεία, καθώς επίσης το ανάγλυφο του Αρχέδημου, ολόγλυφο καθιστό άγαλμα και ομφαλό. Τα δύο τελευταία βρίσκονται σε περίοπτη θέση του σπηλαίου, στην οποία φθάνει το φυσικό φως και πιθανόν αποτελούσαν τον κεντρικό χώρο της λατρείας¹²⁰². Εκτός από τις διαμορφώσεις στα βραχώδη τοιχώματα, πλήθος κινητών ευρημάτων προσδιόρισαν τον χαρακτήρα της λατρείας¹²⁰³: επτά αναθηματικά αναγλύφα με τις Νύμφες, τον Ερμή και τον Πάνα, κεραμική, ειδώλια, υστερορωμαϊκά λυχνάρια (περί τα χίλια), και νομίσματα, τα περισσότερα από τα οποία είναι κοπές του 4ου αι. μ.Χ.

---

¹²⁰⁰ Burkert 1993, 76–78.

¹²⁰¹ Η έναρξη της λατρείας του Πανός κατά το πρώτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. παρατηρείται ταυτόχρονα σε σειρά άλλων αττικών σπηλαίων. Αραπογιάννη 2000, 225.

¹²⁰² Connor 1988, 185.

¹²⁰³ Βλ. και Schörner – Goette 2004, 111-119.

Η ύπαρξη πηγής νερού στο βάθος του μικρότερου από τους δύο θαλάμους αποτέλεσε το κρίσιμο στοιχείο για την επιλογή και χρήση του σπήλαιου και σημαντικό στοιχείο της λατρείας, πιθανόν για καθαρούς και συναφείς τελετές¹²⁰⁴.

Άμεση αναφορά στο σπήλαιο δεν υπάρχει από τους αρχαίους συγγραφείς. Θεωρήθηκε όμως ότι ταυτίζεται με το ιερό Πανός, Απόλλωνος και Νυμφών στον Υμηττό, στο οποίο κατά τον Αιλιανό και τον Ολυμπιόδωρο τοποθετείται ένα επεισόδιο από τη νηπιακή ζωή του Πλάτωνα, το οποίο προμήνυε την αξιοθαύμαστη ευγλωττία του [IV B. 41, 58]. Το υμήττιο ιερό των παραπάνω γραπτών πηγών ταυτίστηκε αρχικά από τον Curtius και μετά από τον Weller με το σπήλαιο της Βάρης.

Όπως μαρτυρούν οι επιγραφές και τα αναθήματα, οι κύριες λατρευόμενες θεότητες ήταν ο Παν (Επιγραφές 3, 9β, 9γ) και οι νύμφες (Επιγραφές αρ. 2, 3, 4, 5, 10, 13, 18) θεότητες που συνδέονταν με τη βουκολική ζωή, τη φύση και τα νερά, μακριά από το άστυ και την οργανωμένη ζωή. Η λατρεία του αρκαδικού θεού Πανός στην Αττική εισήχθη μετά τη μάχη του Μαραθώνος, καθώς σύμφωνα με τον Ηρόδοτο βοήθησε στην ευνοϊκή για τους Έλληνες έκβαση της μάχης και έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής¹²⁰⁵. Ως τόποι λατρείας του καθιερώθηκαν σπήλαια, τόσο στην Αττική όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα¹²⁰⁶, όπως το σπήλαιο της Οινόης Μαραθώνα¹²⁰⁷, σπηλαιώδης κοιλότητα–Ιερό Πανός στη βόρεια πλευρά της Ακροπόλεως¹²⁰⁸, η Λυχνοσπηλιά ή το Άντρο του Πανός Πάρνηθος κοντά στη Φυλή¹²⁰⁹, το Νυμφαίο Πεντέλης¹²¹⁰, το Σπήλαιο Πανός στο Δαφνί (όρος Αιγάλεω)¹²¹¹.

---

¹²⁰⁴ Για την ιαματική, μαγική και προφητική χρήση του νερού σε σχέση με το σπήλαιο της Βάρης και τα σπήλαια γενικότερα βλ. και Connor 1988, 184. Sporn 2007, 59.

¹²⁰⁵ Ηροδ. VI 105. Πανσ. I 28, 4

¹²⁰⁶ Αραπογιάννη 2000, 6, σημ. 45

¹²⁰⁷ Πανσανίας I 32, 7. Ορλάνδος 1958. Wickens 1986 II, 223-233 αρ.43 [Oinoe II]. Αραπογιάννη 2000, 44-61.

¹²⁰⁸ Καββαδίας 1897. Wickens 1986 II, 369-372 αρ.66. Αραπογιάννη 2000, 14-37. Παπαχατζής 1974, 371-372.

¹²⁰⁹ Wickens 1986 II, 245-269 αρ. 47. Travlos 1988, 319, εικ. 408-409. Αραπογιάννη 2000, 62. Το σπήλαιο αυτό αποτελεί τον τόπο δράσης της κωμωδίας του Μενάνδρου, *Δύσκολος*, στην οποία γίνεται αναφορά σε λατρευτικά έθιμα που ελάμβαναν χώρα προς τιμή του Πανός. Photiades 1958.

¹²¹⁰ Wickens 1986 II, 202-211 αρ. 39. Travlos 1988, 329, εικ. 416-420.

¹²¹¹ Travlos 1988, 177, εικ. 235-236. Αραπογιάννη 2000, 13.

Στο σπήλαιο της Βάρης ο Παν δεν λατρεύεται μόνος του αλλά μαζί με τις Νύμφες, συνδεδεμένες επίσης με τις πηγές, τη φύση και την αγροτική ζωή. Στα σπήλαια του Μαραθώνα, της Πάρνηθας και του Δαφνίου μάλιστα είναι πιθανόν η λατρεία των Νυμφών να προηγείται ελαφρώς αυτής του Πανός¹²¹².

Από τις επιγραφές και τα αναθήματα προκύπτει το φαινόμενο της συλλατρείας και άλλων θεών, το οποίο δεν είναι ασυνήθιστο στην αρχαία ελληνική θρησκεία¹²¹³. Έτσι, στο σπήλαιο της Βάρης λατρευόταν επίσης ο **Απόλλων**, ο οποίος ήταν συνοδός και οδηγός των Νυμφών (νυμφαγέτης) και των Χαρίτων. Το όνομά του αναφέρεται σε χαραγμένη στον βράχο αλλά χαμένη σήμερα επιγραφή [Επιγραφή αρ. **14**, **εικ. 5**]¹²¹⁴. Με τον Απόλλωνα συνδέεται επίσης ο λαξευμένος στον βράχο ομφαλός που βρίσκεται λίγο ψηλότερα από την καθιστή μορφή πάνω σε ανυψωμένη βάση και είναι θραυσμένος στην κορυφή του (**Εικ. 4**, Weller, πίν. I γ, **εικ. 4**). Φέρει λαξεύσεις με τη μορφή βοστρύχων στο άνω μέρος· θεωρήθηκε ότι αποτελούσε ανεικονικό κορμό Πανός ή Ερμού¹²¹⁵, ή ιερό σημείο συμβολικής σύνδεσης με τη γη και την προφητεία και κέντρο της λατρείας¹²¹⁶. Πίσω από τις δύο αυτές μορφές υπάρχουν ακανόνιστες βαθμίδες-κόγχες για αναθήματα.

Στην ίδια μη ορατή ήδη από τα έτη 1878–1888 επιγραφή μετά το όνομα του Απόλλωνος σε γενική και μετά από σημείο στίξης υπήρχε δεύτερο όνομα *Έρσο* (αρ. **14**, IG I³ 981). Θεωρήθηκε επωνυμία του Απόλλωνος ή ξεχωριστός ήρωας με αμαρτύρητο όνομα, που ανακαλεί την Έρση, μία από τις κόρες του μυθικού βασιλιά Κέκροπος¹²¹⁷. Κατά τον Connor το Σ θα μπορούσε να ήταν ανεστραμμένο Μ, με πιθανή σε αυτή την περίπτωση αναγραφή του ονόματος του Ερμή, θεού ο οποίος συνδέεται με τον Πάνα, ως πατέρας του και ο οποίος απεικονίζεται στα αναθηματικά ανάγλυφα που βρέθηκαν στη σπηλιά¹²¹⁸. Ο Ερμής συχνά μαζί με τον Απόλλωνα συνοδεύει τις νύμφες.

---

¹²¹² Αραπογιάννη 2000, 225.

¹²¹³ Βικέλα 2011, 178–179.

¹²¹⁴ Ο Απόλλωνας σχετίζεται επίσης με τον Πάνα (Αραπογιάννη 2000, 8 σημ. 61).

¹²¹⁵ Weller 1903, 269.

¹²¹⁶ Connor 1988, 187–188.

¹²¹⁷ Connor 1988, 182, σημ. 86. Schörner – Goette 2004, 47–49, 114. SEG LIV 76. Bultrighini 2015, 67–68.

¹²¹⁸ Βλ. και Ηροδ. II 145–146. Connor 1988, 182–183.

Πιθανή είναι επίσης η λατρεία των **Χαρίτων** σύμφωνα με μια επιγραφή (αρ. **9α**) και πιθανότατα και του Ερμή, όπως είδαμε παραπάνω. Ενδέχεται να υπήρχε και λατρεία **Κυβέλης** σε περίπτωση που σε αυτήν ανήκε η αινιγματική, λαξευμένη στον βράχο ένθρονη μορφή, η οποία βρίσκεται σε κεντρικό σημείο του σπηλαίου. Είναι ελλιπής ως προς την κεφαλή και έχει τύχει διαφόρων ερμηνειών (**Εικ. 3–4**, Weller, πίν. I ρ, **εικ. 3, 4**)¹²¹⁹. Η εκδοχή της Κυβέλης θα ήταν περισσότερο πιθανή, στην περίπτωση που προεξοχή στον βράχο στον δεύτερο μικρότερο θάλαμο, η οποία σήμερα δεν σώζεται, ανήκε πράγματι σε λεοντοκεφαλή¹²²⁰.

Ιδιαίτερο σταθμό στη χρήση του λατρευτικού σπηλαίου αποτέλεσε η παρουσία και δράση του Θηραίου μέτοικου Αρχέδημου, με το όνομα του οποίου είναι γνωστό στη σημερινή εποχή το σπήλαιο και στον οποίο αποδίδονται οι περισσότερες επεμβάσεις σε αυτό, κατά το διάστημα 425–400 π.Χ. Ανάμεσα σε αυτές, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν το σχετικά άτεχνο και αδρό ανάγλυφο–αυτοπροσωπογραφία με ένδυμα και εργαλεία λιθοξόου, ή λατόμου και οι αυτοαναφορικές επιγραφές με τις οποίες περηφανεύεται για τα έργα του στο σπήλαιο των Νυμφών, στα οποία επιδόθηκε υπό την καθοδήγησή τους. Αυτοπροσδιορίζεται ως νυμφόληπτος, κατελιημμένος από τη θεϊκή τους επίδρασή τους (Επιγραφές αρ. **10, 11, 12, 13** και το όνομά του αναφέρεται σε αυτές συνολικά έξι φορές). Η νυμφοληψία, μια κατάσταση ιερής μανίας που μπορεί να φτάσει σε υπερβατική σοφία και αντίληψη ή και προφητεία, συνδέεται με τόπους, που έχουν σχέση με τις νύμφες, μακριά από την πολιτισμένη ζωή¹²²¹. Δεν γνωρίζουμε εάν ο Αρχέδημος έτυχε αποδοχής από την υπόλοιπη κοινότητα των λατρευτών λόγω της νυμφοληψίας του ή κέρδισε τον σεβασμό τους, χάρη στο χάρισμα που του εμφύσησαν οι Νύμφες. Σύμφωνα με τις επιγραφές στα τοιχώματα του σπηλαίου και σε λίθους ο Αρχέδαμος αφιέρωσε αρκετό χρόνο στο σπήλαιο και το διαμόρφωσε¹²²²: ήταν

¹²¹⁹ Η καθιστή μορφή θεωρήθηκε Δήμητρα κατά τον Ross, Ρέα ή Κυβέλη κατά τον Milchhöfer, άλλη θεότητα (Weller 269) ή νύμφη (Connor 1988, 186–187).

¹²²⁰ Weller, 276, πίν. I ξ. Αραπογιάννη 2000, 103.

¹²²¹ Για τη νυμφοληψία βλ. Πλουτ., *Αριστ.* 11: ...καὶ τὸ τῶν Σφραγιτίδων νυμφῶν ἄντρον ἐν μιᾷ κορυφῇ τοῦ Κιθαιρωνός ἐστιν, εἰς δυσμὰς ἡλίου θερινὰς τετραμμένον, ἐν ᾧ καὶ μαντεῖον ἦν πρότερον, ὥς φασι, καὶ πολλοὶ κατεῖχοντο τῶν ἐπιχωρίων, οὓς νυμφολήπτους προσηγόρευον. Connor 1988, 159–162.

¹²²² Αξιοσημείωτα ανάλογη περίπτωση νυμφοληψίας, αποτελεί ο Παντάλκης από τη θεσσαλική Φάρσαλο, για τον οποίο δύο επιγραφές χαραγμένες στο σπήλαιο δράσης του στη θέση Αλογοπάτι, στο λόφο Καράπλα ΝΔ των Φαρσάλων, μαρτυρούν ότι διαμόρφωσε τον χώρο και φύτεψε κήπο. Στο σπηλαιώδες αυτό άντρο τεκμηριώνεται, με βάση τη μία επιγραφή, λατρεία Νυμφών, Πανός, Απόλλωνα,

αυτός που φύτεψε κήπο για τις Νύμφες, διαμόρφωσε τον χώρο και φιλοτέχνησε την αυτοπροσωπογραφία του· πιθανόν λάξευσε λατρευτικές κόγχες και ανέγραψε τα ονόματα των λατρευομένων θεών, ίσως έφτιαξε και τις βαθμίδες καθόδου.

Επιγραφές στα τοιχώματα σπηλαίων–ιερών Πανός υπάρχουν και στο Πάνειον της Πάρνηθος, με αναγραφή ονομάτων λατρευτών¹²²³. Ανήκουν, όμως, στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Αντίθετα, οι επιγραφές στα τοιχώματα του σπηλαίου της Βάρης ανήκουν όλες στον 5ο αι. π. Χ. και σχετίζονται με τον Αρχέδημο. Παρά τις διαφοροποιήσεις των γραμμάτων οι περισσότερες πρέπει να γράφτηκαν από το ίδιο χέρι¹²²⁴.

Με βάση τα παραπάνω εικάζουμε ότι ένα μεγάλο μέρος της εικόνας στην οποία σώζεται το σπήλαιο να οφείλεται στην επέμβαση του Θηραίου μετοίκου. Σε αυτό ήδη υπήρχε λατρεία των Νυμφών από προηγούμενες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. σύμφωνα με την επιγραφή του Σκύρωνος (αρ. 2), ένα αναθηματικό επιγραφικό χάραγμα (αρ. 15) και την πρωιμότερη κεραμεική του σπηλαίου, που ανήκει στον ίδιο επίσης αιώνα¹²²⁵.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι σε αντίθεση με τους μαρμαρίνους ναούς και τα δημόσια κτήρια του άστεως και των μεγάλων παναττικών ιερών, στο μακρινό σπήλαιο της Βάρης, οι κατασκευές και λατρευτικές διαμορφώσεις οφείλονται στη βούληση και στην εργασία ενός φιλόδοξου λατρευτή, ο οποίος παρά τις μέτριες καλλιτεχνικές ικανότητές του επέδειξε ιδιαίτερη θρησκευτική θέρμη.

Κατά συνέπεια το λατρευτικό αυτό σπήλαιο δεν φαίνεται να λειτουργεί υπό την αιγίδα του άστεως, του δήμου ή κάποιου άλλου συλλόγου, ή θιάσου¹²²⁶, αλλά είναι ένα λαϊκό προσκύνημα που προσελκύει μεμονωμένους λατρευτές από τον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής, όπως ο γιδοβοσκός της επιγραφής αρ. 2. Τον επόμενο 4ο αι. π.Χ., με την άνθηση της αττικής υπαίθρου και της αγροτικής ζωής, τα αναθήματα γίνονται πιο επιβλητικά και πιθανόν η λατρεία περισσότερο οργανωμένη: στο δεύτερο

Ερμή, Ηρακλή, Κενταύρου Χείρωνος, Ασκληπιού και Υγείας (4ος αι. π.Χ.). Γιαννόπουλος 1919. Connor 1988, 162–163. Wagman 2015.

¹²²³ Αραπογιάννη 2000, 220–221.

¹²²⁴ Dunham 1903, 300. Connor 1988, 167, 169. Αραπογιάννη 2000, 221. *Contra*: Himmelmann 1957.

¹²²⁵ Αραπογιάννη 2000, 104.

¹²²⁶ Βλ. και Connor 1988, 180. Sporn 2007, 57, 61. Πρβλ. και ανάλογη λειτουργία του προαναφερθέντος σπηλαίου Νυμφών κοντά στη Φάρσαλο: Wagman 2015, 90–91.

μισό του αιώνα ομάδες λατρευτών αφιερώνουν στις Νύμφες και τον Πάνα σπηλαιόμορφα λατρευτικά ανάγλυφα τα οποία θα ήταν τοποθετημένα σε κόγχες ή πάνω σε πεσσούς (βλ. επιγραφές **3** και **5**). Στο ανάγλυφο με την παράθεση δεκατριών ονομάτων χωρίς πατρώνυμα ενδέχεται οι αναθέτες να ήταν δούλοι (αρ. **5**)¹²²⁷. Παρόμοια σπηλαιόμορφα αναθηματικά ανάγλυφα των Νυμφών και Πανός έχουν βρεθεί σε όλα σχεδόν τα αττικά ιερά του τραγοπόδαρου θεού, την ίδια εποχή άνθησης της λατρείας του. Ο Παν γίνεται ιδιαίτερα προσφιλής στους απλούς ανθρώπους της υπαίθρου, βοσκούς, κυνηγούς, αγρότες, ακόμα και δούλους (βλ. αναθηματική επιγραφή αρ. **2**). Όπως φαίνεται και από την κεραμεική και τα ειδώλια, απουσιάζουν τα πολυτελή αναθήματα και η λατρεία είναι αυθόρμητη και λαϊκή. Η λατρεία του τραγοπόδαρου θεού μοιράζεται κοινά στοιχεία με αυτή των Νυμφών, ως θεοτήτων που οδηγούν σε ευτυχή γαμήλια δεσμά, κατά τον *Δύσκολο* του Μενάνδρου¹²²⁸.

Η συμμετοχή ανδρών και γυναικών αποδεικνύεται από τα αναθηματικά ανάγλυφα και τα σωζόμενα graffiti σε αγγεία (Επιγραφές αρ. **16–17**). Όπως φαίνεται από την προαναφερθείσα κωμωδία η λατρεία πρέπει να είχε οικογενειακό χαρακτήρα¹²²⁹. *Χαίρετε τοι προσιόντες, ἅπας θῆλός τε καὶ ἄρσιν, | ἄνδρες τε ἡδὲ γυναῖκες ὁμῶς παῖδές τε κόραι τε | χῶρον δ' εἰς ἱερὸν Νύμφαις καὶ Πανὶ καὶ Ἑρμῇ...* αναφέρει επιγραφή από το σπήλαιο Νυμφών, κοντά στη θεσσαλική Φάρσαλο¹²³⁰.

Η κεραμεική που βρέθηκε στο σπήλαιο της Βάρης διακρίνεται σε δύο ομάδες, ανάλογα με τον χαρακτήρα της: απαντούν αγγεία με αναθηματικό χαρακτήρα (λουτροφόροι, αγγεία με παραστάσεις *ἐπαυλίων* και *γυναικωνίτη*, ληκύθια, κρατηρίσκοι, μυροδοχεία, πλαστικά αγγεία), συνδεδεμένα κυρίως με τον κόσμο των γυναικών. Αποτελούσαν πιθανά αναθήματα στις Νύμφες ως προστάτιδων του γάμου και ως κουροτρόφων¹²³¹. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει αγγεία με συμποτικό

¹²²⁷ Dunham 1903, 290-1, αρ.3. Αραπογιάννη 2000, 109, σημ. 548. Schörner – Goette 2004, 64–67. Βλ. και σπηλαιόμορφο ανάγλυφο με Ερμή, Πάνα Νύμφες και Αχελώο από την Πάρνηθα με ονόματα δεκαέξι αναθετών χωρίς πατρώνυμα, Αραπογιάννη 2000, 69.

¹²²⁸ Photiades 1958, 117.

¹²²⁹ Parker 2005, 70.

¹²³⁰ Wagman 2015, 68.

¹²³¹ Για την άσκηση λατρείας σε σπήλαια από γυναίκες βλ. και Sporn 2007, 59–60.

χαρακτήρα: κρατήρες, άωτα σκυφίδια, σκύφους, πινάκια, κάνθαρους¹²³². Αρκετά από τα ευρεθέντα αγγεία θα συνδέονταν με θυσίες και εορταστικές τελετές, όπως αυτές που αναφέρονται στον *Δύσκολο* του Μενάνδρου, (στίχ. 393 κε.), για το σπήλαιο του Πανός στην Πάρνηθα.

Αναθηματικό χαρακτήρα είχαν τα ειδώλια, κλασικών στην πλειονότητά τους χρόνων. Τα περισσότερα ανήκουν στον τύπο της ένθρονης γυναικείας μορφής, τα οποία είναι συνήθη σε ιερά γυναικείων θεοτήτων αλλά και σε τάφους. Απαντούν αρκετοί τύποι ειδωλίων, όρθιων γυναικείων μορφών με πτηνό, *κανοῦν* ή υδρία, επίσης ειδώλια Πανός, Παπποσιληνών και Σατύρων, νευρόσπαστα ή ομοιώματα ανθρώπινων μελών, ειδώλια παιδιών, ζώων, γυναικείες προτομές¹²³³. Εκτός από τα ειδώλια Πανός, τα υπόλοιπα πρέπει να είχαν ως αποδέκτες τις Νύμφες.

Μετά από αιώνες διακοπής στο Σπήλαιο της Βάρης τεκμηριώνεται αναβίωση της λατρείας χάρη στο σύνολο των χιλίων περίπου υστερορωμαϊκών λυχναριών (4ου–6ου αι. μ.Χ., λίγοι του 7ου αι. μ.Χ.)¹²³⁴. Ανάλογο εύρημα υστερορωμαϊκών και πρωτοβυζαντινών λύχνων προέρχεται από τη Λυχνοσπηλιά της Πάρνηθας, όπου επίσης λατρευόταν ο Παν. Λυχνάρια της ίδιας εποχής βρέθηκαν σε μικρότερους αριθμούς στα σπήλαια του Πανός του Μαραθώνα, Πεντέλης και Ελευσίνας. Το φαινόμενο της έντονης επανάληψης των σπήλαιων του Πανός στην Αττική μαρτυρεί μια σημαντική αναβίωση της λατρείας κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους και προϋποθέτει την τέλεση ιεροπραξιών στο εσωτερικό τους¹²³⁵. Τα λυχνάρια παρουσιάζουν ειδωλολατρικούς και χριστιανικούς τύπους. Οι λύχνοι με χριστιανικά σύμβολα χρονολογούνται από τον 5ο αι. μ.Χ. κε. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι η ειδωλολατρική λατρεία κατίσχυε έως και τον 4ο αι. μ.Χ. και μετά αντικαταστάθηκε από τη χριστιανική. Το πιο πιθανόν όμως είναι ότι οι ειδωλολάτρες χρησιμοποιούσαν τα διακοσμημένα με χριστιανικά σύμβολα λυχνάρια της εποχής τους για καθαρά πρακτικούς λόγους, καθώς ήταν εύκολο να τα προμηθευτούν¹²³⁶.

---

¹²³²Ανάλυση της κεραμεικής από τα σπήλαια του Πανός στην Αττική παρέχεται από την Αραπογιάννη (2000, 197–206).

¹²³³Αραπογιάννη 2000, 208–214.

¹²³⁴Αραπογιάννη 2000, 119–130.

¹²³⁵Βλ. και Sporn 2007, 42.

¹²³⁶Αραπογιάννη 2000, 207. Wickens 1986, 117. Για ανάλογο φαινόμενο στο Σπήλαιο Πάρνηθος βλ. και Αραπογιάννη 2000, 78–88, 106.

Η αξιοσημείωτη αναγέννηση της λατρείας εγκαταλειμμένων ιερών χώρων που τεκμηριώνεται με βάση την πληθώρα λύχνων τόσο στο ιερό του Διός όσο και στα σπήλαια του Πανός στην Αττική, κυρίως σε αυτά της Βάρης και της Πάρνηθος, δείχνει την επέκταση παρόμοιων λατρευτικών συνηθειών σε όλη την Αττική, και ίσως την αναζωπύρωση του θρησκευτικού συναισθήματος των εθνικών σε παλαιούς χώρους άσκησης της λατρείας. Πιθανόν η τάση αυτή θα μπορούσε να συνδεθεί με τη Νεοπλατωνική φιλοσοφία¹²³⁷. Η άσκηση ειδωλολατρικής λατρείας στα μακρινά και ξεχασμένα ιερά της Αττικής, ενδεχομένως δεν είναι άσχετη με το φαινόμενο της μετατροπής κεντρικών αρχαίων ιερών της Αθήνας σε χώρους χριστιανικής λατρείας κατά τον 5ο και 6ο αι.¹²³⁸.

Η χρήση από τους όλο και πιο περιθωριοποιημένους εθνικούς διακόπτεται οριστικά κάπου στον 6ο –7ο αι. μ.Χ. Στο σπήλαιο της Βάρης στο νοτιοδυτικό άκρο του, πίσω από τον τοίχο, στη μεγαλύτερη αίθουσα βρέθηκαν θραυσμένα αναθηματικά ανάγλυφα με αποκεκρουμένα τα πρόσωπα των μορφών σε ένα είδος αποθέτη μαζί με όστρακα αγγείων και τμήματα ειδωλίων¹²³⁹. Αντίστοιχη εικόνα βανδαλισμού των πιο περίοπτων λατρευτικών αντικειμένων της παλαιάς λατρείας, δηλαδή των αναθηματικών αναγλύφων των Νυμφών συναντάται στην Πάρνηθα, πάνω ακριβώς από το στρώμα με τα υστερορωμαϊκά λυχνάρια¹²⁴⁰. Η βίαιη αυτή ενέργεια που στην Πάρνηθα έπεται της περιόδου χρήσης των λύχνων, είναι εύλογο να αποδοθεί σε άκρατο θρησκευτικό φανατισμό από χριστιανούς, οι οποίοι θέτουν ένα απότομο τέλος σε αιώνες λατρείας.

Καισαριανή

Στην περιοχή της Καισαριανής, ιδιαίτερα πιθανή είναι η ύπαρξη αρχαίας λατρείας, όπως προκύπτει από σύντομες αναφορές λεξικογράφων της ύστερης αρχαιότητας σε συνδυασμό με τα *spolia* υστερορωμαϊκών ή πρωτοβυζαντινών χρόνων στη θέση της Μονής και στο γειτονικό Φραγκομονάστηρο.

---

¹²³⁷ Για τη σημασία των σπηλαίων στην πυθαγόρεια και νεοπλατωνική φιλοσοφία Βλ και Πορφ., *Π.β.* 9, 33. Μακρής 2001, 191 κε., ιδιαιτ. 193. Για την πιθανή σχέση του σπηλαίου της Βάρης με τον Πλάτωνα βλ. παραπάνω σ. 867.

¹²³⁸ Ηλιόπουλος 2011, 207–214.

¹²³⁹ Αραπογιάννη 2000, 101, 107.

¹²⁴⁰ Αραπογιάννη 2000, 66.

Στην περιοχή αυτή, την πιο δασωμένη του Υμηττού σήμερα, υπάρχουν τρεις πηγές (βλ. θέση αρ. 322) που δημιουργούν ευνοϊκό περιβάλλον για ανθρώπινη δράση¹²⁴¹. Από το σημείο αυτό ξεκινά σημαντικός παραπόταμος του Ιλισού που συνεχίζει κατά μήκος της νότιας πλευράς της Πανεπιστημιούπολης.

Η πηγή της Καλοπούλας που βρίσκεται σε απόσταση περίπου 600μ. ΒΑ της Μονής, ταυτίστηκε με την αναφερόμενη από τους αρχαίους *Κυλλοῦ Πήρα* ή *Κύλλου Πήρα* ή *Καλλία*¹²⁴². Σύμφωνα με τον Φώτιο και το Λεξικό Σούδα στη θέση της πηγής αυτής, τοποθετούνταν κτήριο κρήνης και ναός της Αφροδίτης¹²⁴³. Το *Καλιάς* απαντά ως επωνυμία της Αφροδίτης στη Σαμοθράκη και στη Ναύπακτο σε λατρεία της σε σπήλαιο¹²⁴⁴. Σύμφωνα με μια πιθανή ετυμολογική ερμηνεία της ονομασίας της πηγής ενδέχεται το σχήμα της, ή του σπήλαιου ή της κόγχης στην οποία βρισκόταν να θύμιζε σάκο [*Κυλλοῦ Πήρα*: το δερμάτινο σακούλι του χωλού/ζητιάνου]. Η μορφή σπηλαιώδους κοιλότητας υπονοείται στο σχετικό χωρίο του Ησύχιου *χωρίον Ἀθήνησιν ἐπηρεφές καὶ κρήνη*¹²⁴⁵. Στην περίπτωση αυτή, εκτός της Αφροδίτης, εύλογη είναι επίσης η λατρεία των Νυμφών, θεοτήτων που λατρεύονταν σε σπήλαια και ήταν συνδεδεμένες με τη γυναικεία φύση και την ευγονία, όπως συνέβαινε στο σπήλαιο του Πανός στη Βάρη¹²⁴⁶.

Τα λεξικά του Φωτίου και της Σούδας μαρτυρούν μια μαγική ιδιότητα της πηγής, το νερό της να προσφέρει στις γυναίκες ευτεκνία και γονιμότητα: *καὶ κρήνη ἐξ ἧς αἱ πιοῦσαι εὐ τοκοῦσι· καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι γίνονται* · (IV B. 62, IV B. 68). Αναφορά στην πηγή *Κυλλοῦ Πήρα*, σύμφωνα με τον Borthwick (1963, 226), παρέχει ο πάπυρος της Οξυρύνχου 2436, που διασώζει τμηματικά τη λέξη *Υμηττός*, και το ρήμα *εὐτεκνεῖν*. Οι γονιμικές ιδιότητες νερών πηγών και ποταμών είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη πίστη στον

¹²⁴¹ Βλ. και IV B. 13 [Ποσειδίπ., *Ἐπιγράμματα*, 113]

¹²⁴² Ησυχ. s.v. *Κύλλου Πήρα* (IV B. 55). Φωτ. s.v. *Κύλλου Πήραν* (IV B. 62). Σούδα, s.v. *Κυλλοῦ Πήραν* (IV B. 68).

¹²⁴³ Σχόλιο στον Αριστοφάνη υπονοεί επίσης την τέλεση οργιαστικών τελετών συνδεδεμένων με την Αφροδίτη ή ιερής πορνείας: Αριστοφ., *Comic. Fragmenta*, Fragment 273: *τὸ δὲ πορνεῖον Κύλλου πήρα*.

¹²⁴⁴ Πανσ. X 38, 13. Borthwick 1963, 227.

¹²⁴⁵ Ησυχ. s.v. *Κύλλου Πήρα* (IV B. 55).

¹²⁴⁶ Βλ. και Borthwick 1963, 226–227

αρχαίο κόσμο¹²⁴⁷. Για τον λόγο αυτό οι ποταμοί και οι πηγές είχαν συχνά θεοποιηθεί σε τοπικό επίπεδο¹²⁴⁸.

Με τη γονιμότητα είναι συνδεδεμένη η Αφροδίτη, η θεά του Έρωτα και του γάμου με τη επωνυμία Ουρανία¹²⁴⁹.

Η παράδοση του νερού με γονιμικές ιδιότητες συνεχίστηκε και στα νεώτερα χρόνια στην ίδια πηγή με το παραφθαρμένο όνομα Καλοπούλα¹²⁵⁰.

Επιπλέον, όπως παρατήρησε ο Ε. Κ. Borthwick στη δυτική πλευρά του Υμηττού και μέχρι τη θάλασσα, από το Φάληρο, την Κωλιάδα Άκρα και τις εκβολές του Κηφισού και του Ιλισού μέχρι το νότιο πέρας του ορεινού όγκου και το σπήλαιο της Βάρης, τεκμηριώνεται μια σειρά αρχαίων λατρειών και μύθων που έχουν σχέση με τη γέννηση και την ευγονία¹²⁵¹.

---

¹²⁴⁷ Βλ. σχόλιο στον στίχο 347 στις Φοίνισσες του Ευριπίδη: *...είώθασι γὰρ οἱ νυμφῖοι τὸ παλαιὸν ἀπολούεσθαι ἐπὶ τοῖς ἐγχωρίοις ποταμοῖς καὶ περιρραίνεσθαι λαμβάνοντες ὕδωρ τῶν ποταμῶν καὶ πηγῶν, συμβολικῶς παιδοποιῶν ἐυχόμενοι, ἐπεὶ ζωοποιὸν τὸ ὕδωρ καὶ γόνιμον*. Borthwick 1963, 231–236.

¹²⁴⁸ Burkert 1993, 370.

¹²⁴⁹ Borthwick 1963, 228–229. Για ιερό της Αφροδίτης στην Καισαριανή βλ. και Pirenne- Delforge 1994, 74–75, βλ. και 1.1.2.1. *Avoir des enfants*. Parker 2005, 433.

¹²⁵⁰ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 9–10. Forrest 16–17.

¹²⁵¹ Borthwick 1963, 237–238. Στην Ειλειθυία, τη θεά προστάτρια του τοκετού, ήταν αφιερωμένο αναθηματικό ανάγλυφο από τη Φιλουμένη, τη γυναίκα του Αμφίμαχου, που βρέθηκε στην πηγή Καλλιρόη και τον Ιλισό [IG II² 4682, στίχ. 2–5 *Ἰλειθύαι | Φιλουμένη | Ἀμφιμάχου | γυνὴ ἀνέθηκε*, 3ος αι. π.Χ.].

Σε εντυπωσιακό κατάλογο θεοτήτων προστατριών της γονιμότητας, του τοκετού, των υδάτων απευθύνεται το ενεπίγραφο ανάγλυφο της Ξενοκράτειας, ανάθημα, ευχαριστήρια ικεσία για τον γιο της Ξηνιάδη, το οποίο προέρχεται από το Νέο Φάληρο και τις εκβολές του Κηφισού [IG II² 4547, 4548: *Ἐστίαι Κηφισ|ῶι Ἀπόλλωνι | Πυθίωι, Ἀητοῖ | Ἀρτέμιδι Λοχ|ίαι, Ἰλειθύαι, Ἀχ|ελώωι, Καλλ|ιρόηι, Γεραισ|ταῖς Νύμφαι|ς γενεθλί|αις, Ῥαψοῖ*]. Βλ. και Βουτυράς 2011.

Στην Κωλιάδα άκρα (Άγιος Κοσμάς) μαρτυρείται λατρεία Αφροδίτης Κωλιάδας Γενετυλλίδων ή Γενναΐδων, θεοτήτων προστατριών του τοκετού (αντίστοιχο της Ειλειθυίας] με συλλατρεία της Δήμητρος [Παυσ. I 1, 5. Στράβ. IX 1, 21. Πλουτ., Σόλ. 8,4. Σούδα, s.v. *Γενετυλλίς*. Παπαχατζής 1974, 132].

Στο ακρωτήριο Ζωστήρ βρίσκεται το γνωστό ιερό και ναό του Απόλλωνος, Λητούς και Αρτέμιδος. Το τοπωνύμιο αναφέρεται στον μύθο της Λητούς που έλυσε τη ζώνη της για να γεννήσει τα δίδυμα παιδιά της (Παυσ. I 31, 1).

Αφροδίσιον υπήρχε επίσης στον δήμο των Αλών Αιξωνίδων (βλ. παρακάτω) και τέλος στο σπήλαιο Πανός και Νυμφών Βάρης τελούνταν λατρεία των Νυμφών και βρέθηκαν αναθήματα γυναικών σχετιζόμενα με γαμήλια έθιμα. Στις παραπάνω θέσεις που απαντούν λατρείες θεοτήτων προστατριών των γυναικών, της γονιμότητας και του τοκετού πρέπει να προστεθεί και η λατρεία ανάλογης θεότητας ή θεοτήτων στην πηγή της Καισαριανής. Πιθανόν ασκούνταν λατρεία Αφροδίτης και Νυμφών σε υπαίθριο τέμενος στην πηγή.

Από την Καισαριανή ίσως προερχόταν η αναθηματική επιγραφή στην Αφροδίτη του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκε περίπου 3χλμ. ΝΔ, στην περιοχή Κοπανάς, μεταξύ Ηλιούπολης και Βύρωνα [θέση **286**, αρ. **92**, IG II² 4634, *Εὐφροσύνη / Ἀφροδίτη / εὐξαμένη / ἀνέθηκεν*]. Στην ίδια κατεύθυνση, 4χλμ. ΝΔ της Καισαριανής, βρέθηκε ενεπίγραφο μαρμάρινο περιρραντήριο αρχαϊκών χρόνων, προερχόμενο από κάποιο ιερό [θέση **279**, αρ. **87**].

Άλλη άποψη εκφράστηκε από τον Κ. Πιττάκη, ο οποίος υποστήριξε την ύπαρξη στην Καισαριανή ιερού της Δήμητρος¹²⁵². Ο Πιττάκης στηρίχθηκε στην πεσσοειδή /ερμαϊκή(;) στήλη του 4ου αι. μ.Χ. που βρέθηκε στη Μονή Καισαριανής (αρ. **149**), με γενεαλογικό κατάλογο οικογένειας ιερέων, δαδούχων, ιεροκηρύκων, ιεροφαντών, αξιωματούχων της ελευσινιακής λατρείας. [EM 13526· IG II² 2342· IG II³ 13620].

Με την ύπαρξη προγενέστερου αρχαίου ναού στη θέση της βυζαντινής μονής συντάχθηκαν σημαντικοί μελετητές της Καισαριανής. Ο Strzygowski με βάση τα spolia υποστήριξε την ύπαρξη στην πηγή Κύλλου Πήρα ναού ή κτηρίου της ύστερης ρωμαϊκής εποχής¹²⁵³, ενώ ο Ορλάνδος θεώρησε ότι υπήρχε πρωτοβυζαντινός ναός¹²⁵⁴. Ο Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός θεώρησε βάσιμη την ύπαρξη ενός ή περισσότερων προχριστιανικών κτηρίων, πιθανότατα ρωμαϊκών, ένα εκ των οποίων πιθανόν ανήκε σε συναφές με κρήνη οικοδόμημα¹²⁵⁵.

---

¹²⁵² Πιττάκης 1840. Ο Κ. Πιττάκης ετυμολόγησε την Καισαριανή από τη Σαϊσάρα κόρη του βασιλιά της Ελευσίνας Κελεού και γυναίκα του Κρόκωνος.

¹²⁵³ Strzygowski 1902, 57, 81, 89.

¹²⁵⁴ Ορλάνδος 1933, 159.

¹²⁵⁵ Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956, 14, 41.

Συνοψίζοντας, θεωρούμε ότι η περιοχή της Μονής Καισαριανής αποτέλεσε πιθανή θέση αρχαίου ιερού ή τεμένους με επίκεντρο τις τρεις πηγές από τις οποίες προερχόταν μέρος των υδάτων του Ιλισού με πιθανή τη λατρεία της Αφροδίτης και των Νυμφών. Στην ύπαρξη αρχαίας λατρείας και ιερού/—ών, συναφών με το ύδωρ ως πηγής ζωής και γονιμότητας συγκλίνουν οι μαρτυρίες των αρχαίων λεξικογράφων και τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία βρίσκουν παράλληλα σε κρήνες και νυμφαία της ρωμαϊκής περιόδου.

Λατρεία του Απόλλωνα *Κύννειου*, *Κυννείου* ή *Κυνήειου* αναφέρεται σε χωρία του Φώτιου και του λεξικού Σούδα [IV B. 63. Φωτ., s.v. *Κύννειος*, IV B. 69. Σούδα, s.v. *Κυνήειος*] σε σχέση με τον Υμηττό¹²⁵⁶. Το ιερό σχετίζεται επίσης με τις Αλές. Πιθανόν η λατρεία αυτή θα μπορούσε να τοποθετηθεί στους πρόποδες του Υμηττού στην περιοχή των Αλών Αιζωνίδων¹²⁵⁷. Από το συγκεκριμένο προσωνύμιο του Απόλλωνος προέρχεται η ονομασία γένους των Αθηναίων, των Κυννιδών.

VIΓ2. Αστικά

Δημοτικά Ιερά

Χαρακτηριστικό της αρχαίας Αθήνας αλλά και των δήμων της ήταν η ύπαρξη πολλών ιερών, στενά συνυφασμένων με την πληθώρα των λατρειών και των εορτών των Αθηναίων¹²⁵⁸. Εξάλλου στους αττικούς δήμους τα ζητήματα της λατρείας συνδέονταν με σημαντικό τμήμα της οικονομικής δραστηριότητας και με βασικά καθήκοντα των τοπικών αξιωματούχων¹²⁵⁹.

Εκτός από τα υπαίθρια ιερά του βουνού, στον αρχαίο οικιστικό ιστό υπήρχαν ιερά τοπικού χαρακτήρα. Κάποια από αυτά μπορούν να χαρακτηριστούν ως *δημοτικά*. Κατά τον ορισμό αρχαίου λεξικογράφου: *δημοτελῆ καὶ δημοτικά ἱερεῖα διαφέρει. τὰ μὲν δημοτελῆ θύματα ἢ πόλις δίδωσιν, εἰς δὲ τὰ δημοτικά οἱ δημόται...*¹²⁶⁰. Με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα, θα μπορούσαμε να επεκτείνουμε τον χαρακτηρισμό αυτό: στα δημοτικά ιερά, η αντίστοιχη λατρεία συνδεόταν με τον συγκεκριμένο δήμο με βάση

¹²⁵⁶ Βλ. και Leake 1841 II 273–274.

¹²⁵⁷ Parker 1996, 304.

¹²⁵⁸ Πανσ. I 17, 1. Wycherley 1970. Κωστάκη 2008. Βικέλα 2011.

¹²⁵⁹ Για τη θρησκεία στους δήμους της Αττικής βλ.: Whitehead 1986, 176–222. Mikalson 1977, 424–435.

¹²⁶⁰ Bekker, Anecd. 1.240.

επιγραφικές μαρτυρίες, το ιερό της θεότητας βρισκόταν σε κομβικό γεωγραφικό σημείο και αποτελούσε τόπο ίδρυσης ψηφισμάτων του δήμου. Οι θυσίες, όπως προαναφέρθηκε και οι δαπάνες για τη συντήρηση και την επισκευή τους, αποτελούσαν υποχρέωση του δήμου, όπως τεκμαίρεται και από τα εορτολόγια των αττικών δήμων που έχουν διασωθεί, χωρίς να αποκλείονται και οι αυθόρμητες προσφορές των πιστών ¹²⁶¹.

Εικόνα του πλήθους των τοπικών λατρειών, του είδους των θυσιών και προσφορών και των αποζημιώσεων των ιερέων για τις δαπάνες των θυσιών στους αττικούς δήμους που εξετάζουμε παρέχει ο Ιερός Νόμος των Αιζωνέων (αρ. 52). Μετά την εύρεση του κάτω τμήματος της επιγραφής και τη δημοσίευσή της από τον Γ. Σταϊνχάουερ¹²⁶² συνάγεται η λατρεία στην Αιζωνή τουλάχιστον οκτώ θεοτήτων και ηρώων: Διονυσιακών θεών, της Ηρωΐνης, του Διονύσου, της Ήρας, της Δήμητρος ως Χλόης και ως Ελευσινίας και χθόνιων θεοτήτων: της Αγνής Θεού, του Πάραλου, του Ήρωος Αρχηγέτου και άλλων ηρώων. Η απουσία σημαντικών θεών, η λατρεία των οποίων συνάγεται από άλλες αιζωνικές επιγραφές και συγκεκριμένα του Διός, του Ποσειδώνος που επικαλούνταν στους όρκους του οι Αιζωνείς, της Ήβης που διέθετε το κεντρικό ιερό της Αιζωνής και τόπο ίδρυσης ψηφισμάτων, των Ηρακλειδών και της Αλκμήνης (αρ. 49) επισημάνθηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ, ο οποίος υποστήριξε την ύπαρξη ξεχωριστής στήλης με τα ονόματα των απόντων σημαντικών θεών¹²⁶³.

Αφροδίσιον Αλών Αιζωνίδων

Στον δήμο των Αλών Αιζωνίδων, ιερό της Αφροδίτης αποκαλύφθηκε δίπλα σε συμβολή αρχαίων οδών [θέση αρ. 61, εικ. 64, 68–69]. Το ναόσχημο οικοδόμημα που ήρθε στο φως, ταυτίστηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ με ιερό της Αφροδίτης, με βάση ψηφίσματα που βρέθηκαν κατά χώραν, το ένα από αυτά με αναγραφή του ονόματος της λατρευομένης θεάς (επιγραφές αρ. 33, 34, 35). Η ύπαρξη Αφροδίσιου στις Αλές Αιζωνίδες ήταν ήδη γνωστή από επιγραφή που είχε βρεθεί παλαιότερα στην περιοχή της αθηναϊκής Αγοράς [επιγραφή αρ. 164, IG II² 2820, IG II/III³ 4.1 223] σχετικά με την ανάθεση από εκλεγμένους Αλαιοίς αγάλματος στην Αφροδίτη. Το ιερό της Αφροδίτης αποτέλεσε το κέντρο για τη διαμόρφωση του ΒΔ οικιστικού πυρήνα του αρχαίου δήμου, ο οποίος αναπτύχθηκε και κτίστηκε γύρω του. Αποτελούσε αστικό ιερό

---

¹²⁶¹ Sourvinou-Inwood 1988, 263. Βικέλα 2011, 155.

¹²⁶² Σταϊνχάουερ 2004.

¹²⁶³ Οπ. π. 162–167.

κάτω από τον έλεγχο και τη φροντίδα του δήμου, καθώς υπήρξε μέρος ίδρυσης ψηφισμάτων των Αλαιοίων¹²⁶⁴.

Ο ναός παρουσίαζε απλή τυπική διάταξη με πρόδομο και σηκό, και είναι μεσαίου μεγέθους με διαστάσεις 8.50×5.75μ. Διαφοροποιείται από τις κατοικίες της εποχής του λόγω της περισσότερο μνημειακής δόμησης από λαξευμένους πωρολίθους. Σώζεται μόνο το θεμέλιο και η ευθυνηρία, σε έναν ή δύο δόμους. Το δάπεδο στον σηκό και τον πρόδομο είναι απλό, από χαλίγια και χοντρή άμμο. Δυστυχώς, δεν έχουν δημοσιευτεί άλλα ευρήματα εκτός από τις επιγραφές. Δίπλα αναπτυσσόταν κατοικία με τον ίδιο προσανατολισμό, η οποία διέθετε αρκετά δωμάτια, υπαίθριο χώρο και υπόγεια δεξαμενή. Αποτελούσε ένα τυπικό παράδειγμα δημοτικού ιερού, ενταγμένου στον αστικό ιστό με λατρεία τοπικής εμβέλειας.

Στον ίδιο αρχαίο δήμο, 760μ. στα ΝΑ, επίσης κοντά σε συμβολή οδών, αποκαλύφθηκε ένα ακόμη ιερό στη θέση αρ. **94** (εικ. **80α–80β**): ήταν ένας απλός σηκός, με ορθογώνια διμερή κάτοψη με πρόδομο. Οι διαστάσεις του ήταν μικρότερες από το προηγούμενο ιερό, 4.87×3.17μ. και ο προσανατολισμός του, ανατολικά προς δυτικά με είσοδο στην ανατολή. Οι τοίχοι του σώζονταν στο ύψος του θεμελίου πάνω στον φυσικό βράχο και αποτελούνταν από ημίεργους λίθους. ΒΑ του ιερού εντοπίστηκε ο αποθέτης του, έκτασης 10τ.μ., με όστρακα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων— κορινθιακοί σκύφοι και αρύβαλλοι, λυχνάρια, πινάκια, σκυφίδια και θραύσματα μικκύλων αγγείων — καθώς και αρχαϊκά και κλασικά ειδώλια, κυρίως γυναικείων μορφών διάφορων τύπων. Στο εσωτερικό του ιερού, στο δάπεδο του σηκού βρέθηκαν μαρμάρινα μέλη μεγέθους μικρότερου του φυσικού, κάτω άκρο ποδιού και χέρι με αυλό, ίσως από ακρόλιθο λατρευτικό άγαλμα. Τα αναθήματα συνδεόταν κατά την ανασκαφέα με τη λατρεία γυναικείας θεότητας¹²⁶⁵.

Στον περιβάλλοντα χώρο του ιερού, αναπτύχθηκε μικρό παρόδιο νεκροταφείο. Οικιστικά κατάλοιπα δεν βρέθηκαν σε άμεση γειτνίαση με αυτό. Το ιερό πρέπει να αποτελούσε ένα σεβάσμιο χώρο λατρείας, ο οποίος λειτουργούσε ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους και ήταν παλαιότερος από την κλεισθένεια μεταρρύθμιση και την οικιστική συγκρότηση του δήμου¹²⁶⁶.

---

¹²⁶⁴ Parker 2005, 69.

¹²⁶⁵ Κρανιώτη ΑΔ 1979, 77–78. Τσιριγώτη 1982, 55–56.

¹²⁶⁶ Πρβλ. Βικέλα 2011, 139.

Σε εντελώς διαφορετικό σημείο της δυτικής πλευράς του Υμηττού, αρκετά βορειότερα, στη διαδρομή του σημαντικού αρχαίου οδικού άξονα που οδηγούσε από το άστυ στα Μεσόγεια, διά των αττικών δήμων της Φλύας και της Παλλήνης, στη θέση **334 (εικ. 272)** βρέθηκε τμήμα θεμελίου κτηρίου με λαξευτή τοιχοδομία. Η μνημειακή κατασκευή του θεμελίου, το οποίο φθάνει σε πλάτος το 1.30μ. υποδεικνύει ότι ίσως ανήκε σε ναό. Δεν δίδονται άλλα στοιχεία στην ανασκαφική έκθεση. Χρονολογήθηκε στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.

Μικρά παρόδια οικιακά και ιδιωτικά ιερά

Στον οικιστικό ιστό των δήμων, κυρίως στις Αλές Αιξωνίδες, αλλά και στην Αιξωνή έχουν εντοπισθεί από την σωστική αρχαιολογική έρευνα μικρά ορθογώνια, ανεξάρτητα συνήθως κτίσματα, τα οποία με βάση τη διμερή διαίρεσή τους σε πρόδομο και σηκό και κάποια κινητά ευρήματα χαρακτηρίστηκαν από τους ανασκαφείς τους ως ιερά¹²⁶⁷ (θέσεις **15, 22, 29, 39, 48, 116, 227, 231**) .

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των μικρών αυτών ιερών είναι τα παρακάτω:

Ήταν παρόδια τεμένη, που πλαισιώνονταν από έναν ή περισσότερους δρόμους, γεγονός που τα καθιστούσε εύκολα προσβάσιμα¹²⁶⁸. Συχνά περιβάλλονταν από δικό τους περίβολο (θέσεις **29, 48**) ή βρίσκονταν πάνω σε άνδηρο που διαμόρφωναν αναλημματικοί τοίχοι (θέσεις **29, 39, 116**), έτσι ώστε να εξάγονται από τον γύρω χώρο.

Οι διαστάσεις τους ήταν ιδιαίτερα μικρές και το εμβαδόν τους σπάνια ξεπερνούσε τα 10–12 τ.μ.: (θέση **15**) 3×3.50μ., θέση **29**: εσωτ. διαστ. σηκού 2×2μ., **39**: 2.80×2.40μ., θέση **48**: 3.80×2.80μ. και δεύτερος ναῖσκος: 2.50×3μ., θέση **116**: 3.50×2.30μ.).

Είχαν ορθογώνια κάτοψη, με τετράγωνο σηκό και μικρού βάθους πρόδομο, συνήθως ανοιχτό στην πρόσοψη, αποτελούσαν δηλαδή την απλούστερη μορφή ναού¹²⁶⁹. Ο προσανατολισμός των περισσότερων ακολουθούσε τον άξονα ανατολικά–δυτικά με είσοδο προς τα ανατολικά¹²⁷⁰. Αυτό πιθανόν οφείλεται στην γενική

---

¹²⁶⁷ Ανδρέου 1994, 203.

¹²⁶⁸ Για τη χωροθέτηση των μικρών ιερών σε σταυροδρόμια οδών βλ. και Κωστάκη 2008, 146–147. Βικέλα 2011, 147.

¹²⁶⁹ Πρβλ. Wycherley 1970, 288, 291.

¹²⁷⁰ Θέσεις **94, 22, 29, 39** είσοδος προς τα ανατολικά, θέση **61** προς τα νοτιονατολικά, θέση **48** ένα ιερό με είσοδο προς τα νοτιοανατολικά και ένα δεύτερο προς τα νοτιοδυτικά, **116** προς τα βορειοανατολικά

κατεύθυνση των ισοϋψών στη συγκεκριμένη περιοχή των υπωρειών του Υμηττού που διατάσσονται Δ/ΒΔ προς Α/ΝΑ, καθώς σε ανάλογα παραδείγματα από το άστυ των Αθηνών δεν παρατηρείται σταθερός προσανατολισμός¹²⁷¹.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η κατασκευή τους δεν εμφανίζει διαφοροποίηση από το χτίσιμο των οικιών. Με εξαίρεση το Αφροδίσιον, όλα τα άλλα μικρά ιερά έχουν απλή τοιχοδομία από ημίεργους λίθους. Υπάρχουν περιπτώσεις περισσότερο επιμελημένης πολυγωνικής δόμησης (ιερό στη θέση **39**). Το δάπεδο του σηκού κάποιες φορές είχε λάβει ιδιαίτερη φροντίδα καθώς ήταν στρωμένο με κονίαμα (θέσεις **39, 116**) ή με πήλινες πλάκες (θέση **22**). Συχνή ήταν η ύπαρξη θρανίων, κυρίως στον οπίσθιο τοίχο του σηκού (**39, 227**), πιθανόν για την εναπόθεση αφιερωμάτων των πιστών. Σε κάποια από τα ιερά βρέθηκαν λίθινες βάσεις για την ίδρυση αναθήματος ή λατρευτικού αγαλματιδίου (θέση **116, εικ. 85**) ή στην περίπτωση του ενσωματωμένου ιερού στο συγκρότημα Αγοράς ανάλογος λίθος χρησίμευε ως βάση κίονα για τη στήριξη δίρριχτης στέγης (θέση **22**).

Σε ορισμένα παρόδια μικρά ιερά εντοπίστηκε βωμός ή χαμηλή εσχάρα, που αποτελούσε τον πυρήνα της λατρείας, εξωτερικά και σε μικρή απόσταση από τον ναό (**22, 39, 48**). Στη θέση **39** τετράγωνη εσχάρα–εστία εντοπίστηκε απέναντι από την είσοδο σε απόσταση 1μ. από αυτήν και είχε διαστ. 0.80×0.70μ. (Βλ. και θέση **22**, με βωμό νοτίως του ιερού). Στην ίδια θέση (**39**) σε απόσταση 7μ. βόρεια από το ιερό βρέθηκε αποθέτης οριζόμενος με καμπύλη σειρά λίθων που περιέκλειε πλήθος οστράκων αγγείων, όπως και ο αποθέτης στα ΒΑ του ιερού της θέσης **94** με κεραμεική και ειδώλια, στοιχεία που κάνουν αδιαμφισβήτητη τη λατρευτική λειτουργία του. Σε αποθέτες και βόθρους καταχώνονταν τα αφιερώματα που συσσωρεύονταν στον βωμό.

Δυστυχώς λόγω της απουσίας πλήρους δημοσίευσης των ευρημάτων των συγκεκριμένων σωστικών ανασκαφών δεν αναφέρονται αναλυτικά τα κινητά ευρήματα των μικρών παρόδιων ιερών. Ενίοτε σημειώνεται η εύρεση ειδωλίων ως απόδειξη του λατρευτικού χαρακτήρα των κτισμάτων αυτών.

Τέλος, απαντούν περιπτώσεις ενσωμάτωσης χώρων που αναγνωρίστηκαν ως ιερά σε μεγαλύτερα συγκροτήματα. Έτσι, στη θέση που αποκαλύφθηκε ορθογώνιο συγκρότημα που υποθέσαμε ότι αποτελούσε κτήριο της Αγοράς των Αλών Αιξωνίδων

---

¹²⁷¹ Κωστάκη 2008, 146.

(αρ. 22, εικ. 32) στη δυτική πλευρά της αυλής αποκαλύφθηκε χώρος με διμερή ναόσχημη κάτοψη, διαστ. 7×4.70μ. και προσανατολισμό ανατολικά προς δυτικά. Χαρακτηρίστηκε ως ιερό, λόγω της ύπαρξης λιθόκτιστου βωμού τετράγωνης κάτοψης προς τον νότο και της εύρεσης τριών πήλινων γυναικείων ειδωλίων.

Σε μικρή απόσταση από το Αφροδίσιον, 100μ. προς τα νοτιοδυτικά (θέση 66), οικία ορθογώνια κάτοψης με κεντρική αυλή διέθετε χώρο ο οποίος κατά τον ανασκαφέα θα μπορούσε να αποτελεί οικιακό ιερό. Ήταν σχετικά απομονωμένο, χωρίς επικοινωνία με τα άλλα δωμάτια και η πρόσβαση γινόταν από τον στενό διάδρομο εισόδου προς την εσωτερική αυλή. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν κατασκευές πιθανόν συνδεδεμένες με λατρεία (εικ. 71).

Στην περιοχή της Αιζωνής και πολύ κοντά στην *Αστική Οδό*, ως ιερά θεωρήθηκαν μικρά ορθογώνια δίχωρα κτίσματα ενταγμένα ή σε επαφή με συγκροτήματα οικιών και εργαστηρίων (227, 231, εικ. 113, 117). Ανήκουν στους κλασικούς χρόνους. Ο προσανατολισμός τους ήταν ανατολικά προς δυτικά, με είσοδο προς τα δυτικά προς την αυλή του συγκροτήματος το ένα (εικ. 117) και προς τα ανατολικά το άλλο που σώθηκε τμηματικά (εικ. 113). Στο περιβάλλον του κναφείου της θέσης 257 στο Ευώνυμον πρέπει να υπήρχε κάποιο ιερό (βλ. παραπάνω Εργαστήρια).

Δεν γνωρίζουμε τις λατρευόμενες θεότητες ή ήρωες καθώς κανένα παρόδιο ή οικιακό ιερό δεν έχει δημοσιευτεί πλήρως. Το πλήθος των ταπεινών αυτών ιερών που συνυπάρχουν με τα ιδιωτικά σπίτια και τις συνοικίες δείχνουν την έκταση της τοπικής και ιδιωτικής λατρείας στην Αθήνα των κλασικών χρόνων και τη βαθιά θρησκευτικότητα των κατοίκων της. Η φροντίδα των μικρών παρόδιων ιερών, τα έξοδα συντήρησης και της λατρείας κλπ. πρέπει να βάρυναν ιδιώτες και ομάδες, όπως φρατρίες, οργεώνες και άλλους θρησκευτικούς συλλόγους, όπως υποδεικνύουν οι επιγραφικές μαρτυρίες. Με τα καθήκοντα αυτά ήταν πιθανόν επιφορτισμένα γειτονικά σπίτια και οικογένειες. Στη δική τους πρωτοβουλία ανάγεται κάποιες φορές η ίδρυση όμορου τεμένους¹²⁷².

---

¹²⁷² Βλ. Κωστάκη 2008, 151–152. Βικέλα 2011, 158–160.

VII. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ¹²⁷³

Αττικοί δήμοι στη δυτική πλευρά του Υμηττού

Μέσα από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τις φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες αναζητήθηκε η αρχαιολογική και ιστορική φυσιογνωμία της δυτικής πλευράς του ορεινού όγκου του Υμηττού και διερευνήθηκε ο ρόλος που διεδραμάτισε η γεωγραφική αυτή περιοχή στις εξελίξεις από τους προϊστορικούς έως και τους υστερορωμαϊκούς χρόνους με έμφαση στην κλασική αρχαιότητα, λόγω της πληθώρας των καταλοίπων. Συμπληρωματικά σκιαγραφήθηκε μια σειρά αττικών δήμων, οι οποίοι εκτεινόταν έως τις δυτικές υπώρειες του Υμηττού και είναι οι εξής (από νότο προς βορρά): ο *Αναγυρούς*, οι *Αλές Αιζωνίδες*, η *Αιζωνή*, το *Ευνώνιον*, ο *Θημακός*, η *Υπένερθεν* και *Καθύπερθεν Αγρυλή*, η *Υπένερθεν* και *Καθύπερθεν Αγκύλη*, οι δύο *Ποταμοί*, η *Εστιαία* και η *Παλλήνη*¹²⁷⁴.

Στην περιοχή μελέτης εμπίπτει το βόρειο τμήμα του Αναγυρούντος με ταφικά κυρίως ευρήματα και το ανατολικό τμήμα των τριών επόμενων μεγάλων δήμων, Αλών Αιζωνίδων, Αιζωνής και Ευνώνιου. Από τις Αλές Αιζωνίδες η περιοχή που μελετήθηκε αντιπροσωπεύει το κατεξοχήν οικιστικό κομμάτι, με δύο πυρήνες συνεκτικής κατοίκησης, στα σημεία συμβολής των δύο σκελών της *Αστικής Οδού*. Η συγκεκριμένη έκταση παρουσιάζει το πιο χαρακτηριστικό και εκτενώς σωζόμενο παράδειγμα οικιστικής διάρθρωσης και κατοίκησης αρχαίου αττικού δήμου. Ο ιστός ήταν ιδιαίτερα πυκνός, αν και ακανόνιστος. Ο κάθε πυρήνας αποτελούνταν από 10–20 σπίτια, κτισμένα ανάμεσα σε εργαστήρια, μικρά ιερά και ταφικούς περιβόλους. Μεγαλύτεροι και μικρότεροι δρόμοι, όχι πάντοτε παράλληλοι δημιουργούσαν γειτονιές κατοικιών, οι οποίες κάποιες φορές λάμβαναν τη μορφή οικοδομικής νησίδας. Το κάθε οικιστικό κέντρο αναπτυσσόταν γύρω από σημαντικά δημόσια κτήρια, σε συμβολή οδών. ΒΑ από τις οικιστικές πυκνώσεις, σε μεγαλύτερο υψόμετρο, εκτεινόταν μια ευρύτερη ζώνη αραιής κατοίκησης, με μεμονωμένες οικίες ή συγκροτήματα δυο–τριών κατοικιών

¹²⁷³ Η παράθεση του παρόντος κεφαλαίου στοχεύει σε μια πιο εύληπτη συναγωγή και αποτίμηση των όσων εκτέθηκαν αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο της Οικιστικής Θεώρησης (VI).

¹²⁷⁴ Οι περιορισμοί της συγκεκριμένης έρευνας, τα όρια της περιοχής μελέτης και η αποσπασματικότητα των σωστικών ανασκαφών επέβαλαν να εξετασθεί διεξοδικότερα το τμήμα κάθε δήμου που ενέπιπτε στην περιοχή μελέτης. Μπορεί για τον λόγο αυτό να διαπιστώνεται ανισομέρεια ως προς τον αριθμό των εξεταζομένων θέσεων και ανασκαφών, ανά περιοχή.

(θέσεις 121, 141, 142, 145), αναλήμματα καλλιέργειας, μελισσοκομικές εγκαταστάσεις και μικρά ιερά. Στις ακόμα ψηλότερες υπώρειες το τοπίο διαμορφωνόταν με άνδηρα από λιθόκτιστους τοίχους που ακολουθούσαν τις υψομετρικές καμπύλες του βουνού και εξυπηρετούσαν την καλλιέργεια σε ορεινά εδάφη.

Παρατηρούμε ότι οι δήμοι που αναπτύχθηκαν στο νότιο μέρος της δυτικής πλευράς του Υμηττού, Αναγυρούς, Αλέξ Αιξωνίδες, Αιξωνή και Ευώνυμον, με βάση την αντιπροσώπευσή τους στην αθηναϊκή Βουλή, ήταν σχετικά μεγάλοι και ακμαίοι, όπως φαίνεται από τα ταφικά κυρίως μνημεία και τις επιγραφές. Ανήκαν οι δυο στην Ερεχθίδα και οι δύο στην Κεκροπίδα φυλή. Οι τρεις από αυτούς ήταν παράλιοι, ενώ ένας ανήκε σε τριτύ του άστεως. Αντιστοίχως, ικανοποιητική είναι η εικόνα που έχουμε αποκομίσει γι' αυτούς με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αλλά και τις επιγραφικές μαρτυρίες. Η περιοχή που νέμονταν με άμεση πρόσβαση στη θάλασσα και στο βουνό φαίνεται ότι οδήγησε στην άνθηση των κοινοτήτων τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εντατική εκμετάλλευση των ημιορεινών εδαφών με σύστημα αιμασιών. Η αποδοτικότητά τους φαίνεται και από τη μέριμνα των δήμων και ειδικότερα της Αιξωνής για την κατά το δυνατόν άριστη διαχείριση της δημόσιας αυτής περιουσίας μέσω εκμισθώσεων, όπως στην περίπτωση του κτήματος της Φελλείδος.

Ένας ακόμη λόγος που καθιστούσε σημαντικούς τους συγκεκριμένους δήμους είναι ότι διασχίζονταν από την περίφημη *Αστική Οδό*, δρόμο που κατέληγε στο Σούνιο και τη Λαυρεωτική. Ο αρχαίος οδικός άξονας, ακολουθώντας όδευση παράλληλη με τον βορρά-νότο άξονα του Υμηττού και περιτρέχοντας το νότιο άκρο του βουνού, οδηγούσε στους δήμους των Προσπάλτων και του Αγνούτος της αττικής Μεσογαίας και από εκεί μέσω των Θορών και Αιγιλίας στην μεταλλοφόρο Λαυρεωτική και στο ιερό και το οχυρό του Σουνίου. Για τον λόγο αυτό είχε μεγάλη οικονομική και στρατηγική σημασία για την Αθήνα.

Αντίθετα λιγοστά είναι τα κατάλοιπα αλλά και οι αντίστοιχες πηγές για το βόρειο μέρος της δυτικής πλευράς. Μια σειρά μικρότερων δήμων τοποθετούνται κατά μήκος της πλαγιάς του Υμηττού χωρίς απόλυτη βεβαιότητα: ο *Θημακός*, η *Υπένερθεν* και η *Καθύπερθεν Αγρυλή*, η *Υπένερθεν* και *Καθύπερθεν Αγκύλη*, οι δυο *Ποταμοί* στην περιοχή των παραποτάμων του Ιλισού, και η *Εστιαία*. Δεν ασχοληθήκαμε εκτενώς με τους μεγάλους δήμους της Φλύας και της Παλλήνης, καθώς βρίσκονταν σχεδόν εξολοκλήρου εκτός της περιοχής μελέτης. Η σπανιότητα αρχαιολογικών δεδομένων

μπορεί να οφείλεται στη γρήγορη ανοικοδόμηση των πρανών του βουνού πριν από την εφαρμογή αρχαιολογικού ελέγχου. Με εξαίρεση την περιοχή των Ποταμών και την περιοχή των αρχαίων λατομείων όπου σημειώθηκε έντονη εκμετάλλευση των πρώτων υλών που παρείχε το βουνό (μάρμαρο, ασβεστόλιθος, ίσως βοσκοτόπια), η οικιστική μορφή και ανάπτυξη των παραπάνω δήμων είναι παντελώς άγνωστη. Λαμβάνοντας υπόψη τους αρκετά διάσπαρτους και μεμονωμένους τάφους στην Ηλιούπολη και στην περιοχή της σύγχρονης Λ. Μεσογείων, μπορούμε να υποθέσουμε αντίστοιχη διάσπαρτη κατοίκηση στους αρχαίους μικρούς δήμους.

Οικίες

Οι οικίες στην περιοχή μελέτης ανταποκρίνονται στο πρότυπο του αθηναϊκού σπιτιού των κλασικών χρόνων με την ακανόνιστη και προσαρμοσμένη στο διαθέσιμο έδαφος κάτοψη, που υπακούει σε βασικές αρχές που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχες αξίες διαβίωσης. Τα ιδιωτικά σπίτια είναι λιτά και απέριττα, όπως η δημοκρατική ιδεολογία το επιτάσσει, σε αντίθεση με τα επιβλητικά δημόσια κτήρια και τους ναούς της πόλης. Ο προσανατολισμός των οικιών και των σημαντικότερων δωματίων είναι μεσημβρινός, για την καλύτερη εκμετάλλευση των καιρικών συνθηκών, ανά εποχή: δροσιά το καλοκαίρι και ζέστη τον χειμώνα. Βασικό πυρήνα οργάνωσης αποτελεί μια κεντρική ή νότια ευρισκόμενη αυλή από την οποία εξασφαλίζεται η μοναδική πρόσβαση στο σπίτι και η είσοδος στα υπόλοιπα δωμάτια και χώρους, έτσι ώστε να παρέχεται ιδιωτικότητα αλλά και σωστός αερισμός και φωτισμός στους επιμέρους χώρους.

Στις ανασκαφείςες έστω και αποσπασματικά οικίες των Αλών Αιξωνίδων απουσιάζουν οι ενδείξεις πολυτέλειας στην κατασκευή ή ανέσεων στη διαμόρφωση των χώρων, στοιχεία που απαντούν ενίοτε στο άστυ και σε αγροικίες ή συγκροτήματα οικιών των Μεσογείων και της Λαυρεωτικής κατά τον 4ο αι. π.Χ. Δεν έχουν βρεθεί περιστύλια ή προστάσεις προς τις αυλές, απουσιάζουν τα ψηφιδωτά ή βοτσαλωτά δάπεδα, οι τοίχοι έχουν διασώσει σε ελάχιστες περιπτώσεις ίχνη από χρωματιστά κονιάματα. Σε μόνο μια περίπτωση εικάζεται η ύπαρξη ανδρώνος και σε άλλες δύο θα μπορούσε να υποστηριχθεί κάτι τέτοιο με βάση την κάτοψη (θέσεις αρ. 20, 21, 48). Πιθανόν αυτό δείχνει την έλλειψη αντίστοιχης ανάγκης δεξίωσης προσκεκλημένων σε συμπόσια, όπως π.χ. στις οικίες του άστεως. Σπάνιες είναι επίσης οι ενδείξεις ύπαρξης ορόφου. Η μόνη περίπτωση κατασκευαστικής επιμέλειας απαντά σε τοίχους πολυγωνικής τοιχοδομίας· αυτό συναντάται κυρίως σε οικίες και κτίσματα που

διαφοροποιούνται από τα υπόλοιπα λόγω τους μεγέθους, του χαρακτήρα τους ή της γειτνίασης με κάποιο ιερό.

Δεν απουσιάζουν αντίθετα οι περιπτώσεις συνύπαρξης με χώρους μεταποίησης αγροτικών προϊόντων ή αγροτικής παραγωγής: μέσα ή δίπλα στις οικίες βρίσκονται ληνοί, ελαιοπιεστήρια, μελισσοκομεία. Σε οικίες της Αιζωνής που βρίσκονται πάνω σε αρχαίο οδικό άξονα, αλλά και στις Αλές Αιζωνίδες, δίπλα στις οικίες αναπτύσσονται χώροι εργαστηρίων, κεραμουργεία, κλίβανοι και κναφεία, θυμίζοντας αντίστοιχα παραδείγματα στις λεγόμενες «βιομηχανικές περιοχές» του άστεως και του Θορικού.

Χαρακτηριστική τέλος είναι η ενσωμάτωση κυκλικών συνήθως και σπανιότερα τετράγωνων πύργων, προσβάσιμων από τις αυλές των οικιών, οι οποίοι σε αντιστοιχία με άλλα αττικά παραδείγματα από τον Θορικό, τη Λαυρεωτική και τη Μερέντα πρέπει να αποτελούσαν πρωτίστως χώρους αποθήκευσης και προστασίας της σοδειάς.

Σε γενικές γραμμές οι οικίες των κλασικών χρόνων της περιοχής μελέτης ήταν απέριττες, φτιαγμένες με αίσθημα οικονομίας στα υλικά, προσαρμοσμένες στον διαθέσιμο χώρο, στις αξίες της αθηναϊκής ζωής και τις απαιτήσεις των αγροτικού χαρακτήρα δήμων της αττικής υπαίθρου ανάμεσα στη δυτική πλευρά του Ύμητου και την παραλία.

Υδρευση

Λίγα είναι τα δεδομένα που μας επιτρέπουν να ανασυνθέσουμε τα υδροδοτικά έργα της περιόδου. Αυτά αφορούν κυρίως στην εκμετάλλευση των υδάτων του Ιλισού, των παραποτάμων του και των πηγών του. Από την περιοχή μελέτης πρέπει να διερχόταν το ανώτερο-αρχικό τμήμα του Πεισιστράτειου υδραγωγείου, που αποτέλεσε το αρχαιότερο υδρευτικό έργο της αρχαίας Αθήνας και τη βάση της δημόσιας ύδρευσης της πόλης στους επόμενους αιώνες. Ένα φρεάρ εξαερισμού και επίσκεψης του υπόγειου αυτού υδρομαστευτικού αγωγού, που ακολουθούσε τον ρου του Ιλισού, ανασκάφηκε στην περιοχή Γουδή (331α).

Σε μικρότερο υδρευτικό έργο, τοπικής κλίμακας πρέπει να ανήκε υπέργειος υδαταγωγός, η ύπαρξη του οποίου τεκμηριώνεται επιγραφικά στην περιοχή της Μονής Καρέα, χάρη σε τριπλή οροθετική επιγραφή με την αναγραφή *ὄρος | διανό(μου)* επί των βράχων, χωρίς άλλα ίχνη (285). Τροφοδοτούνταν από μικρή κοιλάδα πάνω από τη Μονή και πρέπει να διοχέτευε ύδωρ σε κάποια κρήνη ή δεξαμενή που υπήρχε

χαμηλότερα. Αποτελεί ένδειξη της δημόσιας μέριμνας για την εξασφάλιση ύδατος, έστω σε επίπεδο δήμου.

Στη νότια περιοχή των δυτικών υπωρειών του Υμηττού και τους οικιστικούς πυρήνες των Αλών Αιξωνίδων η ύδρευση των ιδιωτικών οικιών εξασφαλιζόταν κυρίως με πηγάδια και ομβροδεξαμενές. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα πηγάδια, όπως και μια κρήνη, βρίσκονταν σε σημεία συμβολής οδών και σε συνάφεια με κτήρια ιδιαίτερης σημασίας π.χ. Αφροδίσιον και Αγορά στις Αλές Αιξωνίδες. Είναι εύλογο ότι συχνά είχαν κοινοτικό χαρακτήρα και λειτουργία και ότι εξυπηρετούσαν παραπάνω από ένα σπίτια.

Άμυνα

Η γραμμή άμυνας της Αττικής, όπως εφαρμόστηκε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο βασιζόταν στην οχύρωση του άστεως και του Πειραιά και στη σύνδεσή τους με τα Μακρά Τείχη. Άφηνε επομένως εκτός του συγκεκριμένου σχεδιασμού τον ορεινό όγκο του Υμηττού και την υπαίθρο χώρα της Αττικής. Η ήττα των Αθηναίων, η στροφή στους πόρους της γης και η αγροτική αναζωογόνηση της υπαίθρου κατά τον 4ο αι. π.Χ. οδήγησαν σε επανασχεδιασμό της πολιτικής αυτής. Οι Αθηναίοι επέκτειναν την αμυντική στρατηγική γραμμή πέρα από τα όρια της πόλης και ανέπτυξαν ένα σύστημα μεθοριακών οχυρών για την προστασία της υπαίθρου χώρας από εχθρικές εισβολές και επιδρομές, ενισχύοντας τα ήδη υπάρχοντα και αυξάνοντας τα φρούρια των συνόρων. Το δίκτυο των οχυρών συμπληρωνόταν από πύργους και φρυκτωρίες τοποθετημένους σε στρατηγικά σημεία, όπως ήταν πύργος που αναγνωρίστηκε στην κορυφή Κορακοβούνι (726μ.), σε σημαντική θέση εποπτείας και ελέγχου στο βόρειο άκρο του Υμηττού (342).

Εκτός από το δημόσιο δίκτυο άμυνας, κατά τον 4ο αι. π.Χ. έχουμε περιπτώσεις πιθανών ιδιωτικών έργων. Πρόκειται για τις οχυρές αγροικίες και οικίες όπως η Οικία της Βάρης και αρκετά σπίτια στους οικισμούς των Αλών Αιξωνίδων, με ενταγμένους στην κάτοψή τους κυκλικούς ή τετράγωνους πύργους (θέσεις 6, 22, 29, 36, 45, 48, 75). Εξαιτίας των ευρειών θεμελιώσεων τους, αποκαθίστανται ως στιβαρές κατασκευές, κτισμένες εξολοκλήρου από λίθο, με παραπάνω από έναν ορόφους και χωρίς ανοίγματα, εκτός της στενής θύρας. Ο αγροτικός-αποθηκευτικός χαρακτήρας τους είναι εξαιρετικά πιθανός με βάση την ερμηνεία παρόμοιων κτισμάτων από άλλα μέρη

της Αττικής. Οι γραπτές πηγές —χωρίο του Δημοσθένη¹²⁷⁵ και η επιγραφή της Φελλείδος (48)— σε συνάρτηση με παράλληλα από άλλες περιοχές της Ελλάδος, όπως την Πελοπόννησο, κάνουν πιθανή μια δεύτερη λειτουργία τους: αυτήν της φύλαξης και προστασίας της σοδειάς και των κατοίκων έναντι εχθρικών ή ληστρικών επιδρομών.

Κατά την ταραγμένη χρονική περίοδο του ύστερου 4ου αι. και του 3ου αι. π.Χ., όταν η Αττική γνώρισε εχθρικές εισβολές και οι Αθηναίοι αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους από τους Μακεδόνες συνδέονται τρεις περιπτώσεις οχυρών στη δυτική πλευρά του Υμηττού, για τα οποία τα στοιχεία είναι εξαιρετικά ελλιπή, λόγω της απουσίας γραπτών πηγών και αρχαιολογικών καταλοίπων:

α) έκταση στην Ηλιούπολη (281), από την οποία η προέλευση κινητών ευρήματων και κυρίως συνόλων πτολεμαϊκών νομισμάτων, αιχμών βελών και μολυβδίδων υπέδειξε την εγκατάσταση–στρατόπεδο του στρατεύματος του στρατηγού των Πτολεμαίων, Πατρόκλου που ήρθε στην Αττική ως σύμμαχος των Αθηναίων κατά τον Χρμεωνίδειο Πόλεμο (268/7 ή 266/5–263/2 π.Χ.).

Β) αρχαίο τετράπλευρο οχυρό σε απομονωμένο ύψωμα (υψόμ. 814μ.), στη δυτική πλευρά του Υμηττού, κοντά στην κορυφογραμμή, ανάμεσα στην κορυφή του βουνού και στη Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα, το οποίο βρίσκεται σε καίρια θέση για τον οπτικό έλεγχο της αθηναϊκής πεδιάδας, του Πειραιά και των δυτικών ακτών της Αττικής (290).

γ) Πιθανή οχυρή θέση υπήρχε στην κορυφή του υψώματος Καλόγερος, σύμφωνα με τις περιηγητικές μαρτυρίες του E. Dodwell και W. Gell, και ισχνά κατάλοιπα (324). Τη δεκαετία του '60 ορατός ήταν ένας μόνο τοίχος. Πιθανόν η κατασκευή των κτηρίων της Πανεπιστημιούπολης, καθώς και σύγχρονοι δρόμοι κατέστρεψαν τα ίχνη. Ενδεχομένως αποτελούσε προσωρινή εγκατάσταση κάποιας στρατιωτικής δύναμης που επιχειρούσε να καταλάβει την πόλη και είχε πρόσβαση στις πηγές της Καισαριανής.

---

¹²⁷⁵ Δημ. XLVII, 56–57.

Νεκροταφεία

Η θέση και οργάνωση των νεκροταφείων των ιστορικών χρόνων στη δυτική πλευρά του Υμηττού ακολουθεί και σε ορισμένες περιπτώσεις σηματοδοτεί τις εξελίξεις στις ταφικές πρακτικές στην Αττική, όπως είναι γνωστές, από τα μεγάλα νεκροταφεία έξω από τις πύλες του άστεως και στην ύπαιθρο χώρα. Τα νεκροταφεία αναπτύσσονται κατά μήκος των μεγάλων οδικών αξόνων, της *Αστικής Οδού* και της οδού που περιβάλλει τη ΒΔ πλευρά του βουνού και οδηγεί στους δήμους της Μεσογαίας. Τα ολιγάριθμα παραδείγματα των τάφων και ταφικών συστάδων των πρώιμων ιστορικών χρόνων που διασώθηκαν πάνω στη διαδρομή των οδών αυτών υποδεικνύουν τη χάραξη και τη λειτουργία τους πριν από την κλασική αρχαιότητα. Κατά την αρχαϊκή εποχή στη Βάρη αναπτύσσεται παρόδιο νεκροταφείο μνημειωδών τύμβων, ανάλογων με αυτών του Κεραμεικού. Το ύψος των υπέργειων κατασκευών, η εξαιρετική πολυτέλεια των ταφικών προσφορών στις αύλακες και στους εναγισμούς και πιθανόν τα γλυπτά επιτύμβια μνημεία από τα οποία αναφέρονται λίγα θραύσματα —σφίγγες, κούρος— αποτελούν μέσα επίδειξης και κύρους των αριστοκρατικών γενών της περιοχής. Παράλληλα έχει υποστηριχθεί η χρήση ενός τουλάχιστον τύμβου για ταφές ατόμων με μη συγγενικούς δεσμούς, πιθανώς για πεσόντες εν πολέμω, ως πρόδρομη μορφή του ταφών δημοσία δαπάνη.

Στην αρχαϊκή εποχή αλλά και κατά τους πρώιμους κλασικούς χρόνους κυριαρχούν οι πρωτογενείς ταφικές πυρές για τους ενήλικες και οι εγχυτρισμοί για τα βρέφη και νήπια.

Κατά τον 5ο αι. π.Χ., και πιθανόν όσο ισχύει η απαγορευτική νομοθεσία για πολυτελείς ταφές, στις Αλές Αιξωνίδες και πιθανόν στον Αναγυρούντα απαντά η μορφή των λιθόκτιστων περιβόλων, με απλή τοιχοδομία και τετράπλευρη κάτοψη. Περικλείουν ποικίλους τύπους ταφών: ταφικές πυρές, δευτερογενείς πυρές σε τεφροδόχα αγγεία, κιβωτιόσχημους τάφους, κεραμοσκεπείς και σαρκοφάγους. Χαρακτηριστικό εύρημα μεταξύ των αγγείων που χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα και ταφικές προσφορές αποτελούν οι μελανόμορφες και μελαμβαφείς λήκυθοι, οι οποίες στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. αντικαθίστανται από τις πολυτελέστερες λευκές.

Κατά την κλασική εποχή, κατά μήκος της *Αστικής Οδού* αναπτύσσονται νεκροταφεία και τάφοι του Ευωνύμου, της Αιξωνής, των Αλών Αιξωνίδων και του

Αναγυρούντος. Στη διαδρομή της οδού προς τους δήμους των Μεσογείων οργανώνονται νεκροταφεία της Φλύας, ίσως της Εστιαίας και της Παλλήνης. Στο πλαίσιο των παραπάνω νεκροταφείων, αλλά και μεμονωμένα κατά μήκος των δρόμων δεσπόζουν κατά τον 4ο αι. π.Χ. οι οικογενειακοί ταφικοί ορθογώνιοι περίβολοι, με επιμελημένη ισόδομη τοιχοδομία. Σε αυτούς εδράζονται περίβλεπτα ανάγλυφα και ενεπίγραφα επιστήματα που διασώζουν τα ονόματα των προσφιλών νεκρών των επιφανών αθηναϊκών οικογενειών και την κυριευμένη από εσωτερική θλίψη μορφή τους.

Επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες μαρτυρούν σε αρκετές περιπτώσεις το δημοτικό του θανόντος. Κάποιες φορές οι επιγραφές αυτές έχουν τοπογραφική αξία, καθώς επιβεβαιώνουν τη θέση συγκεκριμένου αρχαίου δήμου: βλ. Επιγραφές αρ. **24, 25** Αναγυράσιοι, αρ. **56, 58, 60, 61, 62, 63, 65** Αιζωνείς, **73** Ευωνυμείς, **154** Ποτάμιος. Δεν απουσιάζουν όμως οι πολλές περιπτώσεις να θάπτονται στα νεκροταφεία των αττικών δήμων Αθηναίοι γειτονικού ή μακρινού δήμου (Επιγραφές αρ. **38**).

Η γραμμική ανάπτυξη ταφών είναι ενδεικτική κάποιες φορές για τη διαδρομή αρχαίων δρόμων, όπως στην περίπτωση του δυτικού τμήματος της *Σφηττίας Οδού* (**183**), ή μιας ατραπού που ανέβαινε στον Υμηττό από τον σημαντικό δρόμο προς τη Μεσογαία (**348**).

Κατά τον 5ο και κυρίως στον 4ο αι. π.Χ. στις βρεφικές και παιδικές ταφές, οι εγχυτρισμοί γίνονται σπανιότεροι και κυριαρχούν οι μικρές ταφικές λάρνακες, από δύο παρόμοια τεμάχια, από τα οποία το ένα χρησιμεύει ως καπάκι. Συχνά οι παιδικές ταφές είναι μεμονωμένες ή σε συστάδες σε διάσπαρτες θέσεις στις πλαγιές του βουνού, μακριά από παρόδια νεκροταφεία, δίνοντας την εντύπωση περιθωριακών ταφών. Είναι όμως δυνατό η απομονωμένη θέση να εξασφάλιζε μεγαλύτερη εγγύτητα στην κατοικία ή στις σχετικές με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του βουνού δραστηριότητες των άτυχων γονέων. Η προτίμηση για μικρού μεγέθους και μικρογραφικά αγγεία πόσεως και έκχυσης και ειδώλια συνάδει με τις καθημερινές ανάγκες σίτισης και ίσως και παιγνιδιού των πρόωρα χαμένων παιδιών. Τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας θάπτονταν σε κιβωτιόσχημους και λακκοειδείς τάφους. Ο χαρακτήρας των ταφών αυτών προκύπτει από τα κτερίσματα και τις μικρότερες διαστάσεις του ορύγματος. Σπανίως υπάρχουν ενδείξεις για πρωτογενείς ταφικές πυρές παιδιών.

Η απαγορευτική για τις πολυτελείς ταφές νομοθεσία του Δημητρίου Φαληρέως (317–307 π.Χ.) σημαίνει και το τέλος των μεγάλων νεκροταφείων και κλασικών περιβόλων στην περιοχή μελέτης. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις επιτάφιων κιονίσκων από μεμονωμένες ταφές ελληνιστικών χρόνων και ολιγάριθμοι οι τάφοι ή οι ταφικές συστάδες των ρωμαϊκών χρόνων, δείχνοντας την ερήμωση της αττικής υπαίθρου, από την εποχή των συγκρούσεων με τους Μακεδόνες κε. Στα ρωμαϊκά χρόνια χαρακτηριστική είναι η πρόχειρη και ανομοιόμορφη κατασκευή των τάφων από υλικό σε δεύτερη χρήση, καθώς και οι πολλαπλές ταφές. Η εύρεσή τους πάνω στους κλασικούς οδικούς άξονες είναι δηλωτική της μακραίωνης χρήσης των δρόμων, ακόμα και όταν έπαψαν να είναι αμαξιτοί.

Οδικό δίκτυο

Στη λεπτόγεων Αττική, η χάραξη και η διαχρονική λειτουργία ενός δρόμου καθορίστηκε όπως και σε άλλες περιοχές από τη μορφολογία και το ανάγλυφο του εδάφους. Το μονοπάτι που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι πεζή συνέχιζε να χρησιμοποιείται από τα οικόσιτα υποζύγια και μετατράπηκε σε αμαξιτό δρόμο, που τον διέτρεχαν άμαξες και κάρα. Στην κλασική αρχαιότητα η Αττική διέθετε γνωστούς και επώνυμους αμαξήλατους δρόμους, η κατασκευή και η συντήρηση των οποίων βρισκόταν σε άμεση σχέση με την οικονομική ακμή της πόλης και τη δημοκρατική πολιτειακή οργάνωσή της. Εξυπηρετούσαν επίσης την ανάγκη για αποτελεσματική άμυνα. Τα πιο αναγνωρίσιμα ίχνη των δρόμων αυτών είναι οι αρματοροχίες, είτε εκ των προτέρων λαξευμένες στον βράχο, όπου αυτό επιβαλλόταν από το έδαφος, είτε δημιουργημένες από την πολύχρονη διέλευση. Το μετατρόχιο είναι σταθερό, ίσο με 1.40μ. αντίστοιχο του μήκος του άξονα των τροχών της άμαξας.

Στη δυτική πλευρά του Υμηττού στους κλασικούς χρόνους, στους οποίους ανήκει η συντριπτική πλειονότητα των εξετασθέντων δρόμων αναπτύχθηκαν οι εξής κατηγορίες οδών:

Υπερτοπικές οδοί

Πρόκειται για κύριους οδικούς άξονες, οι οποίοι οδηγούσαν από τις πύλες του άστεως σε δήμους, μεγάλα ιερά και περιοχές αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής. Η δυτική πλευρά του Υμηττού περιβαλλόταν από δύο μεγάλης εμβέλειας οδικούς άξονες: στο νότιο τμήμα από την *Αστική Οδό*, που οδηγούσε από το άστυ στην σημαντική λόγω των μεταλλείων αργύρου Λαυρεωτική και στο ιερό του Ποσειδώνος στο Σούνιο και

στο βόρειο τμήμα από την αρχαία οδό προς τη Μεσογαία που οδηγούσε στους αρχαίους δήμους της πεδιάδας των Μεσογείων, στον Μαραθώνα και την ανατολική ακτή της Αττικής. Η *Αστική Οδός* στη διαδρομή της προς νότο διερχόταν από τις περιοχές του Ευωνόμου, της Αιξωνής, των Αλών Αιξωνίδων και του Αναγυρούντος και χαρακτηριζόταν από την παρόδια ανάπτυξη τάφων και εργαστηρίων στην περιοχή των δύο πρώτων δήμων και οικιστικού πλέγματος στην περιοχή των Αλών. Από λιγότερα αναπτυγμένη οικιστικά περιοχή διερχόταν η οδός προς τη Μεσογαία, μέσω του αρχαίου δήμου της Φλύας. Κατά μήκος τους αναπτύχθηκαν τάφοι και ταφικοί περίβολοι. Οι οδοί αυτές ήταν συνήθως ευρείες έως 5–5.50μ., υπήρχαν όμως και τμήματα μικρότερου πλάτους 3μ., ικανά να επιτρέπουν την αμφίδρομη κίνηση των αμαξών. Κατά κανόνα διαπιστώθηκαν επάλληλα οδοστρώματα που προσδιορίζουν μακρά διάρκεια χρήσης από την κλασική έως την ύστερη αρχαιότητα (θέσεις **12, 247, 241, 340**). Η λειτουργία τους πρέπει να συνέχιζε μέχρι και τα νεώτερα χρόνια. Η διαχρονικότητα τους επιβεβαιώνεται από τις σημερινές διαδόχους τους: τις Λ. Βουλιαγμένης και Λ. Βάρης–Κορωπίου στην περίπτωση της *Αστικής Οδού* και τη Λ. Μεσογείων για την αρχαία οδό προς τη Μεσογαία.

Οι οδοί διέθεταν ρείθρα ή αναλήμματα, τα οποία διαφοροποιούνταν ανάλογα με τον χαρακτήρα ή τη χρήση του όμορου κτίσματος, το έδαφος και την ανάγκη συγκράτησης γαιών· αποτελούσαν άλλοτε όριο οικίας ή κτήματος, περίβολο εργαστηρίου ή πρόσοψη ταφικού περιβόλου. Στους αναλημματικούς τοίχους σε αρκετά σημεία παρατηρήθηκε ενίσχυση της εσωτερική παρειάς με μεγάλους λίθους, ενίοτε όρθιους, ενώ η εξωτερική ήταν αμελέστερα χτισμένη και ορισμένες φορές είχε τη μορφή λιθολογήματος. Η κατασκευαστική αυτή επιλογή πρέπει να αποσκοπούσε στην προστασία του καταστρώματος της οδού από τα χώματα που παρέσερναν τα νερά που έρρεαν κατά τις βροχές από την παρακείμενη στο συγκεκριμένο ανάλημμα πλαγιά.

Στην *Αστική Οδό* εντοπίστηκαν δύο θέσεις *εκτροπής* (πρβλ. «σιδηροδρομικά ψαλίδια») με διαπλάτυνση της οδού και διακλάδωση των αρματοροχίων, προκειμένου να επιτραπεί η πρόσβαση σε κάποια γειτονιά ή κτήριο του δήμου. Οι εκτροπές μπορούσαν επίσης να ανήκουν σε παρακαμπτήριο τμήμα για την εξυπηρέτηση της αμφίδρομης κίνησης οχημάτων. Στα σημεία αυτά οι αρματοροχίες είχαν καμπυλόγραμμη χάραξη προκειμένου η στροφή να είναι σταδιακή.

Εντοπίστηκε επίσης τρίστρατο, στο σημείο συμβολής κλάδου της *Αστικής* με την Παραλιακή οδό (θέση **56**). Η τελευταία έσωζε ίχνη αρματοροχίων. Στο σημείο της συμβολής των δύο σημαντικών οδικών αξόνων δημιουργούνταν ένα είδος πλατώματος.

Ορεινά περάσματα

Στην περιοχή μελέτης εξετάστηκε η διαδρομή σημαντικού ορεινού περάσματος που θεωρούμε ότι αποτελούσε το δυτικό τμήμα της *Σφηττίας Οδού* (**183**). Ακολουθούσε τα δύο φαράγγια που χωρίζουν τον Βόρειο Υμηττό από τον Νότιο, κατά τον άξονα δυτικά–ανατολικά, του ρέματος της Πιρναρής στη δυτική πλευρά του Υμηττού και της χαράδρας Ντούκας στην ανατολική πλευρά η οποία οδηγούσε στην ακρόπολη του αρχαίου Σφηττού. Μεταξύ των δύο φαραγγιών στην κορυφογραμμή του βουνού βρίσκεται το σχετικά χαμηλό Διάσελο του Σταυρού (υψόμ. 454μ.). Η ταύτιση της κοιλάδας της Πιρναρής ή Γυρισμού με την αρχαία διάβαση είχε υποστηριχθεί από παλαιούς μελετητές, τον R. Loeper και τον Γ. Κ. Γαρδίκα. Τοπογραφικά αποτελεί την ευνοϊκότερη διαδρομή λόγω του χαμηλού υψόμετρου του Διάσελου του Σταυρού, αλλά και της δυνατότητας άμεσης πρόσβασης στο αρχαίο ιερό του Προφήτη Ηλία Κορωπίου. Όπως φαίνεται από τον εντοπισμό πιθανής αρματοροχιάς και σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του M. Langdon, η ορεινή δίοδος ήταν αμαξήλατη.

Ορεινή διάβαση με υπερτοπική σημασία πρέπει να αποτελούσε και ο δρόμος που αποκαλύφθηκε σε μια σειρά οικοπέδων στο νότιο τμήμα της δυτικής πλαγιάς, στην περιοχή της Βούλας (**134**): ακολουθούσε την κατεύθυνση προϋπάρχοντος ρέματος που βρισκόταν στα δυτικά του και παρουσίαζε δύο κατασκευαστικές φάσεις. Στη δεύτερη, το πλάτος του διευρύνθηκε σημαντικά: από 2.90–3/3.80μ. έφθασε τα 5.40μ. Εκατέρωθεν της οδού αναπτύσσονταν αγροί, οριοθετημένοι με τοίχους κατά μήκος του δρόμου.

Οδοί λατομείων

Ειδική κατηγορία αποτελούν οι οδοί καταγωγής των λατομείων, υποδομή απαραίτητη για τη μεταφορά των τεράστιων και βαρύτατων μαρμάρινων πλίνθων, κατ' αντιστοιχία με ανάλογους δρόμους που έχουν ερευνηθεί εκτενώς στην Πεντέλη. Θεωρούμε ότι ένας τέτοιος δρόμος ελίσσόταν στην ανηφορική πλαγιά πάνω από τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά, μέχρι τα λατομεία βόρεια από το Κακόρεμα, με βάση τον εντοπισμό αρματοροχίων σε θέση ΒΑ του Αγίου Γεωργίου (**295**), την ύπαρξη

αναλημμάτων ανάμεσα σε τεράστιους σωρούς λατύπης και τις σχετικές μαρτυρίες των Milchhöfer και Γ. Κ. Γαρδίκας.

Εσωτερικό οδικό δίκτυο δήμων

Τέλος μια τέταρτη κατηγορία αρχαίων οδών αποτελούν οι δρόμοι του εσωτερικού οδικού δικτύου των δήμων. Το πλέγμα που διαμόρφωναν ήταν ακανόνιστο και άναρχο, καθώς η διαδρομή τους υπαγορευόταν από το ανάγλυφο του εδάφους και την ανάγκη εξυπηρέτησης της προσβασιμότητας σε σπίτια, γειτονιές, ιερά και δημόσιους χώρους. Η κατασκευή τους δεν διαφοροποιούνταν πολύ από αυτή των πλατειών οδών, καθώς παρουσιάζουν αναλήμματα, οδοστρώματα από χώμα και χαλίκια ή λαξευμένες στον βράχο αρματοροχίες, όταν αυτό επιβαλλόταν από τη μορφή του εδάφους. Το πλάτος τους περιοριζόταν σε 3–3.5μ.

Εργαστήρια

Δύο κυρίως είδη εργαστηριακών χώρων των κλασικών χρόνων αποκαλύφθηκαν σε ανασκαφές στην περιοχή μελέτης: κεραμεικά εργαστήρια–κεραμουργεία και κναφεία. Τα πρώτα είναι εύκολα αναγνωρίσιμα, λόγω της ύπαρξης στρωμάτων πηλού, κλιβάνων, πήλινων προϊόντων και αποθετών με αποτυχημένα είδη. Χαρακτηριστικές κατασκευές που συνδέθηκαν με τη συγκεκριμένη χρήση ήταν δεξαμενές, λιθόκτιστα πεζούλια και λιθόστρωτα δάπεδα σαν εξέδρες, για το στέγνωμα των προϊόντων, πλίνθων και κεράμων (246, 248, 227, 231). Τα κεραμουργεία βρέθηκαν στο Ευώνυμον και την Αιζωνή, πάνω στη διαδρομή της *Αστικής Οδού* που συνέδεε τον κατά περίπτωση δήμο με το άστυ. Η παρόδια τοποθέτησή τους εξυπηρετούσε την άνετη διακίνηση από και προς το άστυ πρώτων υλών και προϊόντων.

Δύο περιπτώσεις κεραμικών κλιβάνων βρέθηκαν στις Αλές Αιζωνίδες, δίπλα σε οικίες και κοντά σε δρόμους. Κατάλοιπα δύο κλιβάνων της ύστερης ελληνιστικής – πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου αποκαλύφθηκαν δίπλα στην αρχαία οδική αρτηρία προς τη Μεσογαία.

Η δεύτερη κατηγορία εργαστηριακών χώρων έχει επίσης εντοπισθεί στο Ευώνυμον και στην Αιζωνή σε σημεία κατά μήκος της *Αστικής Οδού* (θέσεις 257, 258 και ενδεχομένως 227, 231). Τα ορατά κατάλοιπα ήταν διαμορφώσεις στον φυσικό βράχο: λάκκοι, αβαθή ορύγματα, αυλάκια, οπές και πηγάδια. Τα κινητά ευρήματα περιελάμβαναν πολλά υφαντικά βάρη, τριπτήρες και μυλόλιθους, για την κονιορτοποίηση χρωμάτων και υλών επεξεργασίας, καθώς και κεραμεική κλασικών

χρόνων. Το είδος των διαμορφώσεων δηλώνει την ανάγκη εξασφάλισης νερού μέσω των πηγαδιών, την εκτέλεση εργασιών επεξεργασίας υλών με χρήση ύδατος, το στέγνωμα σε προσωρινές κατασκευές στερεωμένες σε πασσαλότρυπες, την ανάγκη αποστράγγισης και περισυλλογής του διαλύματος μέσω των ρηχών αγωγών και επανασυλλογής του στις λεκάνες, για επανάχρηση του νερού ή του ιζήματος. Με βάση παρόμοιες διαμορφώσεις στη Ράχη Ισθμίων στην Κορινθία (αρχαίο βαφείο) και στις Χορσιές της Βοιωτίας (μικρό εριουργικό εργαστήριο) οι εργαστηριακοί αυτοί χώροι ταυτίστηκαν με κναφεία, στα οποία λάμβανε χώρα η κατεργασία και βαφή ερίων και υφασμάτων, καθώς και η ύφανση. Η κναφική εργασία γινόταν από ειδικευμένους επαγγελματίες και μάλιστα άνδρες, και αποτελούσε οργανωμένη βιοτεχνία.

Λατομεία

Η ύπαρξη αρχαίων λατομείων στον Υμηττό και η χρήση του κυανότεφρου-υποκύανου μαρμάρου του μαρτυρείται από τους αρχαίους συγγραφείς και τις επιγραφές. Διαπιστώνεται επιπλέον από τον εντοπισμό του υμήττιου λίθου σε μνημεία της αρχαιότητας και επιβεβαιώνεται από τα αρχαία λατομικά μέτωπα που σώζονται κυρίως στο μέσον της δυτικής πλευράς του βουνού, στις πλαγιές πάνω από την Ηλιούπολη και τον Βύρωνα, τη Μονή Καρέα και τον Άγιο Γεώργιο Κουταλά, στην περιοχή της χαράδρας Κακόρεμα.

Με βάση τη χρήση του υμήττιου μαρμάρου στα μνημεία της Αθήνας, τις επιγραφικές μαρτυρίες, τα ίχνη εργαλείων και τις μεθόδους αποκοπής λίθων προκύπτουν δύο κύριες περίοδοι χρήσης των λατομείων του αττικού βουνού:

A. στους αρχαϊκούς–κλασικούς χρόνους, με σποραδική χρήση κατά τον 6ο και πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και με ευρεία κατά τον 4ο αι. π.Χ. (θέσεις **293 II** και **294a**). Στη γλυπτική, από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., η χρήση του περιορίστηκε σημαντικά. Συνέχισε να αποτελεί οικοδομικό υλικό σε μνημεία των ελληνιστικών χρόνων, σε επιγραφές και κιονίσκους.

B. Μεγάλη ώθηση στην αξιοποίηση του υμήττιου μαρμάρου πραγματοποιήθηκε κατά τη ρωμαιοκρατία, λόγω της προτίμησης για έγχρωμους φυσικούς λίθους και μάρμαρα και εξαιτίας των αθρόων εισαγωγών στη Ρώμη μέσω των θαλάσσιων δρόμων έτοιμων κιόνων και αρχιτεκτονικών μελών. Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται από μεγάλα μέτωπα λατόμευσης στις δυτικές υπώρειες του βουνού (θέσεις Γούβα, αρ. **267**, λατομείο Κεθήγου **293** και Καράβι **294**). Η χρήση του από τους Ρωμαίους κορυφώθηκε κατά τους χρόνους του Αυγούστου. Το ανανεωμένο ενδιαφέρον για την παραγωγή και

τη λειτουργία των λατομείων του Υμηττού διαφαίνεται και από το ψήφισμα για την αποκατάσταση των Ιερών της Αττικής. Στους ίδιους χρόνους πιθανολογείται η αναγωγή των δύο επιγραφών του λατομείου του Κεθήγου (293). Μετά την εποχή του Αυγούστου, το υμήττιο μάρμαρο σταμάτησε να αποτελεί δημοφιλές οικοδομικό υλικό, συνέχισε όμως να χρησιμοποιείται σε επιγραφές.

Εκτός από το μάρμαρο ο Υμηττός παρείχε ένα είδος κιτρινωπού ασβεστόλιθου. Η θέση των λατομείων του λίθου αυτού συνδέθηκε με το τοπωνύμιο *Καρά* ή *Καράς* της Τουρκοκρατίας, στην περιοχή της σημερινής Ηλιούπολης. Ο ασβεστόλιθος του Καρά χρησιμοποιήθηκε σε θεμέλια και κρηπίδες ναών και άλλων μνημείων, κυρίως κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Η ονομασία *αγρυλικός λίθος* δηλώνει την ύπαρξη και άλλου λατομείου, άγνωστου σήμερα, στην περιοχή της αρχαίας Αγρυλής. Είναι εύλογο ότι στις χαμηλές υπώρειες του βουνού, όπου υπήρχε σκληρός και εμφανής επιφανειακός ασβεστόλιθος, γινόταν επιτόπια χρήση του ως δομικού υλικού, όπως έδειξαν ανασκαφές στο Ευώνυμον και την Αιξωνή.

Στον Αρποκρατίωνα και στο Λεξικό Σούδα, διασώθηκαν χωρία του Δεινάρχου και του Ευβούλου που μας επιτρέπουν να εικάσουμε ότι ο Υμηττός έτυχε μεταλλευτικής διερεύνησης και ίσως δραστηριότητας στην αρχαιότητα. Το μοναδικό επιβεβαιωμένο μεταλλείο σιδήρου, με πηγάδια, μεταλλευτικές στοές και κατάλοιπα σιδηρομεταλλεύματος εντοπίστηκε στην Τρύπια Σπηλιά, κοντά στο διάσελο του Σταυρού, πάνω από την αρχαία Αιξωνή (181). Μεταλλευτικά ήταν πιθανόν τα φρέατα, κοντά σε μεγάλο λατομείο μαρμάρου στη θέση Γούβα (267).

Από επιγραφικές μαρτυρίες που αφορούν σε λατομεία της Αττικής —Πειραιώς και Ελευσίνας— προκύπτει ότι κατά τους κλασικούς χρόνους αυτά αποτελούσαν δημόσια περιουσία και ανήκαν στην οικονομική διαχείριση της πόλης, του τοπικού δήμου ή κάποιου ιερού. Το δικαίωμα χρήσης τους εκμίσθωνε το κράτος σε ιδιώτες επιχειρηματίες για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, αντιστοίχως πιθανόν με το γνωστό και καλά οργανωμένο σύστημα εκμετάλλευσης του δημόσιου πλούτου του υπεδάφους που εφαρμόστηκε στα μεταλλεία αργύρου της Λαυρεωτική. Στη ρωμαιοκρατία πρέπει να επιβίωσε το σύστημα της κλασικής αρχαιότητας: τα λατομεία του Υμηττού και ίσως και τα μεταλλεία(;) ήταν δημόσια ή καταβλήθηκε προσπάθεια να επανέλθουν στον δημόσιο έλεγχο ο οποίος είχε ενδεχομένως ατονήσει.

Αναλήμματα καλλιέργειας - Αγροί

Στις ημιορεινές περιοχές των αρχαίων δήμων του Αναγυρούντος και κυρίως των Αλών Αιξωνίδων, Αιξωνής και Ευωνύμου, όπου εκτείνονται οι σύγχρονες περιοχές της Βάρης, Βούλας, Γλυφάδας και Αργυρούπολης, σε πολλές σωστικές ανασκαφές αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχαίων αναλημματικών τοίχων. Εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά: έχουν ανά ομάδες κοινή κατεύθυνση ανάλογα με τις ισοϋψείς και την κλίση του εδάφους, μεγάλο σχετικά πλάτος, και διαφοροποιημένες όψεις, με ενίσχυση της ορατής προς τη χαμηλή κλίση πλευράς, με μεγαλύτερες και καλύτερα συναρμοσμένες πέτρες. Αποτελούσαν *αίμασιές*, ξερολιθιές δηλαδή που αναλάμβαναν τα φορτία των γαιών στο επικλινές ορεινό ή ημιορεινό έδαφος προκειμένου να συγκρατείται το λιγοστό χώμα για καλλιέργεια. Στο ίδιο σύστημα των τεχνητών αναβαθμών μπορούν να ενταχθούν οι τοίχοι-όρια ιδιοκτησιών, οι οποίοι διαφοροποιούνταν από τους αναλημματικούς, λόγω κυρίως της κατεύθυνσής τους που είναι κάθετη ως προς τις ισοϋψείς. Δημιουργούνταν έτσι ορθογώνια *χωρία*. Τεκμήρια της διαμόρφωσης των πλαγιών στη δυτική πλευρά του Υμηττού με αναλήμματα καλλιέργειας και τοίχους οριοθέτησης αποτέλεσαν οι αεροφωτογραφίες της Βρετανικής Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας (R.A.F.) της εποχής του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες αναδείχθηκαν χάρη στις δημοσιεύσεις του J. Bradford. Παρόμοιο τεκμήριο αποτελεί ο χάρτης *Vari* των Karten von Attica (1885, Bl. VIII).

Έχουν επίσης αποκαλυφθεί αρχαίοι τοίχοι που οριοθετούσαν ρέματα. Ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τα αναλήμματα, καθώς συγκρατούσαν τα παρόχθια πρηνή από υποχωρήσεις γαιών και είχαν σκοπό να εμποδίζουν πλημμυρικά φαινόμενα. Αποτελούν κατασκευές αναμενόμενες στη δυτική πλευρά του Υμηττού που διασχίζεται από πολλούς μικρούς χειμάρρους.

Σε ζώνη χαμηλότερου υψόμετρου εντοπίστηκαν επίσης πολλοί τυμβοειδείς σωροί. Είχαν πιθανώς προκύψει από τη συγκέντρωση σε διάφορα σημεία των λίθων από τον καθαρισμό των αγρών. Ας σημειωθεί ότι η περιοχή των χαμηλών υπωρειών του Υμηττού, αποτελεί ένα τραχύ και δύσκολο για καλλιέργεια έδαφος, όπως φαίνεται και από τα αρχαία αλλά και νεώτερα τοπωνύμια της περιοχής: *φελλεύς/φελλείς, φελλέα*, και *Τράχωνες*.

Σε εδάφη περισσότερα πεδινά και χαμηλού υψόμετρου, αποκαλύπτονται τα τελευταία χρόνια σε σωστικές ανασκαφές συστήματα παραλλήλων τάφρων. Οι λαξευμένες στον βράχο τάφροι και ορύγματα σε ανασκαφή στο αρχαίο Ευώνυμον

(258), παρουσιάζουν κανονικότητα στον σχεδιασμό, στη διάταξη και στον προσανατολισμό που βρίσκει παράλληλα σε αρχαίους αγρούς στα Καλύβια Θορικού Αττικής, αλλά και στη Γλυφάδα, τη Λούτσα και την Παλλήνη. Οι αγροί των Καλυβίων ανάγονται στους ιστορικούς χρόνους. Οι συνεχείς αύλακες ερμηνεύτηκε ότι αφορούσαν στη γραμμική καλλιέργεια αμπέλου, ενώ οι μεμονωμένοι λάκκοι εξυπηρετούσαν τη φύτευση δένδρων, διαμορφώνοντας δενδροστοιχίες. Αρχαίοι αμπελώνες με το σύστημα των παράλληλων λαξευμένων τάφρων έχουν επίσης αναγνωρισθεί στη Μεγαρίδα, στη Νεμέα και στην Πέλλα.

Τα παραπάνω κατάλοιπα αποτελούσαν στο σύνολό τους ένα εκτεταμένο σύστημα εντατικής καλλιέργειας των εδαφών της περιοχής μελέτης. Περιελάμβανε διευθετήσεις ρεμάτων με αναλημματικούς τοίχους, όρια χωραφιών, αιμασιές για συγκράτηση του λιγοστού χώματος, καθάρισμα αγρών από λίθους και συσσώρευσή τους σε αρμακάδες και εκσκαφή παράλληλων τάφρων και πλήρωσή τους με καθαρό χώμα για αμπελοκαλλιέργεια. Χρονολογούνται κατά πάσα πιθανότητα στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους με βάση τα δεδομένα από τη λιγοστή κεραμεική αλλά και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο που επέβαλλε την επέκταση της γεωργικής καλλιέργειας σε όλο και περισσότερα πετρώδη και ημιορεινά εδάφη, παράλληλα με αξιοσημείωτη οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη. Η εικόνα αυτή είναι σύμφωνη και με τη μαρτυρία των αρχαίων πηγών, του Αριστοτέλη και του Πλουτάρχου (Αριστ., *Αθ. Πολ.* XVI 6. Πλουτ., *Σολ.* 24,1). Οι διαφορετικοί τρόποι επέμβασης σε έναν σχετικά άγονο τόπο δείχνουν την προσαρμοστικότητα και την επιμονή των κατοίκων, αλλά και την έκταση και οργάνωση της αγροτικής παραγωγής που επιδίωξε το αθηναϊκό κράτος. Το είδος της καλλιέργειας καθορίστηκε από το υψόμετρο στο οποίο εφαρμόστηκε. Έτσι οι αιμασιές, θεωρούμε ότι θα εξυπηρετούσαν την ελαιοκαλλιέργεια, σύμφωνα με την επιγραφή της Φελλείδος, ενώ οι αγροί με τις αύλακες-τάφρους εφαρμόστηκαν σε περισσότερο πεδινά εδάφη για την καλλιέργεια αμπελιών, βάσει παραλλήλων από την Αττική και από άλλες περιοχές της Ελλάδος. Μπορούμε, έτσι, να φανταστούμε ότι σε όλη σχεδόν την έκταση από τη Βάρη έως την Αργυρούπολη, στις δυτικές υπώρειες του βουνού και μέχρι τον άξονα της Λ. Βουλιαγμένης, αλλά και δυτικότερα προς τη θάλασσα, όπου δεν υπήρχαν οικιστικές πυκνώσεις, αναπτυσσόταν ένα φροντισμένο αγροτικό τοπίο με άνθηρα με ελιές, χωράφια και αμπέλια, το οποίο διακοπτόταν από δρόμους, εργαστήρια και χειμάρρους.

Βοσκή ζώων

Η μελέτη των επιγραφών που σχετίζονται με τον Υμηττό αποκαλύπτει μια ακόμη παραγωγική δραστηριότητα που πρέπει να ασκούνταν συστηματικά κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους στις άγονες και απομακρυσμένες πλαγιές του βουνού, τη βοσκή αιγοπροβάτων. Σύμφωνα με το ψήφισμα των Αιζωνέων *περί τοῦ ἐννομίου*, ο ακμαῖος αττικός δήμος εκμεταλλευόταν και εκμίσθωνε τα διαθέσιμα για βοσκή εδάφη στην επικράτειά του. Είναι επίσης πιθανόν οι σειρές των λαξευμένων στον βράχο όρων που έχουν εντοπισθεί σε βραχώδεις εκτάσεις της περιοχής μελέτης, όπως στο Αλεποβούνι, να διαχωρίζαν τα βοσκοτόπια όμορων δήμων στους κλασικούς χρόνους και αντίστοιχες ιδιωτικές εκτάσεις στους ρωμαϊκούς. Η πιο ισχυρή απόδειξη της παρουσίας και δράσης ποιμένων στις εκτάσεις του νοτίου κυρίως τμήματος του δυτικού Υμηττού είναι ο εντυπωσιακός αριθμός αρχαϊκών και κλασικών επιγραφών με τα ονόματα, αποτυπώματα ποδιών, ερωτικά και υβριστικά σχόλια ενός πλήθους ανθρώπων που τριγυρνούσαν στα μέρη αυτά, από τα ορεινά της Αργυρούπολης έως τη Βούλα και Βάρη (42). Σε μερικές από αυτές τις επιγραφές αναφέρεται η ιδιότητά τους. Ήταν βοσκοί και γιδοβοσκοί, οι οποίοι κατά τις μακρές ώρες παραμονής τους στις πλαγιές άφησαν δια μέσου των αιώνων το αποτύπωμά τους. Κάποιοι από αυτούς προσεύχονταν στις νύμφες στο ιερό σπήλαιο της Βάρη, όπως ο γιδοβοσκός του Σκύρωνος και άλλοι γεμάτοι περηφάνια επιδείκνυαν ότι ήταν εγγράμματοι.

Μελισσοκομία

Εκτός από την απρόσμενα εντατική ελαιοκαλλιέργεια και κτηνοτροφία, στις δυτικές υπώρειες του βουνού ελάμβανε χώρα μια ακόμη, πολυμαρτυρούμενη από τις γραπτές πηγές παραγωγική δραστηριότητα. Η θαμνώδης βλάστηση του Υμηττού με το θυμάρι και τα αρωματικά αυτοφυή φυτά ευνόησε εξαιρετικά τη μελισσοκομία. Αρχαίοι συγγραφείς και περιηγητές μνημονεύουν τον Υμηττό σε σχέση με το μέλι του, το οποίο αποτέλεσε ονομαστό εξαγωγικό προϊόν της Αττικής κατά τους ρωμαϊκούς και μεσαιωνικούς χρόνους. Τα αρχαιολογικά δεδομένα και κυρίως τα θραύσματα από τις οριζόντιες κυλινδρικές πήλινες κυψέλες που βρέθηκαν στην περιοχή μελέτης και σε όμορες περιοχές (Τράχωνες) επιβεβαιώνουν την συστηματική εκτροφή μελισσιών, η οποία ασκούνταν στο άμεσο περιβάλλον αγροικιών, οικιών αλλά και σε κάποιες υπαίθριες θέσεις. Πρέπει να αποτελούσε μια σημαντική πηγή εισοδήματος του αγροτικού και ποιμενικού πληθυσμού της περιοχής. Η άσκηση της μελισσοκομίας στον Υμηττό και στις παρυμνήτιες περιοχές πιθανόν ανάγεται στην εποχή του Σόλωνος και συνεχίστηκε αδιαλείπτως κατά την αρχαιότητα, στους βυζαντινούς και

μεταβυζαντινούς χρόνους, αποτελώντας σε περιόδους οικιστικής κάμψης και παρακμής σχεδόν τη μοναδική αξία μνείας δραστηριότητα των κατοίκων της Αττικής.

Λατρεία

Στο φυσικό περιβάλλον του βουνού, εναρμονισμένα με αυτό, αναπτύχθηκαν τα πιο σημαντικά ιερά της δυτικής πλευράς. Ο χαρακτήρας τους ήταν καθαρά αγροτικός, αλλά η εμβέλειά τους υπερτοπική σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Αττικής, το άστυ, το λεκανοπέδιο και τους δήμους των δυτικών κρασπέδων του βουνού.

Στην κορυφογραμμή, το ιερό του Διός αποτέλεσε ένα από τα πρωιμότερα ιερά της Αττικής με έναρξη της λατρείας στον ύστερο 10ο αι. π.Χ., ακμή κατά τους γεωμετρικούς χρόνους και τον 7ο αι. π.Χ., ύφεση στον 6ο αι. π.Χ. και αναβίωση στον 4ο και 5ο αι. μ.Χ. Ο Υμήττιος Ζευς λατρευόταν ως θεός των καιρικών φαινομένων που έφερνε τη βροχή, όπως είναι σύνηθες σε ιερά κορυφής στο Αιγαίο. Οι προσωνομίες που διέσωσαν οι γραπτές πηγές και τα χαράγματα σε τεμάχια αγγείων–αναθημάτων μαρτυρούν την υπόσταση αυτή: *Όμβριος* κατά τον Πανσανία, *Σήμιος* σε ανάθημα — δηλαδή των σημαδιών των καιρικών μεταβολών, λόγω του χαρακτηριστικού του όρους να προμηνύει τον βροχερό καιρό στην Αθήνα, όταν συγκεντρώνονταν νέφη στην κορυφή του— και *Έπάκριος* σύμφωνα με επιγραφές. Οι ιδιότητες αυτές του Διός βρίσκονταν σε συνάφεια με τους λόγους ακμής του υμήττιου ιερού στους γεωμετρικούς χρόνους και τον 7ο αι. π.Χ. και κάμψης της λατρείας από τον 6ο αι. π.Χ. Η δέηση στον Υμήττιο Δία υπαγορεύτηκε από την πλήρη εξάρτηση του γεωργικού πληθυσμού των πρώιμων ιστορικών χρόνων από την καλλιέργεια της γης η οποία ανατράπηκε με το ναυτικό προσανατολισμό της Αθήνας κατά τους κλασικούς χρόνους. Οι λατρευτές, παρότι αγρότες, επέδειξαν επίσης σε πρώιμο στάδιο ένα εντυπωσιακό επίπεδο αλφαριθμητισμού, όπως φαίνεται από το πλήθος των επιγραφικών χαραγμάτων σε αγγεία του 7ου αι. π.Χ.

Με τις Νύμφες και τον Πάνα, θεότητες της άγριας φύσης, των υδάτων και της βλάστησης ήταν συνδεδεμένη η λατρεία στο Σπήλαιο της Βάρης ή Αρχέδημου, το οποίο διέθετε πηγή νερού στο εσωτερικό του, πιθανό σημείο απαρχής της λατρείας, από τον 5ο αι. π.Χ. κε. Στο σπήλαιο υπήρχε συλλατρεία και άλλων θεοτήτων, του Απόλλωνος, του Έρσου, του Ερμή, των Χαρίτων και ίσως της Κυβέλης. Σε αυτό έδρασε ο Θηραίος Αρχέδημος κατά το τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. μια από τις ελάχιστες γνωστές περιπτώσεις νυμφοληψίας. Στον Αρχέδημο το άντρο οφείλει το

μεγαλύτερο μέρος των διαμορφώσεων του και πολλές επιγραφές. Το σπήλαιο ήταν πιθανότατα το υμήττιο ιερό Νυμφών και Πανός που αναφέρεται σε σχέση με τον Πλάτωνα από πηγές της ύστερης αρχαιότητας. Όπως φαίνεται από τα ταπεινά αναθήματα, οι πιστοί ανήκαν σε λαϊκά και αγροτικά στρώματα, γυναίκες που επικαλούνταν τις νύμφες για γαμήλια ευτυχία και ευγονία και δούλοι που παραδόξως εναπόθεσαν στις Νύμφες ακριβά αφιερώματα και συγκεκριμένα τουλάχιστον δύο από τα αναθηματικά ανάγλυφα. Παρατηρείται αναγέννηση της λατρείας κατά τον 4ο–6ο αι. μ.Χ. σε αντιστοιχία με παρόμοια φαινόμενα στο ιερό του Υμηττίου Διός και σε σπήλαια του Πανός στην Αττική, κυρίως σε αυτό της Πάρνηθος αλλά και του Μαραθώνος. Είναι ίσως ενδεικτικά της επέκτασης κοινών λατρευτικών συνηθειών σε όλη την Αττική, και της αναζωπύρωσης του θρησκευτικού συναισθήματος των εθνικών σε παλαιούς, ξεχασμένους και περιθωριακούς τόπους άσκησης της λατρείας.

Η περιοχή της Μονής Καισαριανής αποτέλεσε πιθανή θέση αρχαίου ιερού ή τεμένους με επίκεντρο τις τρεις πηγές από τις οποίες προερχόταν μέρος των υδάτων του Ιλισού. Το νερό της μιας από αυτές κατά την ύστερη αρχαιότητα και τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους θεωρήθηκε ότι είχε μαγικές γονιμικές ιδιότητες. Εικάζεται η ύπαρξη τεμένους Αφροδίτης και Νυμφών, θεοτήτων συνδεδεμένων με την επίκληση για γονιμότητα. Ενδέχεται να υπήρχε λατρεία ή συλλατρεία Δήμητρος, λόγω της εύρεσης γενεαλογικού καταλόγου ιερέων της ελευσινιακής λατρείας. Αν αναλογιστούμε τη σπανιότητα και τη σημασία του δυσεύρετου και πολύτιμου πηγαίου νερού στην Αττική και ειδικότερα στη δυτική πλευρά του Υμηττού, εύλογη είναι η ιερότητα που αυτό προσέλαβε και οι συναφείς δοξασίες που θεωρούν το ύδωρ πηγή ζωής και γονιμότητας, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αρχαίων λεξικογράφων.

Για τα παραπάνω υπαίθρια ιερά, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, υπάρχει μνεία των γραπτών πηγών και επιγραφών που δηλώνουν την υπερτοπική απήχισή τους. Από τα αναθήματα και τον χαρακτήρα της λατρείας διαφαίνεται ο αγροτικός και λαϊκός προσανατολισμός τους και η επιρροή στους βαθιά θρησκευόμενους κατοίκους της υπαίθρου, γεωργούς, βοσκούς και λατόμους.

Πιο περιορισμένη εμβέλεια είχαν τα δημοτικά και ιδιωτικά ιερά που περιλαμβάνονται στην περιοχή μελέτης. Με εξαίρεση το *Άφροδίσιον* το οποίο στέγαζε κεντρική λατρεία του δήμου των Αλών Αιξωνίδων και ξεχώριζε λόγω της περισσότερο

προσεγμένης κατασκευής του από λαξευτή τοιχοδομία και της ίδρυσης σε αυτό ψηφισμάτων του δήμου, τα υπόλοιπα, ήταν μικρά μονόχωρα, συνήθως παρόδια ιερά, κτίσματα, ανεξάρτητα ή ενταγμένα σε ευρύτερα συγκροτήματα. Η μικρότερη κλίμακα της λατρείας και η σχεδόν πλήρης απουσία τελικών δημοσιεύσεων, καθιστούν εντελώς άγνωστα τα ονόματα και τις ιδιότητές των λατρευόμενων θεών ή ηρώων, ωστόσο ο διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός τους και η διασπορά τους μαρτυρούν την ένταση και το βάθος της θρησκευτικότητας των δημοτών των Αλών Αιξωνίδων και της Αιξωνής στις δυτικές υπώρειες του Υμηττού.

Στη δυτική πλευρά του Υμηττού ανακαλύπτουμε μια άλλη πτυχή της ακμαιάς Αθήνας των κλασικών χρόνων, πιο ταπεινή αλλά όχι λιγότερο δυναμική: της αθηναϊκής αγροτικής κοινωνίας και των κατοίκων της αττικής υπαίθρου που ζούσαν στους ημιορεινούς και απομακρυσμένους από πεδιάδες δήμους της δυτικής παραλίας, βιοπορίζονταν από την αγροτική παραγωγή και νομή των αγαθών του βουνού, πάσχιζαν να οριοθετήσουν και να προστατεύσουν τα προϊόντα που παρήγαγαν με τόσο κόπο: λάδι, μέλι, κτηνοτροφικά προϊόντα, πέτρα και μάρμαρο. Οι Αθηναίοι αυτοί χρησιμοποιούσαν τα μεγάλα τεχνικά έργα, τις οδούς που ένωναν το άστυ με τα άκρα της Αττικής γης, και κατασκεύαζαν κατά μήκος τους μεγαλοπρεπή μνήματα των γενών και των οικογενειών τους. Στα βραχώδη και χέρσα εδάφη άφηναν τα αποτυπώματά τους, την ταυτότητά, την ιδιότητά, το επάγγελμα αλλά και τις ερωτικές προτιμήσεις τους. Περήφανοι, χαίρονταν τα αγαθά της ζωής στους δήμους, μέσω της λατρείας και των θεατρικών παραστάσεων. Λάτρευαν τους θεούς σε κορυφές και σε σπήλαια. Επικαλούνταν τον Δία, τις Νύμφες, τον Πάνα, και ενδεχομένως την Αφροδίτη, θεότητες που ενσάρκωναν τις αιώνιες υπέρτατες δυνάμεις που φέρνουν βροχή στη διψασμένη γη και ευγονία και συνέχιση της ζωής στους ανθρώπους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ackermann 2018

Ackermann, D., *Une microhistoire d'Athènes. Le dème d'Aixônè dans l'Antiquité*, Bibliothèque des Écoles Françaises d' Athènes et de Rome no. 379, Athens, 2018.

Αδάμ-Βελένη – Τζαναβάρη 2012

βλ. *Δινήεσσα*.

Adcock CAH V

Adcock, F.E., *The Archidamian war, 431–421 B.C.*, The Cambridge Ancient History (CAH) V, Athens 478–401 B.C., Cambridge 1973⁷, 193–253.

Αδρύμη-Σισμάνη 2014

Αδρύμη-Σισμάνη, Β., *Μυκηναϊκός οικισμός Διμηνίου–Ιωλκός. The Mycenaean settlement at Dimini–Iolkos*, Βόλος 2014.

Αλεξανδρή 1967

Αλεξανδρή, Ο., *Γ' Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων, Μενάνδρου 9*, ΑΔ 22 (1967) Β1 Χρονικά, 98–100, πίν. 91–92.

Αλεξανδρή 1973–1974

Αλεξανδρή, Ο., *Άγ. Δημήτριος, Άνω Βούλα, Βάρη-Δίλοφον*, ΑΔ 29 (1973– 1974) Β1 Χρονικά, 104–108, 157–162.

Αλεξανδρή 1975

Αλεξανδρή, Ο., *Οδός Μικράς Ασίας και Παπαναστασίου, Ηλιούπολη, οδός Νάσιου Αλεξίου 38*, ΑΔ 30 (1975) Β1 Χρονικά, 27, 35–36.

Αλεξανδρή 1976

Αλεξανδρή, Ο., *Νέο Ψυχικό, Άνω Δάφνη*, ΑΔ 31 (1976) Β1 Χρονικά, 50–52.

Alexandridou 2009

Alexandridou, A. F., *Offering Trenches and Funerary Ceremonies in the Attic Countryside*, Acta Hyperborea 12, 497–522.

Alexandridou 2011

Alexandridou, A., *The early black-figured pottery of Attika in context, c. 630-570 BCE*, Monumenta graeca et romana 17, Leiden 2011.

Alexandridou 2012

Alexandridou, A., *The North Necropolis of Vari Revisited*, AE 2012, 1–73.

Alexandridou 2016

Alexandridou, A., *Funerary Variability in Late Eighth-Century B.C.E. Attica (Late Geometric II)*, AJA 120 (2016), 333–360.

Aleshire 1991

Aleshire, S. B., *Asklepios at Athens. Epigraphic and prosopographic essays on the Athenian healing cults*, Amsterdam 1991.

Αλευρά 2001

Αλευρά, Γ., *Δραστηριότητες των Αττικών Εργαστηρίων Γλυπτικής κατά την Εποχή της Ρωμαϊοκρατίας*, στο Λεβέντη – Αλεξανδρή 2001, 307–336.

Aldenhoven 1854

Aldenhoven, F., *Itinéraire descriptif de l' Attique et du Péloponèse, avec cartes et plans topographiques*, Athènes 1854.

Ανανιάδης, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*

βλ. Νίκου – Ανανιάδης, *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*

Ανδρέου 1988

Ανδρέου, Η., *Βούλα, Οδός Παπαφλέσσα (οικ. Πασχαλινού)*, ΑΔ 43 (1988) Β1 Χρονικά, 73–75.

Ανδρέου Η. 1990

Ανδρέου, Η., *Βούλα*, ΑΔ 45 (1990) Β1 Χρονικά, 72–73.

Ανδρέου Ι. 1989

Ανδρέου, Ι., *Βούλα*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 61–66.

Ανδρέου Ι. 1990

Ανδρέου, Ι., *Βούλα*, ΑΔ 45 (1990) Β1 Χρονικά, 70–72.

Ανδρέου Ι. 1991

Ανδρέου, Ι., *Βούλα (Παπαφλέσσα, Δραγατσανίου, Ζακύνθου, Σερίφου)*, ΑΔ 46 (1991) Β1 Χρονικά, 60–62.

Ανδρέου Ι. 1994

Ανδρέου, Ι., *Ο Δήμος των Αιζωνίδων Αλών*, στο *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, 191–215.

Ανδρέου Ι.– Ανδρέου Η. 2000

Ανδρέου Ι.– Η. Ανδρέου, *Τα μικρογραφικά αγγεία ως ιδιαίτερη παραγωγή των ελληνιστικών εργαστηρίων της Αμβρακίας*, Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αθήνα.

Ανδρίκου 2018

- Ανδρίκου, Ε. *Αρχαίοι δρόμοι. Νέα ευρήματα στην Αττική*, ΑΑΑ 42 (2018) 286–291.
- Ανδριωμένου 1961–1962
- Ανδριωμένου Α., *Βάρη, Σταυρός Αττικής, Ήλιούπολις*, ΑΔ 17 (1961–1962) Β Χρονικά, 37–39, 41, 43.
- Ανδριωμένου 1971
- Ανδριωμένου, Α., *Αγία Παρασκευή, Αργυρούπολις, Χαραυγή*, ΑΔ 26 (1971) Β1 Χρονικά, 31, πίν. 41.
- Αντωνοπούλου 2007
- Αντωνοπούλου, Β., *Γλυφάδα*, ΑΔ 62 (2007) Β1 Χρονικά, 256.
- Αντωνοπούλου 2008
- Αντωνοπούλου, Β., *Γλυφάδα*, ΑΔ 63 (2008) Β1 Χρονικά, 195–199
- Αντωνοπούλου 2009
- Αντωνοπούλου, Β., *Γλυφάδα*, ΑΔ 64 (2009) Β1 Χρονικά, 232–236.
- Apostolake 2007
- Apostolake, K., *Bemerkungen zur Onomastik der Frauen in Athen unter römischer Herrschaft*, Thetis 13–14 (2007) 106–118.
- Αποστόλου 2016
- Αποστόλου, Α., *Δύο αρχαίοι πύργοι της Αττικής. Ο πύργος του Βαρνάβα και ο πύργος του Θορικού*, στο Κ. Ζάμπας, Β. Λαμπρινουδάκης, Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α. Ohnesorg (επιμ.), *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Κορρέ*, Αθήνα 2016, 263–272.
- Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό
- Βασιλοπούλου, Β. – Σ. Κατσαρού-Τζεβελέκη, *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Το έργο μιας δεκαετίας 1993–2003*, Μαρκόπουλο Μεσογαίας 2009.
- Αραπογιάννη 2000
- Αραπογιάννη, Ξ., *Τα σπήλαια του Πανός στην Αττική*, Διδ. Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2000.
- Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα
- Βλαχόπουλος, Α., (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, Αθήνα 2008.
- Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών

Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, ηλεκτρονική έκδοση,
<http://www.eie.gr/archaeologia/gr/>.

Αρχαιολογικές Συμβολές Α΄

Δόγκα-Τόλη, Μ.– Σ. Οικονόμου (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές*, τόμος Α΄: Αττική, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα 2013.

Argyropoulou 1962

Argyropoulou, K., *Mount Hymettus and the Kaisariani Monastery*, Athens 1962.

APMA 2

Μαλούχου, Γ., *Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) τόμ. 2: Εὐρετήρια τῶν Ludwing Ross, Die Deme von Attika, Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, 1855–1876, 1879–1880, Ἐφημερίς Ὁρα, 1875–1889*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αρ. 136, Ἀθῆναι 1993.

APMA 3

Μαλούχου-Νταϊλιάνη, Γ.Ε., *Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) τόμ.3: K.S. Pittakys, L'ancienne Athènes, ou la description des antiquités d; Athènes et de ses environs*, Athènes 1835. Εὐρετήριο, Ἀθῆναι 1998.

APMA 4

Βιζυηνοῦ, Ο., *Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) τόμ. 4: Εὐρετήρια τοῦ βιβλίου τοῦ Alexander Conze Die attischen Grabreliefs" (Berlin 1893–1922)*. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, αρ. 247, Ἀθῆναι 2007.

APMA 5

Μαλούχου, Γ., *Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) τόμ. 5: Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική· Εὐρετήρια Περιόδου Πρώτης (1837–1860)*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αρ. 265, Ἀθῆναι 2010.

APMA 6

Βιζυηνοῦ, Ο., *Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) τόμ. 6: Τοπογραφικὸ Εὐρετήριο τοῦ Περιοδικοῦ Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική Περίοδος Β΄ (1862–1874)*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αρ. 304, Ἀθῆναι 2014.

Arrigoni 1970

Arrigoni, E., *Στοιχεῖα πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ τοπίου τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν*, Ἀθηνᾶ 71 (1970) 322–383.

Ασβεστά 2009

Ασβεστά, Α., *Ο γάλλος υποπρόξενος Fauvel στην Αθήνα (1802-1822): Οι ελληνικές αρχαιότητες στα χρόνια των προξένων, στον τόμο Δρόμοι κοινοί. Μελέτες για την κοινωνία και τον πολιτισμό αφιερωμένες στην Αικατερίνη Κουμαριανού*, Παράρτημα του περιοδικού Μνήμων, αρ. 15, Αθήνα 2009, 159–184.

Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι

Κουμανούδης, Σ. Α., *Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 131, 1871, Ἀθῆναι 1993 [ανατύπωσης].

Αττικής Επιγραφαί Επιτύμβιοι. Προσθήκαι

Κουμανούδης, Σ. Ν. – Α. Π. Ματθαίου, *Αττικής επιγραφαί επιτύμβιοι. Προσθήκαι*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 132, Ἀθῆναι 1993.

Ault 1999

Ault, B. A., *Koprones and Oil Presses at Halieis: Interactions of Town and Country and the Integration of Domestic and Regional Economies* Hesperia 68 (1999) 549-573.

Ault – Nevett 2005

Ault, B. A. – L. C. Nevett (eds.), *Ancient Greek houses and households: chronological, regional, and social diversity*. Philadelphia , 2005.

Ault 2009

Ault, B. A., *Η Αρχαιολογία της κατοικίας στους Αλιείς*, Αρχαιολογία & Τέχνες 112 (2009), 47–66.

Baird – Taylor 2011

Baird J. A. – C. Taylor (ed.), *Ancient graffiti in context*, New York 2011.

Baldwin 1903

Baldwin, A., *The Cave at Vari: Coins* , AJA 7(1903), 335–337.

Μπαρδάνη 2006

Βλ. ΣΕΜΑ

Basset 1903

Basset, S. E., *The cave at Vari: Terracota lamps*, AJA 7(1903) 338–349.

Beaujour 1800

- Beaujour, F., *Tableau du commerce de la Grèce, Formé d' après une année moyenne, depuis 1787 jusqu' en 1797*, Paris 1800.
- Bernabò Brea 1964
- Bernabò Brea, L., *Poliochni, città preistorica nell'isola di Lemnos*, vol. I, Roma, 1964.
- Beschi 1975
- Beschi, L., *Uno scavo del 1819 nel demo di Aixone (Glyphada). Nuove individuazioni*, *ΑΔ* 30(1975) Α Μολέας, 309–321.
- Beschi – Τρωλός 2001
- Beschi, L. – Ι. Τρωλός, *La casa di L.S. Fauvel, primo museo ateniese*, *AE* 2001, 72 –128.
- Binder *The Monuments And Sites Of Athens*
- Binder, J., *The Monuments And Sites Of Athens. A Sourcebook*, Δίπυλον, ηλεκτρονική έκδοση, <https://dipylon.org/pdfjs/web/viewer.html#page=46&zoom=auto,-54,170> [πρόσβαση 31-5-2022].
- Blegen 1934
- Blegen, C. W., *Inscriptions on Geometric Pottery from Hymettos*, *AJA* 38.1 (1934) 10–28.
- Boissinot 2001
- Boissinot, P., *Archéologie des vignobles antiques du sud de la Gaule*. *Gallia* 58 (2001) 45–68.
- Borthwick 1963
- Borthwick, E. K., *The Oxyrhynchus Musical Monody and Some Ancient Fertility Superstitions*, *AJPh* 84 (1963) 225–243.
- Bradford 1956
- Bradford, J., *Fieldwork on aerial discoveries in Attica and Rhodes, 2. Ancient field systems on Mount Hymettos, near Athens*, *AntJ* 36 (1956) 172–180.
- Bradford 1957
- Bradford, J., *Ancient Landscapes. Studies in Field Archaeology*, Londres 1957.
- Breder 2013
- Breder, J., *Zur Architektur attischer Grabbezirke klassischer Zeit* στο Sporn 2013, 29–44.
- Brommer 1972
- Brommer, F., *Antiken des Athener Instituts*, *AM* 87 (1972), 255–294, ιδιαιτ. 262–263, αρ. 120–145.
- Broneer 1953

- Broneer, O., *Isthmia Excavations, 1952*, *Hesperia* 22 (1953) 182–195.
- Bultrighini 2015
- Bultrighini, I., *Demi attici della paralia*, Lanciano 2015.
- Burkert 1993
- Burkert W., *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, 1977, ελλ. μτφρ. Ν. Μπεζεντάκος – Α. Αβαγιαννού, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, Αθήνα 1993.
- Bursian 1862
- Bursian, C., *Geographie von Griechenland, 1. Das nördliche Griechenland*, Leipzig 1862.
- Butz – Maniatis – Polykreti 1999
- Butz, P. –Y. Maniatis – K. Polykreti, *The Hekatompedon Inscription and the marble of its metopes* στο *Actes de la Conférence Internationale, ASMOSIA IV, Archéomateriaux. Marbre et autres roches*, Bordeaux 1999, 255-259.
- Camp, Η Αγορά της αρχαίας Αθήνας
- Camp, J. M. K., *Η Αγορά της αρχαίας Αθήνας. Σύντομος οδηγός*, ελλ. μτφρ. Ε. Μαραθάκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αθήνα. [http://www.agathe.gr/Texts/pdfs/PB16_Greek.pdf].
- Camp 1986
- Camp, J. M., *The Athenian agora. Excavations in the heart of classical Athens*, London, 1986.
- Camp 2001
- Camp, J. M. K., *The Archaeology of Athens*, New Haven 2001.
- Camp 2013
- Camp II, J. McK (ed.), *In Search of Greece: Catalogue of an Exhibit of Drawings at the British Museum by Edward Dodwell and Simone Pomardi from the Collection of the Packard Humanities Institute*. Los Altos, CA, The Packard Humanities Institute, 2013.
- Carpenter – Boyd 1977
- Carpenter, J. – D. Boyd, *Dragon-houses. Euboea, Attika, Karia*, *AJA* 81 (1977) 179–215.
- Carusi 2019

- Carusi, C., *The Quarries Of Attica Revisited*, στο C. F. Noreña – N. Papazarkadas (ed.) *From Document to History. Epigraphic Insights into the Greco-Roman World*, Boston 2019, 56–69.
- Chandler 1776
- Chandler, R., *Travels in Greece: or an account of a tour made at the expense of the society of Dilettanti*, Oxford 1776.
- Χατζηδάκη 1977
- Χατζηδάκη, Θ., *Το Μοναστήρι της Καισαριανής*, Αθήνα 1977.
- Χατζηδάκης 1949
- Χατζηδάκης, Μ., *Σκαφικαί ἔρευναι ἐν τῇ Μονῇ Καισαριανῇ*, ΠΑΕ 1949, 44–50.
- Χατζηδάκης 1950
- Χατζηδάκης, Μ., *Νεώτεροι σκαφικαί ἔρευναι ἐν τῇ Μονῇ Καισαριανῇ*, ΠΑΕ 1950, 138–144.
- Χατζηδημητρίου 2006
- Χατζηδημητρίου, Α., *Δήμος Ηλιούπολης, Συμβολή των οδών Καρύστου 6 και Βλαχάβα (Έργο ΕΠΑΑ ΑΕ)*, ΑΔ 61 (2006) Β1 Χρονικά, 154.
- Χατζηδημητρίου 2012
- Χατζηδημητρίου, Α., *Ερυθρόμορφος χους με διονυσιακή σκηνή από την Αργυρούπολη*, στο Ε. Κεφαλίδου – Δ. Τσιαφάκη, *Κεραμέως παῖδες. Αντίδωρο στον Καθηγητή Μιχάλη Τιβέριο από τους μαθητές του*, Θεσσαλονίκη 2012, 117–125.
- Χατζησάββας 2008
- Χατζησάββας, Σ., *Η ελιά και το λάδι στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Αθήνα 2008.
- Χιδίρογλου 2012
- Χιδίρογλου, Μ., *Η αρχαία Καρυστία: συμβολή στην ιστορία και αρχαιολογία της περιοχής από τη γεωμετρική έως και την αυτοκρατορική εποχή*, Διδ. Διατριβή Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ) Αθήνα 2012.
- Chiotis 2011
- Chiotis, E., *Water Supply and Drainage Works in the Agora of Ancient Athens*, στο Γιαννικουρή 2011(επιμ), 165–180.
- Chrysoulaki 2019

Chrysoulaki, S., *The Excavations at Phaleron Cemetery 2012-2017. An Introduction* στο C. Graml – A. Doronzio – V. Capozzoli (eds) *Rethinking Athens before the Persian Wars*. Proceedings of the International Workshop at the Ludwig-Maximilians-Universität München (Munich, 23rd–24th February 2017), München 2019, 103-113.

Χωρέμη, Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών

Χωρέμη, Α., *Ρωμαϊκή Αθήνα*, στην ηλεκτρονική έκδοση *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών* (http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_5.aspx).

Clairmont CAT

Clairmont, C. W., *Classical Attic tombstones*, Kilchberg 1993.

Clairmont 1983

Clairmont, C. W., *Patrios Nomos: Public Burial in Athens during the Fifth and Fourth Centuries B.C. The archaeological, epigraphic-literary and historical evidence*, BAR International Series 161, Oxford 1983.

Clairmont 1986

Clairmont, C. W., *Some Reflections on the Earliest Classical Attic Gravestones*, Boreas 9 (1986) 27–50.

Clairmont 2007

Clairmont, C. W., *Fauvel: the first archaeologist in Athens and his philhellenic correspondents*. Zürich 2007/ Paris 2010.

Coldstream 1997

Coldstream, J.N., *Geometric Greece 900–700 BC*, London 1997.

Coldstream 2008²

Coldstream, J.N., Greek geometric pottery. A survey of ten local styles and their chronology, 1968, Bristol 2008².

Cook 1914/1940

Cook A. B., *Zeus: A Study in Ancient Religion*, τόμ. I–III *Zeus god of the bright sky*, Cambridge, 1914/1940.

Connor 1988

Connor, W.R., *Seized by the Nymphs: Nympholepsy and Symbolic Expression in Classical Greece*, ClAnt 7 (1988) 155–189.

Conze Die attischen Grabreliefs

Conze, A., *Die attischen Grabreliefs*, Berlin, 1893.

CORINTH XVII

- Biers, J. C., *The Great Bath on Lechaion Road*, Corinth XVII, Princeton 1985.
- Χριστοδούλου 1996
- Χριστοδούλου, Δ., *Βούλα: Οδός Αχιλλέως 7*, ΑΔ 51 (1996) Β1 Χρονικά, 69.
- Χριστοδούλου 1997
- Χριστοδούλου, Δ., *Βούλα, οδός Δραγατσανίου*, ΑΔ 52 (1997) Β1 Χρονικά, 83–84.
- Χριστοδούλου 2001–2004
- Χριστοδούλου, Δ., *Δήμος Νέου Ψυχικού, Χολαργός, Δήμος Αγίας Παρασκευής* ΑΔ 56–59 (2001–2004) Β1 Χρονικά, 305, 311–312.
- Coulson et al. 1994
- βλ. The Archaeology of Athens and Attica
- Crosby –Young 1941
- Crosby M. – R. S. Young, *Greek Inscriptions*, Hesperia 10 (1941), 14–30.
- Crouwel 1973
- Crouwel, J. H., Two Mycenaean tomb groups in Amsterdam and Oxford from Mount Hymettos, BABesch 48 (1973) 91–100.
- Culley 1975
- Culley, G. R., *The Restoration of Sanctuaries in Attica: IG II² 1035*, Hesperia 44 (1975) 207–223.
- Culley 1977
- Culley, G. R., *The Restoration of Sanctuaries in Attica II*, Hesperia 46, 282–98.
- Curtius Atlas von Athen
- Curtius, E. – J. A. Kaupert, (ed.), *Atlas von Athen*, Berlin 1878.
- Curtius – Kaupert
- βλ. Karten von Attika
- Daux 1963
- Daux, G., *La Grande Démarchie*, BCH 57(1963), 603 – 634.
- Δαβάρας 1965
- Δαβάρας, Κ., *Δάφνη, Ζωγράφου, Χολαργός, Άγιος Δημήτριος (Μπραχάμι), Ηλιούπολις, Έλληνικόν, Αργυρούπολις (παρά την λεωφόρον Βουλιαγμένης)*, ΑΔ 20 (1965) Β Χρονικά, 118, 119, 120, 122.
- Davies 1971
- Davies, J. K., *Athenian Propertied Families, 600–300 B.C.*, Oxford 1971.
- Day 1942

- Day, J., *An Economic History of Athens under Roman Domination*, New York 1942.
- Δεκουλάκου 1983
- Δεκουλάκου, Ι., *Καισαριανή*, ΑΔ 38 (1983) Β1 Χρονικά, 46.
- Δεσπίνης – Καλτσάς 2014
- Δεσπίνης, Γ. – Ν. Καλτσάς (επιμ.), *Κατάλογος γλυπτών. Ι.Ι. Γλυπτά των αρχαϊκών χρόνων από τον 7ο αιώνα έως το 480 π.Χ.*, Αθήνα 2014.
- Diamant 1982
- Diamant, S., *Theseus and the unification of Attica*, στο *Studies in Attic epigraphy, History and Topography presented to Eugene Vanderpool*, Hesperia Supplement 19 (1982), 38–47.
- Δινήεσσα
- Αδάμ-Βελένη, Π. – Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Δινήεσσα, τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Dinsmoor 1974
- Dinsmoor, J . W. B., *The Monopteros in the Athenian Agora*, Hesperia 43, 412–427.
- Dodwell 1819
- Dodwell, E., *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the Years 1801, 1805, and 1806*, I, London 1819.
- Dousougli 1992
- Dousougli, A., *Die chalkolithische sog. «Attika-Kephala-Kultur» des Sudwestägäischen Raumes: chronologische und räumliche Gliederung und auswärtige Beziehungen*, Studia Praehistorica 11–12 (1992) 275–279.
- Δρίκος 1994
- Δρίκος, Θ., *Οι πωλήσεις των Οθωμανικών ιδιοκτησιών της Αττικής, 1830 – 1831*, Αθήνα 1994.
- Δρίλλια – Γαβριήλ 2009
- Δρίλλια, Μ. – Ε. Γαβριήλ, *Η αρχαία οδός προς τα Μεσόγεια*, στο *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, 343–357.
- Δρούλια 1993
- Δρούλια, Λ., (επιμ.), *Περιηγητικά θέματα: υποδομή και προσεγγίσεις*, Τετράδια Εργασίας 17, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. Αθήνα 1993
- Dubois 1908

Dubois, C., *Étude sur l'administration et l'exploitation des carrières marbres, porphyre, granit, etc. dans le monde romain*, Paris 1908.

Du Loir 1654

Du Loir, N., *Les voyages du sieur Du Loir: contenus en plusieurs lettres ecrites du Levant, avec plusieurs particularitez qui n'ont point encore este remarquees touchant la Grece, & la domination du Grand Seigneur, la religion & les moeurs de ses sujets*, Paris 1654.

Dunham 1903

Dunham, M.E., *The cave at Vari: Inscriptions*, AJA 7(1903) 289–300.

Dworakowska 1975

Dworakowska, A., *Quarries in ancient Greece*, Wrocław 1975.

Edmonds 1999: βλ. FAC II

Ελευθεράτου 2006

Ελευθεράτου, Σ., (επιμ.), *Το Μουσείο και η Ανασκαφή. Ευρήματα από τον χώρο ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης*, Αθήνα 2006.

Eliot 1962

Eliot, C. W. J., *Coastal demes of Attica: a study of the policy of Kleisthenes*, Toronto, 1962.

Étienne 2004

Étienne, R. et al. (éd.), Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant* (1678), Genève 2004.

Fachard 2016

Fachard, S., *Modelling the Territories of Attic Demes: A Computational Approach*, στο J. Bintliff – N. K. Rutter (ed.) *The Archaeology of Greece and Rome*, Edinburgh 2016, 192–222.

Fachard 2021

Fachard, S., *Asty and Chora. City and Countryside*, στο Neils – Rogers 2021, 21–34.

Ficuciello 2008

Ficuciello, L., *Le strade di Atene*. Studi di Archeologia e di Topografia di Atene e dell'Attica 4, Atene-Paestum 2008.

Fiedler 1840

Fiedler. K.G., *Reise durch alle Teile des Königreichs Griechenland*, Leipzig 1840 – 1841.

FGrHist

Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden, 1986.

Flohr 2003

Flohr, M., *Fullones and Roman Society: a reconsideration*, JRA 2003, 447–450.

Forbes 1956

Forbes, R. J., *Studies in ancient Technology*, vol. IV, Leiden 1956.

Forrest 1991

Forrest, L., *The Monastery of Kaisariani. History and architecture*, Ph. D. Indiana Univeristy 1991.

Foxhall 2007

Foxhall, L., *Olive cultivation in ancient Greece : seeking the ancient economy*, Oxford 2007.

Fowden 1988

Fowden, G., *City and Mountain in Late Roman Attica*, JHS 108 (1988) 48 –59.

Fragkopoulou – Zosi 2017

Fragkopoulou, F. – E. Zosi, *Material Koine and the Case of Phaleron Cups: Convention and Reality*, στο Handberg – Gadolou 2017, 133 – 165.

Furtwängler 1885

Furtwängler, A., *Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der Vasensammlung in Antiquarium*, Band 1–2, Berlin 1855.

Φωτιάδης 1922

Φωτιάδης, Π. Σ., *IG II II (ἐρμηνεία καὶ συμπλήρωσις τοῦ περὶ Φασηλιτῶν ψήφισμα)*, AE 1922, 62–65.

Galanakis – Skaltsa 2012

Galanakis Y. – S. Skaltsa, *Tomb Robbers, Art dealers, and a Dikast's Pinakion from an Athenian Grave*, Hesperia 81 (2012), 619–653.

Γαρδίκας 1920α

Γαρδίκας, Γ. Κ., *Κορωπί – Σφηττός*, ΠΑΕ 1920, 29–35.

Γαρδίκας 1920β

Γαρδίκας, Γ. Κ., *Υμηττός*, ΠΑΕ 1920, 71–79.

Γαρδίκας 1920γ

Γαρδίκας, Γ. Κ., *Φλύα–Χαλάνδριον*, ΠΑΕ 1920, 48–52.

Garland 1982

- Garland, R. S. J., *A First Catalogue of Attic Peribolos Tombs*, BSA 77 (1982), 125-176.
- Garland 1987
- Garland, R., *The Piraeus: from the fifth to the first century B.C.*, London 1987.
- Gell 1827²
- Gell, W., *The Itinerary of Greece : containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris, and Thessaly*, London 1819, 1827².
- Gauss et al. 2011
- Gauss, W. – M. Lindblom – R.A.K. Smith – J. Wright (eds.), *Our cups are full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*, Papers presented to Jeremy B. Rutter on the occasion of his 65th birthday, Oxford 2011.
- Γερμανίδου 2016
- Γερμανίδου, Σ., *Βυζαντινός μελίρρυτος πολιτισμός*, Αθήνα 2016.
- Germanidou 2017
- Germanidou, S., *Honey culture in Byzantium. An outline of textual, iconographic and archaeological evidence* στο Hatjina –Mavrofridis –Jones 2017, 93–104.
- Γερουλάνος 1956
- Γερουλάνος, I.M., *Αρχαιολογικά ευρήματα Τραχώνων, Α΄. Οι οψιανοί της Συλλογής Τραχώνων*, AE 1956, 73–105.
- Geroulanos 1973α
- Geroulanos, J.M., *Beehives at Trachones, Attika*, Appendix I στο Jones et al. 1973, 443–448.
- Geroulanos 1973β
- Geroulanos, J.M., *Grabsitten des ausgehenden geometrischen Stils im Bereich des Gutes Trachones bei Athen*, AM 88 (1973), 1–54.
- Γεωργουσοπούλου 2013
- Γεωργουσοπούλου, Θ., *Το υδρευτικό σύστημα της ΒΔ Αττικής κατά τους κλασικούς και ρωμαϊκούς χρόνους*, στο *Αρχαιολογικές Συμβολές Α΄*, 153–160.
- Γιαμαλίδη 2010
- Γιαμαλίδη Μ., *Βούλα–Βουλιαγμένη 2010*, ΑΔ 65 (2010) Β1α Χρονικά, 326-334.
- Γιαμαλίδη – Νταϊρά 2013

- Γιαμαλίδη Μ. – Κ. Νταϊφά , *Νέα στοιχεία στην τοπογραφία του αρχαίου δήμου των Αλών Αιζωνιδών από την περιοχή της Βούλας*, στο *Πρακτικά ΙΔ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής*, Καλύβια Θορικού Αττικής 2013, 113–126.
- Γιαννικουρή 2011
- Γιαννικουρή, Α., (επιμ.) *Η Αγορά στη Μεσόγειο από τους Ομηρικούς έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους*, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Κως 14-17 Απριλίου 2011, Αθήνα 2011.
- Γιαννόπουλος 1919
- Γιαννόπουλος, Ν., *Φαρσάλου άντρον επιγεγραμμενο*, *ΑΕ* 1919, 48–53.
- Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990
- Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, Ε., *Γλυφάδα, ιστορικό παρελθόν και μνημεία*, Αθήνα 1990.
- Γιαννουλίδου 1971
- Γιαννουλίδου, Κ. *Ιστορικά σπήλαια της αρχαιότητας*, Πλάτων 1971, 186 – 208.
- Γιατρουδάκη κά. 2019
- Γιατρουδάκη, Ε. – Μ. Παναγιωτοπούλου– Ε. Σερβετοπούλου, *Το νεκροταφείο της περιοχής της πλατείας Συντάγματος στο Έ. Κουντούρη–Α. Γκαδόλου* (επιστ. επιμ.), *Σωστικές Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ι Τα Νεκροταφεία. Χωροταξική Οργάνωση – Ταφικά έθιμα – Τελετουργίες*, Αθήνα 2019, 55–82.
- Goette 1992–1998
- Goette, H. R., *Ο δήμος της Παλλήνης: επιγραφές από την περιοχή του ναού της Άθηνᾶς Παλληνίδος*, *Ηόρος* 10–12 (1992–1998), 105-118, πιν. 23.
- Goette 1994
- Goette, H. R., *Neue Attische Felsinschriften*, *Klio* 76 (1994) 120–134.
- Goette et al. 1999
- Goette, H. R. – K. Polikreti – T. Vacoulis – Y. Maniatis, *Investigation of the grayish-blue marble of Pentelikon and Hymettus*, στο M. Schvoerer (éd.) *Archéomatériaux: marbres et autres roches*, Bordeaux-Talence, 9–13 Octobre 1995, Actes de la IVe Conférence internationale de l'Association pour l'étude des marbres et autres roches utilisés dans le passé. ASMOSIA IV, 1999, 83–89.
- Goette 2002

- Goette, H. R., *Quarry Roads on Mt. Pentelikon and Mt. Hymettos*, στο H. R. Goette (ed.), *Ancient roads in Greece*. Proceedings of a symposium organized by the Cultural Association Aigeas (Athens) and the German Archaeological Institute (Athens), November 23, 1998, Hamburg 2002, 93–102.
- Goette 2009
- Goette, H. R., Ορεινές Πεντελικές οδοί στο Κορρές 2009, 164–171.
- Graham – Jones–Sackett 1967
- Graham A. J. – J. E. Jones– L. H. Sackett , *Brief Account of cleaning operations at a classical house near Vari in Attica*, ΑΔ 22 (1967) XPON B1, 136–137.
- Graham 1978
- Graham, A.J., *The vari House – an Addendum*, BSA 73 (1978) 99–101.
- Habicht 1998
- Habicht, C., *Athen, die Geschichte der Stadt in Hellenistischer Zeit*, München 1995· ελλ. μτφρ. Γ. Κοιλής, *Ελληνιστική Αθήνα*, Αθήνα 1998.
- Hallof 2004
- στο Schörner – Goette 2004.
- Handberg – Gadoulou 2017
- Handberg, S. – A. Gadoulou (eds.), *Material koinai in the Greek Early Iron Age and Archaic Period*. Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens, 30 January-1 February 2015, Aarhus 2017.
- Harissis 2017
- Harissis, H. V., *Beekeeping in prehistoric Greece* στο Hatjina –Mavrofridis – Jones 2017, 18–39.
- Haspels 1936
- Haspels, C.H.E., *Attic Black-Figured Lekythoi*, Paris 1936.
- Hatjina –Mavrofridis –Jones 2017
- Hatjina, F.– G. Mavrofridis – R. Jones (eds.), *Beekeeping in the Mediterranean from antiquity to the present*, International Symposium, October 9–11, 2014, Syros, Nea Moudania 2017.
- Hedrick 1991
- Hedrick Jr., Ch. W., *Phratry Shrines of Attica and Athens*, Hesperia 60 (1991) 241–268.
- Hellmann 2010

Hellmann, M.C., *Η αρχαιολογία της ελληνικής κατοικίας, χθες και σήμερα*, Αρχαιολογία και Τέχνες 114 (2010) 6–15.

Higgins– Higgins 1996

Higgins, M. D. – R. Higgins, *A geological companion to Greece and the Aegean*, New York 1996.

Himmelman 1957

Himmelman, N., *Epigraphischer Nachtrag zu Theoleptos*, Marburger Winckelmann-Programm, 1957.

Ηλιόπουλος 2001–2004

Ηλιόπουλος, Θ., *Αθήνα. Οδός Διαμαντοπούλου 10 (οικόπεδο Ντινόπουλου)*, ΑΔ 56–59 (2001–2004) Β1 Χρονικά, 208–214.

Ηλιόπουλος 2011

Ηλιόπουλος, Δ., *Η μετατροπή των αρχαίων ελληνικών ναών και ιερών σε εκκλησίες στον ελλαδικό χώρο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο*, Διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Καλαμάτα 2011.

Hobhouse 1813

Hobhouse, J.C., *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople during the Years 1809 and 1810*, London 1813², vol 1.

Hoepfner 2005

Hoepfner, W., *Geschichte des Wohnens, 5000 v. Chr.–500 n. Chr., Vorgeschichte–Frügeschichte–Antike 1999*· ελλ. μτφρ. Η. Τσιριγκάκης, επιμ. Π. Αδάμ-Βελένη, *Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ.–500 μ.Χ. Προϊστορία. Πρώιμη Ιστορία. Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2005.

Houby-Nielsen 1995

Houby-Nielsen, S., *Burial language in Archaic and Classical Kerameikos*, Proceedings of the Danish Institute at Athens 1 (1995) 129–191.

Houby-Nielsen 1996α

Houby-Nielsen, S., *The Archaeology of Ideology in the Kerameikos: New Interpretations of the “Opferrinnen”*, στο R. Hägg (επιμ.), *The Role of Religion in the Early Greek Polis*. Proceedings of the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, Organized by the Swedish Institute at Athens, 16–18 October 1992, Stockholm, 41–54.

Houby-Nielsen 1996β

Houby-Nielsen, S., *Women and the formation of the athenian City-State. The evidence of burial customs*, *Métis* 11 (1996) 233–260.

Humphreys 1980

Humphreys, S. C., *Family Tombs and Tomb Cult in Ancient Athens: Tradition and Traditionalism?*, *JHS* 100 (1980) 96–126.

Η πόλη κάτω από την πόλη

Παρλαμά, Λ. – Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2000.

Immerwahr 1971

Immerwahr, H., *A projected corpus of Attic vase inscriptions*. Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge, [18th to 23rd September] 1967, Oxford 1971.

Ιστορική Γεωγραφία

Δρακούλης, Δ.– Γ. Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου*, Θεσσαλονίκη 2012.

Jameson 1988

Jameson, M.H., *Sacrifice and animal husbandry in Classical Greece*, στο C.R. Whittaker (ed.), *Pastoral Economies in Classical Antiquity* (PCPS Suppl. 14) 1988, 87– 119.

Jameson 1990

Jameson, M.H., *Space in the Greek city-state* στο S. Kent (ed.) *Domestic architecture and the use of space: an interdisciplinary cross-cultural study* London, 1990, 92–113.

Jameson 2000-2003

Jameson, M.H., *Athens and Phaselis*, *IG I³ 10 (EM 6918)* *Ηόρος* 14-16 (2000-03), 23-29.

Jeffery 1962

Jeffery, L.H., *The Inscribed Gravestones of Archaic Attica*, *BSA* 57 (1962) 115-153.

Jeffery 1978

Jeffery, L.H., *Notices of books: Hymettos. A sanctuary of Zeus on Mount Hymettos*. *JHS* 98(1978) 202–203.

Jeffery LSAG²

Jeffery, L.H., *The Local Scripts of Archaic Greece. Revised edition with a Supplement by A. W. Johnston*, Oxford 1990².

Jones et al. 1962

Jones, J. E. – L. H. Sackett – A. J. Graham, *The Dema House in Attica*, BSA 57 (1962) 75–114.

Jones et al. 1973

Jones, J. E. – A. J. Graham – L. H. Sackett, *An Attic country house below the cave of Pan at Vari*, BSA 68 (1973) 355–452.

Jones 1973

Jones, J. E., *Beehives at the “Princess” Tower in the Sounion-Laurion hills*, Appendix II στο Jones et al. 1973, 448–452.

Jones 1974

Jones, J. E., *Δύο αττικάί αγροτικάί οἰκίαι*, AAA 7 (1974) 293–303.

Jones 1975a

Jones, J.E., *Town and country houses of Attica in classical times*, στο H. Mussche, Paule Spitaels, F. Goemaere-De Poerck (ed.) *Thorikos and the Laurion in archaic and classical times*. Papers and contributions of the colloquium held in March 1973 at the State University of Ghent, Ghent 1975, 63–136.

Jones 1975b

Jones, J.E., *Another Country House in Attica*, Archaeology 28 (1975), 6–15.

Jones 1976

Jones, J. E., *Hives and Honey of Hymettus: Beekeeping in Ancient Greece*, Archaeology 29 (1976) 80–91.

Jones 2000

Jones, N. F., *Epigraphic Evidence for Farmstead Residence in Attica*, ZPE 133 (2000), 75–90.

Jones 2004

Jones, N. F., *Rural Athens under the democracy*, Philadelphia 2004.

Junker 2004

Junker, K., *Vom Theatron zum Theater*, Antike Kunst 47, 2004, 10–33.

Καβαδίας 1897

Καββαδία, Π., *Τοπογραφικά τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὰς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἀνασκαφάς, Τὰ σπήλαια τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Πανός*. ΑΕ 1897, 1–21.

Καββαδίας 2000

Καββαδίας, Γ., *Ο Ζωγράφος του Sabouroff*, Αθήνα 2000.

Καββαδίας 2012

Καββαδίας, Γ., «Ἐπὶ πέτρας καθεζόμενος». *Ο τάφος της Γούβας, στο Δινήεσσα*, 255–267.

Κακαβάς, *Σφραγίζοντας την Ιστορία*

Κακαβάς Γ. (επιμ.), *Σφραγίζοντας την Ιστορία. Θησαυροί από τα Ελληνικά Μουσεία*. Κατάλογος έκθεσης. Εθνικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας. Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών, Σόφια 7 Νοεμβρίου 2013 – 9 Φεβρουαρίου 2014.

Κακαβογιάννη 1987

Κακαβογιάννη, Ο., *Παλαιά Φώκαια (θέση Καταφύκι)* ΑΔ 42 (1987) Β1 Χρονικά, 96–97.

Κακαβογιάννη 2003

Κακαβογιάννη, Ο. (επιμ.), *Αρχαιολογικές έρευνες στην Μερέντα Μαρκοπούλου: στον χώρο κατασκευής του νέου Ιπποδρόμου και του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου*, Αθήνα, 2003.

Κακαβογιάννη κά. 2006

Κακαβογιάννη, Ο. – Φ. Νέξερη – Π. Μιχαηλίδη – Κ. Ντούνη, *Έρευνα τμήματος Πρωτοελλαδικού οικισμού στα Λαμπρικά Κορωπίου*, Πρακτικά ΙΑ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Σπάτα, 11–14 Νοεμβρίου 2004, Σπάτα 2006, 181–193.

Κακαβογιάννη 2008

Κακαβογιάννη, Ο., *Αττική. Ιστορικό και Αρχαιολογικό περίγραμμα. Προϊστορικοί χρόνοι*, στο *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 94–103.

Κακαβογιάννη 2009

Κακαβογιάννη, Ο., *Αρχαίες οδοί στα νότια και Δυτικά Μεσόγεια και τη Λαυρεωτική. β Σφηττία οδός*, στο Κορρές 2009, 188–200.

Κακαβογιάννη κά. 2009 κά.

Κακαβογιάννη, Ο. – Κ. Δημητρίου, Χ. Κουτσοθανάσης, Α Πέτρου, *Οικισμός Πρωτοελλαδικής εποχής και δυο μεμονωμένα κτήρια στη Μερέντα*, στο *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, 159–175.

Κακαβογιάννη–Πετρόχειλος 2013

Κακαβογιάννη, Ό. – Ν. Πετρόχειλος, *Από τα νεκροταφεία των Αττικών Δήμων της δυτικής παραλίας*, Πρακτικά ΙΔ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Καλύβια Θορικού 6–9 Οκτωβρίου 2011, Καλύβια Θορικού 2013, 69–80.

Κακαβογιάννη–Πετρόχειλος–Ανετάκης 2019

Κακαβογιάννη, Ό. – Ν. Πετρόχειλος – Μ. Ανετάκης, *Από τα νεκροταφεία του αρχαίου Μυρρινούντος. Αρχαϊκός περίβολος και τύμβος στη Μερέντα* στο Έ. Κουντούρη–Α. Γκαδόλου (επιστ. επιμ.), *Σωστικές Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ι Τα Νεκροταφεία. Χωροταξική Οργάνωση – Ταφικά έθιμα – Τελετουργίες*, Αθήνα 2019, 495–534.

Κακαβογιάννης 1997

Κακαβογιάννης, Ε., *Σουνιακά – Λαυρεωτικά*, ΑΔ 32 (1977) Α΄ Μελέτες, 182–217.

Κακαβογιάννης 2005

Κακαβογιάννης, Ε., *Μέταλλα εργάσιμα και συγκεχωρημένα : Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία*. Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 90, Αθήνα 2005.

Καλλιγιάς 2010

Καλλιγιάς, Π., *Το Παναθηναϊκό Στάδιο. Μία νέα ερμηνεία*, Αρχαιολογία και Τέχνες τ.113 (2010) 86-95.

Καλλιπολίτης 1963

Καλλιπολίτης, Β., *Ανασκαφή τάφων Αναγυροῦντος*, ΑΔ 18 (1963) Α΄ Μελέτες, 115–132.

Καλλιπολίτης 1964

Καλλιπολίτης, Β., *Έλληνικόν, Ηλιούπολις, Αργυρούπολις, Χολαργός, Βούλα, Βάρη*, ΑΔ 19 (1964) Β Χρονικά, 71–72.

Καλλιπολίτης 1965

Καλλιπολίτης, Β., *Αρχαιότητες καὶ Μνημεῖα Ἀττικῆς καὶ Νήσων. Βούλα, Ανασκαφή τάφων Αναγυροῦντος*, ΑΔ 20 (1965) Β Χρονικά, 111–117.

Καλογεροπούλου 1984

Καλογεροπούλου, Α., *Όρος Διὸς Παρνησίου*, Ηόρος 2 (1984) 111–18.

Καλογεροπούλου 1997

Καλογεροπούλου, Α., *Τέσσερα επιτύμβια κλασικά ανάγλυφα από την Αττική*, στο Β. Πετράκος (εκδ), *Επαινος Ιωάννου Κ. Παπαδημητρίου*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 168, Αθήναι 1997, 231–290

Kalogirou– Papachristoforou 2017

Kalogirou K.–A. Papachristoforou, *The construction of two copies of ancient Greek clay beehives and the control of their colonies' homeostasis* στο Hatjina –Mavrofridis –Jones 2017, 69–78.

Καλτσάς 2001

Καλτσάς Ν., *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*, Αθήνα 2001.

Καμπούρογλου 1889–1890

Καμπούρογλου, Δ., 1889–1896, *Ίστορία τῶν Ἀθηναίων*. Τουρκοκρατία. Περίοδος πρώτη, 1458–1687, τρεις τόμοι, Ἐν Ἀθῆναις 1889 (τ. 1 και 3), 1990 (τ.2).

Koutsoukou – Kanellopoulos 1990

Koutsoukou A.– C. Kanellopoulos, *Towers from North–West Andros*, BSA 85 (1990), 155–174.

Karali – Mavridis – Kormazopoulou 2005

Karali, L. – F. Mavridis – L. Kormazopoulou, *Cultural Landscapes during the Late and Final Neolithic of the Aegean. A Case Study from Leontari Cave, Mt Hymettos, Athens, Greece*, Antiquity 79 (2005) 303. [<http://antiquity.ac.uk/projgall/mavridis/>]

Καραλή – Μαυρίδης –Κορμαζοπούλου 2006

Καραλή, Λ. – Φ. Μαυρίδης, – Λ. Κορμαζοπούλου, *Σπήλαιο Λεονταρίου Υμηττού Αττικής. Ένα πετρώδες και ορεινό περιβάλλον*, AAA 39 (2006) 31–43.

Kardara 1961

Kardara, C., *Dyeing and Weaving Works at Isthmia*, AJA 1961, 261–266.

Kardara 1974

Kardara, C., *Βαφή, βαφεία και βαφαί κατά την αρχαιότητα*», Hesperia 43, 447–453.

Καρούζου 1963

Παπασπυρίδη-Καρούζου, Σ., *Ἀγγεία τοῦ Ἀναγυροῦντος*, Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, αρ. 48, Ἀθήναι 1963.

Karten von Attika

Curtius, E. – J. A. Kaupert, *Karten von Attika. Übersichts —oder Gesamt— Karte von Attika* (1900), *Karten* (1895–1903), Berlin.

Κασίμη 1983

- Κασίμη, Μ., *Αργυρούπολη, Υμηττός, Βάρη*, ΑΔ 38 (1983) Β1 Χρονικά, 46, 52–54.
- Κασίμη-Σούτου 1984
- Κασίμη-Σούτου, Μ., *Πηγαδάκια Βούλας, Βλάχικα Βάρης*, ΑΔ 39 (1984) Β Χρονικά, 34–36.
- Κασίμη-Σούτου 1985
- Κασίμη-Σούτου, Μ., *Πηγαδάκια Βούλας*, ΑΔ 40 (1985) Β1 Χρονικά, 62–66.
- Κασίμη-Σούτου 2006
- Κασίμη-Σούτου, Μ., *Βάρη – Βάρκιζα*, ΑΔ 61 (2006) Β1 Χρονικά, 222–228.
- Κάττουλα 1998
- Κάττουλα, Α. (Τ.), *Βούλα*, ΑΔ 53 (1998) Β1 Χρονικά, 84–86.
- Κάττουλα 2000
- Κάττουλα, Τ., *Βούλα*, ΑΔ 55 (2000) Β1 Χρονικά, 114.
- Κάττουλα 2001–2004
- Κάττουλα, Τ., *Βούλα*, ΑΔ 56–59 (2001–2004) Β1 Χρονικά, 480–481.
- Κάττουλα 2005
- Κάττουλα, Τ., *Βούλα*, ΑΔ 60 (2005) Β1 Χρονικά, 250.
- Κάττουλα 2006
- Κάττουλα, Τ., *Βούλα*, ΑΔ 61 (2006) Β1 Χρονικά, 215–217, 218–219, 221–222.
- Καζά 1983
- Καζά, Κ., *Άνω Γλυφάδα*, ΑΔ 38 (1983) Β1 Χρονικά, 48.
- Καζά 1984
- Καζά, Κ., *Γλυφάδα*, ΑΔ 39 (1984), Β Χρονικά, 33–34.
- Καζά 1987
- Καζά, Κ., *Άλιμος, Αργυρούπολη, Γλυφάδα*, ΑΔ 42 (1987) Β1 Χρονικά, 68–73.
- Καζά-Παπαγεωργίου 1989
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Γλυφάδα*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 59–60.
- Καζά-Παπαγεωργίου 1993
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Άλιμος, λ. Βουλιαγμένης, Γούναρη και Κουμουνδούρου (Οικ. ΟΑΕΔ, Ο.Τ. 71^Α)*, ΑΔ 48 (1993) Β1 Χρονικά, 66–67.
- Καζά-Παπαγεωργίου 1994
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Υμηττός, Ελληνικό, Γλυφάδα, Ηλιούπολη*, ΑΔ 49 (1994) Β1 Χρονικά, 80–83.

Καζά 1997

Καζά, Ν., *Άλιμος, Γούναρη και Κουμουνδούρου*, ΑΔ 52 (1997) Β1 Χρονικά, 83.

Καζά-Παπαγεωργίου 2000

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Δάφνη, Άλιμος, Γλυφάδα*, ΑΔ 55(2000) Β1 Χρονικά, 105–112.

Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Αργυρούπολη, Άλιμος, Γλυφάδα*, ΑΔ 56–59 (2001–2004) Β1 Χρονικά, 463–471.

Καζά-Παπαγεωργίου 2005

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Αργυρούπολη, Γλυφάδα*, ΑΔ 60 (2005) Β1 Χρονικά, 242–245, 249.

Καζά 2006α

Καζά, Κ., *Ευώνυμον και Αλιμούς στο Άλιμος: όψεις της ιστορίας της πόλης και του δήμου*, Δήμος Αλίου 2006, 16–151.

Καζά 2006β

Καζά, Κ., *Η Αργυρούπολη στους αρχαίους χρόνους στο Αργυρούπολη. Όψεις της ιστορίας της πόλης*, Δήμος Αργυρούπολης 2006, 15–53.

Καζά-Παπαγεωργίου 2006 γ

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Άλιμος, Αργυρούπολη, Γλυφάδα*, ΑΔ 61 (2006) Β1 Χρονικά, 207–209, 213–214.

Καζά-Παπαγεωργίου 2007

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Άλιμος, Αργυρούπολη*, ΑΔ 62 (2007) Β1 Χρονικά, 251–254.

Καζά-Παπαγεωργίου 2008

Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος Αθηνών. Σταθμός Άλιμος στη θέση Κοντοπήγαδο Αλίου, Σταθμός «Αργυρούπολη εντός του χώρου της 129 Πτέρυγας Υποστήριξης στο Ελληνικό*, ΑΔ 63 (2008) Β1 Χρονικά, 200–205.

Καζά 2009

Καζά, Κ., *Αστική και λοιπές οδοί δυτικά του Υμηττού*, στο Κορρές 2009, 198–204.

Καζά-Παπαγεωργίου 2011

- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Κοντοπήγαδο Αλίμου Αττικής*, ΑΕ 150 (2011) 197–232.
- Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ. – Ε. Καρδαμάκη, *Κοντοπήγαδο Αλίμου. Ο οίκισμός των ΥΕ χρόνων*, ΑΕ 151 (2012) 141–198.
- Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2014
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ. – Ε. Καρδαμάκη, *Κοντοπήγαδο Αλίμου. ΥΕ οικιστικό συγκρότημα Ι: νοτιοδυτικός τομέας*, ΑΕ 153 (2014) 51–139.
- Καζά-Παπαγεωργίου 2015
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Η αρχαία Αστική Οδός και το Μετρό κάτω από την Λεωφόρο Βουλιαγμένης*, Αθήνα 2015.
- Καζά-Παπαγεωργίου 2015
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Η αρχαία Αστική Οδός και το Μετρό κάτω από την Λεωφόρο Βουλιαγμένης*, Αθήνα 2015.
- Kaza-Parageorgiou 2016
- Kaza-Parageorgiou, K., *The ancient city road and the metro beneath Vouliagmenis avenue*, Athens 2016.
- Καζά-Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2017
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ. – Ε. Καρδαμάκη, *Κοντοπήγαδο Αλίμου. ΥΕ οικιστικό συγκρότημα Ι: βορειοδυτικός τομέας*, ΑΕ 156 (2017) 1–93.
- Καζά-Παπαγεωργίου 2019
- Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., *Νεκροταφεία, τάφοι και παρόδια ταφικά μνημεία δυτικά του Υμηττού. Από τη Δάφνη έως τη Γλυφάδα. Προϊστορικοί-ύστεροι ρωμαϊκοί χρόνοι*, στο Έ. Κουντούρη–Α. Γκαδόλου (επιστ. επιμ.), *Σωστικές Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ι Τα Νεκροταφεία. Χωροταξική Οργάνωση – Ταφικά έθιμα – Τελετουργίες*, Αθήνα 2019, 201–236.
- Καζαμιάκης – Πίκουλας 1999
- Καζαμιάκης Κ.Ν.– Γ. Α.Πίκουλας, *Αμαξήλατος οδός στην Κέα*, *Ηρόρος* 13 (1999), 177-188.
- Κεφαλληναίου 2004
- Κεφαλληναίου, Ε. (επιμ.), *Η Αθήνα στους περιηγητές: 15ος – 19ος αιώνας*, Αθήνα 2004.
- Kerameikos VI.1

- Kubler K., *Kerameikos: Ergebnisse der Ausgrabungen VI, I. Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts*, Berlin 1959.
- Kerameikos XIV
- Kovascovics, W., *Die Ecketerrasse an der Graberstrasse des Kerameikos. Kerameikos XIV*, Berlin 1990.
- Κεραμόπουλλος 1919
- Κεραμόπουλλος, Α., *Ανασκαφή ἐν Αἰζωνῇ Ἀττικῆς*, ΠΑΕ 1919, 32–46.
- Kirchner 1901/1903
- Kirchner, J. E., *Prosopographia Attica*, Berolini, vol. 1, 1901, vol. 2, 1903.
- Κίσσας 1989
- Κίσσας, Κ. Σ. Ι., *Βούλα, Λεωφόρος Βουλιαγμένης*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 67–69.
- Knigge 1977
- Knigge, U., *Eine prähistorische Siedlung am Hymettos*, AA (1977) 137–141.
- Knigge 1990
- Knigge, U., *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία. Μνημεία. Ανασκαφές*, ελλ. μτφρ. Αλίκη Σεϊρλή, Αθήνα 1990.
- Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος 2010
- Κοκκορού-Αλευρά, Γ. – Ε. Πουπάκη – Α. Ευσταθόπουλος, *Αρχαία ελληνικά λατομεία: οργάνωση χώρου και εργασίας, τεχνικές λατόμησης και λάξευσης, τρόποι μεταφοράς, κόστος, διασπορά και χρήση λίθων*, Αθήνα 2010.
- Κοκκορού-Αλευρά – Πουπάκη – Ευσταθόπουλος – Χατζηκωνσταντίνου 2014
- Κοκκορού-Αλευρά, Γ. – Ε. Πουπάκη – Α. Ευσταθόπουλος – Α. Χατζηκωνσταντίνου, *Corpus αρχαίων λατομείων. Λατομεία του ελλαδικού χώρου από τους προϊστορικούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους*, Αθήνα 2014.
- Kokkorou-Alevras et al. 2019
- Kokkorou-Alevras G. – E. Poupaki – A. Eustathopoulos – E. Rigatou – A. Chatziconstantinou, *An Overview on Ancient Quarries of Southeastern Attica The Ancient Quarries of Hymettus Revisited*, AURA 2 (2019) 117–36.
- Kolbe 1916
- Kolbe W., *Hymettos*, RE 9 (1916), 135–140.
- Κόνσολα 1984

- Κόνσολα, Ντ., *Η πρόιμη αστικοποίηση στους πρωτοελλαδικούς οικισμούς. Συστηματική ανάλυση των χαρακτηριστικών της*, Αθήνα 1984.
- Κορδέλλας 1875
- Κορδέλλας, Α., *Αί Αθήναι ἐξεταζόμεναι ὑπὸ ὑδραυλικὴν ἄποψιν*, Αθήνα 1875.
- Korres – Tomlinson 2002a
- Korres, C. J. – R. A. Tomlinson, *Sphettia Hodos. Part of the Road to Kephale and Sounion*, στο H. R. Goette (ed.), *Ancient roads in Greece. Proceedings of a symposium organized by the Cultural Association Aigeas (Athens) and the German Archaeological Institute (Athens), November 23, 1998, Hamburg 2002*, 43–59.
- Korres – Tomlinson 2002b
- Korres, C. J. – R. A. Tomlinson, *A Route over Hymettos and its significance in the Chremonidean war*, *CretSt* 7 (2002) 141–148.
- Kορρές 1992–1998
- Κορρές, Μ., Από τον Σταυρό στην αρχαία Αγορά, *Ηόρος* 10–12 (1992–1998), 83–104.
- Κορρές 2004
- Κορρές, Χ., *Μεταλλεία σιδήρου στον Υμηττό*, Πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Καλύβια Θορικού 2004, 293–304.
- Κορρές 2008α
- Κορρές, Μ., (επιμ. & ελλ. μτφρ.), Ερνέστος Κούρτιος, Ιωάννης Α. Κάουπερτ, *Χάρτες της Αττικής*, Αθήνα 2008.
- Κορρές 2008β
- Κορρές, Μ., *Εκτέλεση, περιεχόμενο και αξία των χαρτών της Αττικής του Κάουπερτ. Συμπλήρωμα της επανέκδοσης των χαρτών 2008*, Αθήνα 2008.
- Κορρές 2009
- Κορρές, Μ., (επιμ.), *Αττικής οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, Αθήνα 2009.
- Κορρές 2010
- Κορρές, Μ., *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών Fauvel 1787, Κλεάνθης –Schaubert 1831-1832, Weiler 1834, Schaubert – Stauffert 1836, Stauffert 1836-1837, F. Altenhofen 1837, "Επιτροπή 1847"*, Αθήνα 2010.
- Κοτζιάς 1949
- Κοτζιάς, Ν., *Άνασκαφαὶ ἐν Προφῆτῃ Ἡλίᾳ Ὑμηττοῦ*, ΠΑΕ 1949, 51–74.
- Κοτζιάς 1950

- Κοτζιάς, Ν., *Ανασκαφαὶ ἐν Προφῆτῃ Ἡλίᾳ Ὑμηττοῦ*, ΠΑΕ 1950, 144–172.
- Κοτζιάς 1956/1957
- Κοτζιάς, Ν., *Εὐρήματα ἐξ Ἀττικῆς*, Πολέμων ΣΤ' (1956/1957), Σύμμεκτα, λστ–ν'.
- Κουκουβού – Ψαρρά 2011
- Κουκουβού, Α. – Ε. Ψαρρά, *Η Αγορά της αρχαίας Μίεζας. Η δημόσια ὄψη μιας σημαντικῆς μακεδονικῆς πόλης στο Γιαννικουρή* 2011, 223–238.
- Κουκουβού 2012
- Κουκουβού, Α., *Λίθον λατομεῖν: ἀπὸ τα λατομεῖα των Ασωμάτων Βέροιας στα οικοδομήματα των Μακεδόνων βασιλέων. Μελέτη για την εξόρυξη πωρολίθου στην αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Κουμανούδης 1993
- βλ. Αττικῆς Επιγραφαὶ Επιτύμβιοι
- Κουράγιος– Γιαμαλίδη 2006
- Κουράγιος, Γ. – Μ. Γιαμαλίδη, *Βούλα*, ΑΔ 61 (2006) Β1 Χρονικά, 217, 220–222.
- Κουράγιος– Γιαμαλίδη – Μακραδήμα 2007
- Κουράγιος, Γ. – Μ. Γιαμαλίδη – Λ. Μακραδήμα, *Βούλα*, ΑΔ 62 (2007) Β1 Χρονικά, 256–260.
- Κουράγιος– Γιαμαλίδη – Μακραδήμα 2008
- Κουράγιος, Γ. – Μ. Γιαμαλίδη – Λ. Μακραδήμα, *Βούλα*, ΑΔ 63 (2008) Β1 Χρονικά, 171–176.
- Κουράγιος 2009–2011
- Κουράγιος, Γ., *Ο αρχαῖος δῆμος των Αιζωνιδῶν Αλῶν Αττικῆς*, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 10–12 (2009–2011) 33–62.
- Κουρίνου 1981
- Κουρίνου, Ε., *Ἄνω Γλυφάδα, Ἄνω Βούλα, Βάρη-Βλάχικα*, ΑΔ 36 (1981) Β1 Χρονικά, 47, 48–50, 54–55.
- Κουρουνιώτης 1927–1928
- Κουρουνιώτης, Κ. *Τὸ ἱερὸν τοῦ Απόλλωνος τοῦ Ζωστήρος*, ΑΔ 11, 9–53.
- Κρανιώτη 1979
- Κρανιώτη, Λ., *Ἄνω Βούλα*, ΑΔ 34 (1979) Β Χρονικά, 76–81.
- Κρανιώτη 1982
- Κρανιώτη, Λ., *Ἄνω Βούλα*, ΑΔ 37 (1982) Β1 Χρονικά, 58.

Κραουνάκη 1987

Κραουνάκη, Ι., *Βούλα*, ΑΔ 42 (1987) Β1 Χρονικά, 73.

Κριτζάς 1996

Κριτζάς, Χ., *Επιγραφικό Μουσείο*, ΑΔ 51 (1996) Β1 Χρονικά, 19–20 [ΕΜ 13493].

Κυπαρίσση-Αποστολικά 2008

Κυπαρίσση-Αποστολικά, Ν., *Σπήλαια και σπηλαιοπεριβάλλον. Αττική, στο Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 27–32.

Κυπαρίσσης 1926

Κυπαρίσσης, Ν., *Ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς, Αρχαιολογική Συλλογή Θησείου*, ΑΔ 10 (1926) Παράρτημα, 55, 58–60, 63–65.

Κυπαρίσσης 1927

Κυπαρίσσης, Ν., *Ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς, Αρχαιολογική Συλλογή Θησείου*, ΑΔ 11 (1927–1928) Παράρτημα, 44.

Κυριαζοπούλου 1983

Κυριαζοπούλου, Α., *Βούλα*, ΑΔ 38 (1983) Β1 Χρονικά, 49–51.

Κυριαζοπούλου 1984

Κυριαζοπούλου, Α., *Ἄνω Βούλα*, ΑΔ 39 (1984) Β Χρονικά, 36–43.

Κυριαζοπούλου 1985

Κυριαζοπούλου, Α., *Βούλα-Ἄνω Βούλα*, ΑΔ 40 (1985) Β1 Χρονικά, 54–62.

Kurtz–Boardman 1971

Kurtz, D.– J. Boardman, *Greek Burial Customs*, London 1971.

Κωστάκη 2008

Κωστάκη, Λ., *Πάντα πλήρη θεῶν εἶναι: παρόδια ιερά στην αρχαία Αθήνα*, στο Α.Π. Ματθαίου – Ι. Polinskaya (επιμ.), *Μικρός Ιερομνήμων. Μελέτες εις μνήμην Michael H. Jameson*, Αθήνα, 145–166.

Λαδάς 1974

Λαδάς, Γ., *Ἡ παρὰ τοὺς πρόποδας του Ὑμηττοῦ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπονομαζόμενου Κουταλᾶ*, Αθήναι 1974.

Lalonde 2006

Lalonde, G. V., *Horos Dios: an Athenian shrine and cult of Zeus*, Leiden 2006.

Lambert 1997

Lambert, S.D., *Rationes Centesimarum. Sales of Public Land in Lykourgan Athens*. Αρχαία Ελλάδα 3, Amsterdam 1997.

Λαμπρινουδάκης 2018

Λαμπρινουδάκης, Β., *Αρχαία θέατρα της Αττικής. Τα θέατρα των δήμων*. Αθήνα 2018

Langdon 1973

Langdon, M. K., *Two Epigraphical Notes*, AJA 77 (1973) 195–196.

Langdon 1976

Langdon, M. K., *A sanctuary of Zeus on Mount Hymettos*, Hesperia Supplement 16 (1976).

Langdon 1982

Langdon, M. K., *Some Attic Walls*, στο *Studies in Attic Epigraphy, History and Topography. Presented to Eugene Vanderpool*, Hesperia Supplements 19 (1982) 88–98.

Langdon 1985a

Langdon, M. K., *Hymettiana I*, Hesperia 54 (1985) 257–270.

Langdon 1985b

Langdon, M. K., *The Territorial Basis of the Attic Demes*, SO 60 (1985). 5–15.

Langdon 1988a

Langdon, M. K., *Hymettiana II. An ancient quarry on Mount Hymettos*, AJA 92 (1988) 75–83.

Langdon 1988b

Langdon, M. K., *The Topography of Coastal Erechtheis*, Chiron 18 (1988) 43–54.

Langdon 1988c

Langdon, M. K., *The ZQ/BA Horoi at Vari in Attica*, GRBS 29, 75–81.

Langdon 1995

Langdon, M.K., *The Mortared Towers of Central Greece: An Attic Supplement*, BSA 90, Centenary Volume (1995) 475–503.

Langdon 1999

Langdon, M.K., *Hymettiana III. The Boundary Markers of Alepovouni*, Hesperia 68 (1999) 481–508.

Langdon 2000

Langdon, M. K., *The quarries of Peiraeus*, ΑΔ 55 (2000) ΑΜελέτ., 235–250.

Langdon 2002

- Langdon, M. K., *Hymettiana IV: Ancient Routes through Hymettos*, στο H. R. Goette (ed.), *Ancient roads in Greece: proceedings of a symposion organized by the Cultural Association Aigeas (Athens) and the German Archaeological Institute (Athens)*, November 23, 1998, Hamburg 2002, 61–72.
- Langdon 2004
- Langdon, M. K., *Hymettiana V. A willing κατάπυγον*, ZPE 148 (2004) 201–206.
- Langdon 2015
- Langdon, M. K., *Herders' graffiti*, στο Α. Π. Ματθαίου – Ν. Παπαζαρκάδας (επιμ.), *ΑΞΩΝ. Studies in Honor of Ronald S. Stroud*, Αθήναι 2015, 49–58.
- Langdon 2016
- Langdon, M. K., *Additions to the Corpus of Greek Erotic Inscriptions*, Γραμματεῖον 5 (2016) 83–104.
- Lauter 1982
- Lauter, H., *Zwei Horos-Inschriften bei Vari*, AA 1982, 299–315.
- Lauter 1985
- Lauter, H., *Lathuresa: Beiträge zur Architektur und Siedlungsgeschichte in spätgeometrischer Zeit*, Attische Forschungen 2, Mainz am Rhein, 1985.
- Lauter 1993
- Lauter, H., *Attische Landgemeinden in klassischer Zeit*, Marburger Winckelmann Program 1991, Attische Forschungen 4, Marburg 1993.
- Λαζαρίδης 1960
- Λαζαρίδης, Π., *Καισαριανή*, ΑΔ 16 (1960), 66.
- Λαζαρίδης 1964
- Λαζαρίδης, Π., *Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα*, ΑΔ 19 (1964), 97–98.
- Leake 1841
- Leake, W. M., *The Topography of Athens and the Demi*. vol. I – II, London, 1841.
- Legrand 1897
- Legrand, P.E., *Biographie de Louis-François-Sébastien Fauvel, antiquaire et consul: 1753–1838*, Revue archeologique, XXX (3rd Series), 1897 Paris 1897, 185–223
- Λέκκας 2004

Λέκκας, Σ., *Ένα λατομείο ρωμαϊκής εποχής στη θέση Σέσι Κορωπίου (Ανατολικός Υμηττός)*, Πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Καλύβια Θορικού 2004, 305–312.

Lemerle 1937

Lemerle, P., *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce*, BCH 61 (1937) 441–476.

Lepsius 1890

Lepsius, G. R., *Griechische Marmorstudien*, Berlin 1890.

Lepsius 1891

Lepsius, G. R., *Geologische Karte von Attika*, Berlin 1891.

Lepsius 1893

Lepsius, G. R., *Geologie von Attika: Ein Beitrag zur Lehre vom Metamorphismus der Gesteine*, Berlin 1893.

Lepsius –Βουγιούκας

Lepsius 1893· ελλ. μτφρ. Γ. Π. Βουγιούκας, *Γεωλογία τῆς Ἀττικῆς. Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως τῶν πετρωμάτων*, ἐν Ἀθῆναις 1906.

Le Roy 1759

Le Roy, D., *Ruins Of Athens, With Remains And Other Valuable Antiquities in Greece*, London 1759.

Λεβέντη – Αλεξανδρή 2001

Λεβέντη Ι. – Α. Αλεξανδρή (επιμ.), *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμὴν τῆς Ο. Τζάχου-Αλεξανδρῆς*, Αθήνα 2001.

Lewis 1973

Lewis, D.M., *The Athenian Rationes Centesimarum*, στο Μ. Ι. Finley (direction), *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*. Pecueil de travaux publié, Paris 1973, 187–212.

Λιάγκουρας 1967

Λιάγκουρας, Α., *Άνω Βούλα, Ἀργυρούπολη*, ΑΔ 22 (1967) Β1 Χρονικά, 134–135, 140–141.

Λιάγκουρας 1968

Λιάγκουρας, Α., *Ἀργυρούπολη*, ΑΔ 23 (1968) Β1 Χρονικά, 110.

Λιάγκουρας 1972

Λιάγκουρας, Α., *οἰκισμὸς Παπάγου, Ἀργυρούπολη, Γλυφάδα, Άνω Βούλα*, ΑΔ 27 (1972) Β1 Χρονικά, 158–162.

Λιάγκουρας 1973–1974

Λιάγκουρας, Α., *Γλυφάδα, Άνω Γλυφάδα, Άνω Βούλα*, ΑΔ 29 (1973–1974) Β1 Χρονικά, 55–64.

Λιαρός 2003

Λιαρός, Ν., *Κορακοβούνι Υμηττού. Η προϊστορική κατοίκηση*, στο Βλαχόπουλος – Μπίρταχα 2003, 231–245.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1988

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Μ., Πέλλα: *Στοιχεία «Γεωργικής τέχνης»*, Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης 2 (1988) 91–99.

Linders 1972

Linders, T., *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia found in Athens*, Stockholm 1972.

Loeper 1892

Loeper, R., *Die Trittyen Und Deme Atticas*, AM 1892, 319–430.

Lohmann 1989

Lohmann, H., *Αγρόκτημα με πύργο κλασικής εποχής*, AAA 22 (1989), 189–196.

Lolling 1879

Lolling, H.G., *Inscriptionen aus Nordgriechenland I. Aus dem attischen Demos Aixone*, AM 4 (1879), 193–206.

Λώλος–Μαραμπέα 2014–2015

Λώλος, Γ. – Χρ. Μαραμπέα 2017, *Νεώτερα δεδομένα από την Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην περιοχή της πρωτεύουσας του Μυκηναϊκού βασιλείου της Σαλαμίνας*, Δωδώνη 43–44 (2014–2015) 433–465.

Lonsdale 1993

Lonsdale, S.H., *Ritual Play in Greek Religion*, Baltimore 1993.

Lowe 1936

Lowe, C. G., *Fauvel's First Trip through Greece*, Hesperia 5 (1936) 206–224.

Lubenau 1912–30

Lubenau, R., *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Königsberg 1912–30.

Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007

Μακραδήμα, Λ. – Γ. Κουράγιος – Μ. Γιαμαλίδη, *Βούλα*, ΑΔ 62 (2007) Β1 Χρονικά, 257–260.

Μακρής 2001

Μακρής, Κ., *Πορφυρίου. Πυθαγόρου βίος, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια*, Αθήνα, 2001.

Μαλούχου 1993

Βλ. APMA 2

Μαλούχου 2010

Βλ. APMA 5

Marchiandi 2011

Marchiandi, D., *I periboli funerari nell'Attica classica : lo specchio di una "borghesia"*, Studi di archeologia e di topografia di Atene e dell'Attica 3, Paestum Salerno 2011.

Μαρινάτος 1970

Μαρινάτος, Σ., *Ανασκαφαὶ Μαραθῶνος*, ΠΑΕ 1970, 5–28.

Μαριολάκος 1971

Μαριολάκος, Η., *Τεκτονικὴ Ἀνάλυσις τῶν Συστημάτων Διακλάσεων τοῦ Βορείου Ὑμηττοῦ (Ἀττική)*, Annales Géologiques des Pays Héliéniques 1971, 323- 379.

Μαρουγκλῶ 2006

Μαρουγκλῶ, Α., *Ἡ ἰδρυση τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ «Νέα Ἀργυρούπολη» στο Ἀργυρούπολη. Ὅψεις τῆς ιστορίας τῆς πόλης*, Δήμος Ἀργυρούπολης 2006, 71–102.

Martin 1965

Martin, R., *Manuel d'architecture grecque. vol. I, Matériaux et techniques*, Paris 1965.

Μαστροκώστας 1966

Μαστροκώστας, Ε., *Ἐπιστήματα ἐκ Μυρρινούντος*, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, τ. Γ', Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αρ. 54, Αθήνα 1966, 281–299.

Μαστροκώστας 1974

Μαστροκώστας, Ε., *Εἰς αναζήτησιν ἐλλειπόντων μελῶν ἐπιτυμβίων ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν παρὰ τὴν Ἀνάβυσσον: Τὸ κλιμακωτὸν βᾶθρον τοῦ Κούρου Κροίσου*, AAA 7 (1974), 215–228.

Ματθαίου 1992–98

Ματθαίου, Α. Π., *Αἰζωνικά*, Ἡὸρος 10 (1992–98) 133–160.

Ματθαίου 2005

Ματθαίου, Α. Π., *Ο Ludwig Ross και οι ελληνικές επιγραφές στο Goette – Palagia 2005*, 97–106.

Ματθαίου 2008

Ματθαίου, Α. Π., *Ιστορικοί χρόνοι: από την Γεωμετρική εποχή (10ος αι. π.Χ.) έως την ύστερη αρχαιότητα (6ος αι. μ.Χ.), στο Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 104–127.

Ματθαίου 2009

Ματθαίου, Α. Π., *Οι οδοί της Αττικής. Οι αρχαίες γραπτές μαρτυρίες στο Κορρές 2009*, 22–33.

Ματθαίου – Μαλούχου 2004

Ματθαίου, Α. Π. – Γ. Ε. Μαλούχου (επιμ.), *Αττικά επιγραφαί : πρακτικά συμποσίου εις μνήμην Adolf Wilhelm (1864-1950)*, Αθήναι 2004.

Μαυροφρύδης 2013

Μαυροφρύδης, Γ., *Κυψέλες κινητής κηρήθρας στην αρχαία Ελλάδα*, ΑΕ 152 (2013) 15–27.

Mavridis et. al. 2013

Mavridis, F. et. al., *Anonymous cave of Schisto at Keratsini, Attica: A preliminary report on a diachronic Cave Occupation from the Pleistocene/Holocene Transition to the Byzantine times*, στο Mavridis – Jensen 2013, 248–265.

Mavridis – Jensen 2013

Mavridis, F. – J. M. Jensen (eds.), *Stable Places and Changing Perceptions: Cave Archaeology in Greece*, BAR 2558, Oxford 2013.

Mazar 2017

Mazar, A., *The iron age apiary at Tel Rehov, Israel* στο Hatjina –Mavrofridis – Jones 2017, 40–49.

Mazarakis-Ainian 1994α

Mazarakis-Ainian, A., *Λαθούριζα: μια αγροτική εγκατάσταση των πρώιμων ιστορικών χρόνων στη Βάρη Αττικής*, στο Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14–16 mai 1992) Besançon. Université de Franche-Comté, 65–80. [Annales littéraires de l'Université de Besançon 508]

Μαζαράκης-Αινιάν 1994β

Μαζαράκης-Αινιάν, Α., Λαθούριζα: Συμβολή στην μελέτη ενός οικισμού των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων, Πρακτικά της Ε' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Παιανία, 5–8 Δεκεμβρίου 1991, Παιανία 1994, 232–256.

McCredie 1966

McCredie, J. R., *Fortified Military Camps in Attica*, Hesperia Supplement 11 Princeton 1966.

McCredie 1982

McCredie, J. R., *Dodwellopolis. Addendum to Fortified military camps in Attica*, στο *Studies in Attic epigraphy, history, and topography presented to Eugene Vanderpool by members of the American School of Classical Studies*. Hesperia Supplement 19, Princeton 1975, 99–100.

Meiggs – Lewis 1969

Meiggs, R. – D. M. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Oxford 1969.

Μελετόπουλος 1882

Μελετόπουλος, Α., *Η Σκευοθήκη του Φίλωνος*, εν Αθήναις 1882.

Merlin 1909

Merlin, A., *Fouilles sous-marines de Mahdia*, CRAI 1909, 650–71.

Μιχαλοπούλου 1989

Μιχαλοπούλου, Σ., *Αργυρούπολη*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 55–56.

Middleton 2004

Middleton, R. (introd.), *Julien-David Le Roy. The ruins of the most beautiful monuments of Greece*, Los Angeles 2004.

Mikalson 1977

Mikalson, J. D., *Religion in the Attic Demes*, AJP 98 (1977), 424–435.

Mikalson 1998

Mikalson, J. D., *Religion in Hellenistic Athens*, Berkeley 1998.

Milchhöfer 1883

Milchhöfer, A., *Erläuternder Text zu den Karten von Attica*, Heft II, Berlin, 1883.

Milchhöfer 1887

Milchhöfer, A., *Antikebericht aus Attika*, AM 12 (1887), 81–104.

Milchhöfer 1888

Milchhöfer, A., *Antikebericht aus Attika*, AM 13 (1888) 337–362.

Milchhöfer 1889

Milchhöfer, A., *Erläuternder Text zu den Karten von Attica*, Heft III–VI, Berlin, 1889.

Miller 1865

Miller, E., *Inscription grecque nouvellement découverte aux environs d'Athènes*, RA 11 (1865), 154-159.

Miller 1972

Miller, S. G., *A Roman Monument in the Athenian Agora*, Hesperia 41 (1972) 50–95.

Milne –Von Bothmer 1953

Milne, M.– D. Von Bothmer, *Καταπύγων, καταπύγαινα*, Hesperia 22 (1953) 215–224.

Moeller 1976

Moeller W. O., *The wool trade of ancient Pompei*, Leiden 1976.

Moreno 2007

Moreno, A., *Feeding the democracy: the Athenian grain supply in the fifth and fourth centuries B.C*, Oxford 2007.

Moretti 2004

Moretti, J. Ch., *Θέατρο και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*: ελλ. μτφρ. Ε. Δημητρακοπούλου, Αθήνα 2004.

Morgan 2010

Morgan, J., *The classical greek house*, Exeter 2010.

Morris 1987

Morris, I., *Burial and Ancient Society. The rise of the greek city-state*, Cambridge 1987.

Morris 1992

Morris, I., *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge 1992.

Morris – Papadopoulos 2005

Morris S. P. – J. K. Papadopoulos, *Greek Towers and Slaves: An Archaeology of Exploitation*, AJA 109 (2005), 155-225.

Μουτσόπουλος 1982

- Μουτσόπουλος, Ν., *Τα Δρακόσπιτα της ΝΔ. Εύβοιας. Συμβολή στην Αρχιτεκτονική, την τυπολογία και την μορφολογία τους*, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, τ. 8, Θεσσαλονίκη 1982, 281–325.
- Μπαλή 1990
Μπαλή, Α.–Μ., *Η Ιερά Μονή του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στον Υμηττό Αττικής*, Αθήναι 1990.
- Μπίρης 1959
Μπίρης, Κ. Η., *Τὰ Αττικά τοῦ Εβλιᾶ Τσελεμπή*, Αθήνα 1959.
- Μπίρης 1966
Μπίρης, Κ. Η., *Αἱ Ἀθῆναι. Ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, Αθήνα 1966, 1999⁴.
- Μπίρης 1971
Μπίρης, Κ. Η., *Αἱ τοπωνυμῖαι τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τῶν Ἀθηνῶν*, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 17, Ἀθῆναι 1971.
- Μπούρας 1999
Μπούρας, Χ., *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1999.
- Müller 1930
Müller, K., *Tiryns III. Die Architektur der Burg und des Palastes*, Ausburg 1930.
- Μυλωνάς 1975
Μυλωνάς, Γ., *Τὸ δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσῖνος*, τόμοι Α, Β, Γ, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Εταιρείας, αρ. 81, ἐν Ἀθῆναις 1975.
- Nevett 2005
Nevett, L. C., *Between urban and rural: house-form and social relations in Attic villages and deme centers*, στο *Ault – Nevett 2005*, 83–98.
- Νέζης 2002
Νέζης, Ν., *Τα βουνά της Αττικής. Γεωγραφία–Φύση–Μνημεία–Τοπωνύμια–Βιβλιογραφία*, Αθήνα 2002.
- Neils – Rogers 2021
Neils, J. – D. K. Rogers, *The Cambridge Companion to Ancient Athens*, Cambridge, 2021.
- Νίκου – Ανανιάδης, Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών
Νίκου, Γ. – Κ. Ανανιάδης, *Σκοτεινοί αιώνες – Κλασικοί χρόνοι*, στην ηλεκτρονική έκδοση *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_2.aspx.
- Ντόβα 2007

- Ντόβα, Α., *Αργυρούπολη*, ΑΔ 65 (2010) Β1 Χρονικά, 226–229.
- Ντόβα 2010
- Ντόβα, Α., *Αργυρούπολη, Άγιος Δημήτριος*, ΑΔ 65 (2010) Β1 Χρονικά, 184–188, 251–256, 256–259.
- Ντόβα 2011
- Ντόβα, Α., *Ηλιούπολη*, ΑΔ 66 (2011) Β1 Χρονικά, 184–188, 112.
- Ντόβα 2013
- Ντόβα, Α., *Πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες δυτικά του Υμηττού*, στο Μ. Δόγκα-Τόλη – Σ. Οικονόμου (επιμ.), στο *Αρχαιολογικές Συμβολές Α΄*, 219–233.
- Ντόβα – Κωνσταντινίδη 2019
- Ντόβα, Α. – Ε. Δ. Κωνσταντινίδη, *Άγιος Δημήτριος Αττικής. Νεκροταφείο αρχαϊκών–κλασικών χρόνων. Οι τάφοι*. στο Έ. Κουντούρη–Α. Γκαδόλου (επιστ. επιμ.), *Σωστικές Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ι Τα Νεκροταφεία. Χωροταξική Οργάνωση – Ταφικά έθιμα – Τελετουργίες*, Αθήνα 2019, 163–200.
- Ober 1981
- Ober, J., *Rock-cut inscriptions from Mount Hymettos*, *Hesperia* 50 (1981) 68–77.
- Ober 1985
- Ober, J., *Fortress Attica: defence of the Athenian land frontier, 404–322 B.C.*, Leiden 1985.
- Ober 1987
- Ober, J., *Pottery and Miscellaneous Artifacts from Fortified Sites in Northern and Western Attica*, *Hesperia* 56 (1987) 197–227.
- Ober 1989
- Ober, J., *Defense of the Athenian Land Frontier 404-322 B. C. A Reply*. *Phoenix* 43 (1989) 294–301
- Oeconomides 2006
- Oeconomides, M., *Contribution à l'étude du monnayage athénien à l'époque classique. 2. Le trésor trouvé à Ano Voula en 1979*. *Revue Numismatique* 162 (2006) 73-76, εικ. 5-6.
- Οικονομίδης 2018
- Οικονομίδης, Σ., *Το δρακόσπιτο του Υμηττού. «Μεγαλιθική» αρχιτεκτονική στην Αττική*, *ΑΑΑ* 42 (2018) 360–376.

Ορεστίδης – Φράγκου, Άγιος Μάρκος

Ορεστίδης, Γ. – Κ. Φράγκου, *Ο Άγιος Μάρκος – Φραγκομοναστήρο στο λόφο των Ταξιαρχών στον Υμηττό*. Αρχιτεκτονική Τεκμηρίωση - Νέα στοιχεία και σκέψεις, στην ηλεκτρονική έκδοση *Archaeology and Arts* <https://www.archaiologia.gr/blog/publishig> [πρόσβαση 22.10.2019]

Ορλάνδος 1933

Ορλάνδος, Α., *Μεσαιωνικά μνημεία της πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν κλιτύων Ὑμηττοῦ, Πεντελικοῦ, Πάρνηθος καὶ Αἰγάλεω*, Ἀθῆναι 1933.

Ορλάνδος 1958

Ορλάνδος, Α. (επιμ.), *Μαραθῶν. Σπήλαιον Πανός*, Ἔργον 1958, 15–22[Ι. Παπαδημητρίου].

Ορλάνδος 1994²

Ορλάνδος, Α., *Τὰ Ὑλικά Δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι εφαρμογῆς αὐτῶν. Κατὰ τοὺς συγγραφείς, τὰς επιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα*, Ἀθῆναι, 1955–1958 [ανατύπωση 1994²].

Osborne 1985

Osborne, R., *Demos: The Discovery of Classical Attika*, Cambridge 1985,

Osborne–Rhodes 2017

Osborne, R. – P. J. Rhodes, *Greek historical inscriptions, 478–404 BC*, Oxford 2017.

Paga 2010

Paga, J., *Deme Theaters in Attica and the trittys system*, *Hesperia* 79 (2010) 351–384.

Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2008

Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, Α., *Ιερά της Αττικής*, στο *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 174–199.

Palaiokrassa-Kopitsa – Vivliodetis 2015

Palaiokrassa-Kopitsa, L.–E. Vivliodetis, *The Sanctuaries of Artemis Mounichia and Zeus Parnessios. Their Relation to the Religious and Social Life in the Athenian City-State until the End of the 7th Century B.C.* στο V. Vlachou (ed.), *Pots, Workshops and Early Iron Age Society. Function and Role of Ceramics in Early Greece*. Proceedings of the International Symposium held at the Université libre de Bruxelles 14–16 November 2013, Bruxelles 2015, 155–180.

Palagia 2006

Palagia, O., *Classical Athens*, στο O. Palagia (ed.) *Greek Sculpture: Function, material and techniques in the Archaic and Classical Periods*, New York, 119-162.

Palagia 2010

Palagia, O., *Early archaic sculpture in Athens*, στο G. Adornato (ed.) *Scolpire il marmo. Importazioni, artisti itineranti, scuole artistiche nel Mediterraneo antico*, Atti del Convegno di studio tenuto a Pisa, Scuola Normale Superiore, 9-11 novembre 2009, Milano 2010, 41-55.

Πάλλης 2013

Πάλλης, Γ., *Τοπογραφικά του Αθηναϊκού Πεδίου κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο (9ος–12ος αι)*, Βυζαντινά Σύμμεικτα 23 (2013) 105–182.

Pallis 2017

Pallis, G., *Beekeeping in Attica during the Ottoman period (1456-1821): A monastic affair* στο Hatjina –Mavrofridis –Jones 2017, 119–125.

Παντελίδου-Γκόφα 1997

Παντελίδου-Γκόφα, Μ., *Η Νεολιθική Αττική*, Αθήνα 1997.

Παντελίδου, Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών

Παντελίδου-Γκόφα, Μ., *Η Αθήνα στην προϊστορική εποχή*, στην ηλεκτρονική έκδοση *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_1.aspx

Πάντος 2018

Πάντος, Π., *Πυρά Ηρακλέους στην Οίτη. Παλιές και νέες ανασκαφές (1988-1992)* στο Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου – Χ. Κριτζάς – Ι. Π. Τουράτσογλου (επιμ.), *Πύρρα. Μελέτες για την αρχαιολογία στην Κεντρική Ελλάδα προς τιμήν της Φανουρίας Δακορώνια*, τομ. Β΄ Ιστορικοί χρόνοι, 2018, 303–320.

Παπαχατζής 1974

Παπαχατζής, Ν. Δ., *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Ι: Αττικά*, Έκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.

Παπαχριστοδούλου 1970

Παπαχριστοδούλου, Ι., *Χώρος Πανεπιστημιούπολεως*, ΑΔ 25 (1970) Β1 Χρονικά, 123.

Παπαδημητρίου 1948–1949

Παπαδημητρίου, Ι., *Αττικά Ι. Η πρώτη ίερεία τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ ἡ Μυρρίνη τῆς Λυσιστράτης τοῦ Ἀριστοφάνους*, ΑΕ 1948–1949, 146–153.

Παπαγεωργίου-Βενετάς 2010

Παπαγεωργίου-Βενετάς, Α., *Πόλεις και μνημεία στην Ελλάδα του Όθωνος : Κριτική θεώρηση και σχολιασμός μίας μαρτυρίας του Friedrich Stauffert αρχιτέκτονος του Δήμου Αθηναίων κατά τα έτη 1835-1843*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 266, Αθήναι, 2010.

Παπαγιαννάκος 2004

Παπαγιαννάκος, Ν., *Το ιωνικό κιονόκρανο στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Βραυρώνας*, Πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Καλύβια Θορικού 2004, 517–526.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929α

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Ἀττικά ἐπιγραφαί. Ἔργα Ἐκφαντίδου Κρατίνου Τιμοθέου ἢ Σοφοκλέους Τηλέφεια*, Πολέμων Α (1929), 161–173.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1929β

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Εὐρέθησαν αἱ ὑπὸ τῷ Ὑμηττῷ κατοικίαι τῶν Πελασγῶν*, Πολέμων Α (1929), 192.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1949–1951

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Ἀττικά. Τὸ θέατρον Αἰζωνῆσιν*, Πολέμων Δ (1949–1951), 138.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1950–1951

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Αἰζωνῆς*, Αἰζωνή τόμ. Α΄ (1950–1951) 10–12.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1952

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Αἰζωνικαὶ ἐπιγραφαί*, Αἰζωνή 1952, 55–70.

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1956

Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Α.Α., *Καισαριανή*, Ἀθῆναι 1956.

Papazarkadas 2007

Papazarkadas, N., *Four Attic Deme Documents Revisited*, ZPE 159 (2007) 155–177.

Papazarkadas 2011

Papazarkadas, N., *Sacred and Public Land in Ancient Athens*, Oxford 2011.

Παππάς 1999

Παππάς, Α., *Ἡ ὕδρευσις τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν*, Αθήνα 1999.

Parke 2000

- H.W. Parke, *Festivals of the Athenians*, London 1977· ελλ. μτφρ. Χ. Ορφανός
Οι εορτές στην αρχαία Αθήνα, Αθήνα 2000.
- Parker 1996
- Parker, R., *Athenian Religion. A History*, Oxford 1996.
- Parker 2005
- Parker, R., *Polytheism and society at Athens*, Oxford 2005.
- Parker 2010
- Parker, R., *New Problems in Athenian Religion: The 'sacred Law' from Aixone*. Leiden 2010, 193–208.
- Παρλαμά – Σταμπολίδης 2000
- βλ. Η πόλη κάτω από την πόλη
- Paton 1951
- Paton, J. M., *Chapters on Mediaeval and Renaissance visitors to Greek lands*, Gennadeion monographs 3, American School of Classical Studies at Athens, Princeton 1951.
- Πατριανάκου-Ηλιάκη 1979
- Πατριανάκου-Ηλιάκη, Α., *Άνω Βούλα*, ΑΔ 34 (1979) Β Χρονικά, 81–87.
- Πατριανάκου-Ηλιάκη 1984
- Πατριανάκου-Ηλιάκη, Α., *Βούλα*, ΑΔ 39 (1984) Β Χρονικά, 34.
- Πατριανάκου-Ηλιάκη 1987
- Πατριανάκου-Ηλιάκη, Α., *Βούλα*, ΑΔ 42 (1987) Β1 Χρονικά, 73–85.
- Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989
- Πατριανάκου-Ηλιάκη, Α., *Βούλα*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 69–73.
- Παυλόπουλος 1997
- Παυλόπουλος, Κ., *Γεωμορφολογική εξέλιξη της νότιας Αττικής*, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Δημοσιεύματα του Τμήματος Γεωλογίας, Γαία 2, Αθήνα 1997.
- Peek 1942
- Peek, W., *Attische Inschriften*, AM 67 (1942), 1–217.
- Πελεκίδης 1916
- Πελεκίδης, Σ., *Άνασκαφή Φαλήρου*, ΑΔ 2 (1916) 13–64.
- Πετράκος 1967
- Πετράκος, Β., *Νέαι πηγαί περὶ τοῦ Χρεμωνιδείου πολέμου*, ΑΔ 22 (1967) Α Μελέτες, 38–52.

Πετράκος 1977

Πετράκος, Β., *Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, Νέα Σμύρνη, Άνω Βούλα, Αγία Μαρίνα Ηλιουπόλεως*, ΑΔ 32 (1977) Β Χρονικά, 40–42.

Πετράκος 1987

Πετράκος, Β., *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της 1837-1987*, Αθήναι 1987.

Πετράκος 1995

Πετράκος, Β., *Ο Μαραθών*, Αθήνα 1995.

Πετράκος 1999

Πετράκος, Β., *Ο Δήμος του Ραμνούντος. Σύνοψη των ανασκαφών και των ερευνών (1813–1998). Ι: Τοπογραφία. ΙΙ: Οι Επιγραφές*, Αθήναι 1999.

Πετράκος 2009

Πετράκος, Β., *Η ελληνική αυταπάτη του Λουδοβίκου Ross*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 262, Αθήναι, 2009.

Πετριτάκη 1979

Πετριτάκη, Μ., *Γλυφάδα, Άνω Βούλα*, ΑΔ 34 (1979) Β Χρονικά, 72–76.

Πετριτάκη 1980

Πετριτάκη, Μ., *Γλυφάδα, Βούλα*, ΑΔ 35 (1980) Β1 Χρονικά, 67–74.

Πετριτάκη 1981

Πετριτάκη, Μ., *Βάρη, Υποσταθμός ΔΕΗ*, ΑΔ 36 (1981) Β1 Χρονικά, 53–54.

Πετροπουλάκου – Πεντάζος 1973

Πετροπουλάκου, Μ.–Α. Πεντάζος, *Άττική, Οίκιστικά στοιχεία. Αρχαίες Έλληνικές Πόλεις* 21, Αθήνα 1973.

Photiades 1958

Photiades, P., *Pan's Prologue to the Dyscolos of Menander*, Greece and Rome 5 (1958), 108–122.

Φιλιππάκη 1966

Φιλιππάκη, Β., *Λεωφόρος Μεσογείων*, ΑΔ 21 (1966) Β1 Χρονικά, 64–65.

Pierce-Blegen 1935

Pierce-Blegen, E., *News items from Athens*, AJA 39 (1935), 267–270.

Pickard-Cambridge 1953

Pickard-Cambridge, A., *The dramatic festivals of Athens*, Oxford 1953.

Πίκουλας 1989

Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ Δενθελιδίτις καὶ τὸ ὀδικό της δίκτυο (σχόλια στὴν IG VI, 1431)*, Πρακτικά Γ' Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Φιλιατρὰ 24–26.11.1989, *Πελοποννησιακὰ Παράρτημα* 18, 279–288 .

Πίκουλας 1990–1991

Πίκουλας, Γ. Α., *Πύργοι: Δίκτυο, χρήση, ἀπορίες καὶ ἐρωτήματα. Προσέγγιση μετὰ τὰ δεδομένα τῆς Ἀργολίδος, Ἀρκαδίας, Λακωνίας*, Table Ronde: "Territoire des cités grecques", Ἀθήνα Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή 31.10–3.11.1991, *Ἡόρος* 8–9 (1990–91) 247–257

Πίκουλας 1995

Πίκουλας, Γ. Α., *Ὀδικὸ δίκτυο καὶ ἄμυνα. Ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὸ Ἄργος καὶ τὴν Ἀρκαδίαν*, Ἡόρος: Ἡ Μεγάλὴ Βιβλιοθήκη αρ. 2, Ἀθήνα 1995.

Πίκουλας 2000

Πίκουλας, Γ. Α., *Με ἀφορμὴ τοὺς πύργους τῆς Σίφνου*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου Σίφνος 25–28 Ἰουνίου 1998, Ἀθήνα 2000, 263–277.

Πίκουλας 2003

Πίκουλας, Γ. Α., *Ταξιδεύοντας στὴν ἀρχαία Ελλάδα*,” στο Βιγγοπούλου 2003 15–35.

Πίκουλας 2009

Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ ἀρχαία αμαξήλατος οδός*, στο Κορρές 2009, 244–248.

Πίκουλας 2011

Πίκουλας, Γ. Α., *Ἀρχαίοι ἀμπελώνες στὸ Ἱερό τοῦ Διὸς στὴ Νεμέαν στὸ Σ. Κουράκου-Δραγώνα (ἐπιμ.)*, *Νεμέαν. Διὸς καὶ Διονύσου χώρα ἐρατεινή*, Ἀθήνα 2011, 73–78.

Πίκουλας 2012

Πίκουλας, Γ. Α., *Τὸ Ὀδικὸ δίκτυο τῆς Λακωνικῆς*, Ἡόρος: Ἡ Μεγάλὴ Βιβλιοθήκη αρ. 7, Ἀθήνα 2012.

Πινγιάτογλου 2015

Πινγιάτογλου, Σ., *Δίον. Τὸ ἱερό τῆς Δήμητρας*, Θεσσαλονίκη 2015.

Pirenne-Delforge 1994

Pirenne-Delforge, V., *L' Aphrodite Grecque*, Athènes-Liège 1994.

Πιττάκης 1835

Πιττάκης, Κ.Σ., *L' ancienne Athènes ou la description des antiquités d' Athènes et de ses environs*, Athènes, 1835.

Πιττάκης 1840

- Πιττάκης, Κ.Σ., *Έφημερις Αρχαιολογική* 1840, αρ. 354, 297–299.
- Πιττάκης 1842
- Πιττάκης, Κ.Σ., *Έφημερις Αρχαιολογική* 1842, 519, αρ. 859.
- Πλασσαρά 2012
- Πλασσαρά, Α., *Δήμος Παλλήνης, Κάντζα*, ΑΔ 67 (2012) Β1 Χρονικά, 52–59.
- Πλάτωνος 1989
- Πλάτωνος, Μ., *Βούλα*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 66–67.
- Πλάτωνος-Γιώτα 1997
- Πλάτωνος-Γιώτα Μ., *Το ιερό της Αθηνάς Παλληνίδος*, Αρχαιολογία & Τέχνες 1997, 92–97.
- Πολίτης 1917
- Πολίτη, Ν. Γ., *Ψευτόκια*, Λαογραφία, τ. ΣΤ' (1917) 299–316.
- Rouqueville 1826–1827
- Rouqueville, F.-C.-H.-L., *Voyage de la Grèce*, Paris, 1826–1827.
- Price – Nixon 2005
- Price, S. – L. Nixon, *Ancient Greek Agricultural Terraces: Evidence from Texts and Archaeological Survey*, AJA 109 (2005) 665–694.
- Πρωτοψάλτης 1947
- Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ο Γεώργιος Χριστιανός Gropius και ή δράσις αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι*, Ἐν Ἀθήναις, 1947.
- Πωλογιώργη 1987
- Πωλογιώργη, Μ., *Βούλα*, ΑΔ 42 (1987) Β1 Χρονικά, 85–86.
- Πωλογιώργη 1991
- Πωλογιώργη, Μ., *Β' ΕΠΚΑ, Μουσειακές εργασίες*, ΑΔ 46 (1991) Χρονικά, Β1, 58 (τάφος Αργυρούπολης).
- Πωλογιώργη 1995
- Πωλογιώργη, Μ., *Παιδική ταφή στην Ηλιούπολη*, ΑΕ 1995, 231–246.
- Πωλογιώργη 2009
- Πωλογιώργη, Μ., *Χολαργός. Βοηθητική παράλληλος λεωφόρου Μεσογείων*, ΑΔ 64 (2009) Β1 Χρονικά, 195–201.
- Πωλογιώργη 2013
- Πωλογιώργη, Μ., *Εύρεση της αρχαίας οδού στη Φλύα (Χαλάνδρι Αττικής) στο Α. Γιαννικουρή (επιμ.), Ὀλβιος Ἄνερ. Μελέτες στη μνήμη του Γρηγόρη Κωνσταντινόπουλου*, Ρόδος 2013, 345–356.

Raubitschek 1943

Raubitschek, A., *Greek Inscriptions*, Hesperia 12 (1943), 12–88.

Raubitschek 1949

Raubitschek, A., *Dedications from the Athenian Akropolis*, Cambridge 1949.

Ραυτοπούλου 2013

Ραυτοπούλου, Σ., *Σωστική ανασκαφή στο οικοπέδο ιδιοκτησίας της Lidl Ελλάς στα Καλύβια Σαρωνικού Αττικής (2009-2011)*, στο Πρακτικά ΙΔ΄ Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Καλύβια Θορικού Αττικής 6–9 Οκτωβρίου 2011, Καλύβια Θορικού Αττικής 2013, 139–148.

Renfrew 1972

Renfrew, C., *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the third millennium B.C.* London 1972· ελλ. μτφρ. Δ. Κοκκώνης, *Η ανάδυση του πολιτισμού. Οι Κυκλάδες και το Αιγαίο στην τρίτη χιλιετία π.Χ.*, Αθήνα 2006.

Rhodes 1993

Rhodes, P.J., *A commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford 1993².

Robinson–Fluck 1937

Robinson, D. M. – E. J. Fluck, *A Study of Greek Love-names, Including a Discussion of Paederasty and a Prosopographia*. Johns Hopkins University Studies in Archaeology, No. 2.3, Baltimore 1937.

Robinson–Graham 1938

Robinson, D. M. – J. W. Graham, *Excavations at Olynthus. Part VIII. The Hellenic House. A study of the houses found at Olynthus, with a detailed account of those excavated in 1931 and 1934*, Baltimore 1938.

Robinson 1964

Robinson, D. M., *Excavation at Olynthus XII, Domestic and Public Architecture*, Baltimore 1964.

Rockwell 1996

Rockwell, P., *The marble quarries: a preliminary survey*, Aphrodisias Papers 3. *Journal of Roman archaeology*. Supplementary series 20, 81–103.

Roesch 1986

- Roesch, P., *L'eau et les textiles: Chorsiai de Beotie, στο L'Homme et l'Eau en Méditerranée et au Proche-Orient III, L'Eau dans les techniques: Séminaire de recherche 1981–1982*, Lyon, 1986, 93-99.
- Rönnberg 2021
 Rönnberg, M., *Athen und Attika vom 11. bis zum frühen 6. Jh. v. Chr.: Siedlungsgeschichte, politische Institutionalisierungs- und gesellschaftliche Formierungsprozesse*, Rahden 2021.
- Ross 1846
 Ross, L., *Die Deme von Attika und ihre Vertheilung unter die Phylen. Nach Inschriften*, Halle 1846.
- Ross 1848
 Ross, L., *Reisen des Königs Otto und der Königin Amalie in Griechenland*, II, Halle 1848 [<https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10729900/bsb:BV010966591?page=73>].
- Ross 1855
 Ross, L., *Archäologische Aufsätze, Erste Sammlung*, Leipzig 1855.
- Rusopulos 1864
 Rusopulos A.S., *Scavi attici di Aixone*, *Bullettino dell' Istituto di corrispondenza archeologica* 1894, 129–132.
- Rotroff 2002
 Rotroff, S., *Urban bees*, *AJA* 106 (2002), 297.
- Ruppenstein 2011
 Ruppenstein, F., *Early Helladic Peak Sanctuaries in Attica?* στο Gauss et al. 2011, 227–230.
- Sabetai 2009
 Sabetai, V., *Marker vase or Burnt Offering? The Clay Loutrophoros in Context* στο A. Tsingarida (ed.), *Shapes and uses of Greek vases (7th-4th centuries B.C.)*, *Proceedings of the Symposium held at the Université libre de Bruxelles*, 27-29 April 2006, Bruxelles 2009, 291–306.
- Σακελλαρίου 1971
 Σακελλαρίου, Μ., *Η ακμή του αρχαϊκού ελληνισμού*, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. Β, 204–277.
- Σαλλιώρα-Οικονομάκου 1979

Σαλλιώρα-Οικονομάκου, Αρχαία Αγορά στο Λιμάνι Πασά Λαυρίου, *ΑΔ* 34 (1979) Α' Μελέτες, 161–173.

Sanidas 2013

Sanidas, G., *La production artisanale en Grèce: une approche spatiale et topographique à partir des exemples de l'Attique et du Péloponnèse du VIIe au Ier siècle avant J.-C.*, Paris 2013.

Σχίζας 1991

Σχίζας, Γ., *Υμηττός*, Αθήνα 1991.

Schmalz 2007–2008

Schmalz, G.C.R., *Inscribing a Ritualized Past: The Attic Restoration Decree IG II² 1035 and Cultural Memory in Augustan Athens*, *EYΛIMENH* 8–9 (2007–2008) 11–46.

Schörner – Goette 2004

Schörner, G. – H. R. Goette, *Die Pan-Grotte von Vari mit epigraphischen Anmerkungen von Klaus Hallof*, Mainz 2004.

Schrader 1939

Schrader, H., *Die Archaischen Marmorbildwerke der Akropolis*, Frankfurt, 1939.

Scully 1962

Scully, V., *The Earth, the Temple, and the Gods*, New Haven and London, 1962.

ΣΕΜΑ

Μπαρδάνη, Β. Ν. – Γ. Κ. Παπαδόπουλος, *Συμπλήρωμα των επιτυμβίων μνημείων της Αττικής*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 241, Αθήναι 2006.

Shaw King 1903

Shaw King, L., *The cave at Vari: Vases, Terra-cotta statuettes, bronzes and miscellaneous objects*, *AJA* 7 (1903) 320–334.

Shea 2021

Shea, T., *The Archaic and Classical Cemeteries*, στο Neils – Rogers 2021, 140–155.

Shoe 1949

Shoe, L., *Dark Stone in Greek Architecture* στο Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear, *Hesperia Supplements* 8 (1949), 341–352.

Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997

Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε., *Αρχαιολογία των πρώιμων ελληνικών χρόνων: οι αιώνες της διαμόρφωσης, 1050-600 π.Χ.*, Αθήνα 1997.

Simon 1996

Simon, E., *Die Götter der Griechen*, München 1985· ελλ. μτφρ. Σ. Πινγκιάτογλου, *Οι Θεοί των αρχαίων Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 1996.

Σιμόπουλος 1972

Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1700 : δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, εκκλησία και οικονομική ζωή από τα περιηγητικά χρόνια*, τομ. Α', Αθήνα 1972, 1999⁹.

Σιμόπουλος 1973

Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700 - 1800 : δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*, τομ. Β', Αθήνα 1973.

Sioumpara 2015

Sioumpara, E. P., *A new Reconstruction of the "Hekatompedon-Temple" based on the Poros Scattered Architectural Members of Acropolis* στο Ch. Bouras – V. Eleftheriou (Hrsg.), *Proceedings of the 6th International Meeting for the Restoration of the Acropolis Monuments*, 4-5 October 2013, 2015, Athens, 247-266.

Simpson 1981

Simpson R. H., *Mycenaean Greece*, New Jersey 1981.

Skaltsa 2012

βλ. Galanakis – Skaltsa 2012.

Σκιλάρντι 2009

Σκιλάρντι, Δ., *Αρχαιολογικές έρευνες στα βόρεια προάστεια της Αθήνας, 1998–2003, στο Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, 593–612.

Σκλάβος κá. 2009

Σκλάβος, Μ. –Ε. Τσελεπή – Μ. Ανετάκης –Σ. Μάρκου, *Αγροικίες και άλλα οικοδομικά συγκροτήματα στη Μερέντα στο Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, 79–92.

Σουρμελής 1854

Σουρμελής, Δ., *Αττικά: ἡ περὶ δήμων Ἀττικῆς ἐν οἷς καὶ περὶ τινῶν μερῶν τοῦ Ἰστεως, ἐν Ἀθῆναις* 1854.

Sourvinou-Inwood 1988

Sourvinou-Inwood, C., *Further aspects of polis religion*. Annali di archeologia e storia antica. Istituto universitario orientale. Dipartimento di studi del mondo classico e del Mediterraneo antico, 10 (1988) 259–274.

Spantidaki 2016

Spantidaki, S. *Textile Production in Classical Athens*, Ancient Textiles Series 27, Oxford, 2016.

Spon 1678

Spon, J., *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece , et du Levant, fait aux années 1675 & 1676*, Lyon 1678.

Sporn 2007

Sporn, K., *Höhlenheiligtümer in Griechenland*, στο Ch. Frevel – H. v. Hesberg (Hrsg.), *Kult und Kommunikation. Medien in Heiligtümern der Antike*, Schriften des Lehr- und Forschungszentrums für die antiken Kulturen des Mittelmeerraumes 4, Wiesbaden, 2007, 39–62.

Sporn 2013

Sporn, K., (Hrsg.), *Griechische Grabbezirke klassischer Zeit. Normen und Regionalismen*. Akten des internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen, 20-21. November 2009, Athenai 6, 2013.

Στάης 1890

Στάης, Β., *Ὁ Τύμβος ἐν Βουρβᾷ*, AM 15 (1890) 318–329.

Στάης 1893

Στάης, Β., *Ὁ ἐν Μαραθῶνι Τύμβος*, AM 18 (1893), 46–63.

Σταϊνχάουερ 1989

Σταϊνχάουερ, Γ., *Ανασκαφικές εργασίες. Πειραιάς. Σκευοθήκη του Φίλωνος*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 50.

Σταϊνχάουερ 1994

Σταϊνχάουερ. Γ., *Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των δήμων*, στο *The Archaeology of Athens and Attica*, 173–189.

Steinhauer 1998

Steinhauer, G., *Demendekrete und ein neuer Archon des 3. Jahrhunderts v. Chr. aus dem Aphrodision von Halai Aixonides*, AM 113 (1998) 235–248, πίν. 38–39.

Σταϊνχάουερ 2001

Σταϊνχάουερ, Γ., *Το Αρχαιολογικόν Μουσείο Πειραιώς*, Αθήνα.

Σταϊνχάουερ 2004

Σταϊνχάουερ, Γ., *Ιερός νόμος Αιζωνέων*, στο Ματθαίου – Μαλούχου 2004, 155–173.

Σταϊνχάουερ 2005

Σταϊνχάουερ, Γ., *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 2005.

Σταϊνχάουερ 2004–2009

Σταϊνχάουερ, Γ., *Ένα νέο δημοτικό ψήφισμα των Αλών Αιζωνίδων*, *Ηόρος* 17–21 (2004–2009), 69–72.

Σταϊνχάουερ 2007

Σταϊνχάουερ, Γ., *Δημοτικό ψήφισμα από τὸ θέατρο τοῦ Εὐωνύμου*, *ΑΕ* 2007, 43–47.

Σταϊνχάουερ 2008α

Σταϊνχάουερ, Γ., *Αττικοί Δήμοι*, στο *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 156–173.

Σταϊνχάουερ 2008β

Σταϊνχάουερ, Γ., *Πειραιάς*, στο *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 150–155.

Σταϊνχάουερ 2009

Σταϊνχάουερ, Γ., *Οδικό δίκτυο της Αττικής*, στο Κορρές 2009, 34–73.

Σταϊνχάουερ 2012

Σταϊνχάουερ, Γ., *Άστυ και Χώρα στην Αττική από την Κλασική στην Ύστερη Ρωμαϊκή Εποχή*, στο *Ιστορική Γεωγραφία*, 47–66.

Σταϊνχάουερ Πειραιάς

Σταϊνχάουερ, Γ., στο Σταϊνχάουερ Γ.–Μ. Μαλικούτη, Β. Τσοκόπουλος, Β. Γκανιάτσας, *Πειραιάς Κέντρο Ναυτιλίας και Πολιτισμού– Piraeus: Center of Shipping and Culture* Συλλογικό έργο, Αθήνα 2012.

Stanton 1994

Stanton, G. R., *The Rural Demes and Athenian Politics*, στο *The Archaeology of Athens and Attica*, 217–224.

Stanton 1996

Stanton, G. R., *Some Inscriptions in Attic Demes*, *BSA* 91 (1996) 341–364.

Σταυρόπουλος 1938

Σταυρόπουλος, Φ. Δ., *Ίερατική οίκία ἐν Ζωστήρι τῆς Ἀττικῆς*, ΑΕ 1938 1–31 .

Σταυρόπουλος 1960

Σταυρόπουλος, Φ., *Ἀνασκαφή Ἀκαδημείας*, ΠΑΕ, 45–54.

Στεφανίδου-Τιβερίου – Παπαγιάννη 2015

Στεφανίδου-Τιβερίου Θ. – Ε. Παπαγιάννη 2015, *Ἀνασκαφή Νικοπόλεως. Σαρκοφάγοι Ἀττικῆς καὶ Τοπικῆς Παραγωγῆς*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικῆς Εταιρείας αρ. 305, Αθήναι 2015.

Stoneman 1985

Stoneman, R., *The Abbé Fourmont and Greek archaeology*, Boreas 8 (1985) 190–198.

Στούπα 1997

Στούπα, Χ., *Οδός Σαλαμίνος 35*, ΑΔ 52 ΧΡΟΝ Β1 (1997), 52–56.

Strzygowski 1902

Strzygowski, J., *Καισαριανή*, ΑΕ 1902, 51–96 [μτφρ. Σπ. Π. Λάμπρου].

Stubbings 1947

Stubbings F. H., *The Mycenaean Pottery of Attica*, BSA 42 (1947) 1–75.

Takeuchi 2010–2013

Takeuchi, K., *Ten Notes on Inscriptions from the Attic Demes*" *Ἡόρος* 22–25 (2010–2013), 85–106.

Ταξιάρχη 2009

Ταξιάρχη, Π., *Οδός Μεσογείων στο Κορρές* 2009, 172–181.

Taylor 2011

Taylor, C., *Graffiti and the Epigraphic Habit. Creating Communities and Writing Alternate Histories in Classical Attica*, στο Baird – Taylor 2011, 90–109.

Thallon 1903

Thallon, I. C., *The cave at Vari: Marble Reliefs*, AJA 7(1903) 301–319.

The Archaeology of Athens and Attica

Coulson, W. D. E. – O. Palagia – T. L. Shear – H. A. Shapiro (eds.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Proceedings of an international conference celebrating 2500 years since the birth of democracy in Greece, held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4–6, Oxbow Monograph 37, Oxford 1994.

The Athenian Agora III

Wycherley, R. E., *Literary and Epigraphical Testimonia, The Athenian Agora* 3, 1957.

The Athenian Agora VII

Perlzweig, J. *Lamps of the Roman Period: First to Seventh Century after Christ. The Athenian Agora* 7, 1961.

The Athenian Agora VIII

Brann, E.T.H., *Late Geometric and Protoattic Pottery, mid 8th to late 7th century B.C, The Athenian Agora* 7, 1962.

The Athenian Agora X

Lang, M. – M. Crosby, *Weights, Measures and Tokens. The Athenian Agora*, 10, 1964.

The Athenian Agora XII

Sparkes B. A. – L. Talcott – G. M. A. Richter, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. The Athenian Agora* 12, 1970.

The Athenian Agora XIV

Thompson H. A. – R. E. Wycherley, *The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center, The Athenian Agora* 14, 1972.

The Athenian Agora XV

Meritt B. D. – J. S. Traill, *Inscriptions: The Athenian Councillors, The Athenian Agora* 15, 1974.

The Athenian Agora XIX

Lalonde, G. – M.K. Langdon – M. Walbank, *Inscriptions. Horoi, poletai records, leases of public lands. The Athenian Agora* 19, 1991.

The Athenian Agora XXIV

Frantz, Al., *Late Antiquity, A.D.267–700, The Athenian Agora* 24, Princeton.

The Athenian Agora XXIX

Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. The Athenian Agora*, 29, 1997.

Θέμελης 1970

Θέμελης, Π., *Γλυφάδα*, ΑΔ 25 (1970) Β1 Χρονικά, 123–126.

Θέμελης 1974

Θέμελης, Π., *Μυκηναϊκὸς δακτύλιος ἐκ Βαρκίζης*, ΑΑΑ 7 (1974) 422–432.

Θέμος 2014

- Θέμος, Α., *Απόρρητοι ἐπιγραφαι, ἀρχαῖες ἐλληνικὲς ἐρωτικὲς ἐπιγραφές*. Διδ. Διατριβή, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2014.
- Θεοχαράκη 2015
- Θεοχαράκη, Α.Μ., *Τα ἀρχαία τείχη των Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 2015.
- Θεοχάρης 2014
- Θεοχάρης, Γ., *Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ Γλυπτικὴ τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν Πρώιμη στη Μέση Βυζαντινὴ Περίοδο*, Διδ. Διατριβή, Ἀριστοτελεῖο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2014.
- Θεοχάρης 1955
- Θεοχάρης, Δ., *Νέοι Κυκλαδικοὶ τάφοι ἐν Ἀττικῇ*, Νέον Ἀθήναιον 1 (1955) 283–293.
- Θεοχάρης 1981
- Θεοχάρης, Δ., *Νεολιθικὸς πολιτισμὸς*, Ἀθήνα 1981.
- Θεοφανείδης 1927–8
- Θεοφανείδης, Β., *Νέα προσκλήματα Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου*, ΑΔ11(1927–8) Παράρτημα, 5,7.
- Thompson 1937
- Thompson, H. A., *Buildings on the West Side of the Agora*, Hesperia 6 (1937) 1–226.
- Thompson 1940
- Thompson, H. A., *The Tholos of Athens and Its Predecessors*. Hesperia Supplements 4 (1940).
- Thompson 1954
- Thompson, H. A., *Excavations in the Athenian Agora: 1953*, Hesperia 23 (1954) 31–67.
- Thompson 1981
- Thompson, H. A., *Athens faces adversity*, Hesperia 50 (1981) 341–355.
- Thorikos 1963 (I)
- Mussche, H. F.– J. Bingen–J. Servais [et.al.], *Thorikos 1963: rapport préliminaire sur la première campagne de fouilles*, Bruxelles 1968.
- Thorikos 1965 (III)
- Mussche, H. F.–J. Bingen–J. Servais [et.al.], *Thorikos 1965: rapport préliminaire sur la troisième campagne de fouilles* Bruxelles 1967.
- Θρεψιάδης 1932

Θρεψιάδης, Ι., *Μικρή σκαφή παρὰ τὴν Ἀγ. Παρασκευήν*, ΑΕ 1932, Παράρτημα 6–12.

Θρεψιάδης 1960

Θρεψιάδης, Ι., *Ἀνασκαφή εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου 6*, ΑΔ 1960, 29–32.

Tod CAH V

Tod, M.N., *The economic background of the fifth century*, The Cambridge Ancient History (CAH) V, Athens 478–401 B.C., Cambridge 1973⁷, 1–32.

Tolias 1995

Tolias, G., *British travellers in Greece 1750-1820. Βρετανοί ταξιδιώτες στην Ελλάδα. Exhibition catalogue 25 May - 30 July 1995*. London 1995.

Tracy 1995

Tracy, S., *Athenian democracy in transition. Attic letter-cutters of 340 to 290 B.C.*, Berkeley 1995.

Traill 1975

Traill, J. S., *The Political Organization of Attica. A study of the Demes Trittyes, and Phylai, and their Representation in the Athenian Council*, Hesperia Supplement 14, Princeton 1975.

Traill 1982

Traill, J. S., *An Interpretation of Six Rock-Cut Inscriptions in the Attic Demes of Lamptrai*, στο *Studies in Attic Epigraphy, History and Topography. Presented to Eugene Vanderpool*, Hesperia Supplements 19 (1982) 162–171.

Traill 1986

Traill, J.S., *Demos and Trittyes: Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto 1986.

Traill Persons of Ancient Athens

Traill, J. S. *Persons of Ancient Athens. Athenians*, vol. 1–22, Toronto, vol. 10 (2001)· vol 14 (2005).

Τραυλός 1970

Τραυλός, Ι., *Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργου*, AAA 9 (1970) 6–13.

Travlos 1988

Travlos, J., *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen 1988.

Τραυλός 1993²

Τραυλός, Ι., *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, Αθήνα 1993².

Tregaskis 1979

Tregaskis, H., *Beyond the grand tour. the Levant lunatics*, London 1979.

Tsakirgis 2005

Tsakirgis, B., *Living and Working around the Athenian Agora* στο Ault – Nevett 2005, 67–82.

Τσαραβόπουλος 1989

Τσαραβόπουλος, Α., *Άνω Βούλα*, ΑΔ 44 (1989) Β1 Χρονικά, 74.

Τσαραβόπουλος 1990

Τσαραβόπουλος, Α., *Άνω Βούλα, Γλυφάδα*, ΑΔ 45 (1990) Β1 Χρονικά, 74.

Τσιριγώτη 1981

Τσιριγώτη, Ι., *Άνω Γλυφάδα, Γλυφάδα, Άνω Βούλα, Βάρη-Δίλοφο*, ΑΔ 36 (1981) Β1 Χρονικά, 47–48, 50–54.

Τσιριγώτη 1982

Τσιριγώτη, Ι., *Γλυφάδα, Άνω Βούλα*, ΑΔ 37 (1982) Β1 Χρονικά, 52–57.

Τσιριγώτη 1983

Τσιριγώτη, Ι., *Γλυφάδα, Άνω Βούλα, Βάρη*, ΑΔ 38 (1983) Β1 Χρονικά, 48–49, 51–52, 54.

Τσιριβάκος 1968

Τσιριβάκος, Η., *Αργυρούπολη*, ΑΔ 23 (1968) Β1 Χρονικά, 112–113.

Τσιριβάκος 1969

Τσιριβάκος, Η., *Άνω Βούλα*, ΑΔ 24 (1969) Β1 Χρονικά, 89.

Townsend 2004

Townsend, R.F., *Classical signs and anti-classical signification in the 4th c. Athenian Architecture* στο A.P. Chapin (ed.) *Χάρις. Essays in honor of Sara A. Immerwahr*, Hesperia Supplement 33 (2004) 305–326.

Τζαχίλη 1997

Τζαχίλη, Ι., *Υφαντική και Υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο 1997.

Τζάχου-Αλεξανδρή 1980

Τζάχου-Αλεξανδρή, Ο., *Ανασκαφή στους Τράχωνες Αττικής*, ΠΑΕ 1980, 136.

Τζάχου-Αλεξανδρή 1981

Τζάχου-Αλεξανδρή, Ο., *Ανασκαφή στους Τράχωνες Αττικής*, ΠΑΕ 1981, 137.

Tzachou-Alexandri 1998

- Tzachou-Alexandri, O., *The original plan of the Greek theater reconsidered. The Theater at Evonymon of Attica*, Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology, Amsterdam 1998.
- Τζάχου-Αλεξανδρή 2007
- Τζάχου-Αλεξανδρή, O., *Αρχαϊστικά αγάλματα Διονύσου από το θέατρο του Ευώνυμου*, ΑΕ 2007, 1–46.
- Τζάχου-Αλεξανδρή 2018
- Τζάχου-Αλεξανδρή, O., *Το αρχαίο θέατρο στο δήμο του Ευωνύμου*, στο Β. Λαμπρινουδάκης (επιστ. επιμ.) *Αρχαία θέατρα της Αττικής. Τα θέατρα των δήμων*, Αθήνα 2018
- Τζαναβάρη 2012
- βλ. Δινήεσσα.
- Τζιαφάλιας 1978
- Τζιαφάλιας, Α., *Ανασκαφικές έρευνες στον Άγιο Γεώργιο Λαρίσης*, ΑΑΑ 1978, 156–182.
- Τζωρτζόγλου 1931
- Τζωρτζόγλου, Δ., *Τὰ περὶ Ἀθηνῶν κεφάλαια τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπή*, Ἑλληνικά, τ. 4ος, 1931, 111–138.
- Βαλαβάνης 1996
- Βαλαβάνης, Π., *Συλλέγεσθαι το δ' έλαιον από των Μοριών. Το λάδι στους Παναθηναϊκούς αγώνες*, στο *Ελιά και Λαδί*, Δ' Τριήμερο Εργασίας Καλαμάτα, 7–9 Μαΐου 1993, Αθήνα 1996.
- Βαλαβάνης 2008α
- Βαλαβάνης, Π., *Αθήνα*, στο *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, 128 – 149.
- Βαλαβάνης 2008β
- Βαλαβάνης, Π., *Το γάλα και τα προϊόντα του στον ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο*, στο Η ιστορία του ελληνικού γάλακτος και των προϊόντων του. Ι' τριήμερο εργασίας, Ξάνθη 7–9 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα 2008, 89-96.
- Βαλαβάνης 2010
- Βαλαβάνης, Π., *Σκέψεις ως προς τις ταφικές πρακτικές για τους νεκρούς της μάχης του Μαραθώνος*, στο Κ. Μουραζέλης–Κ. Μεϊδάνη (επιμ.), *Μαραθών. Η μάχη και ο αρχαίος δήμος*, Αθήνα 2010, 73–98.
- Vanderpool 1967

- Vanderpool, E., *Pan in Paiania a Note on Lines 407–409 of Menander's Dyskolos*, AJA 71 (1967) 309–311.
- Van de Moortel – Langdon 2017
- Van de Moortel, A. – M. Langdon, *Archaic Ship Graffiti from Southern Attica, Greece: typology and preliminary contextual analysis*, IJNA 46 (2017) 382–405.
- Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1953–1954
- Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, Ε., *Συμβολή εις τὸν Χρεμωνίδειον πόλεμον 266/5–263/2 π.Χ.*, ΑΕ 1953–1954, τόμ. Γ., 321–349.
- Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966
- Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια, *Ανασκαφή Βάρης, Αργυρούπολη, Αγ. Δημήτριος, Α. Βουλιαγμένης*, ΑΔ 21 (1966) Β Χρονικά, 95–97, 103–105.
- Βασιλικού 2019²
- Βασιλικού, Ν., *Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 320, Αθηναι 2019.
- Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων 1978
- Β' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, *Αγία Παρασκευή, Άνω Βούλα, Βλάχικα Βάρης, Οδός Αθηνών-Βάρης*, ΑΔ 33 (1978) Β1 Χρονικά, 54, 57–59.
- Vickers 1999
- Vickers, M., *Images on Textiles: the Weave of Fifth-Century Athenian Art and Society*. Xenia: Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 42, Konstanz.
- Βιγγοπούλου – Πολυκανδριώτη 1993
- Βιγγοπούλου, Ι. – Ρ. Πολυκανδριώτη, *Περιγηγτικά κείμενα για την Ν.Α. Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο 15ος–19ος αιώνας. Κατάλογος Συντομευμένων τίτλων*, στο Δρούλια 1993, 19–155.
- Βιζυηνού 2007
- Βλ. ΑΡΜΑ 4
- Βιζυηνού 2011
- Βιζυηνού, Ο., *Ταφικά έθιμα στην Αττική και την Εύβοια, 1200–700 π.Χ.: τα κτερίσματα ως τεκμήριο διάκρισης του φύλου και της ηλικίας των νεκρών*, Διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2011.
- Βιζυηνού 2014

- Βλ. APMA 6
- Βικέλα 2011
- Βικέλα, Ε, *Τὰ μικρὰ ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς*, ΑΕ 2011, 133–196.
- Βλαχόπουλος 2008
- βλ. Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα.
- Βλαχόπουλος – Μπίρταχα 2003
- Βλαχόπουλος, Α. – Κ. Μπίρταχα, (επιμ.), *Αργοναύτης: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα*, Αθήνα 2003.
- Vlachou 2012
- Death and Burial in the Greek World*, Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA) VIII, Addendum to vol. VI, Los Angeles 2012, 363–284.
- Βορεάδου 1920
- Βορεάδου, Γ.Δ., Αἱ Βασικαὶ καὶ Ὑπερβασικαὶ Ἑκρήξεις τῶν Διαπλάσεων τοῦ Ὑμηττοῦ, Ὑπομνήματα τῆς Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, τεύχος 1, Ἀθῆναι 1920, 23–50.
- Βουτυράς 2011
- Βουτυράς, Ε., Φροντίσματα. *Το ανάγλυφο της Ξενοκράτειας και το ιερό του Κηφισού στο Νέο Φάληρο* στο Α. Δεληβορριάς– Γ. Δεσπίνης–Α. Ζαρκάδας (επ. επιμ.) *Επαινος Luigi Beschi*, Μουσείο Μπενάκη, 7ο Παράρτημα Αθήνα 2011, 49–58.
- Waelkens–de Paepe –Moens 1988
- Waelkens, M.–P. de Paepe –L. Moens, *Patterns of extraction and production in the white marble quarries of the Mediterranean. History, present problems and prospects*, στο J. C. Fant (ed.), *Ancient Marble quarrying and trade*, Papers from a colloquium held at the annual meeting of the archaeological institute of America, San Antonio, Texas, December 1986, British Archaeological Reports, International Series 453, 1988, 81–116.
- Wagman 2015
- Wagman, R. S. *The Cave of the Nymphs at Pharsalus. Studies on a Thessalian Country Shrine*, Leiden 2015.
- Walbank 1982
- Walbank, M. B., *The Confiscation and Sale by the Poletai in 402–1 B.C. of the property of the Thirty Tyrants*, *Hesperia* 51 (1982) 74– 98.
- Walbank 1983

- Walbank, M., *Leases of Sacred Properties in Attica, Part I*, *Hesperia* 52 (1983), 100–135.
- Walter 1940
- Walter, O., *Archäologische Funde in Griechenland vom Frühjahr 1939 bis Frühjahr 1940*, *AA* 1940, 175–178.
- Walter-Καρύδη 1996
- Walter-Καρύδη, E., *Το ελληνικό σπίτι. Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 158, Αθήναι 1996.
- Weller 1903
- Weller, C.H., *The Cave at Vari*, *AJA* 7 (1903) 263–349.
- Wheler 1682
- Wheler, G., *A Journey into Greece. In company of Dr. Spon of Lyons ... with variety of sculptures*, London 1682.
- White 1984
- White, K.D., *Greek and Roman Technology*, London 1984.
- Whitehead 1986
- Whitehead, D., *The Demes of Attica, 508/7–ca. 250 B.C.: A Political and Social Study*, Princeton 1986.
- Wickens 1986
- Wickens, J. M., *The archaeology and history of cave use in Attica, Greece from prehistoric to the late Roman times*, Ph.D thesis, Indiana University, Ann Arbor, 1986.
- Wiegand 1904
- Wiegand, T., *Die archaische Poros-architektur der Akropolis zu Athen*, Cassel, Leipzig, 1904
- Wilson 2000
- Wilson A., *Timgad and textile production* στο P. Mattingly – J. Salmon (επιμ.), *Economies beyond agriculture in the classical world*, London, 271–296.
- Woods 1828
- Woods, J., *Letters of an Architect, from France, Italy, and Greece*, vol. II, London, 1828
- Wordsworth 1855
- Wordsworth, C., *Athens and Attica. Notes of a tour*, London 1855.

Wright 1906

Wright, J.H., *The Origin of Plato's Cave*, Harvard Studies in Classical Philology 17 (1906). 131–142.

Wycherley 1970

Wycherley, *Minor shrines in ancient Athens*, Phoenix 24 (1970) 283–295.

Wycherley 1974 a

Wycherley, R. E., *The stones of Athens*, Greece and Rome: Journal of the Classical Association XXI (1974) 54–67, 237–252.

Wycherley 1974b

Wycherley, R. E., *Poros. Notes on Greek building-stones* στο D. W. Bradeen–M. F. MacGregor (ed.), *Φόρος. Tribute to Benjamin Dean Meritt*, Locust Valley (New York) 1974, 179–187.

Wycherley 1978

Wycherley, R. E., *The stones of Athens*, Princeton, 1978

Young 1940

Young, R. S., *Excavation on Mount Hymettos, 1939*, AJA 44 (1940) 1–9.

Young 1951a

Young, R. S., *Sepulturae intra Urbem*, Hesperia 20 (1951), 67–134.

Young 1951b

Young, R. S., *An Industrial District of Ancient Athens*, Hesperia 20 (1951), 135–288.

Young 1956a

Young, J. H., *Studies in South Attica: Country Estates at Sounion*, Hesperia, 25 (1956), 122–146.

Young 1956b

Young, J. H., *Ancient Towers on the Island of Siphnos*, AJA 60 Vol. 60 (1956), 51–55.

Zambon 2006

Zambon, A., *Fauvel et les vases grecs*, Journal des Savants Janvier – Juin 2006, 3–63.

Zambon 2014

Zambon, A., *Aux origines de l'archéologie en Grèce: Fauvel et sa méthode*, Paris 2014.

Ζερλεντής 1965

Ζερλεντής, Κ., *Συμβολή εις τὴν χλωρίδα τοῦ Ὑμηττοῦ*, Ἀθῆναι 1965.

Ziller 1877

Ziller, E., 1877, *Untersuchungen über die antiken Wasserleitungen Athens*, AM 2, 107–131.

Ψαρρή 2009

Ψαρρή, Σ., *Αλιμος*, ΑΔ 64 (2009) Β1 Χρονικά, 226–232.

Ψαρρή 2018

Ψαρρή, Σ., *Ο Αττικός δήμος της Αιζωνής και το θέατρο*, Λαμπρινουδάκης 2018, 103–122.

Ψαρρή 2019

Ψαρρή, Σ., *Χωρική οργάνωση των νεκροταφείων στον αττικό δήμο Αλιμούντος. Νέα ευρήματα συμπληρώνουν τον χάρτη των ταφικών θέσεων*, στο Έ. Κουντούρη–Α. Γκαδόλου (επιστ. επιμ.), *Σωστικές Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. I Τα Νεκροταφεία. Χωροταξική Οργάνωση – Ταφικά έθιμα – Τελετουργίες*, Αθήνα 2019, 275–316.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Χρυσάνθη Ντόβα

***ΥΜΗΤΤΟΣ. Συμβολή στην Ιστορική Τοπογραφία και Αρχαιολογία της
δυτικής πλευράς του***

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Γ. Α. Πίκουλας (Οκτ. 2015–Μάιος 2022)

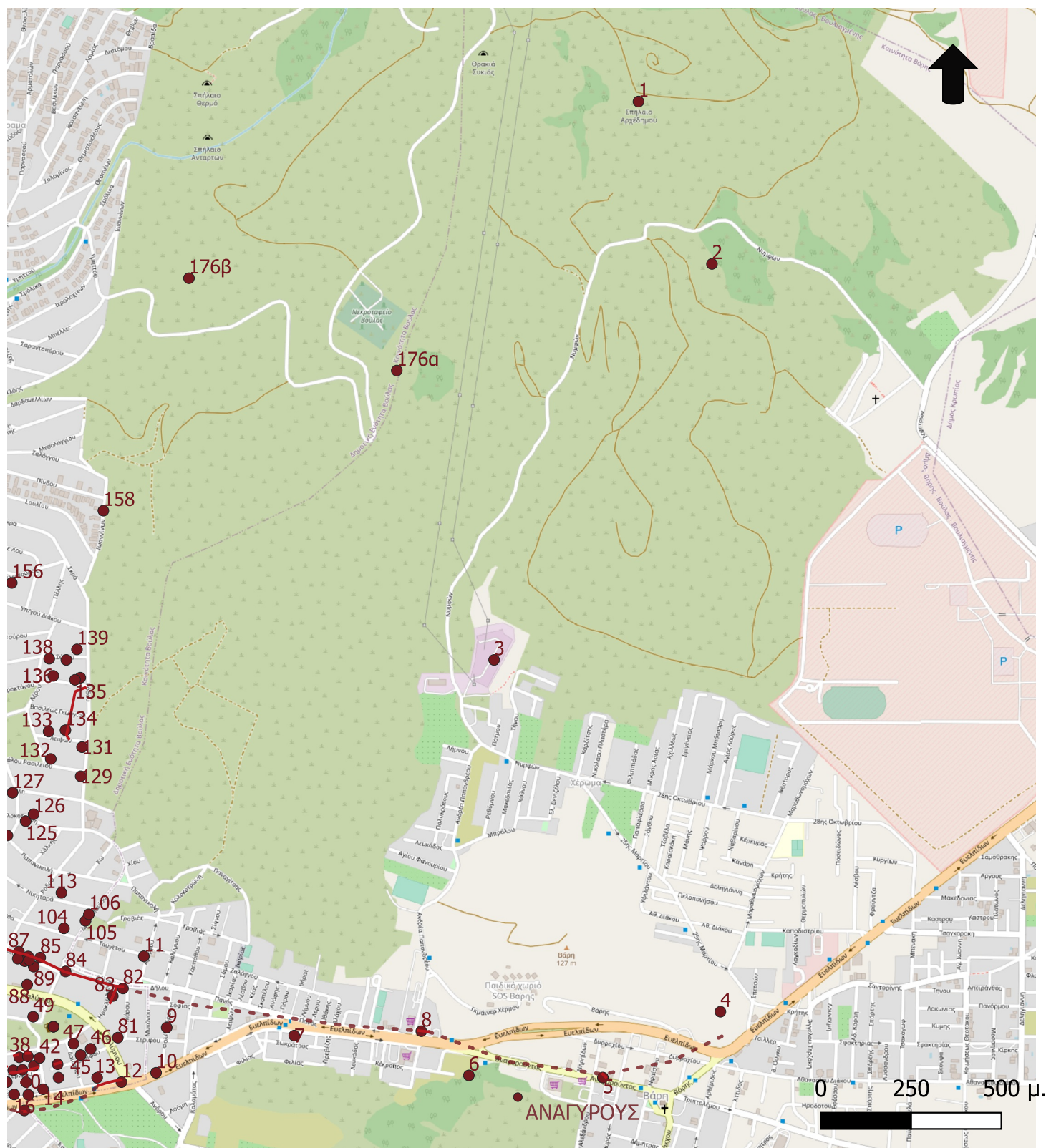
Γ. Λώλος (Ιούνιος 2022–Οκτ. 2022)

Τόμος II: χάρτες και εικόνες

ΒΟΛΟΣ 2022

Χάρτης 1. ΥΜΗΤΤΟΣ ΒΑΡΗ

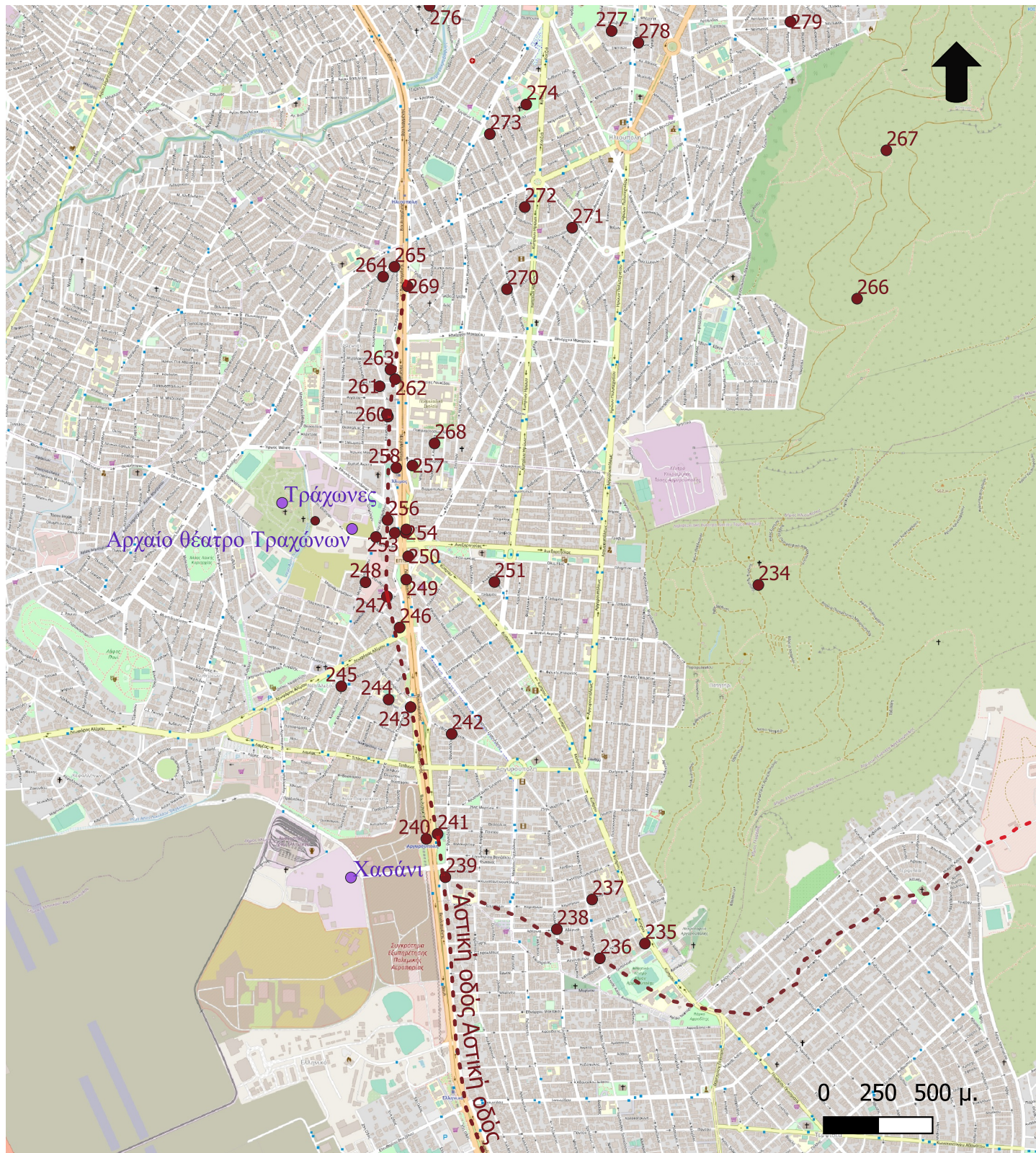
Θέσεις 1-11

1:15.000

- αρχαίες θέσεις
(στην περιοχή μελέτης)
- - - Αστική Οδός. Αποκαθιστούμενη πορεία
- αρχαίοι δρόμοι
(τμήματα από σωστικές ανασκαφές)

Υπόβαθρο: OpenStreetMap
Συντάκτης: Ανθή Ντόβα
Φεβρουάριος 2021

Χάρτης 5. ΥΜΗΤΤΟΣ ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ–ΑΛΙΜΟΣ

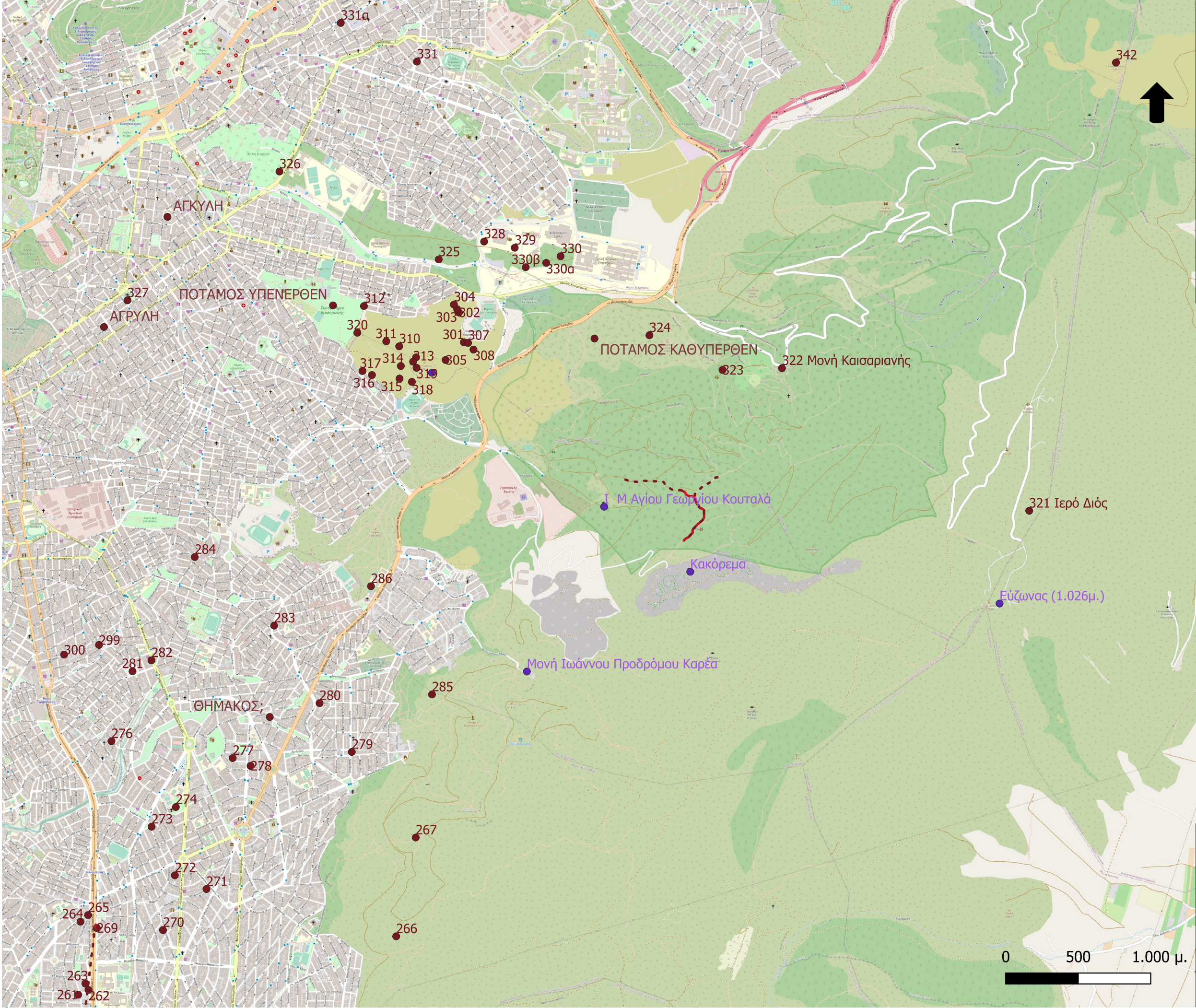
θέσεις 234–265

1:25.000

- αρχαίες θέσεις
- τοπωνύμια
- - - Αστική Οδός. Αποκαθιστούμενη πορεία
- αρχαίοι δρόμοι (τμήματα από σωστικές ανασκαφές)

Υπόβαθρο: OpenStreetMap
Συντάκτης: Ανθή Ντόβα
Φεβρουάριος 2021

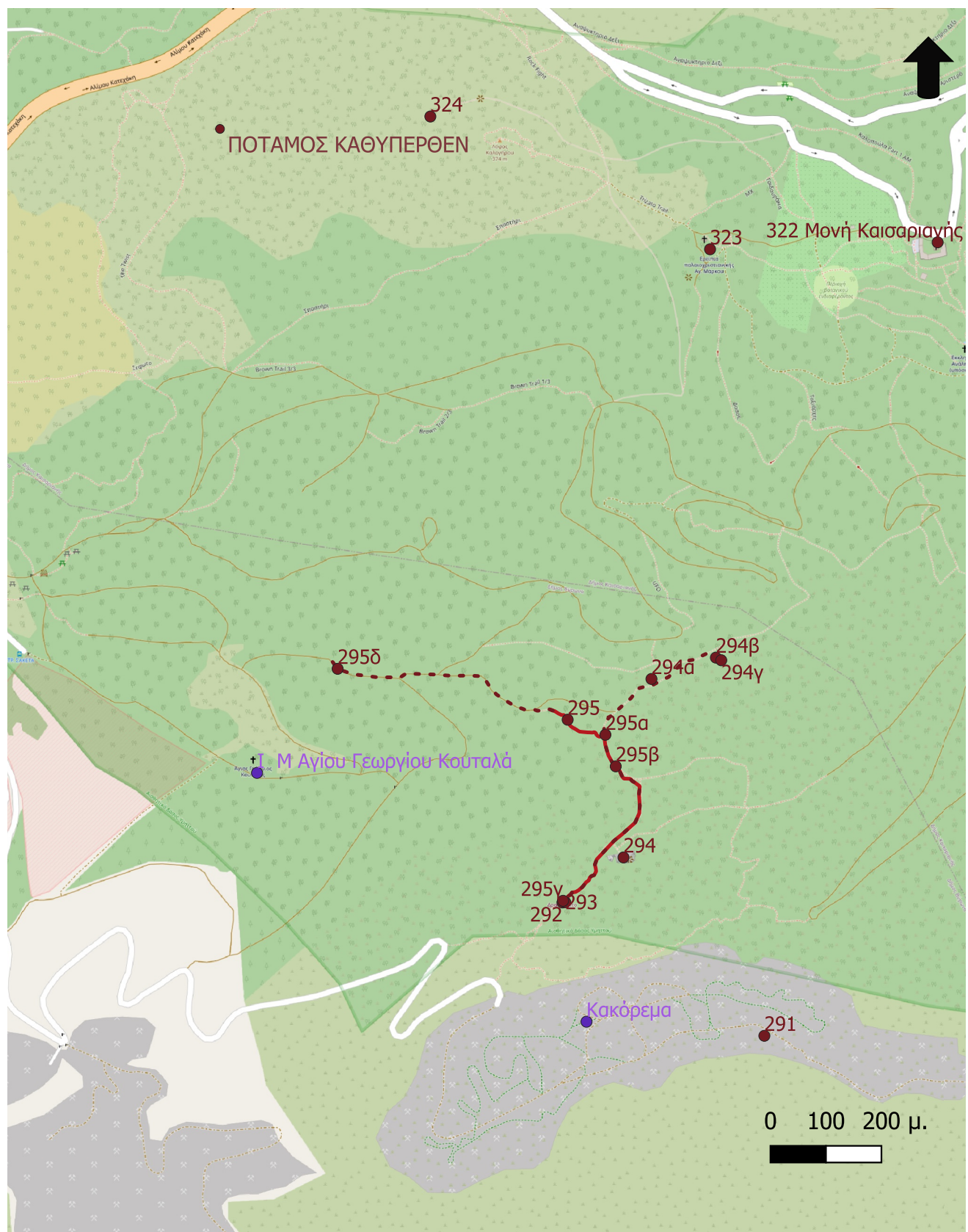
Χάρτης 6. ΥΜΗΤΤΟΣ
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ– ΒΥΡΩΝΑΣ–
ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ–ΖΩΓΡΑΦΟΥ
θέσεις 266–331α

- αρχαίες θέσεις
- toponymia
- αρχαίες οδοί
apokathistomeni poria

1:25.000

Υπόβαθρο: OpenStreetMap
Συντάκτης: Ανθή Ντόβα
Φεβρουάριος 2022

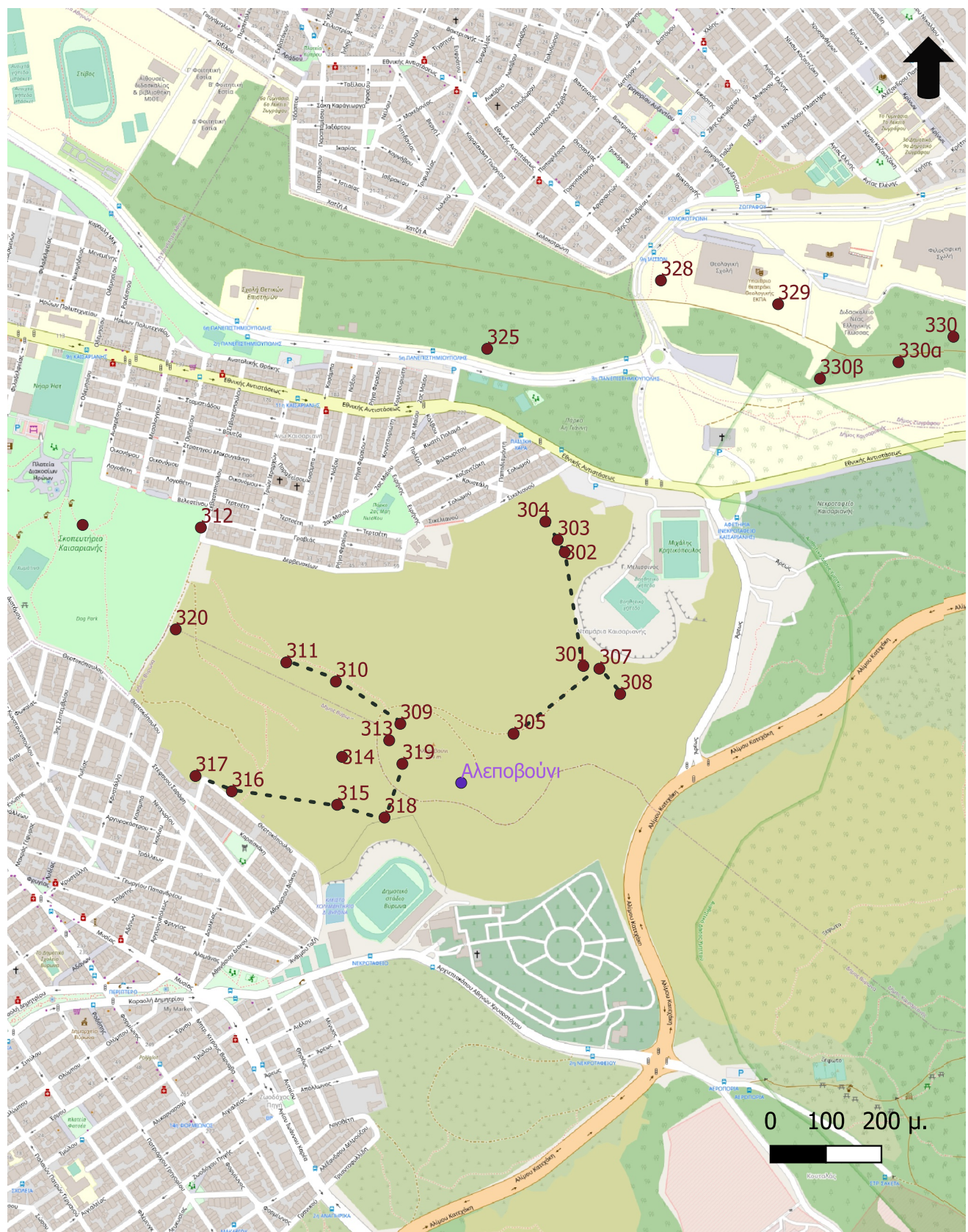
Χάρτης 6α. ΥΜΗΤΤΟΣ,
περιοχή αρχαίων λατομείων
βόρεια από το Κακόρεμα,
θέσεις 292–295

- αρχαίες θέσεις
- τοπωνύμια, μνημεία
- Οδός λιθαγωγίας με αρματροχιές
- - - Οδός προς τα αρχαία λατομεία
- Αποκατιστούμενη πορεία

1:10.000

Υπόβαθρο: OpenStreetMap
Συντάκτης: Ανθή Ντόβα
Φεβρουάριος 2021

Χάρτης 7. ΥΜΗΤΤΟΣ

Αλεποβούνι

θέσεις 301–320

● αρχαίες θέσεις

● τοπωνύμια, μνημεία

--- πιθανά όρια που συνδέουν ομάδες όρων

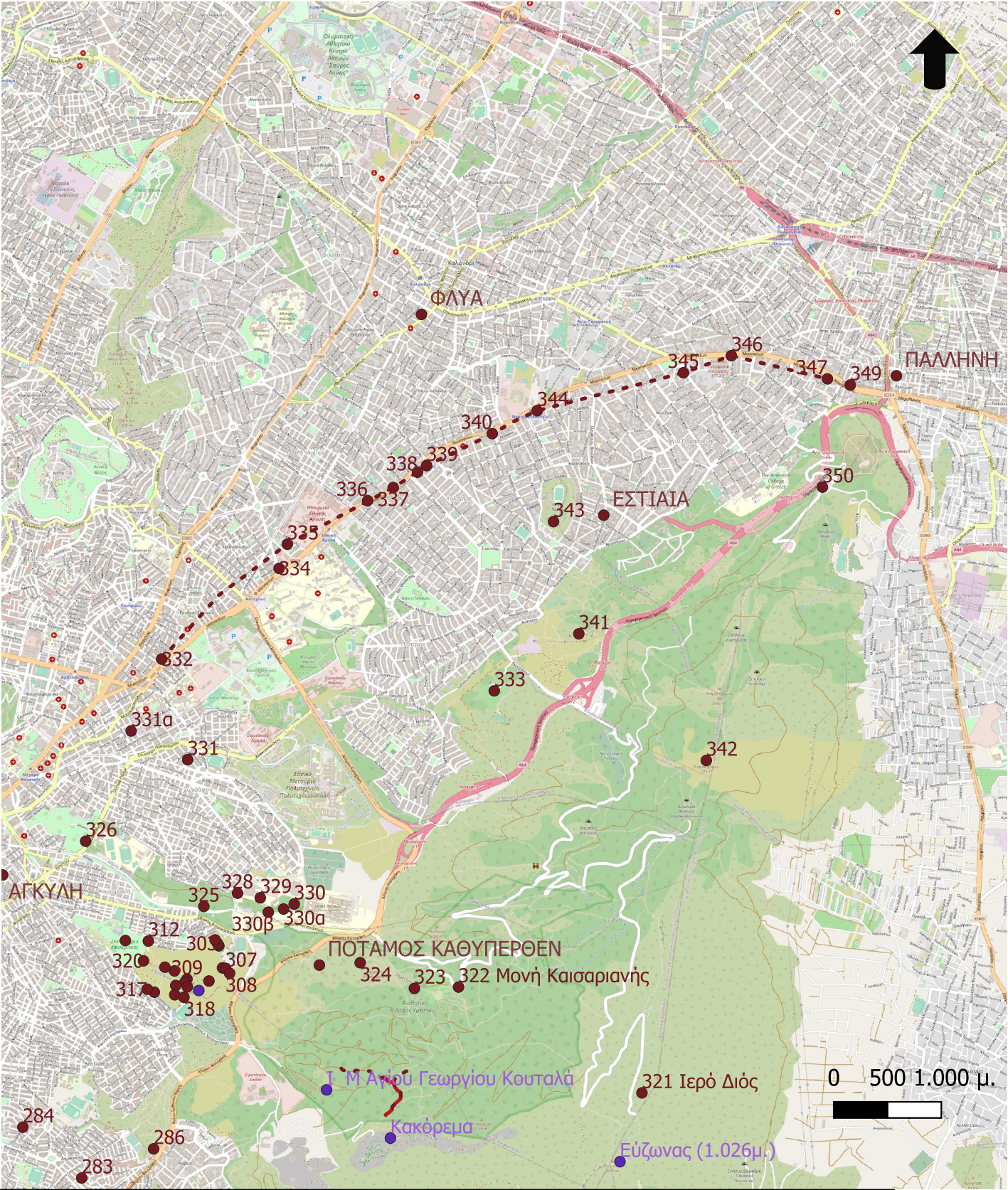
1:10.000

Υπόβαθρο: OpenStreetMap

Συντάκτης: Ανθή Ντόβα

Φεβρουάριος 2021

Χάρτης 8. ΥΜΗΤΤΟΣ

ΠΑΠΑΓΟΥ– ΧΟΛΑΡΓΟΣ–
ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

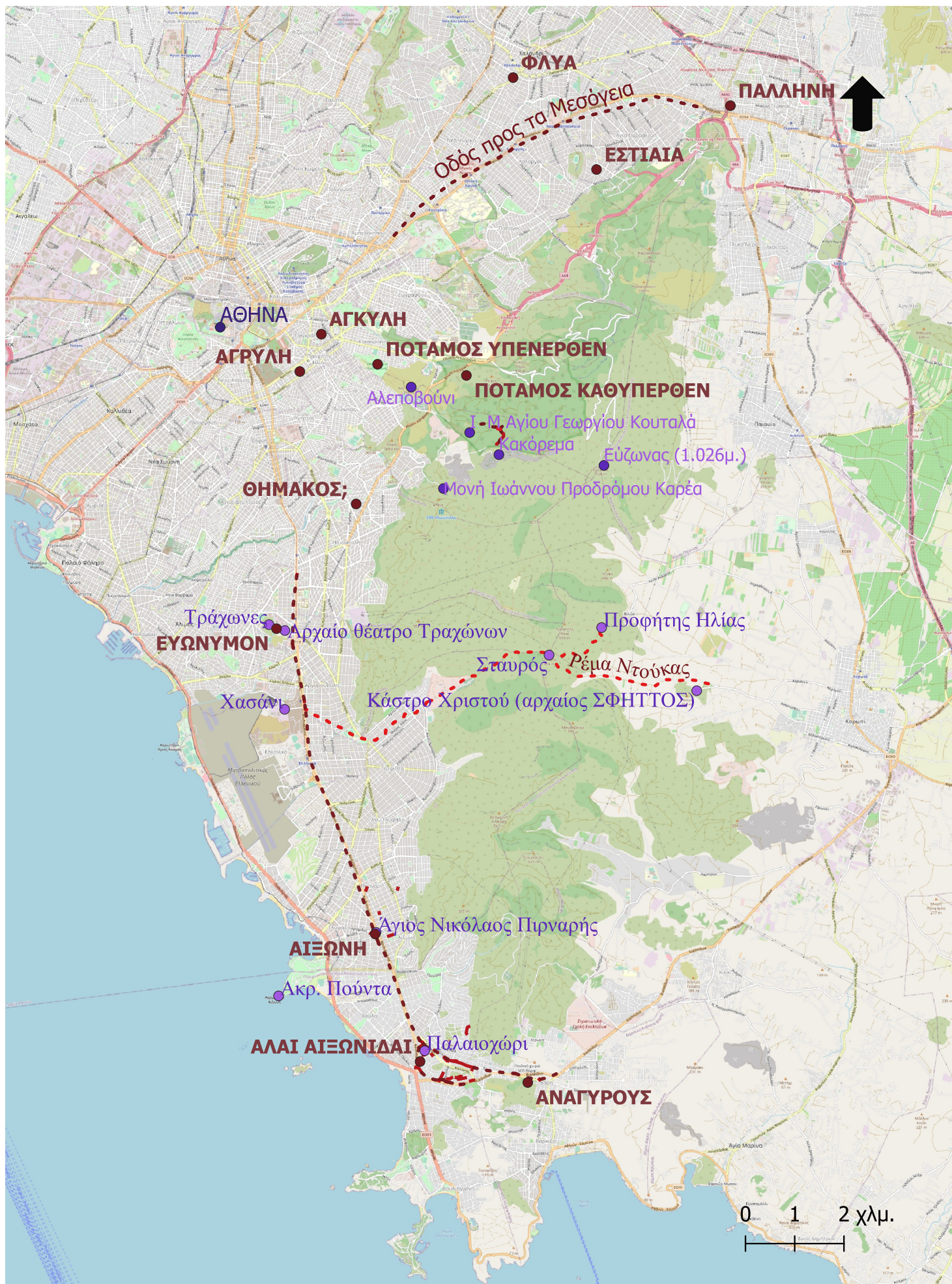
Θέσεις 332–350

- αρχαίες θέσεις
- τοπωνύμια, μνημεία
- Οδός λιθαγωγίας με αρματροχιές
- Οδός προς τα Μεσόγεια

1:50.000

Υπόβαθρο: OpenStreetMap
Συντάκτης: Ανθή Ντόβα
Φεβρουάριος 2022

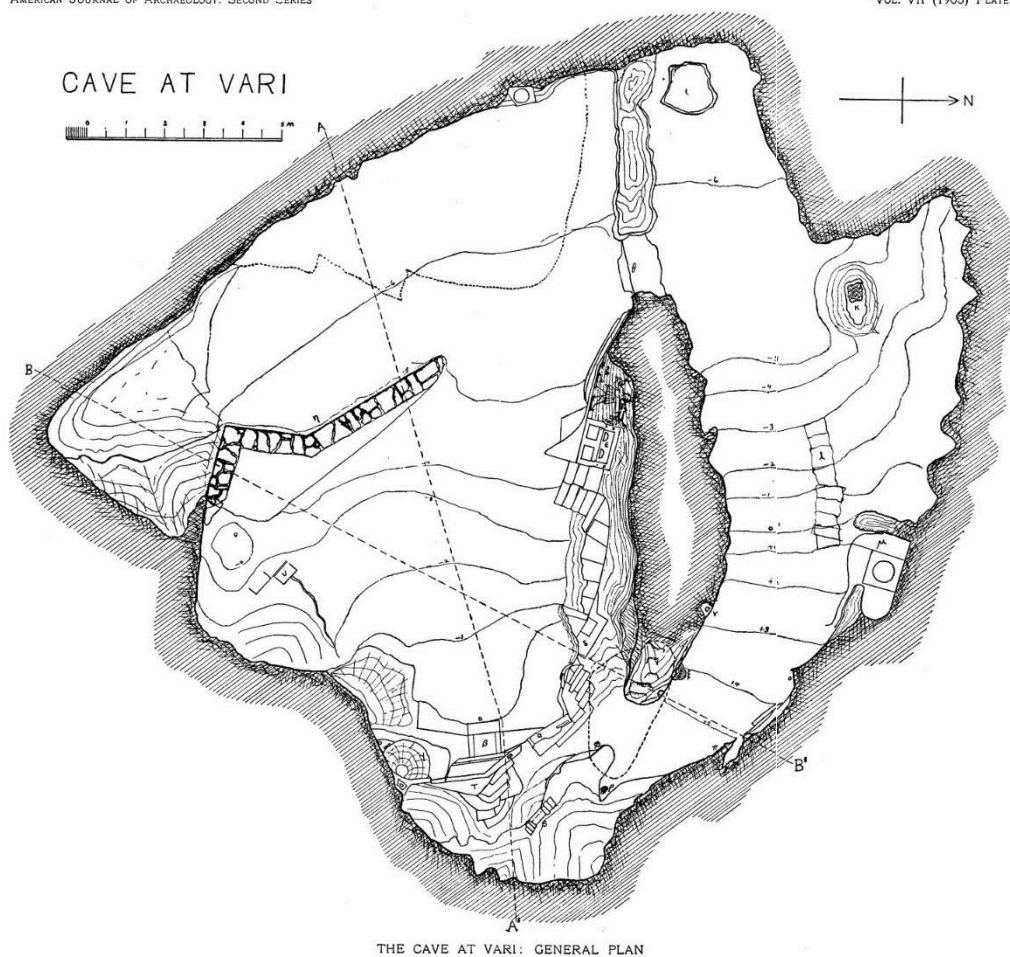
- ΔΗΜΟΙ
- τοπωνύμια

--- διαδρομή αρχαίων οδών

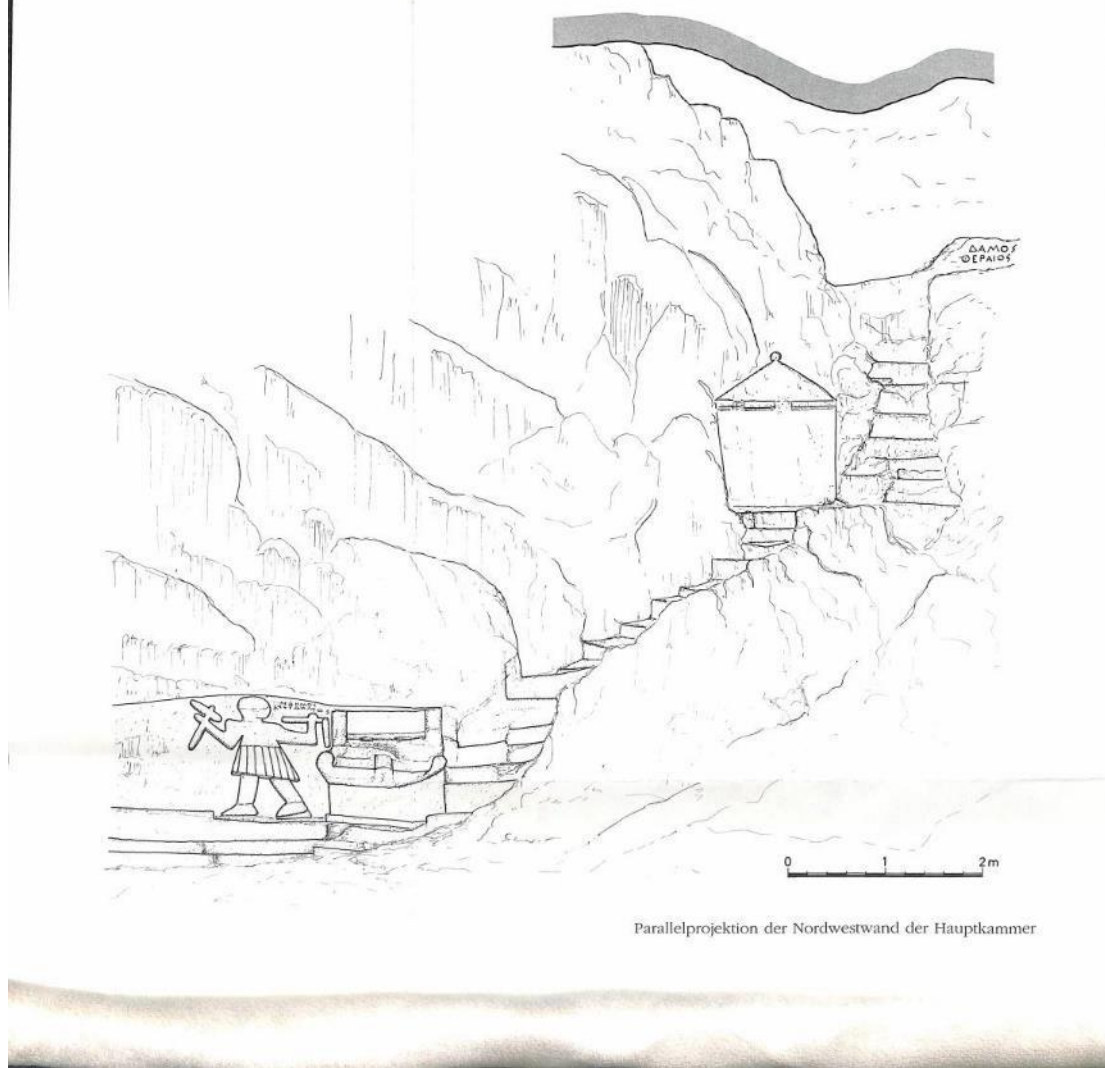
1:100.000

Χάρτης 9. ΥΜΗΤΤΟΣ αρχαίοι δήμοι

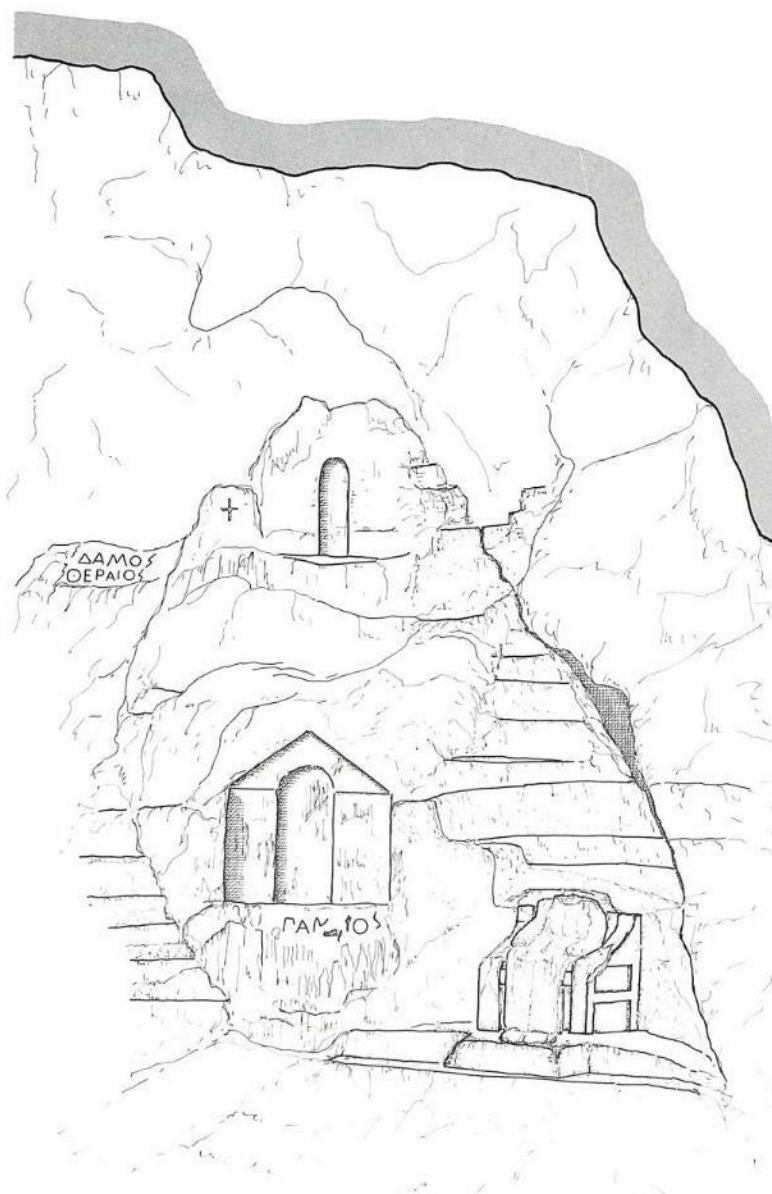

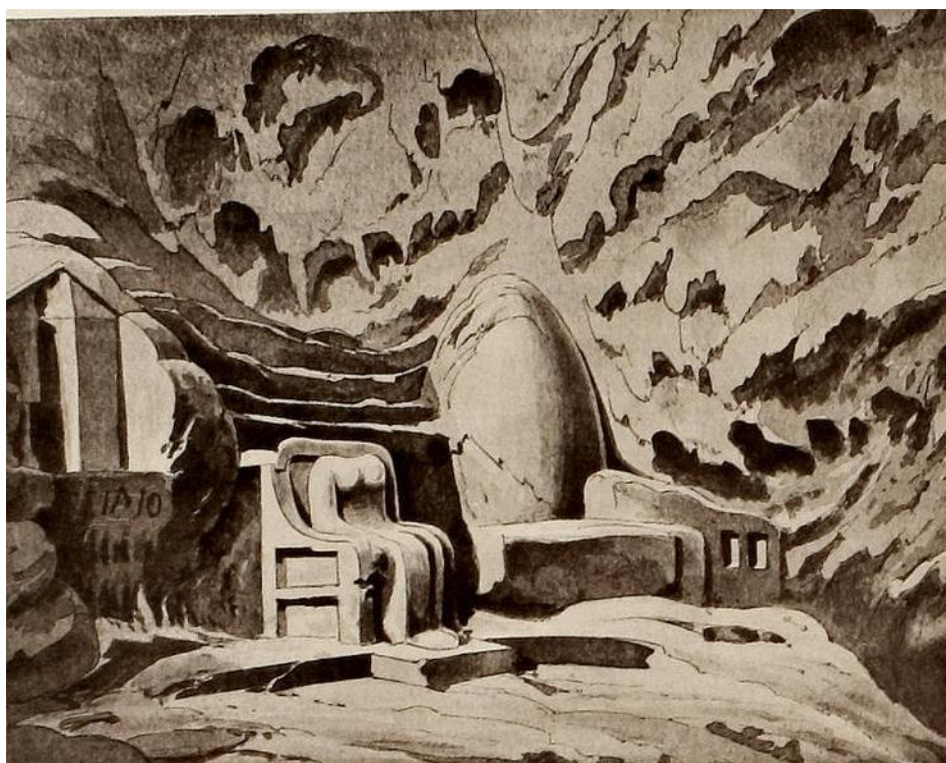
Εικ. 1. Κάτοψη Σπηλαίου Πανός Βάρης (Weller 1903, πίν. 1)

Εικ. 2. Όψη ΒΔ τοίχου Σπηλαίου Πανός Βάρης (Schörner – Goette 2004, Beilage 4)

Εικ. 3. Όψη ΒΔ τοίχου Σπηλαίου Πανός Βάρης (Schörner – Goette 2004, Beilage 5)

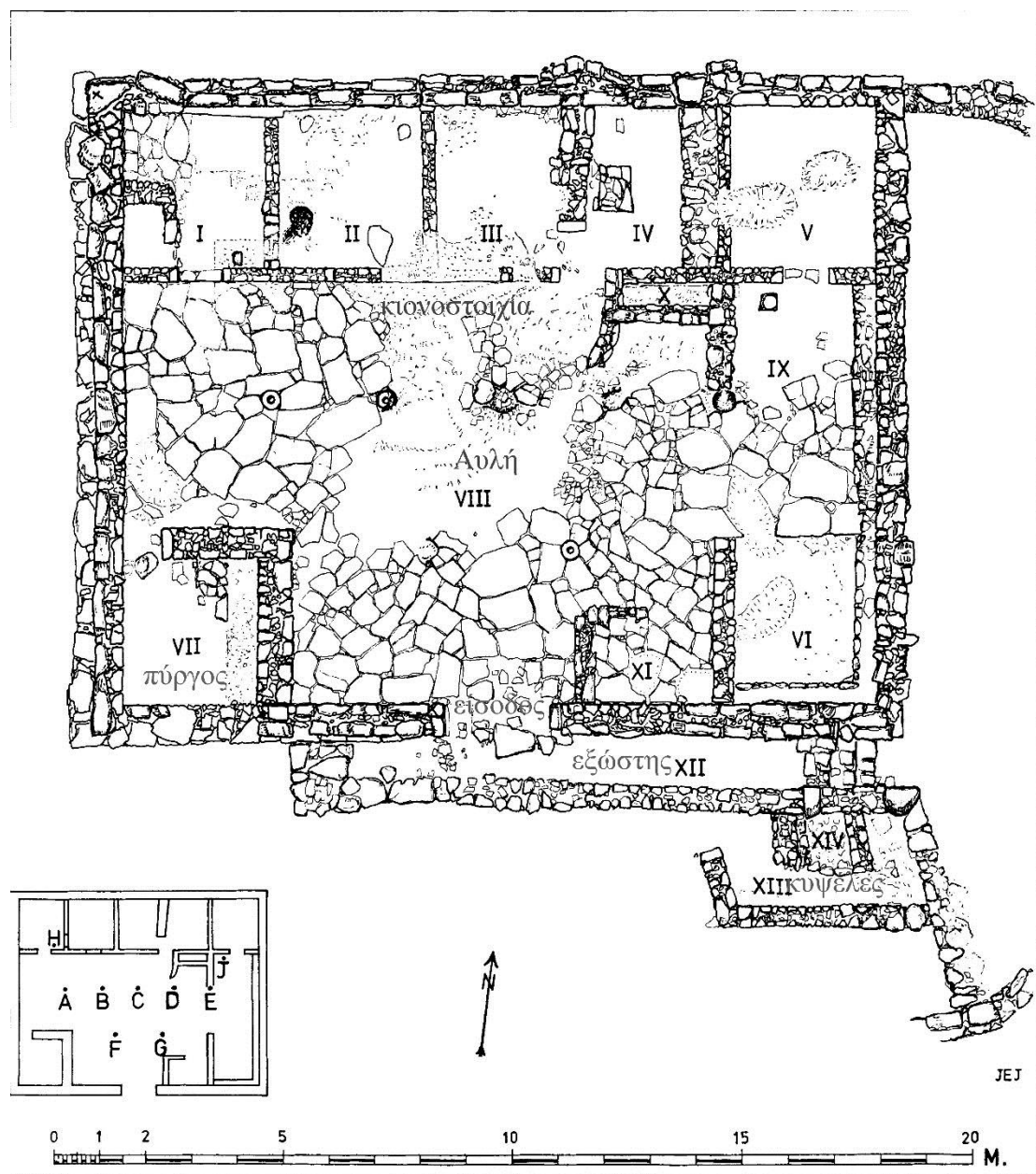

Εικ. 4. Εσωτερικό σπηλαίου Πανός Βάρης. (Curtius Atlas von Athen, 30–31, πίν. VIII 1)

Εικ. 5. Εσωτερικό σπηλαίου Πανός Βάρης. (Curtius Atlas von Athen, 30–31, πίν. VIII, 2)

Εικ. 6. Κάτοψη ανασκαφής Οικίας Βάρης (Jones et al. 1973, 362, εικ.2)

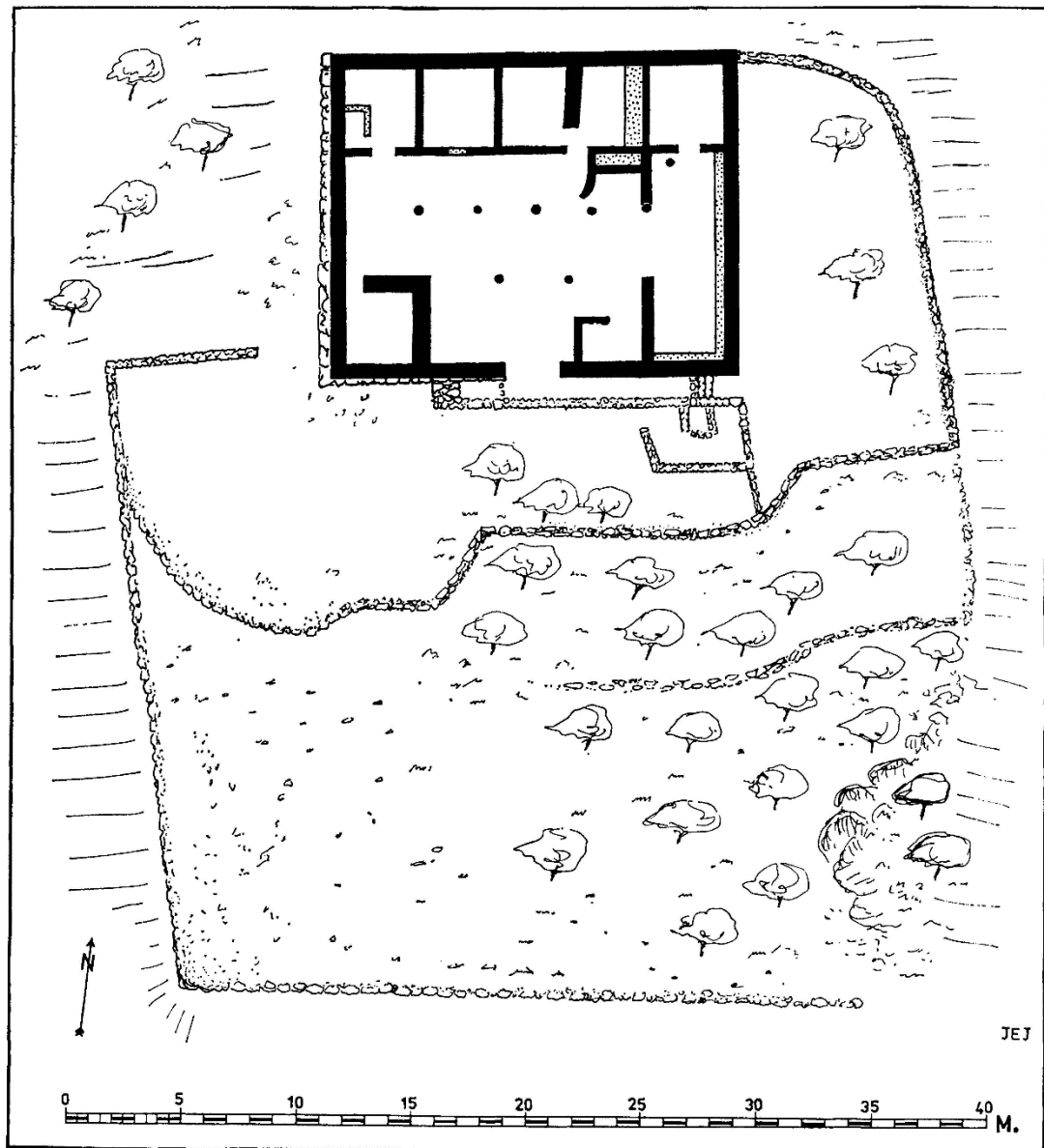
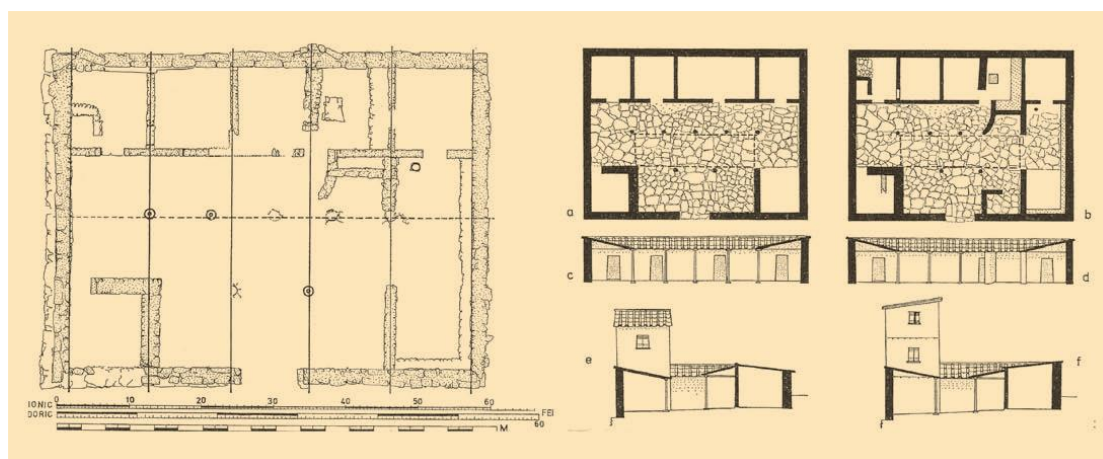

FIG. 4. PLAN OF VARI HOUSE, ANNEXE, AND ENCLOSURE

Εικ. 7. Κάτοψη καταλοίπων Οικίας Βάρης με περιβόλους (Jones et al., 371, εικ.4)

Εικ. 8. Κατόψεις αγροικίας Βάρης και προτάσεις αποκατάστασης με πύργο. (Hellmann 2010, εικ. 8)

PLATE 82

B.S.A. 68

Εικ. 9. Αποκατάσταση οικίας Βάρης με πύργο (Jones et al. 1973, πίν. 82)

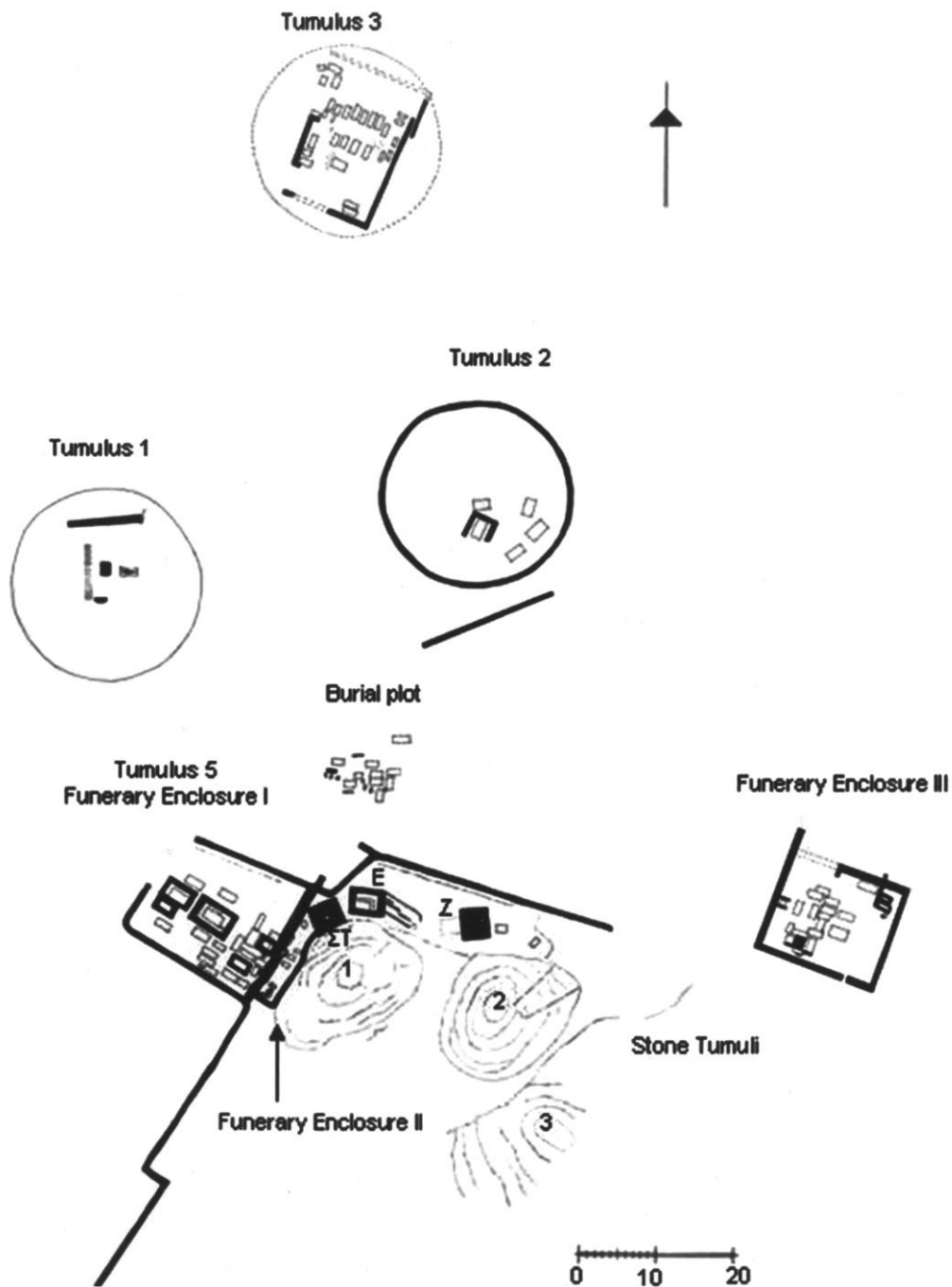

Fig. 2. Plan of the North necropolis of Vari, including all the excavated tumuli and plots.

Εικ. 10. Βάρη Χέρωμα. Σχεδιάγραμμα Βορείου Νεκροταφείου Βάρης με θέση τύμβων και ταφικών περιβόλων (κατά Alexandridou 2012, εικ. 2)

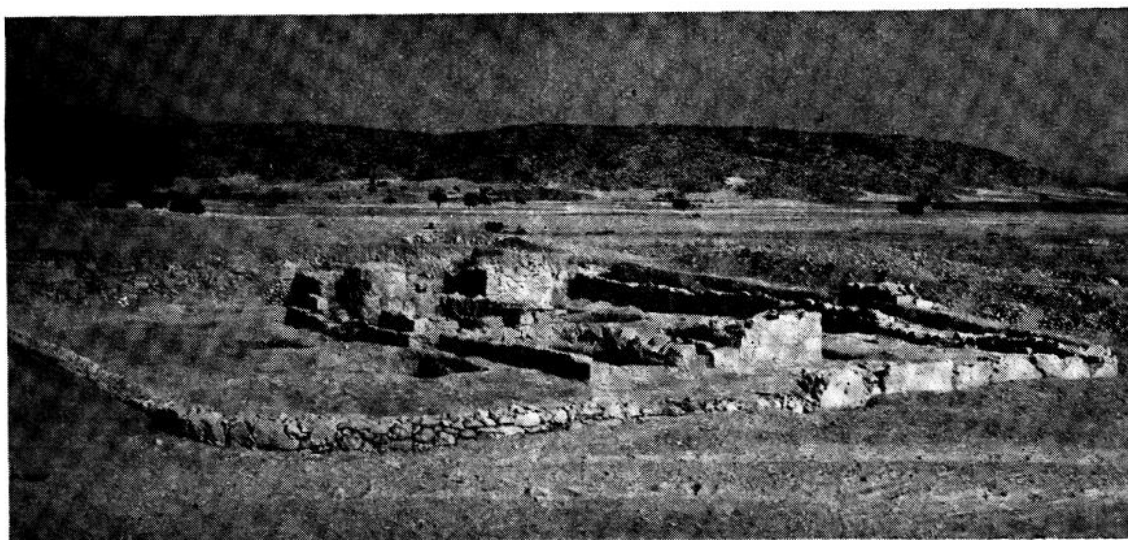
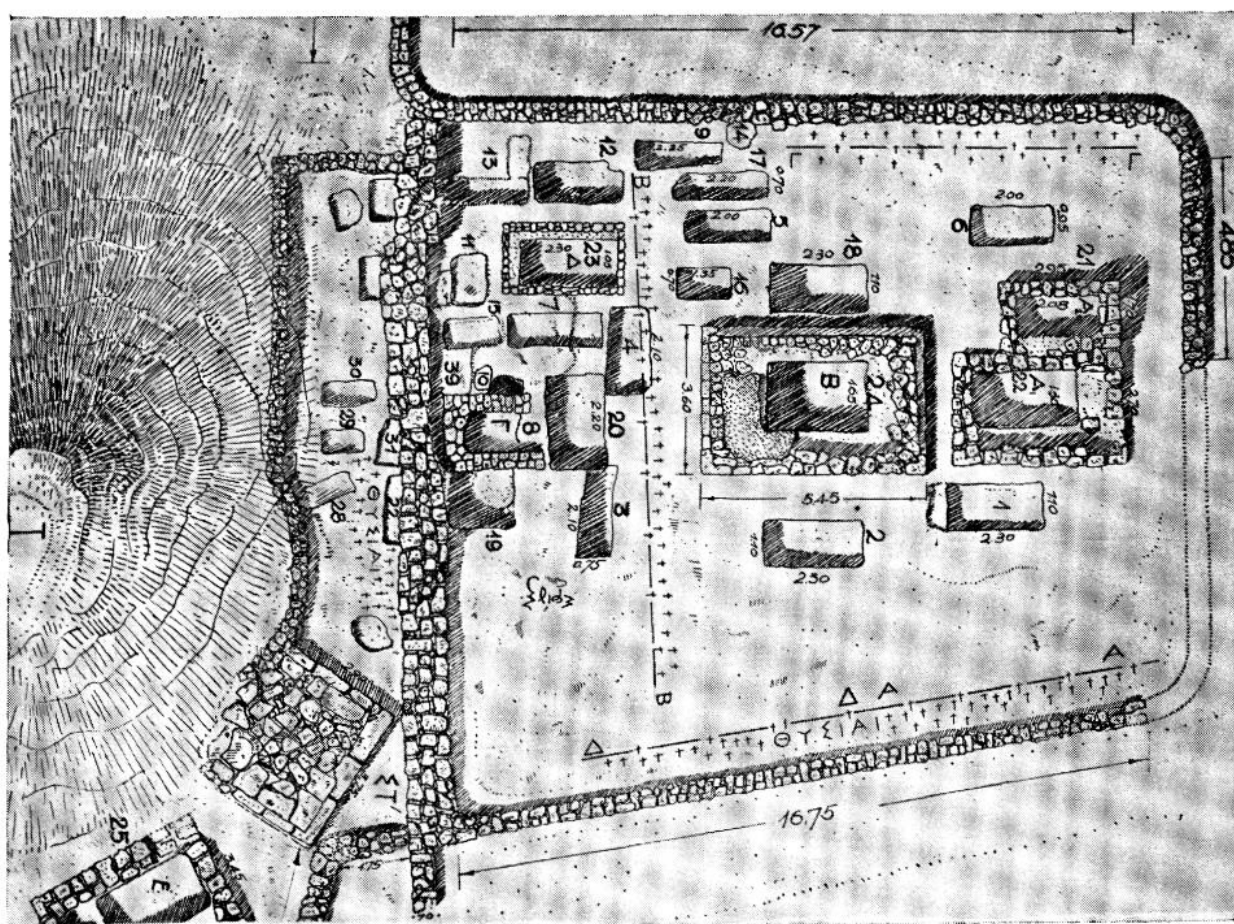
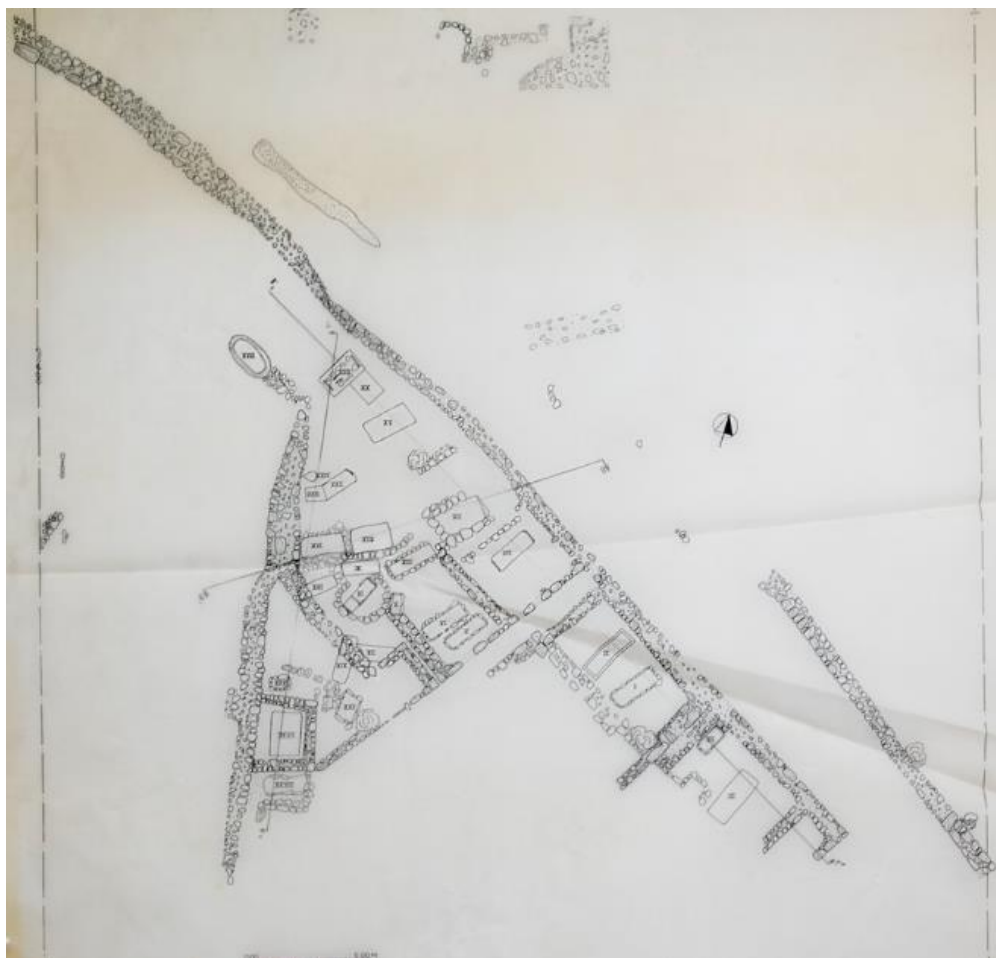

Fig. 12. — Vari-Anagyros : le site et la nécropole.

Εικ. 12–13. Βάρη Χέρωμα: Βόρειο Νεκροταφείο Βάρης, Τύμβος 5, ταφικός Περίβολος 1 (Lemerle 1937, εικ. 12, 13)

Εικ. 14. Βάρη, οικόπεδο Μπαγλατζή. Αρχαία οδός και τάφοι κλασικών χρόνων (Αρχείο σχεδίων Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων)

Εικ. 15. Βάρη. Θέση Γούρνα, οικ. Δελή, η βορειοδυτική όψη από Δ (Αλεξανδρή 1973–1974, Πίν. 80 γ–δ)

Εικ. 16–17. Βλάχικα Βάρης: Επιτύμβια μνημεία: μαρμάρινη λήκυθος της Δημοστράτης (ΜΠ 4252) και ανθεμωτή ενεπίγραφη στήλη του Αλαιέως Καλλαίσχρου (ΜΠ 4253) (φωτ. Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων, φωτ. Γ. Ασβεστάς).

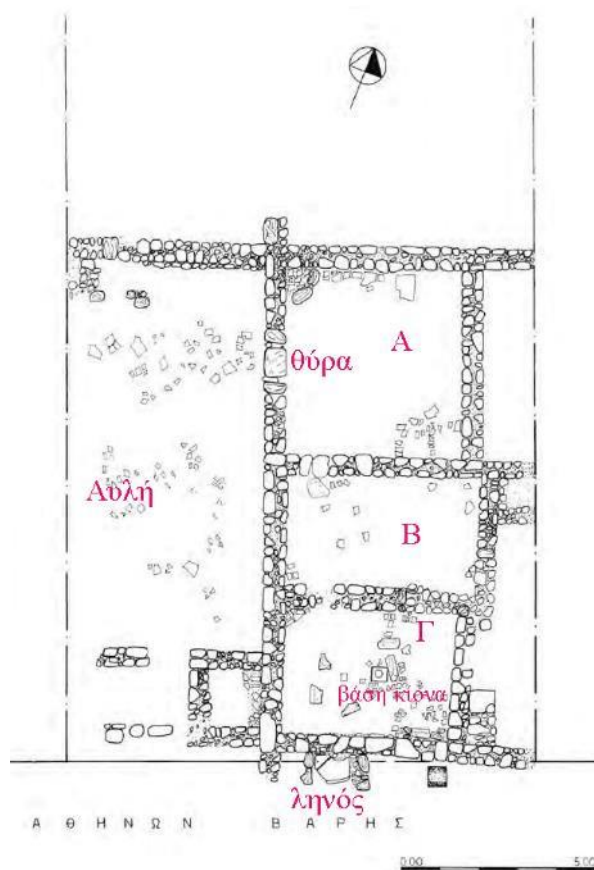
Εικ. 18. Βάρη, Δίλοφο, νότιο ανάλημμα αρχαίας οδού (Αλεξανδρή 1973–1974, 160, 162, Πίν. 117α)

Εικ. 19. Βάρη, Δίλοφο, θέση αρ. 8, όψη παρόδιου ταφικού περιβόλου 2 (Αλεξανδρή 1973–1974, 160, 162 [Οδός Αθηνών-Βάρης], Πίν. 117 γ)

Εικ. 20. Βάρης –Κορωπίου, οικ. Περδικούρη, κάτοψη τμήματος οικίας ρωμαϊκών χρόνων (Τσιριγώτη 1981, 50–51, πίν. 21β)

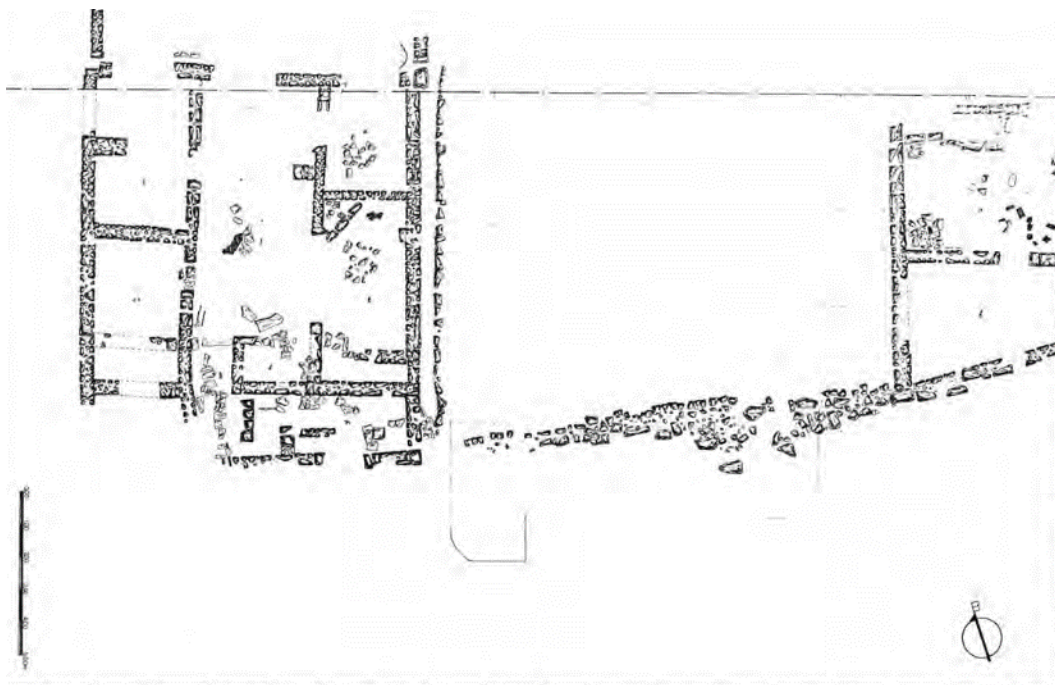
Εικ. 21. Βάρης –Κορωπίου, οικ. Περδικούρη, κάτοψη τμήματος οικίας ρωμαϊκών χρόνων (Τσιφριγώτη 1981, 50–51, σχεδ. 2)

Εικ. 22. Λ. Βάρης, οικ. Αθανασιάδη Μικρό ιερό. (Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, πίν. 53 δ)

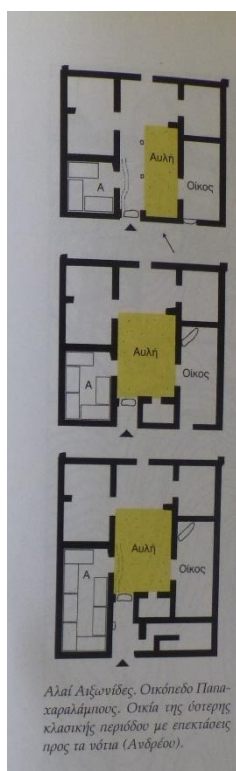
Εικ. 23. Λ. Βάρης, οικ. Αθανασιάδη. Τμήμα από επιτύμβια στήλη από αναλημματικό τοίχο (Πατριανάκου-Ηλιάκη 1989, πίν.53 γ. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 5915)

Εικ 24 . Βούλα, οικ. Παπαχαλαάμπους, αρχαία οδός (Αστική), τμήματα από δύο οικίες 5ου και 4ου αι. π.Χ. (Ανδρέου Ι. 1989, σχέδ. 7)

Εικ. 25. Βούλα, οικ. Παπαχαραλάμπους.
Γενική άποψη των θεμελίων των Οικιών Α
και Β και του αναλημματικού τοίχου που τις
συνδέει (Ανδρέου Ι. 1989, πίν. 46β)

Εικ. 26 Βούλα, οικ. Παπαχαραλάμπους. Αποκατάσταση οικοδομικών φάσεων
Οικίας Β (Hoerfner 2005, εικ. σ. 269)

Εικ 27. Βούλα, οικ. Παπαχαραλάμπους. Το ανατολικό τμήμα της Οικίας Β με τον αγωγό (Ανδρέου Ι. 1989, Πίν. 48β).

Εικ 28. Βούλα, οικ. Παπαχαραλάμπους: Η αρχαία οικία Α από ΒΔ. (Ανδρέου Ι. 1989, Πίν. 47α)

Εικ 30. Βούλα, Λ. Βάρης, ανασκαφή οικοπέδου Alpha Plan. οικία 4ου αι. π.Χ. (Γιαμαλίδη – Νταϊφά 2013, εικ. 7)

Εικ. 31 Βούλα, Λ. Βάρης, ανασκαφή οικοπέδου Alpha Plan. το κτήριο Α (Γιαμαλίδη 2010, 41)

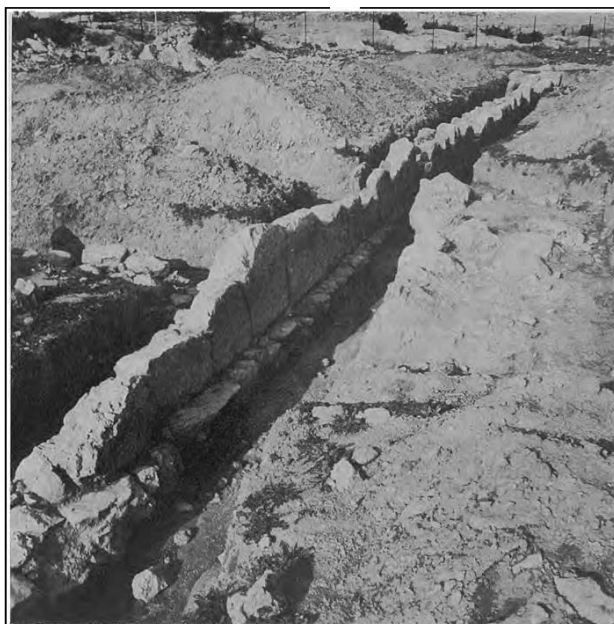
Εικ. 32. Βούλα. Συμβολή Λ. Βάρης και οδών Μυστρά και Αθηναΐδος: Κάτοψη της ανασκαφής. (Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 41. Γιαμαλίδη – Νταϊφά 2013, εικ.)

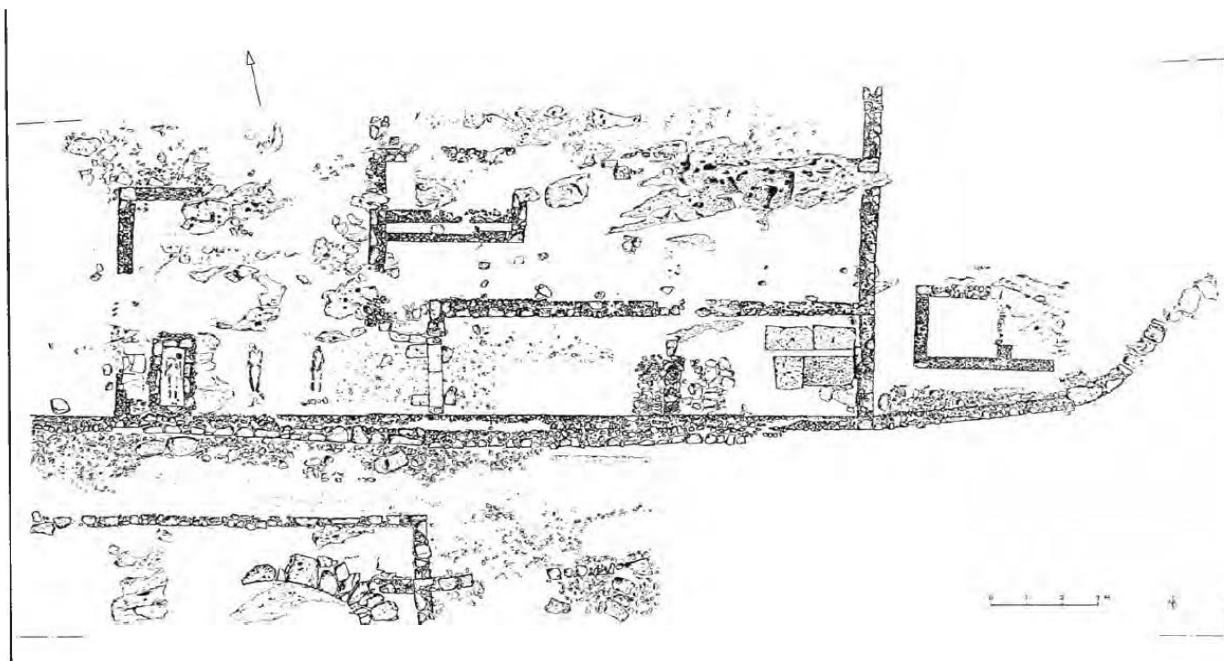
Εικ. 33. Βούλα. Συμβολή Λ. Βάρης και οδών Μυστρά και Αθηναΐδος: Άποψη του αρχαίου συγκροτήματος από δυτικά (Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 42)

Εικ. 34. Βούλα. Συμβολή Λ. Βάρης και οδών Μυστρά και Αθηνάϊδος: Μολύβδινο στάθμιο. (Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 43)

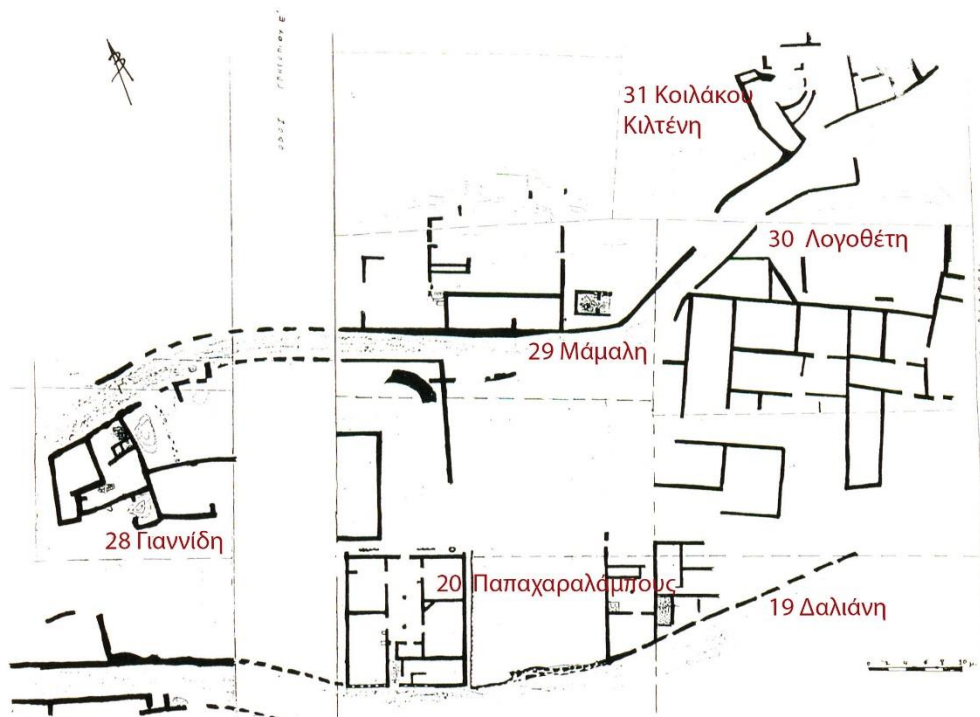
Εικ. 36. Βούλα. Λ. Βάρης και Μυστρά, οικ. Μουτζουβή, δυτικό ανάλημμά οδού κατεύθυνσης ΒΑ–ΝΔ. Εξωτερική όψη τοίχου

Σχέδ. 2. Άνω Βούλα. Οδός Π. Γρηγορίου Ε' 8. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 37. Άνω Βούλα. Οδός Π. Γρηγορίου Ε' 8, οικ. Μάμαλη: Κάτοψη της ανασκαφής. (Κυριαζοπούλου 1984, 36–39, Σχεδ. 2)

Εικ. 9. Κάτοψη τμήματος του ΝΑ. συνοικισμού των Αλαιέων.

Εικ. 38. Κάτοψη τμήματος αρχαίου οικισμού Αλών Αιζωνίδων, θέσεις 28–32 (υπόβαθρο Ανδρέου 1994, εικ. 9)

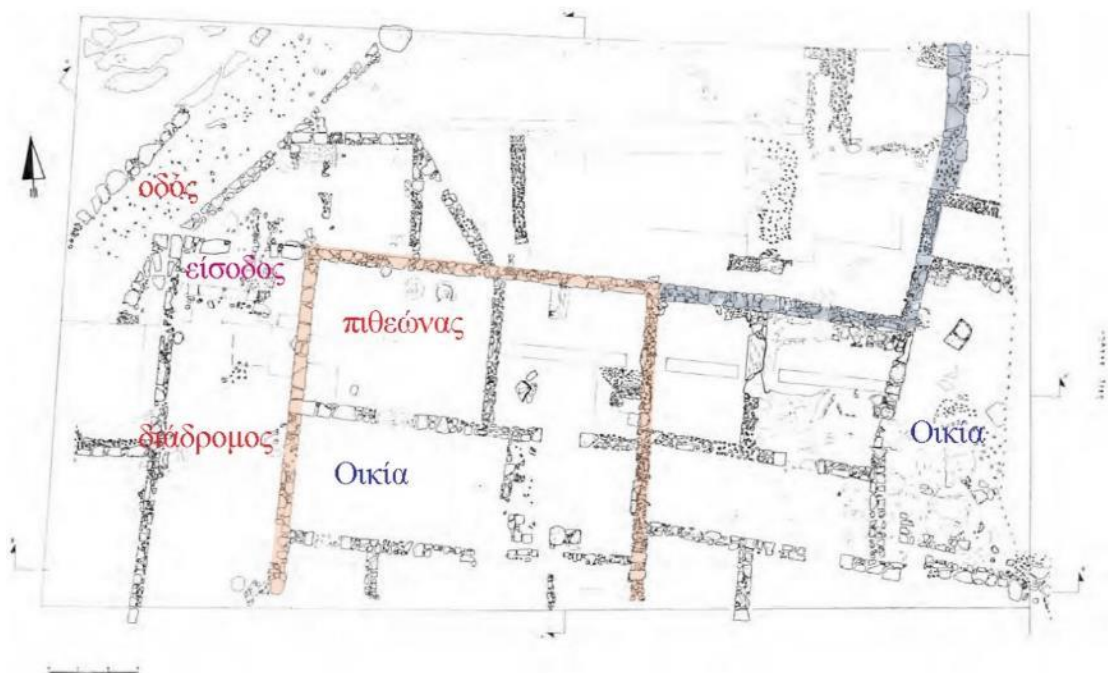

Εικ. 39. Ανω Βούλα. Οδός Π. Γρηγορίου Ε' 8, οικ. Μάμαλη. Ο δρόμος με τον ταφικό περίβολο από ΝΔ. (Κυριαζοπούλου 1984, 36–39, Πίν. 8β και 8δ)

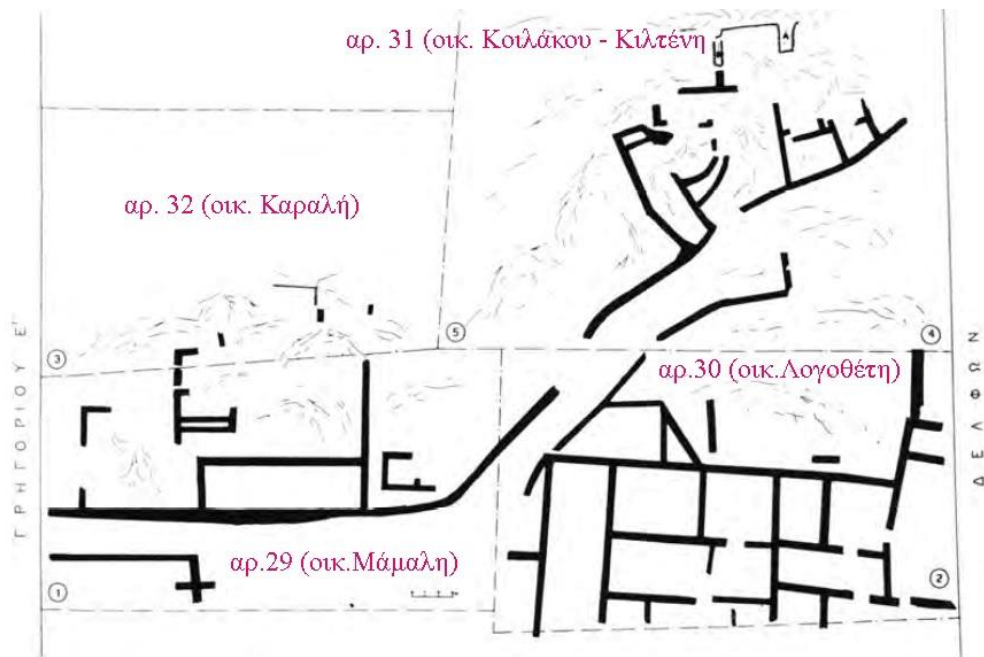

Εικ. 40. Ανω Βούλα. Οδός Π. Γρηγορίου Ε' 8, οικ. Μάμαλη, το ιερό. (Κυριαζοπούλου 1984, Πίν. 9β)

Εικ. 41. Βούλα, οδός Δελφών, οικ. Λογοθέτη, οδός και τμήματα οικιών (Κυριαζοπούλου 1985, 54-57, Σχεδ. 2)

Εικ. 42. Βούλα. Οδός Ηρακλειδών και Δελφών: Κάτοψη του βόρειου τμήματος του Ο. Τ. 158. Οικόπεδα: 1. Μάμαλη, 2. Λογοθέτη, 3. Καραλή, 4. Κοιλάκου, 5. Κιλτένη). (Τσαραβόπουλος 1989, 74, Σχέδ. 10)

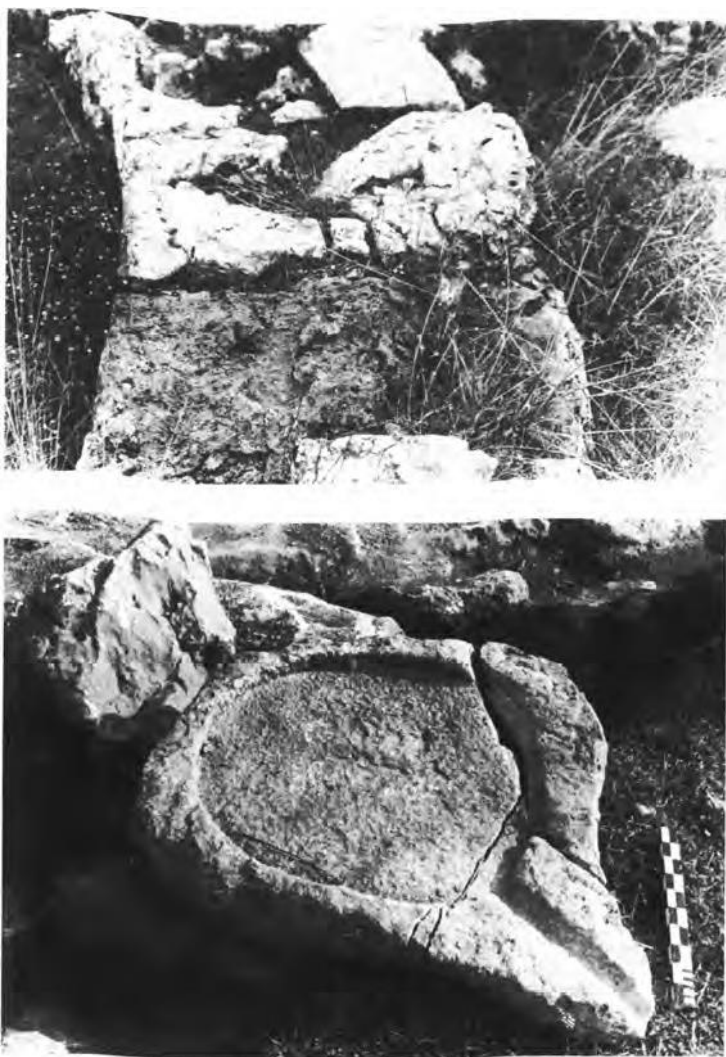
Εικ. 43. Βούλα Η ανασκαφή οικ. Λογοθέτη επί της οδού Δελφών από Δ-ΒΔ. και Δ-ΝΔ.) (Κυριαζοπούλου 1985, πίν. 17 α-β)

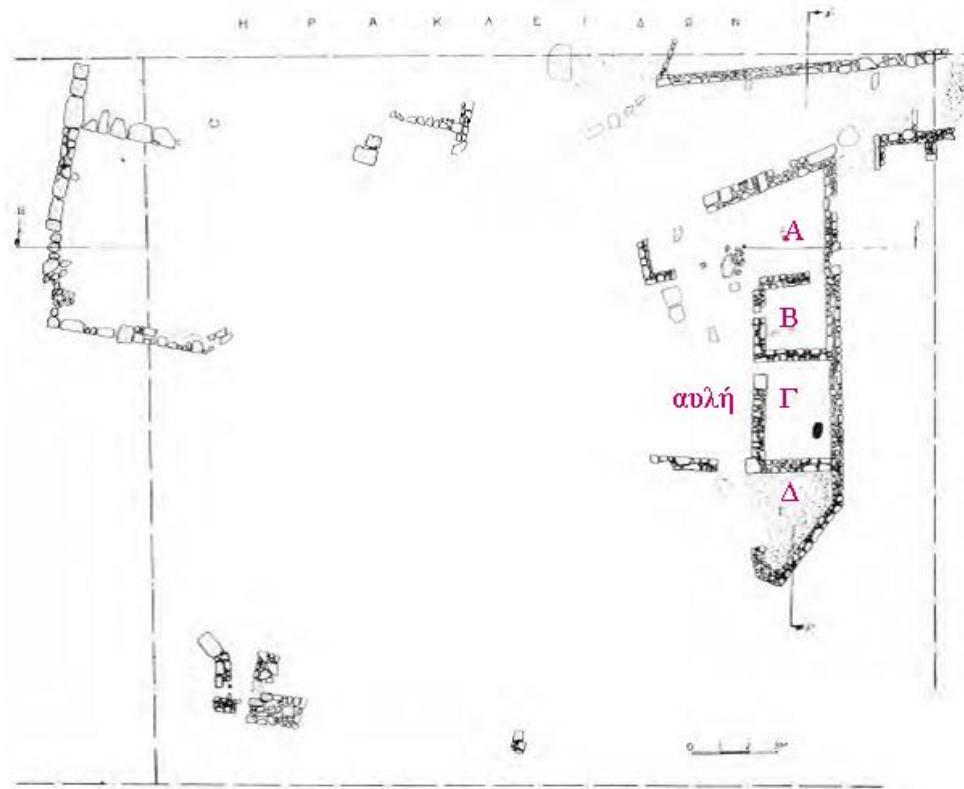
Εικ. 44. Βούλα. Οδός Θερμοπυλών και Σερίφου. Οικόπεδο Βασιλειάδη, κάτοψη της ανασκαφής (Κυριαζοπούλου 1985, 57-59, Σχεδ. 3)

Εικ. 45. Βούλα, Ηρακλειδών και Θερμοπυλών. Άποψη τμήματος της ανασκαφής με κυκλικό κτίσμα (Τσαραβόπουλος 1990, πίν. 29α)

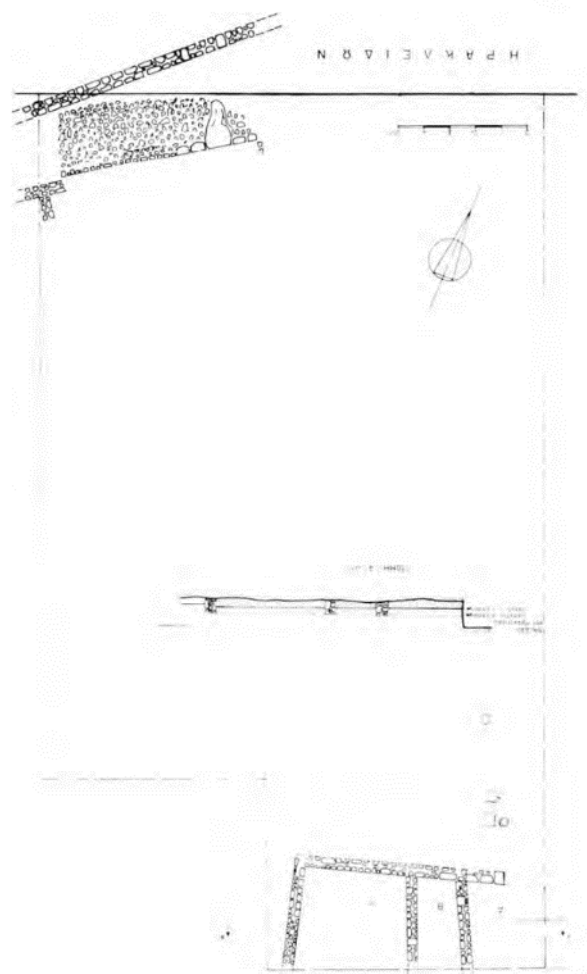
Εικ. 46. Βούλα. Οδός Ηρακλειδών
και Θερμοπυλών. Λίθινο πιεστήριο.
(Τσαραβόπουλος 1990, πίν. 30β)

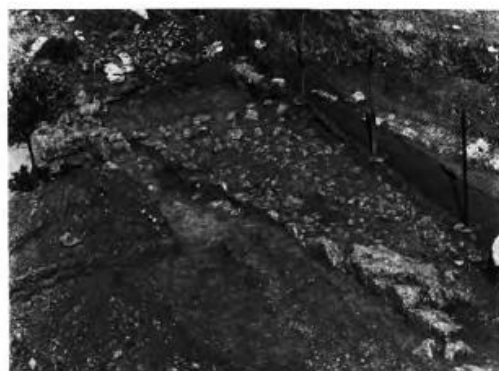
Εικ. 47. Βούλα, οδός Ηρακλειδών, οικ. Τσώλη. Λείψανα αγροικίας και τμήμα αγροτικής οδού (Αλεξανδρή 1973–1974, 106, Σχεδ. 13)

Εικ. 48. Βούλα, οδός Ηρακλειδών, οικ. Τσώλη: Τμήμα οδού και λείψανα αγροικίας, από ανατολικά (Αλεξανδρή 1973–1974, 106, πίν. 79 β)

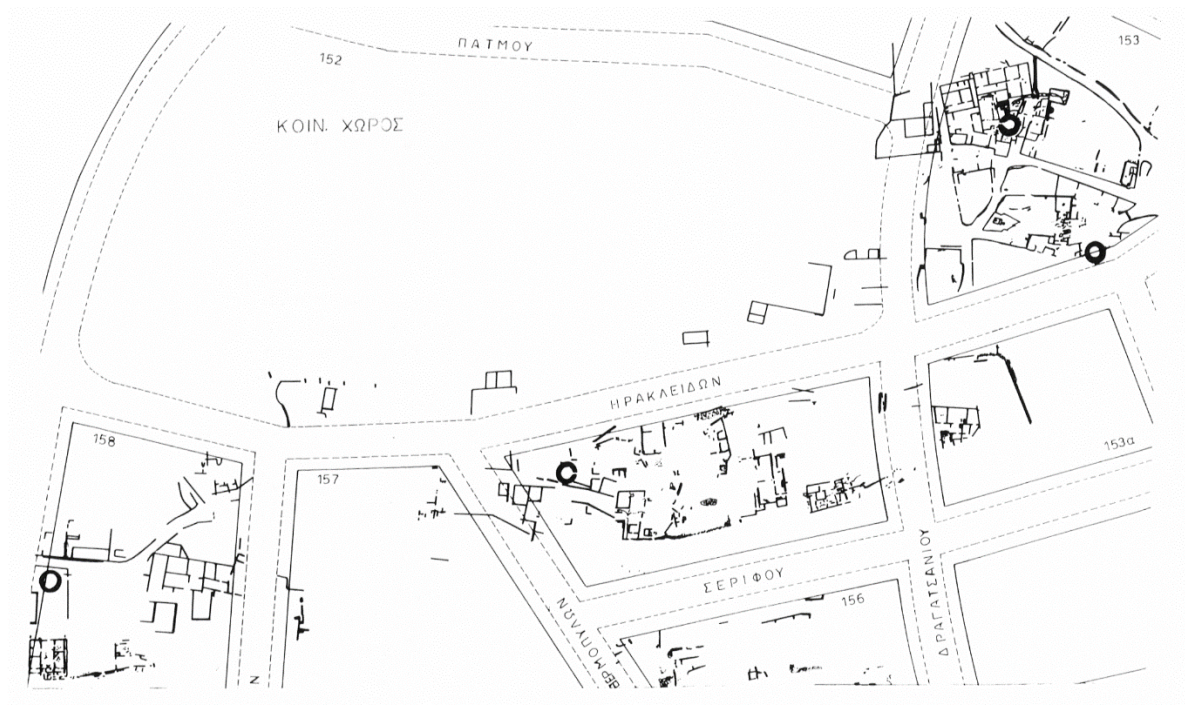

Εικ. 49. Βούλα, οδός Ηρακλειδών, οικ. Κεχαγιά: κατάλοιπα αγροικίας και τμήμα αγροτικής οδού (Αλεξανδρή 1973–1974, 107, Σχεδ. 14)

Εικ. 50. Βούλα, οδός Ηρακλειδών, οικ. Κεχαγιά: κατάλοιπα αγροικίας και τμήμα οδού (Αλεξανδρή 1973–1974, 106–108, πίν. 80α, β)

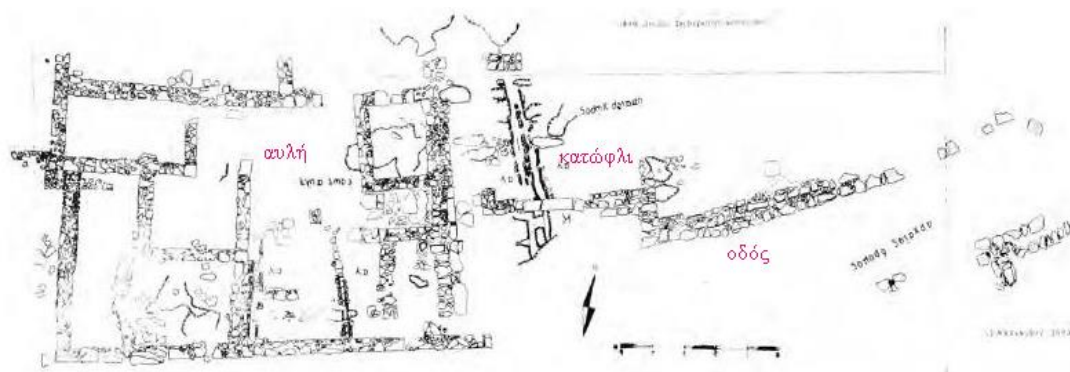
Εικ. 51. Βούλα, Ο.Τ. 158, 157, 156α, 153: Τμήμα οικιστικού ιστού Αλών Αιξωνίδων (Σταϊνχάουερ 1994, εικ. 11).

Εικ. 52. Βούλα. Οδός Σερίφου, οικ. Ερμογένη (Ανδρέου Ι. 1991, 61–62, Σχέδ. 1)

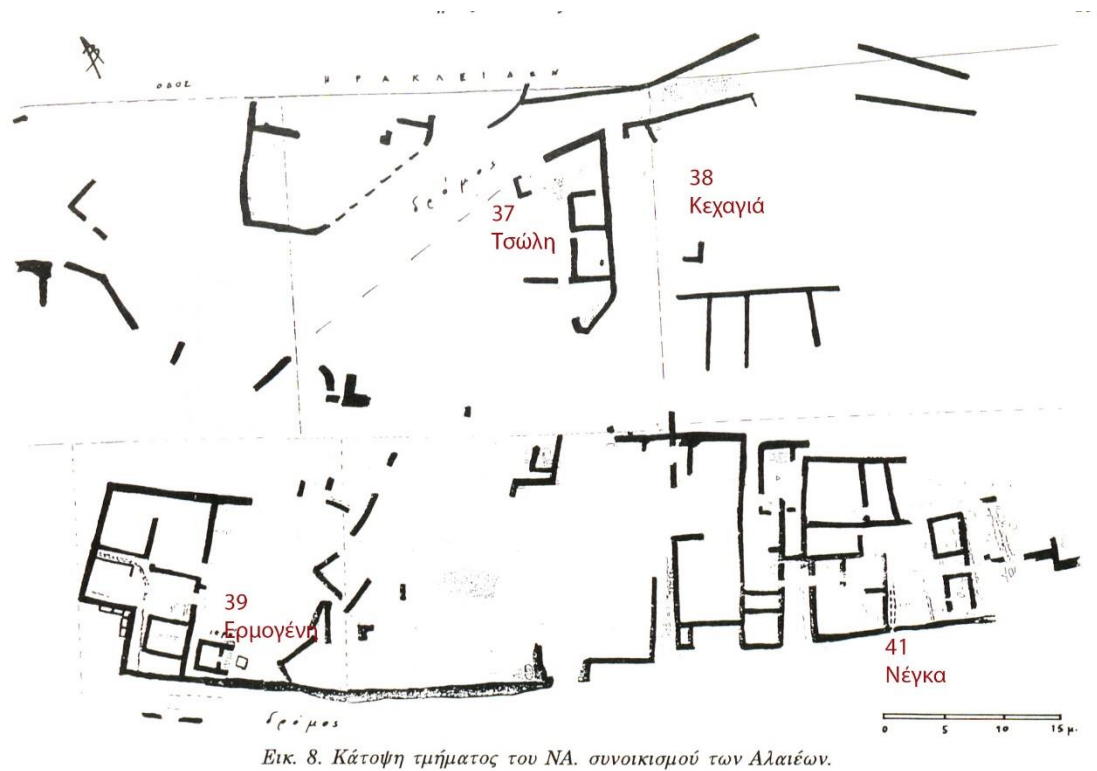

Εικ. 53. Βούλα. Οδός Σερίφου, οικ. Ερμογένη. Το ιερό από Δ. Η ΝΔ γωνία με τα θρανία. (Ανδρέου Ι. 1991, 61–62, Πίν. 34γ– δ)

Εικ. 54. Βούλα. Οδός Δραγατσανίου, ανασκαφή οικ. Νέγκα (Λιάγκουρας 1973–1974, σχέδ. 19)

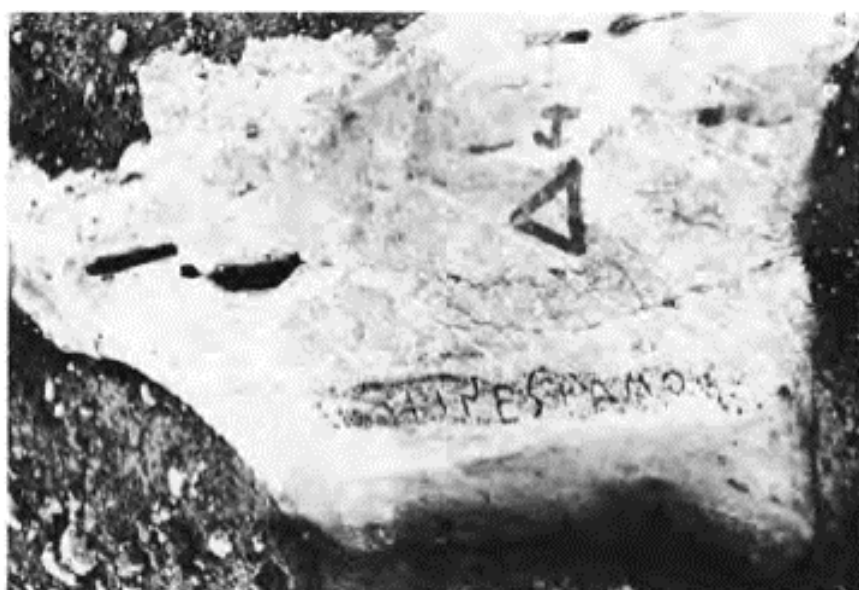
Εικ. 55. Βούλα. Ανασκαφές μεταξύ οδών Θερμοπυλών, Σερίφου και Δραγατσανίου, θέσεις 37, 38, 39, 41 (υπόβαθρο. Ανδρέου 1994, εικ. 8)

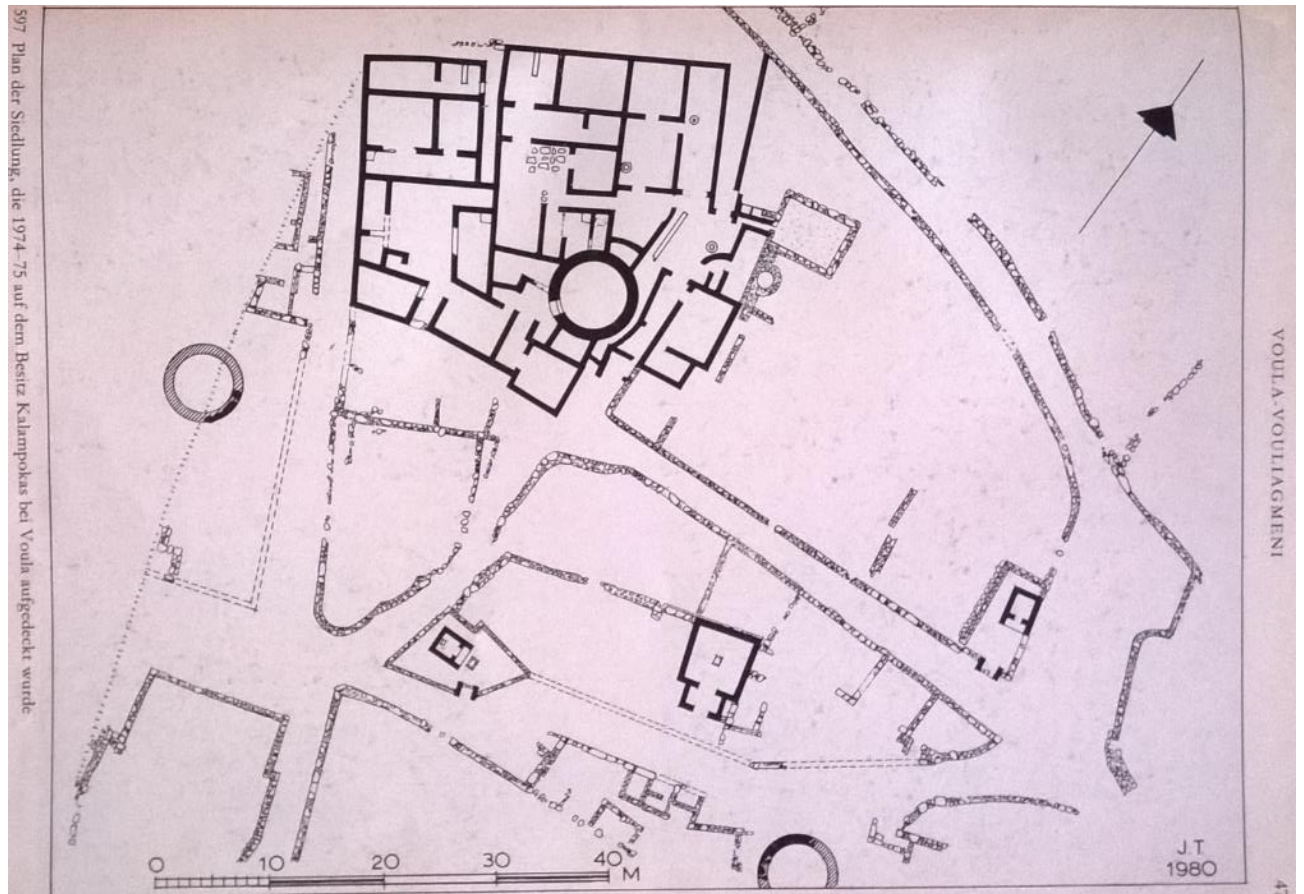
Εικ. 56. Βούλα, οδός Δαιδάλου οικ. Σκαφιδά. Τμήμα κυκλικού περιβόλου. (Αλεξανδρή 1973–1974, Πίν. 114 α)

Εικ. 56α. Βούλα, οδός Δαιδάλου οικ. Σκαφιδά. Τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου, με επιγραφή. (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων. Φωτ. Γ. Ασβεστάς)

Εικ. 56β. Βούλα, οδός Δαιδάλου οικ. Σκαφιδά. Αρχαϊκή επιγραφή επί βράχου (Αλεξανδρή 1973–1974, Πίν. 114 β)

Εικ. 57. Βούλα, τμήμα οικισμού των Αλών Αιζωνίδων, Ο.Τ. 153, πρώην οικ. Καλαμπόκα (Travlos 1988, 467, εικ. 597)

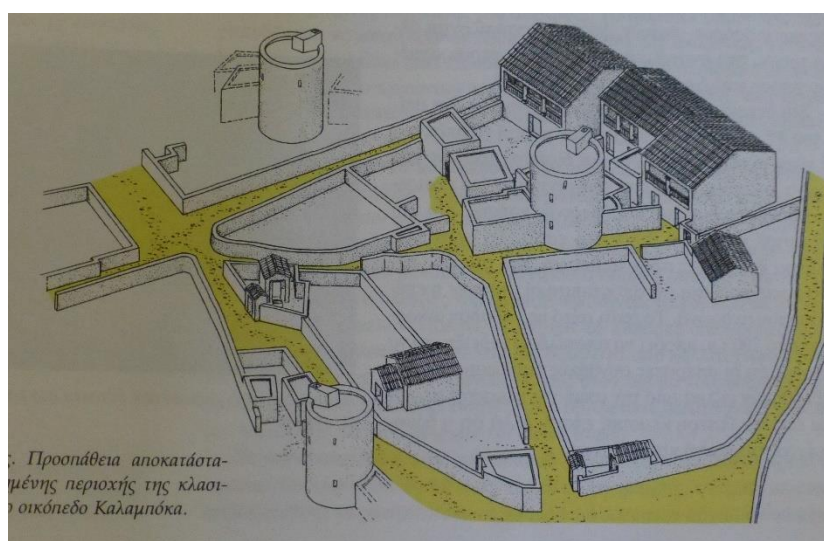

Εικ. 58. Βούλα, τμήμα οικισμού των Αλών Αιζωνίδων, Ο.Τ. 153, πρώην οικ. Καλαμπόκα [από το Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, κιβ. 3160]

Εικ. 59. Βούλα, τμήμα οικισμού των Αλών Αιξωνίδων, Ο.Τ. 153, πρώην οικ. Καλαμπόκα, ανα-γνώριση χώρων κατά Hoerfner (2005, 265–268)

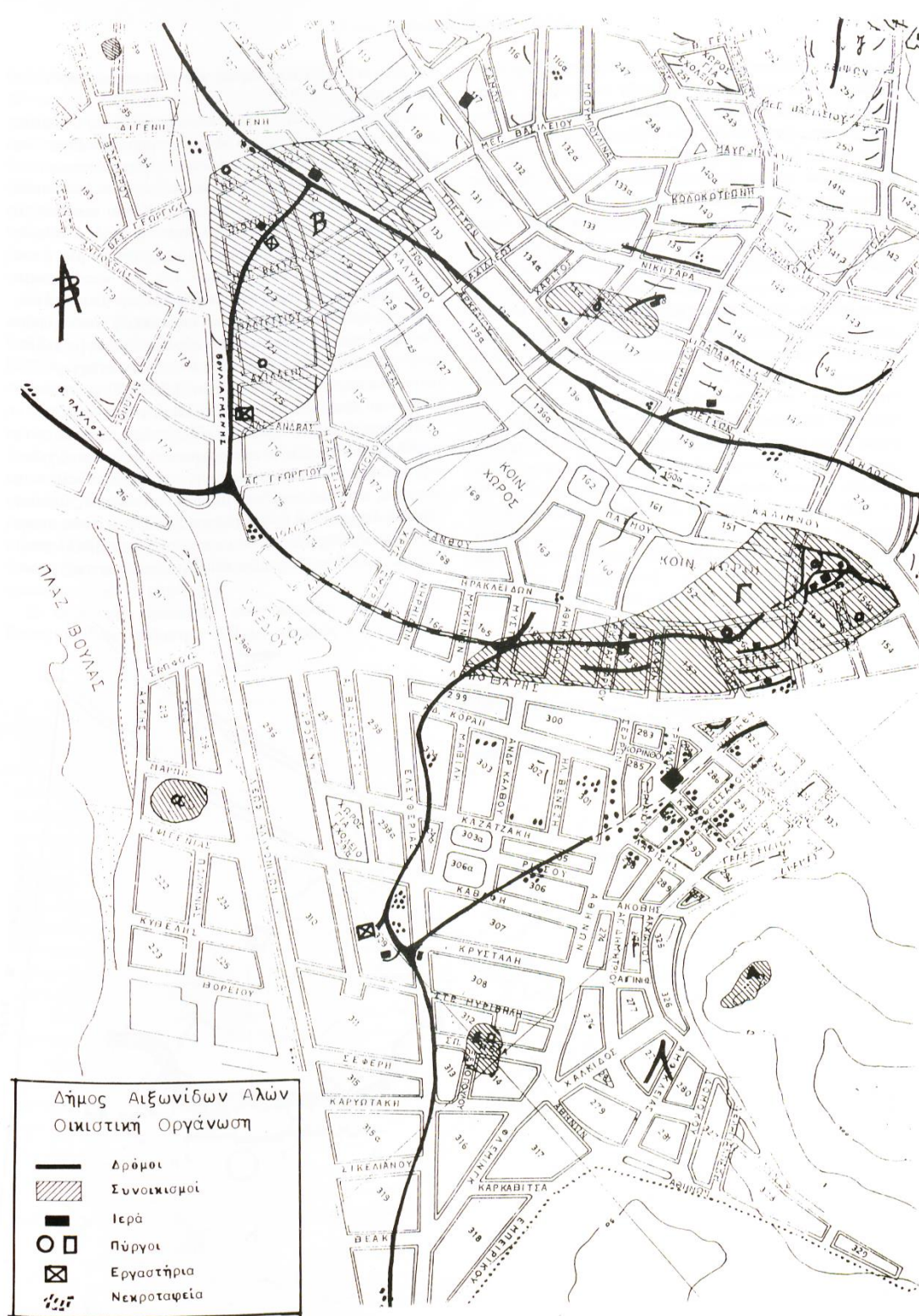
Εικ. 60. Βούλα, τμήμα οικισμού των Αλών Αιξωνίδων, Ο.Τ. 153, πρώην οικ. Καλαμπόκα, αποκατάσταση κατά Hoerfner (2005, 267)

Εικ. 61α-β. Βούλα, οδός Βουλιαγμένης και Αιόλου, οικ. Τριπολιτσιώτη. Τχ. Α πρόσοψης ταφικού περιβόλου και τμήμα δρόμου (Λιάγκουρας 1973-74, πίν. 61 α-β)

Εικ. 61γ. Βούλα. Οδός Βουλιαγμένης και Αιόλου, οικ. Τριπολιτσιώτη. Βάθρο στο εσωτερικό ταφικού περιβόλου. (Λιάγκουρας 1973-74, πίν. 61δ)

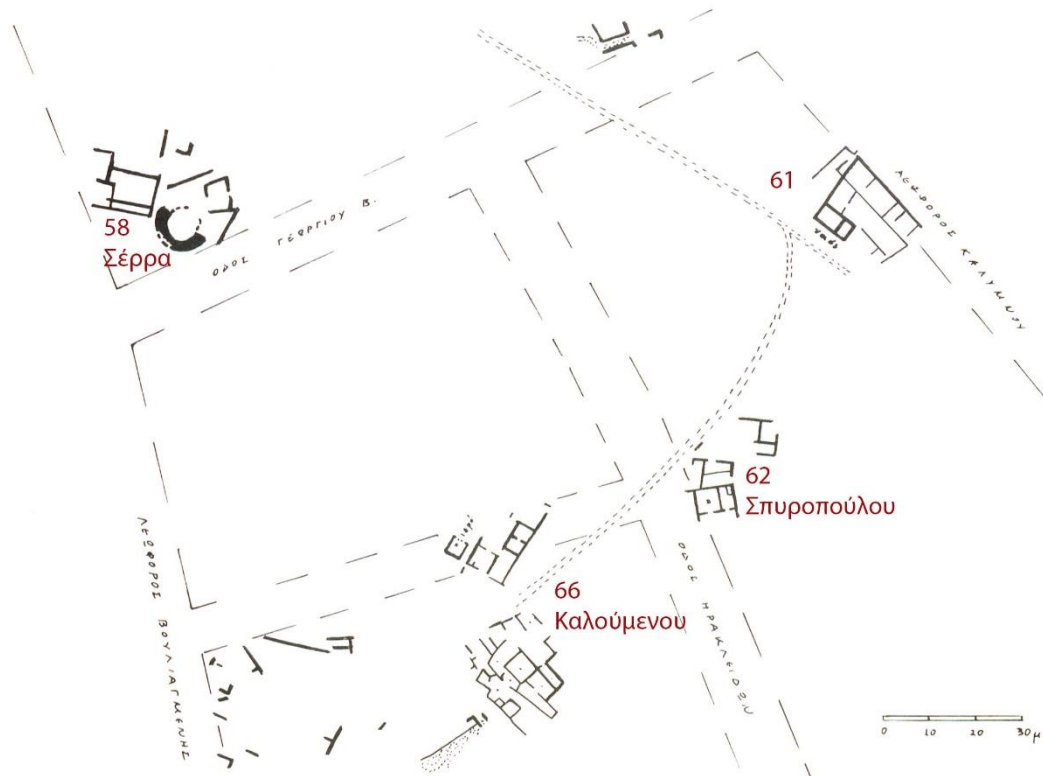

Εικ. 62. Ένταξη αρχαίων θέσεων Αλίων Αιξωνίδων κατά Ανδρέου 1994, εικ. 2

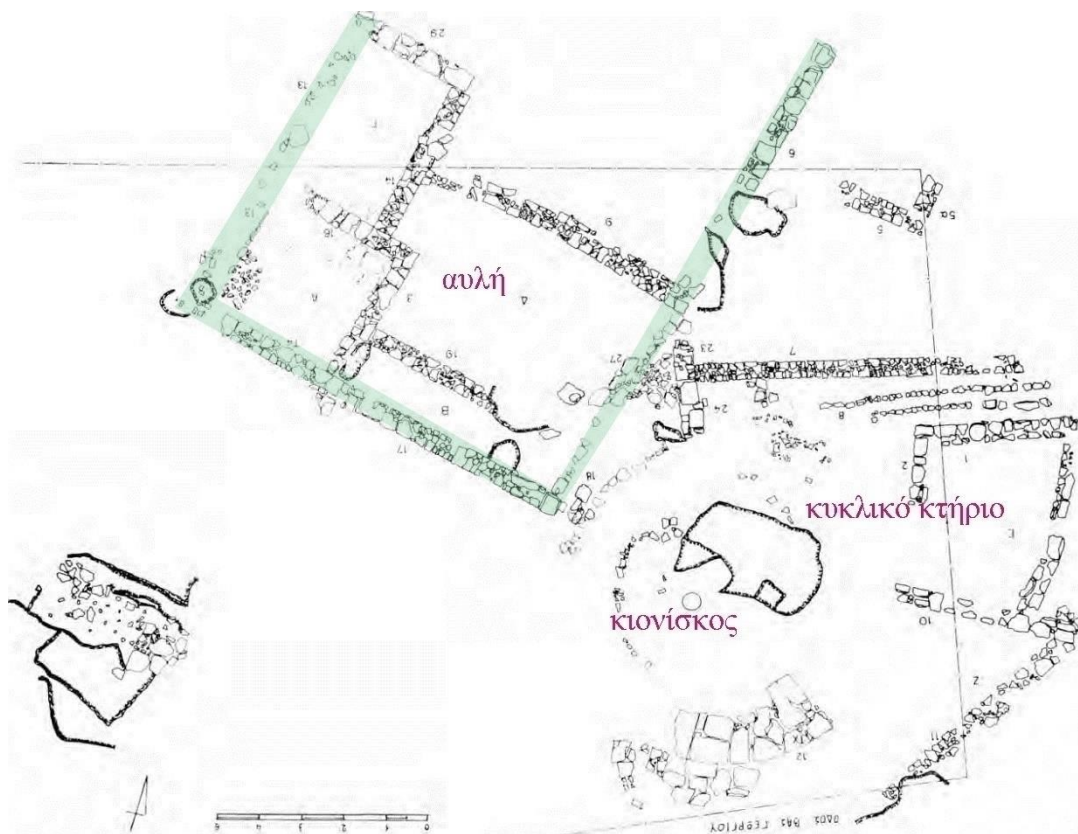

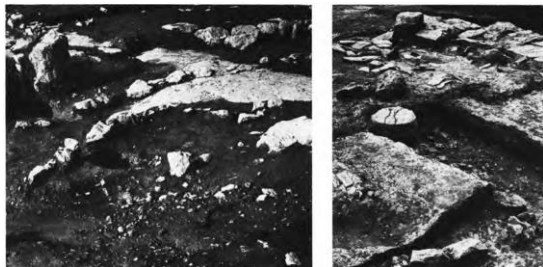
Εικ. 63. Βούλα, Λ. Βουλιαγμένης 117, ανασκαφή οικοπέδου Κοτζαγιάννη από ΒΑ (Μακραδήμα – Κουράγιος – Γιαμαλίδη 2007, εικ. 39)

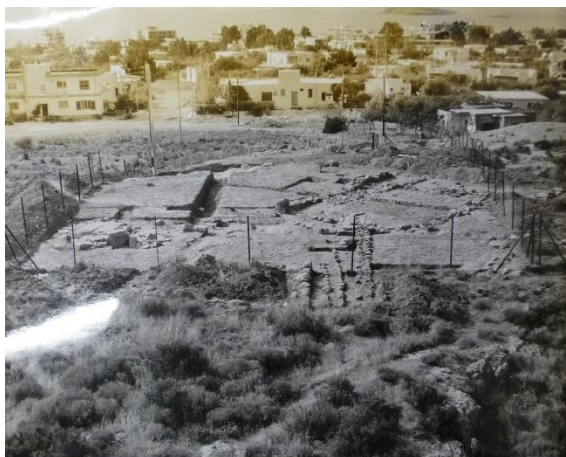
Εικ. 64. Βούλα, ανασκαμμένα κατάλοιπα ΒΔ οικιστικού πυρήνα Αλών Αιζωνίδων, θέσεις 58, 61, 62, 66 (Ανδρέου 1994, εικ. 6)

Εικ. 65. Βούλα. Οδός Βασ. Γεωργίου και Βουλιαγμένης. Κάτοψη ανασκαφής οικ. Σέρρα (Λιάγκουρας 1973–1974, Σχέδ. 20)

Εικ. 66. Βούλα. Οδός Βασ. Γεωργίου και Βουλιαγμένης, οικ. Σέρρα (Λιάγκουρας 1973–1974, πίν. 64δ–ε) Κιονίσκος και τμήμα καμπύλου τοίχου.

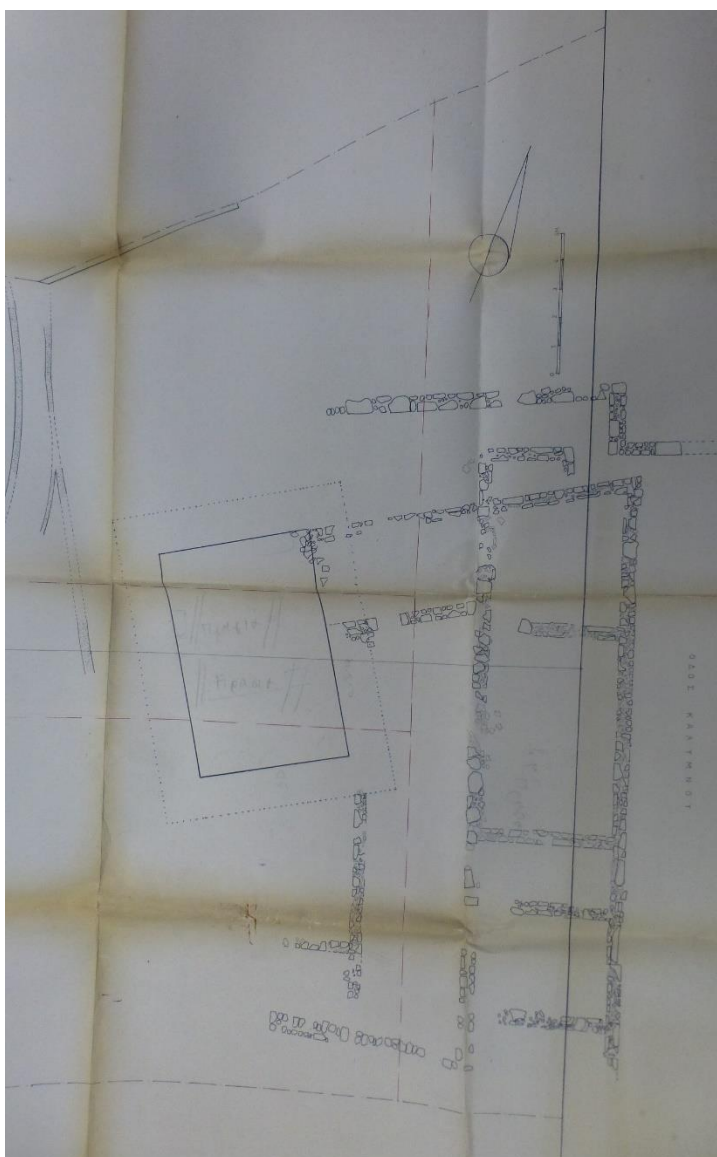

Εικ. 67. Λήψη της σωστικής ανασκαφής οικ. Σέρρα από Ανατολικά [από το Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, κιβ. 1392]

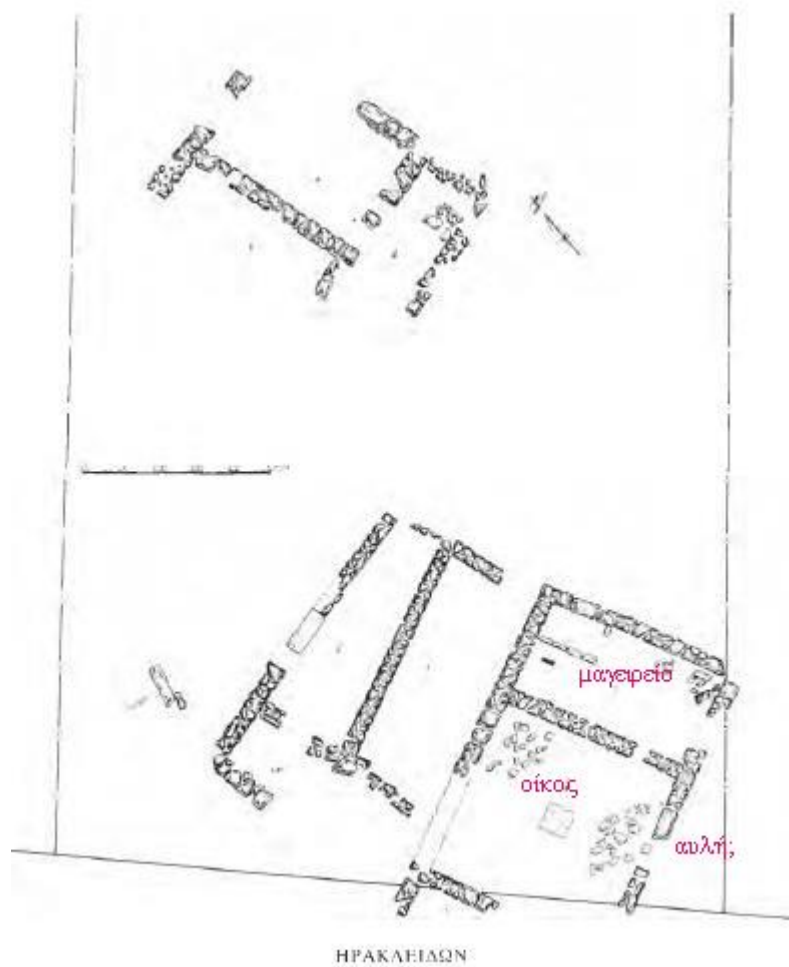

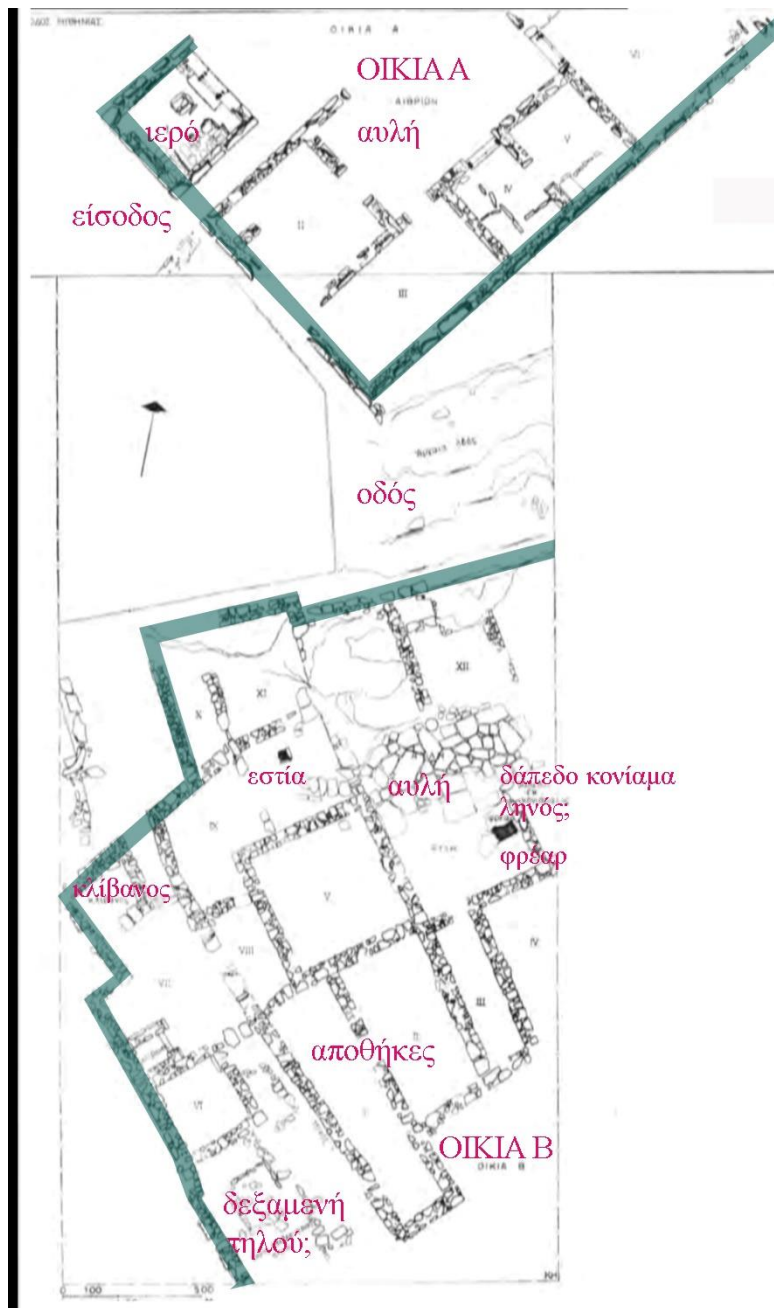
Εικ. 68. Βούλα, οδός Καλύμνου, Ο.Τ. 120, ανασκαφή αρχαίου ναού (Λιάγκουρας 1973–1974, πίν. 65 α, β)

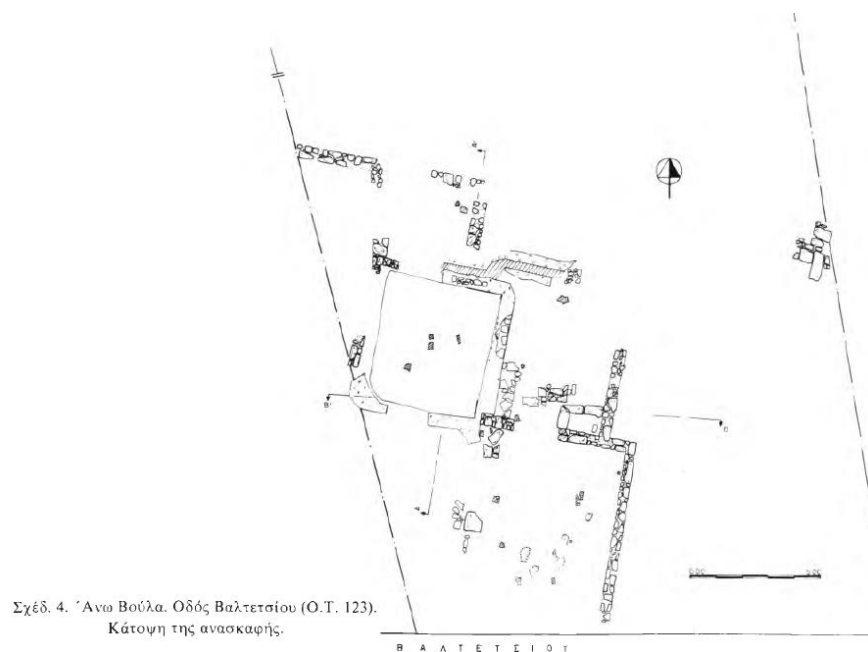
Εικ. 69. Βούλα, οδός Καλύμνου, Ο.Τ. 120. Κάτοψη της ανασκαφής των όμορων οικοπέδων ιδιοκτησίας Κυριακής Νικ. Περβανίδη και Γεωργίου Καραμαλέγκου, όπου εντοπίστηκε ο ορθογώνιος σηκός του ιερού της Αφροδίτης των Αλών Αιξωνίδων [από το Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, κιβ. 1527]

Εικ. 70. Βούλα. Οδός Ηρακλειδών, οικ. Α/φών Σπυροπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής. (Ανδρέου Ι. ΑΔ 1989, σχέδ. 8)

Εικ. 71. Βούλα, οδός Βιθυνίας, οικ. Καλούμενου: αρχαία οδός και Οικίες Α και Β (Τσιριβάκος 1969, Σχεδ. 1 σ. 90)

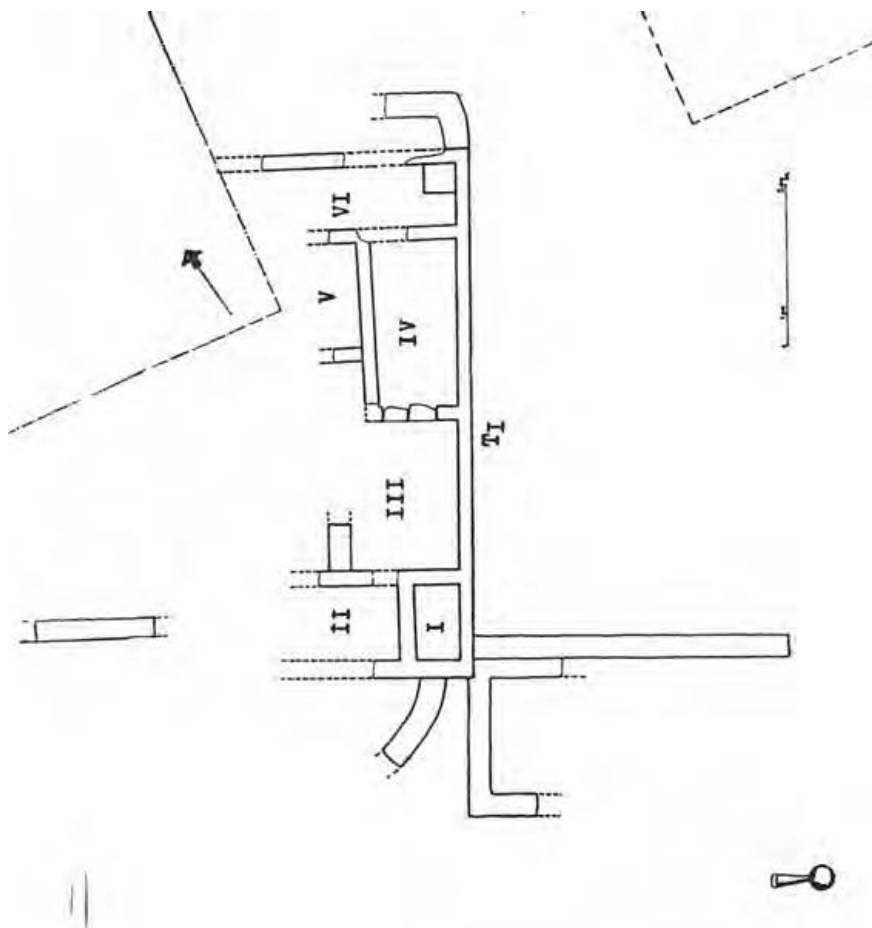
Εικ. 72. Βούλα, οδός Βαλτετσίου, οικία με δεξαμενή (Πετράκος 1977, 40–42, Σχέδ. 40)

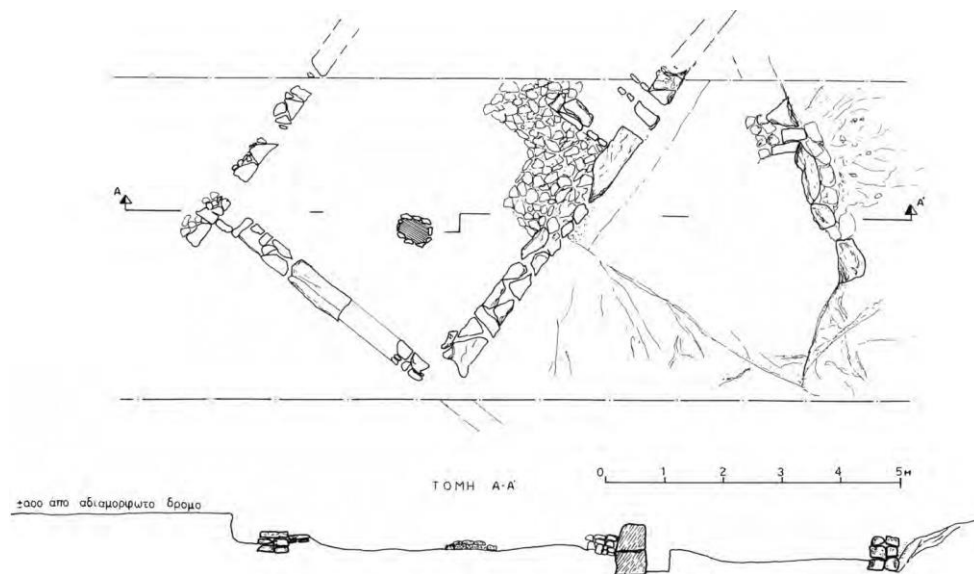
Εικ. 73. Βούλα, Ηρακλειδών και Βαλτετσίου, οικ. Αντωνέλου, αρχαίο κτήριο από τα ΒΔ (Ανδρέου Ι. 1990, 70, πίν. 27α)

Εικ. 74. Βούλα, Οδός Αχιλλέως 5, οικ. Κατινάκη. Τμήμα του κυκλικού κτίσματος (Κυριαζοπούλου 1984, πίν. 10α)

Εικ. 75. Βούλα, οδός Αχιλλέως, ανασκαφή οικοπέδου Δ. Γιαννάκη: Οι αποκαλυφθέντες αρχαίοι τοίχοι (Λιάγκουρας 1967, 134, σχέδ. 3)

Εικ. 76. Βούλα, οδός Αχιλλέως 4, οικ. Παναγιωτίδη (Κραουνάκη 1987, 74 σχέδ. 5)

Εικ. 77. Βούλα, οδός Σπετσών 149, οικ. Κασιμάτη: Τα αναλήμματα του αρχαίου δρόμου από Ν. (Κάττουλα 2006, εικ. 34)

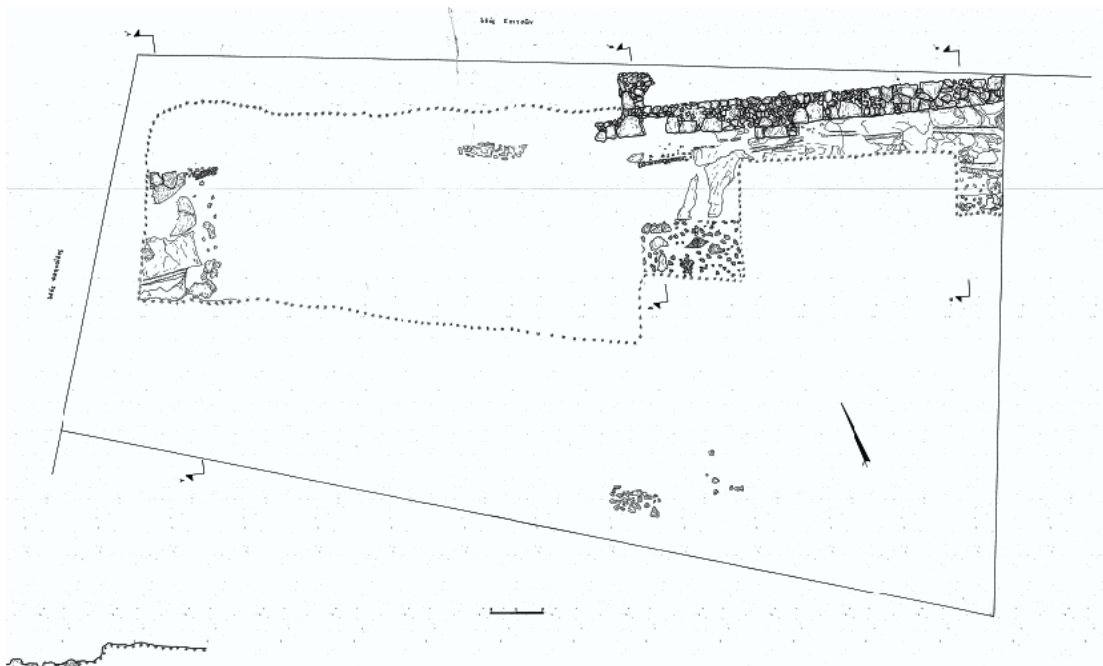

Εικ. 78. Βούλα, οδός Σπετσών 142, οικόπεδο Π. και Α. Σιρίκου ΟΕ: Ταφικός περίβολος (Κουράγιος–Γιαμαλίδη 2006, 221–222, εικ. 43)

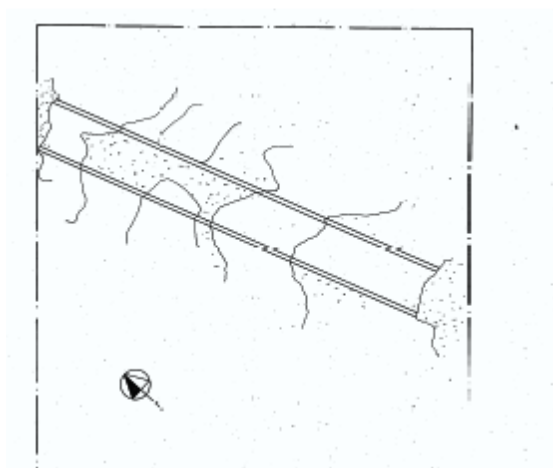

Εικ. 79α–β. Βούλα, οδός Σπετσών μεταξύ των οδών Ρόδου και Δραγατσανίου: Μαρμάρινο κάλυμμα σαρκοφάγου (Ανδρέου Ι. 1989, 66., πίν. 50α) και μαρμάρινο βάθρο (Αρχείο Εφορείας Αρχ/των Πειραιώς και Νήσων)

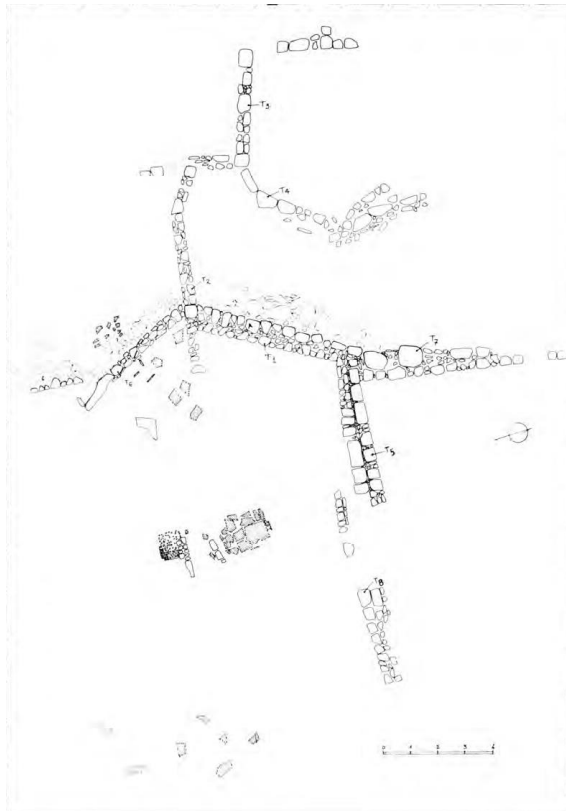

Εικ. 81. Βούλα, οδὸς Σπετσῶν και Αθηναίων, οικόπεδο Μπένου: Τμήμα αρχαίας οδοῦ με αρματοροχίες και ανάλημμα (Αρχεῖο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων)

Εικ. 82. Βούλα, οδὸς Καλύμνου, οικόπεδο Τουλούμη, οδὸς με αρματοροχίες ἐπὶ του βράχου (Αρχεῖο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων)

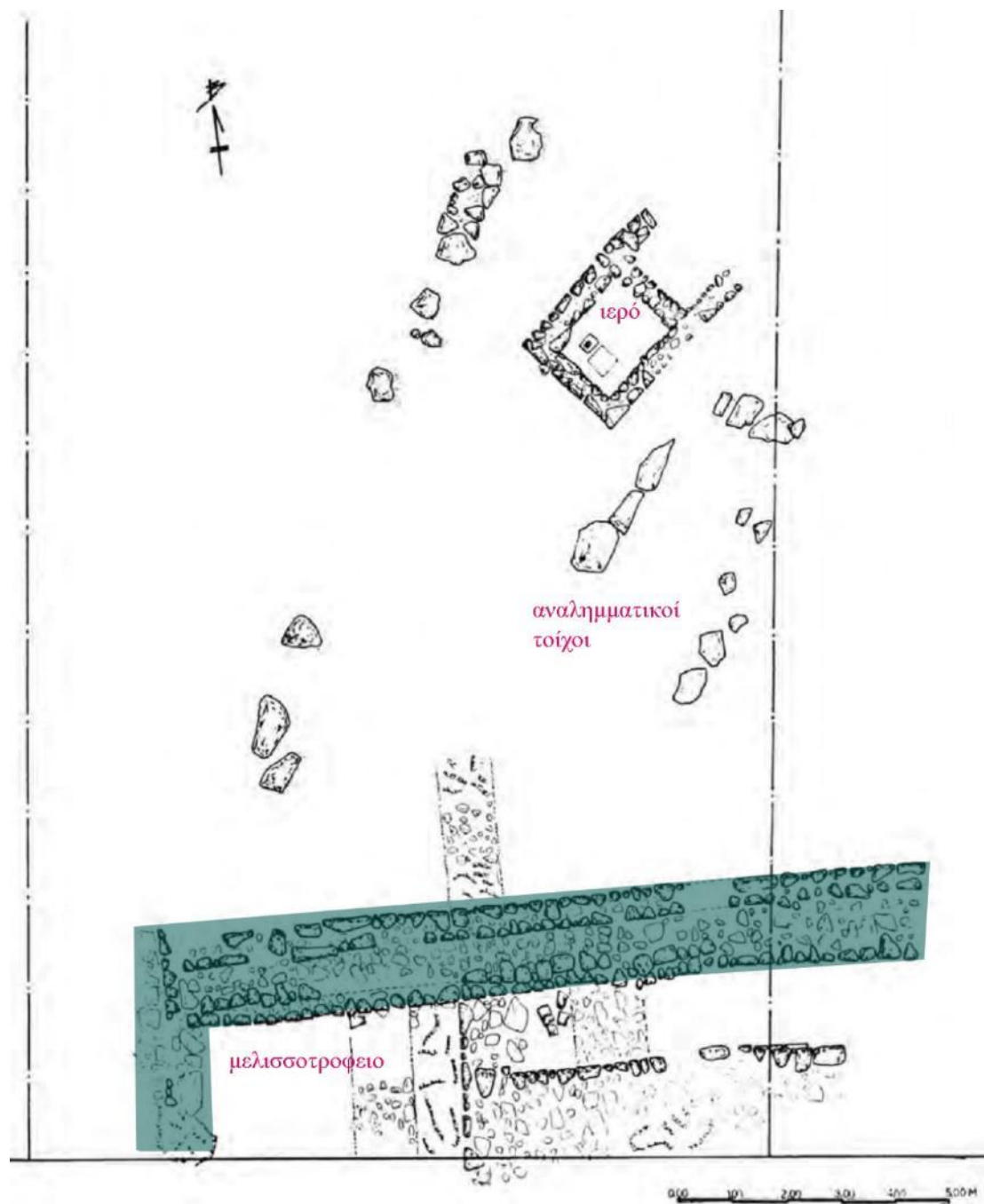

Εικ. 83. Άνω Βούλα, οδός Καλύμνου, οικόπεδο Ι. Ζίγδη: Κάτοψη της ανασκαφής (Αλεξανδρή 1973–1974, σχέδ. 38)

Εικ. 84. Βούλα, οδός Σπετσών, οικόπεδο Πελοσώφ: Η τυμβοειδής κατασκευή κατά την ανασκαφή (Ανδρέου Ι. 1990, 72 σχέδ. 6, πίν. 27β)

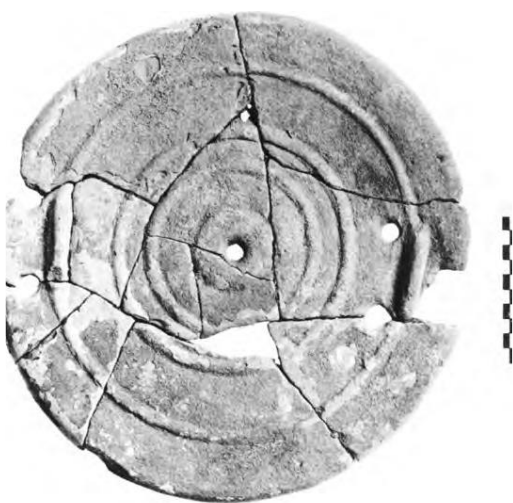
Εικ. 85. Βούλα, οδός Παπαφλέσσα, οικόπεδο Πασχαλινού, κάτοψη ανασκαφής μικρού ιερού και μελισσοτροφείου (Ανδρέου 1988, 74, σχέδ. 1)

Εικ. 86. Βούλα, οδός Παπαφλέσσα, οικόπεδο Πασχαλινού μικρό ιερό από Α (Ανδρέου 1988, πίν. 43 α-β)

Εικ. 87. Οστρακα από τη βάση, τα τοιχώματα και τα κυλινδρικά στεφάνια κυψελών (Ανδρέου 1988, πίν. 43 α-β)

Εικ. 88. Βούλα, οικόπεδο Πασχαλινού: Δισκοειδές κάλυμμα κυψέλης (Ανδρέου 1988, πίν. 45α)

Εικ. 89. Βούλα, οδός Νικηταρά, οικόπεδο Σπηλιάδη.
Άποψη αρχαίου κτίσματος, από νότια (Κρανιώτη 1979,
80, π ί ν. 22α)

ΓΛΥΦΑΔΑ

Εικ. 90. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού: Κατάλοιπα κυκλικής κατασκευής

Εικ 91. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού:
Μονοπάτι και κατάλοιπα τοίχου

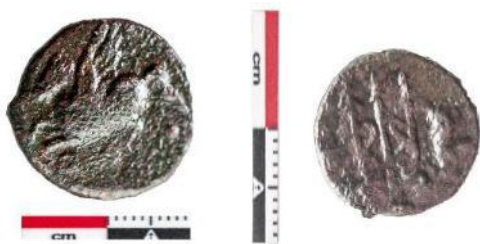
Εικ. 92. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού:
Θέα προς Γλυφάδα

Εικ. 93. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού:
Θέα προς Κορωπί –Μεσόγεια

Εικ. 94. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού: σήμανση των μονοπατιών

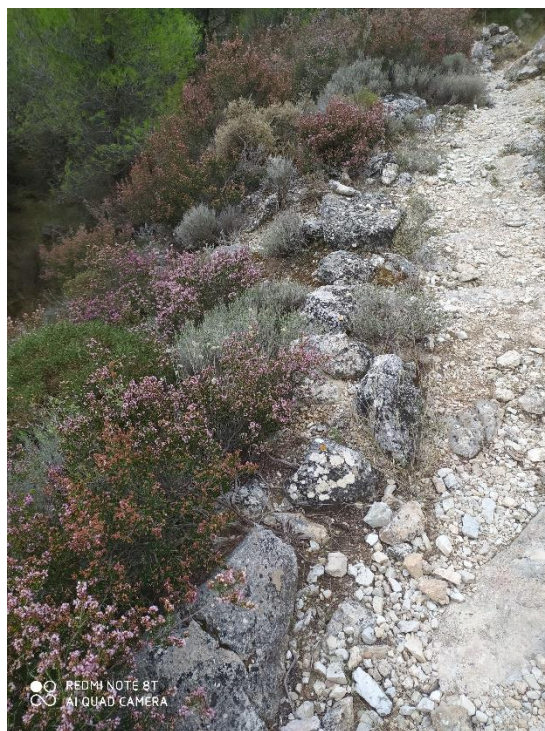

Εικ. 95. Γλυφάδα, Διάσελο Σταυρού. Αρχαίο χάλκινο νόμισμα Κορίνθου 4ου αι. π.Χ., μηκ. 1.3 εκ. Βλ. SNG Cop 108v

Εικ. 96. Υμηττός, Γλυφάδα, Τρύπια Σπηλιά

Εικ. 97α-β : Γλυφάδα. Μονοπάτι, στενό του Πυρναρί. Πιθανή αρματροχιά. Αναλημματικός τοίχος

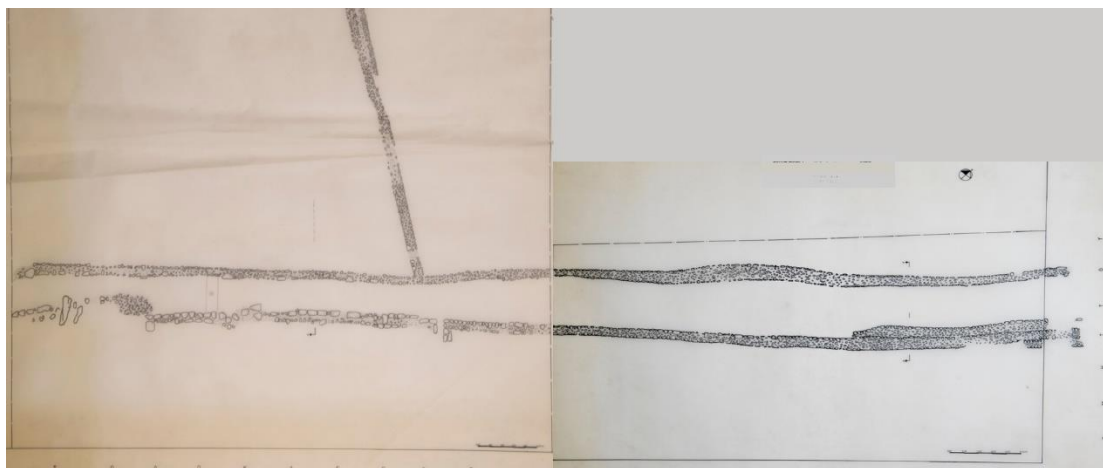

Εικ. 98. Γλυφάδα, οδός Δημητσάνας: Αρχαίος αναλημματικός τοίχος

Εικ. 99. Γλυφάδα. Συμβολή των οδών Γούναρη και Επαμεινώνδα. Αναλημματικός τοίχος, από βόρεια (Αντωνοπούλου 2009, 234)

Εικ. 100. Γλυφάδα, οδός Σοφοκλέους, οικόπεδα Ξηρόκωστα και Μάνεση-Δούρου: αρχαία οδός (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων)

Εικ. 101. Γλυφάδα, οδός Ποσειδώνος 10:
Αρχαίος δρόμος κλασικών χρόνων
(Αντωνοπούλου 2007, 256, εικ. 35)

Εικ. 102. Γλυφάδα. Οδός Ηφαίστου 16: Αναλημματικός τοίχος (Αντωνοπούλου 2007, 256, εικ. 36)

Εικ. 103. Γλυφάδα. Οδός Ιλίου 3: Άποψη της αρχαίας οδού από ΝΔ. (Καζά-Παπαγεωργίου 2006 γ, 215, εικ. 33)

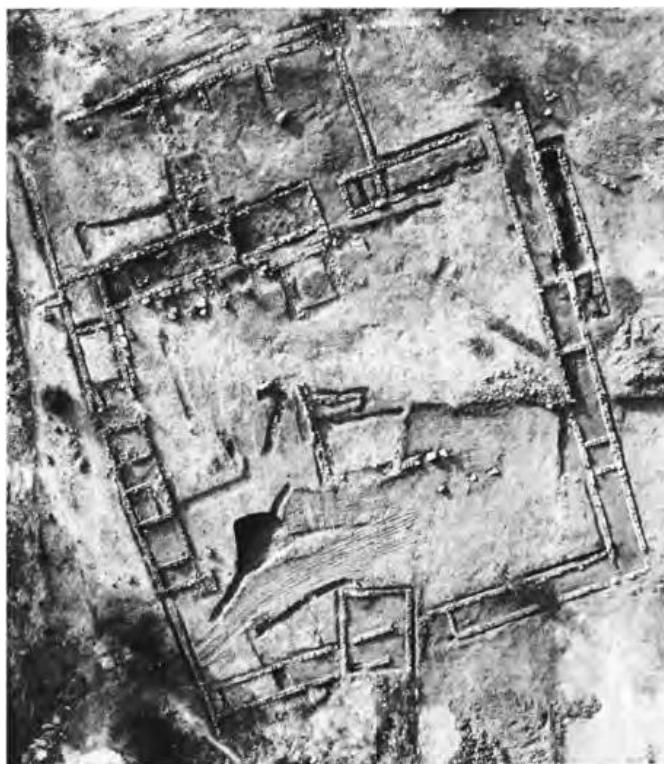
Εικ. 104. Γλυφάδα, οδός Μυκηνών, οικόπεδο Θ. Λίσγαρη: Αναλημματικός τοίχος και λατομεύσεις. (Αντωνοπούλου 2008, 195, εικ. 53)

Εικ. 105. Άνω Γλυφάδα, περιοχή Καρβελά, οδός Ανθέων: Επιτύμβια στήλη γυναίκας με τη θεραπαινίδα της Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 2555 (πρώτο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)

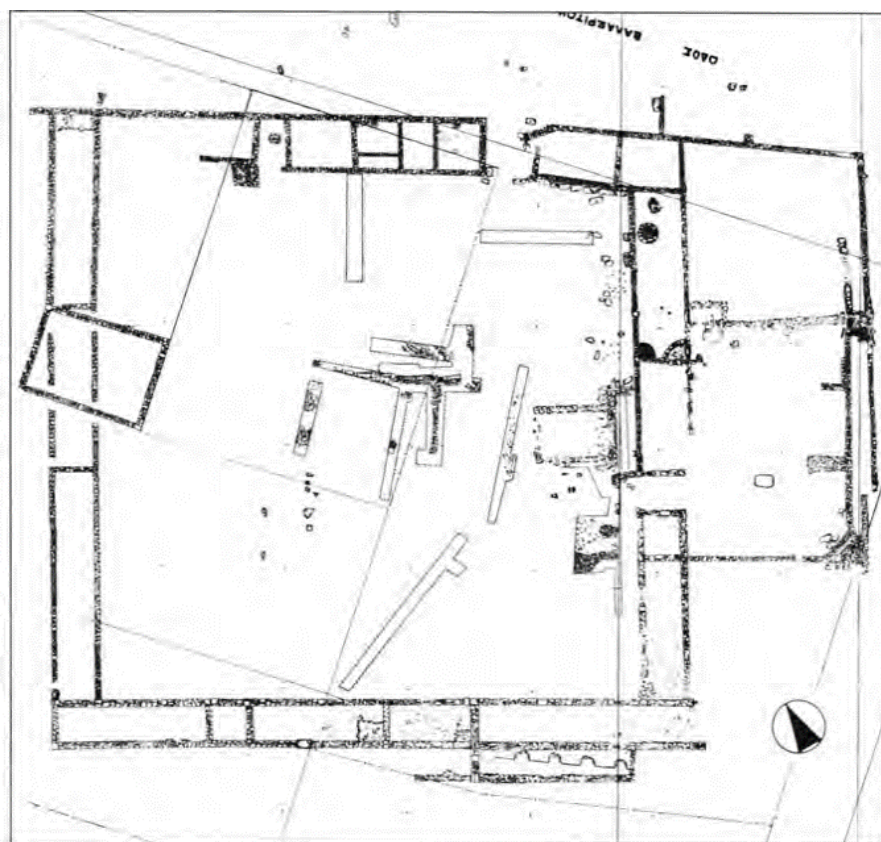

Εικ. 106. Άνω Γλυφάδα, περιοχή Καρβελά, οδός Ανθέων: Επιτύμβια στήλη, ζεύγος σε δεξίωση και ενδιάμεσα τρίτη μορφή (Λιάγκουρας 1972, πίν. 110, Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 3695/2556).

Εικ. 107. Άνω Γλυφάδα, οδοί Βενεζουέλας, Γούναρη, Προφήτου Ηλία και Βαλαωρίτου. Άποψη του μεσοβυζαντινού κτηρίου (Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 471, εικ. 36)

Εικ. 108. Άνω Γλυφάδα, οδοί Βενεζουέλας, Γούναρη, Προφήτου Ηλία και Βαλαωρίτου. Κάτοψη του μεσοβυζαντινού κτηρίου (Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, 471, εικ. 37). Ο Βορράς έχει σημειωθεί ανάποδα

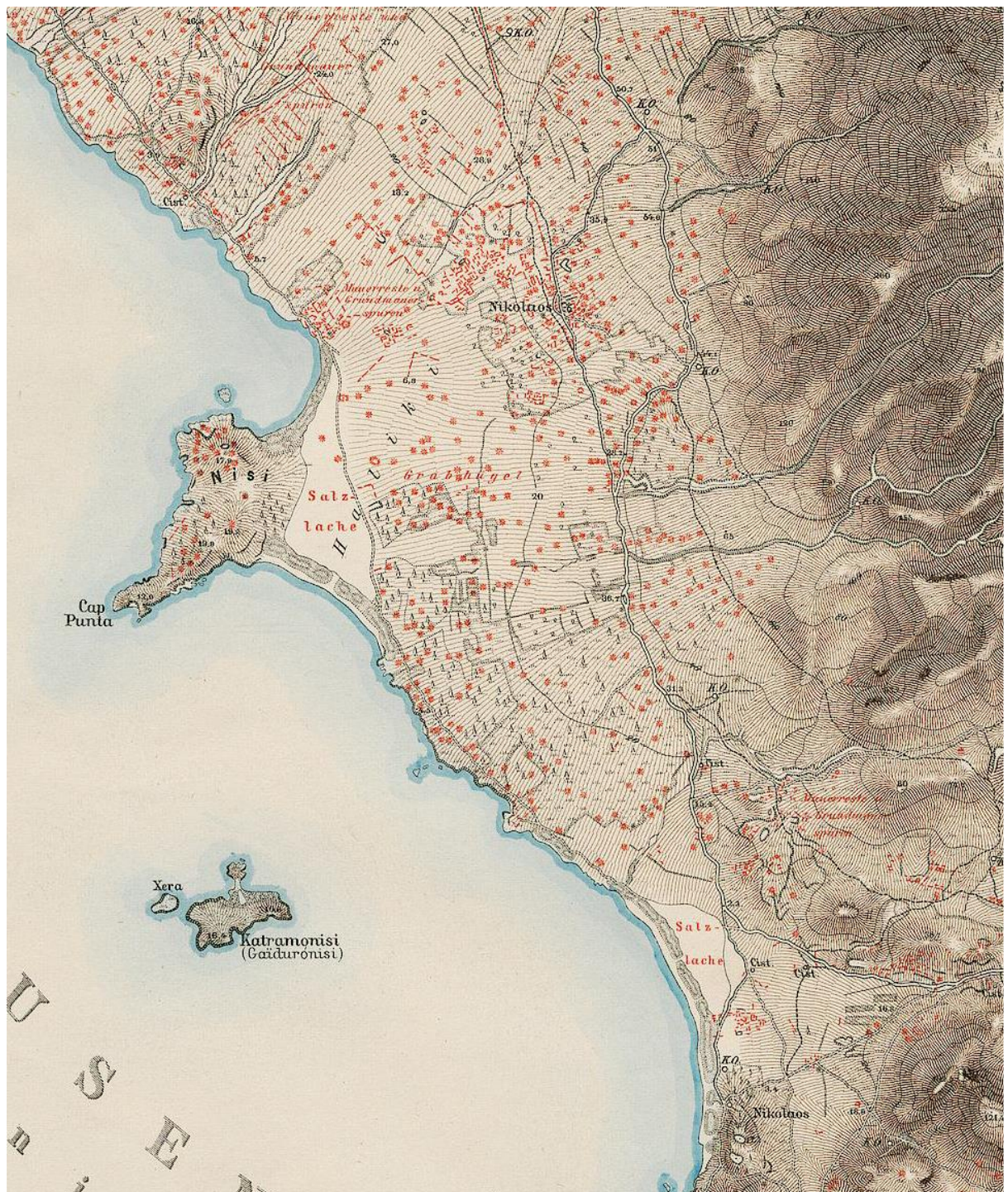

Εικ. 109. Γλυφάδα, οδός Παπαφλέσσα, αναλημματικός τοίχος (Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, εικ. 78)

Εικ. 110. Χάρτης Fourmont (1729) με αναγραφή “agios nicolaos” [Άγιος Νικόλαος Γλυφάδας] και “Straxona”[Αιξωνή] (Lauter 1993, 157–158, Taf. 32)

Εικ. 111. Απόσπασμα από το φύλλο χάρτη *Karten von Attika*, Bl. VIII Vari (1885)

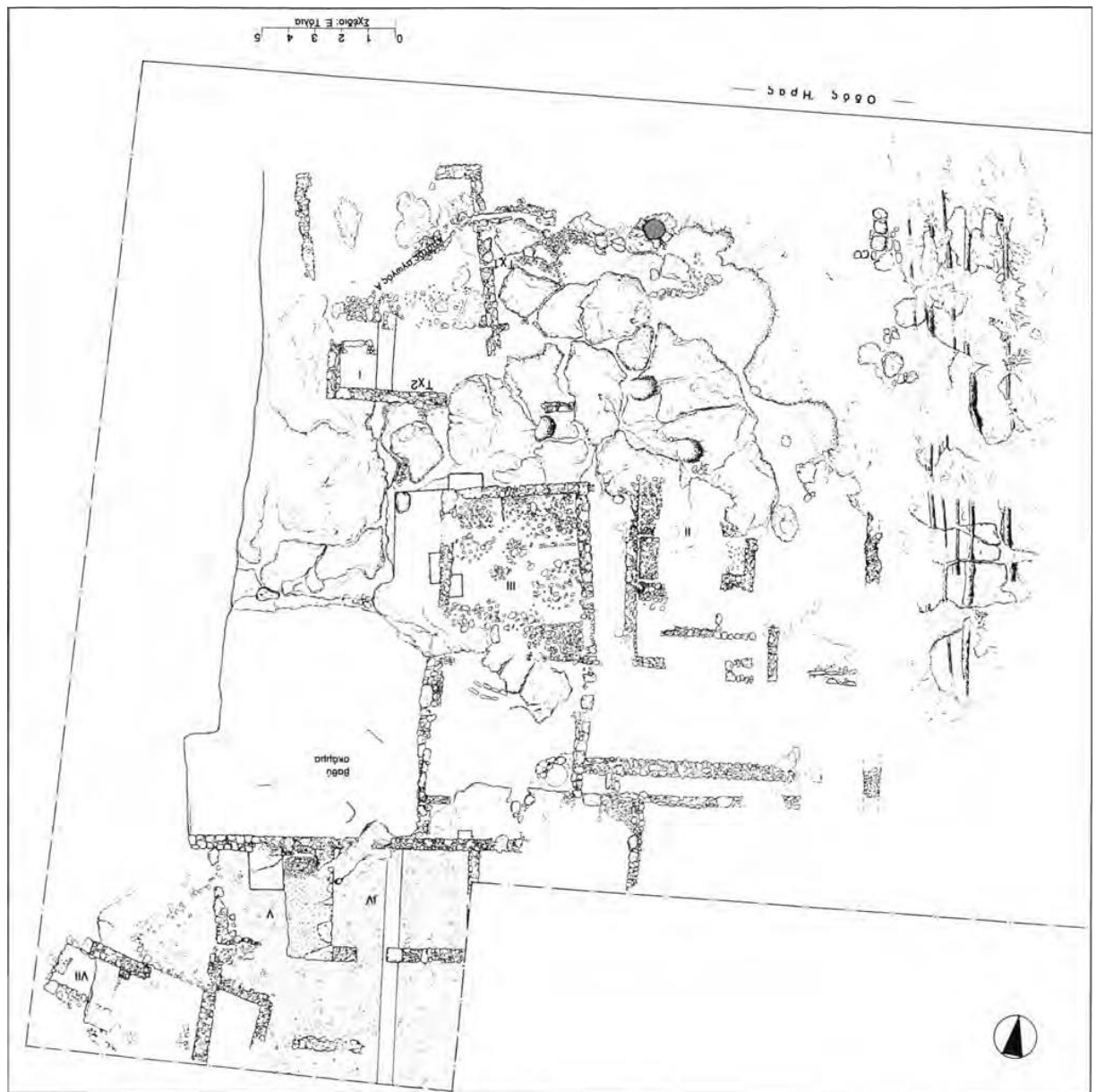

Fig. 1. Pianta schematica dello scavo 1819 nel demo di Aixone.

A) Area dello scavo Fauvel, B) Area dello scavo Gropius,

C) Area dello scavo Rottiers, D) Recinto funerario, c.d. steccato di Proclo.

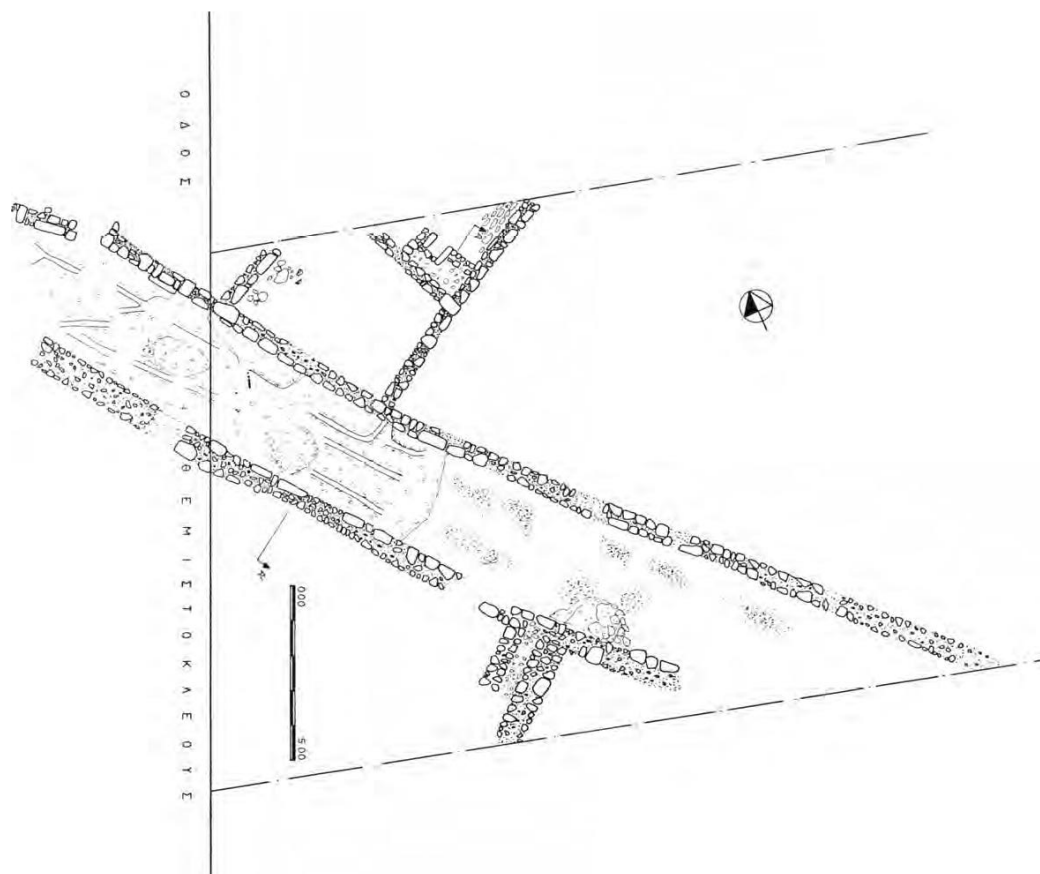
Εικ. 112. Ευρύτερη περιοχή Γλυφάδας (αρχαία Αιζωνής), με την αποκαθιστούμενη κατά Beschi θέση των ανασκαφών Fauvel, Gropius και Rottiers κατά το 1819 (Beschi 1975, Εικ. 1)

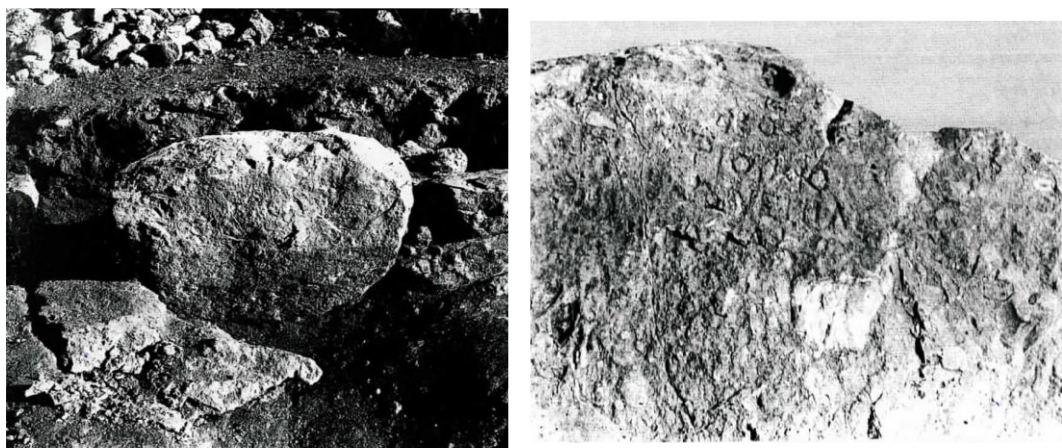
Εικ. 113. Γλυφάδα, συμβολή των οδών Αγίου Νικολάου και Ήρας, οικόπεδο Μηλεούνη. (Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 108, εικ. 23)

Εικ.118. Γλυφάδα, οδός Θεμιστοκλέους, οικ. Μαγκανάρα (Πετριτάκη 1980, 68, Σχεδ. 2)

Εικ. 119. Γλυφάδα, οδός Θεμιστοκλέους, οικ Μαγκανάρα: Λίθος με όρο υποθηκευμένης οικίας και χωρίου.
(Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, εικ. 12, 85)

Εικ. 120. Περιοχή Αγίας Ειρήνης Αργυρούπολης Υμηττού: Δεινίας καλός, χαράγματα πελμάτων και δεύτερο όνομα ανάποδα γραμμένο

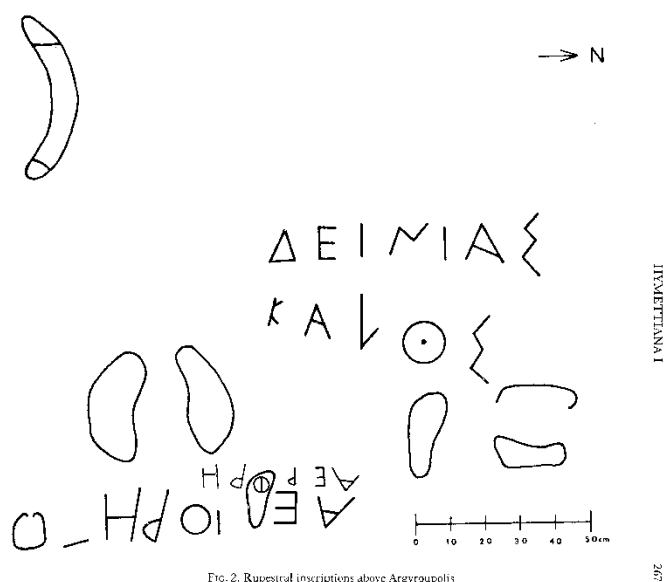
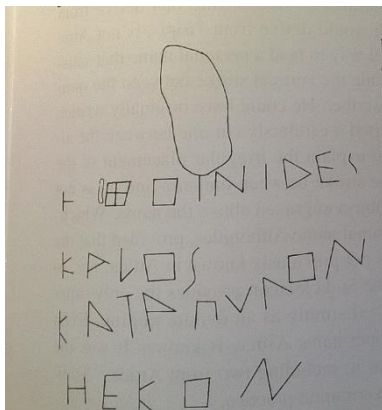

FIG. 2. Rupestral inscriptions above Argyroupolis

Εικ. 121. Σχέδιο επιγραφών Αγίας Ειρήνης Αργυρούπολης (Langdon, 1985, εικ. 2)

Εικ. 122. Περιοχή Αγίας Ειρήνης Αργυρούπολης Υμηττού: αρχαία χαράγματα πελμάτων επί του φυσικού βράχου

Εικ. 123. Περιοχή Αγίας Ειρήνης Αργυρούπολης Υμηττού: ερωτική επιγραφή, περί το 500 π.Χ.

Αἰθονίδες | καλός | καταπύγον | ηεκόν

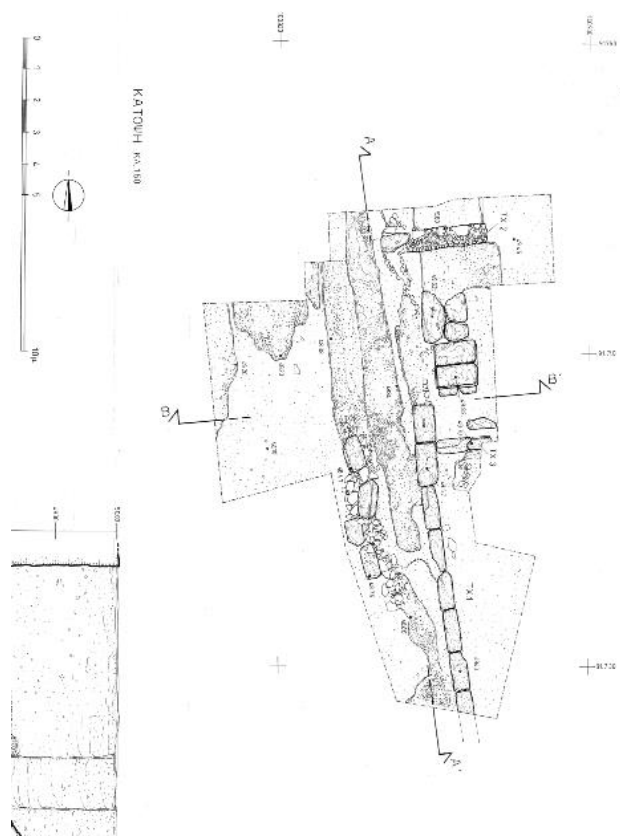

Εικ. 124. Αργυρούπολη, οδός Κύπρου 202, κτέρισμα από κιβωτιόσχημο τάφο.
ΜΠ 5909 (Αρχείο Εφορείας Πειραιώς και Νήσων)

Εικ. 125. Αργυρούπολη, οδός Κύπρου 202, κτερίσματα από
κιβωτιόσχημο τάφο [ΑΔ 26(1971), πίν. 42 α-δ]

Εικ. 126. Αργυρούπολη, πλατεία Λευκωσίας:
Κάτοψη ανασκαφής Τμήματα ταφικών
περιβόλων και οδοστρώματος (Αρχείο
Εφορείας Πειραιών και Νήσων, Καζά 2005, εικ.
74)

Εικ. 127. Αργυρούπολη, πλατεία Λευκωσίας: κατάλοιπα οδοστρώματος Αστικής οδού και παρόδιου ταφικού περιβόλου

Εικ. 128. Ελληνικό–Αργυρούπολη. Αεροπορική μονάδα 129 Π.Υ: Γεωμετρικός σκύφος (Τφ. Ι), β. Γεωμετρικός αμφορεύς (Τφ. ΙΙ) (Τσιριβάκος 1968, πίν. 58)

Εικ. 129. Ελληνικό–Αργυρούπολη, Αεροπορική μονάδα 129 ΠΥ: α Πήλινη τεφροδόχος μελαμπαφής κάλπη εντός λίθινης θήκης, β – γ) τμήματα δύο μαρμάρινων επιτύμβιων στηλών, ΜΠ 5786 και ΜΠ 5347, (Καζά-Παπαγεωργίου 1994, πίν. 36 α–γ)

Εικ. 130. Ελληνικό–Αργυρούπολη. Μετρό Αθηνών. Σταθμός «Αργυρούπολη». Γενική κάτοψη του νεκροταφείου. Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 71

Εικ. 131. Ελληνικό–Αργυρούπολη. Μετρό Αθηνών. Σταθμός «Αργυρούπολη»: Ανασκαφή νεκροταφείου. (Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 72)

Εικ.132. Ελληνικό–Αργυρούπολη. Μετρό Αθηνών. Σταθμός «Αργυρούπολη». Ανασκαφή νεκροταφείου. Τμήμα ναϊσκόμορφης στήλης του 4ου αι. π.Χ. (Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 74)

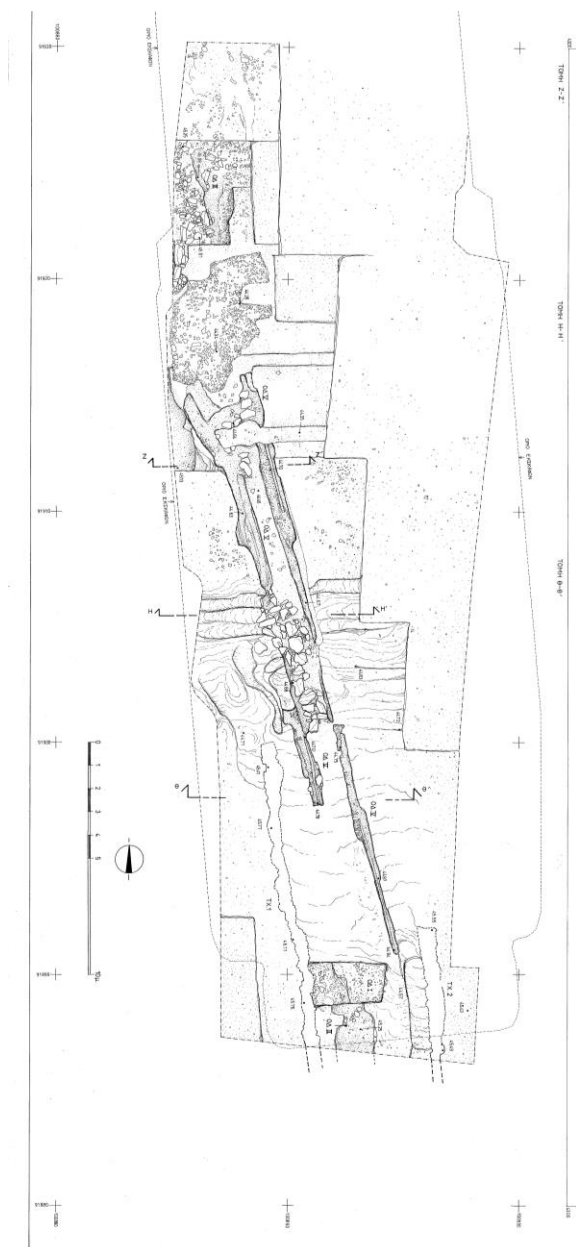
Εικ. 133. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, ανώτερο οδόστρωμα

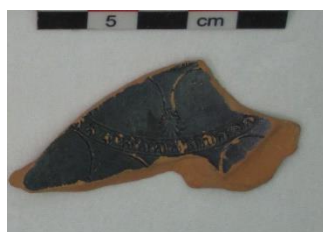
Εικ. 134. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, οδόστρωμα ΙΙ

Εικ. 135. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, αρματροχιές

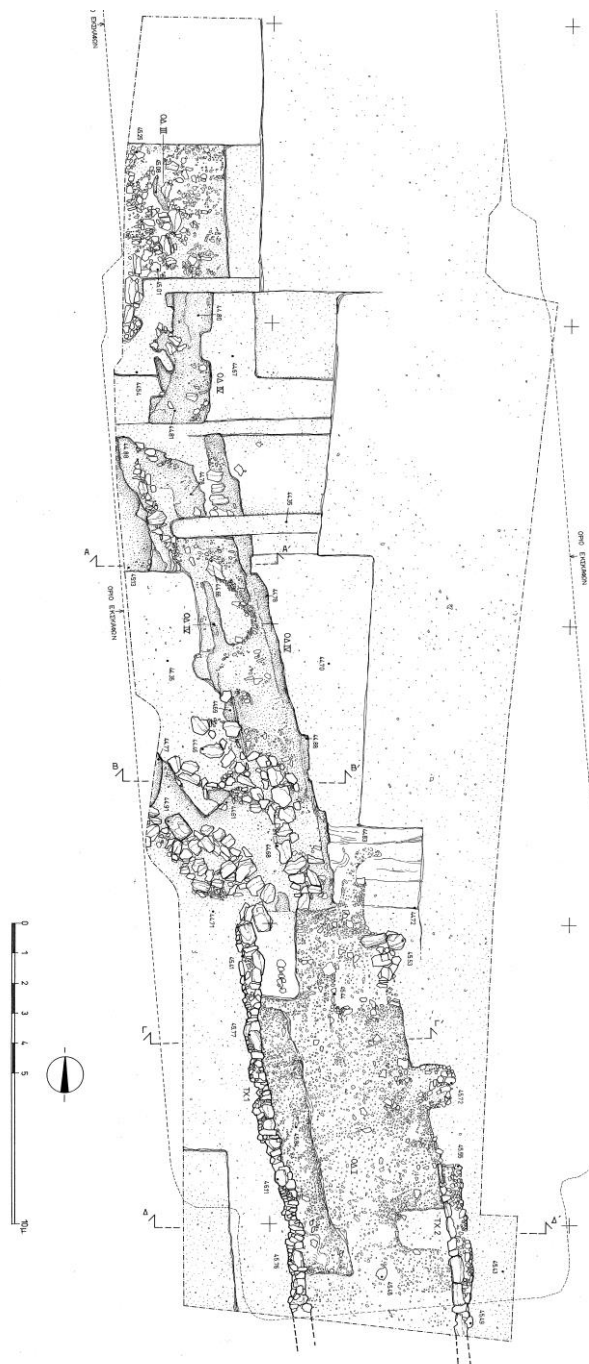

Εικ. 136. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, οδόστρωμα V (αρχαιότερο)

Εικ. 136α-β. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», τμήματα αγγείων 5ου αι. π.Χ.

Εικ. 137. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, οδόστρωμα Ι (νεώτερο).

Εικ. 137 α. ΜΕΤΡΟ /Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Αργυρούπολη», αρχαία οδός, τμήμα λύχνου με κοκκιδωτή διακόσμηση, 3ου αι. μ.Χ., από την αφαίρεση του ανώτερου οδοστρώματος.

Εικ. 138. Αργυρούπολη, Λ. Αλίου και Μαραθωνομάχων: Κάτοψη αρχαίου εργαστηρίου κεραμοποιίας

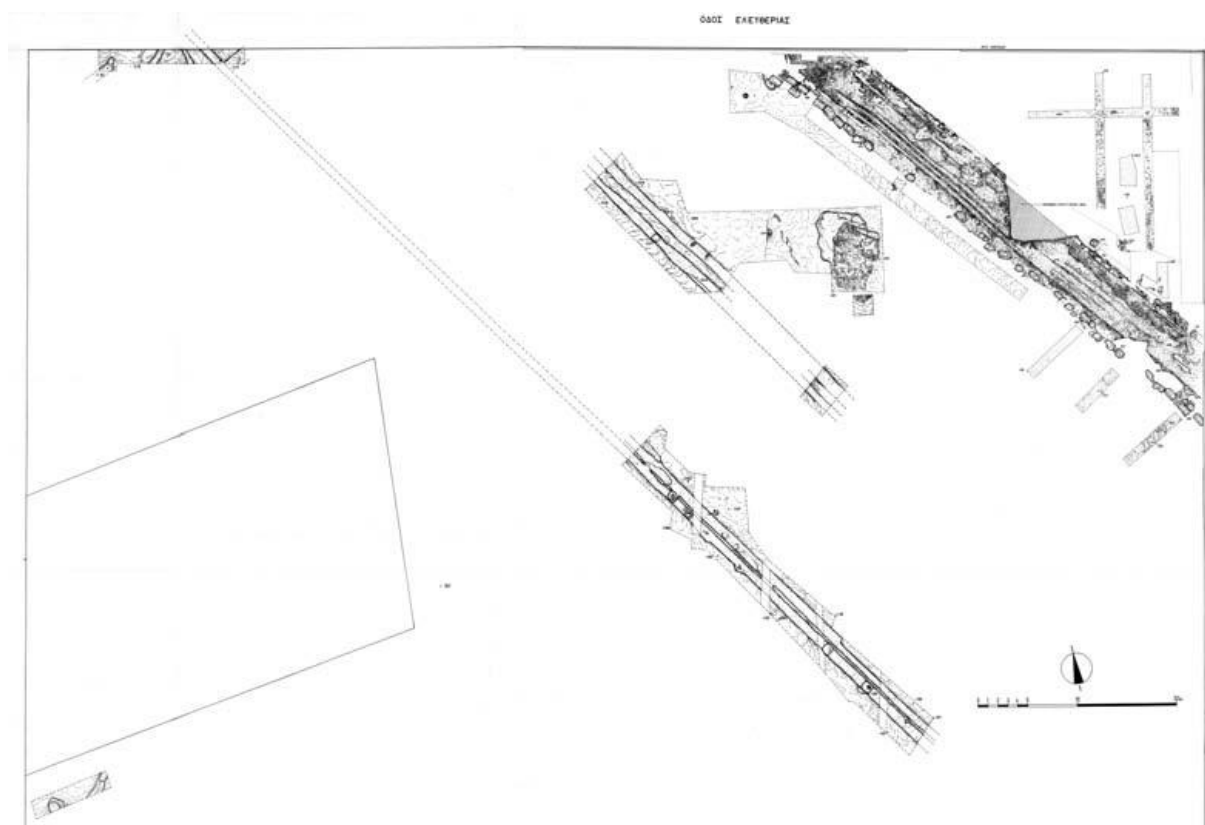

Εικ. 139. Αργυρούπολη, Λ. Αλίου και Μαραθωνομάχων: Δεξαμενές του εργαστηρίου και σύστημα πήλινων αγωγών

Εικ. 140. Αργυρούπολη, Λ. Αλίμου και Μαραθωνομάχων:
Ακροκέραμο από το εργαστήριο κεραμοποιίας. Ρωμαϊκών χρόνων

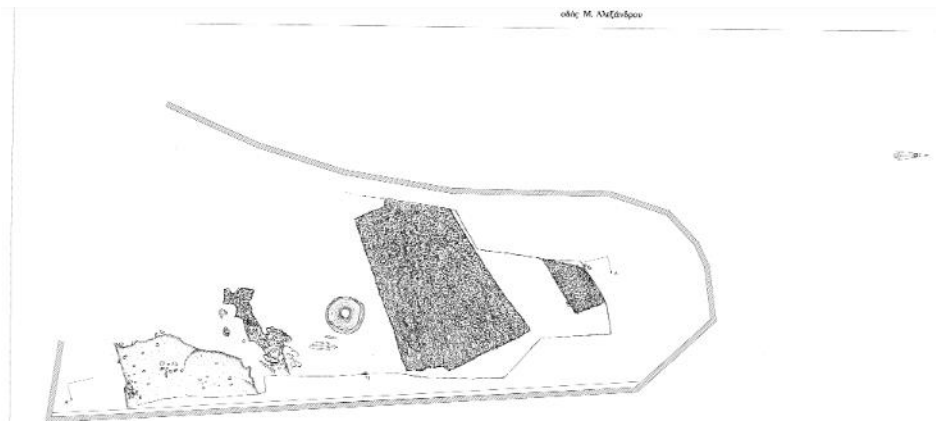
Εικ. 141. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθωνομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και
Ελευθερίας: Κάτοψη της ανασκαφής (Καζά- Παπαγεωργίου 2006γ, εικ. 25)

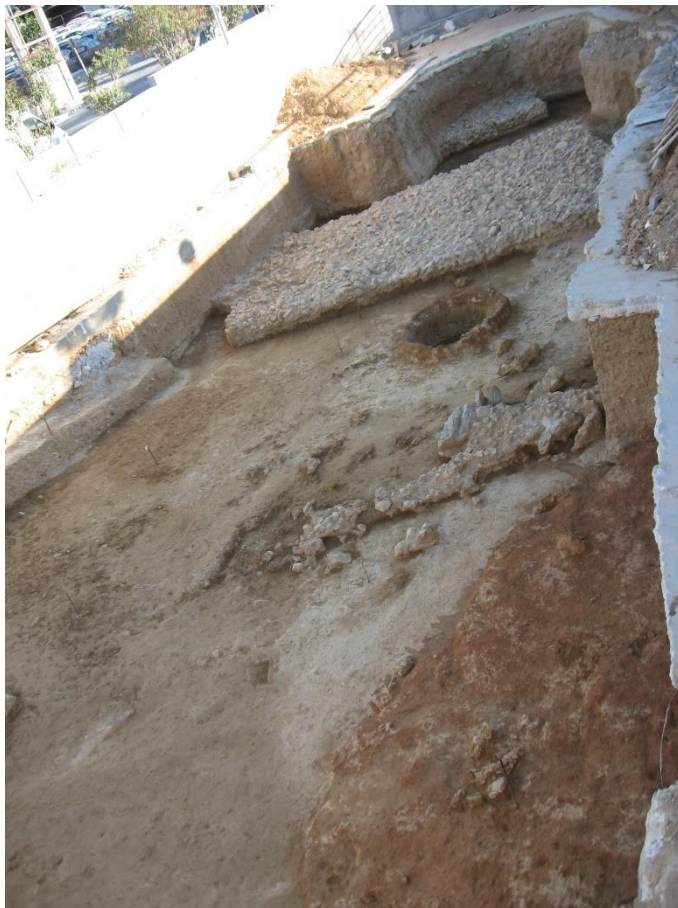
Εικ. 142. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος και Ελευθερίας: Αρχαία Αστική Οδός (Καζά 2009, εικ. 14.1 και 14.2)

Εικ. 143. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος και Ελευθερίας: Αρχαία Αστική Οδός, διατήρηση κάτω από γυάλινο δάπεδο

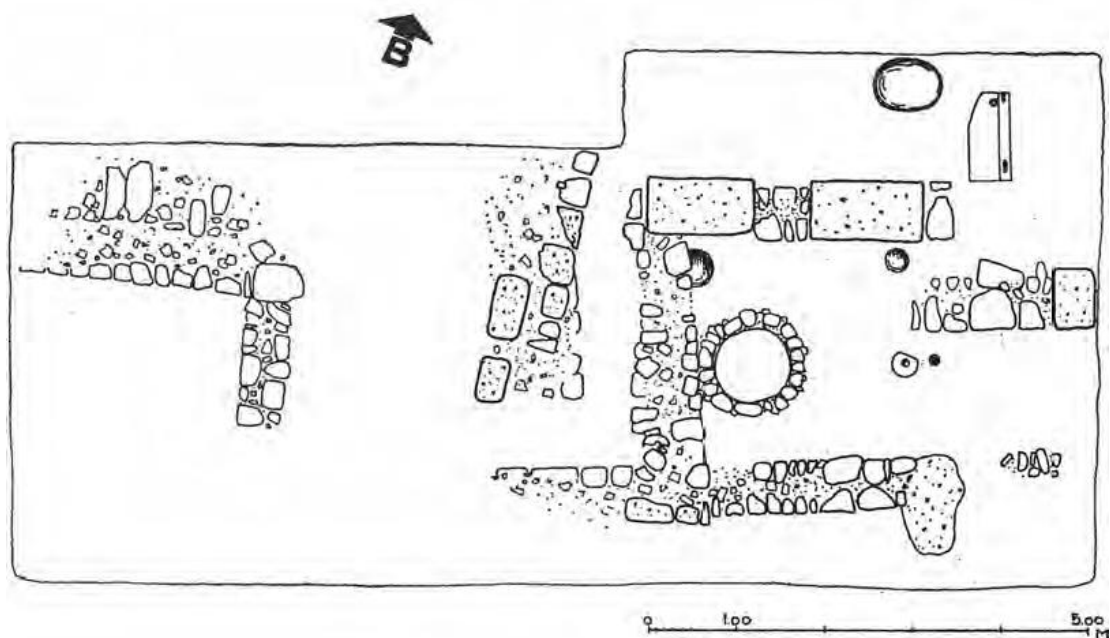
Εικ. 144. Αργυρούπολη, οδός Μ. Αλεξάνδρου, Ο.Τ. 87: Κάτοψη αρχαίας εργαστηριακή εγκατάσταση κεραμουργίας

Εικ. 145. Αργυρούπολη, οδός Μ. Αλεξάνδρου, Ο.Τ. 87: Αρχαία εργαστηριακή εγκατάσταση κεραμουργίας, με στρώμα πηλού, όρυγμα με πηλόχριστα τοιχώματα και λιθόκτιστη τραπεζιόσχημη εξέδρα

Εικ. 146. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης 585. Κτερίσματα από βρεφική ή νηπιακή ταφή σε πήλινη λάρνακα. 6ος αι. π.Χ. (Καζά-Παπαγεωργίου 2000, 106, εικ. 19–20)

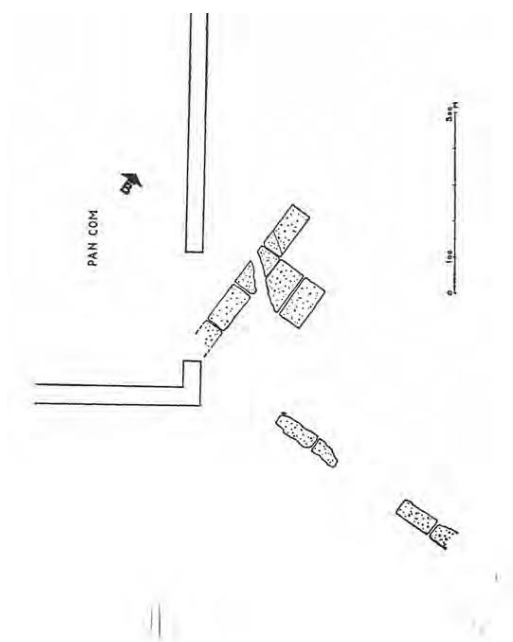

Εικ. 147. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης, Ο.Τ 48, Τμήμα υστερορωμαϊκής οικίας (Λιάγκουρας 1967, 141, σχέδ. 7)

Εικ. 148. Αργυρούπολη, Μεγάλου Αλεξάνδρου, Ο.Τ. 84: χάλκινη σπάτουλα (ιατρικό εργαλείο) και μυροδοχείο του 4ου αι. π.Χ.

Εικ. 149. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης, εργοστάσιο Pan-Com, ταφικός περίβολος (Λιάγκουρας 1967, 140–141, σχέδ. 6)

Εικ. 150. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης, εργοστάσιο Pan-Com: ευρήματα ανασκαφής. ΜΠ5886, υστερογεωμετρικός σκύφος

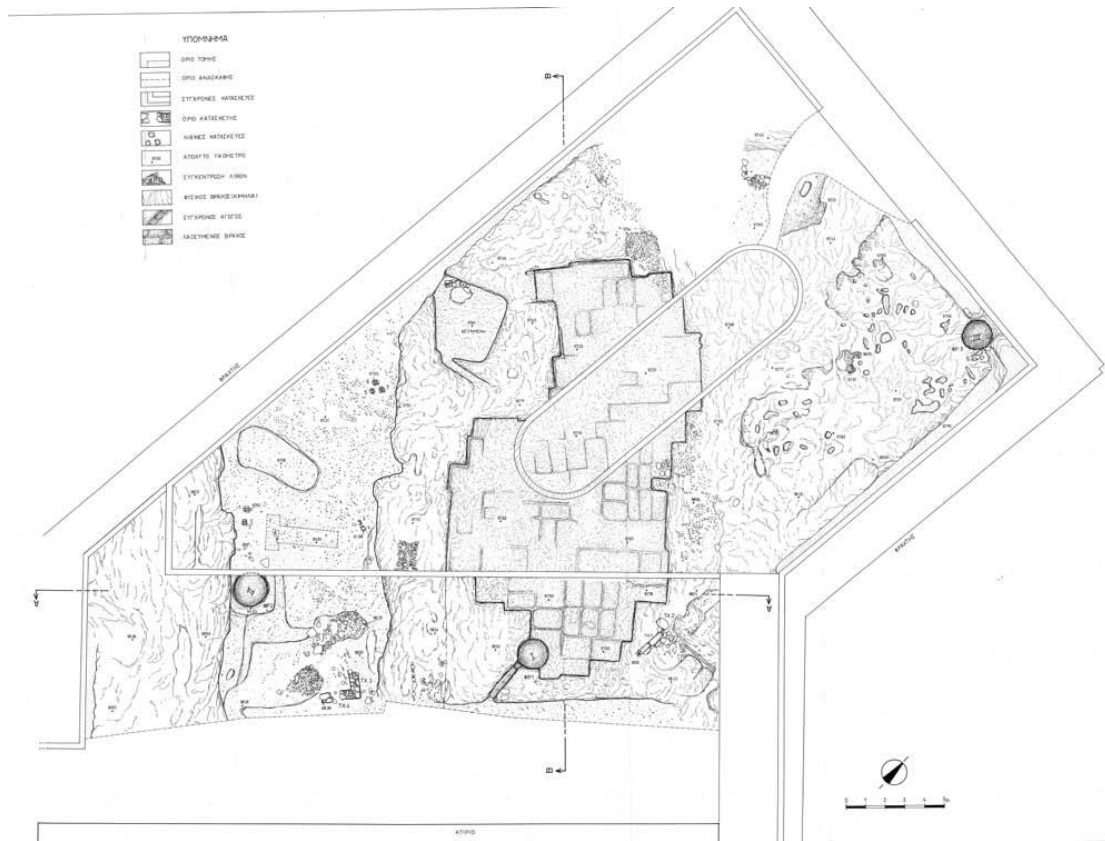
ΜΠ 5873

ΜΠ5879

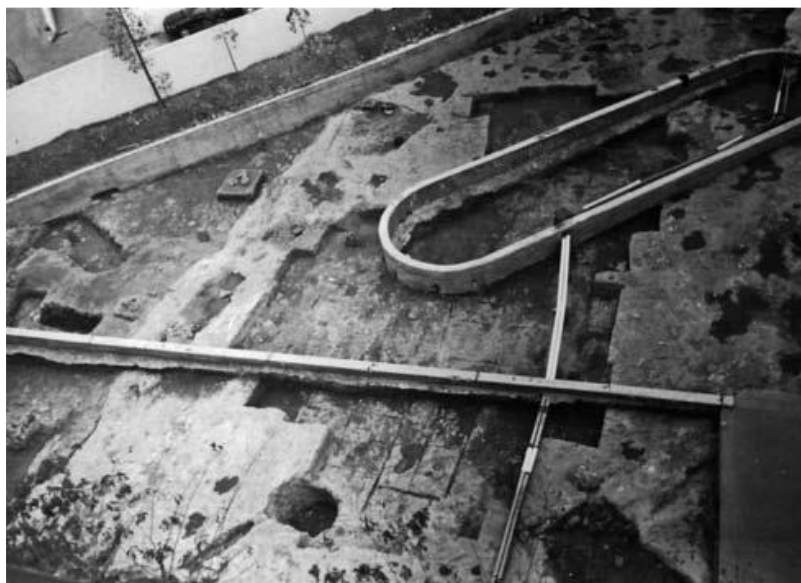
Εικ. 151. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης, εργοστάσιο Pan-Com, ευρήματα ανασκαφής Μελανόγραφη λήκυθος εργαστηρίου Ζωγράφου της Μέγαιρας (Beldam Workshop)], μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση αρματοδρομίας

Εικ. 152. Αργυρούπολη, Λ. Βουλιαγμένης, ανατολική πλευρά, έναντι εργοστασίου Pan-Com: Μελανόμορφες και ερυθρόμορφη λήκυθος, κτερίσματα κιβωτιόσχημου τάφου, 480–470 π.Χ. (Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια 1966, πίν. 99α–β)

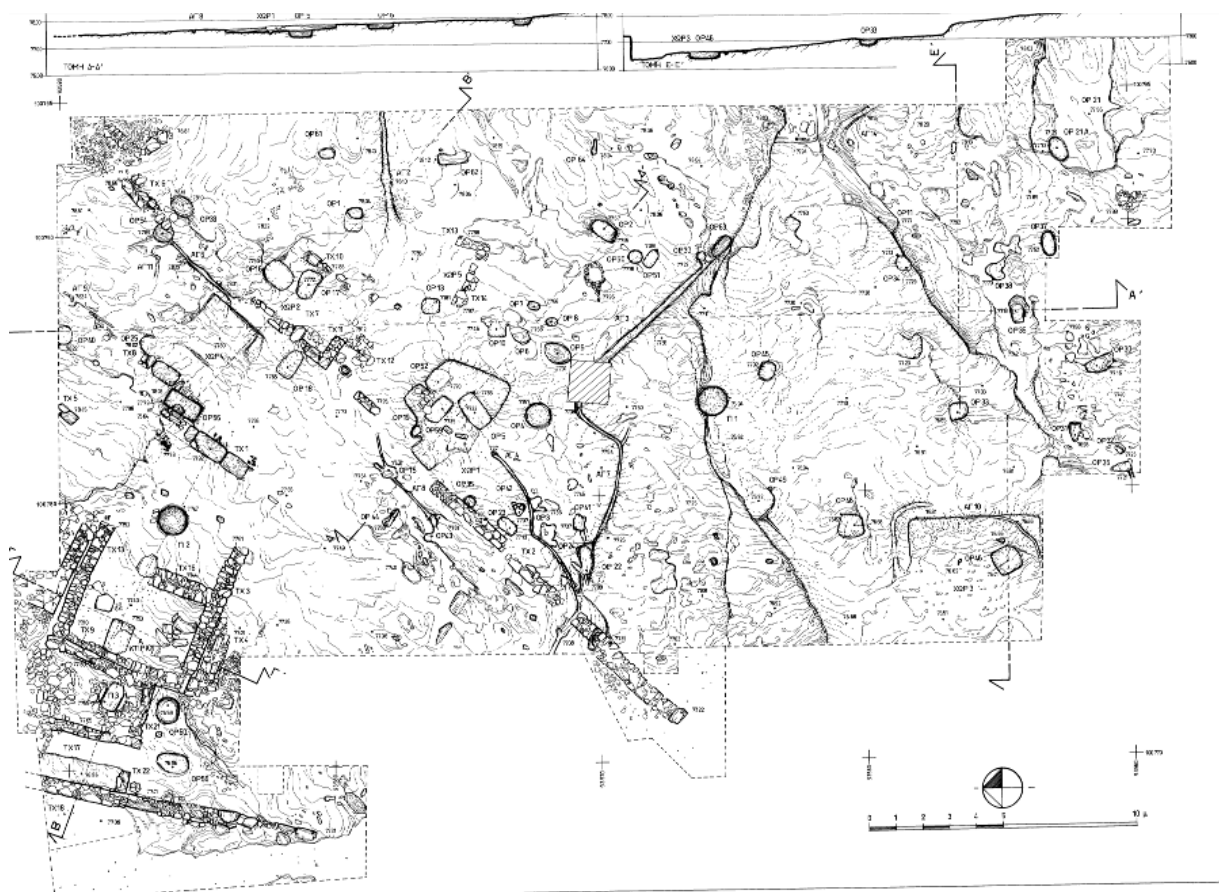

Εικ. 153. Αργυρούπολη. Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου και Λεωφόρου Βουλιαγμένης 566. Κάτοψη της ανασκαφής (Καζά-Παπαγεωργίου 2005, 243–245, εικ. 75)

Εικ. 154. Αργυρούπολη. Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου και Λεωφόρου Βουλιαγμένης 566. Αρχαίο λατομείο (Καζά-Παπαγεωργίου 2005, 243–245, εικ. 76)

Εικ. 155. Αργυρούπολη, παράδρομος Λ. Βουλιαγμένης με οδό Αλιμούντος. ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος». Κάτοψη ανασκαφής εριουργικής εγκατάστασης (κναφείον)

Εικ. 156. Αργυρούπολη, παράδρομος Λ. Βουλιαγμένης με οδό Αλιμούντος. ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος»: Άποψη λαξευμάτων εριουργικής εγκατάστασης

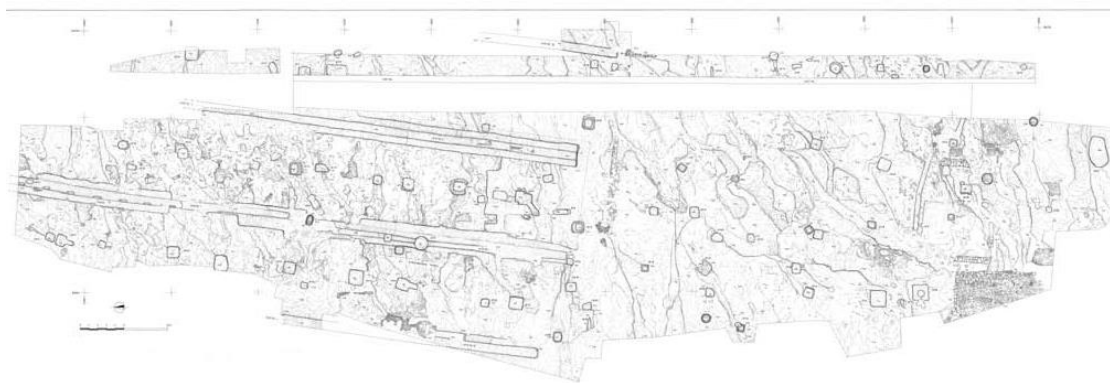
Εικ. 157. Αργυρούπολη, παράδρομος Λ. Βουλιαγμένης με οδό Αλιμούντος. ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος»: Υφαντικά βάρη διαφόρων μεγεθών

Εικ. 158. Αργυρούπολη, παράδρομος Λ. Βουλιαγμένης με οδό Αλιμούντος. ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος»: Αποψη του διμερούς κτηρίου

Εικ. 159. Αργυρούπολη, παράδρομος Λ. Βουλιαγμένης με οδό Αλιμούντος. ΜΕΤΡΟ, Ανατολική Είσοδος Σταθμού «Άλιμος»: Τελετουργική πυρά ή εγκαίνιο

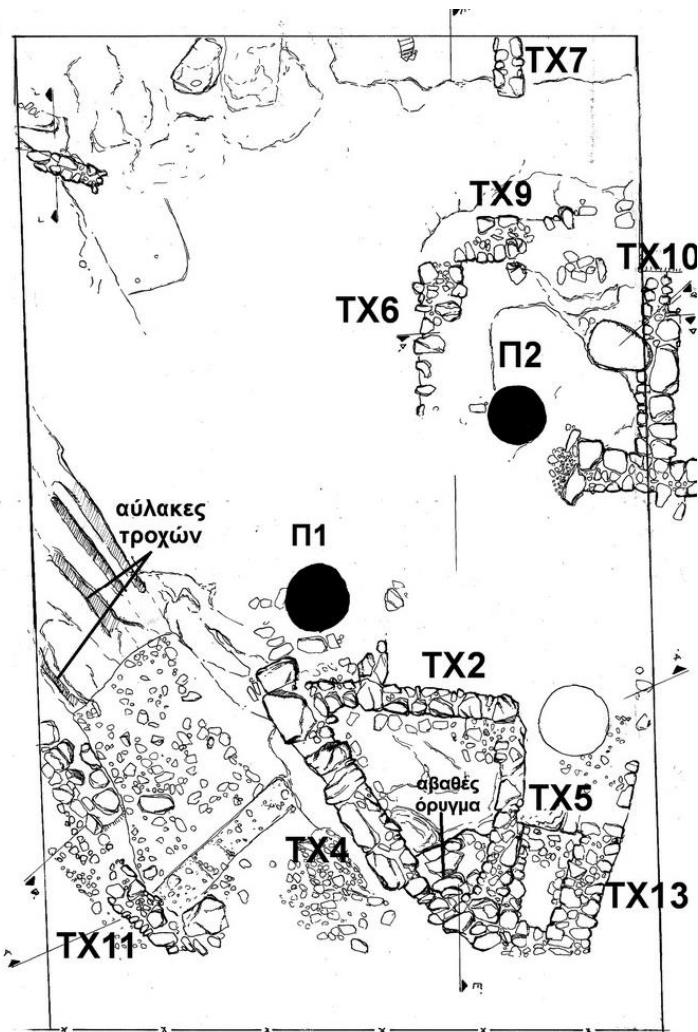
Εικ. 160. Άλιμος, ΜΕΤΡΟ, Σταθμός «Άλιμος»: Γενική κάτοψη της ανασκαφής (Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 64)

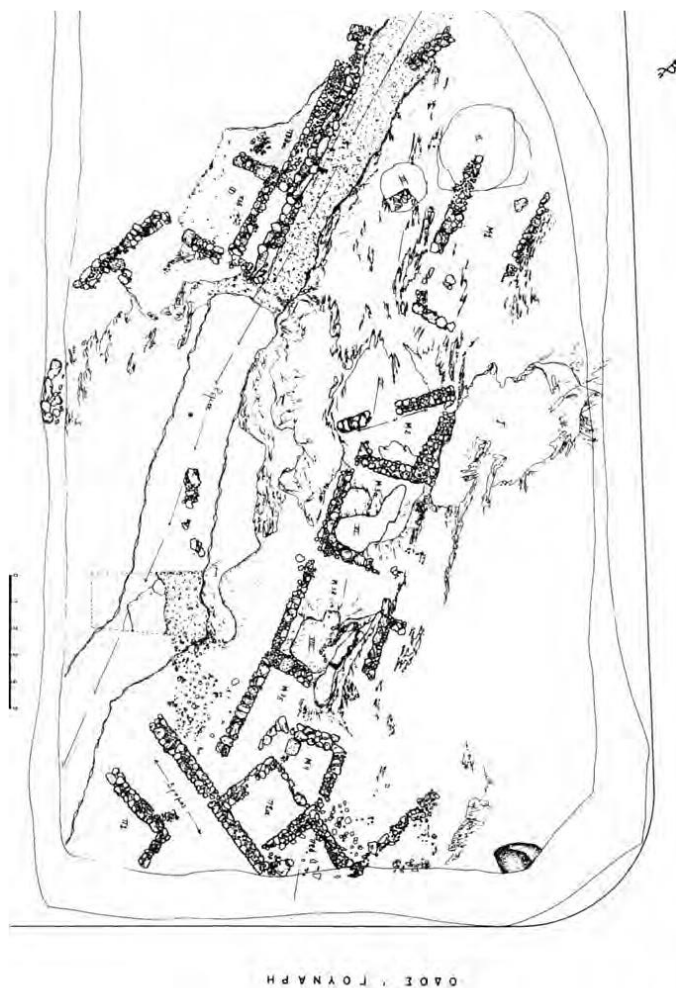
Εικ.161. Άλιμος, ΜΕΤΡΟ, Σταθμός «Άλιμος»: Τοίχοι ανάσχεσης εντός της κοίτης του χειμάρρου (Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 69)

Εικ. 162. ΜΕΤΡΟ, Σταθμός «Άλιμος»: Λίθινη κατασκευή στην εργαστηριακή εγκατάσταση κλασικών χρόνων του νότιου τομέα (Καζά-Παπαγεωργίου 2008, εικ. 70)

Εικ. 163. Άλιμος. Οδός Κουμουνδούρου 35: Κάτοψη της ανασκαφής (Ψαρή 2009, 226, εικ. 10)

Εικ. 164. Άλιμος. Κοντοπήγαδο. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδοί Γούναρη και Κουμουνδούρου: ΠΕ και ΥΕ οικιστικά κατάλοιπα (Καζά-Παπαγεωργίου 1993, σχεδ. 3)

Εικ. 165. Άλιμος. Κοντοπήγαδο. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδοί Γούναρη και Κουμουνδούρου: ΠΕ και ΥΕ οικιστικά κατάλοιπα (Καζά-Παπαγεωργίου 1993, πίν. 26 β)

Εικ. 166. Άλιμος. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδοί Γούναρη και Κουμουνδούρου: Πήλινη ΠΕ σφραγίδα (Καζά-Παπαγεωργίου 1993, πίν. 26 δ)

Εικ. 167. Άλιμος, Κοντοπήγαδο, Α. Βουλιαγμένης, ΟΤ 71Α: ΠΕ εγκατάσταση και ΥΕ οικισμός (Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2012, σχέδ. 1)

Εικ. 168. Άλιμος. Κοντοπήγαδο Λ. Βουλιαγμένης 516, ΟΤ 71Α: Η ΠΕ υποσκαφή οικία (Καζά-Παπαγεωργίου 2001–2004, εικ 30)

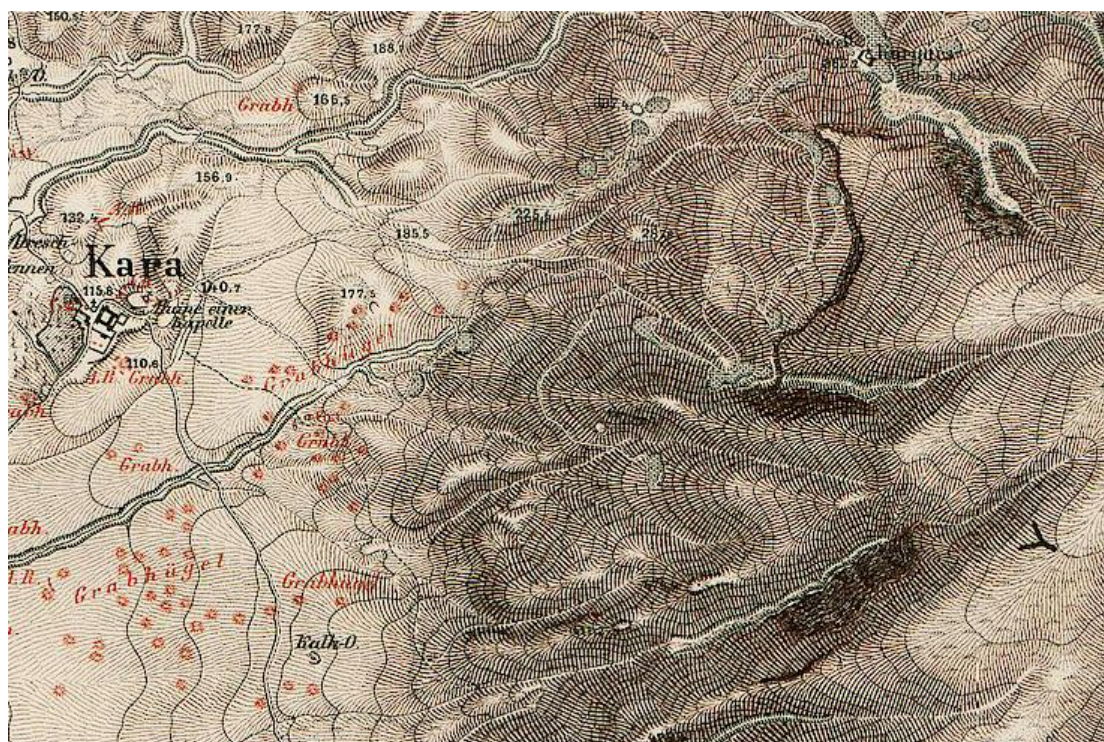

Εικ. 169. Άλιμος. Κοντοπήγαδο Λεωφόρος Βουλιαγμένης 516: Ο κεντρικός χώρος (Ζ) του μυκηναϊκού οικιστικού συμπλέγματος (Καζά 1987, πίν. 42)

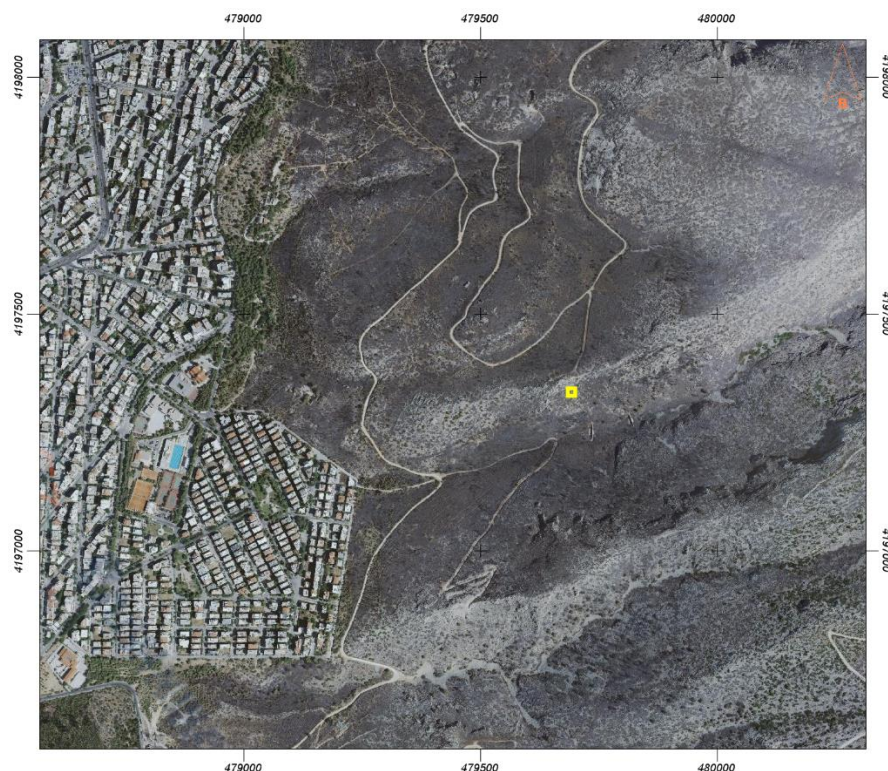

Εικ. 170. Άλιμος, Κοντοπήγαδο, Α. Βουλιαγμένης, ΟΤ 71Α: Συγκρότημα Ι, μυκηναϊκών χρόνων (υπόβαθρο. Παπαγεωργίου – Καρδαμάκη 2017, σχέδ. 1)

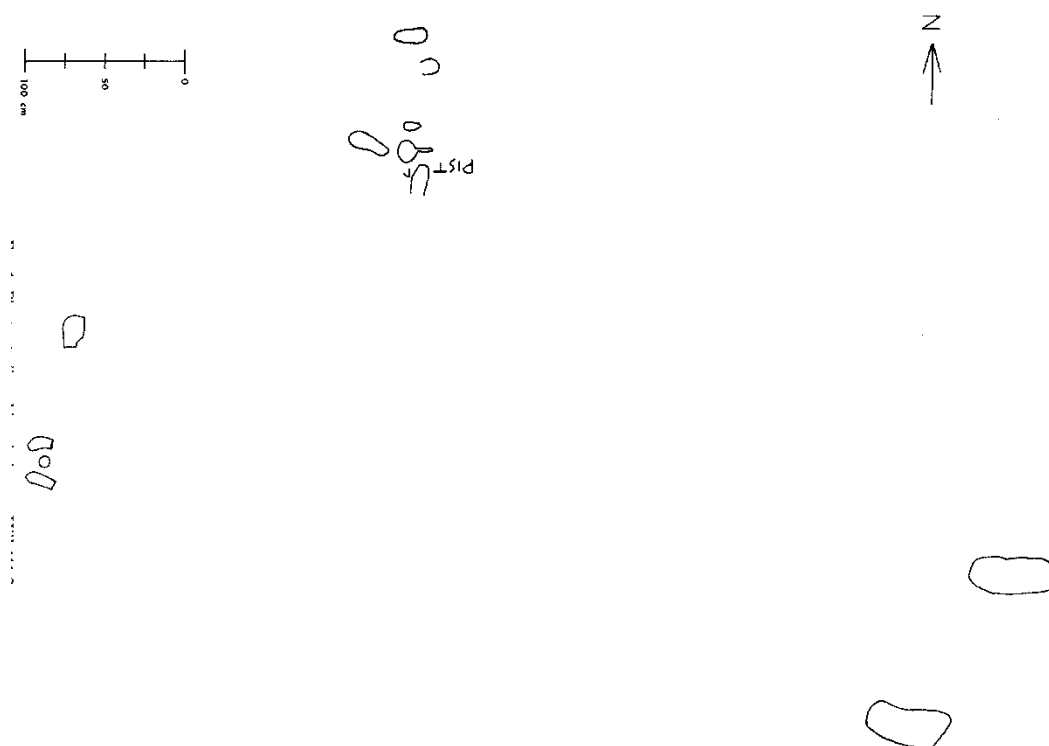

Εικ. 171. Απόσπασμα χάρτου IV (Athen–Hymettos) των *Karten von Attika*. Σημειώνονται οι θέσεις *Kara* και η θέση του ασβεστοκάμινου "Kalk O.", απέναντι από το οποίο βρίσκεται επιμήκης λόφος, σε απόσταση 1.8χλμ. από τη θέση *Kara*, με υψόμ. 411.2μ.

Εικ. 172. Ηλιούπολη. Ορθοφωτοχάρτης με θέση λόφου 411.2μ. (πηγή υποβάθρου. Ελληνικό Κτηματολόγιο, σημειώνεται με κίτρινο η κορυφή του λόφου)

Εικ. 173. Ηλιούπολη, Λόφος 411.2μ., επιγραφές επί του βράχου και εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών (Langdon 1985, εικ.1)

b. *Plantae pedis* near the *horos* on Hill 411.2

Εικ. 174. Ηλιούπολη, Λόφος 411.2μ., εγχάρακτα περιγράμματα ποδιών (Langdon 1985, πίν. 74b)

a. *Horus* on Hill 411.2

Εικ. 175. Ηλιούπολη, Λόφος 411.2μ., επιγραφή όρου (Langdon 1985, πίν. 74a)

Εικ. 176. Ηλιούπολη. Ορθοφωτοχάρτης με θέση μεγάλου φρεατοειδούς λατομείου πάνω από την Προφήτη Ηλία (πηγή υποβάθρου. Ελληνικό Κτηματολόγιο, σημειώνεται με κίτρινο η θέση).

Εικ. 177. Ηλιούπολη. Λατομείο
πάνω από την Προφήτη Ηλία

Εικ. 178. Ηλιούπολη. Λατομείο πάνω
από την Προφήτη Ηλία. Μέτωπα
λατόμευσης με ίχνη εργαλείων

Εικ. 179. Ηλιούπολη. Λατόμευση
επιφανείας δίπλα στο λατομείο πάνω
από την Προφήτη Ηλία

Εικ. 182. Ηλιούπολη. Συμβολή οδών Υψηλάντου και Πλουτάρχου: Λακκοειδής τάφος, κτερίσματα πρώτου μισού 5ου αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας)

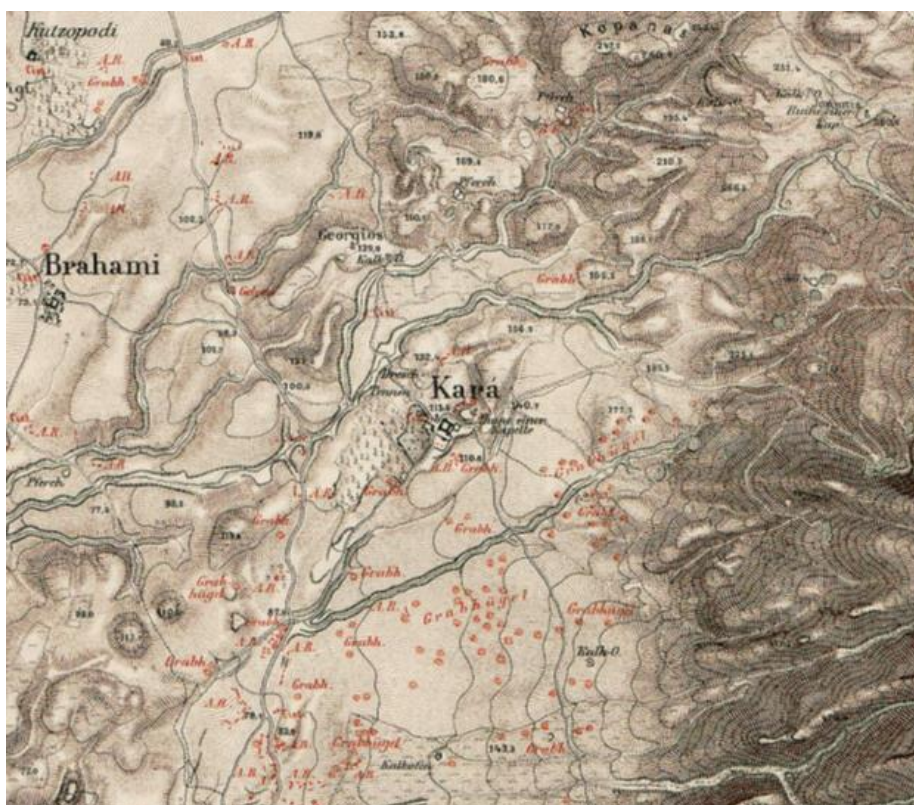
Εικ. 183. Ηλιούπολη. Συμβολή οδών Υψηλάντου και Πλουτάρχου: ερυθρόμορφο ληκύθιο, κτερίσμα σε λακκοειδή τάφο. Έργο πιθανόν Ζ. του Sabourroff

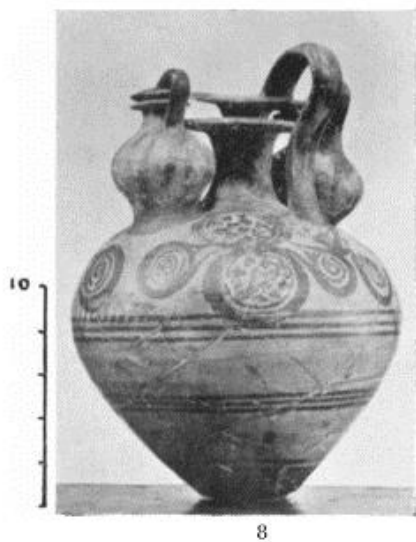
Εικ. 184. Ηλιούπολη. Συμβολή οδών Υψηλάντου και Πλουτάρχου: κτερίσματα ταφής. Διακρίνεται το κάτω τμήμα πυξίδας με έντονα ίχνη ψιμυθίου ερυθρωπού χρώματος

Εικ. 185. Ηλιούπολη. Συμβολή οδών Υψηλάντου και Πλουτάρχου: τμηματικά σωζόμενα τμήματα πυξίδας με έντονα ίχνη ψιμυθίου ερυθρωπού χρώματος

Εικ. 186. Απόσπασμα χάρτου IV (Athen–Hymettos) των *Karten von Attika*. Σημειώνεται η θέση Kara (Καρρά ή Καρᾶς)

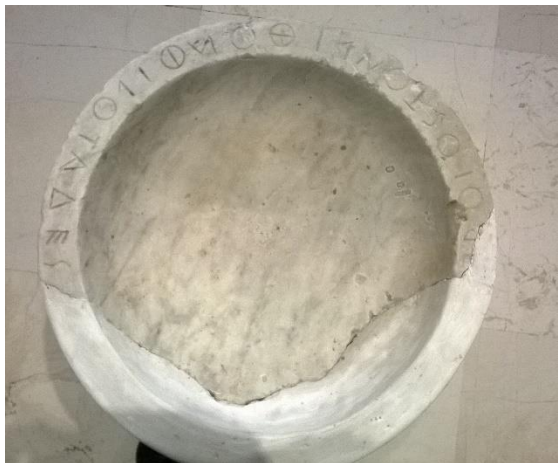

Εικ. 187. Μυκηναϊκή πρόχους από σπήλαιο Υμηττού
(Stubbings 1947, 57πίν. 14.8)

Εικ. 188. Ηλιούπολη, Οδυσσέως 10: Μελαμβαφές αρυβαλλοειδές
ληκύθιο του ύστερου 5ου αι. π.Χ. (430–420π.Χ), κτέρισμα σε βρεφική
λάρνακα

Εικ. 189. Αγία Μαρίνα Ηλιουπόλεως, Αρχιμήδους και Αρτέμιδος: Ενεπίγραφη μαρμάρινη λεκάνη περιρραντηρίου από περισυλλογή. Αρχαϊκών χρόνων

Εικ. 190. Ηλιούπολη, οδός Υπερείδου: κτερίσματα ταφικής πυράς 5ου αι. π.Χ.

Εικ. 191. Ηλιούπολη, οδός Υπερείδου: πήλινο ειδώλιο ίππου με αναβάτη, με υπολείμματα χρωμάτων, λευκού και ερυθρού (ΜΠ 6249) 490–480 π.Χ.

Εικ. 192. Ηλιούπολη, οδός Υπερείδου: οينوχοΐσκη της ομάδας των Κύκνων (ΜΠ 6247) περί το 500 π.Χ.

Εικ. 193. Ηλιούπολη, οδός Υπερείδου, μελανόμορφο σκυφίδιο της Ομάδος της Λίνδου, με καθιστή μορφή σε οκλαδία δίφρο ανάμεσα σε ανθήμια (ΜΠ 6243) πρώτο μισό 5ου αι. π.Χ.

Εικ. 194–196. Ηλιούπολη, οδός Ορέστου, παιδικές ταφές. Αγγεία – κτερίσματα του εγχυτρισμού βρέφους σε αμφορέα

Εικ. 197. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., νότια πλευρά λόφου με σύγχρονες διαμορφώσεις

d. First conduit inscription

Εικ. 198. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., ὄρος | διανό(μου) (Langdon 1985, πίν. 70d)

Εικ. 199. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., δεύτερος ὄρος (Langdon 1985 πίν. 71b)

d. Close-up of third conduit inscription

Εικ. 200. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., τρίτος όρος
(Langdon 1985 πίν. 71d)

Εικ. 201. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., όρος 5ου αι. π.Χ.

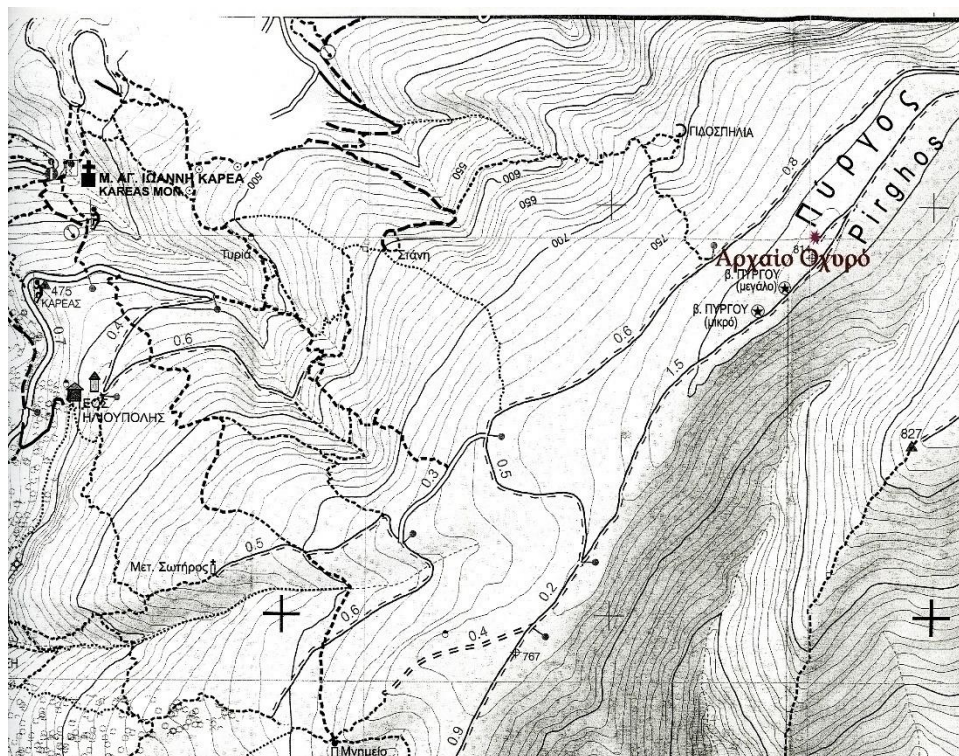

Εικ. 202. Ηλιούπολη, λόφος 337.4μ., λίθος με ίχνη
λατόμευσης

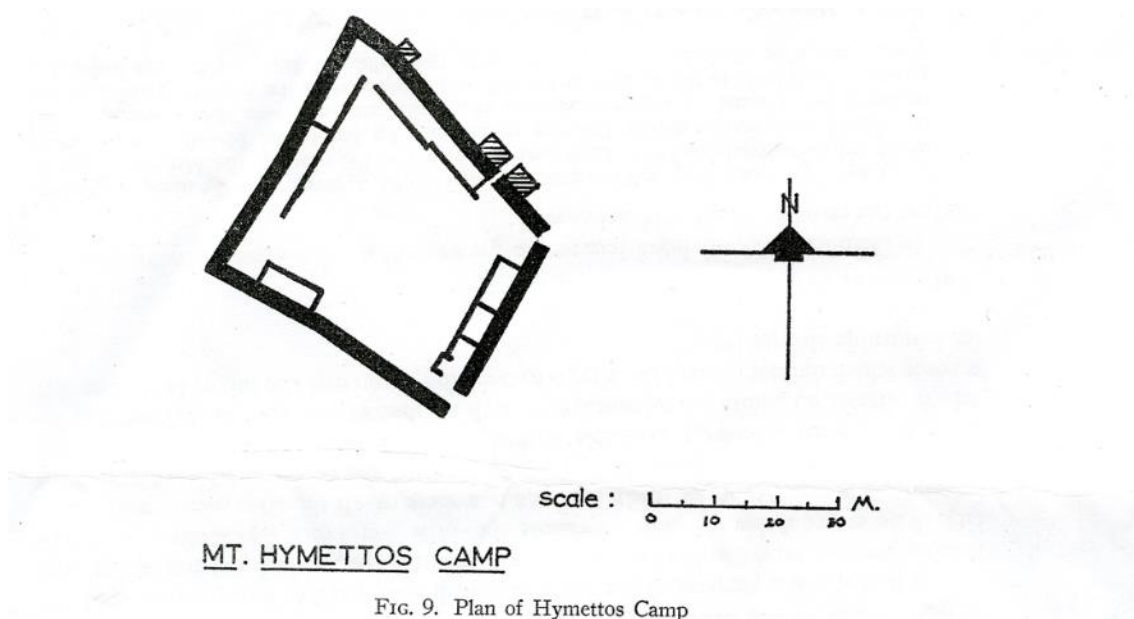

Εικ. 203. Ηλιούπολη, ενεπίγραφη μαρμάρινη λήκυθος της Αρισταίχμης και του Ευφρονίου από την περιοχή Κοπανάς Ηλιούπολης (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά ΜΠ 3498, Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων)

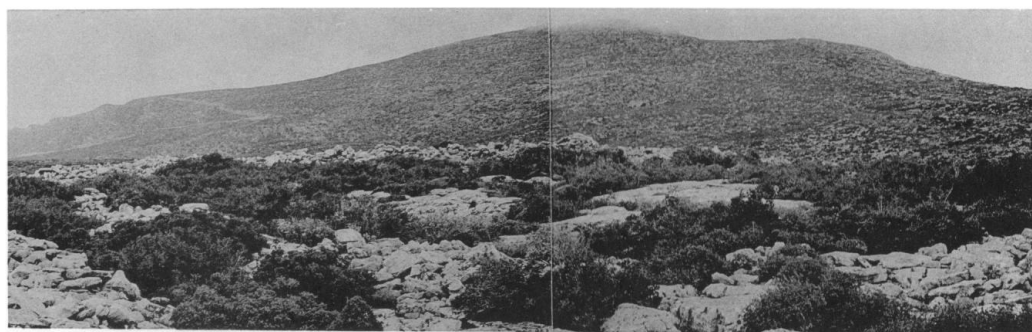
Εικ. 204. Απόσπασμα χάρτου Υμηττού. Θέση αρχαίου οχυρού (υψόμε. 814μ.)

Εικ. 205. Κάτοψη αρχαίου οχυρού Υμηττού (υψ. 814μ.) (Mc Credie 1966, 48–50, εικ. 9)

Εικ. 206. Άποψη κορυφής Υμηττού από το αρχαίο οχυρό, υψόμ. 814μ. Λήψη από ΝΔ

Εικ. 207. Θέση αρχαίου οχυρού Υμηττού, υψόμ. 814μ. (Mc Credie 1966, πίν. 11a)

Εικ. 208. Αρχαίο οχυρό Υμηττού, υψόμ. 814μ. ΝΑ γωνία και ανατολικός τοίχος από νότια

Εικ. 209. Αρχαίο οχυρό Υμηττού, υψόμ.
814μ., δυτικός τοίχος από δυτικά

Εικ. 210. Βύρωνας, Κακόρεμα, «δρακόσπιτο»,
δυτική είσοδος

Εικ. 211. Βύρωνας, Κακόρεμα, «δρακόσπιτο»,
νότια είσοδος

Εικ. 212. Βύρωνας, Κακόρεμα, «δρακόσπιτο», νότια είσοδος από το εσωτερικό. Αριστερή παραστάδα με ίχνη εργαλείων λάξευσης και τόρμο

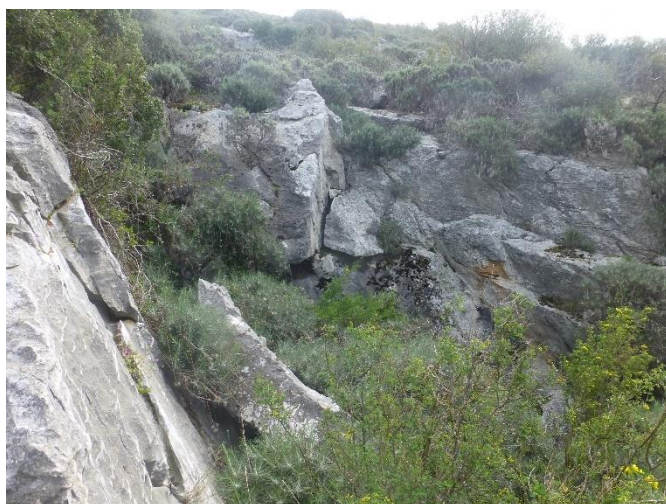

Εικ. 213. Βύρωνας, Κακόρεμα, «δρακόσπιτο», στο εσωτερικό

Εικ. 214. Βύρωνας, Κακόρεμα, «δρακόσπιτο», οροφή

Εικ. 215. Κακόρεμα, αρχαίο μέτωπο λατομείου ρωμαϊκών χρόνων, όπου βρίσκεται η επιγραφή Κεθήγου

A ΚΡΟΗΓΟΥ

B ΚΕΘΗΓΟΥ

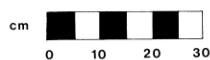

FIG. 1. The quarry inscriptions

Εικ. 216. Κακόρεμα. Επιγραφές στο μέτωπο λατομείου παρά το δρακόσπιτο (Ober 1981, εικ. 1)

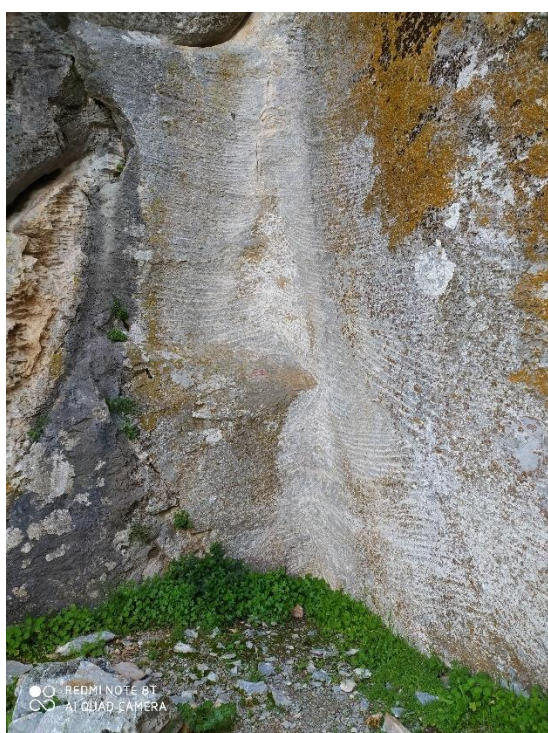
Εικ. 217. Κακόρεμα. Επιγραφή Κεθήγου

c. ΚΕΘΗΓΟΥ (B)

Εικ. 218. Κακόρεμα. Επιγραφή Κεθήγου (Ober 1981, πίν. 27c)

Εικ. 219–221. Βύρωνας, Κακόρεμα: μέτωπα αρχαίου λατομείου στη θέση Καραάβι. Διακρίνονται βαθμίδες λατόμευσης και οι παράλληλες γραμμές των λατομικών εργαλείων.

Εικ. 221α. Υμηττός, θέση 294α, λατομείο με οριζόντια απόσπαση όγκων μαρμάρου, αύλακες και ίχνη από τις οπές σφηνών.

Εικ. 221β. Υμηττός, θέση 294α, λατομείο με οριζόντια απόσπαση τεσσάρων όγκων μαρμάρου, αύλακες και λοξά ίχνη εργαλείων.

Εικ. 221γ. Υμηττός, θέση 294γ μέτωπο λατομείου με ίχνη τύκου και βαθμιδωτή απόσπαση μαρμάρων.

Εικ. 222α-β. Βύρωνας, Κακόρεμα: τμήμα αρχαίας οδού προς τα λατομεία με αρματοροχίες

Εικ. 223. Βύρωνας, Κακόρεμα: τμήμα αρχαίας οδού προς τα λατομεία, βόρεια αρματοροχία.

Εικ. 224. Βύρωνας, Κακόρεμα: κατάστρωμα αρχαίου δρόμου προς μέτωπο λατομείου μαρμάρου με την επιγραφή Κεθήγου. αρματροχιά(;) ανατολικά

Εικ. 225. Βύρωνας, Κακόρεμα: μονοπάτι ανάμεσα σε σωρούς λατυπών

Εικ. 226. Βύρωνας, Κακόρεμα: κατάστρωμα αρχαίου δρόμου προς λατομείο μαρμάρου. Λατύπες και όστρακα

Abb. 6. Mittelhelladische Scherben vom Südhang der Anhöhe

Abb. 7. Obsidian vom Westhang der Anhöhe

Εικ. 227 . Βύρωνας, ύψωμα Μονής Ζωοδόχου Πηγής: προϊστορικά όστρακα και οψιανοί (Knigge 1977 εικ. 6-7)

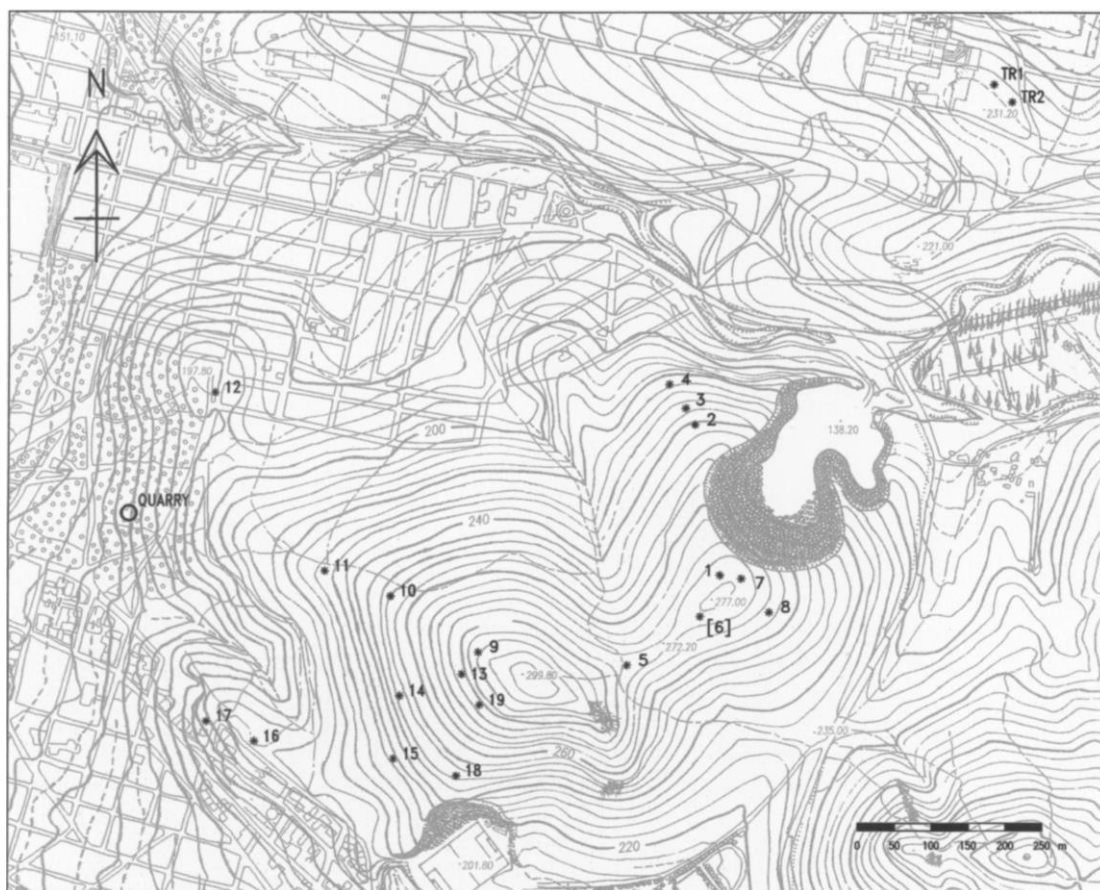

Εικ. 228 . Βύρωνας, ύψωμα Μονής Ζωοδόχου Πηγής: πρανές εκσκαφής δρόμου, προϊστορικά όστρακα

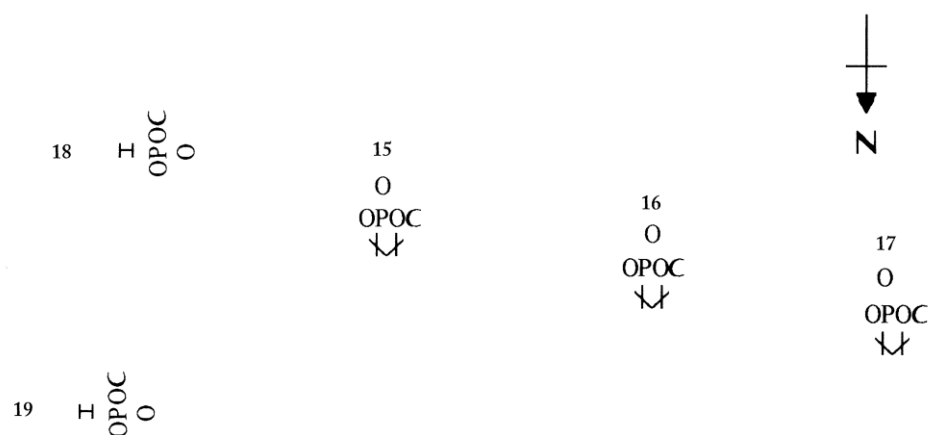

Εικ. 229. Βύρωνας: επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη της Φαναγόρας, περί το 360 π.Χ.

Εικ. 230. Βύρωνας, Αλεποβούνι, χάρτης με θέση επιγραφών όρων. (Langdon 1999, εικ. 3)

Εικ. 231. Βύρωνας, Αλεποβούνι. Θέση και προσανατολισμός γραφής όρων αρ. 15–19 κατά Langdon (1999, εικ. 18)

Εικ. 232α, β. Αλεποβούνι Υμηττού: επιγραφές όρων επί του βράχου. Ρωμαϊκοί χρόνοι

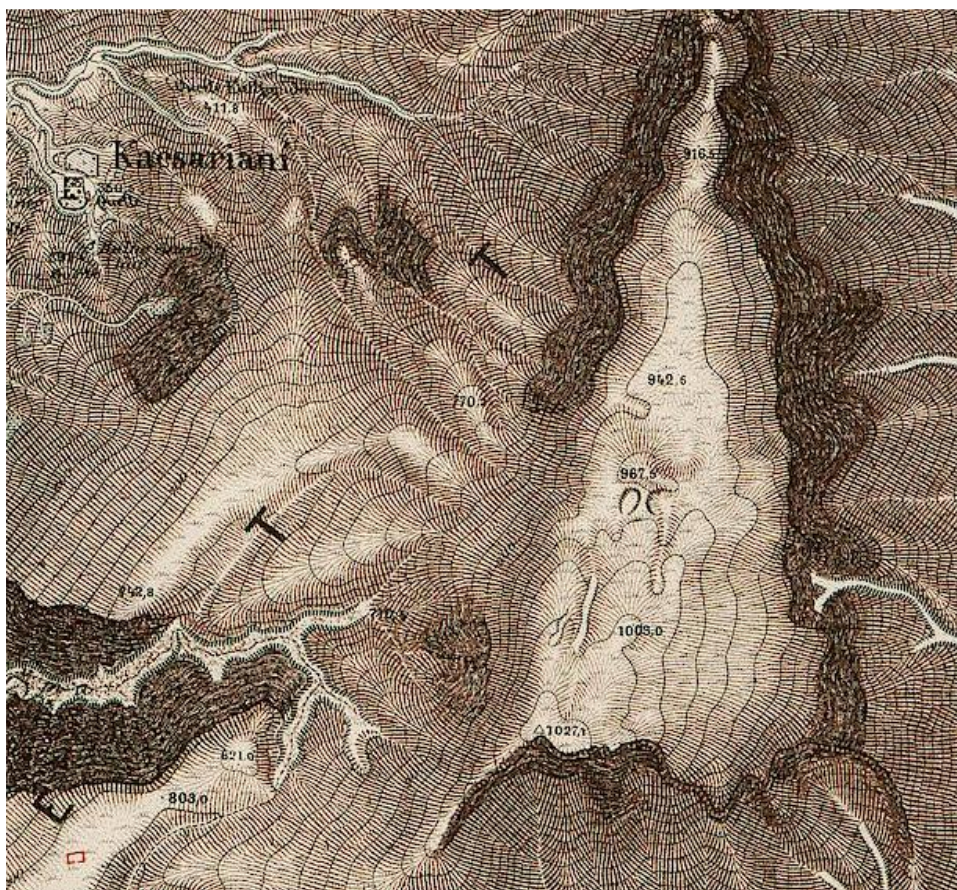

Εικ. 233. Αλεποβούνι Υμηττού: αρχαίο λατομείο στις δυτικές υπώρειες

Εικ. 234. Πανόραμα από την κορυφή του Υμηττού, Dodwell – Pomardi, Οκτώβριος 1805 (Camp 2013, αρ. 38: *Panorama from the top of the Mount Hymettos*)

Εικ. 235. Αποσπασμα χάρτου IV (Athen-Hymettos) των *Karten von Attika* (1882). Σημειώνεται η κοιλότητα (υψόμ. 967μ.) όπου εντοπίστηκε αργότερα το ιερό του Διός. Αποτυπώνεται και μία δεύτερη κοιλότητα στα ανατολικά της, η οποία αναφέρεται από τον R. Young

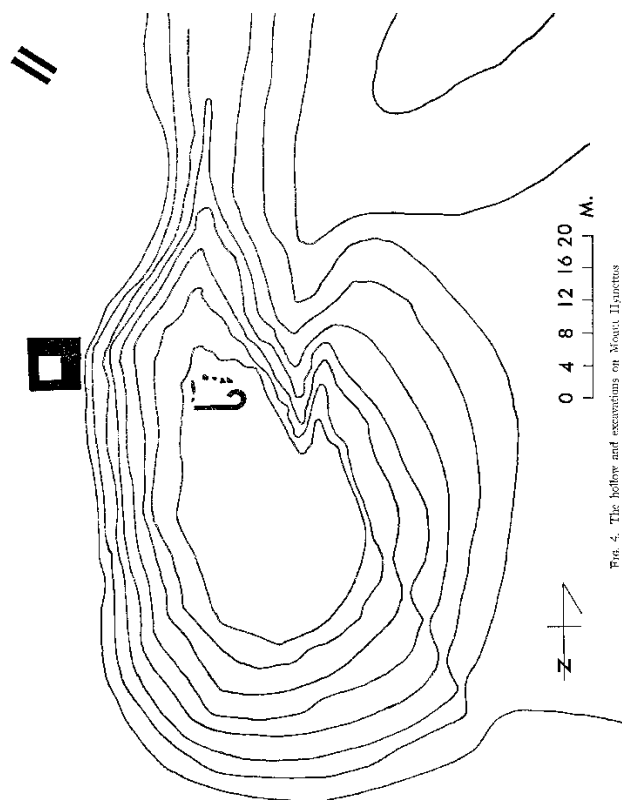

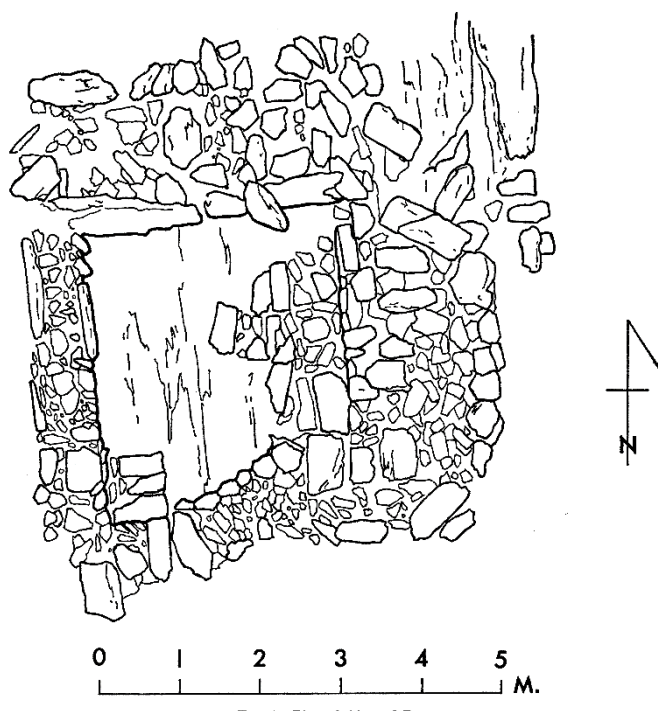
Εικ. 236. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Το φυσικό κούλωμα του Ιερού του Διός από βορρά. Προς τον νότο διακρίνεται η υψηλότερη κορυφή του Υμηττού

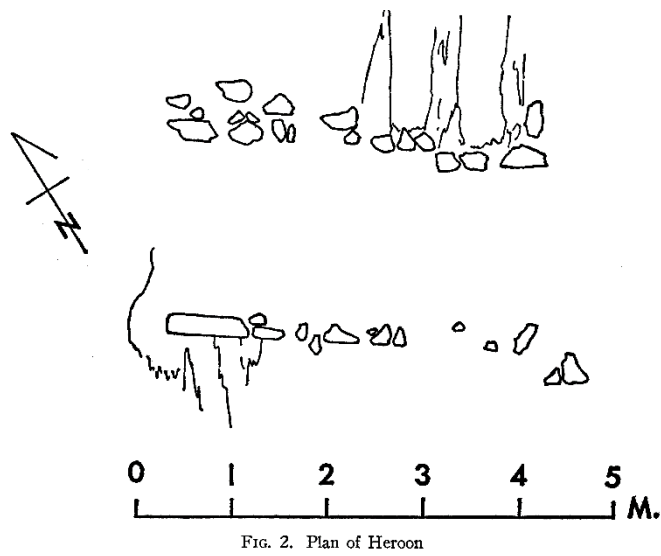
Εικ. 237. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Τομή ανασκαφής C. Blegen, 2 Μαΐου 1923. Άποψη από νότο προς βορρά (Langdon 1976, πίν. 2)

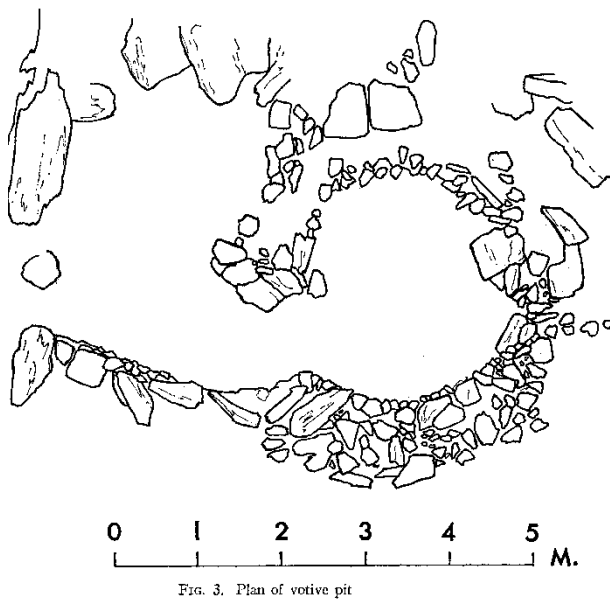
Εικ. 238. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Μεγάλη κοιλάτητα στην κορυφογραμμή Υμηττού, θέση αρχαίων κατασκευών (Langdon 1976, εικ. 4)

Εικ. 239. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Κάτοψη βωμού Διός (Langdon 1976, εικ. 1)

Εικ. 240. Κορυφή Υμηττού, ιερό
Διός: Κάτοψη ηρώου (Langdon 1976,
εικ. 2)

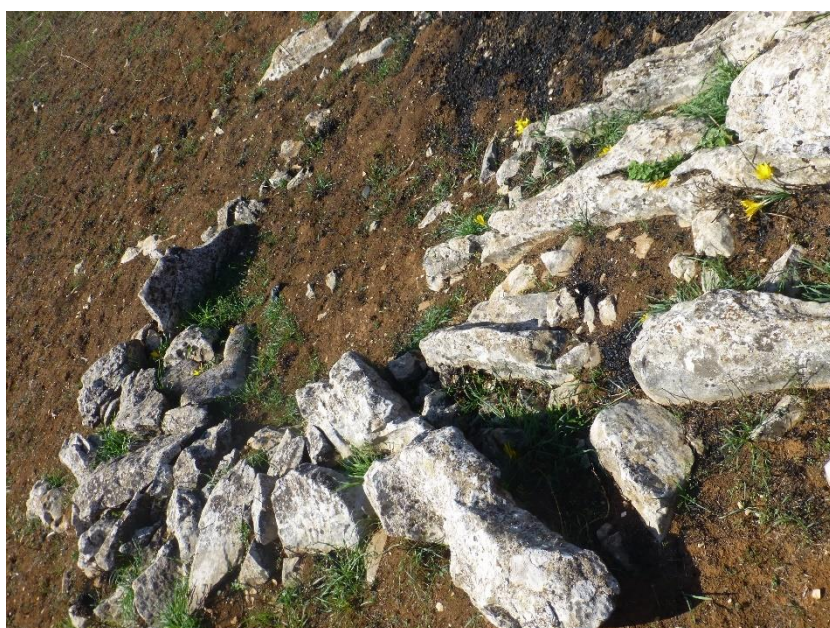

Εικ. 241. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός:
Κάτοψη αποθέτη (Langdon 1976, εικ. 3)

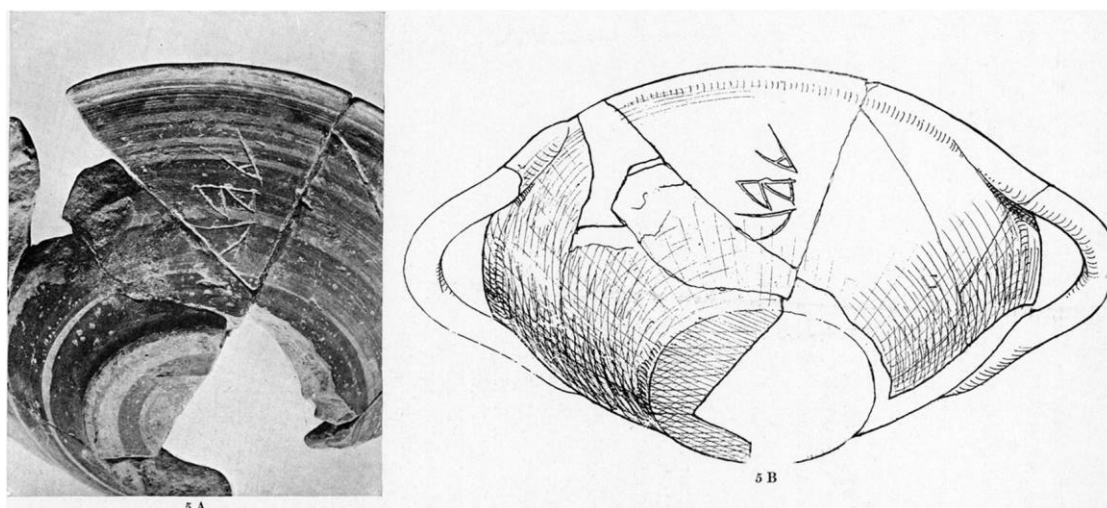
Εικ. 242. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: κατάλοιπα μαντρίου νεώτερων χρόνων στο εσωτερικό κοιλάτης (2008)

Εικ. 243. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Τμήμα καμπύλου τοίχου στο εσωτερικό της φυσικής λεκάνης του Ιερού του Διός στον Υμηττό πιθανότατα πρόκειται για την αψιδωτή κατασκευή αποθέτη, από Α-ΝΑ (Αυτοψία 21.10.2019)

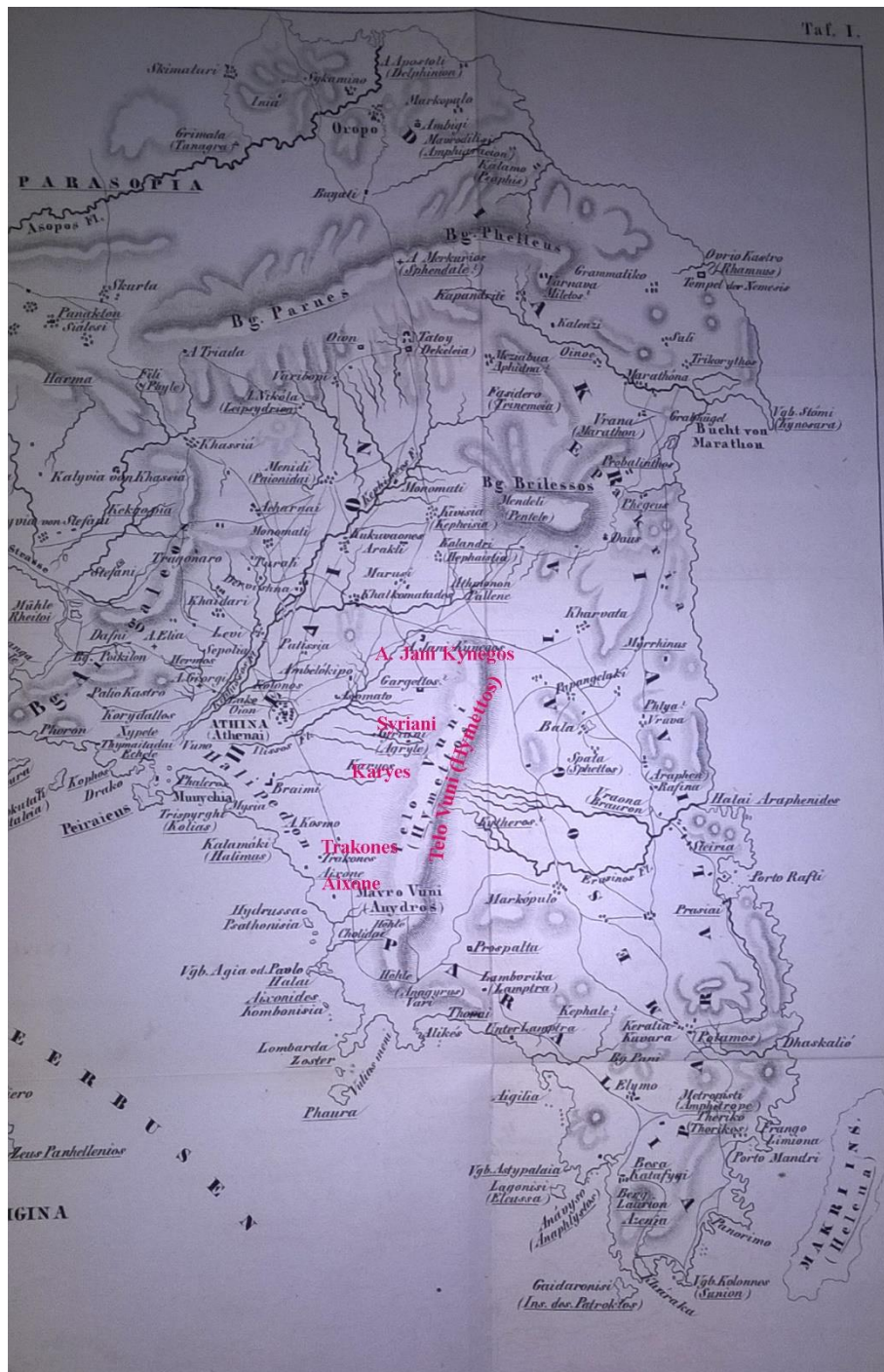

Εικ. 244. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός: Επιγραφή σε λίθο $\eta\epsilon\rho[\sigma\omicron\varsigma - -]$ ή $\eta\epsilon\rho[\alpha\kappa\lambda - -]$ ή $\eta\epsilon\rho[\mu\epsilon\tilde{\iota}]$ (Langdon 1976, πίν. 15, αρ. 173)

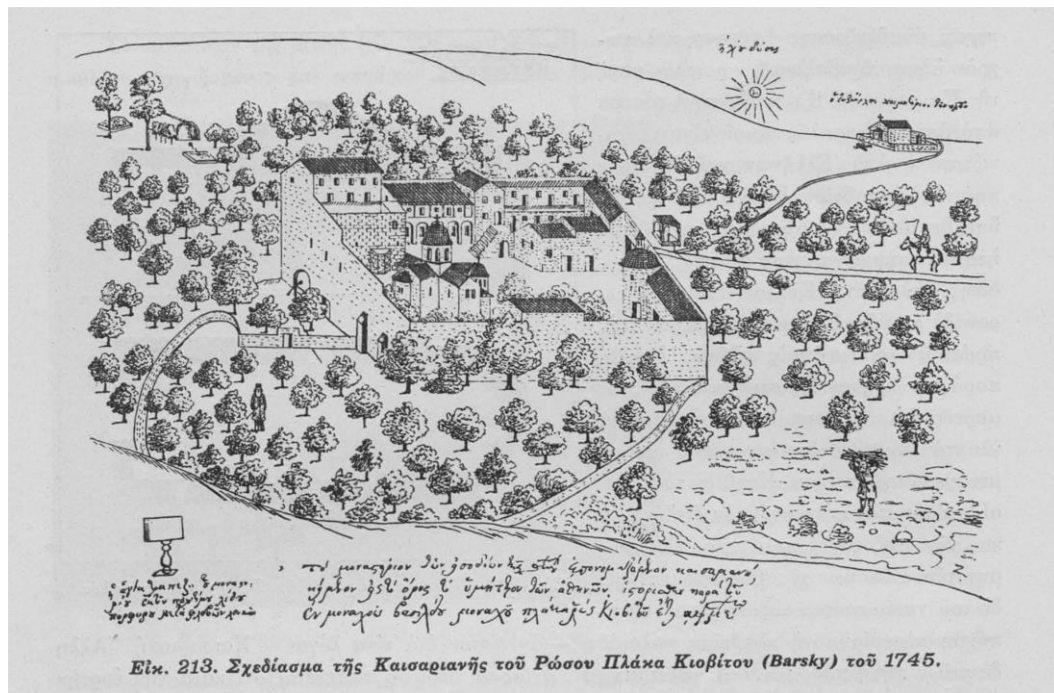
Εικ. 245. Κορυφή Υμηττού, ιερό Διός. Επιγραφικό χάραγμα σε ρηχό κύαθιο, με τα τρία πρώτα γράμματα του αλφαβήτου. (Blegen 1934, 15, αρ. 10, εικ. 10)

Εικ. 246. Χάρτης της Αττικής κατά Leake (1841). Στη δυτική πλευρά του Υμηττού σημειώνονται οι Karyes (Μονή Καρέα) και βορειότερα η Syriani (Μονή Καισαριανής)

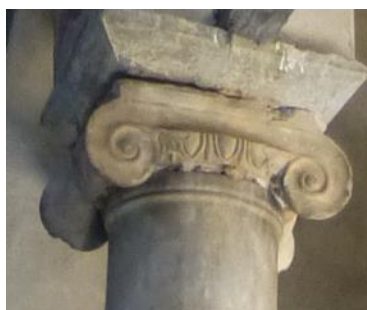

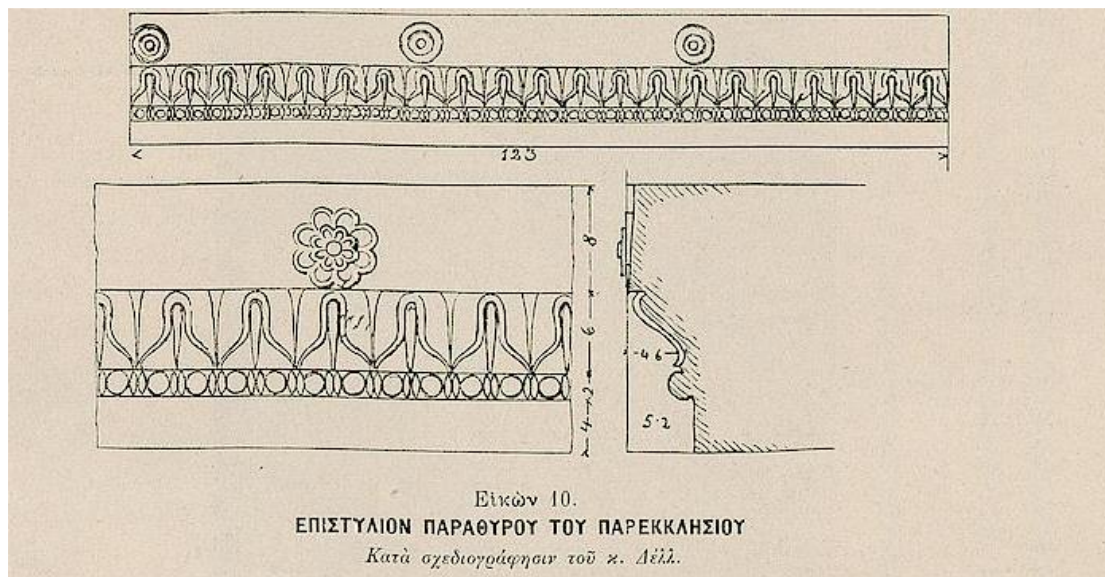
Εικ. 247. Απεικόνιση Μονής Καισαριανής, έτους 1745 του Ρώσου προσκυνητή Μπάρσκι. (Ορλάνδος 1933, 160, εικ. 213)

Εικ. 248. Μονή Καισαριανής. Αντίγραφο μαρμάρινη κεφαλής κριού στην κρήνη στον ανατολικό τοίχο του περιβόλου της Μονής

Εικ. 249α, β. Μονή Καισαριανής, μαρμάρινος κίονας και κιονόκρανο από το καθολικό (Strzygowski 1902, 70, εικ. 8). Μαρμάρινο κιονόκρανο στον αύλειο χώρο της Μονής.

Εικ. 250. Μονή Καισαριανῆς, τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου με αστράγαλο, λέσβιο κυμάτιο και ταινία με ανάγλυφους ρόδακες (Strzygowski 1902, εικ. 10)

Εικ. 251. Μονή Καισαριανῆς, μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος με ένζωδο βλαστό, αστράγαλο και ιωνικό κυμάτιο, στον αύλειο χώρο της Μονῆς.

Εικ. 255. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο: τμήμα γείσου με οδόντες και αστραγάλους

Εικ. 256. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο: τμήμα ιωνικού κίονα, σωζ. μήκ. 1.20μ., διάμ. 0.35μ.

Εικ. 257. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο: τμήμα ιωνικού κίονα με διευρυνόμενη βάση, διάμ. βάσης 0.54μ.

Εικ. 258. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο: τμήμα μαρμαρίνης σίμης με λεοντοκεφαλές, σωζ. μήκ. 1μ. πλάτ. 0.70μ.

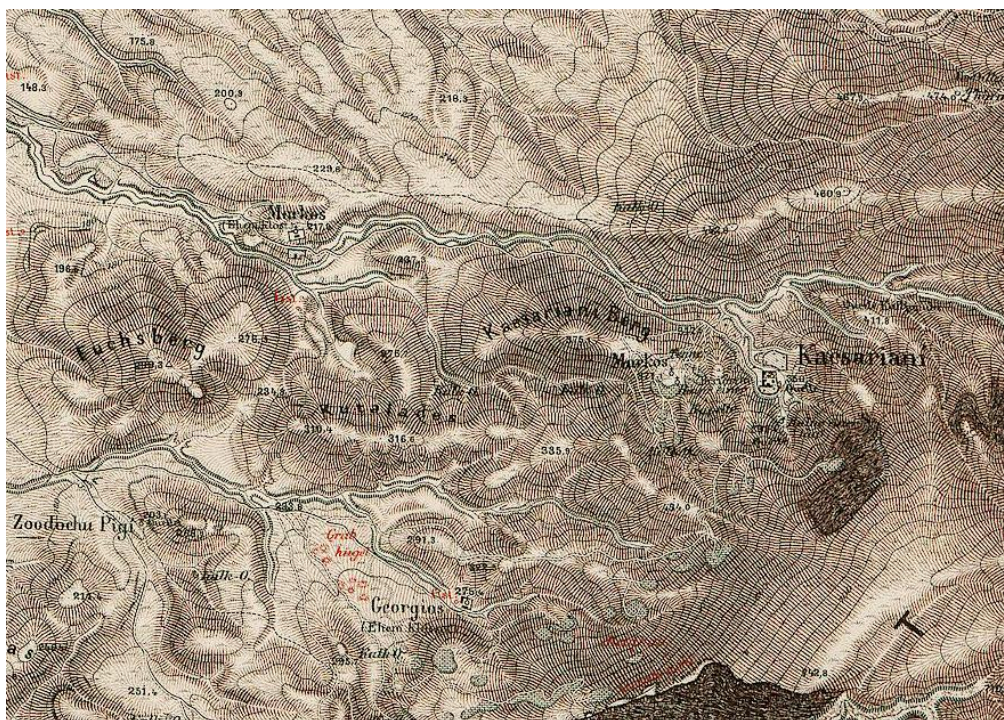

Εικ. 259. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο. Μονόχωρος ναΐσκος Ταξιαρχών με εντοιχισμένο αρχαίο υλικό, μαρμάρινες παραστάδες και ανώφλι από λευκό μάρμαρο. Ενδεικτικά διαστ. παραστάδας $1.60 \times 0.50 \times 0.25\text{m.}$. Ανώφλι διαστ. $1.65 \times 0.46 \times 0.25\text{μ.}$

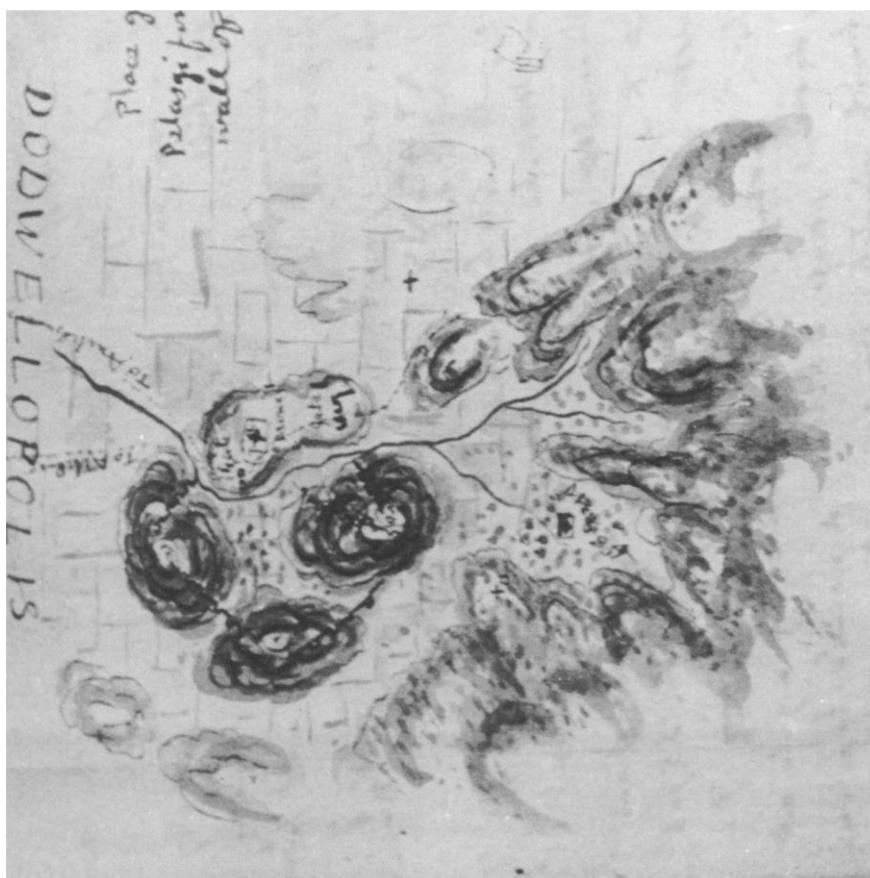

Εικ. 260 α, β, γ. Καισαριανή, Φραγκομονάστηρο: ορθογώνια μαρμάρινα μέλη (α, β), γείσο ή επίκρανο παραστάδας με ανάγλυφα κυμάτια και στις τρεις πλευρές· από πάνω προς τα κάτω. ιωνικό κυμάτιο, αστράγαλος, οδόντες, ζώνη ανθεμίων, πλάτ. 0.56μ. , σωζ. μήκ. 1.10μ. , ύψ. 0.25μ. Δυτικά της εισόδου του ναού των Ταξιαρχών. Παρόμοιο μέλος (γ) εντός του περιβόλου της Μονής Καισαριανής, με μικρή διαφοροποίηση των ανθεμίων

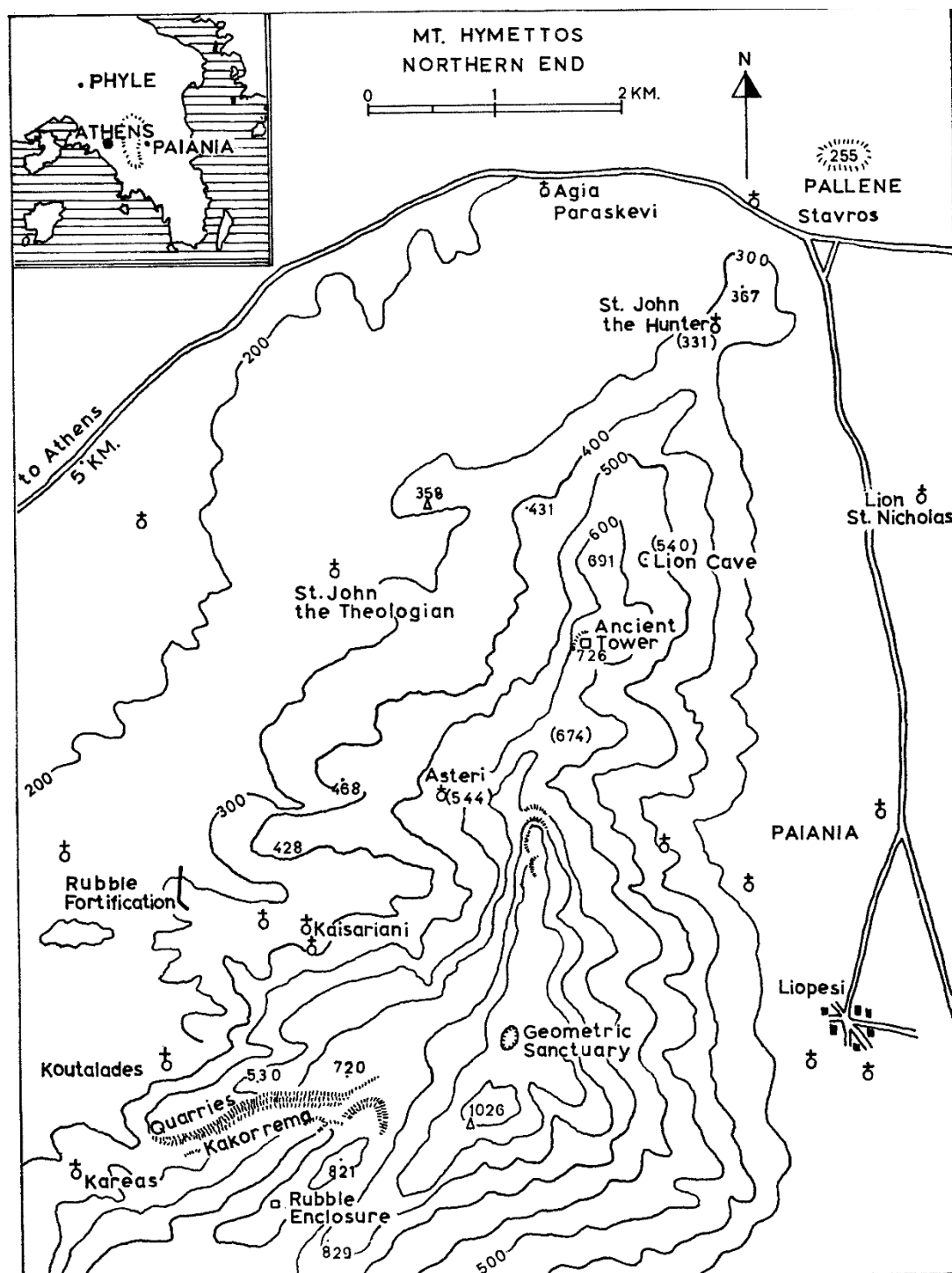

Εικ. 261. «Kaisariani Berg» (375μ.). Απόσπασμα χάρτου IV (Athen–Hymettos), 1882 των *Karten von Attika*

Εικ. 262. Σκαρίφημα ημερολογίου W. Gell, στο οποίο σημειώνεται η οχύρωση που περιβάλλει τέσσερις λόφους και το ρέμα της Καισαριανής (McCredie 1982, πίν. 12)

Ill. 1. Northern end of Mt. Hymettos with inset map of Attica. Drawn by Hero Athanassiades

Εικ. 263. Χάρτης βορείου τμήματος Υμηττού, όπου σημειώνεται ο τοίχος στο ύψωμα Καλόγερος, δυτικά της Μονής Καισαριανής (Vanderpool 1967, σχεδ. σ. 310)

Εικ. 264α-β. Επιφανειακά όστρακα και δυσδιάκριτα θεμέλια τείχου στο λόφο Καλόγερος, στην περιοχή της Καισαριανής

Εικ. 265. Άλσος Καισαριανής. αρχαίος αναλημματικός τοίχος (Δεκουλάκου 1983, πίν. 24α)

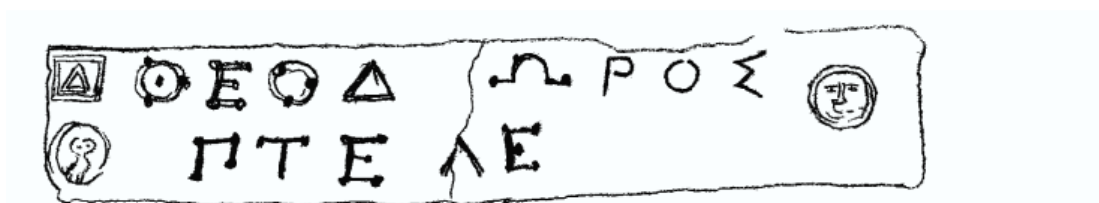

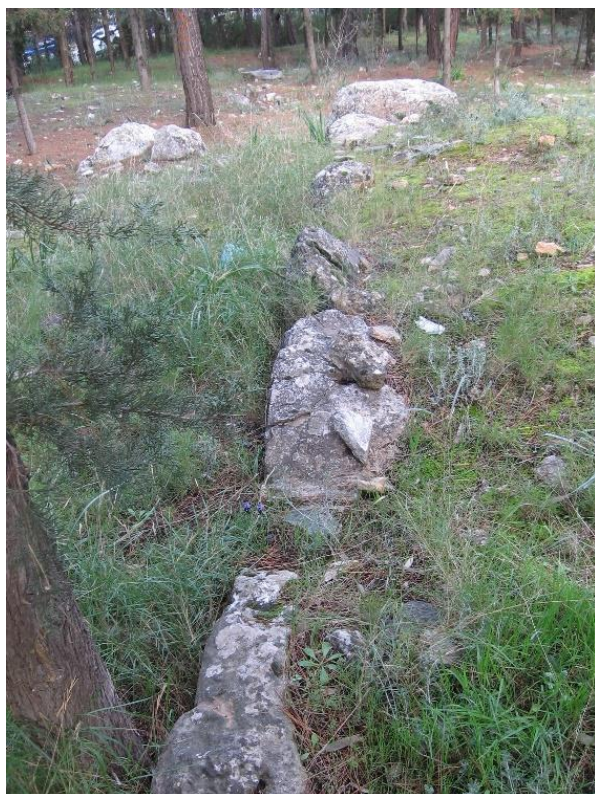
Εικ. 266. Περιοχή Προφήτη Ηλία Παγκρατίου (Elias), Ζωοδόχου Πηγής Καισαριανής και Αλεποβουνίου (Fuchsberg). Απόσπασμα χάρτου IV (Athen–Hymettos), 1882 των *Karten von Attika*

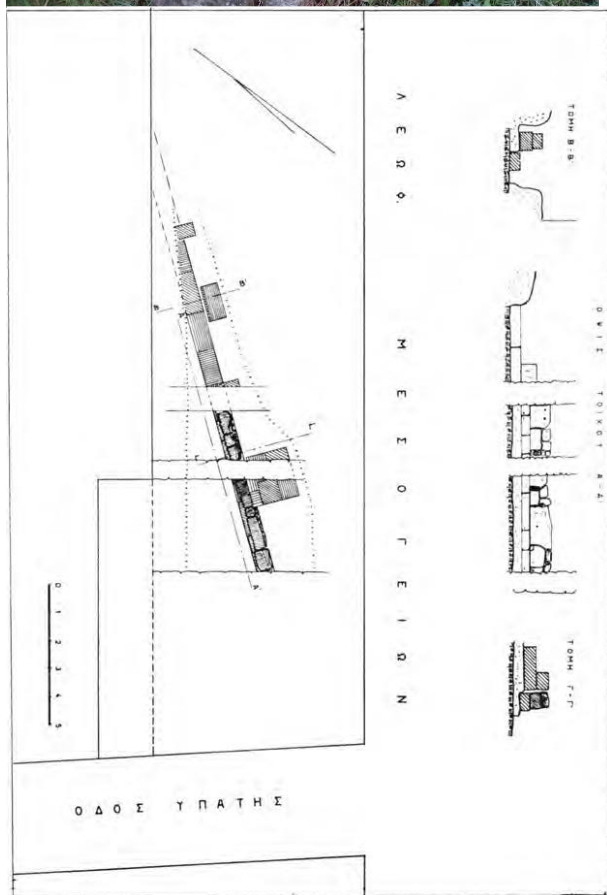
Εικ. 267. Περιοχή Προφήτη Ηλία Παγκρατίου, 1887 (Galanakis – Skaltsa 2012, εκ. 2, Αρχείο Βρετανικής Σχολής Αθηνών)

Εικ. 268. Ταφή από τον Προφήτη Ηλία Παγκρατίου. Δικαστικό πινάκιο. Σχέδιο από την επιστολή Ρουσόπουλου (1871) (Galanakis – Skaltsa 2012, εκ. 3)

Εικ. 269. Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, μεταξύ των κτηρίων της Φιλοσοφικής Σχολής και της Σχολής Θετικών Επιστημών, κατάλοιπα τοίχου

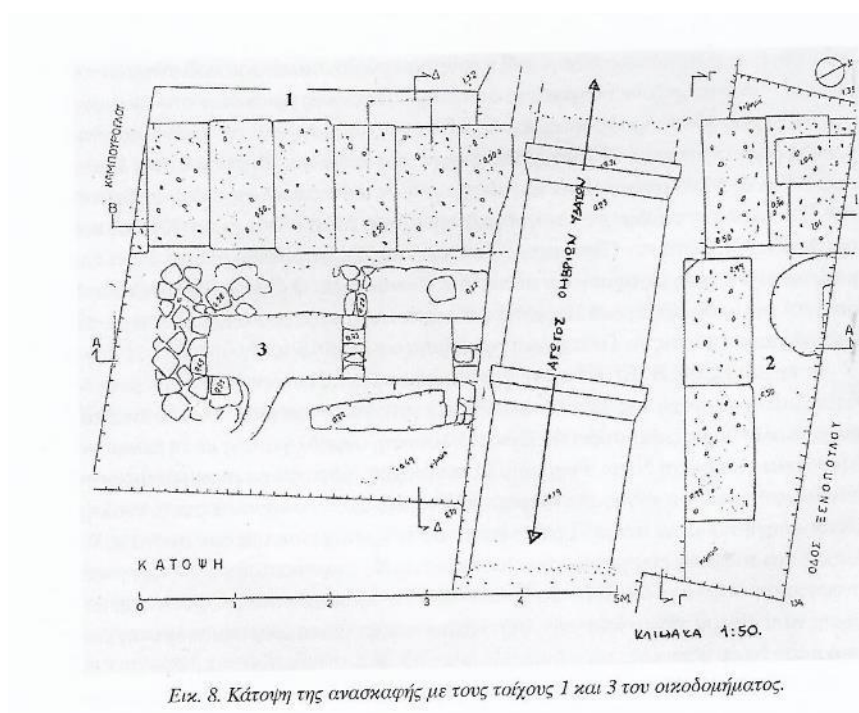

Εικ. 270. Αμπελόκηποι, Λ. Μεσογείων, συμβολή με οδό Υπάτης: τοίχος πρόσοψης ταφικού περιβόλου (Φιλιππάκη 1966, 64–65, σχέδ. 9)

Εικ. 271. Αμπελόκηποι, Λ. Μεσογείων, συμβολή με οδό Υπάτης: πρόσωση ταφικού περιβόλου (Φιλιππάκη 1966, 64-65, πίν. 77)

Εικ. 8. Κάτοψη της ανασκαφής με τους τοίχους 1 και 3 του οικοδομήματος.

Εικ. 272. Ελληνорώσων, οδός Ξενοπούλου, 35μ. βόρεια της συμβολής με Λ. Μεσογείων: θεμέλιο αρχαίου κτηρίου

Εικ. 273. Χολαργός, Λ. Μεσογείων, Νότιο Φρέαρ εξαερισμού του Σταθμού «Χολαργός» του ΜΕΤΡΟ: Οι δύο διασωθείσες λωρίδες από το οδόστρωμα της αρχαίας οδού. Άποψη από ΝΔ (Πωλογιώργη 2009, εικ. 1)

Εικ. 274. Χολαργός, Λ. Μεσογείων, Νότιο Φρέαρ εξαερισμού του Σταθμού «Χολαργός» του ΜΕΤΡΟ: Αποχετευτικός αγωγός αρχαίας οδού, λαξευμένος στον βράχο. Άποψη από ΒΑ (Πωλογιώργη 2009, εικ. 6)

Εικ. 275. Χολαργός, Λ. Μεσογείων: Μελαμβαφές κύπελλο, δίωτη μελαμβαφής λεκανίδα και μελαμβαφής μικρογραφικός κρατηρίσκος, κτερίσματα της ταφής στην λουτηροειδή λάρνακα (Τ2). (Πωλογιώργη 2009, εικ. 14, 16–17)

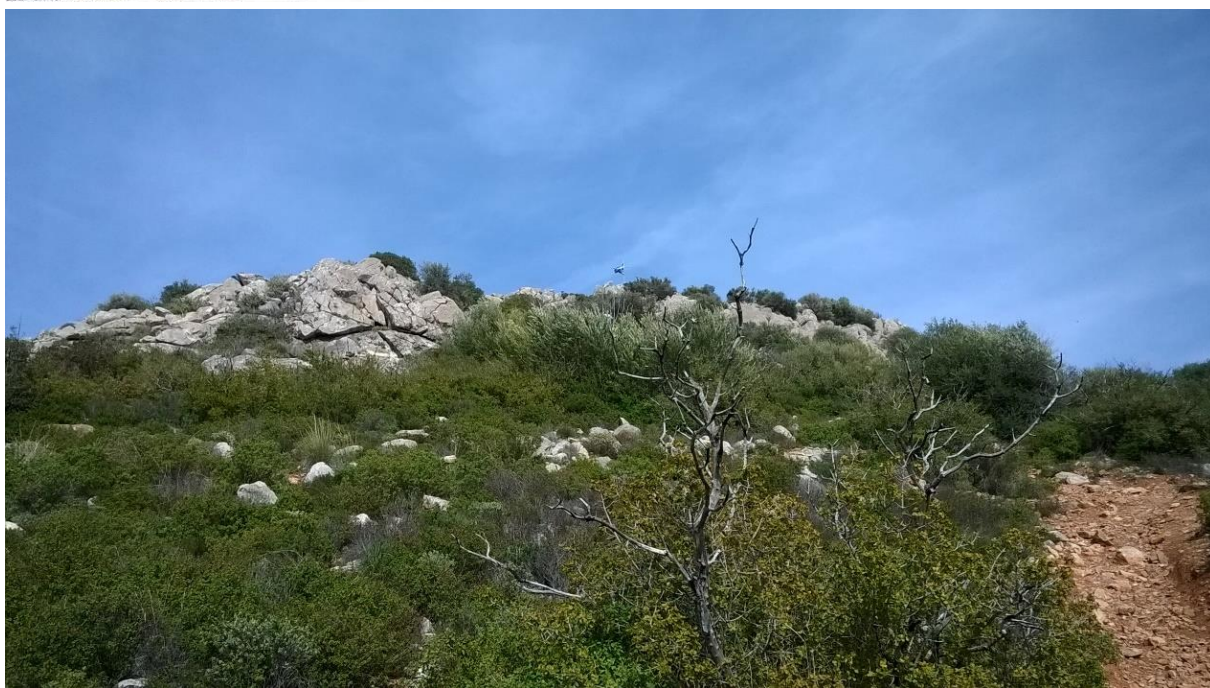

Εικ. 276. Επιτύμβια στήλη από τον Χολαργό, Λ. Μεσογείων. (Καλλιπολίτης 1964, 71κε., πίν. 69β)

Εικ. 277. Χολαργός. Λ. Μεσογείων, Φρέαρ Φωκίδος:
Τμήμα αρχαίας οδού (Δρίλλια – Γαβριήλ 2009, εικ. 1)

Εικ. 278. Κορακοβούνι Υμηττού, κορυφή λόφου από νότια

Εικ. 279. Κορακοβούνι Υμηττού: λιθοι πιθανότατα από θεμέλιο τοίχου νοτίως κορυφής

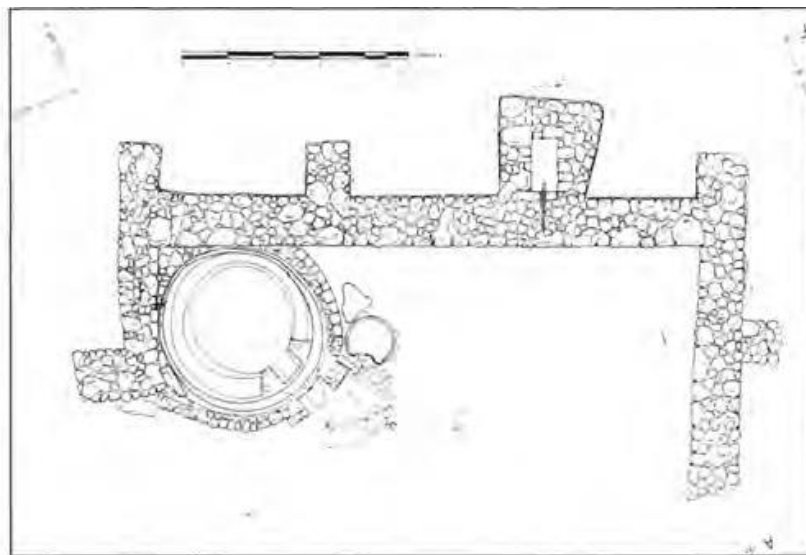
Εικ. 280. Σταυρός Αγίας Παρασκευής, λ. Μεσογείων, στάση Γελαδάκη: σαρκοφάγος και επίστεψη επιτύμβιας στήλης 4ου αι. π.Χ. (Ανδριωμένου 1961–1962, Πί ν. 43 β και δ)

Εικ. 281. Αγία Παρασκευή, πλησίον της Λ. Μεσογείων, συμβολή με οδό Βυτίνης: αγγεία από την επίχωση του πρώτου τάφου (Θρεψιάδης 1932, εικ. 1)

Εικ. 282. Αγία Παρασκευή, πλησίον της
Λ. Μεσογείων συμβολή με οδό Βυτίνης:
Κτερίσματα του δευτέρου τάφου.
(Θρεψιάδης 1932, εικ. 4)

Εικ. 283. Δήμος Αγίας Παρασκευής. Πευκάκια. Συμβολή της Λ. Μεσογείων με την οδό Αγίας Θέκλας:
Κάτοψη της ανασκαφής υστερορωμαϊκού οχυρού. (Χριστοδούλου 2001–2004, 311, εικ. 4)